Rimsko nalazište na Gračinama kod Ljubuškog; Istraživanja 1977.-1980.

Rašić, Mirko

Doctoral thesis / Disertacija

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zadar / Sveučilište u Zadru**

Permanent link / Trajna poveznica: https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:162:899815

Rights / Prava: In copyright / Zaštićeno autorskim pravom.

Download date / Datum preuzimanja: **2024-04-20**

Sveučilište u Zadru
Universitas Studiorum
Jadertina | 1396 | 2002 |

Repository / Repozitorij:

University of Zadar Institutional Repository

dabar
DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJI

SVEUČILIŠTE U ZADRU

POSLIJEDIPLOMSKI SVEUČILIŠNI STUDIJ
ARHEOLOGIJA ISTOČNOG JADRANA

MIRKO RAŠIĆ

RIMSKO NALAZIŠTE NA GRAČINAMA KOD LJUBUŠKOG: ISTRAŽIVANJA 1977.-1980.

Doktorski rad

Zadar, 2022.

SVEUČILIŠTE U ZADRU

POSLIJEDIPLOMSKI SVEUČILIŠNI STUDIJ
„ARHEOLOGIJA ISTOČNOG JADRANA“

MIRKO RAŠIĆ

RIMSKO NALAZIŠTE NA GRAČINAMA KOD LJUBUŠKOG: ISTRAŽIVANJA 1977.-1980.

Doktorski rad

Mentor

Doc. dr. sc. Igor Borzić

Komentor

Izv. Prof. dr. sc. Domagoj Tončinić

Zadar, 2022. godina

SVEUČILIŠTE U ZADRU

TEMELJNA DOKUMENTACIJSKA KARTICA

I. Autor i studij

Ime i prezime: Mirko Rašić

Naziv studijskog programa: Arheologija istočnog Jadrana

Mentor: Doc. Dr. sc. Igor Borzić

Komentor: Izv. Prof. Dr. sc. Domagoj Tončinić

Datum obrane: 18. ožujka 2022.

Znanstveno područje i polje u kojem je postignut doktorat znanosti: Humanističko, Arheologija

II. Doktorski rad

Naslov: Rimsko nalazište na Gračinama kod Ljubuškog; Istraživanja 1977.-1980.

UDK oznaka: 908 (497.6 Gračine)

Broj stranica: 833

Broj slika/grafičkih prikaza/tablica: 91/0/41

Broj bilježaka: 1128

Broj korištenih bibliografskih jedinica i izvora: 529/8

Broj priloga: 187

Jezik rada: Hrvatski

III. Stručna povjerenstva

Stručno povjerenstvo za ocjenu doktorskog rada:

1. izv. prof. dr. sc. Željko Miletić, predsjednik
2. prof. dr. sc. Miroslav Glavičić, član
3. dr. sc. Mirjana Sander red. prof. u miru, članica

Stručno povjerenstvo za obranu doktorskog rada:

1. izv. prof. dr. sc. Željko Miletić, predsjednik
2. prof. dr. sc. Miroslav Glavičić, član
3. dr. sc. Mirjana Sander red. prof. u miru, članica

UNIVERSITY OF ZADAR
BASIC DOCUMENTATION CARD

I. Author and Study

Name and surname: Mirko Rašić

Name of the study programme: Archaeology of the Eastern Adriatic

Mentor: Assistant Professor Igor Borzić, PhD

Co-mentor: Associate Professor Domagoj Tončinić, PhD

Date of the defence: march 18th 2022.

Scientific area and field in which the PhD is obtained: Humanities, Archaeology

II. Doctoral Dissertation

Title: Roman site at Gračine near Ljubuški; Research 1977-1980

UDC mark: 908 (497.6 Gračine)

Number of pages (*quote only paginated pages*): 833

Number of pictures/graphical representations/tables: 91/0/41

Number of notes: 1128

Number of used bibliographic units and sources: 529/8

Number of appendices: 187

Language of the doctoral dissertation: Croatian

III. Expert committees

Expert committee for the evaluation of the doctoral dissertation:

1. Associate Professor Željko Miletić, PhD, chair
2. Professor Miroslav Glavičić, PhD, member
3. Professor (retired) Mirjana Sanader, PhD, member

Expert committee for the defence of the doctoral dissertation:

1. Associate Professor Željko Miletić, PhD, chair
2. Professor Miroslav Glavičić, PhD, member
3. Professor (retired) Mirjana Sanader, PhD, member

Izjava o akademskoj čestitosti

Ja, Mirko Rašić, ovime izjavljujem da je moj **doktorski** rad pod naslovom „Rimsko nalazište na Gračinama kod Ljubuškog: Istraživanja 1977.-1980.“ rezultat mojega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na izvore i radove navedene u bilješkama i popisu literature. Ni jedan dio mojega rada nije napisan na nedopušten način, odnosno nije prepisan iz necitiranih radova i ne krši bilo čija autorska prava.

Izjavljujem da ni jedan dio ovoga rada nije iskorišten u kojem drugom radu pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj, obrazovnoj ili inoj ustanovi.

Sadržaj mojega rada u potpunosti odgovara sadržaju obranjenoga i nakon obrane uređenoga rada.

Zadar, 2022. godina

SADRŽAJ

***SADRŽAJ*……..……...……I-VII**

UVOD……..1

1. HISTORIJAT ISTRAŽIVANJA LJUBUŠKOG KRAJA U ANTICI……..4

2. POVIJEST ARHEOLOŠKIH ISTRAŽIVANJA NA LOKALITETU GRAČINE...22

2.1. Probna istraživanja fra Bonicija Rupčića 1976. god……...……..25

2.2. Sustavna arheološka istraživanja u razdoblju od 1977.-1980 god……...28

2.3. Stara dokumentacija……44

3. ANALIZA POKRETNIH NALAZA…….....45

3.1. Kasnorepublikasnka/helenistička keramika (T. 1-4)……...……..47

***3.1.2.** Crnopremaza keramika (T. 1-2/Kat. br. 1-5)…..……...…….47*

***3.1.2.** Smeđepremazana keramika (T. 2/Kat. br. 5)……...…51*

***3.1.3.** Reljefna keramika (T. 3/Kat. br. 6-7*)……..……52

***3.1.4.** Ostala keramika (T. 4/Kat. br. 8-9*)…….54

***3.1.5.** Zaključak o rimskoj republikanskoj keramici sa lokaliteta Gračine……55*

3.2. Terra Sigillata (T. 5-32)……...……..57

***3.2.1.** Italska Terra Sigillata (T. 5-24)……..58*

***3.2.1.1.** Glatka italska Terra Sigillata (T. 5-18)……...58*

***3.2.1.1.1.** Pladnjevi/tanjuri (T. 5-7)……61*

***3.2.1.1.2.** Zdjelice……72*

***3.2.1.1.3.** Ulomci dna italske glatke sigilate (T. 12-14/Kat. br. 32-40)……...84*

***3.2.1.1.4.** Italska glatka terra sigillata – pečati (T. 15-18/Kat. br. 41-53)……..…….86*

3.2.1.2. *Reljefna italska terra sigillata (T. 19-24/Kat. br. 54-65)*……..…..……**92**

3.2.1.2.1. *Sarius proizvodi (T. 19-24/Kat. br. 54-65)*……..**93**

3.2.2. *Istočnomediteranska terra sigillata sigillata (T. 25-29/Kat. br. 66-77)*……..…..**102**

3.2.3. *Vrčevi Terra sigillata (T. 30-32/Kat. br. 78-84)*……..……**108**

3.2.4. *Zaključna razmatranja o Terra sigillati s lokaliteta Gračine*……**110**

3.3. Keramika tankih stijenki…….……..**116**

3.3.1. *Keramika tankih stijenki s lokaliteta Gračine (T. 33-46)*……..…**122**

3.3.1.1. *FKTS 1 – FABRIKAT A (T. 33)*…….…….**126**

3.3.1.2. *FKTS 2 – FABRIKAT C (T. 33-36)*……**129**

3.3.1.3. *FKTS 3 – FABRIKAT D (T. 37-38)*……**135**

3.3.1.4. *FKTS 4 – FABRIKAT E (T. 39-40)*……..…..……**140**

3.3.1.5. *FKTS 5 – FABRIKAT F (T. 40-42)*……..…..……**144**

3.3.1.6. *FKTS 6 – FABRIKAT F (T. 43/Kat. br. 128)*……..……..**148**

3.3.1.7. *FKTS 7 – FABRIKAT G (T. 43-44)*……...……**149**

3.3.1.8. *FKTS 8 (T. 45/Kat. br. 133-134)*…….…….……**151**

3.3.1.9. *FKTS 9 (T. 46/Kat. br. 135-136)*…….…….……**152**

3.3.2. *Zaključna razmatranja o keramici tankih stijenki s lokaliteta Gračine*……**153**

3.4. Glazirana keramika……..……..……**159**

3.4.1. *Glazirana keramika s lokaliteta Gračine (T. 47 / Kat. br. 137-138)*……..…**161**

3.5. Obično stolno keramičko posuđe……..……**163**

3.5.1. *Obično stolno keramičko posuđe s lokaliteta Gračine (T. 48-65)*……**164**

3.5.1.1. *Vrčevi (T. 48-54)*…….……..**166**

3.5.1.2. *Lonci (T. 55-56)*……...……..……**169**

3.5.1.3. *Skupina nepoznatih morfoloških specifičnosti (T. 56-64/Kat. br. 166-190)*….**170**

3.5.1.4. *Zdjela (T. 65)*……171

3.5.2. *Zaključna razmatranja o Običnom stolnom keramičkom posuđu sa lokaliteta Gračine*……172

3.6. Kuhinjska keramika……173

3.6.1. *Kuhinjska keramika sa lokaliteta Gračine*……174

3.6.1.1. *Kuhinjski lonci*……178

3.6.1.1.1. *Lonci izvijenog oboda jednostavne profilacije*……178

3.6.1.1.2. *Lonci s izvijenim obodom i naglašenim ramenom*……186

3.6.1.1.3. *Lonci s horizontalno izvučenim obodom trokutastog presjeka*……189

3.6.1.1.4. *Lonci s kratkim zaobljenim vratom i izvijenim obodom prestenasto zadebljanog presjeka*……190

3.6.1.1.5. *Kuhinjski lonci sa horizontalno izvučenim obodom pravokutnog ili nenaglašenog zaobljenog presjeka*……191

3.6.1.1.6. *Kuhinjski lonci sa horizontalno izvijenim vratom i obodom čašastog presjeka*……194

3.6.1.1.7. *Lonci s vertikalnim, različito oblikovanim obodom*……196

3.6.1.1.8. *Lonci s izvijenim bifidno oblikovanim obodom*……198

3.6.1.1.9. *Ostali ulomci kuhinjskih lonaca (T. 99-101/Kat. br. 319-328)*……198

3.6.1.2. *Kuhinjske zdjele*……199

3.6.1.2.1. *Zdjela jednostavne forme sa zaobljenim ili nenaglašenim obodom*……199

3.6.1.2.2. *Zdjela sa bifidno oblikovanim obodom*……201

3.6.1.2.3. *Zdjela bikonične forme*……202

3.6.1.2.4. *Bikonične zdjele (kasserola)*……203

3.6.1.3. *Zaključna razmatranja o kuhinjskoj keramici sa lokaliteta Gračine*……204

3.7. Skladišno-transportna keramika……205

3.7.1. *Skladišno-transportna keramika s lokaliteta Gračine*……207

3.7.1.1. *Fabrikatne skupine*……..…….**207**

3.7.1.2. *Tipovi amfora*…….....…….…….**209**

3.7.1.2.1. *Amfora tip 1 – Dressel 2-4 (T. 108-110)*……...**209**

3.7.1.2.2. *Amfora tip 2 – Dressel 6A (T. 110)*……**211**

3.7.1.2.3. *Amfora tip 3 – Dressel 6B (Tab. 111-112)*…….……**213**

3.7.1.2.4. *Amfora tip 4 – Rodski tip (T. 113)*…….……**215**

3*.7.1.2.5.* *Skupina ostalih nedefiniranih ulomaka amfora (T. 114-117/Kat. br. 371-384)*…….……**217**

3.7.1.3. *Zaključna razmatranja o skladišno-transportnoj keramici sa lokaliteta Gračine*……...……...……..**218**

3.8. Keramičke svjetiljke……..……..**221**

3.8.1. *Keramičke svjetiljke s lokaliteta Gračine (T. 118-122)*…….……**223**

3.8.1.1. *Svjetiljke tipa 1 – Leoschcke Ia-b (T. 118-120 / Kat. br. 385-396)*…….…..**226**

3.8.1.2. *Svjetiljke tipa 2 – Leoschcke VIII (T. 121-122/Kat. br. 397-398)*……..…**228**

3.8.1.3. *Svjetiljke tipa 3 – Leoschcke IX i X (T. 122/Kat. br. 397-398)*……..……**229**

3.8.2. *Zaključna razmatranja o keramičkim svjetiljkama s lokaliteta Gračine*……..……**230**

3.9. Opekarski proizvodi……..……...……..**232**

3.9.1. *Opekarski proizvodi s lokaliteta Gračine (T. 123-128)*……**234**

3.9.2. *Zaključak o opekarskim proizvodima s lokaliteta Gračine*……...**246**

3.10. Stakleni proizvodi……..……...……**250**

3.10.1. *Stakleni proizvodi s lokaliteta Gračine (T. 129-141)*……..**253**

3.10.1.1. *Zdjelice izrađene u tzv. „ahat tehnici“ (T. 129/Kat. Br. 433-437)*……..…**253**

3.10.1.2. *Jednobojne rebraste zdjelice s uskim reljefnim rebrima - Jednobojne rebraste zdjelice s širim reljefnim rebrima (T. 130/Kat. Br. 438 442)*……..**254**

3.10.1.3. *Zdjelice tzv. zarte Ripenschalen (T. 131/Kat. Br. 443-445)*…….…..**255**

3.10.1.4. *Zdjelice mliječno bijele i žute boje s blago zaobljenim rezanim rubom -Zdjelice s dvostruko profiliranim obodom (T. 131-132/Kat. Br. 446-452)*……..……..**255**

3.10.1.5. *Tanjuri izrađeni u tzv. tehnici „mille fiori“ (T. 133/Kat. Br. 453-454)*……..**256**

3.10.1.6. *Jednobojni tanjuri cilindrična tijela i prstenasta ruba (T. 133-134/Kat. Br. 455-461)*……..**256**

3.10.1.7. *Čaše cilindrična ili pak konična tijela s horizontalno graviranim ornamentom. (T. 135-136/Kat. Br. 462-467)*……..……**257**

3.10.1.8. *Kantarosi (T. 136/Kat. Br. 468-471)*…….…….……**258**

3.10.1.9. *Boce (T. 137/Kat. Br. 472-476)*……..……**258**

3.10.1.10. *Balzamariji (T. 138-139/Kat. Br. 477-484)*……..…….……**259**

3.10.1.11. *Vrčevi (T. 139-140/Kat. Br. 485-490)*……..……**260**

3.10.1.12. *Amforisk ili Aribalos (T. 140/Kat. Br. 491)*……..……**261**

3.10.1.13. *Ukrasni stakleni predmeti (T. 140-141/Kat. Br. 492-499)*……**261**

3.10.2. *Zaključna razmatranja o staklenim proizvodima s lokaliteta Gračine*……...**262**

3.11. Antička numizmatika……...……**264**

3.11.1. *Numizmatički nalazi s lokaliteta Gračine (T. 142-161)*……..**266**

3.11.2. *Zaključak o numizmatičkim nalazima s lokaliteta Gračine*……**276**

3.12. Metalni nalazi……**283**

3.12.1. *Vojna oprema*……..**283**

3.12.1.1. *Vojna oprema s lokaliteta Gračine (T. 162-177)*……**286**

3.12.1.1.1. *Oružje (T. 162-165/Kat. Br. 582-596)*…….……**291**

3.12.1.1.2. *Zaštitna oprema (T. 165-168/Kat. Br. 597-631)*……..……**293**

3.12.1.1.3. *Osobna oprema (T. 169-171/Kat. Br. 632-681)*……..……**296**

3.12.1.1.4. *Konjska oprema (T. 172-177/Kat. Br. 682-725)*……..**298**

3.12.2. *Dijelovi nošnje (T. 178-181)*……...……**302**

3.12.2.1. *Fibule*……..**302**

3.12.2.1.1. *Fibule s lokaliteta Gračine (T. 178-181/Kat. br. 726-738)*…….……**303**

3.12.2.2. *Nakit s lokaliteta Gračine (T. 181/Kat. br. 739)*…….……**309**

3.12.3. *Medicinski pribor s lokaliteta Gračine (T. 182/Kat. br. 740-742)*……..……**310**

3.12.4. *Alati (T. 183-184)*……**311**

3.12.4.1. *Ključevi s lokaliteta Gračine (T. 183/Kat. br. 743)*…….……..**311**

3.12.4.2. *Strugač s lokaliteta Gračine (T. 183/Kat. br. 744)*……..……**312**

3.12.4.3. *Igle za šivanje s lokaliteta Gračine (T. 183/Kat. br. 745-746)*……**313**

3.12.4.4. *Ostali alati (T. 184/Kat. br. 747)*……..**313**

3.12.5. *Votivni predmeti (T. 185/Kat. br. 748)*……**314**

3.12.6. *Zaključak o metalnim nalazima sa lokaliteta Gračine*……**315**

3.13. Koštani nalazi s lokaliteta Gračine (T. 186-187/ Kat. Br. 749-754)…….…….**317**

4. ANALIZA ARHITEKTONSKIH OSTATAKA……..**319**

4.1. Nedestruktivna istraživanja……..**322**

4.2. Nova arheološka istraživanja……**325**

4.3. Zaključak o arhitekturi s lokaliteta Gračine……**334**

5. KRONOLOŠKI OKVIR ISKOPNIH SLOJEVA……...……**339**

5.1. Zaključak o kronološkom okviru iskopnih slojeva…….…….**353**

6. LOGOR NA GRAČINAMA U KONTEKSTU RIMSKE VOJNE PRISUTNOSTI U ILIRIKU (ZAKLJUČAK)…...……..**358**

7. BIBLIOGRAFIJA……..**376**

7.1. Kratice korištenih izdanja……...…..…**376**

7.2. Popis korištenih izvora i njihovih izdanja…….…….…..**377**

7.3. Literatura……....**378**

8. SAŽETAK……..**422**

8. SUMMARY……**426**

9. OPIS SLIKA……...…430

9. POPIS TABLICA……..……436

11. KATALOG MATERIJALA……...……..439

12. ŽIVOTOPIS……..…….833

UVOD

Dolazak Rimljana i njihovo intenzivno prisustvo u dolini Trebižata značajno utječe na izmjenu kulturološkog krajolika. Potreba za kontrolom ovog prostora rezultat je invazivnih pljačkaških pohoda prapovijesnih zajednica u zaleđu, prema rimskim saveznicima na obali i otocima istočnog Jadrana. Takav odnos prije svega značajno utječe na prapovijesno ili predrimsko življe, čija povijest ili život zajednica potpuno prestaje, ili barem snažno utječe na njihovu suverenost i tradicionalni način života. Ova pretpostavka kao i brojni tragovi rimske vojne ostavštine, naveli su istraživače antičke prošlosti za potragom vojnog središta u zaleđu rimske kolonije Narone.

Najperspektivnija pozicija lokalizirana je na platou Gračine uz obalu rijeke Trebižat. Potencijal ovog prostora višekratno je tematiziran i istaknut kao jedan od vojnih logora na trasi Delmatskog limesa, ili kao veliki kompleks na poziciji glavne rimske trase Salona-Narona. Takva perspektiva je dodatno valorizirana slučajnim pronalaskom obližnje logorske nekropole sa koje dokumentiramo više desetaka spomenika komemoriranih različitim augzilijarnim ili legijskim jedinicama. Posve slučajno krajem 1970.-ih organiziraju se prva sustavna arheološka istraživanja pod vodstvom Ive Bojanovskog, koja su imala priliku odgovoriti na brojna pitanja. Ipak, voditelj nikada nije objavio cjelovite rezultate istraživanja, zbog čega se pitanje uloge ovog prostora samo dodatno mistificiralo.

Zbog svega navedenog, ovaj prostor zaslužuje uistinu sadržaju analizu svih dosadašnjih spoznaja, te kompiliranja i kompariranja novih rezultata obrade ili arheoloških istraživanja kako bismo kreirali kontekstualnu raspravu koja može odgovoriti na neka pitanja uloge, kronologije i dinamike života u Ljubuškom kraju.

U tom smislu prvi podnaslov „Historijat istraživanja Ljubuškog kraja u Antici“ donosi generalije o svim provedenim iskapanjima kao i ključnim nalazima antičke prošlosti. Idući „Povijest arheoloških istraživanja na lokalitetu Gračine“ obuhvaća probna i kasnija sustavna terenska istraživanja na temelju dostupnih terenskih dnevnika i izvješća. U raspravi se donose originalne fotografije starih istraživanja ali i osvježeni tlocrti plana iskopane arhitekture sa apliciranom kvadratnom mrežom.

Ključan podnaslov „Analiza pokretnih nalaza“ donosi obradu cjelokupnog arheološkog materijala pronađenog tijekom sustavnih arheoloških istraživanja, ali i slučajnih nalaza iz ranijeg perioda. Pored osnovne tipološko-komparativne analize, materijal ima i vrijednosti

kronološkog, provenijencijskog i namjenskog određenja. Posebnu kontekstualnu raspravu omogućuje pronalazak terenskog inventara predmeta sa podatcima o poziciji pronalaska dijagnostičkih uzoraka, te inventarna knjiga arheološke zbirke FSH „Spomenik“ u kojoj su upisani svi podatci o slučajnim nalazima još od osnivanja 1884. god. Izdvojeni dijagnostički uzorci su kataloški obrađeni sa opisom i fotografijom ili crtežom nalaza, dok ostatak materijala čini tabelarnu analizu na različitim razinama.

Revizija arhitekture u podnaslovu „Analiza arhitektonskih ostataka“ provedena je analizom starih istraživanja, uz dodatak zračnih snimaka izrađenih prije bilo kakvih iskapanja ili urbanizacije šireg prostora na Gračinama, te kompiliranjem novih nedestruktivnih/geofizičkih istraživanja i novih sustavnih arheoloških iskapanja u periodu 2017.-2018. god. Konačni rezultati su komparirani sa analognim nalazištima.

Stara istraživanja su provedena pasivnim ili nedostatnim metodološkim pristupom, koji podrazumijeva tek formu arbitrarnih otkopnih slojeva. Zbog čega podnaslov „Kronološki okvir iskopnih slojeva“ ima za cilj kreiranje kronoloških ili stratigrafskih okvira, na temelju sagledavanja pozicija obrađenog materijala, unutar kvadrata, tj. objekta i iskopnih slojeva zadanih organizacijom starih istraživanja.

Konačno, zaključna rasprava „Logor na Gračinama u kontekstu rimske vojne prisutnosti u Iliriku“ promatra brojne okolnosti, počevši od geostrateške pozicije, odnosa i uloge prapovijesnih zajednica te povijesne izvore koje svjedoče o ratnim zbivanjima i sl. okolnostima. Rezultira kreiranjem korisnika na temelju analize epigrafskih nalaza i specifičnog databilnog materijala. Konačno se donosi kronološki okvir osnivanja i prestanka života na lokalitetu Gračine.

Osim toga donosim kratki bilingualni „Sažetak-Summary“, tehnikalije poput opisa slika ili popisa tablica, te konačno „Bibliografija“ koja sadrži kratice korištenih izdanja, popis korištenih izvora i njihovih izdanja te popis literature. Rad završava ranije spomenutim naslovom „Katalog materijala“ koji se sastoji od kataloškog broja, pozicije, odnosno kvadrata i dubine pronalaska, fakture, oblika, dimenzija, opisa predmeta, tipološke usporedbe i datacije. Osim opisa dijagnostičkog materijala, donosim fotografiju ili crtež nalaza.

Dinamično životno razdoblje u kojem je čovjek potpuno predan naporima znanstvenog rada, itekako se reflektira na vlastitu obitelj koja pruža sigurnost i mir, a zatim i na podršku bliskih suradnika i prijatelja. Zbog toga koristim priliku da se zahvalim svim ljudima koji su na bilo koji način doprinijeli realizaciji ovog rada. Ključan posao kreiranja teme i metodologije rada, a konačno i monitoringa provedbe, zajedničkim naporima su realizirali mentor doc. dr. sc. Igor Borzić i komentor izv. prof. Domagoj Tončinić. Izniman čovjek, dobri duh i čuvar kulturnog blaga Franjevačkog samostana sv. Ante na Humcu, fra Milan Jukić, bio je velika podrška u pronalasku originala terenske dokumentacije s lokaliteta Gračine, ali i osnovne tehničke obrade, poput čišćenja, fotografiranja i ostalih potrebnih generalija na materijalu koji je u depou stajao više od tri desetljeća. Tehničku podršku su pružili članovi obitelji, poput sestre Ane, ali i brojni dragi prijatelji. Organizacija novih sustavnih arheoloških iskapanja i geofizičkih istraživanja uvelike je doprinijela rješavanju pitanja karaktera nalazišta, zbog čega sam iznimno zahvalan na podršci Sveučilišta u Mostaru i Varšavi, te lokalnoj samoupravi Ljubuški koje su financirale navedene aktivnosti. Dakako, zahvalnost dugujem i voditeljima istraživanja red. prof. Brunislavu Marijanoviću i izv. prof. Dariju Vujeviću koji su mi omogućili objavu rezultata. Posebne zahvale zaslužuju partneri sa sveučilišta u Varšavi, a koje danas s ponosom doživljavam kao prijatelje, kolege *Tomasz Dziurdzik, Michal Pisz* i brojni drugi s kojima sam surađivao proteklih pet godina. Zahvalu za literaturu i savjete dugujem profesorima i kolegama, doc. dr. *Agnieszka Tomas,* v. asist. Tino Tomas, red. prof. Željko Miletić, red. prof. Miroslav Glavičić te pokojnom profesoru *Tadeusz Sarnowski*. Iskreno hvala instituciji u kojoj sam zaposlen i ljudima koji su pokazali razumijevanje, podršku i fleksibilnost u periodu pisanja ovog rada.

Nemjerljiv doprinos ipak se odnosi na moju suprugu Anitu i djecu koji su bili uistinu neiscrpan izvor energije i podrška u svim onim dvojbenim ili teškim trenucima. Spiritus movens je moja obitelj, a na osobit način moj otac i pokojni djed, koji su potaknuli moj razvoj interesa za istraživanjem povijesti ovog prostora.

Nakon ove objave, čini se da dolaze i bolja vremena za sam lokalitet. Kroz nekoliko EU poziva prekogranične suradnje, u blizini nalazišta će se izgraditi suvremeni posjetiteljski centar na lokalitetu Gračine, i tako osim prezentacijskih vrijednosti, konačno osigurati dugo očekivanu zaštitu ali i razvoj budućih istraživanja.

1. HISTORIJAT ISTRAŽIVANJA LJUBUŠKOG KRAJA U ANTICI

U razmatranju arheoloških potencijala bilo kojeg dijela Bosne i Hercegovine, nezaobilazno polazište čini Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine koji je, unatoč objavi prije četvrt stoljeća, još uvijek najpotpuniji pregled arheoloških nalazišta na čitavom bosansko-hercegovačkom području i jedina relevantna kvantifikacija svih potencijala te vrste. Polazeći, dakle, od podataka iz Arheološkog leksikona, na širem području Ljubuškog registrirano je, locirano i opisano oko 120 arheoloških nalazišta koja ispunjavaju dug vremenski okvir od neolitika do kasnog srednjeg vijeka, drugim riječima od 6000. god. pr. Kr. do 16. st.[1] Danas ovaj *corpus* ipak valja proširiti novim spoznajama i rezultatima istraživanja antičkog društvenog i kulturnog krajolika na području današnje Općine Ljubuški, ponajprije zbog vremenske distance od prikupljanja podataka do njihovog sistematiziranja i prezentiranja u arheološkom leksikonu. Za ovu raspravu dovoljno je spomenuti kako u suradnji Općine Ljubuški i Varšavskog instituta za arheologiju dolazi do obnove interesa za evidentiranjem, ubiciranjem i popisivanjem kako poznate tako i novo otkrivene antičke kulturno-povijesne baštine.[2] Iako njihov broj sam po sebi nema vrijednost ni posebno pozitivnog ni posebno negativnog pokazatelja o značenju Ljubuškog prostora tijekom povijesti, svakako će utjecati na ukupnu sliku opće dinamike kulturno-povijesnog razvoja.

Gotovo sva nalazišta ovoga kraja registrirana su prema standardnim arheološkim postupcima i faktorima otkrića koja uključuju: pojave u prostoru (mikroreljefu), indikativne toponime (gradine, gomile, torine, guvnine, grudine, grebine i grebnice, kućetine, kućišta, obzidine, krstac, crkvine, krčevine itd.), površinske nalaze arheološke građe, površinski vidljive građevinske strukture, slučajne nalaze građevnog materijala, nadgrobnih i drugih kamenih spomenika otkrivanih pri ratarskim i drugim aktivnostima, pojedinačne i skupne nalaze novaca i drugih vrsta sitne arheološke građe, spolije, informacije lokalnog stanovništva i druge vrste podataka.

Alberto Fortis, talijanski putopisac i redovnik, u svom djelu „Put po Dalmaciji“ donosi prve i skromne podatke o arheologiji i topografiji Ljubuškog kraja.[3] Među prve ozbiljne istraživače ubrajaju se najčešće franjevci, od kojih se ističe fra Petar Bakula koji u svom djelu

[1] AL BIH 1988, 325.
[2] DZIURDZIK & MECH & PISZ & RAŠIĆ 2016, 300.
[3] FORTIS 2010, 236-237.

„*Schematismus topographico - historicus*“ donosi topografsko-povijesni pregled apostolskog vikarijata i franjevačke misijske kustodije u Hercegovini 1867. god.[4]

Zahvaljujući povijesnim ne/prilikama koje područje Ljubuškog kraja pozicioniraju u žarište Rimsko-Delmatskih ratova još od polovice 2. st. pr. Kr., odnosno na kasniji položaj Delmatskog limesa sa značajnim vojno-strateškim i trgovačkim potencijalima, ne začuđuje podatak kako o tome danas svjedoči i najveći postotak arheoloških nalazišta u odnosu na kapacitete preostalih povijesnih razdoblja. Tome u prilog svjedoče najranije bilješke o arheološkim potencijalima Ljubuškog kraja koje se odnose upravo na antička nalazišta.[5] Među inim, od prvog spomena do danas, najveći potencijal predstavlja antički lokalitet Gračine.[6]

Tim riječima Bakula 1867. god. u šematizmu hercegovačke franjevačke provincije opisuje lokalitet Gračine koji danas uz obližnju nekropolu sa koje potječe cijeli niz markantnih rimskih nadgrobnih spomenika, predstavlja najčešće citirane pokazatelje rimske prisutnosti na ovom prostoru.[7] U nastavku opisuje pronalazak dva natpisa (počasna tabula ansata[8] i počasni natpis centuriona Kvinta Pisenija[9]) koji su ugrađeni u pročelje župne kuće sagrađene na Humcu 1858. god., a svjedoče obnovi rimskog hrama posvećenog božanstvima *Liber et Libera* čiji ostatci do danas nisu pronađeni.[10] Iako se na jednom natpisu spominje hram Libera, a na drugome *Libera et Libere*, objektivno je očekivati dvije razvojne faze koje uključuju infrastrukturnu dogradnju objekta i dodatnu posvetu božici, u odnosu na teoriju o dva različita objekta. Takvom zaključku u konačnici može svjedočiti i njihov skupni nalaz tj. jedinstvena

[4] BAKULA 1970.
[5] BAKULA 1970, 174.
[6] *In loco Gradčine plurimi existunt lapidesperita manu elaborati, tum eggeres, aedifciorum divi-siones, lateres, imbrices atque tegulae magna in copia* (Na lokalitetu Gradčine postoji jako puno kamena obrađena vještom ljudskom rukom, pregradnih zidova zgrada, crijepova i opeke u velikom obilju).
[7] BAKULA 1970, 159.
[8] CIL III 1790, br. 6362=8484; ILS II 1902, 49, br. 3381; CINar I, 142-144, br. 11b; BLAU 1870, 626; HOERNES
1880, 39; PATSCH 1895, 13; PATSCH 1907, 70; PATSCH 1914, 165; BETZ 1938, 70; ALFOLDY 1962, 292; BOJANOVSKI 1978, 184, ATANACKOVIĆ-SALČIĆ 1981, 267-268; ŠKEGRO 1997, 87.
[9] CIL III 1789 = CIL III, 6363 = CIL III, 8485; CINar I 151-152, br. 14b; BLAU 1870, 625; HOERNES 1880, 39;
IMAMOVIĆ 1977, 398; IMAMOVIĆ 1990, 41; ATANACKOVIĆ-SALČIĆ 1981, 266-267; ŠKEGRO 1997, 86.
[10] Počasna tabula ansata pronađena na Humcu, danas smještena u arheološkoj zbirci FSH, datacija 173. godina:
Templum Liberi / Patris et Liberae vetus/tate dilabsum restituit / coh(ors) I Belg(arum) adiectis por/ticibus curam agente / Fl(avio) Victore (centurione) leg(ionis) I Ad(iutricis) P(iae) [F(idelis)] / Severo et Pompeiano / II co(n)s(ulibus);
Počasni natpis centuriona Kvinta Pisenija pronađen na Humcu, danas smješten u arheološkoj zbirci FSH, datacija nakon 42. God.:
Q(uintus) Piseni{i}us Se/verinus (centurio) leg(ionis) XI Cl(audiae) /
Templum Lib(eri) Pat(ris) / vetustate corrup/tum porticib(us) adiect(is) / restituit.

mikrolokacija.[11]

Rasprave o njegovoj ubikaciji uglavnom podržavaju Bakulin stav da se on nalazio ultra flumen, odnosno Karla Patscha koji nešto egzaktnije navodi podatak da su oba spomenika pronađena na desnoj strani Trebižata uz stari put Sekulan (između kuća Mije Vukšića i Semiza).[12] Načelno, ne treba zanemariti mišljenje Radoslava Dodiga koji upozorava da se hram mogao nalaziti i na lijevoj obali Trebižata, i to ponajprije zbog sakralnog kontinuiteta na ovom prostoru, o kojem danas svjedoči franjevački samostan na Humcu (19. st.) i Humačka ploča sa spomenom predromaničke crkve Arkanđela Mihovila. Dodatno, svoj zaključak temelji i na položaju kompleksa na Gračinama (lijeva obala) kao i na drugim sporadičnim nalazima koji bi upućivali na rimski sakralni objekt.[13]

Posebna rasprava tiče se vremena obnove Liberova hrama, dok počasnu tabulu ansatu (sl. 1.) nedvojbeno datiramo u 173. god.[14], natpis Kvinta Pisenija ima značajne vremenske varijable počevši od 42. god. (A. Škegro), 1. st. (V. Atanacković-Salčić; I. Bojanovski), 1-2. st. (Marin-Mayer-Rodà), 51-150. god. (EDH), do 2. ili 3. st. (F. Matei-Popescu).[15]

Slika 1. *Počasna tabula ansata, 173. god., smještena u arheološkoj zbirci FSH (foto: Z. Alajbeg).*

[11] PATSCH 1907, 62; BETZ 1938, 23; BOJANOVSKI 1985, 68, bilj. 11; DODIG 2014, 142-143.
[12] GLAVINIĆ 1878, 35; PATSCH 1907, 61-62.
[13] DODIG 2014, 143.
[14] GLAVINIĆ 1878, 93; PATSCH 1907, 61-62; BAKULA 1970, 159; BOJANOVSKI 1985, 68; DODIG 2014, 141.
[15] ŠKEGRO 1997, 68; ATANACKOVIĆ-SALČIĆ 1981, 267-268; BOJANOVSKI 1978, 184; MATEI-POPESCU 2010, 150; IMAMOVIĆ 1977, 398 br. 154; CIL 03, 01789; CIL 03, 06363; CIL 03, 08485; MARIN ET AL. 1999, 149–152 Nr. 14 fig. 14 a; AE 1999, 1221; DODIG 2006a, 16, br. 3, T. III br. 7;

Posljednji o tome piše Domagoj Tončinić koji ovaj spomenik datira na sam kraj 2. odnosno početak 3. st., s uporištem da ovaj spomenik u nedostatku brojnijih tragova prisutnosti, ne moramo nužno vezivati za aktivni boravak XI. legije, odnosno do njihova odlaska 69. god. Ovom tvrdnjom aktualizira i prijedlog *Artur Betz* da dva građevinska natpisa mogu predstavljati jednu dugotrajnu obnovu, prilikom koje su se izmjenjivali nadzorni časnici.[16]

glaU nastavku Bakula navodi podatke o tragovima starog rimskog puta sa miljokazima, sporadičnim pronalascima novca, oružja, kipića božanstava i drugog materijala kojeg nesebično predaje humačkim franjevcima na čuvanje. Sudeći prema njegovim bilješkama možemo zaključiti kako je u Ljubuškom kraju tijekom prve polovice 19. st. dokumentiran 31 lokalitet od čega četiri antičke provenijencije, Humac (Gračine), Radišići (Krvnica), Vitina (Mlade) i Zvirovići.[17] Nešto kasnije nove spoznaje donosi hrvatski historiograf Vjekoslav Klaić sa skromnim podatcima o ilirskim plemenima na području doline Trebižata, rimskoj cesti Salona-Narona i biskupiji u 6. st.[18]

Među brojnim analizama eminentnih znanstvenika kao što su *Salomon Frankfurter, Robert Schneider, Otto Hirschfeld*, Frane Bulić, *Arthur Evans* (obradio jedan od najranije pronađenih militarnih nadgrobnih spomenika na području Općine Ljubuški (*Andamionius Andami f., eques cohortis I Lucensium*) i dr., spomenuti su i lokaliteti Ljubuškog kraja, unatoč skromnim spoznajama i začetcima terenskog i znanstvenog valoriziranja tijekom 19. st.[19] Ozbiljan interes za proučavanjem antičkih potencijala Ljubuškog kraja, dolazi uslijed kampanje ubiciranja rimske ceste, putnih postaja i drugih objekata u dolini Trebižata kao dijela komunikacije između dvaju najvećih centara nekadašnje provincije Dalmacije, Salone i Narone.[20]

Takve kampanje za posljedicu imaju opservacije pojedinačnih nalaza koje u mnogome ipak donose tek šturu sliku, odnosno obrise antičkog krajolika na ovom prostoru, bez jasnih zaključaka o njegovoj ulozi u aspektu šireg prostora provincije Dalmacije.

Osnivanjem institucije koja će skrbiti o sakupljanju, očuvanju i promociji kulturno-povijesne baštine Općine Ljubuški ali i šireg područja Hercegovine, stvoreni su preduvjeti za sve buduće istraživačke aktivnosti. Takav proces započeli su humački franjevci, kao nositelji

[16] TONČINIĆ 2017, 94.
[17] BAKULA 1970, 156-159.
[18] KLAIĆ 1882, 34-36, 39-40.
[19] EVANS 1883, 74; 78-79.
[20] GLAVINIĆ 1878, 54; ALAČEVIĆ 1878, 52.

kulture i duhovnosti u BiH, po uzoru na bitno značajnije europske centre gdje je ovakav sustav senzibiliziranja i educiranja društva poznat još u 18. st.[21]

Proaktivna, edukativna i temeljna ljudska nota može se iščitati u predgovoru tzv. „Spomenika“:

„Što se tiče starodavnih stvarih, spominjem samo, da bogatstvo, koje naša domovina u velikom množtvu ima i nami ovako lijepu priliku podjeljuje, da one izvore tradicijah i vjestih, i.t.d., koje povijestno ubilježeni su, osiguramo.

Nu probudimo se daklen jednput iz onog drimljenja, pokažimo da i mi onaj viši stupanj kulture svladamo, da i mi iz one tajne knjige prirode, volje Božje čitati uzmognemo!

Napried, na slavu Boga, roda, čast naroda!“[22]

Ovaj citat u predgovoru navodi fra Anđeo Nuić, osoba zaslužna za osnivanje najstarije muzejske zbirke u BiH još 25. ožujka 1884. god. Ideja o osnivanju institucije koja će skrbiti o kulturnoj baštini javila se gotovo dva desetljeća ranije, prije njegova dugogodišnjeg boravka u Rimu i Beču. Konačno po povratku osniva Muzej koji na samom početku raspolaže tek jednom prostorijom u kojoj se nalazila zbirka svakoraznih predmeta, među kojima su bili izloženi arheološki, prirodoslovni, etnološki i numizmatički eksponati.[23] Njegovu bogatu povijest čine i brojne ratne i druge ne/prilike, zbog čega do danas mijenja čak četiri izložbena prostora. Posljednja zbirka u nizu, osnovana je 2003. god. u suradnji Filozofskog fakulteta u Mostaru i Zadru, a sastoji se od tri postava (prapovijest, antika i srednji vijek) koji su smješteni u nekadašnji vinski podrum samostana na Humcu. Dio kompleksa čini i lapidarij za izložbu kamenih spomenika izgrađen 2006. god. i smješten u dvorištu samostana.[24]

Od samog osnutka zbirke, Anđeo vodi inventarnu knjigu pod nazivom „Spomenik“, u koju su upisani posjetitelji i dobrovoljni darivatelji sa opisom pristiglog pokretnog materijala sve do druge polovice 20. st.[25] Zahvaljujući sakupljačkim aktivnostima hercegovačkih franjevaca ali i običnih građana koji su darovali raznovrsne predmete pronađene na širem području Ljubuškog i Hercegovine, arheološki fundus zbirke na Humcu se kontinuirano povećavao. Kuriozitet može biti i činjenica da sakupljanje artefakata u to vrijeme zasigurno ima višestruko značenje, pored znatiželjnog istraživačkog duha i edukacijske dimenzije, u vrijeme

[21] Fra Anđeo na ideju dolazi sredinom 19. st., nakon obilaska Rima i Beča kao europskih prijestolnica kulture.
[22] NIKIĆ 1985, 8. Dio predgovora iz inventarne knjige “Spomenik“ autora fra Anđela Nuića.
[23] NIKIĆ 1985, 7.
[24] SOLDO 2017, in press.
[25] NIKIĆ 1985, 8.

Austro-Ugarske zasigurno možemo govoriti i o izgradnji odnosno očuvanju nacionalnog identiteta. Osobit doprinos razvoju ove zbirke dao je i fra Luka Begić, tadašnji franjevački redodržavnik, kada je zapovjedio svim redovnicima hercegovačkih samostana da predaju starine koje posjeduju u Humački Muzej.[26] Bilješke u „Spomeniku“ osim muzeološke vrijednosti promatramo kao svojevrsni reper aktualnim istraživačima prošlosti Ljubuškog kraja.

Prva arheološka istraživanja na području općine Ljubuški organizirana su 1893. god. zahvaljujući aktivnostima i interesu lokalnog stanovništva u mjestu Radišići. Voditelj istraživanja Franjo Fiala, kao predstavnik pionira bosansko-hercegovačke arheologije, na poziv lokalnog stanovništva pronalazi ostatke većeg pravokutnog objekta (dimenzija 31x11.4 m) kao i brojan pokretni arheološki materijal među kojim izdvaja numizmatički i epigrafski (krovna tegula s pečatom *L. Maltini Abascant*) iz razdoblja od 2.-4. st. U svom izvješću opisuje ga kao poprilično neugledan objekt čija arhitektura je izgrađena od lomljenog i grubo priklesanog kamena bez tragova čvrstih mozaičkih podnica. Unatoč tome, istraživač smatra da je riječ o javnom a ne privatnom karakteru objekta, što opravdava izuzetno velikim dimenzijama pronađenih prostorija.[27]

Tijekom aktivne istraživačke kampanje u Radišićima, Fiala dokumentira još jedno nalazište svega nekoliko stotina metara južno na mikrolokaciji Dračevica. Na terenu opisuje vidljive ruševne ostatke rimskih objekata, ulomke miljokaza i nadgrobnog spomenika.[28] Zatečeno stanje bilo je očigledno dovoljan poticaj za organizaciju opsežnih arheoloških istraživanja već iduće 1884. god. kada otkriva rimski kompleks (sl. 2.) na površini od gotovo 3000 m2 (63 x 47m). Kompleks na Dračevici sastoji se od 11 prostorija koje opisuje kao jednostavne pravokutne objekte sa podnicom od nabijene zemlje, bez tragova žbuke i freski na zidovima. Pored slučajnih nalaza pronađenih prilikom obilaska lokaliteta 1893. god., na istraživanjima je pronašao i veću količinu ratarske opreme, staklenog i keramičkog posuđa, dijelova nakita (fibule, perlice od staklene paste), numizmatičkih nalaza i građevinskih tegula sa pečatom proizvođača (PANSIANA; *C. Titi Hermerotis*). Fiala u konačnici ovo nalazište interpretira kao jedno seosko boravište koje se nije moglo razviti u značajnije naselje zbog blizine lokaliteta Gračine na Humcu.[29]

[26] NIKIĆ 1985, 9.
[27] FIALA 1893, 524.
[28] FIALA 1893, 525; Miljokaz: Imp(eratori) Caesar(i) / Dom[itio] [Avr]eliano; Stela: D(is) [M(anibus)] / Q(vitvs) Ivl(ivs) Vere(cvndvs) / [eqvis] coh(ortis) VIII Vol(vntariorvm) / et Iaspes Co(nivx)? / Ivlivs Ivli[anvs] / pat(er)? bene m(erentibvs) p(osvit).
[29] FIALA 1895, 365-367.

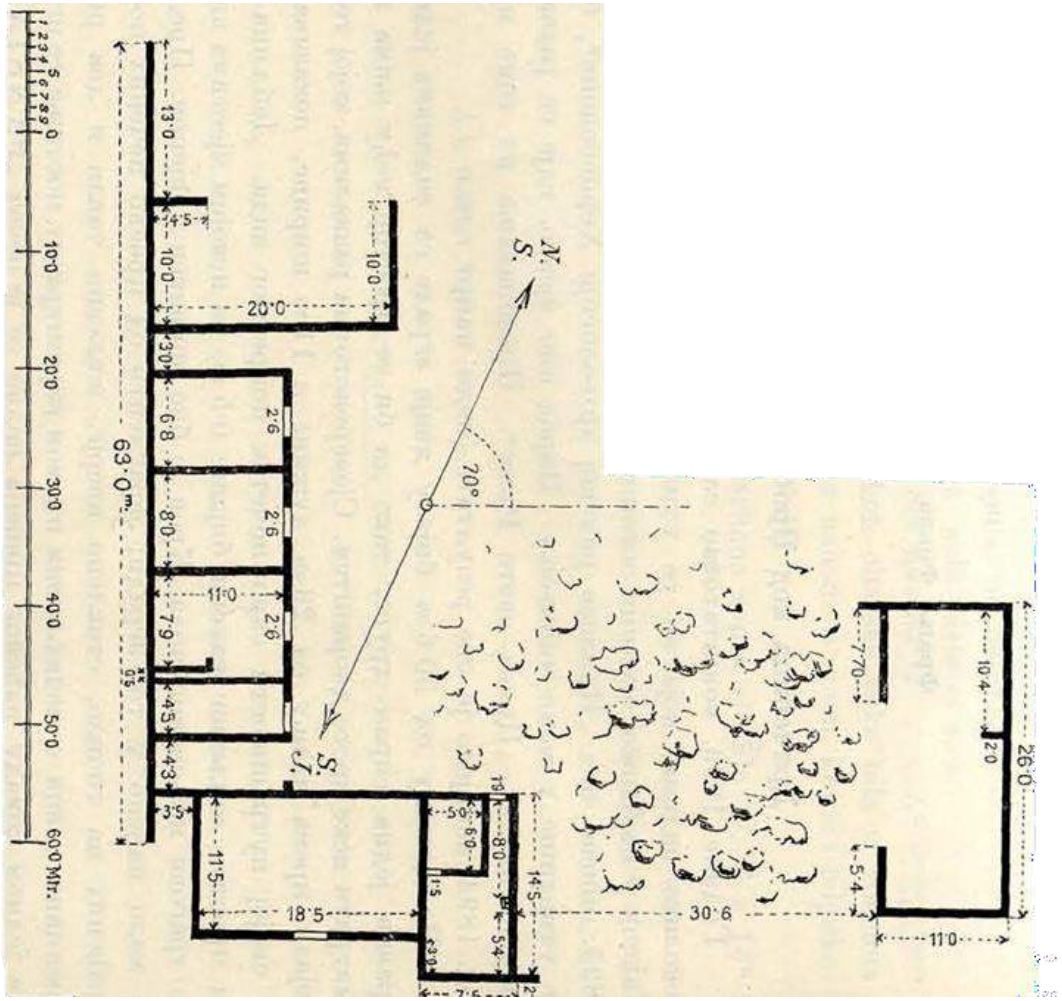

Slika 2. *Tlocrt rimskog objekta na lokalitetu Dračevica (Radišići-Ljubuški). Preuzeto iz: FIALA 1895, 366.*

Unatoč fragmentiranim spoznajama, ova dva lokaliteta dijele i jednu od najznačajnijih i još uvijek aktualnih dvojbi o toponimu *Bigeste*.[30] Ovaj toponim poznat je iz ilustrirane karte rimske cestovne mreže iz 4. st. poznate pod nazivom *Tabula Peuntigeriana*, a svjedoči nam nedvojbeno o rimskoj putnoj postaji *mansio Bigeste*, udaljenoj 13 milja (19.240 m) sjeverozapadno od rimske kolonije Narone. Zahvaljujući interpretaciji njemačkog povjesničara Theodora Mommsena kao i brojnim istraživačkim aktivnostima koje u svojim radovima opisuje *Carl Patsch*, nastala je pretpostavka po kojoj se toponim *Bigeste* najčešće povezuje sa lokalitetom na Gračinama, iako do danas, za takve pretpostavke nemamo sigurnih epigrafskih, arheoloških ili drugih pokazatelja.[31] Uzevši u obzir poznatu trasu rimske ceste iz smjera Narone

[30] BOJANOVSKI 1969, 142-144; BOJANOVSKI 1973, 308-310; BOJANOVSKI 1977, 107-110.
[31] CIL III 1029, 1501; PATSCH 1897, 428-469.

(Vid – Radišići), a dodajući poštivanje normi prilikom izgradnje cestovnih komunikacija, nema sumnje kako područje sela Proboj-Radišići matematički odgovara poziciji putne postaje a njegov pokretni arheološki materijal kasnije provenijencije (2.-4. st.) potvrđuje pretpostavku. Drugim riječima možemo otkloniti svaku sumnju da on pripada lokalitetu Gračine u periodu 3.-4. st. kada je aktivna putna postaja. Međutim, to ne isključuje pretpostavku da je toponim *Bigeste* možda stariji od putne postaje, odnosno da je preuzet sa obližnjeg vojnog logora, naselja ili sličnog starijeg zdanja.

Po sličnoj matrici možemo pisati i o brojnim drugim pretpostavkama, međutim, po dosadašnjoj praksi, negacija ili potvrda određenih zaključaka o ubikaciji putne postaje, vrlo vjerojatno neće biti razriješena prije budućih sustavnih ili revizijskih istraživanja potencijalnih lokaliteta kao što su Dračevica i Gračine.

Treća i posljednja arheološka iskapanja provedena tijekom 19. st., organizirana su na mikrolokaciji Šipkova glavica u zaseoku Borasi (G. Vitina-Ljubuški). Prema pisanju istraživača Ćire Truhelke, pronađena je mala pravokutna prostorija sa apsidom na istoku koja odgovara prostoru za okupljanje najstarijih kršćanskih zajednica u BiH, tkz. Oratoriju.[32]

Tako su dakle do kraja 19. st. provedena tek skromna arheološka istraživanja, a do novih organiziranih i sustavnih iskapanja proći će više od šest desetljeća. Ovaj period obilježiti će kontinuiran interes istraživača/autora na analiziranju i ubiciranju pravaca rimskih komunikacija, objavi rimskih javnih i nadgrobnih spomenika i dr. slučajnih nalaza koji doprinose boljem poznavanju antičkog krajolika.

Među inim, najviše podataka o antičkoj topografiji Ljubuškog kraja donosi istraživački rad K. Patscha tematizirajući rimske natpise, ceste, miljokaze, pečate na crijepu i vojne postrojbe. Osobito značajan je i njegov znanstveni rad o rimskom kompleksu Gračine kojeg među prvima opisuje kao značajan vojni logor u rimskoj provinciji Dalmaciji. Slučajni epigrafski natpisi (crijepovi, kamen) sa lokaliteta Gračine poslužili su da u Ljubuški kraj smjesti nekolicinu rimskih postrojbi: *Vexillatio IIII Legio Flavia Felix, Legio I Adiutrix, Legio VIII Augusta, coh. III Alpinorum, coh. I Bracaraugustanorum, coh. I Lucensium, coh. I Belgarum te VIII Voluntariorum civium Romanorum*.[33]

Unatoč novim i brojnim slučajnim tragovima prisustva rimske vojske, uloga ovog kraja postaje nešto jasnija tek 1931. god. pronalaskom žrtvenika posvećenog Božanskom Augustu i

[32] TRUHELKA 1893, 676.
[33] PATSCH 1895, 5-26; PATSCH 1897, 428-469; PATSCH 1908, 87-117; PATSCH 1910, 177-182.

caru Tiberiju (sl. 3.).[34] Žrtvenik *ara Augusta*, pronađen je prilikom obrade zemljišta na mikrolokaciji Zorbinovac kao spolija kasnoantičke grobnice. Dokumentirani su ostatci dvije ploče sa istovjetnim tekstom natpisa, jedne ploče sa prikazom vrča (*urceus*), komad gornjeg vijenca sa ostatkom pulvina i još nekoliko drugih komada žrtvenika.[35] Analizirajući natpis postaje posve jasno da je Ljubuški bio *ager publicus* kolonije Narone kojeg u nekom trenutku naseljavaju rimski veterani nakon otpusta iz vojske. Naziv naselja *Scunasticus* po svemu sudeći predstavlja romanizirani toponim odnosno izvedenicu autohtonog naziva određene ilirske zajednice (*Scunaste?*) koja je živjela na ovom području do dolaska Rimljana.[36]

Slika 3. *Rekonstrukcija žrtvenika ara Augusta (Preuzeto iz: ABRAMIĆ 1950, 235.)*

[34] ABRAMIĆ 1950, 236;
Prva ploča: [Divo] Augusto et / [T]i(berio) Caes[a]ri Aug(usti) f(ilio) Aug(usto) / sa[cr]um / veterani pagi Scunastic(i) / quibus colonia Naronit(ana) agros dedit.
Druga ploča: Divo Augusto et / Ti(berio) Caesari Aug(usti) f(ilio) Aug(usto) / sacrum / veterani pagi Scunast(ici) / quibus colon(ia) Naronit(ana) / agros dedit.

[35] Pronađene ploče sa Zorbinovca prenesene su u Arheološki muzej u Splitu, gdje se i danas nalaze. Ploče su izrađene od lokalnog vapnenca, visina im varira od 94,5 cm do 1,20 m. Te dvije ploče predstavljaju lice i naličje žrtvenika. Na gornjoj površini pronađenih ploča vidljive su rupe za metalne spone kojima su bile povezane. Druge rupice služile su za učvršćivanje gornjeg, profiliranog vijenca. Jezgra žrtvenika bila je zidana sitnim kamenjem, ili na suho time ispunjena. Rekonstrukciju žrtvenika, čija je visina iznosila oko 1,50 m, učinio je M. Abramić; ABRAMIĆ 1950, 235.

[36] ABRAMIĆ 1950, 237; DODIG 1985, 98; BOJANOVSKI 1977, 98; BOJANOVSKI 1980, 182.

Teritorijalno, rimski *Pagus Scunasticus* u literaturi se različito tumači, autori ga najčešće identificiraju sa nazivom šireg područja Ljubuškog kraja,[37] dok drugi upozoravaju na mogućnost njegove ubikacije na širem predjelu zaseoka Podjurjevica (Mostarska vrata-Ljubuški).[38] Postoji i treća interpretacija Ive Bojanovskog prema kojoj je centar epihorske župe *pagus Scunasticus* bio smješten na prostoru današnjeg sela Vitina, što je nekoliko kilometara zapadno od mjesta pronalaska žrtvenika.[39] Takav zaključak opravdava nalazima rimskog građevinskog materijala sa pečatom *Leg(io)* III *F(lavia) F(elix))*[40] i nadgrobnih spomenika „VIII. dobrovoljačke kohorte".[41] Posebno ističe vrijednost manjeg pravokutnog objekta na mikrolokaciji Mlade, kojeg interpretira kao rimsku vila rustiku u vlasništvu Seksta Varija.[42] Njegovo ime je poznato sa nadgrobnog natpisa njegova roba Mopsa.[43]

U istom naselju je pronađen i nadgrobni spomenik Marka Antonija signifera veterana XI. legije, koji uz ranije spomenutog Kvinta Pisentija Severina (popravak Liberovog hrama) čini jedini spomen ove gotovo najznačajnije vojne postrojbe u provinciji Dalmaciji. Ovaj spomenik je nedvojbeno potvrda dedukcije veterana na prostoru naselja Vitina i ujedno sjeverozapadna granica Naronitanskog agera.[44] Po obrascu počasnog naslova Claudia pia fidelis spomenik možemo datirati u razdoblje nakon 42. god. po. Kr.

Ipak, među najbrojniju skupini nalaza rimskih nadgrobnih spomenika sa prostora Naronitanskog agera spadaju oni VII. legije. Za ovu uvodnu raspravu dovoljno je prikazati *cursus honorum* i vrijeme naseljavanja (T. 1.). Zaključak je da se većina veterana nakon razvojačenja koje se zbilo po prilici 14. odnosno 15. god., ili drugim riječima na samom početku vladavine cara Tiberija, nije vratila u svoje rodne krajeve.[45] Ne treba zanemariti broj njihovih stipendija koje su značajno veće od standardnih 20 godina službe (*XXXIII, XXX, XXIX, XXVIII, XXVII* itd.), što je pretpostavljamo rezultat njihova sudjelovanja u vojnim operacijama tijekom

[37] ABRAMIĆ 1950, 237; BOJANOVSKI 1973, 310; BOJANOVSKI 1985, 65; BOJANOVSKI 1988, 121.
[38] DODIG 2006, 11.
[39] BOJANOVSKI 1977, 106.
[40] CIL III 14021.
[41] CIL III 6365 = 8490.
[42] BOJANOVSKI 1977, 107; BLAU 1870, 627; ALAČEVIĆ 1878, 52-53; HOERNES 1880, 41-42; TRUHELKA 1893, 673-677; PATSCH 1907, 105.
[43] CIL III 6368 = 8499; *Mopsus Sex(ti) Vari ser(vus) annor XIIX hic situs est*
[44] BOJANOVSKI 1985, 74; SKARIĆ 1923, 83; PAŠKVALIN 1961, 325–27; PAŠKVALIN 2012, 65 i 214, kat. br. 10; ŠAŠEL 1986, 1937; DODIG 2006, 27–28 kat. br. 52, 79–80; DODIG 2005, 205–206 T. I Fig. 4; EDH, HD034254.
M(arco) Antonio / Maximo signif(ero) / veter(ano) leg(ionis) XI C(laudiae) p(iae) f(idelis) / anno(rum) L stip(endiorum) XXX / et Iuliae Sabinae / C(aius) Antonius / Augurinus / filius f(ieri) c(uravit)
[45] BETZ 1938, 11-12; ALFÖLDY 1964, 174-175; ALFÖLDY 1965, 135-136; ZANINOVIĆ 1980, 178-180; ZANINOVIĆ 1984, 71-72, 74; BOJANOVSKI 1985, 65; WILKES 2000, 329.

gušenja Batonova ustanka (6.–9. god.). Ako je tome tako, u Ljubuškom kraju je odmah po završetku rata smješten i *vexillum veteranorum* (veteranska pričuva).

Brojnost, kvaliteta i rasprostranjenost nalaza rimskih spomenika na relativno malenom području Ljubuškog kraja utjecali su na brojne rasprave i poticali interes novih istraživača antičke prošlosti.

Nomen	***Tribus***	***Domo***	***Officium***	***Ann.***	***Stip.***
VETERANI LEGIONIS VII					
L. Domitius L. f. Aquila	*Aniensis*	*Myliada*	*veteranus leg. VII*		*XXXIII*
L. Herennius L. f.	*Papiria*	*Muliade*	*veteranus leg. VII*	*LX*	*XXX*
M. Sosius M. f.	*Fabia*	*Sebastopoli*	*veteranus leg. VII*		
C. Valerius C. f. Dento			*veteranus leg. VII*		
L. Oppius L. f. Signinus	*Sergia*	*Conana*	*veteranus leg. VII*	*L*	*XXVII*
Q. Valerius Q. f.	*Quirina*	*Iconio*	*veteranus leg. VII*	*LV*	*XXVIII*
T. Varius T. f.	*Velina*	*Pessinunte*	*veteranus leg. VII*	*L*	*XXIX*
C. Licinius C. f.	*Fabia*	*Sinope*	*veteranus leg. VII*	*L*	*XXVII*
M. Livius M. f.	*Palatina*	*Aloro*	*veteranus leg. VII*	*L*	*XXVI*
[M. Co?]elius M. [f.]	*Fabia*	*Rudis(?)*	*veteranus leg. VII*	*LXII*	*XXVIII*
L. Marcilius C. f.		*Pessinunte*	*veteranus leg. VII*		
VETERANI LEGIONIS XV APOLLINARIS					
C. Leuci[us] C. f. Primus			*veteranus leg. XV*		
L. Gavius L. f.	*Publilia*	*Verona*	*veteranus leg. XV*		

Tablica 1. Podatci o veteranima VII. i XV. legije koji su živjeli u naselju *Scunasticus. (Preuzeto iz GLAVIČIĆ & PANDŽA, 2017.)*

Lokalitet Gračine, najcitiraniji lokalitet, od ranije poznat kao vojni centar zaleđa rimske kolonije Narone, posjećuje i njemački povjesničar *Ulrich Kahrstedt* 1937. god. i dokumentira ostatke bedema u dužini od 108x70 m kao i njegovo zaobljenje u obliku polukruga na jugoistočnom kraju. U svom izvješću donosi podatak o arheološkim istraživanjima koja su provedena gotovo tri desetljeća prije njegova dolaska, a pripisuje ih K. Patschu, međutim, za takve tvrdnje do danas ne postoji dokumentacija.[46] Pored toga, navodi i podatak o dva samostojeća kamena stupa smještena jugozapadno od tzv. zemljanog kaštela čiji tragovi do danas nisu pronađeni,[47] ipak, indikativno je da ih Dimitrije Sergejevski dva desetljeća kasnije spominje kao ostatke pretorija.

Sergejevski posjećuje nalazište 50-ih godina prošlog stoljeća, tijekom svojih istraživačkih kampanja u G. Vitini (ranokršćanska bazilika u Docima) i Vojnićima (tzv. rano kršćanska bazilika u Klobuku),[48] a pripada skupini autora koja lokalitet na Gračinama interpretira kao najstariji i najveći rimski vojni logor u BiH, podignut prije vladavine cara Augusta.[49]

Prije sustavnih arheoloških istraživanja ne postoje oprečna mišljenja, uglavnom se svi autori, uz minorne modifikacije slažu sa vojnim karakterom nalazišta. U takvu skupinu spadaju i Esad Pašalić (1960. god.), *Geza Alföldy* (1965. god.) *i John Joseph Wilkes* (1969. god.) koji ga interpretiraju kao pomoćni rimski vojni logor podignut za vrijeme cara Augusta.[50]

Prva dokumentirana arheološka iskapanja na lokalitetu Gračine započinju u kolovozu 1976. god. pod vodstvom fra Bonicija Rupčića, kustosa arheološke zbirke samostana na Humcu.[51] Rimska arhitektura je otkrivena nakon što se uklonio površinski kamen iskorišten za obnovu moderne prometnice. Pronalazak je prijavljen humačkim franjevcima koji su uskoro organizirali prva probna arheološka istraživanja. Uskoro je istražena manja površina (9 x 7,45m) na kojoj je pronađen objekt sa hipokaustom i mozaičkom podnicom. Obzirom da su istraživanja bila prostorno ograničena od strane Regionalnog zavoda u Mostaru, Bonicije nije bio u mogućnosti donijeti osobite zaključke. Unatoč površnoj studiji, Zavod za zaštitu spomenika kulture BiH prepoznaje važnost mikrolokacije i već iduće godine organizira prva

[46] KAHRSTEDT 1940, 183-188.
[47] KAHRSTEDT 1940, 184.
[48] SERGEJEVSKI 1954, 189-210.
[49] SERGEJEVSKI 1955, 149.
[50] PAŠALIĆ 1960, 57; ALFOLDY 1965, 134-135; WILKES 1969, 139-143.
[51] BOJANOVSKI 1977, 110.

sustavna arheološka istraživanja.[52]

Financijsku podršku projektu arheoloških istraživanja ponudili su Republička zajednica za naučni rad, Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture i prirode Mostar i Skupština Općine Ljubuški. Voditelj istraživanja tijekom svih kampanja u razdoblju od 1977.-1980. godine je I. Bojanovski, a njegova zamjenica Vukosava-Atanacković Salčić.

Sustavnim istraživanjima otkrivene su četiri građevine na površini od 2500 m2, od čega dvije u potpunosti (središnja – II, južna - III) i dvije parcijalno (sjeverna - I, istočna – IV).[53] Prema istraživaču ova površina predstavlja tek 1/6 rimskog kompleksa na Gračinama.[54]

U okviru preliminarnih izvješća Bojanovski smatra kako je otkrio samo središte vojnog logora te navodi da se ostali objekti na Gračinama smještaju od otkopanih zgrada na jug prema rijeci Trebižat odnosno na zapad prema Osnovnoj školi Marka Marulića.[55]

Središnja zgrada otkrivena još probnim istraživanjima fra B. Rupčića predstavlja najbolje sačuvane ostatke arhitekture u visini do 1,80m, sa ostatcima podnog grijanja, čvrstih mozaičkih podnica i freski sa tragovima crvene, zelene i bijele boje. Kako su središnje prostorije imale podzemno grijanje, Bojanovski piše da se logor na Gračinama morao opskrbljivati vodom iz Trebižata i to uz pomoć kule za dizanje vode, turris ad aquam tollendam.[56]

Prema rezultatima izvješća na Gračinama je tijekom sustavnih istraživanja iskopano 7.120 predmeta od čega je objavljen tek mali dio pokretnog arheološkog materijala. Među nalazima najbrojnije su kockice mozaika (3202), keramički ulomci (2058), stakleni ulomci (585), brončani artefakti (366), čavli (334), željezni predmeti (187), novci (75 primjeraka, od 13. god. pr. Kr. do 176. god. po. Kr.), svjetiljke (66, od čega je sedam s radioničkim pečatom), fibule (26) i crijep s pečatom (24 komada, od kojih je devet s pečatom kohorte *I. Belgarum*, sedam s pečatom *leg. VIII. Augusta*., dva s pečatom *leg. IIII. Flaviae felicis*, po jedan s pečatom kohorti *VIII. V. C. R. i III. Alp*., te četiri s pečatom Pansiana).[57]

Nakon objave iskopane arhitekture, voditelj istraživanja nema dvojbi da se radi o uobičajenom pravokutnom tipu ranocarskih stalnih logora (*castra statica*) sa pravilnim rasporedom zgrada koje su odvojene mrežom unutarnjih komunikacija *cardo* i *decumanus*.

[52] Neobjavljeno izvješće fra Bonicija Rupčića.
[53] BOJANOVSKI 1981, 64.
[54] BOJANOVSKI 1981, 63.
[55] BOJANOVSKI 1981, 64.
[56] BOJANOVSKI 1985, 92-93.
[57] BOJANOVSKI 1980, 5-30, 175-195.

Takav stav načelno podržavaju i Marin Zaninović,[58] Veljko Paškvalin[59] i Mirjana Sanader.[60]

U središnji dio smješta zapovjedništvo logora (*principium*), upravne zgrade (*quaestorium*) ali i mjesto službenog vjerskog kulta. Prostorije zgrade na jugozapadu bez čvrstih podnica i nešto siromašnijeg interijera, interpretira kao paviljon za jednu centuriju vojnika. Pretpostavlja da je bilo šest paviljona i to dva ili tri sjeverno i istočno od središnjeg objekta, te tri ili četiri jugozapadno od središnjeg objekta. Bojanovski smatra da na prostoru nekadašnje države nemamo slične primjere tako je potvrde svojim zaključcima potražio kroz analogna nalazišta nešto kasnijih logora na dunavskom limesu*: Quadrata, Ad Statuas, Azaum, Ulcisia Castra, Campona, Albertfalva* i dr.[61]

U raspravama o dataciji vojnog logora, Bojanovski kao ključne argumente ističe pronađene krovne tegule sa pečatom *Q. C. P. PANSIANA* koje datira u 43.-42. god. pr. Kr. a time i najstariju fazu ovog lokaliteta. Smatra da takve pretpostavke možemo dodatno verificirati analizom povijesnih izvora tj. korespondencije između Cezarova generala Vatinija i slavnog državnika i govornika Cicerona. Naime, Ciceron u potrazi za svojim odbjeglim robom moli za pomoć generala Vatinija koji 45. god. pr. Kr. dolazi na područje kolonije Narone ugušiti pobunu ilirskih plemena u zaleđu. Prvo od tri pisma, datirano u ljeto 45. god. pr. Kr. (11. srpnja) Vatinije započinje navodom „*ex castris Narona*“ što Bojanovski u prijevodu tumači kao „iz logora kod Narone“, i time jasno nameće ulogu i dataciju izgradnje lokaliteta Gračine.[62]

U pogledu napuštanja ovog kompleksa, istraživač se slaže sa ranijim zaključcima Patscha da su kombinirani detašmani *Legio I* i *Legio II adiutrix* bile posljednje vojne jedinice na Gračinama, odnosno da je logor napušten polovicom 3. st. Dodaje kako izostaje arheološki materijal koji bi svjedočio životu i u kasnijim razdobljima kao što je to slučaj sa vojnim logorom u Burnumu.[63]

Pošto voditelj istraživanja, I. Bojanovski, po završetku iskopavanja analizira samo pronađenu arhitekturu i mali dio pokretnog arheološkog materijala kroz preliminarna izvješća[64] i prethodna priopćenja V. Atanacković-Salčić,[65] pojavljuju se novi istraživači sa bitno

[58] ZANINOVIĆ 1980, 178.
[59] PAŠKVALIN 1986, 157.
[60] SANADER 2002, 123-128.
[61] BOJANOVSKI 1980, 22-23.
[62] BOJANOVSKI 1985, 67.
[63] BOJANOVSKI 1981, 65.
[64] BOJANOVSKI 1978, 1979, 1980.
[65] ATANACKOVIĆ-SALČIĆ 1977, 80-85; 1978, 73-77; BOJANOVSKI 1981, 63-66.

drugačijim stajalištima o nalazištu na Gračinama.[66]

U svom iscrpnom izvješću Đuro Basler je prvi autor koji smatra da iskopani dio ne predstavlja središte vojnog logora nego rimske kupelji u njegovom aneksu, ostavljajući mogućnost ubikacije militarnog zdanja u široj okolici. Prema tlocrtnom planu (sl. 4.) Gračina kojeg prikazuje 1984. god., središnja zgrada predstavlja *balneum* koji se sastoji od prefurnija, apoditerija, sudatorija, frigidarija, tepidarija i kaldarija dok je jugozapadni dio građevine za njega casa s atrijem.[67]

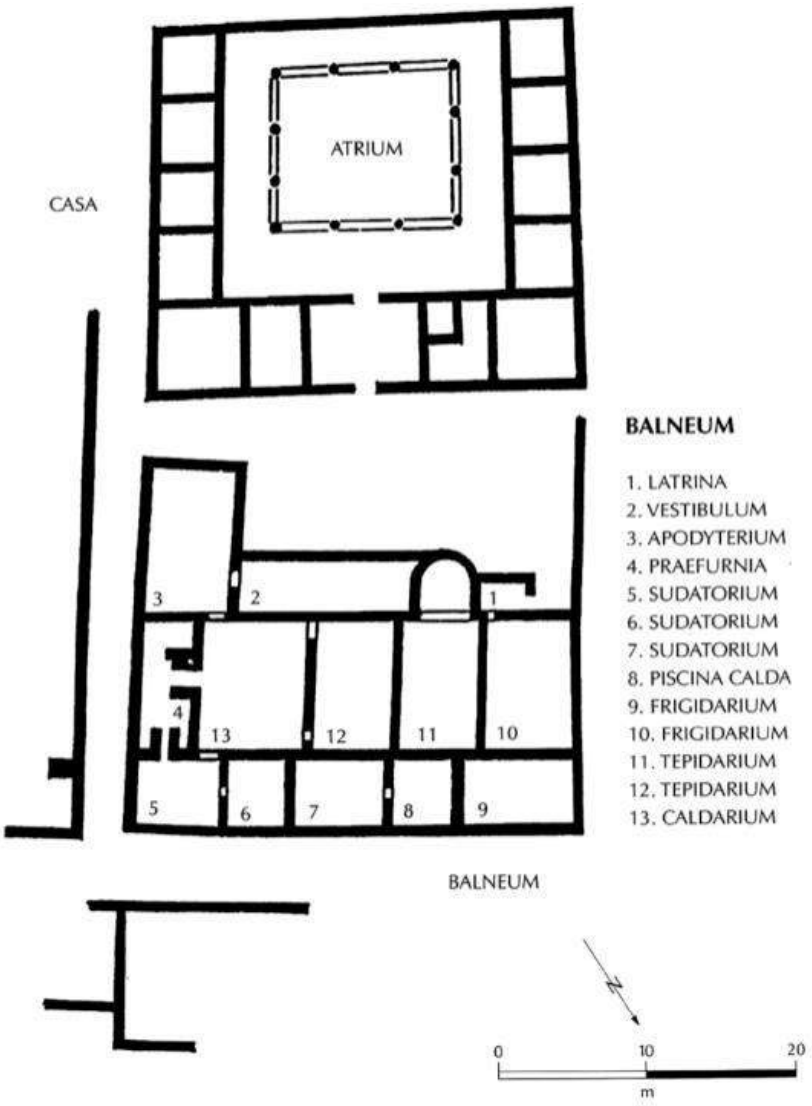

Slika 4. *Tlocrtna shema prema Đ. Basleru (Preuzeto kao fotografija iz Muzeja na Humcu).*

[66] BASLER 1985, 22-23; DODIG 2006c, 56.
[67] BASLER 1985, 22. Navedeni plan Đ. Basler nije nikad objavio u svojim radovima. Bio je jedno vrijeme izložen u muzejskoj zbirci pored pokretnih nalaza s Gračina.

Njegova razmišljanja podržava i R. Dodig, autor brojnih radova o antičkoj prošlosti Ljubuškog kraja. Na temelju komparativnih istraživanja tlocrta arhitekture pretpostavljene zgrade principije i pretorija na Gračinama, zaključuje da se oni ne uklapaju u klasičnu shemu augzilijarnih logora koju donosi David P. Davison. Smatra da pronađena arhitektura središnje zgrade na Gračinama odgovara ostatcima kupališta (*canabae*) kakvi su dokumentirani u blizini vojnog logora u Makljenovcu kod Doboja. Dodatno navodi nedostatak perimetralnih bedema i ulične logorske komunikacije (*Via praetoria, Via principalis, Via decumana, Via quintana*) kao neke od temeljnih pretpostavki za ubiciranje militarnih zdanja. Mišljenja je da vojni logor moramo tražiti na širem području Gračina, dok na južnoj strani Trebižata smješta *prata Legionis* i logorsku nekropolu.[68]

Interes za revitalizacijom nalazišta javlja se nekoliko desetljeća kasnije kroz organizaciju I. Međunarodnog simpozija 21.-22. ožujka 2014. god. u spomen 130 godina postojanja Muzeja na Humcu.

Svi podatci o lokalitetu revidirani su kroz rad autora Željka Miletića koji na temelju ponovne komparacije iskopane arhitekture i do sada obrađenog materijala tvrdi kako je riječ o stalnom auksilijarnom vojnom logoru koji je podignut pred kraj Augustove vlasti. Nešto drugačije od starijih autora, smatra kako ostatci krovnih tegula sa pečatom *Q.C.P. Pansiana* govore da je zdanju *castra stativa* prethodila vojna utvrda izgrađena u razdoblju između Oktavijanovih kampanja i operacija Publija Silija 16. god. pr. Kr. Osim toga donosi konkretan prijedlog identifikacije arhitektonskih ostataka, među kojima južnu zgradu prepoznaje kao principij dok za sjevernu predlaže ubikaciju kupelji (*balneum*). Kroz analizu natpisa sa nadgrobnih spomenika donosi i svoj prijedlog slijeda stacioniranja auksilijarnih postrojbi: *Cohors I Lucensium equitata* (augustovsko-tiberijevsko doba), *Cohors I Bracaraugustanorum equitata* (klaudijevsko-neronijansko doba), *Cohors III Alpinorum equitata* (iza 65. god. i kroz flavijevski period) i *Cohors I Belgarum equitata* (najkasnije od 97. god.) kroz barem dva stoljeća aktivnosti.[69]

Ipak, naglasak ovog kao i svih prethodnih autora je objava pokretnog arheološkog materijala i revizije otkopane arhitekture koji će pridonijeti razrješenju brojnih dvojbi o samom nalazištu. Osim toga, valorizacija ovog nalazišta, tj. njegov smještaj u povijesno-prostorne okvire, doprinijet će boljem poznavanju trgovine i općenito uloge rimske vojske u provinciji

[68] DODIG 1985, 115-117; DODIG 2006, 327-344; DODIG 2011, 330.
[69] MILETIĆ 2017, 31.

Dalmaciji.

Ljubuški kraj ima nedvojbeno bogatu kulturno-povijesnu baštinu, stoga začuđuje podatak da su na širem području Ljubuškog tijekom 19. i 20. st., odnosno gotovo kroz čitavu povijest organiziranog arheološkog istraživanja u Bosni i Hercegovini, provedena tek četiri opsežnija istraživačka zahvata: dva u Docima (G. Vitina) 1893. i 1956. (Ćiro Truhelka i Dimitrije Sergejevski), jedno u Dračevici (Donji Radišići) 1894. (Franjo Fiala), i jedno na Gračinama (Humac) 1977.-1980. (Ivo Bojanovski).[70]

Izraženo u postotcima, to ne dostiže ni 5% ukupnog broja poznatih i verificiranih nalazišta. Osim toga, nijedno od navedenih iskopavanja nije potpuno dovršeno, a ako se u obzir uzmu činjenica da su sva, a pogotovo ona s kraja 19. st., provedena prema metodološkim načelima koja se u arheološkim istraživanjima već odavno ne primjenjuju, razlozi skromne razine poznavanja arheoloških kapaciteta ovoga kraja postaju posve razumljivi.

Više desetljeća pasivne uloge arheološke zbirke samostana na Humcu kao i lokalne samouprave, rezultat su sustavnog zanemarivanja materijalne kulturne baštine, zapuštenih ili potpuno neiskorištenih kulturnih dobara. Tračak nade pojavio se prilikom revitalizacije muzejske zbirke 2002. god., međutim, u nedostatku prije svega stručnog kadra, kulturna baština kao ni društvo u cjelini nije osjetilo benefite ponovnog otvaranja.

Situacija se u mnogome promijenila osnivanjem Odjela za Arheologiju na Filozofskom fakultetu u Mostaru 2001. god., a korist su osjetile i pojedine lokalne samouprave, osnivanjem ili revitalizacijom arheoloških zbirki, pokretanjem opsežnih ili probnih iskapanja, kao i drugih aktivnosti na verifikaciji ili promociji kulturno-povijesne baštine.

Ovdje je važno istaknuti terenske kampanje Odjela za arheologiju Filozofskog fakulteta u Mostaru koje u suradnji sa Općinom Ljubuški provodi 2014. i 2015. god., i to revizijska istraživanja tzv. Oratorij na Šipkovoj glavici (G. Vitina) i ranokršćanske bazilika u Docima (G. Vitina).[71]

Upravo revizijska istraživanja lokaliteta u Šipkovoj glavici potvrđuju brojne propuste u metodologiji terenskih istraživanja i s tim u svezi neispravnost dosadašnjih zaključaka. Naime, revizijom je utvrđeno da je iskopani lokalitet koji nazivamo Oratorij u Borasima (Šipkova glavica - G. Vitina) nedvojbeno tek dio većeg kasnoantičkog sklopa. Iako je ubikacija oratorija unutar jednog kasnoantičkog kompleksa posve realna mogućnost, tijekom revizijskih

[70] TRUHELKA 1893, 676-678.; TRUHELKA 1931, 102-105; SERGEJEVSKI 1959, 168-173; FIALA 1895 365-367; BOJANOVSKI 1981, 63.
[71] RAŠIĆ & BARAKA 2018, 143.

istraživanja nismo pronašli indikativan pokretni arheološki materijal starokršćanske provenijencije kao ni arhitekturu koja bi odgovarala tlocrtnom rješenju kojeg donosi Truhelka 1893. god.[72]

Pored arheoloških iskapanja organizirana su i geofizička/nedestruktivna istraživanja u suradnji Varšavskog Sveučilišta (Institut za arheologiju), Općine Ljubuški i Odjela za arheologiju Filozofskog fakulteta u Mostaru. Prvi projekt pod naslovom *Rimska i kasnoantička nalazišta uokolo lokaliteta Gračine; Dokumentacija i nedestruktivne metode istraživanja* imao je za cilj mapirati i prikupiti podatke o svim do sada poznatim ali i novootkrivenim antičkim nalazištima i potencijalima na širem području Ljubuškog kraja. Svi podatci prikupljeni su u GIS (Geografski informacijski sustav) bazu podataka što je omogućilo detaljnu analizu. Navedenim podatcima, dodana je analiza antičkih nadgrobnih natpisa kako bismo pokušali rekonstruirati strukturu populacije koja ovdje živi u antičko vrijeme.[73]

Drugi projekt nedestruktivnih istraživanja provede isti partneri (Sveučilište u Varšavi, Općina Ljubuški, Odjel za arheologiju Filozofskog fakulteta u Mostaru) kroz poziv PRELUDIUM 10, a financira ga Varšavski nacionalni znanstveni centar u razdoblju od 2016.-2019. god. Projekt pod nazivom *Vojnici, veterani i civili u zaleđu rimske kolonije – Istraživanje antičkog kulturnog i društvenog krajolika na širem području Ljubuškog sa upotrebom nedestruktivnih metoda arheološkog istraživanja*, uključuje terenski pregled, prikupljanje vidljivih površinskih arheoloških nalaza, analiziranje dosadašnje terenske i fotodokumentacije kao i ubiciranje GPS-om svih tragova antičkog života u okruženju.[74] Provedena su geofizička istraživanja najpotencijalnijih lokaliteta čiji rezultati će doprinijeti otkrivanju i preliminarnoj interpretaciji substrukcija bez potrebe za arheološkim iskapanjima. Kao dodatak, koriste se satelitske i zračne snimke napravljene dronom, koji ponekad mogu sugerirati na postojanje arheoloških objekata ili antičke komunikacije.

Rezultati ovakvih istraživanja koja uključuju terenski pregled i geofizičke metode dokumentiraju čitav niz novih arhitektonskih cjelina, počevši od onih koje zbog svojih pozicija na prapovijesnim gradinama zasigurno imaju vojno-strateško značenje, preko većih arhitektonskih sklopova suburbanog tipa i gospodarskih cjelina, do onih koji imaju potencijal sakralnih odnosno religijskih objekata.[75]

[72] RAŠIĆ & VUJEVIĆ 2017, 184.
[73] DZIURDZIK, MECH, PISZ, RAŠIĆ 2016, 299.
[74] Odgovorni za provedbu projekta: Tomasz Dziurdzik, Tino Tomas i Mirko Rašić..
[75] DZIURDZIK, MECH, PISZ, RAŠIĆ 2016, 299-309.

2. POVIJEST ARHEOLOŠKIH ISTRAŽIVANJA NA LOKALITETU GRAČINE

Područje antičkog lokaliteta Gračine smješteno je u naselju Humac, a rasprostire se na ravnom platou površine 4 hektara iznad lijeve obale rijeke Trebižat. Iako nadmorska visina od svega 80 m nedaje naslutiti, plato na Gračinama pruža dobar pregled riječnog toka. Upravo riječni tok i dolina predstavljaju okosnicu ovog kraja sa svojom ulogom prirodne komunikacije i poveznice čitave zapadne Hercegovine s Neretvom i jadranskom obalom.[76]

Područje doline Trebižata, prije dolaska Rimljana bilo je vrlo dinamično i zemljopisno gledajući integralno područje ilirskog svijeta. Nakon propasti ilirske države i njenog kralja Gencija 169. god., Rimljani su svojim saveznicima duž rijeke Neretve, u zamjenu za poslušnost predali barem prividnu nezavisnost i podršku. Pod krinkom borbe protiv gusarenja Ilira po Jadranskom moru *Illyrii Liburnique et Istri gentes ferae et magna ex parte latrociniis maritimis infames* (Liv. X 2,4), njihovog divljaštva *ferocissimae gentes* (Liv. 38,17,16) i razbojničkih *navika lestrikon etnos* (Strab VII 5,10), a zapravo u svrhu imperijalističke politike, iskorištavanja prirodnih i ljudskih resursa, ratovi sa domorodačkim stanovništvom potrajali su gotovo dva stoljeća.[77] Sukobi sa plemenom Delmata bili su posebno intenzivni i dugotrajni. Prvi ozbiljan sukob započinje 156. god. pr. Kr. na prijavu rimskih kolonija *Tragurion* i *Epetion*, saveznika Daorsa i drugih plemena kako bi spriječili pljačkanja i namet danka. Rimskom vojskom tada upravlja konzul Gaj Marcije Figul s osnovnim ciljem uništenja delmatskih opidda i središta plemena kojeg danas ubiciramo na šire područje Tomislavgrada (Duvna).[78]

Za ovu raspravu važno je istaknuti bazu ili središte koje koriste svi zapovjednici u ratu protiv Delmata, počevši od konzula Figula. Naime, uporišna točka oduvijek je bila Narona sa svojom lukom, odnosno dolina Trebižata koja joj teritorijalno pripada a morfološki čini najbliži i najlakši prirodni pravac u osvajanju delmatskih utvrda po imotskom, duvanjskom i livanjskom polju. Nema sumnje da je takav položaj doprinio kontroli, potpunom nadzoru ili barem savezništvu sa domaćim stanovništvom u dolini Trebižata. Narona ostaje uporište i tijekom rimsko-delmatskih sukoba koji su vođeni preko Traguriona, Epetija, Salone ali i sa sjevera

[76] Rijeka Trebižat ima dužinu od oko 50km a nosi troimeni (Tihaljina-Mlade-Trebižat) odnosno počevši od gornjeg Posuškog horizonta čak i devetoimeni sustav: Culuša - Ričina - Brina - Suvaja - Matica - Vrlika - Tihaljina - Mlade - Trebižat.
[77] NISARD 1859, 459. ZANINOVIĆ 2015.
[78] ZANINOVIĆ 1996, 221–229; ZANINOVIĆ 1966, 280-287; ZANINOVIĆ 1967, 66-67.

preko Senja i Like. Što će reći da su rimljani prisiljeni održavati veliki garnizon u Naroni sa ciljem zaštite ovog civilnog, trgovačkog i gospodarskog središta, ali i svojih saveznika u okruženju. Posve je jasno da pozicija urbanog središta kao i položaj Narone na kraškom brežuljku, koja je istina utvrđena još u 3. st. pr. Kr., zbog svoje skromne površine na kojem uostalom boravi civilno stanovništvo, ne dozvoljavaju ozbiljne vojne formacije o kakvim svjedoče povijesni izvori.[79] Epigrafski tragovi militarne provenijencije zbog toga su uistinu rijetkost u užem urbanom središtu Narone.[80] Izravna potvrda može biti i ranije spomenuta korespodencija vojskovođe Publija Vatinija i glasnogovornika Cicerona koji u svom pismu traži odbjeglog roba Dioniza. Na samom kraju Republike, Vatinije dovodi tri legije i jaku konjanicu na prostor Narone, što je nesumljivo prevelik broj vojnika za gradsku jezgru.[81] Hipotetski, formulacija *ex castris Narona* sa kojom Vatinije započinje svoj odgovor, može se odnositi na prostor današnjeg Ljubuškog kraja kao dijela naronitanskog interesnog područja, što uostalom potvrđuje i nalaz Augustovog žrtvenika.

Vođeni očigledno sličnim zaključcima, uz pretpostavku brojnih nalaza militarnih nadgrobnih spomenika, stariji istraživači i autori nameću zaključak da je rimski vojni logor smješten 10 rimskih milja sjevernije u zaleđe kolonije Narone, na lokalitetu Gračine (Humac).[82] Lokalitet je prvi puta opisan još u 19. st., ali unatoč brojnim nalazima i sustavnim istraživanjima ostaje velika nepoznanica. Još je *Carl Patsch* pretpostavio kako je riječ o rimskom auksilijarnom logoru, ali materijal koji je godinama pristizao kao slučajni nalaz nije bio dovoljan za rješenje dvojbi. Napokon istraživanja 70-ih god. donose materijal nedvojbeno militarnog karaktera, međutim iskopane strukture u središnjem dijelu lokaliteta nisu cjelovito interpretirane, a dodatni problem predstavlja izostanak objave istraživanja. Dvosmislenost određenih zaključaka dovela je čak do konfrontacije skupine autora koji smatraju da vojni logor trebamo tražiti negdje u okolnim područjima.[83]

Rješenje dvojbi lokaliteta Gračine biti će od višestruke koristi za razne rasprave, poput onih o sustavu rasprostiranja Delmatskog limesa, aktivnosti rimske vojske na Jadranu, trgovačko-distribucijskim kanalima, definiraju pozicija i funkciji na dijelu glavne prometnice Salona-Narona i drugim općim temama.

[79] Cic. Fam. V, 9. Usp. DODIG 2012, 27–28.
[80] DODIG 2003a, 233-255.
[81] ZANINOVIĆ 1980, 176; DODIG 2012, 26.
[82] BOJANOVSKI 1980, 182.
[83] DODIG 2006, 92; DODIG 2011, 330–331.

Slika 5. *Arheološki lokalitet Gračine prije istraživanja (foto: Ć. Rajič)*

2.1. Probna istraživanja fra Bonicija Rupčića 1976. god.

Kustos franjevačke zbirke na Humcu, fra B. Rupčić, tijekom obnove gradske prometnice u smjeru Ljubuški-Bagića most prepoznaje određene rimske substrukcije na lokalitetu Gračine sa kojeg je mjestimično korišten kamen za nasipanje, i tako sprječava daljnje devastacije. Uskoro sa studentima Franjevačke teologije u Sarajevu organizira probna iskapanja na površini od 150 m2. Iskopavanja su odobrena uz uvjet poštivanja određenih metodoloških normi i ograničenja koje donosi Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture u Mostaru.

Slika 6. *Zatečeno stanje prostorije sa hipokaustom nakon istraživanja fra Bonicija. (foto: Ć. Rajič)*

Probnim istraživanjima pronađena je prostorija dimenzija 8,90 x 7,45 m sa ostatcima sustava podnog grijanja (hipokaust). Uz unutrašnje rubne dijelove objekta pronađeni su tragovi žbuke, fresko slikarstva, jednobojnog mozaika i suspenzura. Od sitnog materijala u svom izvješću izdvaja pronalazak lucerne s pečatom proizvođača *C DESSI*. Istraživanja je vrlo brzo zaključio s obzirom na tehničke, financijske ali i metodološke nedostatke. U svom izvješću poziva odgovorne institucije (Zavod za zaštitu spomenika kulture BiH u Sarajevu, Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture u Mostaru) da pošalju nadležnog stručnjaka koji će organizirati sustavna arheološka istraživanja. Obzirom na skromnu površinu arheoloških istraživanja (sl. 7), Bonicije donosi samo preliminarni zaključak u kojem ovaj lokalitet povezuje sa rimskim vojnim logorom naziva Bigeste, a dalje u raspravi navodi da može biti iznimno vrijedan i za proučavanje ranosrednjovjekovnog razdoblja.[84]

Nakon probnih istraživanja određen je prvi akt zakonske zaštite arheološkog lokaliteta Gračine koji je nastao Odlukom Skupštine Općine Ljubuški od 10. listopada 1977. god., kada se lokalitet uvrstio pod posebnu zaštitu. Nakon četvrt stoljeća komisija za očuvanje nacionalnih spomenika Federalnog ministarstva kulture i športa BiH, odlukom br.06-6-975/03-2 od 8. listopada 2003. god. lokalitet Gračine proglašava nacionalnim spomenikom BiH.[85] Tom prilikom definirana je *buffer* zona koja se sastoji od tri zaštitna pojasa, parcela sa iskopanom arhitekturom, parcela u okruženju koje predstavljaju potencijal za buduća arheološka istraživanja i preventivno nešto širi pojas. Na žalost, u praksi se godinama manifestirala ilegalna urbanizacija koja je sezala čak do I. zone nalazišta. Lokalna samouprava Ljubuški ovaj problem konačno sanira 2017. god., odlukom o otkupu privatnih parcela na lokalitetu Gračine.

---

[84] Neobjavljeni „Izvještaj o iskopavanju na Gračinama“ koji je fra Bonicije Rupčić poslao Zavodu za zaštitu spomenika kulture BiH. Izvještaj donosim u skraćenoj verziji: *Općina Ljubuški me je usmeno ovlastila za iskopavanje a od Zavoda za zaštitu spomenika kulture BiH u Sarajevu dobio sam 19. 8. 1976. i pismeno odobrenje za iskopavanje na Gračinama. Pri iskopavanju pomogli su mi studenti Franjevačke teologije u Sarajevu koji su tada bili na ferijama u samostanu na Humcu. Radilo se polako i pomno. Iskopavanje smo počeli s nutarnje strane prostorije koja se ukazala. Zid zgrade bio je vjerojatno jednake visine, osim jednim dijelom s južno-zapadne strane. Tu je bio srušen do dna. Inače svugdje je bio visok preko 1m. Širina zida iznosila je 63 cm. Veličina zgrade iznosila je 8,90 x 7,45 m. Zidovi su građeni dobro okresanim kamenom i malterom koji je napravljen od pijeska- sige. Te vrste pijeska ima dosta oko rijeke Trebižata koja potiče u blizini Gračina. Žbuka na zidovima pravljena je od lijepog neretvanskog pijeska. Zidovi su bili pri dnu obojeni. Najbolje se sačuvala crvena boja. Među iskopanim materijalom bilo je mnogo rimske cigle i opeka raznih oblika i veličine. Nađeno je više komada jednobojnog mozaika, i to u boji, i on je bio na malim stupčićima od cigle visine 60 cm. Kako se kopalo samo uz zid, nađeni komadi mozaika od bijelih kamenčića bili su vjerojatno djelovi od tog velikog mozaika. Kad se otkloni materijal s ostalog dijela prostorije, moći će se to ustanoviti. Prostorija je imala dvoja drvena vrata, jedna s istoka a druga sa zapada. Od njih je ostao samo po neki željezni okov... Zavod za zaštitu spomenika kulture BiH u Sarajevu dozvolio mi je dopisom br. 05-647-2/76 od 19. 8. 1976. g. probno iskapanje na površini od cca 200 m2. Međutim, ni uz najbolju volju nisam bio u stanju izvesti radove prema prvobitnoj namisli.*

[85] Preuzeto sa službene stranice: http://old.kons.gov.ba/main.php?id_struct=6&lang=1&action=view&id=1839

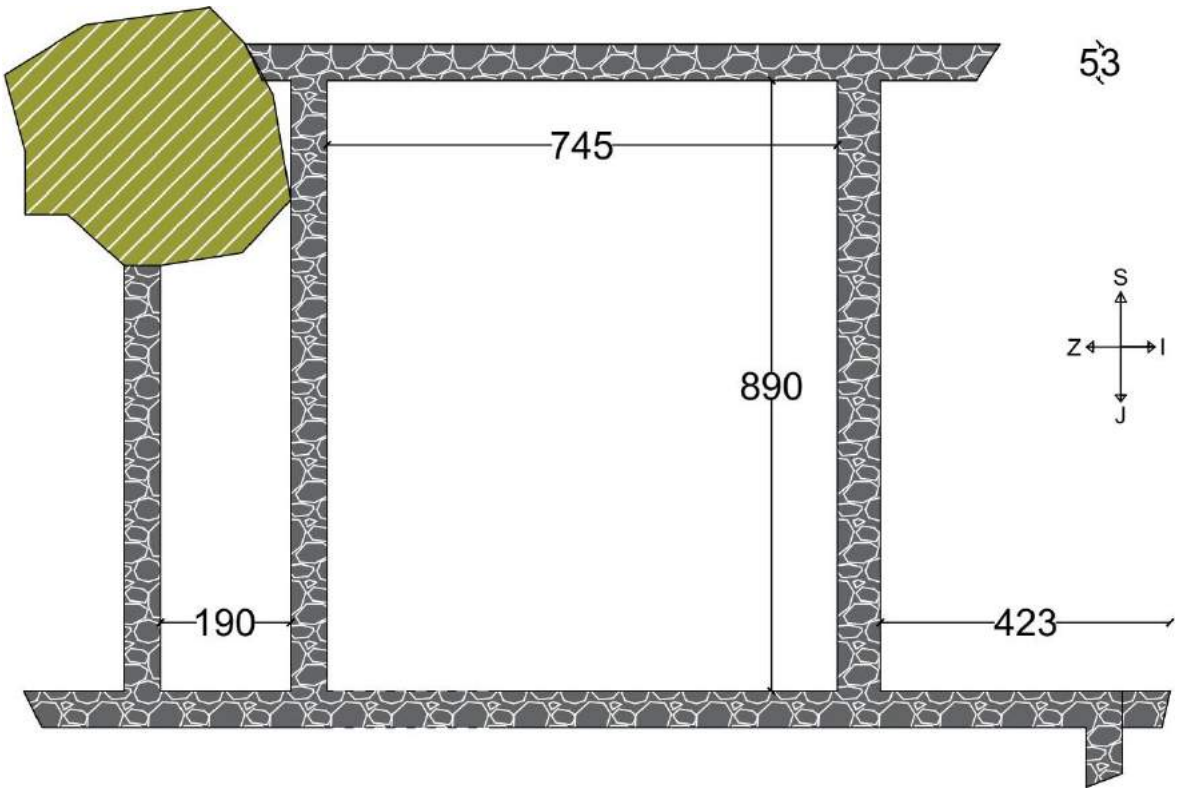

Slika 7. *Tlocrt iskopane arhitekture tijekom probnih istraživanja (Izradio M. Rašić prema originalu fra B. Rupčić iz 1976. god.)*

2.2. Sustavna arheološka istraživanja u razdoblju od 1977.–1980 god.

Sustavna arheološka istraživanja provedena su u četiri kampanje od 1977.–1980. god., od čega prve tri kroz znanstveno-istraživački program „Arheološko istraživanje antičke arhitekture sa ostacima objekata vojnog logora i naselja i njegova razvoja od I do IV stoljeća nove ere na lokalitetu Gračine kod Ljubuškoga 1977.-1979.“, i posljednja kampanja dopunskih arheoloških istraživanja 1980. god. Republička zajednica za naučni rad (Sarajevo), Zavod za zaštitu spomenika kulture BiH (Sarajevo), Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture i prirode (Mostar) i Skupština Općine Ljubuški financiraju projekt arheoloških istraživanja pod vodstvom I. Bojanovskog i njegove pomoćnice Vukosave A. Salčić. Ostatak istraživačke ekipe činili su Đorđe Odavić, arheolog Zavičajnog muzeja u Trebinju (1977.-1979.); Zdenko Žeravica, arheolog Muzeja Bosanske krajine u Banja Luci, (1977.); Boris Graljuk, arheolog Zavičajnog muzeja u Derventi, (1977.); Dipl.ing.arh. Ferhat Mulabegović, arhitekt (1977.-1979.); Dipl.ing.arh. Hasan Dizdarević, Regionalni zavod u Mostaru, konzervator (1977.); Milenko Radivojac, arheolog Muzeja Kozare u Prijedoru, (1978.); Margita Gavrilović, arheologinja Turističkog saveza SO Čapljina, (1978.-1979.); Aleksandar Ratković, arheolog Urbanističkog zavoda SO Mostar, (1979.); Ivanka Ribarević, arheolog pripravnik Regionalnog zavoda Mostar, (1979.); Ćiril Rajič, umjetnički fotograf, Regionalni zavod Mostar, (1977.-1980.) i Ranko Rosić, umjetnički fotograf, Republički zavod Sarajevo, (1979.-1980.). Arheološkim istraživanjima tijekom četiri kampanje otkrivena je površina od ukupno 2675 m2, i to 625 m2 u razdoblju od 17. listopada do 8. studenog 1977. god. (19 radnih dana), 1150 m2 u razdoblju od 26. rujna do 14. listopada 1978. god. (18 radnih dana), 700 m2 u razdoblju od 24. rujna do 13. listopada 1979. god. (17 radnih dana) i konačno 200 m2 tijekom dopunskih istraživanja u razdoblju od 6. do 21. listopada (14 radnih dana). Ukupno je inventarizirano 811 predmeta, među kojima su najbrojniji ulomci keramičke produkcije, staklenog posuđe i građevinskog materijala, a osim toga, dokumentirane su i brojne kovanice, fibule i ostali nakit, oružje, alat, okovi, predmeti od kosti i dr. Svi inventarizirani predmeti su očišćeni, konzervirani i deponirani sa kataloškim podatcima–dan i mjesto pronalaska, kvadrat i sloj iskopa. O tome jasno svjedoči i sačuvan terenski inventar predmeta. Na žalost, pokretni arheološki materijal ugrožen je dugogodišnjim deponiranjem u skromnim pa čak i nepovoljnim uvjetima, ako se tome doda podatak da je nekoliko puta transferiran zbog inih razloga, prilika za analizu i objavu čini se kao izniman uspjeh. Materijal je tijekom istraživanja deponiran u obližnju osnovnu školu

Ivane Brlić Mažuranić na Gračinama, nakon čega voditelj istraživanja odlučuje o premještanju u Regionalni zavod u Mostaru, u svrhu analize, konzervacije i očuvanja. Nakon nekoliko godina lokalna samouprava Ljubuški s inicijativom organiziranja nove muzejske postavke potražuje cjelokupan arheološki materijal s lokaliteta Gračine i deponira ga u arheološku zbirku franjevačkog samostana na Humcu gdje su stvoreni određeni preduvjeti za čuvanje.[86]

Na žalost Bojanovski u tom razdoblju, a ni nakon premještaja, nije iskoristio priliku za objavu rezultata istraživanja, izuzev iskopane arhitekture i pojedinačnih nalaza, što je onemogućilo zaključak o ukupnoj slici dinamike, značenja i razvoja kompleksa na Gračinama. Isto tako, u međuvremenu su stvorene brojne pretpostavke i konfrontacije mišljenja o karakteru i dataciji lokaliteta.[87]

Originalna dokumentacija sačinjena po završetku istraživanja predana je u Regionalni zavod u Mostaru, nakon čega je multiplicirana za potrebe Izvođača (Regionalni zavod u Mostaru) i korisnika (nekadašnji SIZ kulture Ljubuški). Na žalost u potrazi za dokumentacijom pronađen je dostatan, ali tek jedan primjerak cjelokupne dokumentacije deponiran u arheološkoj zbirci franjevačkog samostana na Humcu. Ostali primjerci u Mostaru, Sarajevu i Ljubuškom odjelu SIZ-a kulture, uništeni su uslijed ratnih neprilika.

Analizu započinjemo parcijalnom objavom terenskih izvješća koja se sastoje od istraživačke ekipe, fotodokumentacije, tehničke pripreme i aktivnosti pojedinačne terenske kampanje.

Na samom početku valja podsjetiti da je nositelj programa, Zavod za zaštitu spomenika kulture BiH angažirao Bojanovskog kao konzultanta već tijekom probnih istraživanja 1976. god. Upravo ta istraživanja, unatoč prostornim ograničenjima, Bojanovskom su osigurala osnovne podatke o depozitu, a time i strategiju razvoja budućih sustavnih arheoloških iskopavanja. Prvo sustavno terensko iskapanje započinje u kampanji 1977. god., a razvija se na rezultatima probnih istraživanja. Nakon što su postavljene dvije fiksirane reper kote (+- 0,00m) površina uokolo probne sonde iskolčena je po sistemu kvadratne mreže s kvadratima veličine 5x5 m (Geodeti SO Ljubuški). Kvadratna mreža obilježena je u pravcu sjever-jug velikim slovima abecede (A, B, C, D, E), a na pravcu istok-zapad arapskim brojevima (1, 2, 3, 4, 5). Ukupno je tijekom prve kampanje istraženo 25 kvadrata (A-1, A-2, A-3, A-4, A-5; B-1, B-2, B-3, B-4, B-5; C-1, C-2, C-3, C-4, C-5, D-1, D-2, D-3, D-4, D-5; E-1, E-2, E-3, E-4, E-5) koji

[86] BOJANOVSKI 1978a, 6; BOJANOVSKI 1979, 3; BOJANOVSKI 1980a, 1, 17.
[87] DODIG 2003a, 233-255; BASLER 1985, 22-23.

pokrivaju površinu od 625 m2 u vlasništvu braće Bubalo pok. Paške (k.č. br. 909/5; novi k.č. 2274/1).[88]

Metodologija arheoloških iskopavanja u to vrijeme nije podrazumijevala stratigrafsko istraživanje, dokumentiranje određenih promjena u sastavu, boji ili konzistentnosti tla, nego zapravo jednostavni horizontalni otkop od po 20 cm, uz odvajanje zemlje i pokretnih nalaza. Istraživanje po kvadratima vode mladi arheolozi (Odavić, Žeravica i Graljuk) pod nazdorom odgovornog istraživača ili njegovog zamjenika.[89]

Sustavna istraživanja podrazumijevala su i uređenje radilišta, drugim riječima odabiranje mjesta za deponiranje zemlje, kamena i drugog građevinskog materijala. Rad su pomalo usporavale velike gomile trijebi i uklanjanje zapune iz probne sonde 1976. god. Nakon pripremnih radova pristupilo se dovršetku istraživanja prostorije iz sondažnih iskopavanja, koju nazivaju P I i P II odnosno prostorija I i prostorija II. U smjeru juga, istoka i sjevera proširen je otkop na kojem je dokumentirano ukupno devet (9) prostorija i hodnik na površini od 625 m2 (25 kvadrata po 5 x 5 m). Prostorije su označene latinskim brojevima od I do IX, a hodnik slovom T (sl. 8).[90] Po završetku istraživačke kampanje izrađena je terenska dokumentacija koja se sastoji od dnevnika rada, terenskog inventara i fotodokumentacije.[91]

Tijekom prve kampanje tek su prostorije I, II i III (Prostorija A i B 1976. god.) jasno definirane i cjelovito otkopane. Prostorija I smještena je u kvadratima A-1, A-2 i A-3, odnosno prostorija II u kvadratima A-1, A-2, A-3, B-1, B-2, B-3, C-1, C-2 i C-3. Ovo su ujedno i najbolje sačuvane prostorije zbog nešto dubljih temelja (1,30 m).

[88] BOJANOVSKI 1978a, 6. Kad je riječ o privatnom vlasništvu i imovinsko-pravnim odnosima, zbunjuju podatci o pokrenutom i nešto kasnije dovršenom procesu eksproprijacije svih parcela na kojima su vođena istraživanja, čiji podatci do danas nisu aktualizirani ili provedeni u službenom katastru i gruntu.
[89] BOJANOVSKI 1978a, 6.
[90] BOJANOVSKI 1978a, 17. Izvršeno je arhitektonsko snimanje nepokretnih objekata koji su otkopani 1977. god. Tlocrti se čuvaju u planoteci Izvođača.
[91] BOJANOVSKI 1978a. Potpuno je sređena i uvezana sva terenska dokumentacija i dostavljena Izvođaču i Korisniku; Pripremljen je prethodni stručni izvještaj za „Arheološki pregled“ 1977. god.; Iz sredstava iskopavanja konzervirani su željezni predmeti jer zbog korozije ne mogu čekati obradu u budućoj zbirci, dok je keramika oprana, djelomično zalijepljena i pojedinačno fotografirana; Tijekom iskopavanja i po završetku radova uzeta je sva potrebna fotodokumentacija koja se čuva u Regionalnom zavodu u Mostaru, a sastoji se od kolor i crno-bijelih snimaka.

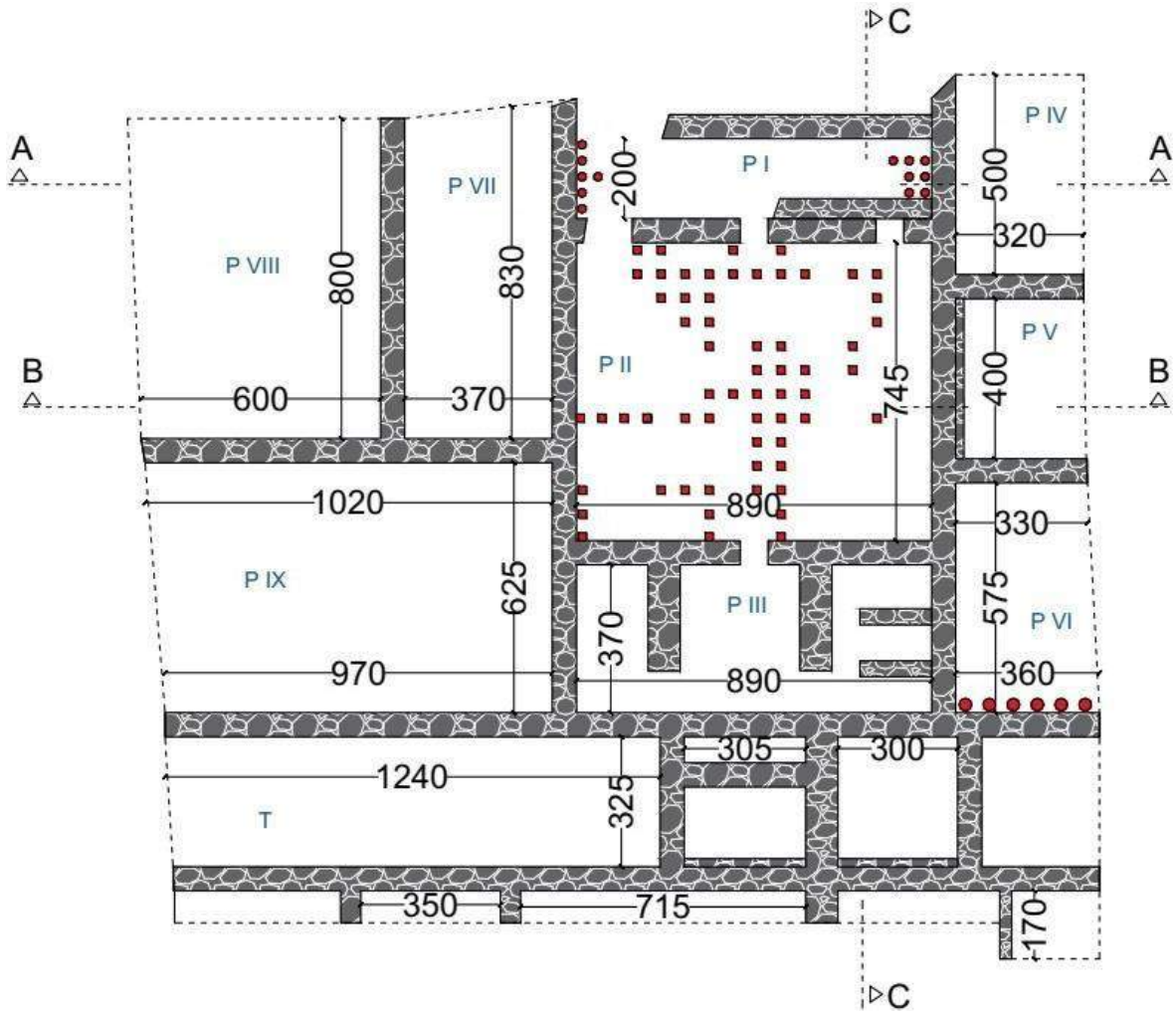

Slika 8. *Tlocrt iskopane arhitekture sa označenim prostorijama 1977. god. (Izradio M. Rašić prema originalu odgovornog arhitekta Ferhada Mulabegovića 1978. god.)*

Na površini prostorije otkriven je dio zida nekog kasnijeg objekta koji je utemeljen na šutu antičkih ruševina. U tom nasipu otkriven je i fragment krovnog crijepa sa natpisom (Leg VI)II Avg (Inv. br.: 28; Kat. br. 415). Još tijekom probnih istraživanja postalo je jasno da prostorije I i II pripadaju sustavu hipokausta (sl. 9).[92]

[92] BOJANOVSKI 1978a, 9.

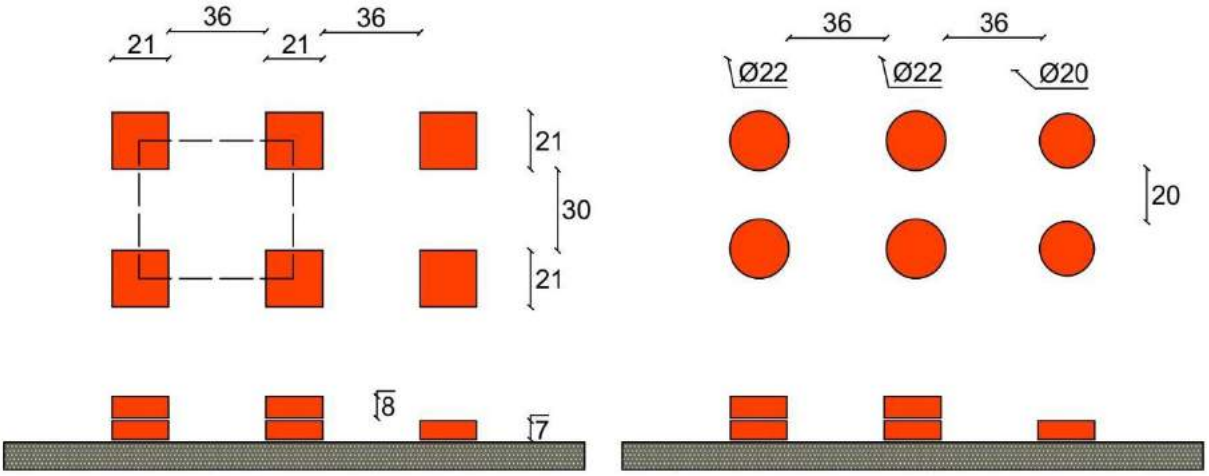

Slika 9. *Pozicija i presjek suspenzura hipokausta iz Prostorije I i II. (Izradio M. Rašić prema originalu odgovornog arhitekta Ferhada Mulabegovića 1978. god.)*

Ukupno je istraženo osam otkopnih slojeva među kojima Bojanovski raspoznaje sljedeće faze izgradnje (sl. 10):

1. Najdonji sloj čine velike podne opeke (dimenzije šir. 58 x duž. 58 x deb. 7 cm),

2. Na toj podnici stoje stupčići od opeke tzv. suspenzure u visini do 70 cm. Suspenzure su kvadratnog oblika debljine 7-8 cm. Suspenzure su nosile podnu konstrukciju s mozaikom.

3. Podna konstrukcija izrađena je od šljunka, pijeska i kreča s primjesama tucane cigle (deb. oko 25 cm). Na toj zaravnjenoj konstrukciji sačuvane su kockice mozaika (deb. oko 3 cm). Podna konstrukcija sačuvana je samo uz rubove prostorije, dok je u središnjem dijelu u potpunosti urušena zbog težine. Pronađeni su ulomci mozaika u crno-bijeloj tehnici.[93]

[93] BOJANOVSKI 1978a, 9.

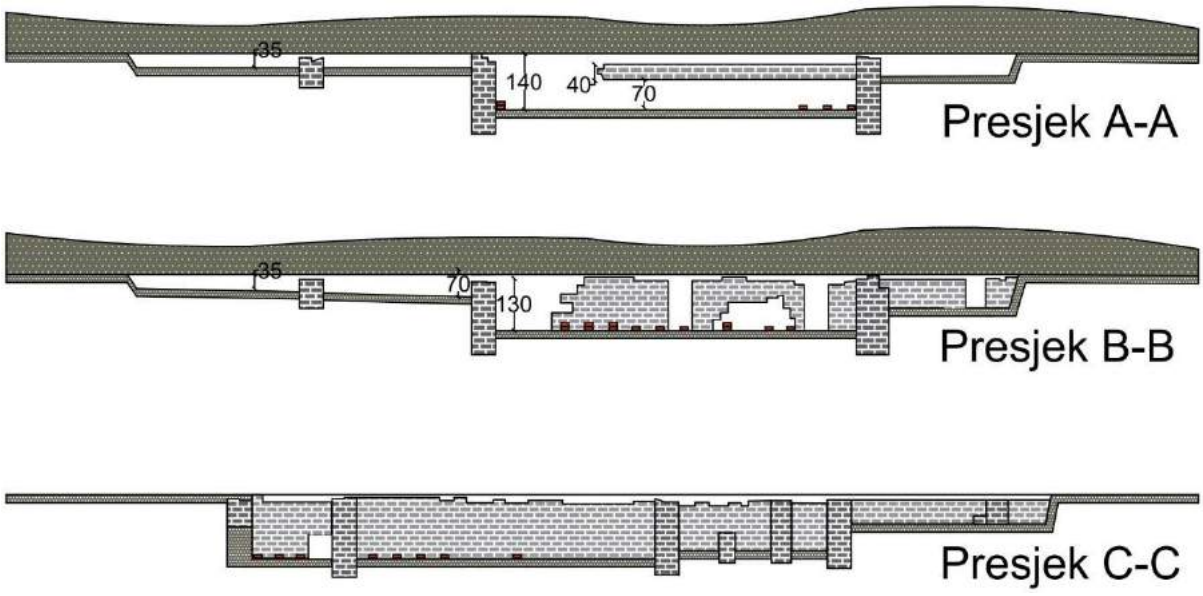

Slika 10. *Presjeci arheitekture A-A;B-B i C-C sa istraživanja 1977. god. (Izradio M. Rašić prema originalu odgovornog arhitekta Ferhada Mulabegovića 1978. god.)*

Uz unutrašnju rubnu arhitekturu prostorije I i II pronađeni su dijelovi tzv. Tubulusa odnosno četvrtastih opeka sa šupljinom kroz koju je strujao topli zrak. U obje prostorije dokumentirani su i ostatci mozaičkih podnica crno-bijele boje, a interijer je dodatno ukrašen freskama u crvenoj i zelenoj boji (P I) odnosno freskama sa predstavom florealnih motiva (P II) bojenih smeđo-žutom bojom na bijeloj pozadini (Inv. Br. 36, dubina 50 cm, KV.). Osim toga pronađeni su i ostatci stropne konstrukcije od opeke pričvršćene dvostrukim kukama (*Doppelhaspe*) kao i ulomak krovnog crijepa s pečatom COH I Bel(garum),[94] (Inv. Br. 41; otkopni sloj V, dub. 100 cm, Kat br. 425).[95]

Zid koji dijeli prostoriju I i II sadrži i dva nadsvođena otvora (sl. 11) što je još jedna potvrda sustava podnog grijanja koji je snabdijevan iz istočne prostorije III u kojoj je otkrivena ložionica. Prostorija III ima pravokutni oblik dimenzija 8,9 duž. x 3,7 m šir., a podijeljena je u tri manje prostorije (IIIa, IIIb i IIIc, označene od juga prema sjeveru) različitih dužina. Pripada kvadratima C-1, C-2, C-3, D-1, D-2 i D-3, a istražena je u sedam (7) otkopnih slojeva do 130 cm dubine na kojoj leži podnice od nabijene zemlje. U Prostorima IIIb i IIIc pronađeno je po jedno ložište (praefurnium) koje je služilo za zagrijavanje prostorija I, II, i VI.[96]

[94] DODIG 2007, 147.
[95] BOJANOVSKI 1978a, 9.
[96] BOJANOVSKI 1978a, 10, tab. 8.

Slika 11. *Svod hipokausta prostorije I i II (foto: Ć. Rajič).*

Nova kampanja terenskih istraživanja obavljena 1978. god. donosi pregled i jasno definiranje plana objekta A (u završnom planu objekt II) koji predstavlja središnju zgradu s površinom od oko 550 m2. Okosnicu cijele zgrade čini pet (5) prostorija iste dužine (9,05) a različite širine – P I, II, III; b/78 i d/78. Dvije posljednje imaju plitke temelje i nisu dio sustava podnog grijanja. Prostorije sa sjevera zatvara niz pravokutnih prostorija a/78, c/78, IV, V i VI, od kojih je samo posljednja i sama povezana sa sustavom podnog grijanja.[97] Tijekom iskopavanja pronađene su suspenzure i podna konstrukcija u niveleti sa prostorijom II, u odnosu na znatno pliće temelje ostalih sjevernijih prostorija koje nisu dio sustava zagrijavanja. Posebno

[97] BOJANOVSKI 1979, 6. Prostorije smještene u kvadratima A-1, B-1, C-1 i D-1.

je važan nalaz krovnih tegula s pečatom *QCP PANSIANA* pronađen u petom otkopnom sloju (Inv. 152. i 153. KV. C-1, dubine 80-100 cm, Kat br. 408).[98] Južnu stranu objekta A (II) zatvaraju pravokutne prostorije VII i IX zajedno sa apsidalnim završetkom prostorije b/78 koja unatoč plitkim temeljima ima sačuvanu čvrstu podlogu od nabijenog kreča i šljunka na kojem je mjestimično vidljiva podnica od opeke popločane u tehnici *opus spicatum*. Sa zapadne strane nastavlja se pravokutna prostorija e/78 u čijim temeljima je otkriven kanal za otpadne vode.[99]

Slika 12. *Stanje nakon arheoloških istraživnja 1978. god. (foto: Ć. Rajič)*

[98] BOJANOVSKI 1979, 11.
[99] BOJANOVSKI 1979, 6.

Tijekom ove kampanje otkrivena je najveća površina u četiri terenska istraživanja i to 1150 m2 na ukupno 46 kvadrata veličine 5 x 5 m (Istraživanja su provedena na k. č. 905/5, površine 2.664m2 u vlasništvu Joze, Jele, Danice, Mare, Ruže i dr. pok. Paške Bubalo iz Humca kao i prethodne godine, a proširena su na susjedne parcele na sjevernoj i zapadnoj strani).[100]

Prema zapadu su otvoreni novi kvadrati: I-1, I-2 i I-3; II-1, II-2 i II-3; III-1, III-2 i III-3; IV- 1 i IV-2 i IV-3; V-1, V-2 i V-3; VI-1, VI-2 i VI-3; VII-1, VII-2 i VII-3; VIII-1, VIII-2 i VIII-3; na južnoj strani kvadrati: A-6, A-7, A-8, A-9, A-10 i A-11; B-6, B-7, B-8, B-9, B-10 i B-11; C- 6, C-7, C-8, C-9, C-10 i C-11. Definirana je pretpostavljena ukupna površina lokaliteta koju zatvaraju perimetralni zidovi širine 140 m (sjever–jug) i dužine 110 m (istok–zapada).

Pored objekta A djelomično su otkriveni objekti B, C i D. Objekt A i B povezuje pravokutna prostorija T dimenzija 3,25 x 12,40 m. Prostorija ima plitko fundirane temelje, a istraživača svojim oblikom podsjeća na hodnik. Uslijed dugogodišnje meliorizacije, prostorije objekta B su skromno sačuvane zbog plitkog utemeljenja i rudimentarne konstrukcije o čemu svjedoči stratigrafija u Kv. Niza C 7–11; B 7–11:

1. Otkopni sloj (0–15 cm) – humusna zemlja s vrlo malo kamena, bez nalaza.

2. Otkopni sloj (15–30 cm) – humusna zemlja sa sitnim kamenom i bez nalaza.

3. Otkopni sloj (30–45 cm) – svjetlija zemlja s nešto kamena i ulomaka opeke. Nalazi uglavnom opeka, staklo i ponešto keramike.

4. Otkopni sloj (45–60 cm) – svjetla zemlja s kamenom, opekom i malterom. Nalazi najčešće keramika, jedan novčić (neidentificirani kvadrans).

5. Otkopni sloj (60–65 cm) – zdravica.[101]

U odnosu na objekt A sa bolje sačuvanom arhitekturom i kvalitetnijim interijerom, ovdje nalazimo jednostavne i malene prostorije sa podnicom od nabijene zemlje. Cjelokupan objekt ima nešto uže zidove što svjedoči o prizemnoj građevini. Iskopavanja na ovom objektu trajala su čak tri istraživačke kampanje u razdoblju od 1978. – 1980. god.[102]

Tijekom prve kampanje otkriveno je šest prostorija u objektu B i pet u objektu A koje su nazvane prostorijama a/78, b/78, c/78, d/78 i e/78 i čine zapadni dio objekta (sl. 13)

[100] BOJANOVSKI 1979. Izrađena je detaljna dokumentacija: Dnevnik iskopavanja, preliminarni izvještaj o iskopavanju, terenski inventar nalaza, fotodokumentacija, crteži, skice i arhitektonski snimak otkopanih objekata; Obavljena konzervacija željeznih predmeta; Očišćeno 38 numizmatičkih nalaza pronađenih tijekom istraživanja 1977. i 1978. god.; Otkopani arhitektonski objekti nisu zatrpavani nego su očišćeni i ostavljeni za konzervaciju.
[101] BOJANOVSKI 1979, 7-8.
[102] BOJANOVSKI 1980, 8-15.

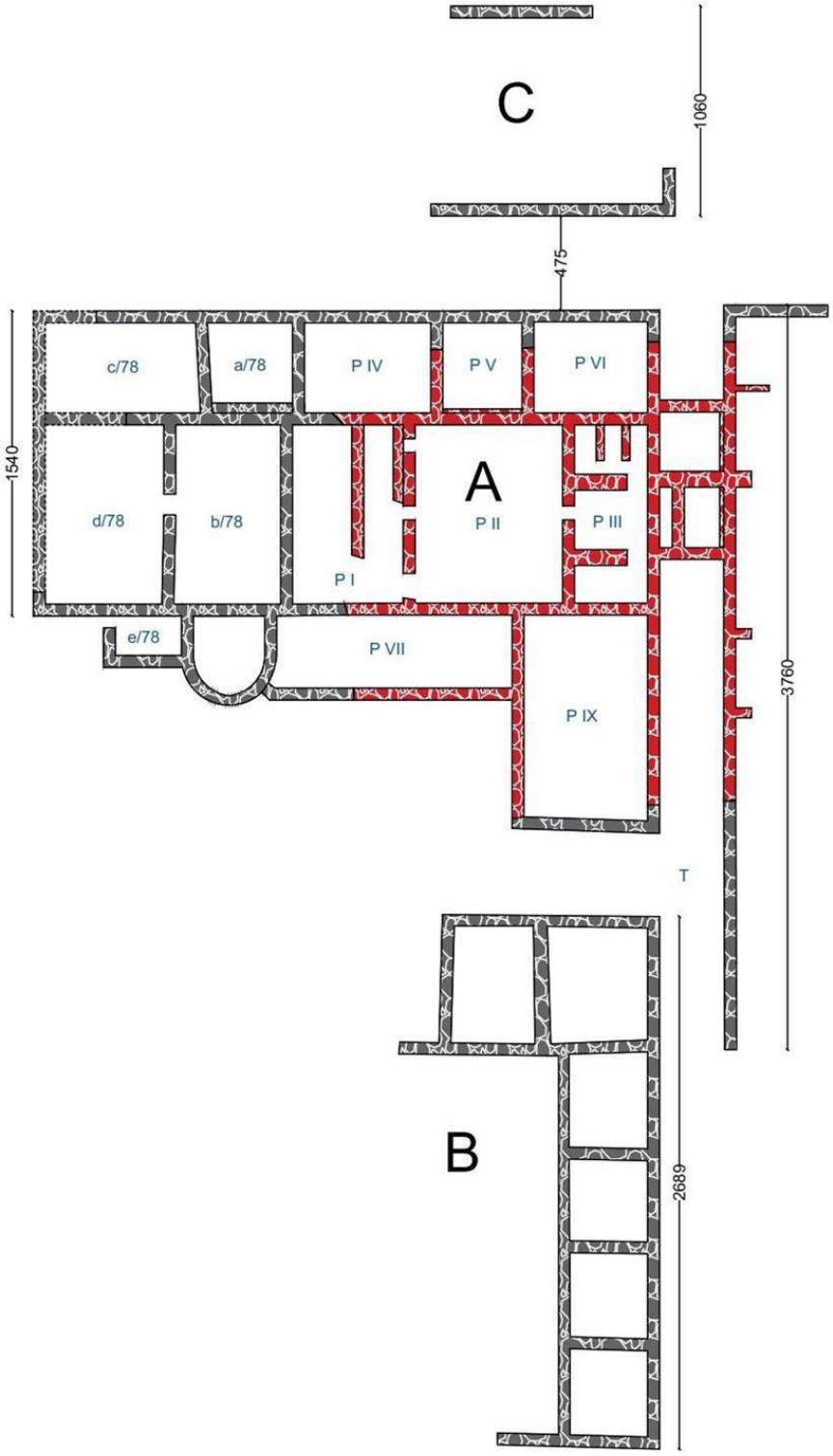

Slika 13. *Tlocrt iskopane arhitekture sa istraživanja 1978. god. (Izradio M. Rašić prema originalu odgovornog arhitekta Ferhada Mulabegovića 1978. god.)*

Slika 14. *Arheološka istraživanja 1979. god. (foto: Ć. Rajič)*

Novim istraživanjima 1979. god. obuhvaćen je 31 kvadrat veličine 5 x 5 m na površini od 700 m2 (sl. 14).[103] Tom prilikom otkriveno je novih osam prostorija koje uključujući ranije pronađene, nose oznake A, B, C, D, E (niz istok - zapad); F, G, H, I (niz sjever-jug); J, K (središnje istok-zapad) i L, M, N (niz zapad-istok).

[103] Na parcelama u vlasništvu Rupčić Paške pok. Luke, Rupčić Jakova i Mate pok. Stipana, k.č. br. 908/1, 2, 3 i 4. Izrađena je detaljna dokumentacija: Dnevnik iskopavanja, preliminarni izvještaj o iskopavanju, terenski inventar nalaza, fotodokumentacija, crteži, skice i arhitektonski snimak otkopanih objekata; Obavljena konzervacija željeznih predmeta; Otkopani arhitektonski objekti nisu zatrpavani nego su očišćeni i ostavljeni za konzervaciju (Konzervaciju financira Regionalni zavod u Mostaru); Po završetku istraživanja odgovorni arhitekt Mulabegović izradio je arhitektonski snimak (tlocrt) otkopanih objekata u 1977. i 1978. god., a dopunio ga je ing. Miro Bandur podatcima iz 1979. god.

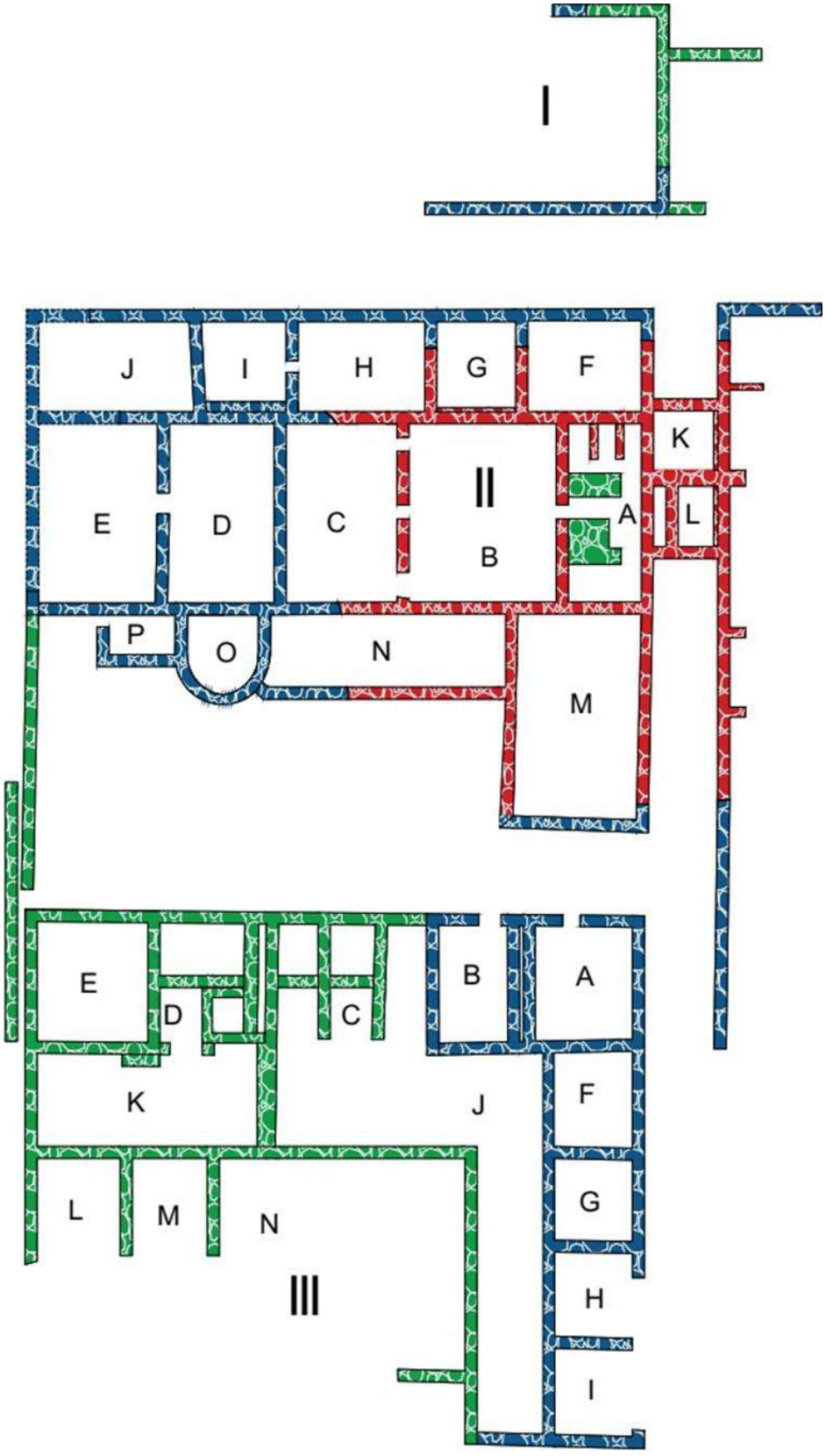

Slika 15. *Tlocrt iskopane arhitekture sa istraživanja 1979. god. (Izradio M. Rašić prema originalu odgovornog arhitekta Ferhada Mulabegovića 1979. god.)*

Po završetku projekta „znanstveno-istraživačkih aktivnosti“ u razdoblju od 1977.–1979. god. organizirana su i dopunska arheološka iskapanja kako bi se u potpunosti istražio južni objekt B. Dopunska istraživanja su organizirana u razdoblju od 6. do 21. listopada 1980. god. pod vodstvom dosadašnjih stručnjaka (pod pokroviteljstvom SIZ-a kulture općine Ljubuški). Istraživanje je provedeno u kvadratima X-1, X-2, X-3, X-4, XI-1, XI-2, XI-3 i XI-4 ukupne površine od oko 200 m2, što je rezultiralo definiranjem jugozapadnog ugla i ukupnog tlocrtnog rješenja objekta B. Objekt B konačno broji 16 prostorija, od čega se uz tri središnje, smještaju po četiri sa istočne i zapadne, te pet sa sjeverne strane, a njegove ukupne dimenzije su 25x30m. Ovakav raspored nije nikada tlocrtno prikazan, tj. istraživač u svom izvješću kao ni u kasnijim objavama ne koriste podatke sa dopunskih istraživanja 1980. god.[104]

Pored dva cjelovito otkrivena objekta dokumentirani su i segmenti novih objekata prema sjeveru (objekt C) i istoku (objekt D).

Slika 16. *Stanje po završetku arheoloških istraživanja (foto: Ć. Rajič)*

[104] BOJANOVSKI 1980, 8-15.

Objekt C otkriven je nakon uklanjanja gomile kamena koja je nastala čišćenjem parcele i meliorizacijom terena. U konačnici su dokumentirani skromni arhitektonski ostatci jedne pravokutne prostorije bez pregradnih zidova, ali koja se nastavlja u pravcu istoka, zapada i sjevera. Prostorija objekta C položena je usporedno sa objektom A uz razmak od gotovo 5 m koji prema istraživaču odgovara paralelnoj komunikaciji tj. dekumanusu.

Objekt D otkopan je u nizu kvadrata E, smjera sjever – jug, čime je dokumentiran samo njegov zapadni zid i nekoliko ostataka pregradnih zidova u smjeru istoka. Istraživač smatra da je prostor istočno od ovih objekata uništen, tj. potpuno iskrčen recentnim aktivnostima na obradi zemljišta.

Objekti A, B, C i D dobivaju nove nazive označene latinskim brojevima I, II, III i IV, od čega središnja zgrada (II) broji 16 prostorija označenih abecednim redom od slova A do P, i južna zgrada (III) slovima A do N (sudeći prema podatcima iz 1979. god.).

Bojanovski je s ciljem definiranja perimetralnih rubova kompleksa otkopao četiri (4) sonde izvan iskolčenog prostora. U tri sonde dokumentirao je bedem širine 0,95 m, a u četvrtoj zid određenog objekta koji leži zapadno od otkopanog kompleksa (sl. 17).[105]

Slika 17. *Probna sonda III (foto: Ć. Rajič)*

[105] BOJANOVSKI 1978a, 7.

Konzervatorski zahvati pokretnog i nepokretnog arheološkog materijala obavljani su parcijalno, tijekom i nakon svake terenske kampanje, od čega su najobimniji provedeni po završetku sustavnog istraživanja, 1981-82. god. U tom vremenu nastala je i ideja za prezentacijom rezultata istraživanja čime bi Ljubuški dobio vrijedan spomenik kulture s turističkog i edukativnog aspekta.

Na žalost, pronađeni arhitektonski ostatci kao i bogat pokretni arheološki materijal ipak je ostao do danas nepoznanica ili barem tema koja je skromno poznata kako široj tako i znanstvenoj zajednici. U tom smislu iznimno je značajna objava pokretnog arheološkog materijala, a posebice njegovo povezivanje sa iskopnim slojevima pronađenih objekata, kako bismo dobili što cjelovitije spoznaje o životu antičkog nalazišta na Gračinama. Pokretni arheološki materijal biti će obrađen tipološko-komparativnom metodom koja će rezultirati njegovom kronološkom, provenijencijskom i namjenskom određenju. Analizom najbrojnije skupine predmeta, tj. keramičkog i staklenog posuđa, nastojat ćemo rekonstruirati potrebe stanovništva, njihovu platežnu moć i dinamiku života. Isto tako, keramički proizvodi govore nam o prehrambeno-kulinarskim navikama stanovništva, trgovačko-distribucijskoj mreži materijala, potencijalnoj lokalnoj (autohtonoj) proizvodnji i dr.

S druge strane, predmeti militarne provenijencije kao što su vojna oprema i vojni pečati na građevinskom materijalu mogu biti temeljna smjernica za definiranje karaktera nalazišta. Pored toga, pečati na građevinskom materijalu mogu poslužiti i kao izvor relevantnih podataka o vremenu podizanja čvrstih objekata kao i kontinuiteta života na ovom lokalitetu. U skupinu predmeta koje koristimo za relativnu dataciju ili barem kao *terminus ante quem non* spada i brojni numizmatički materijal koji će biti analiziran metodom određivanja datacije kovničara i kovnice.

Već spomenuta bogata epigrafska građa pronađena na širem području Ljubuškog dokumentira boravak aktivnih vojnika više auksilijarnih postrojbi i veterana legijskih postrojbi, čime nam omogućava sažetu analizu s naglaskom na definiranje društvenog položaja spomenutih osoba, a time i boljeg poznavanja odnosa lokaliteta Gračine i šire okolice.

Osim pokretne, analizirat će se i nepokretna arheološka građa, tj. tehnike gradnje i planski raspored arhitekture usporedbom sa drugim vojnim i civilnim zdanjima. Rješavanje temeljnih pretpostavki kao što su disperzija nalazišta i odnos prema drugim lokalitetima u okruženju kroz nova terenska/destruktivna i prva geofizička istraživanja biti će uvjetovan rješenjem imovinsko-pravnog spora između privatnih vlasnika zemljišta i lokalne samouprave.

Navedene metode istraživanja i njihovi rezultati u konačnici bi trebali pružiti osnovu sintetskom prikazu lokaliteta Gračine, te određenju njegovog karaktera i pozicioniranja u vremenu i prostoru. Drugim riječima, rezultati analize pokretnog arheološkog materijala i revizije otkopane arhitekture pridonijet će razrješenju dvojbi o samom nalazištu, dok će valorizacija lokaliteta Gračine, tj. njegov smještaj u povijesno-prostorne okvire, doprinijet boljem poznavanju trgovine i uloge rimske vojske u provinciji Dalmaciji.

Slika 18. *Fotografija voditelja istraživanja i pomoćnika 1978. godine. (Fotografija preuzeta iz terenskog izvješća 1978. god.).*

2.3. Stara dokumentacija

U periodu od gotovo četiri desetljeća nisu objavljeni cjeloviti rezultati sustavnih arheoloških istraživanja na lokalitetu Gračine. Razlog tome je prije svega manjak interesa za sustavnom obradom materijala koja zahtjeva dugotrajan i tehnički složen posao. Drugi, potencijalno ozbiljniji problem je gubitak originala terenskih dnevnika, terenskog izvješća, inventara materijala, fotodokumentacije i ostalog materijala neophodnog za sveobuhvatnu analizu.

U komunikaciji sa pravnim sljednicima Izvođača radova (Regionalni Zavod za zaštitu spomenika kulture i prirode – Mostar), partnera (Republička zajednica za naučni rad – Sarajevo; Zavod za zaštitu spomenika kulture BiH – Sarajevo) i korisnika (SIZ kulture Ljubuški) dolazimo do negativnih odgovora ili fragmenta tehničke dokumentacije koji su poznati iz objavljenih izvora. Prema pretpostavci dokumentacija je uništena u ratnom, odnosno izgubljena u poslije ratnom periodu.

Ipak, velikim zalaganjem dugogodišnjeg čuvara kulturno-povijesne baštine Ljubuškog kraja a posebice humačkog Muzeja, fra Milana Jukića, pronalazimo terenska izvješća probnih istraživanja iz 1976., kao i izvješća svih kampanja sustavnih iskapanja od 1977.-1980. god.[106] Dodatno, pronalazimo i kopije terenskog inventara koje možemo povezati sa signiranim vrećicama i inventarnim brojevima pokretnog arheološkog materijala, što je zapravo pretpostavka za analizu odnosa pronađenog materijala i arhitekture.

Dokumentacija, kao ni pokretni arheološki materijala Muzeja na Humcu na žalost još uvijek nema službenu inventarnu knjigu na koju se možemo pozvati. Ipak, u depo Muzeja sa službenom osobom moguće je pristupiti pokretnom materijalu kao i ranije spomenutoj dokumentaciji.

U ovoj raspravi vrijedi posebno istaknuti djelovanje hercegovačkog fotografa Ćirila Rajiča koji je svojevremeno bio i službeni fotograf istraživanja na Gračinama. Bogatu kolekciju sačuvali su i revitalizirali njegovi nasljednici u Mostaru. Pregledom arhive, dokumentirano je nekoliko stotina sačuvanih negativa i pozitiva sa terenskih istraživanja na Gračinama od 1977.-80. god. Za potrebe izrade ove disertacije selektiran je i digitaliziran manji dio materijala.

[106] BOJANOVSKI 1978a, 1-17; BOJANOVSKI 1979, 1-16; BOJANOVSKI 1980a, 1-36.

3. ANALIZA POKRETNIH NALAZA

Kako je osnova svake analize pokretnog arheološkog materijala, tehnička dokumentacija vođena tijekom arheoloških iskopavanja, pronalazak cjelokupne, ili barem dostatne dokumentacije sa arheoloških istraživanja na lokalitetu Gračine, omogućuje nam sadržajnu analizu i kontekstualnu raspravu.

Za analizu pokretnih nalaza, posebno valja istaknuti „Terenski inventar predmeta" kojeg vodi V. Atanacković-Salčić, za svaku istraživačku kampanju individualno. Terenski inventar predmeta sastoji se od inventarnog broja, naziva, kratkog opisa i dimenzije predmeta, a posebno je naveden kvadrat, iskopni sloj i datum pronalaska. Pokretni materijal, barem onaj dijagnostički, i danas ima sačuvane signature sa originalnim karticama na kojima se tijekom istraživanja vodio datum i pozicija pronalaska.

Nekoliko godina nakon istraživanja, materijal je transferiran iz O. Š. „Ivane Brlić Mažuranić" na Gračinama u Regionalni Zavod u Mostaru, sa idejom sustavne analize, obrade i konačne objave rezultata arheoloških iskopavanja. Na žalost do obrade i objave nikada nije došlo, a materijal je nekoliko godina kasnije ponovno transferiran u Ljubuški, ovog puta u arheološki Muzej franjevačkog samostana sv. Ante na Humcu. U tom periodu pripremljen je elaborat za „depo Muzejske zbirke na Gračinama", prema načinu skladištenja pokretnih nalaza. Cjelokupan materijal spremljen je u 15 paketa, a sadržaj je sortiran rednim brojevima, sukladno godinama istraživačkih kampanja. Paketi sa oznakom 1 do 3 i 11 do 14, sadrže materijal sa istraživačke kampanji 1977. god., dalje sa oznakom 4 i 9, materijal iz kampanje 1978. god., paketi sa rednim brojevima 5 do 7 i 10 sadrže materijal iz kampanje 1979. god., i konačno pokretni nalazi posljednje istraživačke kampanje iz 1980. god., spremljeni su u paket broj 8. Elaborat donosi osnovne podatke o sadržaju paketa, tj. broj i sadržaj vrećice, naziv i ukupan broj predmeta, kao i datum odnosno mjesto pronalaska.[107]

Prilikom osnivanja četvrte Muzejske postave franjevačkog samostana na Humcu, 2003. god., autori izložbe iz depoa izdvajaju nekoliko skupina artefakata pronađenih na lokalitetu Gračine. Zbrika je podijeljena na kuhinjsko posuđe, lucerne, građevinski materijal, vojnu i konjsku opremu, utilitarne predmete i numizmatiku. Izabrani materijal, metalni, stakleni,

[107] Primjer: Lokalitet Gračine, godina 1977., broj kese: 1; datum i mjesto nalaza: 25. 10. 1977. god./ KV. A-3 (sonda)/ (iskop II); Sadržaj i broj predmeta po vrsti: Fragment dna finije keram. 3 kom./ ter. sig. Fragm. Keramike 4 kom./ fragm. Amfora 6 kom./ atipični fragm. Keram. 4 kom.; Ukupno: 17 kom.

koštani i keramički, prije izložbe prošao je proces konzervacije i restauracije. Dio keramičkog posuđa tipa Terra sigillata, za potrebe izložbe je potpuno rekonstruiran. Ostatak materijal, do danas se čuva u depou Muzeja.

U pripremi obrade pokretnih nalaza, za izradu ove disertacije, cjelokupan materijal iz depoa je ponovno očišćen i pažljivo sortiran u skladu sa originalnim karticama i inventarnim brojevima. Stare vrećice su zamijenjene novim, a kartice su uz original dobile novu kopiju.

Sav materijal fotografiran je individualno u raw formatu, po potrebi, iz pozicije presjeka, prednje i stražnje strane predmeta. Nakon čega se pristupa mjerenju i skiciranju predmeta.

Sve zastupljene skupine i podskupine pokretnog arheološkog materijala, pronađenog na Gračinama, prvotno će biti opisane kroz vlastitu povijest istraživanja, kronologiju i tipologiju. Nakon čega se izdvajaju najreprezentativniji ulomci određenih skupina ili podskupina, koji će kroz prezentaciju u radu biti kataloški obrađeni. Osim toga, moguća je i prezentacija cjelokupnog materijala, određenih skupina, karaktera ili datacije, za koji se pretpostavi da mogu značajno doprinijeti rješavanju određenih pitanja kronologije ili tipologije materijala, odnosno pitanja stratigrafije ili karaktera cijelog nalazišta.

Pitanje tipologije materijala, ukoliko je moguće, biti će jasno definirano usporedbom sa izravnim analogijama ili vrlo sličnim predmetima.

Katalog materijala sastoji se od kataloškog broja, pozicije, odnosno kvadrata i dubine pronalaska, fakture, oblika, dimenzija, opisa predmeta, tipološke usporedbe i datacije.

Ostatak materijala, koji nije dio kataloške obrade, biti će zastupljen u ukupnim tabelarnim prikazima, i kao takav činiti će dio rasprave o statistici ili zastupljenosti određenog materijala. Jasno, određeni zaključci mogu dovesti i do rješavanja kontekstualnih nepoznanica, kronologije lokaliteta i sl.

3.1. Kasnorepublikanska/helenistička keramika (T. 1-4)

3.1.1. Crnopremazana keramika (T. 1-2/Kat. br. 1-5)

Po uzoru na starije grčko posuđe, u helenističkom vremenu, na gotovo cijelom Mediteranu prevladava crnopremazana rimska republikanska.[108] Sami naziv odnosi se na tehniku ukrašavanja posuda nanošenjem tankog sloja razrijeđene gline koja pečenjem dobiva sjaj uglavnom crne, a nerijetko i različite nijanse između smeđe i crvene boje. Rezultat brojnih varijacija su i različiti nazivi poput crnoglazirana, crnosjajna ili crnofirnirana u domaćoj odnosno black glaze, black gloss i black slip u stranoj literaturi.[109]

Crnopremazana keramika se pojavljuje u svim bitnim tipološkim kategorijama, među kojima prevladavaju stolne forme.[110]

Tipologiju i ključne rasprave o problematici kampanske keramike donose istraživači *Nino Lamboglia* i *Jean Paul Morel*. Njihovi zaključci u mnogome su i danas aktivni i kao takvi predstavljaju osnovu za proučavanje ovog tipa keramike. Upravo *Lamboglia* kroz sustavnu analizu i usporedbu fakture i boje gline, premaza i konačno oblika, donosi tri osnovna tipa, Campana A, B i C.[111] Sa druge strane, Morel donosi tipologiju čija osnova je profil cijele posude. Takva vrsta standardizacije prilikom analize i komparacije materijala može biti pogrešna. Prvo, zbog činjenice da se posude ne rade u kalupima, tako bez obzira na intenciju proizvođača dobivamo određene unikatnosti. Drugo, lokalne produkcije na mikro razini imaju određene modifikacije. Time bi zaključak istovremenosti u komparaciji sličnih oblika ili stvaranje određenog prototipa bio potencijalno pogrešan.[112]

Tipološki formu Campana A prepoznajemo po Lamboglinoj klasifikaciji pod brojevima 20-63, a vizualno prema čistoj strukturi gline u nijansama od crvene do crveno-smeđe sa oštrim lomovima, zrnatom teksturom i sjajnim crnim premazom; forma Campana B sa klasifikacijom 1–16, ima svijetlu glinu sa sjajnim crnim ili plavo-crnim premazom i prepoznatljivu dekoraciju; forma Campana C sa niskim i uglatim oblicima klasifikacije 17–20, ima sivkastu glinu, premaz crn, smeđ ili maslinast sa sapunastom teksturom.[113] Unatoč tome, ponekad ih je teško

[108] PEACOCK, 1982, 114-115.
[109] KIRIGIN 2004, 162.
[110] KYSELA & MAGGETTI & SCHNEIDER 2013, 215.
[111] LAMBOGLIA 1952, 139-206; ROTH 2007, 41.
[112] ŠEŠELJ 2009, 75.
[113] ROTROFF 1997, 232-236; HAYES 2008, 59-62; KAVVADIAS 2013, 182.

razlikovati, pa čak i nakon analize gline.[114]

Svaki od navedenih tipova, pored produkcijskih formi, ima definirane centre u kojima su proizvodi izrađivani tijekom dužeg perioda. Tako se izvorne radionice Campana A nalaze na širem području današnjeg Napulja; Campana B ima nekoliko proizvodnih centara u sjevernoj Etruriji, na jugu Italije i najznačajnije u Kampaniji; Campana C sa proizvodnim centrima isključivo na području Sirakuze.[115]

Sami početak intenzivne produkcije na tlu današnje Italije, započinje u 4. st. pr. Kr., sa prvim centrima u Siciliji, Laciju, Etruriji i na širem području *Magna Greciae*. Prvi oblici imaju izvrsnu kvalitetu i različite forme, ali se rijetko nalaze van izvornog područja. Takav obrazac u mnogome se promijenio nakon drugog Punskog rata, kada Rim doživljava uspon na tron ekonomske sile mediterana. Dolazi do masovne produkcije i pojave kampanske keramike na čitavom mediteranu. Posljedično, kvaliteta izrade je nešto lošija, a dodatno se smanjiva broj formi koje se ujednačavaju. Duže vrijeme se koriste isti produkcijski centri, nakon čega dolazi do proširenja na prostor sjeverne Italije, u dolinu rijeke Po, tijekom drugog,[116] odnosno, na prostor južne Francuske tijekom prvog stoljeća (Lyon).[117] Iako se većina crnopremazane keramike pojavljuje u periodu do 1. polovice 1. st. pr. Kr. kad je zamjenjuje produkcija crvene, terra sigillate, neki primjerci preživljavaju čak do Augustova vremena.[118]

Duž Jadrana, u priobalju i bližoj unutrašnjosti, dokumentiran je čitav niz nalaza crnopremazane keramike, odnosno posuda sive i blijede oker (žućkaste) gline s tamnim premazom.[119]

Kvalitetno posuđe distribuirano je iz velikih mediteranskih radionica, a potvrda tome je iznimno aktivna trgovina na zapadnoj jadranskoj obali u periodu 2. st. pr. Kr. Danas to potvrđuju brodolomi u mjestima *Torre S. Sabina, Pedagne, Punta Penne, Punta della Contessa, Capo di Torre Cavallo, Casalabate, Torre Rinalda, Torre Chianca* i brojni dr.[120] Među njima izdvajamo brodolom na obali Salenta, *Torre S. Sabina*, koji među teretom prevozi kuhinjsku, transportnu ali i različite oblike i provenijencije fine keramike. Tako se među finom keramikom, pronalaze ulomci kampanske keramike proizvedeni na južno egejskom i italskom

[114] MAGGETTI & GALETTI 1981, 199.
[115] MOREL 1981; TABORELLI 2005, 10; HAYES 1997, 37; TAYLOR 1957, 117.
[116] MOREL 1985; TABORELLI 2000, 12; SFREDDA 1998, 23; MANDRUZZATO & SCOTTI 2003, 379.
[117] DESBAT & GENIN 1996, 226.
[118] HAYES 1997, 39.
[119] KIRIGIN 2004, 162; KIRIGIN & KATUNARIĆ & ŠEŠELJ 2005, 16.
[120] MITRI 2016, 23.

tlu, istočna sigilata A, reljefna keramika, keramika sa sivim premazom i druga keramika tankih stijenki.[121]

S druge strane nešto lošija imitacija pripisuje se lokalnim produkcijama, Farosa, Isse i drugih kolonija u vremenu od 4. do 1. st. pr. Kr. Oba proizvoda pronalazimo u velikim dalmatinskim trgovačkim središtima, Vidu[122] i Solinu,[123] ali i u manjim okolnim sredinama.[124] Na Gračinama je pronađena skupina od 8 ulomaka crnopremazane keramike, koja tipološki odgovara uglavnom otvorenim oblicima zdjelica i tanjura (patera). Također, tijekom istraživanja dokumentirana je restauracija jedne zatvorene posude koja odgovara tipu vrča (oinohoa).

S obzirom na boju i premaz keramike dijelimo ih na tri skupine:

1.) Keramike narančasto-žute boje sa tragovima sjajnog sivo-crnog premaza (Kat. br. 1),

2.) Keramika sivkaste strukture sa sjajnim crveno-crnim premazom (Kat. br. 2),

3.) Keramika sivkaste strukture sa mat crnim premazom (Kat. br. 3).

Upravo zahvaljujući navedenim vizualnim razlikama u izvedbi boje premaza i gline, prepoznajemo tri potpuno različite posude. Ostatak nekatalogiziranog materijala pripisujemo prvoj skupini. Zajednička vrijednost je srednja tvrdoća stijenki i glina bez vidljivih primjesa.

Morfološki su ukupno obrađena tri ulomka stijenke trbuha i jedno potpuno ravno dno. Prvi ulomak blago zaobljene stijenke tijela, kat. br. 1, odgovara zdjelici forme *Lamboglia 8* koju datiramo u kasno 2. ili rano 1. st. pr. Kr.[125] Idući ulomak (Kat. br. 2), odgovara formi plitkog tanjura (patera), od čega je sačuvan dio zaobljenog tijela i nenaglašenog oboda, sa sjajnim crveno-crnim premazom. Tipološki je najsličniji formi *Lamboglia 7* (Kampana C), s datacijom u 1. st., odnosno najkasnije do 40/30. god. pr. Kr.[126] Idući ulomak (Kat. br. 3) ima gotovo identičnu strukturu, sa mat crnim premazom i potpuno ravnom stijenkom dna. Takva forma odgovara nepoznatom obliku zdjelice/tave iz skupine crnopremazane keramike.

Izravne analogije za cjelokupan materijal ove skupine s Gračina, pronalazimo među brojnom crnopremazom keramikom dokumentiranom tijekom istraživanja u Naroni, na lokalitetima Forum i Gornje njive. Materijal kataloški obrađuje M. Topić, a donosi i određene podatke o poziciji odnosno stratigrafiji pronalaska, što zajedno s individualnim datacijama

[121] MITRI 2016, 22.
[122] TOPIĆ 2002, 188.
[123] MARDEŠIĆ 2000, 158.
[124] KIRIGIN 2004, 162; KIRIGIN & KATUNARIĆ & ŠEŠELJ 2005, 16.
[125] LAMBOGLIA 1952, 149.
[126] LAMBOGLIA 1952, 148.

pojedinih ulomaka može biti od osobite koristi za lokalitet Gračine.[127]

Ulomci vrča poznati su iz Izvješća sa arheoloških istraživanja 1977. god. i terenskog inventara predmeta za istu godinu (Kat. br. 4). Na žalost, zagubljeni su prilikom jednog od transfera materijala, i tako danas nisu dostupni za pregled i sažetu analizu. Ipak, postoji opis predmeta, pozicija pronalaska, a možda i ono najvažnije, ova posuda izdvojena je u katalogu fotografija Izvješća 1977. god. Upravo na temelju fotografije, prepoznajemo tip polu-loptaste posude sa trolisnim obodom i potpuno ravnim vrhom. Na posudu je dodana trakasta ručka sa zadebljanjem na uglovima. Na žalost sa crno-bijele fotografije ne možemo dobiti više informacija o tipu premaza ili fakture posude, a ne pomaže ni vrlo štur opis u terenskom inventaru.[128] Ipak, dovoljno je za privremeni zaključak o provenijenciji posude, koja je očigledno imitacija i produkt lokalnih radionica.

Kronološki, crnopremazani materijal pronađen na Gračinama možemo datirati u period najranije od druge polovice 2., i najkasnije do pol. 1. st. pr. Kr. Kad se tiče pozicije pronalaska, glavnina crnopremazane keramike, tj. šest ulomaka, dokumentirano je u objektu II (Kv. C-1 / Iskop V; Kv. D-4 / Iskop I; Kv. IV-3 / Sonda) i dva u objektu III (Kv. IX- 4 / Iskop III; Kv. VII-2 / Iskop V). Fragmentirani vrč, pronađen je u objektu II (Kv. A-5 / Iskop II).

Kad se promatra stratigrafija pronalaska keramičkih predmeta, vidljivo je da postoji neujednačenost i to čak od površinskog do matičnog sloja. Ovakva anomalija ili nepravilnost, u načelu može biti uzrokovana različitim faktorima uništenja, kasnijih pregradnji, recentnih aktivnosti i sl. U slučaju lokaliteta Gračine, uzevši u obzir da je riječ o materijalu koji uvjetno rečeno pripada najstarijem periodu, ova anomalija može biti rezultat isključivo aktivnosti na probnim arheološkim istraživanjima koja prethodno obavlja fra B. Rupčić. U tom smislu valja napomenuti da hvale vrijedan zahvat probnih - zaštitnih istraživanja, ipak nije proveden u skladu sa metodološkim načelima, pa čak ni onim koji su vrijedili u periodu istraživanja.[129]

Kasnija sustavna arheološka istraživanja šire se sa prostora probne sonde na jug i zapad, a upravo u površinskim slojevima rubnih kvadrata D-4 i A-4 pronalazimo dio materijala koji odgovara tipu crnopremazane keramike.[130]

[127] MARIN ET ALII 2017, 155-159.
[128] Terenski inventar predmeta – lokalitet Gračine 1977. god. (Humac-Ljubuški), „Inv. br. 122; Posuda od keramike fragmentovana, sa trolisnim obodom; Dim. 13 x 18 x 0,5 cm; 7.11.1977. god; kv. A-5 - iskop II.
[129] U obzir treba uzeti činjenicu da istraživanja provode novaci franjevačkog samostana na Humcu pod vodstvom fra Bonicija Rupčić, koji unatoč dobrom poznavanju antičke prošlosti Ljubuškog kraja ipak nije obrazovan za terenska arheološka iskapanja.
[130] BOJANOVSKI 1980.

U tom smislu, cijenim da je riječ o primjeru obrnute stratigrafije, koja nije prirodno formirana, obzirom na gotovo zaravnjenu morfologiju terena, nego je rezultat destruktivnih, arbitrarnih istraživanja. Drugim riječima, depozit probne sonde nakon iskopavanja je odložen na površine okolnih kvadrata, a koji se tijekom sustavnih istraživanja iduće godine promatraju kao površinski sloj. Vjerujem kako će ovakve pretpostavke doživjeti potpunu afirmaciju nakon obrade cjelokupnog pokretnog arheološkog materijala sa spomenutih površina.

iskop	**KV A-5**	**KV C-1**	**KV D-4**	**KV IV-3**	**KV VII-2**	**KV IX-4**
***I** (0-20 cm)*			**X**			
***II** (20-40 cm)*	**X**					
***III** (40-60 cm)*					**X**	
V		**X**				**X**
Sonda				**X**		

Tablica 2. *Pozicije pronalaska crnopremazane keramike na lokalitetu Gračine (Izradio M. Rašić)*

3.1.2. Smeđepremazana keramika (T. 2/Kat. br. 5)

Na tragu prethodno obrađene skupine materijala, na Gračinama je evidentiran jedan ulomak zdjelice smeđepremazane keramike koja također odgovara proizvodnom krugu helenističkih radionica. Ulomak ima okomitu i zakošenu stijenku tijela sa naglašenim prstenasto zadebljanim obodom (Kat. br. 4). Keramika je žućkaste boje sa slabo sačuvanim tamno crvenim i smeđim premazom na vanjskoj stijenci. Tipološki odgovara formi *Lamboglia 16*, s datacijom u 3. četvrtini 1. st. pr. Kr.[131] Pronađen je u kvadratu A-4, unutar drugog iskopnog sloja.

[131] LAMBOGLIA 1952, 151-153.

3.1.3. Reljefna keramika (T. 3/Kat. br. 6-7)

Helenističke lončarske radionica započinju masovniju produkciju reljefne keramike koja pripada grupi posuda rađenih u kalupu, po uzoru na istovremeno (3.–1. st. pr. Kr.), ali skuplje i bogato ukrašeno posuđe, izrađeno od plemenitih metala.[132] Ovaj tip poznat je i pod nazivom megarska keramika prema istoimenom gradu, zbog pretpostavke o lokalizaciji najranije produkcije. Središta su u početku Atena[133] i Korint,[134] odakle se širi na prostor Male Azije,[135] Albanije[136] i južne Italije,[137] od čega potonji čine uzor za ikonografiju reljefne keramike.[138]

Ovaj tip keramike je vrlo popularan i vjerojatno najraširenij u kasnohelenističkom razdoblju, a razlog takve masovne produkcije, su kalupi u kojima se moglo izraditi bezbroj istovjetnih replika, i nešto slabija kupovna moć šireg društvenog sloja.[139]

Morfološki, oblici su jednostavni a čine ih zdjelice, krateri ili *phiale*.

Poprilično ujednačena dekoracija čini aplicirane vegetabilne i zoomorfne reljefne motive, kao i nešto rjeđe geometrijske, linearno postavljene i urezane kružnice. Osim toga, na dnu posude se javlja ime ili kratica proizvođača, najčešće, unutar kružnog pečata.[140]

Snažan utjecaj na keramičarske djelatnosti i tipologiju italske reljefne keramike, imaju proizvodi efeških radionica. Prepoznajemo ih po plitkim formama, sa konkavnim i zaravnjenim obodom. Također, ove posude sa kombinacijom crno-crvenog završetka, nemaju sjaj tipičan za ranije Atenske i Korintske radionice.[141]

Najpoznatije radionice helenističke reljefne keramike nalaze se na prostoru srednje Italije, u Umbriji, a pripadaju majstorima *C. POPILIUS* i *C. LAPIUS*. Ove radionice proizvode posuđe bogate vegetabilne, zoomorfne i geometrijske reljefne dekoracije, koja će se zadržati sve do pojave novog Aretinskog posuđa u prvoj pol. 1. st. pr. Kr.[142]

Pojavu luksuzne reljefne keramike na Jadranu, možemo pratiti od helenizma, pod utjecajem mediteranskih centara od 2. do 1. st. pr. Kr. a intenzivno tijekom rimskog perioda,

[132] ROTROFF 1982, 6-13; THOMPSON 1934, 312.
[133] ROTROFF 1982, 7; THOMPSON 1934, 312.
[134] EDWARDS 1975, 151-185.
[135] KÜNZL 2002, 75.
[136] HIDRI 1988, 75-87.
[137] PUPPO 1995, 147-167.
[138] ROTROFF 2006, 368, 369, bilj. 42.
[139] BRUSIĆ 1999, 4.
[140] HAYES 1997, 37.
[141] BRUSIĆ 1999, 5.
[142] BRUSIĆ 1999, 7.

djelovanjem sjeverno italskih i južno galskih produkcijskih centara u 1. st.[143]

Značajan doprinos boljem poznavanju helenističke reljefne keramike na istočnoj obali Jadrana, donosi Zdenko Brusić, kroz brojne objave i analize arheoloških istraživanja, na tlu ili pod morem, a na kojima je zastupljen ovaj tip keramičkog posuđa.[144]

Po uzoru na zaključak o distribuciji i proizvodnji crnopremazane keramike, reljefna keramika se dijelom uvozi na dalmatinsko tržište, a u većoj mjeri proizvodi u nekoj od lokalnih radionica. Tome svjedoče pronađeni produkcijski kalupi u Zadru,[145] Visu[146] i Resniku.[147]

Ovaj tip keramike na istočnoj obali Jadrana pronalazimo uglavnom u kontekstu naseobinskih slojeva ili svetišta srednjojadranskih lokaliteta, a među kojima možemo spomenuti poluotok Pelješac, otoci Hvar, Palagruža, Lastovo, Šćedra i u priobalju Gabela, Brela, Solin, Resnik, Trogir, rt Ploča, Danilo i dr.[148] S druge strane, u Liburniji ga najčešće pronalazimo u funeralnom kontekstu. Osobito je čest i zastupljen nalaz koji se javlja kroz čitavu povijest istraživanja obližnje Narone, od 1908. god. do suvremenih istraživanja.[149]

Na Gračinama su pronađena svega dva ulomka koji odgovaraju tipu reljefne keramike. Oba ulomka morfološki odgovaraju tipu kratera, od čega su sačuvani blago konveksni dijelovi trbuha, izrađeni od sivkaste gline sa crno-crvenim odnosno crveno-smeđim premazom.

Prvi ulomak (Kat. Br. 6) pronađen je u objektu III (Kv. IX-2 / Iskop IV), ima sačuvan limitni friz u obliku dvostrukog linearnog žlijeba, iznad čega je reljefni niz stiliziranih ljiljana. Direktne morfološke i ikonografske analogije pronalazimo već na Jadranu.[150]

Drugi ulomak (Kat. Br. 7) pronađen je u objektu II (Kv. C-2 / Iskop II), u vidu dvostrukih linija ima geometrijski organiziran prostor za dekoraciju. Linije zatvaraju trokutaste ili višekutne površine povezane rozetom. Unutar tih površina vidljiv je linearni ukras polukružnog oblika i jedan ostatak većeg reljefa, nepoznatog oblika. Ova forma organizacije dekorativnog prostora znatno češće se javlja kod kasnijih, terra sigillata proizvoda, Sarius radionice.[151] Kronološki, reljefni materijal pronađen na Gračinama možemo datirati u period najranije od sredine 2. st. pr. Kr., i najkasnije do 30. god. pr. Kr.

[143] BRUSIĆ 1999, 1.
[144] BRUSIĆ 1999, 7-17.
[145] BRUSIĆ 1999, 14.
[146] BRUSIĆ 1988, 34; BRUSIĆ 1999, 14; KIRIGIN 1996, 123; ČARGO 2007, 52.
[147] BRUSIĆ 1999, 14; RESNIK 2004, 16; KAMENJARIN 2014, 135.
[148] KAMENJARIN 2014, 135; KIRIGIN 2003, 374.
[149] PATSCH 1997, 16; TOPIĆ 2003, 188; MARIN ET ALII 2017, 162-163.
[150] ŠEŠELJ 2009, 152 (Kat. Br. 3 i 4.).
[151] MAZZEO 1985, 220-230; BRUSIĆ 1989, 99-111; SCHINDLER-KAUDELKA 2006, 239-244.

3.1.4. Ostala keramika (T. 4/Kat. br. 8-9)

Nakon tipološke i ikonografske analize, teško odredive ulomke, zbog svoje fragmentiranosti ili nedostatka direktnih analogija, ubrajamo u skupinu „ostale keramike“. U takvom slučaju, materijal pokušavamo povezati s kontekstom pronalaska. Kontekst na arheološkom lokalitetu Gračine je uokviren arbitrarnim istraživanjima, tj. iskopnim slojevima u visini od 20 cm.

Skupina „ostale keramike“ pronađena je u prostorijama objekta II, a broji ukupno sedam ulomaka, od čega šest dijelova oboda i jedan bikonični trbuh. Cjelokupan materijal čini fragmentiranu skupinu jedne posude ili više identičnih. Posuda je izrađena od tvrde svjetlo žute gline bez vidljivih primjesa. Kataloški će biti obrađena dva ulomka.

Kod prvog (Kat. br. 8), posebno se izdvaja obod trokutastog presjeka. Obod je jasno raščlanjen na dva dijela, unutrašnji, vertikalno postavljen i blago izvijen, a vanjski, horizontalno izvučen i zadebljan. Tijelo posude ukrašeno je smeđim firnisom koji tvori različite geometrijske a najčešće trokutaste oblike različitih dimenzija, među kojima najmanji imaju ispunu, a ostali tek obrise. Na prijelazu tijela u obod, kao i na cijeloj površini oboda, slabo je sačuvan crni premaz.

Drugi ulomak (Kat. br. 9), tek je mali dio tijela sa horizontalnim i vertikalnim linearnim motivima. Unatoč tome, po sredini ima prijelom koji tvori bikoničan oblik i tako odgovara na pitanje morfologije središnjeg dijela posude.

Iz svega navedenog možemo zaključiti da je riječ o bikoničnoj posudi većih dimenzija.

Tipološki, ovu skupinu ulomaka ne možemo izjednačiti ili komparacijom barem dovesti u vezu, sa tipičnim antičkim, uvoznim ili domaćim proizvodima, na istočnoj obali Jadrana. Ikonografija i premaz upućuju na nešto starije produkcije. Potvrda takvom zaključku može biti i pozicija pronalaska u iskopnom sloju br. VI (Kv. C-1) na dub. između 100-120 cm. Za usporedbu, u nešto nižim kvadratima br. V i IV, pronađena je crnopremazana i reljefna keramika koju datiramo u 2., odnosno najkasnije pol. 1. st. pr. Kr. U tom smislu, gornji kronološki datum ove skupina ulomaka nije poznat, međutim, zasigurno neće biti mlađi od pol. 1. st. pr. Kr.

3.1.5. Zaključak o rimskoj republikanskoj keramici sa lokaliteta Gračine

Keramički nalazi iz perioda kasne rimske republike na Gračinama nisu brojni, a ipak, nisu zanemarivi pokazatelj vrlo rane trgovine ili rimske prisutnosti na ovom lokalitetu.

Ukupno je dokumentirano 18 ulomaka i jedan fragmentiran vrč. Glavnina predmeta (sl. 14), njih petnaest i jedan fragmentiran vrč, pronađeno je u objektu II (Kv. A-4/Iskop II; Kv. A-5/Iskop II; Kv. C-1/Iskop V; Kv. C-1/Iskop VI; Kv. C-2/Iskop II; Kv. D-4/Iskop I; Kv. IV-3/ Sonda) i tri u objektu III (Kv. IX-4/Iskop III; Kv. IX-2/Iskop IV; Kv. VII-2/Iskop V).[152]

Obzirom na raniji zaključak o utjecaju probnih istraživanja na neujednačenost pronalaska keramičkih predmeta, sa istim ili sličnim kronološkim odrednicama, takve anomalije ćemo nastojati izolirati iz ove ali i budućih rasprava o kontekstu i stratigrafiji lokaliteta. Obzirom da ovaj materijal pripada skupini najstarijih predmeta lokaliteta Gračine, izbjeći ćemo pogrešno pomicanje gornjih kronoloških datuma u nižim iskopnim slojevima.

U tom smislu, na samom početku rasprava o stratigrafiji lokaliteta, iskopne slojeve od IV do VI, uvjetno pripisujemo starijim, pred carskim fazama. Jasno, u teoriji to ne mora odražavati aktivni pred carski period lokaliteta na Gračinama, nego ostatke predmeta koji su korišteni nešto duže vremensko razdoblje. Za nešto sadržajnije zaključke stratigrafije ovih iskopnih slojeva, ipak je potrebno analizirati cjelokupan kontekst. Takav pristup će u konačnici omogućiti jasne stratigrafske odnose ili barem naznake intervencija u prostoru i promjena u životnom vijeku nalazišta.

Iz ranijih navoda, jasno je da su primjerci helenističke reljefne i crnopremazane keramike na istočnoj obali Jadrana brojni. Ipak, do sada je reljefna keramika dokumentirana uglavnom u funeralnom kontekstu, a vrlo rijetko unutar cjeline rimskog kompleksa, kakav je na Gračinama.[153]

Na pitanje zastupljenosti lokalne produkcije ili distribucije ovog materijala na prostor istočne obale Jadrana, možemo odgovoriti tek arheometrijskim analizama materijala, dok je privremeno prihvatljiv zaključak o ujednačenoj zastupljenosti.

Pozicija lokaliteta na Gračinama u zaleđu kolonije Narone, kao i određena tradicija prostora, ispostaviti će se kao ključni odgovor za prisutnost lokalnih ili uvoznih helenističkih proizvoda.

[152] BOJANOVSKI 1980.
[153] BRUSIĆ 1988, 28.

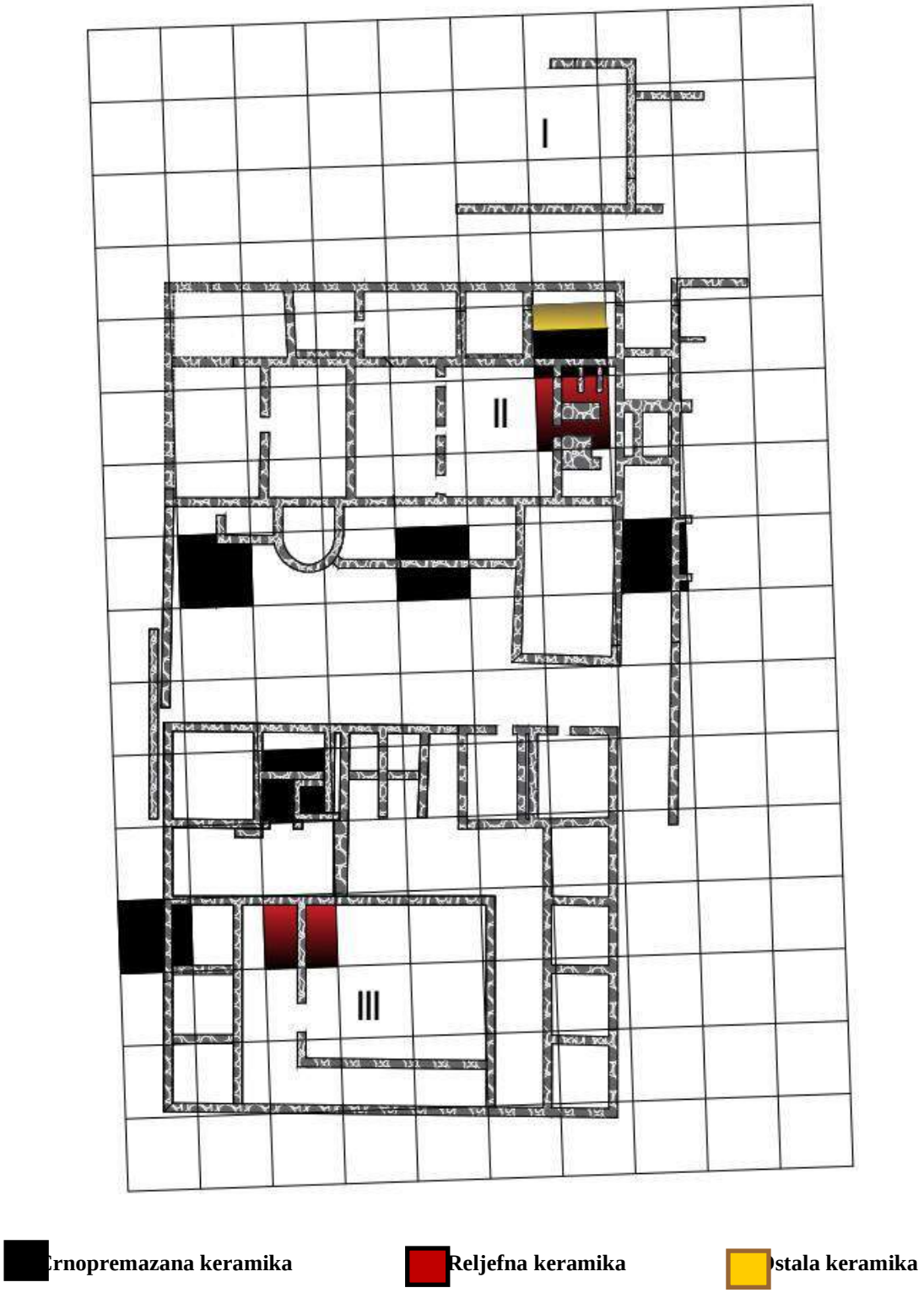

Slika 19. *Tlocrt iskopane arhitekture sa apliciranom kvadratnom mrežom i označenim kvadratima pronalaska. (Izradio M. Rašić)*

3.2. Terra Sigillata (T. 5-32)

Keramičko posuđe ranije poznato pod nazivom crnopremazana keramika u tranzicijskom periodu doživljava određene stilske promjene koje se očituju pod modernim pojmom terra sigilata.[154] Smatra se da ova inovacija više odgovara promjeni trenda nego tehnologije.[155] Obzirom na njegovu zastupljenost i rasprostranjenost, koriste se i drugi nazivi uvjetovani određenim opisnim ili provenijencijskim karakteristikama. Naziv aretinska keramika tako odgovara istoimenom produkcijskom centru *Arezzo, Samian ware* koristi se za provincijsko posuđe, odnosno, red *slipped* za ono izrađeno u afričkim radionicama. Takvo stolno posuđe izrađeno je od vrlo kvalitetne gline, na kolu ili u kalupu, sa različitim nijansama sjajnog crvenog premaza.[156]

Podjela poslova u sigilatnoj produkciji bila je neminovna zbog specifičnih znanja. Pa tako na jednoj posudi može biti sačuvano ime osobe koja je izradila kalup, ime radionice (*officina*) ili osobe koja je dovršila posudu. Glatke posude izrađuju se u različitim formama zdjelica, šalica, plitica ili tanjura, dok ono izrađeno u kalupima ima oblik velikih zdjela. Kalupne dekoracije su standardizirane, a čine florealne, zoomorfne i antropomorfne motive.[157]

Pojavu, dataciju i razvoj najranijih oblika sigilatne produkcije posebno možemo pratiti kroz materijal lokaliteta *Haltern, Oberaden, Rodgen* i *Dangstetten*, ali i kroz čitav niz drugih lokaliteta duž mediterana u periodu od 1. st. pr. Kr. pa sve do bizantskog razdoblja.[158] Osnivanjem brojnih radionica, TS se postupno širila iz Italije na Mediteran, posljedično ipak dolazi do progresivnog pada u kvaliteti i distribuciji proizvoda. Takav zaključak potvrđuju i varijacije Italske sigilate van matičnog prostora, počevši od galskih i germanskih do panonskih ili afričkih radionica, kao i sasvim nove pojave koje odstupaju od italskih oblika.[159]

Kako bismo dobili egzaktan i mjerljiv databilni pokazatelj, ali i zaključak o općoj zastupljenosti, u nastavku ćemo ovisno o provenijenciji i formi TS, obraditi cjelokupan materijal pronađen na lokalitetu Gračine. Analiza uključuje katalošku obradu jednog ili više tipičnih primjera određene grupe ili podgrupe.

[154] MARABINI MOEVS 2006, 7.
[155] GREEN 1986, 158.
[156] CONSPECTUS 1990, 4; ATLANTE II 1985, 359; HAYES 1997, 41; MARABINI MOEVS 2006, 14; WEBSTER 2005, 4; BRUSIĆ 1990, 79.
[157] GREEN 1986, 158-160; PATURZO 1996, 27-51.
[158] CONSPECTUS 1990, 1; PUCCI 1985, 395.
[159] HAYES 1997, 41.

3.2.1. Italska Terra Sigillata (T. 5-24)

3.2.1.1. Glatka italska Terra Sigillata (T. 5-18)

Tradicija pečenja fine stolne keramike sa crvenim premazom javlja se još u 2. st. pr. Kr. na području Male Azije i Bliskog Istoka. Tako brojni autori tvrde da je masovna produkcija crvene sigilate u nešto mlađim italskim radionicama, zapravo rezultat importa obrtnika sa istoka.[160] Plinije Stariji u svom djelu *Naturalis Historia*, donosi podatke o radionicama na italskom tlu, posebno izdvajajući posuđe izrađeno u Arezzu (*Arretium*).[161] Već tijekom 19. st. otkriveni su brojni kalupi i radionice u okolici *Arezza*, a dugogodišnja istraživanja prometnula su ga u vodeće središte proizvodnje rane glatke i reljefne sigilate. Rezultat toga je i naziv aretinska keramika koji se nerijetko u literaturi izjednačava sa općim pojmom italska sigilata.[162] Danas, iako izostaje arheološka afirmacija većine radionica spomenutih u povijesnim izvorima, na temelju dostupnih podataka koji uključuju analizu tipoloških formi i kemijske strukture možemo govoriti o značajnom utjecaju lokalnih keramičarskih radionica sa crnim premazom na tradiciju i kontinuitet tj. tranziciju iz crnog u crvenopremazano fino stolno posuđe.[163]

Italska keramičarska djelatnost podijeljena je na sjeverni, srednji i južni produkcijski krug. Pa se tako javljaju i različiti pojmovi koji sadržajno imaju regionalne i kronološke odrednice.[164] Uz već spomenuti Arezzo, na vrlo aktivnom sjevernoitalskom području egzistira velik broj radionica, od kojih su do sada otkrivene one u Raveni,[165] Bologni,[166] Miradolu[167] i Ordini[168]. Na srednjoitalskom području ubicirano je svega nekoliko manjih radionica koje gravitiraju ili se nalaze u Rimu, Prima Porti na via Flaminiji, *Vasanell*,[169] *Scoppiet*[170] i *San Cassiano*.[171] Južnoitalski proizvodni krug tradicionalno naslonjen na helenistički svijet prvi prepoznaje stil crvenopremazane keramike na italskom tlu. Među proizvodnim središtima

[160] HAYES 1985, 1-95.
[161] PUCCI 1985, 366.
[162] DRAGENDORFF & WATZINGER 1948; PATURZO 1996; OCK 2000, 25-28; KENRICK 2004, 254.
[163] MAZZEO SARACINO 1985, 194-195; CONSPECTUS 1990, 52, 64; SCHNEIDER 2000, 104.
[164] PUCCI 1980, 135-157.
[165] MAIOLI 1998, 19-27.
[166] SERENA FAVA 1972, 147-158.
[167] STENICO 1976, 45-59.
[168] MERTENS 1972, 221-228.
[169] OLCESE 2004, 281-282 i 288.
[170] OLCESE 2004, 282 i 288.
[171] BERGAMINI & MANCA 2008, 347-358.

prepoznati su *Pozzuoli,*[172] *Cuma,*[173] *Cales,*[174] *Venusia,*[175] Ordona i Korfinij.[176] Svi navedeni lokaliteti ne moraju nužno biti proizvodni centri, obzirom da je u većini slučajeva otkriven tek jedan, a ponegdje i fragmentiran dio produkcijskog kalupa. Osobito, ako znamo da kalupi nerijetko mogu biti tek predmet trgovine, kao i sva druga roba.[177]

Prva značajna klasifikacija italskog glatkog posuđa temelji se na materijalu legijskog logora u Halternu, a iako je donosi *Siegfried Leoschke* 1909. god., do danas je sa određenim modifikacijama još u upotrebi. U tom periodu ili nešto kasnije javljaju se i drugi njemački stručnjaci, *Hans Dragendorff* i *August Oxe*, koji publiciraju komparativne analize tipologije, dekoracije i produkcijskih pečata na italskoj sigilati.[178] S druge strane, obzirom na brojne sličnosti među italskim materijalom izrađena je studija „Conspectus" koja je razvijena isključivo na formi posude, neovisno o epigrafici ili mjestu produkcije.[179] Najstariji oblici italske sigilate imaju kasnorepublikanske *CVN,* a vremenom i zaobljenije forme koje predstavlja jeftinije kućansko posuđe, tj. imitaciju metalnog.[180] Uglavnom možemo pratiti morfološku uniformiranost, te vrste glina i premaza kao pokazatelj različitih radionica. U tom smislu postoje varijacije od tipičnih formi fino pročišćene gline sa kvalitetnim i sjajnim crvenim premazom do neujednačenih oblika sa nekvalitetnom glinom i razrijeđenim premazom.

Distribucija sigilate italskih radionica funkcionira morskim prometom preko luka Ostije, Pise, Puteolia, Ravene, Akvileje i dr. prema galskim, hispanskim, sjeveroafričkim i ostalim mediteranskim središtima, odnosno cestovnim i riječnim prometom prema susjednom Noriku, Panoniji ili Dalmaciji.[181] Sami čin trgovine najčešće se poveziva sa kretnjama rimske vojske i time su najstariji importni nalazi italske keramike u kontekstu militarnih objekata vrlo česti, ali to ne isključuje njihov pronalazak u civilnim zdanjima.[182]

Epigrafski tragovi na sigilatnom posuđu ograničeni su na pečate i grafite. Kod glatke sigilate pečati su smješteni na dno posude, dok se kod reljefne pojavljuju i u okviru reljefa, a donose nam informacije o osobama uključenim u proces keramičarske industrije, počevši od

[172] KENRICK 2004, 254.
[173] KENRICK 2004, 254.
[174] FABER 2003, 172-173.
[175] OCK 2000, type 687-689.
[176] OCK 2000, 28 i 34; FABER 2003, 172-173.
[177] LAVIZZARI PEDRAZZINI 1989, 281-282.
[178] LOESCHCKE 1909, 103-322.
[179] CONSPECTUS 1990, 1-2.
[180] CONSPECTUS 1990; PEACOCK 1982, 116.
[181] SCHINDLER-KAUDELKA & ZABEHLICKY-SCHEFFENEGGER 2006, 151-165.
[182] ETTLINGER 1987, 5-19; WELLS, 1992, 195.

vlasnika zemlje i proizvodnih objekata, do upravitelja radionica i majstora.[183]

Ovaj tip keramike jedan je od najzastupljenijih pokretnih arheoloških nalaza na lokalitetima rimskog carstva, zbog čega je iznimno kronološki osjetljiva kategorija nalaza. Takav odnos dokumentiran je i na arheološkom lokalitetu Gračine. Upravo će njegova brojnost i tipološka raznolikost koja je predmet brojnih studija, poslužiti u rješavanju potpuno nejasnih ili kompleksnih kronoloških odnosa, te značajno pridonijeti izradi stratigrafije lokaliteta kroz tipološko-kronološku dataciju materijala. Analiza materijala temelji se na morfološkoj studiji *Conspectus formarum terrae sigillatae italico modo confectae*.[184]

U nastavku rada donosi se kataloška obrada materijala, koja uključuje prethodni opis posebnih morfoloških skupina zastupljenih na Gračinama, i prikaz nekoliko reprezentativnih ulomaka. Ostatak analiziranog materijala biti prikazan tabelarno sa podatcima o kvadratu i dubini pronalaska. Osim toga, navedeni materijal u kasnijem podnaslovu općeg zaključka o italskoj terra sigilati činiti će statističku bazu podataka. Ovakav pristup ničim neće umanjiti vrijednost zaključaka, naprotiv, riješiti će problem određene predimenzioniranosti rada.

Poštujući ovakav princip u daljnjoj analizi italske glatke sigilate izdvajamo šest tipova tanjura/pladnjeva (Consp. 3., 4., 6., 18., 20 i 21.) i sedam tipova zdjelica (Consp. 23., 26., 27., 28., 29., 32. i 37.) dokumentiranih tijekom istraživanja.

Posebnoj skupini pripadaju identificirani ulomci dna italske glatke TS koje nije moguće pripisati određenom tipu posude nego skupini potencijalnih (B 1.8., B 2., B 2.3., B 2.4., B 2.5., B 2.6., B 2.6.5., B 2.6.6., B 2.7.).

Među najznačajniji databilni materijal ubrajamo ulomke italske glatke TS sa pečatom radionica. Pečati italske TS zastupljeni na Gračinama najčešće imaju formu *in planta pedis* (u obliku stopala) sa izuzetkom jednog pravokutnog i neidentificiranog ulomka. Svi pečati, otisnuti su po sredini ravnog dna posude. Na Gračinama je pronađen ukupno 21 pečat na italskoj TS, od čega je moguće epigrafski identificirati i analizirati njih 15. Ostatak, zbog svoje fragmentiranosti, biti će dio statističke baze podataka na osnovu prepoznatog oblika ili barem otiska.

[183] OCK 2000, 15.
[184] CONSPECTUS 1990.

3.2.1.1.1. Pladnjevi/tanjuri (T. 5-7)

Consp. 3 (T. 5 - Kat. br. 10-11)

Morfološki odgovara tipu tanjura/pladnjeva sa zadebljanim zaobljenim obodom, zakošenim stijenkama gornjeg dijela tijela i ravnim dnom sa visokom nogom. Presjek noge ima trapezoidnu formu i odgovara oblicima tipa *Consp. B 1.6-12* i *B 2.5-6*; *9*. Prema conspectusu postoje tri podforme od čega je važno naglasiti da nešto kasnije stijenka posude ima dublju i potpuno ravno zakošenu formu sa jedva naglašenim obodom.

Dekoracija je skromno zastupljena u vidu kružnica na ravnom dnu ili plitkih profilacija koje raščlanjuju gornji i donji dio posude na unutrašnjoj, a rjeđe vanjskoj strani. Pečati su otisnuti po sredini ravnog dna, a najčešće imaju formu *in planta pedis*.

Produkcija ovog tipa posuđa javlja se od drugog desetljeća 1. st., a zabilježena je na gotovo čitavom italskom tlu, od čega nešto intenzivnije na području Etrurije i Kampanije.[185] Trgovačka distribucija je široko rasprostranjena, a tome govori u prilog i činjenica da njegove nalaze dokumentiramo duž Jadranske obale.[186] Ranija forma *Consp. 3.1.* javlja se samo na nekoliko lokaliteta, 12 ulomaka je pronađeno na rimskom vojnom logoru u Burnumu[187], jedan na nekropoli u Osoru[188] i tri u obližnjoj Naroni.[189]

Na Gračinama je pronađeno ukupno 18 ulomaka koji odgovaraju tipu pladnja/tanjura Consp. 3. Morfološki je zastupljen tek jedan ulomak dna, i obodi sa blago konveksnim tijelom, od kojih je moguće prepoznati deset ulomaka podtipa *Consp. 3.1.*, i četiri podtipa *Consp. 3.2.* Svi ulomci fabrikatno odgovaraju sjevernoitalskim radionicama. Kataloški su obrađena dva ulomka, po jedan od svake zastupljene podtipa.

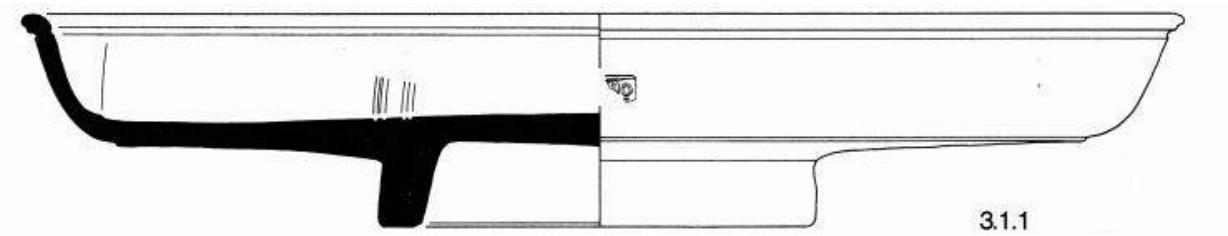

Slika 20. *Tip Conspectus 3.1. (Preuzeto iz CONSPECTUS 1990, 57)*

[185] CONSPECTUS 1990, 56-57.
[186] SCHINDLER - SCHEFFENEGGER 1977, 134-135 (T. 47/1-17).
[187] BORZIĆ 2011, 125.
[188] MAKJANIĆ 1985, 42 (T. IV/41).
[189] TOPIĆ 2003, 201-202 (T. 3/21-22).

Prvi ulomak ima sačuvan dio gornjeg tijela posude sa zaobljenih zidom i zadebljanim prstenastim obodom (Kat. br. 10). Obod ima jednu plitku profilaciju sa vanjske strane. Odgovara podtipu 3.1. čije analogije pronalazimo u materijalu iz Magdalensberga (Komplex IV-VI). Pronađen je sondi objekta II (Kv. A-1), bez jasne pozicije iskopnog sloja. Kronološki odgovara periodu druge četvrtine 1. st.[190]

Istom periodu, odgovara i drugi ulomak, podtipa 3.2. (Kat. br. 11). Ovaj ulomak ima sačuvan dio gornjeg tijela, bez profilacije, sa koso izvučenim i debljim prstenastim obodom, u odnosu na prvi podtip.[191] Pronađen je u iskopnom sloju III (dub. 40-60cm) u prostorijama objekta III (Kv. B-9).

Glavnina materijala, točnije 13 ulomaka, pronađeno je u objektu III, i pet ulomaka u objektu II. Među iskopnim slojevima, najzastupljeniji su II (dub. 20-40cm) i III (dub. 40-60cm), i ostatak od dva predmeta u sloju V (dub. 80-100cm). Morfološki, tri ulomka podtipa 3.2., pronađena su u objektu III (Iskopni sloj III i V) i jedan u objektu II (sonda). Primjerci podtipa 3.1., zastupljeni su sa po četiri predmeta u objektu III (Iskopni sloj II, III i sonda).

Iskop	**A1**	**B5**	**B9**	**B10**	**C1**	**C8**	**D3**	**IV3**	**VII2**	**X2**	**X3**	**XI3**	**XI5**	**Nep**
II *20-40cm*					**X**					**X**				
III *40-60cm*			**X**				**X**				**X**			
V *80-100cm*						**X**			**X**					
Sonda	**X**							**X**						
Nepoznato		**X**		**X**										**X**
Sjev. zid												**X**		
Zap. zid													**X**	

Tablica 3. *Pozicije pronalaska terra sigillate tip Consp. 3 na Gračinama (Izradio M. Rašić)*

[190] SCHINDLER - SCHEFFENEGGER, 1977, 134-135 (T. 47/16-17); GOUDINEAU 1968, 302-303 (Kat. br. 34); PUCCI 1985, 380-381 (Kat. br. 13, 1-4, 19, 13-15); MAZZEO 1985, 205 (Kat. br. 25); HAYES 1985, 55-56 (Kat. br. 13).
[191] GOUDINEAU 1968, 308 (Kat. br. 43); PUCCI 1985, 388 (Kat. br. 19, 3-7.10.16); MAZZEO 1985, 205-206 (Kat. br. 26-27A).

Consp. 4 (T. 5 – Kat. br. 12-13)

Morfološki odgovara tipu tanjura/pladnjeva sa konveksnim tijelom i visokim obodom, odnosno ravnim dnom i prstenastom nogom. Presjek noge kod većih posuda ima trapezoidnu formu oblika *Consp. B 1.6-12*, odnosno kod manjih trokutasto-bikoničnu formu tipa *Consp. B 2.2.-5*. Ovaj tip prema Conspectus-u ima niz od sedam varijanti koje prepoznajemo prema otvorenosti posude i unutrašnjim i vanjskim profilacijama.[192] Na gotovo istim osnovama, drugi autori poput *Luisa Mazzeo Saracino* dijele ga u dvije skupine,[193] ili *Giuseppe Pucci* koji donosi čak 15 varijanti oblika.[194] U tom razvoju možemo pratiti evoluciju forme iz plitkih posuda s niskim obodom i istaknutom nogom prema visokim posudama s uvučenim obodom i vitkom nogom.

Skromna dekoracija sastoji se najčešće od jednog ili više nizova koncentričnih kružnica, a rjeđe sa apliciranim dekorativnim elementima. Najzastupljeniji motiv je dupla spirala. Pečati su otisnuti na zaravnjenom dnu, a mogu imati pravokutni, kvadratni ili *in planta pedis* oblik, karakterističan za sjeverno-italske radionice.[195]

Produkcija ovog tipa posuđa javlja se tijekom posljednje četvrtine 1. st. pr. Kr. u srednjoitalskim radionicama. Najveću ekspanziju doživljava za tiberijsko-klaudijske dinastije sa novim radionicama u sjevernoj Italiji. Na tlu Dalmacije, pronalazimo je na gotovo istim lokalitetima koji se vežu za prethodni tip consp. 3. Među njima se ističe Burnum, sa nekoliko desetaka ulomaka,[196] te po jedan ulomak na lokalitetima Osor,[197] Narona[198] i Jader.[199]

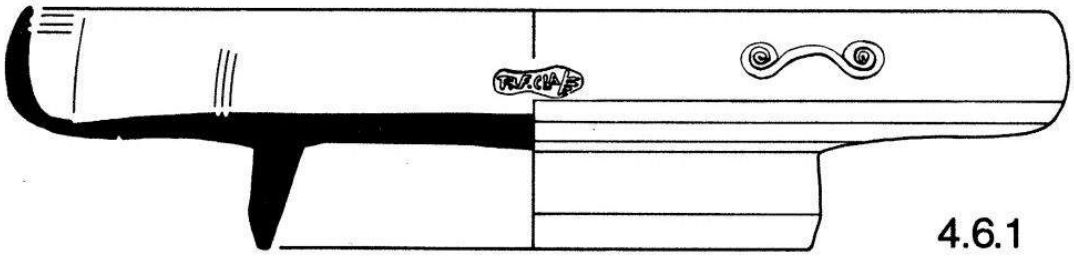

***Slika 21**. Tip Conspectus 4.6. (Preuzeto iz CONSPECTUS 1990, 59)*

[192] CONSPECTUS 1990, 58-59.
[193] MAZZEO 1985, 200.
[194] PUCCI 1985, 381.
[195] CONSPECTUS 1990, 58-59.
[196] BORZIĆ 2011, 126-130.
[197] MAKJANIĆ 1985, 41 (T. III/25).
[198] TOPIĆ 2003, 202 (T.4/25).
[199] PEROVIĆ – FADIĆ 2009, 74-75, Gr. 13/Kat. br. 53.

Na Gračinama je pronađeno ukupno sedam ulomaka koji odgovaraju tipu pladnja/tanjura *Consp. 4.*

Morfološki su zastupljeni isključivo ulomci oboda, sa više ili manje sačuvanim tijelom, od kojih svi pripadaju fabrikatu sjevernoitalskih radionica, podtipa *Consp. 4.6.* Zahvaljujući brojnim nalazima i dobroj stratifikaciji ovog podtipa u Magdalensbergu, možemo pratiti razvoj i kronologiju forme.[200]

Od ukupnog materijala, kataloški su obrađena dva ulomka (Kat. br. 12 i 13). Oba ulomka imaju skromne dekoracije, koje se očituju plitko urezanom kružnicom na prijelazu prema dnu. Morfološki, posuda ima plitku formu, od koje je sačuvan ulomak gornjeg blago zaobljenog tijela i prstenastog oboda. Kronološki pripadaju ranijim formama, s početka druge četvrtine 1. st. Direktne analogije pronalazimo među Burnumskim materijalom.[201]

Većina materijala ove podskupine na Gračinama, pronađena je u objektu II, unutar drugog iskopnog sloja, na dub. od 20-40cm. Dva ulomka su pronađena u nešto dubljim otkopnim slojevima (III-IV), i ostatak unutar sonde ili nepoznatog konteksta.

iskop	**A-3**	**A-5**	**B-6**	**C-4**	**IV-3**	**X-2**	**Nep.**
II *20-40cm*	**X**			**X**		**X**	
III *40-60cm*		**X**					
IV *60-80cm*			**X**				
Sonda					**X**		
Nepoznato							**X**

Tablica 4. *Pozicije pronalaska terra sigillate tip Conspectus 4.6. na Gračinama (Izradio M. Rašić)*

[200] SCHINDLER - SCHEFFENEGGER 1977, 171-172.
[201] BORZIĆ 2011, 129 (Kat. br. 1-0683, tab. 2).

Consp 6 (T. 6 – Kat. br. 14)

Morfološki se pojavljuje u dvije varijante tanjura/pladnjeva, u nešto jednostavnijoj sa konveksnom formom i jastučićem na prijelazu, odnosno složenijom sa kratkom ravnom platformom između oboda i jastučića. Ovaj tip pokazuje određene sličnosti sa formama *Consp. 4* i *18-21*. Conspectus donosi pet podformi ovog tipa. Razvoj oblika identičan je onom kod forme *Consp. 4*. Raniji oblici imaju plitke forme s niskim obodom i istaknutom nogom, a kasniji duboke posude s uvučenim obodom i vitkom nogom.[202]

Dekoracije je skromno zastupljena u vidu koncentričnih kružnica ili apliciranih spiralnih motiva. Pečati su otisnuti po sredini ravnog dna, a najčešće imaju formu *in planta pedis*.

Produkcija ovog posuđa javlja se početkom 1. st. u sjevernoitalskim radionicama, a svoj vrhunac doživljava sa nešto jednostavnijim oblicima i dekoracijom u tiberijevsko doba.[203] Na području Jadranske obale, izdvajamo četiri ulomka sa lokaliteta Burnum[204] i jedan ulomak iz Narone.[205]

Na Gračinama je pronađen samo jedan ulomak fabrikata sjevernoitalske radionice, koji morfološki odgovara tipu pladnja/tanjura *Consp. 6.2.1*. Ovaj tip raskošnih oblika, pojavljuje se od tiberijevog vremena, unutar faze Komplex V-VI u Magdalensbergu.[206]

Ulomak pronađen na Gračinama ima sačuvan gornji dio tijela posude, sa zaobljenim tijelom i prstenastim obodom, na kojem su vidljive dvije plitko urezane koncentrične kružnice. Prema dnu posude vidljiv je tzv. jastučić i početak ravne platforme (Kat. br. 14). Pronađen je u prvom iskopnom sloju objekta II (kv. VI-3).

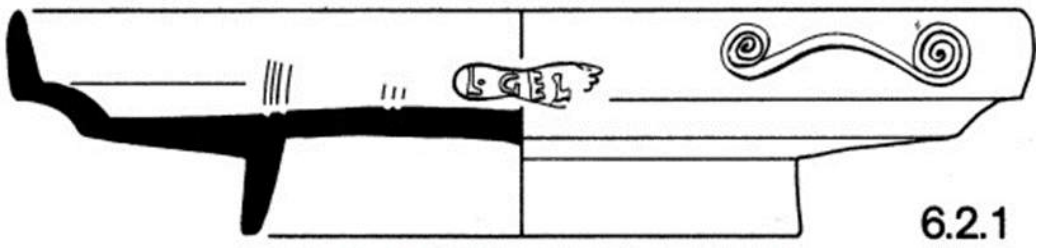

Slika 22. *Tip Conspectus 6.2.1. (Preuzeto iz CONSPECTUS 1990, 63).*

[202] CONSPECTUS 1990, 62; SCHINDLER - SCHEFFENEGGER 1977, 171-172.
[203] GOUDINEAU 1968, 301; SCHINDLER - SCHEFFENEGGER 1977, 131-132 (T. 46/10-15).
[204] BORZIĆ 2011, 130-132.
[205] TOPIĆ 2003, 203-204 (T. 4/31 i 5/34-35).
[206] SCHINDLER - SCHEFFENEGGER 1977, 131-132 (T. 46/10-15).

Consp. 18 (T. 6 – Kat. br. 15-16)

Morfološki odgovara tipu tanjura/pladnjeva sa ravnim dnom, konkavno-konveksnim obodom i prstenastom nogom. Noga kod većih primjeraka ima plitku masivnu trapezastu profilaciju tipa *Consp. B 1.6-10*, odnosno kod manjih plitica bikoničnu, različito profiliranu tipa *Consp. B 2.4-5* i *7*. Ovaj tip prema Conspectus-u ima niz od tri varijante, pored osnovnih atribucija, druga varijanta dobiva specifičnu podjelu vanjske i unutrašnje stijenke, čim se ostvaruje tripartitnost odnosno bipartitnost oblika.[207]

Dekoracije su skromno zastupljene, kod ranijih oblika javljaju se kružnice ispunjene ruletiranjem, a nešto kasnije i rijetko barbotinski motivi. Pečati se javljaju na sredini unutrašnjeg dijela dna, od čega ranije oblike prepoznajemo prema pravokutnim, a nešto kasnije *in planta pedis* formama.[208]

Produkcija ovog tipa posuđa javlja se u posljednjem desetljeću 1. st. pr. Kr. na tlu srednjoitalskih radionica[209] a gotovo istovremeno i na području sjevernoitalskih.[210] Ulomke ovog tipa u Dalmaciji, pronalazimo na lokalitetima Osor,[211] Narona,[212] Tilurij[213] i Burnum.[214]

Na Gračinama je pronađeno ukupno 13 ulomaka koji morfološki odgovaraju tipu pladnja/tanjura *Consp. 18*. Morfološki su zastupljeni ulomci oboda i tek dva dna posude, od kojih je moguće prepoznati četiri ulomka podtipa *Consp. 18.1.*, i ostatak brojnije skupine podtipa *Consp. 18.2*. Svi ulomci odgovaraju fabrikatu sjevernoitalskih radionica, a kataloški su obrađena tek dva ulomka, po jedan od svake zastupljene podforme.

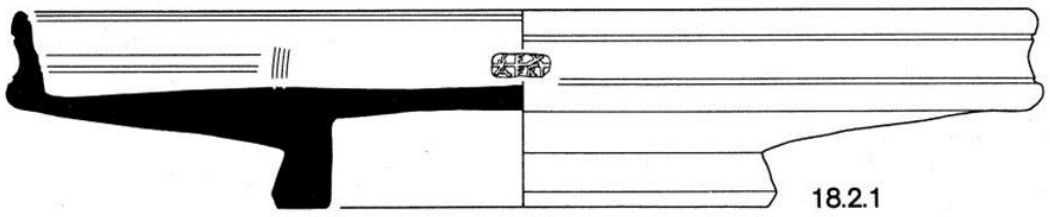

Slika 23. *Tip Conspectus 18.2.1. (Preuzeto iz CONSPECTUS 1990, 83).*

[207] MAZZEO SARACINO 1985, 198.
[208] CONSPECTUS 1990, 82-83.
[209] GOUDINEAU 1968, 297 i 376.
[210] MAZZEO SARACINO 1985, 198; MAZZEO SARACINO 2000, 35 (Fig. 1).
[211] MAKJANIĆ 1985, 41, T. I/1-4 i T. III/29 i 31.
[212] TOPIĆ 2003, 202-203 (T.4/26-29).
[213] ŠIMIĆ-KANAET 2010.
[214] BORZIĆ 2011, 134-137; ZABEHLICKY-SCHEFFENEGGER – KANDLER 1979, 24, T. 1/5-8.

Prvi ulomak podtipa 18.1., predstavlja rane forme sa zakošenim tijelom, oštrim prijelazom na dno i bez ikakvih dekoracija. Na unutrašnjoj stijenki je istaknuta tek plitka profilacija (Kat. br. 15). Tip uglatijih formi zabilježen je već tijekom kasnoaugustovskog i tiberijevskog vremena u fazi Komplex IV-V, lokaliteta Magdalensberg.[215] Na Gračinama je pronađen u objektu III, unutar trećeg iskopnog sloja.

Drugi ulomak, primjer je znatno raskošnije posude u razvijenoj formi *conspectus 18. 2*. Sačuvan je ulomak gornjeg zakošenog tijela, na kojem je vidljiva tripartna podjela sa dvije plitke konkavne profilacije. Ova razvijenija forma tipična je za nešto mlađu fazu *Komplex V-VI*, odnosno, drugu četvrtinu 1. st u Magdalensbergu. Analogije pronalazimo na lokalitetima Magdalensberg,[216] Vindonisa,[217] Anger,[218] Trento[219] i dr. Ovaj ulomak je također pronađen u objektu III, unutar petog iskopnog sloja.

Kad se tiče ostalih pozicija pronalaska, samo dva ulomka podforme *consp. 18.2.* su pronađena u objektu II, a ostatak materijala u objektu III. Većina ulomaka podforme 18.2. pronađena je u iskopnim slojevima II i III, uz izuzetak jednog ulomka iz iskopnog sloja V. Ostatak, odnosno podforma 18.1. zabilježena je isključivo unutar III i IV iskopnog sloja.

iskop	**B9**	**B10**	**C4**	**C8**	**C10**	**D4**	**VII 2**	**IX 4**	**X 1**	**X 2**	**X 3**	**Nep.**
II 20-40cm			**X**			**X**			**X**	**X**	**X**	
III 40-60cm	**X**	**X**						**X**				
IV 60-80cm					**X**							
V 80-100cm				**X**			**X**					
Nep.												**X**

Tablica 5. *Pozicije pronalaska terra sigillate tip Conspectus 18.1. i 18.2. na Gračinama (Izradio M. Rašić)*

[215] SCHINDLER - SCHEFFENEGGER 1977, 109-111.
[216] SCHINDLER - SCHEFFENEGGER 1977, T. 37/8-24.
[217] TOMAŠEVIĆ 1970, 13-15 (Taf. 1).
[218] LAVIZZARI PEDRAZZINI 1980, 207-208 (T. 1/1-3).
[219] OBEROSLER 1995, 273-274.

Consp. 20 (T. 7 – Kat. br. 17)

Morfološki odgovara pojednostavljenoj razvojnoj fazi tipa tanjura/pladnjeva forme *Consp. 18*. U odnosu na raniju formu, nedostaju brojne profilacije koje raščlanjuju vanjsku i unutrašnju stijenku, a time se jasno dobiva veća ravna ploha koja je pogodnija za dekoraciju i aplicirane dekorativne elemente u odnosu na valovite plohe. Obod sada ima nešto oštriju vertikalnu formu koja je ponekad raščlanjena jednostavnim niskim rebrastim profilacijama. Presjek noge je jako sličan formi 18, ali sada nešto vitkijeg prstenastog oblika *Consp. B 1.6-12; Consp. B 2.5, 2.7-8*.[220] Prema Conspectusu dijeli se na pet podtipova koji se razlikuju po izvedbi oboda i kosini stijenke.

Dekoracije se javljaju u obliku koncentričnih kružnica ispunjenih ruletiranjem na ravnoj platformi kao kod forme 18, ili u obliku raznolikih apliciranih figuralnih, vegetabilnih, geometrijskih i dr. motiva na ravnom vertikalnom obodu.[221]

Produkcija ovog tipa posuđa javlja se u kasnoaugustovsko-ranotiberijevsko vrijeme o čemu svjedoče pečati radionica *in planta pedis*, tipični za ovu formu. Njegov razvoj se može pratiti do kraja 1. st., i to kroz morfologiju ranijih aretinskih (prva pol. 1. st.) do nešto kasnijih sjevernoitalskih proizvoda.[222]

Ovaj tip jedan je od najpopularnijih skupina pladnjeva/tanjura u 1. pol. 1. st., a tome jasno svjedoči i njegova prisutnost na brojnim lokalitetima dalmatinskog područja, poput Narone,[223] Nina,[224] Zadra,[225] Osora[226] i kastruma Burnum[227] i Tilurij.[228] Unatoč tome, na Gračinama među do sada prikupljenim materijalom prepoznajemo samo jedan ulomak forme *Consp. 20.4.4.*

Riječ je o ulomku tanjura, koji se pojavljuje od ranotiberijevskog do klaudijevskog vremena.[229] Morfološki, sačuvan je samo gornji dio tijela sa vertikalnom i blago zakošenom stijenkom (Kat. br. 17). Na vrhu i dnu oboda nalaze se prstenasta zaobljenja. Prema donjem dijelu, naglašen je prijelaz u ravnu platformu. Kad se tiče dekoracije, na ovom ulomku nisu

[220] CONSPECTUS 1990, 154-157.
[221] SCHINDLER-KAUDELKA & FASTNER & GRUBER 2001.
[222] KENRICK 1985, 132; LAVIZZARI PEDRAZZINI 1980, 207-208.
[223] TOPIĆ 2003, 202 (T. 4/30).
[224] BRUSIĆ 1990, 88 (T. VI/2).
[225] GLUŠČEVIĆ 1990, 138-138 (T. XXIII/1).
[226] MAKJANIĆ 1985, 41 (T. III/26-28 i 30).
[227] ZABEHLICKY-SCHEFFENEGGER – KANDLER 1979, 24 (T. 1/16-18); BORZIĆ 2011, 138-145.
[228] ŠIMIĆ-KANAET 2010.
[229] CONSPECTUS, 1990, 86.

dokumentirane tipične reljefne aplike, nego samo dvije plitko urezane kružnice na vanjskoj stijenki.

Ulomak je pronađen u objektu II, unutar iskopnog sloja I (Kv. A-4). Direktne analogije pronalazimo među burnumskim materijalom.[230]

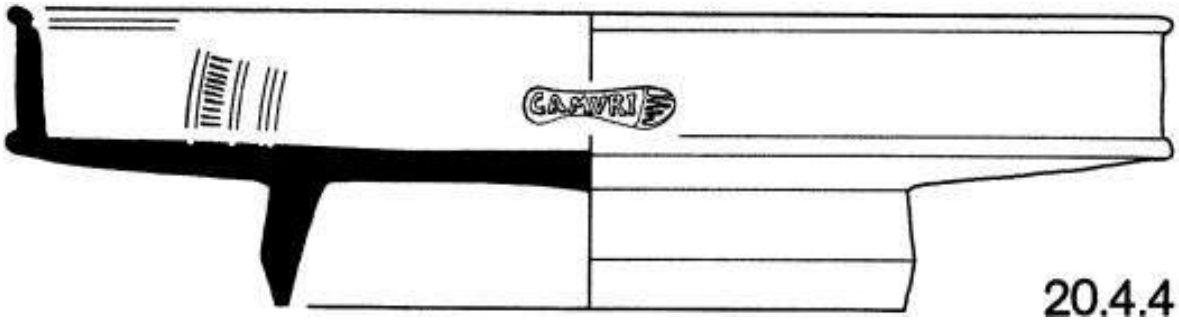

Slika 24. *Tip Conspectus 20.4.4. (Preuzeto iz CONSPECTUS 1990, 87)*

[230] BORZIĆ 2011, 141 (Kat. br. 1-0685, tabla 6).

Consp. 21 (T. 7 – Kat. br. 18-19)

Morfološki odgovara tipu tanjura/pladnja vrlo sličnog formi *Consp. 20*, sa razlikom u izvedbi kontakta između ravne platforme i vertikalne osnove oboda. U odnosu na dosadašnji gotovo geometrijski pravilan i oštar kut, javlja se konveksni oblik jastučića, a dodatno, u nešto raskošnijoj verziji između kontakta i jastučića javlja se kratka ravna platforma. Prema Conspectus-u postoji čak osam podtipova.[231]

Dekoracija se javlja u raznolikim apliciranim motivima kod aretinske, odnosno znatno skromnije u vidu dvostruke spirale, odnosno često bez dekoracije kod padanske produkcije.[232] Vrhunac proizvodnje doživljava u tiberijevsko-klaudijevskom periodu, a produkciju pratimo kao i kod prethodne forme *Consp. 20,* od kasnoaugustovskog razdoblja do kraja 1. st.[233] Na dalmatinskom području javlja se na lokalitetima u Osoru,[234] Naroni,[235] Tiluriju,[236] Burnumu[237] i Bakru.[238] Među materijalom sa lokaliteta Gračine prepoznajemo ukupno pet ulomaka koji odgovaraju formi *Consp. 21*.

Morfološki, sav materijal pripada gornjem dijelu posude sa obodom, među kojim prepoznajemo jedan ulomak podtipa *Consp. 21.1.1.*, i četiri ulomka podtipa *Consp. 21.3.1.* Isto tako, svi ulomci pripadaju fabrikatu sjevernoitalskih radionica, od čega su kataloški obrađena dva ulomka, odnosno, po jedan od svake zastupljene podforme.

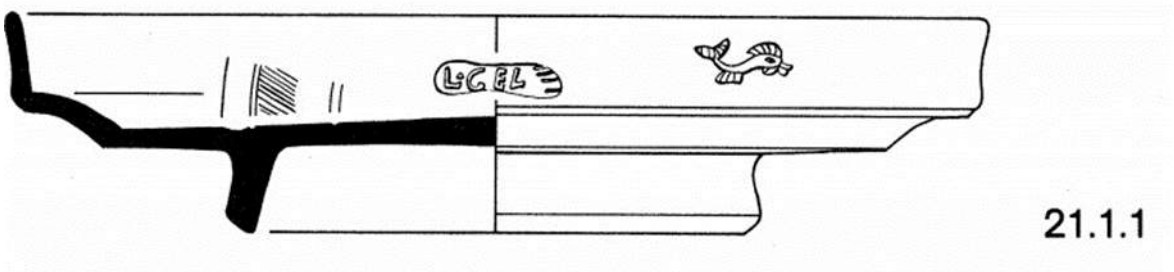

Slika 25. *Tip Conspectus 21.1.1. (Preuzeto iz CONSPECTUS 1990, 90)*

[231] CONSPECTUS 1990, 88-89.
[232] SCHINDLER - SCHEFFENEGGER 1977, T. 62 i 64.
[233] MAZZEO SARACINO 1985, 203; MAZZEO SARACINO 2000, 36 (Fig. 2).
[234] MAKJANIĆ 1985, 41 (T. I/12-14, II/15-23 i III/24).
[235] TOPIĆ 2003, 204-205 (T.5/36 i 39).
[236] ŠIMIĆ-KANAET 2010.
[237] ZABEHLICKY-SCHEFFENEGGER – KANDLER 1979, 24 (T. 1/19-20); BORZIĆ 2011, 146-149.
[238] MAKJANIĆ 1985, 41 (T. V/3).

Prvi ulomak podforme *consp. 21.1.1.* predstavlja nešto pojednostavljenu geometrijsku formu tanjura, sa blago zakošenom vertikalnom stjenkom tijela i zaobljenim obodom (Kat. br. 18). Prema dnu vidljiv konveksni jastučić. Dekoracija je svedena na jednu plitko urezanu koncentričnu kružnicu, smještenu ispod samog oboda.

Drugi ulomak podforme *consp. 21.3.1.* je bitno raskošniji (Kat. br. 19). Ulomak pladnja sačuvan na Gračinama ima ravnu platformu dna. Gornji dio tijela je blago zakošen sa izvijenim obodom i prstenastim zaobljenjem na dnu i vrhu. Na prijelazu iz dna u gornji dio, ističe se jastučasta platforma.

Kronološki obje forme su tipične za faze Komplex V-VII, tj. drugu četvrtinu 1. st. u Magdalensbergu.

Kad se tiče pozicije pronalaska, većina materijala pronađena je u objektu III (Kv. B-10 i Kv. X-1), unutar iskopnog sloja II (dub. 20-40cm), sa izuzetkom predmeta, Kat. br. 19., koji je pronađen u sondi objekta II (Kv. III-II-I-3).

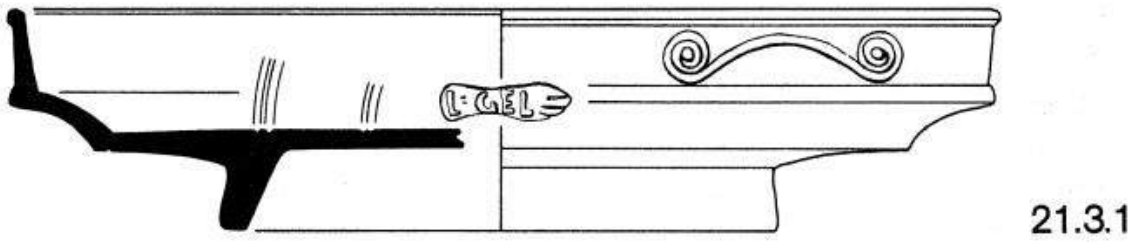

Slika 26. *Tip Conspectus 21.3.1. (Preuzeto iz CONSPECTUS 1990, 90)*

3.2.1.1.2. Zdjelice

Conspectus 23 (T. 8 – Kat. br. 20-21)

Morfološki odgovara tipu koničnih zdjelica sa konusnim tijelom, uskim i blago zaobljenim dnom koje leži na prstenastoj nozi različitih visina i profilacija tipa *Consp.* B 3.1-3, B 4.1-11. Gornji dio posude ima višestruko raščlanjen vertikalni obod. Prema Conspectus-u postoje dvije podforme, među kojim druga pripada aretinskim radionicama sa nižom prstenastom nogom, naglašenim kontaktom stijenke tijela i oboda te ravnim ili obodom izvijenim prema van.[239]

Dekoracija je najčešće primjetna na konveksnom dijelu oboda u tehnici ruletiranja, a još se javljaju i raznovrsne aplike. Dekoracija je tipična za radionice južne i srednje Italije, dok su sjevernoitalski proizvodi pojednostavljeni i uglavnom bez dekoracije.

Proizvodnja ovog tipa zastupljena je na širem području Italije, a najraniji oblici datiraju u period zadnja dva desetljeća 1. st. pr. Kr.[240] U tiberijevsko-klaudijevskom periodu forma je pojednostavljena ali doživljava svoj distribucijski procvat koji možemo pratiti sve do kraja 1. st.[241]

Na Gračinama je dokumentirano ukupno šest ulomaka koji odgovaraju formi *Consp. 23.2.2.* Morfološki, svi pripadaju donjem dijelu posude sa ravnim ili blago izvijenim dnom i plitkom bikoničnom nogom. Iz skupine su kataloški obrađena dva ulomka.

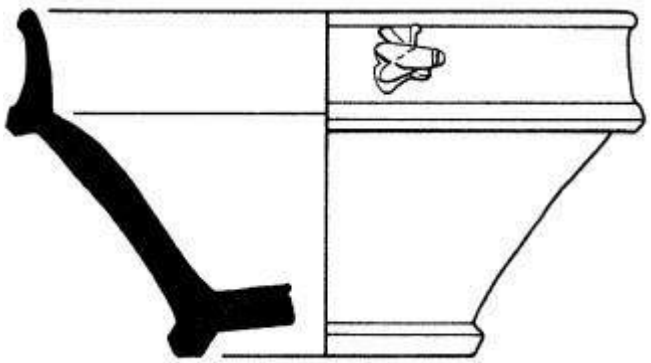

Slika 27. *Tip Conspectus 23.2.2. (Preuzeto iz CONSPECTUS 1990, 93)*

[239] CONSPECTUS 1990, 92-93.
[240] SCHINDLER - SCHEFFENEGGER 1977, 115 (T. 38-40); MAZZEO SARACINO 1985, 197.
[241] MAZZEO SARACINO 1985, 197; MAZZEO SARACINO 2000, 35 (Fig. 1).

Oba ulomka imaju nisku bikoničnu nogu sa blago konkavnim gornjim tijelom. Jedina razlika je potpuno ravna platforma sa oštrim prijelazom kod ulomka Kat. br. 21, u odnosu na blago zakrivljenu platformu dna kod ulomka Kat. br. 20. Jednostavnost oblika i nedostatak dekoracije upućuje na sjevernoitalske proizvode.

Bez dvojbe, svi ulomci pripadaju pojednostavljenim formama, koje kronološki odgovaraju periodu druge i treće četvrtine 1. st. (*Hayes 23; Goudineau 40*).[242]

Na Gračinama su svi ulomci sa poznatim pozicijama, otkriveni u objektu III (Kv. A-11 i Kv. X-1), unutar drugog iskopnog sloja (dub. 20-40cm). Jedan primjerak odgovara objektu II (Kv. A-1), ali na žalost, nepoznatog iskopnog sloja.

[242] GOUDINEAU 1968, 307; HAYES 1985, 57-58.

Conspectus 26 (T. 8 – Kat. br. 22-23)

Morfološki odgovara tipu cilindrične zdjelice sa okomitom stjenkom. Donji dio posude ima plitku stožastu formu, a kontakt prema gornjem dijelu je jasno naglašen profilacijom ili žlijebom. Gornji dio ima okomitu ravnu stijenku sa ravnim ili blago zaobljenim obodom. Ravno dno položeno je na nisku prstenastu nogu različite profilacije tipa *Consp.* B. 4.14 - 4.17. Prema Conspectus-u postoje četiri podtipa od kojih kasniji imaju veći broj profilacija, i višu prstenastu nogu.

Dekoracija se javlja povremeno u obliku dvostrukih spirala na vanjskoj stijenki ili ruletiranja na vrhu oboda. Pečati su otisnuti na unutrašnje središte ravnog dna, a najzatupljeniji tip je *in planta pedis*.[243]

Proizvodnja započinje početkom 1. st. u srednjoitalskim i sjevernoitalskim radionicama. Iako skromno, distribucija je zabilježena i u Dalmatinskom području, na lokalitetima u Zadru,[244] Naroni[245], Bakru[246] i Burnumu.[247]

Na Gračinama je pronađeno ukupno deset ulomaka koji pripadaju formi *Conspectus 26*. Morfološki su zastupljeni ulomci bikoničnog trbuha, oboda i dna sa dijelom tijela, od čega izdvajamo pet ulomaka podtipa *26.1.2.* i jedan ulomak podtipa *26.2.* Ostatak materijala vjerojatno pripada nekom od dva spomenuta tipa, ali ipak ne možemo sa sigurnošću tvrditi. Izuzev plitko urezanih kružnice, dekoracije nisu zastupljene, zbog čega materijal možemo uvjetno pripisati fabrikatu sjevernoitalskih radionica. Kataloški su obrađena dva ulomka, po jedan od svakog zastupljenog podtipa.

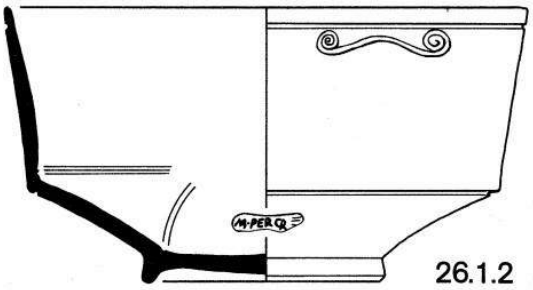

Slika 28. *Tip Conspectus 26.1.2. (Preuzeto iz CONSPECTUS 1990, 99)*

[243] CONSPECTUS 1990, 98-99.
[244] PEROVIĆ & FADIĆ 2009, 86-87, Gr. 19 / kat. br. 97.
[245] TOPIĆ 2003, 206 (T.6/49).
[246] MAKJANIĆ 1985, (T. V/2).
[247] BORZIĆ 2011, 151-153; ZABEHLICKY-SCHEFFENEGGER & KANDLER 1979, 24 (T. 1/21).

Prvi je ulomak podtipa 26.2., od čega je sačuvano ravno dno na niskoj prstenastoj nozi, sa zadebljanim prijelazom u gornji, zakrivljeni dio tijela (Kat. br. 22). Drugi ulomak podtipa 26.1.2., ima sačuvan bikonični dio tijela sa plitko urezanom profilacijom na prijelazu iz dna u gornji dio posude (Kat. br. 23).

Podforme 26.1. i 2., javljaju se u prvom desetljeću 1. st., poznate kao *Haltern 15a* i *Goudineau 33*, sa lokaliteta u Halternu i Bolseni.[248] U Magdalensbergu, ova skupina materijala je tipična za faze *Komplex IV-VII*, tj. za period čitave prve polovice 1. st.[249]

Na Gračinama, oba podtipa su pronađena u iskopnom sloju dva, ostatak materijala koji možebitno pripada istim posudama je otkriven u nešto dubljem, trećem iskopnom sloju. Većina ulomaka, njih osam, pronađeno je u objektu III, a ostatak u objektu II.

iskop	**A-1**	**B-0**	**B-9**	**VIII-1**	**IX-2**	**X-2**	**Nepoznato**
II 20-40cm		**X**			**X**	**X**	
III 40-60cm			**X**	**X**			
nepoznato	**X**						**X**

Tablica 6. *Pozicije pronalaska terra sigillate tip Conspectus 26 na Gračinama (Izradio M. Rašić)*

[248] GOUDINEAU, 1968, 302; CONSPECTUS 1990, 98.
[249] SCHINDLER - SCHEFFENEGGER 1977, 154-155 (T. 60/1-13) i 162 (T. 65/1-13).

Conspectus 27 (T. 9 – Kat. br. 24-25)

Morfološki odgovara cilindričnim zdjelicama gotovo identične forme prethodnog *Consp. 26*, uz različitu izvedbu oboda. Obod je dakle horizontalno istaknut i proširen. Najčešće ima ravnu ili prema unutra blago zakrivljenu stijenku. Prema Conspectus-u postoje ukupno tri podtipa, koja se razlikuju po obliku noge, brojnosti profilacija i zakrivljenosti stijenke.

Dekoracije su jednostavne i svedene na povremeno ruletiranje na vrhu oboda. Proizvodnja se u ranotiberijevsko doba javlja na području središnje i sjeverne Italije,[250] a možemo je pratiti sve do kraja 1. odnosno početka 2. st.[251]

Distribucija ovog popularnog tipa zabilježena je i u Dalmaciji, na lokalitetima u Zadru,[252] Naroni,[253] Osoru,[254] Burnumu[255] i Tiluriju.[256]

Na Gračinama je dokumentirano ukupno 15 ulomaka koji pripadaju formi *Conspectus 27*. Morfološki su zastupljeni većinom ulomci dna posude sa dijelom trbuha, i ostatak četiri oboda, od čega izdvajamo četiri ulomka podskupine 27.1.2., i jedan ulomak podskupine 27.2.1. Ostatak materijala vjerojatno pripada nekom od spomenutih podskupina. Kao i kod ranije forme *Consp. 26,* materijal ove skupine ima vrlo skromne dekoracije, i zbog toga ga pripisujemo sjevernoitalskim radionicama. Kataloški su obrađena dva ulomka, po jedan od svakog zastupljenog podtipa.

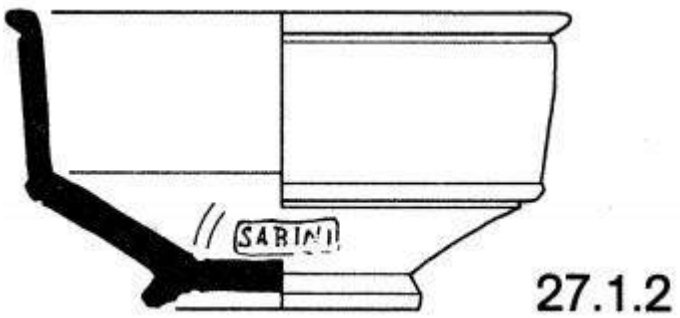

Slika 29. *Tip Conspectus 27.1.2. (Preuzeto iz CONSPECTUS 1990, 101)*

[250] GOUDINEAU 1968, 307.
[251] MAZZEO SARACINO 1985, 201; MAZZEO SARACINO 2000, 36 (Fig. 2).
[252] GLUŠČEVIĆ 1990, 179 (T. XVII/8), 183 (T. XXI/3), 188 (T. XXVI/3).
[253] TOPIĆ 2003, 206 (T.6/50 i 51).
[254] TOPIĆ 2003, 206 (T.6/50 i 51).
[255] ZABEHLICKY-SCHEFFENEGGER – KANDLER 1979, 24 (T. 1/22-24); BORZIĆ 2011, 153-156.
[256] ŠIMIĆ-KANAET 2003, 129 (T. 1/4).

Prvi je ulomak podtipa 27.1.2., od čega je sačuvan gornji cilindrični dio posude sa oblo izvijenim i zadebljanim obodom (Kat. br. 24). Na vanjskoj stijenki je vidljiv niz od tri reda koncentričnih kružnica.

Drugi ulomak podtipa 27.2.1., je dio koničnog dna sa ravnom platformom i niskom prstenastom nogom (Kad. Br. 25). Prijelaz u gornji dio posude ima oštro izvijen kut sa ravnim tijelom. Na dnu je sačuvan dio grafita „BI".

Obje forme pojavljuju se u drugom desetljeću na lokalitetima Haltern i Bolsena, pod nazivom *Haltern 15b* i *Goudineau 41a-b*.[257] U Magdalensbergu se javlja od Komplex IV do VII, s tim da je najveći broj iz ranotiberijevske faze V.[258]

Pozicije pronalaska ovih podformi na Gračinama, idu od drugog do četvrtog iskopnog sloja, dok je gotovo ravnomjerno zastupljen pronalazak u objektima II i III.

iskop	**A-5**	**A-11**	**B-5**	**B-7**	**B-10**	**C-4**	**D-5**	**VIII-3**	**XI-2**	**Nep.**
II 20-40cm		**X**				**X**				
III 40-60cm	**X**				**X**			**X**	**X**	
IV 60-80cm				**X**			**X**			
nepoz.			**X**							**X**

Tablica 7. *Pozicije pronalaska terra sigillate tip Conspectus 27 na Gračinama (Izradio M. Rašić)*

[257] GOUDINEAU, 1968, 307.
[258] LAVIZZARI PEDRAZZINI 1980, 209 (T.1/13).

Conspectus 28 (T. 9 – Kat. br. 26)

Morfološki odgovara tipu cilindrične zdjelice sa ravnim dnom koje leži na niskoj prstenastoj nozi. Tijelo posude ima ravnu i okomito postavljenu stijenku sa konkavnim obodom. U razvoju ove forme postoje tri podtipa koja imaju cilindričnu formu posude sa ravnim ili blago izvijenim tijelom, zaobljenim ili horizontalno izvučenim obodom, dok su ravna dna položena na višu ili nižu prstenastu nogu. Prema Conspectus-u postoje tri podtipa, koja se razlikuju po izvedbi oboda i noge.

Dekoracija je skromno zastupljena i svodi se na ruletiranje vanjskog dijela oboda. Pečati su otisnuti po sredini ravnog dna, a najčešće imaju formu *in planta pedis*.

Produkcija ovog tipa posuđa javlja se u prvoj polovici 1. st. u radionicama srednjoitalskog područja.

Na Gračinama je dokumentiran samo jedan ulomak koji odgovara tipu *Conspectus 28*. Morfološki čini ulomak gornjeg cilindričnog dijela posude sa zaobljenim obodom prema unutra (Kat. br. 26).

Distribucija ovog proizvoda, kao ni kronologija nije dovoljno poznata. U Bolseni se javlja pod nazivom *Goudineau 33*, a poznat je i sa lokaliteta Korint, Kartaga, Ordona, Rim, Stobi, Magdalensberg, Ordona i dr. Produkcija se najaktivnija u periodu prve polovice 1. st.[259]

Ulomak ove skupine, pronađen je u prvom sloju objekta III (Kv. XI-2).

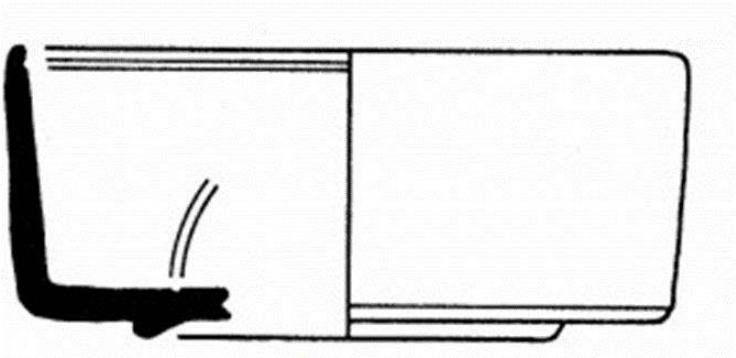

Slika 30. *Tip Conspectus 28.1.1. (Preuzeto iz CONSPECTUS, 103)*

[259] CONSPECTUS 1990, 102.

Conspectus 29 (T. 10 – Kat. br. 27)

Morfološki odgovara tipu jednostavne cilindrične zdjelice sa ujednačenom širinom na vrhu i dnu posude. Stijenka posude je okomita i blago konveksna. Obod horizontalno izvučen sa blago zaobljenom ili pravokutnom formom. Dno posude je ravno i leži na niskoj prstenastoj nozi. Prema Conspectus-u postoji samo jedan tip.

Dekoracija čini višestruko konkavne-konveksne profilacije koje ujedno raščlanjuju tijelo posude. Pečati su otisnuti po sredini ravnog dna, a najčešće imaju formu *in planta pedis*.[260] Proizvodnja se javlja na području sjeverne i srednje Italije u periodu prva dva desetljeća 1. st. dok u tiberijevsko-klaudijevsko doba dolazi do vrhunca distribucije.[261] U Dalmaciji je zabilježen mali broj ulomaka ovog tipa, po jedan na lokalitetima u Osoru[262] i Tiluriju,[263] odnosno pet na Burnumu.[264]

Skromna zastupljenost ponavlja se i na lokalitetu Gračine, gdje je dokumentiran samo jedan ulomak sjevernoitalske radionice, koji odgovara tipu *Conspectus 29*.

Morfološki je riječ o ulomku visokog cilindričnog dijela posude sa horizontalno izvučenim obodom, pravokutne forme (Kat. br. 27). U gornjem dijelu, vidljiva su i dva niza koncentričnih kružnica.

U kronološkom smislu odgovara periodu *Komplex VI-VII* na lokalitetu Magdalensberg, tj. periodu od 25-45 god.[265] Direktne analogije pronalazimo među Burnumskim materijalom.[266]

Na žalost nemamo podataka o poziciji pronalaska ovog predmeta na Gračinama.

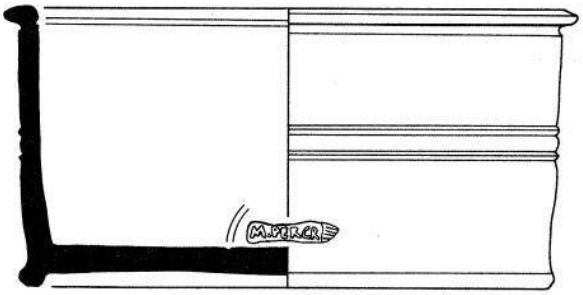

Slika 31. *Tip Conspectus 29.1.1. (Preuzeto iz CONSPECTUS 1990, 105)*

[260] CONSPECTUS 1990, 104-105.
[261] PUCCI 1985, 397; MAZZEO SARACINO 1985, 203.
[262] MAKJANIĆ 1985 (T. IV/32).
[263] ŠIMIĆ-KANAET 2003, 131 (T. 2/5).
[264] BORZIĆ 2011, 157-158.
[265] SCHINDLER - SCHEFFENEGGER 1977, 154-158; T. 61/18-24.
[266] BORZIĆ 2011, 158 (Kat. Br. 2-0503, tab. 15)

Conspectus 32 (T. 10 – Kat. br. 28-29)

Morfološki odgovara tipu konične zdjelice čije tijelo je konveksno oblikovano, a manje ili više izraženim suženjem po sredini trbuha podijeljeno na dva dijela. Dno je zaobljeno a leži na višoj ili nižoj prstenastoj nozi, bikoničnog presjeka. Obod je horizontalno izvučen sa kratkom ravnom ili zaobljenom platformom. Prema Conspectus-u postoji podjela na pet podtipova, među njima prepoznajemo vitkije noge i ravni nenaglašeni odnosno kasnije izvijeni obod kod aretinskih proizvoda.

Za dekoraciju je iskorištena ravna platforma oboda, ukras je izveden ruletiranjem i postavljanjem apliciranih dekoracija, među kojima su najčešće u obliku dvostrukih voluta. Pečati se javljaju po središtu posude u obliku *in planta pedis*.[267]

Proizvodnja se javlja u aretinskim, sjevernoitalskim i galskim radionicama između 15-20. god. a razvoj možemo pratiti sve do kraja 1. st.[268] Distribuciju ovih proizvoda pronalazimo i u Dalmaciji na lokalitetima u Naroni,[269] Tiluriju,[270] Burnumu[271] i Lorunu.[272]

Među materijalom na Gračinama prepoznajemo ukupno četiri ulomka koji odgovaraju tipu *Conspectus 32*. Morfološki svi ulomci predstavljaju gornji dio posude sa obodom, od čega izdvajamo po dva ulomka podskupine *Consp. 32.1.* i *32.2.2.* Svi ulomci odgovaraju fabrikatu sjevernoitalskih radionica. Kataloški su obrađena dva ulomka, po jedan od svakog zastupljenog podtipa.

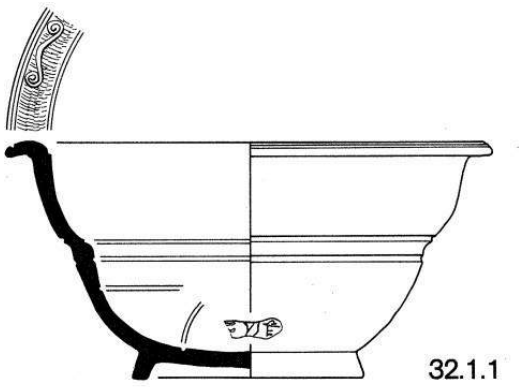

Slika 32. *Tip Conspectus 32.1.1. (Preuzeto iz CONSPECTUS 1990, 109)*

[267] CONSPECTUS 1990, 108-109.
[268] GOUDINEAU 1968, 377; MAZZEO SARACINO 1985, 199; PUCCI 1985, 390-391; MAZZEO SARACINO 2000, 35 (Fig. 1); CONSPECTUS 1990, 108-109.
[269] TOPIĆ 2003, 207-208 (T. 7/59-61).
[270] ŠIMIĆ-KANAET 2003, 130-131 (T. 2/1-3).
[271] MAGGI 2001, 140-141 (Fig. 11/43).
[272] BORZIĆ 2011, 159-161.

Prvi pripada podtipu *consp. 32.1.*, a čini ulomak gornjeg dijela konične posude s naglašenim središnjim suženjem (Kat. br. 28). Upravo se na tom dijelu nalaze dvije plitke konkavne profilacije. Obod je jezičastog presjeka i izvijen prema van. Na njegovoj gornjoj plohi izvedeno je ruletiranje.

Drugi ulomak pripada podtipu *consp. 32.2.2.*, a morfološki čini gotovo identičan ulomak prethodnom (Kat. br. 29). Izuzetak je nešto skromnija dekoracija ruletiranjem, na gornjem dijelu tijela. Također, nedostaju profilacije na suženjima i ruletiranje na obodu.

Kronološki, ovaj tip je poznat još od ranotiberijevskog vremena, a u Magdalensbergu je poznat u okviru *Komplex IV-VI*, tj. u razdoblju druge četvrtine 1. st.[273]

Materijal ove skupine na Gračinama je pronađen u objektima II (Kv. IV-3) i III (Kv. IX-1). Na žalost nije poznata pozicija iskopnog sloja, niti jednog ulomka. Umjesto toga, u tehničkoj dokumentaciji možemo pročitati podatke „sjevero-zapadni kut Kv. IX-1“ i „Sonda Kv. IV-3“.

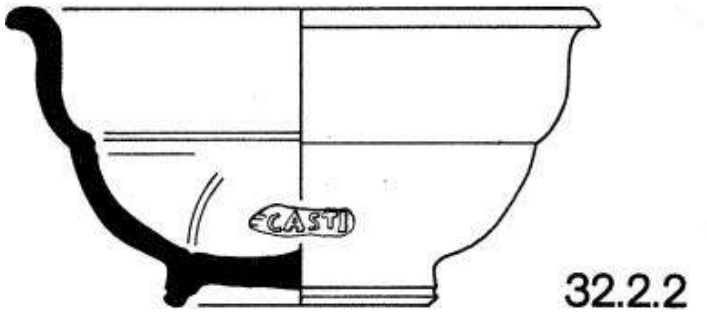

Slika 33. *Tip Conspectus 32.2.2. (Preuzeto iz CONSPECTUS 1990, 109)*

[273] GOUDINEAU 1968, 377; MAZZEO SARACINO 1985, 199; PUCCI 1985, 390-391; MAZZEO SARACINO 2000, 35 (Fig. 1); CONSPECTUS 1990, 108-109; SCHINDLER – SCHEFFENEGGER 1977, 140, T. 51 i 52.

Conspectus 37 (T. 11-Kat. br. 30-31)

Morfološki odgovara tipu hemisferične zdjelice jednostavnog poluloptastog tijela sa različito izvedenim obodom. Obod je horizontalno izvijen prema vani, a presjek može imati jezičastu, pravokutnu ili trokutastu formu. Zdjelica ima ravno dno koje leži na niskoj prstenastoj nozi tipa *Consp. B 3.12-19*. Prema Conspectusu postoji podjela na pet podtipova koji se razlikuju po izvedbi oboda, noge, veličini posude i dekoraciji.

Dekoracija se javlja na gornjoj površini oboda ili iznimno na tijelu posude, a ograničena je na ruletiranje i apliciranje dekorativnih motiva, među kojima je najčešći onaj u obliku dvostrukih spirala. Pečati se javljaju po sredini dna posude, u formi *in planta pedis*.[274]

Proizvodnja započinje na tlu Kampanije otkud se širi u aretinske i sjevernoitalske radionice.[275] Ulomci sa dekoracijama odgovaraju srednjoitalskim radionicama.[276] Najraniji oblici zabilježeni su na početku Tiberijeve vladavine,[277] a popularni su tijekom čitavog 1. st.[278] Distribucija je zabilježena i na lokalitetima u Dalmatinskom području, Osor,[279] Tilurij[280] i Burnum.[281]

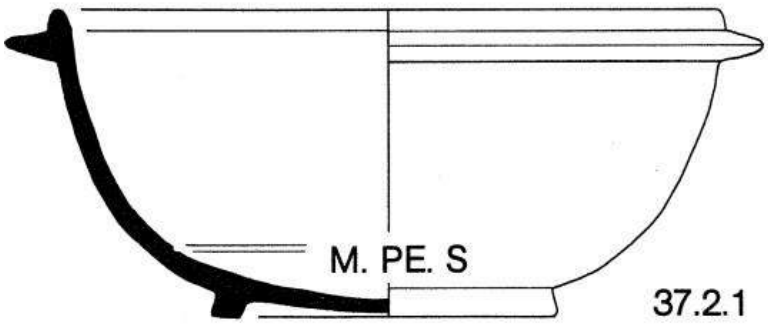

Slika 34. *Tip Conspectus 37.2.1. (Preuzeto iz CONSPECTUS 1990, 117)*

[274] BIONDANI 2005, 172-173 (Fig. 114/11).
[275] PUCCI 1985, 395; KENRICK 1985, 168-169.
[276] SCHINDLER & S. SCHEFFENEGGER 1977, (T. 49 i 50).
[277] GOUDINEAU 1968, 308.
[278] KENRICK 1985, 168-169; PUCCI 1985, 395; CONSPECTUS 1990, 116; MAZZEO SARACINO 2000, 36 (Fig. 2).
[279] MAKJANIĆ 1985, 42 (T. V/38-40).
[280] ŠIMIĆ-KANAET 2003, 112 (T. 2/1).
[281] ZABEHLICKY-SCHEFFENEGGER & KANDLER 1979, 24 (T. 1/13); BORZIĆ 2011, 165-167.

Na Gračinama je zabilježeno ukupno osam ulomaka koji odgovaraju tipu *Conspectus 37*. Morfološki svi ulomci odgovaraju gornjem dijelu posude sa obodom, od čega izdvajamo tri ulomka fabrikata srednjoitalskih radionica, tipa *Consp. 37.2.1.*

Ostatak materijala pripada fabrikatu sjevernoitalskih radionica, tipa *Consp. 37.4.1.* Svi ulomci imaju konveksno tijelo te pravokutni ili zaobljeni obod, izvučen prema van. Kataloški će biti obrađena dva ulomka, po jedan od svakog zastupljenog podtipa.

Prvi pripada podtipu *Consp. 37.2.1.*, a čini ulomak poluloptaste zdjelica sa spuštenim i horizontalno izvučenim obodom, pravokutnog presjeka (Kat. br. 30). Drugi ulomak tipa Consp. 37.4.1. ima identičan poluloptasti oblik i tipičan obod pravokutnog presjeka, izvučen prema van (Kat. br. 31).

Kronološki odgovaraju okvirima *Komplex IV* i *V* u Magdalensbergu, tj. periodu od 20. god. do Klaudijeve vladavine.

Materijal ove skupine je pronađen u objektima II (Kv. I-1) i III (Kv. C-9). Na žalost nije poznata pozicija iskopnog sloja, niti jednog ulomka. U tehničkoj dokumentaciji postoji samo navod „Iskop kraj zida Kv. C-9“ za ulomke tipa *Consp. 37.2.1.*

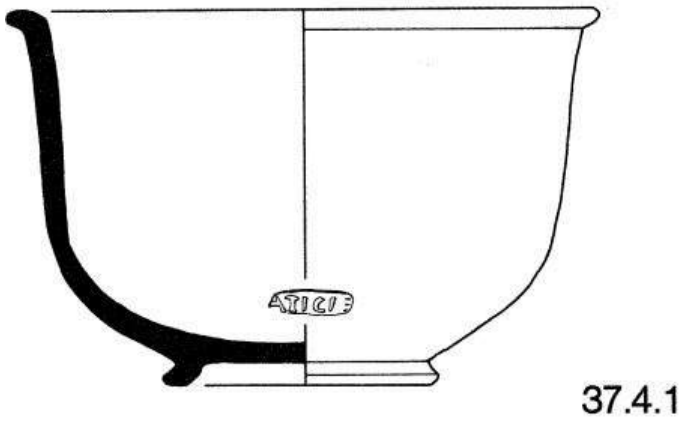

Slika 35. *Tip Conspectus 37.4.1. (Preuzeto iz CONSPECTUS 1990, 117).*

3.2.1.1.3. Ulomci dna italske glatke sigilate (T. 12-14/Kat. br. 32-40)

Među brojnim keramičkim ulomcima italske TS, identificiramo i fragmentirana dna različitih tipoloških osobina, koje je moguće pripisati samo određenim skupinama posuda. Nerijetko posude imaju identičnu ili vrlo sličnu platformu dna i noga. U nastavku ćemo stoga tabelarno prikazati njihov broj, poziciju pronalaska i kataloški obraditi po jedan ulomak svake forme. Ideja je što cjelovitije prikazati italsku TS, a upravo su ulomci dna, dodana vrijednost konačnom zaključku o općoj zastupljenosti TS na Gračinama.

Predznak B označava nazive *Boden, bottom, fondo*, fond što u prijevodu znači dno. U odnosu na pladnjeve/tanjure, zdjelice je nešto lakše prepoznati.

Na Gračinama tako izdvajamo 21 ulomak dna italske TS, koje dijelimo na devet podgrupa (B 1.8; B 2; B 2.(6.5); B 2. (6.6.); B 2.3; B 2.4; B 2.5; B 2.6; B 2.7.). Najbrojniji ulomci pripadaju podgrupi B 2.5., koja je tipična za posude forme *Consp. 3-4; 6; 11-12; 18-20*; tijekom kasnoaugustovskog i tiberijevskog perioda.[282] Riječ je o ulomcima visoke noge, sa konkavnim i bikoničnim presjekom (Kat. br. 36). Cjelokupan materijal pronađen je u objektu III, unutar drugog i trećeg iskopnog sloja.

Kronološki istom periodu pripada i ulomak forme *Consp. B 2*, pronađen u drugom iskopnom sloju, objekta III.[283] Sačuvan je samo ulomak ravnog dna sa dvije plitke i kružne profilacije (Kat. br. 33).

Nominalno najstariji ulomci dna italske TS na Gračinama, pripadaju podgrupama *Consp. B 2.3.* i *2.4*. Imaju formu visoke, bikonične i koso postavljene noge, a tipični su za italsku TS *Consp. 1; 2; 4.1-4; 5; 11-12; 18*; tijekom augustova perioda.[284]

Na Gračinama su pronađena ukupno dva ulomka forme *Consp. B 2.3*, na dubini od 30-80cm i u drugom iskopnom sloju objekta III (Kat. br. 34). Ulomak forme *Consp. B 2.4* zabilježen je u petom iskopnom sloju, objekta III (Kat. br. 35).

Ulomci dna italske TS, koji kronološki odgovaraju tiberijevsko-klaudijevskom periodu, najbrojniji su nalazi na Gračinama, a pripadaju različitim formam, *Consp. B 2.6; 2.6.5; 2.6.6; 2.7*. Forma B 2.6 ima visoku prstenastu nogu, a ostale podforme bikoničnu i koso postavljenu. Forma dna, B 2.6, tipična je za oblike italske TS, *Consp. 3; 6* i osobito podforme *Consp. 21.5-8* (Kat. br. 37). Njene podforme dna, B 2.6.5 i 2.6.6 odgovaraju italskoj TS, *Consp. 1-3*; 12 i

[282] CONSPECTUS 1990, 156.
[283] CONSPECTUS 1990, 156.
[284] CONSPECTUS 1990, 156.

42 (Kat. br. 38-39). Konačno, forma B 2.7 odgovara čitavom nizu posuda italske TS, *Consp. 4.6; 6; 12; 18; 20-21* (Kat. br. 40).[285] Svi ulomci pronađeni su u trećem iskopnom sloju, i dodatno, po jedan ulomak forme B 2.6 u drugom, odnosno B 2.7 u četvrtom iskopnom sloju.

Posljednji ulomak, forme B. 1.11, ima najširi kronološki okvir produkcije, od Tiberija do Flavijevaca. Pronađena su ukupno dva dna, po jedan u iskopnom sloju objekta III i sondi objekta II. Sačuvani su ulomci ravnog dna, postavljeni na visokoj nozi, pravokutne forme (Kat. br. 32).

Broj ulomaka	**Naziv forme dna**	**Objekt**	**Kvadrat**	**Iskopni sloj**	**Dubina**
1	B 1.8	III	B-8	III	40-60cm
1	B 1.8	III	C-4	Sonda	/
1	B 2	III	X-3	II	20-40cm
1	B 2.6.5	III	B-10	III	40-60cm
1	B 2.6.6	III	X-1	II	20-40cm
1	B 2.3	III	IX-2	II	20-40cm
1	B 2.3	II	Prostorija 2	/	30-80cm
1	B 2.4	III	C-8	V	80-100cm
1	B 2.5	III	X-1	II	20-40cm
1	B 2.5	III	X-3	III	40-60cm
1	B 2.5	III	IX-4	III	40-60cm
6	B 2.5	/	/	/	/
1	B 2.6	III	B-8	III	40-60cm
1	B 2.6	III	C-11	II	20-40cm
1	B 2.7	III	B-8	IV	60-80cm
1	B 2.7	III	B-9	III	40-60cm
1	B 2.7	/	/	/	/

Tablica 8. *Pozicije pronalaska ulomaka dna, italske TS na Gračinama. (Izradio M. Rašić)*

[285] CONSPECTUS 1990, 156-158.

3.2.1.1.4. Italska glatka terra sigillata – pečati (T. 15-18/Kat. br. 41-53)

U skupinu predmeta koji imaju posebnu vrijednost pri nešto egzaktnijem određivanju vremenskih intervala stratigrafske jedinice, ili u slučaju lokaliteta Gračine, iskopnog sloja, spadaju pečati zabilježeni na glatkoj italskoj sigilati. Njihov značaj biti će posebno istaknut u kasnijoj raspravi o općoj zastupljenosti TS i njenoj poziciji u stratigrafiji lokaliteta. Pored kronoloških vrijednosti, pojava određenog broja pečata može govoriti o intenzitetu proizvodnje, odnosno zastupljenosti specifičnih radionica ili regije, na tržištu južnog Jadrana.

Analizom epigrafskih podataka, produkciju italske sigilate možemo promatrati kao široko rasprostranjenu poslovnu organizaciju, u kojoj su direktno uključeni različiti društveni statusi, počevši od robova, oslobođenika, do slobodnih građana. Na pečatu se tako javlja jedno ili više imena koji mogu imati različite uloge, među kojima su zasigurno vlasnici zemlje i proizvodnih objekata, upravitelji radionica i majstori-obrtnici.[286]

Pojava pečata na TS nije masovna, zbog toga su stvorene pretpostavke o njegovoj ulozi, prije svega u kontroli produkcije, a nakon toga i u izgradnji brenda, tj. potvrdi kvalitete posuđa.[287]

Kad se tiče pozicije, pečati su najčešće utisnuti na ravnom dnu posude, a imaju kvadratne, kružne ili *in planta pedis* (oblik stopala) forme. Raznolikost je zabilježena i među epigrafskim formama potpisa, koje su možda uvjetovane i teritorijalnom pripadnošću. Tako se među aretinskim radionicama češće pojavljuju složenije forme *tria nomina* pečata, dok se kod sjevernoitalskih ističe samo kognomen.[288]

Na Gračinama je među dokumentiranim materijalom izdvojen ukupno 21 pečat na glatkoj italskoj sigilati. Među materijalom raspoznajemo tek dva ulomka aretinskih i ostatak sjevernoitalskih radionica. Određeni broj ulomaka ipak nije moguće prepoznati zbog svoje fragementiranosti, ili češće zbog potpuno potrošenog pečata.

Forme pečata na italskoj sigilati sa lokaliteta Gračine, u najvećoj mjeri pripadaju tipu in planta pedis, a tek jedan ulomak sa pečatom *SATVRNIN* ima kvadratnu formu. U kronološkom smislu, potonji pripada periodu zadnje četvrtine 1. st. pr. Kr. sve do kasnoaugustovskog razdoblja, dok pečate sa formom u obliku stopala, datiramo u razdoblje nakon 15. god. po Kr.

Među aretinskim radionicama, prepoznajemo Sertorijevu i Gelijevu. ***L. Gellius*** – Jedan

[286] OCK 2000, 15-19.
[287] PUCCI 1999, 74-75.
[288] ZABEHLICKY-SCHEFFENEGGER 2006, 234; OCK 2000, 16-19.

od najpoznatijih majstora italske glatke sigilatne produkcije. Vlasnik je keramičke radionice na širem prostoru Arezza koja djeluje još od 15. god. pr. Kr. Distribucija njegovih proizvoda zabilježena je diljem Rimskog Carstva, od čega najveća koncentracija na prostoru sjeverne Italije i panonsko-podunavskog područja.[289] Manje filijale, unatoč brojnim pretpostavkama, još uvijek nisu arheološki ili arheometrički potvrđene.[290] Na području Dalmacije javlja se u civilnim središtima, Osoru,[291] Zadru,[292] Saloni[293] i Naroni[294] kao i najznačajnijim vojnim središtima, Tiluriju[295] i Burnumu.[296] Svi predmeti odgovaraju matičnom aretinskom fabrikatu, a što potvrđuje isključivo trgovačku ulogu ovog majstora na prostoru Dalmacije.[297] Majstor Gelije na pečatu se javlja samostalno kroz gentilicij ili sa dodatkom prvog slova *prenomena*.[298] Ulomak pronađen na Gračinama morfološki odgovara zdjelici tipa *Consp. 27.1.*, od čega je sačuvana samo ravna platforma koja leži na koso postavljenoj nozi, prstenastog presjeka. Po sredini ravnog dna, sačuvan je dio Gelijevog pečata, od čega su čitljiva posljednja dva slova *LI* (Kat. br. 41.). Kad se tiče pozicije pronalaska, na žalost nisu dostupni podatci o iskopnom sloju ili kvadratu nalaza.

Drugi dokumentiran majstor ***C. Sertorivs Ocella*** vlasnik je radionice u Arezzu koja djeluje tijekom prva tri desetljeća nova ere, a pripada skupini aretinskih keramičara koji otvaraju svoje filijale i u sj. Italiji. Ime majstora javlja se u kognomenu, dok je pečat otisnut u formi pravokutnika ili *in planta pedis*.[299] Ulomak sa Gračina (Kat. br. 53) morfološki odgovara koničnoj zdjelici tipa *Consp. 23*, od čega je sačuvan ulomak ravnog dna koje leži na niskoj prstenastoj nozi. Po sredini ravnog dna, otisnut je pečat *in planta pedis* oblika, sa tri slavo čitljiva slova, *SER*. Pronađen je u kvadratu II-2, bez poznate pozicije iskopnog sloja.

Ostatak skupine, čine ulomci sa pečatima sjevernoitalskih radioničkih krugova. Među njima su najbrojniji oni s potpisom majstora *T. Tvrivs*, koji broji čak tri pečata, zatim majstori *Acvtvs* i *Svri* po dva, odnosno *Secvndvs, Satvrninvs, Hesici, Terentivs, Macer* i *Cinnamvs* po jedan primjerak. Razlog ovakvog nesrazmjera, može biti činjenica da je tržište nekadašnje

[289] OCK 2000, type 878 (736).
[290] BRUKNER 1981, 16; SCHNEIDER 1993, 129-137.
[291] MAKJANIĆ 1985, 43.
[292] PRTENJAČA 2011, 55-74.
[293] CLAIRMONT – AUTH – GONZENBACH 1975, 95, 101 i 105.
[294] TOPIĆ 2003, 208 i 299 (T. 7/64).
[295] ŠIMIĆ-KANAET 2003, 114 (T. 1/5); ŠIMIĆ-KANAET 2003a, 459; ŠIMIĆ-KANAET 2007, 241.
[296] ZABEHLICKY-SCHEFFENEGGER – M. KANDLER 1979, 24 (T. 1/29); ŠIMIĆ-KANAET 2007, 239; BORZIĆ 2011, 168-171.
[297] BORZIĆ 2011, 170.
[298] OCK 2000, type 879 (737).
[299] MAZZEO 2000, 33; OCK, 2000, type 1912 (1779).

provincije Dalmacije bilo atraktivnije vlasnicima sjevernoitalskih radionica, prije svega zbog bliske geografske pozicije i prometne povezanosti koja donosi ekonomsku isplativost. Dodatno, zbog vrlo rane i brojne prisutnosti rimske vojske, kao najvećih konzumenata, stoga ne čudi da su proizvodi većine spomenutih sjevernoitalskih majstora vrlo česti ili barem zastupljeni, duž jadranske obale.[300]

Najčešće zastupljeni majstori ***Acvtvs*** i ***Tvrivs***, vlasnici su radionica na širem području Akvileje. Kronološki, radionica majstora *Acvtvs*, aktivna je u periodu od 10.-30. god.,[301] odnosno Turijeva, tijekom druge četvrtine 1. st.[302] Svih pet pronađenih pečata imaju formu *in plantae pedis*, čime ih datiramo u periodu nakon 15. god.

Dva ulomka majstora *Acvtvs* morfološki odgovaraju zdjelicama forme *Consp. 26* i *27*. Prvi ulomak ima sačuvan donji dio zdjelice koja leži na niskoj bikoničnoj nozi, a po sredini ravne i zadebljane platforme, vidljiva su slova pečata *ACV* (Kat. br. 42). Drugi ulomak ima nešto tanje stijenke, sa konkavnim prijelazom u gornji dio tijela (Kat. br. 43). Po sredini dna ravne platforme, čitljiva su slova pečata *ACVT*. Oba ulomka su pronađena u trećem iskopnom sloju, objekta III (Kv. XI-2 i X-3).

S druge strane, sva tri proizvoda majstora Turija, morfološki odgovaraju ulomcima ravnog dna, na kojima su sačuvani pečati u formi natpisa sa prvim slovom prenomena i gentilicijem. Isto tako, svi ulomci su pronađeni u iskopnom sloju II, objekta II (Kv. A-4 i D-5) i III (Kv. IX-4). Kataloški je obrađen ulomak sa pečatom sačuvanim gotovo u cijelosti. Na ravnom dnu posude, vidljiv je natpis *T. TVRI*, čitljiv s lijeva na desno, prema vrhu stopala. (Kat. Br. 49).

Majstor ***Secvndvs*** pripada proizvodnom krugu i radionici koja gravitira noričkom teritoriju, npr. Magdalensbergu.[303] Distribucija njegovih proizvoda zabilježena je i na dalmatinskim lokalitetima, u Burnumu i Osoru. Njegove proizvode datiramo u period tiberijevsko-klaudijevske vladavine.[304] Na Gračinama je pronađen samo jedan ulomak proizvoda majstora *Secvndvs*, koji morfološki odgovara tipu ravnog dna (Kat. br. 44). Na ulomku ravne platforme, sačuvan je pečat u formi *in plantae pedis*, na kojem možemo pročitati

[300] MAKJANIĆ 1985, 43; KONESTRA 2016, 588 (7) i 591 (36-37).
[301] OCK 2000, type 36 (20); SCOTTI-MASELLI 1980, tav. II; SCHINDLER & SCHEFFENEGGER 1977, 264, Taf. 86.
[302] ZABEHLICKY-SCHEFFENEGGER 1998, 252-253; VASA RUBRA 2007, 238.
[303] OCK 2000, type 1842(1720); SCOTTI-MASELLI 1980, Tav. II; SCHINDLER - SCHEFFENEGGER 1977, Taf. 117; ZABEHLICKY-SCHEFFENEGGER 1998, 244-245; DELLA PORTA 1998, 112; VASA RUBRA 2007, 207.
[304] KONESTRA 2016, 591 (36-37).

slova *CVND*. Ligaturu čine slova *n* i *d*. Pronađen je u podnoj sondi objekta III (Kv. VIII-3).

A.Terentivs - Vlasnik je sjevernoitalske keramičarske radionice koja aktivno djeluje u periodu od kasnogaugusta do polovice 1. st.[305] Za ovu radionicu tipični su proizvodi tipološki različitih oblika glatke terra sigilate sa pečatima kvadratnog, pravokutnog ili *in planta pedis* oblika, a dovodi se u vezu i sa pečatom na reljefnoj sigilati.[306] Unatoč široko rasprostranjenoj distribuciji Terencijevih proizvoda koji se javljaju na italskom, noričkom, panonskom i dalmatinskom području, nerijetko čak i u Hispaniji i Africi, središte radionice ipak treba tražiti u okolici Emilije i Veneta.[307] Prema brojnosti pronalazaka Terencijevih proizvoda, osobito se ističe lokalitet Magdalensberg.[308] U Dalmaciji su njegovi proizvodi posebno popularni.[309] Ovaj majstor je također dokumentiran samo sa jednim ulomkom na Gračinama, a koji morfološki odgovara tipu ravnog dna (Kat. br. 50). Na ulomke ravne platforme, sačuvan je pečat u formi *in plantae pedis*, na kojem možemo isčitati slova *TERE*, tj. kraticu gentilicija. Pronađen je u četvrtom iskopnom sloju objekta III (Kv. C-11).

Na području doline rijeke Po iznimno je aktivna keramičarska djelatnost, što potvrđuju i primjerci terra sigilate s pečatom majstora *Macer* i *Cinnamvs* pronađenih na lokalitetu Gračine. Kronološki, proizvodi majstora ***Cinnamvs*** pripadaju kasnoaugustovskom periodu (10 god. pr. Kr.–15. god.), dok su pečati otisnuti u pravokutnoj ili *in plantae pedis* kartuši.[310] U Dalmaciji se javljaju na lokalitetima Osor (Kavanela),[311] Krk (vrt Šinigoj),[312] i Burnum.[313] Primjerak pronađen na lokalitetu Gračine, morfološki najviše odgovara tanjuru Consp. 18, od čega je sačuvana ravna platforma dna koja leži na vitkim prstenastim nogama. Po sredini ravnog dna sačuvan je dio *in plantae pedis* pečata sa kraticom *CNNM* (Kat. br. 52). Pronađen je u trećem iskopnom sloju, unutar kvadrata XI-2.

S druge strane, proizvode majstora ***Macer*** datiramo u razvijeni tiberijevski period sa pečatima isključivo *in plantae pedis* forme.[314] Ulomak pronađen na Gračinama, zbog svoje fragmentiranosti nije moguće svrstati u određenu skupinu plitica/zdjelica, sačuvan je tek dio

[305] KENRICK 2000, 50.
[306] OCK 2000, type 2064 (1933) i 2066 (1935); OCK 2000, type 2065 (1934).
[307] KENRICK 2000, 50-51.
[308] SCHINDLER & SCHEFFENEGGER 1977, 259-260; ZABEHLICKY-SCHEFFENEGGER 1998, 250-251.
[309] MAKJANIĆ 1985, 43 (T. 1/6, 2/22; 4/39); PRTENJAČA 2011, 55-74; MARTINOV 2017, 22; ETEROVIĆ-BORZIĆ & BORZIĆ 2015, 23; KONESTRA 2016, 594 (65); BORZIĆ 2011, 178-180.
[310] OCK 2000, type 558 (432).
[311] KONESTRA 2016, 791 (nalaz id. 87).
[312] KONESTRA 2016, 694 (nalaz id. 578).
[313] BORZIĆ 2013, 145.
[314] OCK 2000, type 1079 (932).

ravne platforme dna. Pečat u formi *in plantae pedis* otisnut je vjerojatno po sredini dna, dok su sačuvana slova *MCRI* s dodatkom srcolikog vegetabilnog motiva (Kat. Br. 51). Nisu dostupni podatci o poziciji ili kvadratu pronalaska.

Ulomke s pečatom majstora ***Sarivs*** tek hipotetski možemo povezivati sa puno poznatijom produkcijom reljefne sigilate aktivne u periodu od 10. god. pr. Kr. do 20. god., dok je izvjesno riječ o dvije potpuno različite radionice.[315] Njegovi proizvodi zabilježeni su na teritoriju čitave sjeverne Italije, Norika, Panonije i Dalmacije.[316] Na Gračinama su pronađena dva ulomka majstora Sarija, koji morfološki odgovaraju zdjelicama *Consp. 27*. Prvi ulomak čini donji dio zdjelice koja leži na niskoj bikoničnoj nozi, a po sredini ravne platforme sačuvan natpis *SVRI* (Kat. br. 46). Na prijelazu u gornji dio posude, sačuvan je dio tijela pod oštrim kutom. Drugi ulomak je nešto skromnije sačuvan, sa ravnom platformom koja leži na niskoj prstenastoj nozi (Kat. br. 47). Po sredini ravnog dna, sačuvan je natpis *SVRI*. Oba su dokumentirana na istoj poziciji, unutar iskopnog sloja IV, u objektu III (Kv. XI-3). Isto tako, imaju identičnu formu *in plantae pedis* pečata, zbog čega ih kronološki datiramo u period nakon 15. god.

Među pečatima italske TS sa lokalitet Gračine, nalazi se i jedan sa pravokutnom kartušom, a potpisuje ga majstor - ***Satvrninvs***. Ova sjevernoitalska radionica, aktivna je od posljednjeg desetljeća stare ere. To potvrđuje i element pravokutne kartuše, tipičan za nešto stariji period, koji prethodi pečatima forme *in plantae pedis*. Ulomak pronađen na Gračinama, morfološki odgovara zdjelici tipa *Consp. 27* (Kat. br. 45). Sačuvan je donji dio zdjelice koja leži na niskoj bikoničnoj nozi. Na dnu ravne i zadebljane platforme, čitljiv je natpis *SATVRNIN*, otisnut u dva reda. Predmet je pronađen unutar četvrtog iskopnog sloja, u objektu III (Kv. VIII-2). Sudeći prema obliku kartuše, odgovara skupini najstarijih pečata glatke italske sigillate sa lokaliteta Gračine.[317]

[315] DELLA PORTA 1998, 112.
[316] ZABEHLICKY-SCHEFFENEGGER 1998, 244-245; VASA RUBRA 2007, 204.
[317] SCHINDLER - SCHEFFENEGGER 1977, Taf. 116; ZABEHLICKY-SCHEFFENEGGER 1998, 244-245; DELLA PORTA 1998, 112.

Kataloški broj	**Forma**	**Majstor**	**Oblik pečata**	**Natpis**	**Kvadrat**	**Iskopni sloj**
41	27.1.1.	***L. Gellius***	*In plantae pedis*	***(GEL)LI***	/	/
42	27	***Acvtvs***	*In plantae pedis*	***ACV(T)***	XI-2	III
43	26	***Acvtvs***	*In plantae pedis*	***ACVT***	X-3	III
44	Ravno dno	***Secvndvs***	*In plantae pedis*	***(SE)CVND***	VIII-3	Podna sonda
45	27	***Satvrninvs***	*Pravokutni*	***SATVRNIN***	VIII-2	IV
46	26	***Sarivs***	*In plantae pedis*	***SVRI***	XI-3	IV
47	26	***Sarivs***	*In plantae pedis*	***SVRI***	XI-3	IV
48	26	***Hesici***	*In plantae pedis*	***HESICI***	/	/
49	Ravno dno	***Tvrivs***	*In plantae pedis*	***T. TVRI***	D-5	II
/	Ravno dno	***Tvrivs***	*In plantae pedis*	***T. TVRI***	A-4	II
/	Ravno dno	***Tvrivs***	*In plantae pedis*	***T. TVRI***	IX-4	II
50	Ravno dno	***A. Terentivs***	*In plantae pedis*	***TERE***	C-11	IV
51	Ravno dno	***Macer***	*In plantae pedis*	***MCRI***	/	/
52	Ravno dno	***Cinnamvs***	*In plantae pedis*	***CNNM***	XI-2	III
53	23	***C. Sertorivs Ocella***	*In plantae pedis*	***SER***	II-2	/

Tablica 9. *Popis pečata sa imenima majstora na glatkoj italskoj terra sigillati, sa lokaliteta Gračine. (Izradio M. Rašić)*

3.2.1.2. Reljefna italska terra sigillata (T. 19-24/Kat. br. 54-65)

Ovu skupinu čini reljefni tj. ornamentirani keramički materijal izrađen u kalupima italskih radionica. Unatoč pretpostavci o predmetu svakodnevne i višekratne upotrebe, tipološki i ikonografski raznovrstan i bogat artikl u ranim fazama produkcije zasigurno pripada luksuznom i „teško" dostupnom keramičkom posuđu.[318]

Takva pretpostavka dokumentirana je i na lokalitetu Gračine, gdje reljefna sigillata čini gotovo zanemariv postotak u odnosu na ukupan keramički materijal. Uzrok valja tražiti u socio-ekonomskim kapacitetima korisnika lokaliteta Gračine u vremenu aktivne distribucije reljefne sigilate.

U analizi materijala tipološki su zastupljeni *Sarius* proizvodi i reljefne kupe iz kategorije *Sarius* proizvoda. Najbrojniju skupinu obrađenog materijala čine klasični oblici *Sarius* šalica (Consp. R 13) i to ukupno 42 ulomka. Kategoriju reljefnih kupa čini osam ulomaka istovjetne posude koja je izrađena u formi *Conspectus R 9*. Na žalost, višestruko je oštećena prilikom istraživanja, a odnos nakon čišćenja i signiranja kupe, rezultirao je samo privremenom obnovom. Cjelokupan materijal distribuiran je iz sjeveroitalskih radionica.

[318] DARLING 1998, 169.

3.2.1.2.1. Sarius proizvodi (T. 19-24/Kat. br. 54-65)

Italska reljefna keramika bez sumnje inspirirana je tradicijom i djelovanjem helenističkih radionica. Takav utjecaj očituje se kroz razvoj bogatih dekorativnih, stilskih i tipoloških elemenata proizvedenih u kalupima. Rasprava o ovom specifičnom proizvodu obilježena je analizom ulomaka s pečatom vlasnika *Sarius*. Njegovi proizvodi lokalizirani su na prostoru sjeverne Italije, a zbog svoje brojnosti, *Joseph Déschelette* uvodi pojam *Sarius* za sve posuđe ovog tipa. U literaturi se još pojavljuju nazivi, *vasi ad orlo alto, coppa tipo Sarius, Sariusschale* i dr.[319]

Osnovna proizvodna jedinica bila je radionica u vlasništvu lončara koji pečatima označava svoje proizvode. Isto tako, ima mogućnost iznajmljivati je različitim majstorima-najamnicima koji nemaju vlastite prostore. Partnerima-majstorima osigurano je pravo zajedničkog obilježavanja proizvoda što nam danas pruža mogućnost prepoznavanja ikonografskog ili tipološkog obrasca među pojedinim majstorima iste radionice.[320] U periodu od ranoaugustovskog razdoblja do druge polovice 1. st. zabilježeni su desetci imena vlasnika radionica *Sarius* proizvoda, poput *Clemens, Hilarius* ili *Terentius*.[321]

Važno je naglasiti da rad svih radionica počiva na robovima. Među najpoznatijima je rob *Surus*, koji se kasnije javlja kao oslobođenik, *L. Sarius L. l. Surus*. Upravo ova radionica proizvodi glatko i reljefno posuđe među prvima na tlu sjeverne Italije, pretpostavlja se oko 20. g. pr. Kr.[322]

Nešto složeniji problem je ubikacija radionica i njihovo povezivanje sa određenim majstorima. Jasan pokazatelj prisutnosti određene radionice najčešće je proizvodni kalup, dok se imena majstora pokušavaju povezivati sa područjima na kojima je zabilježen najveći broj njihovih proizvoda. Ipak, s rezervom treba uzeti pojavu jednog ili manje količine proizvodnih kalupa koje možemo povezati i sa trgovačkim aktivnostima. S druge strane, zaključak o lokalizaciji pojedinih majstora utemeljen na podatcima o brojčanoj zastupljenosti može biti tendenciozan, uzevši u obzir da je prisutnost veće količine materijala uvjetovana potrebama tržišta i distributivno-strateškim pozicijama, a ponajmanje lokalizacijom produkcije.[323] Pri odabiru pozicije za radionicu značajniji su podatci o kapacitetima kvalitetne sirovine i lončarske

[319] KENRICK 2002, 182.
[320] GABLER & KELLNER 1993, 190.
[321] MAZZEO 1985, 220-230; BRUSIĆ 1989, 99-111; SCHINDLER-KAUDELKA 2006, 239-244.
[322] GOUDINEAU 1968, 527-545; SCHINDLER-KAUDELKA, 2000, 62.
[323] LAVIZZARI PEDRAZZINI 1989, 285-286; 281-295.

tradicije određenog prostora.[324]

Kalupi u kojima nastaju sve forme *Sarius* proizvoda imaju poluloptastu formu, a sa unutrašnje strane individualno utisnute figuralne, vegetabilne i geometrijske motive koje u konačnici čine složene kompozicije. Kalupi su zabilježeni iznimno rijetko, na lokalitetima u Raveni, Bologni, Miradolu i Ordoni.[325] Gornji dio posude izrađuje se na lončarskom kolu, i to kupe/krateri sa konkavnim odnosno šalice/skifosi sa konveksno oblikovanim tijelom. Na to se konačno dodaju različito oblikovane ili trakaste ručke i visoke noge kod kratera odnosno niske prstenaste kod skifosa (sl. 36).[326]

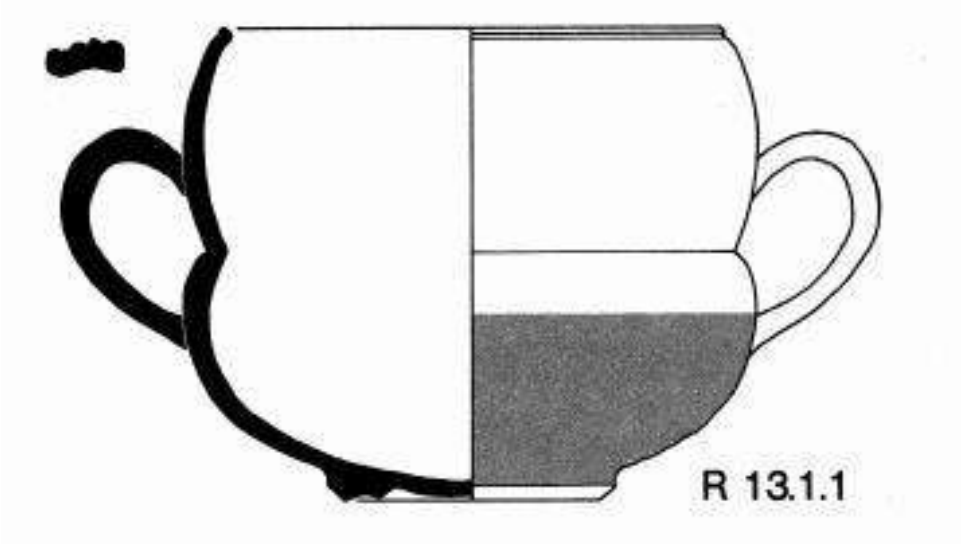

Slika 36. *Tip Conspectus R 13.1.1. (Preuzeto iz CONSPECTUS 1990, 183)*

Ikonografija posuđa je poprilično uniformirana i jednostavna, tj. ograničena je na dekorativni sustav kojeg karakteriziraju vegetabilni, figuralni i arhitektonski motivi. Dekoracije su postavljene slobodno; geometrijski, tj. u okvirima i uokolo trokutastih ili romboidnih polja, odnosno, u kombinaciji ovih dvaju sustava. Nerijetko dio reljefne dekoracije čini i potpis majstora postavljen slobodno, između kompozicije, integriran u pečat različitog oblika ili istaknut na donjoj strani noge.[327]

Na tom tragu, Zdenko Brusić donosi dekorativni sustav reljefne sigilate utemeljen na analizi skupine materijala pronađene na širem području Liburnije, među kojima se brojnošću

[324] WINTER 2003, 40-43.
[325] BERMOND 1972, 65-76; STENICO 1976, 45-59; MAZZEO 1985, 222-224; BERMOND 1992, 57.
[326] MAZZEO 1985, T. LXXI – LXXVII; BRUSIĆ 1989, 93-158.
[327] SCHINDLER-KAUDELKA 2000, 56.

ali i raznolikošću motiva ističe lokalitet Velika Mrdakovica. Dekorativni sustav tako dijeli na tri kronološke skupine, reljefna sigilata augustovske, tiberijevsko-klaudijevske i produkcije druge pol. 1. st., među kojima posude kvalitetne izrade, geometrijsko-vegetabilnih motiva i velikih dimenzija (17 cm promjer), prepoznaje kao prvu razvojnu fazu. Kasnijim periodima pripisuje ulomke sa nešto lošije izvedenim, raznovrsnim i gusto raspoređenim dekoracijama.[328]

Nešto složeniji ali i najčešće citiran dekorativni sustav, donosi Eleni Schindler, u kojem postoji devet skupina utemeljenih na simetriji ukrasa i geometrijskoj podjeli donjeg dijela posude.[329]

Kao kronološki *terminus ante quem non*, danas se za pojavu *Sarius* proizvoda, uzima period i kontekst zadnje četvrtine 1. st. pr. Kr.[330] Ipak, bez obzira na epigrafske izvore i uspostavu dekorativnog sustava, čini se da, ikonografija, materijal, kao i cijeli tehnološki proces izrade nije apsolutno databilan, drugim riječima *Sarius* proizvodi, posebno oni fragmentirani, imaju određene kronološke nepoznanice i manjkavosti.[331]

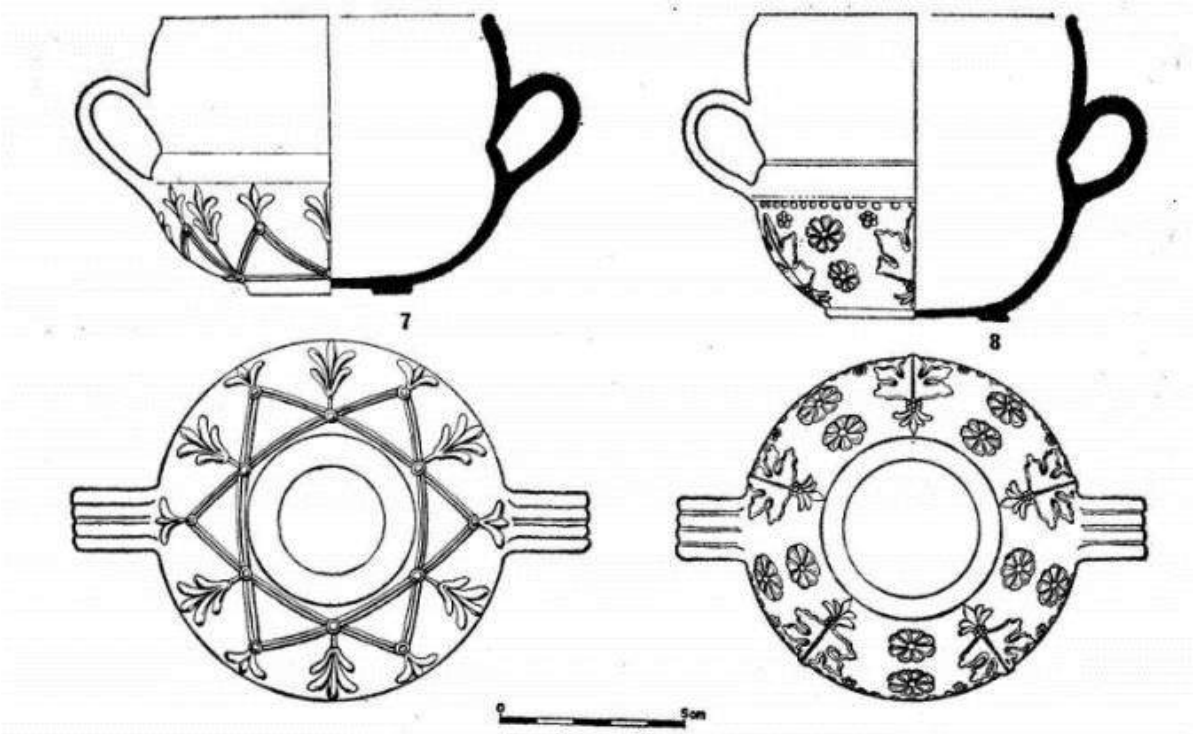

Slika 37. *Primjer posude tipa Conspectus R 13, sa geometrijski (7) i slobodno (8) organiziranom dekoracijom (Preuzeto iz BRUSIĆ 1989, 130)*

[328] BRUSIĆ 1989, 98-110.
[329] SCHINDLER-KAUDELKA 1980, 30-35.
[330] GOUDINEAU 1968, 527-545; SCHINDLER-KAUDELKA 1980; SCHINDLER-KAUDELKA 2000, 62.
[331] SCHINDLER-KAUDELKA 2000, 54-55.

Polazeći od takve pretpostavke, analiza *Sarius* proizvoda sa lokaliteta Gračine može imati višestruko pozitivan utjecaj. Prvo, doprinijeti će izradi stratigrafije nalazišta, socio-ekonomskih kapaciteta ili stilsko-tehnoloških trendova stanovništva koje u određenom trenutku obitava na lokalitetu Gračine. Drugo, zaključak o *Sarius* proizvodima pronađenim na lokalitetu Gračine može biti iskorišten u raspravi o kronologiji, tj. ukupnim spoznajama o vremenu izrade i distribucije takvog posuđa na istočnoj obali Jadrana.

Distribucija ovog artikla, po uzoru na gotovo sve ostale skupine keramičkih proizvoda, uvjetovana je prometnim pravcima, od kojih su najučinkovitiji riječni i pomorski. Pojava *Sarius* proizvoda na istočnom Jadranu je specifikum vojnih punktova, poput Burnuma i Tilurija. Ipak, u puno skromnijem obimu, u odnosu na rezultate istraživanja antičkih nekropola i civilnih zdanja istarske[332] i liburnske regije,[333] pa sve do južne dalmacije.[334] Manja skupina *Sarius* proizvoda dokumentirana je i tijekom istraživanja antičkog foruma u Naroni.[335]

Analiza skupine ulomaka sa lokaliteta Gračine provoditi će se prema morfološkim podjelama na dvije skupine, Sarius šalice i kupe, a dodatno prema ikonografskim posebnostima, slobodno postavljenim i geometrijski uokvirenim motivima. U radu će biti kataloški obrađen samo tipični i reprezentativni materijal, dok će ostatak činiti statističku bazu podataka, isto kao i materijal koji nije moguće svrstati u određenu skupinu, zbog svoje fragmentiranosti ili potrošenosti. Individualno će biti analizirani ulomci sa potpisima majstora. Uz tehničke podatke o poziciji pronalaska (kvadrat+dubina), dodatno će biti analizirana pojavnost i brojnost određenih motiva.

Na Gračinama je zabilježeno ukupno 48 ulomaka reljefne keramike, od čega sedam morfološki odgovara tipu kupe Consp. 9, a ostatak šalicama tipa Consp. 13.

Materijal je pronađen u objektima II i III, uglavnom unutar drugog i trećeg iskopnog sloja (dubina od 20-60cm), i nekoliko ulomaka u iskopnim slojevima četiri i pet (60-100cm).

Kad je riječ o dekorativnom sustavu, *Sarius* šalice sa slobodno postavljenim i one sa geometrijski uokvirenim motivima čine po osam ulomaka, dok se ostatak materijala može prepoznati kao obod, dno, gornji dio recipijenta ili različito profilirane ručke *Sarius* proizvoda

[332] MAGGI 2001, 144-147; UHAČ 2008, 30-31; MLAKAR 1979, 32-33 (T. IV/4).
[333] BRUSIĆ 1999, 23-28; BRUNŠMID 1898, 165; MAKJANIĆ 1981, 50-55; GLUŠČEVIĆ 1985, 149; GLUŠČEVIĆ 1990, 120 (T.XII/7) i 132 (T. XVIII/4); ZABEHLICKY-SCHEFFENEGGER & KANDLER 1979, 26 (T-3/3-6).
[334] MIŠE – ŠEŠELJ 2008, 114-115 (Fig.3/5), 117-118 (Fig.7/3 i 4); BABIĆ 2008, 190 (Sl. 2/8-9); MARDEŠIĆ 1998, 95-114; TOPIĆ, 2003, 200 (T. 2/12-14); KATIĆ & MIGOTTI 1996, 66 i 95.
[335] MARIN ET ALII 2017, 160.

(Kat. br. 62-63).

Dekoracija je smještena na donjem dijelu posude, a uvijek započinje gornjim limitnim frizom. Kod slobodno postavljenih motiva na reljefnom posuđu sa lokaliteta Gračine, uz friz se javljaju motivi ovula ili dvostrukih palmetica koji se višestruko repliciraju uokolo čitavog opsega posude, odnosno drugi vegetabilni motivi, koji se javljaju individualno, poput listova loze.

Ostala dekoracija kod posuda sa slobodno postavljenim motivima podijeljena je na vegetabilne i zoomorfne motive, među kojima se javljaju rozete, palmete, vitice, akantovo lišće, klas i vinova loza. Takvi primjeri zabilježeni su na ulomcima Kat. br. 54 i 55. Ulomci slobodno organiziranih dekoracija pronađeni su u iskopnom sloju III - unutar kvadrata A-5, B-10 i IV-3; te po jedan primjerak u iskopnom sloju V, unutar kvadrata VII-2 i u prostoru C unutar kvadrata X-1.

Geometrijski organizirana dekoracija sastoji se od dvostrukih ili troprutih linija koje formiraju trokutasta polja. Na sjecištima linije mogu biti povezane rozetama. Takvi primjeri su ulomci kat. br. 58-61. Osim toga, na ulomku Kat. br. 59, zabilježen je i reljef vertikalno postavljenih troprutih linija, u pravilnom nizu.

Unutar zatvorenih polja javljaju se motivi barskih ptica (Kat. br. 60 i 61), a međuprostor je ispunjen rozetama i palmetama.

Osim toga, na dva primjera, zabilježen je i potpis majstora Sarija, kao dio dekoracije (Kat. br. 56 i 57). Oba ulomka imaju slobodno postavljenu dekoraciju. Kod prvog, u plitkom reljefu, sačuvana su slova *ARI*, postavljena u međuprostoru, uokolo različitih vegetabilnih motiva, poput akantova lišća, rozete i klasa (Kat. br. 56).

Drugi ulomak, istovjetnog majstora, ima sačuvana dva slova *AR*, od čega je prvo, otisnuto unutar lista loze, kao dio dekoracije, a drugo postavljeno slobodno u međuprostoru (Kat. br. 57). Oba ulomka pronađena su unutar trećeg iskopnog sloja (dubina 40-60 cm), u prostorijama II i III.

Konačno, ulomci sa geometrijski organiziranom dekoracijom najbrojniji su u drugom iskopnom sloja, unutar kvadrata A-9, A-11 i X-2. Po jedan ulomak se javlja u iskopnom sloju I, unutar kvadrata X-2 i u iskopnom sloju IV i V, unutar kvadrata A-1.

Najveći broj ulomaka, njih čak 28, pripada neodređenom dekorativnom sustavu. Kataloški su obrađena dva neodređena ulomka, primjer gornjeg dijela polupaste šalice bez dekoracije, i bikonični ulomak šalice sa sačuvanom trakastom ručkom (Kat. br. 62 i 63).

Iskop	A 1	A 4	A 11	C 4	C 9	C 10	D 5	VIII 1	VIII 2	IX 5	X 2	XI 3	Nep.
II 20-40cm		X	X	X			X				X		
III 40-60cm					X			X				X	
IV 60-80cm						X							
V 80-100cm									X	X			
Nepoznato	X											X	X

Tablica 10. *Pozicije pronalaska Sarius šalica neodređenog dekorativnog sustava (Izradio M. Rašić)*

Među ostatcima *Sarius* kupe *Consp. 9*, prepoznajemo samo jedan ulomak trbuha sa kombinacijom vegetabilnog reljefa i četiri koncentrične linije (Kat. br. 65). Ostatak materijala pripada visokoj nozi i ulomku višestruko profilirane ručke sa zadebljanjem na vrhu. (Kat. br. 64). Svi ulomci su pronađeni u drugom otkopnom sloju (20-40cm dub.) kvadrata X-3.

Sudeći prema broju epigrafskih ostataka, morfoloških skupina, ali i cjelokupnog dijagnostičkog materijala, među *Sarius* proizvodima sa lokaliteta Gračine, prepoznajemo najviše šest a u najlošijem slučaju četiri posude. Tek primjere sa jasnom epigrafskom potvrdom i sa njim povezanim dekorativnim sustavom, ikonografijom i morfologijom posude, možemo pripisati majstoru radionice L. Sarija, dok ostali materijal ostaje upitan.[336] Osim toga, u kronološkom smislu, taj podatak govori i o materijalu rane produkcije. U odnosu na postojeće kronološke odrednice, ovom analizom, Sarius proizvode pronađene na Gračinama, nije moguće preciznije datirati. Razlog tome je činjenica da postoji širok spektar kalupa ili negativa, što otežava mogućnost pronalaska izravne analogije. Osobito je zahtjevno kod fragmentarnih ulomaka, kao što je slučaj na Gračinama. Ipak, pojedinačne ukrase je moguće uspoređivati sa vrlo sličnim ili identičnim posudama. Na Gračinama je zastupljeno 25 vegetabilnih, četiri zoomorfna i osam geometrijskih motiva, raspoređenih slobodno ili u geometrijski organiziranom sustavu. Dekoracije su postavljene rijetko, a među njima, ili čak kao dio reljefa, čine i disperzno postavljeni natpisi majstora. Konačno, *Sarius* materijal sa lokaliteta Gračine datiramo od kraja 1. st. pr. Kr. do prve četvrtine 1. st.

Kad se tiče rasprostranjenosti materijala, većina je pronađena u južnom objektu (III) i

[336] GOUDINEAU 1968, 527-545; SCHINDLER-KAUDELKA, 2000, 62.

nešto ulomaka u sjevernom (II).

Dubina ili otkopni sloj pronalaska, može biti uvjetovana i morfologijom terena, primjerice, na južnom dijelu, teren je nešto plići, dok na sjeveru imamo sačuvan sustav hipokausta i zidove u visini od 1.80 m. Drugim riječima, u sjevernom objektu imamo gotovo dvostruko više iskopnim slojeva, tj. njih sedam, u odnosu na četiri u južnom objektu. Dodatno, južni objekt je opterećen meliorizacijom terena posljednjih desetljeća, što je moglo utjecati na stratigrafiju nalazišta. U tom smislu, kad je riječ o poziciji pronalaska, možemo tražiti opravdanost neujednačenih otkopnih slojeva. Ipak, određene ulomke možemo sa sigurnošću tretirati kao repere, kao što su najbrojniji ulomci određenih skupina terra sigillate, pronađeni u istom iskopnom sloju, ili ulomci istovjetne posude, poput kupe *conspectus* forme *R 9* (Kat. Br. 64 i 65).

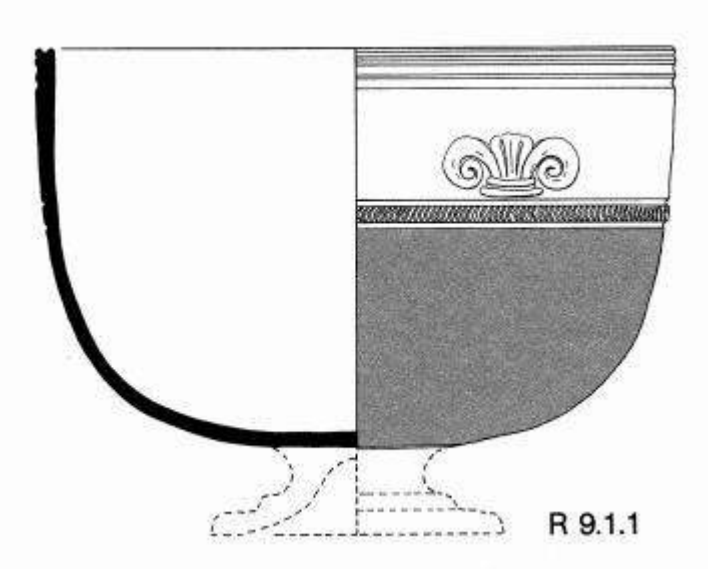

Slika 38. *Tip Conspectus R 9.1.1. (Preuzeto iz CONSPECTUS 1990, 179)*

Nalazi u sjevernom objektu odgovaraju najčešće dubljim otkopnim slojevima, IV i V, prevedeno u mjerne jedinice, od 60-100 cm. Velika je vjerojatnost da slojevi na ovoj dubini nisu devastirani, barem ne djelovanjem čovjeka, što u nekoj budućoj analizi cjelokupnog pokretnog arheološkog materijala, iz pojedinačnih slojeva, može biti od koristi za izradu stratigrafije nalazišta. Jedan ulomak je pronađen u površinskom otkopu, što je, uvjeren sam, rezultat određene tehničke pogreške pri sakupljanju materijala. Isto tako, potencijalni uzrok može biti, od ranije poznat utjecaj sondažnih istraživanja na stratigrafiju dijela nalazišta.[337]

[337] Opis arheološki istraživanja fra B. Rupčić na str. 23 i 24.

Upravo kao kronološka odrenica, *Sarius* materijal koristi se za definiranje vremenskih granica osnivanja određenih lokaliteta ili cijelog naselja. Ipak, ako izuzmemo zatvorene cjeline, poput grobova, pojavljuju se određeni stratigrafski problemi i kod ostalih jadranskih lokaliteta na kojima su pronađeni *Sarius* proizvodi.

Takav primjer su rimski vojni logori Tilurij, a osobito Burnum na kojem je dokumentiran zapažen broj *Sarius* proizvoda. Stratigrafski problem oba lokaliteta je činjenica da materijal pronalaze u cjelinama poput nasipa/šuta ili jama. Zbog toga jasno nemaju određenu kontekstualnu vrijednost, međutim, mogu biti *terminus* donje vremenske granice za podizanje vojnog logora.[338]

U obližnjoj Naroni, unutar Augusteuma, pronađeno je nekoliko ulomaka *Sarius* posuda, od čega Miroslava Topić prepoznaje jednu kupu, koju datira u augustov period, i tri *Sarius* šalice koje prema tipologiji Brusić datira u drugu fazu, od tiberija do klaudija.[339]

[338] ŠIMIĆ-KANAET 2004a, 190; ŠIMIĆ-KANAET 2003a, 456; BORZIĆ 2011, 76; 80; 207-209.
[339] TOPIĆ 2003, 189.

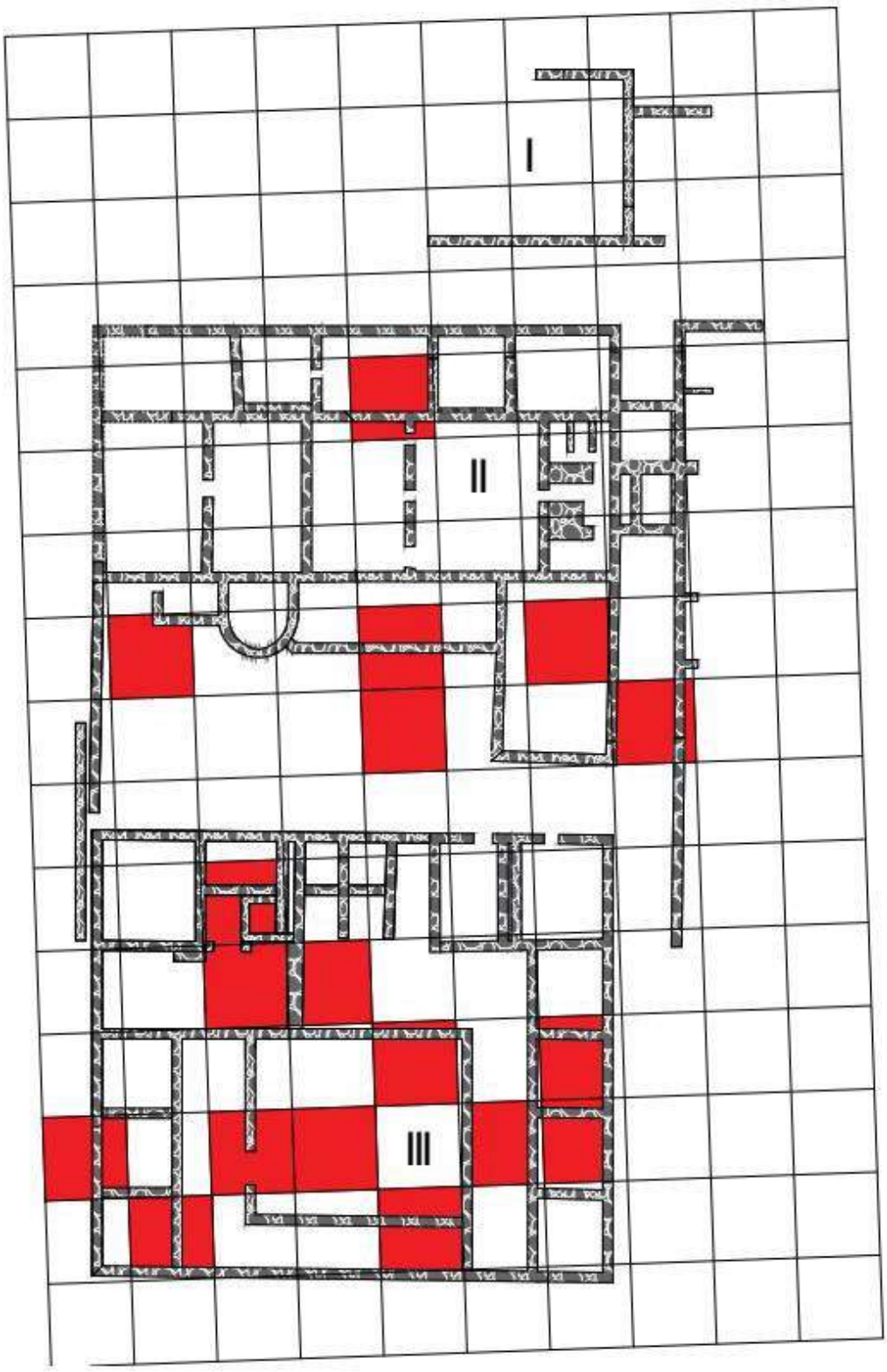

Slika 39. *Tlocrt iskopane arhitekture sa apliciranom kvadratnom mrežom i označenim kvadratima pronalaska Sarius proizvoda. (Izradio M. Rašić)*

3.2.2. Istočnomediteranska terra sigillata sigillata (T. 25-29/Kat. br. 66-77)

Upravo radionice istočnog mediterana, započinju sa tehnološko-trendovskim procesom zamjene crne za proizvodnju crveno premazane, odnosno nastavak klasične terra sigilate. Otud se javlja zajednički naziv za skupinu proizvoda, koju određuje teritorijalno/regionalna ili kronološka pripadnost. Popularnost njihovih proizvoda, na ostatku mediterana, ima zapažen utjecaj na početak opće proizvodnje crvene-terra sigilate, a osobito na italskom području gdje se razvija čitava paleta kvalitetnog i tipološki različitog posuđa. Njihove proizvode razlikujemo prema mjestu i vremenu produkcije, odnosno prema morfologiji i fakturi posude.

Najstarije posuđe poznato je pod naslovom Istočna sigillata A, kojeg donosi *Kathleen Mary Kenyon*. Proizvodi se i razvija u sirijsko-palestinskom području, još od polovice 2. st. pr. Kr.[340] Neki autori povezuju ga sa keramikom naziva *pergamena*, poznatom iz navoda antičkog pisca Plinija (N.H. XXXV, 12, 46, 160). U literaturi se još koriste nazivi *late Hellenistic Pergamena* ili *early Roman Pergamena*.[341]

Detaljnu tipološku razradu donosi Hayes u zbirci radova *Atlante – Delle forme ceramiche*. Među posudama otvorenih formi, prepoznaje pet skupina. Prvu skupinu pod nazivom „Helenistička serija“, dijeli na plitice i zdjelice u formi 1 do 14, šalice u formi 16 do 25 i kratere u formi 15 i 26 do 27. Drugu skupinu čini rana rimska serija plitica i zdjelica u formi 28 do 41, i šalica u formi 42 do 51. Zatim srednja carska serija plitica i zdjelica u formama od 52 do 61. Serija sa varijabilnom bojom fakture čini forme od 62 do 65. Posljednja forma otvorenih posuda je „Kasna serija-*Antonina*“. Nakon toga slijede zatvorene forme posuda u tri skupine. Prva, helenistička serija u formama od 101 do 105, serija kasnih vrčeva od 102 do 112, i konačno boce u formi od 113 do 116.[342]

U pred augustovsko doba, raširena je po cijelom istočnom mediteranu, da bi na prijelazu era, njihove radionice gotovo u potpunosti imitirale najveću konkurenciju, tj. italske sigilatne proizvode. Tek u kasno tiberijevsko doba, razvijaju nove istočnomediteranske oblike, po uzoru na skuplje metalno posuđe. Blagi pad italske produkcije koncem 1. st., iskorištavaju za ponovno pozicioniranje i konkurentnost na zapadnom tržištu. Ipak, nisu se dugo zadržali i konačno propadaju krajem 2. i početkom 3. st., sa aktivnom proizvodnjom i distribucijom afričkih

[340] HAYES 1985, 1-95.
[341] HAYES 1985, 9.
[342] HAYES 1985, 13-48.

proizvoda na mediteranskom tržištu.[343] Među najznačajnije proizvodne centre Sigillate A, ubrajamo *Tarsus* kao glavni centar i druge manje sredine na području sirijsko-palestinskog kraja, a koje imaju snažnu helenističku tradiciju proizvodnje keramike.[344]

Morfološki imaju bogat roster oblika sa glinom svijetle ili blijedožute boje, bez vidljivih primjesa. Premaz je gladak i bez sjaja, sa bojom od tamno-narančastocrvene ili smeđe, do crvene boje.[345]

Znatno popularnija serija istočnih proizvoda, javlja se u drugoj polovici 1. st., uslijed pada italske proizvodnje. Poznata je pod nazivom istočna sigillata B ili tzv. Samijska keramika. U ranoj fazi B1 pripisuje se maloazijskim radionicama koje rade pod snažnim aretinskim utjecajem, dok kasnije forme počevši od B2 ukazuju na samostalnost po pitanju morfologije. Potvrda takvom zaključku su brojni pečati istočne sigillate B, na kojima su sačuvani potpisi majstora aretinskih radionica. U kasnijim fazama, pečate s imenima zamjenjuju florealni motivi, poput palmete i rozete. Starija sigillata B se zadržava na egejskom području, da bi se kasniji oblici B2, aktivno distribuirali na zapad i po čitavom Jadranu.[346]

Kronološki, dijeli se na istočnu sigillatu *B1-Samian B* i *B2-Samian A*, od čega se prva datira na sam kraj 1. st., a potonja traje od 75. do 150. god. Serija B1 tipološki ima zastupljenih pet podskupina, među kojima prepoznajemo, plitice u formi od 1 do 15, plitice sa ravnim dnom u formi 16 do 20, zdjelice s nogom u formi 21 do 33, zdjelice sa ravnim dnom u formi od 34 do 37, i grupu ostalih posuda u formama od 38 do 50. Seriju B2 tipološki dijelimo na tri podskupine, plitice u formi 51 do 64, zdjelice u formi 65 do 76, i plitice/zdjelice kasnih oblika, u formi 77 do 80.[347]

Morfološki raznovrsni oblici sigillate B, prepoznaju se prema mat ili žarkocrvenom premazu koji se dosta ljušti. Glina je kompaktna, a prevlada narančasto-crvena boja, sa primjesama kvarca.

Pored spomenutih, postoji i mlađa istočna sigillata C, kao i brojne druge regionalne sigilate, poput ciparske ili pontske.[348] Ipak, pregledom pokretnog arheološkog materijala sa lokaliteta Gračine, nije zabilježena njihova prisutnost, a zbog toga neće biti ni sažetijeg opisa spomenutih tipova sigilate.

[343] HAYES 1997, 52-57.
[344] KENYON 1957, 288.
[345] KENYON 1957, 289.
[346] HAYES 1985, 49.
[347] HAYES 1985, 53-70.
[348] HAYES 1985, 71-95.

Na arheološkom lokalitetu Gračine, dokumentirano je ukupno 17 ulomaka istočne sigillate, od čega većina, njih 12, pripada istočnoj sigillati B, te četiri ulomka istočne sigillate A i jedan nepoznatog tipa.

Među materijalom istočne sigillate A, prepoznajemo po jedan ulomak forme *Hayes 28, 54* i *62,* i gotovo cjelovitu posudu forme *35,* sa potpisom majstora *XAPIC*.

Prvi ulomak forme Hayes 28, odgovara gornjem dijelu plitice sa sačuvanim obodom (Kat. br. 66). Obod je horizontalno izvučen van i zatim presavijen prema unutra. Analogiju posude čini aretinski proizvod *Haltern 1*. Morfološki forma ima ravno dno, niske i blago zakošene stijenke koje leže na niskoj kvadratnoj nozi. Datiramo ga u period od 10. god. pr. Kr. do kraja prve četvrtine 1. st.[349] Na Gračinama je pronađen u Kv. C-3, unutar prostorije B. Podatci o iskopnom sloju nisu poznati.

Drugi ulomak forme *Hayes 54*, predstavlja gornji dio plitice sa horizontalno izvučenim obodom (Kat. br. 67). Obod ima kratku ravnu platformu i prstenasto zaobljenje. Plitica inače ima plitku formu sa zakošenim tijelom, koje leži na niskoj kvadratnoj nozi. Analogije pronalazimo u formama *Antiochia 615 a-f* i *618 f*. Datiramo ga u periodu od 75. do 150. god.[350] Na Gračinama je pronađen u prostoriji III b. Podatci o iskopnom sloju nisu poznati. Posljednji ulomak istočne sigilate u formi Hayes 62, predstavlja ulomak tanjura sa zaobljenom stijenkom i horizontalno izvučenim obodom (Kat. br. 68). Obod ima široku i ravnu platformu sa prstenastim zaobljenjem. Ova forma pripada skupini posuda sa različitom bojom premaza. Tako i ovaj ulomak ima različite nijanse, od svjetlo crvene do tamno smeđe i crne boje premaza. Datiramo ga u period od 90. do 120. god.[351] Na Gračinama je pronađen u Kv. D-0, unutar četvrtog iskopnog sloja.

Najbolje sačuvan proizvod istočne sigillate A pronađen na Gračinama, pripada formi 35, sa potpisom majstora ***XAPIC*** na ravnom dnu. Razvija se iz forme 33, a nalikuje na aretinske proizvode iz sredine 1. st.[352] Morfološki je riječ o plitici manjih dimenzija sa okomitim tijelom (Kat. br. 69). Tijelo posude je potpuno ravno sa vitkim i ravnim obodom. S unutrašnje strane vidljive tri naglašene koncentrične kružnice koje se smanjuju prema dnu. Dno posude je potpuno ravno s zakošenim produžetkom prema van, u odnosu na okomito tijelo posude. Na ravnom dnu, sačuvan je u gotovo u cijelosti pečat majstora, unutar pravokutne kartuše sa

[349] HAYES 1985, 27.
[350] HAYES 1985, 38.
[351] HAYES 1985, 41.
[352] HAYES 1985, 30.

zaobljenjima na uglovima. Otisnut je u dva reda, a mogu se pročitati slova *XA/PIC*. Ova forma je tipična za period od 40 do 70 god. Nisu dostupni podatci o poziciji pronalaska ovog ulomka.

Među materijalom istočne sigillate B, prepoznajemo po četiri ulomka forme *Hayes 59* i *74b,* tri ulomka forme *Hayes 62b* i jedan ulomak *Hayes 80*. Svi ulomci imaju blijedo-žutkastu glinu i svjetlo-crveni premaz.

Iz skupine *Hayes 59*, kataloški su obrađena dva ulomka plitice sa blago zakrivljenim dnom i zakošenom stijenkom tijela (Kat. br. 70 i 71). Oštri prijelaz iz dna u tijelo posude, naglašen je blagim zadebljanjem i plitkom profilacijom. Datiramo ga u drugu polovicu 1. st.[353] Kataloški obrađeni ulomci na Gračinama, pronađeni su u Kvadratima C-0 i D-0, unutar drugog i petog iskopnog. Ostala dva ulomka pronađen su u Kv. X-1, unutar iskopnog sloja II.

Iduću skupinu predstavljaju tri ulomka forme *Hayes 62b*, koja je zapravo vrlo slična prethodnoj. Kataloški su obrađena dva ulomka posude koja imaju blago zakošene stjenke tijela i potpuno ravno dno (Kat. br. 72 i 73.). Forma posude je plitka sa vrhom zakošenim prema unutra. Prijelaz iz dna u tijelo posude, naglašen je blagim zadebljanjem i plitkom profilacijom. Po sredini ravnog dna, za ovaj tip su karakteristični pečati sa vegetabilnim motivima, umjesto imena majstora. Ipak, na primjeru ulomka sa lokaliteta Gračine, na ravnom dnu je sačuvan grafit sa slovima *PCII*, od čega je *P* odvojeno vertikalnom linijom (Kat. br. 72). Datiramo ih u period od 70. do 120. god.[354] Na Gračinama je prvi ulomak pronađen u prostoriji IIIb, a drugi u prostoriji B (Kv. C-3), unutar trećeg iskopnoj sloja.

Iduća skupina predstavlja četiri gotovo identična ulomka forme *Hayes 74b*. Kataloški su obrađena dva ulomka zdjelice sa zakošenim tijelom i horizontalno izvučenim obodom prema van (Kat. br. 74 i 75). Obod podsjeća na izvijenu usnicu, ima prstenasto zaobljenje i plitki konični urez na gornjoj plohi oboda. Zdjelica inače ima ravno dno, koje leži na niskoj kvadratnoj nozi. Datiramo ih u period od 70. do 120. god.[355] Svi ulomci pronađeni su na Gračinama unutar prostorije III b, bez jasnih podataka o iskopnom sloju.

Samo jedan ulomak čini formu Hayes 80, istočne sigillate B. Morfološki je riječ o ulomku gornjeg dijela plitke zdjelice, sa zaobljenim tijelom i ravnim obodom, nakošenim prema unutra (Kat. br. 76). Dno posude je blago naglašeno i potpuno ravno. Forma je zapravo imitacija skuplje metalne patere. Ovaj oblik nije nikada označen pečatom majstora. Datiramo

[353] HAYES 1985, 63-64.
[354] HAYES 1985, 65.
[355] HAYES 1985, 68.

ga u period od 80. do 150. god.[356] Ulomak je pronađen u prostoriji III b na Gračinama. Podatci o iskopnom sloju nisu poznati.

Jedan ulomak nepoznate forme pronađen je u Kv. C-3, unutar prostorije B. Upravo na toj poziciji, pronađen je značajan broj proizvoda istočne sigillate, i nema sumnje da ovaj pripada nekom od ranije spomenutih formi. Morfološki je riječ o gornjem dijelu tijela sa prstenastim obodom (Kat. br. 77). Posebno ga izdvajamo zbog jedine sačuvane dekoracije među materijalom istočne sigillate na Gračinama. Dekoracija započinje svojevrsnim limitnim frizom, kojeg čini plitko urezana koncentrična kružnica, a ispod je djelomično sačuvan reljef vegetabilnog motiva.

Konačno, sudeći prema morfologiji ulomaka, ali i čestim skupnim nalazima istočne sigillate, na Gračinama prepoznajemo deset, ili najviše 14 posuda istočne sigillate. Među njima su najbrojniji ulomci oboda s gornjim dijelom tijela, i nešto manje ulomaka dna. Sačuvana je jedna cjelovita posuda, te po jedan pečat i grafit. Kad se tiče pozicija pronalaska, najveći broj ulomaka istočne sigillate, otkriven je u objektu II, a tek jedan u objektu III. Isto tako, većina ulomaka je pronađena u prostoriji B, ali najčešće bez podataka o iskopnim slojevima. Poznate pozicije iskopnih slojeva, su dva do pet, odnosno dubine od 20 do 100 cm. Kronološki, cjelokupan materijal smještamo od posljednje četvrtine 1. st. pa do sredine 2. st., sa tek jednim ulomkom kojeg bi najranije datirali u zadnje desetljeće 1. st. pr. Kr.

	ISTOČNA SIGILLATA A			
Kvadrat	C-3	/	D-0	IIIb
Iskopni sloj	/	/	IV	/
Datacija	10. pr. Kr.-25. god.	40.-70. god.	90.-120. god.	75.-150. god.
Forma	Hayes 28	Hayes 35	Hayes 62	Hayes 54
Pečat	/	XAPIC	/	/
	ISTOČNA SIGILLATA B			
Kvadrat	C-O	D-O	X-1	X-1
Iskopni sloj	II	V	II	II

[356] HAYES 1985, 70.

Datacija	50.-100. god.	50.-100. god.	50.-100. god.	50.-100. god.
Forma	Hayes 59	Hayes 59	Hayes 59	Hayes 59
	ISTOČNA SIGILLATA B			
Kvadrat	IIIb	Prostorija B	/	
Iskopni sloj	/	III	/	
Datacija	70.-120. god.	70.-120. god.	70.-120. god.	
Forma	Hayes 62b	Hayes 62b	Hayes 62b	
Grafit	PCII	/	/	
	ISTOČNA SIGILLATA B			
Kvadrat	IIIb	IIIb	IIIb	IIIb
Iskopni sloj	/	/	/	/
Datacija	70.-120. god.	70.-120. god.	70.-120. god.	70.-120. god.
Forma	Hayes 74b	Hayes 74b	Hayes 74b	Hayes 74b
	ISTOČNA SIGILLATA B			
Kvadrat	IIIb		C - 3	
Iskopni sloj	/		/	
Datacija	80.-150. god.		/	
Forma	Hayes 80		/	

Tablica 11. *Ulomci istočne sigillate A i B, pronađeni na lokalitetu Gračine (Izradio M. Rašić)*

3.2.3. Vrčevi Terra sigillata (T. 30-32/Kat. br. 78-84)

Sigilatni vrčevi dio su svakodnevnog stolnog posuđa, zbog takve primarne upotrebe, za očekivati je brojnost njihovih proizvoda i raznovrsnu tipologiju. Ipak, terenskim istraživanjima nije dokumentiran zapažen postotak sigilatnih vrčeva, dapače, njihova rijetkost i često izjednačavanje sa običnom kućanskom keramikom s crvenim premazom, rezultat je slabog poznavanja tipoloških i kronoloških odnosa.

Određen iskorak donosi *Susanne Zabehlicky-Scheffenegger* u radu *Conspectus*. Vrčeve dijeli prema morfološkim karakteristikama na devet skupina, među kojima su ukupno 24 tipa. Osnova forma posude može biti cilindrična, poluloptasta ili bikonična sa uskim (*lagoena*) ili širokim vratom (*urceus*). Obod je najčešće blago izvijen prema van, ili horizontalno izvučen, pravokutnog, prstenastog ili „S" presjeka. Manja skupina ima i trolisni oblik otvora. Ručke najčešće imaju kružni, a može biti i trakasti, tordirani ili kanelirani presjek. Konačno, posuda leži na ravnom dnu, ili niskoj nozi sa bikoničnim i prstenastim presjekom. U odnosu na tipičnu strukturu terra sigillate, premaz je površan i nešto slabije kvalitete.

Kronološki okvir, sigilatne vrčeve, najčešće smješta u period od zadnje četvrtine 1. st. pr. Kr. do polovice 1. st, iako postoji mogućnost kasnije produkcije.[357] Možemo pretpostaviti da se ovaj tip posuđa, kao u slučaju zdjelica, plitica, šalica i ostalih italskih proizvoda, identificira sa istim ili barem prostorno istovjetnim radionicama. Isto vrijedi i za način distribucije ovog tipa posuđa na istočnu obalu Jadrana.

Na Gračinama su pronađena ukupno 24 ulomka sigilatnih vrčeva, od čega morfološki najveći broj pripada ručkama, njih čak 21. Među materijalom sa sigurnošću raspoznajemo tek jedan podtip, *Conspectus K 9*. Ovaj tip zastupljen je sa dva ulomka gornjeg dijela tijela. Prvi ulomak ima sačuvanu potpuno okomitu stijenku gornjeg dijela tijela, sa prstenasto izvijenim obodom prema van (Kat. br. 78). Drugi ulomak je gotovo identičan, uz dodatak ulomka ručke ovalnog presjeka (Kat. br. 79). Dodatno, na dnu okomitog tijela, vidljiv je prijelaz u donji poluloptasti dio posude. Pozicije pronalaska oba ulomka, na žalost nisu poznate.

Veći dio ostalog materijala možemo dovesti u vezu sa prethodnim tipom *K 9*. Riječ je o 17 ulomaka ručki, kružnog presjeka, među kojima prepoznajemo ostatke središnjeg okomitog dijela ručke, lučnog prijelaza u gornji dio ručke i ulomke sa manjim ostatkom oboda. Iz te skupine izdvajamo dva ulomka za katalošku obradu.

[357] CONSPECTUS 1990, 186-190.

Prvi ulomak ima gotovo u potpunosti sačuvanu ručku sa okomitom središnjom stijenkom i gornjim lučnim prijelazom (Kat. br. 80). Ručka ima kružni ili blago ovalni presjek. Pronađena je u kvadratu C-9, unutar trećeg iskopnog sloja.

Drugi ulomak ima sačuvan gornji dio ručke sa lučnim prijelazom i ostatak gornjeg dijela tijela i oboda posude (Kat. br. 81). Tijelo ima gotovo okomitu stijenku sa izvijenim i blago naglašenim obodom. Ovaj ulomak pronađen je unutar sonde Kv. VI-4, bez bilješki o poziciji iskopnog sloja. Kod svih ulomaka je djelomično sačuvan premaz, što ukazuje na nešto lošiju kvalitetu u odnosu na ostale tipove posuđa. Ostatak materijala dokumentiran je većinom u objektu III (Kvadrati X-2, VI-4 i IX-4), unutar drugog i trećeg iskopnog sloja, a manji dio u objektu II (Kvadrati D-5, C-4, E-1, Prostorija IIIb, B-5), također unutar drugog i trećeg iskopnog sloja.

Među ulomcima vrčeva prepoznajemo i dvije trakaste ručke, jednu tordiranu i ulomak trbuha posude sa ostatkom ručke ovalnog presjeka.

Trakaste ručke imaju potpuno ravnu stijenku, sa pravokutnom formom i zadebljanjem na rubovima. Kataloški je obrađen jedan ulomak (Kat. br. 82) bez podataka o poziciji pronalaska, dok je drugi dokumentiran u Kv. E-1, bez podataka o poziciji iskopnog sloja.

Tordirana ručka, morfološki odgovara ulomku blago savijenom ulomku kružnog presjeka (Kat. br. 83). Pronađena je u Kv. X-1, unutar drugog iskopnog sloja.

Posljednji ulomak nepoznate forme vrča, morfološki odgovara trbuhu blago zakrivljene stijenke, s ostatkom ručke ovalnog presjeka (Kat. br. 84). Pronađen je u Kv. XI-2, unutar trećeg iskopnog sloja.

Sudeći prema broju morfoloških skupina koje pripadaju sigilatnim vrčevima sa lokaliteta Gračine, prepoznajemo najviše deset, odnosno, najmanje sedam posuda. Izravne analogije pronalazimo među materijalom sa različitih lokaliteta na području grada Krka.[358]

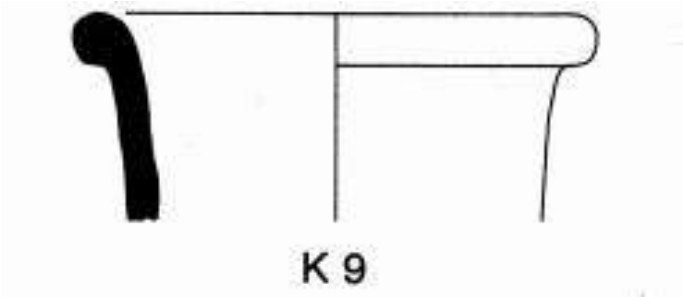

Slika 40. *Tip Conspectus K 9 (Preuzeto iz CONSPECTUS 1990, 188).*

[358] KONESTRA 2016, 910-912.

3.2.4. Zaključna razmatranja o Terra sigillati s lokaliteta Gračine

TIP	OBJEKT		ISKOPNI SLOJ						DATACIJA	BROJ ULOM.
	II	III	I	II	III	IV	V	Nep.		
ITALSKA GLATKA TERRA SIGILLATA										
Conspectus 3	5	13	-	2	3	1	4	8	25.-50. god.	18
Conspectus 4	4	2	-	3	1	1	-	2	25.-50. god.	7
Conspectus 6	1	-	1	-	-	-	-	-	25.-50. god.	1
Conspectus 18	2	11	-	6	3	1	2	1	1.-25. god.	13
Conspectus 20	1	-	1	-	-	-	-	-	25.-50. god.	1
Conspectus 21	1	4	-	4	-	-	-	1	25.-50. god.	5
Conspectus 23	1	5	-	5	-	-	-	1	25.-75. god.	6
Conspectus 26	2	8	-	3	3	-	-	4	1.-50. god.	10
Conspectus 27	7	8	-	4	4	3	-	4	1.-25. god.	15
Conspectus 28	-	1	-	-	-	-	-	1	1.-50. god.	1
Conspectus 29	-	-	-	-	-	-	-	-	25.-50. god.	1
Conspectus 32	1	2	-	-	-	-	-	4	25.-50. god.	4
Conspectus 37	1	1	-	-	-	-	-	8	1.-50. god.	8
Conspectus B 1.8	-	2	-	-	1	-	-	1	1.-50. god.	2
Conspectus B 2	-	1	-	1	-	-	-	-	10.-30. god.	1
Conspectus B 2.3.	1	1	-	1	-	-	-	1	10.-30. god.	2
Conspectus B 2.4.	1	-	-	-	-	-	1	-	10.-30. god.	1
Conspectus B 2.5.	-	3	-	1	2	-	-	6	10.-30. god.	9
Conspectus B 2.6.	-	2	-	1	1	-	-	-	15.-50. god.	2
Conspectus B 2.6.5.	-	1	-	-	1	-	-	-	15.-50. god.	1
Conspectus B 2.6.6.	-	1	-	1	-	-	-	-	15.-50. god.	1
Conspectus B 2.7.	-	2	-	-	1	1	-	1	15.-100. god.	3

Neodređeni ulomci	50	127	3	55	55	17	3	85	1.st.	218
UKUPNO TANJURI/ PLADNJEVI:	**14**	**30**	**2**	**15**	**7**	**3**	**6**	**12**	**1.-50. god.**	**45**
UKUPNO ZDJELICE:	**14**	**25**	**-**	**12**	**7**	**3**	**0**	**22**	**1.-75. god.**	**45**
UKUPNO ITALSKA GLATKA TERRA SIGILLATA:	**78**	**194**	**5**	**87**	**75**	**24**	**10**	**128**	**1.st.**	**326**
ISTOČNA GLATKA TERRA SIGILLATA										
Hayes 28	1	-	-	-	-	-	-	-	10. pr. Kr.- 25. god.	**1**
Hayes 35	-	-	-	-	-	-	-	1	40.-70. god.	**1**
Hayes 62	1	-	-	-	-	1	-	-	90.-120. god.	**1**
Hayes 54	1	-	-	-	-	-	-	1	75.-150. god.	**1**
Hayes 59	2	2	-	3	-	1	-	-	50.-100. god.	**4**
Hayes 62b	2	-	-	-	1	-	-	2	70.-120. god.	**3**
Hayes 74b	4	-	-	-	-	-	-	4	70.-120. god.	**4**
Hayes 80	1	-	-	-	-	-	-	-	80-150. god.	**1**
UKUPNO TANJURI/ PLADNJEVI:	**7**	**2**	**-**	**3**	**1**	**2**	**-**	**4**	**10. pr. Kr.- 150. god.**	**9**
UKUPNO ZDJELICE:	**5**	**-**	**-**	**-**	**-**	**-**	**-**	**4**	**70.-120. god.**	**5**
UKUPNO ISTOČNA GLATKA TERRA SIGILLATA:	**12**	**2**	**-**	**3**	**1**	**2**	**-**	**8**	**10. pr. Kr. – 25. god.**	**16**

PEČATI NA TERRA SIGILLATI										
Pečati	7	9	-	3	3	4	1	11	15. god. pr. Kr. – 50.god.	**22**
UKUPNO PEČATI:	**7**	**9**	**-**	**3**	**3**	**4**	**1**	**11**	**15. god. pr. Kr. – 50. god.**	**22**
UKUPNO GLATKA TERRA SIGILLATA:	**97**	**205**	**5**	**93**	**79**	**30**	**11**	**147**	**15. god. pr. Kr. – 150. god.**	**364**
RELJEFNA TERRA SIGILLATA										
Conspectus R 9	-	**7**	-	**7**	-	-	-	-	25. god. pr. Kr. – 25. god.	**7**
Conspectus R 13	12	24	1	18	8	2	4	13	25. god. pr. Kr. – 25. god..	**42**
UKUPNO RELJEFNA:	12	31	1	25	8	2	4	13	**25. god. pr. Kr. – 25. god.**	**49**
VRČEVI TERRA SIGILLATA										
Conspectus K 9	-	-	-	-	-	-	-	-	prva pol. 1. stoljeća	**2**
Neodređeni ulomci	8	9	-	4	6	1	-	11	prva pol. 1. stoljeća	**22**
UKUPNO VRČEVI TERRA SIGILLATA:	**8**	**9**	**-**	**4**	**6**	**1**	**-**	**11**	**prva pol. 1. stoljeća**	**24**
UKUPNO TERRA SIGILLATA:	**117**	**245**	**6**	**122**	**93**	**33**	**15**	**171**	**25. god. pr. Kr. – 150. god.**	**437**

Tablica 12. *Tabelarni prikaz Terra sigillate s lokaliteta Gračine (Izradio M. Rašić)*

Nema sumnje da ulomci Terra sigillate čine zapaženu skupinu materijala, ako ne i najbrojniju, pronađenu na arheološkom lokalitetu Gračine, u razdoblju od 1977.-80. god.[359] Ukupno je analizirano 437 ulomaka, od čega je kataloški obrađeno njih 75, a ostatak tabelarno. U analizi svih ulomaka, uključena je tipološka i kronološka odrednica, zajedno s podatcima o poziciji pronalaska, ukoliko su dostupni. S druge strane, kataloška obrada donosi sažet morfološki opis pojedinačnih ulomaka, radioničke krugove i direktne tipološke analogije.

Osnovna podjela odnosi se na regionalne produkcije, od čega italskoj pripada 421 ulomak (96,33%), a istočnoj samo 16 ulomaka (3,66%).

Dalje razlikujemo dva italska proizvodna kruga. Tako među kataloški obrađenim materijalom, sjevernoitalski čini 92 % i srednjoitalski 8%. Razmatrajući vrstu sigilate, prevladava glatka sigilata sa 348 ulomaka, dok reljefnoj pripada njih 49.

Morfološki se izdvajaju oblici tanjura/pladnjeva za serviranje hrane, i to u *formama Consp. 3, 4, 6, 18, 20 i 21*. Drugi oblik su zdjelice za piće ili pripremu različitih umaka, u formama *Consp. 23, 26, 27, 28, 29, 32, 37*. Oba tipa su zastupljena sa po 45 ulomaka.

Među glatku italsku sigilatu ubrajamo i italske sigilatne vrčeve. Ukupno su pronađena 24 ulomka, od čega izdvajamo potencijalne i dva sigurna primjera forme *Consp. K 9*.

Reljefna keramika morfološki se dijeli u dvije skupine. Veću čine 42 ulomka šalica/skifosa iz kategorije *Sarius* proizvoda (Consp. R 13), a manju sedam ulomaka kupe u formi *Consp. 9*. Oba tipa koriste se za miješanje i ispijanje vina, a pripadaju sjevernoitalskom proizvodnom krugu.

Proizvode istočne sigilate morfološki dijelimo u dvije skupine. Prva, i nešto veća skupina, čini 11 ulomaka pladnjeva/tanjura u formi *Hayes 28, 35, 54, 59, 62 i 62b*. Druga skupina predstavlja šest ulomaka zdjelice, u formi *Hayes 74b* i *80*.

Kronološki, svi ulomci glatke i reljefne italske sigilate, kao i sigilatni vrčevi, pripadaju prvoj polovici 1. st. U tom razdoblju izdvajamo dvije morfološke skupine. Prva, čini 77 ulomka formi *Consp. 18* i *27, R 9* i *R 13*, koje datiramo u kasnoaugustovsko-tiberijevski period. Druga skupina, pripada nešto mlađem kasnotiberijevsko-klaudijevskom periodu, a čini ga 43 ulomaka koji pripadaju formi *Consp. 3, 4, 6, 20, 21, 23, 29* i *32*. Ostale skupine glatke sigilate i sigilatnih vrčeva, čine 43 ulomka u formi *Consp. 26, 28, 37* i *K 9*, a smještamo ih u nešto širi okvir prve polovice 1. st. Pečati uglavnom pripadaju prvoj polovici 1. st., tek jedan ulomak s pravokutnom kartušom, datiramo u stariji augustovski period (Kat. br. 45). Većina pronađenih ulomaka s

[359] BOJANOVSKI 1980.

pečatom majstora, datira u period kasnoaugustovskog-ranoriberijevskog vremena a ostatak ulomaka u isti period ili najkasnije do polovice 1. st.

Istočna sigilata pronađena na Gračinama ima dvije kronološke skupine, koje uglavnom pripadaju 1. st. Prva čini samo jedan ulomak forme *Hayes 28,* iz augustovskog ili ranotiberijevskog perioda. Druga skupina od 15 ulomaka, pripada različitim formama *Hayes 35, 54, 59, 62, 62b, 74b* i *80,* a datiramo je u period druge polovice 1. st. Neki od njih (Hayes 54, 62, 62b, 74b i 80), svoj kronološki okvir šire i u vrijeme prve polovice 2. st. Pronađen je samo jedan ulomak s pečatom majstora istočne sigilatne radionice, a datiramo ga u period od 40.-70. god.

Konačan ili nešto uži kronološki okvir određenog iskopnog sloja samo na temelju sigilatnih proizvoda nije moguće sa sigurnošću definirati. Prije svega zbog činjenice da se materijal različitih i širokih vremenskih okvira pronalazi u istim iskopnim slojevima. Primjerice, na Gračinama se skupina kronološki najstarijih sigilatnih proizvoda (augustovski-ranotiberijevski period) pronalazi uglavnom unutar iskopnih slojeva 2 i 3, tj. na dubini od 20-60 cm, zajedno sa kronološki najmlađim sigilatnim proizvodima (2. pol. 1. st.–1. pol. 2. st.). Posljedica je to vjerojatno arbitrarnog pristupa istraživanja na Gračinama, koje prati isključivo otkop u visini do 20 cm, zanemarujući potencijalne stratigrafske promjene. Drugi razlog može biti i brojnost proizvoda koji se vremenski preklapaju ili onih približnog kronološkog okvira, a koji se koriste u istom vremenskom periodu, ili u istoj razvojnoj fazi nalazišta na Gračinama.

Ipak, smjernice mogu biti pozicije pronalaska pečata na glatkoj italskoj sigillati. Najstariji ulomci s pečatima *Satvrnin* (Kat. br. 45), *Svri* (Kat. br. 46 i 47) i *Cinnamvs* koji pripadaju augustovskoj ili kasnoaugustovko-ranotiberijevskoj fazi (15. god. pr. Kr.–20. god.), pronađeni su u četvrtom i trećem iskopnom sloju (40-80cm). Mlađi ulomci iz ranotiberijevskog periodu (15.–30. god.) sa pečatima majstora *Acvtvs* (Kat. br. 42 i 43) pronađeni su u trećem iskopnom sloju (40-60cm). Konačno, u drugom iskopnom sloju (20-40cm) pronađen je pečat majstora *T. Tvrivs* (Kat. br. 49) koji se datira u tiberijevsko-klaudijevsku fazu (25.–50. god.). Ulomak majstora s pečatom *Terentivs* (Kat. br. 50), ima nešto širi kronološki okvir od 15.–50. god., a pronađen je u iskopnom sloju IV. Ostatak ulomaka s pečatima majstora, na žalost nema podatke o poziciji otkopnog sloja. Ovako mali uzorak, koji prikazuje logičan kronološki slijed, ipak nije dostatan za sveobuhvatan zaključak. Međutim, nakon obrade cjelokupnog pokretnog arheološkog materijala, ovaj primjer se može ispostaviti kao, uspješan i opravdan pokušaj rekonstrukcije stratigrafije nalazišta na Gračinama.

Zaključno možemo reći da se zastupljenost sigilatnih proizvoda na Gračinama, podudara sa većinom civilnih, a osobito rimskih vojnih središta u ostatku provincije Dalmacije.[360] Među inim, lokalitet na Gračinama, još jednom potvrđuje popularnost sjevernoitalskih proizvoda na istočnoj obali Jadrana. Rezultat je to goleme produkcije sjevernoitalskih radionica, mogućnosti različitih tržišno-distributivnih pravaca prema istočnoj obali Jadrana, ali i povijesnih prilika koje uvjetuju vrlo ranu prisutnost najvećih konzumenata sigilatnih proizvoda, rimske vojske. Takav zaključak, ukupno doprinosi atraktivnosti i ekonomskoj isplativosti poslovanja na području nekadašnje provincije Dalmacije.

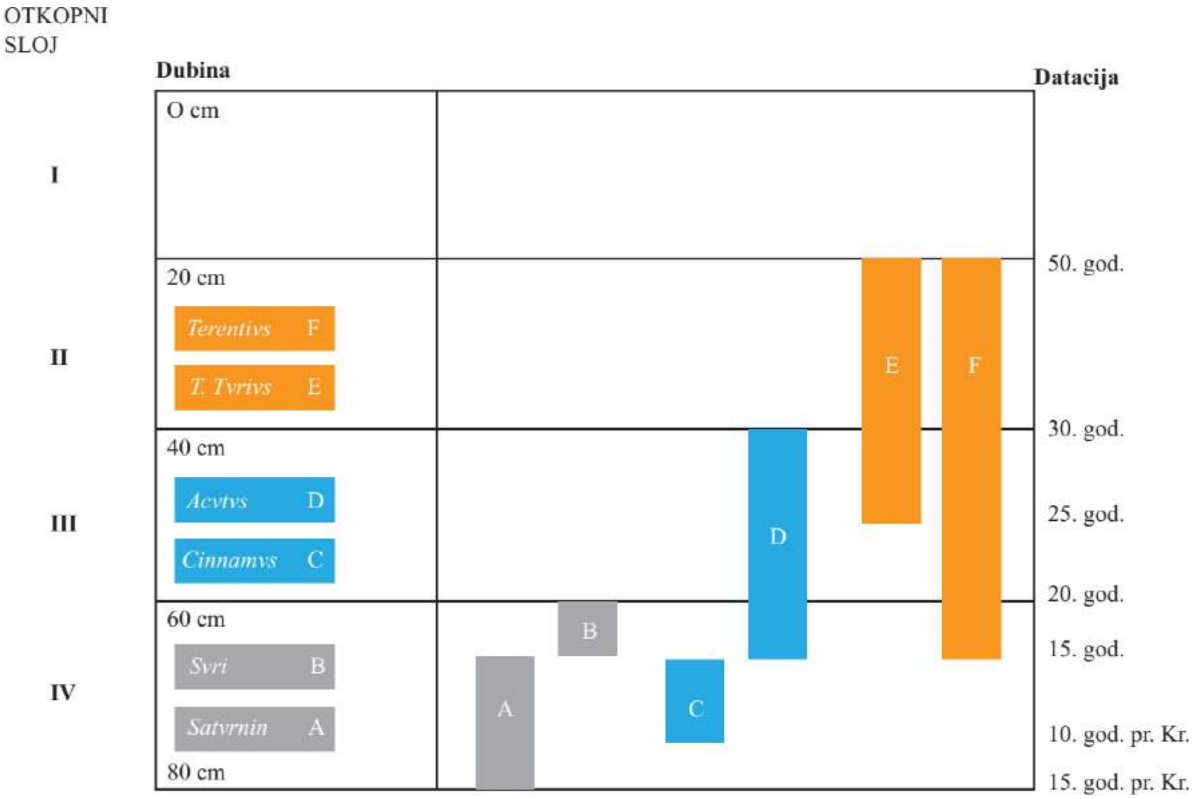

Tablica 13. *Tabelarni prikaz pozicija i datacije pečata na italskoj glatkoj sigilati. Pokušaj rekonstrukcije stratigrafije nalazišta na Gračinama. (Izradio M. Rašić).*

[360] BORZIĆ 2011, 223-228; BORZIĆ 2013, 137.

3.3. Keramika tankih stijenki

Riječ je o tipu fine rimske stolne keramike, koja je najčešće korištena za konzumaciju pića. Ovaj izvorno italski proizvod, javlja se na širem području Etrurije tijekom druge polovice 2. st. pr. Kr., a uslijed brojnih tipoloških i provincijalnih varijacija, traje sve do 3. st.[361]

Popularni hrvatski naziv „keramika tankih stijenki", u stranoj literaturi poznat je kao, *thin-walled ware, dünnwandige keramik* ili *céramique à parois fines,* a prvi ga uvodi Nino Lamboglia, pod nazivom *ceramica a paretti sottili*, još 1943. god.[362] Tri desetljeća kasnije, *Maria Teresa Marabini Moevs,* kroz prvu ozbiljnu studiju o keramici tankih stijenki, donosi tipologiju materijala srednjoitalske produkcije.[363] Nešto kasnije objavljena je i studija materijala iz municipija *Virunum* (*Magdalensberg),* koju je izradila *Eleni Schindler-Kaudelka*. Studija se temelji na kategorizaciji fabrikatnih skupina, među kojima su zabilježene brojne forme i njihove varijante.[364] Konačno, sažeta analiza keramike tankih stijenki, objavljena je 1985. god. u publikaciji *Atlante II*. Ova analiza uključuje usporedbu morfologije posude i njene dekoracije sa drugim tipovima posuda ili proizvodnih centara. Ipak, ona nije potpuna, nedostaju brojne forme i tipovi, a najčešće oni provincijalni.[365] Na prostoru nekadašnje provincije Dalmacije izdvajamo tek jednu sigurnu proizvodnju radionice *Sexta Metilia Maxima* u Crikvenici. Ostale pretpostavke odnose se na čaše i vrčeve s točkastim ili trakastim ukrasom kakvi se javljaju uglavnom na Zadarskom području ali sporadično i na drugim lokalitetima zapadne obale Jadrana.[366]

Osnovna ideja produkcije ovog tipa posuđa, proizlazi iz imitacije metalnih posuda, a jasno se očituje kroz debljinu stijenke, ikonografiju i morfologiju posude. Tako su morfološki zastupljeni osnovni oblici, poput zdjelica, čaša, šalica i skifosa, a prepoznajemo ih prije svega po debljini stijenke, od nekoliko, a najčešće do 5 milimetara. Ipak, pogrešno bi bilo promatrati samo debljinu stijenke, obzirom da je možemo zamijeniti sa običnom stolnom keramikom, crvenom i crnom sigilatom, ili čak keramikom tipa Aco.[367] Uzrok tome može biti i činjenica, da su pri izradi zastupljeni raznovrsni tehnološki procesi pečenja, poput oksidacijskog i

[361] RIZZO 2003, 25.
[362] LAMBOGLIA 1943, 163-194.
[363] MARABINI MOEVS 1973, 213.
[364] SCHINDLER-KAUDELKA, 1975.
[365] RICCI 1985, 241.
[366] ILKIĆ 2012, 638.
[367] GHINI 1995, 99.

redukcijskog, sa ili bez premaza.[368] Upravo starije republikanske i ranocarske ulomke, prepoznajemo prema glini različitih nijansi smeđe i crvene boje, sa nešto grubljom površinom, dok se fini premazi javljaju sporadično od augustovskog, a nešto intenzivnije od tiberijevskog doba. U carskom razdoblju javlja se glina različitih nijansi oker, narančaste, smeđe, crvene i sive boje.

Iznimno bogat dekorativni sustav, čine različite tehnike ukrašavanja, među kojima prepoznajemo urezivanje, utiskivanje, barbotin, pijesak, kaneliranje, pečatiranje, ruletiranje, apliciranje i dr.[369]

Žarište najranije proizvodnje smješteno je na italskom tlu, a podijeljeno je na sicilijanske, kampanijske, srednjoitalske i sjevernoitalske produkcijske centre. Najraniji proizvodi pripadaju radionicama na području između sjevernog Lacija i južne Toskane, dok su tradicionalno najbrojniji sjevernoitalski.

Osim toga, sjevernoitalske radionice dijele se na mikroregije, središnje-zapadnopadanska i jadransko-istočnopadanska, nazvane skupnim imenom *Alpine manufacture*.[370] Na ovom području zabilježena je zapažena proizvodnja starijih radioničkih centara u Akvileji,[371] Raveni,[372] Riminiju,[373] Adriji, Bologni, Eporediji, Esteu i Cremoni.[374] Prevladavajuća osnova svih sjevernoitalskih proizvoda je redukcijski način pečenja, odnosno, različite nijanse sive strukture posude.[375]

Posuđe središnje-zapadnopadanske proizvodnje javlja se početkom 1. st. pr. Kr., a među prvim formama prepoznajemo visoke čaše tipa *Ricci 1/4* i *1/2*.[376] Od ranocarskog razdoblja formira se čitav niz novih oblika i tipova keramike tankih stijenki. Posebno se razvijaju forme čaša visoke okomite stijenke i donjeg poluloptastog tijela, tipa *Ricci 1/186*.[377] Među zdjelicama, popularne su poluloptaste sa ravnim obodom tipa *Ricci 2/232, 2/405, Mayet XXXIII*, odnosno uglate zdjelice sa različito profiliranim obodima a dekorirane ruletiranjem i barbotinom, tipa *Ricci 2/315, 2/231, 2/402* i dr.[378] U ovom proizvodnom krugu, jedina sigurna radionica

[368] CARANDINI 1977, 25; MAYET 1975, CXII, 4.
[369] RICCI 1985, 231-358.
[370] MARABINI MOEVS 1973, 213.
[371] SCOTTI MASELLI 1984, 53-55.
[372] MAIOLI 1972-1973, 106-107.
[373] BIONDIANI 2005, 207.
[374] TASSINARI 1998, 38.
[375] RICCI 1985, 348–349; GHINI 1995, 108.
[376] RICCI 1985, 244-245.
[377] RICCI 1985, 278.
[378] RICCI 1985, 284-289.

zabilježena do danas, smještena je na području Cremone. Pronađene su brojne keramičarske peći koje potvrđuju aktivnost radionice od tiberijevskog doba do kraja 2. st. Tipični proizvodi keramike tankim stijenku su različiti oblici niskih poluloptastih čaša, tipa *Marabini XXXVI*.[379]

Skupina jadransko-istočnopadanske keramike, dijeli se na tri proizvodna kruga, akvilejski, ravenski i neimenovani.

Akvilejske proizvode prepoznajemo prema brojnim, bijelim, sivim i crnim primjesama, koje formiraju grubu površinu stijenke posude.[380] Prema oblicima, najčešće forme ove skupine su poluloptaste zdjelice ravnog i nenaglašenog oboda, tipa *Mayet XXXIII-Ricci 2/232, 405, 296-Magdalensberg 50*.[381] Među kasnim akvilejskim proizvodima, razvijaju se forme lončića s jednom ručkom i ovratnikom, a zajedno s ostalim proizvodima, distribuiraju se i na prostor Norika i Dalmacije, sve do 2. st.[382]

Područje Ravene od ranije je poznato keramičarsko središte glatke i reljefne *terra sigillatae*. Među brojnim materijalom, javlja se zapažena proizvodnja keramike tankih stijenki, sa različitim fabrikatima crvenkaste, žute i sive boje. U svom radu, *Maria Grazia Maioli*, ravenski tip keramike tankih stijenki, dijeli na četiri kronološke skupine, odnosno četiri različita fabrikata sive boje s karakterističnim oblicima posude. Kronološke skupine A i B, datiramo u period od Augusta do polovice 1. st., nakon čega se nastavlja proizvodnja kasnih tipova C i D. Stariji tipovi pokazuju velike sličnosti proizvodima akvilejskih radionica sa sivkastvom glinom punom primjesa i bez premaza. Tip B, ima izrazito tanke stijenke sa nešto čišćom strukturom gline, sivim premazom i barbotinskom dekoracijom. Kasniji tipovi bilježe finu fakturu, ali i poroznu sivkastu glinu.[383]

Posljednja skupina sjevernoitalskih proizvoda, tehnički se izdvaja sivkastom bojom gline i razrijeđenom bojom premaza. Ne nosi određeno ime, ali prostorno gravitira Jadranskom području sjeverne Italije. Tipični su oblici ovoidnih čaša s barbotin dekoracijom, tipa *Ricci 1/212* i *1/364-365*.[384]

[379] TASSINARI 1998, 38-40, 335.
[380] GHINI 1995, 108-109.
[381] SCHINDLER-KAUDELKA 1975, 75-77; RICCI 1985, 286.
[382] SCHINDLER-KAUDELKA 1980, 75-95; TOPIĆ 2003, 214-215, Kat. br. 102-107; ŠIMIĆ-KANAET, 2003, T 6/4, T 7/1, T 8/1.
[383] MAIOLI 1972/1973, 106-112; MAIOLI 1998, 19-27.
[384] RICCI 1985, 349.

Područje središnje Italije, izdvaja se prema proizvodima crvenkasto-smeđe boje, kao rezultat oksidacijskog principa pečenja. I ovdje se razvijaju proizvodna područja u mikroregijama, jadransko središnja Italija, Umbria, sjeverna i središnja Etrurija i Rim.

Etrurska regija bilježi snažnu keramičarsku tradiciju proizvodnje i distribucije crnopremazane keramike. Upravo na tim osnovama *Ricci* lokalizira produkciju keramike tankih stijenki u mjestima *Volterre, Siena* i *Tuscania*.[385] U početku se proizvode visoke čaše s ravnim izvijenim obodom tipa *Mayet I* i *II*, a nešto kasnije trbušaste čaše tipa *Mayet IIIa*. U periodu 1. st. pr. Kr. i 1. st., pojavljuje se šalice po uzoru na helenističko metalno posuđe tipa *Mayet IX-XI* i *XXXII*, a sredinom 1. st., sve češće se javlja premaz na posuđu i forme širih i nižih čaša.[386] Kao dio etrurske produkcije, ali tek pred kraj 1. st., razvija se i radionica u gradu Sutri, popularna prema ovoidalnim čašama tipa *Ricci 1/99, 1/123* i *1/367*, i zdjelicama dekoriranim ruletiranjem ili barbotinom tipa *Ricci 2/222* i *2/261*.[387]

Nešto južnije lokaliziramo dva velika proizvodna i distributivna centra, luku Ostiju i glavni grad Rim. Od ranocarskog razdoblja, popularne su forme lončića tipa *Ricci 1/30-Marabini XV-Mayet XXIV* koji se proizvode s premazom i glinom crvenkaste boje. Najčešća dekoracija je metličasti ukras.[388] U središtu i okolici grada Rima otkriveni su brojni proizvodni centri, poput lokaliteta *Gianicolu, della Celsa, Allumiere, Mazzano Romano* i *Tivoli*.[389]

Umrbija bilježi tek dva lokaliteta na kojima je registrirana keramičarska proizvodnja, *San Cassiano*, na kojem su pronađeni ulomci otpada keramike tankih stijenki i jedan kalup, te lokalitet *Marcianella* sa bogatom keramičarskom tradicijom.[390] Morfološki, tipični su čaše *Ricci 1/7*, bez dekoracije i sa grubom strukturom.[391]

Jadranska središnja Italija, ili regija *Marche*, bilježi nekoliko potencijalnih lokaliteta za produkciju keramike tankih stijenki, npr. *San Lorenzo in Campo* (Suasa), *Urbin* i *Portorecanate*. Jedina sigurna radionica smještena je u *Jesi* (Aesis).[392] Prepoznajemo ih prema strukturi i premazu crvene boje, dok su morfološki su najčešće forme jajolikih čaša tipa *Marabini IV-VI*, te poluloptastih zdjelica tipa *Marabini XXXVI*.[393]

[385] RICCI 1985, 345-346.
[386] RICCI 1985, 243 i 248.
[387] RICCI 1985, 346.
[388] RICCI 1985, 251.
[389] OLCESE 1994, 239-240; OLCESE 2003, 12-13; OLCESE 2011-12, 191-193.
[390] BERGAMINI & MANCA 2008; APROSIO & PIZZO 2003, 75.
[391] APROSIO & PIZZO 2003, 164-165.
[392] MONTIRONI 1991, 173; BRECCIAROLI TABORELII 1996-97, 263.
[393] BRECCIAROLI TABORELLI 1996-97, 200.

Južno italska podijeljena je na Kampansku i Sicilijansku. Kampanska proizvodnja prepoznata je isključivo prema faktoru morfološko-tehnoloških karakteristika posuda.[394] Prema fabrikatnim karakteristikama izdvajamo tri skupine. Prva ima crvenkastu stijenku i veliki postotak primjesa vulkanskog podrijetla, dok ih morfološki prepoznajemo kao lončiće s jednom ručkom tipa *Ricci 1/23, 1/31, 1/111* i *1/117* ili šalice s dvije ručke tipa *Ricci 2/287, 2/318, 2/390* i *2/391*. Ostale dvije skupine imaju pročišćenu glinu svjetlo crvene boje, a prepoznajemo ih po dekoraciji utiskivanja.

S druge strane, Sicilijanski proizvodni krug bilježi nekoliko radioničkih centara, npr. *Morgantina, Siracusa, Segesta* i dr. Njihove proizvode prepoznajemo prema fabrikatu koji se sastoji od većeg postotka primjesa željeznog oksida, čime reflektira žarko crvenu boju strukture.[395] Rane forme se morfološki oslanjaju na oblike etrurske produkcije, dok se od pol. 1. st. pr. Kr. razvijaju poluloptaste zdjelice s dvjema ručkama tipa *Ricci 2/261*, i čitav niz prepoznatljivih zdjelica sa stegnutim središnjim dijelom tijela tipa *Ricci 2/316*.[396]

Značajna skupina proizvoda, sa određenim tehnološkim posebnostima, pripada različitim provincijskim centrima, od kojih su najpopularniji, hispanski, galski, germanski i britanski.[397]

Posuđe hispanskih radionica proizvodi se u regijama Luzitanija, Betica,[398] Baleari[399] i Katalonija.[400] Najstarije radionice datirane u Augustovo doba, smještene su u Meridi (Luzitanija), a proizvodile su konične šalice i čaše tipa *Ricci 2/311* i *2/336*. Ipak, najpopularniji su betički proizvodi, tj. posude koje zahvaljujući svijetloj glini i tankoj formi nose naziv „ljuska jajeta-*eggshell*“, tipa *Ricci 2/247* i *2/413-419, Marabini XXXVII, Mayet XXXIV*.[401] Tehnološki, hispanski proizvodi imaju čvrsto pečenu glinu, najčešće bijele ili bež boje, a javljaju se i različite nijanse žute, roze i sive. Izuzev ranije spomenutih koničnih čaša i loptastih šalica, morfološki su zastupljene i konične zdjelice s ili bez ručkica tipa *Ricci 2/268-269, 2/270-272, 2/273, 2/253-254, 2/266-267, 2/293, 2/397* i *2/427*. Razne dekoracije izvedene su ruletiranjem, urezivanjem ili barbotinom.[402]

[394] RICCI 1985, 348.
[395] RICCI 1985, 347-348.
[396] RICCI 1985, 298.
[397] BORZIĆ 2011, 232.
[398] RICCI 1985, 349; GHINI 1995, 109.
[399] GHINI 1995, 109.
[400] LÓPEZ MULLOR 1989.
[401] RICCI 1985, 350.
[402] RICCI 1985, 351.

Galske radionice podijeljene su na južnu, središnju i Lionsku proizvodnju. Najranija proizvodnja zabilježena je od augustovskog doba, u Lionskim, a nešto kasnije i u južno galskim radionicama. Proizvode iz središnje galije datiramo u period od vladavine Tiberija.

Lionski proizvodi se morfološki dijele u dvije grupe. Prva čini ovoidne i konične čaše (Ricci 1/158, 1/159 i 1/162) sa glinom crvenkaste fakture i brojnih primjesa. Druga predstavlja zdjelice s različito izvedenim obodima (Ricci 2/244, 2/235, 2/236, 2/420, 2/330, 2/220 i 2/282) i glinom različitih nijansi bež i sive boje, sa crvenim, smeđim ili crnim premazom. Dekorativno, najprepoznatljivije su utisnute kružne aplike (Ricci 72, 18) ili nepravilne mreže sa oštrim brazdama (Ricci 70). Zastupljene su i dekoracije pijeskom ili barbotinom.[403]

Južno galska regija izdvaja tri proizvodna centra, *Le Graufesenque*, Montas i Galanes. Radionice su aktivne od augustovskog doba do 3. st., s tim da vrhunac dosežu u razdoblju od 40. do 70. god. Morfološki, tipične su šalice, čaše i poluloptaste zdjelice s blago izvijenim obodom, narančastih faktura i smeđeg odnosno smeđe-crvenog premaza, u formi *Ricci 2/408* i *2/217, Ricci 1/153* i *1/103,* tj. *Ricci 2/237.*[404] Njihove proizvode odlikuju reljefne barbotin dekoracije, pijesak, i nešto rjeđe konkavna udubljenja.[405]

Konačno, u centralnoj Galiji izdvajamo proizvodni centar *Lezoux* koji funkcionira od tiberijevskog doba do 2. st. U starijoj fazi popularni su slabo pečeni proizvodi od žućkaste gline. Morfološki odgovaraju visokim čašama sa zaobljenim tijelom tipa *Ricci 1/112, 1/127, 1/128* i *1/144*. ukrašeni u tehnici barbotino ili pijeskom s urezima u obliku riblje kosti. U posljednjoj četvrtini 1. st. javljaju se tvrdo pečeni proizvodi, izrađeni od bijele gline sa sjajnim tamnosmeđim premazom.[406]

Izostaje sadržajna analiza preostalih regija ili produkcijskih centara keramike tankih stijenki čiji primjeri nisu dokumentirani među materijalom s lokaliteta Gračine.

[403] RICCI 1985, 320 i 351-352.
[404] RICCI 1985, 294.
[405] RICCI 1985, 350-351.
[406] GHINI 1995: 110; RICCI 1985: 350–352.

3.3.1. Keramika tankih stijenki s lokaliteta Gračine (T. 33-46)

Nakon vizualne analize i statističke obrade keramike tankih stijenki, izdvojen je ukupno 291 ulomak dijagnostičkog materijala sa arheoloških istraživanja na Gračinama (1977.-1980. god.). Od ukupnog broja, manji postotak će biti kataloški obrađen, a ostatak tabelarno. Isto tako, valja napomenuti da keramički materijal tanke fakture posuda, redovito prati loše, odnosno, fragmentirano stanje očuvanosti. Rezultat toga su problemi pri prepoznavanju tipologije posuđa i veći broj sitnih ulomaka.

Ideja je kao i u dosadašnjim analizama pokretnog materijala, definirati njegovu provenijenciju, tipologiju i kronologiju, individualno ili uz pomoć konteksta pronalaska, a sve s ciljem boljeg poznavanja stratigrafije cjelokupnog nalazišta.

Analiza započinje formiranjem grupa u kojima će biti svrstani svi morfološki oblici unutar jedne fabrikatne skupine. Upravo takvom analizom dobivamo podatke o tehnologiji proizvodnje, podrijetlu proizvoda i proizvodnom repertoaru svakog od zabilježenih produkcijskih krugova. Ipak, takve podatke treba uzeti sa rezervom jer oni ne uključuju petrografske i kemijske analize, nego tek one vizualne. Klasifikaciju fabrikatnih skupina radimo na osnovu fakture (boje, primjesa), dekoracije i tretiranja površine stijenki (premaza). U sklopu materijala sa lokaliteta Gračine izdvojeno je ukupno devet takvih skupina, imenovanih FKTS 1-9. Tako formirane skupine podijeljene su na sjevernoitalska, srednjoitalska i istočnojadranska proizvodna područja.

Skupine definirane po mjestu produkcije, dalje se dijele prema morfološkoj i tipološkoj klasifikaciji nalaza keramike tankih stijenki. Od morfoloških oblika izdvajaju se skupine zdjelica i čaša, označene kraticama Z-KTS 1-4, Č-KTS 1-3.

Izuzev specifičnih oblika, analiza će težiti jednostavnoj podjeli morfoloških karakteristika, obzirom da pri oblikovanju određene posude, često postoji čitav niz mogućih varijacija, a koje zapravo pripadaju istom tipu. Na taj način ćemo izbjeći nepotrebnu i masovniju tipološku podjelu. Analize će pratiti i dostupne analogije tipoloških podjela keramike tankih stijenki. Ovako koncipiran model cjelokupne analize keramike tankih stijenki, s jednog ili više različitih lokaliteta, pokazao se kao vrlo pragmatičan i uspješan.[407]

[407] BORZIĆ 2011, 244.

ZDJELICE:

TIP	MORFOLOŠKI OPIS	CRTEŽ / ANALOGIJA
Z-KTS 1	Morfološki pripada tipu poluloptastih zdjelica na niskoj kružnoj, punoj nozi. Obod je ravan i nenaglašen. Gornji dio tijela je najčešće okomit ili blago zaobljen. Na Gračinama se pojavljuje među materijalom FKTS 1 i 2.	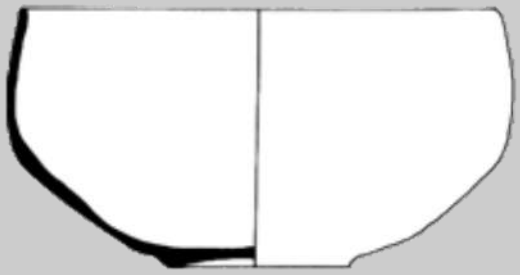 **Preuzeto iz Schindler-Kaudelka 2012, forma 68.**
Z-KTS 2	Poluloptasta zdjelica s različito raščlanjenim prstenasto zadebljanim obodom. Tijelo je manje ili više zaobljeno, a najveća širina nalazi se na gornjem dijelu posude. Dno je položeno na nisku kružnu nogu. Na Gračinama se pojavljuje među materijalom FKTS 3.	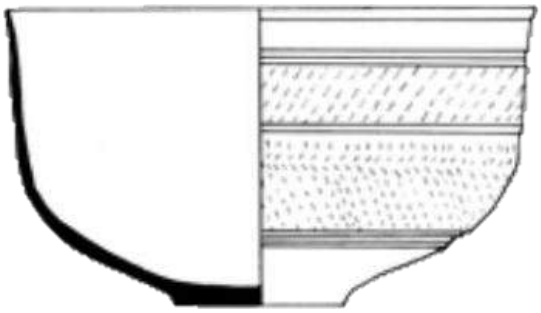 **Preuzeto iz Schindler-Kaudelka 2012, forma 84**
Z-KTS 3	Morfološki odgovara tipu cilindrične zdjelice s donjim koničnim dijelom koji završava niskom kružnom nogom. Obod je u pravilu prstenasto zadebljan i blago izvijen van. Na Gračinama se pojavljuje među materijalom FKTS 2 i 4.	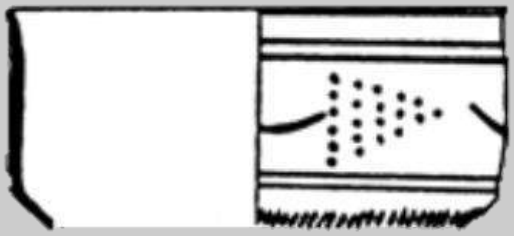 **Preuzeto iz Schindler-Kaudelka 2012, forma 102**

Z-KTS 4	Morfološki odgovara tipu konveksnih zdjelica sa ravnim nenaglašenim i različito narebrenim obodom. Najveća širina posuda je u donjem pregibnom dijelu. Vanjska stijenka je premazan sitnozrnatim pijeskom i crvenkastom bojom. Na Gračinama se pojavljuje među materijalom FKTS 5 i 6.	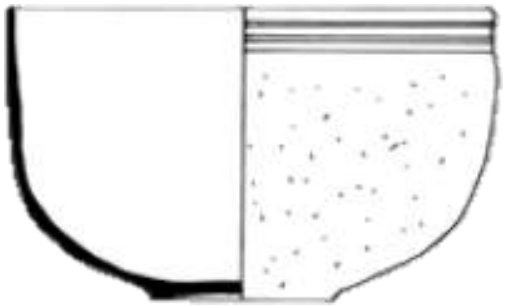 **Preuzeto iz Schindler-Kaudelka 2012, forma 115.**

ČAŠE:

TIP	MORFOLOŠKI OPIS	CRTEŽ / ANALOGIJA
Č-KTS 1	Poluloptasta čaša koja leži na niskoj bikoničnoj nozi. Obod je izvijen prema van sa trokutastim presjekom. Na Gračinama se pojavljuje među materijalom FKTS 1, 2 i 4.	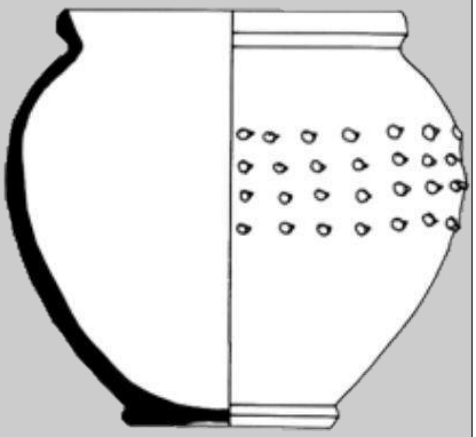 **Preuzeto iz Schindler-Kaudelka 2012, forma 35**
Č-KTS 2	Konične čaše s visokim okomitim višestruko raščlanjenim ili prstenasto zadebljanim obodom, oblim ramenom, koničnim tijelom i ravnim dnom. Na Gračinama se pojavljuje među materijalom FKTS 2, 3, 5 i 8.	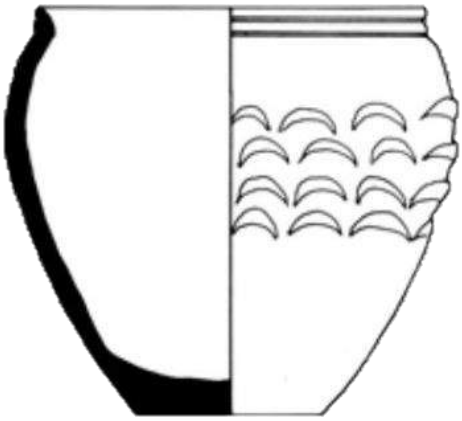 **Preuzeto iz Schindler-Kaudelka 2012, forma 117.**
Č-KTS 3	Čaša trbušastog tijela sa naglašenim i izvijenim obodom, koja leži na ravnom dnu sa prstenastim proširenjem. U gornjem dijelu posude javlja se niz profilacija različitih dubina, a koje su na vanjskoj stijenki ispunjene barbotin bradavičastim dekoracijama. Na Gračinama se pojavljuje među materijalom FKTS 9.	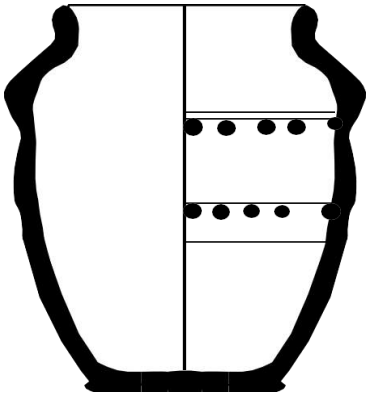 **Izradio M. Rašić prema obliku posude - Forma 411, Brusić 1999.**

3.3.1.1. FKTS 1 – FABRIKAT A (T. 33)

Ovo posuđe pripada srednje zastupljenom tipu na Gračinama. Proizvedeno je u oksidacijskim uvjetima pečenja, sa pečenom glinom crvenkaste i brojnim primjesama zrnaca bijele boje. Usporedbom strukture pripisujemo ga najstarijem keramičkom materijalu fabrikata A koji se javlja na lokalitetu *Magdalensberg*, čiji fundus će biti osnova za fabrikatnu i tipološku analizu gotovo cjelokupne keramike tankih stijenki sa lokaliteta Gračine.[408] Karakterizira ga uglavnom vrlo dobra kvaliteta proizvoda sa površinom stijenke koja se ne tretira posebno, nego je uglavnom hrapava sa vidljivim primjesama.

Među dekorativnim elementima izdvajamo pravilno raspoređene bradavičaste motive na trbuhu posude i rjeđe sloj tankog premaza sivkaste gline.[409]

Među obrađenim materijalom sa lokaliteta Gračine, ovoj fabrikatnoj skupini keramike tankih stijenki odgovara ukupno 17 ulomaka. Tipološki ih dijelimo na trbušaste čaše sa izvijenim obodom trokutastog presjeka pod nazivom Č-KTS 1 i poluloptaste zdjelice sa ravnim nenaglašenim obodom i niskom punom nogom naziva Z-KTS 1.

Cjelokupan materijal odgovara radionicama srednjoitalske produkcije.

Od ukupnog broja ulomaka, svi će biti tabelarno, a manji dio i kataloški obrađen. Određen broj ulomaka nije uključen u analizu, zbog svoje usitnjenosti ili tehnološki dvojbenih fragmenata.

Slika 41. *Primjer vanjske stijenke i strukture FKTS 1 na lokalitetu Gračine (Foto: M. Rašić)*

[408] SCHINDLER-KAUDELKA 1975, 30-31.
[409] SCHINDLER-KAUDELKA 1975 (Tab. 1-9).

FKTS 1 / Č-KTS 1 (Kat. br. 85-87)

Osnovna morfološka odlika ove skupine je poluloptasta čaša koja leži na niskoj bikoničnoj nozi. Obod je izvijen prema van, a formira trokutasti presjek. Na vanjskoj stijenci zabilježen je pravilno raspoređen bradavičasti ukras. Keramika je dobre kvalitete sa stijenkom debljine od 2 do 4 mm.

Tipološki odgovara formi čaše *Magdalensberg 35a – Ricci 1/61 - Marabini XIII*. Ovaj proizvod je čest među materijalom lokaliteta u Magdalensbergu, unatoč tome nije riječ o domaćoj produkciji, nego tipičnom srednjoitalskom proizvodu sa širokom distribucijom.[410] Posljednjim istraživanjima *Schindler-Kaudelka* ovaj tip smješta u fazu *Komplex 3* lokaliteta u Magdalensbergu, čime proizvode ove skupine datiramo u period posljednjeg desetljeća 1. st. pr. Kr.[411]

Među materijalom sa lokaliteta Gračine ukupno dokumentiramo 15 ulomaka ovog tipa koji pokazuje određenu homogenost pri strukturi i izvedbi posude. Morfološki prevladavaju ulomci oboda, dok se trbuh prepoznaje prema tankoj i blago zaobljenoj stijenki sa bradavičastom dekoracijom. Obzirom na ovakvu morfološku strukturu kao i druge tehnološke specifičnosti ulomaka, možemo očekivati najmanje 3, a najviše 5 posuda ovog tipa. Na dalmatinskim lokalitetima, izravnu analogiju pronalazimo na Tiluriju,[412] dok se sličan tip dokumentira i na Krku.[413]

Kataloški su izdvojena tri ulomka (Kat. br. 85-87). Svi odgovaraju gornjem dijelu posude sa crvenkastom strukturom, izvijenim obodom trokutastog presjeka i bradavičastom dekoracijom. Po jedan ulomak je pronađen unutar drugog iskopnog sloja u kvadratima X-1 i X-2, a posljednji unutar petog iskopnog sloja u kvadratu VIII-2.

Ostatak nekatalogiziranog materijala pronađen je uglavnom unutar trećeg i četvrtog iskopnog sloja u kvadratu X-3, odnosno u kvadratima II-1 i IV-3.

[410] SCHINDLER-KAUDELKA 1975, 67-68; MARABINI 1973, 257. RICCI 1985, 257.
[411] SCHINDLER-KAUDELKA 2012, 355.
[412] ŠIMIĆ-KANAET 2010, 31.
[413] KONESTRA 2016, 365, tip 313, T. 20.

TIP	FABRIKAT MAGDALENSBERG	MORFOLOGIJA MAGDALENSBERG	ISKOPNI SLOJ						DATACIJA	BROJ ULOM.
			I	II	III	IV	V	Nep.		
FABRIKAT KERAMIKE TANKIH STIJENKI 1										
Č-KTS 1	A	35	-	1	1	2	1	9	Posljednje desetljeće 1. st. pr. Kr.	14

Tablica 14. *Pozicije pronalaska FKTS 1 na lokalitetu Gračine (Izradio M. Rašić).*

3.3.1.2. FKTS 2 – FABRIKAT C (T. 33-36)

Posuđe ove fabrikatne skupine je najzastupljenije među keramikom tankih stijenka na lokalitetu Gračine. Proizvedeno je u redukcijskim uvjetima pečenja, sa pečenom glinom sivkaste boje, a u čijoj strukturi se očituje velika količina primjesa sitnih zrnaca crne, sive i bijele boje. Uprava takva struktura čini prepoznatljivu hrapavu vanjsku stijenku posude, dok je u rijetkim slučajevima ona blago glačana. Dodatno se ističe i iznimno tvrdim stijenkama dobre kvalitete. Dekorativni elementi u ovoj skupini su često zastupljeni a njihova izvedba ovisi o glatkoći vanjske stijenke. Ulomci sa grubo tretiranom vanjskoj stijenkom često imaju dekoraciju linearnog ili geometrijskog urezivanja, dok se na zaglačenim stijenkama javljaju barbotin reljefni motivi.

Usporedbom strukture, morfologije i ukupne ikonografije, svi ulomci ove skupine odgovaraju keramici tankih stijenki Fabrikata C sa lokaliteta u Magdalensbergu.[414]

Među obrađenim materijalom sa lokaliteta Gračine, ovoj fabrikatnoj skupini odgovara ukupno 121 ulomak, od čega morfološki izdvajamo po dva tipa čaša i zdjelica. Tipološki ih dijelimo na čaše keramike tankih stijenki (ČKTS) 1 i 2, odnosno zdjelice keramike tankih stijenki (ZKTS) 1 i 3. Cjelokupan materijal odgovara radionicama sjevernoitalske produkcije.

Konačno su morfološki raspoređena ukupno 53 ulomka, koja će biti tabelarno, a u manjem postotku i kataloški obrađena. Ostatak materijala ove fabrikatne skupine biti će prikazan u kategoriji nepoznatnih oblika.

Slika 42. *Primjer vanjske stijenke i strukture FKTS 2 na lokalitetu Gračine (Foto: M. Rašić)*

[414] SCHINDLER-KAUDELKA 1975, 31-32.

FKTS 2 / Č-KTS 1 (Kat. br. 88)

Morfološki gotovo u potpunosti odgovara oblicima poluloptastih čaša koje su zastupljene u FKTS 1 na lokalitetu Gračine, odnosno Magdalensberškim čašama iz fabrikata A.[415] Ipak, struktura stijenke je sive boje sa većom količinom primjesa koje izbijaju na gruboj vanjskoj stijenki i odgovaraju fabrikatu C. Ovi proizvodi tipični su za sjevernoitalske radionice augustovskog razdoblja.

Na Gračinama je ukupno dokumentirano šest ulomaka ovog tipa koji pokazuje homogenost pri strukturi i izvedbi posude. Morfološki prevladavaju fragmenti trbuha sa bradavičastim ukrasom, i nešto manje ulomaka izvijenog oboda. Sudeći prema morfologiji i strukturi ulomaka, možemo očekivati najmanje četiri, a najviše pet posuda ovog tipa.

Kataloški je izdvojen samo jedan ulomak trbuha posude (Kat. Br. 88) sa vidljivom bradavičastom dekoracijom. Pronađen je u kvadratu IV-3 dok se ostatak nekatalogiziranog materijala dokumentira uglavnom u kvadratu IV- 3 te jedan ulomak unutar trećeg iskopnog sloja u kvadratu C-3.

FKTS 2 / Č-KTS 2 (Kat. br. 89-92)

Morfološki odgovara tipu koničnih čaša s visokim okomitim višestruko rasčlanjenim ili prstenasto zadebljanim obodom, oštrim ili oblim ramenom, koničnim tijelom i ravnim dnom. Na vanjskoj stijenki među dekorativnim elementima zabilježeni su isključivo linearno urezani motivi.

Tipološki se javljaju različite skupine koje odgovaraju formi *Magdalensberg 78* i *79*, koje Schindler smješta u fazu *Komplex 3* i *4* lokaliteta u Magdalensbergu, s datacijom u period od 10. god. pr. Kr. - 15. god. Morfološki su najčešći ulomci dna i oboda koji pokazuju tehnološku ujednačenost pri izradi i strukturi.[416]

Na Gračinama je tako među ovom fabrikatnom skupinom dokumentirano ukupno 26 ulomaka, od čega prema Magdalensberškoj tipologiji tri ulomka odgovaraju skupini *79* i ostatak

[415] *Magdalensberg 35a – Ricci 1/61 - Marabini XIII.*
[416] SCHINDLER-KAUDELKA 1975, 91-92; SCHINDLER-KAUDELKA 2012, 354-357.

različitim formama skupine *78*. Sudeći prema morfologiji i strukturi ulomaka, možemo očekivati najmanje šest, a najviše deset posuda ovog tipa.

Kataloški izdvajamo četiri ulomka. Prva dva ulomka odgovaraju formi *Magdalensberg 78*, od čega morfološki dokumentiramo dijelove dna i oboda. Ulomak gornjeg dijela tijela ima sačuvan okomiti višestruko raščlanjen i prstenasto zadebljan obod sa oštrim prijelazom u blago zaobljen trbuh posude (Kat. 89). Na vanjskoj stijenki vidljivi su linearni geometrijski ornamenti koji obuhvaćaju stijenku tijela i oboda, a sastoje se od četiri plitko urezane linije koji zatvaraju prostor trokutastog oblika. Pronađen je unutar trećeg iskopnog sloja u kvadratu B-10. Drugi ulomak je dio ravnog dna sa zakošenim prijelazom u trbuh posude (Kat. 90). Na vanjskoj stijenki trbuha vidljivi su ponovno geometrijski motivi, izvedeni dvostrukim linijama. Na ravnom dnu sačuvan je dio plitko urezane kružnice. Pronađen je na istoj poziciji kao i prethodni ulomak. Ostatak nekatalogiziranih ulomaka pronađen je unutar različitih iskopnih slojeva i kvadrata. Dva ulomka unutar petog iskopnog sloja u kvadratu C-7 i D-5, sedam ulomaka unutar trećeg iskopnog sloja u kvadratima IX-4 i B-10, četiri ulomka unutar drugog iskopnog sloja u kvadratima A-11 i C-4, i tri ulomka u kvadratu E-1 bez pozicije iskopnog sloja.

Ulomci koji odgovaraju formi *Magdalensberg 79*, morfološki čine isključivo ostatke oboda posude. Kataloški obrađeni ulomci (Kat. br. 91 i 92) imaju višestruko raščlanjen i prstenasto zadebljan obod sa oblim ramenom i blago zakrivljenom stijenkom tijela. Vanjska stijenka je blago zaglačana bez vidljive dekoracije. Pronađeni su unutar sonde u kvadratu B-3. Obje skupine javljaju se u kasnoaugustovskom periodu na lokalitetu *Magdalensberg*, dok njihove analogije u Naroni,[417] Burnumu,[418] Tiluriju[419] i dr., možemo pratiti sve do polovice 1.st.

[417] TOPIĆ 2005, 211 (T. 9/83-85).
[418] BORZIĆ 2011, 253.
[419] ŠIMIĆ-KANAET 2003, 139-140 (T. 7/1, 5).

FKTS 2 / Z-KTS 1 (Kat. br. 93-96)

Morfološki pripada tipu poluloptastih zdjelica na niskoj kružnoj, punoj nozi. Obod je okomit, visok i nenaglašen. Među dekorativnim elementima, vrlo rijetko su zabilježeni geometrijski motivi koncentričnih kružnica, koji se javljaju na prijelazu iz ramena/oboda u trbuh posude. Vanjska stijenka je blago zaglačana sa vidljivim primjesama.

Tipološki ovaj oblik odgovara različitim skupinama forme *Magdalensberg 68*, a na Gračinama je zastupljen sa 16 ulomaka.[420] Morfološki su dokumentirani ulomci oboda, dna i trbuha posude. Sudeći prema morfologiji i strukturi ulomaka, možemo očekivati najmanje tri a najviše pet posuda.

Kataloški izdvajamo četiri ulomka, od čega po dva oboda, ulomak donjeg dijela i trbuha posude. Prvi ima nešto okomitiju stijenku gornjeg dijela tijela sa visokim, ravnim i nenaglašenim obodom (Kat. br. 93), a koja odgovara formi *Magdalensberg 68b*. Sačuvan je i ulomak oštrijeg prijelaza iz ramena u trbuh posude, koji je dodatno naglašen plitkim profilacijama u obliku dva niza koncentričnih kružnica. Pronađen je unutar sonde kvadrata IV-3. Drugi ulomak pripada formi *Magdalensberg 68a*, a čini ga visoki nenaglašeni oboda sa zaobljenim prijelazom u trbuh posude (Kat. br. 94). Nije poznata pozicija pronalaska ovog ulomka. Istoj skupini odgovara ulomak niskog i punog dna sa prijelazom u poluloptasti dio trbuha (Kat. Br. 95) i ulomak ravnog trbuha sa plitkom profilacijom (kat. br. 96). Pronađeni su unutar trećeg iskopnog sloja u kvadratu B-10 i unutar drugog iskopnog sloja kvadrata D-5.

Ostatak nekatalogiziranog materijala dokumentiran je unutar trećeg iskopnog sloja u kvadratu B-9, zatim unutar drugog iskopnog sloja u kvadratima A-11, B-0, C-5 i D-4, te u kvadratima E-1 i B-9 bez podataka o poziciji iskopnog sloja.

Svi navedeni proizvodi tipični su za sjevernoitalske radionice od ranoaugustovskog do ranotiberijevskog vremena (Komplex II-V),[421] a osim proizvodnog područja, ovaj vrlo česti tip javlja se na nizu jadranskih lokaliteta, od čega možemo izdvojiti Burnum,[422] Tilurij,[423] Zadar[424] i Naronu.[425]

[420] SCHINDLER-KAUDELKA 1975, 84-86.
[421] SCHINDLER-KAUDELKA 1975, 84-87; SCHINDLER-KAUDELKA 2012, 352-259.
[422] ZABEHLICKY-SCHEFFENEGGER – M. KANDLER 1979, 26 (T. 4/9-11); BORZIĆ 2011, 247-249.
[423] ŠIMIĆ-KANAET 2003, 140, T. 8/1.
[424] GLUŠČEVIĆ 1990, 134, 183, T. XXI/Gr. 12/2; PEROVIĆ – I. FADIĆ 2009, 70-71, Gr. 10 / Kat. br. 40; 76-77, Gr. 13 / Kat. br. 60.
[425] ŠIMIĆ-KANAET 2003, 140, T. 8/1.

FKTS 2 / Z-KTS 3 (Kat. br. 97-100)

Morfološki odgovara tipu cilindrične zdjelice s donjim koničnim dijelom koji završava niskom kružnom nogom. Obod je u pravilu prstenasto zadebljan i blago izvijen van. Među dekorativnim elementima zastupljeni su različiti vegetabilni motivi u barbotin tehnici. Vanjska stijenka je blago zaglačana sa vidljivim primjesama.

Tipološki ovaj oblik odgovara različitim skupinama forme *Magdalensberg 80,* a na Gračinama je zastupljen sa šest ulomaka.[426] Morfološki su dokumentirani uglavnom ulomci trbuha i jedan obod. Sudeći prema morfologiji i strukturi ulomaka, možemo očekivati najmanje četiri a najviše pet posuda.

Kataloški izdvajamo ukupno četiri ulomka različitih podskupina. Prvi ulomak ima sačuvan gornji dio tijela sa naglašenom profilacijom i oštrim prijelazom u dno posude. Na trbuhu vanjske stijenke sačuvana je vegetabilna reljefna dekoracija (Kat. br. 97). Tipološki odgovara podskupini *Magdalensberg 80h*, a na Gračinama je pronađen u trećem iskopnom sloju kvadrata B-8.

Drugi ulomak (Kat. br. 98) ima sačuvan bikonični dio trbuha sa prstenasto zadebljanim i oštro naglašenim prijelazom u donji dio posude, čime odgovara podskupini *Magdalensberg 80k*. Vanjska stijenka je dobro zaglačana sa sačuvanim vegetabilnim reljefom. Ukupno su dokumentirana tri takva ulomka ali bez preciznijih podataka o poziciji pronalaska.

Idući ulomak (Kat. Br. 99) ima sačuvan visoki i prstenasto zadebljan obod ispod kojeg se nalazi oštra plitka profilacija, čime odgovara podskupini *Magdalensberg 80g*. Na vanjskoj stijenki dodan je i niz barbotin točkastih motiva. Pronađen je u trećem iskopnom sloju kvadrata XI-3.

Posljednji kataloški obrađen ulomak (Kat. Br. 100) ima sačuvan trbuh posude sa različitim dekorativnim elementima. Na vanjskoj stijenki tako se nalaze vegetabilni motivi streličastih ili blago zaobljenih linija sa srcolikim završetcima, te koncentrične kružnice i barbotin točkasti reljefi u formi friza. Ovaj oblik i dekoracija tipični su za nekoliko različitih podskupina forme *Magdalensberg 80*. Pronađen je unutar sonde kvadrata VIII-3.

Svi navedeni tipovi pripadaju fabrikatu C, čiji materijal pronalazimo među sjevernoitalskim radionicama, a posebice u okolici Torina. Magdalensberški materijal ove

[426] SCHINDLER-KAUDELKA 1975, 92-95.

skupine *Schindler* smješta u fazu *Komplex 2*, s datacijom u period od 25. god. pr. Kr. do 15. god.[427] Analogije pronalazimo u Burnumu,[428] Emoni,[429] Loronu,[430] Akvileji[431] i drugdje.

FKTS 2 / OSTALO

Grupu ostalih čine ulomci koje na temelje vizualne analize strukture stijenke prepoznajemo kao FKTS 2. Ukupno je dokumentirano 69 ulomaka, od čega morfološki sa sigurnošću osam ulomaka pripisujemo nekom obliku čaše i 24 fragmenta zdjelica.

TIP	FABRIKAT MAGDALENSBERG	MORFOLOGIJA MAGDALENSBERG	ISKOPNI SLOJ						DATACIJA	BROJ ULOM.
			I	II	III	IV	V	Nep.		
FABRIKAT KERAMIKE TANKIH STIJENKI 2										
Č-KTS 1	C	Nep.	-	-	1	-	-	6	Posljednje desetljeće 1. st. pr. Kr.	7
Č-KTS 2	C	78	-	4	9	-	2	7	1. pol. 1. st.	22
		79	-	-	-	-	-	-	1. pol. 1. st.	4
Z-KTS 1	C	68	-	6	2	-	-	8	25. god. pr. Kr. – 15. god.	16
Z-KTS 3	C	80	-	-	2	-	-	4	25. god. pr. Kr. – 15. god.	6
OSTALO	C	NN	-	17	16	8	-	28	-	69
UKUPNO	**C**	**68; 78; 79; 80.**	**-**	**25**	**29**	**8**	**2**	**53**	**25. god. pr. Kr. – 50. god**	**121**

Tablica 15. *Pozicije pronalaska FKTS 2 na lokalitetu Gračine (Izradio M. Rašić).*

[427] SCHINDLER-KAUDELKA 1975, 92; SCHINDLER-KAUDELKA 2012, 352-353; GREEN, Tab 9, 3.
[428] BORZIĆ 2011, 251-252.
[429] PLESNIČAR-GEC 1971, 115-120 (T. I/3).
[430] BRASSOUS, 2001 180-181 (Fig. 2/20-26).
[431] RICCI 1985, 282.

3.3.1.3. FKTS 3 – FABRIKAT D (T. 37-38)

Posuđe ovog tipa pripada skupini srednje zastupljenih ulomaka keramike tankih stijenki na Gračinama. Proizvedeno je u redukcijskim uvjetima pečenja, a odlikuje ga sitnozrnata i dobro pročišćena pečena glina sivo-crne boje. U strukturi se može javiti i manji postotak sitnih bijelih primjesa. Stijenke posude su iznimno tanke, najčešće do 2 mm. Vanjska stijenka je dobro zaglačana sa slabo sačuvanim tamno sivim ili crnim premazom.

Dekorativni elementi u ovoj fabrikatnoj skupini su relativno često zastupljeni, a izvedeni su u tehnikama ruletiranja i linearnog urezivanja. Ruletirani motivi izvođeni su u različitim pojasevima, ispunjeni točkama, zarezima, trokutićima i dr. sličnim motivima. S druge strane linearni motivi formiraju spiralne dekoracije u obliku koncentričnih kružnica ili nešto češće pravilne geometrijske površine ispunjene nizom koncentričnih horizontalnih linija, a koje se u nešto širim pravilnim razmacima presijecaju vertikalnim.

Usporedbom strukture, morfologije i ukupne ikonografije, svi ulomci ove skupine odgovaraju keramici tankih stijenki „terra nigra“ ili Fabrikat D sa lokaliteta u Magdalensbergu.[432]

Među obrađenim materijalom sa lokaliteta Gračine, ovoj fabrikatnoj skupini odgovara ukupno 49 ulomaka, od čega su morfološki zastupljene čaše i zdjelice. Tipološki su dokumentirane konične čaše sa višestruko raščlanjenim i prstenasto zadebljanim obodom pod nazivom Č-KTS 2, odnosno, poluloptaste zdjelice sa različito raščlanjenim ili prstenasto zadebljanim obodom pod nazivom Z-KTS 2.

Cjelokupan materijal odgovara radionicama sjevernoitalske produkcije.

Konačno je morfološki raspoređeno ukupno 25 ulomaka, koji će biti tabelarno, a u manjem postotku i kataloški obrađeni. Ostatak materijala ove fabrikatne skupine biti će prikazan u kategoriji nepoznatih oblika.

[432] SCHINDLER-KAUDELKA 1975, 32-33.

Slika 43. *Primjer vanjske stijenke i strukture FKTS 3 na lokalitetu Gračine (Foto: M. Rašić)*

FKTS 3 / Č-KTS 2 (Kat. br. 101-102)

Konične čaše s crnim premazom i lunulastim motivima na vanjskoj stijenki. Obod je visok, okomit i višestruko rasčlanjen.

Tipološki ovaj oblik odgovara formi *Magdalensberg 99*, a na Gračinama je zastupljen sa sedam ulomaka. Tehnološki pokazuju ujednačenost pri izradi i strukturi. Morfološki su zastupljeni ulomci oboda i tijela, najmanje dvije a najviše tri posude.

Kataloški su obrađena dva ulomka oboda posude sa dekoracijom lunulastih motiva. Oba ulomka imaju okomit višestruko raščlanjen i prstenasto zadebljan obod, obla ramena i zaobljenu stijenku tijela (Kat. br. 101 i 102). Prijelaz iz ramena u trbuh posude naglašen je plitkom profilacijom ili frizom koji ograničava lunulastu dekoraciju na trbuhu. Osim toga vanjska stijenka je dobro zaglačana sa sačuvanim crnim premazom. Prvi ulomak je pronađen unutar petog iskopnog sloja u kvadratu A-1. Ostatak nekatalogiziranog materijala zabilježen je u kvadratima VIII-3 i C-4.

Magdalensberški materijal ove skupine datiramo u period od 20.-30. god.[433]

[433] SCHINDLER-KAUDELKA 1975, 106.

FKTS 3 / Z-KTS 2 (Kat. br. 103-109)

Poluloptaste zdjelice s različito raščlanjenim prstenasto zadebljanim obodom. Tijelo je manje ili više zaobljeno, a najveća širina nalazi se na gornjem dijelu posude. Dno je položeno na nisku kružnu nogu. Među dekorativnim elementima javlja se ruletiranje i plitko urezane linearne koncentrične kružnice.

Tipološki ovoj skupini pripadaju različite forme zdjelica koje možemo usporediti sa oblicima *Magdalensberg 84, 87, 95* i *97*. Na Gračinama je zastupljeno ukupno 17 ulomaka, od čega su morfološki dokumentirani obod i trbuh posuda. Sudeći prema morfologiji i strukturi ulomaka, možemo očekivati najmanje sedam a najviše devet različitih posuda.

Kataloški izdvajamo ukupno šest ulomaka.

Forma poluloptastih zdjelica sa prstenasto zadebljanim obodom i motivom ruletiranja na vanjskoj stijenki koja odgovara skupini *Magdalensberg 84*, dokumentirana je na devet ulomaka, od čega najveći broj odgovara podskupini *Magdalensberg 84a*. Potonju skupinu predstavlja ulomak kat. Br. 103, a prepoznaje se po tehnici ruletiranja ispunjenoj točkastim motivima i izvijenim obodom prema van. Drugoj podskupini pripadaju ulomci *Magdalensberg 84i* sa obodom uvučenim prema unutra i ruletiranim zarezima u dva niza. Ovu skupinu predstavlja samo jedan ulomak kat. Br. 104, pronađen unutar trećeg iskopnog sloja u kvadratu A-1. Konačno, ulomak kat. Br. 105 odgovara podskupini *Magdalensberg 84p*. Ovaj ulomak blago zaobljenog trbuha ima dva niza ruletiranih površina ispunjenih zarezima, a koje su odvojene koncentričnim kružnicama i prstenastim zadebljanjem na prijelazu iz ramena u trbuh posude.[434] Analogije pronalazimo u materijalu s lokaliteta u Ticinu,[435] Naroni[436] i Burnumu.[437] Ostatak nekatalogiziranog materijala uglavnom nema poznatu poziciju pronalaska, izuzev jednog ulomka dokumentiranog u kvadratu B-3.

Samo jedan ulomak oboda poluloptaste zdjelice (Kat. br. 106) ima sačuvanu spiralnu dekoraciju u obliku koncentričnih kružnica, a morfološki ga prepoznajemo kao tip *Magdalensberg 87*.[438] Analogije pronalazimo u materijalu s lokaliteta u *Ornavasso*.[439] Na Gračinama je ovaj ulomak pronađen u petom iskopnom sloju kvadrata VII-2.

[434] SCHINDLER-KAUDELKA 1975, 95-98.
[435] DE MICHELI 1997, 218.
[436] TOPIĆ 2003, 218, 305 (T. 13/123-125).
[437] BORZIĆ 2011, 287. (Kat. br. 1-0794, 1-0795 i 4-0395)
[438] SCHINDLER-KAUDELKA 1975, Tab. 16, 80l i 80k.
[439] PERSONA 29 (Tab. 22, 4).

Ukupno su pronađena i tri ulomka cilindrične zdjelice sa višestruko raščlanjenim obodom i geometrijskom dekoracijom ispunjenom nizom koncentričnih horizontalno i vertikalno postavljenih linija, a koji morfološki odgovaraju podskupini *Magdalensberg 95b.*[440] Kataloški su obrađena dva ulomka (Kat. br. 107 i 108).[441] Potonji ulomak pronađen je unutar drugog iskopnog sloja u kvadratu X-2, dok je ostatak nekatalogiziranog materijala pronađen unutar drugog iskopnog sloja u kvadratu XI-2.

Konačno, ovoj fabrikatnoj skupini pripada i ulomak cilindričnog tijela sa ruletiranim trokutastim motivima na vanjskoj stijenci. Izdvajamo tek jedan ulomak kat. Br. 109, kojeg nakon morfološke i ikonografske usporedbe prepoznajemo kao podskupinu *Magdalensberg 97i.*[442] Pronađen je unutar trećeg iskopnog sloja u kvadratu IX-4 na Gračinama. Analogije pronalazimo u materijalu s lokaliteta u Naroni,[443] Emoni[444] i Raveni.[445]

Konačno cjelokupan materijal ove morfološke podskupine pripada sjevernoitalskim radionicama a datiramo ga prema Magdalensberškoj fazi Komplex 5, u period od 15. - 25. god.[446]

FKTS 3 / OSTALO

Grupu ostalih čine ulomci koje na temelje vizualne analize strukture stijenke prepoznajemo kao FKTS 3. Ukupno su dokumentirana 24 ulomka, od čega morfološki sa sigurnošću 17 ulomaka pripisujemo nekom obliku zdjelice, odnosno, 3 fragmenta nekom obliku čaše.

[440] SCHINDLER-KAUDELKA 1975 (Tab. 18, 95b); EMONA (Tab. 85, 10; 95, 18; 150, 25; BELLINZONA, Tab. 84, 7.
[441] SCHINDLER-KAUDELKA 1975, 103.
[442] SCHINDLER-KAUDELKA 1975, 105.
[443] TOPIĆ 2003, 218, 305 (T. 13/126).
[444] PLESNIČAR-GEC, 1977, 19-20 (T. 1/65).
[445] MAIOLI 1972-1973, 108, 119.
[446] SCHINDLER-KAUDELKA 2012, 358-359.

TIP	FABRIKAT MAGDALENSBERG	MORFOLOGIJA MAGDALENSBERG	ISKOPNI SLOJ						DATACIJA	BROJ ULOM.
			I	II	III	IV	V	Nep.		
FABRIKAT KERAMIKE TANKIH STIJENKI 3										
Č-KTS 2	D	99	-	-	-	-	1	6	20.-30. god.	7
Z-KTS 2	D	84	-	-	2	1	-	6	15.-25. god.	9
		87	-	-	-	-	1	-	15.-25. god.	1
		95	-	3	-	-	-	-	15.-25. god.	3
		97	-	-	-	-	-	1	15.-25. god.	1
OSTALO	D	-	-	3	5	2	2	12	-	24
UKUPNO	**D**	**84; 87; 95; 97; 99**	**-**	**6**	**7**	**3**	**4**	**25**	**20.-30. god.**	**45**

Tablica 16. *Pozicije pronalaska FKTS 3 na lokalitetu Gračine (Izradio M. Rašić).*

3.3.1.4. FKTS 4 – FABRIKAT E (T. 39-40)

Posuđe ovog tipa pripada grupi srednje zastupljenih ulomaka keramike tankih stijenki na Gračinama. Proizvedeno je u redukcijskim uvjetima pečenja, a karakterizira ga sivkasta, ili sivkasto-plava boja sitnozrnate i dobro pročišćene gline bez vidljivih primjesa. Glina je tvrdo pečena sa debljinom stijenke od 2-3.5 mm. Vanjska stijenka je gotovo u potpunosti glatka sa sjajnim crnim premazom.

Dekorativni elementi u ovoj fabrikatnoj skupini su često zastupljeni, a izvedeni su isključivo barbotin tehnikom sa češljastim i različitim vegetabilnim motivima.

Usporedbom strukture, morfologije i ukupne ikonografije, svi ulomci ove skupine odgovaraju keramici tankih stijenki „terra nigra mit engobe“ ili Fabrikat E sa lokaliteta u Magdalensbergu.[447]

Među obrađenim materijalom sa lokaliteta Gračine, ovoj fabrikatnoj skupini odgovara ukupno 30 ulomaka, od čega su morfološki zastupljene čaše i zdjelice. Tipološki su dokumentirane poluloptaste čaše na niskoj bikoničnoj nozi pod nazivom Č-KTS 1, odnosno, cilindrične zdjelice sa donjim koničnim dijelom i niskom kružnom nogom naziva Z-KTS 3.

Cjelokupan materijal odgovara radionicama sjevernoitalske produkcije.

Konačno je morfološki raspoređeno ukupno osam ulomaka, koji će biti tabelarno, a u manjem postotku i kataloški obrađeni.

Slika 44. *Primjer vanjske stijenke i strukture FKTS 4 na lokalitetu Gračine (Foto: M. Rašić)*

[447] SCHINDLER-KAUDELKA 1975, 33.

FKTS 4 / Č-KTS 1 (Kat. br. 110)

Ovoj skupini pripada samo jedan ulomak sa izvijenim i uglato oblikovanim obodom trokutastog presjeka. Svojom formom može odgovarati poluloptastim čašama ali i repertoraru kuhinjske keramike. Također, dvojbena je i njegova opća fabrikatna provenijencija, tipološki podsjeća na raniji fabrikat A, *Magdalensberg 35a-Ricci 1/61-Marabini XIII,* sa ipak nešto uglatije izvedenim obodom, sivom strukturom keramike i crnim premazom koji bi odgovarali Fabrikatu E.[448]

Izrađen je od dobro pročišćene i kvalitetne gline sa zaglačanom vanjskom stijenkom i slabije sačuvanim crnim premazom (Kat. Br. 110). Prema fabrikatnoj skupini datiramo ga u kasnotiberijevsko vrijeme. Nije poznata pozicija pronalaska na lokalitetu Gračine.

FKTS 4 / Z-KTS 3 (Kat. br. 111-114)

Morfološki odgovara tipu cilindrične zdjelice s donjim koničnim dijelom koji završava niskom kružnom nogom. Obod je u pravilu prstenasto zadebljan i blago izvijen van. Među dekorativnim elementima zastupljeni su različiti vegetabilni motivi u barbotin tehnici, slabije sačuvan crni premaz i ulomak češljastog motiva izvedenog ruletiranjem.

Tipološki ulomci odgovaraju različitim skupinama forme *Magdalensberg 102* i *103*. Na Gračinama je dokumentirano ukupno sedam ulomaka od čega su morfološki zastupljeni dijelovi oboda i trbuha posude. Sudeći prema morfologiji i strukturi ulomaka možemo očekivati najmanje tri a najviše pet posuda. Kataloški izdvajamo ukupno četiri ulomka.

Prva tri odgovaraju istoj skupini, a među njima se izdvaja ulomak oboda kat. Br. 111 koji morfološkom i ikonografskom usporedbom odgovara podskupini *Magdalensberg 102i*. Sačuvan je ulomak višestruko raščlanjenog i blago izvijenog oboda prema van, dok su na vanjskoj stijenki vidljivi reljefni vegetabilni motivi sa crnim premazom. Ističe se točkasti motiv raspoređen u prostor trokutastog oblika, a koji vjerojatno simbolizira grozd vinove loze. Pronađen je unutar drugog iskopnog sloja u kvadratu C-2.

Ostala dva ulomka morfološki odgovaraju zaobljenom trbuhu (kat. br. 112) i okomitom prstenasto zadebljanom obodu (kat. br. 113) sa identičnom strukturom, i vegetabilnim reljefnim

[448] SCHINDLER-KAUDELKA 1975, 33.

motivima. Potonji ulomak pronađen je u kvadratu E-1, dok se ostatak ne katalogiziranog materijala pronalazi u istom, odnosno, unutar četvrtog iskopnog sloja u kvadratu VII-2, i unutar trećeg iskopnog sloja u kvadratu B-10. Analogije pronalazimo među sjevernoitalskim ali i jadranskim lokalitetima u Tiluriju[449] i Burnumu[450]. Među Magdalensberškim materijalom, zdjelice ovog tipa datiraju se fazu *Komplex 6*, od 25.-50. godine.[451]

Pronađen je i jedan ulomak specifične ikonografije sa motivom češljastog ukrasa (kat. br. 114).[452] Morfološkom usporedbom odgovara tipu *Magdalensberg 103a*, sa blago zaobljenom stijenkom tijela i prstenasto zadebljanim obodom. Analogije i datacija odgovaraju gotovo u potpunosti prethodnoj skupini.[453] Na Gračinama je ovaj ulomak pronađen unutar drugog iskopnog sloja u kvadratu C-5.

FKTS 4 / OSTALO

Grupu ostalih čine ulomci koje na temelje vizualne analize strukture stijenke prepoznajemo kao FKTS 4. Ukupno je dokumentiran 21 ulomak, od čega se morfološki mogu tek četiri sa sigurnošću pripisati nekom obliku zdjelice.

[449] ŠIMIĆ-KANAET 2003, 145 (T. 10/1-3)
[450] BORZIĆ 2011, 281-282.
[451] SCHINDLER-KAUDELKA 1975, 107-110.
[452] SCHINDLER-KAUDELKA 1975, Tab. 20.
[453] PLESNIČAR-GEC 1977, 16-17; BORZIĆ 2011, 282-283.

TIP	FABRIKAT MAGDALENSBERG	MORFOLOGIJA MAGDALENSBERG	ISKOPNI SLOJ						DATACIJA	BROJ ULOM.
			I	II	III	IV	V	Nep.		
FABRIKAT KERAMIKE TANKIH STIJENKI 4										
Č-KTS 1	E	nepoznato	-	-	-	-	-	1	2. četvrtina 1. st.	1
Z-KTS 3	E	102	-	1	1	1	-	4	2. četvrtina 1. st.	7
		103	-	1	-	-	-	-	2. četvrtina 1. st.	1
OSTALO	E	-	-	4	5	2	-	10	-	21
UKUPNO	**E**	**102; 103**	**-**	**6**	**6**	**3**	**-**	**15**	**2. četvrtina 1. st.**	**30**

Tablica 17. *Pozicije pronalaska FKTS 4 na lokalitetu Gračine (Izradio M. Rašić).*

3.3.1.5. FKTS 5 – FABRIKAT F (T. 40-42)

Posuđe ovog tipa pripada srednje zastupljenoj keramici tankih stijenki na Gračinama. Proizvedeno je u oksidacijskim uvjetima pečenja a karakterizira ga uglavnom narančasto-smeđa boja strukture sa rijetkim bijelim primjesama. Vanjska stijenka je dobro zaglačana i često premazana sitnozrnatim pijeskom i crvenkastom bojom. Među dekorativnim elementima javljaju se uglavnom barbotin lunulasti motivi.

Usporedbom strukture, morfologije i ikonografskih motiva, ulomci ove skupine odgovaraju keramici tankih stijenki „*Rottonige ware mit firnis*“ ili Fabrikatu F sa lokaliteta u Magdalensbergu.[454]

Među obrađenim materijalom sa lokaliteta Gračine, ovoj fabrikatnoj skupini odgovara 42 ulomaka, od čega su morfološki dokumentirani ulomci zdjelica i čaša. Tipološki ulomci uglavnom pripadaju poluloptastim zdjelicama skupine Z-KTS 4 i koničnim čašama skupine Č-KTS 2. Cjelokupan materijal odgovara fabrikatu radionica srednjoitalske produkcije.

Svi ulomci će biti tabelarno analizirani, a u manje postotku i kataloški obrađeni.

Slika 45. *Primjer vanjske stijenke i strukture FKTS 5 na lokalitetu Gračine (Foto: M. Rašić)*

[454] SCHINDLER-KAUDELKA 1975, 33-34.

FKTS 5 / Č-KTS 2 (Kat. br. 115-119)

Konične čaše s visokim okomitim višestruko raščlanjenim i prstenasto zadebljanim obodom, oblim ramenom, koničnim tijelom i ravnim dnom. Među dekorativnim elementima prepoznajemo premaz sitnozrnatim pijeskom i crvenkastom bojom.

Tipološki ovaj oblik odgovara formi *Magdalensberg 117 i 144*. Na Gračinama su zastupljeni sa osam ulomaka.[455] Tehnološki pokazuju ujednačenost pri izradi i strukturi. Morfološki su zastupljeni uglavnom ulomci oboda, tijela i dna, od čega prepoznajemo najmanje tri, a najviše pet posude.

Kataloški je obrađeno pet ulomaka.

Prva skupine forme *Magdalensberg 117* čini ulomak koničnog tijela sa oblim ramenom i dvostruko profiliranim zadebljanim obodom (Kat. Br. 115) te drugi ulomak koničnog tijela sa ravnim dnom (Kat. Br. 116). Prvi ulomak pronađen je unutar trećeg iskopnog sloja u kvadratu B-9. Ostatak nekatalogiziranog materijala pronađen je na istoj poziciji.

Druga skupina forme *Magdalensberg 144* prezentirana je sa tri ulomka konične čaše. Prvi je ulomak oboda sa oblim ramenom i okomitim dvostruko raščlanjenim obodom (Kat. Br. 117). Pronađen je unutar prvog iskopnog sloja u kvadratu VI-3. Zatim ulomak koničnog trbuha sa barbotin lunulastim motivima (Kat. Br. 118). Na vanjskoj stijenki vidljive sitnozrnate primjese crne boje. Pronađen je unutar drugog iskopnog sloja u kvadratu A-4. Konačno, obrađen je i ulomak ravnog dna sa slabo sačuvanim crnim premazom (Kat. Br. 119). Na dnu vidljive dvije koncentrične kružnice. Ovaj ulomak je pronađen u kvadratu C-9.

Analogije pronalazimo u Emoni,[456] Karnuntumu,[457] Burnumu[458] i Tiluriju.[459] Među Magdalensberškim materijalom ove skupine se smještaju u fazu *Komplex 5-7*, s datacijom od ranotiberijevskog perioda do polovice 1. st.[460]

[455] SCHINDLER-KAUDELKA 1975, 124.
[456] PLESNIČAR-GEC, 1977, 21-22, T. 2/13, 14, 17-18.
[457] GRÜNEWALD, 1983, Taf. 16.
[458] BORZIĆ 2011, 771 (Kat. br. 4-0285).
[459] ŠIMIĆ-KANAET, 2003, 145, T. 9/11.
[460] SCHINDLER-KAUDELKA 2012, 358-359.

FKTS 5 / Z-KTS 4 (Kat. br. 120-127)

Morfološki odgovara tipu konveksnih zdjelica sa ravnim nenaglašenim i različito narebrenim obodom. Najveća širina posuda je u donjem pregibnom dijelu. Vanjska stijenka je premazana sitnozrnatim pijeskom i crvenkastom bojom. Dodatno, prepoznajemo i dekoracije sitnih kružnih aplika, linearne ureze i barbotin lunulaste motive.

Tipološki ovaj oblik odgovara formi *Magdalensberg 115* i *116*, odnosno njenim varijacijama.[461] Na Gračinama je zastupljeno ukupno 19 ulomaka, od čega morfološki prevladavaju fragmenti dna i šest ulomaka oboda.

Kataloški je obrađeno osam ulomaka podijeljenih u nekoliko skupina.

U skupini koničnih zdjelica prepoznajemo ulomke sa dvostruko narebrenim obodom (Kat. Br. 120) forme *Magdalensberg 115j*, i one sa višestrukim širokim profilacijama i rebrima (Kat. Br. 121) forme *Magdalensberg 115n*. Potonji ulomak je pronađen unutar drugog iskopnog sloja u kvadratu C-1.

Među oblicima poluloptastog tijela pronađeni su ulomci blago izvijenog oboda prema van, sa dvostrukom profilacijom (Kat. Br. 122) u formi *Magdalensberg 115c*, i uvučen oboda (Kat. Br. 123) sa profilacijom na ramenu posude, a koji odgovara formi *Magdalensberg 115s*. Oba ulomka su pronađena unutar trećeg iskopnog sloja u kvadratu IX-4.

Oblici poluloptastih zdjelica na kojima je zastupljena dekoracija najvjerojatnije pripadaju nekoj od podskupina forme *Magdalensberg 116*. Među dekoracijama se javlja barbotin lunulasti (Kat. Br. 124) i motiv sitnih kružnih aplika (Kat. Br. 125). Prvi ulomak pronađen je unutar drugog iskopnog sloja u kvadratu X-3, a ostatak nema poznatu poziciju pronalaska.

Ostatak nekatalogiziranog materijala uglavnom se odnosi na dna posuda koje mogu pripadati nekoj od prethodno spomenutih skupina ili podskupina. Za katalošku obradu izdvajamo tek dva ulomka sa niskom, punom (Kat. Br. 126) ili blago izvijenom nogom (Kat. Br.127).

Cjelokupan materijal smještamo u faze *Komplex 4* i *5* lokaliteta u Magdalensbergu sa datacijom od kasnoaugustovskog razdoblja do polovice 1. st.[462] Izravne ili barem morfološke

[461] SCHINDLER-KAUDELKA 1975, 116-123; SCHINDLER-KAUDELKA 1975, 106; SCHINDLER-KAUDELKA 1975, 142; SCHINDLER-KAUDELKA 2012, 362-363.
[462] SCHINDLER-KAUDELKA 2012, 356-359.

analogije pronalazimo među relativno dobro zastupljenim materijalom sa lokaliteta u Burnumu.[463]

FKTS 5 / OSTALO

Grupu ostalih čine ulomci koje na temelje vizualne analize strukture stijenke prepoznajemo kao FKTS 5. Ukupno je dokumentirano 15 ulomaka, od čega se morfološki većina može pripisati nekom obliku zdjelice ili čaše.

TIP	FABRIKAT MAGDALENSBERG	MORFOLOGIJA MAGDALENSBERG	ISKOPNI SLOJ						DATACIJA	BROJ ULOM.
			I	II	III	IV	V	Nep.		
FABRIKAT KERAMIKE TANKIH STIJENKI 5										
Č-KTS 2	F	117	-	-	1	-	-	4	20.-50. god.	5
	F	144	1	1	-	-	-	1	20.-50. god.	3
Z-KTS 4	F	115	-	3	2	-	-	9	15.-50. god.	14
		116	-	3	1	-	-	1	15.-50. god.	5
OSTALO	F	/	-	2	3	-	-	10	15.-50. god.	15
UKUPNO	**F**	**115-117**	**1**	**9**	**7**	**-**	**-**	**25**	**15.-50. god.**	**42**

Tablica 18. *Pozicije pronalaska FKTS 5 na lokalitetu Gračine (Izradio M. Rašić).*

[463] BORZIĆ 2011, 289-293.

3.3.1.6. FKTS 6 – FABRIKAT F (T. 43/Kat. br. 128)

Posuđe ovog tipa svojom strukturom i morfologijom je identično prethodnom FKTS 5-FABRIKAT F, izdvaja se tek svjetlo smeđom bojom gline.[464] Vanjska stijenka je dobro zaglačana sa premazom sitnozrnatog pijeska i crvenkaste boje. Ostali dekorativni elementi nisu zabilježeni.

Među obrađenim materijalom sa lokaliteta Gračine, ovoj fabrikatnoj skupini odgovara tek jedan ulomak poluloptaste zdjelice skupine Z-KTS 4 koji tipološki odgovara nekoj od formi *Magdalensberg 115-116*.[465] Ulomak kat. br. 128 ima sačuvan dio poluloptastog tijela koje leži na niskoj punoj nozi. Nije poznata pozicija njegovog pronalaska. Datiramo ga u tiberijevski period, a analogije pronalazimo među brojnim primjercima sa lokaliteta Burnum.[466]

Slika 46. *Primjer vanjske stijenke i strukture FKTS 6 na lokalitetu Gračine (Foto: M. Rašić)*

[464] SCHINDLER-KAUDELKA 1975, 33-34.
[465] SCHINDLER-KAUDELKA 1975, 116-123.
[466] BORZIĆ 2011, 262-263.

3.3.1.7. FKTS 7 – FABRIKAT G (T. 43-44)

Posuđe ovog tipa pripada skupini rijetkih ulomaka keramike tankih stijenki s lokaliteta Gračine. Proizvedeno je u redukcijskim uvjetima pečenja, a karakterizira ga struktura stijenke vrlo slična FKTS 4 (Fabrikata E) sa lokaliteta Gračine. Ovaj tip ima nešto svjetliju sivu boju, manje kvalitetnu glinu i crni premaz. Posebno je prepoznatljiv po dekoraciji pjeskovitog sloja na vanjskoj stijenci. Osim toga javlja se i reljefna dekoracija lunulastog motiva.

Usporedbom strukture, morfologije i ikonografskih motiva, ulomci ove skupine odgovaraju keramici tankih stijenki „Grautonige ware mit firnis“ ili Fabrikatu G sa lokaliteta u Magdalensbergu.[467]

Među obrađenim materijalom sa lokaliteta Gračine, ovoj fabrikatnoj skupini odgovara svega pet ulomaka, od čega su morfološki isključivo dokumentirane zdjelice. Tipološki od tog broja dva ulomka čine dio skupine Z KTS 1 sa poluloptastom formom, niskom punom nogom i ravnim ne naglašenim obodom, a ostatak od tri ulomka spada u skupinu Z KTS 2 sa poluloptastom formom, višestruko raščlanjenim i prstenasto zadebljanim obodom. Cjelokupan materijal odgovara radionicama sjevernoitalske produkcije.

Svi ulomci će biti kataloški analizirani.

Slika 47. *Primjer vanjske stijenke i strukture FKTS 7 na lokalitetu Gračine (Foto: M. Rašić)*

[467] SCHINDLER-KAUDELKA 1975, 34.

FKTS 7 / Z KTS 1 (Kat. br. 129-130)

Poluloptaste zdjelice na niskoj kružnoj, punoj nozi sa okomitim, visokim i nenaglašenim obodom. Vanjska stijenka je dobro zaglačana i ukrašena pijeskovitim premazom. Od ostalih dekorativnih elemenata javlja se jedino reljefni lunulasti motiv.

Tipološki ovaj oblik odgovara formi *Magdalensberg 136*, a na Gračinama su zastupljena svega dva ulomka.[468] Morfološki su dokumentirani ulomci oboda i dna vjerojatno iste posude.

Ulomak trbuha blago zaobljene stijenke ima sačuvanu pjeskovitu dekoraciju u donjem dijelu i lunulasti motiv u gornjem (Kat. Br. 129).

Drugi ulomak ima sačuvanu nisku punu nogu sa prijelazom u poluloptasto tijelo (Kat. Br. 130). Na vanjskoj stijenki sačuvana je pjeskovita dekoracija. Pronađen je unutar četvrtog iskopnog sloja u kvadratu D-5.

Oba ulomka odgovaraju sjevernoitalskim radionicama, a smještamo ih u fazu *Komplex 6* lokaliteta u Magdalensbergu, odnosno u kasnotiberijevski period.[469]

FKTS 7 / Z KTS 2 (Kat. br. 131-132)

Poluloptaste zdjelice s različito raščlanjenim prstenasto zadebljanim obodom. Tijelo je manje ili više zaobljeno, a najveća širina nalazi se na gornjem dijelu posude. Među dekorativnim elementima javlja se tek pjeskoviti sloj na vanjskoj stijenki.

Tipološki je najpribližniji formi *Magdalensberg 134d*. Na Gračinama su ukupno zastupljena tri ulomka, od čega vjerojatno morfološki svi odgovaraju obodu iste posude.

Kataloški izdvajamo dva gotovo identična ulomka poluloptaste zdjelice sa dvostruko profiliranim i prstenasto zadebljanim obodom (Kat. Br. 131 i 132). Vanjska stijenka je dobro zaglačana sa crnim premazom i pjeskovitom dekoracijom. Svi ulomci su pronađeni unutar drugog iskopnog sloja u kvadratu X-2. Isto kao i prethodna forma, pripada sjevernoitalskim radionicama, kronološki smještena u fazu *Komplex 6* lokaliteta u Magdalensbergu, odnosno u kasnotiberijevski period.[470]

[468] SCHINDLER-KAUDELKA 1975, 84-86.
[469] SCHINDLER-KAUDELKA 1975, 136-137.
[470] SCHINDLER-KAUDELKA 1975, 134-135.

3.3.1.8. FKTS 8 (T. 45/Kat. br. 133-134)

Ova fabrikatna skupina broji svega dva keramička ulomka proizvedena u oksidacijskim uvjetima pečenja, a karakterizira ih žućkasta ili žuto-smeđa boja dobro pročišćene gline bez vidljivih primjesa. Glina je tvrdo pečena sa debljinom stijenke od 2-3 mm. Vanjska stijenka je gotovo u potpunosti glatka.

Dekorativni elementi zastupljeni su na oba ulomka, a izvedeni su urezivanjem koncentričnih kružnica i ruletiranjem trokutastih oblika.

Morfološke analogije pronalazimo u usporedbi sa materijalom forme *Magdalensberg 104*, koja pripada FKTS 4 – FABRIKAT E na lokalitetu Gračine. Ključna razlika je boja gline koja se kod potonje skupine javlja u sivkastim tonovima sa crnim premazom. Ovoj fabrikatnoj skupini pripadaju svega dva ulomka.

Tipološki je riječ o ulomcima poluloptaste (Z-KTS 2) i konične zdjelice (Z-KTS 3) koja leži na niskoj kružnoj nozi. Obod je u pravilu prstenasto zadebljan i blago izvijen van. Prvi ulomak (Kat. Br. 133) ima sačuvanu poluloptastu stijenku koja leži na niskom, ravnom i kružno profiliranom dnu. Vanjska stijenka je ukrašena urezivanjem dvostrukih koncentričnih kružnica na prijelazu u trbuh posude, iznad čega se javlja pojas trokutastih ruletiranih motiva. Pronađen je unutar četvrtog iskopnog sloja u kvadratu II-1. Drugi ulomak (Kat. Br. 134) ima zakošenu stijenku koja leži na ravnoj visokoj nozi. Na dnu i na prijelazu u trbuh posude vidljive su dekoracije koncentričnih kružnica. Pronađen je unutar drugog iskopnog sloja kvadrata C-1. Pretpostavlja se srednjoitalska produkcija tijekom 1. pol. 1. st.

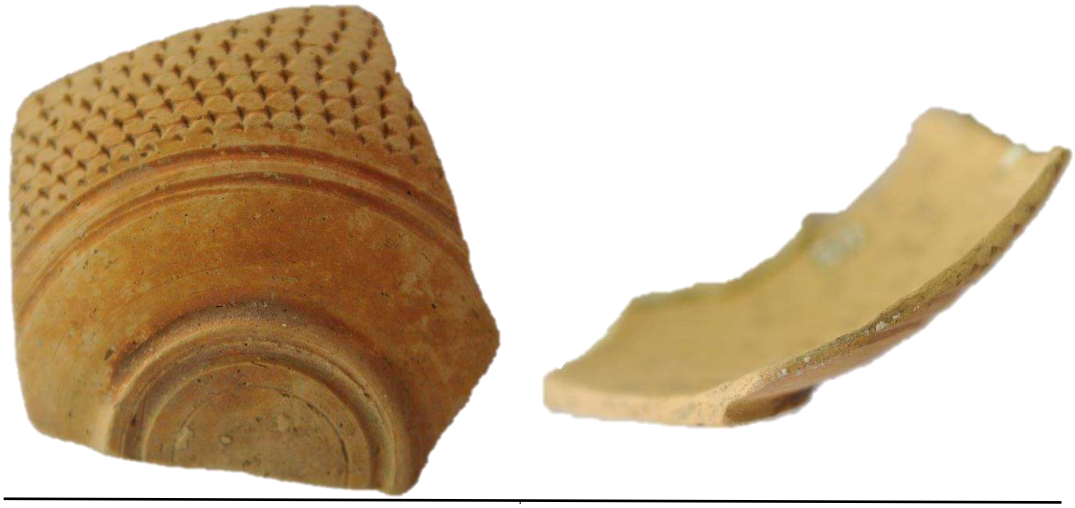

Slika 48. *Primjer vanjske stijenke i strukture FKTS 8 na lokalitetu Gračine (Foto: M. Rašić)*

3.3.1.9. FKTS 9 (T. 46/Kat. br. 135-136)

Ova fabrikatna skupina pripada srednje ili rijetko zastupljenim proizvodima keramike tankih stijenki na Gračinama. Karakteriziraju je proizvodi pečeni u oksidacijskim uvjetima, sa bež ili svijetlo žutom i dobro pročišćenom glinom. Glina je tvrdo pečena sa potpuno glatkom vanjskom stijenkom, bez vidljivih premaza ili primjesa.

Dekorativni elementi su ujednačeni i prilagođeni morfologiji posude. Zastupljeni su na gotovo svim ulomci a sastoje se od niza reljefnih bradavičastih motiva postavljenih unutar horizontalnih kanala ili dubokih profilacija.

Izravne analogije pronalazimo među rijetkim liburnskim materijalom sa nekropola u Skardoni i V. Mrdakovici. Ovaj tip posuda Z. Brusić smješta u grupu *IV* forme *411*, sa žućkastom glinom bez premaza i horizontalnom barbotino dekoracijom. Produkciju pripisuje nekoj od nepoznatih južnoliburnskih lokalnih radionica sa širim kronološkim okvirom, u periodu od pol. 1. st. do pol. 2. st.[471] Na kvarneru Konestra dokumentira sličan proizvod na lokalitetu Osor.[472]

Tipološki odgovara čaši trbušastog tijela sa naglašenim i izvijenim obodom, koja leži na ravnom dnu sa prstenastim proširenjem (Č-KTS 3). Ukupno je pronađeno 15 ulomaka koji odgovaraju ovom tipu, od čega su morfološki uglavnom dokumentirani dijelovi trbuha i dva ulomka oboda posude. Kataloški je obrađen ulomak gornjeg dijela posude sa zakošenim ramenom i naglašenim izvijenim obodom (Kat. br. 135). Zaobljeno tijelo ima dvije duboke horizontalne profilacije koje su na vanjskoj stijenki ispunjenje nizom barbotin bradavičastih dekoracija. Drugi ulomak odgovara zaobljenom trbuhu sa dva niza nešto plićih profilacije koje su opet ispunjene nizom barbotin bradavičastih dekoracija (Kat. br. 136). Svi ulomci, uključujući katalogizirane pronađeni su unutar Kv. C-2, ili nešto preciznije unutar Prostorije IIIc. Datiramo ih u period 2. pol. 1. st.

Slika 49. *Primjer vanjske stijenke i strukture FKTS 9 na lokalitetu Gračine (Foto: M. Rašić)*

[471] BRUSIĆ 1999, 31.
[472] KONESTRA 2006, 937, id 472.

3.3.2. Zaključna razmatranja o keramici tankih stijenki s lokaliteta Gračine

FABRIKAT	Č-KTS			Z-KTS				NEPOZNATO	UKUPNO
	1	**2**	**3**	**1**	**2**	**3**	**4**		
FKTS 1	14	-	-	3	-	-	-	-	**17**
FKTS 2	7	26	-	13	-	6	-	69	**121**
FKTS 3	-	7	-	-	17	-	-	24	**49**
FKTS 4	1	-	-	-	-	8	-	21	**30**
FKTS 5	-	17	-	-	-	-	19	15	**51**
FKTS 6	-	-	-	-	-	-	1	-	**1**
FKTS 7	-	-	-	2	3	-	-	-	**5**
FKTS 8	-	-	-	-	1	1	-	-	**2**
FKTS 9	-	-	15	-	-	-	-	-	**15**
UKUPNO:	**22**	**50**	**15**	**18**	**21**	**15**	**20**	**129**	**291**

Tablica 19. *Statistički prikaz keramike tankih stijenki pronađene na lokalitetu Gračine, podjeljen prema morfološkim i fabrikatnim skupinama.*

Ulomci keramike tankih stijenki sa lokaliteta Gračine svojom brojnošću predstavljaju jednu od zapaženijih skupina pokretnog arheološkog materijala. Osim toga, riječ je o raznovrsnom, databilnom, i materijalu različitih provenijencija i morfologije. Iz tabelarne analize **Tablica 19.** možemo prepoznati devet fabrikatnih skupina koje čine ukupno 291 ulomak. Fabrikatne skupine su različito zastupljene, počevši od svega jednog ulomka FKTS 6, do najbrojnije skupine FKTS 2 koju čini čak 121 ulomak. Srednje zastupljene skupine su FKTS 3 (49 ulomaka), FKTS 4 (30 ulomaka) i FKTS 5 (51 ulomaka). Ostatak materijala odnosi se na slabo zastupljene skupine FKTS 1 (17 ulomaka), FKTS 7 (5 ulomaka), FKTS 8 (2 ulomka) i FKTS 9 (15 ulomaka).

Ovakva klasifikacija materijala izvršena je na osnovu fakture, dekoracije i tretiranja površine stijenke, a ima za cilj definiranje njegove provenijencije, tipologije i kronologije. Rezultati ovako postavljene analize donose dvije regionalne provenijencijske skupine, većinsku italsku (286 ulomaka - 98 %) i slabo zastupljenu istočno jadransku produkciju (15 ulomaka-2%).

Italske proizvode dijelimo u dvije skupine, sjeverno italskih (205 ulomaka - 74,3%) i srednjoitalskih (71 ulomaka - 25,7%) radionica. Proizvode sjeverno italskih radionica na Gračinama prepoznajemo među fabrikatnim skupinama 2, 3, 4 i 7, a karakterizira ga redukcijsko pečenje odnosno različite nijanse sivih stijenki. S druge strane, za srednjotalske proizvode tipično je oksidacijsko pečenje, zastupljeno među fabrikatnim skupinama 1, 5, 6 i 8 na lokalitetu Gračine. Značajno veći postotak sjevernoitalskih radionica kao plod kvalitetnije i jednostavnije trgovačke komunikacije očituje se među ranije obrađenim terra sigillatnim materijalom s lokaliteta Gračine, dok je sličan odnos provenijencije keramike tankih stijenki zabilježen i na drugim jadranskim lokalitetima, primjerice u Naroni,[473] Tiluriju[474] ili Burnumu.[475]

S druge strane, proizvode istočno-jadranskih radionica smještamo u FKTS 9 lokaliteta na Gračinama, a prepoznajemo ga prema bež ili svijetlo žutoj, dobro pročišćenoj glini.

Morfološki, cjelokupan materijal podijeljen je u dvije skupine, čaše i zdjelice keramike tankih stijenki. Od ukupno analiziranog materijala čaše čine 87 (54%), a zdjelice 74 ulomka (46%). Ostatak materijala svrstan je u grupu ostalih/nepoznatih ulomaka.

Čaše su dalje raščlanjene prema specifičnim oblicima, na poluloptaste (Č-KTS 1), konične (Č-KTS 2) i trbušaste (Č-KTS 3) forme. Najbrojniju skupinu čini 50 ulomaka čaša konične forme (Č-KTS 2), koje se javljaju u FKTS 2, 3, 5 i 8. Grupu srednje zastupljenih čaša čine 22 ulomka poluloptaste forme (Č-KTS 1) koji se javljaju u FKTS 1, 2 i 4. Konačno najmalobrojnija skupina od 15 ulomaka odgovara trbušastim čašama iz FKTS 9.

Zdjelice su podijeljene prema četiri specifična oblika na poluloptaste forme sa ravnim i nenaglašenim obodom (Z-KTS 1), poluloptaste zdjelice s različito raščlanjenim prstenasto zadebljanim obodom (Z-KTS 2), cilindrične zdjelice s donjim koničnim dijelom (Z-KTS 3) i konveksne zdjelice s ravnim nenaglašenim i različito narebrenim obodom (Z-KTS 4). Najbrojniju skupinu od 21 ulomka, čine poluloptasti oblici Z-KTS 2, koji se javljaju u skupinama FKTS 3, 7 i 8. Srednje zastupljeni (20 ulomaka) oblici konveksnih zdjelica (Z-KTS 4) javljaju se u skupinama FKTS 5 i 6, odnosno oblici poluloptastih formi (18 ulomaka) sa ravnim obodom (Z-KTS 1) u skupinama FKTS 1, 2 i 7. Najmalobrojniju skupinu čini 15 ulomaka cilindrične zdjelice (Z-KTS 3) koja se javlja u skupinama FKTS 2, 4 i 9.

[473] ŠIMIĆ-KANAET, 2010.
[474] TOPIĆ 2003, 191.
[475] BORZIĆ 2011, 306.

Tipologija materijala zastupljena je i usporediva gotovo u potpunosti sa Magdalensberškim materijalom. Tako se na Gračinama pronalaze forme *Magdalensberg 28* i *35* (FABRIKAT A); *Magdalensberg 68, 78, 79* i *80* (FABRIKAT C); *Magdalensberg 84, 87, 95, 97* i *99* (FABRIKAT D); *Magdalensberg 102* i *103* (FABRIKAT E); *Magdalensberg 115, 116, 117 i 144* (FABRIKAT F) i *Magdalensberg 134* i *136* (FABRIKAT G).

Manje skupine materijala su dvojbene zbog činjenice da tipološki ali ne i tehnologijom produkcije odgovaraju određenim fabrikatnim skupinama. Posljednja skupina FKTS 9 odgovara liburnskom materijalu kojeg Brusić smješta u grupu *IV*, pod formom *411*.[476]

Među dekorativnim elementima zabilježene su brojne reljefne barbotin dekoracije s bradavičastim, vegetabilnim, lunulastim i češljastim motivima, linearno urezivanje koncentričnih geometrijskih oblika (niz horizontalnih i vertikalnih linija), odnosno jednostruke ili višestruke linije koje formiraju određene geometrijske oblike, i konačno ruletirani motivi izvedeni kratkim zarezima, točkastim i trokutastim dekoracijama. Većina vanjskih stijenki keramike tankih stijenki ima dobro zaglačanu površinu koja je premazana crnom, sivom ili smeđom bojom. Dodatno se na grubljim ulomcima pojavljuje i dekoracija izvedena sitnim pjeskovitim slojem. U skupini morfološki i tipološki sortiranog materijala, a osobito kataloški analiziranih ulomaka, dekorativni elementi u nekom od ranije spomenutih oblika su vrlo često zastupljeni.

Nešto skromnija zastupljenost različitih produkcijskih područja keramike tankih stijenki s lokaliteta Gračine, omogućava nešto jednostavnije definiranje kronoloških okvira a u daljnjim analizama može doprinijeti i preciznijoj dataciji pojedinačnog materijala. Takvoj perspektivi značajno doprinose rezultati analiza analogne keramike tankih stijenki s lokaliteta u Magdalensbergu koja je pronađena unutar određenih stratigrafskih jedinica sa jasnim kronološkim okvirima. Upravo usporedbom pojedinačnih nalaza s onim magdalensberškim, ali i drugim produkcijskim područjima zastupljenim među nalazima s lokaliteta Gračine, donosimo kronološki okvir u periodu od 25. god. pr. Kr. do kraja 1. st. Takve vrijednosti mogu biti blago izmijenjene obzirom na pojavnost i dugotrajnost upotrebe keramičkog materijala van „produkcijskih datacija".

Najstariji materijal čini manja skupina fabrikata 1 i 2, koje možemo datirati najranije u period od 25. god. pr. Kr. do 15. god. po Kr.

[476] BRUSIĆ 1999, 31.

Skupinu srednje zastupljenog materijala koja broji 68 ulomaka keramike tankih stijenki s lokaliteta Gračine pronalazimo među materijalom FKTS 1 (ČKTS 1) i FKTS 2 (ČKTS 1 i 2, ZKTS 1 i 3), a datiramo ga u magdalensberšku fazu *Komplex 2-4*, odnosno uglavnom u augustovski period s kratkim vremenskim ekstenzijama. Od ukupnog materijala izdvajamo skupinu od 14 ulomaka ČKTS 1 (forma Magdalensberg 35a), koji zasigurno pripada periodu 1. st. pr. Kr.

Najbrojnija skupina keramike tankih stijenki čini 76 ulomaka koje pripisujemo svim oblicima zdjelica i čaša u fabrikatnim skupinama 3-9, a datiramo ih od tiberijevskog perioda do polovice 1. st. Među njima izdvajamo ranotiberijevsku skupinu od 49 ulomaka koji pripadaju FKTS 3 (forme Magdalensberg 84, 87, 95, 97, 99), FKTS 5 (Magdalensberg 115-117 i 144) i FKTS 6 (Magdalensberg 115-116). Ostatak materijala broji 27 ulomaka FKTS 4 (Magdalensberg 102-103), FKTS 7 (Magdalensberg 134, 136), FKTS 8 (Magdalensberg 144) i FKTS 9, a koji datiramo u drugu četvrtinu 1. st.

Konačno, najmlađa kategorija, FKTS 9, broji svega 15 ulomaka koje datiramo prema liburnskim analogijama u 2. pol. 1. st. Ova analiza ne uključuje skupine keramike iz grupe ostalih/nepoznatih oblika.

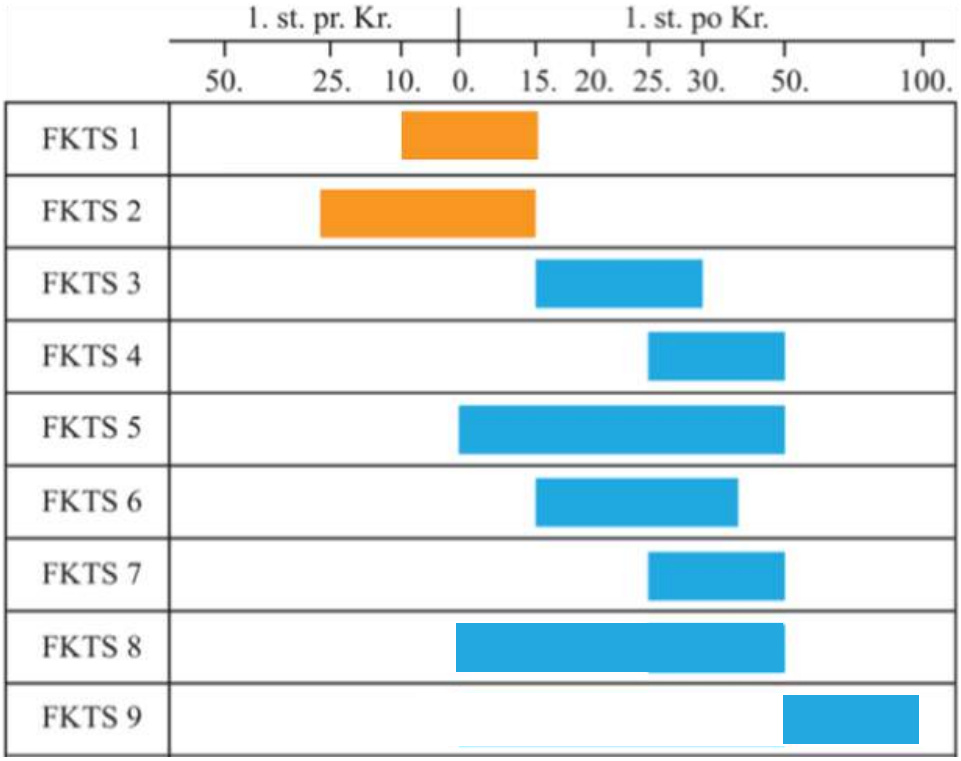

Tablica 20. *Statistički prikaz Fabrikata keramike tankih stijenki i njegove datacije na lokalitetu Gračine.*

Najveći postotak, izuzev nepoznatih pozicija ulomaka keramike tankih stijenki s lokaliteta Gračine, pronađen je unutar drugog (20%), i trećeg (19%) iskopnog sloja. Skromno su zastupljeni i nalazi iz dubljih iskopnih slojeva, četvrtog (6,5%) i petog (3,2%). Ostatak materijala nema poznatu poziciju pronalaska (51,1%). Najstarija skupina materijala FKTS 1 i FKTS 2, pronađena je uglavnom unutar trećeg i drugog iskopnog sloja, a u manjem postotku unutar četvrtog i petog iskopnog sloja. Nešto mlađi materijal 1. pol. 1. st. pronađen je također uglavnom unutar drugog i trećeg iskopnog sloja, a vrlo rijetko unutar četvrtog i prvog sloja. Najmlađi materijal FKTS 9 nema poznatu poziciju pronalaska.

Među kuhinjskim asortimanom proizvodi KTS predstavljaju svakodnevnu potrebu, a time su dobar pokazatelj ili dodatna vrijednost za rekonstrukciju života na Gračinama. Upravo promatrajući dataciju pojave keramike tankih stijenki na lokalitetu Gračine, možemo još jednom potvrditi zastupljenost ili aktivnu kasno republikansku-rano carsku fazu, kao i osobito intenzivan period 1. pol. 1. st. Najmlađi materijal odlikuju imitacije ili proizvodi importirani iz lokalnih radionica u 2. pol. 1. st. S druge strane, potpuno odsustvo materijala koji bi pripadao 2. st. ili kasnijim periodima, poslužiti će u raspravi o pitanju datacije, odnosno pozicije i uloge lokaliteta Gračine u provinciji Dalmaciji.

Tablica 21. *Statistički prikaz broja i pozicija pronalaska svih fabrikata KTS na lokalitetu Gračine (Izradio M. Rašić).*

3.4. Glazirana keramika

Ovaj nazivnik podrazumijeva fino stolno posuđe premazano slojem glazure koja donosi višebojni i staklasti efekt, a dodatno bolje povezuje postojeću strukturu stijenki i tako povećava otpornost i trajnost proizvoda.[477] Unatoč tehnologiji izrade koja pretpostavlja dvostruko pečenje i time znatno poskupljuje proizvod, osnovni cilj glazirane produkcije još uvijek je zamjena za skuplje metalno posuđe.[478] Sastav glazure mijenjao se kroz povijest, tako najstariji keramički predmeti sa glaziranim površinama imaju alkalnu osnovu, koja se zbog složenosti pečenja tijekom helenističkog i rimskog perioda mijenja za olovni oksid kombiniran sa drugim metalnim oksidima.[479] Takva tehnološka promjena donosi i ekonomsku isplativost, a u praksi znači pečenje na nižim temperaturama, jednostavnije apliciranje glazure i povećana izdržljivost strukture u procesu hlađenja proizvoda.[480] Proces izrade posude započinje pečenjem sirove glinene osnove koja se nakon toga utapa ili prska pripremljenom smjesom glazure i ponovno peče. Upravo u zavisnosti od kombinacije upotrijebljenih metala, temperature i načina pečenja, pojavljuje se raspon boja od žućkasto-crvene, maslinaste do tamno-smeđe površine.[481] Ovaj tip posuđa ipak nikada nije doživio široku komercijalnu upotrebu, prije svega zbog skupocjene proizvodnje i s tim povezane visoke tržišne cijene, a vjerojatno i zbog toksičnosti glazure koja sadrži visoku koncentraciju olova i dr. metala. Prednost u tom smislu imaju staklene posude koje se lakše održavaju, a razvojem puhanog stakla postaju i znatno ekonomičniji proizvodi.[482]

Najraniji glazirani helenistički materijal datira u period 1. st. pr. Kr. a pronađen je na lokalitetu *Gözlu Kule* u gradu Tars na jugoistoku Anadolije.[483] Tijekom arheoloških istraživanja pronađene su potvrde cjelokupnog proizvodnog procesa, kalupi, nedovršeni materijali i drugi predmeti korišteni pri izradi glaziranog posuđa. Sve to upućuje na serijsku produkciju materijala koji je iz ovog maloazijskog grada jedini dospio na tržište rimske države, a uskoro se nametnuo i potaknuo razvoj lokalnih imitacija. Posuđe iz radionica grada Tars, morfološki odgovara najčešće skifosima sa okomito postavljenim ručkama (tipa *Ringhenkelskyphos I, Ia* i *II*), a nešto rjeđe kantarosima (tip *Ringhenkelkantharos*) i kaležima (tip *Kelche I-III*), dok

[477] HAYES 1997, 64.
[478] MILETIĆ 2008, 354.
[479] SANNAZARO 2005, 423.
[480] WALTSON & TITE 2010, 733-759.
[481] BRUKNER 1981, 34.; HAYES 1997, 64-5.
[482] GREENE, 2007, 653-671.
[483] GREENE, 2007, 653.

ikonogorafske analogije pronalazimo u istovremenim megarskim čašama, pergamskoj reljefnoj keramici ili istočnoj sigilati A.[484] Osim toga, karakteristika svih posuda je dobro pročišćena glina, bež, crvene ili crvene oker boje sa glazurom zelenkaste boje na vanjskim, odnosno žućkaste na unutrašnjim površinama. Ostala proizvodna područja imaju svoje specifičnosti ali i znatno manje kapaciteta zbog čega nisu bili poznati na tržištu van matičnog, njihova središta su gradovi Labraunda na jugozapadu Anadolije, odnosno Pergam, Smirna i *Çandarli* na zapadnoj obali Male Azije.[485]

Kako je već navedeno, pod utjecajem maloazijske glazirane keramike iz grada Tars, započinje skromna produkcija glaziranog posuđa i na apeninskom poluotoku. Prve radionice javljaju se tijekom augustovskog perioda u Lionu (Galija) i sjevernoj Italiji, dok će vrhunac doživjeti u 1. st.[486]

Postoje dvije razvojne faze italske glazirane keramike, od čega stariju prepoznajemo kao morfološku i ikonografsku imitaciju maloazijskih proizvoda, a koja se od importiranih razlikuje tek bež-ružičastom nijansom stijenke. Njihova proizvodna središta datiraju najkasnije do posljednje četvrtine 1. st., a lokaliziraju se na područje Pavije[487] i Akvileje.[488]

S druge strane, mlađa skupina sjevernoitalske glazirane keramike, izuzev zajedničkog tehnološkog procesa glaziranja vanjskih površina,[489] temelji se na potpuno drugačijim osnovama, tj. na tradicionalnim morfološkim i dekorativnim elementima, tipičnim za italsku terra sigillatu i keramiku tankih stijenki tijekom 1. i 2. st.[490]

Ova skupina materijala proizvodi se još od flavijevskog perioda i u srednjoitalskim radionicama sa središtem u Rimu.[491] Karakteristični su oblici keramike tankih stijenki ili kuhinjskog posuđa sa rijetkim aplikama ili barbotin dekoracijama.

Izvan italskog područja, vrlo rano se produkcija javlja i u poznatim galskim radionicama *Saint-Remy-en-Rollat, Vichy, Gannat* i *Lezoux*. Vremenom se proizvodnja širi i dalje, a sama

[484] GREENE 2007, 653.
[485] HOCHULI-GYSEL 1977, 107-137.
[486] DESBAT 1986, 105-123.
[487] MACCABRUNI 1976, 61-76.
[488] DI GIOIA 2006, 20.
[489] GUERRINI & MANCINI 2007, 210-211.
[490] SFREDDA & TASSINARI 1998, 76; SANNAZARO 2005, 424-426 (Tab. 2); DI GIOIA 2006.
[491] SANNAZARO 2005, 425, 427 (Tav. 3).

pojava glazirane keramike, još od prvog stoljeća bilježi se diljem carstva, u današnjoj Britaniji,[492] Španjolskoj,[493] Srbiji,[494] Rumunjskoj,[495] Dalmaciji[496] i dr.

3.4.1. Glazirana keramika s lokaliteta Gračine (T. 47/Kat. br. 137-138)

Među obrađenim keramičkim materijalom s lokaliteta Gračine, izdvojena su tek dva ulomka koja možemo pripisati proizvodnji južnogalske glazirane keramike. Riječ je o tehnološki identičnim ulomcima koji se tek morfološki razlikuju.

Oba ulomka odlikuje struktura tvrdo pečene zrnate gline oker zlatne s primjesom crvene boje. Vanjske i unutrašnje površine posude premazane su glazurom izrazito toplo žute s primjesama crvene boje. Glazura je vrlo dobro sačuvana, a osobito na vanjskim površinama. Od ostalih dekoracija, na dnu oba ulomaka se javlja tek plitka kružna profilacija. Morfološki pripadaju skupini pladnjeva/tanjura od kojih su sačuvani tek ulomci dna posuda.

Prvi ulomak (Kat. br. 137) ima ravnu platformu dna horizontalno izvučenu prema van. Ravno dno leži na visokoj pravokutnoj nozi, a odgovara tipu dna *Conspectus B 1.6*.[497] Iako je riječ o poprilično skromnom fragmentu koji morfološki može odgovarati skupini od nekoliko različitih tipova pladnjeva/tanjura, ovaj se čini ponajbliže formi *Conspectus 3. 1.* čije analogije pronalazimo u materijalu iz Magdalensberga (*Komplex IV-VI*).[498] Pronađen je unutar trećeg iskopnog sloja u kvadratu B-9.

Drugi ulomak (Kat. br. 138) ima također ravnu platformu dna horizontalno izvučenu prema van. Ravno dno leži na koso postavljenoj i visokoj bikoničnoj nozi, a odgovara tipu dna *Conspectus B 2.7*.[499] Morfološki odgovara nekom od tipova pladnja/tanjura *Conspectus 18-20*, čije analogije pronalazimo među Magdalensberškim materijalom koji datira u isti period kao i prethodni ulomak (*Komplex IV-VI*). Pronađen je unutar petog iskopnog sloja u kvadratu VIII-2.

[492] GREENE 1979.
[493] PEREZ-ARANTEGUI et al. 1996.
[494] CVJETIĆANIN 2000, 17.
[495] CVJETIĆANIN 2006, 18.
[496] BRUSIĆ 1999, 33-34.
[497] CONSPECTUS 1990, 154-155.
[498] SCHINDLER - SCHEFFENEGGER, 1977, 134-135 (T. 47/16-17); GOUDINEAU 1968, 302-303 (Kat. br. 34); PUCCI 1985, 380-381 (Kat. br. 13, 1-4, 19, 13-15); MAZZEO 1985, 205 (Kat. br. 25); HAYES 1985, 55-56 (Kat. br. 13).
[499] CONSPECTUS 1990, 156 (Magdalensberg Taf. 54,5.).

Konačno, posve je jasno da ova dva ulomka keramičkog posuđa na Gračine dolazi sa istog proizvodnog područja, a sudeći prema morfološkoj imitaciji tipičnih oblika italske terra sigillate, vjerojatno negdje sa prostora sjeverne Italije ili galskih radionica koje su naslonjene na sjevernoitalsku tradiciju. To je zapravo zaključak koji potvrđuje dosadašnje analize provenijencije keramičkog materijala, odnosno prevlast sjevernoitalskih radionica nad svim ostalim, a koja je posebno izražena među terra sigilatnim proizvodima (92% ulomaka sjevernoitalske provenijencije). Upravo među tim materijalom sa Gračina, pronalazimo i direktne morfološke analogije (Kat. br. 32 i 40). Pretpostavljeni kronološki okvir dospijeća ovog materijala je druga polovica 1. st. ili najkasnije početak 2. st. Ovako skromna zastupljenost luksuznog keramičkog posuđa, bez obzira na određene nedostatke glazirane keramike, biti će zasigurno i dio rasprave o karakteru nalazišta na Gračinama.

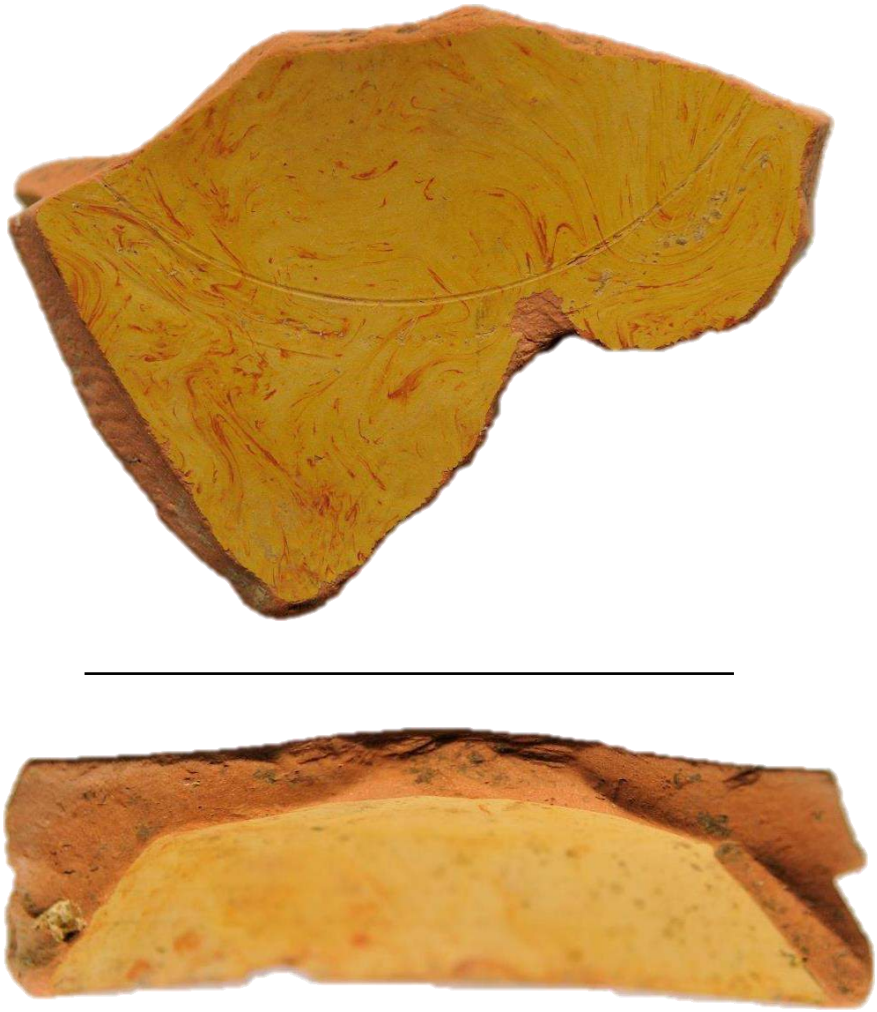

Slika 50. *Primjer vanjske stijenke i strukture glazirane keramike na lokalitetu Gračine (Foto: M. Rašić)*

3.5. Obično stolno keramičko posuđe

U odnosu na ranije analizirano fino ili luksuzno stolno keramičko posuđe koje se pojavljuje u raskošnim formama, reljefnim ili glatkim strukturama terra sigillate, a rjeđe i keramičkim ulomcima sa glaziranim površinama, ovoj skupini svakodnevnog posuđa pripadaju značajno jednostavniji oblici izrađeni sa manje pažnje. Njihova primarna uloga je proizvod za serviranje ili konzumaciju hrane, a upravo ta uporabna karakteristika je osnova za opis njihove pojavnosti. U tom smislu se javljaju različiti termini, od kojih će se u ovom radu koristiti nazivnik „Obično stolno keramičko posuđe". Ovaj termin prvi koristi Igor Borzić koji ga s pravom opisuje kao funkcionalni i tehnološki termin kojim se jasno distancira od ranije spomenutog luksuznog ili finog stolnog posuđa.[500] Ostali termini uključuju širi spektar svakodnevnog keramičkog posuđa, kao što je pojam utilitarna keramika,[501] ili drugi iznimno pojednostavljeni nazivi poput posude za iznošenje hrane na stol i vrčevi.[502] Sličan terminološki obrazac koristi se i u stranoj literaturi, a opisuju ga različiti tehnički pridjevi poput *coarse ware*,[503] *ceramica comune*[504] ili *gebrauchkeramik*.[505]

Keramički ulomci s lokaliteta Gračine tehnološki su podijeljeni na 12 fabrikatnih skupina s uglavnom dobro pročišćenom glinom svjetlo žute, smeđe, narančaste i sive boje. Rijetko se u strukturi pronalaze i primjese bezbojnih, crnih, bijelih i crvenkastih zrnaca. Vanjske i unutrašnje stijenke su uglavnom zaglađene bez ili sa premazom crne, smeđe, bijele, crvene ili sive boje.

Tipološki je uglavnom riječ o različito profiliranim i dimenzioniram oblicima vrča (*lagoena*) i boce (*olpa*) koji su služili za serviranje pića, zatim posude sa širim recipijentima poput lonca (*olla*) u kojem su se mogle čuvati i posluživati tekuće tvari, a konačno i otvoreni recipijenti zdjela i tanjura koji su služili za serviranje i konzumiranje tekućih i krutih jela. Osim toga javljaju se i stolne amfore, tarionici i dr. slični tipovi stolnog posuđa.[506]

Ova kategorija umjereno ili čak značajnije zastupljenih proizvoda pojavljuje se na lokalitetima različitih karaktera. Unatoč tome nemamo dovoljno informacija o tipologiji,

[500] BORZIĆ 2011, 325-326.
[501] ŠEŠELJ 2010, 236.
[502] TOPIĆ 2003, 308-309.
[503] HAYES 1997, 75-84.
[504] DELLA PORTA & SFREDDA & TASSINARI 1998, 133-229.
[505] SCHINDLER-KAUDELKA 1989.
[506] CORTESE 2005, 326.

distribuciji i proizvodnim centrima. Pretpostavka je da materijal uglavnom pripada italskoj ranocarskoj produkciji koji se zajedno sa finim stolnim posuđem distribuira na Jadran.

3.5.1. Obično stolno keramičko posuđe s lokaliteta Gračine (T. 48-65)

Analizom keramičkog materijala sa lokaliteta Gračine zabilježeno je ukupno 243 ulomaka običnog stolnog keramičkog posuđa koje predstavlja osnovu dijagnostičkog materijala. Ovaj broj je mogao biti i značajno veći, ali obzirom na fragmentiranost ulomaka jedan dio materijala je potpuno izostavljen.

Prva klasifikacija definirana je prema određenim fabrikatnim kriterijima, a koje ćemo u nastavku navoditi kraticom FOSK (Fabrikat obične stolne keramike). Daljnja podjela se odnosi na karakterne ili morfološke osobine, među kojima izdvajamo skupine vrča, lonca i zdjele. Konačno je izdvojen vrlo mali uzorak dijagnostičkog materijala u svrhu analize morfoloških specifičnosti, a rezultira podjelama na podskupine tipa vrč OSK 1-5, lonac OSK 1-2 i dva tipa zdjele OSK 1-2.

Posebno je izdvojena skupina nepoznatih morfoloških specifičnosti, a predstavlja ulomke ručki, dna ili trbuha koji mogu odgovarati različitim tipovima stolnog vrča i lonca. Svaki ulomak se javlja u jednoj ili više skupina, koje su prema određenim fabrikatnim specifičnostima podijeljene na njih 12:

FOSK 1 – Tvrdo pečena žućkasta glina u čijoj strukturi se vrlo rijetko pojavljuju primjese okruglastih zrnaca bijele boje. Vanjska stijenka je glatka sa slabo sačuvanim premazom crne, smećkasto-crvene ili bijele boje. Zastupljen je među oblicima vrča OSK 1-2 i lonca OSK 2.

FOSK 2 – Gotovo identično prethodnom fabrikatu, izdvaja se tek jezgrom narančaste boje. Zastupljen je u skupini vrča OSK 2.

FOSK 3 – Rijetko zastupljena kategorija tvrdo pečene gline svijetlo smeđe boje. U strukturi se vrlo rijetko javljaju bijela okruglasta zrnca. Vanjska stijenka je glatka sa slabo

sačuvanim premazom sive boje. Zastupljeni su u kategoriji dna posuda nepoznate morfološke specifičnosti.

FOSK 4 – Izdvojen je svega jedan ulomak ovog fabrikata koji je sličan prethodnim skupinama FOSK 1 i 2. Razlikuje se tek dodatkom primjesa sitnih bijelih i nešto krupnijih crvenkastih zrnaca. Zastupljen je u kategoriji dna posude nepoznate morfološke specifičnosti.

FOSK 5 – Iznimno čest fabrikat proizvoda tvrdo pečena gline narančaste boje. Vanjska stijenka je hrapava sa brojnim primjesama zrnaca bijele i crne boje u strukturi. Zastupljena je u skupinama vrča OSK 2 do 4, lonca OSK 1 i zdjele OSK 1.

FOSK 6 – Zabilježen svega jedan ulomak tvrdo pečene keramike svijetlo sive gline. Struktura dobro pročišćena, bez vidljivih primjesa. Na vanjskoj stijenki slabo sačuvani tragovi premaza crne boje. Pojavljuje se u skupini vrča OSK 5.

FOSK 7 – Srednje zastupljena skupina proizvoda tvrde sivkaste gline nalik prethodnoj FOSK 6. Razlikuje se brojnim primjesama zrnaca žute i bijele boje u strukturi, zbog čega je i vanjska stijenka gruba i hrapava. Zabilježen je u skupini lonca OSK 2 i među materijalom nepoznatih morfoloških specifičnosti.

FOSK 8 – Kvalitetni proizvodi tvrdo pečene narančasto-smeđe keramike sa svijetlo sivom jezgrom. U strukturi su zabilježene rijetke primjese zrnaca bijele boje, dok je vanjska stijenka blago hrapava. Dokumentirani su u skupini nepoznatih morfoloških specifičnosti.

FOSK 9 – Rijetki proizvod tvrdo pečene gline narančaste boje. Struktura sadrži brojne primjese zrnaca bijele i crvene boje. Vanjska stijenka je premazana svijetlo sivom bojom. Zastupljena je u skupini nepoznatih morfoloških specifičnosti.

FOSK 10 – Narančasto-smećkasta jezgra sa brojnim sitnim zrncima bijele boje. Vanjska stijenka glatka sa slabo sačuvanim sivkastim premazom. Pojavljuju se isključivo kod tipa vrča OSK 1.

FOSK 11 – Ovaj tip pokazuje vrlo slične fabrikatne specifičnosti prethodnom FOSK 10. Razlikuje se pojavom kanelura duž unutrašnje stijenke trbuha i vanjskog dna posude.

FOSK 12 – Tvrdo pečeni proizvodi narančaste gline. Vanjska stijenka hrapava sa rijetkim primjesama zrnaca bijele boje. Zastupljeni su u skupini vrča OSK 1.

3.5.1.1. Vrčevi (T. 48-54)

Tip posuđa koriste za čuvanje i serviranje pića. Morfološki odgovara trbušastim oblicima sa jednom ili dvije ručke. Ručke završavaju ispod uskog i visokog cilindričnog vrata ili posred uskog oboda. Dno posuda može imati ravnu plohu, ili češće plitko zadebljane noge kružnog oblika. Najzastupljeniji je tip obične stolne keramike koji se na Gračinama javlja u varijantama OSK 1-5. Ukupno su dokumentirana 154 ulomka, od čega je izdvojeno 19 dijagnostičkih, dok ostatak odgovara nekoj od spomenutih varijanti ili skupini nepoznatih morfoloških specifičnosti.

Vrč OSK 1 (Kat. br. 139-146)

Ovom tipu pripada najbrojnija skupina od 8 ulomaka koji čine vrat ili obod vrčeva a pojavljuju se u fabrikatnim skupinama FOSK 1 (Kat. br. 139-143), FOSK 10 (Kat. br. 144-145) i FOSK 12 (Kat. br. 146). Vanjske stijenke uglavnom nemaju premaz, ili se javlja vrlo rijetko, loše kvalitete i slabo sačuvan premaz sivkaste boje. Na temelju dostupnog materijala prepoznajemo tek morfološke osnove, i to visoki cilindrični vrat sa blago izvijenim i prstenasto zadebljanim obodom. Dno posude može biti ravno sa prstenasto zadebljanom i izvijenim nogom prema van, ili sa okomito postavljenim bikoničnim nogama i ljevkasto izvijenom sredinom dna. Korijen ručke nije sačuvan, stoga njegove tipološke oblike pretpostavljamo na temelju analognog posuđa. Primjerci dokumentirani u Burnumu,[507] Tiluriju,[508] Saloni[509] i

[507] BORZIĆ 2011, 333-334; T. 53., br. 1-7.
[508] ŠIMIĆ-KANAET & TONČINIĆ & RADOVIĆ 2005, 112-113, Kat. br. 1, Tab. 1/1.
[509] CLAIRMONT 1975, 202-203, Fig. E/89.

Magdalensbergu[510] imaju uglavnom kružnu ili ovalnu formu sa po jednom ili dvije ručke. Proizvodnju datiramo od uvoznih sjeverno italskih vrčeva iz 1. st. pr. Kr. do lokalnih radionica iz 2. st.[511]

Primjerci dijagnostičkog materijala sa lokaliteta Gračine su pronađeni uglavnom unutar objekta III (Kv. A-7; A-11; C-11; IX-2 i X-2) i dva ulomka iz objekta II (Kv. D-0 i D-4). Stratigrafski se javljaju unutar iskopnih slojeva I-IV. Ovom tipu zasigurno pripada znatno veći postotak materijala iz skupine nepoznatih morfoloških specifičnosti, ali zbog fragmentiranosti ga nije moguće sa sigurnošću klasificirati.

Vrč OSK 2 (Kat. br. 147-153)

Srednje zastupljena skupina od šest ulomaka koja se javlja u različitim fabrikatnim varijantama, FOSK 1 (Kat. br. 147-148), FOSK 2 (Kat. br. 149-150) i FOSK 5 (Kat. br. 151-153). Vanjske stijenke su blago hrapave ili glatke. Rijetko je sačuvan premaz crne ili smeđe-crvene boje. Na temelju uzoraka dijagnostičkog materijala možemo gotovo u potpunosti rekonstruirati morfologiju posude. Pretpostavka je tek forma ovalnog, pirimorfnog ili cilindričnog tijela, dok nam je poznat oblik čašasto profiliranog oboda koji leži na visokom cilindričnom vratu. Ispod vrata izlazi koljenasta ručka trakastog presjeka. Dno je ravno, a leži na niskoj prstenastoj nozi.

Primjere sa lokaliteta Gračine možemo povezati sa sjevernoitalskim radionicama 1. st., a slične pronalazimo na lokalitetima u okruženju poput Narone,[512] Burnuma,[513] Tilurija[514] i Zadra.[515] Pronađeni su u objektima II (Kv. B-0; B-5 i VI-1) i III (Kv. A-7 i X-3) unutar iskopnih slojeva II i III. Dio materijala ponovno možemo prepoznati u skupini nepoznatih morfoloških specifičnosti.

[510] SCHINDLER-KAUDELKA 1989, 35-36, Taf. 7/21-22.
[511] DELLA PORTA & SFREDDA & TASSINARI 1998, 204 (Tav. CXXXIV/2-3); TOMAŠEVIĆ 1970, 52; BRUKNER, 1981, 44, T. 138/57-58.
[512] TOPIĆ 2003, 309, 383-384, Kat. br. 377-379; 483, T. 74.
[513] BORZIĆ 2011, 337-339; T. 55, br. 7; 56, br. 4.
[514] ŠIMIĆ-KANAET 2010.
[515] PEROVIĆ & FADIĆ 2009, 74/75, Gr. 13 / Kat. br. 55 i 57.

Vrč OSK 3 (Kat. br. 154-156)

Ovaj rijetko zastupljen tip također prepoznajemo prema morfologiji oboda posude, a među dijagnostičkim materijalom izdvajamo svega dva ulomka, od čega je jedan trbuh posude. Ova tri ulomka iste posude pripadaju fabrikatnoj skupini FOSK 5 (Kat. br. 154-156). Vanjska stijenka je glatka sa brojnim primjesama zrnaca bijele i crne boje u samoj strukturi. Na temelju pronađenih ulomaka, morfološki ga odlikuje horizontalno izvijen obod trokutastog presjeka i visoki cilindrični vrat. Prvi vrhu trbuha vidljiva je široka profilacija koja čini rub određene ikonografije ili ima namjeru istaknuti prijelaz u rame posude. Korijen ručke nije pronađen, ali na temelju sličnih primjera pretpostavljamo trakasti ili ovalni presjek. Možemo ga povezati sa brojnim analognim primjerima iz konteksta jadranskih lokaliteta prve polovice 1. st. Najveća skupine pronađena je u Saloni[516] i Burnumu.[517]

Na Gračinama su otkrivena ukupno tri primjerka vjerojatno iste posude, i to u kvadratu C-1 unutar četvrtog iskopnog sloja.

Vrč OSK 4 (Kat. br. 157-158)

Ovoj kategoriji također pripadaju svega dva ulomka izrađena prema fabrikatnim specifičnostima FOSK 5 (Kat. br. 157-158). Vanjske stijenke su hrapave sa sitnim primjesama zrnaca bijele boje. Stijenka ima uglavnom tanku i dobro pročišćenu strukturu. Dostupni ulomci odgovaraju obodima vrča iz čega morfološki prepoznajemo proizvode visokog i cilindričnog vrata, odnosno blago izvijenog i nenaglašenog oboda. Trbuh ima blago konveksnu formu. Oblike dna ili ručke ne možemo sa sigurnošću prepoznati. Pojedini autori tanku fakturu sličnih proizvoda pripisuju tipu keramičkog balzamarija.[518] Analogni primjerci su pronađeni na lokalitetu Burnum, unutar konteksta 1. pol. 1. st.[519]

Ova skupina proizvoda pronađena je na istoj poziciji lokaliteta Gračine u kvadratu X-3, unutar iskopnog sloja IV.

[516] CLAIRMONT 1975, 202-203 (Fig. E/83-88).
[517] BORZIĆ 2011, 342; T. 58, br. 1-4.
[518] BORZIĆ 2011, 334.
[519] BORZIĆ 2011, 334. T. 53, br. 8.

Vrč OSK 5 (Kat. br. 159)

Ovaj tip javlja se samo na jednom ulomku oboda fabrikatne specifičnosti FOSK 6 (Kat. br. 159). Vanjska stijenka je glatka sa slabo sačuvanim sivkastim premazom. Uzorak morfološki odgovara prstenasto zadebljanom obodu ispod kojeg se nazire plitko naglašeno rebro. Vrat ima tanku i kratku stijenku cilindrične forme. Ostatak posude je teško pretpostaviti, ali se može usporediti sa stolnim amforama *Dresell 28*, koje imaju konično tijelo, cilindrični vrat i dvije ručke. Slične nalaze ponovno pronalazimo u kontekstu prve pol. 1. st. na lokalitetu Burnumu.[520]

Primjerak pronađen na lokalitetu Gračine, dokumentiran je u kvadratu VI-2, unutar iskopnog sloja VII.

3.5.1.2. Lonci (T. 55-56)

Tip posuđa korišten za čuvanje pića i drugih namirnica. Morfološki ga prepoznajemo prema širokom otvorenom recipijentu sa trbušastim tijelom i kratkim vratom. Lonci također bilježe različite oblike ručki. Pripada grupi srednje zastupljenih proizvoda na Gračinama, a javlja se u morfološkim skupinama lonaca OSK 1-2. Ukupno je dokumentirano 12 ulomaka koji odgovaraju tipu lonca, od čega je izdvojeno šest dijagnostičkih, dok ostatak odgovara nekoj od spomenutih varijanti ili skupini nepoznatih morfoloških specifičnosti.

Lonac OSK 1 (Kat. br. 160-163)

Skupinu čine četiri ulomka fabrikatne specifičnosti FOSK 5 (Kat. br. 160-163). Vanjska stijenka je hrapava bez vidljivih premaza. Dostupni dijagnostički uzorci morfološki odgovaraju kratkom konkavnom vratu sa blago izvijenim i nenaglašenim obodom. Po sredini vrha oboda naglašena je tek plitka profilacija dok je rame lonca oštro istaknuto. Jedan ulomak pripada tankoj i blago konkavnoj stijenci trbuha. Dno pretpostavljeno na temelju sličnih primjera ima

[520] BORZIĆ 2011, 341, T. 57, br. 5.

ravnu plohu sa plitkom prstenasto zadebljanom nogom. Slični primjeri otkriveni su u kontekstu 1. pol. 1. st. u Burnumu,[521] Emoni[522] i Puli.[523]

Na Gračinama su pronađeni u kvadratu C-3 (prostorija B), unutar drugog iskopnog sloja.

Lonac OSK 2 (Kat. br. 164-165)

Ovaj tip materijala pripada rijetkim primjercima koji su zabilježeni sa po jednim primjerkom u kategorijama FOSK 1 (Kat. 164) i FOSK 7 (Kat. br. 165). Vanjske stijenke su hrapave sa slabo sačuvanim premazom crne boje. Oba ulomka dijele morfološke sličnosti sa prethodnom skupinom lonaca tipa OSK 1. Izdvaja se kratki cilindrični vrat i horizontalno izvučen pravokutni obod. Ostatak posude možemo usporediti sa sličnim primjerima pronađenim na lokalitetu Burnum. Burnumski materijal se datira u period prve pol. 1. st.[524]

Ulomci sa lokaliteta Gračine su pronađeni unutar kvadrata II-1.

3.5.1.3. Skupina nepoznatih morfoloških specifičnosti (T. 56-64/Kat. br. 166-190)

Ovu skupinu čini ulomci dna i ručki koje možemo pripisati različitim oblicima vrča ili lonca. Ukupno je dokumentirano 76 ulomaka, od čega je izdvojeno 25 dijagnostičkih koji će činiti uzorak prema određenim tipološkim i fabrikatnim specifičnostima (Kat. br. 166-190). Među fabrikatnim skupinama se javljaju FOSK 1-9. Na temelju dijagnostičkog materijala morfološki opisujemo ručke ovalnih, okruglih i trakastih oblika, dok su forme dna na ravnoj plohi bez noge ili sa niskim prstenasto zadebljanim, odnosno bikoničnim nogama. Dna posuda imaju okruglaste oblike različitih promjera. Analogije pronalazimo na ranije spomenutim lokalitetima istočne obale Jadrana.[525]

[521] BORZIĆ 2011, 347; T. 60, br. 4.
[522] PLESNIČAR-GEC 1977.
[523] MATIJAŠIĆ 1991, 112, T. 7/Grob 12, 1.
[524] BORZIĆ 2011, 347; T. 60, br. 6.
[525] BORZIĆ 2011; ŠIMIĆ-KANAET & TONČINIĆ & RADOVIĆ 2005; CLAIRMONT 1975; TOPIĆ 2003; PEROVIĆ & FADIĆ 2009.

3.5.1.4. Zdjele (T. 65)

Tip posuđa koji ima raznovrsnu primjenu, koristimo ga za serviranje, ali i za čuvanje i spremanje različitih namirnica. Osnovne morfološke karakteristike su plitka forma i široko otvoreni recipijent. Među materijalom sa lokaliteta Gračine izdvajamo ukupno dva ulomka svrstana u dva tipa zdjele.

Zdjela OSK 1 (Kat. br. 191)

Izdvojen je samo jedan ulomak oboda zdjelice izrađene prema specifičnostima FOSK 1 (Kat. br. 191). Vanjska stijenka je glatka sa slabo sačuvanim premazom bijele boje. Morfološki identificiramo blago zakrivljen i kratki vrat sa horizontalno izvučenim obodom trokutastog presjeka. Obod je blago nagnut prema dnu posude, a odmah ispod se smješta tzv. potkovičasti tip ručke.

Na Gračinama je pronađen u kvadratu VIII-1, unutar trećeg iskopnog sloja.

Zdjela OSK 2 (Kat. br. 192)

Još jedan ulomak oboda zdjelice izrađen prema specifičnostima FOSK 1 (Kat. br. 192). Dijeli fabrikatne ali i određene morfološke specifičnosti koje se javljaju kod ulomka zdjele OSK 2. Morfološki ima blago zaobljenu stijenku trbuha sa zadebljanim obodom prema van i unutra, dok je vrh gotovo ravan. Ispod oboda se razvija zadebljani jezičasti tip ručke.

Na Gračinama je pronađen u kvadratu VI-3, unutar sedmog iskopnog sloja.

3.5.2. Zaključna razmatranja o Običnom stolnom keramičkom posuđu sa lokaliteta Gračine

Ukupno su dokumentirana 243 ulomaka od čega su izdvojena 54 dijagnostička komada običnog stolnog keramičkog posuđa. Morfološki ih dijelimo na glavne tipove, i to vrčeve, lonce i zdjele, odnosno podtipove Vrč OSK 1-5, Lonac OSK 1-2 i Zdjela OSK 1-2. U dodatnu skupinu nepoznatih morfoloških specifičnosti se smještaju razni ulomci vrčeva i lonaca izrađenih prema fabrikatima FOSK 1-9. Brojčano najveći postotak ulomaka pripada različitim formama vrča (154-63.4%), zatim slijede lonci (12-5%), zdjele (2-0.6%) i konačno nepoznate forme (76-31%).

Vrčevi kao najbrojnija skupina običnog stolnog posuđa ima prije svega praktične predispozicije za široku namjenu serviranja različitih namirnica, od čega možemo izdvojiti tek one sa uskim recipijentom kao vrčeve korištene isključivo za vino. Skromna zastupljenost ostalih kategorija može se opravdati pojavom luksuznijeg sigilatnog ili nešto skromnijeg kuhinjskog posuđa istog karaktera.

Među fabrikatnim skupinama izdvajamo ukupno 12 kategorija, od čega su najbrojniji FOSK 1 (99-40%) i FOSK 5 (93-37.7%) zatim srednje zastupljene FOSK 7 (24-9.6%), FOSK 3 (10-4.5%) i FOSK 2 (8-3.2%) kategorije. Ostatak materijala pripada rijetkim kategorijama sa po jednim (FOSK 4 i 6, ukupno 0.8%) ili dva (FOSK 8-12, ukupno 4.5%) primjerka.

Na temelju morfoloških odlika materijala sa lokaliteta Gračine i njegove usporedbe sa brojnim analogijama koje se javljaju na okolnim jadranskim lokalitetima, cjelokupan materijal pripisujemo formama kasnorepublikanskih i ranocarskih italskih radionica. Iako malo vjerojatno, ne treba isključiti mogućnost postojanja lokalnih radionica sa snažnim italskim utjecajem.

Kad se tiče pozicija pronalaska, 120 ulomaka je dokumentirano u objektu III, odnosno 111 u objektu II, dok ostatak od njih 15 nema poznatu poziciju pronalaska. Stratigrafski, najviše ih je pronađeno u iskopnim slojevima II (70) i III (62), a zatim IV (26), V (10), I (6) i VII (2).

Konačno, materijal možemo pripisati sjevernoitalskoj produkciji 1. st., a ravnomjerno je zastupljen u objektima II i III, najčešće unutar iskopnih slojeva II i III.

3.6. Kuhinjska keramika

Ovaj tip keramike u literaturi se pojavljuje pod različitim nazivima kao gruba, *kuhinjska* ili *domaća keramika*, a zapravo obuhvaća proizvode koji se svakodnevno koriste u svrhu kuhanja, pečenja ili podgrijavanja, a konačno pohrane i serviranja hrane. Takav karakter posuđa čije je posjedovanje nužnost, podrazumijeva široku upotrebu, jednostavnost oblika, tehnološku i ekonomsku prihvatljivost. Dodatno, ovi proizvodi u usporedbi sa luksuznom keramikom imaju kratak životni vijek, čime je tipološka raznovrsnost i estetika podređena samoj praktičnosti.[526]

Na početku ih možemo klasificirati na industrijske, provincijalne ili lokalne proizvode, i to prema organizaciji proizvodnje, specijalizaciji lončara ili distribuciji proizvoda. Prvi podrazumijevaju velike gradske i specijalizirane radionice, čiji proizvodi su široko distribuirani. Proizvodi se pripremaju u lončarskom kolu, a sastav čini kvalitetna glina koja se miješa sa kvarcom, vapnencem, tinjcem, grafitom, pijeskom i dr. primjesama u različitim omjerima i granulacijama, a sve kako bi mogli podnijeti izloženost visokim temperaturama.[527] Tretiranje površina uglavnom ima praktičnu svrhu, primjerice premazivanje posude služi kako bi spriječili lijepljenje kuhanog sadržaja, dok se u svrhu povećanja opsega i boljeg zagrijavanja pojavljuju plitke kanelure i tanko urezane linije.[528] Morfološki ih dijelimo na dvije kategorije. Prva se odnosi na proizvode za pripremu, kuhanje ili pečenje, kao što su lonci, zdjele, tave i tarionici, a druga obuhvaća različite oblike vrčeva i zdjela za serviranje namirnica.[529] Među specifičnim proizvodima na jadranskim lokalitetima od 1. st. pr. Kr. zastupljena je kampanska,[530] zatim iznimno raširena egejska[531] i konačno od 2. st. sjevernoafrička skupina kuhinjske keramike.[532] Specifičnosti i kronologiju ostalih proizvodnih područja je znatno teže prepoznati, prije svega zbog ujednačenosti formi i fabrikata.

Provincijalni i lokalni proizvodi za početak se razlikuju prema istoimenim geografskim ograničenjima distribucije. Lokalni majstori imaju dodatna ograničenja tijekom cjelokupnog

[526] SLAPŠAK 1989, 16.
[527] MILETIĆ 2008, 352.
[528] ŠIMIĆ-KANAET 2010, 117.
[529] CORTESE 2005, 326-330 i 335-336.
[530] URIŠIĆ 2000, 30; BORZIĆ 2011, pronalazimo ga među kategorijama KKZ-2/FKK F, KKZ-4/FKK F i KKP-1/FKK F
[531] JURIŠIĆ 2000, 34-38.
[532] TORTORELLA 1981, 208-227; BORZIĆ 2011, pronalazimo ga među kategorijama KKZ-2/FKK V, KKZ-12/FKK V, KKZ-19/FKK V i KKP-2/FKK V.

procesa proizvodnje, počevši od manje kvalitetnih sirovina čije forme se uglavnom pripremaju ručno, do pečenja u jednostavnim pećima, na otvorenoj vatri ili jamama. Morfološki su zastupljene kategorije identične importnim, dok se među formama mogu prepoznati imitacije italskih ili oblici koji odgovaraju lokalnoj željezno dobnoj proizvodnji, u zavisnosti od sastava stanovništva i tradicije određenih prostora.[533] Površina često ima neujednačene boje pečenja, ne samo među različitim posudama, nego čak i individualno, a povremeno je tretirana premazom slabe kvalitete.[534] Takva pretpostavka može otežati identifikaciju različitih fabrikatnih skupina.

Konačno se javlja i ona osnovna razina proizvodnje, a pripada individualnim lončarima koji se time bave povremeno, za potrebe lokalnog tržišta ili čak u svrhu izrade posuđa za vlastito kućanstvo.[535] Podatci o lokalizaciji takvih radionice u okruženju lokaliteta Gračine do danas nisu dostupni.

Unatoč manjkavostima koje proizlaze iz uporabnog karaktera ovog tipa posuđa, analiza proizvoda zasigurno će utjecati na bolje poznavanje provincijalne/lokalne proizvodnje, fabrikata i morfologije, distribucijskih kanala, potencijalnih produkcijskih kapaciteta, ali i određenih kronoloških okvira. Osim toga, u kasnijim raspravama može predstavljati i indikativan reper za identificiranje krajnjih korisnika lokaliteta Gračine.

3.6.1. Kuhinjska keramika sa lokaliteta Gračine

Među keramičkim materijalom sa lokaliteta Gračine izdvajamo skupinu od ukupno 806 ulomaka kuhinjskoj posuđa. Po uzoru na prethodne kategorije keramičkog posuđa, klasifikacija je izvršena prema određenim morfološkim i fabrikatnim kriterijima, dok je ukupan broj ulomaka reduciran zbog fragmentiranosti. Tako prema funkcionalnosti prepoznajemo tri osnovna oblika posuđa (lonci, zdjele/tave i poklopci) i morfološke specifičnosti podtipova:

- ***KKL (Kuhinjska keramika lonci) I-VIII***
- ***KKZ (Kuhinjska keramika zdjele/tave) I-IV***

[533] GABLER 1991, 51.
[534] MIKL-CURK 1973, 884.
[535] PENA 2007, 32; VIKIĆ-BELANČIĆ 1968, 509.

Nakon toga se definiraju 23 skupine fabrikatnih specifičnosti (Fabrikat kuhinjske keramike - FKK 1-23), u kojima je zastupljen po jedan ili više ulomaka keramičkog posuđa.

FKK 1 – Proizvodi tvrdo pečene narančaste gline sa brojnim sitnim primjesama bijele boje u strukturi. Vanjska stijenka ima glatku površinu crne boje. Pojavljuje se u kategoriji KKL I, IV, V, i VI, odnosno KKZ I i II.

FKK 2 – Glina tamno sive boje u jezgri, a narančaste na površini stijenke. U strukturi i na površini je vidljiva veća količina sitnih bijelih zrnaca. Pojavljuje se isključivo u kategoriji kuhinjskih keramičkih lonaca I-II i V-VI.

FKK 3 – Sitno zrnata glina tamno crvene boje sa brojnim primjesama bijele boje u strukturi. Vanjska stijenka je crne boje i dobro zaglađena. Pojavljuje se u skupini nepoznatih morfoloških specifičnosti.

FKK 4 – Dobro pročišćena glina smeđe boje sa sitnim pjeskastim zrncima. Vanjska stijenka glatka i potpuno crna. Pojavljuje se u skupini keramičkog kuhinjskog lonca tipa III.

FKK 5 – Smeđe-narančasta glina u jezgri sa brojnim pjeskastim zrncima u strukturi. Vanjska stijenka ima grubu i hrapavu površinu crne boje. Pojavljuje se u skupini keramičkog kuhinjskog lonca tipa III.

FKK 6 – Glina narančaste boje sa brojnim pjeskastim zrncima u strukturi. Pojavljuje se u skupinama kuhinjskih keramičkih lonaca tipa I, IV-V, VII i zdjela tipa I.

FKK 7 – Dobro pročišćena glina sa jezgrom sivkaste, a na površinama crne boje. U strukturi vidljiva sitna zrnca bijele boje. Pojavljuje se u skupinama KKL I i VI, odnosno KKZ II.

FKK 8 – Glina tamno pečena, gotovo crne boje sa brojnim zrncima bijele boje u strukturi. Vanjska stijenka ima grubu i nepravilnu površinu, a unutrašnja glatku glazuru tamno crvene boje. Pojavljuje se u skupini keramičkog kuhinjskog lonca tipa I.

FKK 9 – Tvrdo pečena i dobro pročišćena glina narančaste boje. U strukturi su vidljive rijetke primjese zrnaca bijele boje. Vanjska stijenka je glatka sa crnom bojom isključivo na obodu, vratu i prijelazu u rame posude. Pojavljuje se u skupini kuhinjskih keramičkih lonaca tipa II i III.

FKK 10 – Sitno zrnata glina narančasto-smeđe boje sa brojnim primjesama sitnih zrnaca. Vanjska površina ima smeđe-crne nijanse, a unutrašnju glazuru crvene boje. Pojavljuje se u skupini keramičke kuhinjske zdjele tipa I.

FKK 11 – Proizvodi smeđe-narančaste gline. U strukturi su vidljive rijetke primjese različitih granulacija. Pojavljuje se u skupini keramičkog kuhinjskog lonca tipa I.

FKK 12 – Proizvodi prhke narančaste gline sa premazom crne boje na unutrašnjoj stijenci. U strukturi i na vanjskoj stijenki vidljiva veća količina primjesa različitih granulacija. Pojavljuje se u skupini ostalih ulomaka kuhinjskih lonaca.

FKK 13 – Tamno pečena glina crne boje sa vanjskom stijenkom narančasto-žute boje. U strukturi vidljive mnogobrojne sitne primjese bijele boje. Pojavljuje se u skupini keramičkog kuhinjskog lonca tipa III.

FKK 14 – Tvrdo pečena glina smeđe sa vanjske i crne boje sa unutrašnje strane. Struktura je šupljikava i dobro pročišćena. Pojavljuje se u skupini ostalih ulomaka kuhinjskih lonaca.

FKK 15 – Glina narančaste boje sa brojnim pjeskastim zrncima u strukturi. Vanjska stijenka ima hrapavu površinu sive boje. Pojavljuje se u skupini kuhinjskih keramičkih lonaca tipa I i II.

FKK 16 – Glina narančaste boje u jezgri, a potpuno crne na vanjskim stijenkama. Struktura sadrži sitnozrnate primjese različitih boja. Vanjske stijenke blago hrapave i prhke. Pojavljuje se u skupini kuhinjskih keramičkih lonaca tipa I i VI.

FFK 17 – Tvrdo pečena glina sivkaste boje. Vanjske stijenke poprimaju smeđe-crnu boju sa brojnim sitnim primjesama. Pojavljuje se u skupini kuhinjskih keramičkih lonaca tipa I i V.

FKK 18 – Glina tamno sive boje u jezgri i žute na vanjskim stijenkama. Struktura je tvrdo pečena sa vrlo rijetkim primjesama zrnaca bijele boje. Pojavljuje se u skupini kuhinjskih keramičkih lonaca tipa I, II, VI i VII, te u skupini kuhinjskih keramičkih zdjela tipa I.

FFK 19 – Prhka glina žute boje u jezgri i crne na vanjskoj stijenki. Struktura je prepuna pjeskastih primjesa različitih granulacija. Pojavljuje se u skupini kuhinjskih keramičkih lonaca tipa I, II, VII.

FFK 20 – Proizvodi tvrdo pečene sivkaste gline sa brojnim primjesama različitih granulacija. Vanjska stijenka je glatka, a poprima tamno sivu boju. Rijetko se javlja glazura narančaste boje. Pojavljuje se u skupini kuhinjskih keramičkih lonaca tipa I, II, V.

FKK 21 – Smeđe-narančasta glina u jezgri, sa sivim premazom na vanjskoj stijenci. Struktura sa brojnim sitnim zrncima crne i bijele boje. Pojavljuje se u skupini kuhinjskih keramičkih lonaca tipa I i II.

FKK 22 – Glina tamno sive boje sa rijetkim bijelim primjesama. Pojavljuje se u skupini kuhinjskih keramičkih lonaca tipa I i II.

FKK 23 – Tamno pečena glina sa brojnim sitnim primjesama. Pojavljuje se u skupini kuhinjskih keramičkih lonaca tipa I.

3.6.1.1. Kuhinjski lonci

Posuđe korišteno za kuhanje ili čuvanje različitih krutih i tekućih namirnica. Takva namjena rezultira najbrojnijim proizvodima kategorije kuhinjskog posuđa sa lokaliteta Gračine. Lonci su također i tipološki najraznovrsnija kategorija, pojavljuju se u formama KKL (kuhinjska keramika lonci) I-VIII. Osnovne morfološke karakteristike su trbušasto ili bikonično tijelo koje leži na ravnom kružnom dnu. Obzirom da je posuđe uglavnom fragmentirano, razlikujemo ih prema izvedbi oboda i ramena posude. Najčešće su zastupljeni lonci sa izvijenim nenaglašenim obodom, horizontalno izvučenim obodom pravokutnog, trokutastog, čašastog ili prstenastog presjeka, a javljaju se i nešto složenije forme sa istaknutim ramenom, bifidno ili različito oblikovani vertikalni obodi. Lonci su zastupljeni u svim fabrikatnim skupinama kuhinjske keramika sa lokaliteta Gračine, a nerijetko se određeni oblici javljaju u više različitih fabrikatnih skupina.[536]

3.6.1.1.1. Lonci izvijenog oboda jednostavne profilacije
KKL Ia-b (T. 66-85)

Najbrojnija skupina kuhinjskih lonaca (136) koju u osnovi odlikuje konično ili trbušasto tijelo sa zaobljenim vratom, stegnutim ramenom i manje ili više izvijenim visokim obodom zaobljenog vrha. Na vanjskim stijenkama se vrlo rijetko pojavljuje ukras u vidu niza plitko urezanih horizontalnih linija. Podtip ove forme KKL Ib razlikuje se tek okomitije izvedenim obodom koji po sredini unutrašnje strane ima blago konkavno ulegnuće ograničeno zadebljanjima na vrhu i dnu. Ovom tipu zasigurno pripada i veliki broj ulomaka ravnog dna. Među materijalom sa lokaliteta Gračine, pojavljuje se čak u 16 fabrikatnih skupina:

[536] Osnovni tipološki nazivi skupina, prije svega zbog ujednačenosti pojave kuhinjske keramike, a onda i zbog skromnih analiza ovog tipa keramičkih proizvoda na istočnoj obali Jadrana, preuzeti su od autora rada „Keramički nalazi s arheološkog nalazišta Burnum - Amfiteatar I“ - BORZIĆ 2011.

KKL Ia-b – FKK 1 (Kat. br. 193-200)[537]

Ova podskupina proizvoda (24) ima narančastu glinu sa brojnim bijelim primjesama dok su vanjske stijenke crne boje. Morfološki ih prepoznajemo isključivo na temelju ranijeg opisa izvedbe oboda posude. Za katalošku obradu izdvajamo ukupno devet ulomaka koji imaju određene morfološke specifičnosti. U ovoj skupini se javljaju oba podtipa. Primjere KKL Ib sa sigurnošću prepoznajemo prema ulegnuću po sredini oboda (Kat. br. 194 i 195). Ostatak materijala odgovara podtipu KKL Ia, od čega se javljaju gotovo okomiti obodi vitke stijenke (Kat. br. 193), blago izvijeni obodi (Kat. br. 196), zatim oni sa plitkim profilacijama koje naglašavaju prijelaz iz vrata u obod posude (Kat. br. 197), te konačno oštrije izvijeni obodi koji prelaze širinu promjera posude (Kat. br. 198 i 199). Među brojnim ulomcima koji odgovaraju specifičnostima KKL I - FKK 1, izdvajamo tek jedno ravno dno (Kat. br. 200). Ovi tipovi su karakteristični za sjevernoitalsku proizvodnju od kraja 1. st. pr. Kr. do 2. st. po Kr.[538]

KKL Ia-b – FKK 20 (Kat. br. 201-210)

Najbrojnija skupina kuhinjski lonaca (32) sa sivkastom glinom u strukturi i tamno sivim vanjskim površinama. Od ranije su definirane morfološke posebnosti koje su u ovoj podskupini tipološki nešto jednostavnije. Ponovno ih prepoznajemo uglavnom na temelju oblika oboda, i to okomitih (Kat. br. 201, i 202), blago (Kat. br. 203, 204 i 205) i oštro (Kat. br. 206, 207) izvijenih stijenki. Podskupini KKL Ib pripadaju ulomci kat. br. 202-204 i 206. Izdvajamo i jedan ulomak ukrašen nizom dubokih horizontalnih kanelura duž unutrašnje i vanjske površine oboda, odnosno vertikalnih na površini ramena i trbuha posude (Kat. br. 208). Često zastupljen oblik i dekoracija kuhinjske keramike u sjevernoj Italiji od kuda na Jadran dolazi već početkom 1. st.[539] Među ostalim ukrašenim ulomcima ovog tipa, prepoznajemo šest ulomaka trbuha, od čega možemo izdvojiti one širih (Kat. 209) i užih (Kat. br. 210) profilacija.

[537] Redoslijed fabrikata kuhinjske keramike (FKK) uvjetovan je brojem ulomaka i tipologijom materijala, pri čemu raznovrsnije skupine određenog fabrikata imaju prednost.
[538] MATIJAŠIĆ 1991, T. 1., gr. 4 (Campus Martius).
[539] Analogije pronalazimo među materijalom iz Burnuma (BORZIĆ 2011, 364, Kat. br. 1-0638, 2-0330 i 10-0097 / Tab. 62/11), Tilurija (ŠIMIĆ-KANAET 2003, 161, T. 22/4; ŠIMIĆ-KANAET 2010, 37, T. 138-141) i Sermina (HORVAT 1997, 107, T. 36/3-4).

KKL Ia-b – FKK 18 (Kat. br. 211-216)

Srednje zastupljena skupina proizvoda (13) tamno sive boje u jezgri i žute na površinama stijenki. Morfološki ih dijelimo na okomito (Kat. br. 211), blago (212) i oštro (213 i 214) izvijene stijenke oboda posude. Samo jedan ulomak prepoznajemo kao primjer podskupine KKL Ib (Kat. br. 211). Posebno valja izdvojiti dva ulomka lokalne produkcije. Oba imaju specifične dekoracije koje pripisujemo lokalnoj tradiciji, i to jedan ulomak blago konkavnog trbuha sa češljastom dekoracijom odnosno dva niza širokih horizontalnih kanelura (Kat. br. 215) i jedan oštro izvijen obod sa metličastom dekoracijom na trbuhu stijenke (Kat. br. 216).

KKL Ia-b – FKK 21 (Kat. br. 217-219)

Skupina proizvoda (11) smeđe-narančaste gline u jezgri i sivkastog premaza na vanjskoj stijenci. Morfološki ih dijelimo na okomito (Kat. br. 217) i blago (Kat. br. 218) izvijen obod stijenke posude. Prvi ulomak pripada podskupini KKL Ib (Kat. br. 217). Valja izdvojiti ulomak (Kat. 219) sa horizontalno izvijenim obodom te profilacijama po sredini ravnog vrha i na prijelazu iz vrata u obod posude.

KKL Ia-b – FKK 7 (Kat. br. 220-224)

Posljednja srednje zastupljena skupina materijala (11) ima sivkastu jezgru i crnu površinu stijenke. Među oblicima ponovno prepoznajemo ulomke okomitih (Kat. br. 220), blago (Kat. br. 221) ili oštro (Kat. br. 222) izvijenih oboda. Ovom tipu možemo pripisati i neke od brojnih ulomaka dna koji odgovaraju fabrikatnoj specifičnosti FKK 7 (Kat. br. 223 i 224). Podskupini KKL Ib pripada ulomak kat. br. 220.

KKL Ia-b – FKK 22 (Kat. br. 225-227)

Skupina rijetko zastupljenih oblika (7) tamno sive gline. Morfološki ih prepoznajemo na temelju oblika oboda, a pojavljuju se okomito (Kat. br. 225), oštro (Kat. br. 226) i blago (Kat. br. 227) izvijen. Ostatak materijala fabrikatnih specifičnosti FKK 22, zbog fragmentiranosti nije moguće povezati sa ovom morfološkom podskupinom. Podskupini KKL Ib pripada ulomak kat. br. 227.

KKL Ia – FKK 2 (Kat. br. 228-231)

Nova skupina rijetko zastupljenih oblika (7) ima sivkastu boju u jezgri i narančastu na površini. Pojavljuje se isključivo u formi oštro izvijenih oboda (Kat. br. 228-230). Od ostalog materijala izdvajamo tek jedan ulomak okomitog trbuh (Kat. br. 231) koji možemo uvjetno pripisati ovom tipu proizvoda.

KKL Ia-b – FKK 13 (Kat. br. 232-235)

Skupina proizvoda tamno pečene gline sa narančasto-žutom vanjskom stijenkom. Ukupno je izdvojeno šest ulomaka koji morfološki odgovaraju različito izvedenim obodima. Pojavljuju se okomito (Kat. br. 232), oštro (Kat. br. 233) i blago (Kat. br. 234) izvijene stijenke oboda. Ravnom dnu odgovara tek jedan ulomak (Kat. br. 235). Podskupini KKL Ib pripadaju tri ulomka (Kat. br. 232-234).

KKL Ia-b – FKK 19 (Kat. br. 236-240)

Proizvodi prhke žute gline u jezgri i crne na vanjskoj stijenki. Identično prethodno skupini, ukupno izdvajamo šest ulomaka koji morfološki odgovaraju okomito (Kat. br. 236), oštro (Kat. br. 237) i blago (Kat. br. 238) izvijenim obodima. Od ostalog materijala izdvojeno je ravno dno (Kat. br. 239) i ulomak trbuha sa dvije široke i razdvojene horizontalne profilacije

po sredini vanjske stijenke (Kat. br. 240). Podskupini KKL Ib pripada samo prvi ulomak (Kat. br. 236).

KKL Ia-b – FKK 6 (Kat. br. 241-243)

Skupina rijetkih proizvoda (5) narančaste gline. Morfološki ih dijelimo u dvije skupine, oštro (Kat. br. 241) i blago (Kat. br. 242) izvijenog oboda. Dno je kao kod prethodnih skupina, potpuno ravno (Kat. br. 243). Podskupini KKL Ib pripada samo ulomak kat. br. 242.

KKL Ia-b – FKK 17 (Kat. br. 244-247)

Rijetki proizvodi (5) sivkaste gline sa vanjskim smeđe-crnim stijenkama. Morfološki ih dijelimo u dvije skupine, okomitog (Kat. br. 244) i oštro (Kat. br. 245 i 246) izvijenog oboda. Među ostalim materijalom se javlja ulomak trbuha (Kat. br. 247) sa uskim i plitko profiliranim horizontalnim linijama, dok je ostatak izostavljen zbog manje atraktivnosti ili fragmentiranosti ulomaka. Podskupini KKL Ib pripadaju prva dva ulomka (Kat. br. 244-245).

KKL Ia – FKK 11 (Kat. br. 248-249)

Skupina rijetkih proizvoda (4) smeđe-narančaste gline. Svi ulomci morfološki odgovaraju blago izvijenom obodu (Kat. br. 248 i 249). Ostatak materijala zbog fragmentiranosti nije moguće povezati sa ovim tipom.

KKL Ia – FKK 23 (Kat. br. 250-253)

Skupina rijetkih proizvoda (4) tamno pečene gline. Morfološki ih dijelimo u dvije grupe sa okomito (Kat. br. 252) i oštro (Kat. br. 250-253) izvijenim obodom. Na okomitom obodu se javlja niz uskih i plitko profiliranih horizontalnih linija.

KKL Ia – FKK 16 (Kat. br. 254-257)

Skupina rijetkih proizvoda (4) narančaste boje u jezgri i hrapave crne na vanjskim stijenkama. Morfološki se dijeli na lonce sa oštro (Kat. br. 254, 255) i blago (Kat. br. 256) izvijenim obodom. Među fabrikatom FKK 16 se javlja i specifično dno sa ravnom platformom koja leži na plitkim prstenasto zaobljenim nogama (Kat. br. 257).

KKL Ia – FKK 15 (Kat. br. 258-260)

Svega dva ulomka proizvoda sa glinom narančaste boje. Morfološki ih dijelimo na po jedan ulomak okomito (Kat. br. 258) i oštro (Kat. br. 259) izvijenog oboda. Dno je ravno sa tragovima obrade na vanjskoj stijenki (Kat. br. 260).

KKL Ia – FKK 8 (Kat. br. 261-262)

Posljednjoj skupini odgovaraju također dva ulomka, izrađena od tamno pečene gline sa unutrašnjom tamno crvenom glatkom glazurom. Oba ulomka pripadaju tipu oštro izvijenog oboda (Kat. br. 261 i 262).

Ukupno su kataloški obrađena 74 ulomka kuhinjskih keramičkih lonaca tipa I. Tipološki ih dijelimo na KKL Ia i b, od čega posljednja skupina broji ukupno 17 ulomaka. Riječ je o jednostavnom proizvodu koji je bio iznimno popularan na rimskodobnim nalazištima, pa tako i na prostoru nekadašnje provincije Dalmacije. Pojavljuje se na brojnim nalazištima civilnog[540] i vojnog karaktera.[541] Među brojnim analognim materijalom pronalazimo prije svega morfološke identičnosti. S druge strane, fabrikatne specifičnosti je teško poistovjetiti sa određenim radionicama. Većinu materijala prema obliku možemo pripisati distribuciji italskih industrijskih središta, i to uglavnom sjevernoitalskih radionica, poput proizvoda sa visokim

[540] TOPIĆ 2003, 322-325 (T. 3-9; Kat. br. 7-33); CLAIRMONT 1975, 202-203 (Fig. E/104); BUORA et alii, 1995, 147-152 (Tav. XXI/2-3).
[541] ZABEHLICKY-SCHEFFENEGGER – M. KANDLER, 1979, 33, T. 13/14-19; BORZIĆ 2011, 362-265 (Tab. 62-65); ŠIMIĆ-KANAET 2003, 128, 161 (T. 22/2).

(Kat. br. 195) ili izvučenim (Kat. br. 196) obodom plitko kanelirane površine.[542] Od ukupnog broja veći postotak odgovara okomitim i manje ili više izvijenim obodima (Kat. br. 227, 234, 214, 222) bez dekoracije. Dno posude ima uglavnom ravno dno kružnog oblika (Kat. br. 239) i tek jedan primjerak ravnog dna sa platformom koja leži na plitkim i prstenasto zadebljanim nogama (Kat. br. 257). Rijetki su primjerci kaneliranog oboda (Kat. br. 219), ili ramena (Kat. br. 197) posude. Ove proizvode susrećemo na brojnim rimskodobnim nalazištima u okruženju.[543]

Proizvode lokalnih radionica možemo prepoznati među ulomcima grublje fakture, debelih stijenki i specifičnih metličastih (Kat. br. 216), češljastih ili kaneliranih dekoracija (Kat. br. 215 i 208) koje su tipične za prapovijesne tradicije ovog prostora, iako ih pronalazimo i na prostoru sjeverne Italije.[544] Najkomparativniji materijal pronalazimo u obližnjim vojnim logorima Tilurij[545] i Burnum[546] gdje su ovi oblici usko datirani u prvu polovicu 1. st.

Kataloški materijal **KKL I** na Gračinama pronalazimo na sljedećim pozicijama:

I TABLICA

iskop	A 4	A 5	A 6	A 11	B 3	B 6	B 8	B 9	B 10	C 1	C 4	C 8	C 10	C 11	D 3	D 4	D 5	E 0	Nep
II 20-40cm		X		X				X			X	X	X		X		X (6)	X	
III 40-60cm	X	X	X			X	X	X	X (3)				X		X	X			
IV 60-80cm								X (2)						X					
VI 100-120cm										X (2)									
nepoz.						X								X					X (7)
sonda					X														

Tablica 22. *Pozicije pronalaska KKL I na lokalitetu Gračine - I Tablica (Izradio M. Rašić).*

[542] ŠIMIĆ-KANAET 2010, T. 161-177.
[543] BORZIĆ 2011, T. 63-65; ŠIMIĆ-KANAET 2010, T. 169-172; TOPIĆ 2003, 322-325 (T. 3-9; Kat. br. 7-33); CLAIRMONT 1975, 202-203 (Fig. E/104).
[544] RICCATO 2020, 33-36; T. IX, tipo 9, kat. Br. 2; T. X, tipo 9-12, kat. Br. 8.
[545] ŠIMIĆ-KANAET 2010, 7. 138-141.
[546] BORZIĆ 2011, T. 62, br. 11.

II TABLICA

iskop	I 1	II 1	III 1	I-III 3	IV 3	VI 1	VI 3	VII 2	VIII 1	VIII 3	IX 2	IX 3	X 1	X 2	X 3	XI 2	P 2	P 3b
I 0-20cm						X	X (2)											
II										X	X		X	X	X			
20-40cm																		
III 40-60cm			X						X			X (4)				X		
IV 60-80 cm															X			
VI 100-120 cm								X										
nepoz.		X		X													X	X
Sonda				X	X (3)													
podnica	X																	

Tablica 23. *Pozicije pronalaska KKL I na lokalitetu Gračine - II Tablica (Izradio M. Rašić)*

3.6.1.1.2. Lonci s izvijenim obodom i naglašenim ramenom

KKL II (T. 85-88)

Druga najbrojnija skupina kuhinjskih lonaca (31) ima trbušasto tijelo sa oštro naglašenim prijelazom u konkavni vrat koji završava izvijenim obodom trokutastog, prstenasto zadebljanog ili nenaglašenog suženog presjeka. Prijelaz u vrat rjeđe je naglašen nizom od dvije plitke koncentrične profilacije. Ovaj oblik se pojavljuje u osam različitih fabrikatnih skupina:

KKL II – FKK 9 (Kat. br. 263-266)

Najbrojnija podskupina kuhinjskih lonaca (19) prhke žute gline u jezgri i crne na vanjskoj stijenki. Morfološki ih prepoznajemo prema definiranim specifičnostima naglašenog ramena i izvijenog oboda sa trokutastim presjekom (Kat. br. 263-265) i jedan primjerak oboda sa nizom plitkih profilacija na ramenu (Kat. br. 266).

KKL II – FKK 21 (Kat. br. 267)

Skupina od četiri ulomka smeđe-narančaste gline u jezgri i sivkastog premaza na vanjskoj stijenki. Morfološki odgovaraju skupini naglašenog ramena sa izvijenim obodom trokutastog presjeka (Kat. br. 267).

KKL II – FKK 20 (Kat. br. 268-269)

Skupina od dva ulomka sivkaste gline sa tamno sivim vanjskim stijenkama. Morfološki pripadaju skupini naglašenog ramena sa izvijenim obodima trokutastog presjeka (Kat. br. 268, 269). Kao dekoracije se javljaju plitke koncentrične kružnice na prijelazu iz ramena u trbuh proizvoda.

KKL II – FKK 15 (Kat. br. 270-271)

Skupina od dva ulomka proizvoda od narančaste gline. Prvi ulomak morfološki odgovara obliku naglašenog ramena sa kratkim zaobljenim vratom i suženim zaobljenim obodom (Kat. br. 270). Dvije plitke kružne profilacije su vidljive na vratu i ramenu vanjske stijenke. Drugi ulomak ima nešto kraći zaobljen vrat i izvijen obod trokutastog presjeka (Kat. br. 271).

KKL II – FKK 19 (Kat. br. 272-273)

Posljednja skupina od dva ulomka proizvoda prhke žute gline u jezgri i crne na vanjskoj stijenki. Prvi ulomak ima kružnu profilaciju kojom naglašava prijelaz iz ramena u zaobljeni vrati i izvijen prstenasto zadebljani obod (Kat. br. 272). Drugi ulomak ima niz plitkih profilacija i naglašeno rame koje prelazi u kratki zaobljeni vrat sa izvijenim obodom trokutastog presjeka (Kat. br. 273).

KKL II – FKK 2 (Kat. br. 274)

Jedan ulomak sivkaste gline u jezgri i narančaste na površini stijenke. Morfološki odgovara ulomku zaobljeno vrata i izvijenog oboda trokutastog presjeka (Kat. br. 274).

KKL II – FKK 18 (Kat. br. 275)

Jedan ulomak proizvoda tamno sive boje u jezgri i žute na vanjskoj stijenki. Morfološki odgovara ulomku naglašenog ramena sa kratim zaobljenim vratom i izvijenim obodom trokutastog presjeka (Kat. br. 275).

KKL II – FKK 22 (Kat. br. 276)

Posljednji ulomak tamno sive gline. Morfološki pripada zaobljenom vratu sa izvijenim obodom trokutastog presjeka (Kat. br. 276).

Ukupno je kataloški obrađeno 14 ulomka kuhinjskih keramičkih lonaca tipa II. Ovaj oblik je popularan već u kasnorepublikansko doba,[547] a na Jadranu je u aktivnoj upotrebi tijekom 1. st.[548] Prema fabrikatnoj osnovi odgovara različitim skupinama (FKK 2, 9, 15, 18-22) keramičkih proizvoda uglavnom žuto-smeđe gline sa različito tretiranim površinama. Među dekoracijama se javljaju različiti češljasti motivi (Kat. br. 268 i 269) ili plitke kanelure koje su dodatne naglašavale prijelaz iz ramena u vrat posude (Kat. br. 266, 272, 273). Komparativni materijal ponovno pronalazimo među fabrikatima sjevernoitalskih radionica 1. pol. 1. st.[549]

Kataloški obrađen materijal KKL II na Gračinama pronalazimo na sljedećim pozicijama:

iskop	A-11	B-3	B-9	C-9	D-5	I-2	II-1	VI-1	X-2	XI-5	Nep.
II 20-40cm	**X**				**X**				**X**		
III 40-60cm			**X**	**X**				**X**			
nepoz.						**X**	**X (2)**			**X**	**X (3)**
sonda		**X**									

Tablica 24. *Pozicije pronalaska KKL II na lokalitetu Gračine (Izradio M. Rašić)*

[547] VIČIĆ 1994, 30 (T. 3/1).
[548] TOPIĆ 2003, 341 (Kat. Br. 116) i 438 (T. 29/116); TOPIĆ 2003, 341 (Kat. Br. 116) i 438 (T. 29/116); MATIJAŠIĆ 1991, T. 1/Gr. 2, 1; T. 2/Gr. 3, 1; T. 8/Gr. 13, 1 i Gr. 15, 1; T. 9/gr. 19, 1; T. 17/Gr. 41, 1; BORZIĆ 2011, T. 73, br. 4-8.
[549] RICCATO 2020, 38-41; T. XIII, tipo 24-26, kat. Br. 10-11; T. XIV, tipo 26, kat. Br. 3.

3.6.1.1.3. Lonci s horizontalno izvučenim obodom trokutastog presjeka KKL III (T. 88-89)

Rijetko zastupljena skupina (5) kuhinjskih lonaca koju odlikuje horizontalno izvučen obod trokutastog presjeka. Prema dostupnom materijalu možemo prepoznati konkavno trbušasto tijelo, s pretpostavkom da leži na ravnom dnu. Dekoracije se pojavljuje u vidu koncentričnih kružnica na vrhu ravnog oboda. Među materijalom sa lokaliteta Gračine pojavljuje se u pet različitih fabrikatnih skupina.

KKL III – FKK 9; 11; 16; 18; 20 (Kat. br. 277-281)

Po jedan ulomak kuhinjskih lonaca različitih fabrikatnih skupina. Prepoznajemo ih isključivo prema horizontalno izvučenom obodu trokutastog presjeka, FKK 9 (Kat. br. 277), FKK 11 (Kat. br. 278), FKK 16 (Kat. br. 279), FKK 18 (Kat. br. 280) i FKK 20 (Kat. br. 281).

Ulomak FKK 18 ima urezan niz koncentričnih kružnica na gornjoj površini ravnog oboda.

Ukupno je kataloški obrađeno 5 ulomaka kuhinjskih keramičkih lonaca tipa III. Među materijalom se javljaju manje morfološke specifičnosti, trokutasti obodi sa plitkim konkavnim profilacijama na gornjoj površini (Kat. Br. 280) i uski obodi (Kat. Br. 281) trokutastog presjeka. Po jedan primjerak bilježi i kaneluru koja naglašava prijelaz u obod blago izvijen prema dnu (Kat. Br. 277) ili vrhu posude (Kat. br. 278). Uobičajene dekoracije nisu zabilježene na ovom tipu lonca. Forma je zabilježena u nizu fabrikatnih varijacija smeđe-narančaste (FKK 9, 11, 16) i sivkasto (FKK 18 i 20) pečene gline. Analogije pronalazimo duž jadranske obale,[550] a datira se uglavnom u 1. st.[551]

Kataloški obrađen materijal KKL III na Gračinama pronalazimo na sljedećim pozicijama:

[550] BORZIĆ 2011, T 70 (br. 1, 2 i 4).
[551] BORZIĆ 2011, 378-379.

iskop	B-9	C-9	C-10	I-0	X-2
II 20-40cm					X
III 40-60cm	X	X			
IV 60-80cm			X		
nepoz.				X	

Tablica 25. *Pozicije pronalaska KKL III na lokalitetu Gračine (Izradio M. Rašić)*

3.6.1.1.4. Lonci s kratkim zaobljenim vratom i izvijenim obodom prestenasto zadebljanog presjeka

KKL IV (T. 89-90)

Rijetko zastupljena skupina (6) kuhinjskih lonaca koju odlikuje kratki zaobljen vrat i izvijen obod prstenasto zadebljanog presjeka. Dekoracije se pojavljuju u vidu niza blago valovitih koncentričnih linija na prijelazu iz ramena u trbuh posude. Među materijalom sa lokaliteta Gračine, pojavljuje se u četiri fabrikatne skupine.

KKL IV – FKK 1 (Kat. br. 282-283)

Najbrojnija skupina od tri ulomka narančaste gline sa glatkom površinom crne boje. Morfološki odgovaraju kratkom zaobljenom vratu i izvijenom obodu prstenasto zadebljanog presjeka (Kat. br. 282). Jedan ulomak ima sačuvanu dekoraciju od niza horizontalnih i blago valovitih linija na prijelazu iz ramena u trbuh posude (Kat. br. 283).

KKL IV – FKK 6; 18; 22 (Kat. br. 284-286)

Ukupno tri ulomka ove kategorije kuhinjskih lonaca pripadaju različitim fabrikatnim skupinama. Morfološki ih prepoznajemo prema ranije opisanim kriterijima, FKK 6 (Kat. br. 284), FKK 18 (Kat. br. 285), FKK 22 (Kat. br. 286).

Ukupno je kataloški obrađeno 5 ulomaka kuhinjskih keramičkih lonaca tipa IV. Riječ je o jednostavnim oblicima lonaca sa kratkim konkavnim vratom i manje (Kat. br. 285 i 286) ili više (kat. br. 284) prstenasto zadebljanim obodom. Na jednom ulomku se javlja češljasti ukras u obliku valovnica (Kat. br. 283) tipičan za lokalne radionice. Među fabrikatima se javljaju uglavnom ulomci tamno pečene (FKK 1, 18, 22) ili narančaste (FKK 6) gline. Analogije ponovno pronalazimo na jadranskim lokalitetima s datacijom tijekom 1. st. po Kr.[552]

Kataloški obrađen materijal **KKL IV** na Gračinama pronalazimo na sljedećim pozicijama:

iskop	B-10	C-4	IV-3	VIII-2	Sonda III
II 20-40cm		X			X
IV 60-80cm				X	
sonda			X		
nepoz.	X				

Tablica 26. *Pozicije pronalaska KKL IV na lokalitetu Gračine (Izradio M. Rašić)*

3.6.1.1.5. Kuhinjski lonci sa horizontalno izvučenim obodom pravokutnog ili nenaglašenog zaobljenog presjeka

KKL V (T. 91-94)

Srednje zastupljena skupina kuhinjskih lonaca koju odlikuje horizontalno izvučen obod pravokutnog ili nenaglašenog zaobljenog presjeka. Prema dostupnom materijalu riječ je o posudama trbušaste forme i ravnog dna. Među materijalom sa lokaliteta Gračine, pojavljuje se u 9 fabrikatnih skupina:

[552] ŠIMIĆ-KANAET 2010, T. 191, 1873; BORZIĆ 2011, T. 71, br. 5.

KKL V – FKK 1 (Kat. br. 287-289)

Najbrojnija podskupina kuhinjskih lonaca (6) narančaste gline i glatke crne površine. Morfološki ih dijelom na horizontalno izvučene obode pravokutnog (Kat. br. 287 i 288) i nenaglašenog zaobljenog (Kat. br. 289) presjeka.

KKL V – FKK 17 (Kat. br. 290-292)

Još jedna skupina od tri ulomka kuhinjskih lonaca tvrdo pečene sive gline sa vanjskim stijenkama smeđe-crne boje. Morfološki se ponovno javljaju oblici ravnih stijenki trbuha sa horizontalno izvučenim obodom pravokutnog (Kat. br. 290) ili nenaglašenog bikoničnog (Kat. br. 291) presjeka. Jedan ulomak ima sačuvan konični trbuh sa horizontalno izvučenim obodom nenaglašenog zaobljenog presjeka (Kat. br. 292).

KKL V – FKK 20 (Kat. br. 293-294)

Ova skupina broji svega dva ulomka kuhinjskih lonaca sivkaste gline sa glatkim tamno sivim površinama stijenke. Morfološki oba ulomka odgovaraju blago konkavnim stijenkama trbuha sa horizontalno izvučenim obodom pravokutnog (Kat. br. 293) i nenaglašenog zaobljenog (Kat. br. 294) presjeka.

KKL V – FKK 2; 11; 13; 18; 21; 22 (Kat. br. 295-300)

Ovoj kategoriji pripada po jedan ulomak različitih fabrikatnih skupina. Morfološki svi imaju blago konkavnu stijenku trbuha sa horizontalno izvučenim obodom uglavnom pravokutnog presjeka, FKK 2 (Kat. br. 295), FKK 13 (Kat. br. 296), FKK 18 (Kat. br. 297) i FKK 22 (Kat. br. 298). Nešto rjeđe se javljaju duži FKK 21 (Kat. br. 299) ili kraći FKK 11 (Kat. br. 300) obodi nenaglašenog zaobljenog presjeka. Među dekoracijama se javlja tek jedan ulomak sa nizom kratkih koso urezanih linija na ramenu posude FKK 2 (Kat. br. 302).

Ukupno je kataloški obrađeno 14 ulomaka kuhinjskih keramičkih lonaca tipa V. Ova skupina odgovara ulomcima kuhinjskih lonaca sa horizontalno izvučenim obodom nešto dužeg (Kat. br. 287) ili kraćeg (Kat. br. 293) pravokutnog odnosno nenaglašenog zaobljenog presjeka (Kat. br. 289). Među inačice ubrajamo blago izvijene (Kat. br. 297 i 298), zadebljane (Kat. br. 300) ili bikonične forme (Kat. br. 294) oboda posude. Na samo jednom ulomku je sačuvana dekoracija u vidu niza kratkih koso urezanih linija (Kat. br. 295). Najzastupljeniji su ulomci fabrikata narančaste ili sivkaste gline koji pripadaju importnim radionicama 1. st. Lokalnim radionicama eventualno možemo pripisati ulomke FKK 2 (Kat. br. 295) i 20 (Kat. br. 293 i 294). Analogije pronalazimo u Tiluriju[553] i Burnumu.[554]

Kataloški obrađen materijal **KKL V** na Gračinama pronalazimo na sljedećim pozicijama:

iskop	**B-9**	**B-10**	**C-8**	**C-11**	**D-3**	**IV-3**	**VI-1**	**X-1**	**X-2**	**Nep**
II 20-40cm			**X**		**X**		**X**	**X**	**X**	
III 40-60cm	**X (2)**	**X**								
IV 60-80 cm				**X**						
nepoz.		**X**								**X (3)**
Sonda					**X**					

Tablica 27. *Pozicije pronalaska KKL V na lokalitetu Gračine (Izradio M. Rašić)*

[553] ŠIMIĆ-KANAET 2010, T. 238-239.
[554] BORZIĆ 2011, T. 69, br. 4-8.

3.6.1.1.6. Kuhinjski lonci sa horizontalno izvijenim vratom i obodom čašastog presjeka

KKL VI (T. 95-98)

Srednje zastupljena skupina kuhinjskih lonaca koju odlikuje horizontalno izvijen vrat sa obodom čašastog presjeka. Morfološki odgovara posudama trbušaste forme i ravnog dna. Među materijalom sa lokaliteta Gračine ovaj tip se pojavljuje u sedam fabrikatnih skupina.

KKL VI – FKK 16 (Kat. br. 301-303)

Najbrojnija podskupina kuhinjskih lonaca (5) sa glinom narančaste boje u jezgri i potpuno crne na vanjskim stijenkama. Morfološki odgovara ranije opisu, sa blago konkavnom stijenkom trbuha, izvijenim vratom i obodom čašastog presjeka (Kat. br. 301 i 302). Izdvajamo i jedan ulomak trakaste ručke sa korijenom odmah ispod stijenke oboda (Kat. br. 303).

KKL VI – FKK 1 (Kat. br. 304-305)

Dva ulomka kuhinjskih lonaca narančaste gline sa glatkom crnom površinom. Morfološki odgovara ranije opisanim formama blago konkavnog trbuha i oboda čašastog presjeka (Kat. br. 304 i 305).

KKL VI – FKK 2 (Kat. br. 306-307)

Skupina od dva ulomka kuhinjskih lonaca sa glinom tamno sive boje i narančastim vanjskim stijenkama. Morfološki odgovara ranije opisanim formama oboda (Kat. br. 306 i 307).

KKL VI – FKK 13 (Kat. br. 308)

Još jedna skupina od dva ulomka kuhinjskog lonca sa tamno pečenom glinom i smeđe-žutom vanjskom površinom. Morfološki također odgovara prethodno opisanim formama trbuha i oboda (Kat. br. 308).

KKL VI – FKK 18 (Kat. br. 309-311)

Posljednja skupina od tri ulomka kuhinjskog lonca sa jezgrom sive boje i žutim vanjskim površinama. Morfološki odgovara prethodno opisanim formama (Kat. br. 309 i 310), odnosno sa jednim ulomkom oboda raščlanjenog plitkom konkavnom profilacijom (Kat. br. 311).

KKL VI – FKK 7 i 21 (Kat. br. 312-313)

Ovoj kategoriji pripada po jedan ulomak kuhinjskoj lonca. Morfološki odgovara ranije opisanim formama. Prvi ulomak se ističe plitkim profilacijama na bočnoj stranici oboda FKK 7 (Kat. br. 312), a drugi sa još jednom trakastom ručkom FKK 21 (Kat. br. 313).

Ukupno je kataloški obrađeno 13 ulomaka kuhinjskih keramičkih lonaca tipa VI. Ovaj kategoriji pripadaju lonci s horizontalno izvijenim vratom i obodom čašastog presjeka. Kao dio morfološke posebnosti javlja se obod razdvojen na dva dijela (Kat.br. 311), različito profiliran (Kat. br. 310 i 312), odnosno dekoriran nizom plitkih horizontalnih kanelura (Kat. br. 305). Osim toga, javlja se svega jedna horizontalna kanelura na ramenu posude (Kat. br. 310). Od ostalih morfoloških elemenata prepoznajemo korijene (Kat. br. 303) ili dijelove trakastih ručki (Kat. br. 313). Fabrikatno pripadaju proizvodima sa narančastom, sivom i tamno pečenom glinom koje datiramo u 1. st. Ovaj tip je bio iznimno popularan o čemu svjedoče brojne analogije na jadranskim lokalitetima, osobito među materijalom dalmatinskih legijskih logora.[555]

[555] IMIĆ-KANAET 2010, T. 148-149, 153, 199-202, 204-205; BORZIĆ 2011, T. 66-68; TOPIĆ 2003, 328,

Kataloški obrađen materijal **KKL VI** na Gračinama pronalazimo na sljedećim pozicijama:

iskop	A-1	B-5	B-10	C-8	D-4	VI-3	VII-1	IX-4	XI-2	Nep.
I 0-20cm						X				
II 20-40cm		X (3)			X		X			
III 40-60cm			X					X	X	
IV 60-80 cm				X						
nepoz.										X (2)
Sonda	X									

Tablica 28. *Pozicije pronalaska KKL VI na lokalitetu Gračine (Izradio M. Rašić)*

3.6.1.1.7. Lonci s vertikalnim, različito oblikovanim obodom

KKL VII (T. 98-99)

Rijetko zastupljena skupina kuhinjskih lonaca koju odlikuje vertikalni i različito oblikovan obod posude. Lonci imaju trbušaste ili konične forme koje leže na ravnom dnu. Među materijalom sa lokaliteta Gračine ovaj tip se pojavljuje u tri fabrikatne skupine.

KKL VII – FKK 19 (Kat. br. 314-316)

Najzastupljenija podskupina odgovara ulomcima kuhinjskih lonaca sive gline u jezgri i tamno sive na površini stijenke. Morfološki ih svrstajemo u skupinu trokutasto zadebljanih oboda sa suženim vratom i nizom profilacija na ramenu stijenke (Kat. br. 314 i 315). Jedan ulomak odgovara primjeru lonca s višestruko konveksno raščlanjenim obodom i blago suženim

423 (T. 14/47); STARAC 1998, 98-99, T. XVIII/3; BUORA et alii 1995, 158 (Tav. XXIV/1-2).

vrhom (Kat. br. 316). Na vanjskoj stijenki je sačuvana dekoracija u vidu urezanih okomitih linija.

KKL VII – FKK 6 (Kat. br. 317)

Ovoj kategoriji pripadaju svega jedan ulomak fabrikatne specifičnosti FKK 6. Morfološki ga prepoznajemo prema ranije opisanim kriterijima oboda raščlanjenog sa dvije konusne profilacije FKK 6 (Kat. br. 317).

Ukupno su kataloški obrađena četiri ulomka kuhinjskih keramičkih lonaca tipa VII. Ovoj kategoriji pripadaju lonci s vertikalnim i različito oblikovanim obodom. Među oblicima se pojavljuju trokutasto zadebljani obodi sa nizom profilacija na ramenu stijenke (Kat. Br. 314 i 315) koji morfološki podsjećaju na kuhinjske lonce tipa *Auerbergtöpfe*,[556] a koje datiramo u kasnoaugustovsko razdoblje do 2. st. Fabrikat ipak odgovara lokalnim inačicama koje nastaju po uzoru na ovaj popularni tip, a javljaju se lokalitetima u obližnjoj Naroni[557] ili Burnumu.[558]

Druga skupina lonca sa višestruko konveksno raščlanjenim obodom i blago suženim vratom morfološki odgovara sjevernoitalskim oblicima keramike tankih stijenki (Ricci 1/365).[559] Analogije pronalazimo u kontekstu 1. i 2. st. na lokalitetima u Naroni,[560] Tiluriju,[561] Burnumu,[562] Jaderu,[563] Puli[564] i dr.

Kataloški obrađen materijal KKL VII na Gračinama pronalazimo u kvadratima B-10, C-4, C-9 i X-3, unutar drugog i trećeg iskopnog sloja.

[556] FLÜGEL & SCHINDLER-KAUDELKA 1995, 65-84; SCHINDLER-KAUDELKA & ZABEHLICKY-SCHEFFENEGGER 2007, 225-247.
[557] TOPIĆ 2003, 328 (Kat. br. 49) i 423(T. 14/49); SCHINDLER-KAUDELKA 2004, 52 (Abb. 1/9-10).
[558] BORZIĆ 2011, T. 72/5-10.
[559] RICCI 1985, 258 (T. LXXXII/9).
[560] TOPIĆ 2003, 306, 338-339 (Kat. br. 106-108) i 435 (T. 26/106-108).
[561] ŠIMIĆ-KANAET 2010, 38, T. 144/1577.
[562] BORZIĆ 2011, T. 72/1.
[563] PEROVIĆ – FADIĆ 2009, 112-113, Gr. 27, Kat. br. 187.
[564] MATIJAŠIĆ 1991, 132 (Grob 70/1), 143 (Gr. 127/6), 146 (Gr. 139/ 3 i 9).

3.6.1.1.8. Lonci s izvijenim bifidno oblikovanim obodom
KKL VIII – FKK 18 (T. 99/Kat. br. 318)

Ovom tipu pripada samo jedan ulomak kuhinjskog lonca sivkaste boje u jezgri i žute na vanjskim stijenkama. Morfološki odgovara skupini izvijenog bifidno oblikovanog oboda sa trbušastim tijelom i ravnim dnom. Primjerak odgovara specifičnostima fabrikata 18 (Kat. br. 326). Analogije pronalazimo u kontekstu 1. st. na lokalitetu Burnum.[565]

Pronađen je u kvadratu XI-2 unutar drugog iskopnog sloja.

3.6.1.1.9. Ostali ulomci kuhinjskih lonaca (T. 99-101/Kat. br. 319-328)

Ovom tipu pripada skupina ulomaka ručki u obliku obrnutog slova V (Kat. br. 319) i potkovičastih ručki (Kat. br. 320 i 321) koje polaze od gornjeg dijela trbuha ili ramena posude, a imaju određenu ornamentalnu i praktičnu svrhu. Takav oblik ima prapovijesne tradicije lokalne proizvodnje i korištenja, a najbliže analogije odgovaraju materijalu gradinskih nalazišta južne Bosne.[566] Ostali oblici ručki odgovaraju trakastim (Kat. br. 322 i 323) i kružnim formama (Kat. br. 324). Među materijalom izdvajamo i jedno dno na visokoj kružnoj nozi (Kat. br. 325), visokom prstenastom nogom (Kat. br. 326) i dva ulomka poklopca (Kat. br. 327 i 328). Javlja se u fabrikatnim skupinama 5 (2), 7 (1), 12 (2), 14 (1), 16 (4).

Kataloški obrađen materijal iz skupine Ostalih ulomaka kuhinjskih lonaca na Gračinama pronalazimo na sljedećim pozicijama:

iskop	A-11	B-0	B-10	D-0	D-3	D-5	E-1	IX-2	Nep.
II 20-40cm	X	X			X	X		X	
III 40-60cm			X	X					
nepoz.							X		X (2)

Tablica 29. *Pozicije pronalaska ostalih ulomaka kuhinjskih lonaca na lokalitetu Gračine (Izradio M. Rašić)*

[565] BORZIĆ 2011, T. 71/6.
[566] GOVEDARICA 1982, 111-189; BENAC 1985.

3.6.1.2. Kuhinjske zdjele

Navedena kategorija korištena je za čuvanje namirnica (*Accetabulum*), odnosno za kuhanje i serviranje (*Caccabus*). Osnovne morfološke karakteristike su jednostavni oblici konkavnih ili loptastih formi. Obod posude može imati nenaglašen, zaravnjen ili bifidno oblikovan presjek. Dno posude je uglavnom široko i ravno. Ova skupina u morfološkom smislu ima gotovo identične odlike kakvi se javljaju kod proizvoda koje pripisujemo tavama, razlikuju se tek nešto manjom visinom kod tava. Zdjele su zastupljene u fabrikatnim skupinama 1, 7, 13, 18 i 21. Ukupno je izdvojeno 13 dijagnostičkih ulomka, uglavnom gornjih dijelova posude. Tipološki među materijalom na lokalitetu Gračine javlja se u četiri forme pod nazivom KKZ (kuhinjska keramika zdjele) I-IV.

3.6.1.2.1. Zdjela jednostavne forme sa zaobljenim ili nenaglašenim obodom KKZ I (T. 102-103)

Ovom tipu pripadaju ulomci posuda jednostavne forme sa širokim otvorom, zaobljenim, ravnim ili nenaglašenim obodom, blago konveksnom stijenkom trbuha i ravnim dnom. Obzirom na jednostavnost oblika morfološki odgovara vrlo raširenom tipu kuhinjskih zdjelica koje su aktualne tijekom čitavog carskog doba. Među materijalom sa lokaliteta Gračine ovaj tip se pojavljuje u tri fabrikatne skupine.

KKZ I – FKK 10 (Kat. br. 329-331)

Najbrojnijoj skupini od osam ulomaka pripada sitno zrnata glina narančasto-smeđe boje sa brojnim primjesama, smeđe crnom nijansom sa vanjske i crvenom glazurom sa unutrašnje strane. Takav fabrikat odgovara proizvodu poznatom pod nazivom Pompejanski tanjur ili Pompeian Red Ware.[567] Morfološki odgovaraju uglavnom gornjem dijelu posude sa blago konveksnom stijenkom tijela i nenaglašenim (Kat. br. 329) ili blago zadebljanim obodom (Kat. br. 330). Osim toga, sačuvan je i ulomak prijelaza u ravno dno (Kat. br. 331)

[567] PEACOCK 1977, 147-162; TOPIĆ 2003, 305; ŠIMIĆ-KANAET 2010, 39.

KKZ I – FKK 1 (Kat. br. 332-333)

Druga skupina od sedam ulomaka ima narančastu glinu i glatku crnu površinu, a morfološki odgovara gornjem dijelu posude sa blago konveksnom stijenkom i zaravnjenim (Kat. br. 332) ili nenaglašenim (Kat. br. 333) obodom.

KKZ I – FKK 18 (Kat. br. 334-335)

Srednje zastupljena skupina od tri ulomka sa tamnom sivom glinom u jezgri i žućkastom na vanjskoj stijenki. Morfološki odgovara nenaglašenom obodom (Kat. br. 334) i ulomku gornjeg dijela posude sa dva niza plitkih horizontalnih kanelura (Kat. br. 335).

KKZ I – FKK 6 (Kat. br. 336-337)

Ukupno su izdvojena tri ulomka zdjelice izrađene od narančaste gline sa brojnim pjeskastim zrncima u strukturi. Vanjska stijenka je hrapava i bez premaza. Dostupni uzorci morfološki odgovaraju ulomcima dna i oboda zdjelice, iz čega prepoznajemo plitko konkavno tijelo sa ravnim ili zakošenim obodom (Kat. br. 336-337). Dno leži na plitko zadebljanoj nozi u formi kružnice. Pronađeni su u sondi kvadrata IV-3.

Ukupno je kataloški obrađeno devet ulomaka kuhinjskih keramičkih zdjela tipa I. Ovoj kategoriji pripadaju zdjele jednostavne forme sa širokim otvorom, zaobljenim, ravnim ili nenaglašenim obodom, blago konveksnim trbuhom i ravnim dnom. Među ulomcima valja izdvojiti tzv. Pompejanske proizvode (Kat. br. 329 i 330) sa crvenom glazurom na unutrašnjoj stijenki i primjere narančaste gline fabrikata kampanskih radionica (Kat. br. 336-337). Takvi proizvodi javljaju se duž jadranske obale, na lokalitetima u Burnumu,[568] Tiluriju,[569] Naroni[570] i Loronu.[571] Materijal datiramo u kontekst prve pol. 1. st.

[568] BORZIĆ 2011, T. 75, br. 5; ZABEHLICKY-SCHEFFENEGGER - M. KANDLER, 1979, 30 (T.10/7); BORZIĆ 2011, 395, T. 74/3.
[569] ŠIMIĆ-KANAET 2010, 39; ŠIMIĆ-KANAET, 2010, 39.
[570] TOPIĆ 2003, 305, 333-334, 429 (T. 20/73-76); MARDEŠIĆ & ŠALOV 2002, 134; TOPIĆ 2003, 334-336, 429-431 (Tab. 20/79, T- 21-22).
[571] DUBOÉ 2001, 236-237.

Kataloški obrađen materijal KKZ I na Gračinama pronalazimo u kvadratima A-4, D-0, D-1, A-7, IV-3 i VIII-1, unutar iskopnih slojeva III-V.

3.6.1.2.2. Zdjela sa bifidno oblikovanim obodom

KKZ II (T. 104-105)

Ovom tipu pripadaju ulomci polulopastih kuhinjskih zdjela sa širokim i ravnim dnom. Posebno je specifična forma bifidno oblikovanog oboda sa središnjim utorom za poklopac, tj. za bolje zadržavanje topline u poklopljenim posudama.[572] Unatoč malobrojnim primjercima, među materijalom sa lokaliteta Gračine razlikujemo čak pet fabrikatnih skupina.

KKZ II – FKK 1 (Kat. br. 338-339)

Svega dva ulomka možemo pripisati skupini narančaste gline i glatke crne površine, a koja morfološki odgovara gornjem dijelu loptasto zaobljene stijenke tijela sa bifidno oblikovanim obodom (Kat. br. 338 i 339).

KKZ II – FKK 7, 13, 18, 21 (Kat. br. 340-343)

Ova skupina se sastoji od po jednog primjerka različitih fabrikatnih specifičnosti (340, 341, 342, 343), a koji dijele zajedničke morfološke odlike.

Konačno, ukupno je obrađeno šest ulomaka kuhinjskih keramičkih zdjela tipa II. Morfološki iznimno popularan tip, zbog čega izdvajamo ulomke sa bifidno oblikovanim obodom kakvi se javljaju na obližnjim jadranskim lokalitetima u kontekstu 1. st.[573] Izdvajamo ulomke FKK 1 (Kat. br. 336 i 339) koji odgovaraju fabrikatu kampanskih proizvoda.

Kataloški obrađen materijal KKZ II na Gračinama pronalazimo u kvadratima B-10, C-9, IV-3 i VII-1, unutar trećeg i četvrtog iskopnog sloja.

[572] JURIŠIĆ, 2000, 29.
[573] BORZIĆ 2011, T. 74, br. 2-7; MARDEŠIĆ & ŠALOV 2003, 134; TOPIĆ 2003, 334-336, 429-431 (Tab. 20/79, T- 21-22); ŠIMIĆ-KANAET 2010, 39.

3.6.1.2.3. Zdjela bikonične forme

KKZ III (T. 106)

Ovom tipu pripadaju svega četiri ulomka zdjelice bikonične forme. Morfološki ih odlikuje horizontalno izvijen ili blago zakošeni obod pravokutnog presjeka koji se nastavlja na blago konveksni dio tijela. Među materijalom sa lokaliteta Gračine izdvajamo dvije fabrikatne skupine.

KKZ III – FKK 5 (Kat. br. 344-345)

Podskupina kuhinjskih zdjela (2) smeđe-narančaste gline sa grubom crnom površinom. Morfološki ih prepoznajemo kao ulomke horizontalno izvučenog oboda sa trokutastim presjekom (Kat. br. 344 i 345).

KKZ III – FKK 4 (Kat. br. 346-347)

Još dva ulomka kuhinjskih zdjela smeđe gline sa glatkom crnom površinom. Morfološki ih prepoznajemo prema konkavnoj stijenki trbuha i horizontalno izvučenom obodu trokutastog presjeka (Kat. br. 346 i 347).

Ukupno su kataloški obrađena 4 ulomka kuhinjskih keramičkih zdjela tipa III. Pojavljuju se ranije opisane morfološke specifičnosti horizontalno izvučenog oboda sa trokutastim presjekom i konkavnom stijenkom trbuha. Forme su zabilježene u varijacijama tamnijih fabrikata FKK 4 i 5. Komparativni materijal pronalazimo legijskim logorima Tilurij i Burnum u kontekstu 1. pol. 1. st.[574] Na Gračinama ih pronalazimo unutar trećeg iskopnog sloja kvadrata A-5 i B-10, odnosno u sondi A kvadrata C-0.

[574] ŠIMIĆ-KANAET 2010, T. 243/2210-2211; BORZIĆ 2011, 399, T. 75/1-3.

3.6.1.2.4. Bikonične zdjele (kaserola)

KKZ IV (T. 107)

Ovom tipu pripadaju ukupno četiri ulomka zdjelice. Morfološki ih odlikuje horizontalno izvučen obod nenaglašenog zaobljenog presjeka i blago konkavno te narebreno tijelo. Ispod ovoga se razvija ručka D presjeka. Među materijalom sa lokaliteta Gračine izdvajamo dvije fabrikatne skupine.

KKZ IV – FKK 6 (Kat. br. 348)

Ovom fabrikatu pripada samo jedan ulomak kuhinjske zdjelice sa glinom narančaste boje i brojnim primjesama. Sačuvan je dio blago zakošenog tijela koje završava kratkim horizontalno izvučenim i nenaglašenim obodom (Kat. br. 348).

KKZ IV – FKK 4 (Kat. br. 349-351)

Preostali materijal prepoznajemo kao fabrikat dobro pečene i pročišćene smećkaste gline. Morfološki odgovara gornjem dijelu zdjelice sa blago konkavnim i narebrenim trbuhom (Kat. br. 351) koji završava horizontalno izvučenim obodom nenaglašenog presjeka. Među njima se pojavljuju i ručke D presjeka koje se razvijaju odmah ispod oboda (Kat. br. 349 i 350).

Ukupno su obrađena četiri ulomka zdjelice koja fabrikatom odgovaraju egejskom kuhinjskom posuđu, i to prema Hayesovoj klasifikaciji kaseroli tipa 2.[575] Riječ je o često zastupljenom tipu keramičkih proizvoda na Jadranu koji pronalazimo u kontekstu brodskog tereta, pomorskih luka ali i grobnih priloga ili civilnih nalazišta.[576] Zbog svoje zastupljenosti pretpostavlja se i proizvodnja u lokalnim radionicama istočne obale Jadrana, dok izvorno pripada radioničkim centrima Fokeje, Atike ili drugih egejskih otoka.[577]

Na Gračinama se pronalazi u kvadratima B-8, C-1, XI-3 i I-1, unutar II-IV iskopnog sloja, u čijem kontekstu ga možemo uže datirati u period 2. st.

[575] HAYES 1983, 105.
[576] RAPANIĆ 1972, 145; JURIŠIĆ 2000, 35; ILAKOVAC, 1968; PARICA, 2008, 90; TOPIĆ 2004.
[577] ISTENIČ & SCHNEIDER 2000, 346; ILAKOVAC 1968, 200.

3.6.1.3. Zaključna razmatranja o kuhinjskoj keramici sa lokaliteta Gračine

Ukupno je dokumentirano čak 806 ulomaka od čega su izdvojena 162 (21%) dijagnostička uzorka, a koji pripadaju keramičkom posuđa za kuhanje i pečenje hrane. Morfološki ih dijelimo na kuhinjske lonce i zdjele. Kuhinjski lonci broje ukupno 348 ulomaka, od čega 140 dijagnostičkih koji su svrstani u devet tipoloških skupina i to: *Lonci izvijenog oboda jednostavne profilacije (74); Lonci s izvijenim obodom i naglašenim ramenom (14); Lonci s horizontalno izvučenim obodom trokutastog presjeka (5); Lonci sa kratkim zaobljenim vratom i izvijenim obodom prstenasto zadebljanog presjeka (5); Kuhinjski lonci sa horizontalno izvučenim obodom pravokutnog ili nenaglašenog zaobljenog presjeka (13); Kuhinjski lonci sa horizontalno izvijenim vratom i obodom čašastog presjeka (13); Lonci s vertikalnim, različito oblikovanim obodom (4); Lonci s izvijenim bifidno oblikovanim obodom i Ostali ulomci kuhinjskih lonaca (10)*. Visok postotak ulomaka kuhinjskih lonaca možemo tražiti i među brojnim materijalom nepoznate morfološke i tipološke klasifikacije (392 ulomka). Kuhinjske zdjele broje svega 41 ulomak, od čega 23 dijagnostičkih uzoraka koje dijelimo u četiri skupine, *Zdjela jednostavne forme sa zaobljenim, ravnim ili nenaglašenim obodom (7), Zdjela sa bifidno oblikovanim obodom (6), Zdjela bikonične forme (4) i Bikonične zdjele (kaserola) (4)*.

Posljednju skupinu prepoznajemo kao poklopce kuhinjskog posuđa, lonaca ili zdjela. Ukupno je dokumentirano 35 ulomaka, od čega se izdvajaju svega dva dijagnostička uzorka.

Među fabrikatima izdvajamo 23 kategorije, od čega su u postotku najbrojniji nalazi FKK 20 (20,6%), FKK 1 (13,5%), FKK 21 (12,5%) i FKK 18 (11,4%), srednje zastupljeni FKK 9 (5,2%), FKK 5 (4,6%), FKK 13 (4,6%), FKK 16 (4,6%), FKK 19 (4,6%), FKK 22 (4,6%), FKK 23 (1,8%), i ostatak iznimno rijetko zastupljenih proizvoda FKK 2-4; 6-8; 10-12; 14-15; 17.

Kad se tiče pozicija pronalaska, 43,5% ulomaka je dokumentirano u objektu II, odnosno 44% u objektu III, dok ostatak nema poznatu poziciju. Stratigrafski, najviše ih je pronađeno u iskopnim slojevima II (30%) i III (29,5%), a zatim IV (6,5%), I (2,5%), VI (2%), V (0,6%). Značajan postotak se odnosi na materijal bez poznate stratigrafske pozicije, ukupno 28,9%.

Materijal je uglavnom dospio distribucijom iz italskih radionica (Kampanskih i sjevernoitalskih), dok se manji postotak materijala sa specifičnim ukrasima koji kolidiraju tradiciji prapovijesne lokalne produkcije šireg područja, može poistovjetiti nepoznatim lokalnim ili regionalnim radionicama. Sličan materijal kontekstualno uglavnom datiramo u razdoblje 1. pol. 1. st. Manja skupina od četiri ulomka odgovara Egejskim radionicama 2. st.

3.7. Skladišno-transportna keramika

Aktivnim razvojem poljoprivrednih djelatnosti duž rimskog carstva, stvorena je pretpostavka za proizvodnju viškova i njihovu distribuciju. Prednost imaju provincije sa tradicijom prostora, povoljnim klimatskim uvjetima, geostrateškom pozicijom ili sl. mjerljivim potencijalima. Tako se u prvi plan najkvalitetnijih vinogradarskih krajeva pozicioniraju vina iz srednje i južne Italije, Galije i Grčkih otoka, odnosno vrhunska maslinova ulja sa prostora sjeverne Afrike, Apulije, sjeverne Italije, Istre ili Hispanije Betike. Pojedine provincije primjerice Hispanija razvija trgovinu specifičnih proizvoda poput ribljih umaka (*garum, muria*).[578]

Potreba za takvim proizvodima dio je svakodnevnice, a posebno kod stanovništva koje nema uvjete za proizvodnju hrane ili lončarskih proizvoda. Ekonomska isplativost istovremeno potiče razvoj mreže distribucijskih kanala u kojem se kao nužnost pojavljuje široka paleta proizvoda skladišno-transportne keramike a koja se koristi za prijevoz različitih tekućih i krutih namirnica. Osnovna morfološka podjela odnosi se na različite forme dolija i amfora koje su prilagođene za distribuciju prekomorskim ili riječno-kopnenim putevima. U konačnici, obje vrste proizvoda neovisno o njihovoj zapremnini ili obliku koriste se u svrhu transporta i skladištenja.

Popularnost ovog tipa posuđa je potaknulo niz rasprava i publikacija među kojim se problematizira i osnovno pitanje namjene. Prema dosadašnjim shvaćanjima, *Virginia Grace* amfore definira na osnovi ujednačene morfologije koja bi podrazumijevala šiljasto dno, dvije okomite ručke i uski vrat zatvoren čepom.[579] S druge strane, autori *David Peacock* i *David Williams* daju prednost funkcionalnosti, tj. neovisno o morfologiji posude, sve proizvode koji su služili za transport tekućina pripisuju skupini amfora.[580]

Prvu tipološku klasifikaciju krajem 19. st. donose *Heinrich Dressel* i *Richard Schöne* obradom amfora pronađenih na lokalitetima u Rimu i Pompejima.[581] Zatim vrijedi izdvojiti opsežne radove *Nino Lamboglie*[582] na obradi kasnorepublikanskih amfora, i prvu epigrafsku

[578] PEACOCK & WILLIAMS 1986, 43.
[579] GRACE 1961, 3-4.
[580] BRUNO 2005, 353.
[581] CIL XV/1; CIL IV.
[582] LAMBOGLIA 1955, 241-270.

studiju o podatcima s amfora koju donosi *Fausto Zevi*[583] i *Maurice Callender*.[584] U novije vrijeme pristup je modificiran, pripremljen je čitav niz kataloških objava čija tipologija se temelji na kronološkom i ishodišnom kriteriju.[585]

Prvi oblici amfora javljaju se u kasno brončano doba a poznati su kao kanaanski vrčevi prvobitno korišteni na sirijskom području, a koji su kasnije (8.-7. st. pr. Kr.) poslužili za razvoj forme feničkih amfora.[586] Istovremeno možemo pratiti i razvoj popularnih srcolikih amfora koje se proizvode u radionicama grčkih otoka ili kopnenih središta.[587] Njihova osnova je dalje poslužila kao uzus mlađim republikanskim i ranocarskim oblicima.[588] Vrhunac produkcije doživljava se razvojem masovne trgovine u ranocarsko doba, i to sa prostora koji imaju tradiciju proizvodnje i distribucije sličnih proizvoda. Među njima valja istaknuti raširene istarske forme *Dressel 6B* i radionice egejskog područja koje proizvode Koanski i Rodski tip amfora. Potonje unificirane forme snažno utječu i na izradu lokalnih varijanti ili imitacija na području Hispanije, Galije i Italije.[589] Područje Hispanije Betike sukladno potencijalima, razvija globularni tip amfore olearije *Dressel 20* i tipove vrećastih amfora *Dressel 7-11* za trgovinu ribljim umacima. U periodu od 4. st. na tržištu se pojavljuju cilindrične amfore tipa *Keay XXV,* kao proizvodi sjeverno afričkih radionica za trgovinu maslinovim uljem. Posve jasno, ovako koncipiran uvod u tipologiji skladišno-transportne keramike čini tek najosnovniji pregled za potrebe rasprave.

Dolije imaju ipak nešto stariju tradiciju i unificiraniju formu posuda širokog recipijenta, horizontalno izvučenog oboda, loptaste forme sa velikom zapremninom i ravnim dnom.[590]

Konačno možemo reći da je posve očito kako zbog svoje primarne uloge, a potom i široke sekundarne primjenjivosti kod rimskog življa, ovaj tip keramičkog posuđa pripada iznimno zastupljenoj skupini pokretnog arheološkog materijala na rimskodobnim nalazištima. Zbog složenosti postupka proizvodnje broj radioničkih područja je ograničen, a možemo ga pratiti kroz analizu materijala.[591] Pored databilnih i tipoloških osnova, možemo manipulirati podatcima o ishodištu, plovnom putu i konačnim korisnicima tj. trgovačko-distribucijskoj mreži i socio-ekonomskom profilu korisnika. U iznimnim situacijama amfore dokumentiraju i

[583] ZEVI 1966, 208-247.
[584] CALLENDER 1970.
[585] PANELLA 2001, 177-275.
[586] PEACOCK & WILLIAMS 1986, 21-22.
[587] WHITBREAD 1995.
[588] PANELLA 2001, 182-183.
[589] PEACOCK & WILLIAMS 1986, 24-25; 105-106.
[590] HILGERS 2004, 32.
[591] PEÑA 2007, 35.

pisane tekstove (*tituli picti*) sa podatcima o vlasniku radionice, prijevozniku ili trgovcu, kontroleru, težini prazne amfore, sadržaju, dok su češće skromni podatci o individualnoj zapremnini posude.[592]

3.7.1. Skladišno-transportna keramika s lokaliteta Gračine

Među obrađenim keramičkim nalazima s lokaliteta Gračine prepoznajemo više od 400 ulomaka amfora, od čega izdvajamo dijagnostički prepoznatljive uzorke oboda s vratom, tijela, ručki i dna posuda. Unutar takve skupine na žalost nije moguće, ali treba tražiti i postotak tijela posude koji bi odgovarao tipu dolija (pitosi). Potvrda tome je gotovo cjelovita dolija koja je u Muzej na Humcu pristigla kao slučajni nalaz s lokaliteta Gračine, u razdoblju prije sustavnih arheoloških istraživanja.

Obrada materijala će kao i u dosadašnjim analizama obuhvatiti morfološko-fabrikatne specifičnosti. Takvim pristupom izdvojena su svega četiri tipa amfora koji se pojavljuju u jednoj ili više fabrikatnih skupina. Konačna analiza biti će usmjerenja na definiranje i usporedbu sa relevantnim tipovima, provenijenciju, kronologiju i distribuciju materijala, od čega će dijagnostički uzorci biti detaljno kataloški obrađeni, a njihove pozicije pronalaska iskorištene u okviru konačne analize stratigrafije i života nalazišta. Statistički pokazatelji biti će dodatna vrijednost ukupne analize trgovačko-distribucijskog i socio-ekonomskog aspekta lokaliteta Gračine.

3.7.1.1. Fabrikatne skupine

FA 1: Svijetlosmeđa-bež boja gline koja prema površini poprima žućkasto-bež boju. U glini su vidljiva sitna zrnca primjese crne i bijele boje. Pojavljuje se kod Amfora tipa 1, 2, 3 i u skupini ostalih nedefiniranih ulomaka amfora.

FA 2: Narančasta, tvrdo pečena glina sa sitnim bjelkastim zrncima u primjesi. Vanjske stijenke su rupičaste. Pojavljuje se kod Amfora tipa 1, 4 i u skupini ostalih nedefiniranih ulomaka amfora.

[592] PEACOCK & WILLIAMS 1986, 13-14.

FA 3: Tamnosivo-smeđa žućkasta glina sa sitnim bjelkastim i svjetlucavim zrncima. Pojavljuje se kod Amfora tipa 1 i u skupini ostalih nedefiniranih ulomaka amfora.

FA 4: Narančasto-roza glina sa rijetkim primjesama zrnaca bijele boje. Vanjska stijenka svijetle bež boje sa slabo sačuvanim crno-sivim premazom. Pojavljuje se kod Amfora tipa 1, 3 i u skupini ostalih nedefiniranih ulomaka amfora.

FA 5: Glina tamno narančaste boje, u čijoj se strukturi nalazi veći broj sitnih bijelkastih zrnaca. Površina stijenke rupičasta. Pojavljuje se isključivo kod Amfora tipa 3.

FA 6: Glina je svijetlosmeđo-žute boje s ružičastim unutrašnjim dijelom loma. U glini su vidljiva brojna crna zrnca primjese. Pojavljuje se kod Amfora tipa 4 i u skupini ostalih nedefiniranih ulomaka amfora.

FA 7: Glina je ružičasto-crvenkaste boje sa brojnim inkluzijama crvenkasto-smeđih zrnaca različite granulacije. Pečena je vrlo kvalitetno, tvrdo. Vanjska površina poprima krem-žućkastu boju. Pojavljuje se isključivo kod Amfora tipa 4.

FA 8: Glina bijelo-žućkaste do krem bijele boje s primjesama sitnih zrnaca crne boje. Površina stijenki prilično je gruba i hrapava. Pojavljuje se u skupini ostalih nedefiniranih ulomaka amfora.

FA 9: Glina narančasto-roze boje, tvrdo pečena, bez vidljivih primjesa. Na vanjskoj stijenki poprima krem žutu boju sa brojnim inkluzijama crnih zrnaca različite granulacije. Pojavljuje se u skupini ostalih nedefiniranih ulomaka amfora.

FA 10: Glina narančasto-smeđe boje u čijoj se strukturi nalazi sitnih bjelkastih zrnaca i nešto većih crvenkasto-smeđih. Pojavljuje se kod Amfora tipa 2, 3, i u skupini ostalih nedefiniranih ulomaka amfora.

3.7.1.2. Tipovi amfora

3.7.1.2.1. Amfora tip 1 – Dressel 2-4 (T. 108-110)

Amfore ovog tipa karakterizira oblo zadebljani obod sa dugim cilindričnim vratom, oštrim ramenom i cilindričnim tijelom koje završava sa petom. Korijen se javlja odmah ispod oboda, a vertikalna ručka bifidnog presjeka završava na ramenu s koljenastim lomom pri vrhu. Riječ je o često zastupljenom rimskodobnom tipu popularnog naziva *Dressel 2-4*, a u literaturi je komplementaran imenima *Koan type, Ostia LI, Camulodunum 182-183, Early Roman 2* i dr. Derivat je helenističkih amfora s grčkog otoka Kosa, popularnog Koanskog tipa koji se razvija od 4. st. pr. Kr. do 1. st.[593] Njegova imitacija na italskom tlu ima funkcionalnu ulogu zamjene amfora manjih dimenzija i težine,[594] za starije i masivne vinske amfora tipa *Dressel 1*. Najranija produkcija javlja se sredinom 1. st. pr. Kr. u Apuliji,[595] a uskoro se proširila na cijelom tlu Kampanije.[596] Popularnost ovog tipa tijekom 1. i 2. st. dovodi do masovne proizvodnje koja se širi na prostor srednje Italije,[597] južne i središnje Galije,[598] Hispanije,[599] Švicarske,[600] Britanije[601] kao i provincije Dalmacije.[602]

S lokaliteta Gračine prepoznajemo ukupno 32 ulomka koji svojim morfološkim karakteristikama odgovaraju ovom tipu, od čega dijagnostički izdvajamo osam uzoraka koji se javljaju u četiri fabrikatne skupine.

Amfore tip 1 / FA 1 (Kat. br. 352-353)

Amfore ove fabrikatne skupine su zabilježene su u pet (5) primjeraka. Odlikuje ih svijetlosmeđa-bež boja gline sa žućkasto-bež bojom na površini stijenke. Morfološki ne odstupaju od osnovnih karakteristika, tako izdvajamo kratak i oblo zadebljan obod sa cilindričnim vratom (Kat. br. 352), a drugi ulomak sa nešto uže zadebljanim obodom i ostatkom

[593] WHITBREAD 1995, 81-106.
[594] PANELLA 2001, 182.
[595] CIPRIANO & CARRE 1989, 70.
[596] FREED 2000, 461-462.
[597] PANELLA 2001, 195.
[598] LAUBENHEIMER 1989, 105-138.
[599] PANELLA 2001, 201-202 i 205.
[600] PANELLA, 2001, 199.
[601] PANELLA, 2001, 199.
[602] LIPOVAC-VRKLJAN 2007.

koljenaste ručke bifidnog presjeka (Kat. br. 353). Oba ulomka su pronađena unutar trećeg iskopnog sloja u kvadratima B-9 i A-6.

Amfore tip 1 / FA 2 (Kat. br. 354-356)

Najbrojnije zastupljena skupina od 15 primjeraka proizvoda narančaste i tvrdo pečene gline sa sitnim bjelkastim zrncima u primjesi. Morfološki izdvajamo svega tri ulomka, primjer oblo zadebljanog oboda sa cilindričnim vratom i koljenastom ručkom bifidnog presjeka (Kat. br. 354), dio koljenaste (Kat. br. 355) i vertikalne (Kat. br. 356) ručke bifidnog presjeka. Dijagnostički primjerci su pronađeni u kvadratima D-3 (iskop IV), IV-3 (sonda) i IX-2 (iskop III).

Amfore tip 1 / FA 3 (Kat. br. 357-358)

Srednje zastupljena skupina od devet primjeraka. Proizvodi imaju tamnosivo-smeđe žućkastu glinu sa sitnim bjelkastim i svjetlucavim zrncima. Morfološki se ponavljaju uzorci zadebljanog oboda sa cilindričnim vratom i koljenastom ručkom bifidnog presjeka (Kat. br. 357 i 358). Pronađeni su u kvadratu C-3 (sonda) i B-5 unutar trećeg iskopnog sloja.

Amfore tip 1 / FA 4 (Kat. br. 359)

Ova fabrikatna skupina je zastupljena sa svega tri primjerka. Proizvodi imaju narančasto-rozu glinu sa rijetkim primjesama zrnaca bijele boje. Vanjska stijenka je svijetle bež boje sa slabo sačuvanim crno-sivim premazom. Morfološki svi ulomci odgovaraju dijelu vertikalne ručke bifidnog presjeka (Kat. br. 359). Pronađen je unutar kvadrata C-11.

Po završetku ove analize, na žalost, ne možemo sa sigurnošću neke od spomenutih fabrikatnih skupina s lokaliteta Gračine pripisati određenom proizvodnom području. Zaključke možemo izvoditi dijelom iz poznatog komparativnog materijala sa šireg područja nekadašnje

provincije Dalmacije, koji sudeći prema antičkim brodolomima uglavnom dolazi iz egejskog i nešto rjeđe kampanskog areala.[603] Ipak, valja naglasiti da postoje određene sličnosti kojima skupinu materijala FA 2 možemo atribuirati egejskom, odnosno FA 3 padanskom proizvodnom području. Potonja skupina ima glinu sivo-bež boje koja se u formi *Dressel 2-4* javlja u obližnjoj Naroni,[604] Tiluriju,[605] Burnumu[606] ali i na lokalnim amforama sa italskog tla.[607] Vrlo sličan fabrikat javlja se među Burnumskim amforama *Dressel 6a* tipa, koje sa sigurnošću možemo pripisati sjevernoitalskim radionicama.[608] Spomenuti tip amfora javlja se i na lokalitetu Gračine, ali svojim karakteristikama odgovara fabrikatu FA 1, čime i ovu skupinu uvjetno možemo atribuirati sjevernoitalskim radionicama. Konačno, sudeći prema kontekstu ranije spomenutih dalmatinskih nalazišta, materijal ove skupine možemo datirati u razdoblje 1. pol. 1. st.

3.7.1.2.2. Amfora tip 2 – Dressel 6A (T. 110)

Amfore ovog tipa karakterizira masivno tijelo sa širokim i različito oblikovanim obodima koji su manje ili više visoko prstenasto zadebljani. Vrat ima visoku cilindričnu formu, a ručke su masivne i ovalnog presjeka. Dno je istaknuto sa visokom šiljastom formom. Morfološki se može poistovjetiti primjercima amfora tipa *Dressel 6a*,[609] ili drugim komplementarnim imenima koji se pojavljuju u literaturi, *Peacock-Williams Class 8b*,[610] *Early Roman Amphora 5*[611] i *Kelemen Type 4*.[612] Ovaj oblik vinske amfore se razvija iz cirkum jadranskih amfora *Lamboglia 2*, a koje se u kasnoj republici proizvode na zapadnoj[613] i istočnoj obali Jadrana.[614] Obzirom da nemamo dokaza o istočnojadranskoj produkciji, pripisujemo ga italskom ili konkretnije sjevernoitalskom tipu amfore,[615] gdje se javlja aktivna proizvodnja

[603] JURIŠIĆ 2000, 14; I. KONCANI UHAČ, 2007, 365-366.
[604] TOPIĆ 2004, 388, 492 (T. 83/405) i 493 (T. 84/407).
[605] ŠIMIĆ-KANAET 2010, 44-45.
[606] BORZIĆ 2011, Tab. 83/4-6; Tab. 84/1.
[607] BIONDANI 2005, 265-267.
[608] BORZIĆ 2011, Tab. 92/3-5; Tab. 93/1-2.
[609] BUCHI 1974-1975, 431-444.
[610] PEACOCK & WILLIAMS 1986, 98-101.
[611] RILEY 1979, 151-157.
[612] KELEMEN 1987, 5-10.
[613] CIPRIANO & CARRE 1989, 80-85.
[614] CAMBI 1991, 55-65.
[615] CARRE & PESAVENTO MATTIOLI 2001, 271; CIPRIANO 2003, 28; PESAVENTO MATTIOLI 2007, 462-466.

amfora tipa *Dressel 6a*, u razdoblju od 30.-ih god. 1. st. pr. Kr. do pol. 1. st.[616] Iako do danas nisu pronađeni ostatci radionica, dalmatinski otočni lokaliteti,[617] ali i civilna[618] i vojna središta na kontinentu,[619] bilježe značajnu prisutnost materijala ovog tipa. Prednosti u odnosu na prethodnika su svedene na povećanje kapaciteta, dok su stijenka i ukupna težina znatno povećane, čime je njihova manipulativnost smanjena.

Na lokalitetu Gračine sa sigurnošću možemo izdvojiti tek po jedan ulomak gornjeg dijela i dna amfore tipa 2, dok ostatak veće skupine masivnih ručki i tijela može pripadati ovom ili nekom srodnom tipu. Dijagnostički materijal se javlja u jednoj fabrikatnoj skupini.

Amfore tip 2 / FA 1 (Kat. br. 360-361)

Ova skupina broji ukupno četiri proizvoda svijetlosmeđe-bež boje gline koja prema površini poprima žućkasto-bež boju. U glini su vidljiva sitna zrna primjese crne i bijele boje. Morfološki je izdvojen gornji dio posude sa ljevkasto izvijenim i visoko zadebljanim obodom. Ispod oboda se razvija korijen koljenaste ručke ovalnog presjeka (Kat. br. 360). Osim toga, izdvojen je ulomak šiljastog dna sa stopom (Kat. br. 361). Pronađi su u kvadratu B-5 (Iskop III) i IX-2 (Iskop II).

U uvodu je već naglašeno kako ovaj tip amfora uglavnom pripada proizvodnom području sjevernoitalskih odnosno zapadno-jadranskih radionica. Na tom tragu pridružen je i dio nedefiniranog materijala iz skupine amfora tip 1 koji ima identične fabrikatne specifičnosti FA 1, čime predstavlja dio tradicije uvoza iz sjevernoitalskog areala. Prisutnost ovog materijala u obližnjoj Naroni,[620] ili vojnim središtima Tiluriju[621] i Burnumu,[622] datira se u period 1. pol. 1. st., pa do kraja 1. st.

[616] CARRE 1985, 213; CARRE & PESAVENTO MATTIOLI 2001, 271.
[617] RADIĆ-ROSSI 1993, 121-128;
[618] ŠIMIĆ-KANAET 2010, 44.
[619] TOPIĆ 2003, 386, 487 (392-394).
[620] TOPIĆ 2003, 386, 487 (392-394).
[621] ŠIMIĆ-KANAET 2010, 44.
[622] BORZIĆ 2011, T. 92 i 93.

3.7.1.2.3. Amfora tip 3 – Dressel 6B (Tab. 111-112)

Morfološki vrlo slična skupina proizvoda prethodnim amforama tipa 2. Proizvodi sa manje ili više visokim zadebljanim i konveksno oblikovanim ljevkastim obodom, uskim vratom, blago zakrivljenim ručkama ovalnog presjeka, jajolikog tijela i čepastog dna. U literaturi je najpoznatiji pod nazivom *Dressel 6B* ili drugim, *Baldacci III, Early Roman Amphora 5*,[623] *Peacock-Williams Class 8*.[624] Razlike između ova dva tipa amfora prvi primjećuje *E. Buchi*, te uvodi podjelu na dva podtipa, *Dressel 6A* i *6B*.[625] Iako postoje izuzetci koji su vjerojatno proizašli iz njegove sekundarne upotrebe,[626] možemo reći da se prvenstveno razlikuju prema funkcionalnosti, tako tip amfore *Dressel 6B* u odnosu na vinski *6A*, odgovara oleariji, tj. koristi se za prijevoz maslinovog ulja. Forma se razvija polovicom 1. st. pr. Kr. na cisalpinskom području, iz ranijih oblika *anfore con orlo ad anello*.[627] Analizom proizvodnih ostataka možemo potvrditi vrlo aktivnu proizvodnju na području današnje istre,[628] zbog kojeg ovaj oblik nazivamo i *istarski tip amfore*, dok se u obližnjoj Sloveniji[629] i Dalmaciji bilježi nešto manji kapacitet produkcije.[630]

Na Gračinama je izdvojeno ukupno pet ulomaka gornjeg dijela posude i tri dna koje sa sigurnošću možemo pripisati ovom tipu amfore. Brojne ostatke ulomaka ručki, trbuha ili dna posude, na žalost nije moguće sa sigurnošću atribuirati nekom od ranije spomenuta dva podtipa. Dijagnostički materijal se javlja u četiri fabrikatne skupine, od čega dominantno u FA 1.

Amfore tip 3 / FA 1 (Kat. br. 362-364)

Najbrojnija skupina od ukupno pet ulomaka proizvoda svijetlosmeđe-bež boje gline koja prema površini poprima žućkasto-bež boju. U glini su vidljiva sitna zrnca primjese crne i bijele boje. Morfološki su izdvojeni ulomci gornjeg dijela posude sa ljevkasto izvijenim i visoko zadebljanim obodom (Kat. br. 362-363) i masivna koljenasta ručka ovalnog presjeka (Kat. br.

[623] RILEY 1979, 151-157.
[624] PEACOCK & WILLIAMS, 1986, 98-101.
[625] BUCHI 1974/1975, 431-444.
[626] CARRE et alii 2009, 217-218; CIPRIANO 2009, 174-175.
[627] CARRE & PESAVENTO MATTIOLI 2001, 274, bilj. 18.
[628] STARAC 1997, 143-161.
[629] PERKO & ŽUPANČIĆ 2008.
[630] GLUŠČEVIĆ 2006, 53-54; LIPOVAC-VRKLJAN 2011, 3; GLUŠČEVIĆ 2017, 63.

364). Većina materijala pronađena je u kvadratu IX-2 (Iskop II), i po jedan uzorak u kvadratima VII-3 (Iskop II), odnosno VI-3 (Iskop VIII).

Amfore tip 3 / FA 4 (Kat. br. 365)

Jedan ulomak proizvoda narančasto-roze gline sa rijetkim primjesama zrnaca bijele boje. Vanjska stijenka poprima svjetlu bež boju. Morfološki odgovara ulomku dugmetastog dna sa slabo sačuvanim prijelazom u konveksno tijelo (Kat. br. 370). Pronađen je unutar sonde kvadrata B-3.

Amfore tip 3 / FA 5 (Kat. br. 366)

Ovoj skupini pripada samo jedan ulomak tamno narančaste i tvrdo pečene gline sa sitnim bjelkastim zrncima u primjesi. Morfološki odgovara gornjem dijelu posude sa visokim zadebljanim i konveksno oblikovanim ljevkastim obodom (Kat. br. 366). Pronađen je unutar kvadrata B-5 bez poznate pozicije iskopnog sloja.

Amfore tip 3 / FA 10 (Kat. br. 367)

Jedan ulomak proizvoda narančasto-smeđe boje u čijoj se strukturi nalaze bjelkasta i crvenkasto-smeđa zrnca. Morfološki odgovara dijelu dugmetastog ili gljivastog dna (Kat. Br. 367). Pronađen je u kvadratu A-8, unutar prvog iskopnog sloja.

Najveći broj ulomaka fabrikatno odgovara spomenutim specifičnostima svijetlosmeđe-bež boje gline sa žućkastom površinom stijenke (FA 1). Ranije smo zaključili da se pojavljuje u skupinama amfora tipa 1 i 2 sa lokaliteta Gračine, a koje provenijencijom odgovaraju sjevernoitalskim proizvodima. Ipak, vrijedno je spomenuti i mogućnost da se ova skupina može atribuirati zajedno sa izoliranim ulomkom tamno narančaste gline FA 5, proizvodima istarskih radionica. Karakterizira ih blijedožuta, ružičasta ili crvena glina sa većom količinom sitnih

kalcitnih ili karbonatnih primjesa.[631] Među brojnim valja izdvojiti radionicu u vlasništvu konzula C. Lekanija Basa koja djeluje od početka 1. st. do Vespazijanovog doba na mjestu današnje Fažane kod Pule.[632]

Morfološke analogije pojavljuje se na ranije spomenutim dalmatinskim lokalitetima,[633] ali i na udaljenim mediteranskim središtima.[634] Kontekst materijala uglavnom odgovara prvoj polovici 1. st.

3.7.1.2.4. Amfora tip 4 – Rodski tip (T. 113)

Ovaj tip amfora karakteriziraju niski prstenasto profilirani obodi, visoki cilindrični vrat, vretenasto tijelo i nisko šiljasto dno. Morfološki se ističe specifična lučno oblikovana i duga ručka kružnog presjeka sa istaknutim roščićem na vrhu. U literaturi se javlja pod nazivom *Rodski tip* amfore, ili rjeđe komplementarnih imena tipa *Ostia LXV, Camulodunum 184,* Callender 7, *Riley ER 3,*[635] *Augst 3*, *Peacock-Williams Class 9*[636] i dr. Forma odgovara vinskim amforama koje se razvijaju i distribuiraju sa prostora Egeje točnije sa tipski istoimenog otoka Rodosa. To središte ima tradiciju proizvodnje amfora još od 4. st. pr. Kr., ali vrhunac doživljava izradom rimskodobnih rodskih amfora u periodu od 1. st. pr. Kr. do početka 2. st.[637] Carsko doba obilježava uistinu intenzivna proizvodnja i povećanje kapaciteta i broja radionica,[638] a vremenom izgledno i širenje van regionalno-lokalnih okvira.[639]

Na Gračinama su dokumentirana svega tri ulomka koja bi odgovarala amforama tipa 4, i to jedno šiljasto dno i dva dijela karakterističnih lučnih ručki sa roščićem. Pojavljuju se u različitim fabrikatnim skupinama, po jedan u FA 1, 6 i 7.

[631] STARAC 1997, 145.
[632] BULIĆ 2009, 262-263 (Graf 1-3).
[633] ŠIMIĆ-KANAET, 2010, 44; CAMBI 1989, 323-324 (Fig. 24); TOPIĆ 2004, 386-387, 488-490 (T. 79/394-396; T. 80/397 i T. 81/398-399).
[634] ROBINSON 1959, pl. 19/M 14; RILEY 1979, 151-157.
[635] RILEY 1979, 147-149.
[636] PEACOCK & WILLIAMS 1986, 102-103.
[637] PEACOCK & WILLIAMS 1986, 104.
[638] WHITBREAD, 1995, 53-54.
[639] TONIOLO 1991, 27-28.

Amfore tip 4 / FA 2 (Kat. br. 368)

Jedan ulomak proizvoda narančaste i tvrdo pečene gline sa sitnim bjelkastim zrncima u primjesi. Morfološki je riječ o dijelu lučne ručke ovalnog presjeka sa istaknutim roščićem pri vrhu (Kat. br. 368). Sačuvan cijeli korijen ručke. Nije poznata pozicija pronalaska.

Amfore tip 4 / FA 6 (Kat. br. 369)

Jedan ulomak proizvoda svijetlosmeđo-žute boje s ružičastim unutrašnjim dijelom loma. U glini su vidljiva brojna crna zrnca primjese. Morfološki predstavlja mali dio lučne ručke kružnog presjeka sa istaknutim roščićem pri vrhu (Kat. br. 369). Sačuvan korijen i dio cilindričnog vrata. Nije poznata pozicija pronalaska.

Amfore tip 4 / FA 7 (Kat. br. 370)

Jedan ulomak proizvoda sa glinom ružičasto-crvenkaste boje i brojnim inkluzijama crvenkasto-smeđih zrnaca različite granulacije. Vanjska površina poprima krem-žućkastu boju. Morfološki je riječ o masivnom šiljastom dnu sa plitkim prstenastim zadebljanjem pri dnu (Kat. Br. 370). Ulomak je pronađen u kvadratu VI-2 unutar trećeg iskopnog sloja.

Autor *D. P. S. Peacock* izdvaja dvije najraširenije skupine fabrikata proizvedenih na otoku Rodos, *Fabric Rhodian 1* i *2*.[640] Prvu podskupinu odlikuje crvenkasto-ružičasta glina s blijedim premazom na vanjskim stijenkama i brojnim crvenkasto-smeđim okruglastim inkluzijama, što u velikoj mjeri odgovara opisanom fabrikatu FA 7 materijala sa lokaliteta Gračine. Ostatak materijala možemo podijeliti na uzorke koji ukazuju na određene sličnosti poput skupine FA 6, odnosno, materijala koji nije moguće sa sigurnošću atribuirati, iako sudeći po tradiciji amfora ovog tipa ima egejsku provenijenciju (FA 2). Prisutnost ovog tipa na istočnoj obali Jadrana možemo pratiti na brojnim kopnenim[641] ali i podmorskim nalazištima. Potonja skupina podmorskih nalaza dokumentirana je u kontekstu sa amforama grčkog i italskog tipa *Dressel 2-4*, što govori u prilog intenzivne trgovine sa egejskim trgovištima još početkom 1. st.[642]

[640] PEACOCK & WILLIAMS 1986, 103.
[641] ŠIMIĆ-KANAET 2010, 45; TOPIĆ 2004, 389, 493 (T. 84/410); TONIOLO 1991, 35.
[642] JURIŠIĆ 2000, 14, 60, 61, 69, 71 i 76.

3.7.1.2.5. Skupina ostalih nedefiniranih ulomaka amfora (T. 114-117/Kat. br. 371-384)

Materijal ove skupine možemo podijeliti na ulomke dna, ručki, čepova i trbuha posude koje nije moguće sa sigurnošću pripisati određenom tipu, odnosno ulomke oboda nepoznatih formi i radionica.

Među skupinom dna pojavljuju se različite forme, poput ulomaka visokog (Kat. br. 371) i niskog (Kat. br. 372, 373) šiljastog dna, zatim visokog šiljastog dna sa stopom (Kat. br. 374) i niskog šiljastog dna sa stopom (Kat. br. 375).

Drugu skupini čine brojni ulomci ručki kružnog ili trakastog presjeka, među kojima valja izdvojiti primjere koljenastog prijelaza koji bi mogli odgovarati sjevernoitalskim tipovima *Dressel 25* (Kat. br. 376) i *Forlimpopoli* (Kat. br. 377), te jedan ulomak kraćeg lučnog profila (Kat. br. 378).

Čepovi amfora zabilježeni su u svega četiri primjerka, od čega jedan ima dekoraciju u obliku istaknute kružnice sa bradavičastom dekoracijom kvadratne osnove po sredini (Kat. br. 379), dok ostatak ima tek središnji dugmetasti motiv (Kat. br. 380, 381). Najveći broj ulomaka pripada skupini nedefiniranih morfoloških posebnosti, koja ipak neće biti statistički ili zasebno promatrana, jer sudeći prema preliminarnoj analizi neće utjecati na ukupan zaključak fabrikatnih specifičnosti amfora sa lokaliteta na Gračinama.

Konačno, možemo izdvojiti i skupinu ulomaka gornjeg dijela amfore a koje uglavnom nije moguće sa sigurnošću pripisati određenom tipu. Po jedan ulomak morfološki ima formu sa cilindričnim vratom i visokim obodom bifidnog završetka (Kat. br. 382), odnosno cilindrični vrat sa ljevkastim ramenom i visokim obodom šiljastog završetka (Kat. br. 383). Posljednji kataloški ulomak pripada fabrikatu gline narančasto-smeđe boje sa sitnim bjelkastim zrncima u strukturi (FA 10), a morfološki odgovara gornjem dijelu posude sa visokim prstenasto zadebljanim obodom i cilindričnim tijelom (Kat. br. 384). Svojom formom podsjeća na italske amfore *Lamboglia 2*, distribuirane u posljednjoj trećini 1. st. pr. Kr.

Dijagnostički uzorci ove skupine odgovaraju nekim od ranije poznatih fabrikatnih skupina, FA 1 (2), FA 2 (2), FA 3 (1), FA 4 (2), FA 6 (1), odnosno novim FA 8 (4), FA 9 (1), FA 10 (2).

3.7.1.3. Zaključna razmatranja o skladišno-transportnoj keramici sa lokaliteta Gračine

FABRIKAT	AMFORA TIP 1	AMFORA TIP 2	AMFORA TIP 3	AMFORA TIP 4	OSTALO	UKUPNO
FA 1	5	4	3	-	4	**16**
FA 2	15	-	-	1	2	**18**
FA 3	9	-	-	-	1	**10**
FA 4	3	-	1	-	2	**6**
FA 5	-	-	1	-	-	**1**
FA 6	-	-	-	1	1	**2**
FA 7	-	-	-	1	-	**1**
FA 8	-	-	-	-	4	**4**
FA 9	-	-	-	-	1	**1**
FA 10	-	-	1	-	3	**4**
Ukupno:	32	4	6	3	18	**63**

Tablica 30. *Statistički prikaz skladišno-transportne keramike pronađene na lokalitetu Gračine, podijeljen prema morfološkim i fabrikatnim skupinama. (Izradio M. Rašić)*

Ukupno su dokumentirana 424 ulomka skladišno-transportne keramika, od čega su izdvojena 63 (14,8%) dijagnostička i konačno kataloški obrađena 32 ulomka (7,5%). Morfološki prepoznajemo isključivo posude tipa amfora, iako zbog ranijih slučajnih nalaza s lokaliteta Gračine, među ulomcima trbuha treba tražiti i postotak posuda tipa dolija. Među ulomcima amfora prepoznajemo četiri tipa (Amfora tipa 1-5) koji odgovaraju formama *Dressel 2-4* (31), *Dressel 6A* (4), *Dressel 6B* (6) i *Rodski tip* (3). Dominacija tipa *Dressel 2-4* izražena je prije svega zbog mogućnosti da koljenaste ručke bifidnog presjeka sa sigurnošću atribuiramo ovog tipu. Drugim riječima, kad bismo u analizu uključili brojne ručke koje mogu pripadati jednom od tri preostala tipa amfora sa lokaliteta Gračine, ispostavilo bi se da je njihova zastupljenost ujednačena. U skupini ostalih ulomaka koje nije moguće sa sigurnošću pripisati određenom tipu, dokumentiramo po jedan ulomak koji podsjeća na tipove *Dressel 25*, *Forlimpopoli* i *Lamboglia 2*.

Tip amfore	Provenijencija			Sadržaj		Datacija
	Egeja	Sj. Italija	Istra	Vino	Maslinovo ulje	
Amfora tip 1 - Dressel 2-4	15	17	-	32	-	1. pol. 1. st.
Amfora tip 2 - Dressel 6A	-	4	-	4	-	1. pol. 1. st.
Amfora tip 3 - Dressel 6B	-	7	1	-	8	1. pol. 1. st.
Amfora tip 4 - Rodski tip	3	-	-	3	-	1. pol. 1. st.
Ukupno:	**18**	**29**	**1**	**40**	**8**	**1. pol. 1. st.**

***Tablica 31**. Statistički prikaz provenijencije, sadržaja i datacije po tipološkim skupinama skladišno-transportne keramike (Izradio M. Rašić)*

U projekciji analize transporta prehrambeni namirnica vrijedno je spomenuti i sadržajnu analizu koja govori da su amfore pronađene na Gračinama uglavnom korištene za transport vina, drugim riječima *amphorae vinariae* (Amfora tip 1=*Dressel 2-4*; Amfora tip 2=*Dressel 6A*; Amfora tip 4= Rodski tip) i jedan tip proizvoda za transport maslinovog ulja – *amphorae oleariae* (Amfore tip 3=*Dressel 6B*). Provenijencijski materijal ukazuje na aktivniju distribuciju sa prostora sjevernoitalskih radionica, nešto slabije iz egejskih, a svega jedan uzorak među dokumentiranim, pripada istarskim radionicama. Ako uključimo skupinu ostalih ulomaka, dominacija sjevernoitalskih proizvoda je još izraženija. Sudeći prema tipologiji posuđa, padanskim i istarskim radionicama pripisujemo kombiniranu trgovinu vinom i maslinovim uljem, dok s egejskih otoka pristiže isključivo vino.

Fabrikatne specifičnosti podijeljene su u 10 kategorija, od čega su najbrojniji nalazi FA 1 (18-28,5%) i FA 2 (17-28,5%), srednje zastupljeni FA 3 (10-15,8%), FA 4 (6-9,5%) i FA 8 (4-6,3%), odnosno rijetko zastupljeni FA 6 (2-3,2%), FA 10 (3-3,2%), FA 5 (1-1,5%), FA 7 (1-

1,5%) i FA 9 (1-1,5%). Ovdje valja ponovno naglasiti inkluziju većeg broja ulomaka ručki *Dressel 2-4* u fabrikatnoj skupini FA 2.

Konačno je važna i prostorna analiza, a osobito zbog činjenice da nam tipološki analogan materijal iz okolice provincije Dalmacije sugerira da sve navedene skupine skladišno-transportne keramike sa lokaliteta Gračine možemo datirati u period 1. pol. 1. st. Tek jedan potencijalni primjer *Lamboglia 2* amfore bi mogao odgovarati ranijem periodu 1. st. pr. Kr.

Među dijagnostičkim ulomcima dokumentiramo 11 nalaza iz prostorija Objekta II, odnosno 8 unutar Objekta III. Stratigrafski najveći broj ulomaka je pronađen unutar trećeg iskopnog sloja (6), nešto manje u drugom (4) i po jedan uzorak unutar prvog, četvrtog, šestog i osmog. U okviru probnih sondi su dokumentirana tri ulomka, dok četiri nemaju poznatu poziciju. Na temelju ovakve statističke analize moguće je zaključiti da se sve skupine materijala koriste u isto vrijeme. Izdvajamo tek po jedan ulomak *Dressel 6B* i potencijalan primjer *Lamboglia 2* amfore, koji su pronađeni unutar osmog odnosno šestog iskopnog sloja.

Tip amfore	**Objekt**		**Iskopni slojevi**						
	II	**III**	**I**	**II**	**III**	**IV**	**VIII**	**Sonda**	**Nep.**
Amfora tip 1 - Dressel 2-4	5	3	-	-	4	1	-	2	1
Amfora tip 2 - Dressel 6A	2	-	-	1	1	-	.	-	-
Amfora tip 3 - Dressel 6B	3	5	1	3	1	-	1	1	1
Amfora tip 4 - Rodski tip	1	-	-	-	1	-	-	-	2
Ukupno:	**11**	**8**	**1**	**4**	**7**	**1**	**1**	**3**	**4**

Tablica 32. *Statistička analiza pozicija pronalaska (objekt i iskopni sloj) prema morfološkom tipu skladišno-transportne keramike sa lokaliteta Gračine. (Izradio M. Rašić)*

3.8. Keramičke svjetiljke

Potreba osvjetljavanja prostora koja će poboljšati kvalitetu života ili povećati kapacitete određene djelatnosti i aktivnosti, javlja se još kod prapovijesnih ljudskih zajednica.[643] Tehnologija funkcioniranja svjetiljki kroz povijest se nije u mnogome promijenila, prije svega zadržala se osnova od goriva različitih uljnih supstanci u koje je umočen žižak životinjskog ili biljnog vlakna. S druge strane, karakterno nadilaze primarnu upotrebu osvjetljavanja prostora i koriste se tijekom obrednih svečanosti ili procesija,[644] dok u antičkom periodu dobivaju simboličku vrijednost u funeralnom kontekstu.[645]

Sustavna obrada svjetiljki započinje već u 19. st., a predvodi je ranije spomenuti *Heinrich Dressel* autor rada *Inscriptiones Urbis Romae Latinae* u kojem su sadržane sve rimske svjetiljke s pečatom proizvođača.[646] Već početkom idućeg stoljeća, objavljen je niz studija o grčkim,[647] egipatskim[648] i rimskim svjetiljkama, od čega je najznačajnije opsežno djelo *Lampen aus Vindonissa* autora *Siegfried Loeschcke,* koje je do danas temelj za tipologiju i kronologiju rimskih svjetiljki 1. st.[649] Nešto kasnije *Oscar Broneer* u studiji *Terracotta lamps* publicira grčke svjetiljke s Korinta, što je do danas kvalitetan reper za analizu grčkih svjetiljki općenito.[650] Nakon drugog svjetskog rata valja izdvojiti rad *Heinz Menzel, Antike Lampen in Romisch-germanischen Zentralmuseum zu Mainz*.[651]

Najstariji predmeti koje prepoznajemo kao svjetiljke, morfološki odgovaraju vrlo jednostavnim formama tanjurića koji su stoljećima zastupljeni na Sredozemlju kao izum feničkih radionica. Ipak, vrlo brzo primat rasvjetnog tijela preuzimaju baklje, a u tom dugotrajnom periodu dolazi do potpunog izostanka ili barem stagnacije razvoja lucerni.

Obnova interesa započinje pojavom otvorenih arhajskih lucerni (7-6. st. pr. Kr.) koje uskoro donose i niz tehnoloških evolucija. Prva značajna promjena odnosi se na nadsvođenje nosa lucerne. Svjetiljka se uskoro modelira u lončarskom kolu, a dodaje se i horizontalna drška. Tijekom klasičnog razdoblja lucerne standardiziraju zatvoreni oblik, a po uzoru na ostalu grčku

[643] NEUBURGER 1919, 240.
[644] TOPIĆ 2003, 193.
[645] MARDEŠIĆ 2002, 351.
[646] DRESSEL 1889.
[647] BASSET 1903, 338.
[648] PETRIE 1905, 5-7.
[649] LOESCHCKE 1919.
[650] BRONEER 1937.
[651] MENZEL 1954, 5.

keramičku proizvodnju premaziva se crnim firnisom. Morfološki oblici do pojave helenističkih, imaju okruglastu formu i izdužen nos, među kojima je veći otvor za ulje i povišeno tijelo karakteristika starijih (*Broneer I*), odnosno, niže bikonično tijelo i manji otvor za ulje oblik mlađih tipova lucerni (*Broneer IX*).

Korijenite promjene u percepciji i popularizaciji ovih predmeta donosi tek helenističko razdoblje, i to pojavom serijske proizvodnje u dvodijelnim kalupima. Pored toga, stvorena je i nova vrijednost identifikacije kroz trag pečata majstora ili radionica, odnosno nova ikonografska dimenzija apliciranjem raznovrsnih reljefnih motiva.[652] Karakteristični helenistički oblici imaju kruškoliku formu, a među najpopularnijim su efeški i knidski tip.

Na italskom tlu, proizvodnja započinje u lacijskom i kampanskim radionicama pod snažnim utjecajem helenističke tradicije. Iz toga se razvio karakterističan oblik bikonične svjetiljke tipa *Esquilin* koja se zadržala od 3. st. pr. Kr. sve do augustovskog doba.[653] Upravo tipovi sa istaknutim kljunom u obliku nakovnja (*Dressel 1-4*) utječu na razvoj kasnijih rimskih svjetiljki s volutama.

Tipovi svjetiljki s volutama najpopularniji su rimski proizvod ove kategorije, a javljaju se od augustovskog doba do 3. st. Dok su morfološki tek neznatno izmijenjeni u odnosu na starije oblike, prostor diska zauzima centralnu ikonografsku poziciju, sa brojnim figuralnim, vegetabilnim ili geometrijskim dekoracijama.[654]

Širenjem carstva razvija se potreba za velikim industrijskim radionicama i komercijalnim „low cost“ proizvodima. Karakteristika takvih proizvoda je stilska ujednačenost oblika tipa *a canale*, što se odnosi na zatvoreni kanal koji povezuje disk s kljunom, standardizirani reljefni motivi i pečati proizvođača zbog kojih ovaj tip nosi naziv *Firmalampe*.[655] Tipični okruglasti oblici u kasnijim razdobljima se transformiraju u ovalne, sa suženim ramenom i povećanim diskom.

Isti produkcijski obrazac tj. imitacije italskih proizvoda, s modificiranim ikonografskim ili morfološkim elementima preuzimaju provincijske radionice, među kojima se ističu afričke i grčke.[656]

[652] MENZEL 1954, 5-10.
[653] CECI, 2005, 312-313; GUERRINI & MANCINI, 2007, 212.
[654] MARDEŠIĆ 2002, 351-352.
[655] GUERRINI & MANCINI 2007, 214.
[656] ANSELMINO & PAVOLINI 1981, 184-207.

3.8.1. Keramičke svjetiljke s lokaliteta Gračine (T. 118-122)

Među obrađenim materijalom s lokaliteta Gračine izdvojeno je ukupno 18 cjelovitih ili restauriranih svjetiljki, odnosno 86 ulomaka. Cjeloviti predmeti koji danas uglavnom čine dio stalnog postava antičke arheološke zbirke u franjevačkom samostanu sv. Ante na Humcu, kataloški su objavljeni u publikaciji koja obuhvaća sve poznate antičke svjetiljke na prostoru Bosne i Hercegovine.[657] Autor Adnan Busuladžić svrstaje ih u četiri grupe:

- Svjetiljke uglata nosa sa volutama (2)
- Svjetiljke kratka zaobljena nosa (1)
- Firma svjetiljke (15)
- Fragmenti svjetiljki (4)

Ikonografski, starijim oblicima odgovaraju reljefi baklje, herkulove maske, orla, pegaza ili bige na površini diska, dok među firma svjetiljkama prevladavaju pečati proizvođača sa tek jednom reljefnom predstavom kazališne maske. Među pečatima proizvođača dokumentirane su isključivo sjevernoitalske radionice *ATIMETVS* (3), *CANNE* (1), *CRESCES* (1), *CDESSIVS* (1), *FORTIS* (2), *FESTIVS* (1) i *STROBILVS* (1).[658] Dodatno, skupini epigrafskih potvrda majstora pripada i jedan nepotpuno sačuvan grafit *LANT*.[659] Najstariji cjeloviti primjerci (3) tipa *Leoschcke Ib-c* datiraju u augustovsko-tiberijevsku, odnosno *Leoschcke VIII* u klaudijevsku fazu.[660] Ostatak materijala morfološki odgovara firma svjetiljkama tipa *Leoschcke IX-X*, koje se javljaju od Neronovskog doba (Tablica 22.).[661] Sudeći prema pečatima, većina (7) odgovara najstarijim radionicama firma proizvoda.

Koncept kataloške obrade dijela svjetiljki s lokaliteta Gračine potrebno je dopuniti prije svega kontekstualnim podatcima koji obzirom na sve egzaktnije vrijednosti mogu pridonijeti boljem poznavanju stratigrafije. U tom smislu izrađen je detaljan tabelarni prikaz (Tablica 23.) skupine objavljenih svjetiljki ili njihovih ulomaka, a koji sadrži dostupne podatke o mjestu pronalaska, databilne vrijednosti, ali i morfološke, ikonografske i epigrafske specifičnosti. Po završetku analize ostalog neobjavljenog materijala s lokaliteta Gračine, činiti će dio ukupnog kontekstualnog, databilnog i trgovačko-ekonomskog zaključka.

[657] BUSULADŽIĆ 2007.
[658] BUSULADŽIĆ 2007, 61-62; 65-68.
[659] BUSULADŽIĆ 2007, 179 (Kat. Br. 295).
[660] BUSULADŽIĆ 2007, 33-37; 42-46.
[661] BUSULADŽIĆ 2007, 56-68.

Tablica 33. *Primjerci svjetiljski s volutama i tipa firmalampe s lokaliteta Gračine (Foto: M. Rašić).*

Inv. Br.	Forma (Leoschcke)	Reljefni motivi	Pečat majstora	Mjesto proizvodnje	Datacije	Kvadrat	Iskopni sloj
/	**Ic**	**Baklja**	**/**	**Sj. Italija**	1. st.	/	/
11	**Ib**	**Herkulova maska na žrtveniku**	**/**	**Sj. Italija**	1. st.	C-3	II-III
36	**VIII**	**Geometrijski**	**/**	**Sj. Italija**	1. st.	/	/
/	?	**Biga?**	**/**	**Sj. Italija**	1. st.	/	/
54	?	**Orao i zmija**	**/**	**Sj. Italija**	1. st.	A-0	/
/	?	**Pegaz**	**/**	**Sj. Italija**	1. st.	/	/
/	?	**Biga**	**/**	**Sj. Italija**	1. st.	/	/
3	**Xa**	**/**	***FESTI***	**Sj. Italija**	pol. 1.-2. st.	D-0	I
21	**Xa**	**/**	**/**	**Sj. Italija**	pol. 1.-2. st.	D-0	V
38	**Xa**	**/**	**/**	**Sj. Italija**	pol. 1.-2. st.	/	/
40	**Xa**	**/**	***CANNE***	**Sj. Italija**	2. st.	/	/
123	**Xa**	**/**	***CRESCES***	**Sj. Italija**	pol. 1.-2. st.	D-1	IV-V
124	**Xa**	**/**	***CDESSI***	**Sj. Italija**	pol. 1.-2. st.	D-1	V
143	**IXb**	**/**	***ATIME***	**Sj. Italija**	pol. 1.-2. st.	D-1	V
144	**IXc**	**/**	**/**	**Sj. Italija**	pol. 1.-2. st.	D-1	V
23	**Xa**	**Teatarska maska**	**/**	**Sj. Italija**	pol. 1.-2. st.	D-0	V
120	**IXc**	**/**	***STROBILI***	**Sj. Italija**	pol. 1.-2. st.	D-1	III
2	**Xa**	**/**	***ATIMETI***	**Sj. Italija**	pol. 1.-2. st.	D-0	IV-V
374	**Xa**	**/**	***FO(RT)IS***	**Sj. Italija**	pol. 1.-2. st.	III-b	/
39	**Xa**	**/**	***(A)TIMETI***	**Sj. Italija**	pol. 1.-2. st.	VI-1	IV
99	**Xa**	**/**	***(?)LANT***	**Sj. Italija**	pol. 1.-2. st.	XI-2	III
37	**Xa**	**/**	***FORTIS***	**Sj. Italija**	pol. 1.-2. st.	/	/

Tablica 34. *Tehnički podatci o skupini objavljujenih svjetiljki ili ulomaka. (Izradio M. Rašić).*

Ostatak neobjavljenog materijala čini skupinu od 83 ulomka svjetiljki deponiranih u skladište arheološke zbirke FSH. Obzirom na skroman broj reprezentativnih, a značajan udio onih fragmentiranih i teško prepoznatljivih ulomaka, analiza će biti izvršena prema morfološkom i fabrikatnom kriteriju. Prema tipološkom kriteriju kojeg donose priznate studije (*Leoschcke, Ivanyi* i *Broneer*) izdvojena su tri tipa svjetiljki na Gračinama (Svjetiljke tip 1-3). Navedeni tipovi se pojavljuju u pet fabrikatnih skupina:

FS 1 - Proizvodi iznimno dobre kvalitete koje odlikuje glina svijetlo žute boje. Površina uglavnom premazana crnom bojom.

FS 2 - Slično prethodnom fabrikatu, ali sa nijansom gline žutkasto-bež boje. Površina uglavnom premazana crvenkasto-smeđom bojom.

FS 3 - Proizvodi dobro pročišćene i mekane sive glinene strukture. FS 4 - Proizvodi zrnate narančaste strukture.

FS 5 - Proizvodi iznimno kvalitetne strukture sa glinom narančasto-crvenkaste boje.

3.8.1.1. Svjetiljke tipa 1 – Leoschcke Ia-b (T. 118-120/Kat. br. 385-396)

Morfološka osnova ove forme je okruglasto tijelo sa završetkom trokutastog nosa omeđenog volutama. Dodatno se ističe različito profilirano rame i ravno dno sa urezanom kružnicom ili niskom stajaćom nogom, dok je površina kružnog diska rezervirana za raznovrsne reljefne motive. Ovakve karakteristike odgovaraju formi svjetiljki uglata nosa sa volutama, a u literaturi se javljaju pod tipom *Leoschcke I, Broneer XXII* i *Ivanyi I.* Takva osnova dodatno je raščlanjena prema izvedbi širine nosa u odnosu na recipijent i volute. Najstariji oblici augustovsko-tiberijevskog doba imaju iznimno sužen vrh nosa (*Leoschcke Ia*), koji se vremenom širi (*Leoschcke Ib*) ili potpuno izjednačava u odnosu na volute (*Leoschcke Ic*). Ostale specifičnosti koje mogu utjecati na preciznije datiranje svjetiljki odnose se na različito raščlanjena ramena, rupice za zrak koje se u početku javljaju u obliku proreza, a kasnije kruga ili kvadratića, te osobito pojava kanalića ili jezičca koji vodi od diska prema nosu a javlja se najkasnije do trećeg desetljeća 1. st.[662]

[662] LEOSCHCKE 1919, 28.

Produkcija započinje u popularnim padanskim i lacijskim radionicama augustovsko-tiberijevskog razdbolja,[663] a sve do 3. st. se nastavlja i van italskog tla, poput radionica u Lyonu[664] i Vindonisi.[665]

Uvidom u materijal s Gračina, svjetiljke tipa 1 odgovaraju najbrojnijoj skupini od 62 ulomka, a javljaju se u različitim fabrikatnim skupinama, od čega su najbrojniji FS 2 (39), zatim FS 1 (15) i FS 3 (8). Najranijoj fazi (*Leoschcke Ia*) sa suženim nosom zasigurno pripada 14 ulomaka, od čega morfološki možemo izdvojiti ulomke ramena i nosa sa volutama FS 1 (Kat. Br. 385 i 386), FS 2 (Kat. Br. 387) i FS 3 (Kat. Br. 388). Nešto širi nos svjetiljke s volutama odgovara kasnijem tipu *Leoschcke Ib*, a na Gračinama se javlja tek na jednom primjerku FS 2 (Kat. Br. 389). Između ramena i nosa svjetiljke vidljiva je i rupica za zrak kružnog oblika tipična za Klaudijevski ili kasniji period.

Obzirom da jednu fabrikatnu skupinu nije moguće povezati sa određenom fazom svjetiljki tipa 1, značajan broj ulomaka klasificiran je prema tipičnim i raznovrsnim profilacijama stijenki ramena (Kat. Br. 390 A-H) ili dna svjetiljke (Kat. Br. 391 A-C). Posebnu skupinu materijala čine reljefne površine diska svjetiljki sa ikonografskim motivima orla (Kat. Br. 392), rozete (Kat. br. 393), pegaza (Kat. Br. 394), bige (Kat. Br. 395) ili dr. vegetabilnih motiva (Kat. Br. 396).

Ovakve morfološke ili ikonografske karakteristike tipične su za svjetiljke koje se javljaju na brojnim lokalitetima duž jadranske obale.[666] Materijal pronađen na Gračinama kontekstualno odgovara različitim kvadratima i iskopnim slojevima (Tab. 24).

Iskop	A 1	A 4	B 0	B 4	B 5	B 11	C 4	C 0	D 3	D 6	E 1	II 1	III	VI 1	VII 2	VIII 2	VIII 3	IX 4	X 3	XI 3	Nep
II		X						X													
III		X							X				X	X			X	X	X	X	
IV	X																				
V																X					
VI															X						
Nep.	X		X	X	X	X	X			X	X	X									X

Tablica 35. *Pozicije pronalaska svjetiljki tipa 1 na Gračinama (Izradio M. Rašić).*

[663] PAVOLINI 1987, 148; GUERRINI & MANCINI 2007, 214.
[664] BERTRAND & ELAIGNE & DESBAT & SCHMITT 1998, 12-29.
[665] LOESCHCKE, 1919, 31.
[666] MARDEŠIĆ 2002, 355, Kat. br. 1-2; MARDEŠIĆ 2002a, 162, 1-2; ŠIMIĆ-KANAET 2003, 157, T. 16/6; VUČIĆ & GIUNIO 2009, 22-23, Kat. br. 12-14; TOPIĆ 2003, 248-255, Kat. br. 282-324.

3.8.1.2. Svjetiljke tipa 2 – Leoschcke VIII (T. 121-122/Kat. br. 397-398)

Nakon popularnih svjetiljki s volutama, ova forma s lokaliteta Gračine morfološki odgovara široko rasprostranjenim oblicima kružnog tijela s kratkim zaobljenim nosom tipa *Leoschcke VIII, Ivanyi VII* i *Broneer XXV*. Ramena su šira i različito oblikovana dok dno svjetiljke kod ranijih primjeraka ima stajaći prsten a kasnije stajaću plohu. U manjem postotku na svjetiljke se dodaje prstenasta ili kanelirana drška. Takva osnova se dodatno raščlanjuje na četiri varijante izvedbe nosa, koji završava ravno na liniji diska (R), kružno (K), srcoliko (H) ili kao nos koji malo prelazi odnosno završava na rubu svjetiljke (L1-2).[667]

Među dekorativnim elementima u prvoj fazi su popularni jednostavni vegetabilno-geometrijski, a nešto kasnije složeniji scenski motivi aplicirani na površinu diska i ramena svjetiljke. Kasnijim fazama odgovara i lošija kvaliteta izrade, deblja stijenka i plošniji reljef.[668] Najstariji ulomci odgovaraju Klaudijevskom razdoblju a pojavljuju se u srednjoitalskim i južnoitalskim radionicama.[669] Uskoro se produkcija proširila po cijelom italiku,[670] ali i na područje Cipra i Grčke gdje će se zadržati do 3. st.[671]

Uvidom u materijal s Gračina, svjetiljke tipa 2 odgovaraju slabo zastupljenoj skupini od 11 ulomaka koji se javljaju u FS 2 (5) i FS 4 (3). Potonja grupa čini gotovo cjelovito sačuvanu svjetiljku (Kat. br. 397) s prstenastom drškom i kratkim zaobljenim nosom tipa *Leoschcke K*. Rame svjetiljke je višestruko profilirano i ukrašeno nizom ovula dok je površina premazana slabo sačuvanom crvenkasto-narančastom bojom. Izostaje donji dio svjetiljke i površina diska. Ulomci su pronađeni u kvadratu D-1, unutar petog iskopnog sloja.

Ostatak ulomaka strukture FS 2 odgovara fragmentima ramena s ovulima (Kat. br. 398 A) i slabo vidljivom vegetabilnom dekoracijom (Kat. br. 398 B). Prvi ulomak je pronađen u kvadratu VIII-3 unutar trećeg iskopnog sloja, dok ostatak materijala nema poznatu poziciju pronalaska.

Analogije pronalazimo na obližnjim lokalitetima u Naroni[672] i Čapljini,[673] odnosno duž jadranske obale.[674]

---

[667] LOESCHCKE 1919, 49.
[668] MENZEL 1969, 49.
[669] LOESCHCKE 1919, 51; MENZEL 1969, 49
[670] MAZZEO SARACINO 2003, 129-130.
[671] MENZEL 1969, 56.
[672] TOPIĆ 2002, 271-273, Kat. Br. 398-406.
[673] BUSULADŽIĆ 2007, 112, Kat. br. 40.
[674] VUČIĆ & GIUNIO 2009, 30-31, Kat. br. 52; MARDEŠIĆ 2002, 357, Kat. br. 17.

3.8.1.3. Svjetiljke tipa 3 – Leoschcke IX i X (T. 122/Kat. br. 397-398)

Najmalobrojnija skupina materijala među neobjavljenim ulomcima svjetiljki s lokaliteta Gračine, morfološki odgovara tipu *Leoschcke IX* i *X, Ivanyi XV-XVII*.[675] Ovaj iznimno popularan proizvod u literaturi je poznatiji pod zajedničkim nazivnikom *Firmalampe* zbog pojave pečata majstora na dnu svjetiljke.[676] Osnovne karakteristike su kruškoliki oblik recipijenta sa okruglim diskom, istaknutim i zaobljenim nosom. Površina diska je obrubljena zatvorenim ili otvorenim prstenom, koji u različitim varijacijama može uključivati kanalić odnosno potpuno zatvoren prsten koji spaja disk i nos svjetiljke. Dno ima ravnu platformu s profilacijom kružnog oblika u čijem središtu je istaknut kognomen, nomen ili prenomen vlasnika radionice, odnosno određeni simbol koji predstavlja filijalu ili seriju produkcije.[677]

Na ramenu se javljaju obično 2 ili 3 bradavičasta izdanka, koji su vrlo brzo zbog nepraktičnosti izgubili svrhu perforiranih nosača za vješanje svjetiljke, a zadržavaju dekorativnu ulogu. Reljefni ukrasi zastupljeni su rijetko, i to među serijom starijih proizvoda. Dekorativni elementi su ograničeni na teatarske maske ili glave i poprsja animalnih motiva.[678]

Po uzoru na ostale tipove svjetiljki u kasnijim vremenima dolazi do degradacije kvalitete izrade, a dodatno je izraženo nakon preuzimanja i kopiranja oblika od strane provincijalnih radionica.[679] Najstariji primjerci datiraju u flavijevski period a proizvedeni su u sjevernoitalskim radionicama.[680]

Među materijalom s lokaliteta Gračine, prevladavaju ulomci FS 5 (5) i tek jedan ulomak sivkaste strukture FS 3. Analiza je zbog fragmentiranosti ulomaka ograničena tek na rekognosciranje svjetiljki tipa *firmalapme*, odnosno morfološkom obliku *Leoschcke IX* ili *X*. Skupini iznimno kvalitetne narančasto-crvenkaste strukture gline (FS 5) odgovaraju ulomci diska sa sačuvanim kanalom i bradavičastom dekoracijom (Kat. br. 399 A-B), jedan gotovo cjelovit disk sa dvije bradavice, kanalom i rupicom za gorivo po sredini (Kat. br. 400), kao i ulomak trbuha sa ravnim profiliranim dnom (Kat. br. 401). Pronađeni su unutar drugog (Kv. A-11), četvrtog (Kv. A-1 i D-0) i petog (Kv. D-0) iskopnog sloja. Drugoj skupini odgovara tek ulomak diska sa sačuvanim polukružnim kanalom (Kat. br. 402), pronađen u kvadratu I-1.

[675] LOESCHCKE 1919, 67-110.
[676] FISCHBACH 1896, 3-64.
[677] VIKIĆ-BELANČIĆ 1975, 49.
[678] MARDEŠIĆ 2002, 168-169.
[679] MARDEŠIĆ, 2002, 352.
[680] LOESCHCKE 1919, 289.

3.8.2. Zaključna razmatranja o keramičkim svjetiljkama s lokaliteta Gračine

Kompilacijom analiziranog materijala i onog ranije objavljenog, na Gračinama je pronađeno ukupno 18 cjelovitih i 86 ulomaka svjetiljki koje dijelimo u tri tipološke skupine (Svjetiljke tipa 1-3). Novom obradom preostalog materijala (83 ulomka) keramičkih svjetiljki sa Gračina, zaključci o brojnosti određenih tipova su bitno drugačiji. Tako najbrojniju skupinu sada čine ulomci svjetiljke tipa 1 (68 ulomaka i 2 cjelovite svjetiljke), iza slijede svjetiljke tipa 3 (6 ulomaka i 15 cjelovitih) i tipa 2 (11 ulomaka i 1 cjelovita). Detaljni odnosi među fabrikatnim skupinama prikazani su tabelarno, među kojima se brojnošću ističu ulomci FS 2 i svjetiljke tipa 1 (Tab. 25). Materijal je podijeljen u pet fabrikatnih skupina koje odgovaraju nekom od tri tipa svjetiljke.

Svjetiljka Tip	FS 1	FS 2	FS 3	FS 4	FS 5	Nepoznato	Ukupno
1	17	41	9	-	-	-	**67**
2	-	7	-	3	-	-	**10**
3	-	-	-	-	20	-	**20**
Nepoznato	-	-	-	-	-	7	**7**
Ukupno	**17**	**48**	**9**	**3**	**20**	**7**	**104**

Tablica 36. *Tablerani prikaz keramičkih svjetiljki prema tipu i fabrikatnim skupinama*.

Kad je riječ o proizvodnom području, tipologiji i kronologiji keramičkih svjetiljki, zaključci odgovaraju gotovo u potpunosti prvoj objavi Busuladžića.[681] Drugim riječima, određene specifičnosti a osobito epigrafske potvrde majstora i radionica, govore o isključivo sjevernoitalskom podrijetlu cjelokupnog materijala s Gračina, a među kojima se ističu radionice *ATIMETVS* (3), *CANNE* (1), *CRESCES* (1), *CDESSIVS* (1), *FORTIS* (2), *FESTIVS* (1) i *STROBILVS* (1).

Tipološki materijal dijelimo u tri skupine, a odgovara svjetiljkama uglata nosa sa volutama, kružnog tijela s kratkim zaobljenim nosom, i oblicima firmalampe. Novom objavom dokumentirani su i raniji oblici *Leoschcke Ia* (14 ulomaka) koje datiramo u stariji kronološki

[681] BUSULADŽIĆ 2007, 56-68.

okvir augustovsko-tiberijevskog perioda. Gornji kronološki okvir ostaje nepromijenjen i odgovara poznatim oblicima firmalampe koje datiramo u period od Nerona do polovice 2. st.

Kontekstualno, odnosno po pitanju pozicije pronalaska, svjetiljke tipa 1 i 2 (augustovsko-tiberijevski period) pronalazimo uglavnom u trećem iskopnom sloju, a rijetko u drugom ili slojevima od četvrtog do šestog. Svjetiljke tipa 3 (Neron do pol. 2. st.) pronalazimo u slojevima od drugog do petog. Cjelokupan materijal keramičkih svjetiljki je gotovo ravnomjerno zastupljen u objektima II (A) i III (B). Konačno valja istaknuti da se gotovo cjelokupan materijal svjetiljki tipa 3 (*firmalampe*) dokumentira unutar četvrtog i petog iskopnog sloja u kvadratima D-0 i D-1.

Među dekorativnim elementima najzastupljeniji su zoomorfni, a potom vegetabilni i geometrijski motivi te nekoliko mitoloških predstava. Individualno se brojnošću ističu prikazi bige (3), orla (2) i pegaza (2), od čega je dio ulomaka ranije objavljen (sl. 51).[682]

Slika 51. *Ulomci diskova sa dekoracijom pegaza, bige i orla (Foto: M. Rašić)*

[682] BUSULADŽIĆ 2007, 185 (Kat. Br. 316-318).

3.9. Opekarski proizvodi

U strukturi antičkog graditeljstva pojavljuju se brojni elementi opekarskih proizvoda izrađenih od gline. Glina kao prirodni resurs ima brojne potencijale i prednosti, među kojim u graditeljstvu ističemo laganu i nepropusnu strukturu kao i jednostavno modeliranje oblika. Tehnološki proces podrazumijeva jednostavnu pripremu glinene smjese u kalupima, sušenje proizvoda i pečenje u opekarskim pećima.[683] Takve pretpostavke dovode do izuzetne ekonomske isplativosti odnosno široke primjenjivosti proizvoda od gline. Upravo opekarski proizvodi danas čine jednu od najzastupljenijih skupina pokretnog arheološkog materijala bilo kojeg antičkog građevinskog objekta.

Funkcionalno ih dijelimo u nekoliko osnovnih kategorija, na instalacijske, strukturne i dekorativne opekarske proizvode. Potonjim pripadaju rijetki nalazi antefiksa i akroterija koji imaju ulogu ukrašavanja krova i zaštite određenih građevinskih elemenata. Ikonografske elemente najčešće čine antropomorfni i zoomorfni oblici te pečati radionica.[684]

S druge strane, skupinu instalacijskih proizvoda čine elementi vodovodnog i kanalizacijskog te sustava podnog grijanja-hipokausta. Dok dio rimskog standarda u arhitekturi mogu činiti glinene ali češće metalne cijevi otpadnog ili vodovodnog sustava, osnova hipokausta ipak podrazumijeva mrežu suspenzura ili pilona koji podižu i održavaju nivo podnice objekta, a formiraju se od niza kružnih ili kvadratnih glinenih cigli. U ložionicama se stvara topli zrak koji cirkulira kroz slobodni prostor ispod razine podnice, a površina željene prostorije se zagrijava kroz *tubulus* ili šuplju glinenu cijev instaliranu uz zid objekta. Tubuli mogu imati kvadratni ili cilindrični oblik, a vrlo rijetko i određene produkcijske grafite.[685]

Dok sustav hipokausta možemo tretirati kao određenu rijetkost u antičkom graditeljstvu, koja se povezuje isključivo sa objektima ili prostorijama posebne namjene, kategorija strukturnih opekarskih proizvoda je široko rasprostranjena. Ovu skupinu čine konstrukcijski elementi čija osnova može biti podnica od glinenih cigli posloženih u određenoj tehnici (*opus spicatum*?), ili jedan od elemenata pregradnih zidova, nosivih i presvođenih stubova i dr. Konačno, najzastupljeniji su proizvodi krovnih konstrukcija, pravokutne krovne ploče - *tegulae* i polukružne kupe - *imbrices*. Na tegulama se nerijetko pojavljuju i pečati različitih individua ili interesnih skupina koje sudjeluju u procesu produkcije, počevši od vlasnika terena na kojem

[683] ADAM 2001, 64.
[684] BRODRIBB 1987, 30-31.
[685] BRODRIBB 1987, 75-76.

nastaju do vlasnika proizvodnih postrojenja ili upravitelja određenih radionica.[686] Italski pečati se javljaju još od kasnorepublikanskog vremena, a po uzoru na produkciju ostale keramičarske industrije vjerojatno označavaju stvaranje brenda odnosno potvrdu prepoznatljivosti i kvalitete proizvoda.[687] Ekonomski vrhunac doživljava u ranocarskom razdoblju koje je obilježeno snažnom ekspanzijom carstva odnosno intenzivnom urbanizacijom novih provincija koje još uvijek nemaju infrastrukturalnih uvjeta za produkciju tegula, ili barem nemaju da zadovolje potrebe tržišta, nego su usmjereni na zadovoljavanje privatnih interesa. Takav primjer je i provincija Dalmacija koja početkom 1. st. nema razvijenu lokalnu produkciju, nego uglavnom uvozi tegule najčešće sjevernoitalskih radionica.[688] Sporadični primjer proizvodnje za lokalno tržište je radionica u Crikvenici.[689] Tako pogodan i masovan izvoz privlači brojna ulaganja u opekarsku industriju od strane pripadnika visokog društvenog položaja, pa čak i careva.[690] Vremenom se stvaraju kapaciteti lokalne produkcije u područjima koji imaju prirodne predispozicije ali i određene tržišne potrebe. Takvi interesi mogu se vezivati za rimsku vojsku kao nositelje romanizacije i njihove graditeljske aktivnosti na vojnim ali i civilnim zdanjima.[691] Upravu u slučaju militarnih objekata ili onih koji predstavljaju državnu imovinu, aktivnosti rimske vojske označene su pečatom na krovnom crijepu, sa imenom različitih kohorti ili legijskih postrojbi. Osim toga, vojni pečati služe za kontrolu količine produkcije, krađe ili ilegalne distribucije proizvoda i konačno za osiguravanje određenih poreznih olakšica.[692] Direktna potvrda je opekarska radionica na području sela Smrdelji kod Skradina,[693] u kojem su otkrivene peći i tegule s pečatom legije XI. CPF, IIII. F.F. i VIII. Auguste koje su izvjesno distribuirane u legijske logore Burnum i Tilurij, kao i određena civilna središta.[694] Dimenzije opekarskih proizvoda računate su relativno pomoću jedne rimske stope - *pes*, koju čini 12 *unciae*. Različite komparativne vrijednosti mogu biti oblici *bipedalis*, *sesquipedalis, lydion, pedalis* i *bessales*, od čega jedna rimska stopa – *pes monetalis,* prema Hultsch-u ima ekvivalent dužini od 295.7 mm.[695] Ranocarske tegule imaju gotovo kvadratni oblik sa stranicama u dužini od oko 50 cm.

[686] PEACOCK 1982, 133-135; STEINBY 1998, 89-95.
[687] UBOLDI 2005, 485.
[688] BUORA 1985, 209-234; MATIJAŠIĆ 1998a, 97-106; PEDIŠIĆ & PODRUG 2008, 81-141.
[689] LIPOVAC-VRKLJAN & VALENT & KONESTRA & OŽANIĆ-ROGULJIĆ 2016, 144-151.
[690] PEACOCK 1982, 133-135; RIGHINI 1998, 29-67.
[691] KURZMANN 2005, 405-414.
[692] PEACOCK 1982, 137.
[693] MARUN 1998.
[694] BULIĆ 1905, 159; TONČINIĆ 2009, 1450; BORZIĆ 2011, 586-598.
[695] HULTSCH 1971, 700; BRODRIBB 1987, 2.

3.9.1. Opekarski proizvodi s lokaliteta Gračine (T. 123-128)

Opekarski proizvodi, a osobito krovne tegule sa epigrafskim tragovima, pripadaju skupini najčešće citiranog materijala s lokaliteta Gračine. Prve najave datiraju već u period najranijeg spomena lokaliteta, kada Bakula 1867. god. u opisu navodi veliku količinu crijepa i opeke.[696] Krajem 19. st. u raspravama o prisustvu VIII legije u Dalmaciji, *Patsch* objavljuje dva legijska pečata na krovnom crijepu (*Leg VIII AUG*;[697] *Leg IIII F. F.*[698]) koji su pronađeni kao slučajni nalazi na lokalitetu Gračine, a pripadaju vojnim radionicama. U razdoblju do prvih sustavnih arheoloških iskapanja nekoliko puta se citiraju ova dva pečata.[699]

Po završetku istraživanja Bojanovski je izdvojio manju skupinu materijala za objavu, među kojima i nekoliko tegula sa pečatima. Ističe karakter krovnih crijepova proizvedenih u vojnim radionicama i kronološku vrijednost civilnih radionica *QCP PANSIANA* i *PANSIANA*.[700] Konačno, u svom magistarskom radu R. Dodig donosi cjelokupnu zbirku (20) rimskih vojnih pečata na crijepu među kojima se javljaju radionice *Cohors I Belg.* (10), *Legio VIII Aug.* (7), *Legio IIII F. F.* (2) i *Cohors VIII voluntariorum civium Romanorum* (1).[701] Na taj način su obuhvaćeni svi elementi krovne konstrukcije sa epigrafskim tragovima, s druge strane ostatak opekarskog materijala, poput tubulusa ili nosača hipokausta, u literaturi se javlja vrlo skromno, uglavnom kao dio šire rasprave o arhitekturi i karakteru pojedinih prostorija.[702]

U Izvješćima sa arheoloških istraživanja 1977.-1980. god. dokumentirano je tek 17 inventarnih brojeva koji opisuju pronađene opekarske proizvode. Uglavnom je riječ o tegulama sa pečatom proizvođača (15), te po jedan ulomak tegule i okrugle opeke koja čini dio suspenzura hipokausta. Dalje ih možemo podijeliti u skupine instalacijskih i strukturnih.

Instalacijski opekarski proizvodi na Gračinama čine uglavnom sustav hipokausta. Predmeti od cigle nisu individualno inventarizirani ali su grafički prikazani kao suspenzure kvadratnog ili kružnog oblika, ili opisani kao šuplje kvadratne opeke - tubulusi sa pozicijama pronalaska (više u podnaslovu „Sustavna arheološka istraživanja u razdoblju od 1977. - 1980 god., str. 33-35.). Unutar prostorije PII pronađeno je 60 sačuvanih suspenzura koje čini jedan

[696] BAKULA 1970, 159.
[697] PATSCH 1895, 143; 1914, 162.
[698] PATSCH 1908, 111.
[699] ALFÖLDY 1967, 44-51; WILKES 1969, 116.
[700] BOJANOVSKI 1981, 63-66; 1985, 78-81; 1990, 702; ŠKEGRO 1991, 224.
[701] DODIG 2007a, 147.
[702] BOJANOVSKI 1978a.

ili više redova kvadratne cigle, odnosno u prostorijama P I i P VI dodatnih 12, sa nizom kružnih cigli. Ako tome dodamo elemente velikih podnih opeka i tubulusa, broj opekarskih instalacijskih proizvoda može predstavljati nekoliko stotina ulomaka. Obzirom da je riječ o gotovo jednoličnim predmetima čija cjelokupna kataloška obrada ne bi utjecala na opći zaključak, izdvajamo tek po jedan ulomak svakog tipa opekarskih instalacijskih proizvoda.

Kataloški je obrađen po jedan ulomak kvadratne (kat. br. 403) i kružne (kat. br. 404) opeke koja čini dio suspenzura, jedna velika podna opeka s urezom u obliku slova X (kat. br. 405) i pravokutna šuplja opeka-*tubulus* (Kat. br. 406) na koju je urezan niz valovitih ili okomitih linija. Iako nemaju inventarne brojeve, pozicija pronalaska jasna je iz ranije spomenutih terenskih istraživanja. S druge strane, pitanje datacije materijala možemo izjednačiti sa objektom u kojem se nalaze prostorije zagrijavane sustavom hipokausta ili još vjerojatnije sa jednom od njegovih faza prenamijene. Konkretnije odgovore na takva pitanja moguće je donijeti nakon što se sagleda cjelokupan pokretni materijal pronađen u spomenutim prostorijama, a osobito ulomci krovnih opeka sa pečatom proizvođača.

Slika 52. *Elementi suspenzure hipokausta, tj. opekarski proizvodi pronađeni na lokalitetu Gračine (foto: Z. Alajbeg)*

Strukturni opekarski proizvodi na Gračinama obuhvaćaju jednu podnicu izrađenu u tehnici riblje kosti - *opus spicatum*, dok ostatak čine brojni krovni konstrukcijski elementi - tegule i polukružne kupe.

Prostorija sa podnicom od opeke u tehnici *opus spicatum* smještena je u objektu II, a nosi naziv „prostorija O“. U dosadašnjim istraživanjima na Gračinama, prvi je dokumentiran slučaj takvog tipa podnice, a dodatno je specifična prema polukružnoj formi prostorije. Na žalost u izvješću se ova pojava opisuje vrlo šturo a izostaju jasne pozicije kao i individualne fotografije spomenute podnice. Dodatni problem je stvorila činjenica da se površina cijele prostorije prekrila slojem zemlje kako bi se zaštitila podnica od propadanja. Ipak, u konzultaciji sa nekadašnjim djelatnicima SIZ-a kulture Ljubuški, kao partnerima na provedbi projekta arheoloških istraživanja na Gračinama 1977-1980. god., re-otkrivena je podnica od opeke. Jednostavnoj lokalizaciji je doprinio specifičan polukružni oblik prostorije. Vrlo plitak sloj zemlje prekriva slabo sačuvanu podnicu od opeke uz južni rub prostorije. Niz opeka formira oblik riblje kosti, a postavljene su vertikalno u dimenzijama do 15x5 cm. Podloga za podnicu je izrađena od kreča a pripremljena u svrhu učvršćivanja opeke, izolacije i niveliranja terena.

Slika 53. *Reotkrivena podnica od opeke u tehnici opus spicatum - „Prostorija O“ (Zračni snimak M. Rašić)*

Među elementima krovnih konstrukcija inventariziran je tek dio tegula sa pečatom proizvođača, dok ostatak materijala među kojima su i polukružne kupe, uopće nije prikupljan. U tom smislu će broj opekarskih proizvoda i njegova rasprostranjenost ostati nepoznanica, a cjelokupan fokus je na dokumentiranim proizvođačima i analizama pozicije pronalaska inventariziranog materijala. Tegule na Gračinama dijelimo u dvije osnovne produkcijske skupine, one civilnih i vojnih radionica. Među civilnim se javljaju proizvodi vlasnika *QCP PANSIANA*. Vojne radionice su znatno brojnije, a dokumentirani su proizvodi legija VIII. Aug., IIII. F.F., kohorti I. Belg. i VIII dobrovoljačke.

Najstarijim radionicama krovnih tegula sa lokaliteta Gračine pripadaju iznimno rijetki sjevernoitalski proizvodi s pečatom *QCP PANSIANA*. Uz ovaj popularni kognomen javljaju se inicijali *QCP* koje *Giovanni Uggeri* prvi tumači kao *Q(uinti) C(avari) P(risci)* povezujući ga sa natpisom radionica *Solonas* na kojima se javlja ime *Caius Cavarius Priscus*.[703]

Na takvim temeljima su nastale i različite pretpostavke o vremenu produkcije. Prvi tipološki prijedlog donosi Robert Matijašić (tip II/1) koji ove proizvode smješta u period od 43.-27. god. pr. Kr., u slijedu između pečata *Pansae Vibi* i *Pansiana,*[704] što je u kontekstu lokaliteta Gračine iskorišteno za datiranje najranije faze kompleksa prema istraživaču I. Bojanovski[705] (43.-42. god. pr. Kr.) i novom razmišljanju autora Ž. Miletića (43.-27. god. pr. Kr.).[706]

Nešto drugačije tumačenje su ponudile *Valeria Righini* i *Teresa Pellicioni* koje ovaj radionički pečat (tip 5a) datiraju u širi kronološki okvir do kraja Augustove vladavine (43. god. pr. Kr. – 14. god.). Osim toga istoj radionici pripisuju ulomke s pečatom koji sadrži inicijale *QCP* odvojene palminim listovima (tip 6a). Kao osnovu za zaključak koriste pojavu po jednog primjera *tipa 5a* i *6a* na lokalitetu u Riminiju, te još jednog primjera (tip 6a) sjevernojadranske radionice Adria.[707]

Na Gračinama su pronađena četiri ulomka koja sa sigurnošću možemo pripisati spomenutoj radionici (sl. 54) i dva pretpostavljena. Skupina od tri ulomka dokumentirana je tijekom prve dvije istraživačke kampanje u prostoriji F unutar sjevernog objekta (II), od čega dva ulomka sa inventarnim brojevima 152 (Kat. br. 407) i 153 (Kat. br. 408) pronalazimo u kvadratu C-1 bez podataka o iskopnom sloju, odnosno tegulu pod inventarnim brojem 44 (Kat.

[703] PELLICIONI 2012, 68; RIGHINI 1998, 53.
[704] MATIJAŠIĆ 1989, 63
[705] BOJANOVSKI 1988, 367.
[706] MILETIĆ 2017, 31.
[707] PELLICIONI 2012, 44, 51; RIGHINI 1998, 52

br. 409) u kvadratu C-0 unutar drugog iskopnog sloja. Epigrafski su dokumentirana slova *QCP* (inv. Br. 152), *QCP PANSIANA* (inv. br. 153.) i *QCP PANSIAN* (inv. br. 44).[708]

Slika 54. *Krovna tegula sjevernoitalske radionice QCP PANSIANA (Foto: Z. Alajbeg)*

Jedan ulomak (Kat. br. 410) koji potencijalno pripada skupini proizvoda ove radionice, pronađen je sa vanjske strane prostorije F (Kv. D-1), unutar petog iskopnog sloja. Na tom crijepu su sačuvana posljednja tri slova pečata (*ANA*) koja vjerojatno čine nastavak onog ranije spomenutog (inv. br. 152), ili moguće pripadaju nekoj od inačica široko rasprostranjenih pečata tipa *PANSIANA*.[709]

Slučajnim nalazima odgovaraju dva ulomka tegule, i to jedan sa cjelovitim potpisom *QCP PANSIANA*[710] (Kat. br. 411), a drugi tek sa kognomenom *PANSIANA* (Kat. br. 412).[711]

Konačno, s obzirom na brojnost ovog tipa na Gračinama možemo ponuditi nove pretpostavke. U usporedbi sa dva poznata primjera iz Riminija, na Gračinama se pojavljuje barem jedan ulomak drugačije tipološke varijacije. Riječ o dobro sačuvanom primjeru (kat. br. 411) pečata čiji su inicijali *QCP* odvojeni interpunkcijama u obliku trokuta. Takvo nešto ne prepoznajemo na ostalim primjerima sa Gračina, kao ni kod sjevernoitalskih analogija. Svi uzorci pripadaju Matijašićevom tipu *II/1*, odnosno *Pellicioni-Righini 5a*.

[708] BOJANOVSKI 1985, 78-81; DODIG 2007 39-48.
[709] PELLICIONI 2012, 42-43.
[710] BOJANOVSKI 1985, 78, br. 2, T. I; ŠKEGRO 1997, 107, br. 156.
[711] BOJANOVSKI 1985, 78, br. 1, T. I; ŠKEGRO 1997, 107, br. 157.

Druga pretpostavka se odnosi na pitanje izjednačavanja radionice prethodnih primjera sa pečatima koji sadrže inicijale *QCP* i florealne motive, bez kognomena *Pansiana*. Novim objavama, pored jednog primjera iz Riminija i Adrije, na jadranskim lokalitetima dokumentiramo čak sedam komparativnih tegula sa pečatom *QCP* razdvojenim stiliziranim palminim grančicama (*Matijašić II/2, Pellicioni-Righini 6a*). Po jedan je pronađen na nekropoli Vrt Relja (Zadar), lokalitetu Kamen te na širem području Nina i Salone, dok tri primjera nemaju poznatu poziciju pronalaska.[712] Pojavnost isključivo ovog tipa na svim spomenutim lokalitetima, odnosno njegov izostanak na Gračinama, kao i inverzno, problematizira izjednačavanje ova dva pečata, zbog čega kao pretpostavku držim da je riječ o različitim vlasnicima.

S ovim je jasno povezano i pitanje proširenog kronološkog okvira kojeg predlažu *Pellicioni-Righini* (43. god. pr. Kr. – 14. god.). S obzirom na vrlo intenzivnu proizvodnju radioničkih pečata *Pansiana* tijekom augustovskog vremena, skromnu pojavu pečata *QCP PANSIANA* ipak valja smjestiti u kraće kronološke okvire, zbog čega sam sklon interpretaciji R. Matijašića. Njihova pozicija pronalaska na Gračinama ne donosi konkretnije odgovore u tom smislu.

Ostatak krovnog crijepa pripada militarnim radionicama, među kojima se javljaju pečati različitih legijskih ili augzilijarnih jedinica. Prva skupina pripada pečatima *Leg VIII Augusta* koji su dokumentirani na sedam tegula. Pitanje datacije materijala uvjetovano je djelovanjem legije na prostoru provincije Dalmacije o čemu postoje oprečna promišljanja. Prijedlog najranijih aktivnosti odnosi se na sudjelovanje legije u suzbijanju Batonovog ustanka od 6. do 9. god.,[713] među kojima pojedini autori predlažu i aktivan boravak odjeljenja u Ljubuškom.[714] Drugi često citiran datum odnosi se na pretpostavku o kratkom boravku legije na putu prema Italiji 69. god.[715] Ipak, takav zaključak Ž. Miletić s pravom osporava, s obzirom da kako navodi u tako kratkom vremenskog razdoblju nije moguće zadovoljiti osnovne praktične i tehnološke kriterije, koji podrazumijevaju narudžbe, nabavku sirovine i pripremu gline, dugotrajno sušenje, pečenje i transport naručiteljima. Osim toga, tvrdi da legija uopće nije koristila komunikacijski pravac provincije Dalmacije za putovanje iz Mezije u Italiju, nego puno kraći i

[712] VUKOV 2017, 446; JURAS & JURKOVIĆ-PEŠIĆ 2016, 38. kat br. A17160, A18815, A18963, A20503, A18956.
[713] PATSCH 1895, 144.
[714] BOJANOVSKI 1980, 25.
[715] BOJANOVSKI 1990, 707.

brži pravac Panonije, na liniji *Siscia-Aemona*-Postojna (*Ocra*)-*Aquileia* i dalje. Boravak ove legije, odnosno njene veksilacije u Dalmaciji, pretpostavlja u period dugotrajnog smještaja u Germaniji. Smatra da njihov dolazak korespondira s odlaskom *Legio IIII,* točnije u period nakon 86. god.[716] Upravo je ovaj datum iskorišten za novije datiranje pečata ovog tipa u Dalmaciji. Najmlađi prijedlozi boravak ove legije datiraju u period polovice 2. st. ili Markomanskih ratova, ali ovakva hipoteza do danas nije utemeljena.[717]

Produkcija ovih pečata potvrđena je u ranije spomenutoj radionici u Smrdeljima koja opskrbljuje legiju stacioniranu u obližnjem vojnom logoru Burnum.[718]

Tijekom arheoloških istraživanja pronađene su ukupno četiri tegule sa pečatom ove legijske radionice, od čega su inventarizirana tri ulomka. Svi pečati su otisnuti u obliku tabula ansata, unutar udubljene pravokutne kartuše. Osim toga, identične su i epigrafske formulacije, tj. radioničke kratice (*LEG VIII AVG*), koje su dokumentirane ovisno o stupnju sačuvanosti tegule. Prvi ulomak je pronađen 1977. god. sa ostatkom pečata *III AVG - [Leg(ionis) V]III Aug(ustae)*, pod inv. br. 28 (Kat. br. 413).[719] Pronađen je u šutu kvadrata A-2, unutar prostorije C (Objekt II).

Druga dva ulomka su pronađena već iduće godine, sa ostatkom pečata *LEG VII - Leg(ionis) VII[I Aug(ustae)]* pod inv. br. 90 (Kat. br. 414)[720] i tegula sa pečatom *VIII AVG - [Leg(ionis) VI]II Aug(ustae)* pod inv. br. 236 (Kat. br. 415).[721] Oba ulomka su pronađena unutar iste prostorije C (Objekt II), od čega prvi u sloju pored sekundarnog zida a drugi u šutu kao i tegula iz 1977. god.. Posljednji ulomak pronađen u kampanji 1980. god. nije inventariziran (Kat. br. 416), a dokumentira pečat *G VIII AVG - [Le]g(ionis) VIII Aug(ustae)*.[722]

Ostatak materijala pripada skupini od tri ulomka koji su pronađeni kao slučajni nalazi sa lokaliteta Gračine. Prvi ulomak ima cjelovito sačuvan natpis LEG VIII AVG - Leg(ionis) VIII Aug(ustae) a spominje se još među prvim nalazima sa lokaliteta Gračine (Kat. br. 417).[723]

[716] MILETIĆ 2011, 270.
[717] PATSCH 1895, 144; WILKES 1969, 116.
[718] BORZIĆ 2011, 586-598.
[719] BOJANOVSKI 1990, 702, br. 1c, T. 2: 1; ŠKEGRO 1997, 106, br. 150; DODIG 2007a, 154.
[720] BOJANOVSKI 1990, 702, br. 1e, T. 1; ŠKEGRO 1997, 106, br. 152; DODIG 2007a, 154.
[721] BOJANOVSKI 1990, 702, br. 1d, T. 2: 2; ŠKEGRO 1997, 106, br. 151; DODIG 2007a, 155.
[722] BOJANOVSKI 1985, 81, br. 4, t. I: 4; 1990, 702, br. 1b; ŠKEGRO 1997, 106, br. 148; DODIG 2007a, 153.
[723] CIL III: 6435 = 10181¹ = 13339²; PATSCH 1895, 43 (= PATSCH 1897, 338–340); PATSCH 1899, 508–510, sl. 25 (= PATSCH 1900, 96, sl. 69); PATSCH 1914, 162, sl. 22; ALFÖLDY 1967, 46 (= ALFÖLDY 1987, 319); BOJANOVSKI 1990, 702, br. 1a; ŠKEGRO 1991, 223, T. I: 1; DODIG 2007a, 152-153.

Slika 55. *Krovna tegula vojnih radionica LEG VIII AVG (Foto: A. Pravidur)*

Ostala dva ulomka (Kat. br. 418 i 419) imaju skromnije sačuvane epigrafske tragove, LEG - Leg[(ionis) VIII Aug(ustae)?][724] i VIII AVG - [Leg(ionis)] VIII A[ug(ustae)?],[725] a prvi puta ih objavljuje R. Dodig u svom radu o tegulama vojničkih radionica.

Kronološki slijedi nešto stariji opekarski materijal vojnih radionica legije *IIII Flavia Felix*. U Dalmaciji boravi kratko nakon odlaska XI. legije, a najkasnije do 86. god. kada je već stacionirana u Meziji.[726] Ranije spomenuta radionica u Smrdeljima distribuira ove pečate u Burnum,[727] Tilurij,[728] Aseriju,[729] Vitinu[730] i na Gračine.[731]

Na Gračinama je pronađen svega jedan ulomak sa ostatkom pečata *LEG II - Leg(ionis) [II]II [F(laviae) f(elicis)?]* pod inventarnim brojem 157 (Kat. br. 420).[732] Dokumentiran je već 1977. god. unutar prostorije G (Objekt II), tj. u četvrtom iskopnom sloju kvadrata B-1.

Drugi primjerak (Kat. br. 421) sa pečatom *EG IIII FF - [L]eg(ionis) IIII F(laviae) f(elicis)* pripada skupini slučajnih nalaza sa pretpostavljenom ubikacijom na lokalitetu Gračine.[733] Oba ulomka imaju pečat pravokutne kartuše sa udubljenjem.

[724] DODIG 2007a, 155.
[725] DODIG 2007a, 155-156.
[726] WILKES 1969, 97; WILKES 2000, 107.
[727] BORZIĆ 2011, 591.
[728] SANADER 2002, 135; TONČINIĆ 2003, 260.
[729] LIEBL & WILBERG 1908, 85.
[730] ŠKEGRO 1991, 224, T. I/2; DODIG 2007a, 156, Kat. br. 18.
[731] PATSCH 1900, 81, Fig. 55; DODIG, 2007a, 156, Kat. br. 19.
[732] DODIG 2007a, 157.
[733] AE 2000, 1180a; BOJANOVSKI 1985, 78–81, br. 3, T. I: 3; ŠKEGRO 1997, 147; HD 039826.

Slika 56. *Krovna tegula vojnih radionica IIII FLAVIA FELIX (Foto: R. Dodig)*

Najbrojniji ulomci pripadaju opekarskom materijalu vojnih radionica *Cohors I Belgarum equitata*. Ova jedinica se formira u južnoj Britaniji, a 1. st. provodi uglavnom na području Gornje Germanije.[734] Već krajem stoljeća čini dio vrlo aktivnih dalmatinskih vojnih jedinica.[735] Razlog je svakako raznovrsna uloga augzilijarne vojske tijekom 2. st. u Dalmaciji, a koja podrazumijeva visoku efikasnost i mobilnost, zbog čega su aktivnosti ove jedinice široko rasprostranjene. Na širem prostoru Ljubuškog ukupno su evidentirana 24 spomenika, a koja predstavljaju nadgrobne spomenike podignute aktivnim vojnicima, u čast građevinskih radova na javnim objektima ili za žrtvu.[736] Upravo tim povodom lokalitet Gračine kod zastupnika militarnog karaktera, predložen je kao središnji stacionarni logor ove kohorte.[737] Najvjerojatnije već koncem 2. st. Septimije Sever ovu kohortu seli u Britaniju i naziva je *Cohors I. Septimia Belgarum*.[738] S druge strane, postoje mišljenja prema kojima je riječ o dvije različite kohorte, od čega *I Belgarum equitata* u Dalmaciji boravi do polovice 3. st.[739]

Na lokalitetu Gračine pronađeno je ukupno deset tegule sa pečatima ove kohorte. Njihova brojnost potvrđuje niz graditeljskih aktivnosti na obnovi ili izgradnji objekata. Ipak,

[734] WILKES 1969, 472.
[735] CIL 16, 38; SERGEJEVSKI 1924, 117; ALFÖLDY 1962, 263.
[736] PATSCH 1896, 12–14; BERSANETTI 1941, 51–52; ZANINOVIĆ 1967, 66; WILKES 1969, 472; ALFÖLDY 1987, 248–249; SPAUL 2000, 190–191.
[737] MILETIĆ 2017, 32.
[738] SPAUL 2000, 191-192, 508.
[739] ALFÖLDY 1987, 248; WILKES 1969, 141.

kronološki okvir takvih intervencija, uslijed dugotrajnog boravka ove kohorte u Dalmaciji, moguće je pretpostaviti tek nakon analize cjelokupnog konteksta u kojem je materijal pronađen. Drugim riječima, graditeljska aktivnost na obnovi hrama Libera i Libere koju datiramo u 173. god., neće biti isključivi pa ni osnovni reper za dataciju ovog opekarskog materijala.

Prvi ulomak (Kat. br. 422) je pronađen tijekom rekognosciranja terena na Gračinama 1976. god. Pečat ima pravokutni oblik sa fragmentirano sačuvanim natpisom *OH I BELG - [C]oh(ortis) I Belg(arum)*.[740]

Tijekom sustavnih istraživanja inventarizirano je sedam ulomaka, od kojih su svi pronađeni unutar objekta II. Svi pečati imaju oblik pravokutne kartuše sa udubljenjem, dok se inačice natpisa javljaju u formi *Coh I Belgarum, Coh I Belga* i *I Belg*. Pored uobičajenog čitanja, za potonje ulomke R. Dodig predlaže *COH(ortis) I BELGI(cae)*.[741] Pojedini autori smatraju da se u području *Gallia Belgica* formiraju dvije različite kohorte, od čega bi ovaj oblik odgovarao skupini I Belgica.[742]

U prvoj kampanji su pronađena četiri pečata (Kat. br. 423-426; inv. br. 35, 41, 137 i 156) sa natpisima *COH I B - Coh(ortis) I B[elg(arum)]*,[743] *COH I BELG - Coh(ortis) I Belg(arum)* i *COH I - Coh(ortis) I [Belg(arum)]*[744] unutar četvrtog i petog iskopnog sloja prostorije B. Posljednji ulomak sa natpisom *I BELG - [Coh(ortis)] I Belg(arum)* je pronađen u prostoriji C, unutar kvadrata A-1.[745]

Tijekom kampanje 1978. god. pronađena su još dva pečata (Kat. br. 427-428; inv. br. 237 i 248) u površinskim slojevima prostorije A i C. Sačuvani su natpisi *OH I BELGI - [C]oh(ortis) I Belgi(cae)*[746] i *BELGI - [Coh(ortis) I] Belgi(cae)*.[747]

U posljednjoj kampanji je otkriven fragment tegule (Kat. br. 429) u sondi II (jugoistočni dio lokaliteta)[748] sa cjelovitim natpisom *COH I BELG - Coh(ortis) I Belg(arum)*.[749]

[740] AE 2000, 1180F; ATANACKOVIĆ-SALČIĆ 1977, 84; BOJANOVSKI 1985, 81, br. 5, T. I: 5; ŠKEGRO 1997, 107, br. 153.; HD 039844; DODIG 2007a, 148.
[741] DODIG 2007, 145.
[742] CHEESMAN 1914, 171-173.
[743] DODIG 2007a, 149-150.
[744] DODIG 2007a, 152.
[745] DODIG 2007a, 150.
[746] DODIG 2007a, 150.
[747] DODIG 2007a, 151.
[748] Izostaju detaljni tehnički podatci o dimenzijama i poziciji sonde.
[749] DODIG 2007a, 151.

Preostala dva ulomka (Kat. br. 430 i 431) pripadaju skupini slučajnih nalaza sa lokaliteta Gračine. Cjelovito su sačuvani identični natpisi *COH I BELGI - Coh(ortis) I Belgi(cae),* od čega se na drugoj teguli javljaju čak dva puta, jedan poprečno preko drugoga.[750]

***Slika 57**. Krovna tegula vojnih radionica COH I BELGARUM (Foto: R. Dodig)*

Posljednjoj skupini krovnih tegula sa lokaliteta Gračine, odgovara tek jedan opekarski proizvod radionica dobrovoljačke kohorte - *Cohors VIII voluntariorum civium Romanorum*. Osnovana je kao jedna od brojnih dobrovoljačkih jedinica još tijekom Batonovog ustanka. U Dalmaciji boravi kontinuirano sve do 245. god., kada se seli u Arabiju.[751] Detašmani su raspoređeni u brojnim civilnim i vojnim centrima, sa pretpostavljenim središtem u Tiluriju.[752] Ukupno je dokumentirano više od 40 epigrafskih natpisa,[753] među kojima prepoznajemo i dva nadgrobna spomenika pronađena na širem prostoru Ljubuškog.[754] Na Gračinama je dokumentiran svega jedan ulomak (Kat. br. 432) krovnog crijepa sa pečatom *CHO VI - C(o)ho(rtis) VI[II vol(untariorum)?]*. Pronađen je kao slučajni nalaz tijekom pregleda terena 1976. god.[755] R. Dodig ga datira u 3. st. na temelju analize nadgrobnih spomenika dobrovoljačke kohorte iz okolice Ljubuškog.[756]

[750] DODIG 2007a, 151.
[751] SERGEJEVSKI 1924, 113-123; BERSANETTI 1941, 56-58; HOLDER 1980, 238; ALFÖLDY 1987, 254-255; ZANINOVIĆ 1999, 217; TONČINIĆ 2004, 154-155.
[752] ZANINOVIĆ 1985, 74.
[753] SPAUL 2000, 35-37.
[754] DODIG 2006c, 17, 20 (CIL III, 8490 i 13875).
[755] AE 2000, 1180g; ATANACKOVIĆ-SALČIĆ 1977, 81; BOJANOVSKI 1985, 81, br. 6, T. I, 6; ŠKEGRO 1997, 107, br. 154; HD 039845.
[756] DODIG 2007a, 158.

Slika 58. *Krovna tegula vojnih radionica Cohors VIII voluntariorum civium Romanorum (Foto: R. Dodig)*

3.9.2. Zaključak o opekarskim proizvodima s lokaliteta Gračine

Inv. Br.	Godina pronalaska	Tip radionice	Pečat radionice	Mjesto proizvodnje	Datacije	Kvadrat	Iskopni sloj
152	**1977.**	**Civilna**	*Q(uinti) C(avari) P(risci) [(Pansiana)]*	**Sj. Italija**	**43.-27. god. pr. Kr.**	C-1	/
153	**1977.**	**Civilna**	*Q(uinti) C(avari) P(risci) Pansiana*	**Sj. Italija**	**43.-27. god. pr. Kr.**	C-1	/
44	**1978.**	**Civilna**	*Q(uinti) C(avari) P(risci) Pansian[a]*	**Sj. Italija**	**43.-27. god. pr. Kr.**	C-0	II
136	**1977.**	**Civilna**	*[Q(uinti) C(avari) P(risci)? Pansi]ana*	**Sj. Italija**	**43.-27. god. pr. Kr.**	D-1	V
131	**Nep.**	**Civilna**	*Q(uinti) C(avari) P(risci) Pansiana*	**Sj. Italija**	**43.-27. god. pr. Kr.**	/	/
?	**Nep.**	**Civilna**	*[Q(uinti) C(avari) P(risci)]? Pansiana*	**Sj. Italija**	**43.-27. god. pr. Kr.**	/	/
28	**1977.**	**Vojna**	*[Leg(ionis) V]III Aug(ustae)*	**Smrdelji ?**	**Nakon 86. god. ?**	A-2	Šut
90	**1978.**	**Vojna**	*Leg(ionis) VII[I Aug(ustae)]*	**Smrdelji ?**	**Nakon 86. god. ?**	Pros. C	Šut
236	**1978.**	**Vojna**	*[Leg(ionis) VI]II Aug(ustae)*	**Smrdelji ?**	**Nakon 86. god. ?**	Pros. C	Šut
/	**1980.**	**Vojna**	*[Le]g(ionis) VIII Aug(ustae)*	**Smrdelji ?**	**Nakon 86. god. ?**	/	/
/	**19. st.**	**Vojna**	*Leg(ionis) VIII Aug(ustae)*	**Smrdelji ?**	**Nakon 86. god. ?**	/	/
/	/	**Vojna**	*Leg[(ionis) VIII Aug(ustae)?]*	**Smrdelji ?**	**Nakon 86. god. ?**	/	/
/	/	**Vojna**	*[Leg(ionis)] VIII A[ug(ustae)?]*	**Smrdelji ?**	**Nakon 86. god. ?**	/	/

157	**1977.**	**Vojna**	*Leg(ionis) [II]II [F(laviae) f(elicis)?]*	**Smrdelji ?**	**70.-86. god.**	B-1	IV
/	**/**	**Vojna**	*[L]eg(ionis) IIII F(laviae) f(elicis)*	**Smrdelji ?**	**70.-86. god.**	/	/
/	**1976.**	**Vojna**	*- [C]oh(ortis) I Belg(arum)*	**Smrdelji ?**	**2. st.**	/	/
35	**1977.**	**Vojna**	*Coh(ortis) I B[elg(arum)]*	**Smrdelji ?**	**2. st.**	Pros. B	IV
41	**1977.**	**Vojna**	*Coh(ortis) I Belg(arum)*	**Smrdelji ?**	**2. st.**	Pros. B	IV
137	**1977.**	**Vojna**	*Coh(ortis) I [Belg(arum)]*	**Smrdelji ?**	**2. st.**	Pros. B	V
156	**1977.**	**Vojna**	*[Coh(ortis)] I Belg(arum)*	**Smrdelji ?**	**2. st.**	A-1	/
237	**1978.**	**Vojna**	*[C]oh(ortis) I Belgi(cae)*	**Smrdelji ?**	**2. st.**	Pros. A	I
248	**1978.**	**Vojna**	*[Coh(ortis) I] Belgi(cae)*	**Smrdelji ?**	**2. st.**	Pros. C	I
/	**1980.**	**Vojna**	*Coh(ortis) I Belg(arum)*	**Smrdelji ?**	**2. st.**	Son. II	/
/	/	**Vojna**	*Coh(ortis) I Belgi(cae)*	**Smrdelji ?**	**2. st.**	/	/
/	**/**	**Vojna**	*Coh(ortis) I Belgi(cae)*	**Smrdelji ?**	**2. st.**	/	/
/	/	**Vojna**	*C(o)ho(rtis) VI[II vol(untariorum)?]*	**Smrdelji ?**	**2.-3. st.**	/	/

Tablica 37. *Tehnički podatci o krovnim tegulama s pečatom proizvođača (Izradio M. Rašić).*

Količina instalacijskih i strukturnih opekarskih proizvoda sa lokaliteta Gračine nije poznata zbog selektivnog prikupljanja materijala. Rezultat takve metodologije je uloga predmeta široke namjene čime je atraktivnost uvjetovana određenom dekoracijom, cjelovitošću ili pečatom proizvođača.

U tom smislu, glavnina materijala za analizu se odnosi na krovne konstrukcije sa dokumentiranim epigrafskim ostatcima. Upravo ranije prikazana tablica (Tablica 37.) sadrži podatke o količini tegula, individualnim radionicama (civilnim i vojnim), pozicijama pronalaska (kvadrat i iskopni sloj), epigrafskim ostatcima (pečat i restitucija), dataciji i ostalim tehnikalijama (inventarni broj i godina pronalaska). Ukupno su pronađene 24 tegule, od čega četiri civilnih i 20 vojnih radionica.

Pripadaju različitim vremenskim periodima, počevši od kasnorepublikansko-augustovske faze (4 ulomka), preko druge polovice 1. st. (9 ulomaka), najbrojnijeg materijala iz 2. st. (10 ulomaka) i potencijalno jednog (1) ulomaka iz 3. st.

Kada je riječ o pozicijama pronalaska, analizom dostupnih Izvješća i inventarnih knjiga terenskog istraživanja, zaključujemo da su gotovo svi proizvodi pronađeni u sjevernom objektu II. Tek jedan ulomak iz posljednje kampanje odgovara objektu III, odnosno jugo-istočnom rubu terenskih istraživanja. Najviše ulomaka je pronađeno u kvadratima A-1, A-2 i C-1 unutar prostorije C (7), zatim u kvadratu B-1 unutar prostorije B (3), u kvadratima C-O i D-1 prostorije F (2), te konačno po jedan ulomak unutar prostorija A, G i sonde II. Ostatak materijala koji čini skupinu od devetu ulomaka bez inventarnog broja ili predmeta koji su slučajno pronađeni prije istraživanja, nema jasnu poziciju pronalaska. Među inventariziranim materijalom gotovo svi imaju dokumentiran iskopni sloj, koji odgovara najčešće površinskom (5), odnosno četvrtom (3), petom (2) i drugom (1) iskopnom sloju. Ostatak materijala (4) nema poznatu poziciju iskopnog sloja.

Ovakav uzorak govori o minimalno tri značajna građevinska zahvata na izgradnji novih ili rekonstrukciji postojećih objekata. Prepoznavanje takvih intervencija na temelju analize opekarskog materijala u ovom trenutku možemo ograničiti na aktivnosti izgradnje sustava hipokausta i sa njim povezanih prostorija, i to najkasnije u 2. pol. 1. st, odnosno njihove rekonstrukcije tijekom 2. st. Ranoj fazi odgovara nekoliko ulomaka tegula sa pečatom legije *VIII Augustae* i *IIII Flaviae Felix* koji su pronađeni unutar prostorija sustava za zagrijavanje (prostorija C) ili u neposrednoj blizini (prostorija G). Nešto kasnijim poslovima rekonstrukcije ili popravke sustava, odgovara veća skupina pečata *I Belgarum* pronađenih u prostorijama ložionice (A) i centralnim zagrijavanim prostorijama (B i C).

U sjevernoj prostoriji F koja također čini dio sustava hipokausta, pronađena su tri ulomka sa pečatom *QCP PANSIANA*, i jedan potencijalni istočno izvan objekta II. Unatoč tome,

smatram da ih možemo povezivati tek sa nepoznatim građevinskim aktivnostima koje prethode sustavu hipokausta.

Privremeni zaključak o kontekstu nalaza krovnih tegula sa pečatom proizvođača jest da materijal donosi prijedloge datacije za izolirane prostorije ili sustav hipokausta, a tek naznake obrasca po kojem bi prepoznali rekonstrukcije ili faze izgradnje cijelog kompleksa. Ipak, u kontekstu kasnijih rasprava o arhitekturi lokaliteta Gračine, i nakon objave cjelokupnog pokretnog arheološkog materijala, može imati značajniju vrijednost.

Naposljetku su grafički prikazane poznate pozicije (sl. 59), a kataloški i opis s crtežima (T.125-128) svih tegula sa pečatom na lokalitetu Gračine.

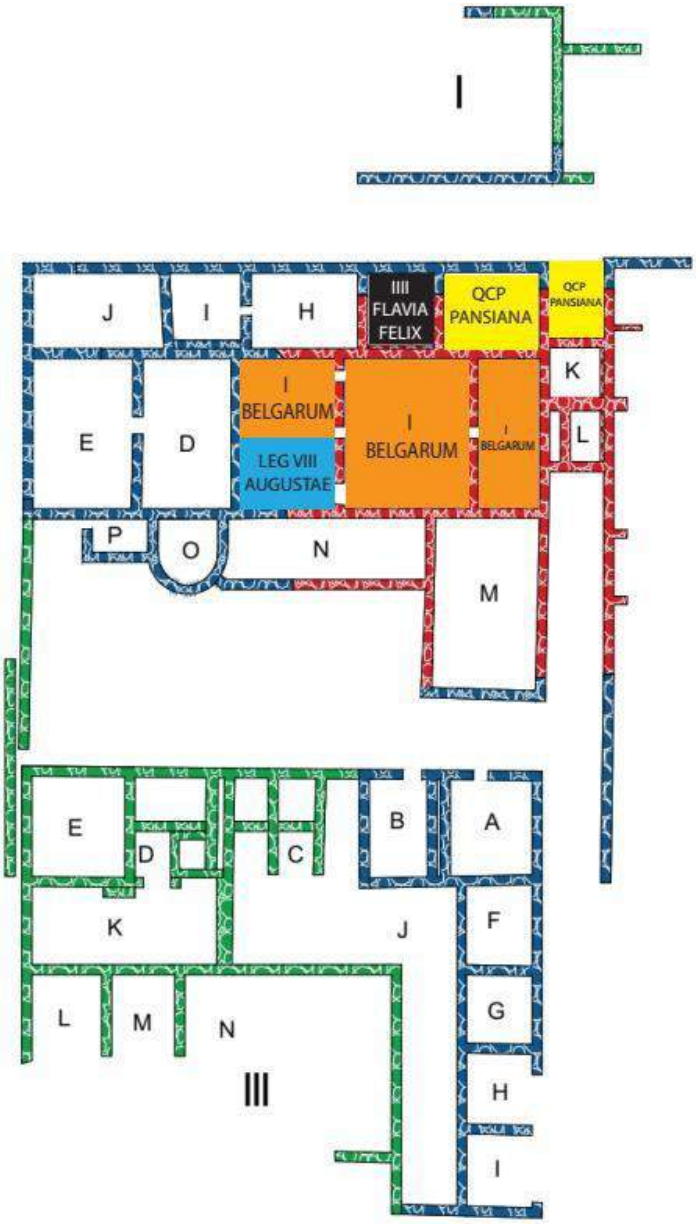

Slika 59. *Tlocrt iskopane arhitekture sa apliciranim pozicijama tegula sa pečatom proizvođača (Izradio M. Rašić).*

3.10. Stakleni proizvodi

Osnovnu sirovinu za dobivanje staklenih proizvoda čini određen omjer kremena, sode i vapnenca koji vremenom uključuje i različite inkluzije poput plemenitih metala.[757] Dok se sastav nije značajno mijenjao, tehnologija izrade kroz povijest doživljava nekoliko razvojnih faza i transformacija koje ovom tipu proizvoda donose različite uporabne, morfološke i umjetničke vrijednosti rasprostranjene i dostupne širokim masama. Već početkom 2. tisućljeća na prostoru Mezopotamije i Egipta javljaju se prvi stakleni proizvodi formirani u tehnici jezgre ili u kalupu metodom izgubljenog voska.[758] Obje tehnike podrazumijevaju složen i skupocjen postupak izrade, od čega prva uključuje jednostavne morfološke forme prilagođene kozmetičkim potrebama, a potonja obuhvaća paletu stolnog posuđa. Sa spomenutog prostora se širi proizvodnja na radionice istočnog Mediterana i Italije koje procvat doživljavaju tijekom helenizma. Posebno valja istaknuti sirijsko-palestinske radionice koje od 2. st. pr. Kr. proizvode hemisferične zdjelice bezbojnog, zelenog ili jantarnog stakla sa urezanim koncentričnim kružnicama pri dnu, i znatno popularnije zdjelice sa rebrima tijekom 1. st. pr. Kr. U tom periodu možemo izdvojiti tehnološki napredak koji uključuje pozlaćeno i mrežasto staklo, veći broj morfoloških formi i aktivniju distribuciju staklenih proizvoda. Specifične helenističke tradicije preživjet će sve do polovice 1. st.

Ranocarsko razdoblje vrijeme je razvoja prvih rimskih staklarskih radionica,[759] koje doživljavaju prekretnicu pojavom nove tehnike u proizvodnji. Unatoč tome još neko vrijeme se zadržava proizvodnja tzv. lijevanjem u kalupe.[760] Takva proces podrazumijeva pripremu voštanog modela koji se prekrije glinom i pijeskom, a nakon zagrijavanja ispušta vosak kroz pripremljene rupice. Nakon što se glinena obloga ohladi i stvrdne, na otvorenom vrhu se ubacuju stakleni komadići koji zagrijevanjem formiraju željeni oblik.[761] Ova metoda je modificirana dodatkom rotirajućeg kalupa za izradu rebrastih zdjelica. Preuzeta je iz helenističke tradicije keramičke proizvodnje, a radijalnim utiskivanjem omogućuje simetrično

[757] FREESTONE 2008, 83-84.
[758] LIGHTFOOT 2014, 33.
[759] TATTON-BROWN 1997, 10-19.
[760] HESS & WIGHT 2005, 17; LIERKE 2009, 24, 97-99.
[761] HESS & WIGHT 2005, 12-13; TATTON-BROWN 1997, 14.

oblikovanje oboda i rebara.[762] Po završetku ovog procesa, unutrašnji i vanjski dio oboda se polira na hladno.[763]

U kalupima se proizvode i popularni oblici mozaičkog tzv. *millefiori* stakla koji nastaje od vrpci ili kompozitnih štapova. Nakon izbora, štapovi se slažu u svežanj, režu i polažu na ravnu plohu koja se zagrijavanjem fuzira do oblika diska. Disku se dodaje obodna vrpca nakon čega uz određene manipulacije naliježe na konkavni kalup.[764] Sličnim tehnikama namatanja štapa na kalup ili ravnu površinu, proizvode se primjerci mrežastog,[765] mramorastog[766] ili zlatno-vrpčastog stakla.[767]

Značajna inovacija razvija se sa novom tehnikom kontroliranog i slobodnog puhanja stakla kroz keramičke, staklene ili željezne puhaljke. Ovakva tehnika omogućuje jednostavnu i brzu izradu najraznovrsnijih oblika i veličina posuda. Posebno je važno istaknuti da primjena ove jednostavne tehnologije rezultirala racionalizacijom resursa i troškova, odnosno pristupačnim cijenama konačnog proizvoda, o čemu svjedoče i antički izvori.[768] Drugim riječima, ova tehnika omogućuje velike uštede sirovine i vremena kroz izradu staklenih proizvoda sa znatno tanjim stijenkama za koje su potrebne minimalne intervencije na obradi vanjskih površina. Prvi oblici imaju jednostavne forme balzamarija koji se proizvode na sirijsko-palestinskom području tijekom 1. pol. 1. st. pr. Kr.,[769] a konačnu popularizaciju sa raznovrsnim oblicima doživljava na mediteranskim radionicama Augustovog vremena.[770]

Razvoj tehnologije dalje je usmjeren na način pečenja, tako pred kraj 1. st. obradu predmeta na otvorenom, zamjenjuju zatvorene nadsvođene peći.[771] Ranije spomenute puhaljke, razvijaju se od staklenih, preko jednostavnih keramičkih do željeznih sa kojim je bilo moguće izraditi boce velikih zapremnina.[772] U kontekstu staklarske industrije vrijedno je spomenuti i početak recikliranja stakla koji se dogodio korištenjem željeznih puhaljki i rastaljenog stakla u zatvorenim pećima.[773] Daljnji derivat razvoja je tehnika puhanja vrućeg mjehura u kalup s

[762] STERN 2008, 531-534; LIERKE 2009, 69 i 115.
[763] STERN 2008, 534; LIERKE 2009, 90 i 122.
[764] GROSE 1989, 30.
[765] LIERKE 2009, 40, 105.
[766] LIERKE 2009, 42.
[767] LIERKE 2009, 49, 108.
[768] STERN 2004, 81; PETRONIJE, knjiga XV, poglavlje 50-51.
[769] STERN 2008, 535-536.
[770] STERN 1999, 442-444; STERN 2004, 80.
[771] STERN 1999, 446, STERN 2004, 83-86; STERN 2008, 536.
[772] STERN 2004, 87-89.
[773] STERN 2008, 536.

dekoracijom u negativu.[774] Ima slične teritorijalne provenijencije i databilne okvire. Popularan je do Flavijevskog doba, nakon čega se javlja fasetirano stolno posuđe. Često ima ulogu imitacije skupocjenog metalnog posuđa, a izrađivan je u višedijelnim ili dvodijelnim kalupima.[775]

Pored proizvodnje staklenih posuda, vrijedi istaknuti i rijetke nalaze prozorskog stakla, za koje se dugo krivo pretpostavljala datacija u period nakon 4. st.

Kad se tiče dekorativnih elemenata vrijedi napomenuti da su oni imitirali skuplje posuđe od plemenitih metala, a aplicirani su tijekom i nakon pečenja, tj. na vruće i hladno staklo. Tijekom pečenja bilo je moguće aplicirati određene elemente, izvlačiti rebra ili utiskivati udubljenja, dok se na hladno staklo bojalo, poliralo, urezivalo i fasetiralo.[776] U ovom kontekstu valja spomenuti i dimenzije spretnosti i vještine staklara, koji posao oblikovanja mora raditi vrlo brzo, inače staklo mora vraćati u peć kako bi održao rastezljivost.

Priprema smjese ili sirove za izradu staklenih proizvoda tijekom carskog doba se odvija u tek nekoliko tzv. primarnih radionica. Sudeći prema povijesnim izvorima, odgovara radioničkim područjima Egipta,[777] Kampanije, Španjolske, Galije[778] i sirijsko-palestinske obale.[779] Njihov položaj podrazumijeva prisutnost osnovnih faktora, tj. dostupnost velikih količina goriva i pijeska. U onim sekundarnim radionicama oblikuju se poluproizvodi, tzv. ingoti. Potonje sekundarne staklarske radionice iznimno su rijetke, a njihov izgled dugo je bio poznat tek sa ikonografskih elemenata na lucernama iz 1. st.[780] Takvom zaključku su doprinijele i radioničke peći kratkog životnog vijeka. Izrađene su od opeke, kamena i žbuke a imaju kružnu ili pravokutnu formu sa ugrađenim talioničkim loncem i ukopanim ložištem. Nakon relativno kratke upotrebe na visokim temperaturama, ona se razgrađuje i ponovno konstruira sa dijelom starih elemenata.[781]

Konačno valja zaključiti da se ovaj tip proizvoda aktivno i na velike udaljenosti distribuira od 1. st., i to u formi sirovine, odnosno luksuznog posuđa prevoženog u košarama

[774] STERN 2004, 112-114;
[775] STERN 2007, 359-362.
[776] STERN 2008, 540.
[777] STRABON, 16.2.25.
[778] PLINIJE, NH 36.194.
[779] PLINIJE, NH 36.190.
[780] BULJEVIĆ 2005, 100, SL. 8; FADIĆ 2002, 398, 400, SL. 4.
[781] STERN 2004, 100-102.

ili drvenim sanducima.[782] U kasnijim vremenima trgovina je koncentrirana na okolna provincijska ili regionalna tržišta.

3.10.1. Stakleni proizvodi s lokaliteta Gračine (T. 129-141)

Među obrađenim materijalom s lokaliteta Gračine prepoznajemo ukupno 666 ulomaka staklenih proizvoda od čega izdvajamo manji dio dijagnostičkih uzoraka. Prva analiza uključuje uporabne specifičnosti, čime materijal dijelimo na skupine stolnog posuđa, građevinskog prozorskog stakla i nakita. Prozorsko staklo kao građevinski materijal ima unificiranu formu, a nakit dijelimo na geme, privjeske i žetone za igru. Skupina stolnog posuđa je znatno složenija, a razvija se iz morfološko-tipoloških posebnosti među kojima možemo prepoznati razne forme zdjelica, vrčeva, tanjura, boca i balzamarija. Među fabrikatnim posebnostima ističemo tehnike izrade posuđa u kalupima i slobodnim puhanjem, dok će pitanje boje i sastava struktura biti obrađeno unutar individualnih skupina. Takve skupine će biti detaljno opisane i određene na temelju morfologije, tehnike izrade, provenijencije i datacije. Kataloški materijal pojedinih skupina biti će detaljno opisan, dok će ostatak činiti dio statističke analize.

Konačno će se provoditi prostorna analiza i tipološko-komparativna usporedba analognog materijala koja treba odgovoriti na pitanje karaktera, provenijencije, kronologije i distribucije staklenog materijala sa lokaliteta Gračine.[783]

3.10.1.1. Zdjelice izrađene u tzv. „ahat tehnici“ (T. 129/Kat. Br. 433-437)

Ovom su tehnikom izrađivane zdjele nižeg poluloptastog tijela koje završavaju zaobljenim rubom i ravnim dnom te rebraste poluloptaste zdjelice. Pronađeni su ulomci od kobalt plave (Kat. Br. 433) i tamno ljubičaste boje (Kat. Br. 434) sa uzorkom od neprozirnog bijelog stakla te ulomci zdjelice koja kombinira tzv. „ahat“ i tzv. „mille fiori“ tehniku (Kat. br.

[782] STERN 1999, 467, 472-476.
[783] Izbor staklenog materijala sa lokaliteta Gračine prezentiran je prvi puta na simpoziju: „Rimske keramičarske i staklarske radionice. Proizvodnja i trgovina na Jadranskom prostoru.“ koji je održan u Crikvenici, 4. - 5. studenoga 2014. Prezentacija pod naslovom „Roman glass from Gračine near Ljubuški“, autora: Anamarija Eterović Borzić i Mirko Rašić. Na žalost, materijal nije objavljen u Zborniku koji je proizišao sa spomenutog simpozija.

435). Ukupno je dokumentirano sedam ulomaka, od čega kao dijagnostički materijal izdvajamo potonje ravne stijenke trbuha i blago konkavne stijenke sa rebrima (Kat. br. 436 i 437). Dva ulomka su pronađena tijekom probnih istraživanja bez detaljne pozicije, a po jedan u kvadratima III-3, VII-2 i D-1, od čega potonji unutar drugog iskopnog sloja.

Općenito se smatra da su ove zdjele proizvod prve polovice 1. st. nastale u aleksandrijskim staklarskim radionicama. Po svemu sudeći njihova izrada vrlo rano započinje i u sjevernoj Italiji odakle vjerojatno dolaze i primjerci s Gračina.[784] Komparativne primjere pronalazimo u Tiluriju,[785] Naroni,[786] Saloni[787] i Burnumu.[788]

3.10.1.2. Jednobojne rebraste zdjelice s uskim reljefnim rebrima - Jednobojne rebraste zdjelice s širim reljefnim rebrima (T. 130/Kat. Br. 438-442)

Dakle, osim višebojnih, na lokalitetu Gračine nalazimo i jednobojne rebraste zdjelice izrađene od prozirna i neprozirna stakla. Osnovna karakteristika ovakvih zdjela je zaobljeno tijelo na kojem se nalaze okomita rebra, blago razvraćen i pravilno rezan rub i neznatno udubljeno dno.[789] Ukupno je dokumentirano deset ulomaka, od čega izdvajamo dijagnostičke uzorke neprozirnog kobalt (Kat. br. 438) i bež-bijelog (Kat. br. 439), odnosno skupinu prozirnog (Kat. br. 440), plavog (Kat. br. 441) i svijetlo žutog (Kat. br. 442) stakla. Većina ulomaka nema poznatu poziciju pronalaska. Ipak, u posljednjoj kampanji je dokumentiran po jedan ulomak u kvadratima B-8 i IX-2, unutar trećeg i drugog iskopnog sloja.

Monokromne zdjelice s vertikalnim rebrima razvile su se također iz helenističkih prototipova kasnije kopiranih u radionicama diljem Mediterana i Italije gdje ih se i nalazi u velikim količinama. Proizvod su 1. st.[790] Brojni komparativni primjerci su pronađeni na lokalitetima u Naroni,[791] Saloni,[792] Tiluriju,[793] Burnumu,[794] Čitluku[795] i dr.

[784] GROSE 1984, 26.
[785] BULJEVIĆ 2003, 271, T. 1. br. 1-4; BULJEVIĆ 2006, kat. br. 9-27.
[786] BULJEVIĆ 2005b, 110, kat. br. 1.
[787] AUTH 1975, 151, br. 18, T. 32.
[788] JADRIĆ 2011, 363-364, tip 2.b, T. 4. 2-4; BORZIĆ ET AL. 2014, 153- 156, kat. br. 33-34, 38, 39, 42, 45-46.
[789] GROSE 1989, 245-246.
[790] GROSE 1989, 246-247.
[791] BULJEVIĆ 2004, 186, kat. br. 2-5.
[792] AUTH 1975, 151-152, T. 28. 24-26; T. 32. 25-26.
[793] BULJEVIĆ 2006, kat. br. 29-117.
[794] GLUŠČEVIĆ 1986, 264, bilj. 84; JADRIĆ 2011, 362-3 65, tip 1.a, b, tip 2.a, b, T. 1-4. 1.
[795] TOPIĆ 2010, kat. br. 4; FADIĆ & BABIĆ 2011, 43-46, kat. br. 33.

3.10.1.3. Zdjelice tzv. *zarte Ripenschalen* (T. 131/Kat. Br. 443-445)

Riječ je o zdjelicama s malim gustim rebrima i uokolo tijela na vruće apliciranim bijelim staklenim nitima. Rebra su im vrlo tanka, a pružaju se od dna do visine ramena, a pojedini primjerci imaju i rebra spojena arkadama. Na lokalitetu Gračine prepoznaju se ulomci plave i smeđe boje s apliciranim bijelim nitima. Ukupno su pronađena četiri ulomka, od čega kataloški izdvajamo morfološke forme ravne stijenke tijela (Kat. 443, 444) i ulomak gornjeg dijela konkavnog tijela i izvijenog oboda (Kat. br. 445). Poznata je pozicija samo jednog ulomka, otkrivenog unutar kvadrata II-4.

Ove se zdjelice pojavljuju u 1. pol. 1. st., a *Carina Calvi* područje njihova najvećeg rasprostiranja dijeli na tri zone: zona sjeveroistočne Italije, Slovenije i Hrvatske, zona sjeverozapadne Italije i Švicarske i zona obale Rajne. Svakoj je zoni odredila i proizvodni centar, a centar za sjeveroistočnu Italiju i istočnu jadransku obalu bila bi Akvileja.[796] Komparativni materijal pronalazimo u Naroni,[797] Saloni,[798] Tiluriju[799] i Burnumu.[800]

3.10.1.4. Zdjelice mliječno bijele i žute boje s blago zaobljenim rezanim rubom - Zdjelice s dvostruko profiliranim obodom (T. 131-132/Kat. Br. 446-452)

Ove su zdjelice izrađivane u dvije varijante. Prva je ona kod koje je obod prstenasto profiliran na gornjem i donjem dijelu dok je kod druge rub profiliran samo u donjem dijelu. Prvom tipu pripada osam ulomaka stakla mliječne bijele i jedan žute boje. Dijagnostički izdvajamo kružna dna koja leže na niskoj prstenasto zadebljanoj nozi (Kat. br. 446 i 447) i dijelove konveksnih stijenki trbuha sa zaobljenim rezanim rubom (Kat. br. 448, 449 i 450). Dva ulomka su pronađena u kvadratu B-6 unutar četvrtog iskopnog sloja i jedan u susjednom B-7. Dodatno po jedan ulomak u kvadratima A-11 (iskopni sloj II) i VIII-3 (Iskopni sloj III). Druga skupina s dvostruko profiliranim obodom dokumentirana je sa tri ulomka, od čega izdvajamo

[796] CALVI 1968, 70-71.
[797] BULJEVIĆ 1999, T. XIX. 1 (bez apliciranih niti); BULJEVIĆ 2004, kat. br. 6, 16.
[798] AUTH 1975, 152, T. 32., 22.
[799] BULJEVIĆ 2006, kat. br. 745; 747-766.
[800] JADRIĆ 2011, 364, tip 3.a, b, T. 5. 1-5; JADRIĆ-KUČAN & BORZIĆ 2013, 519-520, sl. 3; BORZIĆ ET AL. 2014, 153- 156, kat. br. 37, 40-41, 48-49.

po jedan zelenog (Kat. br. 451) i potpuno prozirnog (Kat. br. 452) stakla. Pronađeni su u kvadratima II-1 i B-8, unutar drugog i trećeg iskopnog sloja.

Nalaze se uglavnom na Apeninskom poluotoku i u zapadnim provincijama Rimskog Carstva. Mišljenja se po pitanju provenijencije razilaze te im se pretpostavlja istočno-mediteransko i galsko-rajnsko podrijetlo. Proizvod su 1. st.[801]

Sljedeća izdvojena tipološka skupina jesu plitice/tanjuri podijeljeni na:

3.10.1.5. Tanjuri izrađeni u tzv. tehnici „mille fiori" (T. 133/Kat. Br. 453-454)

Za njih vrijedi sve rečeno i za srodne zdjelice izrađene u mozaik tehnici. Ukupno su dokumentirana četiri ulomaka, od čega izdvajamo po jedan ulomak gornjeg dijela posude kobalt plave (Kat. br. 453) i jantarne (Kat. br. 454) boje stakla. Pronađeni su u kvadratima A-1 i C-4, unutar trećeg sloja ili sonde.

Dakle njihova proizvodnja započinje u istočno-mediteranskim radionicama još u helenističkom razdoblju. U prvom ih stoljeću prije Krista preuzimaju i radionički centri s italskog prostora.[802] Komparativne primjerke pronalazimo u Burnumu,[803] Tiluriju[804] i Saloni.[805]

3.10.1.6. Jednobojni tanjuri cilindrična tijela i prstenasta ruba (T. 133-134/Kat. Br. 455- 461)

Riječ je o vrlo rasprostranjenom tipu tanjura. Stijenke su im okomite ili neznatno zakošene, a rub prstenasto izvijen ili uvijen. Sa sigurnošću izdvajamo 20 ulomaka ove skupine, iako možemo pretpostaviti da su zastupljene u većem broju među nedefiniranim fragmentima. Dijagnostički izdvajamo ranije opisane morfološke specifičnosti potpuno prozirnog (Kat. br. 455 i 456), plavog (Kat. br. 457), ljubičastog (Kat. br. 458 i 459) i zelenog (Kat. br. 460 i 461) stakla. Dva ulomka nemaju poznatu poziciju pronalaska, dok je po jedan dokumentiran u

[801] JADRIĆ-KUČAN & BORZIĆ 2013.
[802] GROSE 1989, 258, 260, sl. 149, kat. br. 541-568.
[803] BORZIĆ ET AL. 2014, 146-153, kat. br. 11, 17, 19, 29, 32, 36, 39.
[804] BULJEVIĆ 2006, kat. br. 119-145.
[805] BULJEVIĆ 2006, kat. br. 118.

kvadratima B-6 (IV), B-8 (III), C-8 (V), D-4 (I) i X-1 (II). Drži se da su proizvod sjevernoitalskih radionica iako se nesumnjivo proizvode i u lokalnim staklarskim radionicama diljem Carstva. Vrijeme njihove proizvodnje je 1. i početak 2. st.[806] Komparativne primjerke pronalazimo u Naroni[807] i Liburniji.[808]

Sljedeća izdvojena tipološka skupina jesu čaše:

3.10.1.7. Čaše cilindrična ili pak konična tijela s horizontalno graviranim ornamentom. (T. 135-136/Kat. Br. 462-467)

Karakterizira ih ravno rezan rub, blago udubljeno dno i tijelo koje varira od cilindričnog do blago ovalnog ili koničnog dekorirano horizontalnim gravurama. Na Gračinama je ukupno dokumentirano 15 ulomaka, iako treba očekivati nešto veći broj među skupinom neidentificiranih. Morfološki odgovaraju gornjem dijelu posude sa horizontalnim gravurama na prozirnom žućkastom (Kat. br. 462), jantarnom (Kat. br. 463) ili zelenkastom (Kat. br. 464) staklu, i jednom ulomku crnog neprozirnog stakla (Kat. br. 465). Među dijagnostičkim materijalom izdvajamo i dva kružna dna sa prstenastom stopom (Kat. br. 466 i 467) izrađena od prozirnog zelenkastog stakla. Dva ulomka koji vjerojatno pripadaju istoj posudi (Kat. 464 i 466) pronađena su u kvadratu E-0. Po jedan ulomak je dokumentiran u kvadratima III-3 i B-9, unutar sonde ili drugog iskopnog sloja. Ostatak materijala nema poznatu poziciju pronalaska.

Javljaju se širom Rimskog Carstva u istočnim i zapadnim provincijama. Iako ih ponegdje datiraju i do sredine 2. st., općenito se drži da su proizvod ranih staklarskih radionica 1. st.[809] Komparativne primjerke pronalazimo u Naroni,[810] Saloni[811] i Tiluriju.[812]

Sljedeća izdvojena tipološka skupina jesu:

[806] HAYES 1975, 41, kat. br. 195, sl. 6, T. 14;
[807] BULJEVIĆ 2004, kat. br. 38.
[808] FADIĆ 1988, 45, sl. 7.
[809] COOL, PRICE 1995, 65-66; STERN 2001, 45-46, kat. br. 16.
[810] FADIĆ & BABIĆ 20011, kat. br. 35; BULJEVIĆ 2004, kat. br. 26.
[811] AUTH 1975, 157, br. 45, 46, T. 29; BULJEVIĆ 2006, Kat. Br. 793-794.
[812] BULJEVIĆ 2006, Kat. Br. 795-804.

3.10.1.8. Kantarosi (T. 136/Kat. Br. 468-471)

Ulomci stakla ukrašenog raznobojnim staklenim granulama bez sumnje pripadaju kantarosu koji je najraritetniji primjerak među ovdje prikazanim materijalom (Kat. br. 468-471). Riječ je o posudi izrađenoj od smeđa stakla bikonična tijela većih dimenzija na konično zaobljenoj i šupljoj nozi koji je ukrašen višebojnim granulama bijele crvene i plave boje. Obod je ukrašen bijelom trakom. Malobrojne analogije iz Rusije, Grčke, Pompeja i Ljubljane pokazuju da ovako dekorirani predmeti dolaze u dvije forme, kao modiolus ili kantaros koji mogu biti svijetloplave, tamnoplave ili smeđe boje s bijelim, žutim, crvenim, plavim ili zelenim granulama. Na našoj obali poznata su nam dva primjerka iz Zadra i legijskog logora Burnum koji su gotovo identični ovom kantarosu, ali na žalost nisu publicirani. Proizvodile su se u 1. st. u nekoj od zapadnih radionica. Sudeći po njihovoj veličini nisu služile za piće nego vjerojatno kao posuda za miješanje pića. Materijal sa lokaliteta Gračine pripada vjerojatno istoj posudi, unatoč tome što su ulomci pronađeni na dvije pozicije. Većina predmeta (3) je dokumentirana u kvadratu A-5 unutar drugog iskopnog sloja, i jedan primjerak u obližnjem kvadratu C-4 bez pozicije iskopnog sloja.

3.10.1.9. Boce (T. 137/Kat. Br. 472-476)

Kod boca dijagnostički materijal čine obodi (Kat. br. 472-475) na temelju kojih je vrlo teško zaključiti o kojoj se formi radi. Jedan ulomak vjerojatno posude puhane u kalupu ima žućkasto-zelenkastu boju dekoriranu reljefnim vegetabilnim motivima (Kat. br. 476). Da je riječ o boci navodi nas udubljeno dno. Iako nismo uspjeli pronaći analogije, prema morfološkim karakteristikama bi ih pripisali proizvodima druge polovice 1. st., istočnomediteranske ili italske provenijencije. Po jedan ulomak je pronađen u kvadratima VIII-1 (II), B-3 (IV), C-0 (II) i XI- 5 (nepoznat iskopni sloj), a ostatak nema poznatu poziciju pronalaska.

3.10.1.10. Balzamariji (T. 138-139/Kat. Br. 477-484)

Balzamarije je nešto lakše prepoznati među dijagnostičkim materijalom i možemo ih podijeliti u pet skupina: cilindrična, konična, pirimorfna, sferična ili kuglasta tijela te jedan primjerak vjerojatno kuglasta tijela izrađen u tehnici polikromnih traka.

Kod cilindričnih balzamarija odnos tijela i vrata ono je prema čemu ih autori dodatno dijele u podskupine podložne različitom datiranju. Tako se balzamariji tijela dužeg od vrata, datiraju već od Tiberijeva doba do 2. st. s tim da pojedini primjerci većih dimenzija i oni s ravnom stijenkom mogu biti i kasniji, sve do 3. st. Balzamariji jednako dugih tijela i vrata, kao i balzamariji tijela kraćeg od vrata općenito se datiraju od sredine 1. do početka 2. st.[813] Skupini cilindričnih balzamarija sa tijelom i vratom jednake dužine, pripadaju dva gotovo cijelovita ulomka sa lokaliteta Gračine (Kat. br. 477-478), dok ostatak materijala (9 ulomaka) zbog fragmentiranosti nije moguće prepoznati, ali na osnovu ostalog databilnog materijala i za njih vrijedi okvirna datacija u 1. st. Dijagnostički uzorci nemaju poznatu poziciju pronalaska. Bilježi ih se diljem Rimskog Carstva, a smatraju se proizvodom italskih radionica.[814] Komparativne primjere pronalazimo u Saloni,[815] Naroni,[816] Liburniji[817] i dr.

Drugoj grupi pripadaju dva primjerka balzamarija konična tijela (Kat. br. 479-480). Osim konična tijela karakterizira ih i uski cilindrični vrat koji u pravilu završava izvijenim i rezanim obodom. Pronađeni su u susjednim kvadratima C-0 i C-1, unutar drugog iskopnog sloja. Njihova proizvodnja započinje u istočnomediteranskim radionicama sredinom 1. st., a brojnost nalaza na cijelom prostoru rimskog Carstva sugerira brzo širenje produkcije i na zapadne proizvodne centre.[818] Komparativni primjeri u okolici pronađeni su na lokalitetima u Naroni[819] i Posuškom Gradcu.[820] Sačuvani vrat i obod kobalt plave boje može biti dio bočice

[813] CZURDA & RUTH 1979, 111-115; PLATZ & HORSTER 1979, BIAGGIO SIMONA 1991, 141-142, forma 8.1.7., sl. 6, 7.
[814] ISINGS 1957, 24, forma 8; DE TOMMASO 1990, 78, 81-85, grupa/tip 60, 67, 70-72; LARESE 2004, 40-41.
[815] BULJEVIĆ 2006, kat. br. 437-439, 509-512, 520-521, 544-571; DAMEVSKI 1976, 64, T. III. 3a; RUPRECHTSBERGER 1986, sl. 2, T. II. 8 i 9.
[816] PAŠKVALIN 1976, 112, T. IX. 5 i 6, kat. br. 44 i 45, te T. X. 1, kat. br. 46; BULJEVIĆ 2003b, kat. br. 8 -11, 27, 28, T. I. 8-11, T. III. 27, 28; BULJEVIĆ 2004, 196-197, kat. br. 41, ulomak.
[817] DAUTOVA-RUŠEVLJAN 1973, 197, T. XI. 33, 73; FADIĆ 1982, 113-114, kat. br. 13-20; FADIĆ 1988, 32-33, ; T. 1. 19, 20, 24, 25, T. 2. 14, 17, 19, T. 3. 8-12; RAVAGNAN 1994, 85, kat. br. 153-161; FADIĆ 1998, 80, kat. br. 4, 23, 26; LAZAR 2008, 85, T. 17. 1-7; PEROVIĆ & FADIĆ 2009, kat. br. 77, 78, 124.
[818] BUORA 2004, 27-28.
[819] PAŠKVALIN 1976, kat. br. 41-43, T. IX. 2-4; BULJEVIĆ 2002, kat. br. 52; BULJEVIĆ 2003b, kat. br. 15, 17-19, 32-50.
[820] PAŠKVALIN 1976, 113, kat. br. 8, 9, T. I. 8, 9.

tj. balzamarija loptasta ili pirimorfna tijela (Kat. br. 481), bez poznate pozicije pronalaska na Gračinama. Pirimorfni su uglavnom izrađivani od prozirnog obojanog stakla plave, žute ili ljubičaste boje od prve polovice 1. st. prije Krista do sredine 1. st.[821] Ista datacija i provenijencija vrijedi i za one kuglasta tijela. Jedan cjeloviti balzamarij pripada tipu sferičnog niskog tijela (Kat. br. 482) kakve pronalazimo u sjeverozapadnim italskim radionicama iz okolice Ticina i *Piemonta*, a nešto rjeđe u srednjoj i južnoj Italiji. Praksa je da se sadržaj, najčešće kozmetički prah, potpuno zatvori zagrijavanjem vrha, a kod prvog korištenja se lomi vrat posude.[822] Ulomak s lokaliteta Gračine ima bezbojno staklo čime ga datiramo u ranu proizvodnju druge četvrtine ili sredine 1. st., dok uobičajeno ima nešto širi kronološki okvir od kasnoaugustovkog do Neronovog doba, a pred kraj 1. st. gotovo potpuno nestaje.[823] Dokumentiran je u kvadratu C-6, unutar četvrtog iskopnog sloja. Komparativne primjerke pronalazimo na nepoznatim Salonitanskim nalazištima.[824] Konačno, najzanimljiviji je primjerak balzamarija izrađenog u tehnici polikromnih traka izrađivanih krajem 1. st. prije Krista do prve polovice 1. st. u italskim radionicama (Kat. br. 483 i 484).[825] Oba primjerka pripadaju očigledno istoj posudi, a dokumentirani su u kvadratu B-10, unutar trećeg iskopnog sloja. Komparativne primjerke na našem prostoru nalazimo u Naroni, Saloni[826] i Zadru.[827]

3.10.1.11. Vrčevi (T. 139-140/Kat. Br. 485-490)

Sačuvane ručke sugeriraju sljedeću tipološku skupinu - vrčeve. Dvije pripadaju vrčevima cilindrična ili kvadratna tijela (Kat. br. 485-488) većih dimenzija koji se proizvode od sredine 1. do 2. st. u zapadnim, vjerojatno italskim radionicama. Jedan ulomak je pronađen u kontrolnom profilu kvadrata VI-3, a drugi unutar prvog sloja kvadrata C-3. Ostatak materijala nema poznatu poziciju pronalaska. Ručka s narebrenim ukrasom (Kat. br. 489) najvjerojatnije pripada vrču konična do blago trbušasta tijela na nozi. Nije poznata pozicija pronalaska na

[821] BIAGGIO SIMONA 1991, 132; ARVEILLER-DULONG & NENNA 2000, 30, 251, 271, kat. br. 92, 180-189,
767-770, 839; ANTONARAS 2012, kat. br. 309.
[822] ISINGS 1957, 25-26, forma 10; ROFFIA 1993, 100-101, kat. br. 100.
[823] DE TOMMASO 1990, 40-42, tip 6; BIAGGIO SIMONA 1991, 123; ROFFIA 1993, 101.
[824] BULJEVIĆ 1999-2000, 465-466, kat. br. 2-4.
[825] ROFFIA 1993, 103, kat. br. 148.
[826] BULJEVIĆ 2006, kat. br. 175-176.
[827] RAVAGNAN 1994, kat. br. 105.

Gračinama. Ovakvi vrčevi nisu toliko čest nalaz na prostoru Rimskog Carstva, a s obzirom da su oni trbušasta tijela znatno prisutniji na Istoku, ondje se i pretpostavlja radionica.

Datira ih se na kraj 1. i početak 2. stoljeća.[828] Komparativne primjerke pronalazimo u južnoj Liburniji,[829] Zadru[830] i dr. dalmatinskim lokalitetima.[831] Jedinstven ulomak među staklenim materijalom sa lokaliteta Gračine čuva epigrafski trag, a predstavlja vrč sa pečatom proizvođača *C. Salvius Gratus*.[832] U proizvodnji se najčešće javlja sa punim imenom, dok primjerak sa lokaliteta Gračine ima sačuvane inicijale u dva reda *C S / G R*. Morfološki odgovara kvadratičnom dnu vrčića kojeg datiramo na kraj 1. ili početak 2. st. (Kat. br. 490). Dokumentiran je u kvadratu D-1 unutar probne sonde. U Dalmaciji se javljaju dva komparativna primjerka sa lokaliteta u Zatonu.[833]

3.10.1.12. Amforisk ili Aribalos (T. 140/Kat. Br. 491)

Jedna plava ručka nesumnjivo pripada amforisku ili možda aribalosu kakvi se izrađuju u 1. st. u radionicama sjeverne Italije (Kat. br. 491).[834] Nije poznata pozicija pronalaska na lokalitetu Gračine.

3.10.1.13. Ukrasni stakleni predmeti (T. 140-141/Kat. Br. 492-499)

Osim uporabnih na lokalitetu Gračine nađeni su i ukrasni stakleni predmeti. Među njima izdvajamo sedam perli (Kat. br. 492; A-D), jedan privjesak piramidalna tijela kakvi se nalaze i ranije u helenističkim (Kat. br. 493), ali i kontekstima ranog 1. st., te jedan uložak od tamnog stakla još uvijek apliciran na dijelu brončana prstena (Kat. br. 494). Po jedan primjerak je pronađen u susjednim kvadratima IX-2 i X-2 unutar drugog iskopnog sloja, jedan u kvadratu C-9 iskop IV, a ostatak bez jasne pozicije pronalaska.

[828] ISINGS 1957, 72-73, 55a; GOETHERT-POLASCHEK 1977, 191-193, forma 113, sl. 45; MANDRUZZATO & MARCANTE 2005, 22, kat. br. 159.
[829] RAVAGNAN 1994, kat. br. 334.
[830] GLUŠČEVIĆ 1990, G 15. 4, T. XXIII. 4; PEROVIĆ & FADIĆ 2009, kat. br. 68.
[831] STERN 2001, 49-50, kat. br. 32.
[832] STERN 1999, 59.
[833] BULJEVIĆ 2005, sl. 12, 5-6.
[834] BIAGGIO SIMONA 1991, 209-213, forma 10.5.1; LARESE 2004, 31-32; ARVEILLER-DULONG & NENNA 2005, 30, kat. br. 89.

Također se pronašlo i nešto žetona za igru (Kat. br. 495). Pronađeni su tijekom probnih arheoloških istraživanja unutar objekta II.

Za kraj su ostavljeni ulomci prozorskog stakla pronađeni u zaista velikim količinama. Ukupno je pronađen 191 ulomak od čega izdvajamo nekolicinu rubova prozorskog stakla (Kat. br. 496-499). Sav materijal je dokumentiran unutar objekta II, od čega u postotku najviše u kvadratima B-3/sonda (84/44%), odnosno čak 134 ulomka u prostorijama A, B i C (kv. B-3 (84), B-1 (1), A-2 (5), A-3 (17), A-4 (6), D-0 (10) i prost. (stare oznake) I (1), IIIc i IIIb (10).

Ostatak materijala je dokumentiran sporadično u južnim prostorijama, i to u susjednim kvadratima B-7 (20) i B-6 (6), zatim 20 ulomaka u kvadratu VI-1, pet u kvadratu V-2, i po tri ulomka u kvadratima VI-3 i VIII-2. Možda je manje bitno ali vrijedi spomenuti da je najveći broj ulomaka pronađen u sondažnim iskapanjima (101), zatim unutar trećeg (23), prvog (11), četvrtog (7), drugog (6), i konačno sedmog (3) iskopnog sloja. Donedavno se prozorsko staklo smatralo rijetkim odnosno ne tako čestim proizvodom datiranim od 4. st. Međutim u zadnje vrijeme se takva datacija mijenja jer novija istraživanja pokazuju da se prozorsko staklo koristi već od 1. st. i to na javnim građevinama primjerice termama, bazilikama, hramovima, ali i na privatnim luksuznijim kompleksima.[835]

3.10.2. Zaključna razmatranja o staklenim proizvodima s lokaliteta Gračine

Ukupno je dokumentirano 666 ulomaka staklenih proizvoda koji pripadaju različitim kategorijama i raznovrsnim karakteristikama. Morfološki ili uporabno, materijal možemo podijeliti na stolno posuđe i ukrasne staklene predmete, od čega potonja kategorija zbog mnoštva ulomaka prozorskog stakla (191), čini gotovo jednu trećinu ukupnog materijala. S druge strane, dijagnostički je izdvojeno 70 ulomaka, od čega prednjači kategorija stolnog posuđa (84%) i ostatak ukrasnih staklenih predmeta (16%). Među stolnim posuđem, izdvojene su kategorije zdjelica (33.9%), tanjura (15.3%), čaša (13.5%), kantarosa (3.4%), boca (8.5%), balzamarija (13.5%), vrčeva (10.2%) i amforiska ili aribalosa (1.7%). Skupinu zdjelica čine proizvodi izrađeni u tzv. ahat tehnici, jednobojne rebraste zdjelice s uskim ili širim reljefnim rebrima, zdjelice tzv. *Zarte Ripenschalen*, zdjelice mliječno bijele i žute boje s blago zaobljenim rezanim rubom i dvostruko profiliranim rubom. Tanjure dijelimo na one izrađene u tzv. tehnici

[835] BOON 1966, 41-45.

mille fiori i jednobojne tanjure cilindrična tijela i prstenasta ruba. Skupini čaša odgovaraju cilindrični ili konični oblici, a kantarosu forma bikoničnog tijela ukrašenog višebojnim granulama. Među ulomcima boca moguće je izdvojiti tek jedan primjerak stakla puhanog u reljefnom kalupu. Balzamarije dijelimo na pet skupina: cilindrična, konična, pirimorfna, sferična ili kuglasta tijela te jedan primjerak vjerojatno kuglasta tijela izrađen u tehnici polikromnih traka. Vrčevima pripadaju oblici cilindrična ili kvadratna, odnosno konična ili blago trbušasta tijela. Jedan ulomak prepoznajemo kao tip amforiska ili aribalosa. Skupinu ukrasnih predmeta čini većina ranije spomenutog prozorskog stakla, zatim staklenih perlica, žetona za igru i jedan primjerak staklene geme.

Sudeći prema analogijama, izdvojeni materijal možemo datirati uglavnom u period 1. st., od čega izdvajamo dvije manje skupine s kraja 1. st. pr. Kr., odnosno početka 2. st. Takav kronološki okvir odgovara i ranijim skupinama keramičkog materijala. Još jedna podudarnost je distribucija materijala s prostora sjeverne Italije, a manja količina istočnomediteranskog odnosno galsko-rajnskog podrijetla.

Gotovo sve zastupljene kategorije staklenog posuđe su zastupljene u objektu II, unutar prvog do četvrtog iskopnog sloja, a nešto rjeđe određeni tipovi zdjelica, tanjura, čaša, boca i balzamarija u objektu III, unutar drugog, trećeg i petog iskopnog sloja. Među ukrasnim predmetima, staklene perle su dokumentirane u objektu III, unutar drugog i četvrtog iskopnog sloja, dok žetone za igru, i posebno važne ulomke prozorskog stakla pronalazimo isključivo unutar objekta II. Konačno možemo reći da stakleni materijal uglavnom pripada 1. st., čime ne možemo odgovoriti na specifična pitanja kronoloških okvira, posebice što se javlja unutar oba objekta i u gotovo svim zastupljenim iskopnim slojevima na lokalitetu Gračine. Valja izdvojiti prozorsko staklo pronađeno u velikim količinama unutar objekta II, a koje zbog svoje namjene može utjecati na pitanje karaktera pojedinih prostorija ili objekata, u okviru konačne rasprave.

3.11. Antička numizmatika

Potreba razmjene u početku je ograničena na robna dobra potrebna za život, bez prisustva posrednika. Središnju ulogu u razmjeni imaju stoka i žitarice. Razvojem monetarne ekonomije i određenog sustava vrijednosti, kao sredstvo razmjene pojavljuju se metali u formi ploče, šipke ili poluge s jednostavnom vlasničkom oznakom. U početku legura metala kao vrijednost nije mjerljiva nego zapravo njena prednost lako prenosive, male zapremnine i ne kvarljive robe.[836]

Konačno se valorizira i materija koja dobiva jasnu formu kovanice sa raznolikom ikonografijom i utisnutim pečatom vlasnika. U tom smislu se javlja i sustav nominalnih vrijednosti, prema težini, kvaliteti i rijetkosti metala. Osnove takvog sustava donosi još argonski kralj Fidon 670. god. pr. Kr. Vremenom su se razvijali različiti sustavi vrijednosti ovisno o području djelovanja radionica, a zajednička osnova im je drahma, odnosno ostale nominalne vrijednosti, poput tetradrahme, didrahme, obola i dr. Kovanje novac izvodi se kalupnim utiskivanjem određenog simbola na lice (*avers*) i naličje (*revers*) metalne površine. Razvoj tehnike kovanja usmjeren je na izradu reljefnih pečata na kalupima u svrhu što realističnije ikonografske predstave. Prve kovnice osnovane su tijekom 7. st. pr. Kr. u Miletu i Fokidi, a proizvode novac ukrašen uglavnom zoomorfnim motivima. Vrlo brzo brojni gradovi-države razvijaju svoje kovnice sa specifičnim i raznovrsnim oblicima i motivima.[837]

Rimsko društvo ovakve utjecaje doživljava znatno kasnije.[838] U početku se pojavljuju metalne ploče koje nazivamo *aes signatum*, sa predstavama koplja, trozubca ili kaduceja, a krajem 4. st. pr. Kr. se kuje prvi novac sa predstavama boga Janusa, Minerve ili Herkula. Prvi novac nosi oznaku As u vrijednosti 12 uncija, zatim slijede niže nominale *semis* (6), *triens* (4), *quadrans* (3), *sextans* (2) i jedna uncija.[839] Veće nominale brončanih kovanica množe As, a mogu imati dvostruku - *dupondius*, trostruku - *tripondius* ili veću vrijednost. Prva značajna promjena dolazi osnivanjem kovnice Juno Moneta 268. god. pr. Kr. i kovanjem srebrenog novca - denara (vrijednost 10 asa), odnosno njegovih nižih vrijednosti, kvinarija i sestercija. Najvrjednija nominala – *aureus*, izrađena je od zlata a pojavljuje se u serijama od kraja 3. st. pr. Kr., odnosno intenzivnije proizvodnjom Sulinih zlatnika 87. god. pr. Kr.[840] Takav sustav,

[836] POLANYI 1968, 178; BOBELON 1949, 7-10.
[837] BOBELON 1949, 40-61; FURTWANGLER 1986, 156.
[838] CRAWFORD 1974, 1985.
[839] HARL 1996, 23-4.
[840] CRAWFORD 1974, RRC brojevi 359.1, 367.2, 375.1 i 381.1A–B.

uz minimalne modifikacije se zadržao do kraja republike. Do početka 2. st. pr. Kr. većina kovanica proizvedena u Italiji je bila izvorno rimska. Ikonografski motivi republikanskih kovanica sadrže mitološke scene, božanstva, ratne pobjede, portrete konzula, personifikacije osvojenih pokrajini i druge scene iz rimskog života.[841]

Osnivanjem rimskog carstva, glavnu ulogu kovničara zlatnog i srebrenog novca preuzimaju vladari, dok je ostatak bakrenog novca prepušten senatu – *Ex Senatus Consulto*.[842] To je vidljivo i na ikonografskim motivima, gdje središnju ulogu preuzimaju portreti vladara. Uz njih se javljaju i legende sa kraticama praenomena, nomena, kognomena i ostalih abrevijacija koje preuzimaju vladari nakon Augusta poput titula *Augustus, Caesar, Pontifex Maximus, Tribunicia Potestas, Imperator, Pater Patriae, Consul, Censor Perpetuus* i dr.[843] Na reversu se zadržala raznolikost scena iz rimskog života. Među natpisima javlja se često kratica *SC - senatus consulto,* kao potvrda kontrole senata za sve nominale izuzev zlatnog novca. Osim toga javljaju se imena monetarnih magistrata, godine obavljanja konzularnih ili drugih dužnosti.[844] Najznačajnije kovnice novca su one u Rimu i Lyonu, a uskoro se otvaraju i brojne provincijske, poput onih u Iliriku, maloj aziji, Hispaniji i drugdje. Postoje i privremene legijske kovnice, koje su izrađivale novac za plaće vojničkih aktivnosti sve do 27. god. pr. Kr.[845] Uslijed gospodarskih kriza i nestabilnosti tijekom 3. st., dolazi do opadanja čistoće i kvalitete metala za proizvodnju, a time i vrijednosti kovanica. Uvođenjem nove nominale – *Antonianus*, Karakala pokušava obnoviti vrijednost srebrenog novca.[846] Konačno valja istaknuti i Dioklecijanovu monetarnu reformu kojom se izjednačava Rim sa svim ostalim carskim kovnicama u provincijama. Drugim riječima, sve državne radionice proizvode isti tip kovanica koji se razlikuje tek inicijalima kovnice.[847] Osim toga, Dioklecijan uvodi i novu srebrenu nominalu – *follis*.[848]

Na kraju, možemo reći da su spomenute kovanice danas izvor brojnih socijalno-društvenih, političkih, kulturoloških i u krajnjoj liniji gospodarskih vrijednosti, koje proučavamo u okviru znanstvene discipline pod nazivom numizmatika. Primjenjivost takvih

[841] BOBELON 1949, 84-95.
[842] KLAWANS 1959, 51.
[843] KLAWANS 1959, 23-26.
[844] KLAWANS 1959, 51-52.
[845] CRAWFORD 1974, 695.
[846] KLAWANS 1959, 14.
[847] KLAWANS 1959, 16; BOBELON 1949, 96-104.
[848] KLAWANS 1959, 16.

vrijednosti u arheologiji je raznorodna, od čega u kontekstu lokaliteta Gračine valja istaknuti socijalnu i kronološku dimenziju.

3.11.1. Numizmatički nalazi s lokaliteta Gračine (T. 142-161)

Numizmatički fundus lokaliteta Gračine čine uglavnom neobjavljeni slučajni nalazi i skupina rimskog carskog novca pronađena tijekom sustavnih arheoloških istraživanja u razdoblju od 1977-1980. god. Prve podatke o antičkom numizmatičkom fundusu Ljubuškog kraja donosi Gojko Kraljević 1978. god.[849] Već za stotu obljetnicu Muzeja na Humcu objavljuje novi pregledni rad u kojem se kratko referira na brojnost i pojavnost kovničara rimskih kovanica sa lokaliteta Gračine.[850] Iako ih nikada nije objavio, njegovom zaslugom su sačuvani podatci o kovanicama pronađenim tijekom sustavnih istraživanja, i to u cjelini terenskih Izvješća.[851] Posljednji rad o cjelokupnom fundusu numizmatičke zbirke Muzeja na Humcu donese Ivo Dragićević i Mato Ilkić, a tom prilikom objavljeno je 20 novih kovanica, od čega i denar Augusta sa lokaliteta Gračine.[852] Ostatak predmeta do danas nije objavljen.

Stoga će za ovu analizu biti iznimno značajni podatci o slučajnim nalazima iz inventarne knjige „Spomenik“ i terenskih Izvješća 1977-1980. god. (sl. 60). Obrada numizmatičkog materijala koji je pristigao iz konteksta arheoloških istraživanja biti će znatno otežana zbog lošeg stanja sačuvanosti kovanica koje nisu prošle proces čišćenja i konzervacije. S druge strane, slučajni nalazi su već odavno zaštićeni i čine dio antičke izložbe u Muzeju na Humcu.

Tijekom terenskih istraživanja otkrivena je skupina od 73 kovanice, i to sljedećom dinamikom; 23 (1977.), 16 (1978.), 26 (1979.) i 8 (1980.). Posljednjih osam kovanica iz kampanje 1980. god., poznato je tek iz prepisa terenskog inventara predmeta, sa podatcima o mjestu pronalaska i upečatljivim detaljima sa aversa i reversa kovanice. Iz opisa te skupine prepoznajemo četiri kovanice koje pripisujemo dinastiji julijevsko-klaudijevskih careva, Augustu (2), Klaudiju (1) i Neronu (1). Svi ulomci su pronađeni u objektu III, uglavnom unutar četvrtog i jedan unutar drugog iskopnog sloja.

Analizirajući ostatak materijala sa terenskih istraživanja (1977.-1979.god.) najzastupljeniji su brončani primjerci u nominalama *as* (29), *dupondius* (9), *quadrans* (5) i

[849] KRALJEVIĆ 1978, 133-136.
[850] KRALJEVIĆ 1985, 134.
[851] ATANACKOVIĆ-SALČIĆ 1979, 15-17; 1980, prilozi 2-3.
[852] DRAGIĆEVIĆ & ILKIĆ 2017, 145.

sestertius (4), od čega ih najviše pripada julijevsko-klaudijevskoj epohi careva, August (7), Tiberije (11), Kaligula (1), Klaudije (9) i Neron (4), vojskovođa Germanika (2) i Agripe (1), i konačno članova njihove obitelji, *Drusus* (2), *Antonia Augusta* (1) i *Agripina Senior* (1). Kasniji primjerci odgovaraju carevima Titu (1), Domicijanu (2), Trajanu (3) i Aurelijanu (2).

Među većim nominalama dokumentirana su dva srebrena denara careva Augusta i Aleksandra Severa, odnosno *follis* Konstantina II. Skupini neidentificiranih predmeta odgovara 15 kovanica.

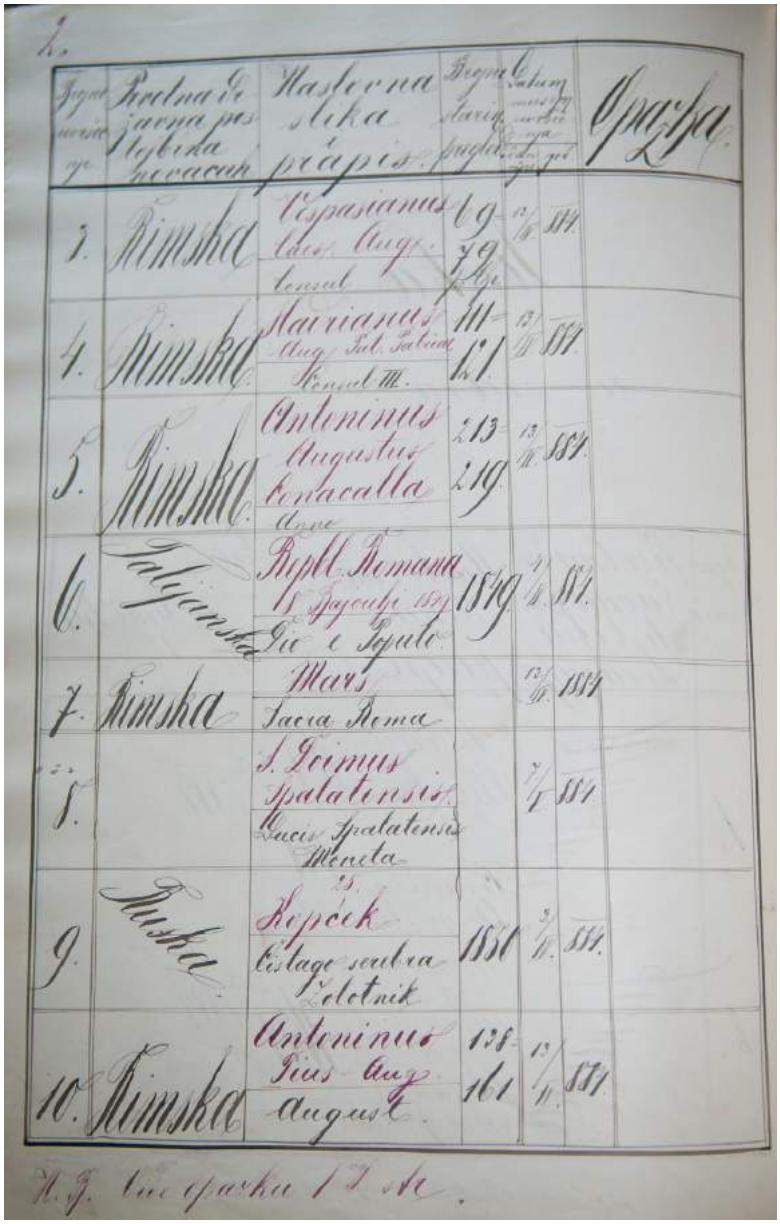

Slika 60. *Stranica iz inv. knjige „Spomenik“ sa podatcima o zbirki srebrenih nalaza (Foto: M. Rašić)*

Najstariji primjerak datiramo u razdoblje od 20.-10. god. pr. Kr., a pripada Augustovom brončanom asu kovanom u radionici kolonije *Nemausus*. August kao osnivač ove kolonije je

prikazan na prednjoj strani kovanice zajedno sa glavom Agripe (Kat. br. 500), dok je na stražnjoj vidljiv krokodil svezan lancima za palmino drvo i legenda *COL(ONIA) NEM(AUSUS)*. Kovana je u spomen na osvajanje Egipta odnosno njegovo pretvaranje u provinciju.[853] Druga nominala vrijednosti As (Kat. br. 501), a koja pripada caru Augustu kovana je u Rimu 7. god. pr. Kr. Na aversu je prikaz glave cara na desno, dok se na stražnjoj strani spominje monetarni magistrat *P LVRIVS AGRIPPA III VIR AAA FF* kao nadzor nad kovanjem emisije dupondija i aseva, a po sredini kratica *SC - Senatus Consulto*.[854]

Najbrojnija skupina odgovara nominalama Augustovih kvadransa iz rimskih kovnica. Tri primjerka potpisuje monetarni magistrat *LAMIA SILIVS ANNIVS* iz 9. god. pr. Kr. Na prednjoj strani prikazane su ruke koje drže kaducej (Kat. br. 502-504), odnosno *simplum* i *lituus* na jednom primjerku (Kat. br. 504). Na središtu reversa vidljiv je tek *SC - senatus consulto* sa legendom *III VIR AAA FF*.[855] Posljednji kvadrans na prednjoj strani prikazuje kraticu *SC*, a na stražnjoj kružni oltar sa legendom *III VIR AAA FF* (Kat. br. 505). Ovaj primjerak spominje monetarnog magistrata za kvadranse, *L. Valerivs Catvllvs*, i tako ga datiramo u 4. god. pr. Kr.[856] Među Augustovim kovanicama dokumentirana je i nominala denara kovanog u Rimu 13. god. pr. Kr. Na prednjoj strani prikazana je glava cara sa praenomenom, a na stražnjoj njegov lik ogrnut u togu i drži *simplum* u desnoj ruci (Kat. br. 506). U legendi se spominje monetarni magistrat za nominale *aureus* i denar, *C.MARIVS C.F TRO*.[857] Sve Augustove kovanice su pronađene u objektu II, unutar iskopnih slojeva I-IV i VII.

Sljedeća kronološka skupina od 11 primjeraka odgovara Tiberijevim kovanicama u vrijednosti nominale brončanog asa kovanog u Rimu. Još u kasnoaugustovo vrijeme (10.-11. god.) kovan je brončani *As* sa likom Tiberija i legendom *TI CAESAR AVGVST F IMPERAT V*. Po sredini reversa vidljiva je oznaka *SC* i legenda *PONTIFEX TRIBVN POTESTATE XII* (Kat. br. 507).[858] Iz vremena rane vladavine sačuvane su dvije kovanice sa likom cara na prednjoj strani, a na stražnjoj Livije koja drži pateru i žezlo (Kat. br. 508-509). Sačuvana je i legenda *PONTIFEX MAXIM TRIBVN POTEST XVII* prema kojem ga datiramo u 16. god.[859]

[853] RIC I 1984, 51, br. 157.
[854] RIC I 1984, 75, br. 427.
[855] RIC I 1984, 74, br. 420.
[856] RIC I 1984, 78, br. 468.
[857] RIC I 1984, 72, br. 398.
[858] RIC I 1984, 78, br. 469.
[859] RIC I 1984, 96, br. 33.

Skupina od pet primjeraka odgovara posthumno kovanom novcu (Kat. br. 510-514). Na prednjoj strani prikazuje lik cara Augusta s legendom *DIVVS AVGVSTVS PATER*, a na stražnjoj oltar i natpis *PROVIDENT SC*. Datiramo ga u period od 23.-30. god.[860] Ubicirana je još jedna posthumna kovanica sa aversom koji je identičan prethodnoj skupini, dok je na stražnjoj strani prikazan orao s raširenim krilima između kratice *SC* (Kat. br. 515). Ovu emisiju datiramo u period od 34.-37. god.[861]

Posljednja dva ulomka (Kat. br. 516-517) prikazuju glavu cara na prednjoj, a kaducej na stražnjoj strani. Prema godini obavljanja službe *IMP VIII / POTEST XXXVI*, datiramo ih u period 34.-35. god.[862] Kad se tiče pozicija pronalaska, sedam Tiberijevih primjeraka je pronađeno u objektu III, a četiri u objektu II unutar iskopnih slojeva II-V.

Caru Kaliguli pripada tek jedan brončani as (Kat. br. 518) kovan u Rimu 41. god. Na aversu je prikaza glava cara na desno a od ukupnih abrevijacija imena i titula treba izdvojiti dužnost *Tribunicia Potestate IIII*. Na stražnjoj strani je prikazana Vesta koja drži pateru i žezlo.[863] Pronađen je u Kv. E-1, unutar trećeg iskopnog sloja.

Veću skupinu čini serija brončanih aseva i jednog sestercija koji pripadaju caru Klaudiju, a izrađene su u Rimu. Uglavnom je riječ o emisijama ranog Klaudijevog novca kovanog u razdoblju od 41.-50. god. Skupina od šest istovjetnih primjeraka (Kat. br.519-524) odgovara nominali brončanog asa sa prikazom glave cara na prednjoj, i Libertas koja drži *pileus* na stražnjoj strani. Na legendi su čitljive standardne carske abrevijacije *TI CLAVDIVS CAESAR AVG PM TRP IMP i LIBERTAS AVGVSTA* na reversu.[864] Istovremena su i dva brončana asa (Kat. br. 525-526) sa aversom koji je identičan prethodnoj skupini dok je na reversu prikazana Minerva koja drži koplje i štit sa legendom *SC*.[865] Posljednji ulomak (Kat. br. 527) nominale sestercij prikazuje glavu cara na prednjoj strani i *Spes* koji drži cvijet sa legendom *SPES AVGVSTA SC* na reversu.[866] Kad se tiče pozicija pronalaska, samo jedan ulomak je pronađen u objektu II, a svi ostali u objektu III, unutar površinskog ili slojeva od I-IV.

Posljednji iz julijevsko-klaudijevske epohe careva je Neron sa četiri dokumentirane brončane kovanice. Dvije gotovo istovjetne kovanice nominale *dupondius*, kovane su u

[860] RIC I 1984, 99, br. 80.
[861] RIC I 1984, 99, br. 83.
[862] RIC I 1984, 98, br. 53.
[863] RIC I 1984, 111, br. 54.
[864] RIC I 1984, 128, br. 97.
[865] RIC I 1984, 128, br. 100.
[866] RIC I 1984, 128, br. 99.

Lugdunumu od 64.-66. god. Na aversu je prikazan lik cara, a na reversu Viktorije koja drži vijenac i palminu grančicu (Kat. br. 528-529). Na legendi su čitljive standardne carske abrevijacije *IMP NERO CAESAR AVG P MAX TR PP i VICTORIA AVGVSTA SC* na reversu.[867] Kovanice su pronađene u objektu II unutar kvadrata C-4 i A-5.

Ostatak od dvije kovanice ima vrijednost bronačne nominale *as* izrađene u periodu od 64.-66. god. Prva je izrađena u Lyonu sa prikazom glave cara i legendom *IMP NERO CAESAR AVG PM TR POT PP* na aversu. Na stražnjoj strani Genius prinosi žrtvu sa natpisom *GENIO AVGVSTI SC* (Kat. br. 530).[868] Pronađena je u sondi kvadrata E-3. Druga kovanice je proizvedena u Rimu, a razlikuje se tek dodatkom titula *Clavd Germanicvs* na legendi aversa i Genijem koji uz prinos žrtve drži i rog izobilja u lijevoj ruci. (Kat. br. 531).[869] Pronađena je u objektu III, unutar kvadrata B-8.

Vojskovođama iz julijevsko-klaudijevske epohe pripadaju tri primjerka brončanih aseva kovanih u Rimu. Dvije istovjetne kovanice (Kat. br. 532-533) na prednjoj strani imaju prikaz glave Germanika sa legendom *GERMANICUS CAESAR TI AVG F DIVI AVG N*. Novac se kuje pod kontrolom cara Klaudija 42.-43. god., a koji se spominje i u legendi reversa *TI CLAVDIVS CAESAR AVG GERM PM TRP IMP PP*, a po sredini je prikazana i kratica *SC*. Obje kovanice pronalazimo u objektu II.[870] Posljednja kovanica datira u period 37.-41. god., a prikazuje glavu vojskovođe Agripe sa legendom *M AGRIPPA LF COS III* (Kat. br. 534). Na reversu je prikazan Neptun koji drži delfina i trozubac sa legendom *SC*.[871] Pronađena je u objektu III.

Među članovima carske obitelji prepoznajemo ukupno četiri primjerka brončanih aseva kovanih u Rimu. Dvije istovjetne kovanice s prikazom glave Tiberijeva sina Druza i legendom *DRVSVS CAESAR TI AVG F DIVI AVG N* datiramo u period od 22.-23. god. Na reversu se javlja tek prikaz *SC* po sredini kovanice i legenda koja svjedoči o obavljanju dužnosti *PONTIF TRIBVN POTEST ITER* (Kat. br. 535-536).[872] Pronađene su u objektima II i III. Kronološki se javlja sestercij sa likom Germanikove supruge Agripine starije i legendom *AGRIPPINA M F GERMANICI CAESARIS* (Kat. br. 537). Na reversu prikaz kratice *SC* i spomen cara Klaudija koji kontrolira produkciju, *TI CLAVDIVS CAESAR AVG GERM PMTRP IMP PP*.[873] Posljednja

[867] BMC I 1923, 270, br. 354 i 356.
[868] BMC I 1923, 273, br. 370.
[869] BMC I 1923, 248, br. 252.
[870] BMC I 1923, 194, br. 218.
[871] RIC I 1984, br. 58.
[872] RIC I 1984, 97, br. 45.
[873] BMC I 1923, 194, br. 219.

kovanica iz ove skupine pripada dupondiju Antonije Auguste kovanom također u Rimu 42. god. Na prednjoj strani je prikazana njena glava sa legendom *ANTONIA AVGVSTA*, a na stražnjoj car Klaudije koji drži simpulum i legenda koja je identična reversu prethodne kovanice (Kat. br. 538).[874] Obje kovanice pronalazimo unutar objekta III.

Skupini mlađih kovanica pripada deset primjeraka raznih nominala kovanih uglavnom u Rimu i jedan u Konstantinopolu. Kronološki najstariji ulomak pripada sesterciju cara Tita kovanog 81. god. u Rimu. Kovan je tijekom osme godine konzulske službe a prikazuje glavu cara na desno i legendu sa carskim abrevijacijama iz tog perioda (Kat. br. 539). Na stražnjoj strani je prikazan *Felicitas* koji drži žezlo i rog izobilja sa legendom *FELICIT PVBLIC SC*.[875]

Kronološki slijede dva primjerka dupondija cara Domicijana iz rimskih kovnica. Prvi je kovan sa likom cara i legendom *IMP CAES DICI VESP F DOMITIAN AVG PM* na aversu (Kat. br. 540). Na stražnjoj strani je prikazana Minerva koja drži munju i koplje sa legendom *TRP COS VIII DES VIIII PP SC* na temelju čega ga datiramo u 82. god.[876] Mlađa kovanica ima također prikaz glave cara Domicijana, a na stražnjoj strani lik Fortune koja u rukama drži kormilo i rog izobilja (Kat. br. 541). Na legendi je vidljiv natpis *FORTVNA AVGVSTI SC* kao i carske kratice imena i titula iz kojih je razvidna trinaesta godina konzulske službe, čime kovanicu datiramo u 87. god.[877]

Sljedeće tri kovanice nominale *dupondius* pripisujemo caru Trajanu. Dvije su istovjetne sa prikazom careve glave na desno i legendom *IMP CAES NERVAE TRAIANO AVG GER DAC PM TRP COS V*. Na stražnjoj strani prikazan je lik Viktorije koja u rukama drži palmu i trofej sa legendom *SPQR OPTIMO PRINCIPI*.[878] Obje kovanice (Kat. br. 543-544) datiramo u 104. god. Dvije godine starija kovanica ima gotovo identičan avers, dok se kratica titula javljaju u legendi na reversu, *TR POT COS IIII PP SC*. Na stražnjoj strani prikazana je *Iustitia* koja drži žezlo i rog izobilja (Kat. br. 542).[879]

Dvije kovanice pripadaju caru Marku Aureliju. Prvi primjerak (Kat. br. 545) sestercija ima prikaz glave cara sa legendom *M ANTONINVS AVG TRP XXVI*, a na stražnjoj strani lik

[874] BMC I 1923, 193, br. 213. Kovanica je nakon primarne obrade na žalost izgubljena. Kataloški donosimo osnove podatke, bez fotografije predmeta.
[875] RIC II 1926, 127, br. 89.
[876] RIC II 1926, 184, br. 241.
[877] RIC II 1926, 197, br. 349.
[878] BMC III 1966, 190, br. 897.
[879] BMC III 1966, 157, br. 748.

božice Rome koja drži koplje i Viktoriju. Na reversu je čitljiva legenda *IMP VI COS III SC* prema kojem ga datiramo u 172. god.[880] Drugi primjerak ima vrijednost dupondija a kovan je 176. god. u čast pobjede nad Sarmatima (Kat. br. 546). Na aversu je tako prikazana glava cara sa legendom *M ANTONINVS AVG GERM SARMATICVS*, a na stražnjoj strani lik *Aequitas* koji u ruci drži vagu i rog izobilja sa legendom *TRP XXX IMP VIII COS III SC*.[881]

Konačno, dio ove skupine su i dvije srebrene kovanice. Prvi primjerak je kovan u Rimu, a pripada seriji ranijih edicija Aleksandra Severa iz 224. god. (Kat. br. 547). Na prednjoj strani prikazana je glava cara sa legendom *IMP CM AVR SEV ALEXAND AVG*, a na stražnjoj lik *Salus* koji hrani zmiju sa carskim titulama u legendi *PM TRP III COS PP*.[882] Drugi primjerak je *follis* kovan u Konstantinopolu 337. god. (Kat. br. 548). Na aversu je prikazana glava cara Konstantina II sa legendom *FL CONSTANTIVS NOB C*. Na stražnjoj strani je bojni znak - *signum* između dvojice vojnika i legenda *GLORIA EXERCITVS*.[883] Sve kovanice iz spomenute skupine su pronađene u objektu II, izuzev dvije potonje srebrene koje su dokumentirane u objektu III. Ostatak kovanica (8) pronađen tijekom arheoloških istraživanja, na žalost nije moguće identificirati (Kat. br. 549-560).

Skupini slučajnih nalaza odgovara 18 primjeraka, među kojima sedam republikanskih i 11 carskih kovanica. Svi primjerci odgovaraju slučajnim nalazima koji su u Muzej stigli prije arheoloških istraživanja na Gračinama. Dokumentirani su u inventarnoj knjizi „Spomenik“ i u terenskom Izvješću.

U doba republike kovanje novca je pod strogom kontrolom senata, novac se uglavnom emitira iz središnje kovnice grada Rima. Iznimka je period učestalih ratnih operacija i unutarnjih sukoba, kada se tijekom 1. st. pr. Kr. novac kuje i na drugim mjestima, a osobito uz vojsku, što je omogućavalo da se u najkraćem mogućem roku izvrše isplate vojnim jedinicama diljem republike.[884]

Najstariji primjerak republikanskog novca pronađenog na Gračinama kovan je u Rimu 123. god. pr. Kr., denar Marka Fanija-*Marcus Fannius*. Na prednjoj strani je prikazana glava božice Rome sa kacigom na desno i legendom *ROMA* (Kat. Br. 561). Na reversu je prikazan četveropreg kojim upravlja Viktorija i legenda *M. FAN.C.F*.[885] Kronološki drugi primjerak

[880] RIC III 1930, 295, br. 1028.
[881] RIC III 1930, 305, br. 1169.
[882] RIC IVb 1938, 74, br. 41.
[883] RIC VII 1966, 589, br. 139.
[884] CRAWFORD 1974, 461.
[885] CRAWFORD 1974, 295. br. 275/1.

datiramo u period 87. god. pr. Kr., denar Lucija Rubija Dosenusa (Kat. br. 562). Na prednjoj strani prikazana je glava božice Junone prekrivena velom, sa kraticom kognomena *DOS*. Na reversu je ostatak imena *L. RVBRI* i središnji prikaz kvadrige kojom upravlja Viktorija.[886] Obje kovanice relativno su istrošene, što upućuje na dugotrajniju upotrebu novca.

Sljedeći primjerak datira u period rimskog civilnog rata, a pripada posljednjim emisijama (47.-46. god. pr. Kr.) konzula i zapovjednika *Q. Ceacilius Metellus Pius Scipio*. Na prednjoj strani kovanice je prikazana Jupiterova glava ovjenčana lovorom sa legendom *Q. METEL PIVS*. Na reversu je vidljiv slon u pokretu na desno i legenda *SCIPIO IMP* (Kat. br. 563). Takva ikonografija svjedoči o sukobima sa vojskovođama Julija Cezara na prostoru afričkih provincija, koji su uskoro završili njegovim porazom i samoubojstvom 46. god. pr. Kr.[887]

Pred sam kraj republike denari su emitirani i u vojnim putujućim kovnicama pa ih nazivamo legijskim zbog mjesta i način kovanja, odnosno imperijalnim zbog činjenice da su kovani pod kontrolom vojnih zapovjednika s titulom imperator. Na Gračinama je kao slučajni nalaz dokumentiran jedan legijski denar vojskovođe Marka Antonija (Kat. Br. 564). Na prednjoj strani je prikazana ratna lađa sa legendom *ANT AVG / III.VIR.R.PC,* a na reversu tri bojna znaka i legenda s oznakom *LEG XIV*. Po sredini aversa je vidljiva kontrolna oznaka u obliku slova *T*. Novac se datira u period od 32.-31. god. pr. Kr., tj. u vrijeme kada obavlja dužnost trijumvira i netom prije novog građanskog rata koji će završiti njegovim porazom u bitci kod Akcija.[888]

Ovoj skupini možemo dodati još tri kovanice koje sa velikom vjerojatnošću odgovaraju slučajnim nalazima sa lokaliteta Gračine. Riječ je o posljednjoj emisiji novca vojskovođe Oktavijana. Sva tri primjerka (Kat. Br. 565-567) imaju nominalnu vrijednost srebrenog kvinarija koji se kovao u Rimu od 29.-28. god. pr. Kr. Na aversu je prikazan lik Oktavijana sa legendom *CAESAR IMP*. Na jednom od tri primjerka je vidljiv i naknadno utisnut pečat *SC* (Kat. Br. 566). Sa stražnje strane su prikazane dvije zmije između kojih i lik Viktorije na postolju. Iz legende je čitljiv natpis *RECEPTA ASIA*.[889] Taj toponim povezan je sa odlukom o reorganizaciji provincije Azije nakon brojnih građanskih ratova, uključujući i bitku kod Akcija. Carskom periodu pripadaju uglavnom primjerci kovanica julijevsko-klaudijevske dinastije.

[886] CRAWFORD 1974, 348/2.
[887] CRAWFORD 1974, 459/1.
[888] CRAWFORD 1974, 544/29.
[889] RIC I 1984, 61, br. 276.

Među njima su najbrojnije kovanice cara Augusta (2), odnosno kovanice posvećene Augustu u trenutku vladavine cara Tiberija (3), a zatim i primjerci Klaudija (2) i Nerona (1). Iz kasnijeg periodu ubiciramo po jedan primjerak kovanica Domicijana, Hadrijana i Aleksandra Severa. Među nominalama su zastupljeni denar (4), sestercij (2), as (5) i kvadrans (1).

Najstariji je primjerak Augustovog kvadransa kovanog u Rimu 8. god. pr. Kr. Na aversu se spominje monetarni magistrat *REGVLVS PULCHER TAVRVS SC*, dok je u središtu prikazan rog izobilja (Kat. Br. 568). Na stražnjoj strani nakovanj i legenda sa titulom *III VIR AAA FF*.[890] Drugi primjerak odgovara brončanom asu kovanom u Lyonu u periodu od 9.-14. god. Na prednjoj strani je prikaza ovjenčana careva glava sa legendom *CAESAR* (Kat. Br. 569). Na stražnjoj strani je prikaz oltara sa dvije Viktorije i legendom *ROM ET AVG*.[891]

Iduća skupina kovanica odgovara Augustovim primjercima koji su kovani posthumno, u periodu vladavine cara Tiberija. Prva dva primjerka su istovjetna (Kat. Br. 570-571) sa prikazom glave cara Augusta i legendom *DIVVS AVGVSTVS PATER*. Na reversu je prikazan oltar sa legendom *SC PROVIDENT*.[892] Kovani su u Rimu između 23.-30. god. Treći primjerak ima istovjetan avers, dok se na stražnjoj strani prikazuje krilata munja sa legendom *SC* (Kat. Br. 572). Kovan je u nešto kasnije periodu, od 34.-37. god.[893]

Kronološki slijede dvije kovanice cara Klaudija kovane u Rimu od 41.-50. god. Prvi primjerak sestercija prikazuje lik cara sa legendom *TI CLAVDIVS CAESAR AVG PM TR P IMP* (Kat. Br. 573). Na reversu je prikazan vijenac od hrastova lišća unutar kojeg je smještena legenda *EX S C OB CIVES SERVATOS*.[894] Drugi primjerak ima vrijednost nominale *as*, sa prikazom careve glave na lijevo i legendom koja odgovara aversu prethodne kovanice (Kat. Br. 574). Sa stražnje strane je prikazan lik *Libertas* koji drži *pileus* i legenda *SC / LIBERTAS AVGVSTA*.[895]

Posljednji iz julijevsko-klaudijevske dinastije je primjerak Neronovog brončanog sestercija (Kat. Br. 575) kovanog u Rimu 66. god. Neron je prikazan na aversu sa egidom i legendom *NERO CLAVD CAESAR AVG GERM PM TR P IMP PP*. Ponovno se javlja kao

[890] RIC I 1984, 75.
[891] RIC I 1984, 57.
[892] RIC I 1984, 99.
[893] RIC I 1984, 99.
[894] RIC I 1984, 128.
[895] RIC I 1984, 130.

konjanik na reversu uz manji lik običnog vojnika-konjanika. Na reversu je čitljiva legenda *DECURSIO SC*.[896]

Kasnijim kovanicama pripadaju tri denara, po jedan iz prvog, drugog i trećeg stoljeća. Denar cara Domicijana (Kat. br. 576) kovan je u Lyonu u razdoblju od 81.-96. god. Na aversu je prikazana glava cara sa legendom *DOMITIAN*, a na stražnjoj strani lik Minerve sa štitom i kopljem.[897]

Preostala dva primjerka su kovana u Rimu. Hadrijanov denar u razdoblju od 125.-128. god. sa prikazom careve glave i legende *HADRIANVS AVGVSTVS*. Na stražnjoj strani vidljiva je godina konzulske službe – *COS III*, i prikaz Genija koji prinosi žrtvu i drži rog izobilja (Kat. br. 577).[898] Drugi i najmlađi ulomak pripisujemo denaru Aleksandra Severa kovanog 224. god. Na prednjoj strani je prikazana glava cara i legenda *IMP C M AVR SEV ALEXANDER AVG*, a na stražnjoj *Felicitas* koji sjedi na stolici, a u ruci drži *palladium* i žezlo (Kat. br. 578).[899]

[896] RIC I 1984, 162.
[897] RIC II 1926, 209.
[898] RIC II 1926, 360.
[899] RIC IV 1938, 105.

3.11.2. Zaključak o numizmatičkim nalazima s lokaliteta Gračine

Kat. br.	Nominala	Kovničar	Kovnica	Datacija	Kvadrat	Iskopni sloj
561	Denar	*Marcus Fannius*	Rim	123. god. pr. Kr.	/	/
562	Denar	*L. Rubri Dossenus*	Rim	87. god. pr. Kr.	/	/
563	Denar	*Q. Ceacilius Metellus Pius Scipio*	Provincija Afrika	47.-46. god. pr. Kr.	/	/
564	Denar	*M. Antonius*	Vojne kovnice	32.-31. god. pr. Kr.	/	/
565	Kvinarij	*Octavianus*	Rim	29.-28. god. pr. Kr.	/	/
566	Kvinarij	*Octavianus*	Rim	29.-28. god. pr. Kr.	/	/
567	Kvinarij	*Octavianus*	Rim	29.-28. god. pr. Kr.	/	/
500	As	*Augustus*	*Nemausus*	20.-10. god. pr. Kr.	VI-2	VII
506	Denar	*Augustus*	Rim	13. god. pr. Kr.	A-5	III
502	Kvadrans	*Augustus*	Rim	9. god. pr. Kr.	C-1	II
504	Kvadrans	*Augustus*	Rim	9. god. pr. Kr.	C-6	IV
503	Kvadrans	*Augustus*	Rim	9. god. pr. Kr.	A-0	II
568	Kvadrans	*Augustus*	Rim	8. god. pr. Kr.	/	/

501	As	*Augustus*	Rim	7. god. pr. Kr.	A-4	II
505	Kvadrans	*Augustus*	Rim	4. god. pr. Kr	C-4	I
569	As	*Augustus*	*Lugdunum*	9.-14. god. po. Kr.	/	/
507	As	*Tiberius*	Rim	10.-11. god. po Kr.	IX-4	V
508	As	*Tiberius*	Rim	16. god. po Kr.	IX-4	Sonda
509	As	*Tiberius*	Rim	16. god. po Kr.	B-3	II
535	As	*Drusus*	Rim	22.-23. god. po Kr.	VIII-1	III
536	As	*Drusus*	Rim	22.-23. god. po Kr.	C-5	I
510	As	*Tiberius (posthumno Augustu)*	Rim	23.-30. god. po Kr.	IX-2	II
511	As	*Tiberius (posthumno Augustu)*	Rim	23.-30. god. po Kr.	IX-1	II
512	As	*Tiberius (posthumno Augustu)*	Rim	23.-30. god. po Kr.	C-6	IV
513	As	*Tiberius (posthumno Augustu)*	Rim	23.-30. god. po Kr.	III-0	IV
514	As	*Tiberius (posthumno Augustu)*	Rim	23.-30. god. po Kr.	B-10	III
570	As	*Tiberius (posthumno Augustu)*	Rim	23.-30. god. po Kr.	/	/
571	As	*Tiberius (posthumno Augustu)*	Rim	23.-30. god. po Kr	/	/
572	As	*Tiberius (posthumno Augustu)*	Rim	34.-37. god. po Kr	/	/

516	As	*Tiberius*	Rim	34.-35. god. po Kr.	VIII-1	III
517	As	*Tiberius*	Rim	34.-35. god. po Kr.	III-0	IV
515	As	*Tiberius*	Rim	34.-37. god. po Kr.	B-9	II
534	As	*Agrippa*	Rim	37.-41. god. po Kr.	A-8	II
537	Sestercij	*Agrippina senior*	Rim	42. god. pr. Kr.	A-8	III
538	Dupondij	*Antonia Augusta*	Rim	42. god. pr. Kr.	A-7	I
532	As	*Germanicus*	Rim	42.-43. god. po Kr.	C-5	I
533	As	*Germanicus*	Rim	42.-43. god. po Kr.	B-3	II
518	As	*Caligula*	Rim	41. god. po Kr.	E-1	III
519	As	*Claudius*	Rim	41.-50. god. po Kr.	B-3	II
520	As	*Claudius*	Rim	41.-50. god. po Kr.	IX-1	I
521	As	*Claudius*	Rim	41.-50. god. po Kr.	VIII-2	III
522	As	*Claudius*	Rim	41.-50. god. po Kr.	B-0	II
523	As	*Claudius*	Rim	41.-50. god. po Kr.	B-8	IV
524	As	*Claudius*	Rim	41.-50. god. po Kr.	C-9	III
525	As	*Claudius*	Rim	41.-50. god. po Kr.	IX-1	I

526	As	*Claudius*	Rim	41.-50. god. po Kr.	/	Površ. Nalaz
527	Sestercij	*Claudius*	Rim	41.-50. god. po Kr.	C-10	III
573	Sestercij	*Claudius*	Rim	41.-50. god. po Kr.	/	/
574	As	*Claudius*	Rim	41.-50. god. po Kr.	/	/
530	As	*Nero*	*Lugdunum*	64.-66. god. po Kr.	E-3	sonda
528	Dupondij	*Nero*	*Lugdunum*	64.-66. god. po Kr	C-4	I
529	Dupondij	*Nero*	*Lugdunum*	64.-66. god. po Kr	A-5	II
531	As	*Nero*	Rim	64.-66. god. po Kr.	B-8	/
575	Sestercij	*Nero*	Rim	66. god. po Kr.	/	/
539	Sestercij	*Titus*	Rim	81. god. po Kr.	C-3	II
576	Denar	*Domitianus*	*Lugdunum*	81.-96. god. po Kr.	/	/
540	Dupondij	*Domitianus*	Rim	82. god. po Kr.	C-2	VI
541	Dupondij	*Domitianus*	Rim	87. god. po Kr.	C-2	III
542	Dupondij	*Traianus*	Rim	101.-102. god. po Kr.	Pros. II	III
543	Dupondij	*Traianus*	Rim	104. god. po Kr.	I-1	II
544	Dupondij	*Traianus*	Rim	104.-111. god. po Kr.	D-5	II

577	Denar	*Hadrianus*	Rim	125.-128. god. po Kr.	/	/
545	Sestercij	*M. Aurelius*	Rim	172. god. po Kr.	Pros. II	VI
546	Dupondij	*M. Aurelius*	Rim	176. god. po Kr	Pros. II	VI
547	Denar	*Alexander Severus*	Rim	224. god. po Kr.	VIII-3	II
578	Denar	*Alexander Severus*	Rim	224. god. po Kr	/	/
548	Follis	*Constantinus II*	Konstantinopol	337. god. po Kr.	IX-1	I
549-560	As (8) Dupondij (2) Kvadrans (2)	/	/	A-1, A-4; A-8; A-9; C-1; C-2; C-11; VIII-2; IX-2; X-2		II-IV

Tablica 38. *Tehnički podatci o numizmatičkim nalazima s lokaliteta Gračine.*

Prethodna tablica uključuje statističku analizu numizmatičkog materijala pronađenog tijekom sustavnih istraživanja na Gračinama i predmeta koji su pristigli kao slučajni nalaz u Muzej na Humac. Analiza uključuje podatke o nominalnoj vrijednosti, kovničaru, kovnici, dataciji i poziciji pronalaska (kvadrat i iskopni sloj). Ovom analizom nisu obuhvaćene teško oštećene ili potrošene kovanice koje nije moguće svrstati u određenu skupinu.

Polazeći od takve pretpostavke, ukupno je obrađeno 67 primjeraka rimskog novca, od čega njih 59 (88%) iz konteksta istraživanja i ostatak od 18 (12%) kovanica pronađenih kao slučajni nalaz.

Prema vrijednostima nominala, najveći broj primjeraka odgovara asevima (34), a zatim slijede denari (9), dupondiji (8), sesterciji (7), kvadransi (5), kvinariji (3) i jedan follis. Kad je riječ o sirovinama, javlja se tek 12 (18%) srebrenih a ostatak 55 (82%) brončanih kovanica.

Najveću skupinu čine primjerci Tiberijevog novca (14) među kojima je i skupina posthumnog kovanog caru Augustu (9), zatim Klaudijevi (11), Augustovi (8), Neronovi (5) i Kaligulini (1) novci. Julijevsko-klaudijevsku dinastiju zaokružuju po dvije kovanice Druza i Germanika, odnosno po jedan primjerak Agripe starije, Antonije Auguste i Agripe. Time broj

primjeraka iz julijevsko-klaudijevske dinastije ukupno iznosi 46, odnosno 68% od poznatog numizmatičkog materijala s lokaliteta Gračine. Po tri kovanice pripadaju Domicijanu, Trajanu i Oktavijanu, a po dvije Marku Aureliju i Aleksandru Severu. Ostatak individualnih kronološki odgovara: *Marcus Fannius, L. Rubri Dossenus, Q. Ceacilius Metellus Pius Scipio, M. Antonius*, Titu, Hadrijanu i Konstantinu II. Očekivano najpopularnije radionice su one u Rimu (58), zatim u Lyonu - *Lugdunum* (5) i konačno po jedna u afričkoj provinciji, koloniji *Nemausus*, nepoznatoj vojnoj radionici i Konstantinopolu.

Kovanice datiramo u vremensko razdoblje od 123. god. pr. Kr. do 337. god. po Kr. Iz perioda prije Krista javlja se 15 kovanica, od čega tek jedna iz 2., a ostatak iz prvog stoljeća. Najbrojnija skupina primjeraka datira u 1. st. po Kr., ukupno njih 43 (64%). Kasnijem periodu pripada šest ulomaka iz 2., i vrlo rijetki iz 3. (2) i 4. (1) st.

Kad se tiče pozicija pronalaska ukupno je 18 nepoznatih, 29 kovanica pronađenih unutar objekta II i 20 unutar južnog objekta III. Kronološki, ulomci koje datiramo u razdoblje pr. Kr. pronađeni su isključivo u objektu II unutar iskopnih slojeva od I-IV i VII. Najbrojnija skupina iz 1. st. po Kr. čini 22 ulomka pronađena u objektu II, unutar iskopnih slojeva od I-V. Manji dio od 13 ulomaka je pronađen u objektu III, na površinskom i unutar iskopnih slojeva od I-IV. Ostatak materijala iz 1. st. nema poznatu poziciju pronalaska. Skupina numizmatičkog materijala iz 2. st. pronađena je uglavnom u objektu II (4), unutar II-IV iskopnog sloja. Jedan ulomak je pronađen u objektu III unutar drugog iskopnog sloja, a posljednji nema jasnu poziciju pronalaska. Jedna kovanica iz trećeg stoljeća nema poznatu poziciju pronalaska, dok je druga ubicirana u objektu III, unutar drugog iskopnog sloja. Konačno, najmlađa kovanica je pronađena u objektu III, unutar prvog iskopnog sloja. Zaključno možemo reći da analizirane kovanice sa terenskih istraživanja ne donose očekivani položaj i red pronalaska u odnosu na vlastite kronološke okvire. Ukoliko je riječ o anomalijama, uzrok možemo tražiti u probnim istraživanjima fra Bonicija Rupčića koja su za posljedicu imala pojavu obrnute stratigrafije na graničnim kvadratima objekta II. Problem je izraženiji ako uzmemo u obzir da je najveći postotak kovanica pronađen upravo u objektu II.

Ipak, ova analiza i nema namjeru određivanja egzaktnih i individualnih kronoloških okvira u odnosu na određene iskopne slojeve, nego je zapravo fokus na većim koncentracijama primjeraka određenog razdoblja, kovničara ili kovnice. Dodatno se utvrđuje gornji i donji reper numizmatičke zbirke s lokaliteta Gračine.

Sudeći prema analiziranom numizmatičkom materijalu, glavnina aktivnosti provodi se tijekom 1. st., a može se ekstenzirati na period 1. pol. 1. st. pr. Kr. odnosno 1. pol. 2. st. po Kr. Ostatak materijala ne treba zanemariti ali ipak je riječ o individualnim primjercima na temelju kojih bi se mogao donijeti pogrešan sud o kronologiji nalazišta.

3.12. Metalni nalazi

Ovu skupinu čini pokretni materijal uglavnom izrađen od prijelaznih, a vrlo rijetko plemenitih metala. Iako nedostaje analiza zemlje u čijem kontekstu je pronađen, već sad možemo zaključiti da je relativno povoljno utjecala na stanje metalnih predmeta, pa čak i željeznih kopalja koji u kombinaciji trošnog materijala i uporabnog karaktera nemaju pretpostavke za dugotrajan vijek. Dio materijala je prošao postupak konzervacije za potrebe nove antičke postavke u Muzeju na Humcu, a ostatak je u nepromijenjenim ili lošim uvjetima unutar depoa, što će se najbolje vidjeti prilikom kataloške obrade.

Na samom uvodu možemo istaknuti osnovnu podjelu prema uporabnom karakteru; vojna oprema, dijelovi nošnje, medicinski instrumenti, alati i votivni predmeti, slijedom čega će biti definirani idući podnaslovi, sa kratkim povijesnim pregledom skupina i konačno analizom materijala sa lokaliteta Gračine. Konačno je važno naglasiti da se cjelokupan materijal po prvi puta objavljuje.

3.12.1. Vojna oprema

Naoružanje rimskih vojnika tijekom republike nerijetko ovisi o individualnom statusu i platežnoj moći, a tek će se Marijevom reformom i formiranjem stalne vojske, uvesti određena standardizacija opremanja. Drugim riječima, nestale su razlike između lako naoružanih i teško naoružanih vojnika. Legionar od toga vremena standardno ima brončanu kacigu, žičanu košulju, opasač sa mačem, dugu i kratku sulicu te pravokutni štit. Nešto kasnije za Tiberijeve vladavine, legionari nose i zglobne kovinske oklope, a najbolje sačuvani primjerci odgovaraju tipu *Corbridge*, pronađeni 60.-ih godina prošlog stoljeća u istoimenom Britanskom nalazištu. Posebno valja istaknuti konjanike koji koriste nešto duži mač, ali i bogatu konjaničku opremu, poput sedla, žvala, brončanih aplika i razvodnika. Nešto skromnije su opremljene pomoćne vojne jedinice, sastavljene od regrutiranih oslobođenika. Konačno, kao posebnu skupinu vojne opreme valja izdvojiti i sprave za opsadu, poput ovnova, katapulta ili pokretnog tornja.[900]

Prve podatke o rimskom naoružanju promatramo isključivo kroz antičku umjetnost. Takvu praksu nametanja zaključaka preuzetih iz konceptualnih umjetničkih okvira, a na uštrb

[900] CONNOLLY 1991a.

stvarnih artefakata sa terenskih istraživanja, prekinuo je *Henry R. Robinson* publikacijom *Armour of imperial Rome*.[901] Autori *Mike Bishop* i *Jon Coulston* pažljivo zaključuju kako njegove vrijednosti ne treba zanemariti, ukoliko analiza uključuje pitanje identifikacije autora, njegovih ciljeva i preferencija, naručitelja i njegovih potreba, kao i opće uloge skulpture pa čak i vrste kamena koja odgovara na pitanje stupnja izvedenih detalja i dekoracija.[902] Ipak, za ovu raspravu je puno značajni njihov doprinos kroz analizu i sadržajni pregled najznačajnijih primjera rimske vojne opreme u periodu od kasne republike do kasnog carstva. U tom smislu prepoznaje ofenzivno naoružanje republikanskog doba kao dvije grupe lakših (*pilum*) i težih (*pila*) bacačkih kopalja i onih za boj iz blizine, zatim praćke, kamene kugle i vrhove strelica, a konačno kratke mačeve (*gladius hispaniensis*) i bodeže - *pugio*.[903] Oprema za obranu sastoji se nekoliko elemenata. Najznačajniji je štit (*scutum*) pravokutnog ili kružnog oblika, izrađen od dva niza drvenih latica koje su presvučene slojevima platna i životinjske kože, a dodatno ojačan metalnim rubovima i umbom po sredini vanjske stijenke.[904] Oklop je ovisio o socijalnom statusu, a pojavljuje se u formi obične žičane košulje (*lorica hamata*)[905] ili kao nešto složeniji oklop izrađen od manjih metalnih pločica (*lorica squamata*).[906] Među kacigama, do kraja republikanskog vremena se pojavljuju različiti oblici Montefortino tipa, iako valja naglasiti unutar funeralnog, a ne militarnog karaktera.[907] Ostatak opreme čine pravokutne metalne kopče ukrašene različitim geometrijskim motivima, kratke tunike, prekrivači (*sagum*) i kožna obuća (*caligae*).[908]

U ranocarskom vremenu, pod utjecajem spomenute standardizacije, rimski vojnik je ujednačeno opremljen. Među ofenzivnim oružjem, u odnosu na ranije primjere nema značajnih razlika. *Pilum* dobiva nešto izduženiju formu sa piramidalnim vrhom i drvenim nosačem, što je zasigurno utjecalo na povećanje težine ali i efikasnosti. Klasično koplje ima listoliku formu i dvostruku ulogu, oružja koje možemo baciti kao projektil ili oružja za boj na blizinu.[909] Raniji *hispaniensis* zastupljen je gotovo do polovice 1. st., a vremenom ga istiskuje *gladius Pompeii*, koji se razlikuje oblikom i načinom ukrašavanje drške.[910] Posljednji tip kraćih mačeva

[901] ROBINSON 1975.
[902] BISHOP & COULSTON 1993, 19.
[903] SIEBERT 1987, 637, T. 17-19; KEPPIE 1984, T. 5a-d.
[904] BISHOP & COULSTON 1993, 48-59.
[905] STEAD 1989, 3-4; MULLER 1986, 118.
[906] ROBINSON 1975, 154, T. 434-5.
[907] CONNOLLY 1981, 133; ROBINSON 1975, 26-41.
[908] BISHOP & COULSTON 1993, 62-63.
[909] BISHOP & COULSTON 1993, 65-69.
[910] CONNOLLY 1991b.

dokumentiran je na britanskim lokalitetima *Newstead, Camelon, Hod* i *Waddon Hills,* a zbog lokalne namjene nosi naziv „autohtoni tip".[911] Mačevi koji imaju sječivo duže od 55 cm, pripadaju dugom (*spatha*) tipu koji koristi isključivo konjaništvo.[912] Bodeži, u odnosu na starije republikanske razlikuju se uglavnom trijangularnom formom oštrice i ukrašavanjem ručke i korica.[913] I dalje su aktivni bacači kamenih kugli (*ballista*) i metalnih projektila (*catapulta*) koji se od ranijih republikanskih razlikuju nešto dužom glavom. Obrambeni elementi, poput štita, dobivaju zaobljene, ovalne ili heksagonalne forme. Kad se tiče oklopa, popularne su forme *lorica segmentata* koja se sastoji od više metalnih pločica povezanih na kožu, ili nešto običniji hibridni tip *lorica plumata*. Dvojbe oko metodologije izrade i opće korištenja ovakvih oklopa, riješene su pronalaskom ranije spomenutog tipa *Corbridge*.[914] Kacige doživljavaju značajne promjene, u odnosu na jednostavne Montefortino tipove, javljaju se široke i zdjelaste forme sa zaštitom za obraze i vrat.[915] Prevladava galski i italski carski tip kaciga, od čega je potonji lošije kvalitete i skromnijeg dizajna. Galski carski tip kaciga izrađen je od željeza, a prepoznatljiv je prema bakrenim cjevastim ili kuglastim dekoracijama, a rijetko emajliranim.[916] Primjeri konjaničkih kaciga ukazuju na nešto drugačiju obradu. Kacige su izrađene od željeza a kasnije preljevene bakrom koji je stiliziran kako bi podsjećao na kosu.[917] *Cingulum militare* ili *balteus* u ranocarskom razdoblju zadržava karakterističnu pravokutnu pločicu sa lunulastim završetcima i običnim geometrijskim ili složenijim dekoracijama mitoloških predstava. Nešto značajnija promjena po pretpostavci dolazi korištenjem oklopa *lorica segmentata,* a odnosi se na pojavu jednog umjesto dosadašnjih dvostrukih remenja.[918] Njih dodatno stežemo manjim remenjima sa različitim privjescima (*aprons*). Vojnici uglavnom nose kratke tunike, a kao prekrivaju se ogrtačem - *sagum* ili kapuljačom - *paenula*. Tkanina naravno nije sačuvana, ali zato imamo bogat asortiman kopči - *fibulae*, koje su pričvršćivale odjeću. Konačno, za svakodnevne aktivnosti koriste kožne sandale - *caligae*, od čega danas pronalazimo uglavnom ostatke metalnih zakovica, a vrlo rijetko primjere cjelovitih sandala poput onih iz Mainza ili

[911] MANNING 1985, T. 72, br. V3a; WEBSTER 1979, tab. 30, 57; CURLE 1911, T. XXXIV, br. 8 i 10; BREEZE et al. 1976, 81-84, tab. 3,1.
[912] MANNING 1985, 149; CURLE 1911, T. XXXIV, br. 6-7.
[913] BISHOP & COULSTON 1993, 74-79.
[914] ROBINSON 1975, 174; BRIZZI 1981, 198.
[915] ROBINSON 1975, 13-135.
[916] ROBINSON 1975, 140-143; BISHOP 1990.
[917] ROBINSON 1975, 95, T. 247-249; CURLE 1911, T. XXVI, br. 1.
[918] BISHOP & COULSTON 1993, 96-98.

Valkenburga.[919] Od ostale opreme, vrijedi istaknuti sjekiru – *dolabra* koja je korištena za radne zadatke ali i u borbi, šatorske klinove i jednostavno metalno posuđe – patera.[920]

Bishop u svom ranijem radu - *Cavalry equipment of the roman army in the first century a.d.*, donosi pregled ove posebne skupine vojne opreme, a na temelju komparacije kamenih spomenika sa predstavama konjanika i analize pokretnog arheološkog materijala. Osnovu čine konjske žvale i remenja povezana metalnim razvodnicima kako bi držali sedlo na mjestu. Spomenuti razvodnici pored funkcionalne, često imaju i dekorativnu ulogu. Nadalje, prepoznajemo različite privjeske ili trakaste dekoracije postavljene na sedlo ili duž remenja.[921] Dosadašnja rasprava odnosila se na primjere vojne opreme sa prostora galije, germanije i britanije. Za bolje poznavanje ovog tipa nalaza u provinciji Dalmaciji, ponovno su ključna istraživanja vojnih logora, u ovom slučaju Tilurija[922] i Burnuma,[923] iako se vojna oprema pojavljuje i u urbanim središtima.[924]

3.12.1.1. Vojna oprema s lokaliteta Gračine (T. 162-177)

Lokalitet Gračine važno je promatrati u nešto široj prostornoj perspektivi koja svjedoči o rimskim militarnim i inim aktivnostima. Kroz povijest u Ljubuškom kraju su posve slučajno dokumentirani brojni epigrafski tragovi, građevinski, numizmatički i dr. materijal.

Za početak ove rasprave iznimno je važno izdvojiti nalaz brončane kacige Montefortino tipa. Iako do danas nije poznata točna pozicija pronalaska, ubikaciju možemo očekivati na širem području Humca, čemu pripada i lokalitet Gračine. Kaciga ima formu duboke kalote sa uskim i blago zakošenim vratobranom te koničnim umetkom za perjanicu. Sačuvan je tek jedan šarnir od savijenog brončanog lima koji je nosio štitnik za obraz. Ostatci kružnih perforacija vidljivi su po sredini vratobrana i na mjestu drugog šarnira. Prema opisu odgovara Montefortino tipu C[925] ili nešto složenijoj tipološkoj varijaciji *Montefortino/Buggenum* kakve pronalazimo na tlu Italije, Njemačke i Engleska, ali ne i u provinciji Dalmaciji.[926] Montefortino tipovi se javljaju

[919] GOPFRICH 1986, 16-25, tab. 35-36; GROENMAN-VAN WAAFERINGE 1967, 129-137.
[920] BISHOP & COULSTON 1993, 102-105.
[921] BISHOP 1988.
[922] SANADER & TONČINIĆ 2010, 33-53; IVČEVIĆ 2004, 159-176; IVČEVIĆ 2010a, 127-144; LIBRENJAK 2010, 83-84; IVČEVIĆ 2010b, 435-454.
[923] CAMBI et al 2007; MILETIĆ 2010, 113-141.
[924] IVČEVIĆ 2003, 129-167; IVČEVIĆ 2008, 213-221; IVČEVIĆ 2010c, 299-316.
[925] ROBINSON 1975, 18-19.
[926] CASCARINO 2007, 104-108.

u funeralnom kontekstu od Punskih ratova do kraja republika,[927] dok je za naš kasni tip C, predložena i nešto šira datacija od pol. 1. st. pr. Kr. do dvadesetih godina 1. st.[928] Tako širok kronološki okvir, u kontekstu zaleđa Narone, ovaj nalaz može poistovjetiti sa vojnikom koji sudjeluje u nekim od vojnih operacija, počevši od Vatinijevih (45.-44. god. pr. Kr.) i Oktavijanovih (35.-33. god. pr. Kr.), pa najkasnije do gušenja ustanka delmatsko-panonskih plemena (6.-9. god. pr. Kr.). U ranijoj literaturi objavljena je tek fotografija predmeta koji je poslužio kao dio rasprave o aktivnosti i karakteru šireg prostora, a osobito nalazišta na Gračinama, dok će sada konačno biti i kataloški obrađen sa crtežom[929] i opisom predmeta (Kat. br. 579).[930] U ovom kontekstu jednako važni nalazi su pronađeni na Baščinama (200 metara južno od lokaliteta Gračine), a prepoznajemo ih kao obrazine i umetak za perjanicu koji odgovaraju tipu *Coolus C* kaciga sa kraja prvog stoljeća prije Krista (Kat. br. 580-581).[931]

Slika 61. *Brončana kaciga Montefortino tip C (Foto: Z. Alajbeg)*

[927] ROBINSON 1975, 13-25; PADDOCK 1985, 143-144.
[928] FEUGÈRE 2002, 94.
[929] Dio crteža vojne opreme sa lokaliteta Gračine za potrebe pripreme znanstvenog rada još 2014. god., izradila je i ustupila kolegica Vanja Žigić, na čemu se još jednom srdačno zahvaljujem. Njen rad na žalost još uvijek nije objavljen. Crteže sam za potrebe kataloga dodatno digitalno obradio.
[930] MILETIĆ 2017, 26.
[931] ROBINSON 1975, 78.

Druga referentna skupina se odnosi prikaze rimske vojne opreme na nadgrobnim spomenicima sa militarne nekropole u blizini lokaliteta na Gračinama. Spomenici su postavljeni uz glavnu prometnicu Salona-Narona kako bi po tradiciji pokazali svoj status i izazvali poštovanje prolaznika. Nema tragova radionica, zbog čega pretpostavljamo da spomenici dolaze kao gotovi predlošci iz Narone, Tilurija ili Salone, dok se naknadno upisuje tek natpis.

Najzastupljeniji su komemorirani veteranima, redom VII. (*M. Livius*,[932] *T. Varius*,[933] *Q. Valerius*[934]) i XV. Legije (*L. Primus*[935]), dok se ostatak odnosi na aktivne konjanike pomoćnih, *I. Bracaraugustanorum* (*T. Alburi*,[936] *V. Caturonis*[937]) i *I. Lucensium* (*A. Andami*[938]), i konačno jednog pripadnika nepoznate postrojbe, *Secundvs*.[939] Dalje ih možemo razvrstati u dvije grupe, primjere vojne opreme prikazane u frizu spomenika arhitektonskog tipa (6) i scene konjanika sa vojnom opremom u edikuli (2).

Prva skupina se razlikuje vrstom opreme, koja je uvjetovana položajem komemorirane osobe u vojsci. Tako na stelama veterana-pješaka imamo prikazane dvije forme okruglog i pravokutnog štita sa kružnim umbom, kratki mač, bodež, kaciga i lorica po sredini predstave (Tab. 39, br. 1-4). S druge strane, vojna oprema na frizu konjanika Katuronisa, u odnosu na ranije predstave veterana-pješaka, uključuje koplja, ovalne štitove i štitnike za noge, bez kratkog mača (Tab. 39, br. 6). Sve predstave su poprilično stilizirane i ujednačene, a svjedoče o vojnoj opremi julijevsko-klaudijevske epohe, s izuzetkom nadgrobnog spomenika Sekunda. Poseban je zbog visokog friza sa prikazom vojne opreme u bogatom reljefu, od čega prepoznajemo obrazine kacige i pravokutni štit koji odgovaraju republikanskom ili ranom Augustovskom periodu (Tab. 39, br. 5).

Druga skupina odnosi se isključivo na predstave konjanika u edikuli spomenika Andamija i Alburija. Potonji ima bolje sačuvanu figuru u dubokom reljefu. Prikazan je konj i konjanik sa pravokutnim štitom u lijevoj i dugim (*spatha*) mačem u desnoj ruci. Obučen je u kratku tuniku sa opasačem na kojem vise korice mača, dok na glavi nosi kacigu tipa *Coolus E*?. Od konjske opreme je naglašeno sedlo i remenje povezano sa jednim razvodnikom. Kod drugog spomenika je vidljiv tek ulomak pravokutnog štita.

[932] DODIG 2005, 211, br. 6; TONČINIĆ 2011, 57-59, kat. br. 32; PAŠKVALIN 2012, 64, br. 7.
[933] BOJANOVSKI 1977, 157; DODIG 2005, 211, br.7; TONČINIĆ 2011, 93-95, kat. br. 63.
[934] DODIG 2003b, 363–373; DODIG 2005, 213, br. 11; TONČINIĆ 2011, 91-93, kat. br. 60.
[935] DODIG 2006a, 99, 103.
[936] DODIG 1985, 100-107, sl. 3-4; BOJANOVSKI 1988, 385; MARIN et al. 2000, 513.
[937] DODIG 1985, 107-115, sl. 5-8; BOJANOVSKI, 1988, 386; MARIN et al. 2000, 513.
[938] ALAČEVIĆ 1883, 17, br. 4; EVANS 1883, 74, sl. 7A; PATSCH 1907, 61; ALFÖLDY 1962, 294, br. 16/3.
[939] ATANACKOVIĆ-SALČIĆ 1981, 275, sl. 17; ŠKEGRO 1997, 89, br. 24; MARIN et al. 2000, 512.

Tablica 39. *Izolirane fotografije friza sa prikazom vojne opreme (Izradio M. Rašić)*

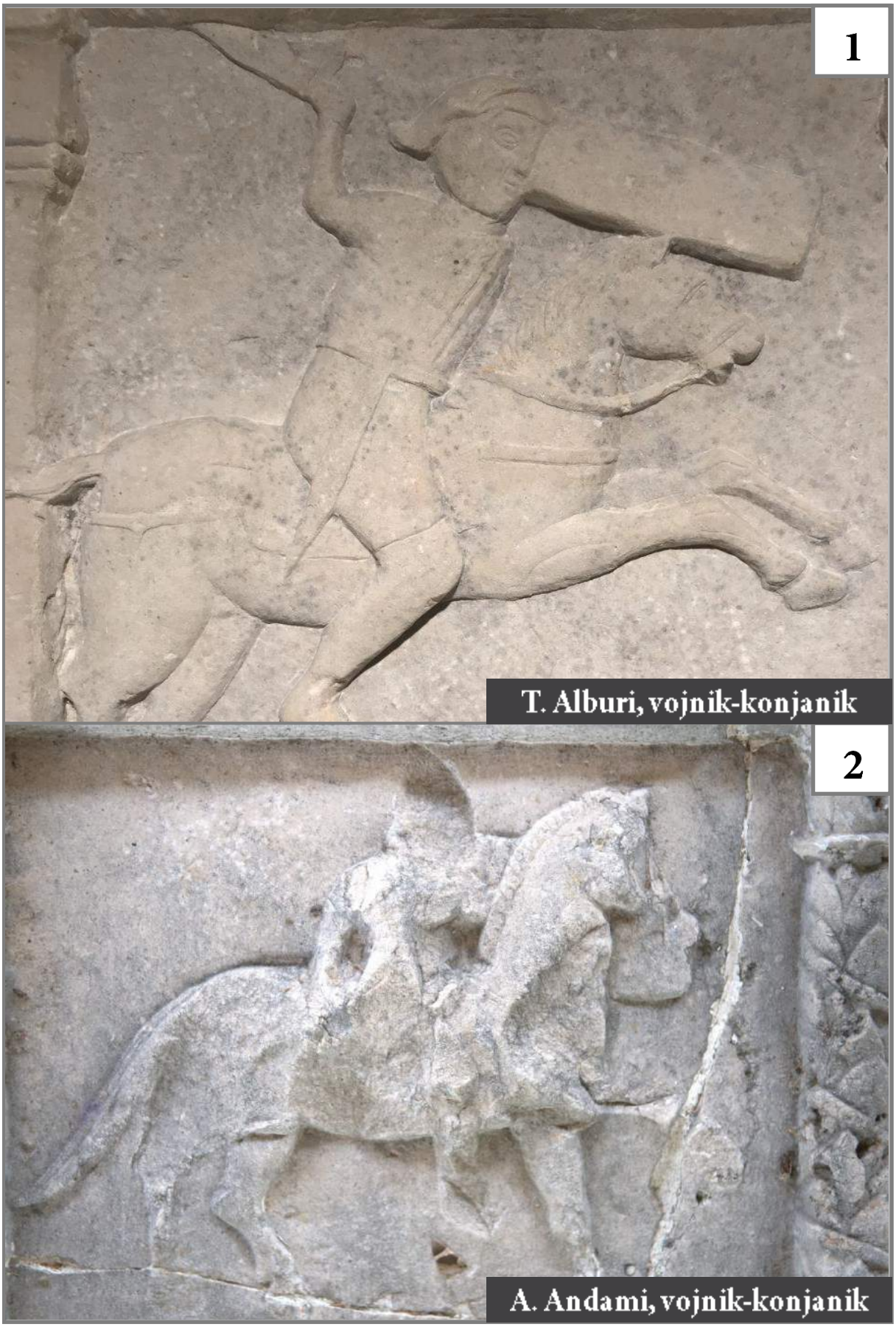

Tablica 40. *Izolirane fotografije konjanika sa vojnom opremom u edikuli spomenika (Izradio M. Rašić)*

Ovakve resurse nije moguće zanemariti jer nedvojbeno govore o militarnom karakteru koji obilježava Ljubuški kraj u povijesno-prostornim okvirima. Ipak, u kontekstu nalazišta na Gračinama, ključni su sitni pokretni nalazi, odnosno vojna oprema prikupljena tijekom sustavnih arheoloških istraživanja. Ukupno su dokumentirana i kataloški obrađena 143 ulomka, koja možemo podijeliti na nekoliko skupina sukladno namjeni: oružje, zaštitna, osobna i konjska oprema.

3.12.1.1.1. Oružje (T. 162-165/Kat. Br. 582-596)

Prva skupina čini uobičajen i relativno čest repertoar rimskog naoružanja, a predstavlja niz željeznih vrhova koplja za borbu iz blizine, te željeznu peticu koja ima svrhu da sačuva drvo kad se koplje ne koristi ili zabije u zemlju. Ukupno je dakle zastupljena jedna željezna petica (Kat. br. 582), zatim tri vrha listolikog (Kat. br. 583-585), te po jedan suženog (Kat. br. 586) i trokutastog koplja (Kat. br. 587). Svi imaju vrlo skromno sačuvan tuljac i manje ili više izraženo rebro. Forme su poprilično ujednačene u širokom vremenskom okviru, zbog čega je teško govoriti o preciznoj dataciji. Na takva pitanja može odgovoriti možda kontekst drugih nalaza, koje dokumentiramo u iskopnim slojevima II-IV, unutar objekta II (Kv. A-0, A-5, D-1) i III (Kv. C-9, X-3).

Dalje izdvajamo materijal korišten kao bacačko ili streljačko naoružanje. Željezne vrhove piramidalne forme sa četvrtastim presjekom vrha i tuljcem za nasad prepoznajemo kao balističke projektile. Komparativne primjerke pronalazimo u Magdalensbergu,[940] Aventicu,[941] Vindonissi[942] ali i na istočnoj obali Jadrana,[943] u kontekstu kasnorepublikanskog i ranocarskog razdoblja. Ukupno je dokumentirano pet primjeraka (Kat. br. 588-592) pronađenih u kvadratima B-1, B-8 i B-10, unutar drugog, trećeg i četvrtog iskopnog sloja. Manji ulomak loše sačuvanog željeznog predmeta sa četvrtastim presjekom, zbog svojih dimenzija i oblika bi mogao odgovarati vrhu strijele (Kat. br. 593). Pronađen je u kvadratu D-1, unutar drugog iskopnog sloja.

[940] DOLENZ 1998, T. 9. M85.
[941] VOIROL 2000, str. 43, T. 1.
[942] DESCHLER-ERB 1997, T. 24, 524-546.
[943] IVČEVIĆ 2017, 239-240, kat. br. 1.

Ofenzivnom naoružanju pripadaju i dijelovi koje povezujemo sa dugim mačem, tj. nosač-ušica i pripadajuće korice. Tijekom Antoninove vladavine (138.-161. god.) dosadašnji model vezanja mača uz pomoć karika, zamijenjen je uskim metalnim pločicama u obliku ušice, a koje se postavljaju vertikalno na korice mača i služe kao nosači za remenje povezano sa opasačem.[944] Takav primjer pronalazimo na Gračinama u kvadratu C-9, unutar četvrtog iskopnog sloja. Predmet ima oblik ušice sa pravokutnom bakrenom pločicom bez dekoracije, a na užoj stranici jedno višestruko profilirano ispupčenje (Kat. br. 594). Za usporedbu može poslužiti primjer pronađen na poziciji Hadrijanovog zida, a razlikuje se tek pločicom blago trapezaste forme.[945] Na istoj poziciji dokumentirana su i dva primjerka metalnog dna od korica mača (Kat. br. 595-596), u formi polumjeseca sa istaknutim središnjim rebrom. Analogije i datacija odgovaraju prethodno opisanoj ušici korica.

Slika 62. *Metalno dno korica od mača (Foto: Z. Alajbeg)*

[944] BISHOP & COULSTON 1993, 126.
[945] BISHOP & COULSTON 1993, 120.

3.12.1.1.2. Zaštitna oprema (T. 165-168/Kat. Br. 597-631)

Zaštitna vojna oprema s lokaliteta Gračine pripada isključivo različitim metalnim dijelovima oklopa, među kojima su najbrojniji ostatci obručastog - *lorica segmentata,* te po jedan ulomak karičastog i mješovitog tipa.

Prva i najbrojnija skupina čini fragmentirane primjerke široko rasprostranjenog *Corbridge* tipa obručastih oklopa. Prepoznatljiv je prema brojnim metalnim pločama koje štite ramena i gornji dio tijela, a povezane su metalnim kopčama s pločicama, šarnirima, kukama i kožnim trakama. *Michael Thomas* na temelju opće, razvojne i tipološke podjele *Corbridge A-C*, potpuno rasčlanjuje dijelove oklopa, pa tako prepoznajemo tipološki raznovrsne ramene kopče (šarke), kopče bez šarnira, kuke za vezanje, zglobne okove, unutrašnje kožne trake i podloške, vanjske kožne zakovice i konačno ukrasne aplike.[946]

Prateći jasne komparativne primjerke, na Gračinama izdvajamo tri kuke za spajanje pojasnih ploča, od čega jedna sa paralelnim stranama (Kat. br. 597) tipa Hi,[947] te dvije neodređenog oblika tipa Hv (Kat. br. 598-599).[948] Posljednji primjerak sa ostatkom kuke dio je gornje remene kopče koja spaja pojasni obruč i prsnu ploču (Kat. br. 600). Dalje su dokumentirane kopče bez šarnira tipa Di (Kat. br. 601) korištene za vezanje pojasnog obruča i leđne ploče sa unutrašnje strane,[949] odnosno vanjske kopče sa šarnirom tipa Aiii (Kat. br. 602) i Aii (Kat. br. 603).[950] Prvom tipu sa zaobljenim šarninom Aiii, moguće je sa oprezom pripisati i ostatke još dviju kopči (Kat. br. 604-605). Obične samostalne kopče svrstajemo u dvije skupine, kružnog (Kat. br. 606-607) tipa Eiii,[951] ili kvadratnog presjeka (Kat. br. 608-609) tipa Ei.[952]

Među okovima sa zglobom možemo identificirati brojan i raznovrstan materijal. Prije svega to su tipični rameni šarniri, od čega je poznat jedan trolisne forme Fvi (Kat. br. 610),[953] dok druga dva zbog lošeg stanja sačuvanosti nije moguće identificirati (Kat. br. 611-612). Ostatak su konkavne metalne pločice kvadratnog tipa Bii (Kat. br. 613)[954] i baglamom povezane

[946] THOMAS 2003.
[947] THOMAS 2003, 91-94.
[948] THOMAS 2003, 102-104.
[949] THOMAS 2003, 47-50.
[950] THOMAS 2003, 13-17.
[951] THOMAS 2003, 57-58.
[952] THOMAS 2003, 56.
[953] THOMAS 2003, 75-79.
[954] THOMAS 2003, 24-27.

pločice zaobljenog tipa Biii (Kat. br. 614)[955] koje pripisujemo zglobnim naramenicama, odnosno više ulomaka metalnog zglobnog okova sa kvadratnim pločicama i jednom ili više zakovica, tipa Cii (Kat. br. 615-623).[956]

Konačno, pravokutne metalne pločice sa jednostrukim zakovicama bi mogle pripadati kožnim podloškama tipa Ki (Kat. br. 624-625).[957]

Sudeći prema opisanom materijalu oklop bez dvojbe možemo pripisati tipu *Corbridge A*, obzirom da se među kasnijim tipovima ne pojavljuju unutrašnje kopče pojasnog obruča (tip D) ili gornje pojasne kopče za povezivanje sa prsnom pločom (Tip H). Komparativne primjere na jadranu pronalazimo u kontekstu vojnih logora Tilurij[958] i Burnum,[959] tijekom 1. st.

Na Gračinama ovu skupinu materijala pronalazimo na sljedećim pozicijama:

Iskop	A-5	B-2	B-6	B-8	C-10	II-3	VIII-3	IX-3	X-3	Nep.
II	**X (2)**									
III			**X**	**X (4)**	**X**		**X**	**X (8)**	**X (4)**	
IV		**X**							**X**	
Nep.						**X (4)**				**X (2)**

***Tablica 41**. Pozicije pronalaska obručastog oklopa tipa Corbridge A na lokalitetu Gračine (Izradio M. Rašić)*

Ostatak primjera obručastog oklopa odgovara pojednostavljenom tipu *Newstead* segmentate,[960] od čega prepoznajemo tek četiri brončana prstena korištena za povezivanje pojasnih ploča, i to u formi sa zaobljenom ili poligonalnom glavom, okomitim rebrom i iglom pravokutnog presjeka (Kat. br. 626-629), što možemo identificirati sa tipom Ii.[961] Po pretpostavci ovaj tip se pojavljuje po završetku *Corbridge* faze tijekom Hadrijanove vladavine, a aktivan je sve do 30.-ih godina 3. st.[962] Na Gračinama su dva primjerka dokumentirana u kvadratu A-6 (iskop II i III), te po jedan u kvadratu VI-2 (iskop III) i IX-3 (iskop III).

Drugu skupinu čini primjerak karičastog oklopa - *lorica hamata*, koji je izrađen od jedne vrste ili od naizmjenične kombinacije reda karika zatvorenih različitim metodama i reda

[955] THOMAS 2003, 27-29.
[956] THOMAS 2003, 36-42.
[957] THOMAS 2003, 118-119.
[958] IVČEVIĆ 2017, 243-244, kat. br. 15-24; IVČEVIĆ 2013, 439, sl. 4.3; ŠEPAROVIĆ 2003, 238, T. 3.5,6.
[959] BORZIĆ et al. 2014, 201, sl. br. 25; MILETIĆ 2010, 145-146, sl. 5-9.
[960] BISHOP 2002, 46-61.
[961] THOMAS 2003, 109-110.
[962] BISHOP & COULSTON 1993, 85; BISHOP 2002, 91; GOLDSWORTHY 2003, 128; TRAVIS 2012, 43.

cjelovitih karika.[963] Mreža karika je pričvršćena za kožnu postavu, a dodatno su ojačana ramena. Na Gračinama identificiramo tek jedan ulomak spone (Kat. Br. 630) koja u takvom sustavu ima ulogu povezivanja oklopa, a često je prepoznajemo prema zoomorfnom obliku.[964] Na žalost primjerci karičastog oklopa ili barem oni koje možemo sa sigurnošću pripisati ovom tipu su vrlo rijetki, a uzrok tome možemo tražiti u sitnoj formi ili metodologiji izrade. Primjerak spojne kuke karičastog oklopa pronalazimo u Burnumu.[965] Ulomak sa lokaliteta Gračine je pronađen u kvadratu C-8, unutar četvrtog iskopnog sloja, a odgovara kontekstu 1. ili najkasnije početka 2. st.

Posljednjoj skupini pripada predmet koji s oprezom možemo identificirati kao lučnu sponu za ramena ojačanja (Kat. Br. 631). Slični primjerci javljaju se kod mješovitih oklopa *lorica squamata* i *hamata*.[966] Nije poznata točna pozicija pronalaska na lokalitetu Gračine.

Slika 63. *Kopča obručastog oklopa (Foto: Z. Alajbeg)*

[963] TRAVIS 2012, 67.
[964] ROBINSON 1975, 164.
[965] BORZIĆ et al. 2014, 234, sl. br. 24.
[966] WIJNHOVEN 2009, 10-14.

3.12.1.1.3. Osobna oprema (T. 169-171/Kat. Br. 632-681)

Ovu skupine čine predmeti koji odgovaraju dijelu pojasnog okova, pojasnim kopčama i veći broj ulomaka vojne pregače. Primjeri pojasnih kopči su najmalobrojniji. Prvi tip je izrađen od vrpčaste brončane žice pravokutnog presjeka sa zavijenim krajevima prema unutrašnjoj strani. Sačuvan je i dio osovine za pričvršćivanje na remen (Kat. Br. 632). Komparativan primjerak pronalazimo na vojnom logoru Tilurij u kontekstu 1. st.[967] Drugi primjer sa lokaliteta Gračine je bitno kvalitetniji i čini nešto mlađu, tj. razvijenu formu izrađenu od lijevane bronce. Kopča ima polukružni oblik pravokutnog presjeka, duguljasti trn, a u nastavku pravokutni okvir za umetanje pojasnog pločastog okova (Kat. Br. 633). Identičan primjerak pronalazimo na lokalitetu *Burghofe* kod Augsburga.[968] Prvi primjerak je pronađen u trećem iskopnom sloju kvadrata D-1, dok drugi nema poznatu poziciju.

Pojasna kopča poveziva okov koji se sastoji od niza pravokutnih pločica kakve su zabilježene i na Gračinama. Izrađene su od tankog brončanog lima, koji je na kraćim stranicama presavijen, a dodatno su povezane zakivanjem, od čega su sačuvane po četiri rubne i jedna središnja kružna perforacija. Na vanjskoj površini je plitko urezan niz simetričnih kružnica izveden linijski (Kat. Br. 634-636), ili u kombinaciji urezivanja niza kratkih okomitih crtica (Kat. Br. 637). Najbliži komparativni primjerak pronalazimo u kontekstu 1. st. na lokalitetu Burnum,[969] s napomenom da Burnumski primjerak ima reljefnu, u odnosu na ravnu-pločastu dekoraciju zabilježenu na svim primjercima sa lokaliteta Gračine. Dodatno, pronađeni su na različitim pozicijama (Kvadrati C-10, E-0 i D-2) zbog čega možemo pretpostaviti da pojedinačno odgovaraju individualnim pojasevima. Kružna i blago zakrivljena pločica sa izvijenim ušicama, mogla bi odgovarati nosačima vojne opreme na pojasu (Kat. Br. 638-642).[970]

S prednje strane pojasa nošena je vojna pregača koja ima specifičnu dekorativnu i obrambenu funkciju. Sastoji se od niza visećih kožnih resa obloženih pravokutnim ili kružnim metalnim okovima. Na Gračinama prepoznajemo upravo ostatke niza pravokutnih brončanih pločica sa po četiri trna, koji odgovaraju okovu vojničke pregače (Kat. Br. 643-658). Materijal je pronađen u više različitih kvadrata (A-5, B-8, B-10, C-1, C-8, D-0, D-1, VII-1, IX-1, IX-2 i

[967] SANADER & TONČINIĆ 2010, 80, sl. 49.
[968] FRANKE 2009, 41, Kat. 703.
[969] BORZIĆ et al. 2014, 259, sl. 13.
[970] RADMAN-LIVAJA 2005, 92; FRANKE 2009, 21, kat. br. 188-191.

X-3). Pored pravokutnih, čini se da su zastupljena i četiri primjerka kružne forme (Kat. Br. 659-662), pronađena u kvadratima C-4, C-6, VI-1 i u prostoriji II. Gotovo svi primjerci na vanjskoj površini imaju plitko urezane dekoracije koncentričnih kružnica. Komparativni materijal za obje skupine pronalazimo na germanskim lokalitetima, u kontekstu druge pol. 1. st.[971] Sa oprezom ovoj skupini možemo pripisati veći broj kružnih zakovica bez dekoracija, iako mogu pripadati i dijelu konjske opreme (Kat. Br. 663-681).

Slika 64. *Pločica pojasnog okova (Foto: Z. Alajbeg)*

[971] FRANKE 2009, 20, Kat. 156-161; 162-165.

3.12.1.1.4. Konjska oprema (T. 172-177/Kat. Br. 682-725)

Ranije opisan sustav rimske konjske opreme dokumentiran je relativno brojnim nalazima i na lokalitetu Gračine. Prvu skupinu čine predmeti korišteni za povezivanje konjske užadi, a dijelimo ih na razvodnike i metalne kopče na rubovima kožnog remenja. Forma razvodnika još od početka 1. st. ima jednostavan prstenasti ili karičasti oblik. Primjerak s lokaliteta Gračine ima bifidan presjek, od čega je gornja polovica profilirana u četiri niza sa vanjske stranice, odnosno nizom koncentričnih kružnica sa unutrašnje. Između dva gornja niza kružnica urezana je ispuna u tehnici riblje kosti. Sačuvane se četiri kuke za kopčanje remenog okova, zbog čega ga prepoznajemo kao tip ramenog razvodnika. Spomenuta kopča ima pravokutnu formu sa blago proširenim vratom na kojem su vidljivi geometrijski i vegetablini motivi, te konačno izvijena kuka (Kat. Br. 682). Prema opisu odgovara klasifikaciji Bishopa, kuke za kopčanje tip 5a, a među ostalim materijalom identificiramo još jedan samostalan nalaz istog tipa (Kat. Br. 683). Drugi primjerak odgovara formi sa proširenom pločicom i kukom tipa 5b (Kat. br. 684), a posljednji nešto jednostavnijoj varijaciji tipa 4 (Kat. br. 685).[972] Potonji nema poznatu poziciju pronalaska, dok su preostali pronađeni u kvadratu X-1, unutar drugog iskopnog sloja. Komparativne primjerke pronalazimo u kontekstu 1. st., na germanskim, galskim i britanskim nalazištima.[973] Muški okov za spajanje remena identificiramo sa sigurnošću tek na jednom primjerku pravokutne pločice sa izvučenom glavom i ostatcima kružnih perforacija (Kat. Br. 686), koji odgovara tipu 8c (Bishop).[974] Pronađen je u kvadratu VI-2. Skupini elemenata ženskog okova konjskog remena, ako ne pojasnoj pregači, možemo pripisati primjerke pravokutne pločice sa kvadratnom kukom (Kat. Br. 687), dvostruke pravokutne pločice povezane rotirajućom baglamom, (Kat. Br. 688-689) kao i dva metalna okvira (Kat. Br. 690-691). Dio vanjskih površina je dekoriran urezivanjem različitih geometrijskih motiva. Prvi predmet je pronađen u kvadratu C-8, a ostatak u kvadratu VIII-3. Komparativni primjerci odgovaraju kontekstu 1. st.[975] Konačno, nekom od ranije spomenutih konjskih okova pripada i brončani jezičak pravokutne forme, sa kružnom glavom na jednom rubu (Kat. br. 692). Pronađen je u četvrtom iskopu kvadrata VIII-2.

[972] BISHOP 1988, 157.
[973] BISHOP 1988, 157.
[974] BISHOP 1988, 169.
[975] BISHOP 1988, 167-168.

Slika 65. *Razvodnik konjske orme (Foto: Z. Alajbeg)*

Iduća skupina predstavlja raznovrsne dekorativne elemente, tj. privjeske konjske orme. Vrijedi istaknuti dva predmeta koji su mogli služiti kao razvodnici. Prvi ima formu lunulastog privjeska sa falusoidnim završetkom na jednom, odnosno zatvorenom šakom na drugom rubu, što prema opisu odgovara tipu 10a (Kat. Br. 693).[976] Dok su na rubovima slabo sačuvane lunulaste dekoracije ili ostatci ušica, po sredini dna i vrha su sigurno identificirane kružne ušice, od čega se na manju kopča privjesak u obliku suze tipa 4,[977] a na gornju veliku dvije kopče trapezaste forme tipa 7c.[978] Ista kopča se javlja i na drugom privjesku koji ima stiliziranu formu poprsja lava u reljefu, sa velikom kružnom ušicom (Kat. Br. 694). Prvi je pronađen unutar drugog iskopa u kvadratu IX-2, a drugi tijekom konzervacije arhitekture 1981. god. Izravne usporedbe pronalazimo na lokalitetima *Lunt* i *Rheingönheim*,[979] dok su slične komparativne skupine zabilježene i u kontekstima jadranskog lokaliteta Tilurij.[980]

[976] BISHOP 1988, 154.
[977] BISHOP 1988, 147.
[978] BISHOP 1988, 161.
[979] BISHOP 1988, 155.
[980] SANADER & TONČINIĆ 2010, kat. br. 89-90.

Slika 66. *Zoomorfni privjesak konjske opreme (Foto: Z. Alajbeg)*

Najveću skupinu čine privjesci tipa 4, i to listolikog oblika (Kat. Br. 695-705), u obliku suze (Kat. Br. 706-708) i konačno pripadajući dijelovi ušica (Kat. Br. 709-710).[981] Među njima razlikujemo one izdužene listolike forme sa geometrijskim dekoracijama (Kat. Br. 701-702, 704), sa višestruko naglašenom listolikom formom bez dekoracije (Kat. Br. 695-700, 705) i jedan primjerak sa po dva niza koncentrični kružnica postavljenih po rubu listolike forme (Kat. Br. 703). Pronađeni su kao skupini nalazi u kvadratu IX-2, unutar drugog ili trećeg iskopnog sloja. Komparativne primjerke pronalazimo u kontekstu 1. st., na obližnjem Tiluriju[982] i Burnumu.[983] Posebno valja izdvojiti nedefiniran tip kružnog privjesaka sa spiralnom dekoracijom i ušicom pri vrhu (Kat. br. 711).

[981] BISHOP 1988, 147.
[982] SANADER & TONČINIĆ 2010, kat. br. 82-86; 93-95; 97-99.
[983] BORZIĆ et al. 2014, 274, sl. 37.; 258, sl. 15.

Privjescima pripada i skupina tzv. falera kružne forme sa središnjom perforacijom. Sa sigurnošću izdvajamo dvije falere ukrašene nizom koncentričnih kružnica (Kat. Br. 712-713), dok preostale možemo sa oprezom pripisati istoj skupini (Kat. br. 714-718).[984] Komparativne primjerke pronalazimo na Burnumu.[985] Konačno, sitnim dekorativnim elementima pripadaju i male dekorativne zakovice sa udubljenom glavom (Kat. br. 719-723).

Posljednja izdvojena skupina odgovara dekorativnim elementima okova za sedlo. Imaju pravokutnu formu sa rebrastim ispupčenjima i geometrijskim dekoracijama na vanjskoj površini (Kat. br. 724-725). Pronalazimo ih u kvadratima D-2 i VIII-2. Komparativni primjeri odgovaraju prvoj polovici 1. st.[986]

Slika 67. *Listoliki privjesak konjske orme (Foto: Z. Alajbeg)*

[984] BISHOP 1988, 135-141.
[985] BORZIĆ et al. 2014, 225, sl. 6; 232, sl. 23.
[986] FRANKE 2009, Kat. br. 665, 668.

3.12.2. Dijelovi nošnje (T. 178-181)

Ovoj skupini pripada manji broj nalaza korišten za povezivanje tkanine, odnosno predmet isključivo dekorativne i duhovne dimenzije. U tom smislu ih dijelimo na dvije podskupine: fibule i privjesci. Ukupno je dokumentirano i kataloški obrađeno 14 predmeta, od čega je gotovo cjelokupan materijal izrađeni od bronce, sa tek jednim srebrenim primjerkom.

3.12.2.1. Fibule

Fibula ili kopča (još prijevoda: pređica, spona) ima višestruku ulogu predmeta svakodnevne, odnosno utilitarne namjene, od čega je primarna svrha kopčanje odjeće, dok sekundarno možemo promatrati i dekorativnu ulogu. Prvi razvijeni oblici pojavljuje se u brončano doba, a formirani su od jednostavno presavijene žice.[987] Razvojem latenskog tipa sa spiralom i ukrašenim lukom, dalje nastaje čitav niz tipološki različitih grčkih, etrurskih i rimskih oblika.

Osnovni konstruktivni element svake fibule je tijelo i igla, od čega se dalje tijelo raščlanjuje na glavu, luk i noge. Na glavi je smješten spiralni ili zglobni mehanizam za kopčanje igle, izrađen u jednom komadu ili naknadno učvršćen na tijelo fibule.[988] Luk razlikujemo izvedbom presjeka, širinom i dekorativnim elementima, a on se dalje nastavlja na nogu fibule čija osnovna uloga je različito izveden držač igle.

Pripadnost statusu, dobu ili spolu na temelju određenog tipološkog oblika nije moguće jednobrazno promatrati. Moguće je zaključiti tek da fibule većih dimenzija imaju funkciju pridržavanja težih materijala i obrnuto, dok luksuzne dekorativne fibule češće identificiramo sa ženama, izuzev primjera u vlasništvu muškaraca na poziciji visokih dužnosnika. Jednako tako, određene fibule možemo povezivati gotovo isključivo sa militarnim kontekstom, kao što su *Aucissa* ili koljenasti tip.[989] Na kraju vrijedi istaknuti da su fibule izrađivane tehnikom kovanja ili lijevanja, uz potrebe kasnijih ručnih dorada.

[987] LISIČAR 1979, 7-23.
[988] IVČEVIĆ 2002, 232.
[989] IVČEVIĆ 2002, 233.

3.12.2.1.1. Fibule s lokaliteta Gračine (T. 178-181/Kat. br. 726-738)

Tijekom sustavnih arheoloških istraživanja na lokalitetu Gračine pronađeno je ukupno 13 fibula, koje prema osnovnim tipološkim kriterijima možemo raščlaniti na sljedeće podskupine: lučne-zglobne, koljenaste, omega i zoomorfne. Gotovo svi primjerci su izrađeni u kombinaciji kovanja i lijevanja bronce ili presavijene brončane žice, sa tek jednom srebrenom fibulom.

Prvoj skupini odgovara široko rasprostranjen tip zglobne fibule koju karakterizira trokutasti luk sa suženjem prema nozi nosi naziv prema čuvenoj bitci kod Alesija, zbog čega se često identificira sa fibulama u vlasništvu legionara. Nekoliko autora se bavi pitanjem identifikacije brojnih razvojnih inačica koje doživljava ovaj tip,[990] od čega posebno vrijedi istaknuti rad Stefana Demetza utemeljen na morfologiji luka i pripadajućeg ukrasa. U tom smislu ih raščlanjuje na dvije veće skupine (*DEMETZ I* i *II*), odnosno čitav niza manjih varijacija. Iako nedostaje sažetija kronološka homogenost, ovaj tip možemo datirati u period od polovice 1. st. pr. Kr. do srednjeaugustovskog razdoblja kada ga zamjenjuje *Aucissa* tip.[991]

Primjer pronađen na lokalitetu Gračine odgovara hibridnom ili prijelaznom tipu *Alesia DEMETZ I*. Zastupljen je osnovni element trokutastog luka koji se sužava prema nozi, ali istodobno se javlja trokutasto oblikovana noga koja završava nizom manjih kružnih pločica što je karakteristično za fibule tipa *Aucissa*. Vanjska površina luka je vjerojatno ukrašena određenim vegetabilnim dekoracijama kakve ne pronalazimo među ponuđenim *Demetz* tipovima. Na primjerku sa Gračine moguće je prepoznati reljefnu središnju os iz koje se širi listolika forma ukrasa izvedena od niza točkastih elemenata. Prijelaz u zglobnu os je naglašena horizontalnom profilacijom, dok igla leži na povijenoj ušici noge. Konačno valja istaknuti jedan gumbasti privjesak i dva niza kružnih karičica obješenih na iglu. Potonji privjesak ima formu gumba ili štita, sa pločastim presjekom i istaknutom središnjoj dekoracijom od niza reljefnih kvadratnih elementa unutar manje kružne forme (Kat. br. 726). Pronađen je u kvadratu IX-3, unutar trećeg iskopnog sloja. Morfološki komparativan primjerak hibridne ili mješovite fibule pronalazimo na lokalitetu Ličkog Ribnika u Sloveniji, sa izuzetkom dodatka kuglica na zglobnoj osi i drugačije dekoracije na luku.[992]

[990] ETTLINGER 1973; GUŠTIN 1991; FEUGÈRE 1985; BOURA 2005.
[991] DEMETZ 1999, 156-157.
[992] DRINIĆ & TONC 2014, 207, T. 3. br. 4.

Slika 68. *Fibula tipa Alesia (Foto: Z. Alajbeg)*

Najbrojnija skupina fibula među materijalom na Gračinama pripada iznimno popularnom *Aucissa* tipu. Takav naziv nosi prema istoimenom keltskom proizvođaču čiji pečat je nerijetko otisnut na zaglavnoj pločici. Osnovna karakteristika je fibula „D" presjeka sa polukružnim lukom trakastog, polukružnog ili kružnog presjeka, pravokutnom pločicom i mehanizmom na zaglavlju, te kratka noga sa trokutasto oblikovanim nosačom i dugmetastim završetkom.[993] Dakako, razvija se čitav niz tipoloških inačica koje datiramo u period od posljednje četvrtine 1. st. pr. Kr. do kraja 1. st. po Kr. Ovaj tip je uglavnom dokumentiran među militarnim materijalom, a vrlo rijetko u kontekstu civilnih ženskih grobova.

Na Gračinama izdvajamo ukupno pet (5) nalaza ovog tipa, koje pripadaju dvjema različitim inačicama. Prvoj skupini odgovaraju primjeri tzv. klasičnog tipa *Aucissa* fibule sa vrpčastim lukom i ukrašenim središnjim uzdužnim rebrom. Oba primjerka imaju pravokutnu pločicom sa zglobnim mehanizmom, kratkom trokutastom nogom i dugmetastim završetkom (Kat. br. 727-728). Pronađeni su na pozicijama kvadrata X-3 (Iskop IV) i A-7 (dno kulturnog

[993] ŠEPAROVIĆ 1998, 177-178.

sloja). Druga skupina od tri primjerka razlikuje se tek lukom kružnog presjeka, dok su preostale karakteristike identične prethodnoj. Zajednički element je i dekoracija luka sa uzdužnom središnjom profilacijom, ispunjenom nizom sitnih kružnih motiva (Kat. br. 729-731). Pronađeni su na pozicijama A-9 (Iskop III) i IX-1 (Iskop II). Brojne komparativne primjerke možemo pronaći na jadranskim lokalitetima, na obližnjem Mogorjelu,[994] a osobito među Burnumskim[995] i Tilurijskim materijalom.[996]

Slika 69. *Fibula tipa Aucissa (Foto: Z. Alajbeg)*

Posljednji nalaz fibule sa polukružnim lukom i dvostrukom iglom, identificiramo sa tzv. jadransko-dalmatinskom inačicom fibule *Aucissa*. Luk ima polukružnu formu trakastog presjeka. Iznad zglobnog mehanizma javlja se proširena pravokutna pločica sa nizom manjih kružnih dekoracija, a igle su pričvršćene na horizontalnoj pločici sa izvijenim rubovima (Kat. br. 732). Pronađena je u kvadratu C-8, unutar trećeg iskopnog sloja. Možemo ga usporediti sa sličnim primjercima pronađenim na lokalitetima Tilurij i Mogorjelo, u kontekstu 1. st.[997]

[994] BUSULADŽIĆ 2008, 24, kat. 1-3.
[995] JADRIĆ-KUČAN & ZANINOVIĆ 2015, 68 (Varijanta I i II).
[996] SANADER & TONČINIĆ 2010, Kat. br. 62-74; IVČEVIĆ 2017, Kat. br. 252-256.
[997] TABAK & TONČINIĆ & PETRIČEVIĆ 2012, 17-18, sl. 12; BUSULADŽIĆ 2008, 24-25, kat. br. 4.

Slika 70. *Jadransko-dalmatinska inačica fibule tipa Aucissa (Foto: Z. Alajbeg)*

Sljedeću skupinu čine dva primjerka fibule izrađene od presavijene brončane žice u obliku slova omega (Kat. br. 733-734). Žica ima zaobljen ili kružni presjek koji se stanjuje prema kraju, sa izvijenim završetcima u obliku žira. Na žicu je navučena igla kružnog presjeka sa kružnom ušicom pri vrhu. Pronađene su na pozicijama A-1 (Iskop II) i B-9 (Iskop III). Komparativne primjerke pronalazimo u kontekstu kasnoaugustovskog i klaudijevskog vremena.[998]

Slika 71. *Fibula tipa omega (Foto: Z. Alajbeg)*

[998] ORTISI & PRÖTEL 2002, 45, Kat. 428-432; BUSULADŽIĆ 2008, 26-27, kat. br. 12.

Jedan primjer odgovara skupini zoomorfnih fibula. Osnovna karakteristika je srebrena pločica trakastog presjeka, sa ostatkom mehanizma za iglu i povijenog držača na poleđini. Pločica ima formu ribe sa nizom urezanih kratkih lunulastih crtica koje imitiraju ljuske, i jednom većom kružnom profilacijom na poziciji glave (Kat. br. 735). S oprezom valja zaključiti da je udubljena profilacija na glavi bila ispunjena staklom ili poludragim kamenom čime je pospješena dekorativna dimenzija i svrha imitacije oka. Pronađena je u kvadratu D-6, unutar drugog iskopnog sloja. Identični mehanizmi i morfološki oblici sa nešto drugačijim zoomorfnim predstavama, javlja se na dunavskoj utvrdi *Burghöfe* u kontekstu kraja 1. i početka 2. st.[999]

Slika 72. *Zoomorfna fibula (Foto: Z. Alajbeg)*

Posljednja skupina fibula odgovara koljenastom tipu. Nastaju iz sjevernoeuropskih[1000] ili tipova snažno profiliranih fibula,[1001] a dokumentiramo ih u kontekstu brojnih provincija od Britanije do Sirije. Uglavnom se predlaže nešto širi kronološki okvir korištenja, od 1.-3. st.[1002]

[999] ORTISI & PRÖTEL 2002, 44, Kat. 417-422.
[1000] ALMGREN 1923, 111.
[1001] PEŠKAR 1972, 95.
[1002] BOJOVIĆ 1983, 53.

Primjerci sa lokaliteta Gračine imaju tipičnu koljenastu formu sa kratkom nogom i valjkastim zglobnim mehanizmom igle, ali i određenim tipološkim varijacijama. Dvije fibule su izrađene od lijevane bronce, od čega prva ima luk ovalnog presjeka sa pravokutnom pločicom za nasad igle (Kat. br. 736), dok druga ima formu poligonalnog presjeka koji završava trnom i sidrastim nosačem dvostruke igle (Kat. br. 737). Posljednji primjerak je izrađen od srebra, a ima nešto blažu koljenastu formu sa izraženim bifidnim presjekom luka i dugmetastim završetkom. Nosač igle je izveden sa manjim dekorativnim profilacijama u formi slova „G“ (Kat. br. 738). Na žalost nisu nam poznate pozicije pronalaska, obzirom da predmetima nedostaju inventarni brojevi, a što je posljedica skupine neinventariziranog materijala ili naknadnog čišćenja. Komparativni primjerci se često pronalaze na lokalitetima militarnog karaktera, pa tako i na jadranskim vojnim logorima Tilurij[1003] i Burnum,[1004] tijekom 2.-3. st.

Slika 73. *Srebrena fibula koljenastog tipa (Foto: Z. Alajbeg)*

[1003] TABAK & TONČINIĆ & PETRIČEVIĆ 2012, 17, sl. 11c.
[1004] JADRIĆ-KUČAN & ZANINOVIĆ 2015, 70; BORZIĆ et al. 2014, 194, sl. 6.

3.12.2.2. Nakit s lokaliteta Gračine (T. 181/Kat. br. 739)

Među obrađenim materijalom identificiramo tek jedan primjer nakita u formi falusoidnog privjeska (Kat. br. 739). Privjesak ima sačuvanu kružnu ušicu zbog čega pretpostavljamo da se nosio na ogrlici, dok forma upućuje na određenu apotropejsku dimenziju razmišljanja kod vlasnika. Nije poznat inventarni broj kao ni pozicija pronalaska na lokalitetu Gračine. Komparativan primjerak pronalazimo među opremom burnumskih vojnika,[1005] dok se ista forma sa nešto većom ušicom pripisuje konjskoj opremi iz konteksta 1. st. u Tiluriju.[1006]

Slika 74. *Privjesak falusoidnog oblika (Foto: M. Rašić)*

[1005] BORZIĆ et al. 2014, 200, .sl. 23.
[1006] TABAK & TONČINIĆ & PETRIČEVIĆ 2012, 16, sl. 8.

3.12.3. Medicinski pribor s lokaliteta Gračine (T. 182/Kat. br. 740-742)

Visoka razina razumijevanja i prakse u zdravstvenoj kulturi Rimljana, rezultat je utjecaja Grčke i Orijenta čiji pojedinci nerijetko obavljaju i dužnosti liječnika. Ovaj tip zvanja ili dužnosti potreban je u svim sferama društva, a na osobit način među vojnicima koji razvijaju i određene oblike prevencije. Veća skupina osnovnog pribora koji omogućuje pripravu i primjenu lijekova te različite kirurške zahvate do suvremenog vremena nije značajno mijenjala svoju formu. Takva činjenica otežava prepoznavanje razvojnih tipoloških formi i s tim povezanih kronoloških okvira.[1007]

Među obrađenim materijalom s lokaliteta Gračine, identificiramo svega tri predmeta koji odgovaraju medicinskom priboru, a pripadaju različitim podskupinama instrumenata: listolika sonda, žlica i špahtla.

Prva skupina listolike sonde je iznimno čest medicinski predmet koji se koristi kao podloga za razrezivanje kože te oticanje krvi i gnoja, dok zadebljanje na suprotnom vrhu služi za paljenje rane.[1008] Primjer s lokaliteta Gračine izrađen je od duguljaste brončane žice sa listolikim vrhom i plitkim središnjim rebrom, ispod kojeg se javlja kuglasto zadebljanje koje sprječava da se krv ocijedi niz držač. Držač ima glatku formu sa zašiljenim krajem, što je zapravo raritet među ovom vrstom instrumenta (Kat. br. 740).

Druga skupina čini primjer tipične žlice koja se koristi za pripravljanje medikamenata. Izrađena je od duguljaste brončane žice sa glatkim držačem i ovalnim plitko udubljenim završetkom (Kat. br. 741).

Konačno, javlja se i tip špahtle koja ima višestruku primjenu, a pojavljuje se među medicinskim ili priborom za izradu medikamenata, odnosno u potpuno nepovezanoj skupini toaletnog i slikarskog alata. Primjer s lokaliteta Gračine izrađen je od duguljaste brončane žice sa glatkim držačem, ulomkom pravokutne špahtle pri vrhu, i oštrim završetkom na dnu (Kat. br. 742).

Spomenuti pribor nema poznatu poziciju pronalaska, ali unatoč tome na temelju općeg konteksta lokaliteta Gračine ali i komparativnog materijala sa obližnjih nalazišta,[1009] ipak se može predložiti datacija u vrijeme 1. st.

[1007] KÜNZL 1982; MÜLLER 2002, 207-208; DAVIES 1970, 84-85.
[1008] GREGL 1982, 180.
[1009] BORZIĆ et al. 2014, 192-193, sl. br. 2-4; IVČEVIĆ 2017, 261, kat. br. 289-290; TABAK & TONČINIĆ & PETRIČEVIĆ 2012, 20, sl. br. 19.

3.12.4. Alati (T. 183-184)

Ovu skupinu čini manji broj nalaza svakodnevne namjene koje možemo promatrati kao alat ili predmete kućnog inventara. Osnovna kategorizacija čini podjelu na ključeve, strugač, igle za šivanje i ostali alat. Materijal je izrađen uglavnom od željeza, sa izuzetkom brončanih igala i strugača. Ukupno je dokumentirano 15 ulomaka, od čega ih je kataloški obrađeno pet.

3.12.4.1. Ključevi s lokaliteta Gračine (T. 183/Kat. br. 743)

Sa svrhom zaštite osobnih pokretnina koje imaju određenu ekonomsku, sentimentalnu ili dr. vrijednost, kroz povijest se javljaju različiti mehanizmi protekcije. Prvi oblici se javljaju još u prapovijesti, a sastoje se od obične drvene grede, zasuna, pričvršćenog na nosače na vratima i prostoru uz vrata.[1010] Nešto složeniji tip identificiramo na prostoru Mezopotamije i Egipta, krajem 2. i početkom 1. tisućljeća prije Krista. Brava i ključevi su izrađeni od bagremovog ili palminog drveta, dok mehanizam funkcionira na principu okomito postavljenih zatika koje su se uglavljivale unutar horizontalno postavljenog zasuna.[1011] Na istom principu, ali nešto drugačijeg izgleda, funkcionira i jedan od Grčkih mehanizama zaštite, Lakonski tip, kojeg Plinije Stariji pripisuje izumu Teodora iz Samosa.[1012] Rimljani također preuzimaju Lakonski tip brave, ali ga unapređuju ugradnjom metalne opruge u kućištu brave, zaticima različitih oblika i veličina, a konačno dodaju ključanice u formi slova I ili L.[1013]

Na Gračinama izdvajamo ukupno četiri željezna nalaza koji odgovara tipu kliznih rimskih ključeva.[1014] Imaju identičnu formu različitog stupnja sačuvanosti, zbog čega izdvajamo tek jedan kataloški primjer (Kat. br. 743). Drška i kraći vrat imaju pravokutni presjek koji završava glavom u obliku slova L, sa šest do osam zubova. Na vrhu drške je sačuvan prstenasti otvor za nošenje ključa. Pronađeni su na različitim pozicijama kvadrata C-9 (Iskop I) i D-5 (Iskop II).

[1010] ALLEN 1996, 154.
[1011] HADDAD 2016, 62.
[1012] PLINIJE, NH 7. 198.
[1013] ALLEN 1996, 164.
[1014] MANNING 1985, 93.; BIRLEY 1997, 13.

Sudeći prema ostalom materijalu na Gračinama, možemo ih smjestiti u kontekst 1. st., iako se javljaju u širokom vremenskom okviru od 1. st. pr. Kr. do 4. st. Komparativne primjerke često pronalazimo na jadranskim nalazištima.[1015]

Slika 75. *Željezni ključ kliznog tipa (Foto: Z. Alajbeg)*

3.12.4.2. Strugač s lokaliteta Gračine (T. 183/Kat. br. 744)

Strugač ili *Strigilus* koristi se kao alat za čišćenje sloja ulja, znoja, prašine i dr. prljavština nakon kupanja. Izrađeni su lijevanjem u formi slova L, sa udubljenjem po sredini presjeka, te drškom cilindričnog ili trakastog oblika. Često su ukrašeni geometrijskim, florealnim ili figuralnim motivima, a rjeđe na vanjskoj površini sadrže i potpis majstora ili vlasnika.[1016] Primjerak s lokaliteta Gračine je izrađen od bronce i presavijen u formi slova L. Na vanjskoj površini je urezana listolika dekoracija. Drška ručke je odlomljena (Kat. br. 744). Pronađen je u kvadratu D-1 unutar prvog iskopnog sloja. Komparativne primjerke pronalazimo u kontekstu 1. st.[1017]

[1015] VUČKOVIĆ 2016, kat. br. 10-19; BORZIĆ et al. 2014, 205, 34; 264, 23; TABAK & TONČINIĆ & PETRIČEVIĆ 2012, 21, sl. 22.
[1016] IVČEVIĆ 2002, 336.
[1017] BORZIĆ et al. 2014, 200, sl. 20.

3.12.4.3. Igle za šivanje s lokaliteta Gračine (T. 183/Kat. br. 745-746)

Igle ovog tipa koriste se za šivanje različite tkanine. Ne postoji osobit tipološki razvoj, zbog čega ih razlikujem s obzirom na namjenu, koja je određena brojem i oblikom rupice za nit. Pronalazimo ih jednako na vojnim i civilnim nalazištima u o kontekstu od 1. do 5. st.[1018]

Dva primjerka s lokaliteta Gračine izrađena su od bronce, a imaju identičnu šiljastu formu koja se širi prema vrhu sa kvadratnim završetkom i pravokutnom ušicom (Kat. br. 745-746). Pronađeni su u kvadratima C-2 i C-3, unutar sonde ili drugog iskopnog sloja. Komparativne primjerke pronalazimo i na jadranskim lokalitetima.[1019]

3.12.4.4. Ostali alati (T. 184/Kat. br. 747)

Tijekom istraživanja pronađeno je više primjera raznovrsnih alatki koje fizički na žalost nije moguće identificirati. Postoji mogućnost da je ova skupina zagubljena među materijalom u starom Regionalnom Zavodu u Mostaru zbog čega ćemo za ovu raspravu izdvojiti tek navode iz terenskog inventara predmeta u razdoblju od 1977.-1980. god. Redom su pronađeni željezni kosor,[1020] dva željezna okova tipa T sa po dvije kružne perforacije,[1021] željezna sjekira,[1022] željezno dlijeto,[1023] željezni nož[1024] i željezni čekić.[1025]

Uspješno je identificiran tek jedan željezni klin pravokutnog presjeka sa polukružnom ušicom pri vrhu (Kat. br. 747). Po svoj prilici je služio kao šatorski klin. Na žalost nema jasnu poziciju pronalaska.

[1018] MANNING 1985, 35.
[1019] IVČEVIĆ 2017, 260, kat. 277-278; BORZIĆ et al. 2014, 195, sl. 9.
[1020] ATANACKOVIĆ SALČIĆ 1978, Inv. 1, Kv. D-0, iskop IV-V, dim.: 31.5 x 14.5 x 3.5cm.
[1021] ATANACKOVIĆ SALČIĆ 1978, Inv. 166 i 167, Kv. I-2, dim.: 14 x 9.5 x 1cm i 14.5 x 14 x 1.5cm.
[1022] ATANACKOVIĆ SALČIĆ 1979, Inv. 79, Kv. IV-5, sonda-iskop III, dim.: 19.5 x 8.5 x 2cm.
[1023] ATANACKOVIĆ SALČIĆ 1980, Inv. 121, Kv. VIII-3, iskop III, dim.: 10.5 x 0.8cm.
[1024] ATANACKOVIĆ SALČIĆ 1980, Inv. 122, Kv. VIII-3, iskop III, dim.: 30 x 4 x 2cm.
[1025] ATANACKOVIĆ SALČIĆ 1980, Inv. 123, Kv. VIII-3, iskop III, dim.: 7.5 x 6.5 x 2.5cm.

3.12.5. Votivni predmeti (T. 185/Kat. br. 748)

Ovoj skupini odgovara samo jedan primjer manje srebrene figurine s reljefnim likom rimskog boga Merkura. Lik je prikazan nagao, ogrnut plaštom preko lijevog ramena. U lijevoj drži kožnu trorogu vreću s novcem-*marsupium*, dok je desne ruka sačuvana samo do lakta. Na glavi nosi putnički šešir-*petasos* sa slabo sačuvanim krilcima (Kat. br. 748). Figurica leži na plitkom pravokutnom postamentu i vjerojatno je služila kao kućna bogomolja. Pronađen je u kvadratu VII-3 unutar trećeg iskopnog sloja. Odgovara stilsko-umjetničkim karakteristikama izrade julijevsko-klaudijevske epohe, zbog čega ga datiramo u prvu pol. 1. st. Komparativne figurine pronalazimo u zbirci ZMS, a koji su pristigli sa lokaliteta u Albaniji i Epiru.[1026] Slične analogije možemo pratiti i na panonskim nalazištima.[1027]

Slika 76. Srebrena figurina Merkura (Foto: Z. Alajbeg)

[1026] BUSULADŽIĆ 366, Kat. br. 1-3.
[1027] TADIN 1979, T. XIII, sl. 21, T. XIV i T. XV.

3.12.6. Zaključak o metalnim nalazima sa lokaliteta Gračine

Ukupno je dokumentirano 176 metalnih nalaza od čega je kataloški obrađeno njih 166 (94.3%). Materijal dijelimo na različite kategorije: vojna oprema, dijelovi nošnje, medicinski pribor, alati i votivni predmeti.

Najveću skupini čine predmeti vojne opreme (143) koju na osnovu upotrebe dalje razvrstajemo na oružje (9.8%), zaštitnu opremu (24.4%), osobnu opremu (35%) i konjsku opremu (30.8%). Među oružjem prepoznajemo vrhove i petice koplja (6), balističke projektile (5) i dijelove korica od mača (3). Zaštitnu opremu čine ostatci obručastog – *lorica segmentata* (33), te po jedan ulomak karičastog – *lorica hamata* i mješovitog tipa - *lorica squamata* i *hamata*. Obručasti oklop pripada tipovima *Corbridge* (29) i *Newstead* (4). Osobnu opremu čine primjeri pojasnog okova (9), pojasnih kopči (2) i vojne pregače (39). Posljednju skupinu konjske opreme dijelimo na razvodnike (4), okov remena (7), privjeske (19), falere (7), zakovice (5) i okove sedla (2). Materijal se uglavnom datira u period 1. st., sa izuzetkom korica od mača koje se u ovoj formi javljaju tijekom prve polovice 2. st. Dio ofenzivnog naoružanja zbog tipološke unificiranosti može imati nešto širi kronološki okvir (1.-3. st.). Materijal pronalazimo unutar svih zastupljenih iskopnih slojeva, od čega su najbrojniji unutar drugog (43), trećeg (37) i četvrtog (21), srednje zastupljeni u slojevima pet (6) i jedan (3), odnosno vrlo rijetko u dubljim slojevima šest (1), sedam (1) i osam (1). Prostorno odgovaraju uglavnom objektu III (79), nešto rjeđe objektu II (37), dok ostatak nema poznatu poziciju pronalaska (27).

Drugu skupinu čine dijelovi nošnje (14) koje dijelimo na fibule (13) i nakit (1). Fibule dalje razvrstajemo na tipove *Alesia* (1), *Aucissa* (5), jadransko-dalmatinska inačica *Aucissa* (1), omega (2), zoomorfna (1) i koljenasta (3). Nakitu odgovara tek jedan primjer falusoidnog privjeska. Datiramo ih najčešće u period od pol. 1. st. pr. Kr. do kraja 1. st. Izuzetak su fibule koljenastog tipa koje odgovaraju razdoblju od 2.-3. st. Poznate pozicije pronalaska odgovaraju iskopnim slojevima dva (3), tri (4) i četiri (1), uglavnom unutar objekta III (8) i tek jedan primjer u objektu II.

Treća skupina medicinskog pribora razvrstana je na po jednu alatku tipa sonda, žlica i špahtla. Nemaju poznatu poziciju pronalaska, a temeljem općeg konteksta odgovaraju periodu 1. st.

Četvrta i srednje zastupljena skupina odgovara alatima koje razvrstavamo na ključeve (4), strugač (1), igle za šivanje (2) i ostali alat (8). Materijal uglavnom nije tipološki raznolik,

izuzev skupine ostalog alata koja se uglavnom temelji na podatcima iz inventarne knjige, a svjedoči o primjerima kosora, okova tipa „T“, sjekire, dlijeta, noža, čekića i klina. Cjelokupan materijal datiramo u period 1. st., sa izuzetkom igli za šivanje koje zbog tipološke unificiranosti možemo pratiti u kontekstima do 3. st. Pozicije pronalaska materijala su skromno poznate, a odgovaraju iskopnim slojevima jedan (2) i dva (1), unutar objekta III (3) i II (1).

Posljednja skupina odgovara votivnim predmetima, od čega prepoznajemo tek jednu srebrenu figurinu sa reljefnim likom Boga Merkura. Datirana je u 1. st., a pronalazimo je u trećem iskopnom sloju, unutar objekta III.

Konačno, kronološki okvir cjelokupnog materijala odgovara ranije obrađenim skupinama, sa naglaskom na veću količinu predmeta iz konteksta 1. st. Također, važno je naglasiti da prepoznajemo tek jedan predmet lokalne produkcije koji odgovara fibuli jadransko-dalmatinske inačice *Aucissa* tipa, dok ostatak materijala uglavnom možemo pripisati importnoj robi.

3.13. Koštani nalazi s lokaliteta Gračine (T. 186-187/ Kat. Br. 749-754)

Manja skupina materijala izrađena je od bjelokosti i jelenih parožaka. Njihova primjena je utilitarna a koriste se kao alatke, nakit, medicinski pribor, igračke kockice ili za druge slične namjene. Takav karakter podrazumijeva znatno veći broj predmeta koji su češće izrađeni od običnih životinjskih kostiju korištenih nakon ishrane. Na žalost, nemamo traga takvoj skupini materijala sa istraživanja na Gračinama, što je vjerojatno rezultat odbačenih i potrošenih predmeta koji nisu prepoznati kao artefakti.

Na Gračinama je ukupno dokumentirano šest predmeta koje prema uporabi razvrstavamo na skupine nakita, alatki i medicinskog pribora.

Među nakitom identificiramo tek jedan primjer odlomka kutije u kojoj se čuvao nakit. Obično su izrađene od dvostruke kosti koja može imati i metalni preklopni mehanizam. Primjer s lokaliteta Gračine ukrašen je nizom urezanih linija na rubovima širih vanjskih površina i jednim središnjim rebrom (Kat. Br. 749). Pronađen je u kvadratu IX-3, unutar trećeg ili četvrtog iskopnog sloja.

Drugu skupinu čine predmeti oblikovani glačanjem i rezbarenjem. Od čega manje predmete prepoznajemo kao ulomke antičkog stilusa ili pisaljke korištene kao olovke. Jedan kraj stila je zašiljen za pisanje, a drugi je mogao biti različito oblikovan i prilagođen za brisanje. Primjer s lokaliteta Gračine ima sačuvan tek ulomak drške koja se sužava prema kraju, sa profiliranom glavom na vrhu (Kat. Br. 750). Drugi sitni ulomak piramidalne forme sa dugmetastim dnom, pripada nedefiniranom predmetu (Kat. Br. 751). Ostale predmete oblikovane rezbarenjem prepoznajemo kao drške za noževe izrađene od parožaka, jelenjih rogova (Kat. Br. 752-753). Komparativne primjerke pronalazimo na Burnumu, u kontekstu 1. st.[1028] Primjerci s Gračina su dokumentirani unutar trećeg iskopnog sloja u objektu III, od čega prva skupina na površini kvadrata B-7, a drške za noževe u kvadratima XI-2 i B-11.

Posljednji predmet vjerojatno ima primjenu u medicini. Izrađen je od duguljaste bjelokosti trakastog presjeka sa kružnom ušicom pri vrhu. Ušica ima vrlo sitnu kružnu perforaciju po sredini (Kat. Br. 754). Dokumentiran je u kvadratu C-8, unutar III iskopnog sloja, a kronološki odgovara kontekstu ranije obrađenog materijala.

[1028] BORZIĆ et al. 2014, 190, sl. br. 67-70; 212-214, sl. br. 55, 59-60; KAMENJARIN 2011, 115, inv. br. 3897.

Na kraju možemo zaključiti da Sirovina bjelokosti podrazumijeva importni predznak, iako proizvodnja ovakvih predmeta ne zahtjeva dugotrajan i složen proces ili posebnu opremu.[1029] Zbog toga valja pretpostaviti da su drške od jelenih parožaka izrađene *in situ*.

Slika 77. *Primjeri koštanog materijala sa lokaliteta Gračine (Foto: M. Rašić)*

[1029] KAMENJARIN 2011, 111.

4. ANALIZA ARHITEKTONSKIH OSTATAKA

U ranijem poglavlju historijata istraživanja na lokalitetu Gračine, zaključeno je kako su tijekom četiri kampanje od 1977.-1980. god., provedena iskapanja na površini od ukupno 2675 m2. Iskapanja su provedena arbitrarno, sa slojevima u visini od 15 do 20 cm. Na šire područje aplicirana je kvadratna mreža, od čega je iskopan 91 kvadrat, površine 5 x 5 m. Pronađena su četiri objekta, među kojima su rubni sjeverni i istočni, parcijalno ili vrlo skromno istraženi. Arhitektura je u osnovi ujednačena, tj. zidovi su izrađeni u tehnici grubo priklesanih kvadrica lokalnog vapnenca širine oko 60 cm. Izuzetak su zidovi širine 0,95m koje je Bojanovski dokumentirao u tri sonde izvan iskolčenog prostora, a definirao ih je kao perimetralne bedeme vojnog logora. Visina arhitekture ovisi o sadržaju tj. debljini kulturnog depozita, među kojima je najbolje sačuvan prostor hipokausta sa zidovima do 180 cm, dok je ostatak arhitekture uglavnom nizak sa nekoliko redova kamenih blokova, a varira od 40 do 80 cm.

Pojedinačno, prostorije uglavnom imaju pravokutnu ili kvadratnu osnovu izuzev jednog primjera polukružne forme na jugu objekta II. Najskromniji je sjeverni objekt I koji se sastoji od dvije djelomično otkopane prostorije, te istočni objekt IV naglašen tek iskopanim rovom uz zid. U smjeru sjever-jug zid je dokumentiran do dužine od gotovo 40 metara, a iz njega se okomito nazire niz pregradnih zidova.

U cijelosti je otkrivena površina središnjih objekata II i III, a sadrže najviše 30 prostorija od kojih je većina iskopana do zdravice i manji broj naglašen iskopavanjem rubnog rova. Prostorije južnog objekta III imaju manje površine od 9 do 20 m2, dok su sjeverne često većih dimenzija, do 55 m2. Dokumentirana su i dva otvorena dvorišta, od čega jedno između objekata II i III, i drugo manje u središtu objekta III. Također, primjetna je blaga distorzija položaja objekta III u odnosu na sve ostale, što može biti rezultat kasnijih intervencija na postojećim ili vjerojatnije izgradnja novih objekata u različitim fazama.

Sjeverno od iskopanog kompleksa na površini su vidljivi ostatci minuciozno oblikovanih kamenih blokova. U ranijim publikacijama nisu tematizirani, a tijekom istraživanja su smješteni izvan iskolčenog prostoru. U ovom radu nisu obrađeni kataloški, ali vrijedi istaknuti da je riječ o pet kamenih blokova većih dimenzija, od čega tri imaju pravokutnu formu, jedan polukružno zaobljen i jedan sa tragovima dvostrukog utora za baglame vratnica (sl. 78). Preliminarno ih interpretiramo kao ostatke porte lokaliteta Gračine.

Slika 78. *Skupina većih kamenih blokova sjeverno od iskopanog kompleksa (Foto: M. Rašić)*

Poznavanje razvojnih faza iz današnje perspektive, dodatno je otežano provedenim postupkom konzervacije arhitekture nakon iskapanja. Imamo nekoliko primjera krivih percepcija, a time i interpretacija, među kojima je najočitiji spoj objekata II i IV u njihovom sjevernom uglu. Čini se kako su objekti povezani sa tri niza horizontalnih i jednim okomitim pregradnim zidom, međutim, oni tvore arhitekturu bez ulaza i tri manja zatvorena prostora koji zbog svog položaja i površine nemaju smisla. Preliminarno možemo pretpostaviti kako je riječ o starijim substrukcijama ili čak dijelovima kanala za otpadne vode, koji su uz određenu imaginaciju nespretno konzervirani. Tome u prilog svjedoči i prijedlog tlocrta Đ. Baslera koji ovu grupu zidova, kao i neke druge, uopće ne dokumentira.[1030] Drugi primjeri se odnose na niz prostorija bez naglašenih ulaza i jedan kratki zid koji flankira objekte II i III sa zapadne strane.

Nakon objave rezultata istraživanja, koja su sadržavala uglavnom analizu arhitektonskih ostataka, otvoren je niz rasprava o tlocrtu, tj. obliku, rasporedu i površini prostorija odnosno objekata, kako bi se interpretirao karakter nalazišta. Na žalost, takva rasprava je nedostatna i uglavnom potiče na važnost objave pokretnog materijala ali i organizacije arheoloških istraživanja na širem području.

[1030] BASLER 1985, 22.

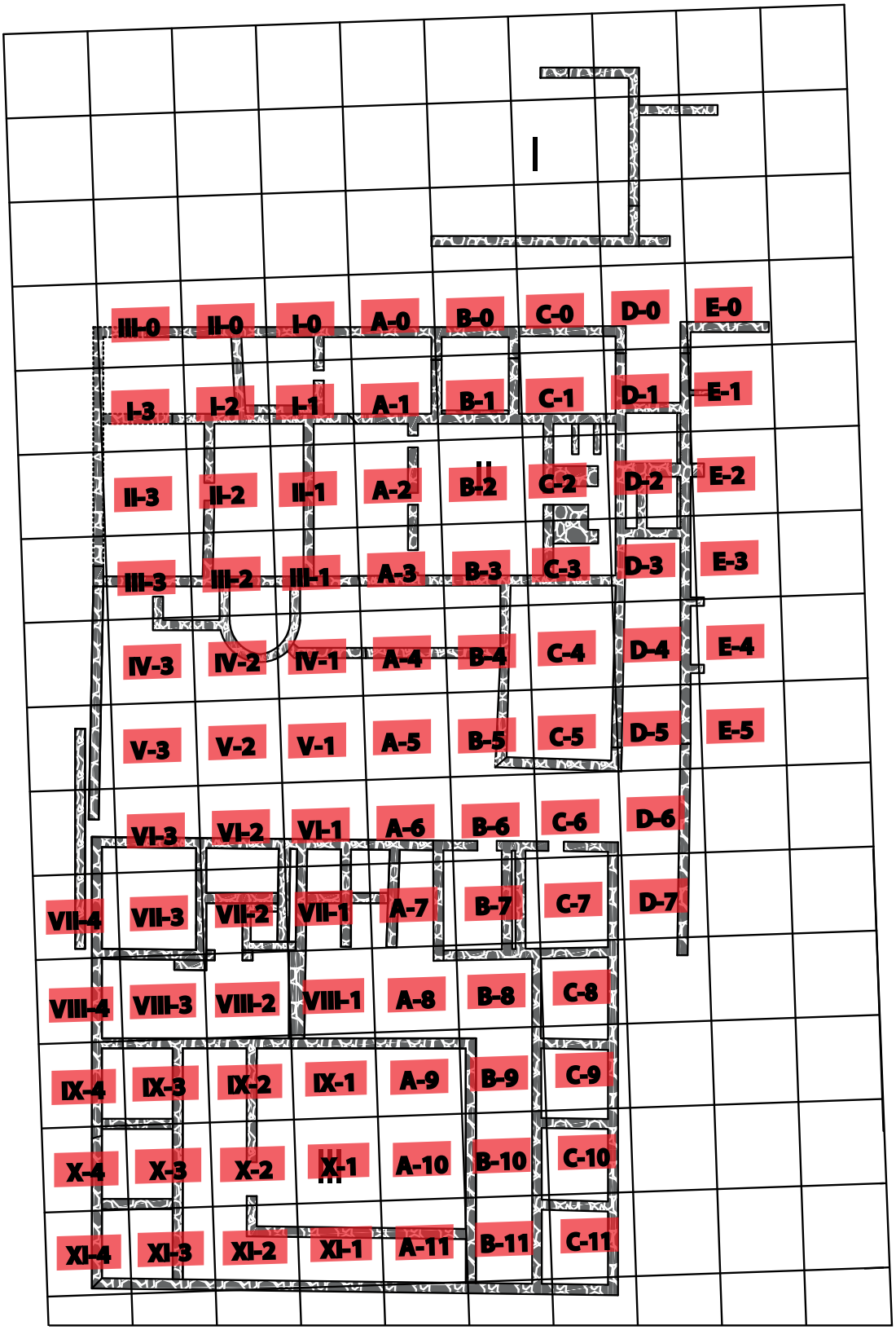

Slika 79. *Tlocrt iskopanog kompleksa sa apliciranom mrežom i nazivima kvadrata (Izradio: M. Rašić)*

4.1.Nedestruktivna istraživanja

Revitalizacija interesa za lokalitetom Gračine obnovljena je provedbom prvih nedestruktivnih istraživanja u suradnji Odjela za arheologiju Filozofskog fakulteta u Mostaru i Varšavskog nacionalnog znanstvenog centra.[1031] Istraživanja su provedena u razdoblju od 2016.-2019. god., a uključivala su terenski pregled, prikupljanje vidljivih površinskih arheoloških nalaza, analiziranje dosadašnje terenske i fotodokumentacije kao i ubiciranje GPS-om svih tragova antičkog života na širem području Ljubuškog kraja. Najperspektivniji lokaliteti su obuhvaćeni geofizičkim istraživanjima uz upotrebu mjerača otpora tla (*Geoscan Research RM85*).

Za ovu raspravu izdvojiti ćemo tek rezultate geofizičkih istraživanja na širem području lokaliteta Gračine. Na žalost, odmah valja istaknuti nekoliko nedostataka koji su razvidni na interesnom području uokolo do sada iskopane arhitekture, a očituju se kroz aktivnosti ilegalne urbanizacije i meliorizacije terena, a kao dodatni problem nametnulo se i pitanje dozvola za rad obzirom na privatno vlasništvo svih parcela u okruženju. Geološka struktura i teren na ovoj mikrolokaciji su također ponudili određena ograničenja, poput kamenih gomila formiranih sa starih istraživanja, plitkog sloja zasićenog tragovima moderne infrastrukture, i konačno visoko postavljene zdravice koja je ponegdje vidljiva i iznad tla.

Unatoč tome, istraživanjem je obuhvaćeno ukupno 4500 m2 na površinama istočno i sjeverno od iskopane arhitekture. Postavljene su kvadratne mreže u dimenzijama 40x40 i 20x20 m, uz linijska mjerenja sa rasponom od 1m. Područja koja su ukazivala na veći intenzitet otpora tla ili određene perspektivne vrijednosti, ponovno su uzorkovana ali s intervalom mjerenja smanjenim s 1 na 0,5 m. Dodatno je povećan i raspon među elektrodama kako bi maksimizirali prospekciju i dobili informacije o debljini i stanju substrukcija. Takva praksa se pokazala kao idealan pristup terenu sa ovakvim geološkim specifičnostima.[1032]

[1031] Projekt pod nazivom *Vojnici, veterani i civili u zaleđu rimske kolonije - Istraživanje antičkog kulturnog i društvenog krajolika na širem području Ljubuškog sa upotrebom nedestruktivnih metoda arheološkog istraživanja.* Grant number 2015/19/N/HS3/00886 entitled *Soldiers, Veterans and Civilians in the Hinterland of a Roman Colony. Research on the Ancient Cultural and Social Landscape of the Region of Ljubuški (Bosnia and Herzegovina) with the Use of Non-Invasive Methods of Archaeological Prospection*, awarded by National Science Centre (Poland) Odgovorni za provedbu projekta: Tomasz Dziurdzik, Tino Tomas i Mirko Rašić.
[1032] PISZ & DZIURDZIK 2019, 32.

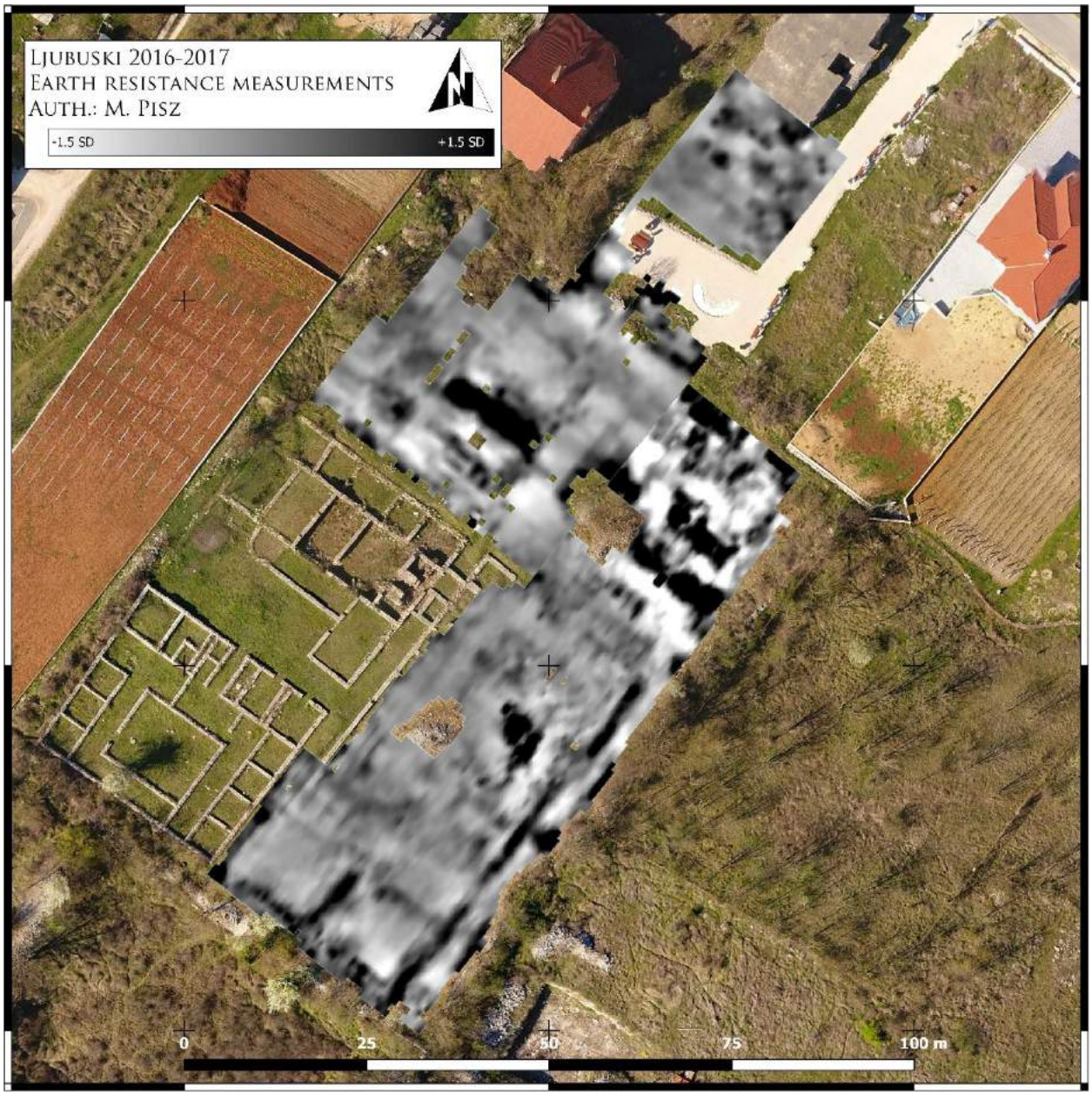

Slika 80. *Rezultati geofizičkih istraživanja aplicirani na zračni snimak dronom (Izradio: M. Pisz)*

Sudeći prema terenskom izvješću sa starih istraživanja, Bojanovski je napravio nekoliko manjih probnih sondi istočno od iskopanog kompleksa, a zbog skromnih rezultata je ustvrdio da je ovaj dio lokaliteta u potpunosti uništen. Sličan obrazac razmišljanja su pratili i kasniji autori,[1033] ipak, rezultati nam svjedoče o čitavom nizu manje ili više primjetnih anomalija (sl. 80).

[1033] BASLER 1985; DODIG 2011.

Prostorije koje u istraživanjima I. Bojanovskog prepoznajemo kao objekt I, poslije četiri desetljeća su prekrivene zemljom, zbog čega su činile dio ukupne površine geofizičkog uzorkovanja. Rezultati geofizike ukazuju da se jedan zid širi prema sjeveru i zatvara znatno veću površinu pravokutne forme. Istočni zid nije moguće pratiti zbog gomile šuta zatečene na terenu prilikom snimanja. Uokolo mjestimično prepoznajemo snažne anomalije bez osobitog reda čemu je najvjerojatnije uzrok visoka pozicija zdravice.

Najzornije anomalije su ipak na istočnom bloku, organizirane u dvije paralelne skupine koje prepoznajemo kao pravokutne zgrade sa po dva niza manjih prostorija. Na jugu završavaju sa po jednom većom kvadratnom zgradom, a čitav kompleks je flankiran izraženim anomalijama koje bi mogle predstavljati komunikacije. Kako bismo dobili što kvalitetniji uzorak, rezultati su podloženi različitim filterima (sl. 81). Nakon objave rezultata istraživanja, ustvrdili smo kako plan očigledno podsjeća na rimske barake, što bi snažno utjecalo na tumačenje karaktera nalazišta.[1034] Takve preliminarne pretpostavke moguće je potvrditi tek novim arheološkim istraživanjima.

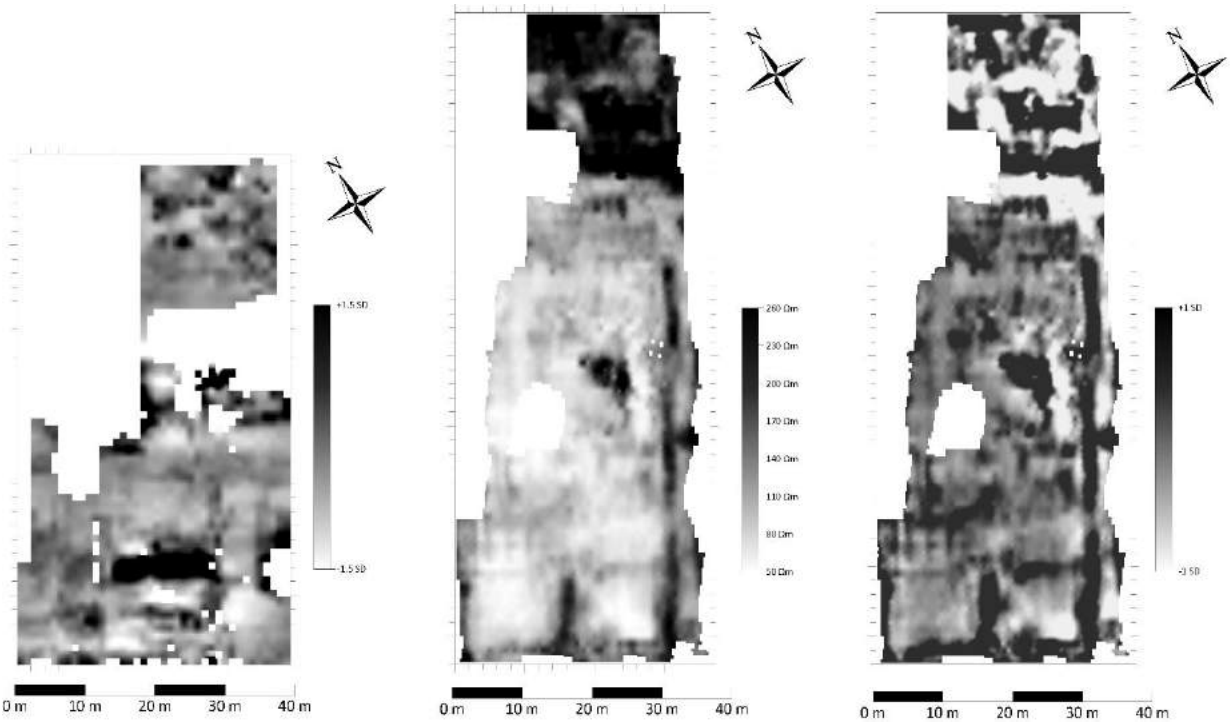

Slika 81. *Rezultati geofizike na istočnom bloku sa različito primjenjenim filterima (Izradio: M. Pisz)*

[1034] DZIURDZIK & PISZ & RAŠIĆ 2020, in press.

4.2. Nova arheološka istraživanja

Nakon gotovo četiri desetljeća organizirana su nova arheološka istraživanja na lokalitetu Gračine. Provedena su u dvije kampanje studentske terenske nastave 2017.-2018. god., u organizaciji Odjela za arheologiju Filozofskog fakulteta u Mostaru i Grada Ljubuški. Istraživački tim su činili voditelj prof. Brunislav Marijanović, i njegovi zamjenici prof. Dario Vujević, asist. Tino Tomas, asist. Mirko Rašić i asist. Nina Čuljak.[1035]

Plan iskopavanja su usmjerili rezultati geofizičkih istraživanja, tj. karakteristične anomalije detektirane mjerenjem električnog otpora tla istočno od ranije iskopane arhitekture. Zbog toga je postavljena kvadratna mreža koja obuhvaća arhitekturu iskopanu u kampanjama od 1977.-1980. god., i šire područje sjeverno i istočno sve do ruba pretpostavljenog perimetralnog bedema. Ukupna površina mreže je 10 000m2 (100 x 100m), dok su jedinice kvadrata dimenzije 10x10m s orijentacijom u pravu S-J; I-Z. Kvadrati u smjeru S-J označeni su arapskim brojevima, a kvadrati u smjeru I-Z tiskanim slovima od A do K. Novim istraživanjima je otkopana površina od gotovo 400m2, a koja obuhvaća četiri kvadrata pod nazivom F-9, F-10, G-9 i G-10.

Tijekom prve kampanje u južnim sondama je pronađen objekt (Prostorija A) kvadratne forme dimenzija 11x12m, izrađen od grubo ili nešto bolje obrađenog kamena sa dva lica. Sa istočne i zapadne strane flankiraju ga dvije pravokutne površine naboja od sitnog kamena i žbuke, koje prepoznajemo kao dijelove komunikacija sjever-jug. Dokumentirano je više stratigrafskih jedinica[1036] koje svjedoče o najmanje dvije razvojne faze i nekoliko obnova (sl. 82).

[1035] Srdačno zahvaljujem prof. Brunislavu Marijanoviću na odobrenju za objavu rezultata istraživanja, kao i svim kolegama koji su sudjelovali na terenskim istraživanjima i procesu izrade terenske dokumentacije.

[1036] S.J. 1 - Površina (trava i humus); S.J. 2 - Subhumusni sloj; S.J. 3 - Glinasti sloj s primjesama raspadnute žbuke (ispod S.J. 2.); S.J. 4 - Pjeskoviti nabijeni sloj zapadno od Zida 3 (zap. Komunikacija); S.J. 5 - Naboj od sitnog kamena ispod i unutar S.J. 4 (substrukcija); S.J. 6 - Jama, uništenje S.J. 4 i 5; S.J. 7 - Zapuna jame (sitno kamenje i zemlja); S.J. 8 - Sloj gareži uz Zid 3 - vatrište; S.J. 9 - Zid 1 (sjeverni zid u kvadratu F10); S.J. 10 - Horizontalni interfacij Zida 1; S.J. 11 - Zid 2 (južni zid u kvadratu F10); S.J. 12 - Horizontalni interfacij Zida 2; S.J. 13 - Zid 3 (središnji zid u kvadratu F10); S.J. 14 - Horizontalni interfacij Zida 3; S.J. 15 - Kanal (Južni dio kvadrata F10); S.J. 16 - Zapuna kanala; S.J. 17 - Zid 4 (zapadni dio kvadrata G10); S.J. 18 - Uništenje zida 4, interfacij elementa; S.J. 19 - Naboj sitnog kamena (istočna komunikacija); S.J. 20 - Sloj nabijene raspadnute žbuke uokolo S.J. 19; S.J. 21 - Zid 5 (istočni dio kvadrata G10); S.J. 22 - Hodna površina ispod zidova (Prostor A); S.J. 23 - Obris gareži (S.i. dio Prostor A); S.J. 24 - Obris gareži (Središnji dio Prostor A); S.J. 25 - Obris gareži (Središnji dio Prostor A); S.J. 26 - Obris gareži (S. z. dio Prostor A); S.J. 27 - Sloj žbuke (Zap. dio Prostor A); S.J. 28 - Sloj crvene zemlje (Ist. dio Prostor A); S.J. 29 - Sloj žbuke uokolo S.J. 28; S.J. 30 - Traka tamne zemlje uokolo S.J. 28-29; S.J. 31 - Zapuna tamne zemlje ispod i uokolo S.J. 28-29.

Slika 82. *Tlocrt iskopane arhitekture u kvadratima F-10 i G-10 (Foto: M. Rašić)*

Na postojećoj arhitekturi vidljiva je pregradnja zapadnog ulaza, što može odgovarati fazi obnove, pregradnje ili promjene funkcije prostorije A. Unutar objekta, prvi primjer je substrukcija na južnoj polovici Prostorije A, a koja je izrađena od dva reda amorfnih kamenja simetrično poredanih u smjeru istok-zapad. Takvu strukturu prepoznajemo kao kanal za otpadne vode (s.j. 15) preko kojeg prelaze barem dva sloja podnica iz različitih faza. S obje strane kanala dokumentiran je naboj od kamena i žbuke koji prate njegov pravac, a na površini prostorije su vidljive i četiri zone gareži ili izgorene zemlje (uz sjeverni zid dvije - s.j. 23 i s.j. 26; te dvije po sredini prostorije – s.j. 24 i s.j. 25). U tim slojevima pronađen je veći broj predmeta koji neće biti dio kataloške obrade u ovom radu, ali valja istaknuti kako korespondiraju ranije obrađenom materijalu sa starih istraživanja. Konkretno, dokumentirano je luksuzno (glazirana keramika, sarius proizvodi, glatka i reljefna terra sigilata, keramika tankih stijenki) i obično stolno posuđe (vrčevi), kuhinjska keramika, sjevernoitalski stakleni proizvodi (rebraste zdjelice, *mille fiori*, balzamariji), svjetiljke sa reljefnim predstavama, ranocarske kovanice legijske produkcije i julijevsko-klaudijevske epohe, vojna oprema (pločice od pojasnog okova, vrh strelice, željezni nož), konjska oprema (srcoliki privjesci, dijelovi okova konjske orme), dijelovi nošnje (*Alesia* i *Aucissa* fibule), nakit (falusoidni privjesak), brončani

ključ kliznog tipa i ostatci tegula bez pečata proizvođača. Materijal možemo datirati od ranoaugustovskog razdoblja pa do kraja 1. st. (sl. 83).

Stariju fazu prepoznajemo kao obris (traka s.j. 30) manje površine tamne boje. Obris ima pravokutnu formu postavljenu okomito na istočnom dijelu kanala, a koja se u smjeru istočne komunikacije razvija ispod temelja arhitekture postojećeg objekta. U dijelu do sada iskopane zapune pronađena je isključivo gruba kuhinjska keramika potencijalno lokalne produkcije, ali konačan zaključak ipak treba pričekati cjelovito iskapanje ove najniže stratigrafske jedinice (s.j. 31).

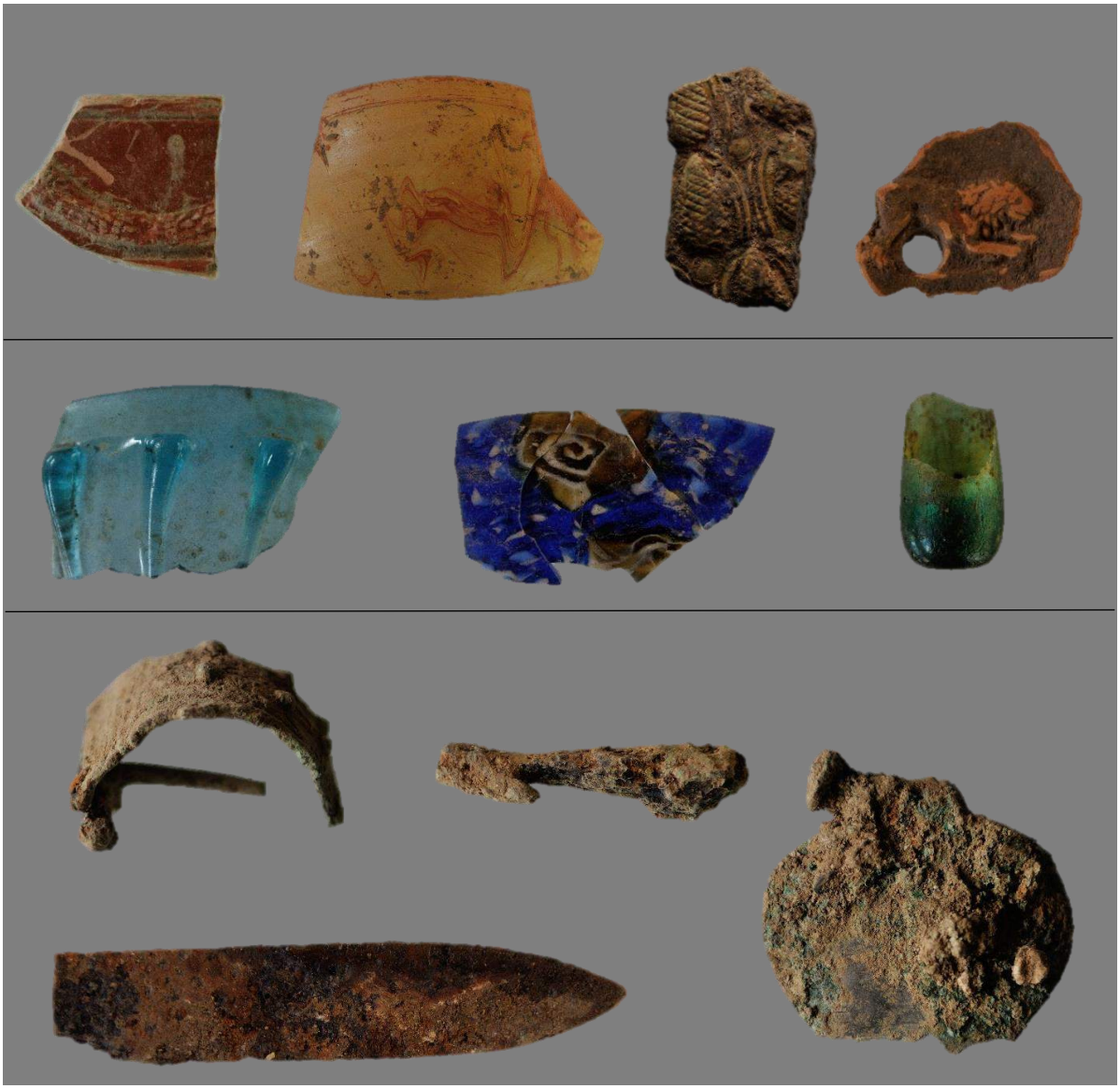

Slika 83. *Primjeri nalaza pronađenih u prostoriji A (Foto: M. Rašić)*

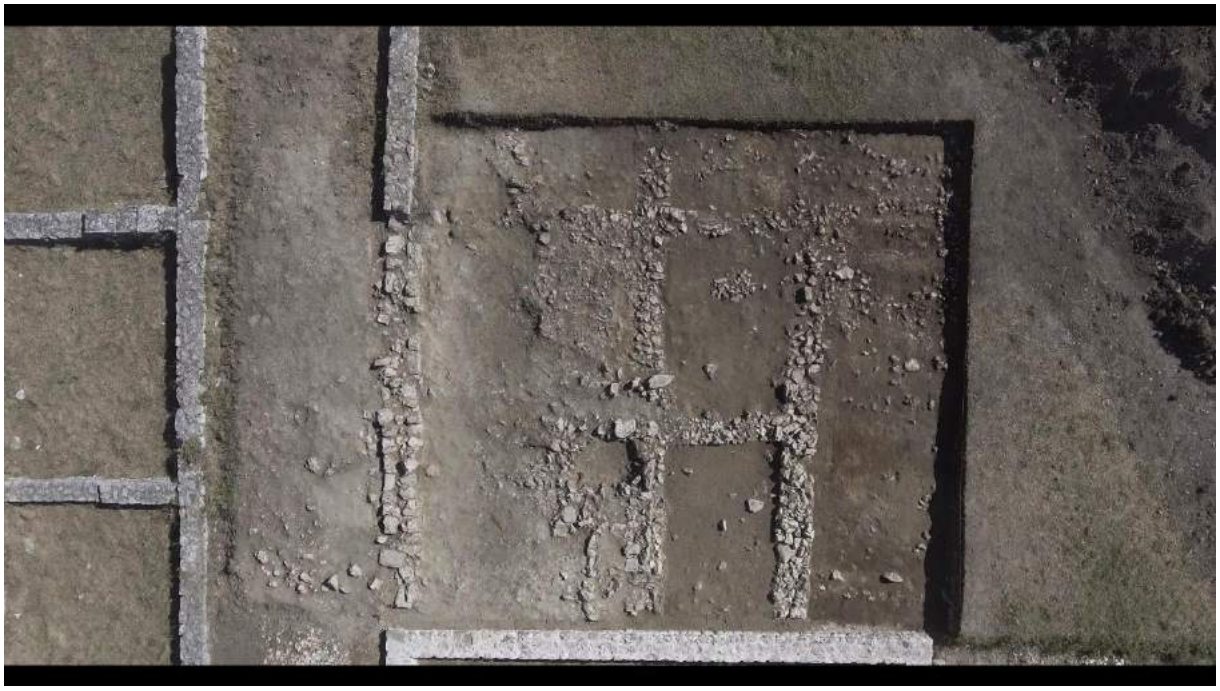

Slika 84. *Arhitektura pronađena u sjevernim sondama F i G-9 (Foto: M. Rašić)*

U idućoj kampanji istraživanja su proširena na sondu sjeverno od Prostorije A gdje je pronađen niz od šest malih soba formiranih u tri reda (sl. 84). Kulturni depozit je iznimno plitak, zbog čega je arhitektura loše sačuvana ili dijelom potpuno uništena. Destrukcija je prije svega uzrok poljoprivrednih aktivnosti čiji tragovi su vidljivi u svim površinskim slojevima (s.j. 3) novo otvorenih sondi. Na sreću, nije riječ o aktivnostima moderne mehanizacije, nego tragovima plugova koje pogone životinje, zbog čega je šteta na kulturnom depozita bitno manja. U takvim okolnostima dokumentirani su temelji niza manjih prostorija, podnica od nabijene žbuke, tragovi gareži i pokretni materijal komplementaran dosadašnjem.[1037] Prostorije su formirane u dva okomita niza, od čega dvije zapadne u prosjeku imaju dimenzije 4,3 x 3,7m, a istočne 2,4 x 3,6m. Na krajnjem sjeveru sonde otkopani su dijelovi još dvije prostorije koje pretpostavljamo imaju identičan obrazac tlocrta onim ranije opisanim. Prema zapadu je pronađen nastavak zida ranije iskopanog objekta IV koji ide u smjeru juga i spaja se sa prostorijom A, dok je na krajnjem zapadu sonde dokumentiran nastavak naboja kojeg interpretiramo kao dio prometne komunikacije sjever-jug. Ovakav raspored otkrivenih građevina se savršeno podudara s predloženom interpretacijom geofizičkih anomalija, zbog čega konačno niz manjih objekata u sjevernim sondama identificiramo sa vojničkim barakama

[1037] Nove stratigrafske jedinice su Zidovi S 1-4 (s.j. 32-35).

za smještaj *contubernia.* Sukladno namjeni ovaj tip prostorija je tijesan i bez osobitog komfora, a sažetom analizom primjera poznatih vojnih baraka *David Davison* donosi i prijedlog površine koju individua ima na raspolaganju (1.88-3,75 m2).[1038] Odjeli najčešće imaju osam vojnika koji raspolažu sa po dvije prostorije. U stražnjem su smještene spavaonice (*papilio*), dok je u prednjem redu rezerviran prostor za skladište i svakodnevne aktivnosti (*arma*). Primjer s lokaliteta Gračine ima dvostruko veću površinu spavaonica (16m2) od skladišnog prostora, što je jedna od tipoloških varijacija. Na istočnom zidu prve spavaonice (papilio I) sačuvana je polukružna formacija od kamena i nabijene zemlje koja je mogla služiti kao vatrište (sl. 85). U svim prostorijama je pronađena veća količina običnog stolnog posuđa i kuhinjske keramike, rjeđe luksuzne terra sigilate i keramike tankih stijenki. Grupu rijetkih predmeta čine i lucerne te stakleni i numizmatički proizvodi. Posebno je vrijedno istaknuti nalaze vojne (pojasne pločice, dijelovi vojne pregače) i konjske opreme (razvodnici konjske orme).

Iako u ovoj fazi istraživanja to područje nije obuhvaćeno, zbog „uvučenog" položaja baraka u odnosu na južnu zgradu, možemo pretpostaviti kako je ispred njih smješten portik koji je odvaja od istočne komunikacije. Širina portika bi mogla odgovarati istočnom rubu južnog objekta, što je nešto više od 2 metra.

Konačno, kontubernij završava na jugu kvadratnom prostorijom A, koju sada identificiramo kao centurijev stan. Unutar prostorije nisu pronađeni pregradni zidovi, ali kod čišćenja podnice je uočen trag vrlo skromnih substrukcija koje podliježu ispod temelja prostorije A. Substrukciju čine uglavnom sitna amorfna kamenja postavljena u širini do 60 cm, a svojom formom sjever-jug prate pregradni zid kontubernija. Malom probnom sondom utvrđeno je da se ispod sloja gareži (s.j. 26) pronalazi starija podnica od nabijene zemlje i žbuke na kojoj je utemeljena substrukcija. Toj fazi bi mogao pripadati ulaz naknadno zatvoren na jugu zapadnog zida (zid 3) i ranije spomenuti sloj crne trakaste zemlje (s.j. 30). Prema Davisonovim istraživanjima, „Prostorija A" se svojim dimenzijama uklapa u shemu zapovjednikovih stanova srednje velikih površina (11x12m).[1039]

Kompilirajući sve ranije spoznaje, ukupne dimenzije barake su 45 x 8,5 metara bez portika i južne zgrade, što odgovara augzilijarnom tipu vojnog logora. Tlocrt kontubernija kod augzilijarnih logora ima znatno više varijacija u odnosu na legijske, a često se pojavljuje u različitim formama iste faze jednog lokaliteta. Komparacijom tlocrta primjer baraka s lokaliteta

[1038] DAVISON 1989, 101.
[1039] DAVISON 1989, 83.

Gračine odgovara Davisonovom kontuberniju tipa A,[1040] kakvi su dokumentirani na lokalitetima *Corbridge, Ellingen, Rottweil Kastell III* i dr.[1041] Ovaj široko rasprostranjen tip najčešće datiramo od augustovskog do flavijevskog vremena, a javlja se sve do 3. st.[1042]

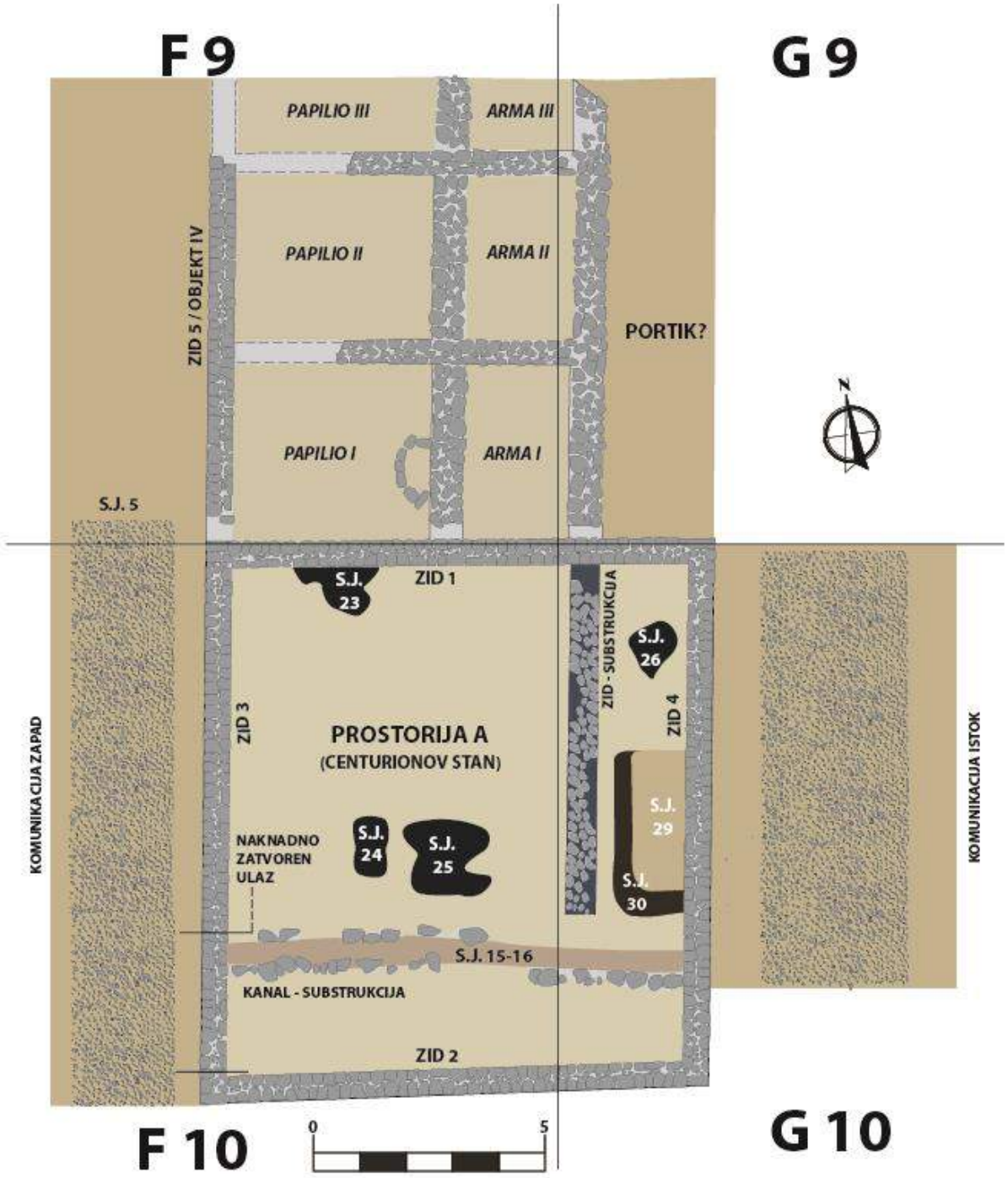

Slika 85. *Crtež tlocrta novo iskopane arhitekture (Izradio: M. Rašić)*

[1040] DAVISON 1989, 272.
[1041] DAVISON 1989, 73-74.
[1042] DAVISON 1989, Fig. 1.2-1.7, 277-280.

Skupini novih istraživanja koja će doprinijeti boljem poznavanju arhitekture lokaliteta na Gračinama, valja pridodati pronalazak avionskih snimaka izrađenih za potrebe katastra zemljišta 1973. god. (sl. 86).[1043] Dakle, period prije obavljanja prvih službenih arheoloških iskapanja, s perspektivom sagledavanja šireg prostora bez urbanih objekata (sl. 87).

Veća površina lokaliteta je očigledno iskorištena za potrebe poljoprivrednih aktivnosti, o čemu svjedoči niz kamenih „gomila" nastalih trijebljenjem terena, dok su površine koje nije bilo moguće iskrčiti oranjem na životinjski pogon, zbog veće koncentracije ili čvrste strukture kamena, iskoristili kao rubove parcelizacije površina. Na prvi pogled vidljiv je pravokutni oblik bedema sa zaobljenim rubovima, kojeg različito opisuju raniji istraživači prilikom obilaska terena, a možda ponajbolje voditelj prvih istraživanja.[1044] Na nekoliko nama nepoznatih pozicija otvorio je probne sonde i dokumentirao zidove u širini od 0,95m,[1045] zbog čega ovu strukturu danas neupitno možemo identificirati kao perimetralni bedem vojnog logora, koji zatvara površinu od 15 500 m2, i to zidovima širine 140 m (sjever - jug) i dužine 110 m (istok - zapada).

Ono što nije vidljivo iz ranijih opisa je naznaka dvostrukog bedema na jugo-istočnom uglu i uz zapadnu stranicu, te sjeverno-istočni ugao sa zaobljenjem koje nastavlja u suprotnom istočnom pravcu. Potonji primjer je zasigurno rezultat modernijih intervencija na prilagodbi prostora.

Po sredini sjevernog zida očigledan je prekid arhitekture, dok s oprezom možemo interpretirati i određeno polukružno uvlačenje zida prema unutrašnjosti lokaliteta. Kako bilo, ova pozicija odgovara glavnom ulazu, što potvrđuje i ubicirana skupina kamenih blokova koji odgovaraju arhitekturi ulaznih vrata.

Kad se tiče unutrašnji podjela vidljiva je pretpostavljamo suhozidna arhitektura koja ovaj prostor dijeli na dvije polovice približno istih dimenzija, u smjeru sjever-jug. Istočna polovica je dalje podijeljena sa dva okomita zida koji tvore dvije gotovo identične i jednu središnju parcelu većih dimenzija. Na sjevernoj strani južnog pregradnog zida, evidentirana je još jedna struktura kraće i nepoznate funkcije. Nije sigurno dali su takve podjele nastale na nekim starijim substrukcijama ili su predmet nove parcelizacije, kao ni slučaj kamenih gomila na zapadnoj polovici koje bi svojim rasporedom mogle zrcaliti određenu formu substrukcija. Odgovor će možda donijeti konačan zaključak o arhitekturi lokaliteta Gračine, nakon što se apliciraju i usporede rezultati ranijih iskapanja i geofizike, sa stanjem zatečenim 1973. god.

[1043] Avio snimke izradio Beogradski vojno-geografski institut.
[1044] BOJANOVSKI 1979.
[1045] BOJANOVSKI 1978a, 7; U svom radu donosim fotografiju jedne od iskopnih sondi, sl. 17.

Slika 86. *Izoliran avio snimak lokaliteta Gračine 1973. god. (Izvor: Katastar Općine Ljubuški)* [1046]

[1046] Zahvaljujem g. Darku Gešvindu, djelatniku katastra lokalne samouprave Ljubuški koji mi je pomogao u potrazi za avio snimkom i u procesu njegove digitalizacije.

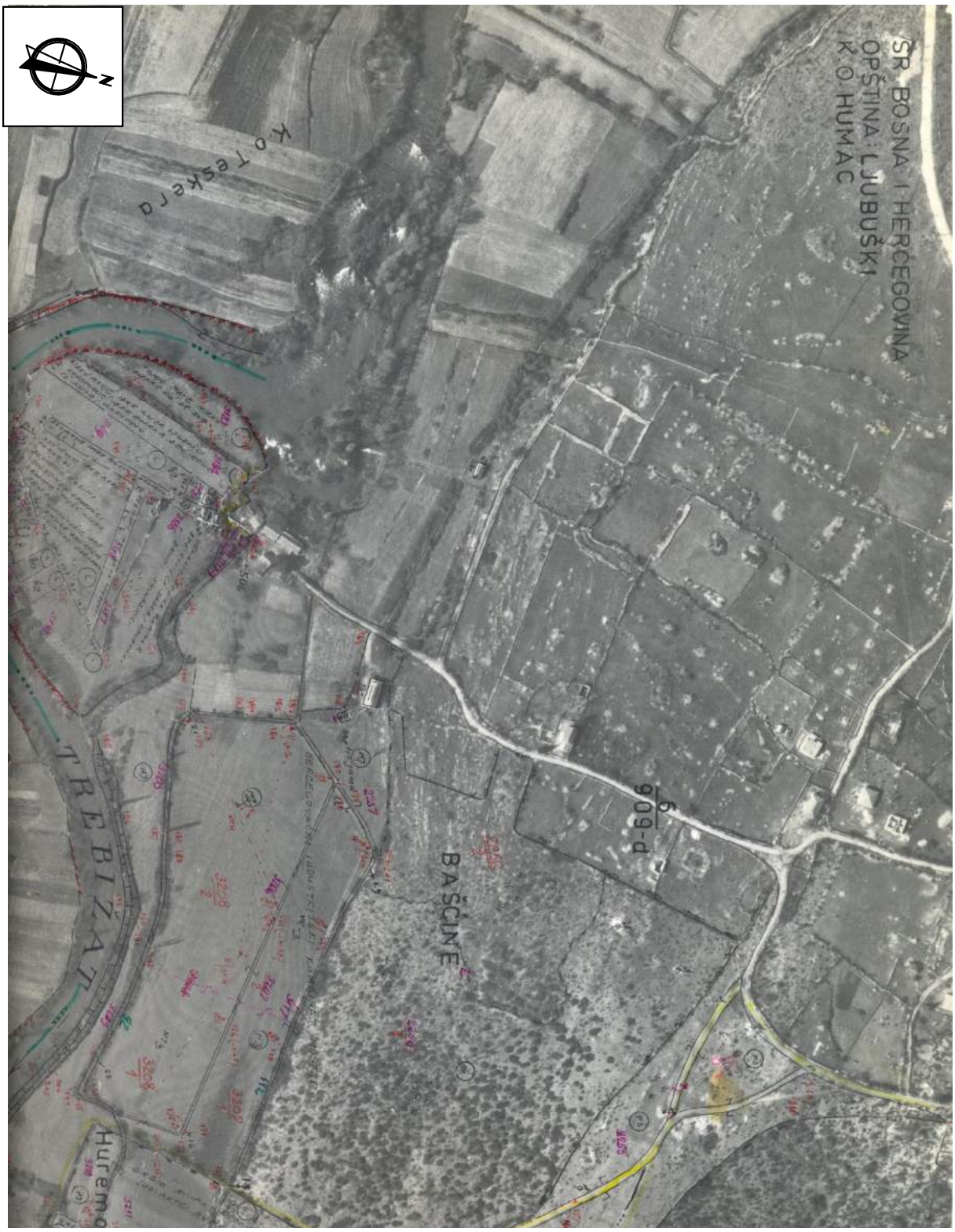

Slika 87. *Avio snimak šireg područja Gračine-Humac (Snimak postavljen okomito zbog preglednosti; Izvor: Katastar Općine Ljubuški).*

4.3. Zaključak o arhitekturi s lokaliteta Gračine

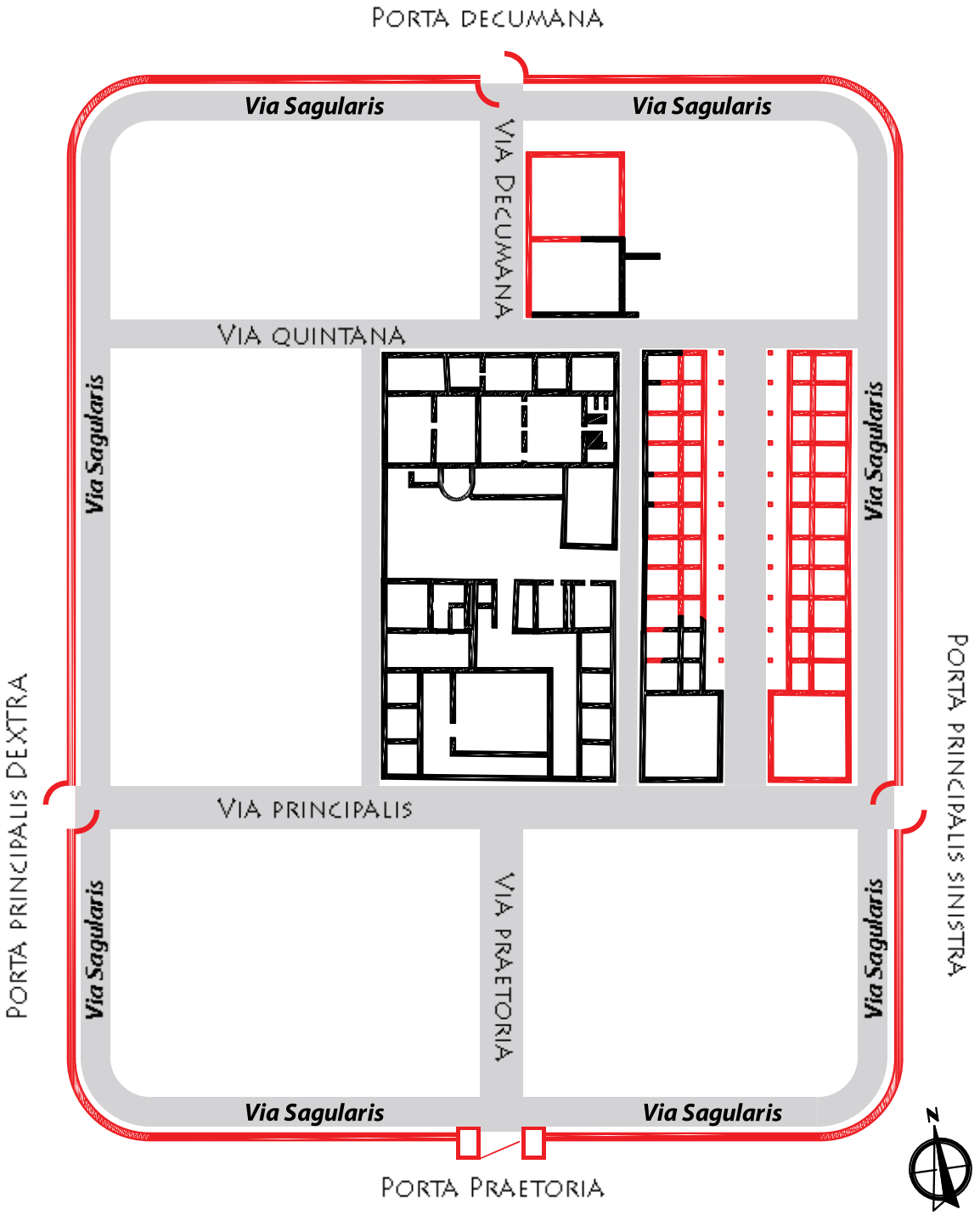

Slika 88. *Plan lokaliteta Gračina s inkluzijom arheoloških i nedestruktivnih istraživanja (Izradio M. Rašić)*

Ovakav tlocrt dobiven je kompiliranjem svih dosadašnjih istraživanja, a koja uključuju rezultate arheoloških iskapanja tijekom starih (1977.-1980. god.) i novih (2017.-2018. god.) kampanja, nedestruktivna geofizička istraživanja (2016.-2019. god.) i obradu avionskih snimaka šireg područja lokaliteta Gračine iz perioda 1973. god. Prepoznajemo ukupno pet objekata koji su omeđeni perimetralnim bedemom pravokutnog tlocrta sa zaobljenjem na uglovima. Objekte povezuje pravilna mreža unutrašnjih komunikacija koje imaju izlaz orijentiran prema sve četiri strane svijeta.

Poteškoće u interpretaciji ovog nalazišta izazvane su zbog parcijalne objave rezultata istraživanja, ali vidjet ćemo i kasnijih intervencija na konzervaciji arhitekture. Dosadašnje analize koje su usmjeravale interpretaciju karaktera nalazišta, utemeljene su isključivo na identifikaciji dvaju središnjih objekata, a polaze od voditelja prvih istraživanja koji sjeverni objekt prepoznaje kao zgradu principija i kvestorija sa barakom za smještaj jedne centurije na jugu.[1047]

Predložena interpretacija je uskoro osporena komparacijom tlocrta sa Davisonovim istraživanjima, zbog čega Dodig[1048] i Basler[1049] iskopanu arhitekturu prepoznaju kao ostatak kupališta sa stambenim objektom na jugu. Ostali autori koji tematiziraju lokalitet Gračine koriste uglavnom jedan od ranijih zaključaka sve do Miletićevog rada kojim se na neki način kombiniraju postojeće interpretacije. Miletić smatra da je riječ o arhitekturi unutar auksilijarnog vojnog logora, od čega na jug smješta zgradu principija, a na sjever *balneum*.[1050]

Inkluzija podataka sa novih istraživanja kao i pregled fundusa i pozicija pronađenog arheološkog materijala, u mnogome olakšava interpretaciju ovog nalazišta, ali i upozorava na specifičan obrazac koji možemo očekivati na srodnim nalazištima nekadašnje provincije Dalmacije.

Sada je potpuno jasno da su središnji objekti zapravo povezani a pripadaju zgradi pretorija na sjeveru, odnosno principija na jugu. Fizička povezanost pretorija sa zgradom principija, kao i forma koja tlocrtom podsjeća na ranije *villa rusticae* odgovara periodu prije standardizacije oblika i raščlambe na dvije potpuno odvojene zgrade. Komparativne primjere tako pronalazimo na germanskim logorima *Markbriet*, *Haltern* i *Neuss Camp C* koje datiramo

[1047] BOJANOVSKI 1980, 22-23.
[1048] DODIG 1985, 115-117; DODIG 2006, 327-344; DODIG 2011, 330.
[1049] BASLER 1985, 22.
[1050] MILETIĆ 2017, 31.

u augustovski period.[1051] Objekti pretorija su usmjereni i velikim dvorištem povezani sa začeljem zgrade principija u kojem se nalazi vrlo mali broj prostorija, što je moguće rezultat tradicije republikanskih pokretnih vojnih logora kada administrativni poslovi i funkcionalnost ovih objekata nisu do kraja razlučeni.[1052] Takav obrazac iskorišten je za prepoznavanje još jednog potencijalnog pretorija na lokalitetu Anreppen, kojeg također datiramo u Augustovo vrijeme.[1053] U toj zgradi su pronađeni objekti sa sustavom hipokausta, mozaičke podnice, freske, kupelji i drugi bogati sadržaj kakav dijelom identificiramo u sjevernom objektu na Gračinama. U ovom kontekstu možemo bolje razumjeti poteškoće prilikom ranije identifikacije objekata, ali i naglasiti da na žalost ne možemo prepoznati očekivane faze razvoja arhitekture, čime bi vjerujem komparacija sa ranije navedenim analogijama bila još očiglednija. Primjerice, pojedini zidovi arhitekture u posljednjem redu principija u ovakvom tlocrtu nemaju smisla, za što je nekoliko mogućih razloga. Prvi, da odgovaraju različitim fazama zidova koje je voditelj istraživanja uz imaginacije pretvorio u jednu, drugi da je riječ o substrukcijama kanala za vodu za potrebe principija, ili posljednja opcija kanala koji samo prolazi kroz ovu zgradu.

Dodatna potvrda nešto ranijoj shemi tlocrta je položaj pronađenih vojnih baraka istočno i usporedno sa zgradama zapovjedništva, u odnosu na kasnije uobičajene forme postavljene na južnoj ili sjevernoj strani logora. Primjer s lokaliteta Gračine odgovara kontuberniju tipa Davison A kakvi su vrlo česta pojava u periodu od augustovskog do flavijevskog vremena, a javljaju se sve do 3. st.[1054] Iskopana je arhitektura tri reda spavaonica (*papilio*) površine do 16m2 i dvostruko manje površine ostava (*arma*) koje na istoku pretpostavljamo završavaju natkrivenim portikom dubine oko 2.5m. Primjenom rezultata geofizike ali i dijela sačuvanih pregradnih zidova sa starih istraživanja, dolazimo do zaključka da kontubernij na Gračinama ima jedanaest redova. Isti obrazac se pojavljuje na drugoj strani komunikacije okrenut suprotno od zapadnog, tj. jedan prema drugom. Zgrade završavaju većim pravokutnim objektom bez pregrada (11x12m), kojeg prepoznajemo kao centurijev stan. Tijekom istraživanja je pronađena substrukcija kanala postavljena horizontalno u južnom dijelu prostorije kao i promjene koje bi mogle pripadati nešto starijoj arhitekturi. Najznačajnija je vrlo skromno sačuvana substrukcija zida širine do 60 cm koja je postavljena okomito u smjeru sjever-jug, a prati smjer pregradnog zida kontubernija. Važno je naglasiti da substrukcija te usporedna traka crne zemlje (s.j. 30)

[1051] SCHNURBEIN 2000, 33-35; PIETSCH 1993, 355-368.
[1052] SCHNURBEIN 2000, 35.
[1053] KÜHLBORN 1991, 129-140.
[1054] DAVISON 1989, Fig. 1.2-1.7, 277-280.

leže ispod nivoa arhitekture centurijeva stana. Starijoj fazi očigledno odgovara i naknadno zatvoren ulaz na zapadnom zidu. Ovakav plan može imati nekoliko tumačenja, počevši od vjerojatnijeg da substrukcije predstavljaju dio ranijeg centurijevog stana manjih dimenzija, a koji je u drugoj fazi proširen uz dodatak kanala za vodu. Druga opcija podrazumijeva ekstenziju kontubernija što bi značilo da u ranijoj fazi ovdje nije bilo centurijeva stana. Bilo kako bilo, možemo potvrditi dva niza baraka od po 11 redova spavaonica na istočnom bloku, a isto možemo očekivati na gotovo identičnoj površini sa zapadne strane principija i pretorija. Sudeći prema epigrafskim nalazima, na Gračinama zasigurno možemo očekivati okonjenu centuriju zbog čega je teško procijeniti ukupan broj vojnika.[1055] U spomenuta dva bloka možemo računati na najviše 44 spavaonice sa po osam osoba, tj. najviše 352 vojnika.

Na sjevernoj polovici sada cjelovitije dokumentiramo objekt, ali još uvijek njegovu ulogu nije moguće definirati, posebice u nedostatku bilo kakvih podataka sa terenskih istraživanja. Kompiliranjem podataka sa geofizičkih istraživanja i vidljive otkopane arhitekture, zgrada ima pravokutnu formu dimenzija 22x13m, a podijeljena je na dvije gotovo identične prostorije. Nova dva zida pružaju se iz južne prostorije u smjeru istoka.

Sigurno potvrđene komunikacije su istočna *Via sagularis*, dvije komunikacije između baraka i zapovjedništva, te dio *Via decumana* i *Via Quintana.* Južno od principije zasigurno možemo očekivati *Via principalis* na kraju koje se nalazi i istočna šupljina u perimetralnom bedemu. Jedini potpuno imaginarni ulaz i komunikacija u predloženom tlocrtu je zapravo centralni ulaz *Porta preatoria* i pripadajuća komunikacija *Via praetoria* sa južne strane, koje su u ovakvom tlocrtu postavljeni usporedno sa sjevernim ulazom *Porta Decumana*.

Pozicije na kojima možemo očekivati perimetralni bedem poznate su sa starih snimaka gotovo u cijelosti, od čega su danas sačuvane tek dvije trećine. Tijekom prvih istraživanja Bojanovski je iskopao četiri sonde na različitim rubnim pozicijama i pronašao zidove u širini 0.95m, i time potvrdio da je riječ o vanjskim zaštitnim bedemima. Pitanje dvostrukog bedema ili rova ispunjenog kamenom ostaje nepoznanica do budućih arheoloških iskapanja na pozicijama izvan poznatog perimetralnog bedema.

Konačno zaključujem da je riječ o arhitekturi rimskog auksilijarnog logora utemeljenog vjerojatno tijekom Oktavijanovih kampanja sa funkcijom manje utvrde za kontrolu prostora, o čemu svjedoče i građevinske tegule *QCP PANSIANA*.[1056] *Terminus ante quem non* je period

[1055] Dokumentirani epigrafski tragovi okonjenih kohorti: Cohors I Lucensium equitata, Cohors I Bracaraugustanorum equitata, Cohors III Alpinorum equitata i I Belgarum equitata.
[1056] Primjeri tegula sa pečatom ovih radionica obrađeni pod kataloškim brojevima 407-412.

Vatinijevih pohoda iz kojeg možemo očekivati više pokretnih/privremenih logora na širem prostoru kolonije Narone.[1057] Najkasnije do osnivanja veteranskog naselja „*pagus Scunasticus*“ možemo očekivati stalni *castellum* na Gračinama.[1058] Uloga ovog lokaliteta je ostala nepromijenjena tijekom svog životnog vijeka, dok je arhitektura zasigurno doživljavala obnove i prenamjene prostora, ali bez većih izmjena plana. O stratigrafiji nalazišta koja bi mogla implicirati određene promjene ili barem aktivnije periode, kao i potencijalnim „korisnicima“ logora, pisati ćemo u idućim naslovima.

[1057] Pohodi od 45.-43. god. pr. Kr. Više u: BOJANOVSKI 1985, 67; ZANINOVIĆ 1980, 176; DODIG 2012, 26.
[1058] Naselje osnovano 14./15. god. po Kr. Više u: BETZ 1938, 11-12; ALFÖLDY 1964, 174-175; ALFÖLDY 1965, 135-136; ZANINOVIĆ 1980, 178-180; ZANINOVIĆ 1984, 71-72, 74; BOJANOVSKI 1985, 65; WILKES 2000, 329.

5. KRONOLOŠKI OKVIR ISKOPNIH SLOJEVA

Ovaj naslov ima ulogu pozicioniranja svih kataloški obrađenih jedinica unutar kvadrata tj. objekata i iskopnih slojeva zadanih organizacijom prvih arheoloških istraživanja. Zbog lakše preglednosti i konzumiranja rezultata ovakve tabelarne analize, materijal će se promatrati kroz iskopne slojeve objekata II, III, i IV, umjesto uzorkovanja po kvadratima, čime bi analiza bila znatno kompleksnija ali ne i bitno sadržajnija, s obzirom na ranije zaključke o svakoj pod skupini obrađenog materijala koji kažu da je on često široko zastupljen po kvadratima, a ne izoliran u određenoj prostoriji ili sloju. Dakle, svaka tablica sadrži naziv objekta i iskopnog sloja, a dalje se dijeli na raznovrsne skupine materijala, od čega su posebno raščlanjene databilne, primjerice građevinski materijal sa pečatom proizvođača ili numizmatički nalazi.

OBJEKT II										
ISKOP I										
Terra sigillata	**Keramika tankih stijenki**	**Obično stolno posuđe**	**Kuhinjsko posuđe**	**Opekarski proizvodi (Coh I BELG)**	**Stakleni proizvodi**	**Stakleni proizvodi (prozorsko staklo)**	**Numizmatički materijal 1. st. Pr. Kr.**	**Numizmatički materijal 1. st.**	**Metalni nalazi osobna oprema**	**Metalni nalazi alat**
Kat. Br.	Kat. Br.	Kat . Br.	Kat. Br.	Kat. Br.	Kat. Br.	Kat. Br.	Kat. Br.	Kat. Br.	Kat. Br.	Kat. Br.
14, 17.	130.	139, 188.	221, 254, 255, 315.	427, 428.	461, 488.	499.	505.	528, 532, 536.	659, 663, 667.	744.

OBJEKT II									
ISKOP II									
Kasnorcpublikanska keramika	**Italska Terra sigillata**	**Sarius**	**Istočna sigillata B**	**Keramika tankih stijenki**	**Obično stolno posuđe**	**Kuhinjsko posuđe**	**Keramičke svjetiljke**	**Opekarski proizvodi (QCP PANSIANA)**	**Stakleni proizvodi**
Kat. Br.	Kat. Br.	Kat. Br.	Kat. Br.	Kat. Br.	Kat. Br.	Kat. Br.	Kat. Br.	Kat. Br.	Kat. Br.
4, 5, 7.	13, 24, 49.	62, 63.	70.	88, 111, 114, 118, 123, 124, 131, 134.	147, 148, 149, 162, 163, 166, 167, 180.	195, 202, 213, 216, 219, 220, 223, 253, 259, 275, 294, 297, 304, 311, 312, 313, 320, 324, 331, 333, 334, 336.	389, 390.	409.	434, 451, 468, 470, 471, 474, 479, 480.
Numizmatički materijal 1. st. Pr. Kr.	**Numizmatički materijal 1. st.**	**Numizmatički materijal 2. st.**	**Numizmatički materijal neidentificiran**	**Metalni nalazi oružje**	**Metalni nalazi zaštitna oprema**	**Metalni nalazi osobna oprema**	**Metalni nalazi konjska oprema**	**Metalni nalazi fibule**	**Metalni nalazi alat**
Kat. Br.	Kat. Br.	Kat. Br.	Kat. Br.	Kat. Br.	Kat. Br.	Kat. Br.	Kat. Br.	Kat. Br.	Kat. Br.
501, 502, 503.	509, 519, 522, 529,	543, 544.	552, 553.	583, 588, 593.	607, 609, 628.	636, 638, 639, 646, 647, 650.	719, 722, 724.	733, 735.	746.

OBJEKT II							
ISKOP III							
Sarius	**Istočna sigillata B**	**Keramika tankih stijenki**	**Obično stolno posuđe**	**Kuhinjsko posuđe**	**Skladišno-transportna keramika**	**Keramičke svjetiljke**	**Stakleni proizvodi**
Kat. Br.	Kat. Br.	Kat. Br.	Kat. Br.	Kat. Br.	Kat. Br.	Kat. Br.	Kat. Br.
57.	73.	104.	145, 151, 160, 161, 171.	203, 206, 209, 226, 230, 239, 245, 261, 269, 279, 339.	353, 363, 369, 377.	388, 390.	454.
Numizmatički materijal 1. st. Pr. Kr.	**Numizmatički materijal 1. st.**	Numizmatički materijal 2. st.	**Metalni nalazi oružje**	**Metalni nalazi zaštitna oprema**	**Metalni nalazi osobna oprema**	**Metalni nalazi konjska oprema**	
Kat. Br.	Kat. Br.	Kat. Br.	Kat. Br.	Kat. Br.	Kat. Br.	Kat. Br.	
506.	533, 539.541.	542.	585.	599, 627, 629.	632, 649, 660.	712.	

OBJEKT II						
ISKOP IV						
Istočna sigillata A	**Keramika tankih stijenki**	**Obično stolno posuđe**	**Kuhinjsko posuđe**	**Skladišno-transportna keramika**	**Keramičke svjetiljke**	**Opekarski proizvodi (Leg IV F FELIX)**
Kat. Br.	Kat. Br.	Kat. Br.	Kat. Br.	Kat. Br.	Kat. Br.	Kat. Br.
68.	127, 133.	154, 155, 156, 174.	340.	354, 372, 378, 379, 384.	393, 399, 400.	420, 423, 424.
Stakleni proizvodi	**Stakleni proizvodi (prozorsko staklo)**	**Numizmatički materijal 1. st. Pr. Kr.**	**Numizmatički materijal 1. st.**	**Numizmatički materijal 2. st.**	**Metalni nalazi zaštitna oprema**	**Metalni nalazi osobna oprema**
Kat. Br.	Kat. Br.	Kat. Br.	Kat. Br.	Kat. Br.	Kat. Br.	Kat. Br.
447, 449, 457, 473, 482.	498.	504.	512, 513, 517, 540.	545, 546.	606.	653, 661, 662.

OBJEKT II								
ISKOP V								
Sarius	**Istočna sigillata B**	**Keramika tankih stijenki**	**Kuhinjsko posuđe**	**Keramičke svjetiljke**	**Opekarski proizvodi (QCP PANSIANA)**	**Opekarski proizvodi (Leg IV F FELIX)**	**Metalni nalazi osobna oprema**	**Metalni nalazi konjska oprema**
Kat. Br.	Kat. Br.	Kat. Br.	Kat. Br.	Kat. Br.	Kat. Br.	Kat. Br.	Kat. Br.	Kat. Br.
58, 60, 61.	71.	101.	343.	397, 401.	408, 410.	425.	665, 666, 668.	711, 720.

OBJEKT II							
ISKOP VI			ISKOP VII			ISKOP VIII	
Kasnorepublikanska keramika	**Kuhinjsko posuđe**	**Metalni nalazi osobna oprema**	**Obično stolno posuđe**	**Numizmatički materijal 1. st. Pr. Kr.**	**Metalni nalazi konjska oprema**	**Skladišno-transportna keramika**	**Metalni nalazi konjska oprema**
Kat. Br.	Kat. Br.	Kat. Br.	Kat. Br.	Kat. Br.	Kat. Br.	Kat. Br.	Kat. Br.
8, 9.	256, 257.	648.	159.	500.	686.	360.	721.

OBJEKT II										
SONDA										
Kasnorepublikanska keramika	**Terra sigillata**	**Keramika tankih stijenki**	**Obično stolno posuđe**	**Kuhinjsko posuđe**	**Skladišno-transportna keramika**	**Keramičke svjetiljke**	**Stakleni proizvodi**	**Stakleni proizvodi (prozorsko staklo)**	**Numizmatički mterijal neidentificiran**	**Metalni nalazi alat**
Kat. br.	Kat. Br.	Kat. br.	Kat. br.	Kat. br.	Kat. br.	Kat. br.	Kat. br.	Kat. br.	Kat. br.	Kat. br.
1.	10, 19, 29.	93, 94, 95.	168, 172, 191.	204, 207, 211, 225, 229, 272, 281, 282, 289, 292, 309, 323, 341, 346, 351.	355, 357, 358, 370, 381.	390, 402.	453, 467, 490.	496, 497.	549, 550.	745.

OBJEKT II						
NEPOZNATO						
Terra sigillata	**Istočna sigillata A**	**Istočna sigillata B**	**Keramika tankih stijenki**	**Obično stolno posuđe**	**Kuhinjsko posuđe**	**Skladišno-transportna keramika**
Kat. Br.	Kat. Br.	Kat. Br.	Kat. Br.	Kat. Br.	Kat. Br.	Kat. Br.
12, 21, 23, 53, 81.	66, 67.	72, 74, 75, 76, 77.	90, 135, 136.	173.	200, 232, 241, 246, 251, 262, 270, 271, 274, 286, 308.	366, 383.
Keramičke svjetiljke	**Opekarski proizvodi**	**Opekarski proizvodi (Leg VIII AUGUSTA)**	**Opekarski proizvodi (Leg IV F FELIX)**	**Stakleni proizvodi**	**Metalni nalazi oružje**	**Metalni nalazi zaštitna oprema**
Kat. Br.	Kat. Br.	Kat. Br.	Kat. Br.	Kat. Br.	Kat. Br.	Kat. Br.
391.	403, 404, 405, 406, 407.	413, 414, 415.	426.	437, 443, 469, 487.	586.	597, 601, 603, 614, 664, 669.

OBJEKT III						
ISKOP I						
Terra sigillata	**Sarius**	**Kuhinjsko posuđe**	**Skladišno-transportna keramika**	**Numizmatički materijal 1. st.**	**Numizmatički materijal 4. st.**	**Metalni nalazi alat**
Kat. Br.	Kat. Br.	Kat. Br.	Kat. Br.	Kat. Br.	Kat. Br.	Kat. Br.
26.	59, 64, 65.	328.	371.	520, 525, 538.	548.	743.

OBJEKT III							
ISKOP II							
Kasnorepublikanska keramika	**Italska Terra sigillata**	**Sarius**	**Keramika tankih stijenki**	**Obično stolno posuđe**	**Kuhinjsko posuđe**	**Skladišno-transportna keramika**	**Keramičke svjetiljke**
Kat. Br.	Kat. Br.	Kat. Br.	Kat. Br.	Kat. Br.	Kat. Br.	Kat. Br.	Kat. Br.
6..	18, 20, 22, 33, 34, 37, 39, 83.	54, 55.	85, 89, 107, 121, 128, 129.	142, 143, 146, 165.	199, 205, 214, 227, 237, 249, 250, 252, 260, 276, 277, 284, 293, 306, 310, 318, 326, 330, 335.	362, 364, 365, 380.	399.

Stakleni proizvodi	Numizmatički materijal 1. st.	Numizmatički materijal 3. st.	Numizmatički materijal	Metalni nalazi osobna oprema	Metalni nalazi konjska oprema	Metalni nalazi fibule
Kat. Br.	Kat. Br.	Kat. Br.	Kat. Br.	Kat. Br.	Kat. Br.	Kat. Br.
440, 448, 456, 462, 472, 492.	510, 511, 515, 534.	547.	555.	644, 651, 655, 656, 680, 681.	682, 683, 684, 693, 695, 696, 697, 698, 699, 700, 701, 702, 703, 704, 705, 706, 707, 708, 709, 710, 718, 723.	730.

OBJEKT III

ISKOP III

Kasnorepublikanska keramika	Italska Terra sigillata	Sarius	Keramika tankih stijenki	Glazirana keramika	Obično stolno posuđe	Kuhinjsko posuđe	Skladišno-transportna	Keramičke svjetiljke	Stakleni proizvodi
Kat. Br.	Kat. Br.	Kat. Br.	Kat. Br.	Kat. Br.	Kat. Br.	Kat. Br.	Kat. Br.	Kat. br.	Kat. br.
3.	11, 15, 25, 32, 38, 40, 42, 43, 52, 80, 84.	56.	87, 91, 92, 97, 99, 109, 115, 119, 120.	137.	144, 150, 153, 170, 175, 176, 181, 183, 185, 186, 187, 189, 193.	201, 208, 212, 217, 222, 224, 231, 238, 240, 242, 247, 258, 267, 278, 280, 283, 285, 287, 296, 300, 301, 303, 317, 319, 322, 325, 327, 329, 345, 348, 349.	352, 356, 373, 374, 375.	386, 390, 398.	439, 450, 452, 460, 483, 484.

Numizmatički materijal 1. st.	Numizmatički materijal neidentificiran	Metalni nalazi oružje	Metalni nalazi votivni predmeti	Metalni nalazi osobna oprema	Metalni nalazi fibule	Metalni nalazi zaštitna oprema	Koštani nalazi nakit	Koštani nalazi alati	Koštani nalazi medicinski pribor
Kat. Br.	Kat. Br.	Kat. Br.	Kat. Br.	Kat. Br.	Kat. Br.	Kat. Br.	Kat. Br.	Kat. br.	Kat. br.
514, 516, 521, 535, 537.	554, 556, 557, 558.	584, 591, 592, 595, 596.	748.	634, 642, 645, 670, 678.	726, 729, 732, 734.	598, 560, 604, 608, 610, 611, 612, 613, 615, 616, 617, 618, 619, 620, 621, 622, 624, 625, 626.	749.	750, 752, 753.	754.

OBJEKT III

ISKOP IV

Terra sigillata	Obično stolno posuđe	Kuhinjsko posuđe	Skladišno-transportna keramika	Stakleni proizvodi	Numizmatički materijal 1. st.	Numizmatički materijal	Metalni nalazi oružje	Metalni nalazi zaštitna	Metalni nalazi osobna oprema	Metalni nalazi konjska oprema	Metalni nalazi fibule
Kat Br.	Kat. Br.	Kat. Br.	Kat. Br.	Kat. Br.	Kat. Br.	Kat. Br.	Kat. Br.	Kat. br.	Kat. br.	Kat. br.	Kat br.
45, 46, 47, 50.	140, 141, 157, 158.	198, 215, 228, 243, 291, 298, 299, 347.	382.	492.	523, 524, 527.	559, 560.	587, 590, 594.	623, 630.	640, 641, 643, 654, 657, 658, 676, 677.	692, 713, 714, 725.	727.

OBJEKT III							
ISKOP V							
Kasnorepublikanska keramika	**Terra sigillata**	**Keramika tankih stijenki**	**Glazirana keramika**	**Kuhinjsko posuđe**	**Stakleni proizvodi**	**Numizmatički materijal 1. st.**	**Metalni nalazi osobna oprema**
Kat. Br.	Kat. Br.	Kat. Br.	Kat. Br.	Kat. Br.	Kat. Br.	Kat. Br.	Kat. Br.
2.	16, 35.	86, 105.	138.	314.	459.	507.	652.

OBJEKT III							
ISKOP VI			ISKOP VII	SONDA			
Kuhinjsko posuđe	**Skladišno-transportna keramika**	**Keramičke svjetiljke**	**Obično stolno posuđe**	**Terra sigillata**	**Keramika tankih stijenki**	**Obično stolno posuđe**	**Numizmatički materijal 1. st.**
Kat. br.	Kat. br.	Kat. br.	Kat. br.	Kat. Br.	Kat. Br.	Kat. Br.	Kat. Br.
210.	361, 376.	392.	194.	44.	100.	190.	508.

OBJEKT III											
NEPOZNAT ISKOP											
Terra sigillata	**Keramika tankih stijenki**	**Obično stolno posuđe**	**Kuhinjsko posuđe**	**Skladišno-transportna keramika**	**Keramičke svjetiljke**	**Stakleni proizvodi**	**Numizmatički materijal 1. st.**	**Metalni nalazi oružje**	**Metalni nalazi osobna oprema**	**Metalni nalazi konjska oprema**	**Metalni nalazi fibule**
Kat. Br.	Kat. Br.	Kat. Br.	Kat. Br.	Kat. Br.	Kat. Br.	Kat. Br.	Kat. Br.	Kat. Br.	Kat. Br.	Kat. Br.	Kat. Br.
28, 30.	132.	152, 169, 182, 184.	233, 264, 266, 288, 295, 344.	359.	390.	436, 446, 475.	531.	589.	679.	687, 688, 690, 715.	728.

OBJEKT IV							
ISKOP II	**ISKOP III**	**NEPOZNATI ISKOP**					
Kuhinjsko posuđe	**Numizmatički materijal 1. st.**	**Keramika tankih stijenki**	**Kuhinjsko posuđe**	**Keramičke svjetiljke**	**Stakleni proizvodi**	**Numizmatički materijal 1. st.**	**Metalni nalazi osobna oprema**
Kat. Br.	Kat. br.	Kat. Br.	Kat. Br.	Kat. Br.	Kat. Br.	Kat. Br.	Kat. Br.
218.	518.	113.	337.	390, 391.	465, 466.	531.	635.

NEPOZNAT OBJEKT									
NEPOZNAT ISKOP									
Italska Terra sigillata	**Istočna sigillata A**	**Keramika tankih stijenki**	**Obično stolno posuđe**	**Kuhinjsko posuđe**	**Skladišno-transportna keramika**	**Keramičke svjetiljke**	**Stakleni proizvodi**	**Opekarski proizvodi (QCP PANSIANA)**	**Opekarski proizvodi (Leg VIII AUGUSTA)**
Kat. Br.	Kat. Br.	Kat. Br.	Kat. Br.	Kat. Br.	Kat. Br.	Kat. Br.	Kat. Br.	Kat. Br.	Kat. Br.
27, 31, 36, 41, 48, 51, 78, 79, 82.	69.	96, 98, 102, 103, 105, 108, 110, 112, 116, 117, 122, 125, 126.	164, 177, 178, 179, 192.	196, 197, 234, 235, 236, 244, 248, 263, 265, 268, 273, 290, 302, 305, 307, 316, 321, 332, 338, 342, 350.	367, 368.	385, 387, 390, 394, 395, 396, 398.	433, 435, 438, 441, 442, 444, 445, 455, 458, 463, 464, 476, 477, 478, 481, 485, 486, 489, 491, 492, 493, 494, 495.	411, 412.	416, 417, 418, 419.

Opekarski proizvodi (Leg IV F FELIX)	**Opekarski proizvodi (Coh I BELG)**	**Numizmatički materijal 1. st.**	**Numizmatički mterijal neidentificiran**	**Numizmatički materijal 2. st. Pr. Kr. (slučajni nalazzi)**	**Numizmatički materijal 1. st. Pr. Kr. (slučajni nalazzi)**	**Numizmatički materijal 1. st. (slučajni nalazzi)**	**Numizmatički materijal 2. st. (slučajni nalazzi)**	**Numizmatički materijal 3. st. (slučajni nalazzi)**	**Metalni (slučajni nalazi)**
Kat. Br.	Kat. Br.	Kat. Br.	Kat. Br.	Kat. Br.	Kat. Br.	Kat. Br.	Kat. Br.	Kat. Br.	Kat. Br.
422, 423.	429, 430, 431, 432.	526.	551.	561.	562, 563, 564, 565, 566, 567, 568.	569, 570, 571, 572, 573, 574, 575, 576.	577.	578.	579, 580, 581.
Metalni nalazi oružje	**Metalni nalazi zaštitna oprema**	**Metalni nalazi osobna oprema**	**Metalni nalazi konjska oprema**	**Metalni nalazi fibule**	**Metalni nalazi nakit**	**Metalni medicinski pribor**	**Metalni nalazi alat**	**Koštani nalazi alati**	
Kat. Br.	Kat. Br.	Kat. Br.	Kat. Br.	Kat. Br.	Kat. Br.	Kat. Br.	Kat. Br.	Kat. Br.	
582.	602, 605, 631.	633, 637, 671, 672, 673, 674, 675.	685, 689, 691, 694, 716, 717.	731, 736, 737, 738.	739.	740, 741, 742.	747.	751.	

Tablica 42. *Skup tablica s prikazom materijala rasčlanjenog po iskopnim slojevima i objektima (Izradio M. Rašić)*

5.1. Zaključak o kronološkom okviru iskopnih slojeva

DATACIJA	OBJEKT II	OBJEKT III	OBJEKT IV
SLOJ 1			
1. ST. PR. KR.	4	/	/
1. ST. PR. KR. – 2. ST.	2	3	/
1. ST.	11	6	/
2. ST.	2	/	/
4. ST.	/	1	/
SLOJ 2			
2. -1. ST. PR. KR.	3	1	/
1. ST. PR. KR.	4	3	/
1. ST. PR. KR. - 2. ST.	14	14	1
1. ST.	52	64	/
SLOJ 3			
2. -1. ST. PR. KR.	/	1	/
1. ST. PR. KR.	2	5	/
1. ST. PR. KR. - 2. ST.	9	12	/
1. ST.	23	46	1
1. - 2. ST.	1	2	/
2. ST.	3	/	/
SLOJ 4			
1. ST. PR. KR.	1	1	/
1. ST. PR. KR. - 2. ST.	/	7	/

1. ST.	27	31	/
1. - 2. ST.	4	1	/
2. ST.	3	1	/
SLOJ 5			
2. -1. ST. PR. KR.	/	1	/
1. ST. PR. KR.	5	1	/
1. ST.	8	8	/
1. - 2. ST.	1	/	/
SLOJ 6			
2. -1. ST. PR. KR.	2	/	/
1. ST. PR. KR. - 2. ST.	2	1	/
1. ST.	1	3	/
SLOJ 7			
1. ST. PR. KR.	1	/	/
1. ST.	2	1	/
SLOJ 8			
1. ST.	1	/	/

OBJEKT II - SONDA							
2. -1. ST. PR. KR.	**1. ST. PR. KR.**	**1. ST. PR. KR. - 2. ST**	**1. ST.**	**1.-2. ST.**	**1.-3. ST**	.	
1	1	5	27	3	1		
OBJEKT II - NEPOZNATO							

1. ST. PR. KR.	1. ST. PR. KR. – 2. ST	1. ST.	1.-2. ST.	2. ST.	1.-3. ST.		
2	6	34	6	1	1		

OBJEKT III - SONDA	
1. ST. PR. KR.	1. ST.
1	3

OBJEKT III - NEPOZNATO	
1. ST. PR. KR. – 2. ST	1. ST.
4	22

OBJEKT IV – NEPOZNATO		
1. ST. PR. KR. – 2. ST	1. ST.	1.-2. ST.
1	8	1

NEPOZNATA POZICIJA PRONALASKA							
2. ST. PR. KR.	1. ST. PR. KR.	1. ST. PR. KR. – 2. ST.	1. ST	1. – 2. ST.	1.-3. ST.	2. ST.	3. ST.
1	15	8	103	4	4	7	1

Tablica 43. *Tabelarni prikaz brojnosti materijala na određenim pozicijama, a podijeljen prema databilnim kriterijima (Izradio M. Rašić)*

Prethodna analiza obuhvaća sve, odnosno ukupno 754 kataloške jedinice, od čega njih 483 ima poznate pozicije kvadrata i iskopnog sloja, dok ostatak ima manje mjerljive vrijednosti zbog pozicije unutar probnih sondi određenog objekta ili čak predmeta bez ikakvih prostornih podataka.

Prva skupina je raščlanjena prema iskopnim slojevima objekata, od čega unutar objekta II dokumentiramo osam iskopa, jedan manje u objektu III i samo dva u objektu IV. Odmah na početku je razvidno da se u svim iskopnim slojevima identificira materijal koji odgovara periodu 1. st. Osim toga, ova skupina materijala je i najbrojnija (285 predmeta), a najzastupljenija je unutar iskopnog sloja 2 (116), srednje zastupljena u slojevima 3 (69) i 4 (58), dok je u preostalim rijetko, ali ponovno najdominantnije dokumentirana. Ovoj skupini valja pridodati i manji broj nalaza koje datiramo u prijelaz iz 1. u 2. st. (9) a pronalazimo ih unutar trećeg do petog iskopnog sloja.

Skupini šireg kronološkog okvira odgovaraju predmeti iz perioda 1. st. pr. Kr. - 2. st. (70), a najčešće su zastupljeni unutar drugog (28) i trećeg (21) iskopnog sloja, dok se u preostalim iskopima javljaju jednako rijetko.

Za kreiranje kronoloških okvira iznimno su važne skupine najstarijeg ali i najmlađeg materijala. Prvoj odgovaraju brojni nalazi iz 2. i 1. st. pr. Kr. (40), a drugoj rijedak materijal iz perioda 2. (9) i 4. st. (1). Stariji materijal pronalazimo unutar slojeva 2 (11), 1 (9), 3 (8) i 5 (7), a rijetko u preostalim 4 (2), 6 (2) i 7 (1), dok se mlađi pronalazi u iskopima 1 (3), 3 (3) i 4 (4).

Iz svega navedenog posve je jasno da arbitrarno iskapanje koje je provedeno na Gračinama, na prvu ne donosi konzistentne rezultate kojim bi mogli rekonstruirati stratigrafske jedinice. Dodatno je opterećeno amaterskim istraživanjima 1976. godine, koja su unatoč malim dimenzijama otkopa proizvela deponiranje zapune na buduće i okolne kvadratne iskope I. Bojanovskog, a time očigledno kreirala ovakve „nepravilne“ vrijednosti.

Takav utjecaj dijelom možemo eliminirati, ako promatramo brojnost pojave materijala, a izostavimo sporadične „anomalijske“ vrijednosti. U tom kontekstu, materijal iz prvog stoljeća prednjači u prva četiri iskopna sloja, dok u nižim pojava starijeg materijala (2.-1. st. pr. Kr.) ima bitno veći postotak. Ovakav uzorak pojednostavljeno može govoriti o prvim „promjenama“ nakon 60 cm koliko iznosi vrijednost prva četiri iskopna sloja. Starija faza koja je dokumentirana i na malom uzorku novih arheoloških istraživanja vjerojatno je Bojanovskom bila teško prepoznatljiva, a svakako je opterećena promjenama koje su donijeli korisnici ovog nalazišta.

Upravo će korisnici, odnosno nešto egzaktniji databilni materijal, poput građevinskih tegula sa pečatom proizvođača, donijeti više odgovara nego pitanja. U ranijem zaključku o opekarskim proizvodima, pretpostavljene su tri značajne građevinske faze koje kronološki korespondiraju sa ostalim sitnim pokretnim arheološkim materijalom. Prva odgovara najstarijoj kasnorepublikansko-augustovskoj fazi iz koje potječu ulomci tegula s pečatom QCP PANSIANA, drugu fazu obilježavaju primjeri legijskih radionica koje datiramo u 2. pol. 1. st., te konačno najbrojniji materijal kohortalnih jedinica koji datiramo u 2. st.

Pozicije pronađenog materijala donekle se uklapaju u ranije predloženu shemu po kojoj je prijelaz u stariju fazu peti iskopni sloj. Kasnije intervencije, posebice one najbrojnije tijekom 1. st., ako je suditi po količini pronađenog materijala, nije moguće rekonstruirati na temelju iskopnih slojeva. Ovom pitanju će bitno pridonijeti rasprava idućeg naslova u kojem će biti riječ o strukturi stanovništva i analizi svih dostupnih epigrafskih tragova koje možemo povezati sa karakterom lokaliteta na Gračinama.

Konačno, ovoj analizi valja pridodati podatke o kronologiji materijala koji nema u potpunosti poznate pozicije pronalaska, nakon čega identificiramo ukupno 482 predmeta iz 1. st., srednje zastupljenoj skupini pripadaju nalazi (94) iz konteksta širokog kronološkog okvira (1. st. pr. Kr. - 2. st.), zatim materijal (61) najstarije faze od 2. do 1. st. pr. Kr., i konačno mlađi materijal (17) iz 2. st. Sporadično se javlja po jedan numizmatički nalaz kojeg sa sigurnošću možemo pripisati 3. i 4. st.

Gornji, kao ni donji reper nije ispravno temeljiti na numizmatičkim nalazima, posebno ne onim rijetko zastupljenim, zbog čega predlažem vrijeme aktivnosti lokaliteta Gračine od 1. pol. 1. st. pr. Kr. do konca 2. st.

Na kraju valja naglasiti da ovom analizom nije obuhvaćen cjelokupan nego isključivo katalološki obrađen materijal, koji unatoč tome, nema nikakve ili barem ne značajne reperkusije na odnose aktivnosti u pojedinim razdobljima ili na proširenje kronoloških okvira.

6. LOGOR NA GRAČINAMA U KONTEKSTU RIMSKE VOJNE PRISUTNOSTI U ILIRIKU (ZAKLJUČAK)

Ovo poglavlje je zamišljeno kao radni zaključak u kojem će se kompilirati dosadašnji rezultati doktorskog rada kako bismo dobili potpuniju sliku i ulogu nalazišta na Gračinama.

Interes pokreće svijet. Tako je i prisutnost rimske vojske na istočnoj obali Jadrana rezultat brojnih interesa koje možemo svesti u kratki zaključak, romanizacija tj. eksploatacija resursa i ultimativno kulturološka transformacija prostora i autohtonog stanovništva. Ostali interesi imaju ekonomski i politički predznak širenja patronata, povlaštenog statusa ili zaštite svojih saveznika. Ovaj prostor Rimljanima u fokus dolazi poprilično kasno (2. pol. 3. st. pr. Kr.), i to povodom gusarenja italskih trgovaca, a nešto kasnije i zaštite savezničkih emporija u priobalju Ilirika. Gusarenje se snažno razvilo u nešto ranijem anarhičnom vremenu, povezanom sa slabljenjem moći Dionizija Sirakuškog koji je srednje jadranske otoke kolonizirao krajem 5. i početkom 4. st. pr. Kr. U tome su svakako prednjačili Liburni i Histri, *latrociniis maritimis infames* – zloglasni po svojim pljačkama na moru.[1059] S druge strane, Rimljani su zatekli otpor moćnog plemena Ardijejaca koji su upravljali područjem od Neretve do Risna, ali i svim otocima srednje Dalmacije, izuzev *Isse*.

Upravo su se Isejci obratili za pomoć Rimljanima, a prema Apijanu, Ardijejci su ih na otvorenom moru presreli i ubili vođu Isejskog poslanstva Klempora i Rimljanina Korunkanija, što je izazvalo prvu vojničku ekspediciju Rimljana na istočnoj obali Jadrana. Nakon propalih pregovora sa kraljicom Teutom, Republika je uskoro kažnjava oduzimanjem svih ovlasti i gotovo cjelokupnog teritorija, kojim sada upravlja novi plemenski vođa Demetrije Faranin. Potonji se uskoro okrenuo savezu s Makedoncima, podrivao ostale ali i organizirao napade na gradove pod zaštitom Rima. Takva politika izazvala je čitav niz sukoba sve do 167. god. kada je Republika proslavila trijumf *de rege Gentio et Illurie/is*, pad države i ilirskog kralja Gencija.[1060]

Ovo je ujedno značilo uspostavljanje rimskog Ilirika i snažnijeg nadzora, u kojem su slobodna plemena postala tek ona koja su tijekom rata s oružjem prešli na rimsku stranu. Ipak, ispostaviti će se da je to početak otpora na istočnom Jadranu, među kojima su najdinamičniji ratovi vođeni protiv Delmatskih plemena. Unatoč protektoratu, Delmati su organizirali

[1059] ZANINOVIĆ 2015, 192.
[1060] ZANINOVIĆ 1980, 174; BOJANOVSKI 1988, 36.

pustošenje Isejskih emporija Tragurij i Epetij, ali i vojne pohode protiv Daorsa, od kojih su u početku uzimali danak, a konačno ih potpuno uništili zbog savezništva sa Rimom.[1061] Takva postupanja dovela su ih u brojne sukobe sa Rimljanima od čega je prvi završio porazom pod vodstvom konzula Gaja Marcija Figula i Publija Kornelija Nazike još 155. god. pr. Kr. Njihovo središte koje se često ubicira na gradini Lib u Tomislavgradu, prema izvorima je potpuno uništeno, a ljudi porobljeni.[1062] Unatoč tome uspjeli su se regenerirati, a uskoro i širiti teritorijalni suverenitet, tome je pomogao slabiji interes Republike koja je pozornost skrenula na ponovno gusarenje Ardijejaca zbog čega su ih „preselili" sa mora u unutrašnjost. Potpunu autonomnost će izgubiti tek po završetku Batonova ustanka.[1063] U tom širokom kronološkom okviru organizirana su čak četiri rimsko-delmatska rata, u kojem su brojne republikanske vojskovođe tek privremeno uspjeli zadržati Delmatske oppide, a među kojima je i značajno naselje i luka u Saloni. Rimljani su nerijetko znali doživjeti bolne poraze među kojima se najsramotniji zbio 44. god. pr. Kr. na prilazu imotsko-bekijskom i duvanjskom polju, kada su Delmati pokorili pet kohorti pod vodstvom senatora Bebija i zaplijenili im bojno znakovlje.[1064] Njihova dugovječnost plod je homogenosti plemena, ratničkog duha i određenih strateških vrijednosti koje dolaze do izražaja uz bolje poznavanje složene konfiguracije terena i otpornosti na dugotrajne oštre zime.

Iz mnoštva zbivanja na širokom prostoru istočnog Jadrana, za ovu raspravu je ipak bitnije izvući kontekst prostora doline Trebižata u zaleđu ilirsko-helenističke i rimske luke Narona, a u kojem središnju ulogu ima lokalitet Gračine. U kontekstu rimske vojne prisutnosti, ova pozicija je iskorištena kao ishodišna točka organizacije svih rimsko-delmatskih ratova, a osim toga nekoliko stoljeća ima važnu ulogu poveznice grčkih i rimskih trgovaca s razvijenim prometnim i drugim vezama sa zaleđem, a konačno od polovice 1. st. pr. Kr. *Colonia Julia Narona* postaje i mjesto sudbenog konventa.

Predrimski živalj u dolini Trebižata možemo rekonstruirati uglavnom iz literarnih izvora koji opet pobliže opisuju situaciju oko rijeke Naron, kome je Trebižat desni pritok. Jedan od zanimljivih je navod Strabona: „Odmah (slijedi) i rijeka Naron i oko nje su Daorizi i Ardijejci i Plereji…", ipak njihovu ubikaciju na prostor Trebižata treba promatrati s oprezom,

[1061] POLIBIJE 32,9 (18).
[1062] PATSCH 1904, 171-226.
[1063] ZANINOVIĆ 1966, 29; ZANINOVIĆ 1980, 176; BOJANOVSKI 1988, 38.
[1064] ZANINOVIĆ 2015, 360.

jer se ovaj zaključak može odnositi na gornji tok rijeke Neretve.[1065] Tradicionalno se ovaj prostor pripisuje ilirskim plemenima u širem smislu riječi, među kojima su najčešći prijedlozi identifikacije Delmatskih,[1066] Daorskih[1067] ili Ardijejskih plemena.[1068] Prva skupina vidjeli smo imala je značaj utjecaj na širi prostor među kojim je i ovaj kraj, a ponaosob zbog intenzivnog kontakta s Daorsima koji se ostvarivao prirodnim pravcem doline Trebižata. Unatoč nedostatku bilo kakvih arheoloških istraživanja na gradinskim lokalitetima Ljubuškog kraja, iz osnovnih terenskih pregleda ili zračnih snimaka moguće je zamijetiti nedostatak limitnih tumula unutar bedema, koji su zapravo karakteristični element za Delmatske lokalitete. Ipak ne treba isključiti mogućnost da je ovaj kraj od 4.-2. st. pr. Kr. pod izvjesnom kontrolom ili je dio delmatskog plemenskog saveza kako pretpostavlja Borivoj Čović.[1069] S druge strane, Daorse čije je središte u današnjem Stocu udaljenom više od 40km, valja isključiti prije svega zbog malog broja kurija, prema kojem su mogli imati ne više od 4.500 stanovnika, a dodatno i zbog rijeke Neretve koja je vjerojatno činila njihovu prirodnu granicu. Konačno nam ostaje pleme Ardijejaca čiju ubikaciju u dolinu Trebižata podržava niz autora.[1070] Prostor Ljubuškog kraja zauzima nemalu površinu od gotovo 300km2, sa dvije ključne prirodne barijere, a to su rijeka Trebižat i brdski lanac brda Butorovice, zbog čega nije moguće jednostrano odgovoriti na pitanje ubikacije predrimskog življa u Ljubuškom. Postoji vjerojatnost da su Ardijejci sa ovog prostora potisnuli Delmate ili Daorse, a možda čak i živjeli u određenom plemenskom ili rodovskom savezu.

Odgovor će možda dati ostatci tzv. zidane gomile u Studencima, a koja je zapravo komparativna pravokutnoj kuli sa lokaliteta Tor nad Jelsom, kojeg Zaninović datira u period vladavine Demetrija Faranina.[1071] Arheolog amater Petar Oreč ovaj lokalitet opisuje kao prapovijesno svetište izgrađeno od velikih monolitnih blokova čiju gradnju smješta na temelju komparacije arhitekture u period 5.-4. st. pr. Kr.[1072] Lokalitet je smješten na istaknutoj koti brda koje kontrolira tok rijeke Trebižat ali i prirodni pravac komunikacije od današnjeg Ljubuškog prema Čapljini. Sačuvan je pravokutni objekt dimenzija 45 x 10m sa visinom do 2.5m, dok je unutrašnjost zapunjena većim amorfnim blokovima. Tip gradnje odgovara istovremenim

[1065] STRABON VII 5, 5.
[1066] ZANINOVIĆ 1966, 37.
[1067] MARIĆ 1989, 57.
[1068] LUČIĆ 1966, 245.
[1069] ČOVIĆ 1976, 240.
[1070] WILKES 1969, 18; RENDIĆ-MIOČEVIĆ 1989, KARTA T. XCII; ZANINOVIĆ 1997, 57; KOS 1998, 332; CAMBI 1989, 43; MARIJAN 2001, 158.
[1071] ZANINOVIĆ 2015, 174.
[1072] OREČ 1987, 188-192.

urbanim helenističkim središtima poput Daorsona ili gradine Zvonigrad. Ispred objekta se nalazi manji zaravnjen plato koji završava skupinom kružnih grobnica kasnog željeznog doba. Na takav zaključak navode nas slučajni površinski nalazi ljudskih kostiju i gnathia keramike u velikom broju. Na žalost ovi nalazi su rezultat brojnih devastacija u minulim vremenima.

Slika 89. *Panoramska fotografija lokalitet „Zidana gomila" u Studencima (Foto: I. Dragićević)*

Jedan drugi lokalitet zaslužuje ipak puno veću pažnju, potvrđuje dalekosežne i intenzivne kontakte sa grčkim trgovcima, a osim toga ima i mjerljive vrijednosti u kontekstu aktivnije prisutnosti rimske vojske u ovom kraju. Riječ je o arheološkom nalazištu Mrljanovac koje se smješta u klanac brda Butorovice iznad Ljubuškog, a njegov potencijal evidentiran je prije gotovo pola stoljeća u okviru dopune postojećeg arheološkog leksikona. U terenskom izvješću Oreč donosi tlocrtne sheme suhozidnih objekata koje interpretira kao kultne prapovijesne cjeline, a opisuje i sporadične površinske nalaze antičke keramike. Pored toga navodi i obližnje prapovijesne gradine Sitomir i Obale koje su pozicionirane na istaknutim kotama, a zasigurno imaju ulogu privremenih nastambi ili izvidnica za lokalno stanovništvo.[1073]

U periodu od 2015.-2018. god. provedene su tri kampanje arheoloških istraživanja u organizaciji Odjela za Arheologiju u Mostaru, a rezultirale su potpuno novim razumijevanjem nalazišta, korištenog isključivo za sepulkralnu svrhu.[1074] Istraženo je sedam od ukupno trinaest

[1073] OREČ 1987, 193-195.
[1074] Voditelj istraživanja Dario Vujević, a njegovi zamjenici Tino Tomas, Mirko Rašić i Nina Čuljak.

grobnih cjelina koje pripadaju uglavnom kasnom te dva nešto starijem razvijenom željeznom razdoblju. Kratki sažetak ovih radova će biti uskoro objavljen,[1075] dok potpuni rezultati zaslužuju cjelovitu analizu arhitekture, obradu pokretnih nalaza i pripadajuće osteološke ili 14-c rezultate. Za potrebe ovog rada smatram primjerenim donijeti kratki uvid i preliminarne zaključke.

Većina ubiciranih cjelina ima ulogu skupnih ili obiteljskih grobnica koje su fizički odvojene, i raspoređene bez zadanog obrasca na relativno malom prostoru (3000m2). Grobnice su izrađene od grubo obrađenih blokova vapnenca, rijetko monumentalnih dimenzija, dok njihov promjer ima najmanje pet, a najviše 17 metara. Tipološki grobnice formiraju nepravilan oblik kruga, lijevka, pravokutnika ili kvadrata, s jednim ili najviše četiri prstena suhozidne arhitekture. Ispune među prstenovima su zasute sitnim kamenom, dok je središnji prostor rezerviran za inhumacijski ukop jednog ili često više pokojnika. Vrijedi istaknuti i primjer središnje kružne grobnice na koju su dodane tri polukružne komore sa višekratnim ukopima, kao i slučaj groba ljevkastog tipa naknadno ukopanog unutar dva niza prstenaste arhitekture. Pokojnici su najčešće ukopani na zdravicu, položeni na zaravnjenu površinu, ili rijetko unutar pločaste arhitekture ljevkastog tipa. Kosti su uglavnom prekrivene zemljom i sitnim kamenom,

Slika 90. *Zračni snimak jedne od grobnih cjeline s lokaliteta Mrljanovac (Foto: M. Rašić)*

[1075] DZIURDZIK & RAŠIĆ 2020, In press.

sa izuzetkom grobne komore i pokojnika prelivenog debelim slojem mase koja podsjeća na krečnjak.

Barem dvije cjeline unutar groblja ne odgovaraju objektima za ukop pokojnika ali zbog svoje pozicije zasigurno imaju određenu ulogu u funeralnom konktestu prinošenja žrtve ili procesa pripreme za ukop i sl.

Na temelju preliminarne analize pokretnog materijala sa lokaliteta Mrljanovac možemo prepoznati minimalno tri faze unutar širokog kronološkog okvira od kraja 5. do polovice 1. st. pr. Kr. Najstariji materijal (5.-4. st.) pripada grobnim prilozima lokalnog posuđa i brončanog nakita (prišivci, igle i fibule istočnog tipa) u kombinaciji sa ulomcima importne crno glazirane keramike. Takav rezultat potvrđen je 14-C uzorkovanjem kosti iz ove izolirane i manje polukružne grobne cjeline. Unutar druge faze (3.-2. st. pr. Kr.) brojnošću se ističu ulomci keramičkog posuđa tipa Gnathia u formi skifosa ili unguentarija sa crnim premazom i ukrasima svojstvenim importnoj ali i lokalnoj produkciji. Među ostalim keramičkim nalazima evidentiramo bradavičaste kantarose i nekoliko ulomaka transportne keramike tipa amfora Korint B, dok su potpuno odsutni tipični primjerci željeznodobne keramike u Hercegovini. Metalne nalaze čini skupina srebrenih drahmi Apolonije i Dirahija te niz vrhova željeznih kopalja. Konačno, veću skupinu čini i nakit od čega možemo izdvojiti nekoliko stotina perli izrađenih od staklene paste ili jantara, različitih aplika od poludragog kamena, te nakita od plemenitih metala i kosti. Posljednja faza (1. st. pr. Kr.) potvrđena je nalazima gnathia posuđa sa crvenim premazom i ukrasima koji odgovaraju Isejskoj lokalnoj produkciji. Posebno valja izdvojiti drahmu kovničara Alkona koja pripada jednoj od posljednih serija Apolonije iz polovice 1. st. pr. Kr.

Na kraju možemo reći da groblje pripada manjoj autohtonoj rodovskoj zajednici koja je već pred kraj 5. st. pr. Kr. ostvarila kontakte sa grčkim trgovcima, a vrlo brzo, osim brojnog materijala do kojeg dolazi robnom razmjenom u obližnjem emporiju, preuzela i specifičan način ukapanja. Na ovako očiglednu promjenu svakako ukazuju elementi starijih plemenskih zajednica u okruženju, a osobito dalje prema unutrašnjosti, sa dugom tradicijom ukapanja pod „gomile“. Jednoj od formi s lokaliteta Mrljanovac odgovaraju i Studenačke, na žalost devastirane grobne cjeline, dok na Jadranu pronalazimo tek jedan komparativni primjer recentno otkrivene nekropole Kopila sa otoka Korčule. Treba naglasiti da postoji jedna tipološki značajna razlika, a to je fizička homogenost svih grobnih cjelina na Kopilama, u odnosu na potpuno razdvojene s lokaliteta Mrljanovac. Materijal ukazuje na karakternu ujednačenost a

možda i sličnost produkcijskog ili trgovačkog ishodišta, s bitnom razlikom da su Korčulanski nalazi bogatiji i tipološki raznovrsniji, što reflektira bolje ekonomske uvjete koje je uživala ova zajednica.[1076]

Zbog sve navedenog sklon sam mišljenju da ovaj prostor u kasno željezno doba zapravo čini niz manjih rodovskih zajednica koje dijele određen politički i kulturološki obrazac, poput dokumentiranih na Mrljanovcu ili u Studencima. Njihova autonomnost očigledno je uvjetovana članstvom u plemenskom savezu i to sa jednom od ranije navedenih skupina.

Kraj aktivnosti groblja na Mrljanovcu (polovica 1. st. pr. Kr.) mogao bi označavati intenzivniju prisutnost rimske vojske i s tim povezane značajne promjene životnog habitusa kod lokalnog stanovništva. Posljedice nisu morale biti nužno pogubeljne, posebice ukoliko je toponim *Scunasticus* koji se javlja na žrtveniku *Divo Augusto,* derivat imena prapovijesne zajednice *(Scunastae?)* koja je pokopana na Mrljanovcu, nego zapravo pacifistički primjer romanizacije.

O ovom dinamičnom vremenu i invazivnim aktivnostima rimske vojske sugeriraju događaji opisani u literarnim izvorima. Prvi se odnosi na korespondenciju Cezarova generala Vatinija i slavnog govornika Cicerona koji je u potrazi za svojim odbjeglim robom. Vatinije u prvom pismu na ljeto 45. god. pr. Kr. obećava da će pronaći roba i vrijedne spise koje je ukrao, pa taman ako je prebjegao i mrskim Delmatima. Iduće godine na zimu u svom novom odgovoru konstatira da još uvijek nije pronašao roba, te opisuje uspjehe u osvajanju Delmatskih utvrda, ali i oštre zime zbog kojih je sve morao napustiti i praktično izgubiti. Osim što potvrđuje teške ratove sa Delmatima, posebna vrijednost ove korespodencije je podatak s početka prvog odgovara, a koji se odnosi na ishodište pisma „ex castris Narona“, dok se kod ostalih iz zimskog perioda navodi samo „Narona“.[1077] To nam jasno svjedoči da je Vatinije preko ljeta boravio u nekom privremenom vojnom logoru, a na zimu se povukao u urbano središte Narone. Obzirom da dolazi sa velikim brojem vojnika koju su činili tri legije i jaku konjicu, smatram da na prirodnom komunikacijskom pravcu preko Ljubuškog, Imotsko-bekijskog do Duvanjskog polja možemo tražiti razvijenu mrežu pokretnih/privremenih vojnih logora ili izvidnica, a možda čak i manjih kamenih utvrda za stalni nadzor.

Jedna od takvih strateških pozicija je nedvojbeno lokalitet Gračine. Ranije ga Bojanovski poveziva sa Vatinijevim hipotetskim logorom, prevodeći uvodnu formulaciju kao

[1076] RADIĆ & BORZIĆ & ETEROVIĆ-BORZIĆ & RADOVČIĆ 2017.
[1077] CICERON, V, 9.

„Iz logora kod Narone“, dok su ostali autori to osporavali uglavnom zbog različitog tumačenja prijevoda poput onog „Iz logora Narona“.[1078] U kontekstu takve mogućnost, rasprava o prijevodu zapravo postaje suvišna s obzirom da je prostor Ljubuškog kraja ager kolonije Narone, a kao takav se navodi i na bitno mlađem Augustovom žrtveniku „*Veterani pagi Scunastici quibus colonia Naronitana*..“. Uvidom u pokretni materijal s lokaliteta Gračine zaključujem da ne postoje dovoljno čvrsti dokazi za povezivanje sa Vatinijevim logorom, tek numizmatički i keramički materijal (2.-1. st. pr. Kr.) koji može biti trag života potpuno irelevantan za Vatinijevo vrijeme.

Ipak, vrlo skoro, a možda već u vrijeme konzulata njegovih nasljednika Publija Servija Izaurika (41. god. pr. Kr.) ili Gaja Azinija Poliona (40. god. pr. Kr.), na Gračinama možemo pretpostaviti izgradnju čvrstih i trajnih objekata. Takvo što daju naslutiti građevinske opeke sa pečatom radionice *Q(uinti) C(avari) P(risci) PANSIANA* koja se uvriježeno datira u period kasnorepublikanskih radionica od 43.-27. god. pr. Kr. U tom vremenu spomenuti konzuli intenzivno vode sukobe sa Delmatima, od čega se Polion može pohvaliti osvajanjem delmatske Salone, a prokonzul Izaurik djelovanjem u zaleđu Narone, zbog čega mu Naronitanci podižu spomenik.[1079] Među kataloški obrađenim materijalom s lokaliteta Gračine prepoznajemo tek nešto više od 5% nalaza koje možemo pripisati ovom vremenu, a tome možemo pridodati još 9% onih koji pripadaju nešto širem kronološki okviru. Brojnost ovog materijala ipak nužno ne mora biti mjerilo, međutim važno je istaknuti databilni i karakterno osjetljiv materijal sa ovog prostora. Takvu skupinu čine spomenute građevinske tegule te kasnorepublikanska kaciga Montefortino tip C.[1080] Svakako je nedostatak, ali može biti i indikativna činjenica da na prostoru nekadašnje provincije Dalmacije još uvijek nisu pronađeni analogni primjeri za komparaciju konteksta ili kronologije ove specifične skupine građevinskog materijala i vojne opreme. Ostali materijal, kao i dio iskopane arhitekture tek hipotetski možemo povezivati sa ovim vremenom. U tom smislu možemo pretpostaviti tek manju kulu stražarnicu za osiguranje ovog prostora koju organiziraju sami Naronitanci, neovisno o strategiji, interesu ili razvoju rimske vojske u širem smislu riječi. U samoj Naroni je vojska zasigurno bila prisutna, ali ne u kapacitetima Vatinijevih jedinica, niti bi grad pretvoren u vojni logor mogao uspješno funkcionirati, kako to ranije Miletić dobro zaključuje.[1081] Zbog toga pretpostavljam da je oblik

[1078] BOJANOVSKI 1988, 233-252; DODIG 2012, 27-30.
[1079] PATSCH 1996, 31-33; CIL III 1858.
[1080] Kat. br. 407-412; 579.
[1081] MILETIĆ 2017, 26.

rješavanja vlastite sigurnosti organiziran u zaleđu. Takvo što se očigledno isplatilo, obzirom da literarni izvori u ovom vremenu nisu zabilježili napade na emporij i koloniju Naronu, za razliku od Salone.

Širokom kronološkom okviru djelovanja radionice QCP PANSIANA pripadaju i puno intenzivnije vojničke ekspedicije mladog Oktavijana. Na prostor istočne obale Jadrana dolazi vjerojatno brodovima iz Akvilejske, iako u novije vrijeme postoje razmišljanja o ishodištu iz južnih luka, poput Brindisija. U periodu od 35.-33. god. pr. Kr. pokorava čitav niz plemena od današnje Slovenije do Podgorice u Crnoj Gori.[1082] U početku najveći otpor pružaju Liburni i Japodi, u čijim sukobima se čak i osobno teško ozlijedio. Po povratku iz Rima gdje preuzima nove konzularske ovlasti, 34. god. organizira ratove protiv Delmata koji su sklopili savez sa okolnim plemenima i kratko zauzeli Promonu. Oktavijan u suradnji sa M. Vipsanijem Agripom ih bez većih problema protjeruje, a vrlo skoro zauzima i druga najveća središta, poput Salone, Sinotija, Andetrija i konačno Delminija. Ovdje je posebno važno istaknuti Oktavijanov napredak i rješavanje situacije s brojnim manjim lokalnim zajednicama na prostoru između Neretve i rijeke Mat (*Mathis*), među kojima izdvajamo one iz neretvanskog kraja (*Narestima).* Pretpostavlja se da o tim uspjesima izvještava i Senat.*[1083]* Pred kraj sukoba Delmati pristaju na plaćanje danka, regrutiranje njihovih mladića ali i vraćanje bojnih znakova koje su oduzeli još Gabiniju, sve kako bi spriječili masovno istrebljenje. Ovim činom je uspio povezati upravljanje prostorima od apeninskog poluotoka do Grčke, osigurati dugotrajni mir, ali i vlastitu poziciju čovjeka sa iskustvom ratovanja, vojničke stege i pogibelji. Nakon pobjede kod Akcija senat mu je s odgodom dodijelio i trijumf nad Ilirima 29. god. pr. Kr. Na krilima takvih pobjeda senat mu daje apsolutnu moć i titule *Augustus* - uzvišeni i *Princeps* - prvi među jednakima, što obilježava kraj ere rimske republike i početak rimskog carstva – principata. August je odmah odlučio preuzeti nesigurne provincije, dok je senatu ostavio mirne i bogate regije. Ideja je bila snažna ekspanzija carstva ali i uvođenje *pax romana* - rimskog mira, koji bi podrazumijevao kulturološki napredak i velike infrastrukturne aktivnosti. Najveća je svakako izgradnja komunikacije koja je temelj za širenje rimske kulture, razvoj trgovine ali i crpljenje resursa. Za takvo što je potrebna velika potpora rimske vojske, zbog čega je odmah stvorio *aerarium militare* – vojničku riznicu, i osigurao iznimne preduvjete svim članovima, tijekom, ali i po isteku vojničke službe.[1084]

[1082] BILIĆ–DUJMUŠIĆ 2004, 421-556.
[1083] APIJAN, Illyr., 16.
[1084] DION LV, 25, 1-3; PHANG 2008, 163-168.

U kontekstu Oktavijanovih osvajanja lokalitet Gračine možemo promatrati ponovno kroz sitni materijal republikanskog vremena, a osobito građevinske tegule (*QCP PANSIANA*), čime bi ovo bio posljednji značajan vojni događaj koji obilježava *Terminus post quem non* – vrijeme poslije kojeg sigurno nije izgrađena hipotetska kula stražarnica za zaštitu zaleđa Narone. Neki autori tijekom Augustova vremena pretpostavljaju egzistiranje Delmatskog limesa na liniji *Burnum-Andetrium-Tilurium*-Gračine koji bi služio za povremene intervencije prema Delmatskim plemenima.[1085] Iz toga vremena na Gračinama možemo izdvojiti skupinu luksuznog keramičkog posuđa koje pripada kategoriji Sarius proizvoda ili keramike tankih stijenki, glatke terra sigilate s pečatima, keramički materijal lokalne produkcije te opekarske i numizmatičke nalaze.[1086] Posebno valja istaknuti i dijelove vojne opreme poput fibula Alesia[1087] i Aucissa tipa,[1088] i konačno ulomke kacige Coolus tipa.[1089]

Poseban osvrt zaslužuje iskopana arhitektura. Nema sumnje da je ona doživjela brojne popravke tijekom dužeg korištenja, međutim, očigledno je zadržala svoj osnovni plan. Takav plan možemo komparirati sa germanskim logorima *Markbriet, Haltern* i *Neuss Camp C* koje datiramo u augustovski period, odnosno vrijeme prije standardizacije formi koja donosi razdiobu glavnih upravnih zgrada.[1090] Po uzoru na spomenuta nalazišta, središnje zgrade iskopane na Gračinama odgovaraju zapovjedništvu i pretoriju koji su međusobno povezani otvorenim dvorištem. Dodatno, Augustovoj shemi tlocrta bi mogao odgovarati i položaj pronađenih vojnih baraka istočno i usporedno sa zgradama zapovjedništva, dok su one u kasnijim vremenima obično postavljene na južnoj ili sjevernoj osi logora. Primjer s lokaliteta Gračine odgovara kontuberniju tipa Davison A, kakvi su česta pojava u periodu od augustovskog do flavijevskog vremena.[1091] Nova arheološka istraživanja su bila od višestruke koristi, osim što su konačno potvrdila vojni karakter nalazišta, donose barem dvije prepoznatljive razvojne faze arhitekture i materijal komparativan starim istraživanjima. Među takvim materijalom ponovno prepoznajemo keramičke i nalaze vojne opreme koje možemo sa sigurnošću datirati u Augustovo ili ranije republikansko vrijeme.

[1085] PATSCH 1914, 157.
[1086] Glatka sigilata: Kat. br. 34-35; Pečati na sigilati (SATVRNIN, CINNAMVS): Kat. br. 45, 52; Sarius proizvodi: Kat. br. 54-65; Keramika tankih stijenki: Kat. br. 85-88, 95-100; Opekarski proizvodi (PANSIANA): Kat. br. 410, 412; Numizmatički nalazi (AUGUSTUS): Kat. br. 500-506, 565-568.
[1087] Kat. br. 726.
[1088] Kat. br. 727-731.
[1089] Kat. br. 580-581.
[1090] SCHNURBEIN 2000, 35.
[1091] DAVISON 1989, Fig. 1.2-1.7, 277-280.

Zbog svega navedenog opravdano je očekivati da je lokalitet Gračine status vojnog punkta u kasno republikanskom vremenu, unaprijedio stalnim vojnim logorom – *castra stativa* tijekom Augustove vladavine. Tako značajan iskorak morao je biti izazvan snažnim geopolitičkim promjenama. Prva se zbila po završetku Panonskog rata 11. god. pr. Kr., kada je Ilirik stavljen pod osobnu upravu Augusta, čime je postao carska provincija.[1092] Neki autori povezuju novi status sa potrebom stalne prisutnosti rimske vojske u Iliriku, dok se u vremenu ranijeg senatskog upravljanja pretpostavlja povlačenje vojske u zimski logor Akvileje.[1093]

Jedan dio vojske zasigurno boravi i u Dalmatinskom dijelu Ilirika, zbog čega je u kontekstu mogućnosti stalnog logora na Gračinama važno identificirati aktualne potrebe ovog prostora ali i potencijalno primarne korisnike. Osovina potrebe je zasigurno zaštita civilnog središta u Naroni, a nakon Panonskog ustanka, vjerojatno se s posebnom pažnjom prate pobune koje reorganiziraju Delmatska plemena iz revolta prema regrutiranju njihove mladeži. U tom smislu je ova pozicija mogla poslužiti kao zaštita ali i ishodište za organizaciju povremenog pokoravanja ili kažnjavanja pobunjenih plemena. Ključnu informaciju o korisnicima ovog prostora možda donosi obrada malobrojnih epigrafskih ostataka XX. Legije.[1094] Na prostor Ilirika dolazi nakon Kantabrijskih ratova, a prema Nikoli Cesariku boravi od početka Panonskog do konca Batonovog ustanka, što je zapravo ključan period za bolje poznavanje razvoja lokaliteta Gračine. Literarni izvori potvrđuju da je legija pripadala iliričkom garnizonu i prije Batonova ustanka, tj. da nije dio vojske koja je na to područje došla tijekom iliričkog rata, čime je možemo identificirati kao prvu trajno stacioniranu vojsku u Iliriku.[1095] Ipak su primarni epigrafski tragovi, od čega su u Dalmaciji evidentirana svega četiri spomenika, dva komemorirana veteranima u Jaderu i Saloni, jedan aktivnom vojniku u Burnumu te posljednji fragmentiran nalaz iz okolice Narone.[1096] Natpis aktivnog vojnika u službi je teorije da Burnum postaje njezino privremeno boravište,[1097] dok Cesarik neovisno o tome ukazuje da ovaj prostor služi barem kao vojni punkt u vrijeme prije iliričkog ustanka, odnosno zasigurno tijekom istog. Unatoč tome, legijski logor Burnum, a zatim i Tilurij, tijekom dosadašnjih istraživanja nisu dali osnovu za ovakav konačan zaključak.[1098]

[1092] LIVIJE, 34, 4.
[1093] RADMAN-LIVAJA 2012, 163.
[1094] CESARIK 2017, 103-117.
[1095] WILKES 1969, 93-95; RADMAN-LIVAJA 2012, 163-164.
[1096] CIL III, 2030 (Salona); CIL III, 2836 (Burnum); CIL III, 2911 (Iader).
[1097] RITTERLING 1925, col. 1770; BETZ 1938, 57.
[1098] Burnum: KANDLER 1977; ZABEHLICHY– SCHEFFENEGGER & KANDLER 1979; BORZIĆ 2010; MILETIĆ 2011; Tilurij: ŠIMIĆ–KANAET 2010; SANADER & TONČINIĆ 2010, 33–53.

Za ovo poglavlje važno je izdvojiti Naronitanski primjer koji je prvotno pogrešno interpretiran kao nadgrobni spomenik,[1099] dok ga Cesarik s pravom tumači kao javni građevinski natpis podignut u čast izgradnji nama nepoznatog objekta.[1100] Vrijednost ovog spomenika ogleda se kroz nastavak vojno-strateškog interesa rimske vojske, ali i potvrdu prisutnosti legije na prostoru kolonije Narone. S obzirom na središnju ali i tradicionalnu militarnu ulogu lokaliteta Gračine u zaleđu Narone, posve je logičan slijed i pretpostavka da ova legija, tj. njen *exercitus* sudjeluje u aktivnostima logora na Gračinama, a možda čak i u njegovoj gradnji. Već 14. god. čini dio vojske zimskog logora u Kölnu, zbog čega se pretpostavlja da Ilirik napušta odmah po završetku Batonova ustanka.[1101]

Slika 91. *Fragment spomenika s natpisom LEG XX (Foto: I. Dragićević)*

Drugi značajan događaj koji je mogao biti amplifikator za razvoj lokaliteta Gračine u stalni utvrđeni vojni logor, zbio se u periodu od 6.-9. god. U literaturi je poznat kao Batonov ili ilirski ustanak. O tome nam iscrpne informacije donose literarna vrela dvojice pisaca, od čega je prvi Velej Paterkul suvremenik i dionik rata u ulozi senatorskog časnika, a drugi Kasije

[1099] MARIN 1998, 42, br. 1, 92, sl. 76-77. Spomenik ugrađen kao spolij u arhitekturu starokršćanske bazilike sv. Vida u Vidu (Metković).
[1100] CESARIK 2017, 106-107.
[1101] WILKES 1969, 93.

Dion koji dešavanja opisuje dva stoljeća kasnije, u vremenu vladavine cara Komoda. Prvi impresivan podatak donosi Velej koji govori o čak 800 000 pobunjenika.[1102] Povod za rat bilo je opetovano regrutiranje iliričkog stanovništva, ovaj put za rimski pohod protiv Maroboda, kralja Markomana. Zapovjedniku Valeriju Mesalinu koji je dobio obavezu pokupiti mladiće, prvo su se suprostavila delmatska plemena, a uskoro i dvojica Batona, vođe Desitijatskog i Breučkog plemena. Nakon početnog uspjeha, pokušali su iskoristiti rimske aktivnosti u germaniji za osvajanje ključnog logora u Sisciji, ali bezuspješno. Tiberije skupa sa posinkom Germanikom uskoro dovodi golemu vojsku koja će postupno ugušiti ustanak u Panoniji, a konačno i poraziti Delmatska plemena. Delmati pružaju najduži otpor, pustošenjem obale i uništavanjem polja po Dalmaciji kako bi otežali ishranu Rimljanima. Ipak, konačan slom doživljavaju predajom Batona Desitijatskog 9. god. u Andetriju. Nakon toga Germanik završava posao pokoravanjem preostalih domorodaca u unutrašnjosti sve do Ardube, čiju ubikaciju možemo očekivati na području srednje Bosne. Rimljani uskoro invazivno crpe resurse ovog prostora, a Delmate regrutiraju u kohorte raspoređene na limesu, od Britanije do Germanije i Mauretanije.[1103]

Dosadašnja analiza literarnih vrela na žalost ne donosi sažetu opservaciju uloge Naronitanskog prostora tijekom Batonova ustanka, koja je po svoj logici i dalje značajna. U širem kontekstu, važno je naglasiti da August kao prethodnicu, s ciljem gušenja pobune iliričkih plemena, šalje XX. legiju na čelu s M. Valerijem Mesalom, koji ovaj prostor zbog ranijeg prisustva poznaje vrlo dobro.[1104] Pored ove postrojbe, u gušenju ustanka zasigurno sudjeluju i brojne druge legije, kohorte oslobođenika, ali i veteranske pričuve. Više podataka o tom vremenu može ponuditi i prostor Ljubuškog kraja na kojem je do danas otkriveno čak 11 epigrafskih spomenika komemoriranih veteranima VII. legije, koja je izvjesno sudjelovala u Batonovu ustanku.[1105] Odmah je važno istaknuti da svi veterani imaju veći broj od 25 propisanih *stipendia*, što svjedoči o produžetku njihove službe, odnosno potrebi osiguravanja mira nakon rata sa iliričkim plemenima.[1106] Pojedinci poput Lucija Domicija Akvile i Lucija Herenija zasigurno ne mogu biti zadovoljni teškim uvjetima službe koju su obavljali od 30 do čak 33 god.[1107] Ipak, nakon kraće ili duže službe u pričuvi, dobivaju konačan otpust – *honesta*

[1102] ZANINOVIĆ 2015, 443.
[1103] ZANINOVIĆ 2015, 446-447.
[1104] VELEJ II, 112. Usp. i LIVIJE, 30, 1-2.
[1105] GLAVIČIĆ 2014, 41.
[1106] GLAVIČIĆ & PANDŽA 2017, 58.
[1107] Osim toga njih dvojica dijele porijeklo (domus Muliada) i karakterističan oblik spomenika urezanog u liticu.

missio i kao civili naseljavaju *ager publicus* župe Skunastikus (pagus Scunasticus) ubicirane na širem području Ljubuškog kraja. O tom događaju svjedoči nam žrtvenik datiran na sam početak vladavine cara Tiberija (14./15.).[1108] *Vexilium veteranorum* ili veteranska veksilacija mogla je biti organizirana upravo na Gračinama kako to pretpostavlja još Emil Ritterling,[1109] ili u matičnom legijskom logoru Tilurij.[1110] U prilog ubikaciji na prostor Ljubuškog kraja mogao bi svjedočiti naknadno ukopan mlađi brat Domicija Akvile, *C. Domitius Aquilinus* sa statusom aktivnog vojnika koji je časno otpušten – *honesta missione*, nakon 20 godina službe(?).[1111] Zajedno s njima, na Gračinama su moguće veksilaciju služila i dvojica veterana XV. legije *Apollinaris*, *C. Leucius Primus* i *L. Gavius*, koji su pretpostavljamo istodobno otpušteni iz službe u civilno naselje Skunastikus. Veterani uglavnom imaju maloazijsko podrijetlo, dok je po jedan rodom iz Makedonije i sjeverne Italije. Dodig smatra da su unovačeni u dva navrata, za potrebe *bellum Thracicum* od 13.-11. god. pr. Kr., odnosno drugi puta za ilirički rat – *bellum Batonianum* od 6.-9. god.[1112] S druge strane, S. Mitchell smatra da su maloazijski veterani unovačeni u rimskoj provinciji Galaciji, i to već 19. god. pr. Kr. Za takav zaključak navodi primjer Akvile koji je u službi proveo 33 godine, a najranije je mogao biti otpušten 14. god. po Kristu.[1113] Očigledno je da se nitko od navedenih nije vratio u svoj zavičaj, a imali su dostatna sredstva da sebi i svojim bližnjima izrade monumentalne i skupocjene nadgrobne spomenike, poput onih arhitektonskog tipa sa portretom pokojnika.[1114] Bilo kako bilo, njihova prisutnost svakako je rezultirala poboljšanjem sigurnosti ali i intenziviranjem procesa romanizacije.[1115]

Intenzivna rimska prisutnost na ovom području evidentirana je nalazima različitih spomenika ili sitnih predmeta s epigrafskom potvrdom, pomoću čega identificiramo čak dvanaest rimskih vojnih postrojbi. Tako bogat fundus možemo iskoristiti za rekonstruiranje boravka i aktivnosti jedinica rimske vojske u ovom kraju.[1116] Ranije u svom radu Miletić koristi

[1108] BETZ 1938, 11-12; ZANINOVIĆ 1984, 71-72; BOJANOVSKI 1985, 65; WILKES 2000, 329.
[1109] RITTERLING 1925, 1618.
[1110] TONČINIĆ 2017, 80.
[1111] CIL III 8487; DODIG 2005, 209, br. 1; TONČINIĆ 2011, 33-34, kat. br. 11; GLAVIČIĆ & PANDŽA 2017, 63, kat. br. 1.
[1112] DODIG 2005, 214.
[1113] MITCHELL 1976, 301-304.
[1114] **Stela oslovođenice Gaja Valerija Dentona**: ATANACKOVIĆ-SALČIĆ 1981, 265-266, br. 5; PAŠKVALIN 1986, 120, 122, br. 2; DODIG 2005, 210, br. 4; TONČINIĆ, 2011, 88-89, kat. br. 58; **Stela Gaja Licinija**: ATANACKOVIĆ-SALČIĆ 1981, 263-264, br. 2; PAŠKVALIN 1986, 120-121, br. 1; DODIG 2005, 212, br. 8; TONČINIĆ 2011, 55-57, kat. br. 31.
[1115] GLAVIČIĆ & PANDŽA 2017, 55.
[1116] *legio I adiutrix, legio II adiutrix, legio IIII Flavia felix, legio VII, legio VIII Augusta, legio XI Claudia pia fidelis, legio XV Apollinaris, cohors I lucensium equitatata, cohors I Bracaraaugustanorum equitata, cohors III Alpinorum equitata, cohors I Belgarum equitata i cohors VIII Voluntariorum civium Romanorum.*

analizu natpisa i stilskih elemenata na nadgrobnim spomenicima kako bi predložio sljedeći red stacioniranja auksilijarnih postrojbi na lokalitetu Gračine: *Cohors I Lucensium equitata* (augustovsko-tiberijevsko doba), *Cohors I Bracaraugustanorum equitata* (klaudijevsko-neronijansko doba), *Cohors III Alpinorum equitata* (iza 65. god. i kroz flavijevski period) i *Cohors I Belgarum equitata* (najkasnije od 97. god.).[1117] Držim da je predloženi zaključak u nedostatku većeg broja spomenika ili vojničkih diploma, preliminarno vjerodostojan i koristan. Uz potencijal ranijih veteranskih veksilacija VII. i XV. legije, ovom svakako valja pridružiti mogućnost veksilacije IIII. legije *Flavia Felix (period od 70. do 86. god.),* ali i boravaka odjeljenja *legio I* i *II Adiutrix (2. st.?), legio VIII Augusta (*nakon 86. god.*)* i *cohors VIII Voluntariorum civium Romanorum (2. st.?).* Potencijalni boravak IIII. legije Flavije Feliks i VIII. Auguste temelji se tek na epigrafskim tragovima s opekarskog materijala kojeg možemo datirati u 2. pol. 1. st. Bojanovski se posebno osvrće na boravak legije VIII. Auguste u Dalmaciji, a drži da ona sudjeluje već u Batonovu ustanku. Takav zaključak temelji na analizi pojedinačnih natpisa sa Duvanjskog polja, Nadina i Omišlja.[1118] Konačno, odjeljenja legije I. i II. Adiutriks kao i kohorte VIII. dobrovoljačke, čiji su nadgrobni spomenici evidentirani na širem području Ljubuškog, različite skupine autora, uključujući i voditelja istraživanja, doživljavaju kao posljednje korisnike vojnog logora na Gračinama, u periodu do polovice 3. st.[1119]

U kontekstu lokaliteta Gračine, ovako postavljen zaključak ipak nije u potpunoj korelaciji sa rezultatima analize pokretnog arheološkog materijala. Ključan problem je period najmlađeg ili kasnijeg korištenja lokaliteta. Iz analize kataloški obrađenog materijala, periodu 2. st. sa sigurnošću možemo pripisati tek 2.2% predmeta. Postotak bi bio nešto povoljniji da je uključena kronološka analiza cjelokupnog materijala, te dodatak predmeta širokog kronološkog okvira.[1120] Mlađem periodu sa sigurnošću pripisujemo tek po jednu kovanicu iz 3. i 4. st., što je izvjesno tek trag života koji nema nikakvu relevantnost za postojanost logora.[1121] Dakle, ako držimo da izostaju aktivni tragovi života u periodu 3. st., moramo preispitati ulogu ili vrijeme boravka najmlađe pretpostavljenih postrojbi lokaliteta Gračine. O tom periodu svjedoči jedna tegula sa fragmentiranim pečatom koji vjerojatno pripada radionici osme dobrovoljačke

[1117] MILETIĆ 2017, 40.
[1118] BOJANOVSKI 1980, 25.
[1119] BOJANOVSKI 1981, 65; PATSCH 1895, 5-25;
[1120] Primjerice: keramički proizvodi koje možemo datirati u period od 1.-2. ili 1.-3. st.
[1121] Kat. br. 547, *Aleksander Severus* (224. god.); Kat. br. 548, *Constantius II* (337. god.).

kohorte(?), a pronađena je kao slučajni nalaz tijekom terenskog pregleda na Gračinama 1976. god.[1122] Pored toga, u Ljubuškom kraju pronalazimo spomenik Kvintu Juliju Verekundu, centurionu, i Marku Pletoriju Primu, vojniku osme dobrovoljačke kohorte.[1123] Centurion je ukopan na lokalitetu Dračevice (Radišći) kojeg identificiramo sa putnom postajom Bigeste (mansio Bigeste), a vojnik u susjednom selu Vitina, što nas upozorava na mogućnost da je njihova uloga zapravo povezana sa zaštitom novoosnovane putne postaje, a ne djelatnostima vojnog logora na Gračinama. Neovisno o ovoj radnoj pretpostavci, tragove *COH VCR* možemo datirati ne kasnije od kraja 2. st. S druge strane, u okruženju ostalih militarnih spomenika koje vežemo za logor na Gračinama, pronađeni su spomenici koji komemoriraju po jednog vojnika legije *I.* i *II. Adiutrix*.[1124] Njih valja datirati prema javnom građevinskom natpisu koji govori o obnovi hrama Libera i Libere, pod vodstvom centuriona legije *I. Adiutrix*, Flavija Viktora.[1125] Obzirom da ja navedena druga godina konzulata *Severo et Pompeiano*, ovaj događaj sa sigurnošću datiramo u 173. god. Konačno, ako kompiliramo rezultate kronološke analize pokretnog arheološkog materijala s lokaliteta Gračine i ljudi ili događaja evidentiranih na epigrafskim spomenicima, period upravljanja Marka Aurelija bi mogao biti *finis vitae* vojnog logora Gračine.

U ovom kontekstu može biti indikativan i porast broja civilnih/obiteljskih spomenika tijekom 2. st., ili barem promjena one izričite vojne matrice u natpisu, koju sada čini i spomen civila najbliže rodbine. Takvu promjenu možemo jasno uočiti iz analize strukture antičkog stanovništava u Ljubuškom kraju, a koju je temeljito izradio kolega Dodig. Osim toga, analiza obuhvaća nekoliko razina čiji sadržaj može potvrditi ranije iznesene stavove i teorije o ulozi i prisustvu rimske vojske. Prva se odnosi na ulogu osoba spomenutih na natpisima, a dijelimo ih na vojne: *Praefectus* (1), *Procurator* (1), *Signifer* (4), *Centurio* (8), *Optio* (1), *Decurio* (2), *Eques* (8), *Miles* (5), *Tubicen* (1), *Cornicularius* (1), *Veteranus* (15), *Libertus* (4), *Liberta* (1), *Servus* (1); i civilne persone: *Pater* (2), *Mater* (3), *Maritus* (1), *Uxor* (1), *Coniux* (3), *Filius* (4), *Filia* (1), *Frater* (1), *Heres* (4), *Amita* (1). Drugi važan podatak se odnosi na zastupljenost carskih gentilicija, od čega su najbrojniji *Iulius* (5), *Claudius* (6) i *Flavius* (6), dok se vrlo rijetko javljaju *Ulpius* (1), *Aelius* (2) i *Aurelius* (1). Po etničkom kriteriju Dodig izdvaja domoroce

[1122] Više o tome u ranijem tekstu, uz sliku br. 58.
[1123] **VEREKUND**: CIL III, 13875; FIALA 1893, 525, SL. 20; **PRIM:** CIL III, 6365=8490; SERGEJEVSKI, 1924, 114; ALFOLDY 1962, 295, BR. 18/32.
[1124] ILIug III, 1919, PATSCH 1907, 68, SL. 31.
[1125] CIL III, 1790=6362=8484; ALFOLDY 1962, 292, br. 7/16; BOJANOVSKI 1978a, 184, sl. 7; ATANACKOVIĆ-SALČIĆ 1981, 267-268, sl. 7; ŠKEGRO 1997, 87, br. 11.

(23), orijentalce (16), kelte (12), pripadnike zapadnih provincija (11), italike (10), hispance (5), grke (5), dalmatince (3), panonce (1) i skupinu nepoznatih (11).[1126]

Još jednom samo potvrđujemo da izostaju bilo kakvi podatci koji bi svjedočili o aktivnosti vojnog logora tijekom 3. st. Antički živalj ipak nastavlja svoje aktivnosti u Ljubuškom kraju, o čemu svjedoči i anonimni geograf iz Ravene.[1127] Bolje poznavanje ovih prilika, rezultirati će istraživanjem specifičnih potencijala kakav je lokalitet Dračevica (mansio Bigeste).

Ante finem. Objava rezultata svih dosadašnjih arheoloških istraživanja i spoznaja o rimskom nalazištu na Gračinama predstavlja prije svega rješenje jednog specifičnog znanstvenog problema, koji se ogleda u raspravama o karakteru nalazišta još od prvih iskapanja 1976. god. Uloga dvije pronađene zgrade desetljećima je krivo interpretirana, a nedovršeno stanje istraživanja navelo je neke da vjeruju da lokalitet uopće nije bila rimska utvrda. U periodu od 2015. god. započinje revitalizacija interesa za novim i reinterpretacijom starih istraživanja. Vrlo skoro su organizirana nedestruktivna istraživanja istočnog dijela nalazišta, nakon čega je uslijedilo iskapanje koje je potvrdilo neke od otkrivenih geofizičkih anomalija. Zahvaljujući tome, sigurno su identificirani ostatci dva bloka baraka. Ova istraživanja su tako omogućila konačnu potvrdu da je nalazište doista rimska utvrda, zatvarajući ovaj dio znanstvene rasprave o Gračinama. Međutim, u tom trenutku rezultati uvjetuju potrebu potpune reinterpretacije zgrada otkrivenih 70-ih godina. Dvije cjelovito iskopane zgrade sada možemo tumačiti kao ostatke pretorija (sjever) i principija (jug) utvrde, koji svojim rasporedom jako podsjećaju na rane, augustovske primjere iz drugih regija Carstva, ali ovdje izgrađenih u kamenu.

To jasno sugerira izuzetno rano datiranje najranije faze utvrde, što može imati dalekosežne ili barem specifične implikacije na vojnu povijest Dalmacije, kao i na povijest razvoja rimskih trajnih vojnih objekata. Primjer na Gračinama sugerira na mogućnost vrlo rane i vlastite organizacije (kolonija Narona) obrane u zaleđu civilnog središta, i to u funkciji trajnih čvrstih objekata. Takav postupak, uvjetno neovisan o općim ili barem strategijama rimske vojske u provinciji Dalmaciji može imati teorijski ili makar databilni refleks u kontekstu mogućnosti razvijanja i opće postojanja delmatskog limesa. U tom kontekstu bi mogli zaključiti da teorija o razvoju delmatskog limesa u mirnodopskim vremenima nakon Batonova ustanka, nije valjana, ili barem izdvaja lokalitet Gračine iz „novog strateškog poduhvata“. Konkretnija

[1126] DODIG 2006a.
[1127] BOJANOVSKI 1980, 184; ČAČE 1993, 412.

potvrda bila bi ukoliko analogna nalazišta u provinciji Dalmaciji nastavkom istraživanja ne budu ukazivala na zajednički kontekstualni obrazac.

Rekonstrukcija karaktera poznatih korisnika ove utvrde također može govoriti u prilog specifičnoj i dugoj tradiciji korištenja utvrde. Naime, dominantan ili barem izražen broj korisnika pripada konjaničkim vojnim postrojbama (*Cohors I Lucensium equitata; Cohors I Bracaraugustanorum equitata; Cohors III Alpinorum equitata; Cohors I Belgarum equitata)* o čemu svjedoči i pokretni arheološki materijal. Intenzivna potreba za ovakvim jedinicama na prostoru Dalmacije javila se najkasnije poslije lošeg Gabinijevog iskustva s Delmatima. Posve jasno, konjica je poslužila za anuliranje prednosti koje Delmatima daje njihov teren, konkretno u svrhu zaštite od zasjede odnosno mogućnosti osiguranja brze pomoći napadnutima.[1128] U tom smislu je lokalitet Gračine mogao poslužiti kao logistika za brzu pomoć još od kasnorepublikanskog vremena.

Provjera i potvrde ovakvih teorija, a na osobit način izgradnje vrlo ranih kamenih čvrstih objekata na Gračinama, biti će predmet budućih istraživanja. Također, valja napomenuti da je nakon ove opsežne objave, gotovo polovica procijenjene površine lokaliteta potpuno nepoznata, kao i pitanje naziva utvrde, poznate pod tehničkih terminom *Bigeste*.

[1128] BILIĆ-DUJMUŠIĆ 2004, 406.

7. BIBLIOGRAFIJA

7.1. Kratice korištenih izdanja

AE - *Année Épigraphique*, Presses Universitaires de France.

AL BiH – Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine, sv. 3, Zemaljski muzej BiH, Sarajevo, 1988.

ANUBiH – Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo.

CBI – Centar za balkanološka ispitivanja, Sarajevo.

CIL – Corpus inscriptionum Latinarum, Consilio et auctoritate Accademiae Litterarum Regiae Borussicae editum, Berolini, 1873.

CINar – Corpus inscriptionum Naronitanarum I, Erešova kula – Vid, Arheološki muzej Split, Macerata – Split 1999.

EDCS - Epigraphische Datenbank Clauss – Slaby.

EDH – Epigraphic database Heidelberg.

FSH – Franjevački samostan na Humcu, Ljubuški.

GZM – Glasnik Zemaljskoga muzeja, Sarajevo.

HAD – Hrvatsko arheološko društvo, Zagreb.

HD - www.epigraphische-datenbank-heidelberg.de (28. 2. 2007.).

ILIug – Inscriptiones Latinae quae in Iugoslavia inter annos MCMXL et MCMLX repertae et editae sunt, A. Et J. Šašel.

ILS – H. Dessau, Inscriptiones Latinae Selectae, I-V, Berolini, apud Weidmannos, 1892-1916.

KONS – Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika.

SIZ – Samoupravna interesna zajednica.

TS – Terra sigillata

VAHD - Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku, Split.

VAPD - Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku, Split.

ZMS – Zemaljski muzej Sarajevo.

7.2. Popis korištenih izvora i njihovih izdanja

APIJAN - Appianis Roman History, II, Ed. W. Heinemann, Harvard University Press, 1972.

CICERON - M. Tullii Ciceronis, Epistolarum ad Familiares, Libri I-XVI, Teubner, Leipzig, 1868.

DION - Dio's Roman history, Loeb classical library, London-Cambridge, 1955.

LIVIJE - T. Livius, Historiae, ed. W. Heinemann, Harvard University Press, London, 1948.

PLINIJE - Plinius Naturalis historia, ed. W. Heinemann LTD, Cambridge- Massachusetts, Harvard University Press, London, 1952.

POLIBIJE - Polybius Historiae, ed. L. Dindarius, Teubner, Lipsiae, 1868.

STRABON - Strabonis Geographica, ed. A. Meinecke, Teubner, Lipsiae, 1915.

VELEJ PATERKUL - C. V. Paterculus, Ex historia Romana, ed. C. Halm, Teubner,Lipsiae, 1876.

7.3. Literatura

ABRAMIĆ, M., 1950 - Dva historijska natpisa iz antikne Dalmacije, *Ephemeridis instituti archaeologici Bulgarici, vol. XVI – Zbornik Kazarov*, Sofja, 234–240.

ADAMS, J.-P., 2001 - *L'arte di costruire presso i Romani, Materiali e tecniche*, Milano.

ALAČEVIĆ, J., 1878 - "Delminium", *Bullettino di archeologia e storia dalmata 1, nr. 2*, Spalato, 21–32.

ALAČEVIĆ, J., 1883 - Iscrizioni inedite, *BASD*, 6, nr. 1 i nr. 6.

ALFÖLDY, G., 1962 - Die Auxiliartruppen der Provinz Dalmatien, *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 14, Budapest, 259-296.

ALFÖLDY, G., 1964 - Veteranendeduktionen in der Provinz Dalmatien, *Historia: Zeitschrif für Alte Geschichte*, 13(2), Stuttgart, 13, 1964, 167–179.

ALFÖLDY, G., 1965 - *Bevölkerung und Gesellschaf in der römischen Provinz Dalmatien*, Budapest.

ALFÖLDY, G., 1967 - Die verbreitung von Militärziegeln im römischen Dalmatien, *Epigraphische Studien 4*, Köln, 52-60.

ALFÖLDY, G., 1987 - *Römische Heeresgeschichte, Beiträge 1962–1985, Mavors, Roman Army Researches*, vol. III, Gieben – Amsterdam.

ALLEN, M. L., 1996 - The keys of kingdom: Keys from Masada, *Brigham Young University Studies, Vol. 36, No. 3*, 154 – 169.

ALMGREN, O., 1923 - *Studien über nordeuropäische Fibelformen der ersten nachchristlichen Jahrhunderte, mit Berücksichtigung der provinzialrömischen und südrussischen Formen*, Mannus Bibliothek 23, 1923.

ANSELMINO, L. – PAVOLINI, C., 1981 - Ceramica africana, Lucerne, *Atlante I*, Roma, 184-207.

ANTONARAS, A., 2012 - *Fire and sand. Ancient Glass in the Princeton University Art Museum,* Princeton University Art Museum Series, distributed by Yale University Press. New Haven and London, 2012.

APROSIO, M., - PIZZO, A., 2003 - La rozza terracotta, *Manifattura Ceramica Etrusco-Romana a Chiusi. Il complesso produttivo di Maricianella*, ur: G. Pucci i C. Mascione, Bari, Edipuglia.

ARVEILLER-DULONG, V., & NENNA, M. D., 2000 - *Musée du Louvre. Département des Antiquités grecques, étrusques et romaines, Les verres antiques I. Contenants à parfum en verre moulé sur noyau et vaisselle moulée VIIe siècle avant J.-C. – Ier siècle après J.-C.*, Paris 2000.

ARVEILLER-DULONG, V., & NENNA, M. D., 2005 - *Les verres antiques du Musée du Louvre, II,* Paris 2005.

ATANACKOVIĆ-SALČIĆ, V., 1977 - Gračine, Humac, Ljubuški – antički vojni logor sa naseljem, *Arheološki pregled 19*, Beograd, 1977, 80–85.

ATANACKOVIĆ-SALČIĆ, V., 1981 - Kameni spomenici u Arheološkoj zbirci na Humcu, *Naše starine*, XIV-XV, Sarajevo, 257-284.

ATLANTE I, 1981 - *Atlante delle forme ceramiche I. Ceramica fine romana nel bacino Mediterraneo* (Medio e tardo Impero), Enciclopedia dell´arte antica, Classica e Orientale, Roma.

ATLANTE II, 1985 - *Atlante delle forme ceramiche II. Ceramica fine romana nel bacino Mediterraneo* (Tardo ellenismo e primo Impero), Enciclopedia dell´arte antica, Classica e Orientale, Roma.

AUTH, H. S., 1975 - Roman Glass, in C.W. Clairmont, *Excavations at Salona, Yugoslavia (1969-1972),* Park Ridge, New Jersey 1975, 145-175.

BABIĆ, A., 2008 - Keramika, *Arheološka zbirka Franjevačkog samostana u Sinju,* ur. M. Topić, Sinj, 187-228.

BAKULA, P., 1970 - *Hercegovina prije sto godina ili topografsko historijski šematizam Franjevačke kustodije i apostolskog vikarijata u Hercegovini za godinu gospodnju 1867*. (Šematizam fra Petra Bakule), prijevod Vencel Kosir, Hercegovački franjevci, Mostar, 164-180.

BASLER, Đ., 1985 - Nova postavka Muzeja Franjevačkog samostana Humac, u: *100 Godina Muzeja Na Humcu:* (1884–1984): Zbornik Radova (ur. Anđelko Zelenika), Ljubuški, 17–30.

BASSETT, S. E., 1903 - The Cave at Vari VI: The Terracotta Lamps, *AJA VII*, 338-349.

BENAC, A., 1985 - Alojz Benac, Utvrđena ilirska naselja (I) – Delmatske gradine na Duvanjskom polju, Buškom blatu, Livanjskom i Glamočkom polju, Djela, LX, knj. 4, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1985.

BERGAMINI, M. - MANCA, M. L., 2008 - La produzione di terra sigillata nella media Valle del Tevere. Indici per la localizzazione dell'officina di *L. Nonius*, *RCRF 40*, Bonn, 347-358.

BERMOND MONTANARI, G., 1972 - Pozzi a sud-ovest di Ravenna e nuove scoperte di officine ceramiche, *I problemi della ceramica romana di Ravenna, delle Valle padana e dell'alto Adriatico*, Bologna, 65-76.

BERMOND MONTANARI, G., 1992 - La sigillata Nord-Italica a rilievo di Ravenna, *RCRF XXXI / XXXII*, In agro Ravracense, 57-68.

BERSANETTI G. M., 1941 - Gli auxilia di stanza nella Dalmazia nei secoli I-III, *Bollettino del Museo dell'Impero Romano* XII, Roma, 1941, 47–59.

BERTRAND, E. - ELAIGNE, S. - DESBAT, A. - SCHMITT, A., 1998 - L' atelier de la Butte, Les productions des ateliers de potiers antiques de Lyon, 2 partie: Les ateliers du Ier s. Apres J.-C., *Gallia 54/1997*, Paris, 5-43.

BETZ, A., 1938 - *Untersuchungen zur Militärgeschichte der römischen Provinz Dalmatien*, Rudolf M. Rohrer, Wien.

BEZECZKY, T., 1998 - Amphora types of Magdalensberg, *Arheološki vestnik 49*, Ljubljana, 225-242.

BEZECZKY, T., 2006 - Consumer behaviour in Ephesus in the first century BC, *Old pottery in the new century*, Catania, 287-308.

BIAGGIO SIMONA, S., 1991 - *I vetri romani provenienti dalle terre dell' atuale Cantone Ticino,* Locarno 1991.

BILIĆ–DUJMUŠIĆ, S., 2004 - *Oktavijanova kampanja protiv Delmata 34.–33. god. pr. Kr.,* disertacija, Zadar: Sveučilište u Zadru.

BIONDANI, F., 2005 - Terra sigillata Italica, *Il complesso edilizio di eta Romana nell'area dell' ex Vescovado a Rimini (ed. L. Mazzeo Saracino), Studi e scavi 21*, Bologna, 171-174.

BIRLEY, A., 1997 - *Vindolanda: research reports, Volume IV: the small findigs: Security: Keys and locks*, The Vindolanda Trust.

BISHOP, M. C., 1988 - Cavalry equipment of the Roman army in the first century AD, in: Coulston 1988, 67-195.

BISHOP, M. C., 1990 - Legio V Alaudae and the crested lark, *JRMES 1*, 161-164.

BISHOP, M. C., 2002 - *Lorica Segmentata, vol. I, A Handbook of Articulated Roman Plate Armour*, The armatura Press.

BISHOP, M. C., & COULSTON J. C. N., 1993 - *Roman military equipment* – from the Punic Wars to the fall of Rome, B. T. Batsford Ltd, London.

BLAU, O., 1870 - Dritter Bericht uber römische Alterthümer in Bosnien, *Monatsberichte der k. Preussichen Akademie der Wissenschaften zu Berlin*, Berlin 1870, 619-629.

BMC 1906 - *British Museum Catalogue of Greek Coins, XXV, Catalogue of the greek coins of Phrygia*, Barclay V. Head, London.

BMC I 1923 - *Coins of the Roman empire in the British Museum*, Volume I, Augustus to Vitellius, by Harold Mattingly, London.

BMC III 1966 - *Coins of the Roman empire in the British Museum*, Volume III, Nerva to Hadrian, by Harold Mattingly, London.

BOBELON, J., 1949 - *La Numizmatique Antique*, prijevod A. Milošević: *Antička numizmatika*, Arheološko društvo Jugoslavije, Beograd, 1970.

BOJANOVSKI, I., 1969 - Mogorjelo – rimsko Turess, *Glasnik Zemaljskog muzeja*, *XXIV*, Sarajevo, 137-163.

BOJANOVSKI, I., 1973 - Problem ubikacije Bigeste, *Glasnik Zemaljskog muzeja, XXVII/XXVIII*, Sarajevo, 303–311.

BOJANOVSKI, I., 1977 - Prilozi za topografiju rimskih i predrimskih komunikacija i naselja u rimskoj provinciji Dalmaciji. Prethistorijska i antička komunikacija Salona – Narona i njena topografija u svjetlu arheoloških i historijskih izvora, *ANUBiH, Godišnjak XV, CBI, k. 13*, Sarajevo, 83-152.

BOJANOVSKI, I., 1978 - Stanje i problemi antičkih istraživanja u Hercegovini, *Tribunia 4*, Trebinje, 161-188.

BOJANOVSKI, I., 1978a - *Arheološko istraživanje antičke arhitekture Gračine 1977.*, neobjavljena izvješća, Naučnoistraživački program I, Sarajevo.

BOJANOVSKI, I., 1979 - *Arheološko istraživanje antičke arhitekture Gračine 1978*., neobjavljena izvješća, Naučnoistraživački program II, Sarajevo.

BOJANOVSKI, I., 1980 - Neka pitanja antičke topografje donje Neretve, *Izdanja Hrvatskog arheološkog društva, 5, Dolina rijeke Neretve od prethistorije do ranog srednjeg vijeka*, Split, 181–194.

BOJANOVSKI, I., 1980a - *Arheološko istraživanje antičke arhitekture vojnog logora na Gračinama kod Ljubuškoga (1977–1979)*, neobjavljena izvješća, Naučnoistraživački program III, Sarajevo.

BOJANOVSKI, I., 1981 - Gračine, Ljubuški – rimski vojni logor, *Arheološki pregled 22*, Beograd, 63–66.

BOJANOVSKI, I., 1985 - Epigrafski i topografski nalazi sa područja antičke Bigeste (pagus Scunasticus), *100 godina Muzeja na Humcu*, SIZ općine Ljubuški, Ljubuški, 65-94.

BOJANOVSKI, I., 1988 - Bosna i Hercegovina u antičko doba, *ANUBiH*, Djela, k. LXVI, CBI, k. 6, Sarajevo.

BOJANOVSKI, I., 1990 - Legio VIII Augusta u Dalmaciji, *Arheološki vestnik 41, Šašelov zbornik*, Ljubljana, 699-712.

BOJOVIĆ, D., 1983 - *Rimske fibule Singidunuma*, Beograd, 1983.

BOON, G. C., 1966 - Roman Window Glass from Wales. *JoGS, VIII*, New York, 41-46.

BORZIĆ, I., 2011 - *Keramički nalazi s arheološkog lokaliteta Burnum-amfiteatar*, doktorska disertacija, Sveučilište u Zadru, Zadar.

BORZIĆ, I., 2013 - Radionički pečati na italskoj tera sigilati iz Burnuma, *Archaeologica Adriatica*, 2013, VII: 133-150.

BORZIĆ ET AL. 2014 - I. Borzić, N. Cambi, M. Glavičić, Ž. Miletić, I. Jadrić Kučan, J. Zaninović, *Arheološka zbirka Burnum*, Šibenik 2014.

BUORA, M., 2005, - Osservazioni sulle fibule del tipo Alesia nell'arco alpino orientale e nell'alto Adriatico, *Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku, 98*, 83–91

BRECCIAROLI TABORELLI, L., JESI., 1996-97 - L'officina ceramica di Aesis (III sec. a.C. - I sec. d.C), *Notizie degli Scavi di Antichità*, Accademia dei Lincei, Roma, 1996-97,7-8: 5-277.

BREZZE, D.J. & CLOSE-BROOKS, J., & RITCHIE, J. N. G., 1976 - Soldiers burials ar Camelon, Stirlingshire, 1922 i 1975, *Brit 7*, 73-95.

BRIZZI, G. 1981 - L'armamento legionario e le guerre partiche', *Critica Storica 18*, 177-201.

BRODRIBB, G., 1987 - *Roman brick and tile.* Gloucester: Alan Sutton Publishing.

BRONEER, O., 1937 - Terracotta lamps, *Corinth IV, II.*

BRUKNER, O., 1981 - *Rimska keramika na tlu Panonije*, Beograd.

BRUNO, B., 2005 - Le anfore di trasporto, *La ceramica e i materiali di eta Romana, Classi, produzioni, commerci e consumi*, Bordighera, 353-394.

BRUNŠMID, J., 1898 - Arheološke bilješke iz Dalmacije, *Vjesnik hrvatskog arheološkogdruštva n.s. 3*, Zagreb.

BRUSIĆ, Z., 1988 - Helenistička reljefna keramika iz Liburnije, *Diadora 10*, Zadar, 19-63.

BRUSIĆ, Z., 1989 - Reljefna sjevernoitalska terra sigillata u Liburniji, *Diadora 11*, Zadar, 93-158.

BRUSIĆ, Z., 1990 - Italska terra sigillata u Liburniji, *Diadora 12*, Zadar, 79-106.

BRUSIĆ, Z., 1999 - Hellenistic and Roman Relief Pottery in Liburnia, *British Archaeological Reports*, International Series 817, Oxford.

BUCHI, E., 1975 - Commerci delle anfore „Istriane", *Aqvileia Nostra XLV-XLVI*, Aquileia, 431-444.

BUORA, M., 1985 - Sul commercio dei laterizi tra Aqulieia e la Dalmazia, *Antichità Altoadriatiche 26/1*, Udine, 209-234.

BUORA, M., 2004 - *Vetri antichi del Museo Archeologicco di Udine. I vetri di Aquileia della collezione di Toppo e materiali da altre collezioni e da scavi recenti*, Corpus delle Collezioni del Vetro in Friuli Venezia Giulia 1, Trieste 2004.

BUSULADŽIĆ, A., 2007 - *Antičke svjetiljke u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo.

BUSULADŽIĆ, A., 2008 – Zbirka fibula iz Mogorjela, *Opuscula Archaeologica 32*, Zagreb.

BUSULADŽIĆ, A., 2019 - Nedovoljno poznate brončane figure merkura iz zbirke Zemaljskog Muzeja Bosne i Hercegovine, *CAMBIJEV ZBORNIK I, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji br. 44*, Split.

BULIĆ, D., 2009 - Prilog poznavanju žigova na amforama fažanske radionice, *Histria Antiqua 18/1*, Pula, 257-270.

BULIĆ, F., 1905 - Nomi e marche di fabbrica su tegoli e vasi acquistati dall' i. r. Museo in Spalato durante l'a. 1905, *Bulletino di archeologia e storia dalmata 28/1905*, Split, 159-160.

BULJEVIĆ, Z., 1999 - Sferični i pticoliki balzamariji iz Arheološkog muzeja Split, Opuscula archaeologica. Sportula dissertationum Marino Zaninović dicata, 23-24, Zagreb 1999-2000, 465-472.

BULJEVIĆ, Z., 2002 - Stakleni inventar s Erešovih, Šiljegovih i Popovih bara u Vidu, Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku 94, 2002, 165-193.

BULJEVIĆ, Z., 2003 - Stakleni inventar, in M. Sanader, ed., *Tilurium I. Istraživanja – Forschungen 1997. – 2001.*, Zagreb 2003, 271-356.

BULJEVIĆ, Z., 2003b - Naronitansko staklo, in *Arheološka istraživanja u Naroni i dolini Neretve,* Izdanja Hrvatskog arheološkog društva 22, Zagreb-Metković-Split 2003, 85-117.

BULJEVIĆ, Z., 2004 - The Glass, in E. Marin, M. Vicklers, ed., *The Rise and Fall of an Imperial Shrine. Roman Sculpture from the Augusteum at Narona,* Split 2004, 186-209.

BULJEVIĆ, Z., 2005a - Tragovi staklara u rimskoj provinciji Dalmaciji, Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku 98, 2005, 93-106.

BULJEVIĆ, Z., 2005b - Stakleni inventar iz Augusteuma Narone, Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku 97, 2005, 109-149.

BULJEVIĆ, Z., 2006 - Staklene lucerne iz Rimske provincije Dalmacije, *Histria antiqua 14*, 2006, 107-114.

CALVI, M. C., 1968 - *I vetri romani del Museo di Aquileia,* Aquileia 1968.

CALLENDER, M. H., 1970 - *Roman Amphorae*, London.

CAMBI, N., 1989 - Anfore romane in Dalmazia, *Anfore romane*, 311-337.

CAMBI, N., 1991 - Amfore kasnorepublikanskog doba i njihova produkcija u Dalmaciji, *Zbornik radova posvećen akademiku Alojzu Bencu, ANUBiH, Posebna izdanja XCV*, Sarajevo, 55-65.

CAMBI, N., & GLAVIČIĆ, M., & MARŠIĆ, D., & MILETIĆ, Ž., & ZANINOVIĆ, J., 2007 - *Rimska vojska u Burnumu/L' esercito romano a Burnum*, Drniš – Šibenik – Zadar, 2007.

CARANDINI, A. L., 1977 - a ceramica a pareti sottili, *L'instrumentum domesticum di Ercolano e Pompei nella prima Età Imperiale*, Atti di un incontro di Studi.524 Napoli, 30 maggio - 3 giugno 1973, L'Erma di Bretshneider, Roma, 1977: 25-31.

CARRE, M. B., 1985 - Les amphores de la Cisalpine et de l'Adriatique au dĕbut de l'Empire, *MEFRA 97.1*, Roma, 207-245.

CARRE M. B. - PESAVENTO MATTIOLI, S., 2001 - Anfore e commerci nell'Adriatico, *L'Archeologia dell'Adriatico dalla Preistoria al Medioevo, Atti del Convegno, Ravenna 7-9 giugno 2001*, Ravenna, 268-285.

CARRE M. B. - PESAVENTO MATTIOLI, S. - BELOTTI, C., 2009 - Le anfore da pesce adriatiche, *Olie e pesce in epoca Romana, produzione e commercio nelle regioni dell'alto Adriatico, Atti del convegno (Padova, 16 febbraio 2007), Antenor Quaderni 15*, Roma, 215-238.

CASCARINO, G., 2007 - *L'esercito romano: Armento e organizzazione*, Rimini, 2007., 104-108.

CECI, M., 2005 - Le lucerne, *La ceramica e i materiali di eta romana, Classi, produzioni, commerci e consumi*, Bordighera, 311-324.

CESARIK, N., 2017 - Osvrt na boravak XX. Legije u Iliriku, in: *Zbornik radova „Kulturno-povijesna baština Općine Ljubuški"*, Ljubuški, 103-117.

CHEESMAN, G. L., 1914 - *Te Auxilia of the Roman Imperial Army*, Oxford, 1914 (reprint Chicago, 1975).

CIPRIANO, S., 2003 - Le anfore vinarie nell'area alto-adriatica:produzioni e importazioni (I secolo a. C. – II secolo d.C.), *Bolletino del Grupo Archeologico Aquileiese 13*, Aquileia, 28-39.

CIPRIANO, S., 2009 - Le anfore olearie Dressel 6B, *Olie e pesce in epoca Romana, produzione e commercio nelle regioni dell'alto Adriatico, Atti del convegno (Padova, 16 febbraio 2007), Antenor Quaderni 15*, Roma, 173-190.

CIPRIANO, M. T. - CARRE, M. B., 1989 - Production et typologie des amphores sur la cote Adriatique de L'Italie, *Anfore Romane*, 67-104.

CLAIRMONT, C. W. - AUTH, S. H. - VON GONZENBACH, V., 1975 - *Excavation in Salona, Yugoslavia (1969-1972)*, New Yersey.

CONNOLLY, P., 1981 – *Greece and Rome at War*, London.

CONNOLLY, P., 1991a - *The Roman Fort*, Oxford University Press.

CONNOLLY, P., 1991b - The Roman fighting technique deduced from armour and weaponry, u: Maxfield and Dobson (ur.), *Roman Frontier Studies*, Exeter.

CONSPECTUS, 1990 - *Conspectus formarum terrae sigillatae italico modo confecta*, Bonn.

COOL, H. E. M., & PRICE, J., 1995 - *Roman vessel glass from excavations in Colchester, 1971-85*, Colchester Archaeological Report 8, Colchester 1995.

CORTESE, C., 2005 - Le ceramiche comuni: problemi generali e criteri di classificazione, *La ceramica e i materiali di eta Romana, Classi, produzioni, commerci e consumi*, Bordighera, 325-338.

CRAWFORD, M. H., 1974 - *Roman Republican Coinage*, 2 volume. Cambridge: Cambridge University Press.

CURLE, J., 1911 - *A Roman Frontier Post and its People. The Fort at Newstead*, Glasgow.

CVJETIĆANIN, T., 2000 - *Glazed pottery from Upper Moesia*, Narodni Muzej, Belgrade.

CVJETIĆANIN, T., 2006 - *Late Roman glazed pottery: glazed pottery from Moesia Prima, Dacia Ripensis, Dacia Mediterranea and Dardania*, Narodni Muzej, Belgrade.

CZURDA-RUTH, B., 1979 - *Die römischen Gläser vom Magdalensberg*, Klagenfurt 1979.

ČAČE, S., 1993 - Civitates Dalmatiae u "Kozmografiji'' anonima Ravenjanina, *Diadora, sv. 15,* Arheološki muzej, Zadar.

ČARGO, B., 2007 - *Grčko-helenistička keramika u Arheološkom muzeju u Splitu*, katalog izložbe, Split.

ČOVIĆ, B., 1976 - Od Butmira do Ilira, V. Masleša, Sarajevo.

DAMEVSKI, V., 1976 - Pregled tipova staklenog posuđa iz italskih, galskih, mediteranskih i porajnskih radionica na području Hrvatske u doba Rimskog Carstva, in *Antičko steklo v Jugoslaviji,*Materijali XI, Arheološki vestnik 25, 1976, 62-87.

DARLING, M. J., 1998 - Samian from the City of Lincoln: a question of status?, u: *Form and fabric, Studies in Rome's material past in honour of B. R. Hartley*, J. Bird, Oxford 1998, 169-179.

DAUTOVA-RUŠEVLJAN, V., 1973 - Ranorimska nekropola u uvali Sepen kod Omišlja na otoku Krku, Diadora 6, 1973, 181-205.

DAVISON D. P., 1989 - The Barracks of the Roman Army from the 1st to 3rd Centuries A.D. I–III, BAR International Series 472, London 1989.

DÉCHELETTE, J., 1904 - *Les vases Céramiques ornées de la Gaul Romanine*, Paris.

DE MICHELI, C., 1997 - Aspects of thin wall pottery from canton Ticino (Switzerland), *RCRF 35*, Abingdon, 217-214.

DE TOMMASO, G., 1990 - *Ampullae vitreae. Contenitori in vetro di unguenti e sostanze aromatiche dell'Italia romana (I. sec. a.C. – III. sec. d.C.),* Archaeologica 94, Roma 1990.

DELLA PORTA, C., 1998 - Terra sigillata di eta alto e medioimperiale, *Ceramiche in Lombardia*, 81-124.

DELLA PORTA, C. & SFREDDA, N. & TASSINARI, G., 1998 - Ceramiche comuni, *Ceramiche in Lombardia*, 133-230.

DEMETZ, S., 1999 - *Fibeln der Spätlatène- und Frühen Kaiserzeit in den Al- penländern*. Frühgeschichtliche und provinzialrömische Archäologie. Material-ien und Forschungen, Band 4. Leidorf: Rahden/Westf.

DESBAT, A., 1986 - Céramiques romaines à glaçure plombifère des fouilles de Lyon, *Figlina*, **7**, 105–23.

DESBAT, A., - GENIN, M., 1996 - Les ateliers précoces et leurs productions, In: *Les productions des ateliers de potiers antiques de Lyon*, Gallia 53, 219-241.

DESCHLER-ERB, E., 1997 - *Vindonissa: Ein Gladius mit reliefverzierter Scheide und Giirtelteilen aus dem Legionslager*. Jahresber. Ges. Pro Vindonissa 1996, 3-31.

DI GIOIA, E., 2006 - *La ceramica invetriata in area vesuviana*, Roma.

DODIG, R., 1985 – De Lubussa disputationes archaelogicae et epigraphicae, *100 godina muzeja na Humcu*, zbornik radova, Ljubuški, 95–118.

DODIG, R., 2003a - Epigrafčki spomenici iz naronitanskoga konventa, *Arheološka istraživanja u Naroni i dolini Neretve*, Znanstveni skup Metković, 6.–9. Listopada 2001. (ur. E. Marin), Izdanja HAD–a 22, Zagreb–Metković–Split: HAD, Grad Metković, AM Split, 233–252.

DODIG, R., 2003b - Spomenik Kvinta Valerija iz Hardomilja kod Ljubuškoga, *VAHD*, 95, Split.

DODIG, R., 2005 - Te Seventh Legion's monuments in the area of Ljubuški, *Illyrica antiqua*. *Ob honorem Duje Rendić–Miočević*, Zagreb, 209–217.

DODIG, R., 2006 - Rimski kompleks na Gračinama, vojni tabor ili...?, Obavijesti Hrvatskog arheološkog društva, XXXVIII/2, Zagreb, 332–333.

DODIG, R., 2006a - *Ljubušüi kraj u antičko doba*, Magistarski rad, Zagreb.

DODIG, R., 2006b - Nalaz rimskih spomenika u Mostarskim Vratima kod Ljubuškog, *Hercegovina 20*, Mostar, 7-12.

DODIG, R., 2006c - Rimski kompleks na Gračinama kod Ljubuškog. Post scriptum istraživanja dr. Ive Bojanovskoga, *Hrvatska misao, 39-40*, Sarajevo 2006, 55-68.

DODIG, R., 2007 - Pečati Pansiana na crijepu iz Ljubuškoga, Hercegovina 21, Mostar 2007, 39-48.

DODIG, R., 2007a - Rimski vojni pečati na crijepu iz Ljubuškoga. Roman military stamps on tiles from Ljubuški, Opuscula Archaeologica 31, Zagreb, 143-164.

DODIG, R., 2011 - Rimski kompleks na Gračinama. Vojni tabor ili…? Roman complex at Gračine. Military camp or…? , *Arheološka istraživanja u Cetinskoj krajini*. Radovi kolokvija „Rimska vojska u procesu romaniziranja provincije Dalmacije", (ur. A. Librenjak, D. Tončinić) Izdanja *HAD–a 27*, Zagreb: HAD, Muzej Cetinske krajine, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 327–343.

DODIG, R., 2012 - Publije Vatinije u Naroni 45.–44. pr. Kr., *Hrvatski neretvanski zbornik, 4, 26–33*.

DODIG, R., 2014 – Kult boga Libera na području Ljubuškoga, *Cleuna*, Časopis Franjevačkog muzeja i galerije Gorica-Livno, br. 1., 140-144.

DODIG, R., 2014 - Natpis Kvinta Pisentija Severina, CIL III, 8485." *Hercegovački Arheološki Portal*. Posljednja provjera 8. ožujka 2014 http://arheohercegovina.com/2014/02/24/natpis-kvinta-pisentija-severina-cil-iii-8485-4/.

DOLENZ, H., 1998 - *Eisenfunde aus der Stadt auf dem Magdalensberg*, Klagenfurt.

DRAGENDORFF, H., 1895 - Terra sigillata, Ein Beitrag Geschichte der griechischen und römischen keramik, *Bonner Jahrbücher XCVI*, Bonn.

DRAGENDOFF, H. - WATZINGER, C., 1948 - *Arretinische Reliefkeramik mit beschreibung der sammlung in Tübingen*, Reutlingen.

DRAGIĆEVIĆ, I. & ILKIĆ, M., 2017 - Pregled numizmatičke zbirke Franjevačkog muzeja na Humcu kod Ljubuškog, in: *Zbornik radova „Kulturno-povijesna baština Općine Ljubuški*", Ljubuški.

DRESSEL, H., 1899 - *Corpus Inscriptionum Latinorum XV, Pars 1,* Berlin.

DRINIĆ, I. & TONCA, A., 2014 - Kasnolatenske i ranocarske fibule s japodskog prostora, *Pril. inst. arheol. Zagreb*, 31/2014, str. 181-214

DUBOÉ, M., 2001 - La céramique commune, *Loron (Croatie) – Un grande centre de production d'Amphores à huile Istriennes (I er – IV e S. P.C.)*, Bordeaux, 203-238.

DZIURDZIK, T., & MECH, A., & PISZ, M. & RAŠIĆ, M., 2016 - Gračine-central place in the hinterland of ancient Narona? preliminary results of cultural landscape project in Ljubuški općina, west herzegovina. *Cracow landscape monographs 2; landscape in the past & forgotten landscapes,* Kraków, 299-309.

DZIURDZIK, T., & PISZ, M. & RAŠIĆ, M., 2020 - Demystifying the Roman fort at Gračine (Bosnia and Herzegovina), Proceedings of 24th International Limes congress, 2020.

DZIURDZIK, T., & RAŠIĆ, M., 2020 - In the Shadow of a Military Base, on the Outskirts of a Colony: Understanding Cultural Transformations in Narona's Hinterland, *conference „The Past Has a Future", 100 years of archaeology at the University of Warsaw*, 2020.

EDCS - EDCS-26600661," http://db.edcs.eu/epigr/epi_ergebnis_de.php s.v. EDCS-26600661.

EDH - HD050265, n.d. http://edh-www.adw.uni heidelberg.de/edh/inschrift/HD050265?.

EDWARDS, G. R., 1975 - Corinthian Hellenistic Pottery, Corinth: Results of Excavations Conducted by the American School of Classical Studies at Athens, *Corinth VII*, III, Princeton 1975.

ETEROVIĆ, A., & BORZIĆ, I., 2015 - Terra sigillata iz rimske Aserije – prilog poznavanju keramičarskog importa u Liburniji, *Asseria 13*, Zadar.

ETTLINGER, E., 1973 - *Die römischen Fibeln in der Schweiz*, Bern.

ETTLINGER, E., 1987 - How was Arretine sold?, *RCRF XXV/XXVI*, In agro Ravracense, 5-19.

EVANS, A., 1883 - Antiquarian Researches in Illyricum, Part II: Notes on the Roman Road- Lines, Siscia, Salone, Epitaurum, Scodra, *Society od Antiquaries of London*, London, prilog.; 79-91.

FABER, A., 2003 - Produzione di Terra Sigillata ed il consumo di ceramiche a vernice nell'Italia Meridionale alla fine della Republica e nella prima eta Imperiale, *RCRF 38*, Abingdon, 171-179.

FADIĆ, I., 1982 - Tipologija i kronologija rimskog stakla iz Arheološke zbirke u Osoru, in *Arheološka istraživanja na otocima Cresu i Lošinju,* Izdanja HAD-a 7, Zagreb 1982, 111-135.

FADIĆ, I., 1988 - Antičko staklo Asserije iz Arheološkog muzeja u Splitu, in *Benkovački kraj kroz vjekove*, Zbornik 2, Benkovac 1988, 27-70.

FADIĆ, I., 1998 - Il vetro, in *Trasparenze imperiali. Vetri romani dalla Croazia*, Milano 1998, 73-238.

FADIĆ, I., 2002 - Antičke staklarske radionice u Liburniji, Akademija nauka i umjetnosti Bosne I Hercegovine, Godišnjak, knjiga 32, Centar za balkanološka ispitivanja, knjiga 30, Sarajevo-Frankfurt am Main-berlin-Heidelberg 2002, 385-405.

FADIĆ, I., & BABIĆ, A., 2011 - *Stakleni sjaj Franjevačke zbirke u Sinju,* Zadar 2011.

FEUGÈRE, M., 1985 - Les fibules en Gaule méridionale de la conquête à la fin du Ve s. ap. J.-C., *Revue Archéologique de Narbonnaise, Supplément 12*, Paris.

FEUGÈRE, M., 2002 - *Weapons of the Romans*, Charleston, 2002, 94.

FIALA, F., 1893 - Prilozi arheologiji Bosne i Hercegovine, *GZM, 5*, Sarajevo, 145-159.

FIALA, F., 1895 - Dračevica kod Proboja blizu Ljubuškog, *GZM, 7*, Sarajevo, 365-377.

FISCHBACH, O., 1896 - Römische Lampen aus Poetovio im Besitze des steiermärkischen Landesmuseums „Joanneum", *Mittheilungen des Historischen Vereins für Steiermark 44*, 3-64.

FLÜGEL, C. - E. SCHINDLER KAUDELKA, 1995 - Auerbergtöpfe in Raetien, Noricum und der Regio Decima, *Aqvileia Nostra LXVI,* Aquileia, 65-84.

FORTIS, A., 2010 – *Put po Dalmaciji*, naslov izvornika: *Viaggio in Dalmazia dell' abate Alberto Fortis,* Venezia, 1774; priredio: Josip Bratulić, Globus, Zagreb, 5-288.

FRANKE, R., 2009 - *Militärische Ausrüstungsgegenstände, Pferdegeschirr, Bronzegeschirr und -gerät.* (= *Römische Kleinfunde aus Burghöfe* 3; = *Frühgeschichtliche und Provinzialrömische Archäologie, Materialien und Forschungen* 9), Leidorf, Rhaden/Westfalen 2009.

FREED, J., 2000 - Adoption of the form of the Koan amphora to the production of Dressel 2-4 amphoras in Italy and Northeastern Spain, *RCRF 36*, Abingdon, 459-466.

FREESTONE, I., 2008 - Pliny on Roman glassmaking, in M. Martinón-Torres, T. Rehren, ed., *Archaeology, History and Science: Integrating approaches to Ancient Materials,* Walnut Creek: Left Coast Press 2008, 77-100.

FURTWANGLER, A., 1986 - Neue beobachtungen zur frühesten Münzprägung, *SNR 65*, 153-65.

GABLER, D., 1991 - The shaping of the life of the late La Tene Settlements in the Roman period, *Antaeus, 19-20,* Budapest, 51-72.

GABLER, D., - KELLNER H. J., 1993 - Die Bildstempel von Westerndorf II, *Bayerische Vorgeschichtsblätter 58*, 1993, 185-271.

GHINI, G., 1995 - Ceramica a pareti sottili, *Ceramica romana, guida allo studio II*, Gruppo archaeologico romano, Roma, 99–111.

GLAVIČIĆ, M., 2014 - Organizacija uprave rimske provincije Dalmacije prema natpisnoj građi, *Klasični Rim na tlu Hrvatske: arhitektura, urbanizam, skulptura,* Galerija Klovićevi dvori, Zagreb, 41–49.

GLAVIČIĆ, M., & PANDŽA, Ž., 2017 - Veterani pagi Scunastici, in: *Zbornik radova „Kulturno-povijesna baština Općine Ljubuški"*, Ljubuški, 49-77.

GLAVINIĆ, M., 1878 - *Bulletino di archaeologia e storia Dalmata,* Narodna tiskara.

GLAVINIĆ, M., 1878a - Aus einem Reiseberichte des k. k. Conservator M. Glavinich, *Mittheilungen Zenral Commission zur Erforschung und Erhaktung der Baudenkmale*, Wien 1878, 91-94.

GLUŠČEVIĆ, S., 1985 - Zadar, Iader - rimska nekropola, *Arheološki pregled 26/1985*, 149.

GLUŠČEVIĆ, S., 1986 - Neki oblici staklenog materijala iz antičke luke u Zatonu kod Zadra, Arheološki vestnik 37, 1986, 255-277.

GLUŠČEVIĆ, S., 1990 - Rimska nekropola u Kaljskoj ulici, *Diadora 12*, Zadar, 107-194.

GLUŠČEVIĆ, S., 2006 - Proizvodnja amfora Dressel 6B u Novalji na otoku Pagu, *Materijali 18, Međunarodno arheološko savjetovalište „Vinogradarstvo i maslinarstvo od prapovijesti do srednjeg vijeka"*, Pula, 53-54.

GLUŠČEVIĆ, S., 2017 - Amfore Dressel 6B iz Novalje na otoku Pagu, (ur.: Goranka Lipovac Vrkljan, Irena Radić Rossi, Ana Konestra) AdriAmphorae, Amfore kao izvor za rekonstruktukciju gospodarskog razvoja jadranske regije u antici: lokalna proizvodnja, Radovi s okruglog stola, Zagreb, 21. Travnja 2016.

GOETHERT-POLASCHEK, K., 1977 - *Katalog der römischen Gläser des Rheinischen Landesmuseums Trier*,Mainz am Rhein 1977.

GOLDSWORTHY, A., 2003 - *The complete Roman Army*, London: Thames&Hudson Ltd., 2003.

GOPFRICH, J., 1986 - *Romische Ledertunde aus Mainz, SJ 42, 5-67.*

GOUDINEAU, C., 1968 - *La ceramica aretine lisse*, Roma.

GOVEDARICA, B., 1982 - Blagoje Govedarica, Prilozi kulturnoj stratigrafiji praistorijskih gradinskih naselja u jugozapadnoj Bosni, *Godišnjak, XX, knj. 18, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine*, 1982, Sarajevo, 111 – 189.

GRACE, V., 1961 - *Amphoras and the Ancient Wine trade*, Princeton.

GREEN, K., 1979 - *Report on the excavations at Usk 1965-76 – The pre-Flavian Fine Wares*, University of Wales Press, Cardiff.

GREEN, K., 1986 – *The archaeology of the roman economy*, B. T. Batsford Ltd, London, 142-168.

GROENMAN-VAN WAATERINGE, W., 1967 – *Romeins lederwerk uit Valkenburg Z. H.*, Groningen.

GROSE, D. F., 1984 - Glass Forming Methods in Classical Antiquity: Some Considerations, *Journal of Glass Studies 26*, 1984, 25-34.

GROSE, D. F., 1989 - *The Toledo Museum of Art. Early Ancient Glass. Core-formed, Rod-formed, and Cast Vessels and Objects from the Late Bronze Age to the Early Roman Empire, 1600 B.C. to A.D. 50.*, New York 1989.

GRÜNEWALD, M., 1983 - Die Funde aus Dem Schutthügel Des Legionslagers von Carnuntum, *Der Römischen Limes in Österreich, Heft XXXIII*, Wien.

GUERRINI, C. - MANCINI, L., 2007 - La ceramica di eta Romana, *Introduzione allo studio della ceramica in archeologia*, Siena, 197-234.

GUŠTIN, M., 1991 - Les fibules du type d'Alesià et leurs variantes, in: Les Alpes à l'âge du Fer, *Revue Archéologique de Narbonnaise, Supplément 22*, Paris, 427–434.

HADDAD, N., 2016 - Acient technology evolution of door locking mechanisms, *Mediterranean Archaeology and Archaeometry*, Vol. 16, No1, 53 – 74.

HARL, K. W., 1996 - *Coinage in the Roman Economy, 300 BC to AD 700*, Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press.

HAYES, J. W., 1975 - *Roman and Pre-Roman Glass in the Royal Ontario Museum*, Toronto 1975.

HAYES, J. W., 1983 - The Villa Dionysos Excavations, Knossos: The Pottery, *The annual of the British school at Athens*, 78, London, 1983, 96-169.

HAYES, J. W., 1985 - Sigillate Orientali, *Atlante II*, 1-95.

HAYES, J. W., 1991 - Fine Wares in the Hellenistic world, in: *Looking at Greek Vases*, T. Rasmussen, N. Spivey (ur.), Cambridge, 183-202.

HAYES, J. W., 1997 - Handbook of mediterranean roman pottery, *british museum press*, London, 1-108.

HAYES, J.W., 2008 - Roman Pottery. Fine-Ware Imports, *Agora XXXII*, Princeton.

HESS, C. & WIGHT, K., 2005 - Looking at Glass. A guide to terms, styles and techniques, V&A Publications 2005.

HIDRI, H., 1988 - Kupa me dekor në reliev të Dyrrahut, *Iliria 1*, Tirana, 75-87.

HOCHULI-GYSEL, A., 1977 - *Kleinasiatische glasierte Reliefkeramik (50 v. Chr. Bis 50 n. Chr.) und ihre oberitalischen nachahmungen*, Bern.

HOERNES, M., 1880 - Römische Alterhümer in Bosnien und der Hercegovina, *AEM 4*, Wien 1880, 32-47.

HOLDER, P. A, 1980 - Studies in the Auxilia of the Roman Army from Augustus to Trajan (*British Archaeological Reports, International Series* 70), Oxford, 1980.

HORVAT, J., 1997 - *Sermin, a praehistoric and early Roman settlement in northwestern Istria*, Ljubljana.

HULTSCH, F., 1971 - *Griechische und Romische Metrologie* (1882), Graz, 700.

ILAKOVAC, B., 1968 - Keramika iz antičkog broda potonulog kod Paklenih otoka, *Diadora*, 4. Zadar, 183-200.

ILKIĆ, M., 2012 - Uvala Plemići – podmorje, *Hrvatski arheološki godišnjak 9/2012*, Zadar.

IMAMOVIĆ, E., 1977 - *Antički kultni i votivni spomenici na području Bosne i Hercegovine*, Sarajevo.

IMAMOVIĆ, E., 1990 - Tragovi rimskih vojnih jedinica na području današnje Bosne i Hercegovine, *Prilozi, 25/26*, Institut za istoriju u Sarajevu, Sarajevo, 41-50.

ISINGS, C., 1957 - *Roman glass from dated finds*, Groningen - Djakarta 1957.

ISTENIČ, J. – SCHNEIDER, G., 2000 - Aegean cooking ware in the eastern Adriatic, *Rei Cretariae Romanae favtorvm acta*, 36, Grad, 341-348.

IVČEVIĆ, S., 2003 - Antički metalni predmeti iz Narone. In: I. Marin (ed.), Arheološka istraživanja u Naroni i dolini Neretve, Izdanja *Hrvatskog arheološkog društva 22*, Zagreb-Metković-Split, 2003, 129-167.

IVČEVIĆ, S., 2004 - Dijelovi opreme rimskog vojnika iz Garduna, *Opuscula Archaeologica 28*, 2004, 159-176.

IVČEVIĆ, S., 2008 - Privjesci rimske konjske opreme iz Salone, *Archaeologia Adriatica 2/1*, 2008, 213-221.

IVČEVIĆ, S., 2010a - Dijelovi vojničke opreme iz Garduna u Arheološkom muzeju u Splitu, *Opuscula archaeologica 34*, 2010, 127-144.

IVČEVIĆ, S., 2010b - Project Tilurium – Roman military equipment, In: Rimska vojna oprema u pogrebnom kontekstu, *XVII ROMEC*, Zagreb, 2010, 435-455.

IVČEVIĆ, S., 2010c - First-century military gear from Salona, In: Rimska vojna oprema u pogrebnom kontekstu, *XVII ROMEC*, Zagreb, 2010, 299-317.

IVČEVIĆ, S., 2013 - Project Tilurium – Roman Military Equipment, u: M. Sanader, A. Rendić-Miočević, D. Tončinić, I. Radman-Livaja (ur.), Rimska vojna oprema u pogrebnom kontekstu. Radovi XVII. ROMEC-

a = Weapons and Military Equipment in a Funerary Context. *Proceedings of the XVII. Roman Military Equipment Conference Zagreb 2010*, Zagreb, 2013, str. 435-453.

IVČEVIĆ, S., 2017 - Metalni nalazi, u: *TILURIUM IV – Arheološka istraživanja 2007-2010. godine*, FFZG, Zagreb, 239-317.

JADRIĆ, I., 2011 - Staklene rebraste zdjelice iz Burnuma, in G. Lipovac Vrkljan, I. Radić Rossi, B. Šiljeg, ed., *Rimske keramičarske i staklarske radionice. Proizvodnja i trgovina na jadranskom prostoru,* Zbornik I. međunarodnog arheološkog kolokvija, Crikvenica, 23.-24. Listopada 2008., Crikvenica 2011, 361-375.

JADRIĆ-KUČAN, I. & BORZIĆ, I., 2013 - Staklo puhano u kalup iz Burnuma, *Radovi XVII. ROMEC-a (Roman Military Equipment conference), Zagreb 1010, Rimska vojna oprema u pogrebnom kontekstu,* Zagreb 2013, 517-522.

JADRIĆ-KUČAN, I. & ZANINOVIĆ J. 2015 - *Fibule – iz arheološke zbirke Burnum*, Katalozi i monografije VII, JU „Nacionalni park Krka" & Gradski Muzej Drniš, Drniš-Šibenik.

JURAS, I., & JURKOVIĆ-PEŠIĆ, F., 2016 - Tegule s pečatom iz antičke zbirke arheološkog Muzeja Zadar, *Diadora*, Zadar, 31-75.

JURIŠIĆ, M., 2000 - *Ancient Shipwrecks of the Adriatic, Maritime transport during the first and second centuries AD*, BAR International Series 828, Oxford.

KAHRSTEDT, U., 1940 - Zwei Erdlager in Jugoslavien, in: *Hofllerov zbornik* (Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva XVII–XXI), Zagreb, 183–188.

KAMENJARIN, I., 2011 - Koštani i artefakti od školjki, *Antički Sikuli*, Muzej grada Kaštela, Split, 111-118.

KAMENJARIN, I., 2014 - Helenistička reljefna keramika iz Sikula (Resnika), *VAHD 107*, 2014, 129-160.

KANDLER, M., 1977 - Manfred Kandler, Burnum, *Jahreshefte des Österreischen Archäologischen Instituts, 51* [1976–1977], Wien, 39–45.

KATIĆ, M. - MIGOTTI, B., 1996 - *Pharos, antički Stari Grad*, Katalog izložbe, Stari Grad.

KAVVADIAS, G., 2013 - The red-slippe tableware, in: *The antikythera shipwreck, the ship, the treasures, the mechanism.* Ed. Nikolaos Kaltsas, Elena Vlachogianni, Polyxeni Bouyia, national archaeological museum, Athens.

KELEMEN, M. H., 1987 - Roman amphorae in Pannonia, North Italian Amphorae, *Acta Archaeologica Acad. Sc. Hung XXXIX*, Budampest, 3-45.

KENRICK, P. M., 1985 - Excavation at Sidi Khrebish, Benghazi (Berenice), *vol. III, Part I - The fine pottery, Supplements to Lybia Antiqua V*, Tripoli.

KENRICK, P. M., 2000 - Stamped *sigillata* from northern Italy: patterns of distribution, *Produzione ceramica in area Padana tra il II secolo a.C. e il VII secolo d.C.: Nuovi dati e prospettive di ricerca*, Mantova, 2000., 47-52.

KENRICK, P. M., 2002 - Rim-forms of some relief decorated vessels in Italian sigillata R1-R13. R99. Taf. 52-61, *Conspectus formarum terrae sigillatae modo confectae*, Bonn, 2002., 165-185.

KENRICK, P. M., 2004 - Signatures in Italian sigillata: a new perspective, Early Italian Sigillata – the chronological framework and trade patterns, *Bulletin Antieke Beschaving, Supllement 10*, Leuven-Paris-Dudley, 253-262.

KENYON, K. M., 1957 - Roman and later wares, I. Terra Sigillata, Samaria-Sebaste, *Report on the work of the joint expedition in 1931-1933 and of the Bristish expedition in 1935*, III.

KEPPIE, L. J. F., 1984 - *The Making of the Roman Army from Republic to Empire*, London.

KING, A., 1981 - The decline of samian ware manufacture in the North West Provinces: problems of chronology and interpretation, u: *The Roman West in the Third Century. Contributions from Archaeology and History*, uredili A. King i M. Henig, Oxford 1981, 55-78.

KIRIGIN, B., 1996 - *Issa, Grčki grad na Jadranu,* Zagreb.

KIRIGIN, B., 2003 - Palagruža godine 2002, Preliminarni izvještaj s arheoloških iskopavanja, *OP 27*, Zagreb 2003, 367-378.

KIRIGIN, B., 2004 - Faros, parska naseobina, prilog proučavanju grčke kolonizacije u Dalmaciji, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku 96*, Split, 9- 301.

KIRIGIN, B., - KATUNARIĆ, T., - ŠEŠELJ, L., 2005 - Amfore i fina keramika (od 4. do 1. st. pr. Kr.) iz srednje Dalmacije: preliminarni ekonomski i socijalni pokazatelji. In: *Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku, 98.*, Split, 8-23.

KLAIĆ, V., 1882 - *Poviest Bosne do propasti kraljevstva*, Zagreb, 27-41.

KLAWANS, Z., H., 1959 - *Roman imperial coins – readind and dating*, Second edition, Wisconsin.

KONCANI UHAČ, I., 2007 - Transport vina i ulja u šibenskom akvatoriju kroz antiku, *Histria Antiqua 15*, Pula, 361-376.

KONESTRA, A., 2016 - *Italska terra sigillata i keramika tankih stijenki na području Sjeverne Liburnije: tipologija, kronologija i distribucija* (Disertacija).

KONS - http://old.kons.gov.ba/main.php?id_struct=6&lang=1&action=view&id=1839

KOS, P., 1998 - Leksikon antičke numizmatike, Hrvatski bibliografski zavod, Zagreb.

KRALJEVIĆ, G., 1978 - Antički novci sa područja Ljubuškog, *Glasnik Zemaljskog muzeja*, XXXIII, Sarajevo, 133-136.

KRALJEVIĆ, G., 1985 - Numizmatička zbirka na Humcu, *100 godina muzeja na Humcu (1884-1984)*, Ljubuški, 133-140.

KURZMANN, R., 2005 - Soldier, civilian and military brick production, *Oxford journal of archaeology 24(4)*, London, 405-414.

KÜHLBORN, J. S., 1991 - Die Lagerzentren der römischen Militärlager von Oberaden und Anreppen“ in *Die römische Okkupation nördlich der Alpen zur Zeit des Augustus*, Bodenaltertümer Westfalens Bd. 26, 129-140, Münster, 1991.

KÜNZL, S., 2002 - *Ein komplex von formschüsseln für megarische becher, die ‘mainzer werkstatt’*, Mainz.

KYSELA, J., - MAGGETTI, M., - SCHNEIDER, G., 2013 - Black-gloss (»campanian«) pottery in the late la tène central europe – preliminary archaeological and archaeometric studies. in: *Archaologisches korrespondenzblatt*, 2013.

LAMBOGLIA, N., 1952 - Per una classificazione preliminare della ceramica campana, in *Atti del I Congresso Internazionale di Studi Liguri - Bordighera 1950*, Bordighera, 139-206.

LAMBOGLIA, N., 1955 - Sulla cronologia delle anfore romane di eta republicana (II-I secolo A.C.), *Rivista di studi Liguri 21/3-4*, Bordighera, 241-270.

LARESE, A., 2004 - *Vetri antichi del Veneto,* Corpus delle collezioni archeologiche del vetro nel Veneto 8, Venezia 2004.

LAUBENHEIMER, F., 1989 - Les amphores gauloises sous l'Empire: recherches Nouvelles sur leur production et leur chronologie, *Anfore romane*, 105-138.

LAVIZZARI PEDRAZZINI, M. P., 1980 - Terra sigillata e ceramica comune della necropoli romana di Angera, *ACME XXXIII/ I-II*, Milano, 205-246.

LAVIZZARI PEDRAZZINI, M. P., 1989 - Il vasaio Norditalico Clemens: Proposta per l'ubicazione dell'officina, *Antichita' Altoadriatiche XXXV*, Udine, 281-295.

LAZAR, I., 2008 - Staklo iz rimske nekropole u Bakru. The Glass from the Roman Cemetry in Bakar, in Z. Gregl, I. Lazar, *Bakar. Staklo iz rimske nekropole. The Glass from the Roman Cemetry*, Zagreb 2008, 49–99.

LIBRENJAK, A., 2010 - Katalog nalaza, Gardun – antički Tilurium, In: I. Radman – Livaja (ed.), *Nalazi rimske vojne opreme u Hrvatskoj*, Zagreb, 83-84.

LIEBL, H. & WILBERG, W., 1908 - Ausgrabungen in Asseria, *Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Instituts 11*, Wien, 17-88.

LIERKE, R., 2009 - *Die nicht-geblasenen antiken Glasgefäße. The non-blown ancient glass vessels*, Offenbach/Main 2009.

LIGHTFOOT, C. S., 2014 - *Ennion: Master of Roman Glass*, New York 2014.

LIPOVAC-VRKLJAN, G., 2007 - *Ad Turres - Crikvenica, keramičarska radionica Seksta Metilija Maksima*, Crikvenica.

LIPOVAC-VRKLJAN, G. 2011 - Lokalna keramičarska proizvodnja radionice Seksta Metilija Maksima u Crikvenici – crikvenička varijanta rimskih amfora ravnog dna, in: Rimske keramičarske i staklarske radionice. Proizvodnja i trgovina na jadranskom prostoru, Zbornik I. Međunarodnog arheološkog kolokvija Crikvenica, 23.-24. listopada 2008., G. Lipovac Vrkljan, I. Radić Rossi, B. Šiljeg (eds.), Institut za arheologiju , Muzej grada Crikvenice, Crikvenica, 3–18.

LIPOVAC-VRKLJAN G., & VALENT I., & KONESTRA A., & OŽANIĆ-ROGULJIĆ I., 2016 - Antički proizvodni keramičarski kompleks u Crikvenici – zaključna istraživanja 2015. godine, Ann. Inst. Archaeol. XII, Zagreb 2016, 144-151.

LISIČAR, P., 1979 - *Esej o Fibulama*, Prilog o dokumentaciji naše protohistorijske antike, 7-23.

LOESCHCKE, S., 1909 - Keramische Funde aus Halten, *Mitt. Altertumskommission Westfalen, 5*, 103-322.

LOESCHCKE, S., 1919 - *Lampen aus Vindonissa, Ein Beitrag zur Geschichte von Vindonissa und des antiken Beleuchtungswesens*, Zurich.

LÓPEZ MULOR, A., 1989 - Las cerámicas rimanas de paredes finas en Cataluña, Vol. I, texto, 2 Quaderns científics i tècnics, Diputació de Barcelona.

LOUGHTON, M. E., 2003 - The distribution of Republican amphorae in France, *Oxford journal of Archaeolog 22(2)*, Oxford, 177-207.

LUČIĆ, J., 1966 - O migracijama ilirskog plemena Ardijejaca, *ŽA, 16,* Skopje.

MACCABRUNI, C., 1976 - Ceramica invetriata di eta romana nel Pavese, *Bollettino della societa Pavese di storia Patria XXVI-XXVII*, Pavia, 61-76.

MAGGETTI, M., - GALETTI, G., 1981 - Campanian pottery; the nature of the black coating. In: *archeometry 23.*, Great Britain, 199-217.

MAGGI, P., 2001 - Ceramica fine da mensa, *Loron (Croatie) – Un grande centre de production d'Amphores à huile Istriennes (I er – IV e S. P.C.)*, Bordeaux, 127-176.

MAIOLI, M. G., 1972/1973 - Vasi a pareti sottili grigie dal Ravenate, *RCRF XIV/XV*, Noviomagi Batavorvm, 106-124.

MAIOLI, M. G., 1998 - Produzioni ceramiche e fornaci di epoca romana nel territorio ravennate, *Le Fornace Romane – produzione di anfore e laterizi con marchi di fabbrica nella Cispadana orientale e nell'Alto Adriatico*, Rimini, 19-27.

MAKJANIĆ, R., 1981 - Reljefne šalice tipa „Sarius" iz Osora, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu 3/XIV*, Zagreb, 49-53.

MAKJANIĆ, R., 1985 - Terra sigillata iz rimskih nekropola u Osoru i Bakru, *Prilozi 2*, Zagreb, 39-50.

MANDRUZZATO, L., - MARCANTE, A., 2005 - *Vetri Antichi del Museo Archeologico Nazionale di Aquileia. Il vaselame da mensa*, Corpus delle Collezioni del Vetro in Friuli Venezia Giulia 2, Trieste, 2005.

MANDRUZZATO, L., - SCOTTI, F. M., 2003 - Provenienza della ceramica a vernice nera di Aquileia. *Aquileia Nostra 74*, 377-394.

MANNING, W. H., 1985 - *Catalogue of the Romano-British Iron Tools, Fittings and Weapons in the British Museum*, London.

MARABINI MOEVS, M. T, 1973 - *The roman thin walled pottery from Cosa (1948-1954)*, American Academy in Rome, 1973.

MARABINI MOEVS, M.T., 2006 - *Cosa: the italian sigillata*, University of Michigan, 2-77, 77-153.

MARDEŠIĆ, J., 1998 - Keramički nalazi s lokaliteta sv. Vid u Vidu kod Metkovića, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku 87-89*, Split, 95-114.

MARDEŠIĆ, J., 2000 - Keramika s Manastirina, u: *Salona III, Recherhes archeologiques franco-croates a Salone*, Manastirine, Etablissement preromain, necropole et basilique paleochretienne, Collection de l ecole francaise de Rome-194/3, N. Duval, E. Marin, C. Metzger, (ur.), Split-Rome, 158-170.

MARDEŠIĆ, J., 2002 - Keramičke svjetiljke, *Longae Salonae I*, Split, 349-364.

MARDEŠIĆ, J., 2002a - Keramičke svjetiljke, *Longae Salonae II*, Split, 162-175.

MARDEŠIĆ, J. - ŠALOV, T., 2003 - Keramički nalazi s istraživanja bazilike u Erešovim barama, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku 94*, Split, 105-163.

MARIĆ Z., 1989 - Daorsi i Narona, u: Međunarodni simpozijum "*Bosna i Hercegovina u tokovima istorijskih i kulturnih kretanja u jugoistočnoj Europi''*, Sarajevo, 6-7. 10. 1988, Zemaljski muzej BiH, Pos. izdanje, Sarajevo.

MARIJAN, B., 2001 - Željezno doba na južnojadranskom području, *VAHD, sv. 93,* Split.

MARIN, E., 1998 - Sv.Vid: starokršćanska bazilika i krstionica Narone, srednjovjekovno groblje, novovjekovna crkva, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku,* 87–89 [1994–1996], Split, 9–94.

MARIN, E., - MAYER, M., - PACI, G., - RODA, I., 1999 - Corpus Inscriptionum Naronitanarum. Narona : *Niz Arheološkog muzeja Split 2*, Tivoli, Macerata, Split.

MARIN ET AL. (MARIN, E., - MAYER, M., - PACI, G., - RODA, I.,) 2000 - Elementos para una puesta al diade las inscripciones del campo militar Bigeste, in: *Les legions de Rome sous le Haut-Empire, Collection du centre d'Etudes Romaines et Gallo-Romaines,* Nouvelle serie, no. 20, T. I-II, Lyon.

MARIN ET ALII (MARIN, E., - TOPIĆ, M., - GLUČINA, T., - ZACCARIA, G., - MANENICA, H., - MANDINIĆ, M, B., - VUKŠIĆ, I., - KUNDIĆ, V., - VJEŠNICA, B., - STOJANAC, I., - MIHELIĆ, D., - HINCEK, Z.) 2017 - *Forum Naronitanum*, Arheološki muzej Narona, Zagreb.

MARTINOV, M., 2017 - *Terra sigillata s prostora nekropole u Ulici fra Ivana Zadranina u Zadru*, Diplomski rad, Zadar.

MARUN, L., 1998 - *Starinarski dnevnici*, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Katalozi i monografije 4, Split.

MATEI-POPESCU, F., 2010 - *The Roman Army in Moesia Inferior*. Bucharest, 2010.

MATIJAŠIĆ, R., 1989 - Rimske krovne opeke s radioničkim žigovima na području sjeverne Liburnije, *Arheološka istraživanja na otocima Krku, Rabu i Pagu i u Hrvatskom primorju, Izdanja HAD-a 13*, Zagreb, 61-71.

MATIJAŠIĆ, R., 1991 - *Campus Martius, antička nekropola između Premanturske i Medulinske ulice u Puli (Istraživanja 1985-1986. godine)*, Pula.

MATIJAŠIĆ, R., 1998 - *Gospodarstvo antičke Istre*, Pula.

MAYET, F., 1975 - *Les ceramiques a parois fines dans la peninsule Iberique*, Centre Pierre, Paris, 1975.

MAZZEO SARACINO, L., 1985 - Terra sigillata Nord-Italica, *Atlanta II*, 175-230.

MAZZEO SARACINO, L., 2000 - Lo studio delle Terre Sigillate Padane: problemi e prospetive, *Produzione ceramica in area Padana*, 31-45.

MENZEL, M., 1954 - *Antike Lampen im römisch-germanischen Zcntralmuseum zu Mainz*, Mainz.

MERTENS, J., 1972 - Terre Sigillee D'Ordone, *I problemi della ceramica romana di Ravenna, delle Valle padana e dell'alto Adriatico*, Bologna, 221-228.

MIKL-CURK, I., 1973 - Zapažanja o temni rimski kuhinjski lončeni posodi v Sloveniji, *Arheološki vestnik 24*, Ljubljana, 883-900.

MILETIĆ, I., 2008 - Struktura keramičkog materijala, u: *Opuscula Archaeologica 31*, 347-362.

MILETIĆ, Ž., 2010 - Burnum - vojničko središte provincije Dalmacije. In: I. Radman – Livaja (ed.), *Nalazi rimske vojne opreme u Hrvatskoj*, Zagreb, 2010, 113-141.

MILETIĆ, Ž., 2011 - Željko Miletić, Production of tegulae in Burnum in the context of building activities, u: Rimske keramičarske i staklarske radionice. Proizvodnja i trgovina na jadranskom prostoru. Zbornik

1. međunarodnog arheološkog kolokvija. Crikvenica, 23.–24. listopada 2008. (ur. G. Lipovac Vrkljan, I. Radić Rossi, B. Šiljeg), Institut za arheologiju – Grad Crikvenica – Muzej grada Crikvenice, Crikvenica, 263–277.

MILETIĆ, Ž., 2017 - Rimski auksilijarni logor na Humcu kod Ljubuškog, in: *Zbornik radova „Kulturno-povijesna baština Općine Ljubuški"*, Ljubuški, 25-47.

MITCHELL, S., 1976 - Legio VII and the Garrison of Augustan Galatia, *The Classical Quarterly*, N.S. 26, Oxford, 298–308.

MIŠE M. - ŠEŠELJ, L., 2008 - The Late Hellenistic and Early Roman fine pottery from the Sanctuaries of Diomedes in Dalmatia, *RCRF 40*, Bonn, 113-119.

MLAKAR, Š., 1979 - Neki prilozi poznavanju arheološke topografije Istre, *Histria Archaeologica 10/2*, Pula, 9-50.

MONTIRONI, G., 1991 - San Lorenzo in Campo (PS). Ceramica a pareti sottili: scarti di fornace, *Le Marche. Archeologia, storia territorio,* Istituto regionale per la pre-protostoriadelle Marche, Arcevia, 1991: 173-178

MOREL, J.P., 1981 - *Céramique campanienne: les formes*, Rome.

MOREL, J.P., 1985 - La céramique campanienne en Gaule Interne. In: L. Bonnamour / A. Duval / J.-P. Guillaumet (eds), *Les âges du Fer dans la vallée de la Saône (VIIe-Ier siècles avant notre ère). Paléométallurgie du bronze a l'âge du Fer. Actes du septième colloque de l'AFEAF*, Ruilly 1983, Paris, 181-187.

MULLER, F., 1986 - Das Fragment eines keltischen Kettenpanzers von der Tiefenau bei Bern, *ArchS 9*, 116-123.

NEUBURGER, A., 1919 - *Die Technik des Altertums.*

NIKIĆ, A., 1985 - Muzej Franjevačkoga samostana Humac (1884-1984), *100 godina Muzeja na Humcu*, Ljubuški, 7-15.

NISARD, M., 1859 - Historie Romaine, Tite-Live, *Collection des auteurs latins*, Paris, 438-485.

UHAČ, I. K., 2008 - *Poluotok uronjen u more, Podmorska arheologija južne Istre u antici, Arheološki muzej Istre, Katalog izložbe 75*, Pula.

OBEROSLER, R., 1995 - *Ceramiche in terra sigillata, Materiali per Tridentum* 271-357.

OCK: OXE, A. - COMFORT, H. - KENRICK, P., 2000. - Corpvs Vasorvm Arretinorvm, *A catalogue of the Signatures, Shapes and Chronology of Italian Sigillata, IInd edition*, Bonn.

OLCESE, G., 2004 - Italian terra sigillata in Rome and the Rome area: production, distribution and laboratory analysis, *Early Italian Sigillata – the chronological framework and trade patterns, Bulletin Antieke Beschaving, Supllement 10*, LeuvenParis-Dudley, 279-298.

OREČ, P., 1987 - Tri prapovijesna svetišta (hrama) u Posušju i Ljubuškom, ANUBiH, Godišnjak, k. 25, CBI, k. 23, Sarajevo.

ORTISI, S. & PRÖTEL, M. P., 2002 - *Römische kleinfunde aus Burghöfe 2*, Rahden/Westf., 1-85.

PADDOCK, J., 1985 - *Some changes in the manufacture and supply of Roman bronze helmets under the late Republic and early Empire*, in: Bishop 1985a, 142-159.

PANELLA, C., 2001 - Le anfore di eta imperiale del Mediterraneo occidentale, *Ceramiques hellenistiques et romaines III*, Paris, 177-275.

PARICA, M., 2008 – Istočnomediteranska keramika iz antičke luke u Pakoštanima, *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu*, 25/2008, Zagreb, 81-96.

PAŠALIĆ, E., 1960 - *Antička naselja i komunikacije u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo.

PAŠKVALIN, V., 1961 - Rimski nadgrobni spomenik iz Borasa, *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu*, 15–16, 325–327.

PAŠKVALIN, V., 1976 - Antičko staklo s područja Bosne i Hercegovine, in *Antičko steklo v Jugoslaviji*,Materijali XI*, Arheološki vestnik 25*, 1976, 109-138.

PAŠKVALIN, V., 1986 - Stele arhitektonske kompozicije u formi edikule iz Muzeja na Humcu kod Ljubuškog, *100 godina Muzeja na Humcu (1884– 1984), zbornik radova*, Ljubuški, 119–131.

PAŠKVALIN, V., 2012 - Antički sepulkralni spomenici s područja Bosne i Hercegovine, *Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Djela, knj. LXXXIII, Centar za balkanološka ispitivanja*, knj. 9, Sarajevo.

PATSCH, K., 1895 - Legio VIII. Augusta u Dalmaciji, *GZM, 6,* Sarajevo, 143-144.

PATSCH, K., 1895a - Rimske pomoćne čete (alae et cohortes auxiliares) u provinciji Dalmaciji, *Deseti izvještaj Velike gimnazije u Sarajevu*, Zemaljska štamparija, Sarajevo, 5-26.

PATSCH, K., 1896 - Archäologisch-epigraphische Untersuchungen zur Geschichte der römischen Provinz Dalmatien, Erster Theil, Kutac bei Ljubuški, *WMBH, 4,* Wien.

PATSCH, K., 1897 - Bigeste, *RE, II* 1897; 468-469.

PATSCH, K., 1899 - "Nove tekovine muzeja u Kninu", *GZM 11,* 1899, 481–535.

PATSCH, K., 1900 - "Archäologisch-epigraphische Untersuchungen zur Geschichte der römischen Provinz Dalmatien, Vierter Teil", *Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Hercegovina* VII, Wien, 33–166.

PATSCH, K., 1904 - Arheološko-epigrafska istraživanja o povjesti rimske pokrajine Dalmacije, Narona, *GZM, 16,* Sarajevo.

PATSCH, K., 1907 - Zur Geschichte und Topographie von Narona, *Schriften der Balkankommission, Antiquarische Abteilung V, Kaiserliche Akademie der Wissenschaften,* Wien.

PATSCH, K., 1908 - Kleinere Untersuchungen in und um Narona, *Jahrbuch für Altertumskunde,* II Band, H. 2-3, Wien, 87-117.

PATSCH, K., 1910 - Prilozi našoj rimskoj povjesti, *GZM, XXII*, Sarajevo, 177-210**.**

PATSCH, K., 1914 - Zbirke grčkih i rimskih starina u bos.-herc. zemaljskom muzeju, *GZM 26,* Sarajevo, 141-219

PATSCH, K., 1996 - Povijest i topografija Narone, Matica hrvatska, Ogranak Metković, Metković (=Prijevod PATSCH 1907)

PATURZO, F., 1996 - Arretina vasa. *La ceramica aretina da mensa in eta romana. Arte, Storia e Tecnologia*, Cortona.

PAVOLINI, C., 1987 - Le lucerne romane fra il III. sec. a. C. e il III. sec. d. C., *Ceramiques hellenistiques et romaines II*, Besaucon, 139-165.

PEACOCK, D.P.S., 1977 - Pompeian Red Ware, *Pottery and Early Commerce, Characterization and Trade in Roman and Later Ceramics* (ed. D.P.S. Peacock), London-New York-San Francisco, 147-162.

PEACOCK, D.P.S., 1982 - *Pottery in the Roman world*, an ethnoarchaeological approach, New York.

PEACOCK, D. P. S. - WILLIAMS, D. F., 1986 - *Amphorae and the Roman economy, an introductory guide*, New York.

PEDIŠIĆ, I. - PODRUG, E., 2008 - Antički opekarski pečati iz fundusa Muzeja grada Šibenika, *Opuscula Archaeologica 31*, Zagreb, 81-141.

PELLICIONI TERESA, M., 2012 - *La Pansiana in Adriatico. Tegole romane per navigare tra le sponde*, Ferrara 2012.

PEÑA, J. T., 2007 - *Roman pottery in the Archaeological record*, Cambridge.

PERKO, V. - ŽUPANČIĆ, M., 2008 - Lokalna izrada amfora u Perariolu kod Kopra, *Roman ceramic and glass manufactures, Production and trade in the Adriatic region, International archaeological colloquium*, Crikvenica.

PEROVIĆ, Š. - FADIĆ, I., 2009 - Zaštitno arheološko istraživanje dijela antičke nekropole Zadra u Zrinsko-Frankopanskoj ulici, *Diadora 23*, Zadar, 45-132.

PESAVENTO MATTIOLI, S., 2007 - Aquileia e le anfore:Lo stato della ricercha, *Antichita Altoadriatiche LXV/1*, Trieste, 459-477.

PETRIE, W. M. F., 1905 - Roman Ehnasya (Herakleopolis magna), s. p.: The Egypt exploration fund, London.

PEŠKAR, I., 1972 - *Fibeln aus der römischen Kaiserzeit in Mähren*, Academia Praha, Praha, 1972.

PHANG, S. E., 2008 – Roman Military Service. *Ideologies of Discipline in the Late Republic and Early Principat*, Cambridge: University Press.

PIETSCH, M., 1993 – Die Zentralhebaude des augusteichen Legionslagers von Marktbreit und die Principia von Haltern, *Germania, 71*, 355-368.

PISZ M.,- DZIURDZIK T., 2019 - The Good, the Bad and the Ugly (Data): 100-year Discussion over Roman Fort in Herzegovina solved with shards of information. *New Global Perspectives on Archaeological Prospection: 13th International Conference on Archaeological Prospection, 28 August – 1 September 2019, Sligo – Ireland.* ISBN: 978-1-78969-306-5

PLATZ-HORSTER, G., 1979 - Zu Erfindung und Verbreitung der-Glasmacherpfeife, Journal of Glass Studies 21, 1979, 27-31.

PLESNIČAR-GEC, LJ. 1971 - Kronološka determinacija keramike tankih sten s severnega grobišča Emone, Materijali sa simpozijuma hronološka i tipološka determinacija rimske keramike u Jugoslaviji / Muzej grada Zenice, *Arheološko društvo Jugoslavije*, VIII, 115–120.

PLESNIČAR-GEC, LJ. 1977 - *Keramika emonskih nekropola*, Dissertationes et monographiae, Mestni muzej, Ljubljana.

PLINIJE, NATURALIS HISTORIA - *C. Plinius Secundus, Naturalis Historia (online), http://penelope.uchicago.edu/Thayer/L/Roman/Texts/Pliny_the_Elder/3*.html*

POLANYI, K., 1968 - The semantics of money uses, in: G. Dalton (ur.) *Primitive, Archaic and Modern Economies:* Essays of Karl Polanyi, Garden City: Doubleday Anchor, 175-203.

PRTENJAČA, I., 2011 - Lončarski pečati s lokaliteta Sveti Ivan i Kod "Zdravljaka" u Zadru, Diadora, 25, Zadar, 55-74.

PUCCI, G., 1980 - Le officine ceramiche Tardo-italiche, Ceramiques hellenistiques et romaines, *Centre de recherches d'histoire ancienne Vol. 36*, Paris, 135-157.

PUCCI, G., 1985 - Terra Sigillata Italica, *Atlante II*, 360-406.

PUCCI, G., 1999 - I bolli sulle lucerne fittili delle officine centro-italiche, u: *The Inscribed Economy*, uredio W.V. Harris, Ann Arbor 1993, 73-80.

PUPPO, P., 1995 - *Le coppe megaresi in Italia*, Roma.

RADIĆ, D., & BORZIĆ, I., & ETEROVIĆ-BORZIĆ, A., & RADOVČIĆ, D., 2017 -: Grad mrtvih nad poljem života - nekropola gradinskog naselja Kopila na otoku Korčuli

RADIĆ ROSSI, I., 1993 - *Amfore tipa Lamboglia 2 i Dressel 6 na istočnoj obali Jadrana u svjetlu podmorskih nalaza*, magistarska radnja (neobjavljeno), Zagreb.

RADMAN-LIVAJA, I., 2005 - Finds of roman military equipment from Teutoburgium, *Proceedings of the 19th international congress of Roman frontier studies held in Pécs, Hungary*, September 2003, 2005, 941-953.

RADMAN–LIVAJA, I., 2012 - Ivan Radman–Livaja, The Roman Army, u: The Archaeology of Roman Southern Pannonia. The state of research and selected problems in the Croatian part of the Roman province of Pannonia (ur. B. Migotti), BAR International Series 2393, Archaeopress, Oxford, 159–189.

RAPANIĆ, Ž., 1972 - Antički brod s teretom keramike kod Vignja, *Zbornik otoka Korčule*, 2, Zagreb, 141-148

RAŠIĆ, M., - VUJEVIĆ, D., 2017 - Revizijska istraživanja „oratorija“ na Šipkovoj glavici u Docima kod Vitine, in: *Zbornik radova „Kulturno-povijesna baština Općine Ljubuški*“, Ljubuški, 167-188.

RAŠIĆ, M., - BARAKA PERICA, J., 2018 - Starokršćanski kompleks u Docima kod Vitine: rezultati revizijskih arheoloških istraživanja, *Prilozi instituta za arheologiju u Zagrebu*, *35/2018*, Zagreb, 135-154.

RAVAGNAN, G. L., 1994 - *Vetri antichi del Museo Vetrario di Murano,* Corpus delle collezioni archeologiche del vetro nel Veneto 1, Venezia 1994.

RENDIĆ-MIOČEVIĆ, D., 1989 - Iliri i antički svijet, Književni krug, Split.

RESNIK., 2004 - *Resnik, hidroarheološka istraživanja*, A. Babin (ur.), Kaštela, 2004.

RIC I., 1984 - *The Roman Imperial Coinage*, ed.: C. H. V. Sutherland and R. A. G. Carson, Volume I, (revised edition), London.

RIC II., 1926 - *The Roman Imperial Coinage*, ed.: Harold Mattingly and Edward A. Sydenham, Volume II, Vespasian to Hadrian, London.

RIC III., 1930 - *The Roman Imperial Coinage*, ed.: Harold Mattingly and Edward A. Sydenham, Volume III, Antoninus Pius to Commodus, London.

RIC IV., 1938 - *Roman Imperial coinage*, ed.: Harold Mattingly & Edvard A. Sydenham, volume IV part II - Pertinax to Uranius Antoninus, London.

RIC VII., 1966 - *The Roman Imperial Coinage*, ed.: C. H. V. Sutherland and R. A. G. Carson, Volume VII, Constantine and Licinius, London.

RICCATO, A., 2020 - *Aquileia. Fondi cossar; La ceramica da cucina: produzioni italiche e orientali*; Scavi di Aquileia II, Roma.

RICCI, A., 1985 - La ceramica a pareti sottili, *Atlante delle forme ceramiche II*, 1985.

RIGHINI, V., 1998 - I bolli laterizi di eta Romana nella Cispadana. Le Figlinae, *Le Fornace Romane - produzione di anfore e laterizi con marchi di fabbrica nella Cispadana orientale e nell'Alto Adriatico*, Rimini, 29-68.

RILEY, J. A., 1979 - Coarse pottery, *Excavation at Sidi Khrebish Benghazi (Berenice), vol. II*, Tripoli, 91-401.

RITTERLING, E., 1925 - Legio. Bestand, Verteilung und kriegerische Betätigung der Legionen des stehenden Heeres von Augustus bis Diocletian, *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, Band XII,2, Stuttgart, col. 1329–1829.

RIZZO, G., 2003 - *Ceramiche fini da mensa, lucerne ed anfore a Roma nei primi due secoli dell'impero*, Instrumenta urbis I, École Française De Rome, 2003.

ROBINSON, H., 1959 - *The Athenian Agora, vol. V., Pottery of the Roman period*, New Jersey.

ROBINSON, H. R., 1975 - *The Armour of Imperial Rome*, London.

ROFFIA, E., 1993 - *I vetri antichi delle civiche raccolte archeologiche di Milano*, Milano 1993.

ROTH, R. E., 2007 - *Styling Romanisation*, Cambridge, 2007.

ROTROFF, S. I., 1982 - Hellenistic Pottery, Athenian and Imported moldmade bowls, The Athenian Agora: Results of Excavations Conducted by the American School of Classical Studies at Athens, *Agora XXII*, Princeton.

ROTROFF, S. I., 1997 - Hellenistic Pottery. Athenian and Imported Wheelmade Table Ware and Related Material, Agora XXIX, Princeton.

ROTROFF, S. I., 2006 - The introduction of the moldmade bowl revisited. Tracking a Hellenistic Innovation, *Hesperia 75*, Athena, 357-378.

RUPRECHTSBERGER, E. M., 1986 - Ein römerzeitliches Brandgrab aus Salona, Arheološki vestnik 37, 1986, 237-246.

SANADER, M., 2002 - Tilurijum, Burnum, Bigeste. Novi prilog pitanju datacije delmatskog limesa, u: *Arheološke studije i ogledi*, *Ceres*, Zagreb, 123-128.

SANADER, M., & TONČINIĆ, D., 2010 - Gardun-antički Tilurium=Gardun-the ancient Tilurium, u: *Nalazi rimske vojne opreme u Hrvatskoj* (ur. RADMAN-LIVAJA), 33-53.

SANNAZARO, M., 2005 - Ceramica invetriata, *La ceramica e i materiali di eta romana - classi, produzione, commerci e consumi (ed. D. Gandolfi)*, Bordighera, 423-432.

SCHINDLER, M., - SCHEFFENEGGER, S., 1977 - *Die Glatte rotte Terra Sigillata vom Magdalensberg*, Klagenfurt.

SCHINDLER-KAUDELKA, E. - FASTNER, U. - GRUBER, M., 2001 - *Italische Terra Sigillata mit Appliken in Noricum*, Wien.

SCHINDLER-KAUDELKA, E. - ZABEHLICKY-SCHEFFENEGGER, S., 2006 - Le commerce entre l'Adriatique et le Magdalensberg, Putovi *antičkog Jadrana, Geografija i gospodarstvo* (ur. S. Čače – A. Kurilić – F. Tassaux), Bordeaux-Zadar, 151-165.

SCHINDLER-KAUDELKA, E. - ZABEHLICKY-SCHEFFENEGGER, S., 2007 - Auerbergkeramik vom Magdalensberg, *Antichita Altoadriatiche 65*, Trieste, 225-247.

SCHINDLER-KAUDELKA, E., 1975 - *Die dünnwandige Gebrauchskeramik vom Magdalensberg*, Klagenfurt.

SCHINDLER-KAUDELKA, E., 1980 - *Die romische Modelkeramik vom Magdalensberg*, Klagenfurt.

SCHINDLER-KAUDELKA, E., 1989 - *Die gewöhnliche Gebrauchkeramik vom Magdalensberg*, Klagenfurt.

SCHINDLER KAUDELKA, E., 2000 - Ceramica Norditalica decorata del Magdalensberg: Problemi aperti, *Produzione ceramica in area Padana*, 53-67.

SCHINDLER KAUDELKA, E., 2004 - Zur Datierung der Principia, *Die Ausgrabungen auf dem Magdalensberg 1986 bis 1990*, Klagenfurt, 49-55.

SCHINDLER KAUDELKA, E., 2006 - La Terra Sigillata Norditalica Decorata. A che punto siamo arrivati?, *Territorio e produzioni ceramiche, Paesaggi, economia e societa in eta Romana, Atti del Convegno Internazionale, Pisa 20-2 Ottobre 2005*, Pisa, 239-244.

SCHINDLER KAUDELKA, E., 2012 - La Ceramica A Pareti Sottili Del Magdalensberg 1975–1998–2011, *Emona – med Akvilejo in Panonijo*, Koper, 2012: 323-366.

SCHNEIDER, G., 1993 - X-ray flouresence analysis and the production and distribution of terra sigillata and Firmalampen, *Production and distribution in the Roman empire in thelight of instrumentum domesticum. Proceedings of a conference held at The American Academy (Roma, gennaio 1992), a cura di W.V. HARRIS ("JRA". Supplementary series, n. 6), Ann Arbor*, 129-137.

SCHNEIDER, G., 2000 - X-ray flourescence analyzes of cermica a vernice nera, terra sigillata and Firmalampen from North Italy, *Produzione ceramica in area Padana*, 103-106.

SCHNURBEIN, V. S., 2000 - The Organization of the Fortresses in Augustan Germany, *Roman Fortresses and their Legions* (*ed. Richard J. Brewer*), The Society of Antiquaries of London, 20, 2000.

SCOTTI MASELLI, F., 1980 - Spunti per una ricerca sulla diffusione delle Terre Sigillate Italiche nell Alto Adriatico, *Aqvileia Nostra LI*, Aquileia, 170-196.

SCOTTI MASELLI, F., 1984 - La ceramica ad Aquileia. Il vasellame da mensa. *I musei di Aquileia, Antichita' Altoadriatiche XXIV*, Udine, 39-69.

SERENA FAVA, A., 1972 - Officine di sigillata Nord-Italica, *I problemi della ceramica romana di Ravenna, delle Valle padana e dell'alto Adriatico*, Bologna, 147-158.

SERGEJEVSKI, D., 1924 - Cohors VIII voluntariorum civium Romanorum u Dalmaciji, *GZM 36*, 113–124.

SERGEJEVSKI, D., 1954 - Staro–hrišćanska bazilika u Klobuku, *Glasnik zemaljskog muzeja u Sarajevu n,.s. 9*, Sarajevo, 190–210.

SERGEJEVSKI, D., 1955 - Rimski miljokaz sa ceste Narona – Salona, *Glasnik zemaljskog muzeja u Sarajevu*, 10, Sarajevo, 149-150.

SERGEJEVSKI, D., 1959 - Bazilike u Nerezima i Docu, *Glasnik zemaljskog muzeja u Sarajevu n. s. 14*, Sarajevo, 163–173.

SFREDDA, N., 1998 - Ceramica a vernice nera. In: G. Olcese (ed.), *Ceramiche in Lombardia tra II secolo a.C. e VII secolo d.C. Raccolta di dati editi*, Mantova, 21-36.

SFREDDA, N. - TASSINARI, G., 1998 - Ceramica invetriata di eta alto imperiale, *Ceramiche in Lombardia tra II secolo a. C. e VII secolo d. C. Raccolta dei dati editi, Documenti ai Archeologia 16*, Mantova, 75-79.

SIEBERT, G., 1987 - Quartier de Skardhana: la fouille, *Bulletion de la Correspondence Hellenique 111*, 629-642.

SKARIĆ, V., 1923 - Iz rimske prošlosti, *Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini*, *35*, 8–84.

SLAPŠAK, S., 1989 - *Apicije – o kuvanju*, Zagreb.

SOLDO, V., 2017 - Zbirka i znanje, kolekcionarstvo u franjevačkom samostanu sv. Ante na Humcu, In: *Zbornik radova „Kulturno-povijesna baština Općine Ljubuški",* Ljubuški, 199-213.

SPAUL, J. H., 2000 - *Cohors. The evidence for and a short history of the auxiliary infantry units of the Imperial Roman Army,* BAR International Series 841, Oxford.

STARAC, A., 1997 - Napomene o amforama Dressel 6B, *Arheološka istraživanja u Istri, Izdanja HAD-a 18*, Zagreb, 143-161.

STARAC, A., 1998 - Pula – Herkulova vrata 1997.-1998. Sitni nalazi, *Histria Archaeologica 29*, Pula, 49-101.

STEAD, I., 1989 - Cart burials at Garton Station and Kirkburn, u: P. Halkon (ur.), *New light on the Parisi: Recent Discoveries in Iron Age and Roman East Yorkshire*, Hull, 1-6.

STEINBY, E. M., 1998 - I bolli laterizi come documenti di storia, *Le fornaci romane. Produzione di anfore e laterizi con marchi di fabbrica nella Cispadana orientale e nell'Alto Adriatico*, Rimini, 89-95.

STENICO, A., 1976 - Frammento di matrice per coppa di Terra Sigillata trovato a Miradolo, *Bollettino della Societa Pavese di Storia Patria XXVI/XXVII*, Pavia, 45-59.

STERN E. M., 1999 - Roman Glassblowing in a Cultural Context, American Journal of Archaeology, 103/3, 1999, 441-484.

STERN E. M., 2001 - *Roman, Byzantine and Early Medieval Glass, 10 BCE. – 700 CE. Ernesto Wolf Collection*, Ostfildern-Ruit 2001.

STERN E. M., 2004 - The Glass Banausoi of Sidon and Rome, in M. Beretta, ed., *When Glass Matters. Studies in the History of Science and Art from Graeco-Roman Antiquity to Early Modern Era*, Firenze 2004, 77-120.

STERN E. M., 2007 - Ancient Glass in a Philological Context, Mnemosyne 60, 2007, 341-406.

STERN E. M., 2008 - *Glass Production*, in John Peter Oleson, ed., *Oxford Handbook of Engineering and Technology in the Classical World*, Oxford University Press 2008, 520-547.

ŠAŠEL, A., 1986 - *Inscriptiones Latinae quae in Iugoslavia inter annos MCMII et MCMXL repertae et editae sunt*, Narodni muzej, Ljubljana.

ŠEPAROVIĆ, T., 1998 - Aucissa fibule S natpisom iz zbirke Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika, *SHP III/25*, Split, 177-187.

ŠEPAROVIĆ, T., 2003 - *Metalni nalazi*, u: M.Sanader, *Tilurium I. Istraživanja 1997.-2001.*, Zagreb, 2003., 219-256.

ŠEŠELJ, L., 2010 – *Promunturim Diomedis: Svetište na rtu Ploča i jadranska pomorska trgovina u helenističkom razdoblju*, doktorska disertacija, neobjavljeno, Zadar.

ŠIMIĆ-KANAET, Z., 2003 - Keramika, *Tilurium I, Istraživanja 1997. – 2001.* (ur. M. Sanader), Zagreb, 109-188.

ŠIMIĆ-KANAET, Z., 2003a - Lončarski pečati na rimskoj keramici s Garduna, *Opvscvla Archaeologica 27*, Zagreb, 455-462.

ŠIMIĆ-KANAET, Z., 2004 - *Sarius* šalica iz Garduna, *Opvscvla Archaeologica 28,* Zagreb, 187-193.

ŠIMIĆ-KANAET, Z., 2007 - Lončarski pečati na rimskoj keramici iz Burnuma i Tilurija, *Zbornik radova Rijeka Krka i Nacionalni park Krka, prirodna i kulturna baština, zaštita i održivi razvitak* (ur. D. Marguš). (Šibenik, 5.-8. listopada 2005.), Šibenik, 229-244.

ŠIMIĆ-KANAET, Z., 2010 - *Tilurium II, Keramika 1997. – 2006.*, Zagreb.

ŠIMIĆ-KANAET, Z. & TONČINIĆ, D. & RADOVIĆ, S., 2005 - Jama *sj 55* iz Tilurija, *Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku 98*, Split, 107-120.

ŠKEGRO, A., 1997 - Inscriptiones Latinae et Graecae Bosniae et Hercegovinae, *Opuscula Archaeologica 21*, Zagreb, 85-116.

TABAK, A. & TONČINIĆ, D. & PETRIČEVIĆ D., 2012 - *Tilurij – Rimski vojni logor*, Izdanja Muzeja Triljskog kraja 1, Trilj.

TABORELLI, L. B., 2000 - La ceramica a vernice nera padana (IV-I secolo a.C.): aggiornamenti, osservazioni, spunti. In: G. P. Brogiolo / G. Olcese (eds), *Produzione ceramica in area padana tra il II secolo a.C. e il VII secolo d.C.: nuovi dati e prospettive di ricerca, C*onvegno internazionale, Desenzano sul Garda 1999, Mantova, 11-30.

TABORELLI, L. B., 2005 - Ceramiche a vernice nera. In: D. Gandolfi (ed.*), La ceramica e i materiali di età romana. Classi, produzioni, commerci e consumi*, Bordighera, 59-103.

TADIN, LJ., 1979 - Sitna rimska bronzana plastika u jugoistočnom delu provincije Panonije, *Savez arheoloških društava Jugoslavije*, Beograd.

TASSINARI, G., 1998 - Ceramica a paretti sottili, *Ceramiche in Lombardia*, 37-65.

TATTON-BROWN, V., 1997 - Introduction, in R. Liefkes, ed., *Glass*, London 1997, 7-8.

TAYLOR, D. M., 1957 - Cosa: Black glaze pottery, *MARR 25*, 1957, 65-193.

THOMAS, M. D., 2003 - *Lorica Segmentata, vol. II, A catalogue of Finds*, The Armatura Press, 2003.

THOMPSON, H. A., 1934 - Two Centuries of Hellenistic Pottery, *Hesperia 3*, Princeton, 311-480.

TOMAŠEVIĆ, T., 1970 - *Die Keramik der XIII. Legion aus Vindonissa, Ausgrabungen Königsfelden 1962/63*, Vindonissa.

TONČINIĆ, D., 2003 - Koštani i drugi nalazi, *Tilurium, istraživanja 1997. – 2001.* (ur. M. Sanader), Zagreb, 257-267.

TONČINIĆ, D., 2004 - Votivna ara iz Tilurija / Votive Altar from Tilurium, *Opuscula Archaeologica 28*, Zagreb, 2004, 147–157.

TONČINIĆ, D., 2009 - Ziegelstempel römischer militäreinheiten in der Provinz Dalmatien, *Limes XX*, Madrid, 1447-1459.

TONČINIĆ, D., 2011 - *Spomenici XI. Legije na području rimske provincije Dalmacije*, Split.

TONČINIĆ, D., 2017 - Spomenici XI. Legije u Ljubuškom, In: *Zbornik radova „Kulturno-povijesna baština Općine Ljubuški"*, Ljubuški, 72-102.

TONIOLO, A., 1991 - *Le anfore di Altino,* Padova.

TOPIĆ, M., 2003 - Stolno posuđe i glinene svjetiljke iz Augusteuma Narone, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku 95*, Split, 183-344.

TOPIĆ, M., 2004 - Posude za svakodnevnu uporabu grublje izradbe, amfore,terakote i kultne posude iz Augusteuma Narone, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku 96*, Split, 475-477.

TOPIĆ, M., 2010 - Krhotine antičkog stakla s Čitluka, Diadora 24, 2010, 81-98.

TORTORELLA, C., 1981 - Ceramica africana, Ceramica da cucina, *Atlante I*, 208-227.

TRAVIS, H. J., 2012 - *Roman body armour*, Gloucestershire: Amberley Publishing, 2012.

TRUHELKA, Ć., 1893 - Rimske iskopine u Vitini, *Glasnik zemaljskog muzeja u Sarajevu, knjiga IV*, 673-677.

TRUHELKA, Ć., 1931 - *Starokršćanska arheologija*, Zagreb.

UBOLDI, M., 2005 - Laterizi e *opus doliare*, *La ceramica e materiali di eta' romana. Classi, produzioni, commerci e consumi*, Bordighera, 479-490.

VASA RUBRA, 2007 - *MArchi di fabbrica sulla Terra Sigillata da Iulia Concordia, (ed. E. Petteno*), Padova.

VIČIĆ, B., 1994 - Zgodnjerimsko naselje pod Grajskim gričem v Ljubljani. Gornji trg 30, Stari trg 17 in 32, *Arheološki vestnik 45*, Ljubljana, 25-80.

VIKIĆ-BELANČIĆ, B., 1968 - Keramika i njen udio u trgovinskom prometu južne Panonije u rimsko carsko doba, *Arheološki Vestnik 19*, Ljubljana, 509-533.

VIKIĆ-BELANČIĆ, B., 1975 - Antičke svjetiljke u Arheološkom muzeju u Zagrebu, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu, 3. serija – Sv. IX*, Zagreb, 49-160.

VOIROL, A., 2000 - *"Etats d'armes". Les militaria d'Avenchesl Aventicum*. Bull. Assoc. Pro Aventico 42, 2000, 7-92.

VUČIĆ, J. - GIUNIO, K. A., 2009 - *Lux in tenebris – Svjetlo u tami*, Katalog izložbe, Katalozi i monografije 7, Arheološki muzej u Zadru, Zadar.

VUKOV, M. 2017 - Tegule s pečatom radionce Pansiana iz Arheološkog muzeja u Splitu, u: Rimske keramičarske i staklarske radionice, Proizvodnja i trgovina na jadranskom prostoru, Zbornik instituta za arheologiju, vol. 12, 433-453.

WALTON, M., & TITE, M., S., 2010 - Production technology of Roman lead-glazed pottery and its continuance into late Antiquity, in: *Archaeometry 52*, University of Oxford, 2010, 733–759.

WEBSTER, G. 1979 - Final report on the excavations of the Roman fort at Waddon Hill, Stoke Abbott, 1963-1969, *Proceedings of the Dorset Natural History and Archaeology Society 101*, 51-90.

WEBSTER, P., 2005 - Roman samian pottery in Britain, *practical hanbook in archaeology 13*, Council for British archaeology, York, 4-13, 13-17, 17-74.

WELLS, C. M., 1992 - Pottery manufacture and military supply north of the Alps, *RCRF XXXI/XXXII*, Agro Ravracense, 195-206.

WHITBREAD, I. K., 1995 - *Greek transport amphorae, A Petrological and archaeological study*, Athens.

WIJNHOVEN, A. M., 2009 - Lorica Hamata Squamataque: A Study of Roman Hybrid Feathered Armour, The Journal of The Mail Research Society, Vol. 2. No 1., 2009.

WILKES, J. J., 1969 - *Dalmatia*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusets, 90-116, 138-143, 472-478.

WILKES, J. J., 2000 - *Roman Legiones and their Fortresses in the Danube lands, Roman Fortress and their Legions*, London, 102-113.

WINTER, A. 2003 - Praktische Untersuchungen zur antiken Keramik. Festschrift zum 100. Geburtstag von Adam Winter, uredili M. Thomas i B. A. Greiner, Remshalden 2003.

ZABEHLICKY-SCHEFFENEGGER, S. - KANDLER, M., 1979 - *Burnum I. Erster Bericht über die Kleinfunde der Grabungen 1973 und 1974 auf dem Forum,* Wien.

ZABEHLICKY-SCHEFFENEGGER, S., 1998 - Neues zur italischen glatten Sigillata vom Magdalensberg, *Die Ausgrabungen auf dem Magdalensberg 1980-1986*, Klagenfurt, 183-263.

ZABEHLICKY-SCHEFFENEGGER, S., 2006 - La Sigillata Padana, *Territorio e produzioni ceramiche, Paesaggi, economia e societa in eta Romana, Atti del Convegno Internazionale, Pisa 20-2 Ottobre 2005,* Pisa, 233-237.

ZANINOVIĆ, M., 1966 - Ilirsko pleme Delmati, I, Godišnjak, ANUBIH, k. 5, CBI, k. 2, Sarajevo, 280-287.

ZANINOVIĆ, M., 1967 - Ilirsko pleme Delmati, II, *Godišnjak, ANUBIH, 5, CBI 3*, Sarajevo, 66-67.

ZANINOVIĆ, M., 1980 - Područje Neretve kao vojni mostobran rimske antike, u: *Dolini rijeke Neretve od prethistorije do ranog srednjeg vijeka,* 5, Split, 1980, 174-180.

ZANINOVIĆ, M., 1984 - Vojni značaj Tilurija u antici, u: *Cetinska krajna od prethistorije do dolaska Turaka,* sv. 8, Split, 1984, 60-69.

ZANINOVIĆ, M., 1984 - Prata legionis u Kosovom polju kraj Knina s osvrtom na teritorij Tilurija, *Opuscula archaeologica 10*, Zagreb, 1985, 63–79.

ZANINOVIĆ, M., 1996 - Vojni značaj Tilurija u antici, *u: Od Helena do Hrvata*, Školska knjiga, Zagreb, 280–291.

ZANINOVIĆ, M., 1997 - Iliri u antici na hrvatskom tlu, u: Hrvatska i Europa – rano doba hrvatske kulture, Kultura znanost i umjetnost, *HAZU*, Zagreb.

ZANINOVIĆ, M., 1999 - La Dalmazia in età imperiale, in L. Braccesi & S. Graciotti (eds.), *La Dalmazia e l'altra sponda, Problemi di archaiologhía adriatica*, Firenze, 1999, 213–224.

ZANINOVIĆ, M., 2015 - *Ilirski ratovi*, školska knjiga, Zagreb.

ZEVI, F., 1966 - Appunti sulle anfore romane, *Archaeologica Classica XVIII*, Roma, 208-247.

8. SAŽETAK

Vojni potencijal antičkog krajolika u dolini Trebižata predmet je interesa brojnih autora koji su kroz povijest istraživanja, svojim tekstovima ali i terenskim iskapanjima, prepoznali lokalitet Gračine kao središte zaleđa rimske kolonije Narone. Brojne praznine takvog zaključak, utemeljenog na antičkim izvorima, povijesnim prilikama, epigrafskim spomenicima ili skromnim objavama iskopane arhitekture, dijelom upotpunjuje ovaj rad „*Rimsko nalazište na Gračinama kod Ljubuškog; Istraživanja 1977.-1980.*“.

Svojevrsna prekretnica je organizacija prvih arheoloških istraživanja na lokalitetu Gračine, pod vodstvom I. Bojanovskog. Na žalost, voditelj istraživanja nije iskoristio priliku za objavu cjelovitih rezultata, izdvojio je tek iskopanu arhitekturu i nekolicinu predmeta. To je naravno onemogućilo zaključak o ukupnoj slici dinamike, značenja ili razvoja kompleksa na Gračinama, a usporedno s tim, stvorene su i brojne pretpostavke ili konfrontacije mišljenja o karakteru i dataciji lokaliteta.

U tom smislu, osnovni cilj ovog rada, bila je tipološko-komparativna obrada cjelokupnog pokretnog arheološkog materijala, primarno evidentiranog tijekom sustavnih arheoloških istraživanja, a sekundarno, materijala slučajno prikupljenog u ranijim periodima. Takav fundus s poznatim rezultatima njegova kronološkog, provenijencijskog i namjenskog određenja ima za cilj rekonstruirati potrebe stanovništva, dinamiku života, platežnu moć, potencijal lokalne proizvodnje ali i osnovne podatke o trgovačko-distribucijskoj mreži. Konačno, takvi rezultati uz poznate pozicije pronalaska materijala, omogućili su i kontekstualnu raspravu, odnosno barem parcijalno kreiranje stratigrafske situacije, razvojnih faza, ali i definiranja karaktera nalazišta odnosno njegove povijesno-prostorne uloge na teritoriju nekadašnje rimske provincije Dalmacije.

Ukupno je analizirano 3267 ulomaka, od čega su kataloški izdvojena 754 predmeta, razvrstana u osnovne skupine keramičkih, staklenih, numizmatičkih, metalnih ili koštanih nalaza. Dalje ih dijelimo na tipološkoj osnovi: kasno republikanska keramika (Tabla 1-4), terra sigilata (Tabla 5-32), keramika tankih stijenki (Tabla 33-46), obično stolno keramičko posuđe (Tabla 48-65), kuhinjsko posuđe (Tabla 66-107), skladišno-transportna keramika (Tabla 108-117), keramičke svjetiljke (Tabla 118-122), opekarski proizvodi (Tabla 123-128), stakleni proizvodi (Tabla 129-141), numizmatički materijal (Tabla 142-161), metalni nalazi (Tabla 162-185), koštani nalazi (Tabla 186-187). Na temelju dijagnostičkog materijala i njegove

zastupljenosti, može se pretpostaviti kronološki okvir života lokaliteta, kojeg smještamo najranije u 1. pol. 1. st. pr. Kr. do konca 2. st. Stratigrafske jedinice je bitno teže definirati, prije svega zbog arbitrarnih otkopnih slojeva. U tom smislu je moguće pretpostaviti tek dvije razvojne faze, od čega stariju (1. st. pr. Kr.) evidentiramo od petog prema starijim iskopnim slojevima. Ovakav zaključak također ima iznimke, ponovno prouzrokovane pasivnim pristupom metodologije iskapanja.

Pečati proizvodnih radionica ili majstora, a konačno i specifične forme ili njegovi ukrasi, svjedoče o aktivnoj trgovini sa italskim prostorom, *a priori* sjeverno italskim, a znatno rjeđe egejskim ili južno galskim radionicama. Manji postotak kuhinjskog materijala sa specifičnim ukrasima koji kolidiraju tradiciji prapovijesne lokalne produkcije šireg područja, možemo poistovjetiti nepoznatim lokalnim ili regionalnim radionicama.

Većina materijala pripada skupini široko dostupnih proizvoda, dok se može izdvojiti i kategorija manjeg broja luksuznog posuđa, poput helenističke, *Sarius*, glazirane ili keramike tankih stijenki. Tome valja pridodati i iznimnu količinu prozorskog stakla, korištenog uglavnom za potrebe luksuznijeg kompleksa.

Nedvojbeno vojni karakter nalazišta možemo promatrati kroz skupinu ofenzivnog i defenzivnog naoružanja. Najbrojniji su nalazi zaštitne (*lorica segmentata, lorica hamata* i mješovita *lorica squamata* i *hamata; tipovi Corbridge* i *Newstead)* i osobne (pojasni okov, pojasne kopče i vojne pregače) opreme, a rjeđe oružja (vrhovi i petice koplja, balisitčki projektili i korice od mača). Ovoj skupini odgovara i brojna konjska oprema (razvodnici, okov remena, privjesci, falere, zakovice i okovi sedla).

Poseban osvrt se odnosi na niz različitih tumačenja iskopane arhitekture. Takve poteškoće u interpetaciji izazvane su zbog parcijalne objave rezultata istraživanja, ali i kasnijih intervencija na konzervaciji arhitekture. Zbog toga je bila potrebna sveobuhvatna revizija arhitekture, koja je uspješno provedena tek nakon inkluzije rezultata novih nedestruktivnih-geofizičkih istraživanja (2016.-2019. god.), novih arheoloških iskapanja (2017.-2018. god.) i obrade avionskih snimaka šireg područja lokaliteta Gračine iz perioda 1973. god. Konačno prepoznajemo ukupno pet objekata koji su omeđeni perimetralnim bedemom pravokutnog tlocrta sa zaobljenjem na uglovima (140 x 110m; S-J/I-Z). Objekte povezuje pravilna mreža unutrašnjih komunikacija (Sigurno potvrđene komunikacije su istočna *Via sagularis*, dvije komunikacije između baraka i zapovjedništva, te dio *Via decumana* i *Via Quintana*; pretpostavljene su *Via principalis* i *Via praetoria*) koje imaju izlaz orijentiran prema sve četiri

strane svijeta. Središnji objekti, u starim istraživanjima poznati kao „objekt II i III“ su zapravo povezani a pripadaju zgradi pretorija na sjeveru, odnosno principija na jugu. Fizička povezanost pretorija sa zgradom principija, kao i forma koja tlocrtom podsjeća na ranije *villa rusticae,* odgovara periodu prije standardizacije koja donosi razdiobu glavnih upravnih zgrada. Takav plan možemo komparirati sa germanskim logorima *Markbriet, Haltern* i *Neuss Camp C* koje datiramo u augustovski period. Istočni „objekt IV“ identificiramo kao tip vojnih baraka Davison A koje završavaju pravokutnom zgradom centurijona. Barake imaju 11 redova sa po dva niza prostorija (*arma* i *papilio*), a identičan obrazac objekta prepoznajemo sa rezultata geofizike, smješten sa suprotne zapadne komunikacije. Zbog svog položaja istočno i usporedno sa zgradama zapovjedništva, analogiju možemo ponovno tražiti među planovima ranijih Augustovskih logora. Posljednja sjeverna zgrada „objekt I“, sa inkluzijom rezultata geofizike ima nešto cjelovitiji tlocrt, međutim njena namjena ostaje nepoznata. Konačno, pozicije perimetralnog bedema su poznate još sa starih istraživanja, dok njegovi ulazi nisu definirani. Ostatcima sjevernog ulaza nesumnjivo odgovaraju veliki i minuciozno obrađenih kameni blokova.

Pitanje trenutka ili potrebe osnivanja lokaliteta Gračine temelji se na kompilaciji analize antičkih izvora, povijesnih prilika, arhitektonskog plana i pronađenog pokretnog arheološkog materijala. Ova pozicija ima ishodišnu ili barem stratešku ulogu i tok prirodne komunikacije u svim rimsko-delmatskim ratovima od polovice 2. st. pr. Kr. do kraja Batonova ustanka. Zbog toga možemo pretpostaviti da još u kasnorepublikanskom vremenu sami Naronitanci daju izgraditi kulu stražarnicu odnosno vojni punkt za osiguranje svog civilnog središta, neovisno o strategiji, interesu ili razvoju rimske vojske u širem smislu riječi. Prve velike vojne formacije na ovaj prostor dolaze pod zapovjedništvom Cezarova generala Vatinija 45. god. pr. Kr., a borave u vojnom logoru Narone ili kod Narone. Očigledno je da tolika vojska ne može uspješno funkcionirati unutar civilnog urbanog središta zbog čega valja pretpostaviti niz manjih pokretnih vojnih logora duž ratnog područja sa Delmatima. Kako svjedoče preliminarna istraživanja groblja Mrljanovac, predrimsko življe u Ljubuškom kraju nestaje ili gubi svoje tradicionalne vrijednosti polovicom 1. st. pr. Kr., što je još jedna od povoljnih pretpostavki za ubikaciju intenzivne prisutnosti rimske vojske. Unatoč tome, na lokalitetu Gračine do danas nije pronađen databilan materijal ili barem ne dovoljna količina, koja bi govorila o intenzivnoj aktivnosti u ovom vremenu. Građevinske tegule sa pečatom QCP PANSIANA, koje su se ranije koristile u svrhu povezivanja sa Vatinijevim logorom su ipak nešto mlađe, a odgovaraju

konzulatu njegovih nasljednika Publija Servija Izaurika (41. god. pr. Kr.) ili Gaja Azinija Poliona (40. god. pr. Kr.), kada se na Gračinama možebitno grade čvrsti i trajni objekti. Takvi objekti su izgrađeni najkasnije za vrijeme Oktavijanovih pohoda, a status vojnog punkta u kasno republikanskom vremenu, unaprijeđen je stalnim vojnim logorom tijekom Augustove vladavine. Tako značajna transformacija se zbila po završetku Panonskog rata 11. god. pr. Kr., kada je Ilirik stavljen pod osobnu upravu Augusta ili najkasnije tijekom Batonova ustanka 6.-9. god. O tom vremenu svjedoče brojni nadgrobni spomenici pronađeni na širem području Gračina, a komemorirani veteranima VII. i XV. Legije koji su u službi proveli čak do 33 godine života, odnosno jedan javni natpis XX. Legije pronađen u Vidu. Ti vojnici su mogli sudjelovati u održavanju hipotetskog Delmatskog limesa na liniji *Burnum-Andetrium-Tilurium-Gračine* koji bi služio za povremene intervencije prema Delmatskim plemenima.

Upravo na temelju epigrafskih nalaza materijala s lokaliteta Gračine i kompilacijom vojnih nadgrobnih spomenika iz šireg područja Ljubuškog kraja, možemo predložiti sljedeću rekonstrukciju korisnika. U augustovsko vrijeme to su detašmani ili veteranske veksilacije legije XX., VII. i XV., dok su kasnije stacionirane auksilijarne postrojbe: *Cohors I Lucensium equitata* (augustovsko-tiberijevsko doba), *Cohors I Bracaraugustanorum equitata* (klaudijevsko-neronijansko doba), *Cohors III Alpinorum equitata* (iza 65. god. i kroz flavijevski period) i *Cohors I Belgarum equitata* (najkasnije od 97. god.). Tome valja pridružiti mogućnost veteranske veksilacije *IIII. Legije Flavia Felix* (period od 70. do 86. god.), ali i boravaka odjeljenja *legio I* i *II Adiutrix* (2. st.?) te *legio VIII Augusta* (nakon 86. god.). Spomenik koji komemorira po jednog vojnika legije I. i II. Adiutrix datira se u period upravljanja Marka Aurelija koji bi mogao obilježiti kraj funkcioniranja lokaliteta Gračine. Takav zaključak ima uporište i u glavnini pokretnog arheološkog materijala. Mlađe tragove antičkog življa valja očekivati istraživanjem pretpostavljene putne postaje *Mansio Bigeste*, ubicirane na lokalitetu Dračevice u Radišićima.

Ključne riječi: Gračine, rimski vojni logor, August, kolonija Narona, arhitektura, pokretninalazi, geofizička istraživanja, karakter i datacija lokaliteta.

8. SUMMARY

The military potential of the ancient landscape in the valley of Trebižat is the subject of interest of many authors who throughout the history of research, their texts and field excavations, recognized the site of Gračine as the center of the hinterland of the Roman colony of Narona. Numerous gaps in such a conclusion, based on ancient sources, historical circumstances, epigraphic monuments or modest publications of excavated architecture, are partly completed by this work “Roman site at Gračine near Ljubuški; Research 1977.-1980. "

A kind of turning point was the organization of the first archaeological excavations at the Gračina site, under the leadership of I. Bojanovski. Unfortunately, the head of the research did not use the opportunity to publish the complete results, he singled out the newly excavated architecture and a few objects. This, of course, prevented the conclusion about the overall picture of the dynamics, significance or development of the complex in Gračine, and in parallel, numerous assumptions or confrontations of opinions about the character and dating of the site were created.

In this sense, the main goal of this paper was the typological-comparative processing of the entire movable archaeological material, primarily recorded during systematic archaeological research, and secondarily, material accidentally collected in earlier periods. Such a fund with known results of its chronological, provenance and purposeful purpose aims to reconstruct the needs of the population, life dynamics, purchasing power, potential of local production, but also basic data on the trade and distribution network. Finally, such results, in addition to the well-known positions of material discovery, enabled contextual discussion, ie at least partial creation of the stratigraphic situation, development phases, but also defining the character of the site and its historical-spatial role in the former Roman province of Dalmatia.

A total of 3267 fragments were analyzed, of which 754 items were cataloged, classified into basic groups of ceramic, glass, numismatic, metal or bone finds. They are further divided on a typological basis: late republican pottery (Table 1-4), terra sigilata (Table 5-32), thin-walled pottery (Table 33-46), ordinary table ceramic dishes (Table 48-65), kitchen utensils Table 66-107), storage and transport ceramics (Table 108-117), ceramic lamps (Table 118-122), brick products (Table 123-128), glass products (Table 129-141), numismatic material (Table 142-161), metal finds (Table 162-185), bone finds (Table 186-187). Based on the diagnostic material and its representation, it is possible to assume a chronological framework

of the life of the site, which we place at the earliest in the 1st half. of 1st century BC by the end of the 2nd century. Stratigraphic units were much more difficult to define, primarily due to arbitrary excavation layers. In this sense, it is possible to assume only two developmental phases, of which the older (1st century BC) is recorded from the fifth to the older excavation layers. This conclusion also has exceptions, again caused by the passive approach of the excavation methodology.

The stamps of production workshops or masters, and finally the specific forms or its decorations, testify to the active trade with the Italian space, a priori northern Italian, and much less often Aegean or southern Gallic workshops. A smaller percentage of kitchen material with specific decorations that collide with the traditions of prehistoric local production of the wider area, can be identified with unknown local or regional workshops.

Most of the materials belong to the group of widely available products, while the category of a smaller number of luxury dishes, such as Hellenistic, Sarius, glazed or thin-walled ceramics, can also be singled out. To this should be added an exceptional amount of window glass, used mainly for the needs of a more luxurious complex.

Undoubtedly, the military character of the site can be observed through a group of offensive and defensive weapons. The most numerous finds are protective (*lorica segmentata*, *lorica hamata* and mixed *lorica squamata* and *hamata*; Corbridge and Newstead types) and personal (belt fittings, belt buckles and military aprons) equipment, and less often weapons (spearheads and heels, ballistic missiles and sword scabbards). Numerous horse equipment (distributors, belt fittings, pendants, phaleras, rivets and saddle fittings) also correspond to this group.

A special review refers to a number of different interpretations of the excavated architecture. Such difficulties in interpretation were caused due to the partial publication of the research results, but also later interventions on the conservation of architecture. Therefore, a comprehensive revision of the architecture was needed, which was successfully carried out only after the inclusion of the results of new non-destructive geophysical research (2016.-2019.), new archaeological excavations (2017.-2018.) and processing of aerial photographs of the wider area of the Gračine site from the period of 1973. Finally, we recognize a total of five buildings bounded by a perimeter wall of rectangular layout with rounding at the corners (140x110m; N-S/E-W). The facilities are connected by a proper network of internal communications (Securely confirmed communications are the eastern *Via sagularis*, two

communications between the barracks and the command, and part of *Via decumana* and *Via Quintana*; presumably *Via principalis* and *Via praetoria*) which have an exit oriented to all four corners of the world. The central buildings, known in the old research as "buildings II and III", are actually connected and belong to the praetorian building in the north, or the *principia* in the south. The physical connection of the praetorium with the building of the *principia*, as well as the form reminiscent in plan of the earlier *villa rusticae*, corresponds to the period before standardization which brings about the division of the main administrative buildings. We can compare such a plan with the German camps Markbriet, Haltern and Neuss Camp C, which we date to the August period. We identify the eastern "object IV" as a type of Davison A military barracks that end in a rectangular centurion building. The barracks have 11 rows with two rows of rooms (*arma* and papilio), and we recognize the identical pattern of the building from the results of geophysics, located from the opposite western communication. Because of its position to the east and parallel to the command buildings, we can again look for an analogy among the plans of the earlier August camps. The last northern building "object I", with the inclusion of the results of geophysics has a somewhat more complete floor plan, but its purpose remains unknown. Finally, the positions of the perimeter wall have been known since ancient research, while its entrances have not been defined. The remains of the northern entrance undoubtedly correspond to large and meticulously worked stone blocks.

The question of the moment or the need to establish the Gračine site is based on a compilation of an analysis of ancient sources, historical circumstances, an architectural plan and found movable archaeological material. This position has the initial or at least strategic role and course of natural communication in all Roman-Dalmatian wars since the middle of the 2nd century BC. Kr. until the end of Baton's uprising. Therefore, we can assume that even in late republican times, the Naronitans themselves had a watchtower or military post built to secure their civilian center, regardless of the strategy, interest or development of the Roman army in the broadest sense of the word. The first large military formations came to this area under the command of Caesar's General *Vatinius* in 45. BC., and reside in the Narona military camp or near Narona. It is obvious that such an army cannot function successfully within the civilian urban center, which is why it is necessary to assume a number of smaller mobile military camps along the war zone with the Delmatians. According to preliminary research on the Mrljanovac cemetery, the pre-Roman population in the Ljubuški region disappeared or lost its traditional values in the middle of the 1st century BC., which is another favorable premise for the location

of the intensive presence of the Roman army. Despite that, no datable material has been found at the Gračine site to date, or at least not enough, which would indicate intensive activity at this time. The building tegulas with the QCP PANSIANA stamp, which were previously used for the purpose of connecting with *Vatinius* camp, are still somewhat younger, and correspond to the consulate of his successors *Publius Servius Isauricus* (41 BC) or *Gaius Asinius Pollio* 40 BC), when solid and permanent buildings are possibly built on Gračine. Such facilities were built at the latest during Octavian's campaigns, and the status of a military checkpoint in late Republican times was enhanced by a permanent military camp during Augustus' reign. Such a significant transformation took place after the end of the Pannonian War in the 11th year. BC, when Illyricum was placed under the personal administration of Augustus or at the latest during Baton's uprising of 6.-9. year. Numerous tombstones found in the wider area of Gračine, and commemorated by veterans VII. and XV. Legions who spent up to 33 years of their service, ie one public inscription of the 20th Legion found in Vid. These soldiers were able to take part in the maintenance of a hypothetical Delmatian limes on the *Burnum-Andetrium-Tilurium-Gračine* line which would serve for occasional interventions towards the Delmatian tribes.

Precisely on the basis of epigraphic findings of material from the Gračine site and a compilation of military tombstones from the wider area of the Ljubuški region, we can propose the following reconstruction of the users. In August time, these are detachments or veteran vexillations of the legion XX., VII. and XV., while later stationed auxiliary units: *Cohors I Lucensium equitata* (August-Tiberian period), *Cohors I Bracaraugustanorum equitata* (Claudian-Neronian period*), Cohors III Alpinorum equitata* (after 65. and through the Flavian period) and *Cohors I Belgarum equitata* (from 97. at the latest). To this should be added the possibility of veteran vexillation *IIII. Legions of Flavia Felix* (period from 70. to 86-), but also stays of the *legions I* and *II Adiutrix* (2nd century?) and *legions of August VIII* (after 86.). A monument commemorating one soldier of Legion I and II Adiutrix dates back to the reign of *Marcus Aurelius*, which could mark the end of the functioning of the Gračine site. Such a conclusion is also based on the majority of movable archaeological material. Younger traces of the ancient population should be expected by researching the presumed *Mansio Bigeste* road station, located at the Dračevica site in Radišići.

Key words: Gračine, roman military camp, August, Narona colony, architecture, movable finds, geophysical research, character and dating of the locality

9. OPIS SLIKA

Slika 1 - *Počasna tabula ansata, 173. god., smještena u arheološkoj zbirci FSH (foto: Z. Alajbeg).*

Slika 2 - *Tlocrt rimskog objekta na lokalitetu Dračevica (Radišići-Ljubuški). (FIALA 1895, 366.)*

Slika 3 - *Rekonstrukcija žrtvenika ara Augusta (prema ABRAMIĆ 1950, 235.)*

Slika 4 - *Tlocrtna shema prema Đ. Basleru*

Slika 5 - *Arheološki lokalitet Gračine prije istraživanjia (foto: Ć. Rajič)*

Slika 6 - *Zatečeno stanje prostorije sa hipokaustom nakon istraživanja fra Bonicija. (foto: Ć. Rajič)*

Slika 7 - *Tlocrt iskopane arhitekture tijekom probnih istraživanja (Izradio M. Rašić prema originalu fra Bonicije Rupčić 1976. god.)*

Slika 8 - *Tlocrt iskopane arhitekture sa označenim prostorijama 1977. god. (Izradio M. Rašić prema originalu odgovornog arhitekta Ferhada Mulabegovića 1978. god.)*

Slika 9 - *Pozicija i presjek suspenzura hipokausta iz Prostorije I i II. (Izradio M. Rašić prema originalu odgovornog arhitekta Ferhada Mulabegovića 1978. god.)*

Slika 10 - *Presjeci arheitekture A-A;B-B i C-C sa istraživanja 1977. god. (Izradio M. Rašić prema originalu odgovornog arhitekta Ferhada Mulabegovića 1978. god.)*

Slika 11 - *Svod hipokausta prostorije I i II (foto: Ć. Rajič).*

Slika 12 - *Stanje nakon arheoloških istraživnja 1978. god. (foto: Ć. Rajič)*

Slika 13 - *Tlocrt iskopane arhitekture sa istraživanja 1978. god. (Izradio M. Rašić prema originalu odgovornog arhitekta Ferhada Mulabegovića 1978. god.)*

Slika 14 - *Arheološka istraživanja 1979. god. (foto: Ć. Rajič)*

Slika 15 - *Tlocrt iskopane arhitekture sa istraživanja 1979. god. (Izradio M. Rašić prema originalu odgovornog arhitekta Ferhada Mulabegovića 1979. god.)*

Slika 16 - *Stanje po završetku arheoloških istraživanja (foto: Ć. Rajič)*

Slika 17 - *Probna sonda III (foto: Ć. Rajič)*

Slika 18 - *Fotografija voditelja istraživanja i pomoćnika 1978. god. (Fotografija preuzeta iz terenskog izvješća 1978. god.).*

Slika 19 - *Tlocrt iskopane arhitekture sa apliciranom kvadratnom mrežom i označenim kvadratima pronalaska (Izradio M. Rašić)*

Slika 20 - *Tip Conspectus 3.1. (Preuzeto iz CONSPECTUS 1990, 57)*

Slika 21 - *Tip Conspectus 4.6. (Preuzeto iz CONSPECTUS 1990, 59)*

Slika 22 - *Tip Conspectus 6.2.1. (Preuzeto iz CONSPECTUS 1990, 63).*

Slika 23 - *Tip Conspectus 18.2.1. (Preuzeto iz CONSPECTUS 1990, 83).*

Slika 24 - *Tip Conspectus 20.4.4. (Preuzeto iz CONSPECTUS 1990, 87)*

Slika 25 - *Tip Conspectus 21.1.1. (Preuzeto iz CONSPECTUS 1990, 90)*

Slika 26 - *Tip Conspectus 21.3.1. (Preuzeto iz CONSPECTUS 1990, 90)*

Slika 27 - *Tip Conspectus 23.2.2. (Preuzeto iz CONSPECTUS 1990, 93)*

Slika 28 - *Tip Conspectus 26.1.2. (Preuzeto iz CONSPECTUS 1990, 99)*

Slika 29 - *Tip Conspectus 27.1.2. (Preuzeto iz CONSPECTUS 1990, 101)*

Slika 30 - *Tip Conspectus 28.1.1. (Preuzeto iz CONSPECTUS, 103)*

Slika 31 - *Tip Conspectus 29.1.1. (Preuzeto iz CONSPECTUS 1990, 105)*

Slika 32 - *Tip Conspectus 32.1.1. (Preuzeto iz CONSPECTUS 1990, 109)*

Slika 33 - *Tip Conspectus 32.2.2. (Preuzeto iz CONSPECTUS 1990, 109)*

Slika 34 *- Tip Conspectus 37.2.1. (Preuzeto iz CONSPECTUS 1990, 117)*

Slika 35 *- Tip Conspectus 37.4.1. (Preuzeto iz CONSPECTUS 1990, 117)*

Slika 36 *- Tip Conspectus R 13.1.1. (Preuzeto iz CONSPECTUS 1990, 183)*

Slika 37 *- Primjer posude tipa Conspectus R 13, sa geometrijski (7) i slobodno (8) organiziranom dekoracijom (Preuzeto iz BRUSIĆ 1989, 130)*

Slika 38 *- Tip Conspectus R 9.1.1. (Preuzeto iz CONSPECTUS 1990, 179)*

Slika 39 *- Tlocrt iskopane arhitekture sa apliciranom kvadratnom mrežom i označenim kvadratima pronalaska Sarius proizvoda. (Izradio M. Rašić)*

Slika 40. *Tip Conspectus K 9 (Preuzeto iz CONSPECTUS 1990, 188)*

Slika 41. *Primjer vanjske stijenke i strukture FKTS 1 na lokalitetu Gračine (Foto: M. Rašić)*

Slika 42. *Primjer vanjske stijenke i strukture FKTS 2 na lokalitetu Gračine (Foto: M. Rašić)*

Slika 43. *Primjer vanjske stijenke i strukture FKTS 3 na lokalitetu Gračine (Foto: M. Rašić)*

Slika 44. *Primjer vanjske stijenke i strukture FKTS 4 na lokalitetu Gračine (Foto: M. Rašić)*

Slika 45. *Primjer vanjske stijenke i strukture FKTS 5 na lokalitetu Gračine (Foto: M. Rašić)*

Slika 46. *Primjer vanjske stijenke i strukture FKTS 6 na lokalitetu Gračine (Foto: M. Rašić)*

Slika 47. *Primjer vanjske stijenke i strukture FKTS 7 na lokalitetu Gračine (Foto: M. Rašić)*

Slika 48. *Primjer vanjske stijenke i strukture FKTS 8 na lokalitetu Gračine (Foto: M. Rašić)*

Slika 49. *Primjer vanjske stijenke i strukture FKTS 9 na lokalitetu Gračine (Foto: M. Rašić)*

Slika 50. *Primjer vanjske stijenke i strukture glazirane keramike na lokalitetu Gračine (Foto: M. Rašić)*

Slika 51. *Ulomci diskova sa dekoracijom pegaza, bige i orla (Foto: M. Rašić)*

Slika 52. *Elementi suspenzure hipokausta, tj. opekarski proizvodi pronađeni na lokalitetu Gračine (foto: Z. Alajbeg)*

Slika 53. *Reotkrivena podnica od opeke u tehnici opus spicatum – „Prostorija O“ (Zračni snimak M. Rašić)*

Slika 54 *Krovna tegula sjevernoitalske radionice QCP PANSIANA (Foto: Z. Alajbeg)*

Slika 55. *Krovna tegula vojnih radionica LEG VIII AVG (Foto: A. Pravidur)*

Slika 56. *Krovna tegula vojnih radionica IIII FLAVIA FELIX (Foto: R. Dodig)*

Slika 57. *Krovna tegula vojnih radionica COH I BELGARUM (Foto: R. Dodig)*

Slika 58. *Krovna tegula vojnih radionica Cohors VIII voluntariorum civium Romanorum (Foto: R. Dodig)*

Slika 59. *Tlocrt iskopane arhitekture sa apliciranim pozicijama tegula sa pečatom proizvođača (Izradio M. Rašić)*

Slika 60. *Stranica iz inv. knjige „Spomenik“ sa podatcima o zbirki srebrenih nalaza (Foto: M. Rašić)*

Slika 61. *Brončana kaciga Montefortino tip C (Foto: Z. Alajbeg)*

Slika 62. *Metalno dno korica od mača (Foto: Z. Alajbeg)*

Slika 63. *Kopča obručastog oklopa (Foto: Z. Alajbeg)*

Slika 64. *Pločica pojasnog okova (Foto: Z. Alajbeg)*

Slika 65. *Razvodnik konjske orme (Foto: Z. Alajbeg)*

Slika 66. *Zoomorfni privjesak konjske opreme (Foto: Z. Alajbeg)*

Slika 67. *Listoliki privjesak konjske orme (Foto: Z. Alajbeg)*

Slika 68. *Fibula tipa Alesia (Foto: Z. Alajbeg)*

Slika 69. *Fibula tipa Aucissa (Foto: Z. Alajbeg)*

Slika 70. *Jadransko-dalmatinska inačica fibule tipa Aucissa (Foto: Z. Alajbeg)*

Slika 71. *Fibula tipa omega (Foto: Z. Alajbeg)*

Slika 72. *Zoomorfna fibula (Foto: Z. Alajbeg)*

Slika 73*. Srebrena fibula koljenastog tipa (Foto: Z. Alajbeg)*

Slika 74. *Privjesak falusoidnog oblika (Foto: M. Rašić)*

Slika 75. *Željezni ključ kliznog tipa (Foto: Z. Alajbeg)*

Slika 76. *Srebrena figurina Merkura (Foto: Z. Alajbeg)*

Slika 77. *Primjeri koštanog materijala sa lokaliteta Gračine (Foto: M. Rašić)*

Slika 78. *Skupina većih kamenih blokova sjeverno od iskopanog kompleksa (Foto: M. Rašić)*

Slika 79. *Tlocrt iskopanog kompleksa sa apliciranom mrežom i nazivima kvadrata (Izradio: M. Rašić)*

Slika 80. *Rezultati geofizičkih istraživanja aplicirani na zračni snimak dronom (Izradio: M. Pisz)*

Slika 81. *Rezultati geofizike na istočnom bloku sa različito primjenjenim filterima (Izradio: M. Pisz)*

Slika 82. *Tlocrt iskopane arhitekture u kvadratima F-10 i G-10 (Foto: M. Rašić)*

Slika 83. *Primjeri nalaza pronađenih u prostoriji A (Foto: M. Rašić)*

Slika 84. *Arhitektura pronađena u sjevernim sondama F i G-9 (Foto: M. Rašić)*

Slika 85. *Crtež tlocrta novo iskopane arhitekture (Izradio: M. Rašić)*

Slika 86. *Izoliran avio snimak lokaliteta Gračine 1973. god. (Izvor: Katastar Općine Ljubuški)*

Slika 87. *Avio snimak šireg područja Gračine-Humac (Snimak postavljen okomito zbog preglednosti; Izvor: Katastar Općine Ljubuški)*

Slika 88. *Plan lokaliteta Gračina s inkluzijom arheoloških i nedestruktivnih istraživanja (Izradio M. Rašić)*

Slika 89. *Panoramska fotografija lokalitet „Zidana gomila“ u Studencima (Foto: I. Dragićević)*

Slika 90. *Zračni snimak jedne od grobnih cjeline s lokaliteta Mrljanovac (Foto: M. Rašić)*

Slika 91. *Fragment spomenika s natpisom LEG XX (Foto: I. Dragićević)*

10. POPIS TABLICA

Tablica 1. *Podatci o veteranima VII. I XV. legije koji su živjeli u naselju Scunasticus. (Izradio M. Rašić)*

Tablica 2. *Pozicije pronalaska crnopremazane keramike na lokalitetu Gračine. (Izradio M. Rašić)*

Tablica 3. *Pozicije pronalaska terra sigillate tip Consp. 3 na Gračinama. (Izradio M. Rašić)*

Tablica 4. *Pozicije pronalaska terra sigillate tip Conspectus 4.6. na Gračinama. (Izradio M. Rašić)*

Tablica 5. *Pozicije pronalaska terra sigillate tip Conspectus 18.1. i 18.2. na Gračinama. (Izradio M. Rašić)*

Tablica 6. *Pozicije pronalaska terra sigillate tip Conspectus 26 na Gračinama. (Izradio M. Rašić)*

Tablica 7. *Pozicije pronalaska terra sigillate tip Conspectus 27 na Gračinama. (Izradio M. Rašić)*

Tablica 8. *Pozicije pronalaska ulomaka dna, italske TS na Gračinama. (Izradio M. Rašić)*

Tablica 9. *Popis pečata sa imenima majstora na glatkoj italskoj terra sigillati, sa lokaliteta Gračine. (Izradio M. Rašić)*

Tablica 10. *Pozicije pronalaska Sarius šalica neodređenog dekorativnog sustava. (Izradio M. Rašić)*

Tablica 11. *Ulomci istočne sigillate A i B, pronađeni na lokalitetu Gračine. (Izradio M. Rašić)*

Tablica 12. *Tabelarni prikaz Terra sigillate s lokaliteta Gračine. (Izradio M. Rašić)*

Tablica 13. *Tabelarni prikaz pozicija i datacije pečata na italskoj glatkoj sigilati. Pokušaj rekonstrukcije stratigrafije nalazišta na Gračinama. (Izradio M. Rašić).*

Tablica 14. *Pozicije pronalaska FKTS 1 na lokalitetu Gračine. (Izradio M. Rašić).*

Tablica 15. *Pozicije pronalaska FKTS 2 na lokalitetu Gračine. (Izradio M. Rašić).*

Tablica 16. *Pozicije pronalaska FKTS 3 na lokalitetu Gračine. (Izradio M. Rašić).*

Tablica 17. *Pozicije pronalaska FKTS 4 na lokalitetu Gračine. (Izradio M. Rašić).*

Tablica 18. *Pozicije pronalaska FKTS 5 na lokalitetu Gračine. (Izradio M. Rašić).*

Tablica 19. *Statistički prikaz keramike tankih stijenki pronađene na lokalitetu Gračine, podjeljen prema morfološkim i fabrikatnim skupinama.*

Tablica 20. *Statistički prikaz Fabrikata keramike tankih stijenki i njegove datacije na lokalitetu Gračine.*

Tablica 21. *Statistički prikaz broja i pozicija pronalaska svih fabrikata KTS na lokalitetu Gračine.*

Tablica 22. *Pozicije pronalaska KKL I na lokalitetu Gračine – I Tablica. (Izradio M. Rašić).*

Tablica 23. *Pozicije pronalaska KKL I na lokalitetu Gračine – II Tablica. (Izradio M. Rašić).*

Tablica 24. *Pozicije pronalaska KKL II na lokalitetu Gračine. (Izradio M. Rašić)*

Tablica 25. *Pozicije pronalaska KKL III na lokalitetu Gračine. (Izradio M. Rašić)*

Tablica 26. *Pozicije pronalaska KKL IV na lokalitetu Gračine. (Izradio M. Rašić)*

Tablica 27. *Pozicije pronalaska KKL V na lokalitetu Gračine. (Izradio M. Rašić)*

Tablica 28. *Pozicije pronalaska KKL VI na lokalitetu Gračine. (Izradio M. Rašić)*

Tablica 29. *Pozicije pronalaska ostalih ulomaka kuhinjskih lonaca na lokalitetu Gračine. (Izradio M. Rašić)*

Tablica 30. *Statistički prikaz skladišno-transportne keramike pronađene na lokalitetu Gračine, podjeljen prema morfološkim i fabrikatnim skupinama. (Izradio M. Rašić)*

Tablica 31. *Statistički prikaz provinijencije, sadržaja i datacije po tipološkim skupinama skladišno-transportne keramike. (Izradio M. Rašić)*

Tablica 32. *Statistička analiza pozicija pronalaska (objekt i iskopni sloj) prema morfološkom tipu skladišno-transportne keramike sa lokaliteta Gračine. (Izradio M. Rašić)*

Tablica 33. *Primjerci svjetiljski s volutama i tipa firmalampe s lokaliteta Gračine (Foto: M. Rašić).*

Tablica 34. *Tehnički podatci o skupini objavljujenih svjetiljki ili ulomaka (Izradio M. Rašić).*

Tablica 35. *Pozicije pronalaska svjetiljki tipa 1 na Gračinama (Izradio M. Rašić).*

Tablica 36. *Tablerani prikaz keramičkih svjetiljki prema tipu i fabrikatnim skupinama.*

Tablica 37. *Tehnički podatci o krovnim tegulama s pečatom proizvođača (Izradio M. Rašić).*

Tablica 38. *Tehnički podatci o numizmatičkim nalazima s lokaliteta Gračine.*

Tablica 39. *Izolirane fotografije friza sa prikazom vojne opreme (Izradio M. Rašić)*

Tablica 40. *Izolirane fotografije konjanika sa vojnom opremom u edikuli spomenika (Izradio M. Rašić)*

Tablica 41. *Pozicije pronalaska obručastog oklopa tipa Corbridge A na lokalitetu Gračine (Izradio M. Rašić)*

KATALOG MATERIJALA

Katalog sadrži 187 tabli u kojima su obrađena 754 predmeta. Sastoji se od 12 dijelova, od kojih osnovne skupine čine keramički, stakleni, numizmatički, metalni i koštani nalazi; Kasno republikanska keramika (Tabla 1-4), Terra sigilata (Tabla 5-32), Keramika tankih stijenki (Tabla 33-46), Obično stolno keramičko posuđe (Tabla 48-65), Kuhinjsko posuđe (Tabla 66-107), Skladišno-transportna keramika (Tabla 108-117), Keramičke svjetiljke (Tabla 118-122), Opekarski proizvodi (Tabla 123-128), Stakleni proizvodi (Tabla 129-141), Numizmatički materijal (Tabla 142-161), Metalni nalazi (Tabla 162-185), Koštani nalazi (Tabla 186-187).

Svaki navedni kataloški broj primjerka odgovara onom navedenom u tekstu razrađenih poglavlja, dok svaka kataloška jedinica nosi sljedeće podatke:

- Pozicija pronalaska (kvadrat i iskopni sloj);
- Faktura (gdje je navedena fabrikatna skupina primjerka);
- Materijal (vrsta materijala od kojeg je izrađen predmet)
- Tip, gdje je navedena tipološka pripadnost primjerka;
- Dimenzije u centrimetrima i milimetrima, duljina, širina, debljina i promjer;
- Opis, kratko opisane osnovne karakteristike primjerka;
- Datacija.

Kasnorepublikanska keramika

(Tabla 1-4)

Crnopremazana keramika

1.) **Kat. br. 1**; **Kvadrat:** IV-3; **Iskop:** Sonda; **Faktura:** Tvrda glina bez vidljivih primjesa. Boja gline crvenožuta, s vanjske i unutrašnje strane sačuvani tragovi sjajnog crnog premaza; **Tip:** zdjelica; **Duljina:** 3.8 cm; **Širina:** 7 cm; **Debljina:** 4 mm; **Opis:** Ulomak zdjelice blago zaobljenog tijela i prstenastog oboda; **Usporedba:** Morel 2250 serija**; Datacija:** 2.-1. st. pr. Kr.

2.) **Kat. br. 2**; **Kvadrat:** VII-2; **Iskop:** V; **Faktura:** Tvrda glina bez vidljivih primjesa. Boja gline sivkasta, s vanjske i unutrašnje strane dobro sačuvan premaz crveno-crne sjajne boje**; Tip:** zdjelica; **Duljina:** 1.6 cm; **Širina:** 7 cm; **Debljina:** 3.5 mm; **Opis:** Ulomak plitke zdjelice blago zaobljenog tijela i prstenastog oboda. Vidljiv prijelaz u ravno dno; **Usporedba:** Morel 2250 serija, Čargo 20??, 44 (Kat. Br. 17); **Datacija:** 2.-1. st. pr. Kr.

3.) **Kat. br. 3**; **Kvadrat:** IX-4; **Iskop:** III; **Faktura:** Tvrda glina bez vidljivih primjesa. Boja gline sivkasta, sa vanjske i unutrašnje strane dobro sačuvani tragovi sjajnog crnog premaza; **Tip:** ravno dno; **Duljina:** 1.7 cm; **Širina:** 4.3 cm; **Debljina:** 3.5 mm; **Opis:** Fragmentiran ulomak ravnog dna, na kojem je vidljiv dio linearno urezane kružnice. **Usporedba:** Morel 2250 serije?; **Datacija:** 2.-1. st. pr. Kr.

1.) **Kat. br. 4**; **Kvadrat:** A-5; **Iskop:** II; **Faktura:** nepoznato; **Tip:** zdjelica; **Duljina:** 13 cm; **Širina:** 18 cm; **Debljina:** 5 mm; **Opis:** Fragmentirana posuda polulopatste forme, sa trolisnim obodom i ravnim vrhom. Na posudu je dodana trakasta ručka sa zadebljanjem na uglovima. **Usporedba:** nepoznato**; Datacija:** 2.-1. st. pr. Kr.

T. 1

Smeđepremazana keramika

1.) Kat. br. 4; **Kvadrat:** A-4; **Iskop:** II; Faktura: Tvrda glina bez vidljivih primjesa. Boja gline žutkasta, s vanjske i unutrašnje strane djelomice sačuvan premaz tamno crveno-smeđe boje. **Tip:** zdjelica; **Duljina:** 3.3. cm; **Širina:** 2.2. cm; **Debljina:** 4 mm; **Opis:** sačuvan ulomak trbuha ravne stijenke, sa prstenastim obodom, izvijenim prema van. **Usporedba:** Morel 2276b 1**; Datacija:** 2.-1. st. pr. Kr

T. 2

Reljefna keramika

1.) **Kat. br. 6**; **Kvadrat:** IX-2; **Iskop:** IV; **Faktura:** Tvrda glina bez vidljivih primjesa. Boja gline tamno siva, s vanjske i unutrašnje strane sačuvani tragovi sivo-crnog i svjetlo crvenog premaza; **Tip:** krater?; **Duljina: 4** cm; **Širina:** 5 cm; **Debljina: 5** mm; **Opis:** Sačuvan ulomak blago zaobljenog tijela. Reljefni ukras završava limitnim frizom koji se sastoji od dvostrukih linearnih kružnice, a iznad je vidljiv niz stiliziranih ljiljana; **Usporedba:** Šešelj 2009, 152**; Datacija:** 2.-1. st. pr. K.

2.) **Kat. br. 7**; **Kvadrat:** C-2; **Iskop:** II; **Faktura:** Tvrda glina bez vidljivih primjesa. Boja gline sivkasta, s vanjske i unutrašnje strane slabo sačuvan crveno-smeđi premaz; **Tip:** krater?; **Duljina:** 4.7 cm; **Širina:** 4.5 cm; **Debljina:** 3 – 4.5 mm; **Opis:** Sačuvan ulomak blago zaobljenog tijela. Reljefni ukras čini geometrijski organizirana dekoracija sa dvostrukim linijama. Ovaj mrežasti ukras, povezuje stilizirana rozeta. Linije zatvaraju trokutaste ili višekutne površine povezane rozetom. Unutar tih površina vidljiv je linearni ukras polukružnog oblika i jedan ostatak većeg reljefa, nepoznatog oblika. **Usporedba:** nepoznato**; Datacija:** 2.-1. st. pr. K.

T. 3

Ostala keramika

1.) **Kat. br. 8**; **Kvadrat:** C-1; **Iskop:** VI; **Faktura:** Tvrda glina bez vidljivih primjesa. Boja gline svijetlo žuta, na obodu slabo sačuvan crni premaz; **Tip:** nepoznat; **Duljina:** 5 cm; **Širina:** 12 cm; **Debljina:** 5 mm; **Opis:** Sačuvan ulomak nepoznate posude sa ravnim tijelom i obodom trokutastog presjeka. Obod je jasno rasčlanjen na dva dijela, unutrašnji, vertikalno postavljen i blago izvijen, a vanjski, horizontalno izvučen i zadebljan. Tijelo posude ukrašeno je smeđim firnisom koji tvori različite geometrijske a najčešće trokutaste oblike različitih dimenzija, među kojima najmanji imaju ispunu, a ostali tek obrise. U donjem redu vidljiv je ulomak ukrasa u obliku horizontalnih linija. Na prijelazu tijela u obod, kao i na cijeloj površini oboda, slabo je sačuvan crni premaz. **Usporedba:** nepoznato**; Datacija:** 2.-1. st. pr. K.

2.) **Kat. br. 9**; **Kvadrat:** C-1; **Iskop:** VI; **Faktura:** Tvrda glina bez vidljivih primjesa. Boja gline svijetlo žuta, na vanjskoj strani sačuvan firnis svjetlo smeđi firnis; **Tip:** nepoznat; **Duljina:** 3 cm; **Širina:** 6.6 cm; **Debljina:** 5 mm; **Opis:** Sačuvan ulomak bikoničnog trbuha nepoznate posude. Ukrašen je horizontalnim i vertikalnim linearnim motivima. **Usporedba:** nepoznato**; Datacija:** 2.-1. st. pr. K.

T. 4

Terra sigillata

(Tabla 5-32)

Pladnjevi/tanjuri

Conspectus 3

1.) **Kat. br. 10**; **Kvadrat:** A-1; **Iskop:** sonda; **Tip:** 3.1.1.; **Duljina:** 1.7 cm; **Širina:** 5.6 cm; **Debljina:** 5 mm; **Opis:** Sačuvan ulomak gornjeg tijela posude sa zaboljenih zidom i zadebljanim zaobljenim obodom. Obod ima jednu plitku profilaciju sa vanjske strane. **Usporedba:** Goudineau 1968, 302-303 (Kat. br. 34); Pucci 1985, 380-381 (Kat. br. 13, 1-4, 19, 13-15); Mazzeo 1985, 205 (Kat. br. 25); Hayes 1985, 55-56 (Kat. br. 13)**;** **Datacija:** druga četvrtina 1. st.

2.) **Kat. br. 11**; **Kvadrat:** B-9; **Iskop: III**; **Tip:** 3.2.1.; **Duljina:** 3.5 cm; **Širina:** 6.4 cm; **Debljina:** 5 mm; **Opis:** Sačuvan ulomak gornjeg tijela posude sa zaboljenih zidom i zadebljanim zaobljenim obodom. **Usporedba:** Goudineau 1968, 308 (Kat. br. 43); Pucci 1985, 388 (Kat. br. 19, 3-7.10.16); Mazzeo 1985, 205-206 (Kat. br. 26-27A)**;** **Datacija:** druga četvrtina 1. st.

Conspectus 4

3.) **Kat. br. 12**; **Kvadrat:** nepoznato; **Iskop:** nepoznato; **Tip:** 4.6.; **Duljina:** 3.7 cm; **Širina:** 5.5 cm; **Debljina:** 5 mm; **Opis:** Sačuvan ulomak gornjeg tijela posude sa zaboljenih zidom i zaobljenim obodom. Vanjska stijenka rasčlanjena je plitko urezanom kružnicom na prijelazu prema dnu. **Usporedba:** Goudineau 1968, 304-305 (Kat. br. 30); Pucci 1985, 381 (Kat. br. 6, 8.10-13); Mazzeo 1985, 200 (Kat. br. 16b); Hayes 1985, 54 (Kat. br. 6)**;** **Datacija:** druga četvrtina 1. st.

4.) **Kat. br. 13**; **Kvadrat: C-4**; **Iskop:** II; **Tip:** 4.6.; **Duljina:** 1.9 cm; **Širina:** 6.8 cm; **Debljina:** 4.5-6 mm; **Opis:** Sačuvan ulomak gornjeg tijela posude sa zaboljenih zidom i zaobljenim obodom. Vanjska stijenka rasčlanjena je plitko urezanom kružnicom na prijelazu prema dnu. **Usporedba:** Goudineau 1968, 304-305 (Kat. br. 30); Pucci 1985, 381 (Kat. br. 6, 8.10-13); Mazzeo 1985, 200 (Kat. br. 16b); Hayes 1985, 54 (Kat. br. 6)**;** **Datacija:** druga četvrtina 1. st.

T. 5

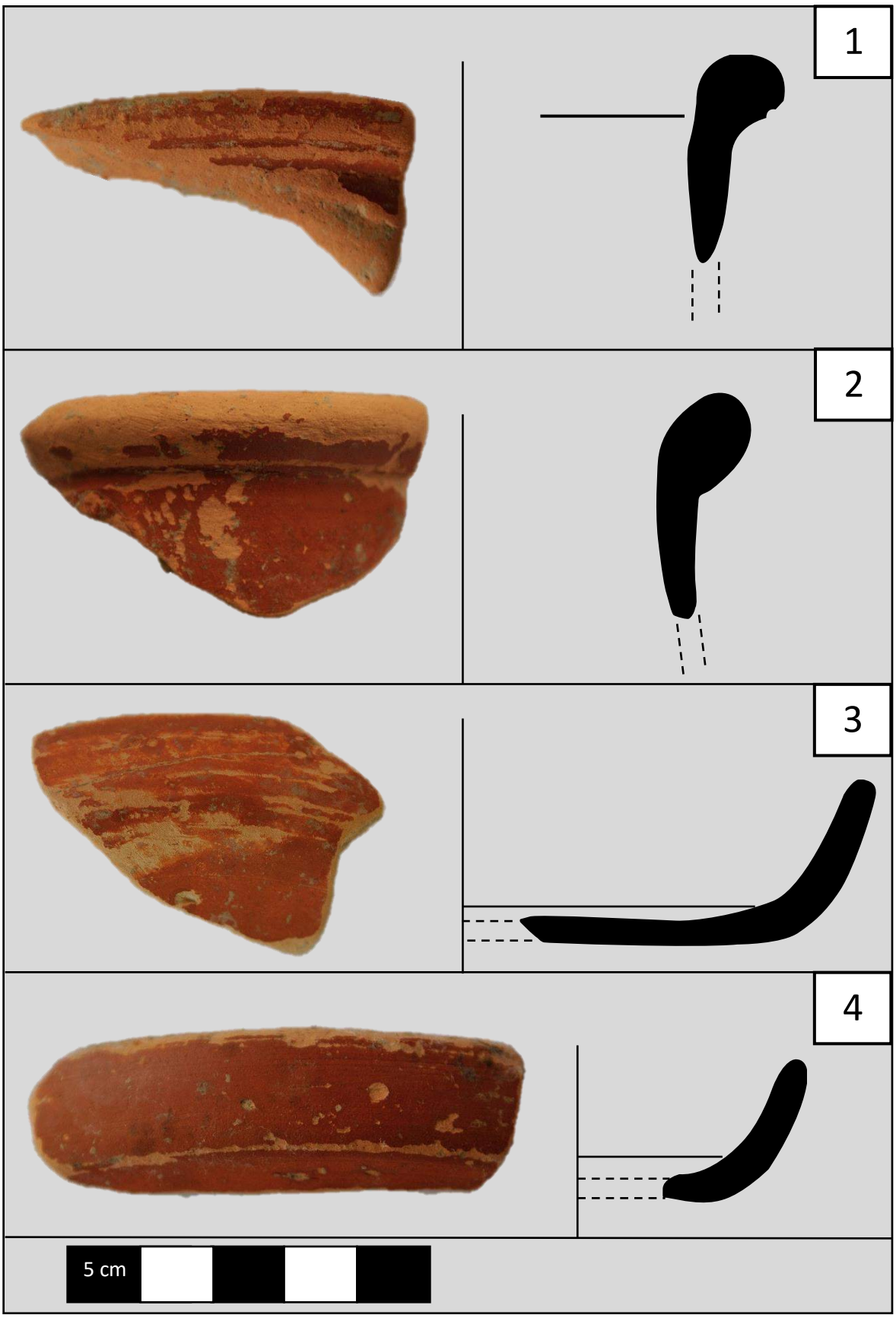

Pladnjevi/tanjuri

Conspectus 6

1.) **Kat. br. 14**; **Kvadrat:** VI-3; **Iskop:** I; **Tip:** 6.2.1.; **Duljina:** 3.3 cm; **Širina:** 6 cm; **Debljina:** 5-8 mm; **Opis:** Sačuvan ulomak gornjeg tijela posude sa zaboljenih zidom i zaobljenim obodom, dok je prema dnu sačuvan jastučić i početak ravne platforme. Na vanjskoj stijenci vidljive dvije plitko urezane koncentrične kružnice. **Usporedba:** Mazzeo 1985, 202 (Kat. br. 19)**; Datacija:** druga četvrtina 1. st.

Conspectus 18

2.) **Kat. br. 15**; **Kvadrat:** IX-4; **Iskop:** III; **Tip:** 18.1.; **Duljina:** 4.3 cm; **Širina:** 4.6 cm; **Debljina:** 4.5-6 mm; **Opis:** Sačuvan ulomak pladnja sa zakošenom stjenkom oboda. Oštri prijelaz na dno, na unutrašnjoj stijenci istaknut plitkom profilacijom. **Usporedba:** Goudineau 1968, 300 (Kat. br. 25b); Pucci 1985, 383-385 (Kat. br. 10,11.34)**; Datacija:** prve čevrtina 1. st.

3.) **Kat. br. 16**; **Kvadrat:** VII-2; **Iskop:** V ; **Tip:** 18.2.; **Duljina:** 2.7 cm; **Širina:** 4 cm; **Debljina:** 4.5-6 mm; **Opis:** Sačuvan ulomak pladnja sa zakošenom stjenkom oboda. Središnji konkavni dio oboda omeđen je s gornje i donje strane plitikim konkavnim profilacijama. **Usporedba:** Goudineau 1968, 306 (Kat. br. 36a); Pucci 1985, 383-385 (Kat. br. 10, 3-8.10); Hayes 1985, 53 (Kat. br. 2)**; Datacija:** druga četvrtina 1. st.

T. 6

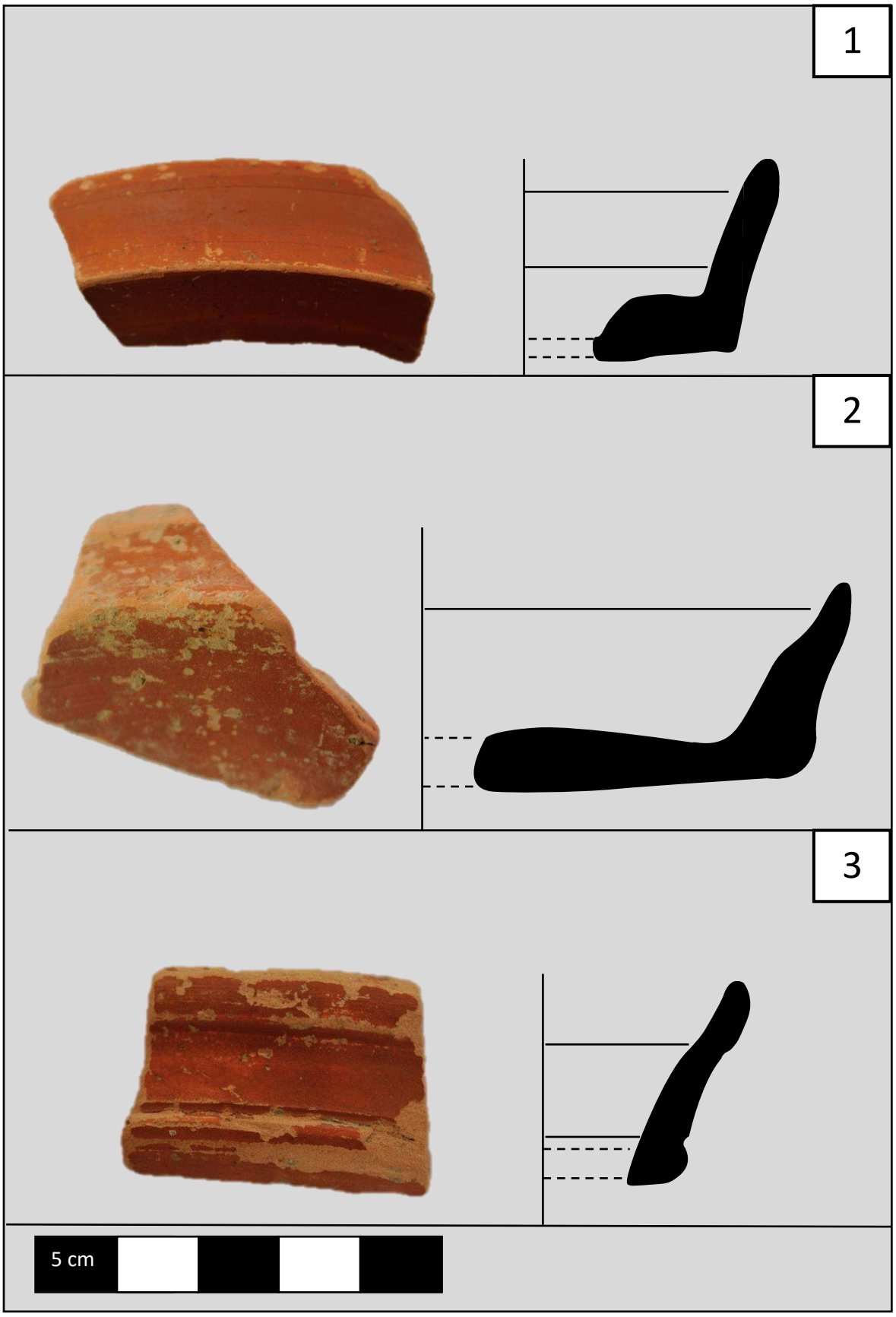

Pladnjevi/tanjuri

Conspectus 20

1.) **Kat. br. 17**; **Kvadrat:** A-4; **Iskop:** I; **Tip:** 20.4.4.; **Duljina:** 2 cm; **Širina:** 3.5 cm; **Debljina:** 3.5-5 mm; **Opis:** Sačuvan ulomak tanjura sa ravnom vertikalnom stjenkom i prstenastim zadebljanjem na vrhu i dnu. Vidljiv prijelaz u ravnu platformu i dvije plitko urezane kružnice na vanjskoj stijenci. **Usporedba:** Pucci 1985, 383-385 (Kat. br. 10, 17-21, 30-33); Mazzeo 1985, 201 (Kat. br. 18); Hayes 1985, 54-55 (Kat. br. 7)**; Datacija:** prijelaz iz prve u drugu četvrtinu 1. st.

Conspectus 21

2.) **Kat. br. 18**; **Kvadrat:** X-1; **Iskop:** II; **Tip:** 21.1.1.; **Duljina:** 4.6 cm; **Širina:** 6.9 cm; **Debljina:** 5 mm; **Opis:** Sačuvan ulomak tanjura sa ravnom vertikalnom stjenkom i zaobljenim obodom. Prema dnu vidljiv konveksni jastučić. Na vanjskoj stijenci pri vrhu plitko urezana koncentrična kružnica. **Usporedba:** Pucci 1985, 382-383 i 387 (Kat. Br. 9 i 16); Hayes 1985, 53 (Kat. Br. 3); **Datacija:** druga četvrtina 1. st.

3.) **Kat. br. 19**; **Kvadrat:** III-II-I-3; **Iskop:** Sonda; **Tip:** 21.3.1.; **Duljina:** 3.9 cm; **Širina:** 5.5 cm; **Debljina:** 3.5-4.5 mm; **Opis:** Ulomak pladnja ravnog dna i okomitog gornjeg dijela s uvijenim obodom i prstenastim zaobljenjem na dnu. Na prijelazu iz dna u gornji dio istaknuta jastučasta platforma. **Usporedba:** Pucci 1985, 382-387 (Kat. Br. 9, 10-14); Mazzeo 1985, 202-203 (Kat. br. 20A); Hayes 1985, 55 (Kat. br. 11B, 11D); **Datacija:** druga četvrtina 1. st.

T. 7

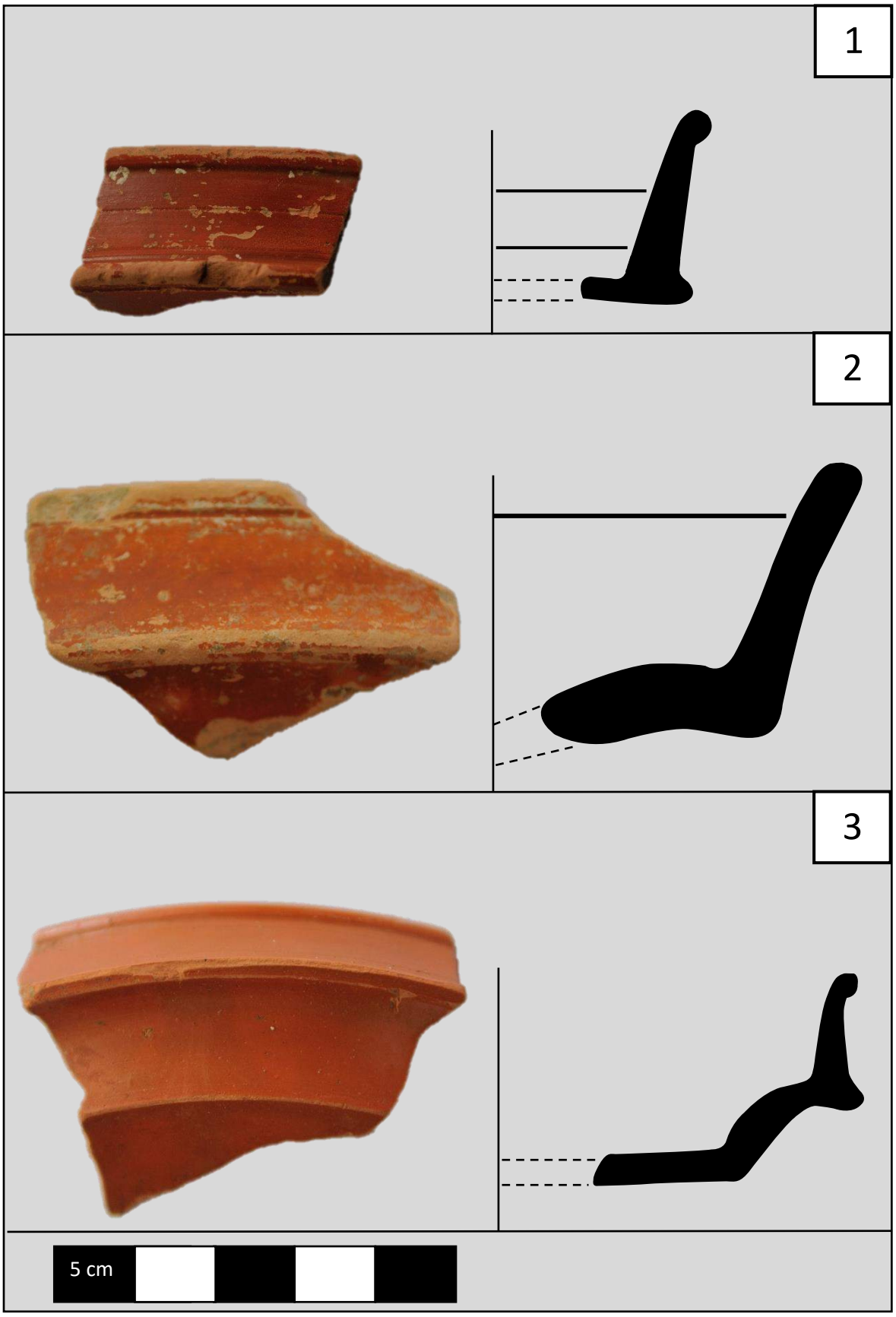

Zdjelice

Conspectus 23

1.) **Kat. br. 20**; **Kvadrat:** X-1; **Iskop:** II; **Tip:** 23.2.; **Duljina:** 5.3 cm; **Širina:** 3.9 cm; **Debljina:** 5 mm; **Opis:** Ulomak ravnog dna na niskoj bikoničnoj nozi, prema gornjem dijelu tijelo se nastavlja konveksno. **Usporedba:** Goudineau 1968, 307 (Kat. br. 40); Hayes 1985, 57-58 (Kat. br. 23)**; Datacija:** 2.-3. četvrtina 1. st.

2.) **Kat. br. 21**; **Kvadrat:** A-1; **Iskop:** nepoznato; **Tip:** 23.2.2.; **Duljina:** 2.3 cm; **Širina:** 4.2 cm; **Debljina:** 4 mm; **Opis:** Ulomak ravnog dna na niskoj bikoničnoj nozi, prema gornjem dijelu tijelo se nastavlja konveksno. **Usporedba:** Goudineau 1968, 306 (Kat. br. 40); Hayes 1985, 57-58 (Kat. br. 23)**; Datacija:** 2.-3. četvrtina 1. st.

Conspectus 26

3.) **Kat. br. 22**; **Kvadrat:** IX-2; **Iskop:** II; **Tip:** 26.2.; **Duljina:** 3.6 cm; **Širina:** 5.9 cm; **Debljina:** 5 mm; **Opis:** Ulomak ravnog dna na niskoj prstenastoj nozi, prijelaz prema gornjem dijelu tijela je zadebljan i pod oštrim kutom. **Usporedba:** Pucci 1985, 392-393 (Kat. br. 29); Hayes 1985, 57 (Kat. br. 20)**; Datacija:** 1. pol. 1. st.

4.) **Kat. br. 23**; **Kvadrat:** A-1; **Iskop:** Nepoznato; **Tip:** 26.1.2.; **Duljina:** 4.4 cm; **Širina:** 5 cm; **Debljina:** 3.5 mm; **Opis:** Konveksni ulomak zdjelice s naglašenim prijelazom iz dna u gornji dio posude. Kontakt istaknut plitko urezanom profilacijom. **Usporedba:** Pucci 1985, 392-393 (Kat. br. 29); Hayes 1985, 57 (Kat. br. 19)**; Datacija:** 1. pol. 1. st.

T. 8

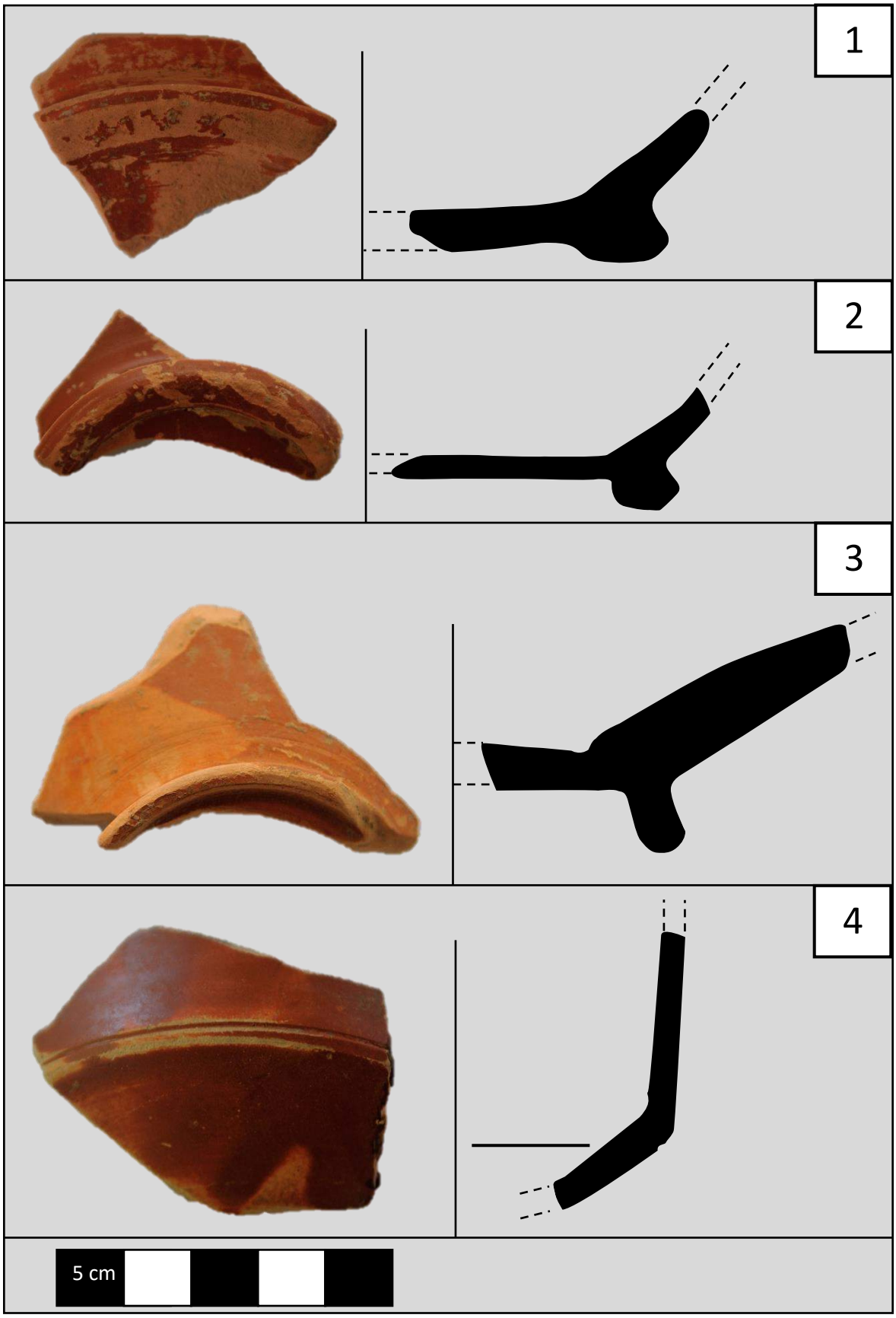

Zdjelice

Conspectus 27

1.) **Kat. br. 24**; **Kvadrat:** C-4; **Iskop:** II; **Tip:** 27.1.; **Duljina:** 3.4 cm; **Širina:** 4.5 cm; **Debljina:** 4 mm; **Opis:** Ulomak visokog gornjeg cilindričnog dijela posude s oblo izvijenim i zadebljanim obodom. Na dnu vanjske stijenke vidljiv niz koncentričnih kružnica. **Usporedba:** Goudineau 1968, 307 (Kat. br. 41b); Pucci 1985, 392-393 (Kat. br. 29,7.10.13-14); Mazzeo 1985, 200-201 (Kat. br. 17B); Hayes 1985, 57 (Kat. br. 22)**;** **Datacija:** prva četvrtina 1. st

2.) **Kat. br. 25**; **Kvadrat:** VIII-3; **Iskop:** III; **Tip:** 27.2.; **Duljina:** 3.4 cm; **Širina:** 6 cm; **Debljina:** 5.5 mm; **Opis:** Ulomak koničnog dna sa ravnom platformom koja leži na niskoj prstenastoj nozi. Na dnu vidljiv dio grafita „BI". Prijelaz u gornji dio pod oštrim kutom. **Usporedba:** Pucci 1985, 392-393 (Kat. br. 29, 11-12); Mazzeo 1985, 200-201 (Kat. br. 17B); Hayes 1985, 57 (Kat. br. 22); **Datacija:** prva četvrtina 1. st

Conspectus 28

3.) **Kat. br. 26**; **Kvadrat:** XI-2; **Iskop:** I; **Tip:** 28; **Duljina:** 2.7 cm; **Širina:** 2.6 cm; **Debljina:** 3 mm; **Opis:** Ulomak visokog gornjeg cilindričnog dijela posude sa zaobljenim obodom prema unutra. **Usporedba:** Pucci 1985, 397 (Kat. br. 39, 5); Hayes 1985, 58 (Kat. br. 25**) Datacija:** 1. pol. 1. st

T. 9

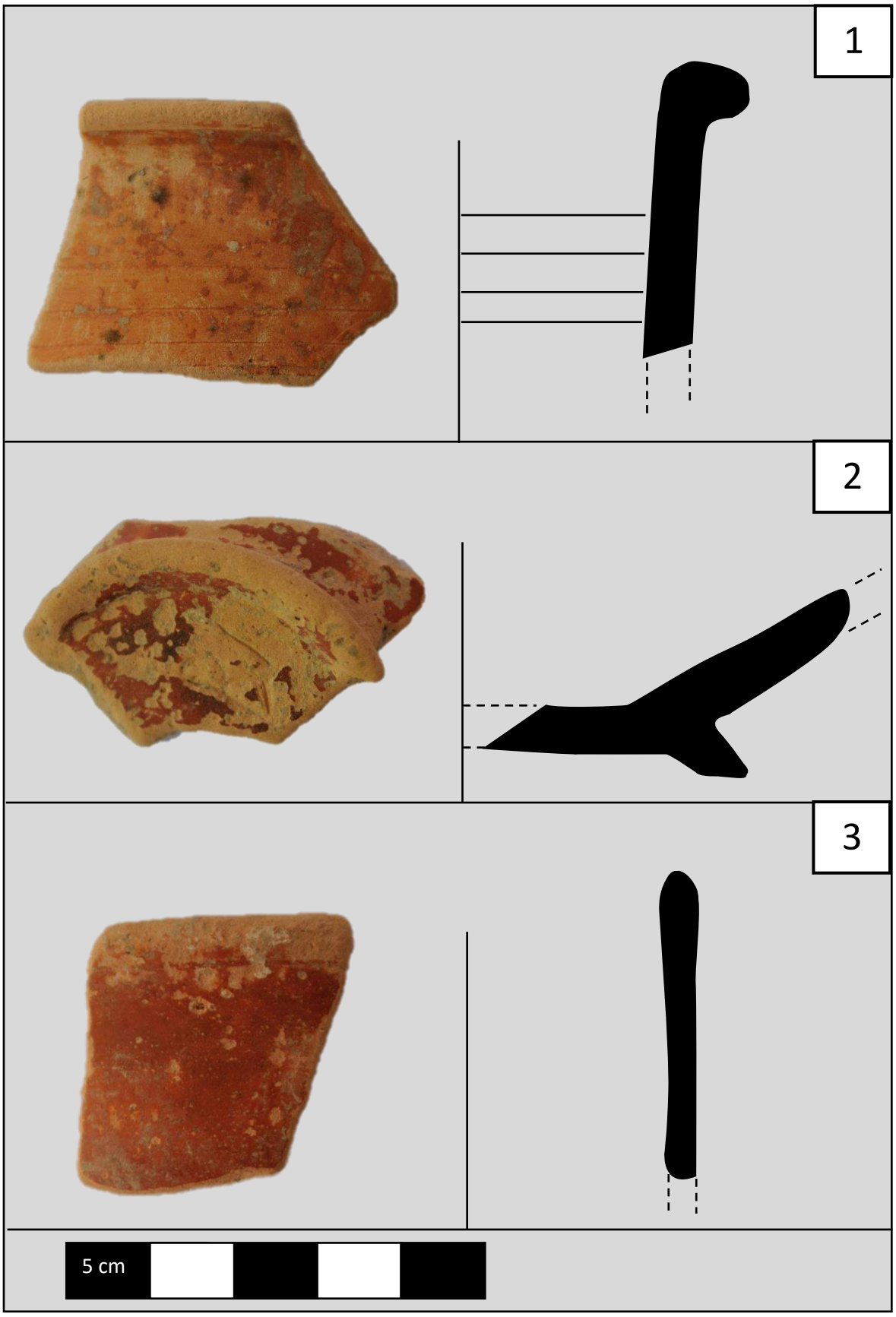

Zdjelice

Conspectus 29

1.) **Kat. br. 27**; **Kvadrat:** nepoznato; **Iskop:** nepoznato; **Tip:** 29; **Duljina:** 3.8 cm; **Širina:** 6.3 cm; **Debljina:** 3-5 mm; **Opis:** Ulomak visokog gornjeg cilindričnog dijela posude sa horizontano izvučenim obodom pravokutne forme. Na gornjem dijelu posude urezana dva niza koncentričnih kružnica. **Usporedba:** Pucci 1985, 397 (Kat. br. 39, 1-4); Mazzeo 1985, 203-204 (Kat. br. 21**); Datacija:** druga četvrtina 1. st.

Conspectus 32

2.) **Kat. br. 28**; **Kvadrat:** IX-1; **Iskop:** sjev.-zap. ugao; **Tip:** 32.1.; **Duljina:** 5.2 cm; **Širina:** 4.7 cm; **Debljina:** 3-5 mm; **Opis:** Ulomak gornjeg dijela konične posude s naglašenim središnjim suženjem na mjestu kojeg se s vanjske strane i unutrašnje strane nalaze po dvije plitke konkavne profilacije. Obod je izvijen i jezičastog presjeka s ruletiranjem na gornjoj plohi i plitkom profilacijom sa unutrašnje strane. **Usporedba:** Mazzeo 1985, 198-199 (Kat. br. 14); Hayes 1985, 56 (Kat. br. 17)**; Datacija:** druga četvrtina 1. st.

3.) **Kat. br. 29**; **Kvadrat:** IV-3; **Iskop:** sonda; **Tip:** 32.2.2.; **Duljina:** 3.6 cm; **Širina:** 4 cm; **Debljina:** 2.5 - 3 mm; **Opis:** Ulomak gornjeg dijela konične posude s naglašenim suženjem. Na gornjoj vanjskoj strani jedva primjetno ruletiranje. Obod je izvijen prema van i jezičastog presjeka. **Usporedba:** Mazzeo 1985, 198-199 (Kat. br. 14); Hayes 1985, 56 (Kat. br. 17); **Datacija:** druga četvrtina 1. st.

T. 10

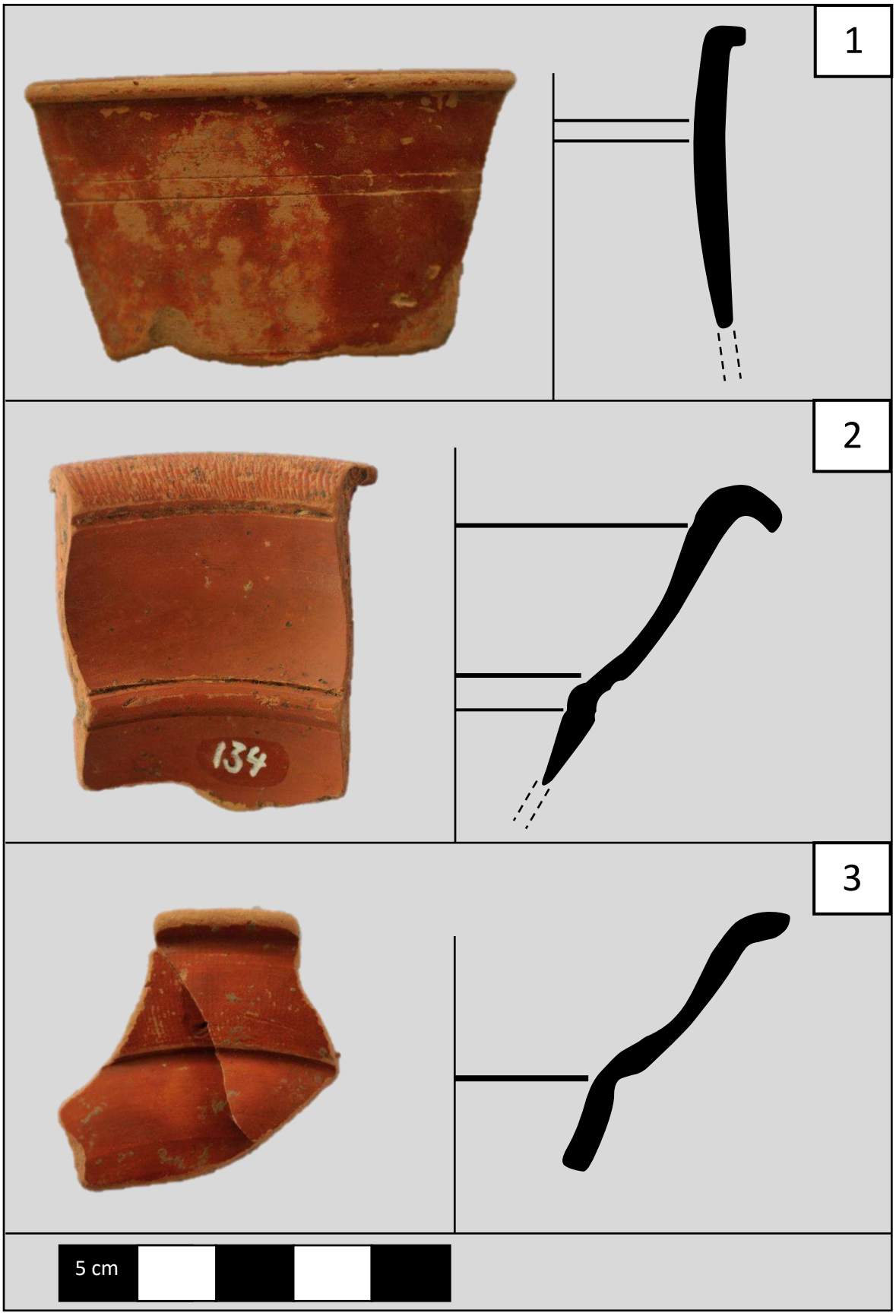

Zdjelice

Conspectus 37

1.) **Kat. br. 30**; **Kvadrat:** C-9; **Iskop:** iskop kraj zida; **Tip:** 37.2.1.; **Duljina:** 4.8 cm; **Širina:** 9 cm; **Debljina:** 5 mm; **Opis:** Ulomak poluloptaste zdjelice sa horizontalno izvučenim obodom pravokutnog presjeka. **Usporedba:** Mazzeo 1985, 204 (Kat. br. 22a); **Datacija:** 1. pol. 1. st.

2.) **Kat br. 31**; **Kvadrat:** nepoznato; **Iskop:** nepoznato; **Tip:** 37.4.1.; **Duljina:** 5.6 cm; **Širina:** 5.5 cm; **Debljina:** 8 mm; **Opis:** Ulomak poluloptaste zdjelice s horizontalno van izvijenim obodom pravokutnog presjeka**; Usporedba:** Goudineau 1968, 308 (Kat. br. 42); Pucci 1985, 395 (Kat. br. 35,1-8); Mazzeo 1985, 204 (Kat. br. 22b); Hayes 1985, 56-57 (Kat. br. 18); **Datacija:** 1. pol. 1. st.

T. 11

Ulomci dna italske glatke sigilate

Conspectus B 1. 8.

1.) **Kat. br. 32**; **Kvadrat:** B-8; **Iskop:** III; **Tip: B 1.11**; **Duljina:** 3 cm; **Širina:** 8.4 cm; **Debljina:** 12 mm; **Opis:** Ulomak visokog dna pravokutne forme. Horizontalno izvučene dvije ravne platforme od kojih deblja u smjeru prema van. **Usporedba:** Conspectus 1990, 154 **(**Magdalensberg Taf. 58,5.); **Datacija:** tiberijevsko-flavijevski period.

Conspectus B 2

2.) **Kat. br. 33**; **Kvadrat:** X-3; **Iskop:** II; **Tip:** B 2; **Duljina:** 3.6 cm; **Širina:** 4.3 cm; **Debljina:** 7 mm; **Opis:** Ulomak ravnog dna sa odlomljenom nogom. Na gornjoj plohi dvije plitke profilacije u obliku koničnih kružnica. **Usporedba:** Conspectus 1990, 156 **(**Haltern 592**); Datacija:** kasniaugust-tiberije.

Conspectus B 2.3.

3.) **Kat. br. 34**; **Kvadrat:** IX-2; **Iskop:** II; **Tip:** 37; **Duljina:** 4.3 cm; **Širina:** 9.7 cm; **Debljina:** 8 mm; **Opis:** Ulomak ravnog dna na visokoj bikoničnoj nozi. **Usporedba:** Conspectus 1990, 156 **(**Novaesium Taf. 24,11**); Datacija:** augustovski period.

T. 12

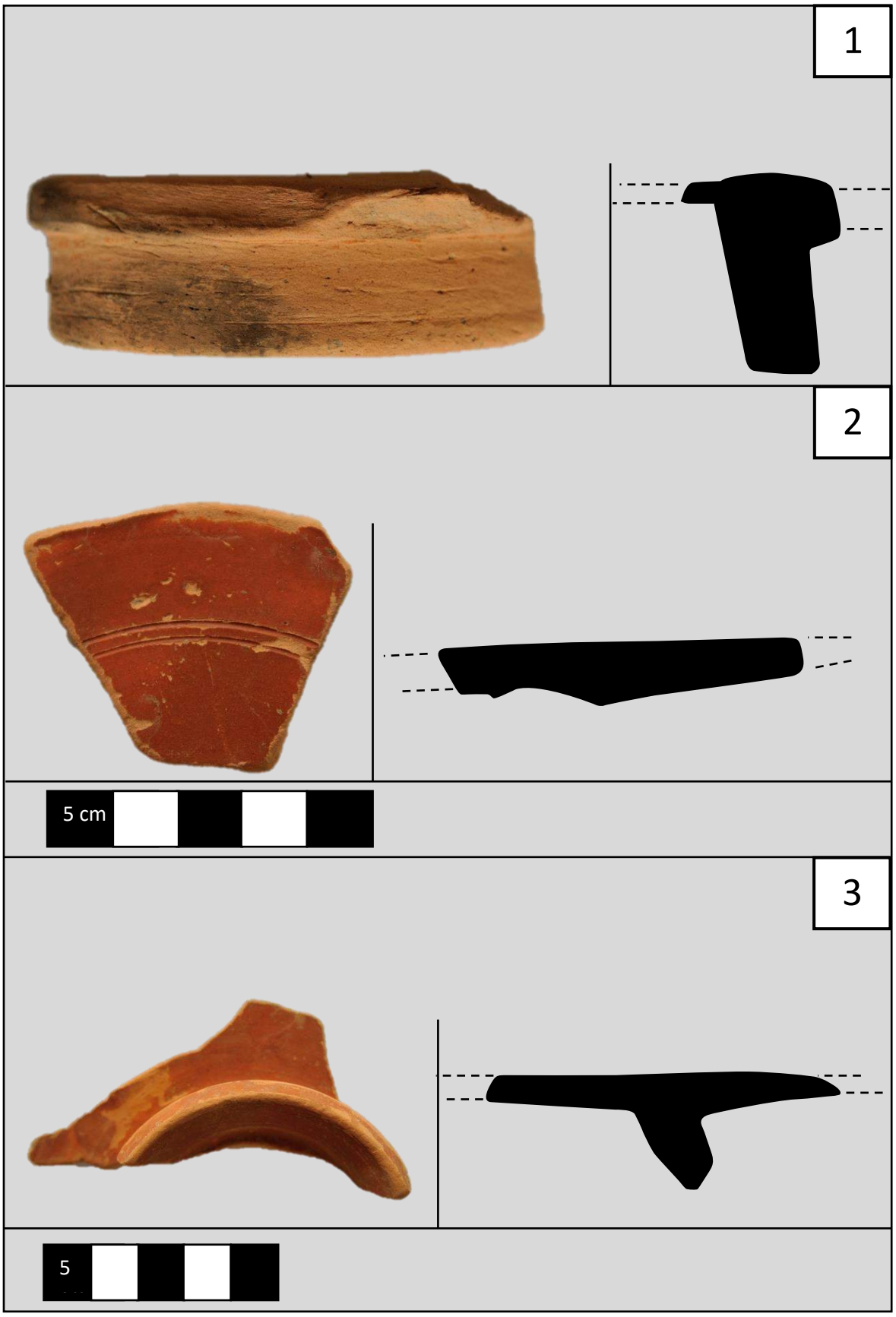

Ulomci dna italske glatke sigilate

Conspectus B 2.4.

1.) **Kat. br. 35**; **Kvadrat:** C-8; **Iskop:** V; **Tip:** B 2.4.; **Duljina:** 3.5 cm; **Širina:** 6 cm; **Debljina:** 7-9 mm; **Opis:** Ulomak ravnog dna sa visokom i koso postavljenom bikoničnom nogom**; Usporedba:** Conspectus 1990, 156 (Novaesium Taf. 24,11); **Datacija:** augustovski period.

Conspectus B 2.5.

2.) **Kat. br. 36**; **Kvadrat:** nepoznato; **Iskop:** nepoznato; **Tip:** B 2.5; **Duljina:** 4.1 cm; **Širina:** 5 cm; **Debljina:** 5-8 mm; **Opis:** Ulomak ravnog dna sa visokom blago zakrivljenom nogom**; Usporedba:** Conspectus 1990, 156 (Haltern 592); **Datacija:** kasniaugust-tiberije.

Conspectus B 2. 6.

3.) **Kat. br. 37**; **Kvadrat:** C-11; **Iskop:** II; **Tip: B 2.6**; **Duljina:** 5.2 cm; **Širina:** 7.2 cm; **Debljina:** 6 mm; **Opis:** Ulomak ravnog dna sa visokom prstenastom nogom**; Usporedba:** Conspectus 1990, 158 (Emona 17,11.); **Datacija:** tiberijevsko-klaudijevski period.

T. 13

Ulomci dna italske glatke sigilate

Conspectus B 2.6.5.

1.) **Kat. br. 38**; **Kvadrat:** B-10; **Iskop:** III; **Tip:** B 2.6.5.; **Duljina:** 2.8 cm; **Širina:** 3.7 cm; **Debljina:** 2.5-4 mm; **Opis:** Ulomak ravnog dna sa ruletiranjem na gornjoj površini**;** **Usporedba:** Conspectus 1990, 158 (Magdalensberg Taf. 8,12.) **Datacija:** tiberijevsko-klaudijevski period.

Conspectus B 2.6.6.

2.) **Kat. br. 39**; **Kvadrat:** X-1; **Iskop:** II; **Tip:** B 2.6.6.; **Duljina:** 5.2 cm; **Širina:** 7.4 cm; **Debljina:** 4-8 mm; **Opis:** Ulomak ravnog dna sa visokom bikoničnom nogom**;** **Usporedba:** Conspectus 1990, 158 (Haltern 149); **Datacija:** tiberijevsko-klaudijevski period.

Conspectus B 2.7.

3.) **Kat. br. 40**; **Kvadrat:** B-9; **Iskop:** III; **Tip:** B 2.7; **Duljina:** 2.5 cm; **Širina:** 6.2 cm; **Debljina:** 6 mm; **Opis:** Ulomak ravnog dna sa visokom bikoničnom nogom. **Usporedba:** Conspectus 1990, 156 (Magdalensberg Taf. 54,5.) **Datacija:** tiberijevsko-flavijevski period.

T. 14

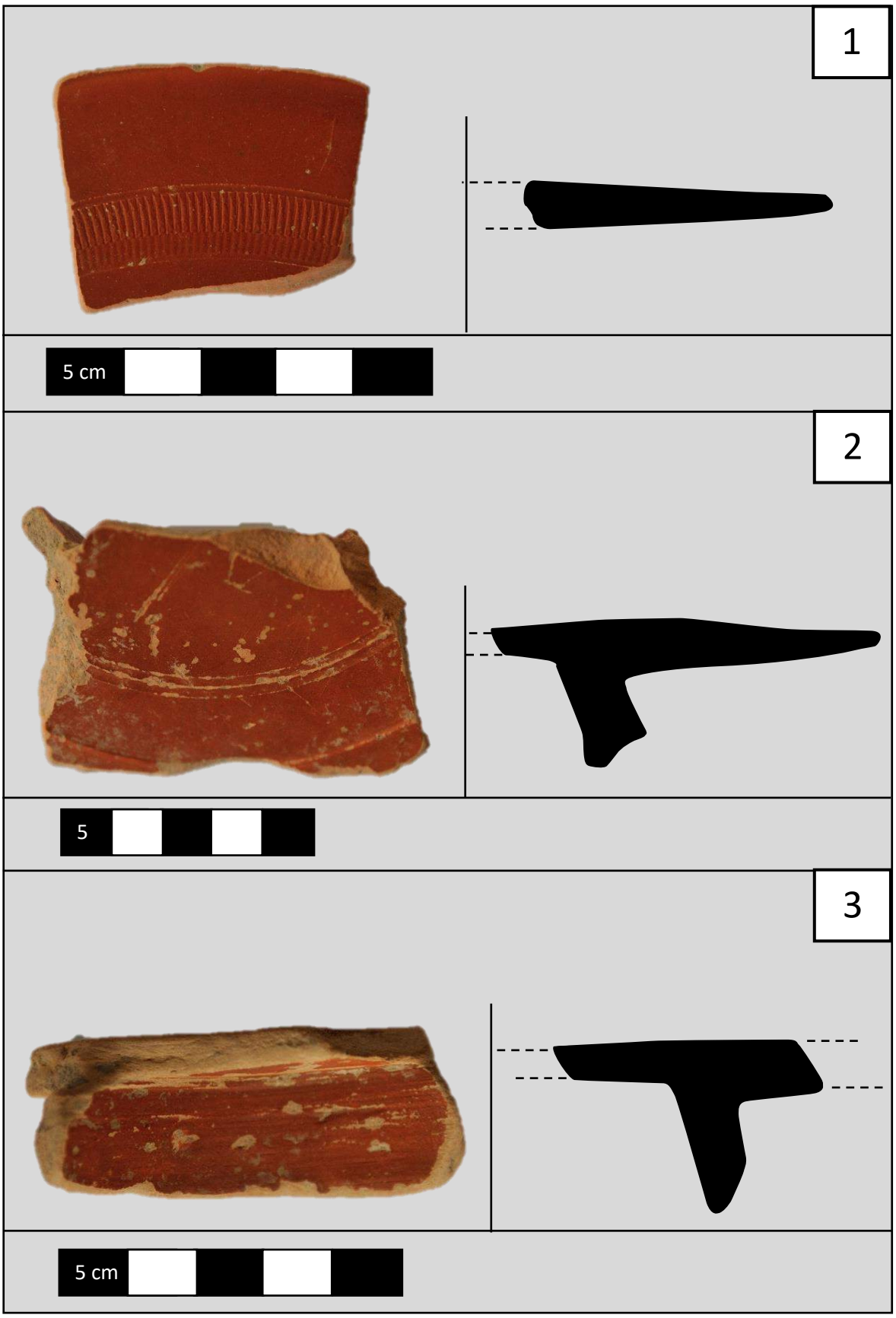

Italska glatka terra sigillata - pečati

GELLI

1.) **Kat. br. 41**; **Kvadrat:** nepoznato; **Iskop:** nepoznato; **Tip: 27.1.1.**; **Opis:** Ulomak zdjelice ravnog dna sa visokom prstenastom nogom. Na ravnom dnu sačuvan je samo ulomak pečata tipa *in planta pedis.* Uz vrh stopala čitljiva su slova *LI*, koja dovodimo u vezu sa majstorom Gelijem. **Usporedba:** OCK tip 878**; Datacija:** 15. – 50. god.

ACVTVS

2.) **Kat. br. 42**; **Kvadrat:** XI-2; **Iskop:** III; **Tip: 27**; **Opis:** Ulomak zdjelice na niskoj bikoničnoj nozi. Na ravnom dnu sačuvan ulomak pečata tipa *in planta pedis* sa natpisom *ACV*, koji dovodimo u vezu sa majstorom imena *Acvtvs*. **Usporedba:** OCK type 36(20)**; Datacija:** 15. – 30. god.

3.) **Kat. br. 43**; **Kvadrat:** X.3; **Iskop:** III; **Tip: 26**; **Opis:** Ulomak zdjelice na niskoj prstenastoj nozi. Prema gornjem dijelu tijelo se nastavlja konveksno. Na ravnom dnu sačuvan ulomak pečata tipa *in planta pedis* sa natpisom *ACVT*, koji dovodimo u vezu sa majstorom imena *Acvtvs*. **Usporedba:** OCK type 36(20)**; Datacija:** 15. – 30. god.

T. 15

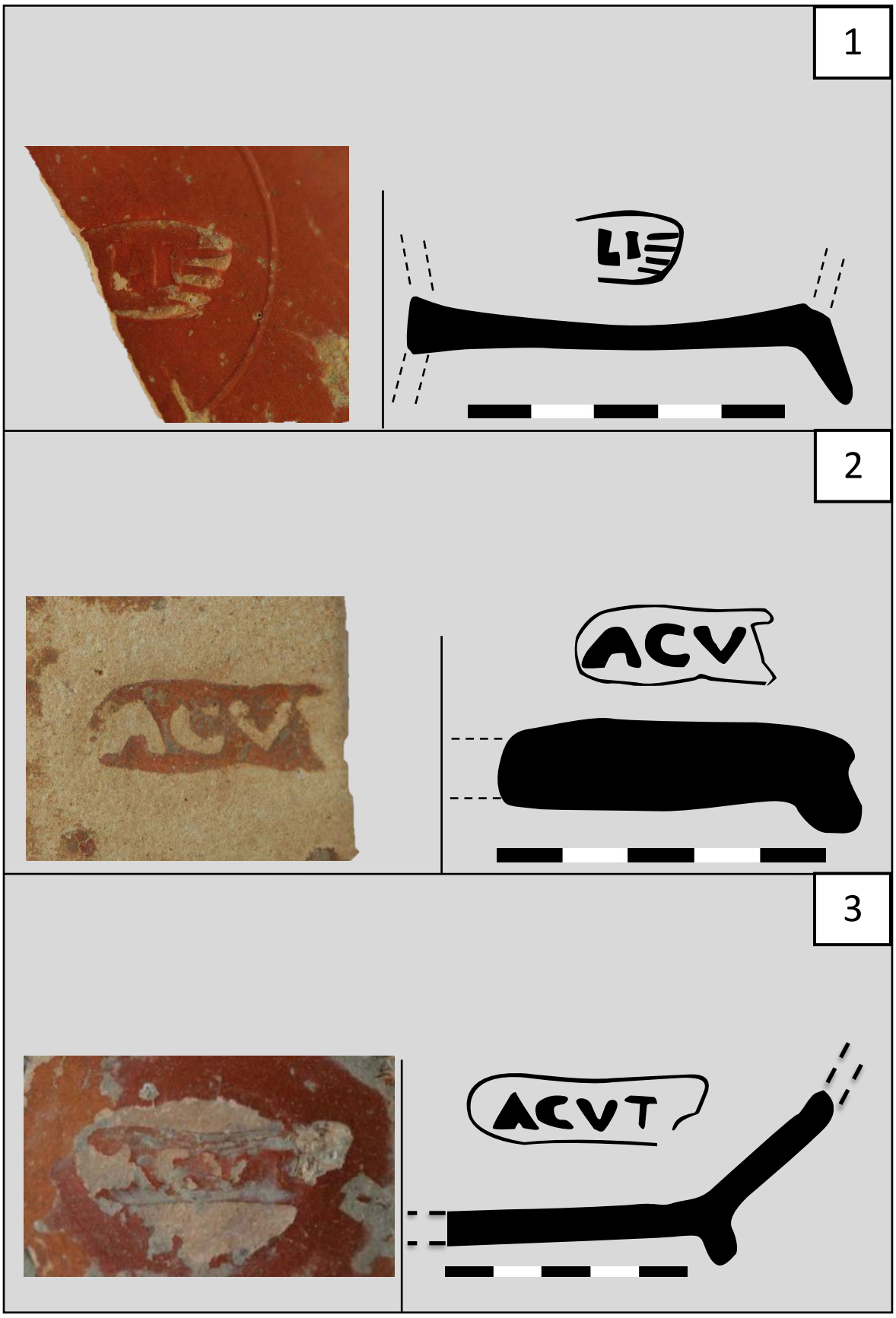

Italska glatka terra sigillata - pečati

SECVND

1.) **Kat. br. 44**; **Kvadrat:** VIII-3; **Iskop:** podna sonda; **Tip:** ravno dno**; Opis:** Ulomak ravnog dna na kojem je sačuvan gotovo cjelovit pečat u formi *in plantae pedis*. U natpisu je su čitljiva slova CVND, koja dovodimo u vezu sa majstorom imena *Secvndvs*. **Usporedba:** OCK type 1842**; Datacija:** 15. – 50. god.

SATVRNIN

2.) **Kat. br. 45**; **Kvadrat:** VIII-2; **Iskop:** IV; **Tip: 27**; **Opis:** Ulomak zdjelice na niskoj prstenastoj nozi. Prema gornjem dijelu tijelo se nastavlja konveksno. Na ravnom dnu sačuvan cjelovit pečat u pravokutnoj retuši. Iz natpisa su čitljiva slova *SATVRNIN* izvedena u dva reda. Ovaj natpis se dovodi u vezu sa majstorom imena *Satvrninvs*. **Usporedba:** OCK type 1409-1410**; Datacija:** 15. god. pr. Kr. – 15. god.

SVRI

3.) **Kat. br. 46**; **Kvadrat:** XI-3; **Iskop:** IV; **Tip: 26**; **Opis:** Ulomak zdjelice na niskoj bikoničnoj nozi. Prema gornjem dijelu tijelo se nastavlja konveksno. Na ravnom dnu, iz dva dijela, sačuvan ulomak pečata tipa *in planta pedis.* Iz natpisa su čitljiva slova *SVRI*, što dovodimo u vezu sa majstorom imena *Sarivs Svrvs*. **Usporedba:** CV Arr 1782**; Datacija:** 15. – 20. god.

4.) **Kat. br. 47**; **Kvadrat:** XI-3; **Iskop:** IV; **Tip: 26**; **Opis:** Ulomak zdjelice na niskoj prstenastoj nozi. Prema gornjem dijelu, vidljiv prijelaz tijela koje se nastavlja konveksno. Na ravnom dnu, sačuvan ulomak pečata tipa *in planta pedis.* Iz natpisa su čitljiva slova *SVRI*, što dovodimo u vezu sa majstorom imena *Sarivs Svrvs*. **Usporedba:** CV Arr 1782**; Datacija:** 15. – 20. god.

T. 16

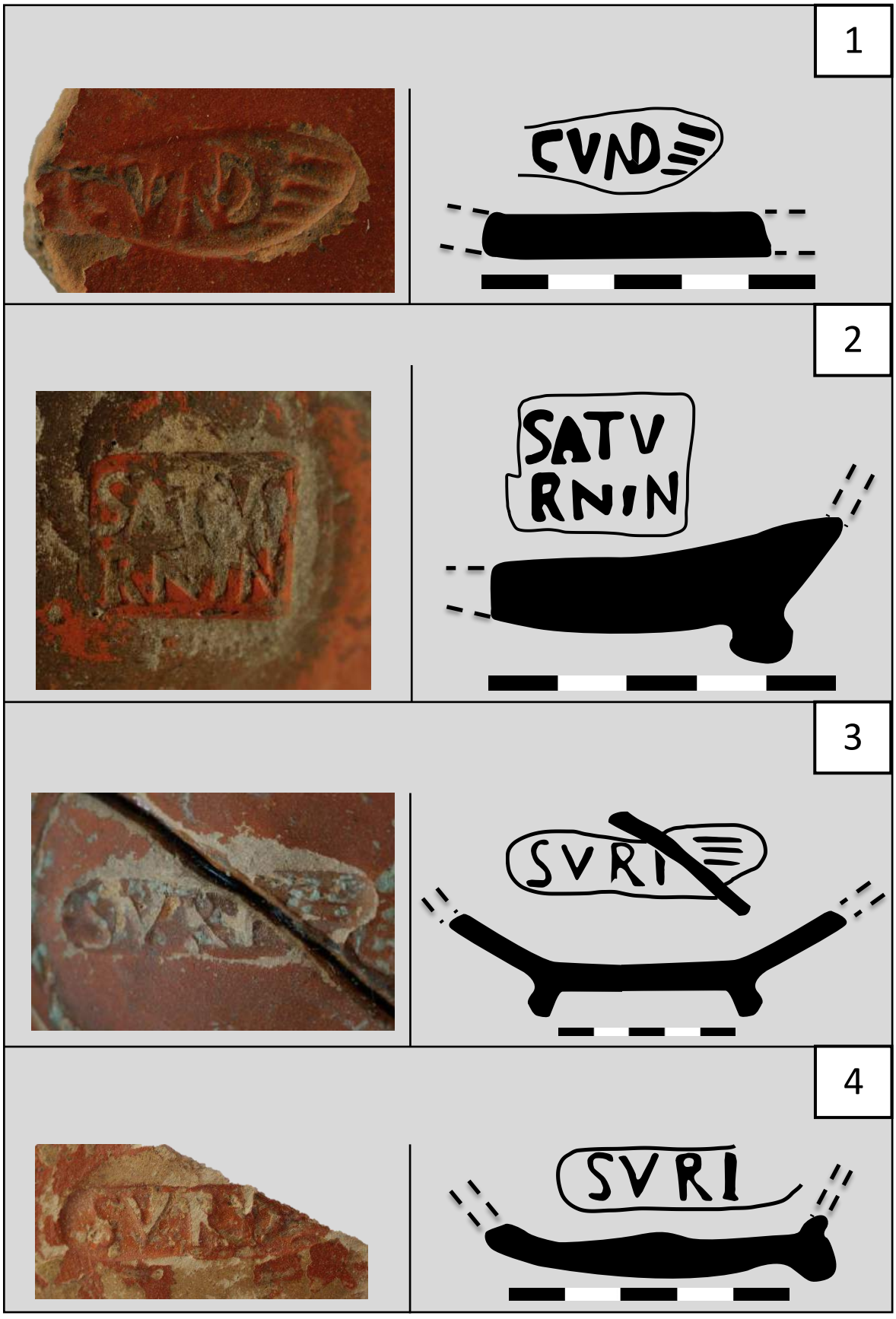

Italska glatka terra sigillata - pečati

HESICI

1.) **Kat. br. 48**; **Kvadrat:** nepoznato; **Iskop:** nepoznato; **Tip: 26**; **Opis:** Ulomak zdjelice na niskoj prstenastoj nozi. Prema gornjem dijelu tijelo se nastavlja konveksno. Na ravnom dnu, sačuvan cjelovit pečat tipa *in planta pedis.* Iz natpisa su čitljiva slova *HESICI*, što dovodimo u vezu sa majstorom imena *HESICI*. **Usporedba:**?**; Datacija:** 15. – 20. god.

T. TVRIVS

2.) **Kat. br. 49**; **Kvadrat:** D-5; **Iskop:** II; **Tip:** ravno dno**; Opis:** Ulomak ravnog dna na kojem je sačuvan gotovo cjelovit pečat u formi *in plantae pedis*. U natpisu je čitljivo prvo slovo prenomena i gentilicij, T. TVRI, što dovodimo u vezu sa majstorom imena *T. Tvrivs*. **Usporedba:** OCK type 1842 **Datacija:** 25. – 50. god.

TERENTIVS

3.) **Kat. br. 50**; **Kvadrat:** C-11; **Iskop:** IV; **Tip:** ravno dno; **Opis:** Ulomak zdjelice ravnog dna sa djelomično sačuvanim pečatom u formi *in planta pedis.* U natpisu su čitljiva slova *TERE,* koja dovodimo u vezu sa majstorom imena *A. Terentivs*. **Usporedba:** OCK tip 2065; **Datacija:** 15. – 50. god.

T. 17

1

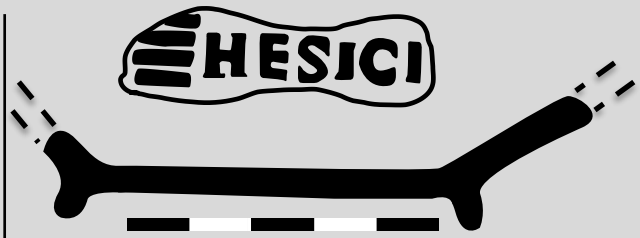

2

3

Italska glatka terra sigillata - pečati

MACER

1.) **Kat. br. 51**; **Kvadrat:** nepoznato; **Iskop:** nepoznato; **Tip:** ravno dno; **Opis:** Ulomak ravnog dna sa djelomično sačuvanim pečatom u formi *in planta pedis.* U natpisu su čitljiva slova *MCRI*, koja dovodimo u vezu sa majstorom imena *Macer*. **Usporedba:** CV Arr 1079; **Datacija:** 30. god.

CINNAMVS

2.) **Kat. br. 52**; **Kvadrat:** XI-2; **Iskop:** III; **Tip: 18?**; **Opis:** Ulomak ravnog dna sa djelomično sačuvanim pečatom u formi *in planta pedis.* U natpisu su čitljiva slova *CNNM*, koja dovodimo u vezu sa majstorom imena *Cinnamvs.* **Usporedba:** CV Arr 558; **Datacija:** 10. god. pr. Kr. – 15. god.

C SERTORIVS OCELLA

3.) **Kat. br. 53**; **Kvadrat:** II-2; **Iskop:** nepoznato; **Tip: 23**; **Opis:** Ulomak zdjelice na niskoj prstenastoj nozi. Prema gornjem dijelu, vidljiv prijelaz tijela koje se nastavlja konveksno. Na ravnom dnu, sačuvan ulomak pečata u formi *in planta pedis.* Iz natpisa su slabo čitljiva slova *SER*, što dovodimo u vezu sa majstorom imena *C. Sertorivs Ocella*. **Usporedba:** CV Arr 1909**; Datacija:** 1. – 30. god.

T. 18

1

2

3

Sarius proizvodi

Conspectus R 13

1.) **Kat. br. 54**; **Kvadrat:** X-1; **Iskop:** II; **Tip:** R 13; **Duljina:** 5.5 cm; **Širina:** 8 cm; **Debljina:** 3-7 mm; **Opis:** Ulomak donjeg poluloptastog dijela šalice, sa djelomično sačuvanim prijelazom u gornji. Dekoracija započinje limitnim frizom i motivom ovula koji se višestruko repliciraju i prate opseg cijelog ulomka i posude. Donji dio ima slobodno organiziranu dekoraciju sa motivima stilizirane rozete, palmete, vitica i ptice. **Usporedba:** Schindler taf. 44; 50; 56; 60. **Datacija:** zadnja četvrtina 1. st. pr. Kr. do prve četvrtine 1. st.

2.) **Kat. br. 55**; **Kvadrat:** X-1; **Iskop:** II; **Tip:** R 13; **Duljina:** 4.4 cm; **Širina:** 6 cm; **Debljina:** 6 mm; **Opis:** Ulomak donjeg poluloptastog dijela šalice, sa slobodno postavljenom dekoracijom. Reljefi su ograničeni na vegetabilne motive, palmete, vitice i list masline. **Usporedba:** Schindler 44; 56; 60. **Datacija:** zadnja četvrtina 1. st. pr. Kr. do prve četvrtine 1. st.

T. 19

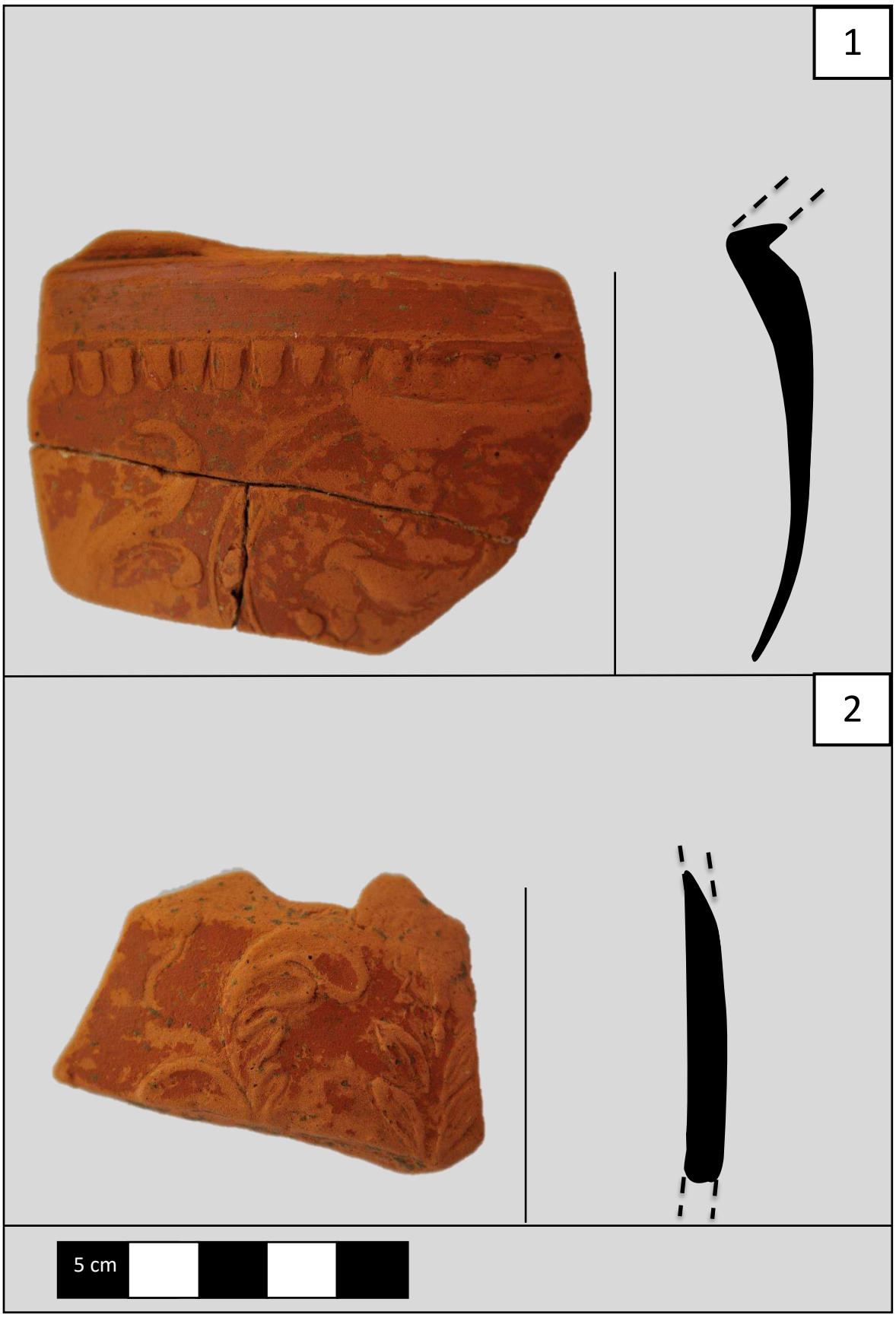

Sarius proizvodi

Conspectus R 13

1.) Kat. br. 56; **Kvadrat:** B-10; **Iskop:** III; **Tip:** R 13; **Duljina:** 3.2 cm; **Širina:** 6.2 cm; **Debljina:** 4 mm; **Opis:** Ulomak donjeg poluloptastog dijela šalice, sa slobodno postavljenom dekoracijom. Dekoracija započinje limitnim frizom sa dekorom palmetica. U donjem dijelu sačuvani su vegetabilni reljefi akantova lišća, rozete i klasa. U međuprostoru, po sredini ulomka, vidljiv je potpis majstora L. Sarija. U plitkom reljefu, sačuvana su slova *ARI*. **Usporedba:** Schindler taf. 44; 52; 53. **Datacija:** zadnja četvrtina 1. st. pr. Kr. do prve četvrtine 1. st.

2.) Kat. br. 57; **Kvadrat:** IV-3; **Iskop:** III; **Tip:** R 13; **Duljina:** 3.5 cm; **Širina:** 3.8 cm; **Debljina:** 4 mm; **Opis:** Ulomak donjeg poluloptastog dijela šalice, sa slobodno postavljenom dekoracijom. Limitni friz izveden višestrukom profilacijom. Na dnu dva reljefa vinove loze. Preko dekoracije i u međuprostoru vidljiv potpis majstora L. Sarija. U plitkom reljefu, sačuvana su slova *AR*. **Usporedba:** Schindler 44; 52. **Datacija:** zadnja četvrtina 1. st. pr. Kr. do prve četvrtine 1. st.

3.) Kat. br. 58; **Kvadrat:** A-1; **Iskop:** V; **Tip:** R 13; **Duljina:** 2.5 cm; **Širina:** 4 cm; **Debljina:** 4 mm; **Opis:** Ulomak donjeg poluloptastog dijela šalice, sa geometrijski organiziranom dekoracijom. Limitni friz čini polovica rozeta sa pet latica. Dalje prema dnu nastavlja se dvostruka linija kao dio geometrijske podjele prostora. **Usporedba:** Schindler taf. 58; Borzić tab. 24; 25. **Datacija:** zadnja četvrtina 1. st. pr. Kr. do prve četvrtine 1. st.

T. 20

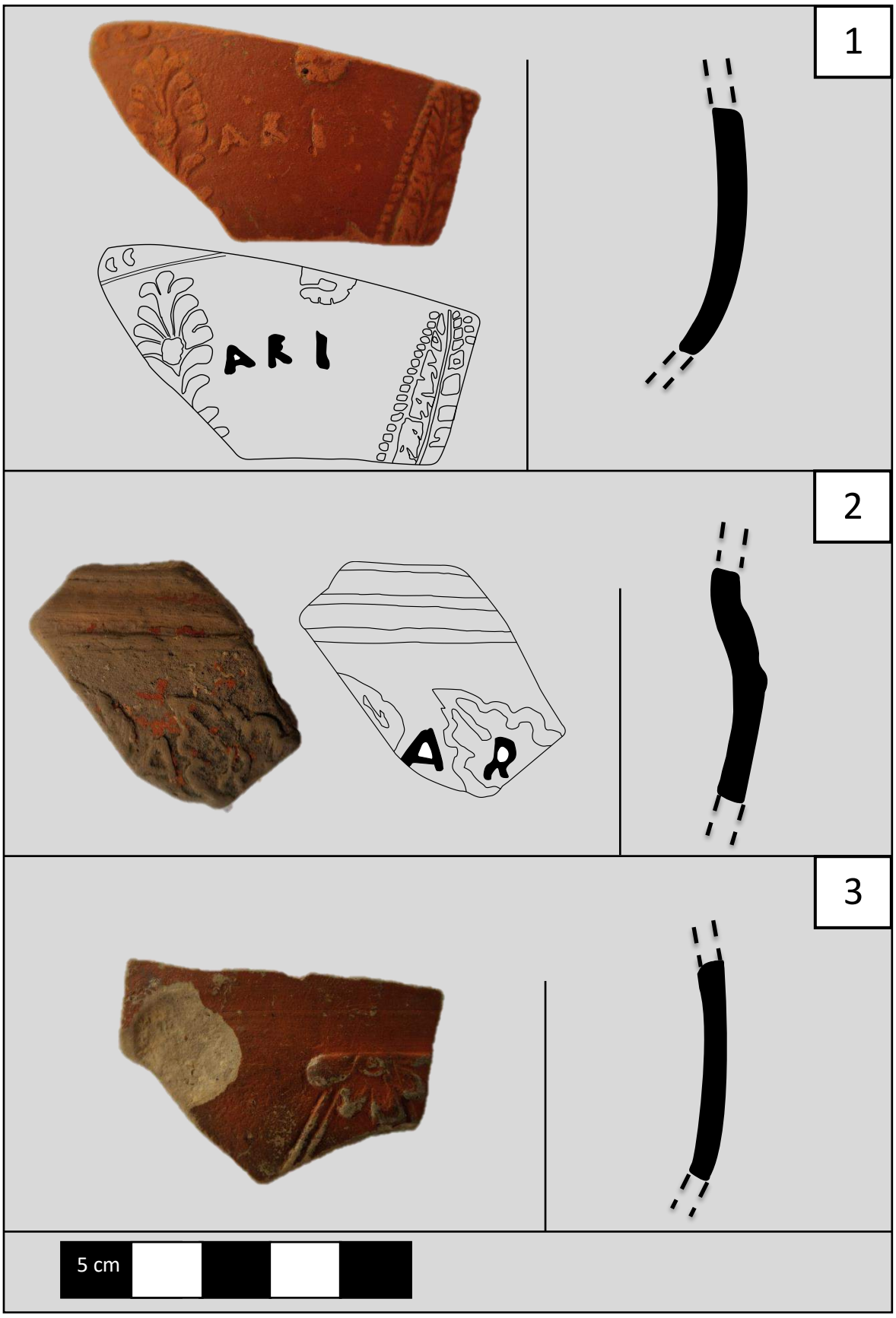

Sarius proizvodi

Conspectus R 13

1.) **Kat. br. 59**; **Kvadrat:** X-2; **Iskop:** I; **Tip:** R 13; **Duljina:** 4 cm; **Širina:** 3.5 cm; **Debljina:** 6 mm; **Opis:** Ulomak donjeg poluloptastog dijela šalice, sa geometrijski organiziranom dekoracijom. Dekoraciju čini niz vertikalno postavljenih troprutih linija, kao dio geometrijske podjele prostora. **Usporedba:** Schindler taf. 59. **Datacija:** zadnja četvrtina 1. st. pr. Kr. do prve četvrtine 1. st.

2.) **Kat. br. 60**; **Kvadrat:** A-1; **Iskop:** V; **Tip:** R 13; **Duljina:** 3.5 cm; **Širina:** 3.1 cm; **Debljina:** 2.5 mm; **Opis:** Ulomak donjeg poluloptastog dijela šalice, sa geometrijski organiziranom dekoracijom. Troprute linije formiraju vjerojatno trokutasti oblik, unutar kojeg se nalazi reljef barske ptice. **Usporedba:** Borzić tab. 20/4. **Datacija:** zadnja četvrtina 1. st. pr. Kr. do prve četvrtine 1. st.

3.) **Kat. br. 61**; **Kvadrat:** A-1; **Iskop:** V; **Tip:** R 13; **Duljina:** 2.5 cm; **Širina:** 3.5 cm; **Debljina:** 2 mm; **Opis:** Ulomak donjeg poluloptastog dijela šalice, sa geometrijski organiziranom dekoracijom. Troprute linije formiraju vjerojatno trokutasti oblik, unutar kojeg se nalazi reljef barske ptice. **Usporedba:** Borzić tab. 20/4. **Datacija:** zadnja četvrtina 1. st. pr. Kr. do prve četvrtine 1. st.

T. 21

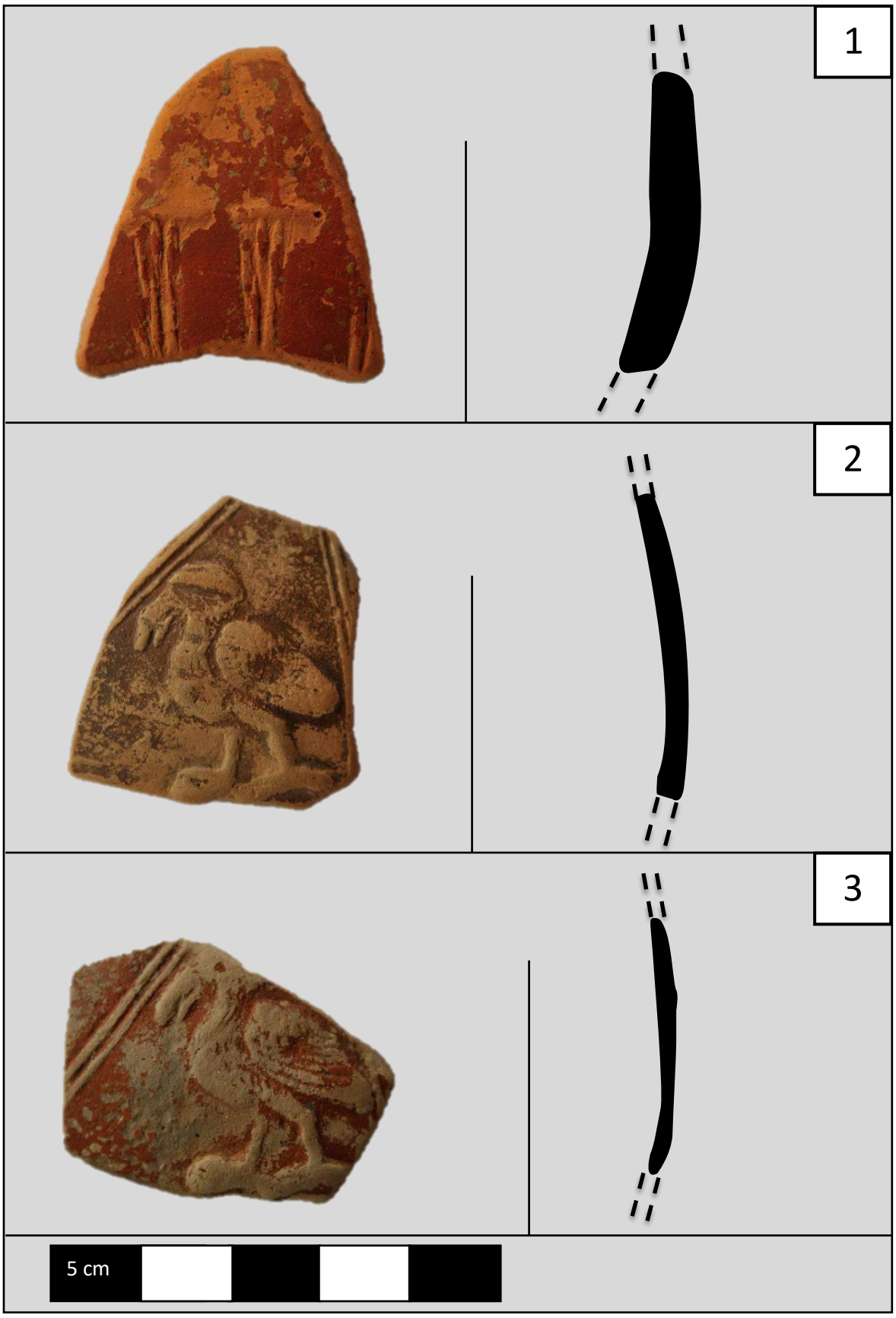

Sarius proizvodi

Conspectus R 13

1.) **Kat. br. 62**; **Kvadrat:** A-4; **Iskop:** II; **Tip:** R 13; **Duljina:** 6.5 cm; **Širina:** 6.5 cm; **Debljina:** 5 mm; **Opis:** Sačuvana prstenasta ručka trakastog presjeka i dio bikoničnog poluloptastog tijela. **Usporedba:** Borzić tab. 20/1. **Datacija:** zadnja četvrtina 1. st. pr. Kr. do prve četvrtine 1. st.

2.) **Kat. br. 63**; **Kvadrat:** A-4; **Iskop:** II; **Tip:** R 13; **Duljina:** 5.4 cm; **Širina:** 7.8 cm; **Debljina:** 4 mm; **Opis:** Sačuvan gornji dio šalice poluloptastog tijela, sa plitko profiliranim obodom. Prema dnu vidljiv uvučeni prijelaz u donji dio posude. **Usporedba:** Borzić tab. 20/1. **Datacija:** zadnja četvrtina 1. st. pr. Kr. do prve četvrtine 1. st.

T. 22

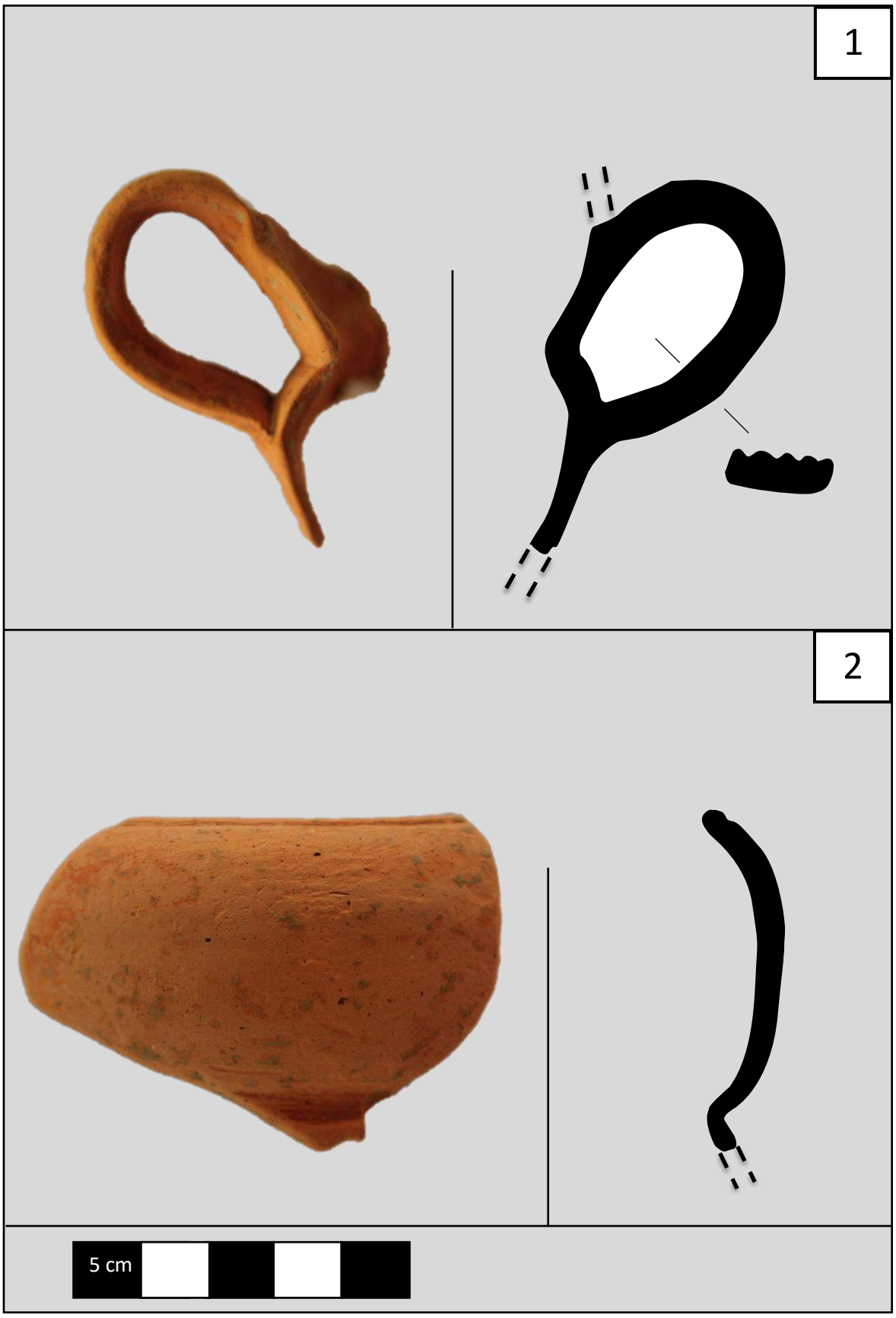

Sarius proizvodi

Conspectus R 9

1.) **Kat. br. 64**; **Kvadrat:** X-3; **Iskop:** II; **Tip:** R 9; **Opis:** Ulomci donjeg dijela Sarius kupe. Sačuvano pet ulomaka visoke noge sa blagim profilacijama. U gornjem dijelu vidljiv prijelaz u poluloptasti trbuh. **Usporedba:** Brusić tab. XX (Kat. Br. 42.); **Datacija:** zadnja četvrtina 1. st. pr. Kr. do prve četvrtine 1. st.

T. 23

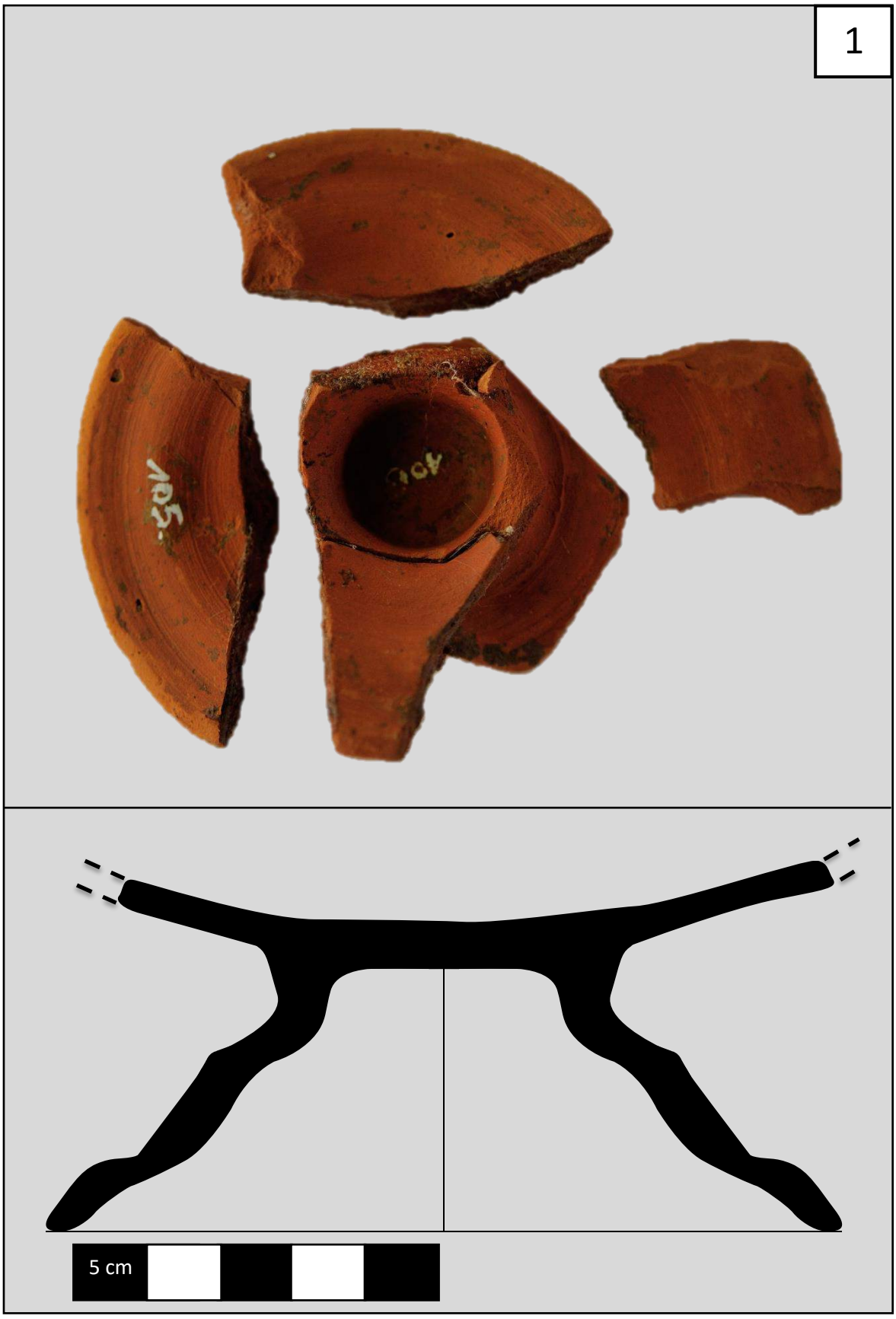

Sarius proizvodi

Conspectus R 9

1.) **Kat. br. 65**; **Kvadrat:** X-3; **Iskop:** II; **Tip:** R 9; **Duljina:** 4.6 cm; **Širina:** 3.4 cm; **Debljina:** 3.5-4.5 mm; **Opis:** Ulomak trbuha Sarius kupe, sa geometrijski organiziranom dekoracijom. Na dnu vidljive troprute linije koje formiraju određeni geometrijski oblik, unutar čega je postavljen reljef palmete sa viticama. **Usporedba:** Brusić tab. XX (Kat. Br. 42.). **Datacija:** zadnja četvrtina 1. st. pr. Kr. do prve četvrtine 1. st.

T. 24

Istočnomediteranska Terra sigillata

Istočna Terra sigillata A

Hayes 28

1.) **Kat. br. 66**; **Kvadrat:** C-3; **Iskop:** nepoznat; **Tip:** Hayes 28; **Duljina: 2** cm; **Širina:** 6 cm; **Debljina:** 4 mm; **Opis:** Ulomak gornjeg dijela plitice sa sačuvanim obodom. Tijelo ima gotovo okomitu stijenku. Obod je horizontalno izvučen prema van i zatim presavijen prema unutra, tako da čini „S“ formu u presjeku. **Usporedba:** Hayes, T. 4, Kat. 12; Athenian Agora V, T. 60, Kat. F4; **Datacija:** 10. god. pr. Kr. – 25. god.

Hayes 54

1.) **Kat. br. 67**; **Kvadrat:** Prostorija IIIb; **Iskop:** nepoznat; **Tip:** Hayes 54; **Duljina: 2.4** cm; **Širina:** 7.1 cm; **Debljina:** 6 mm; **Opis:** Ulomak gornjeg dijela plitice sa sačuvanim obodom. Stijenka tijela ima blago zakošenu formu prema obodu, koji je horizontalno izvučen sa kratkom ravnom platformom i prstenastim zaobljenjem. **Usporedba:** Hayes, T. 7, Kat. 4; Antioch IV, T. 5, Kat. 13; **Datacija:** 75. – 150. god.

Hayes 62

1.) **Kat. br. 68**; **Kvadrat:** Prostorija D-0; **Iskop:** IV; **Tip:** Hayes 62; **Duljina: 6.5** cm; **Širina:** 11 cm; **Debljina:5.5** mm; **Opis:** Ulomak gornjeg dijela tanjura. Stijenka tijela ima zaobljeno tijelo prema vrhu. Obod je horizontalno izvučen sa širokom ravnom platformom i prstenastim zaobljenjem. Premaz ima različite nijanse, od svjetlo crvene do tamno smeđe i crne boje. **Usporedba:** Hayes, T. 4, Kat. 16; Paphos 4697, T. VII, Kat. 16; **Datacija:** 90. – 120. god.

T. 25

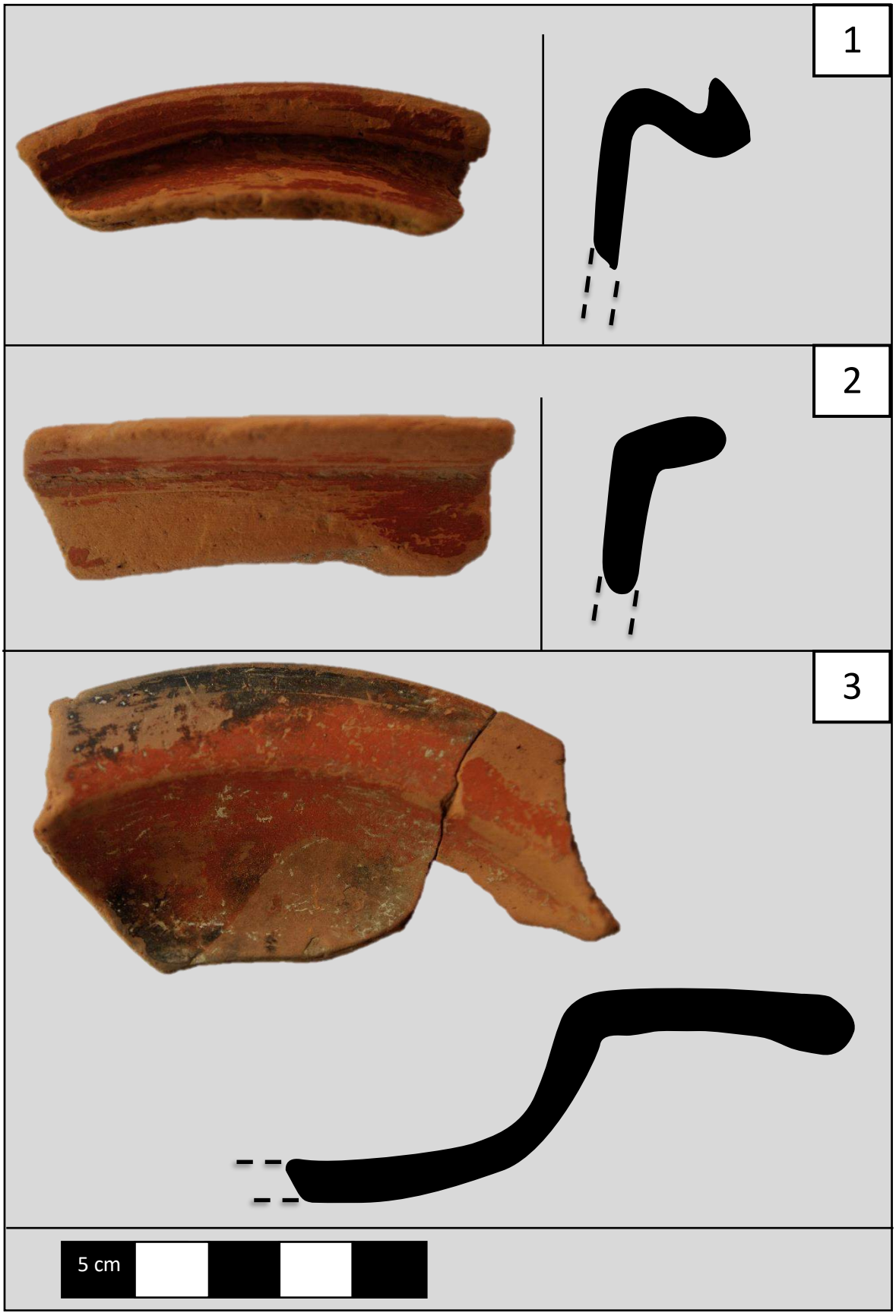

Istočnomediteranska Terra sigillata

Istočna Terra sigillata A

Hayes 35

1.) **Kat. br. 69**; **Kvadrat:** nepoznato; **Iskop:** nepoznato; **Tip:** Hayes 35; **Visina: 2.4** cm; **Širina:** 10.7 cm; **Debljina:** / mm; **Opis:** Sačuvana je gotovo cjelovita plitica manjih dimenzija, sa okomitim tijelom. Stijenka tijela je potpuno ravna sa vitikim i ravnim obodom. S unutrašnje strane vidljive tri naglašene koncentrične kružnice, koje se smanjivaju prema dnu. Dno posude je potpuno ravno s zakošenim produžetkom prema van, u odnosu na okomito tijelo posude. Na ravnom dnu, sačuvan je u gotovo u cijelosti pečat majstora, unutar pravokutne retuše sa zaobljenjima na uglovima. Otisnut je u dva reda, a mogu se pročitati slova *XA/PIC*; **Usporedba:** Hayes, T. 5, Kat. 9; Athenian Agora V, T. 60, Kat. G11; **Datacija:** 40. – 70. god.

T. 26

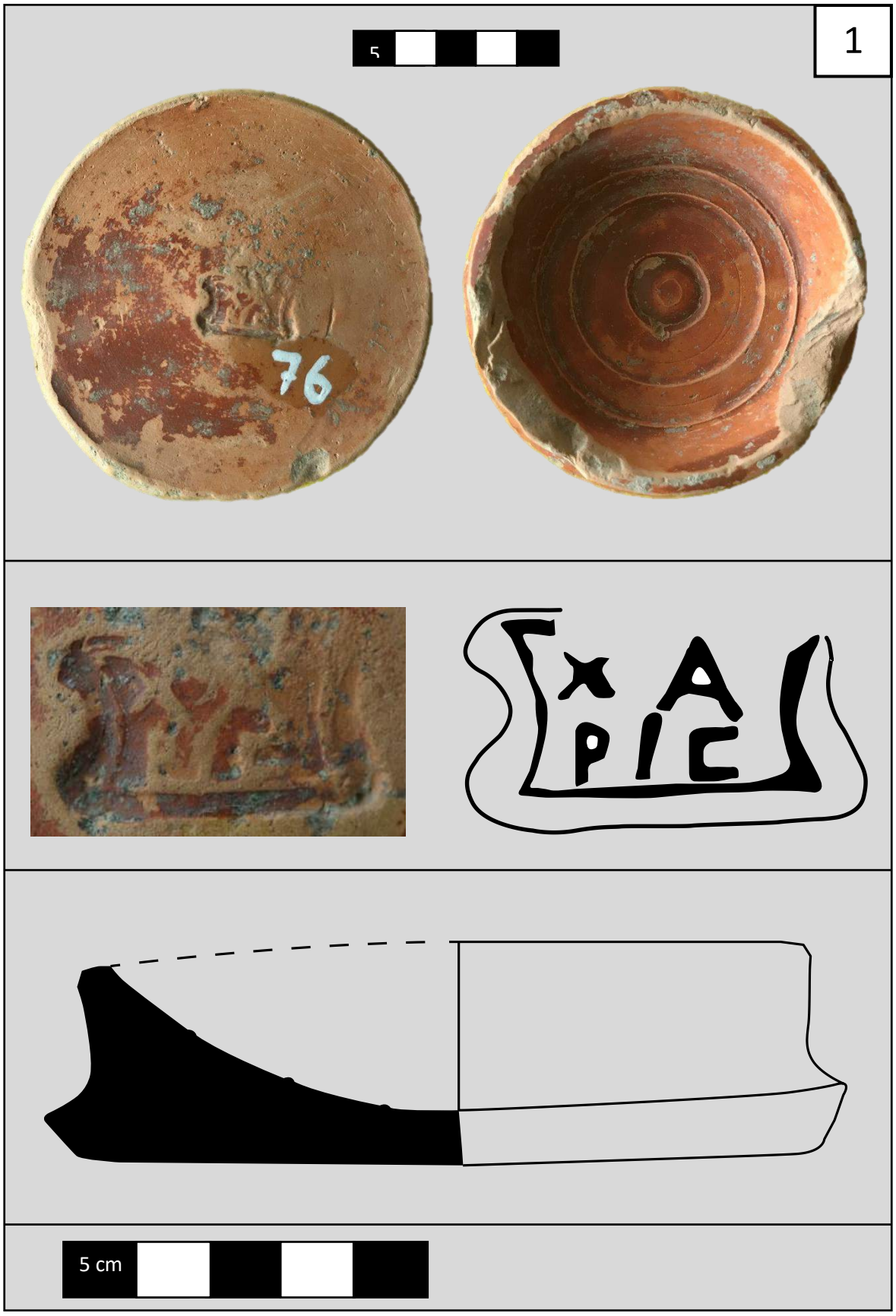

Istočnomediteranska Terra sigillata

Istočna Terra sigillata B

Hayes 59

1.) **Kat. br. 70**; **Kvadrat:** C-0; **Iskop:** II; **Tip:** Hayes 59; **Visina: 8.5** cm; **Širina:** 8.4 cm; **Debljina:** 4 mm; **Opis:** Sačuvan ulomak donjeg dijela plitice. Dno je blago zakrivljeno sa okomitim prijelazom u gornji dio tijela. Prijelaz je dodatno naglašen, blagim zaobljenjem i plitkom profilacijom u obliku koncentrične kružnice. **Usporedba:** Hayes, T. 14, Kat. 4; Hayes Corinth, T. 87, Kat. 151; **Datacija:** 50. – 100. god.

2.) **Kat. br. 71**; **Kvadrat:** D-0; **Iskop:** V; **Tip:** Hayes 59; **Visina: 5.2** cm; **Širina:** 5.2 cm; **Debljina: 4** mm; **Opis:** Sačuvan ulomak donjeg dijela plitice. Dno je blago zakrivljeno sa okomitim prijelazom u gornji dio tijela. Prijelaz je dodatno naglašen, blagim zaobljenjem. **Usporedba:** Hayes, T. 14, Kat. 4; Hayes Corinth, T. 87, Kat. 151; **Datacija:** 50. – 100. god.

T. 27

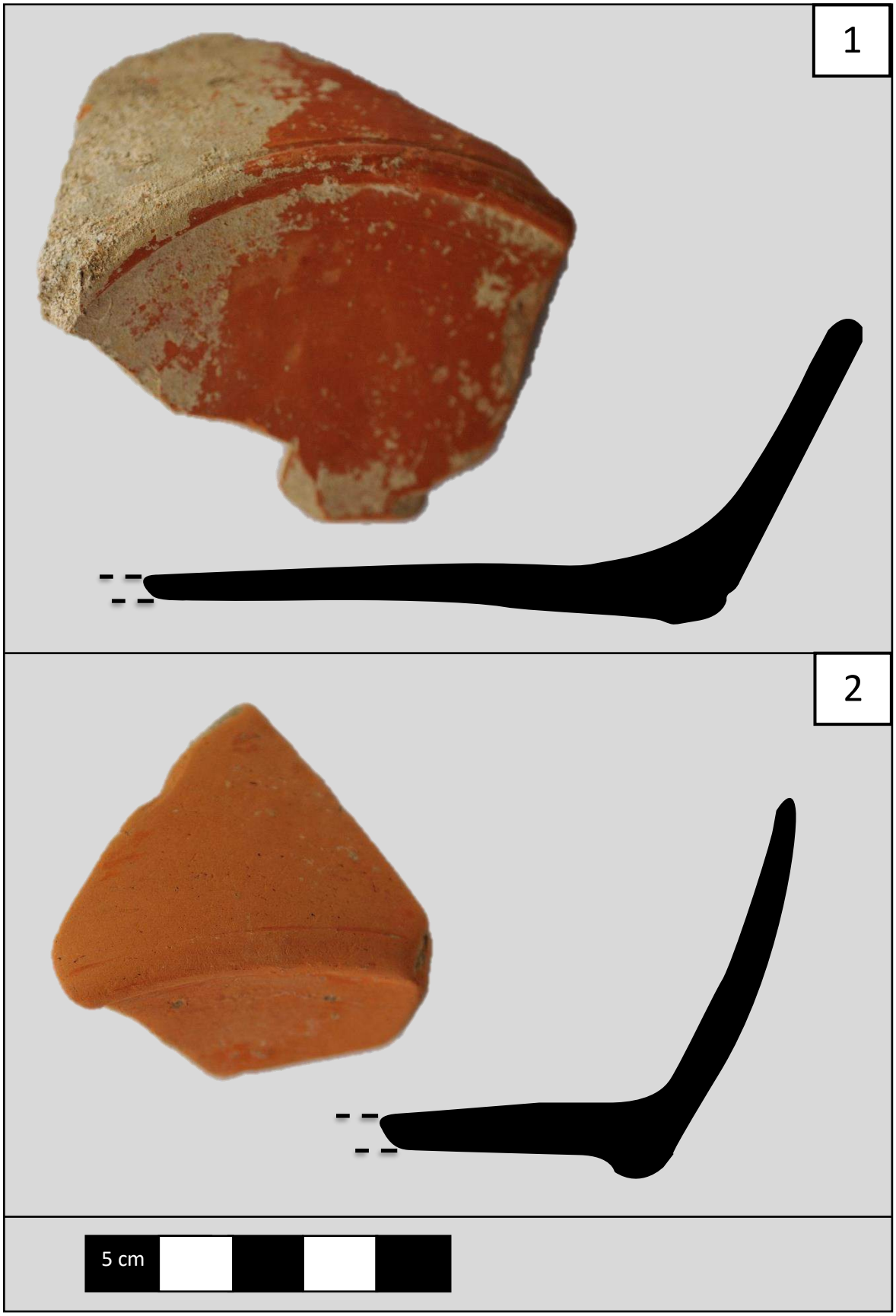

Istočnomediteranska Terra sigillata

Istočna Terra sigillata B

Hayes 62b

1.) **Kat. br. 72**; **Kvadrat:** Prostorija IIIb; **Iskop:** nepoznat; **Tip:** Hayes 62b; **Duljina: 7** cm; **Širina:** 4.5 cm; **Debljina: 4** mm; **Opis:** Ulomak ravnog dna sa slabo sačuvanim prijelazom u gornji dio tijela. Prijelaz je naglašen blagim zadebljanjom i plitkom profilacijom. Gornji dio stijenke je blago zakošen. Na ravnom dnu sačuvan je grafit, od kojeg se mogu isčitati slova *PCII*, razgraničena vertikalno urezanom linijom. **Usporedba:** Hayes, T. 14, Kat. 11; Athenian Agora V, T. 61, Kat. 24; **Datacija:** 70. – 120. god.

2.) **Kat. br. 73**; **Kvadrat:** C-3 (Prostorija B); **Iskop:** III; **Tip:** Hayes 62b; **Visina:** 4.8 cm; **Širina:** 7.7 cm; **Debljina:** 5 mm; **Opis:** Ulomak ravnog dna, sa zakošenom stijenkom gornjeg dijela tijela. Prijelaz je naglašen blagim zadebljanjom i plitkom profilacijom. Na vrhu gornjeg dijela tijela, vidljiv je dio horizontalno izvučenog oboda; **Usporedba:** Hayes, T. 14, Kat. 11; Athenian Agora V, T. 61, Kat. 24; **Datacija:** 70. – 120. god.

T. 28

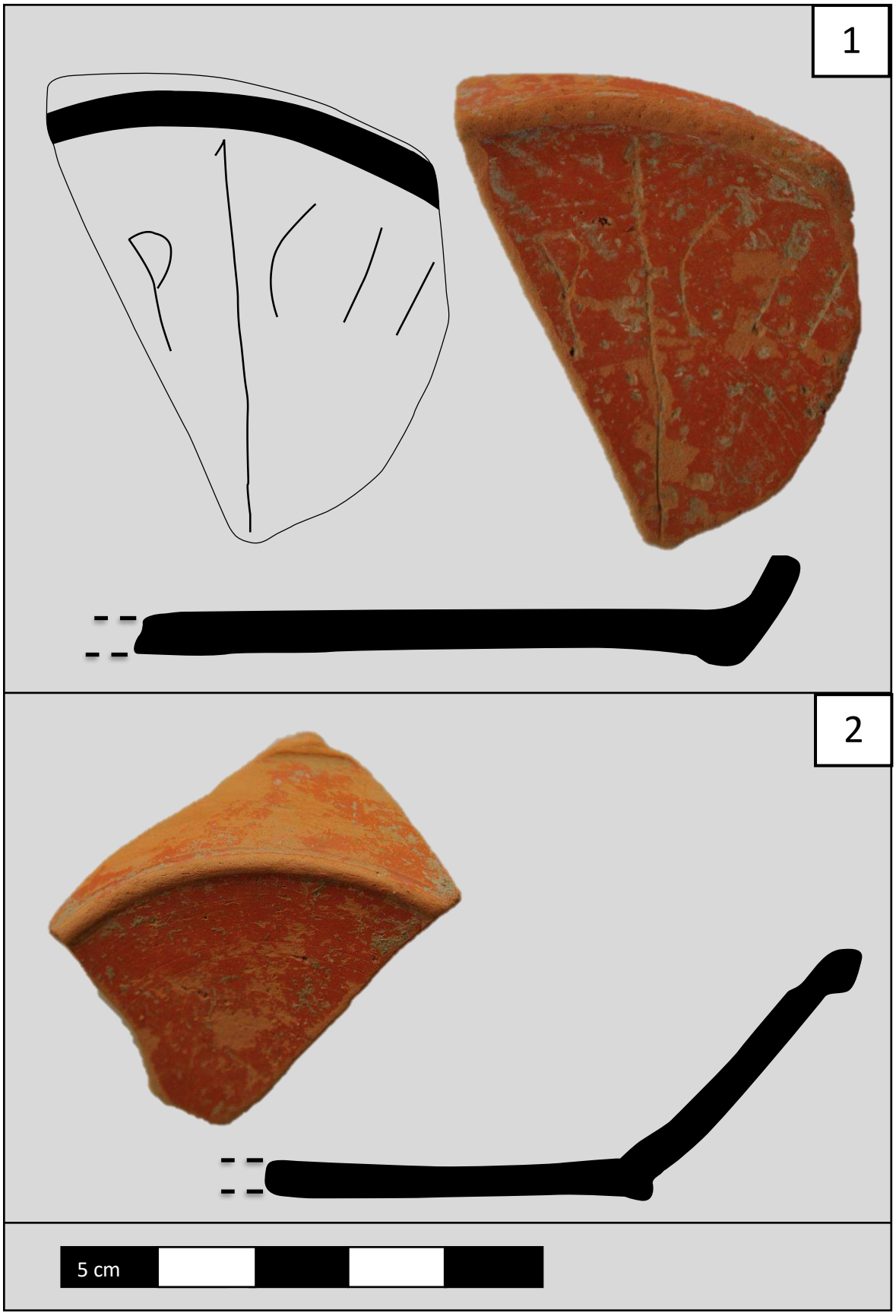

Istočnomediteranska Terra sigillata

Istočna Terra sigillata B

Hayes 74b

1.) **Kat. br. 74**; **Kvadrat:** Prostorija IIIb; **Iskop:** nepoznat; **Tip:** Hayes 74b; **Duljina:** 3.7 cm; **Širina:** 6.5 cm; **Debljina:** 4 mm; **Opis:** Ulomak zdjelice sa zakošenom stijenkom tijela. I horizontalno izvučenim obodom prema van. Obod podsjeća na izvijenu usnicu, ima prstenasto zaobljenje i plitki konični urez na gornjoj plohi oboda. **Usporedba:** Hayes, T. 15, Kat. 7; Labraunda, T. 35, Kat. 220; **Datacija:** 70. – 120. god.

2.) **Kat. br. 75**; **Kvadrat:** Prostorija IIIb; **Iskop:** nepoznat; **Tip:** Hayes 74b; **Duljina:** 4 cm; **Širina:** 6.8 cm; **Debljina:** 5 mm; **Opis:** Ulomak zdjelice sa zakošenom stijenkom tijela. I horizontalno izvučenim obodom prema van. Obod podsjeća na izvijenu usnicu, ima prstenasto zaobljenje i plitki konični urez na gornjoj plohi oboda. **Usporedba:** Hayes, T. 15, Kat. 7; Labraunda, T. 35, Kat. 220; **Datacija:** 70. – 120. god.

Hayes 80

3.) **Kat. br. 76**; **Kvadrat:** Prostorija IIIb; **Iskop:** nepoznat; **Tip:** Hayes 80; **Duljina:** 2.8 cm; **Širina:** 6.4 cm; **Debljina:** 7-8 mm; **Opis:** Ulomak gornjeg dijela plitke zdjelice sa zaboljenim tijelom i sačuvanim obodom. Obod je ravan i zakošen prema unutra. Prvi vrhu vanjske stijenke, vidljiva dva niza plitko urezanih koncentričnih kružnica; **Usporedba:** Hayes, T. 15, Kat. 15; Athenian Agora V, T. 61, Kat. M31; **Datacija:** 80. – 150. god.

Nepoznati ulomak

4.) **Kat. br. 77**; **Kvadrat:** Kv. C-3 **(**Prostorija B); **Iskop:** nepoznat; **Tip:** Hayes 80; **Duljina:** 2.6 cm; **Širina:** 6.5 cm; **Debljina:** 4 mm; **Opis:** Ulomak gornjeg dijela tijela sa prstenastim obodom. Na vanjskoj stijenci, po sredini tijela sačuvan reljef vegetabilnog motiva, te iznad jedna plitko urezana koncentrična kružnica. **Usporedba:** Hayes, T. 15, Kat. 15; Athenian Agora V, T. 61, Kat. M31; **Datacija:** 80. – 150. god.

T. 29

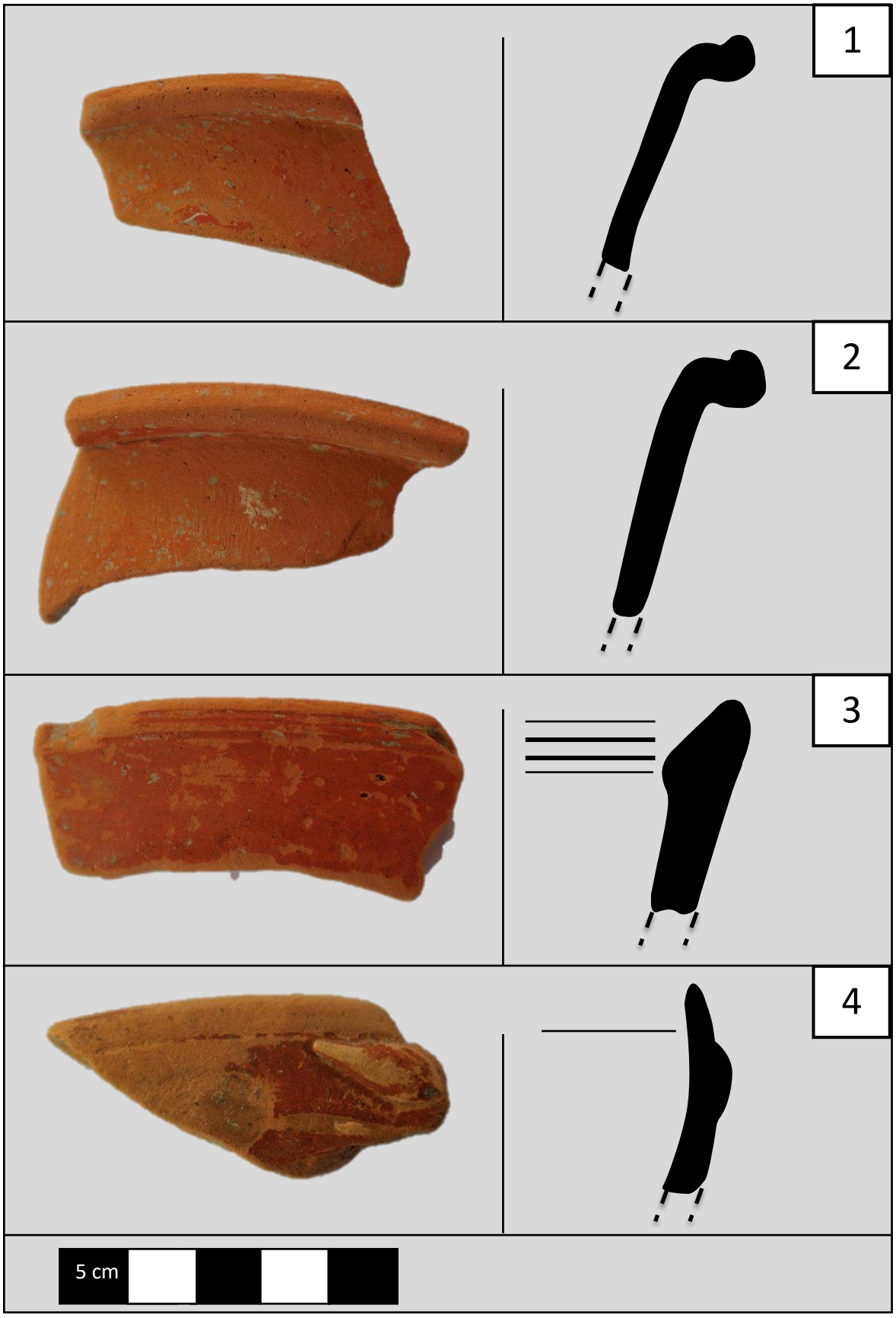

Vrčevi Terra sigillata

Conspectus K 9

1.) **Kat. br. 78**; **Kvadrat:** nepoznat; **Iskop:** nepoznat; **Tip:** Conspectus K 9; **Duljina:** 2.1 cm; **Širina:** 3.5 cm; **Debljina:** 6 mm; **Opis:** Ulomak vrča sa ravnom okomitom stjenkom i prstenasto izvijenim obodom prema van. Svjetlocrveni premaz sačuvan samo na tijelu posude. **Usporedba:** Conspectus 1990, 188, T. 62, Kat br. K 9; Konestra 2016, 910-912; **Datacija:** prva pol. 1. st.

2.) **Kat. br. 79**; **Kvadrat:** nepoznat; **Iskop:** nepoznat; **Tip:** Conspectus K 9; **Duljina: 4.9** cm; **Širina:** 3.1 cm; **Debljina:** 6 mm; **Opis:** Ulomak vrča sa sačuvanim vratom posude**.** Stijenka tijela u gornjem dijelu potpuno okomita sa izvijenim i naglašenim obodom prema van. Na dnu tijela vidljiv prijelaz u donji poluloptasti dio posude. Ispod oboda ostatak ručke ovalnog presjeka. Slavo sačuvan svjetlocrveni premaz, na tijelu i ručki posude. **Usporedba:** Conspectus 1990, 188, T. 62, Kat br. K 9; Konestra 2016, 910-912; **Datacija:** prva pol. 1. st.

T. 30

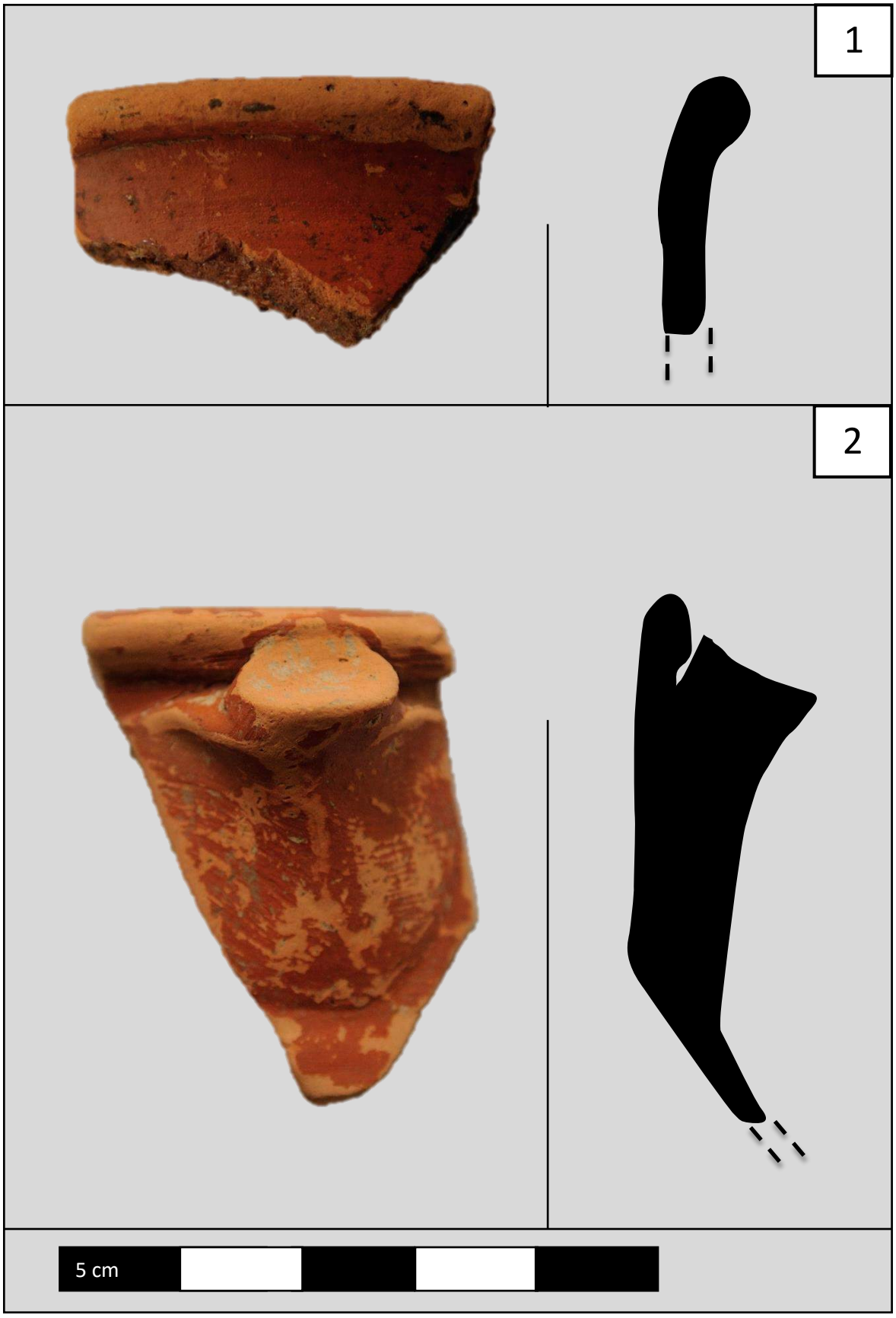

Vrčevi Terra sigillata

Neodređeni ulomci

1.) **Kat. br. 80**; **Kvadrat:** C-9; **Iskop:** III; **Tip:** ručka sigilatnog vrča; **Visina: 8** cm; **Promjer:** 1.5-2.5 cm; **Opis:** Ulomak ručke sigilatnog vrča, sa okomitom središnjom stijenkom i gornjim lučnim prijelazom. Ručka ima kružni ili blago ovalni presjek. Svjetlocrveni premaz slabo sačuvan. **Usporedba:** Conspectus 1990, 186-189; Konestra 2016, 912, Kat. Br. 569; **Datacija:** prva pol. 1. st.

2.) **Kat. br. 81**; **Kvadrat:** VI-4; **Iskop:** nepoznato; **Tip:** ručka sigilatnog vrča; **Visina:** 2.8 cm; **Promjer:** 16 mm; **Opis:** Ulomak ručke sigilatnog vrča, sa ostatkom gornjeg dijela tijela. Sačuvan je samo ulomak gornjeg dijela sa lučnim prijelazom i ovalnim presjekom ručke. Gornji dio tijela ima okomitu stijenku sa izvijenim i blago naglašenim obodom. Svjetlocrveni premaz slabo sačuvan. **Usporedba:** Conspectus 1990, 186-189; Konestra 2016, 912, Kat. Br. 569; **Datacija:** prva pol. 1. st.

T. 31

Vrčevi Terra sigillata

Neodređeni ulomci

1.) **Kat. br. 82**; **Kvadrat:** nepoznato; **Iskop:** nepoznato; **Tip:** ručka sigilatnog vrča; **Duljina: 4.9** cm; **Širina:** 2.5 cm; **Debljina:** 6 mm; **Opis:** Ulomak ručke sigilatnog vrča, sa okomitom središnjom stijenkom. Ručka u presjeku ima trakastu formu sa prstenastim syazadebljanjem na rubovima. Svjetlocrveni premaz slabo sačuvan. **Usporedba:** Conspectus 1990, 186-189; **Datacija:** prva pol. 1. st.

2.) **Kat. br. 83**; **Kvadrat:** X-1; **Iskop:** II; **Tip:** ručka sigilatnog vrča; **Duljina: 2.7** cm; **Promjer:** 8.5 mm; **Opis:** Ulomak tordirane ručke manjih dimenzija. Ručka je blago zaobljena i kružnog presjeka. Svjetlocrveni premaz slabo sačuvan. **Usporedba:** Conspectus 1990, 186-189; **Datacija:** prva pol. 1. st.

3.) **Kat. br. 84**; **Kvadrat:** XI-2; **Iskop:** III; **Tip:** trbuh vrča; **Duljina:** 3.9 cm; **Širina:** 4.2 cm; **Debljina:** 6 mm; **Opis:** Ulomak trbuha blago zakrivljene stijenke, s ostatkom ručke ovalnog presjeka. Svjetlocrveni premaz slabo sačuvan. **Usporedba:** Conspectus 1990, 186-189; **Datacija:** prva pol. 1. st.

T. 32

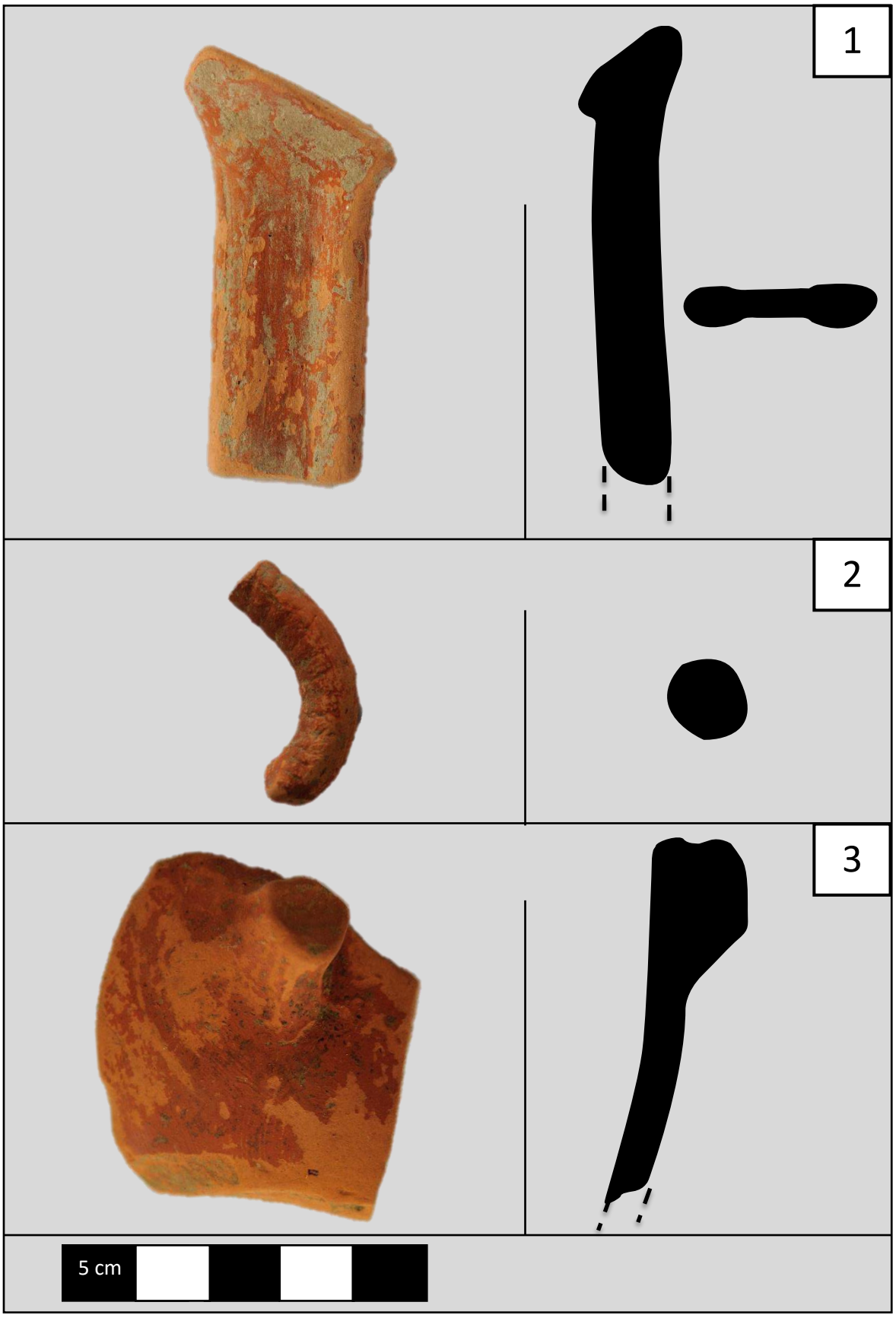

Keramika tankih stijenki

(Tabla 33-46)

FKTS 1

Č-KTS 1

1.) **Kat. br. 85**; **Kvadrat:** X-1; **Iskop:** II; **Tip:** Č-KTS 1; **Duljina:** 4.8 cm; **Širina:** 5 cm; **Debljina:** 2 mm; **Opis:** Ulomak poluloptastog tijela sa izvijenim obodom trokutastog presjeka. Vanjska stijenka ima grubu površinu sa brojnim primjesama i dekoracijom bradavičastih motiva. **Usporedba:** *Magdalensberg 35a*; **Datacija:** posljednje desetljeće 1. st. pr. Kr.

2.) **Kat. br. 86**; **Kvadrat:** VIII-2; **Iskop:** V; **Tip:** Č-KTS 1; **Duljina:** 2.2 cm; **Širina:** 3.9 cm; **Debljina:** 2.5 mm; **Opis:** Ulomak poluloptastog tijela sa izvijenim obodom trokutastog presjeka. Vanjska stijenka ima grubu površinu sa brojnim primjesama i dekoracijom bradavičastih motiva. **Usporedba:** *Magdalensberg 35a*; **Datacija:** posljednje desetljeće 1. st. pr. Kr.

3.) **Kat. br. 87**; **Kvadrat:** X-2; **Iskop:** II; **Tip:** Č-KTS 1; **Duljina:** 1.9 cm; **Širina:** 4 cm; **Debljina:** 2.5 mm; **Opis:** Ulomak poluloptastog tijela sa izvijenim obodom trokutastog presjeka. Vanjska stijenka ima grubu površinu sa brojnim primjesama. **Usporedba:** *Magdalensberg 35a*; **Datacija:** posljednje desetljeće 1. st. pr. Kr.

FKTS 2

Č-KTS 1

4.) **Kat. br. 88**; **Kvadrat:** IV-3; **Iskop:** nepoznato; **Tip:** Č-KTS 1; **Duljina:** 4 cm; **Širina:** 2.5 cm; **Debljina:** 2.5 mm; **Opis:** Ulomak poluloptastog tijela sa izvijenim obodom trokutastog presjeka. Vanjska stijenka ima grubu površinu sa brojnim primjesama i dekoracijom bradavičastih motiva. **Usporedba:** *Magdalensberg 35a*; **Datacija:** prva četvr. 1. st.

T. 33

FKTS 2

Č-KTS 2

1.) **Kat. br. 89**; **Kvadrat:** B-10; **Iskop:** III; **Tip:** Č-KTS 2; **Duljina:** 3.3 cm; **Širina:** 3.1 cm; **Debljina:** 3 mm; **Opis:** Ulomak gornjeg dijela tijela sa okomitim višestruko rasčlanjenim i prstenasto zadebljanim obodom. Sačuvan i oštri prijelaz u blago zaobljen trbuh posude. Vanjska stijenka grubo zaglačana sa vidljivim primjesama. Na vanjskoj stijenci vidljivi su linearni geometrijski ornamenti koji obuhvaćaju stijenku tijela i oboda, a sastoje se od četiri plitko urezane linije koji zatvaraju prostor trokutastog oblika. **Usporedba:** *Magdalensberg 78*; **Datacija:** prva pol. 1. st.

2.) **Kat. br. 90**; **Kvadrat:** B-10; **Iskop:** III; **Tip:** Č-KTS 2; **Duljina:** 4.7 cm; **Širina:** 4.5 cm; **Debljina:** 3 mm; **Opis:** Ulomak ravnog dna sa zakošenim prijelazom u trbuh posude. Na vanjskoj stijenci trbuha vidljivi geometrijski motivi, izvedeni dvostrukim linijama. Na ravnom dnu sačuvan je dio plitko urezane kružnice.Vanjska stijenka ima grubu površinu sa brojnim primjesama. **Usporedba:** *Magdalensberg 78*; **Datacija:** prva pol. 1. st.

3.) **Kat. br. 91**; **Kvadrat:** B-3; **Iskop:** sonda; **Tip:** Č-KTS 2; **Duljina:** 4.6 cm; **Širina:** 3.5 cm; **Debljina:** 5 mm; **Opis:** Ulomak gorenjg dijela posude sa višestruko rasčlanjenim i prstenasto zadebljanim obodom, oblim ramenom i blago zakrivljenom stijenkom tijela. Vanjska stijenka je blago zaglačana bez vidljive dekoracije. **Usporedba:** *Magdalensberg 79*; **Datacija:** prva pol. 1. st.

4.) **Kat. br. 92**; **Kvadrat:** B-3; **Iskop:** sonda; **Tip:** Č-KTS 2; **Duljina:** 4.2 cm; **Širina:** 4.5 cm; **Debljina:** 4 mm; **Opis:** Ulomak gorenjg dijela posude sa višestruko rasčlanjenim i prstenasto zadebljanim obodom, oblim ramenom i blago zakrivljenom stijenkom tijela. Vanjska stijenka je blago zaglačana bez vidljive dekoracije. **Usporedba:** *Magdalensberg 79*; **Datacija:** prva pol. 1. st.

T. 34

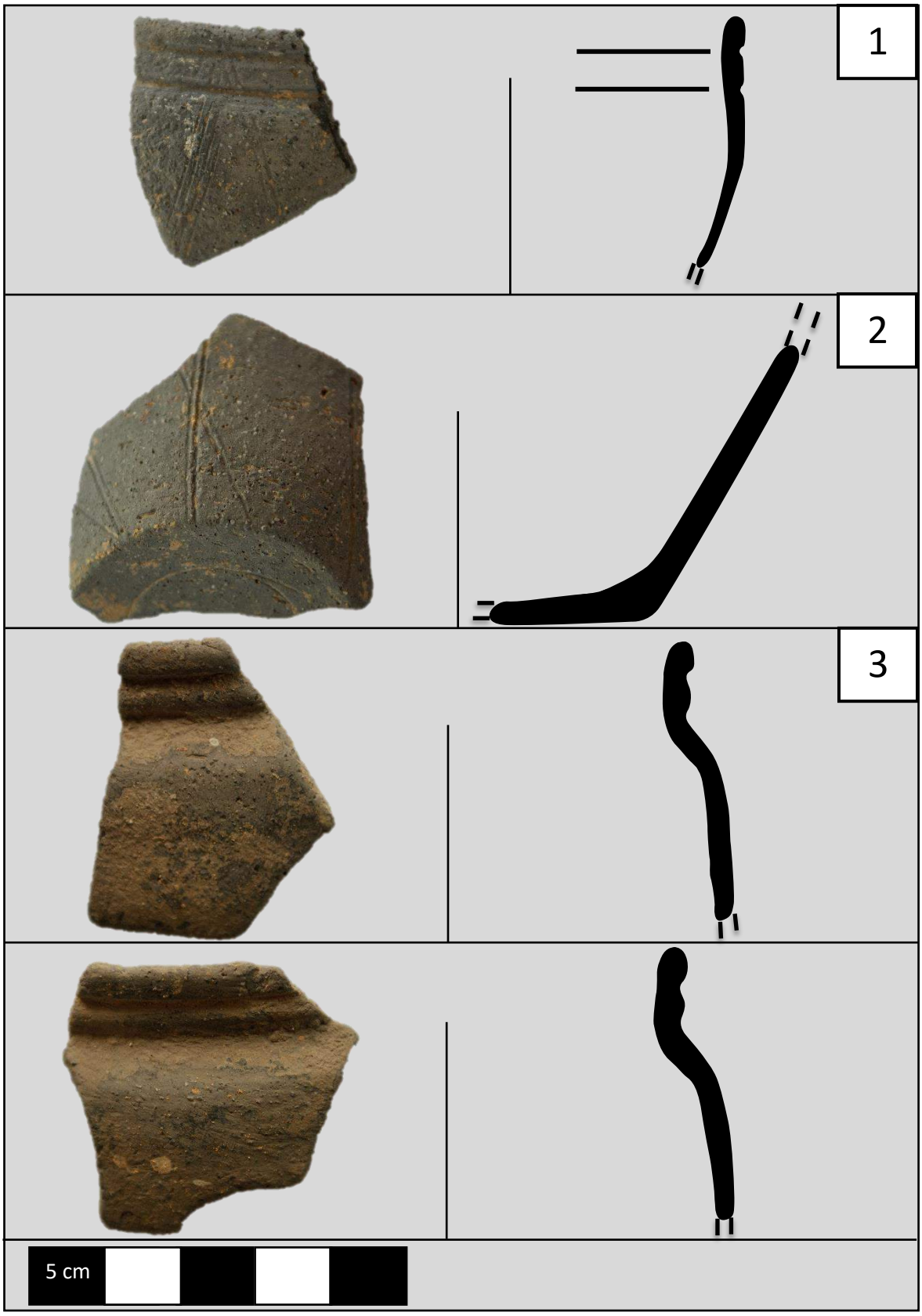

FKTS 2

Z-KTS 1

1.) **Kat. br. 93**; **Kvadrat:** IV-3; **Iskop:** sonda; **Tip:** Z-KTS 1; **Duljina:** 3 cm; **Širina:** 4.6 cm; **Debljina:** 2 mm; **Opis:** Ulomak gornjeg okomitog dijela tijela sa visokim, ravnim i nenaglašenim obodom. Prema dnu vidljiv oštri prijelaz iz ramena u trbuh posude, koji je dodatno naglašen plitkim profilacijama u obliku dva niza koncentričnih kružnica. **Usporedba:** *Magdalensberg 68b*; **Datacija:** 25. god. pr. Kr. – 20. god.

2.) **Kat. br. 94**; **Kvadrat:** nepoznato; **Iskop:** nepoznato; **Tip:** Z-KTS 1; **Duljina:** 4.1 cm; **Širina:** 4.3 cm; **Debljina:** 2 mm; **Opis:** Ulomak gornjeg okomitog dijela tijela sa visokim, ravnim i nenaglašenim obodom. Prema dnu vidljiv oštri prijelaz iz ramena u trbuh posude. **Usporedba:** *Magdalensberg 68a*; **Datacija:** 25. god. pr. Kr. – 20. god.

3.) **Kat. br. 95**; **Kvadrat:** B-10; **Iskop:** III; **Tip:** Z-KTS 1; **Duljina:** 5.5 cm; **Širina:** 7 cm; **Debljina:** 2 mm; **Opis:** Ulomak ravnog, punog dna sa prijelazom u poluloptasto tijelo. Vanjska stijenka grubo zaglačana sa tankim slojem sive gline. **Usporedba:** *Magdalensberg 28d*; **Datacija:** zadnja četvrtina 1. st. pr. Kr.

4.) **Kat. br. 96**; **Kvadrat:** D-5; **Iskop:** II; **Tip:** Z-KTS 1; **Duljina:** 1.7 cm; **Širina:** 2.2 cm; **Debljina:** 2 mm; **Opis:** Ulomak blago konveksnog trbuha plitkom profilacijom na vanjskoj stijenci. Vanjska stijenka grubo zaglačana sa tankim sivkastim premazom. **Usporedba:** *Magdalensberg 28d*; **Datacija:** zadnja četvrtina 1. st. pr. Kr.

T. 35

FKTS 2

Z-KTS 3

1.) **Kat. br. 97**; **Kvadrat:** B-8; **Iskop:** III; **Tip:** Z-KTS 3; **Duljina: 2.8** cm; **Širina:** 4.4 cm; **Debljina:** 1.5 mm; **Opis:** Ulomak trbuha sa naglašenom profilacijom i oštrim prijelazom u dno posude. Na vanjskoj stijenci sačuvana je vegetabilna reljefna dekoracija po sredini trbuha i dva niza točkastih motiva na vrhu i na prijelazu u donji dio. **Usporedba:** *Magdalensberg 80h*; **Datacija:** 25. god. pr. Kr. – 15. god.

2.) **Kat. br. 98**; **Kvadrat:** nepoznato; **Iskop:** nepoznato; **Tip:** Z-KTS 3; **Duljina**: 4.9 cm; **Širina:** 3.1 cm; **Debljina:** 3 mm; **Opis:** Ulomak bikoničnog trbuha sa prstenasto zadebljanim i oštro naglašenim prijelazom u donji dio posude. Vanjska površina je dobro zaglačana sa vegetabilnom dekoracijom na gornjoj okomitoj stijenci. **Usporedba:** *Magdalensberg 80k*; **Datacija:** 25. god. pr. Kr. – 15. god.

3.) **Kat. br. 99**; **Kvadrat:** XI-3; **Iskop:** III; **Tip:** Z-KTS 3; **Duljina:** 2.5 cm; **Širina:** 3.5 cm; **Debljina:** 2 mm; **Opis:** Ulomak visokog i prstenasto zadebljanog oboda. Vanjska stijenka dobro zaglačana sa oštrom plitkom profilacijom ispod kojeg se nalazi niz barbotin točkastih motiva. **Usporedba:** *Magdalensberg 80g*; **Datacija:** 25. god. pr. Kr. – 15. god.

4.) **Kat. br. 100**; **Kvadrat:** VIII-3; **Iskop:** sonda; **Tip:** Z-KTS 3; **Duljina: 2** cm; **Širina:** 5 cm; **Debljina:** 3 mm; **Opis:** Ulomak blago zaobljenog trbuha posude. Na vanjskoj stijenci nalaze se vegetabilni motivi streličastih ili blago zaobljenih linija sa srcolikim završetcima, koji prelaze preko dva niza koncentričnih kružnica. Pri dnu vidljiv niz barbotin točkastih motiva. **Usporedba:** *Magdalensberg 80*; **Datacija:** 25. god. pr. Kr. – 15. god.

T. 36

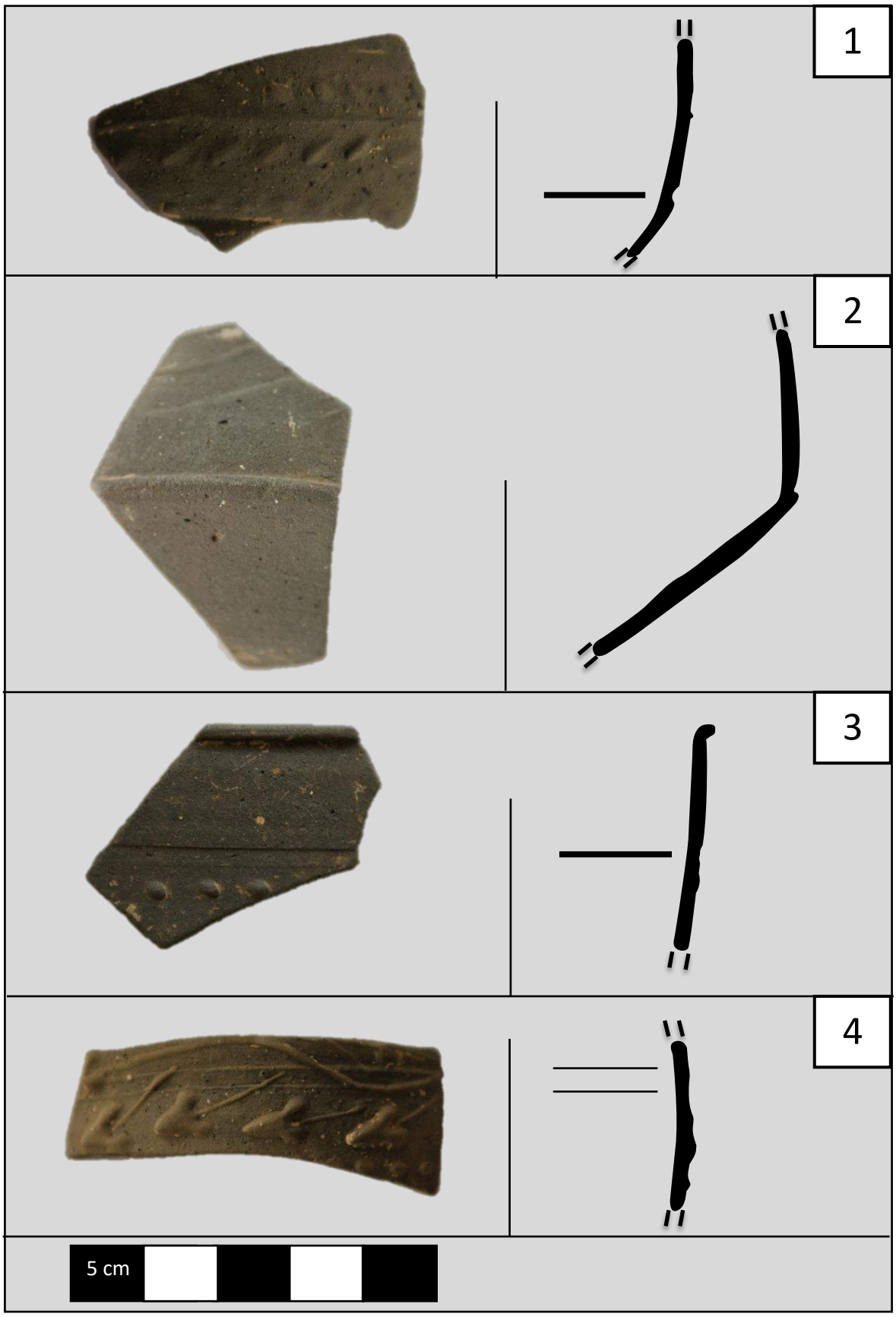

FKTS 3

Č-KTS 2

1.) **Kat. br. 101**; **Kvadrat:** A-1; **Iskop:** V; **Tip:** Č-KTS 2; **Duljina:** 3.6 cm; **Širina:** 3 cm; **Debljina:** 1.5 mm; **Opis:** Ulomak gornjeg dijela čaše sa višestruko rasčlanjenim i prstenasto zadebljanim obodom, oblim ramenom i zaobljenom stijenkom tijela. Vanjska stijenka dobro zaglačana i premazana crnom bojom, a pri dnu vidljiva dekoracija lunulastih motiva. Prijelaz iz ramena u trbuh posude naglašen je plitkom profilacijom**.** **Usporedba:** *Magdalensberg 99*; **Datacija:** 20.-30. god.

2.) **Kat. br. 102**; **Kvadrat:** nepoznato; **Iskop:** nepoznato; **Tip:** Č-KTS 2; **Duljina:** 3.4 cm; **Širina:** 2.5 cm; **Debljina:** 3 mm; **Opis:** Ulomak gornjeg dijela čaše sa višestruko rasčlanjenim i prstenasto zadebljanim obodom, oblim ramenom i zaobljenom stijenkom tijela. Vanjska stijenka dobro zaglačana i premaza crnom bojom, a pri dnu vidljiva dekoracija lunulastih motiva. Prijelaz iz ramena u trbuh posude naglašen plitkom profilacijom. **Usporedba:** *Magdalensberg 99*; **Datacija:** 20.-30. god.

Z-KTS 2

3.) **Kat. br. 103**; **Kvadrat:** nepoznato; **Iskop:** nepoznato; **Tip:** Z-KTS 2; **Duljina:** 2.2 cm; **Širina:** 3.6 cm; **Debljina:** 2.5 mm; **Opis:** Ulomak sa blago zaobljenom stijenkom i visokim prstenasto zadebljanim obodom. Ispod oboda i na prijelazu u trbuh posude vidljive plitke profilacije. Vanjska stijenka trbuha ispunjena ruletiranim točkastim motivima i premazana crnom bojom. **Usporedba:** *Magdalensberg 84a*; **Datacija:** oko 20. god.

4.) **Kat. br. 104**; **Kvadrat:** A-1; **Iskop:** III; **Tip:** Z-KTS 2; **Duljina:** 2.5 cm; **Širina:** 3.8 cm; **Debljina:** 2 mm; **Opis:** Ulomak blago zaobljene stijenke sa uvučenim prstenasto zadebljanim obodom. Ispod oboda vidljiva plitka profilacija. Vanjska stijenka ispunjena ruletiranim zarezima u dva niza i premazana crnom bojom. **Usporedba:** *Magdalensberg 84i*; **Datacija:** oko 20. god.

T. 37

FKTS 3

Z-KTS 2

1.) **Kat. br. 105**; **Kvadrat:** nepoznato; **Iskop:** nepoznato; **Tip:** Z-KTS 2; **Duljina:** 3.2 cm; **Širina:** 4.5 cm; **Debljina:** 2 mm; **Opis:** Ulomak blago zaobljene stijenke tijela iz dva dijela. Vanjska stijenka ima dva niza ruletiranih površina ispunjenih zarezima, a koje su odvojene koncentričnim kružnicama i prstenastim zadebljanjem na prijelazu iz ramena u trbuh posude. **Usporedba:** *Magdalensberg 84p*; **Datacija:** oko 20. god.

2.) **Kat. br. 106**; **Kvadrat:** VII-2; **Iskop:** V; **Tip:** Z-KTS 2; **Duljina:** 1.9 cm; **Širina:** 2 cm; **Debljina:** 2 mm; **Opis:** Ulomak okomitog višestruko rasčlanjenog oboda. Na vanjskoj stijenci pri vrhu trbuha sačuvan ulomak spiralne dekoracija u obliku niza koncentričnih kružnica. **Usporedba:** *Magdalensberg 87*; **Datacija:** 20.-30. god.

3.) **Kat. br. 107**; **Kvadrat:** X-2; **Iskop:** II; **Tip:** Z-KTS 2; **Duljina:** 2.1 cm; **Širina:** 2.1 cm; **Debljina:** 2 mm; **Opis:** Ulomak gornjeg dijela cilindrične zdjelice sa višestruko rasčlanjenim obodom i geometrijskom dekoracijom ispunjenom nizom koncentričnih horizontalno i vertikalno postavljenih linija. **Usporedba:** *Magdalensberg 95b*; **Datacija:** 20.-30. god.

4.) **Kat. br. 108**; **Kvadrat:** nepoznato; **Iskop:** nepoznato; **Tip:** Z-KTS 2; **Duljina:** 1.4 cm; **Širina:** 2.5 cm; **Debljina:** 2 mm; **Opis:** Ulomak gornjeg dijela cilindrične zdjelice sa višestruko rasčlanjenim obodom i geometrijskom dekoracijom ispunjenom nizom koncentričnih horizontalno i vertikalno postavljenih linija. **Usporedba:** *Magdalensberg 95b*; **Datacija:** 20.-30. god.

5.) **Kat. br. 109**; **Kvadrat:** IX-4; **Iskop:** III; **Tip:** Z-KTS 2; **Duljina:** 4.5 cm; **Širina:** 5 cm; **Debljina:** 3 mm; **Opis:** Ulomak blago zaobljenog cilindričnog tijela sa ruletiranim trokutastim motivima na vanjskoj stijenci. Pri dnu ulomka vidljiv oštri prijelaz u ravno dno. **Usporedba:** *Magdalensberg 97i*; **Datacija:** 20.-25. god.

T. 38

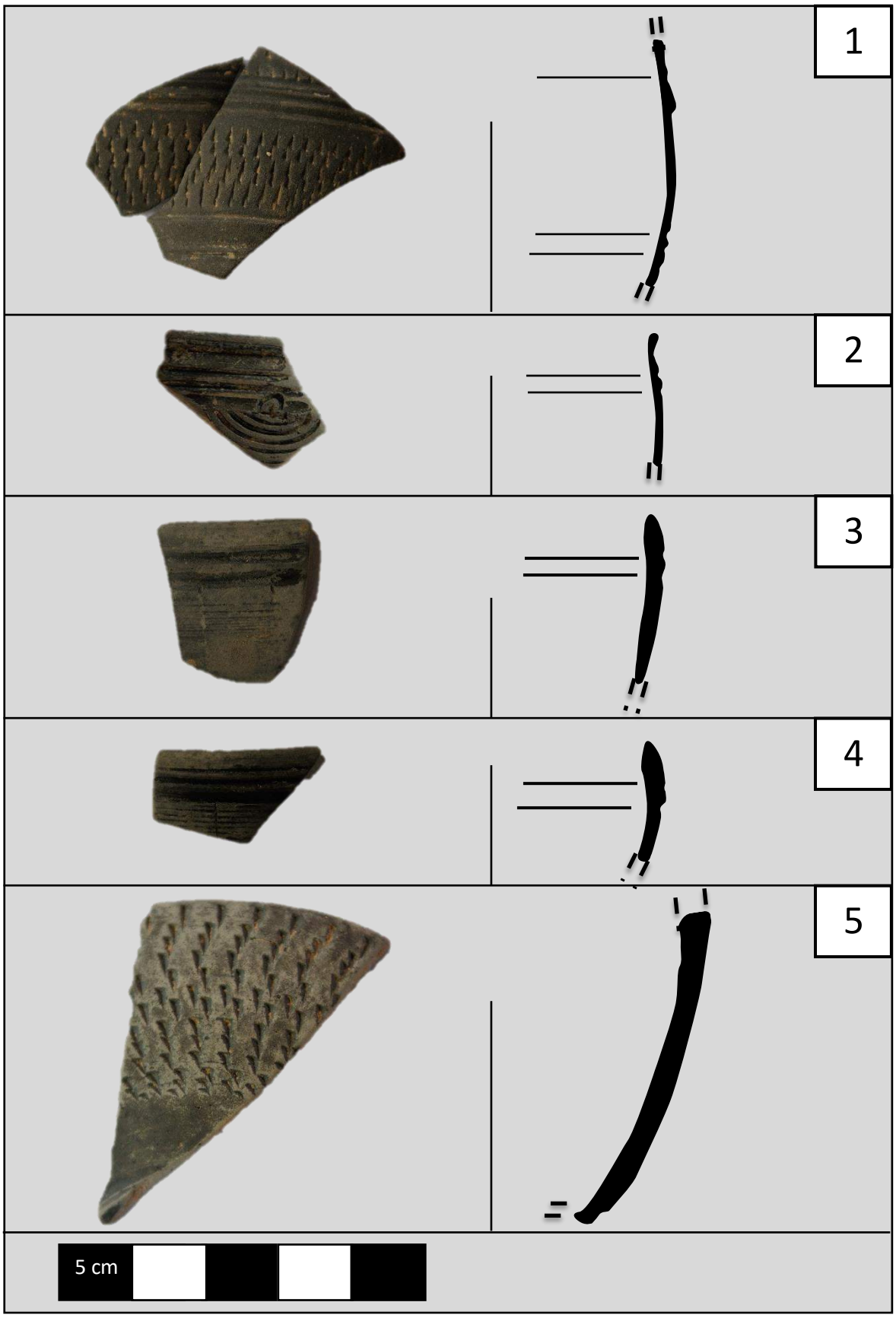

FKTS 4

Č-KTS 1

1.) **Kat. br. 110**; **Kvadrat:** nepoznato; **Iskop:** nepoznato; **Tip:** Č-KTS 1; **Duljina:** 2.2 cm; **Širina:** 4 cm; **Debljina:** 3.5 mm; **Opis:** Ulomak gornjeg dijela čaše sa blago zaobljenim tijelom, izvijenim i uglato oblikovanim obodom trokutastog presjeka. Vanjska stijenka ima dobro zaglačanu površinu i slabo sačuvan crni premaz. **Usporedba:** *Magdalensberg 35*; **Datacija:** kasnotiberijevsko razdoblje.

Z-KTS 3

2.) **Kat. br. 111**; **Kvadrat:** Kv. C-2; **Iskop:** II; **Tip:** Z-KTS 3; **Duljina:** 2.4 cm; **Širina:** 4.3 cm; **Debljina:** 3 mm; **Opis:** Ulomak okomite stijenke tijela sa višestruko rasčlanjenim i blago izvijenim obodom prema van. Na trbuhu vanjske stijenke vidljivi reljefni vegetabilni motivi sa crnim premazom. Ističe se točkasti motiv raspoređen u prostor trokutastog oblika, a koji vjerojatno simbolizira grozd vinove loze. **Usporedba:** *Magdalensberg 102i*; **Datacija:** kasnotiberijevsko razdoblje.

3.) **Kat. br. 112**; **Kvadrat:** nepoznato; **Iskop:** nepoznato; **Tip:** Z-KTS 3; **Duljina:** 2.8 cm; **Širina:** 4.8 cm; **Debljina:** 2 mm; **Opis:** Ulomak zaobljene stijenke tijela sa vegetabilnim motivima srcolikih završetaka. Vanjska površina ima slabo sačuvan crni premaz. **Usporedba:** *Magdalensberg 102i*; **Datacija:** kasnotiberijevsko razdoblje.

4.) **Kat. br. 113**; **Kvadrat:** Kv. E-1; **Iskop:** nepoznato; **Tip:** Z-KTS 3; **Duljina**: 2.9 cm; **Širina:** 5.1 cm; **Debljina:** 2.5 mm; **Opis:** Ulomak okomite stijenke tijela sa prstenasto zadebljanim i blago izvijenim obodom prema van. Pri dnu trbuha vanjske stijenke vidljiv ulomak reljefnog motiva sa slabo sačuvanim crnim premazom. **Usporedba:** *Magdalensberg 102i*; **Datacija:** kasnotiberijevsko razdoblje.

T. 39

FKTS 4

Z-KTS 3

1.) **Kat. br. 114**; **Kvadrat:** Kv. C-5; **Iskop:** II; **Tip:** Z-KTS 3; **Duljina:** 2.2 cm; **Širina:** 3.9 cm; **Debljina:** 2.5 mm; **Opis:** Ulomak okomite stijenke tijela sa prstenasto zadebljanim obodom. Na vanjskoj stijenci pravilno raspoređena dekoracija sa čeljastim motivom i slabo sačuvanim crnim premazom. **Usporedba:** *Magdalensberg 103a*; **Datacija:** kasnotiberijevsko razdoblje.

FKTS 5

Č-KTS 2

2.) **Kat. br. 115**; **Kvadrat:** Kv. B-9; **Iskop:** III; **Tip:** Č-KTS 2; **Duljina: 3.7** cm; **Širina:** 4.1 cm; **Debljina:** 3 mm; **Opis:** Ulomak gornjeg dijela čaše sa višestruko rasčlanjenim i prstenasto zadebljanim obodom, oblim ramenom i zaobljenom stijenkom tijela. Vanjska stijenka dobro zaglačana sa pjeskovitim slojem i premazom smeđe boje. **Usporedba:** *Magdalensberg 117*; **Datacija:** 1. pol. 1. st.

3.) **Kat. br. 116**; **Kvadrat:** nepoznato; **Iskop:** nepoznato; **Tip:** Č-KTS 2; **Duljina:** 4.5 cm; **Širina:** 4 cm; **Debljina:** 5 mm; **Opis:** Ulomak ravnog dna sa prijelazom u blago zaobljeno tijelo. Vanjska stijenka dobro zaglačana sa pjeskovitim slojem i premazom smeđe boje. **Usporedba:** *Magdalensberg 117*; **Datacija:** 1. pol. 1. st.

T. 40

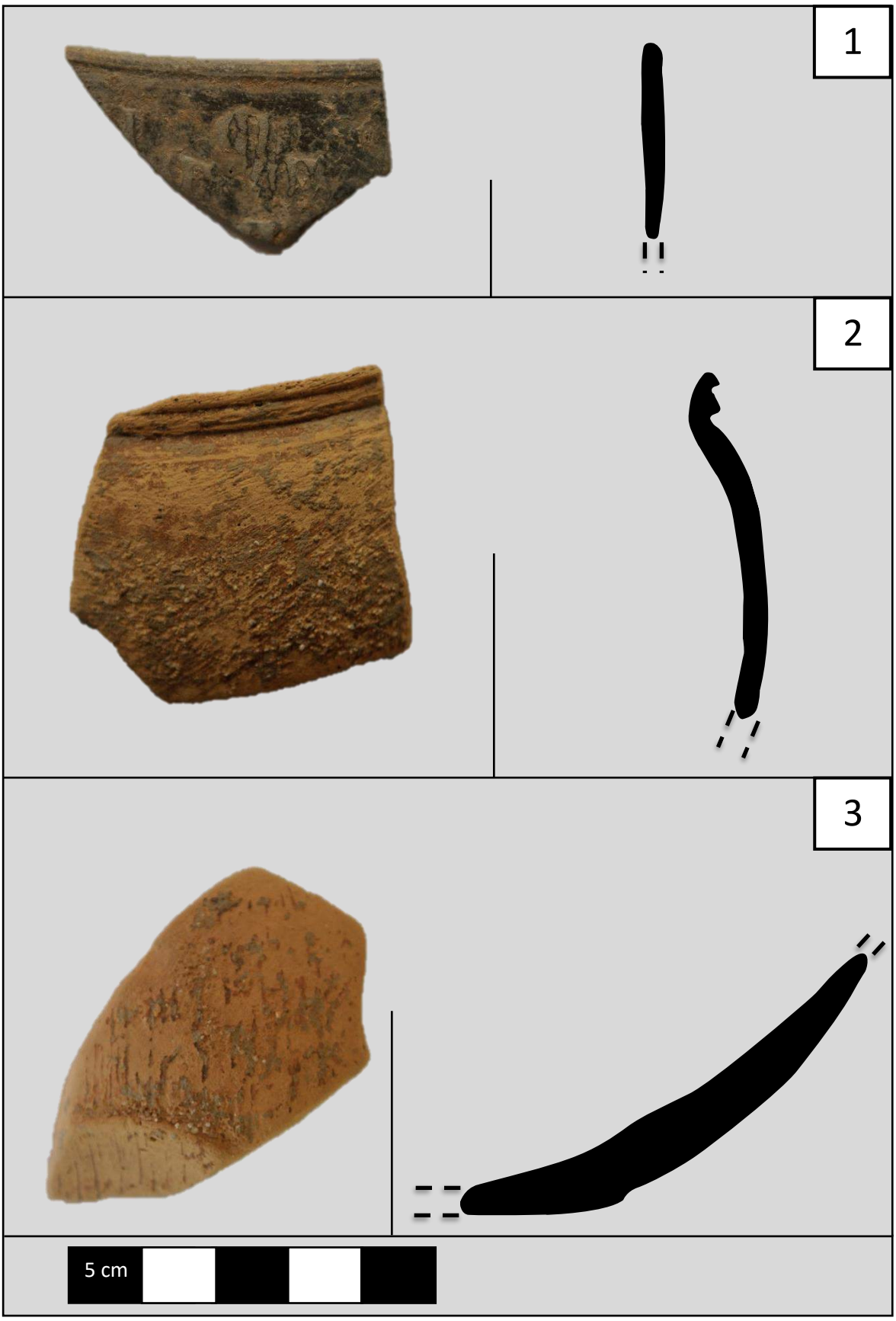

FKTS 5

Č-KTS 2

1.) **Kat. br. 117**; **Kvadrat:** VI-3; **Iskop:** I; **Tip:** Č-KTS 2; **Duljina:** 2.3 cm; **Širina:** 4 cm; **Debljina:** 4 mm; **Opis:** Ulomak čaše sa oblim ramenom i okomitim dvostruko rasčlanjenim obodom. Vanjska stijenka je dobro zaglačana sa slabo sačuvanim smeđim premazom. **Usporedba:** *Magdalensberg 144*; **Datacija:** 2. četvrtina 1. st.

2.) **Kat. br. 118**; **Kvadrat:** A-4; **Iskop:** II; **Tip:** Č-KTS 2; **Duljina:** 3 cm; **Širina:** 3.7 cm; **Debljina:** 3 mm; **Opis:** Ulomak koničnog trbuha sa barbotin lunulastim motivima. Na vanjskoj stijenci vidljive sitnozrnate primjese crne boje. **Usporedba:** *Magdalensberg 144*; **Datacija:** 2. četvrtina 1. st.

3.) **Kat. br. 119**; **Kvadrat:** C-9; **Iskop:** nepoznato; **Tip:** Č-KTS 2; **Promjer:** 4.6 cm; **Debljina: 4** mm; **Opis:** Nisko ravno dno sa slabo sačuvanim crnim premazom. Na dnu vidljive dvije koncentrične kružnice. Vidljiv prijelaz u zaobljeni trbuh posude. **Usporedba:** *Magdalensberg 144*; **Datacija:** 3. četvrtina 1. st.

T. 41

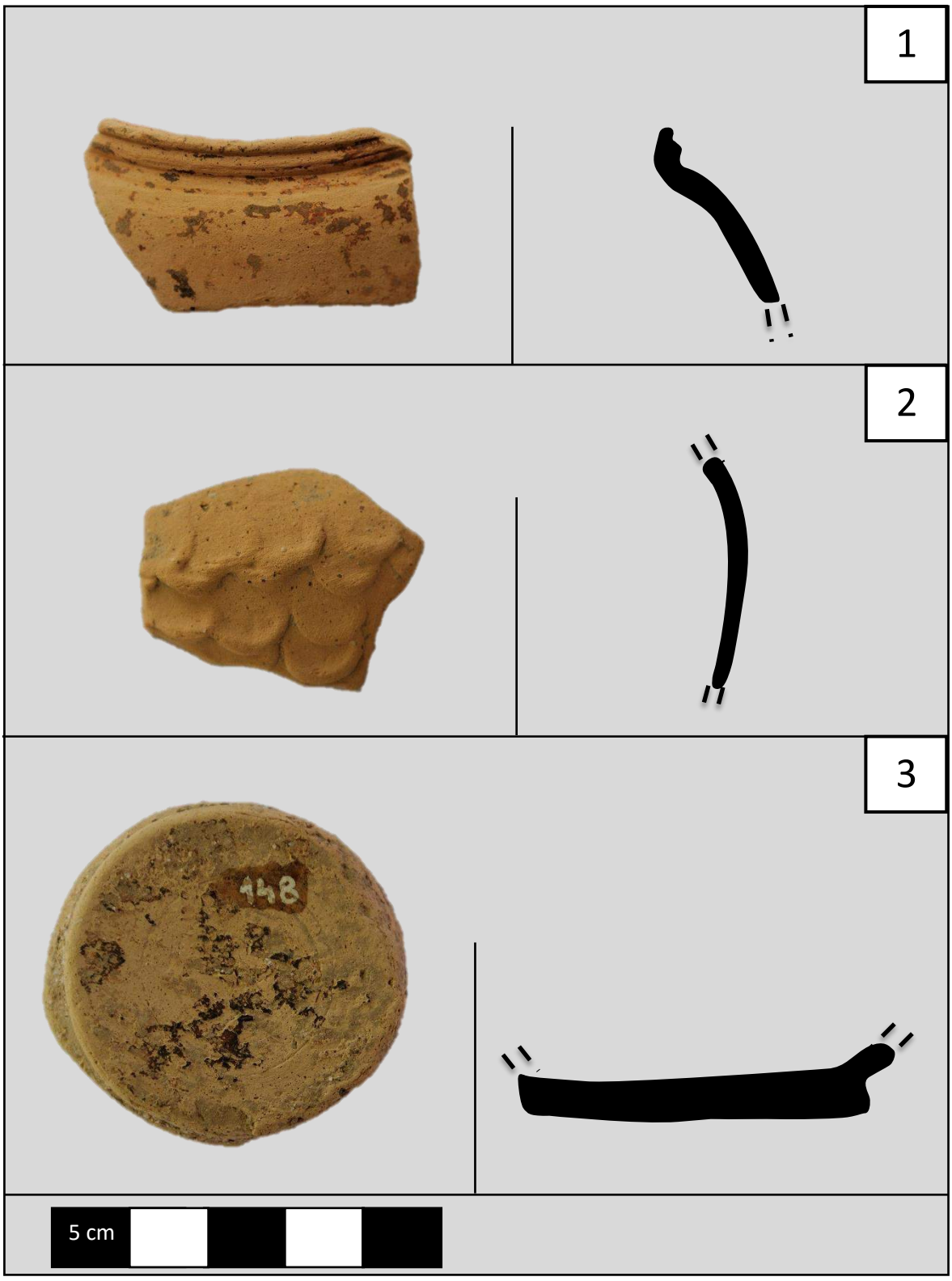

FKTS 5

Z-KTS 4

1.) **Kat. br. 120**; **Kvadrat:** nepoznato; **Iskop:** nepoznato; **Tip:** Z-KTS 4; **Duljina:** 4 cm; **Širina:** 4.8 cm; **Debljina:** 3 mm; **Opis:** Ulomak konične zdjelice sa dvostruko narebrenim obodom. Vanjska stijenka dobro zaglačana sa pjeskovitim slojem i premazom narančaste boje. **Usporedba:** *Magdalensberg 115j*; **Datacija:** 1. pol. 1. st.

2.) **Kat. br. 121**; **Kvadrat:** C-1; **Iskop:** II; **Tip:** Z-KTS 4; **Duljina:** 2.2 cm; **Širina:** 5 cm; **Debljina:** 3 mm; **Opis:** Ulomak konične zdjelice sa višestrukim širokim profilacijama i rebrima. Vanjska stijenka dobro zaglačana sa pjeskovitim slojem i premazom narančaste boje. **Usporedba:** *Magdalensberg 115n*; **Datacija:** 1. pol. 1. st.

3.) **Kat. br. 122**; **Kvadrat:** IX-4; **Iskop:** III; **Tip:** Z-KTS 4; **Duljina:** 2.5 cm; **Širina:** 4.6 cm; **Debljina:** 2 mm; **Opis:** Ulomak poluloptastog tijela sa ravnim blago izvijenim obodom prema van. Prijelaz u obod posude naglašen sa dvije plitke profilacije. Vanjska stijenka dobro zaglačana sa premazom narančasto-smeđe boje. **Usporedba:** *Magdalensberg 115c*; **Datacija:** 1. pol. 1. st.

4.) **Kat. br. 123**; **Kvadrat:** IX-4; **Iskop:** III; **Tip:** Z-KTS 4; **Duljina: 5.4** cm; **Širina:** 6.7 cm; **Debljina: 3.5** mm; **Opis:** Ulomak poluloptastog tijela sa obodom uvučenim prema unutra. Prijelaz u obod posude naglašen plitkom i širokom profilaicjom. Vanjska stijenka dobro zaglačana sa pjeskovitim slojem i premazom smeđe boje. **Usporedba:** *Magdalensberg 115s*; **Datacija:** 1. pol. 1. st.

T. 42

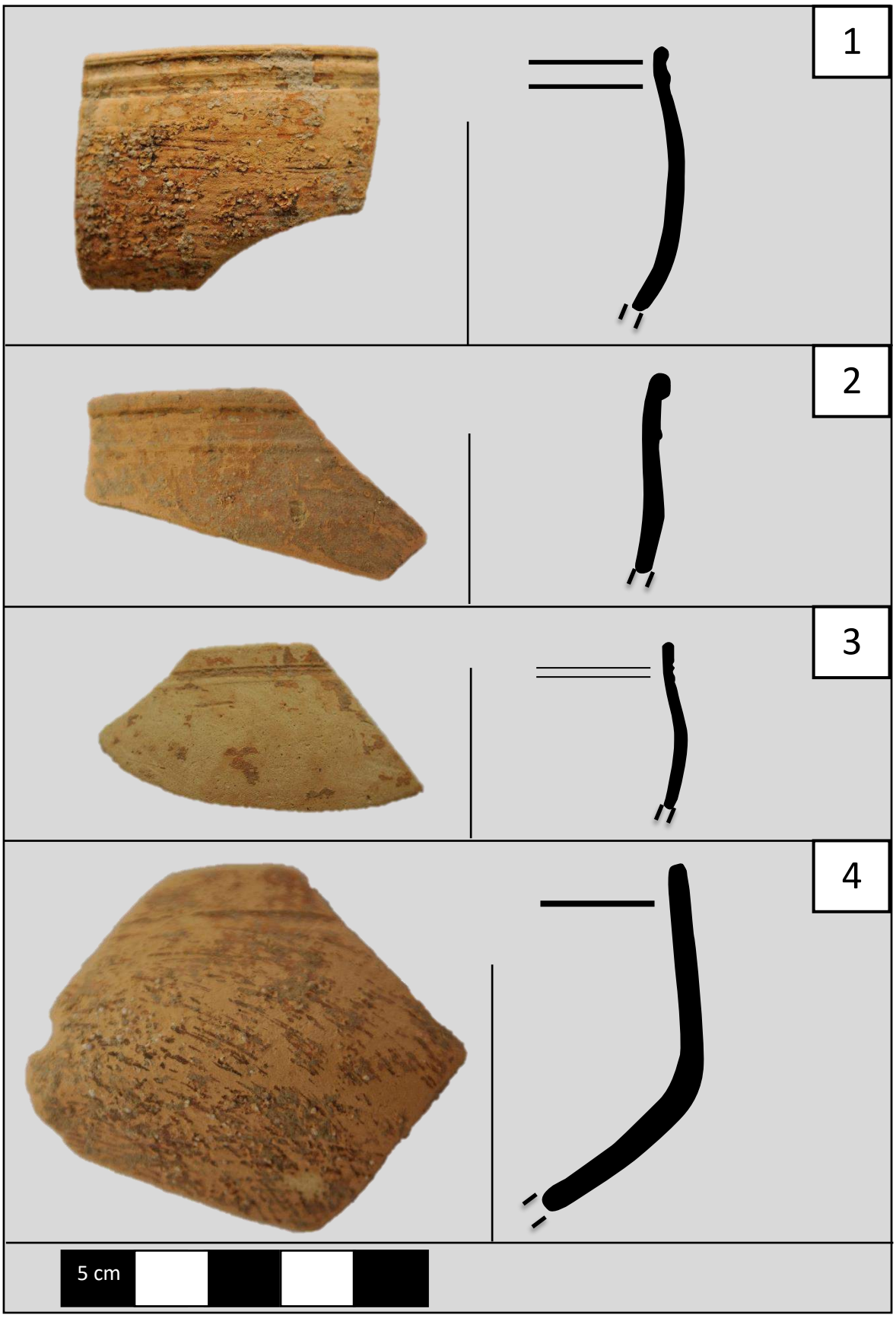

FKTS 5

Z-KTS 4

1.) **Kat. br. 124**; **Kvadrat:** X-3; **Iskop:** II; **Tip:** Z-KTS 4; **Duljina:** 1.5 cm; **Širina:** 1.8 cm; **Debljina:** 2 mm; **Opis:** Ulomak blago zaobljenog trbuha sa dekoracijom barbotin lunulastih motiva. Vanjska stijenka dobro zaglačana sa premazom narančasto-smeđe boje. **Usporedba:** *Magdalensberg 116*; **Datacija:** 1. pol. 1. st.

2.) **Kat. br. 125**; **Kvadrat:** nepoznato; **Iskop:** nepoznato; **Tip:** Z-KTS 4; **Duljina:** 3.5 cm; **Širina:** 4.7 cm; **Debljina:** 2.5 mm; **Opis:** Ulomak blago zaobljenog trbuha sa dekoracijom sitnih kružnih aplika. Vanjska stijenka je grublje zaglačana sa slabo sačuvanim premazom smeđe boje. **Usporedba:** *Magdalensberg 116*; **Datacija:** 1. pol. 1. st.

3.) **Kat. br. 126**; **Kvadrat:** D-4; **Iskop:** II; **Tip:** Z-KTS 4; **Duljina:** 4.5 cm; **Širina:** 5.1 cm; **Debljina:** 2.5 mm; **Opis:** Ulomak ravnog dna sa vidljiv prijelazom u zaobljeni trbuh posude. Posuda leži na niskoj kružnoj i punoj nozi. Vanjska stijenka dobro zaglačana sa pjeskovitim slojem i premazom smeđe boje. **Usporedba:** *Magdalensberg 115-116?*; **Datacija:** 1. pol. 1. st.

4.) **Kat. br. 127**; **Kvadrat:** D-4; **Iskop:** II; **Tip:** Z-KTS 4; **Duljina:** 2.9 cm; **Širina:** 6.6 cm; **Debljina:** 3.5 mm; **Opis:** Ulomak blago zaobljenog dna sa prijelazom u zaobljeni trbuh posude. Posuda leži na niskoj kružnoj i punoj nozi. Vanjska stijenka dobro zaglačana sa pjeskovitim slojem i vrlo slabo sačuvanim premazom smeđe boje. **Usporedba:** *Magdalensberg 115-116?*; **Datacija:** 1. pol. 1. st.

T. 43

FKTS 6

Z-KTS 4

1.) **Kat. br. 128**; **Kvadrat:** nepoznato; **Iskop:** nepoznato; **Tip:** Z-KTS 4; **Duljina:** 5..5 cm; **Širina:** 6.7 cm; **Debljina:** 5 mm; **Opis:** Ulomak poluloptastog tijela koje leži na niskoj punoj nozi. Vanjska stijenka dobro zaglačana sa dekoracijom pjeskovitog sloja i smeđeg premaza. **Usporedba:** *Magdalensberg 115-116?*; **Datacija:** tiberijevsko razdoblje.

FKTS 7

Z KTS 1

2.) **Kat. br. 129**; **Kvadrat:** nepoznato; **Iskop:** nepoznato; **Tip:** Z-KTS 1; **Duljina:** 3.7 cm; **Širina:** 3.7 cm; **Debljina:** 3 mm; **Opis:** Ulomak blago zaobljenog trbuha. Vanjska stijenka dobro zaglačana sa pjeskovitom dekoracijom u donjem i lunulastim motivima u gornjem dijelu ulomka. **Usporedba:** *Magdalensberg 136*; **Datacija:** kasnotiberijevsko razdoblje.

3.) **Kat. br. 130**; **Kvadrat:** D-5; **Iskop:** IV; **Tip:** Z-KTS 1; **Duljina:** 6.6 cm; **Širina:** 7.7 cm; **Debljina:** 2.5 mm; **Opis:** Niska kružna puna noga sa prijelazom u poluloptasto tijelo.). Na vanjskoj stijenci sačuvana je pijeskovita dekoracija. **Usporedba:** *Magdalensberg 136*; **Datacija:** kasnotiberijevsko razdoblje.

T. 44

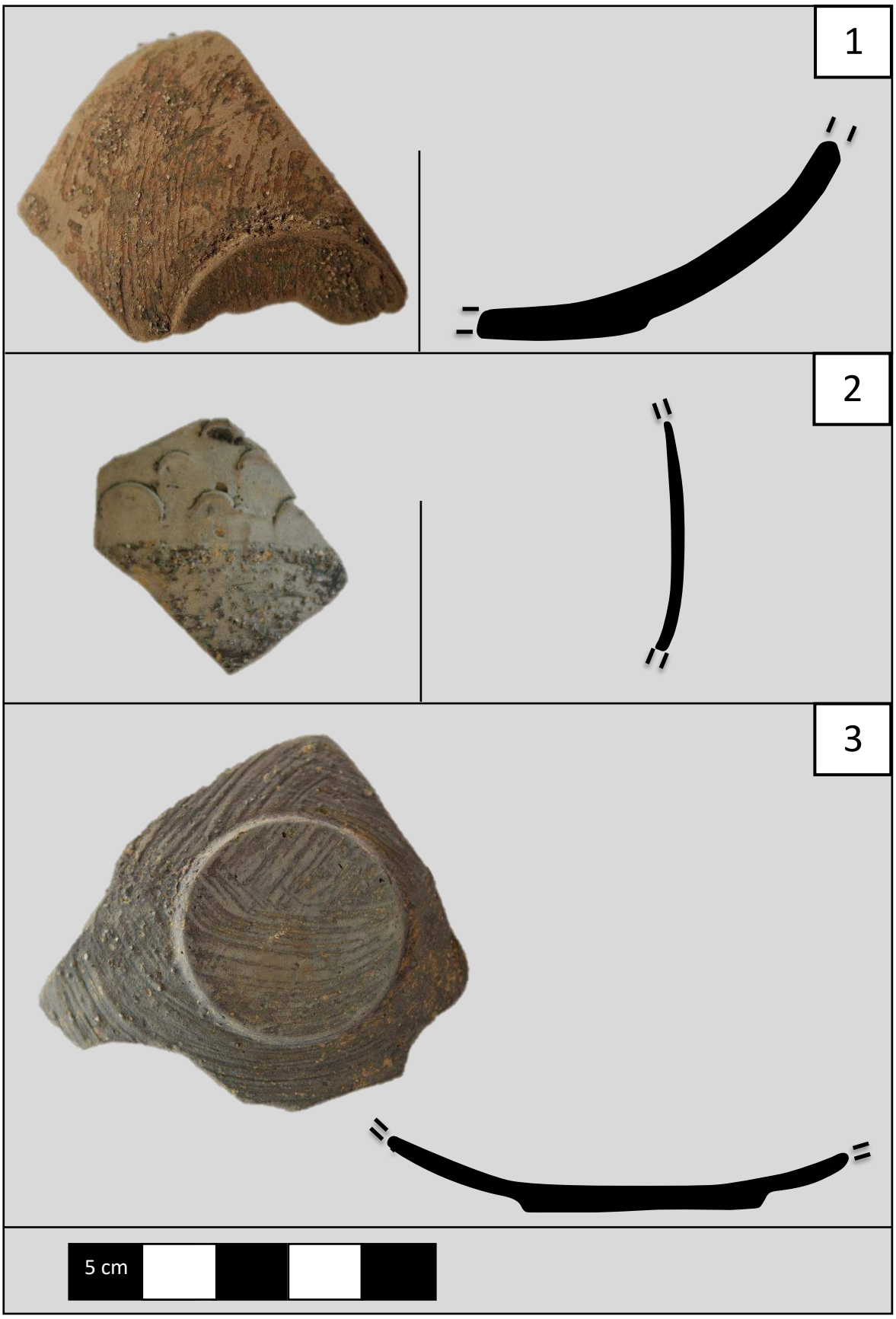

FKTS 7

Z KTS 2

1.) **Kat. br. 131**; **Kvadrat:** X-2; **Iskop:** II; **Tip:** Z-KTS 2; **Duljina:** 3.5 cm; **Širina:** 4.2 cm; **Debljina:** 2.5 mm; **Opis:** Ulomak poluloptaste zdjelice sa dvostruko profiliranim i prstenasto zadebljanim obodom. Vanjska stijenka je dobro zaglačana sa crnim premazom i pjeskovitom dekoracijom. **Usporedba:** *Magdalensberg 134d*; **Datacija:** kasnotiberijevsko razdoblje.

2.) **Kat. br. 132**; **Kvadrat:** X-2; **Iskop:** II; **Tip:** Z-KTS 2; **Duljina:** 3.4 cm; **Širina:** 3.1 cm; **Debljina:** 3 mm; **Opis:** Ulomak poluloptaste zdjelice sa dvostruko profiliranim i prstenasto zadebljanim obodom. Vanjska stijenka je dobro zaglačana sa crnim premazom i pjeskovitom dekoracijom. **Usporedba:** *Magdalensberg 134d*; **Datacija:** kasnotiberijevsko razdoblje.

FKTS 8

Z-KTS 2

3.) **Kat. br. 133**; **Kvadrat:** II-1; **Iskop:** IV**; Tip:** Z-KTS 2; **Duljina: 6.4** cm; **Širina:** 7 cm; **Debljina:** 3 mm; **Opis:** Ulomak poluloptaste stijenku koja leži na niskom, ravnom i kružno profiliranom dnu. Vanjska stijenka je ukrašena urezivanjem dvostruktih koncentričnih kružnica na prijelazu u trbuh posude, iznad čega se javlja pojas trokutastih ruletiranih motiva. **Usporedba:** *Magdalensberg 104*; **Datacija:** 1. pol. 1. st.

T. 45

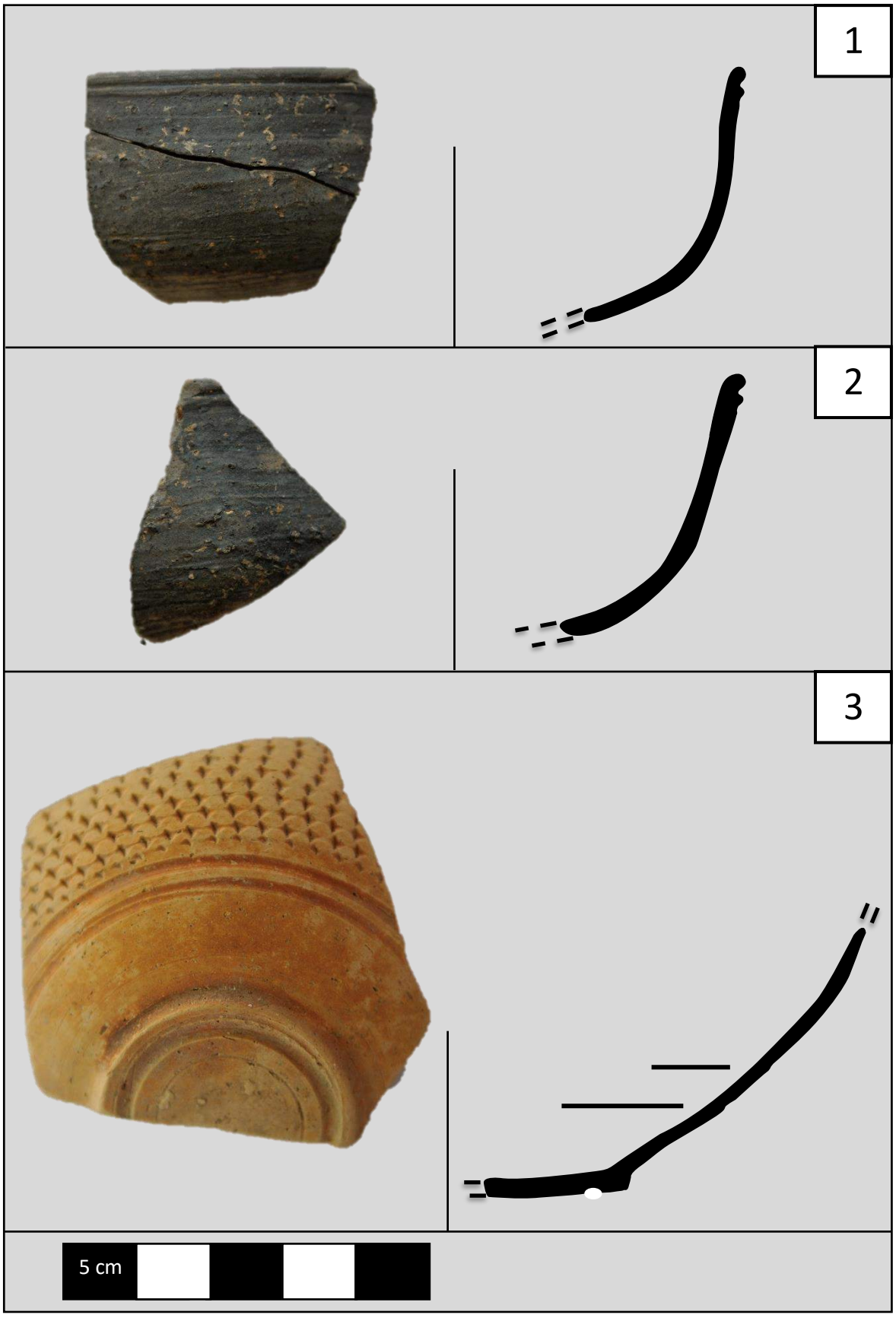

FKTS 8

Z-KTS 3

1.) **Kat. br. 134**; **Kvadrat:** C-1; **Iskop:** II; **Tip:** Z-KTS 3; **Duljina: 4.9** cm; **Širina:** 4.2 cm; **Debljina:** 4 mm; **Opis:** Ulomak zakošene stijenke koja leži na ravnoj visokoj nozi. Na dnu i na prijelazu u trbuh posude vidljive su dekoracije koncentričnih kružnica.**Usporedba:** *nepoznato*; **Datacija:** 1. pol. 1. st.

FKTS 9

Č-KTS 4

1.) **Kat. br. 135**; **Kvadrat:** C-2 (Prostorija IIIc); **Iskop:** nepoznato; **Tip:** Č-KTS 4; **Duljina:** 3 cm; **Širina:** 4 cm; **Debljina:** 3 mm; **Opis:** Ulomak gornjeg dijela posude sa zakošenim ramenom i naglašenim izvijenim obodom. Zaobljeno tijelo ima dvije duboke horizontalne profilacije koje su na vanjskoj stijenci ispunjene nizom barbotin bradavičastih dekoracija. **Usporedba:** *BRUSIĆ 411 (Grupa IV)*; **Datacija:** 2. pol. 1. st.

2.) **Kat. br. 136**; **Kvadrat:** C-2 (Prostorija IIIc); **Iskop:** nepoznato; **Tip:** Č-KTS 4; **Duljina:** 3.2 cm; **Širina:** 5 cm; **Debljina:** 3 mm; **Opis:** Ulomak zaobljenog trbuha sa dva niza plitkih profilacija koje su ispunjene nizom barbotin bradavičastih dekoracija. **Usporedba:** *BRUSIĆ 411 (Grupa IV)*; **Datacija:** 2. pol. 1. st.

T. 46

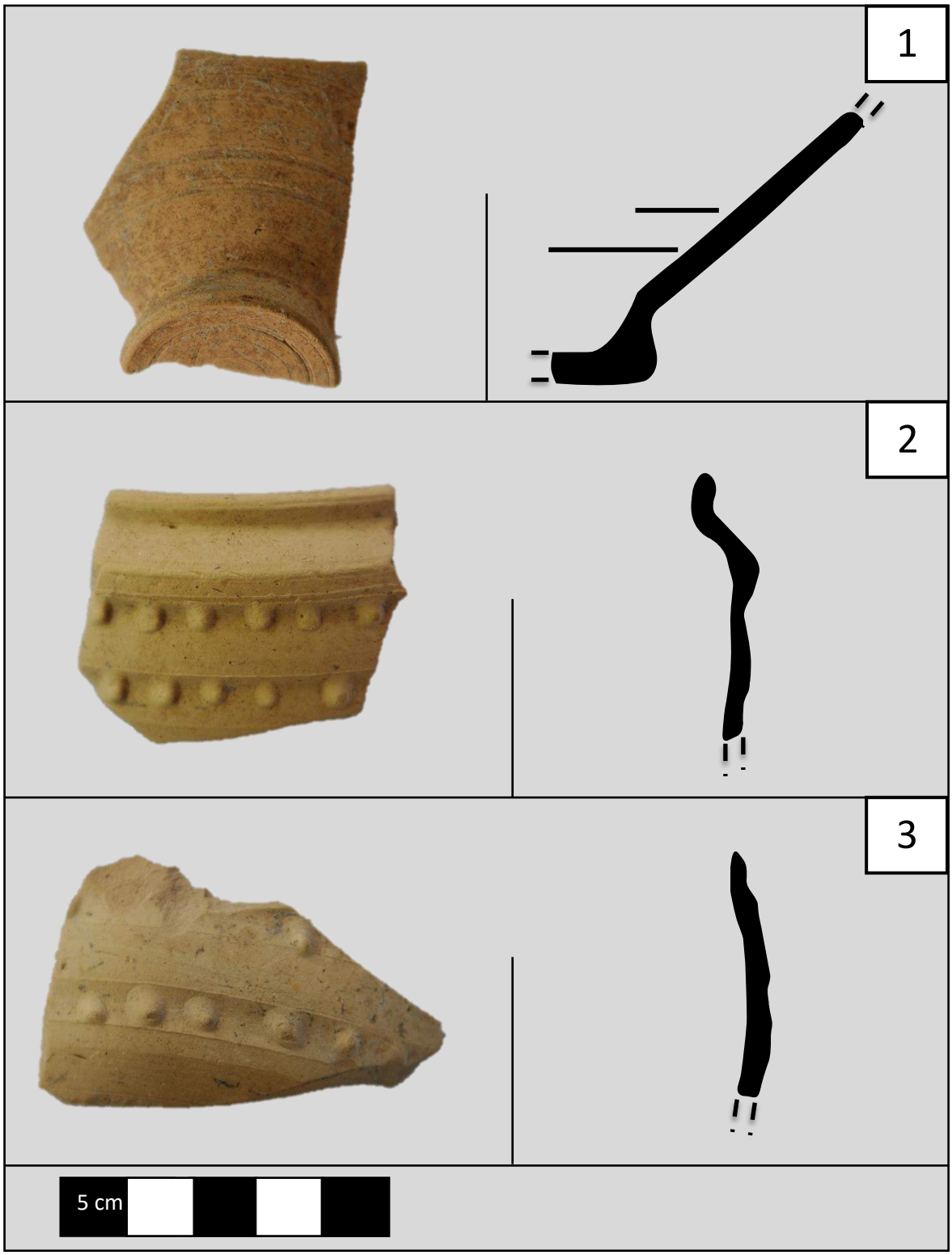

Glazirana keramika

(Tabla 47)

Glazirana keramika

Pladnjevi/tanjuri

1.) **Kat. br. 137**; **Kvadrat:** B-9; **Iskop:** III; **Tip:** dno pladnja; **Duljina:** 5.2 cm; **Širina:** 3.5 cm; **Debljina:** 14 mm; **Opis:** Ulomak dna s ravnom platformom horizontalno izvučenom prema van. Posuda leži na visokoj pravokutnoj nozi. Na ravnom dnu vidljiva dekoracija plitke kružne profilacije. Vanjska i unutrašnja površina premaza dobro sačuvanom glazurom izrazito tople žute s primjesama crvene boje; **Usporedba:** Conspectus B 1.6.; **Datacija:** 2. pol. 1. st.

2.) **Kat. br. 138**; **Kvadrat:** VIII-2; **Iskop:** V; **Tip:** dno pladnja; **Duljina:** 7.7 cm; **Širina:** 5.3 cm; **Debljina:** 5-9 mm; **Opis:** Ulomak dna s ravnom platformom horizontalno izvučenom prema van. Posuda leži na koso postavljenoj i visokoj bikoničnoj nozi. Na ravnom dnu vidljiva dekoracija plitke kružne profilacije. Vanjska i unutrašnja površina premaza dobro sačuvanom glazurom izrazito tople žute s primjesama crvene boje; **Usporedba:** Conspectus B 2.7.; **Datacija:** 2. pol. 1. st.

T. 47

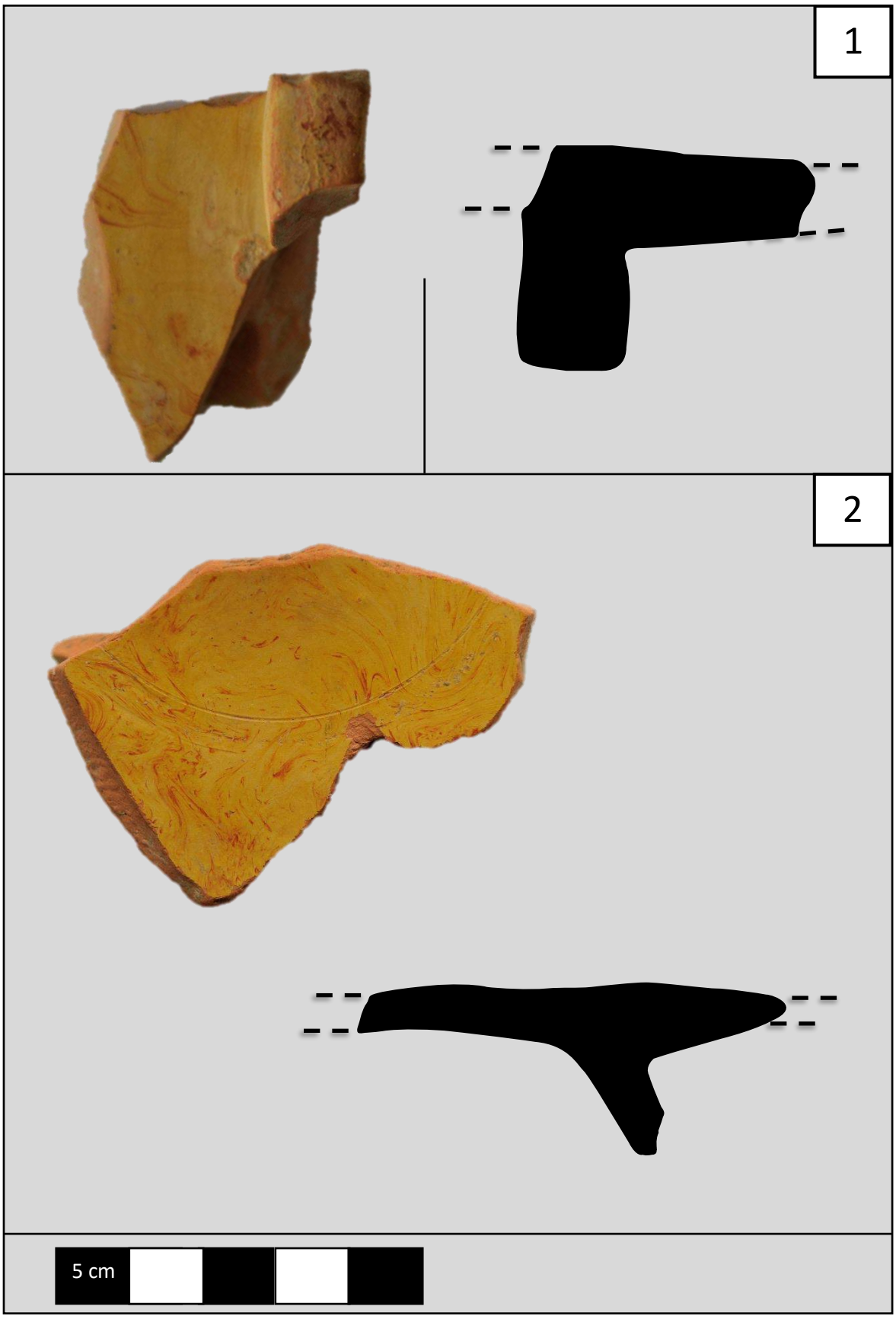

Obično stolno keramičko posuđe

(Tabla 48-65)

Vrč OSK 1

FOSK 1

1.) **Kat. br. 139**; **Kvadrat:** D-4; **Iskop:** I; **Tip:** Obod vrča; **Duljina:** 4.9 cm; **Širina:** 6.2 cm; **Debljina:** 7 mm; **Opis:** Ulomak visokog cilindričnog vrata sa blago izvijenim i prstenasto zadebljanim obodom. Vanjske stijenke su glatke bez vidljivog premaza; **Datacija:** 1. st. pr. Kr. – 2. st.

2.) **Kat. br. 140**; **Kvadrat:** C-11; **Iskop:** IV; **Tip:** Obod vrča; **Duljina:** 7.5 cm; **Širina:** 6.7 cm; **Debljina:** 6 mm; **Opis:** Ulomak visokog cilindričnog vrata sa horizontalno izvučenim i nepravilno zadebljanim obodom. Vidljiv prijelaz u zakošenu stijenku trbuha. Vanjske stijenke su glatke bez vidljivog premaza; **Datacija:** 1. st. pr. Kr. – 2. st.

3.) **Kat. br. 141**; **Kvadrat:** C-11; **Iskop:** IV; **Tip:** Dno vrča; **Duljina:** 5 cm; **Širina:** 5.8 cm; **Debljina:** 6 mm; **Opis:** Ravno dno vrča sa prstenasto zadebljanom i izvijenom nogom prema van. Vidljiv prijelaz u zakošenu stijenku trbuha. Vanjske stijenke glatke bez vidljivog premaza; **Datacija:** 1. st. pr. Kr. – 2. st.

T. 48

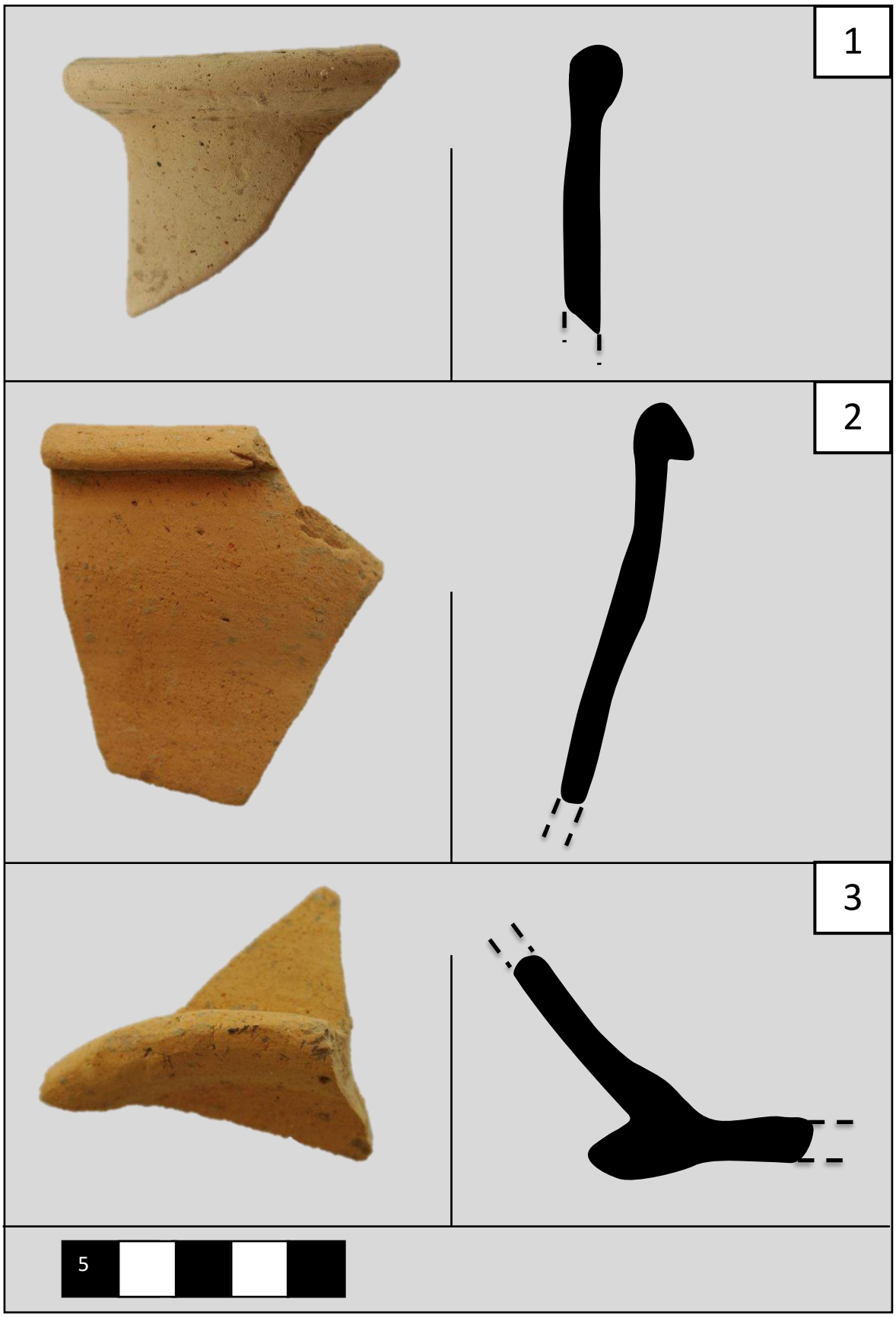

Vrč OSK 1

FOSK 1

1.) **Kat. br. 142**; **Kvadrat:** X-2; **Iskop:** II; **Tip:** obod vrča; **Duljina:** 3.7 cm; **Širina:** 4.8 cm; **Debljina:** 10 mm; **Opis:** Ulomak visokog cilindričnog vrata sa blago izvijenim i prstenasto zadebljanim obodom prema dnu posude. Vanjske stijenke su glatke bez vidljivih premaza; **Datacija:** 1. st. pr. Kr. – 2. st.

2.) **Kat. br. 143**; **Kvadrat:** X-2; **Iskop:** II; **Tip:** dno vrča; **Duljina:** 4.9 cm; **Širina:** 4.4 cm; **Debljina:** 3-7 mm; **Opis:** Ulomak dna sa bradavičastim ispupčenjem u središtu vanjske stijenke. Dno leži na visokim koso postavljenim nogama bikoničnog presjeka. Vidljiv prijelaz u konkavnu stijenku trbuha**; Datacija:** 1. st. pr. Kr. – 2. st.

T. 49

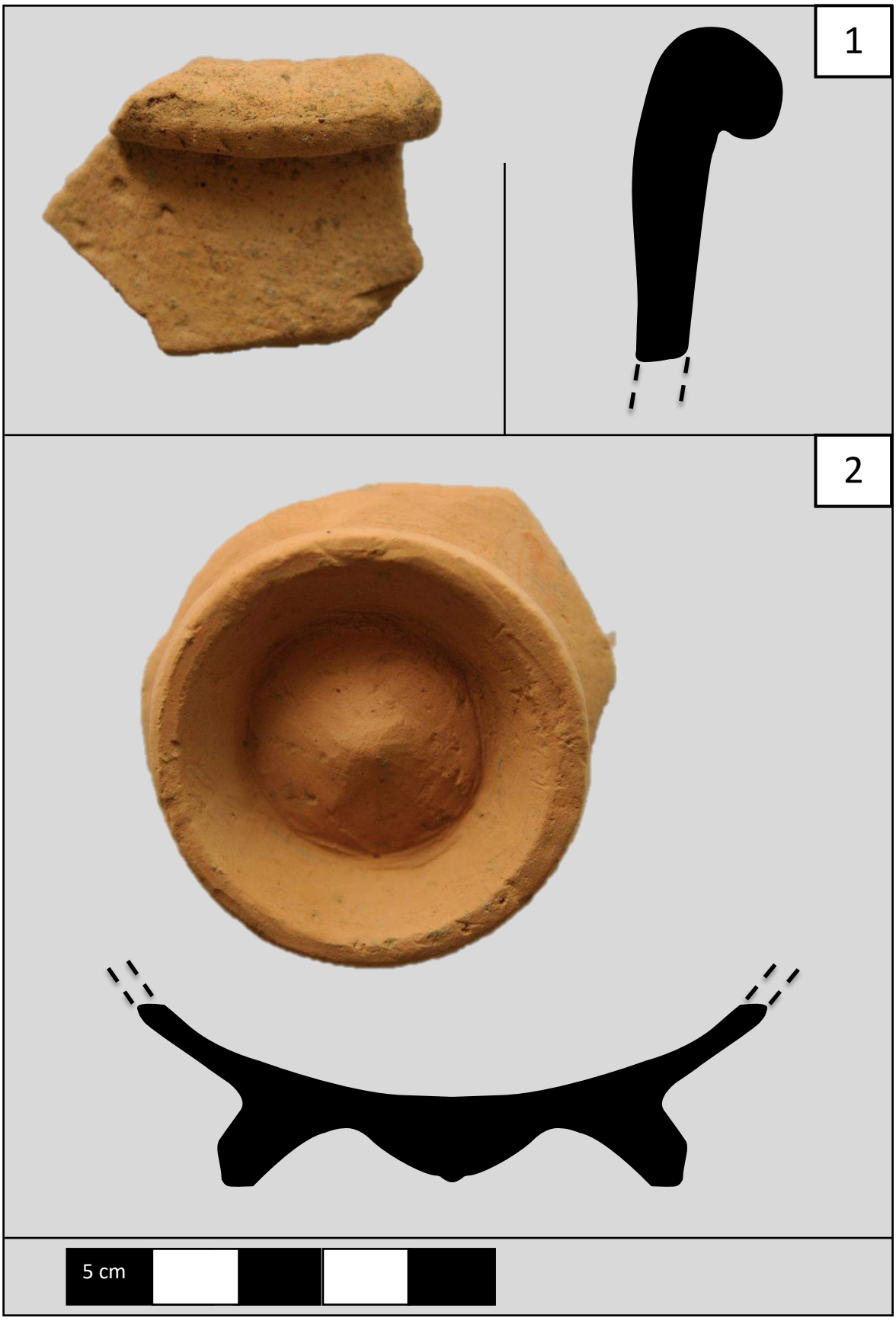

Vrč OSK 1

FOSK 10

1.) **Kat. br. 144**; **Kvadrat:** IX-2; **Iskop:** III; **Tip:** obod vrča; **Duljina:** 4.5 cm; **Širina:** 7.6 cm; **Debljina:** 7 mm; **Opis:** Ulomak visokog cilindričnog vrata sa horizontalo zadebljanim obodom. Vrh oboda gotovo ravan. Na vanjskoj stijenci slabo sačuvan premaz tamno sive boje. **Datacija:** 1. st. pr. Kr. – 2. st.

2.) **Kat. br. 145**; **Kvadrat:** D-0; **Iskop:** III; **Tip:** obod vrča; **Duljina:** 3.3 cm; **Širina:** 4.3 cm; **Debljina:** 7 mm; **Opis:** Ulomak visokog cilindričnog vrata sa prstenasto zadebljanim obodom. Vanjske stijenke hrapave bez vidljivog premaza; **Datacija:** 1. st. pr. Kr. – 2. st.

FOSK 12

3.) **Kat. br. 146**; **Kvadrat:** A-11; **Iskop:** II; **Tip:** obod vrča; **Duljina:** 2.5 cm; **Širina:** 5.8 cm; **Debljina:** 7-9 mm; **Opis:** Ulomak blago zaobljenog i kratkog vrata sa horizontalno izvučenim i prstenasto zadebljanim obodom. Vanjska stijenka stijenka hrapava sa vidljivim primjesama bijele boje**; Datacija:** 1. st. pr. Kr. – 2. st.

T. 50

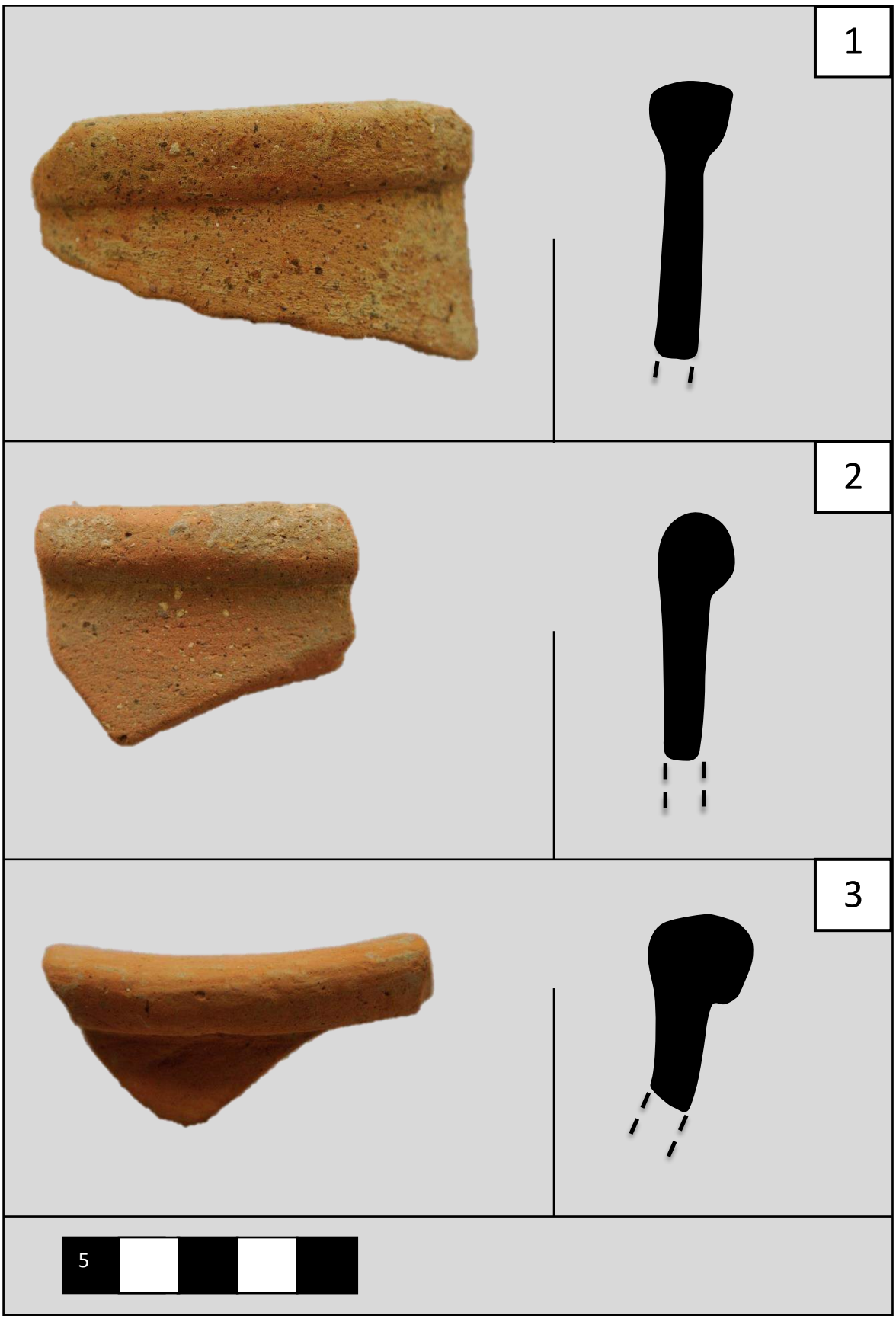

Vrč OSK 2

FOSK 1

1.) **Kat. br. 147**; **Kvadrat:** B-0; **Iskop:** II; **Tip:** dno vrča; **Duljina:** 2 cm; **Širina:** 3.7 cm; **Debljina:** 6-10 mm; **Opis:** Ulomak dna s ravnom platformom koja leži na niskoj prstenastoj nozi. Vidljiv prijelaz u blago zaobljeni trbuh. Na vanjskoj stijenci sačuvane dvije plitke koncentrične kružnice i premaz crveno-smeđe boje; **Datacija:** 1. st.

2.) **Kat. br. 148**; **Kvadrat** B-0; **Iskop:** II; **Tip:** dno vrča; **Duljina:** 2.7 cm; **Širina:** 6.1 cm; **Debljina:** 6-14 mm; **Opis:** Ulomak dna s ravnom platformom koja leži na niskoj prstenastoj nozi. Na vanjskoj stijenci slabo sačuvan premaz crne boje; **Datacija:** 1. st.

FOSK 2

3.) **Kat. br. 149**; **Kvadrat:** B-5; **Iskop:** II; **Tip:** obod vrča; **Duljina:** 3.7 cm; **Širina:** 5.1 cm; **Debljina:** 12 mm; **Opis:** Ulomak oboda čašastog presjek sa blago izvijenim i prstenasto zadebljanim vrhom. Vanjska stijenka hrapava i bez vidljivog premaza; **Datacija:** 1. st.

4.) **Kat. br. 150**; **Kvadrat:** X-3; **Iskop:** III; **Tip:** obod vrča; **Duljina:** 3.3 cm; **Širina:** 7.3 cm; **Debljina:** 9 mm; **Opis:** Ulomak oboda čašastog presjeka sa naglašenim prijelazom iz ramena u blago zaobljeni trbuh posude. Na vanjskim stijenkama slabo sačuvan premaz crne boje; **Datacija:** 1. st.

T. 51

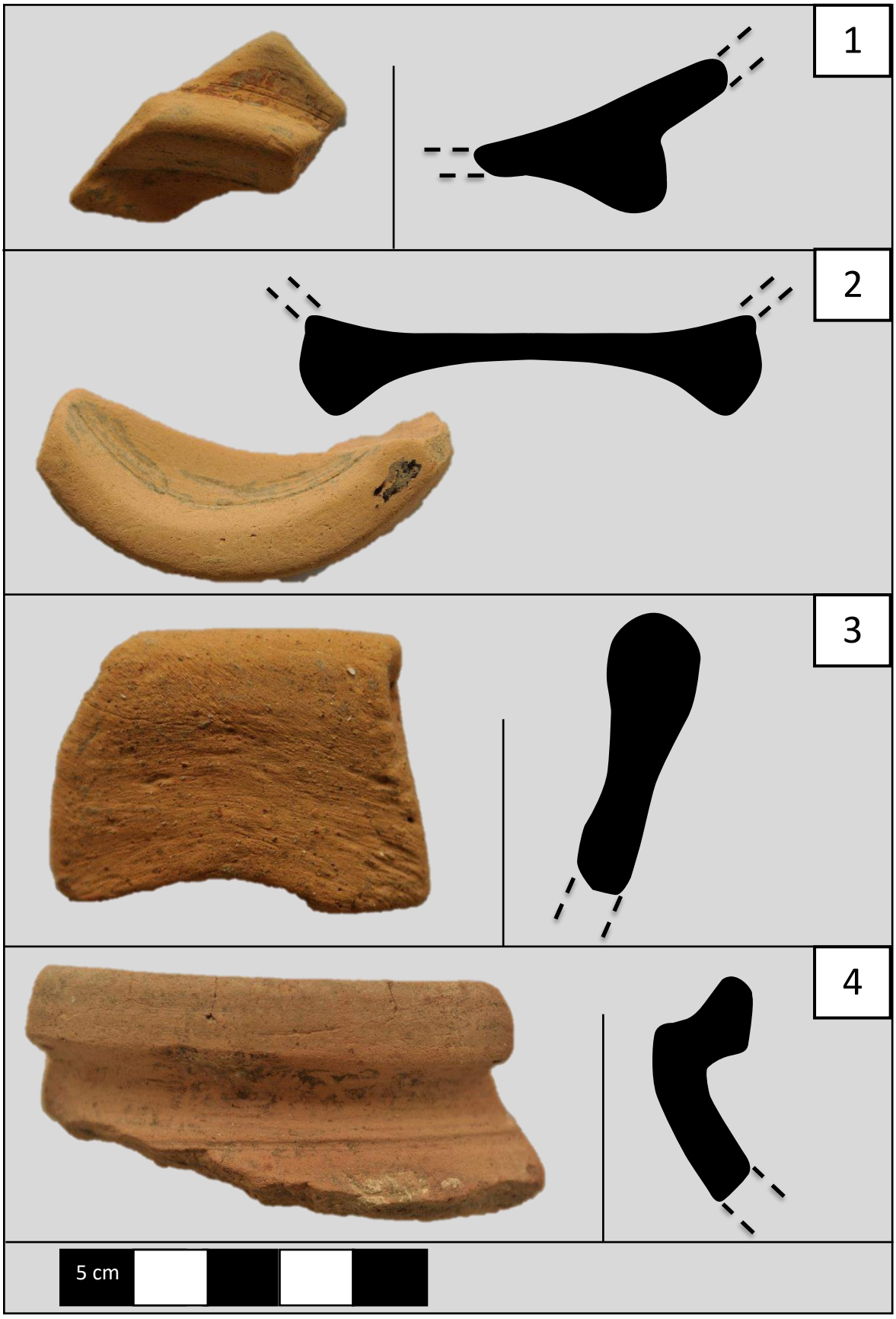

Vrč OSK 2

FOSK 5

1.) **Kat. br. 151**; **Kvadrat:** VI-1; **Iskop:** III; **Tip:** ručka; **Duljina:** 4 cm; **Širina:** 5.5 cm; **Debljina:** 14 mm; **Opis:** Ulomak ručke trakastog presjeka. Vanjska površina hrapava bez vidljivog premaza; **Datacija:** 1. st.

1.) **Kat. br. 152**; **Kvadrat:** A-7; **Iskop:** nepoznato; **Tip:** obod vrča; **Duljina:** 4.3 cm; **Širina:** 6.2 cm; **Debljina:** 10 mm; **Opis:** Prstenasto zadebljan obod čašastog presjeka. Vidljiv ostatak stijenke zakošenog trbuha. Vanjska površina hrapava; **Datacija:** 1. st.

2.) **Kat. br. 153**; **Kvadrat:** X-3; **Iskop:** III; **Tip:** obod vrča; **Duljina:** 3.7 cm; **Širina:** 6.4 cm; **Debljina:** 14 mm; **Opis:** Obod čašastog presjeka sa vidljivim prijelazom u trbuh posude. Vanjska površina hrapava; **Datacija:** 1. st.

T. 52

Vrč OSK 3

FOSK 5

2.) **Kat. br. 154**; **Kvadrat:** C-1; **Iskop:** IV; **Tip:** obod vrča; **Duljina:** 5.2 cm; **Širina:** 8 cm; **Debljina:** 6-9 mm; **Opis:** Ulomak horizontalno izvučenog oboda trokutastog presjeka sa visokim cilindričnim vratom. Vanjska površina je glatka sa brojnim primjesama zrnaca bijele i crne boje; **Datacija:** 1. pol. 1. st.

3.) **Kat. br. 155**; **Kvadrat:** C-1; **Iskop:** IV; **Tip:** trbuh vrča; **Duljina:** 5.9 cm; **Širina:** 7.5 cm; **Debljina:** 7 mm; **Opis:** Ulomak trbuha konkavnog presjeka. Na vanjskoj stijenci vidljiva horizontalna i tragovi tri valovite plitke profilacije; **Datacija:** 1. pol. 1. st.

4.) **Kat. br. 156**; **Kvadrat:** C-1; **Iskop:** IV; **Tip:** obod vrča; **Duljina:** 4.8 cm; **Širina:** 7.7 cm; **Debljina:** 7-9 mm; **Opis:** Ulomak horizontalno izvučenog oboda trokutastog presjeka sa visokim cilindričnim vratom. Plitkom profilacijom naglašen prijelaz iz ramena u trbuh posude. Vanjska površina je glatka sa brojnim primjesama zrnaca bijele i crne boje; **Datacija:** 1. pol. 1. st.

T. 53

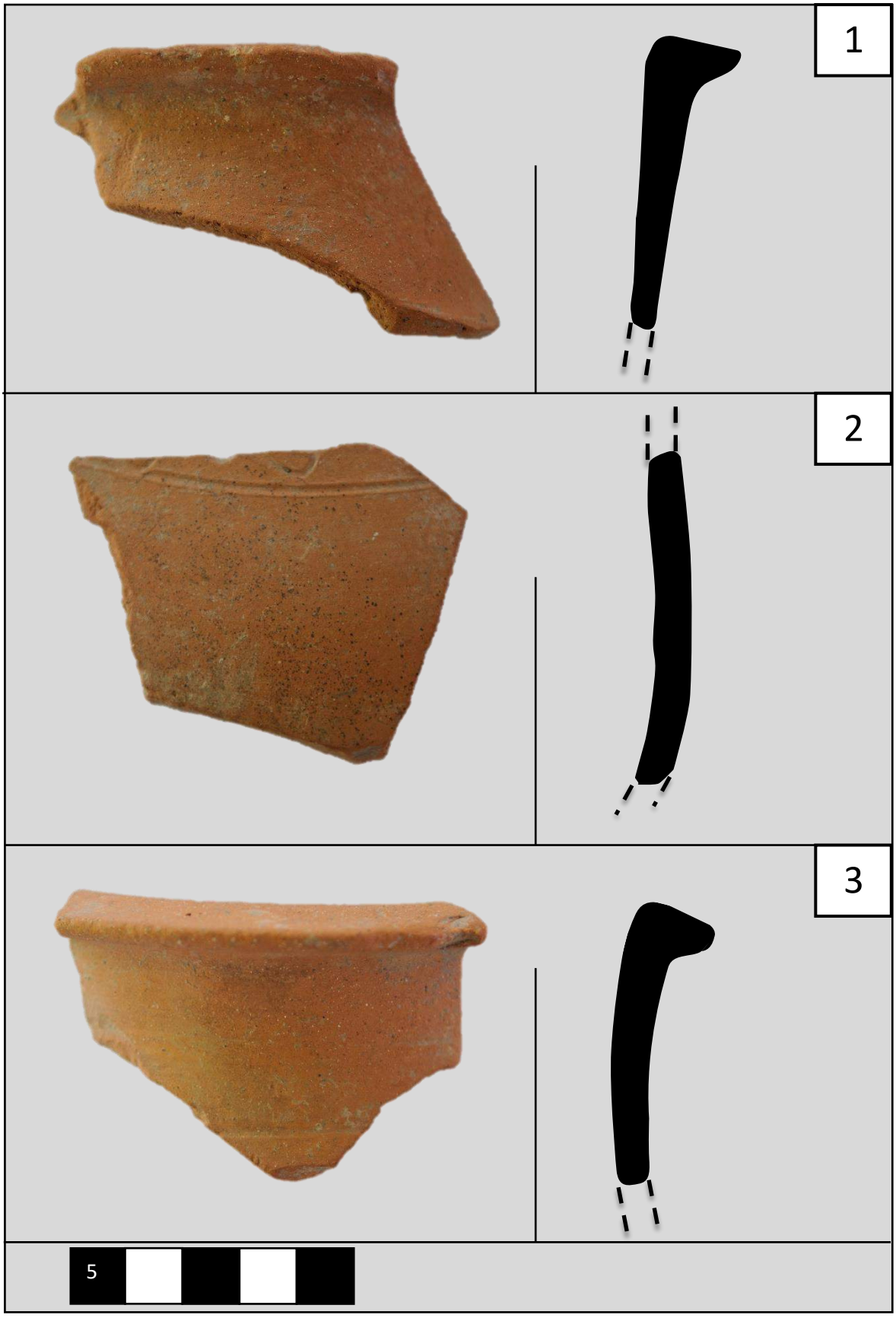

Vrč OSK 4

FOSK 5

1.) **Kat. br. 157**; **Kvadrat:** X-3; **Iskop:** IV; **Tip:** obod vrča; **Duljina:** 3.9 cm; **Širina:** 3.9 cm; **Debljina:** 4-6 mm; **Opis:** Ulomak visokog cilindričnog vrata sa blago izvijenim i nenaglašenim obodom. Vanjske stijenke hrapave sa sitnim zrncima bijele boje; **Datacija:** 1. pol. 1. st.

2.) **Kat. br. 158**; **Kvadrat:** X-3; **Iskop:** IV; **Tip:** obod vrča; **Duljina:** 3.2 cm; **Širina:** 4.9 cm; **Debljina:** 4-6 mm; **Opis:** Ulomak visokog cilindričnog vrata sa blago izvijenim i nenaglašenim obodom. Vanjske stijenke hrapave sa sitnim zrncima bijele boje; **Datacija:** 1. pol. 1. st.

Vrč OSK 5

FOSK 6

3.) **Kat. br. 159**; **Kvadrat:** VI-2; **Iskop: V**II; **Tip:** obod vrča; **Duljina:** 3.6 cm; **Širina:** 4.7 cm; **Debljina:** 4-8 mm; **Opis:** Ulomak prstenasto zadebljanog obodu ispod kojeg se nazire plitko naglašeno rebro. Vrat ima tanku i kratku stijenku cilindrične forme. Vanjska stijenka je glatka sa slabo sačuvanim sivkastim premazom; **Datacija:** 1. pol. 1. st.

T. 54

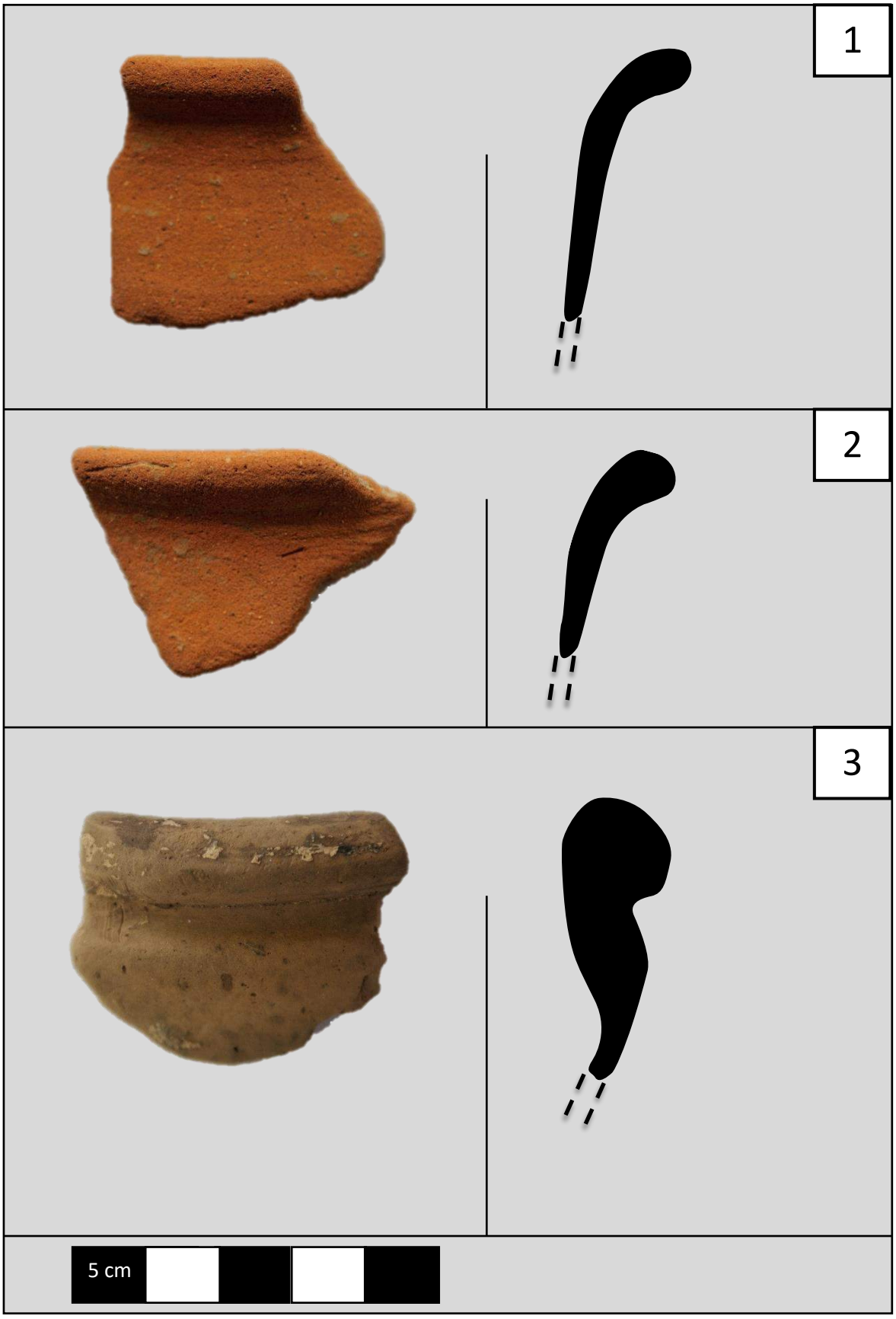

Lonac OSK 1

FOSK 5

1.) **Kat. br. 160**; **Kvadrat:** C-3; **Iskop:** III; **Tip:** obod lonca; **Duljina:** 3.3 cm; **Širina:** 9 cm; **Debljina:** 7 mm; **Opis:** Ulomak kratkog konkavnog vrata sa blago izvijenim i nenaglašenim obodom. Po sredini vrha oboda naglašena je plitka profilacija dok je rame lonca oštro istaknuto. Vanjska stijenka hrapava bez vidljivih premaza; **Datacija:** 1. pol. 1. st.

2.) **Kat. br. 161**; **Kvadrat:** C-3; **Iskop:** III; **Tip:** obod lonca; **Duljina:** 3.6 cm; **Širina:** 3.5 cm; **Debljina:** 7 mm; **Opis:** Ulomak kratkog konkavnog vrata sa blago izvijenim i nenaglašenim obodom. Po sredini vrha oboda naglašena je plitka profilacija dok je rame lonca oštro istaknuto. Vanjska stijenka hrapava bez vidljivih premaza; **Datacija:** 1. pol. 1. st.

3.) **Kat. br. 162**; **Kvadrat:** C-3; **Iskop:** II; **Tip:** obod lonca; **Duljina:** 3.2 cm; **Širina:** 4.1 cm; **Debljina:** 9 mm; **Opis:** Ulomak kratkog konkavnog vrata sa izvijenim i nenaglašenim obodom. Vanjska stijenka hrapava bez vidljivih premaza; **Datacija:** 1. pol. 1. st.

4.) **Kat. br. 163**; **Kvadrat:** C-3; **Iskop:** II; **Tip:** trbuh lonca; **Duljina:** 3.6 cm; **Širina:** 7.5 cm; **Debljina:** 8 mm; **Opis:** Ulomak trbuh blago konkavne stijenke sa hrapavom površinom; **Datacija:** 1. pol. 1. st.

T. 55

Lonac OSK 2

FOSK 1

1.) **Kat. br. 164**; **Kvadrat:** nepoznato; **Iskop:** nepoznato; **Tip:** obod lonca; **Duljina:** 3.3 cm; **Širina:** 7.6 cm; **Debljina:** 8 mm; **Opis:** Ulomak kratkog cilindričnog vrata sa horizontalno izvučenim obodom pravotkutnog presjeka. Vanjska stijenka hrapava sa slabo sačuvanim crnim premazom; **Datacija:** 1. pol. 1. st.

FOSK 7

2.) **Kat. br. 165**; **Kvadrat:** A-11; **Iskop:** II; **Tip:** obod lonca; **Duljina:** 3.2 cm; **Širina:** 3.6 cm; **Debljina:** 8 mm; **Opis:** Ulomak kratkog cilindričnog vrata sa horizontalno izvučenim obodom pravotkutnog presjeka. Vanjska stijenka hrapava bez vidljivog premaza; **Datacija:** 1. pol. 1. st.

Skupina nepoznatih morfoloških specifičnosti

FOSK 1

3.) **Kat. br. 166**; **Kvadrat:** A-3; **Iskop:** II; **Tip:** dno posude; **Duljina:** 7.7 cm; **Širina:** 8.7 cm; **Debljina:** 8 mm; **Opis:** Ulomak dna s ravnom platformom koja leži na niskoj bikoničnoj nozi. Prijelaz između ravnog dna i noge je naglašen plitkom profilacijom. Vidljiv i ostatak zakošene stijenke trbuha, sa glatkom površinom i crveno-smeđim premazom; **Datacija:** 1. st.

4.) **Kat. br. 167**; **Kvadrat:** A-4; **Iskop:** II; **Tip:** dno posude; **Duljina:** 6.2 cm; **Širina:** 9.3 cm; **Debljina:** 7 mm; **Opis:** Ulomak dna s ravnom platformom koja leži na prstenasto zaobljenoj širokoj nozi. Vidljiv ostatak prijelaza u blago konkavnu stijenku trbuha. Vanjska stijenka glatka sa slabo sačuvanim premazom crne boje; **Datacija:** 1. st.

T. 56

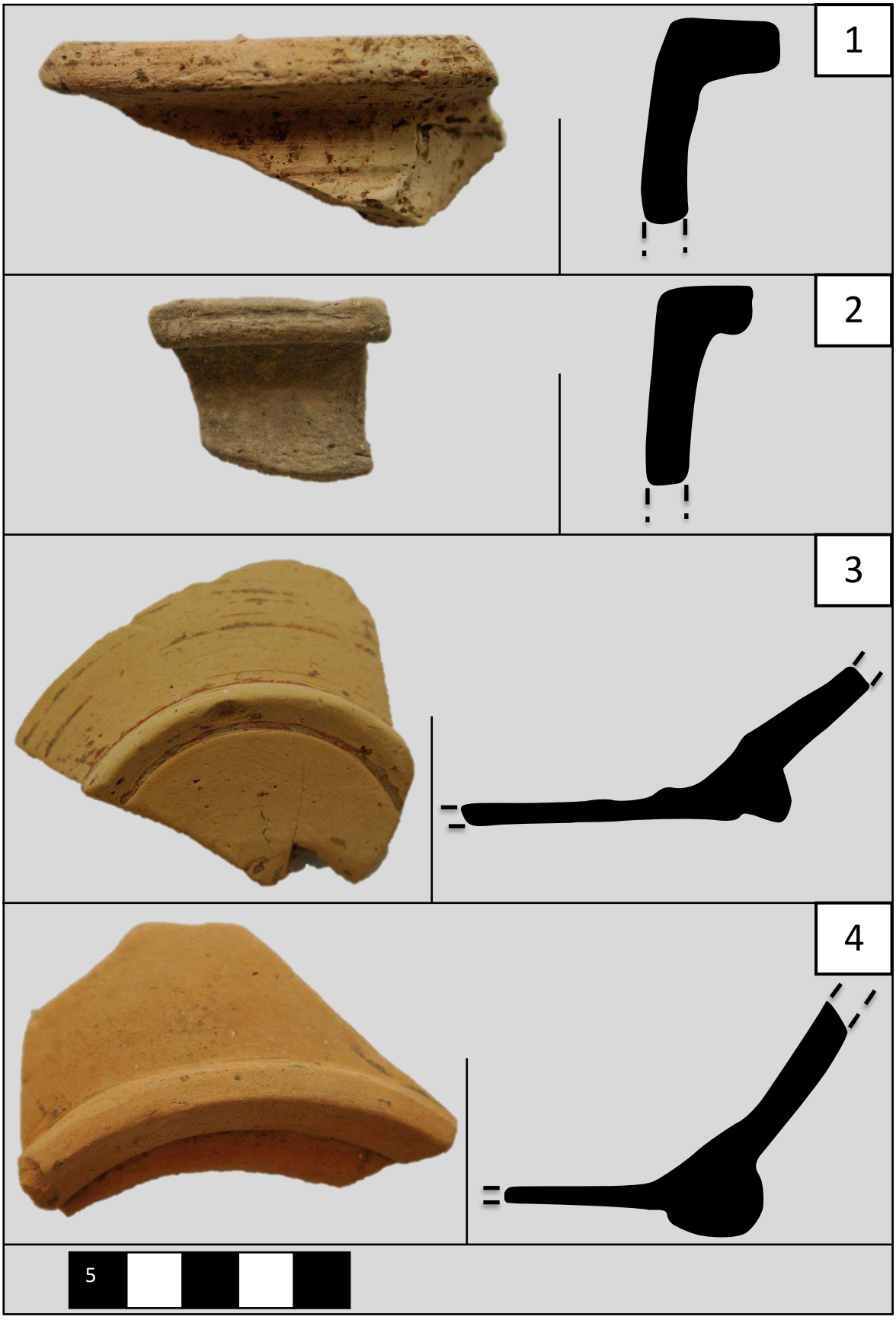

Skupina nepoznatih morfoloških specifičnosti

FOSK 1

1.) **Kat. br. 168**; **Kvadrat:** A-4; **Iskop:** sonda; **Tip:** dno posude; **Duljina:** 6.3 cm; **Širina:** 6.7 cm; **Debljina:** 14 mm; **Opis:** Ulomak dna s ravnom platformom koja leži na niskoj prstenasto zaobljenoj nozi. Na vanjskoj površini vidljiv slabo sačuvan crni premaz. Dno leži na niskim kvadratnim i koso postavljenim nogama; **Datacija:** 1. st.

2.) **Kat. br. 169**; **Kvadrat:** A-7; **Iskop:** nepoznato; **Tip:** dno posude; **Duljina:** 6.4 cm; **Širina:** 7.2 cm; **Debljina:** 12 mm; **Opis:** Kružno dno sa ravnom platformom i pupčastim ispupčenjem po sredini vanjske površine. Sačuvani ostatci prijelaza u kosu stijenku trbuha; **Datacija:** 1. st.

3.) **Kat. br. 170**; **Kvadrat:** IX-3; **Iskop:** III; **Tip:** dno posude; **Duljina:** 5.9 cm; **Širina:** 10.4 cm; **Debljina:** 8 mm; **Opis:** Ulomak dna sa bradavičastim ispupčenjem po sredini unutrašnje stijenke posude. Dno leži na koso postavljenim i prstenasto zadebljanim nogama. Slabo sačuvan prijelaz u blago konkavni trbuh posude; **Datacija:** 1. st.

T. 57

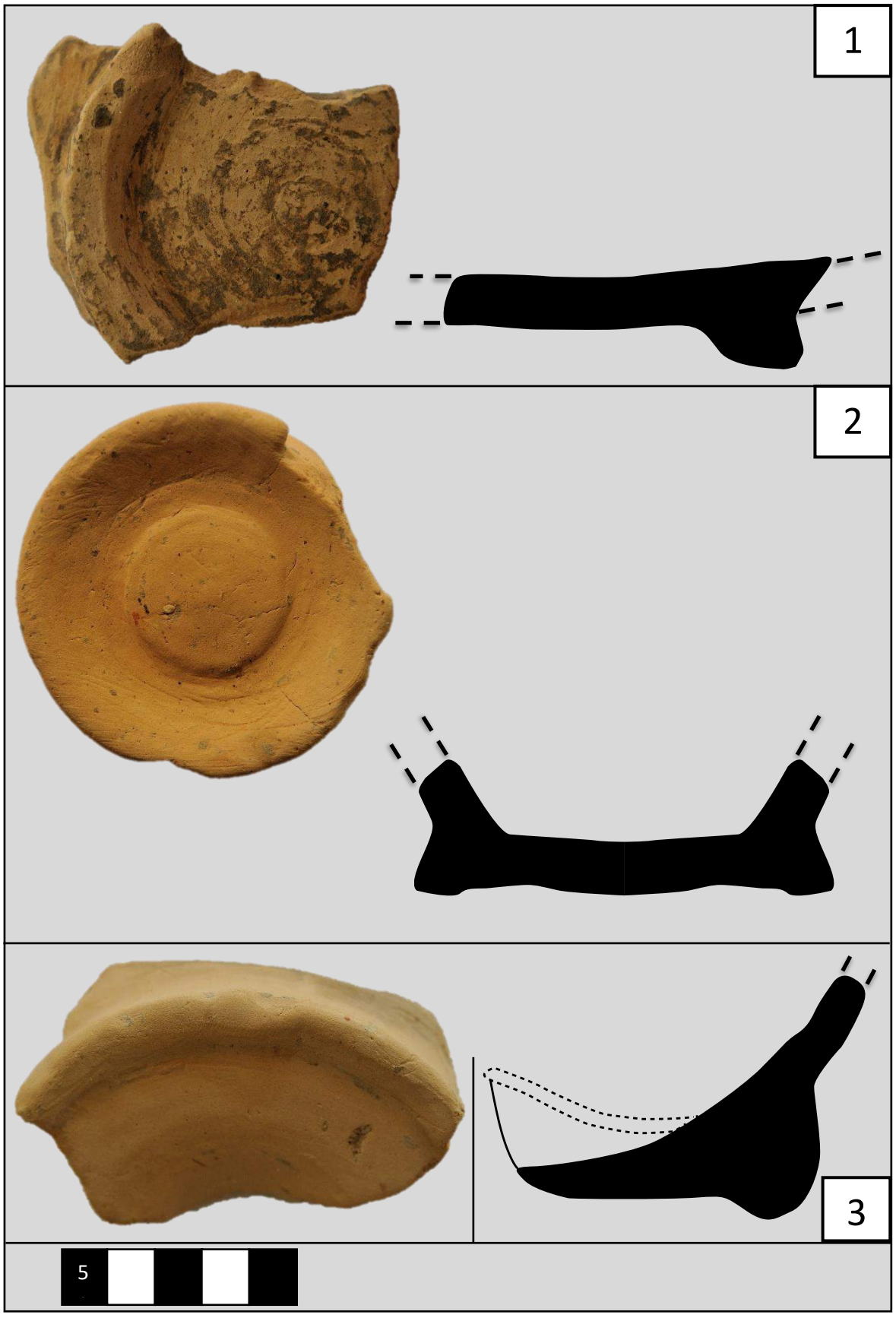

Skupina nepoznatih morfoloških specifičnosti

FOSK 1

1.) **Kat. br. 171**; **Kvadrat:** D-3; **Iskop:** III; **Tip:** dno posude; **Promjer:** 9 cm; **Debljina:** 6 mm; **Opis:** Dva ulomka koja formiraju kružno dno ravne platforme. Dno leži na zakošenim kvadratnim nogama. Slabo su sačuvani i ostatci konkavnih stijenki trbuha čija je površina glatka sa tragovima crnog premaza; **Datacija:** 1. st.

2.) **Kat. br. 172**; **Kvadrat:** D-4; **Iskop:** sonda; **Tip:** dno posude; **Duljina:** 5.3 cm; **Širina:** 8.9 cm; **Debljina:** 9 mm; **Opis:** Ulomak kružnog dna koje leži na plitkim prstenasto zadebljanim nogama. Više koncentričkih profilacija koje se sužaju prema središtu, pojavljuju se na unutrašnjim i vanjskim stijenkama dna. Po sredini unutrašnje stijenke pojavljuje se bradavičasto ispupčenje. Sačuvan je i kratki prijelaz u trbuh konkavnog presjeka. Vanjska stijenka je glatka, bez vidljivih premaza; **Datacija:** 1. st.

T. 58

Skupina nepoznatih morfoloških specifičnosti

FOSK 2

1.) **Kat. br. 173**; **Kvadrat:** A-1; **Iskop:** nepoznato; **Tip:** dno posude; **Duljina:** 8.6 cm; **Širina:** 9.7 cm; **Debljina:** 8 mm; **Opis:** Kružno dno sa ravnom platformom i prijelazom u zakošen trbuh posude. Dno leži na visokim kvadratnim nogama. Vanjska stijenka glatka sa tragovima crnog premaza; **Datacija:** 1. st.

2.) **Kat. br. 174**; **Kvadrat:** D-5; **Iskop:** IV; **Tip:** dno posude; **Duljina:** 13.4 cm; **Širina:** 14.3 cm; **Debljina:** 8 mm; **Opis:** Kružno dno sa ravnom platformom i prijelazom u zakošen trbuh posude. Dno leži na visokim kvadratnim nogama. Vanjska stijenka glatka sa tragovima crnog premaza. Na površini vanjskog dna se javlja niz koncentričnih kružnica koje se sužavaju prema sredini posude; **Datacija:** 1. st.

T. 59

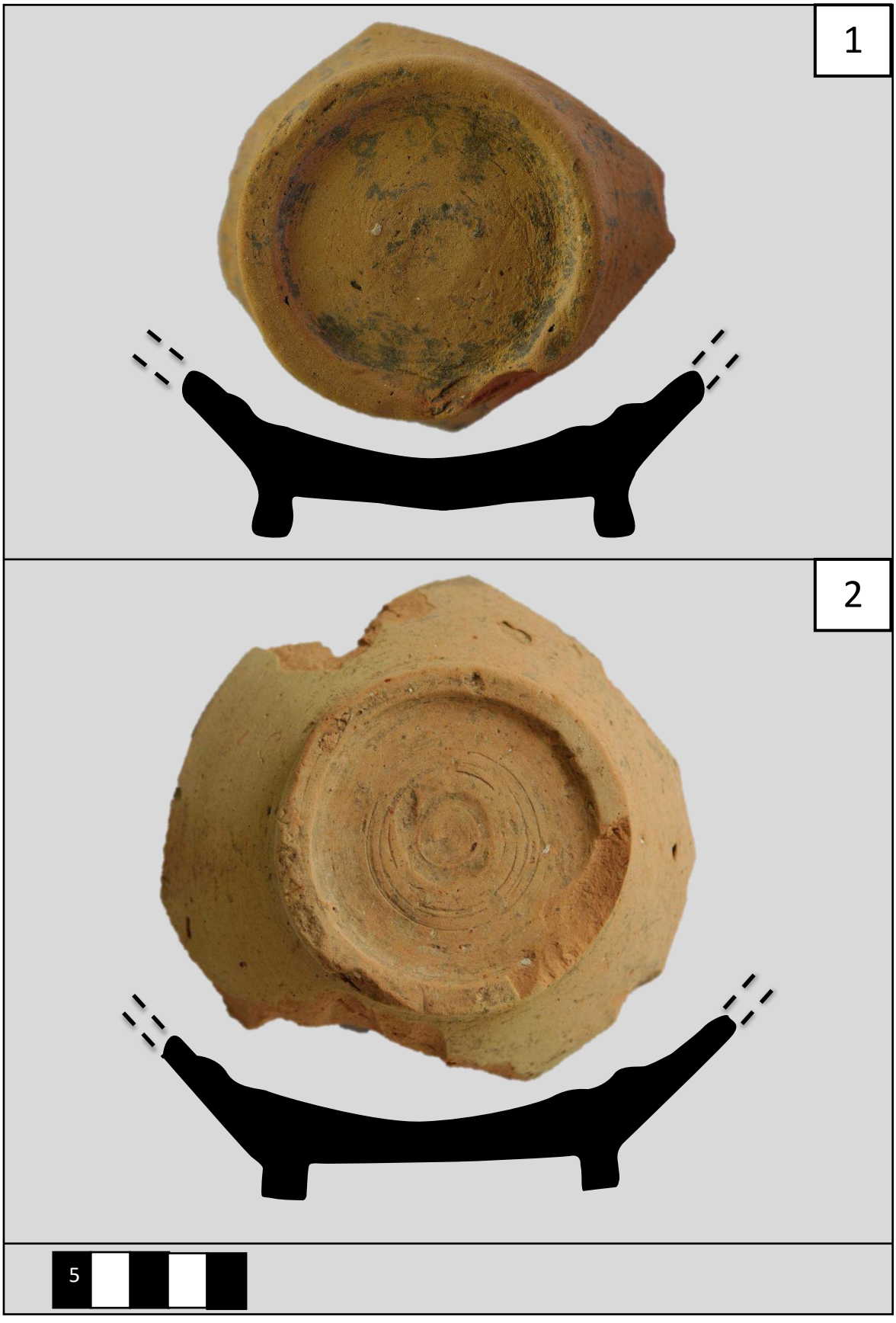

Skupina nepoznatih morfoloških specifičnosti

FOSK 3

1.) **Kat. br. 175**; **Kvadrat:** B-9; **Iskop:** III; **Tip:** dno posude; **Duljina:** 5.2 cm; **Širina:** 6.8 cm; **Debljina:** 8 mm; **Opis:** Kružno dno sa potpuno ravnom plohom iz kojeg se nastavlja trbuh zakošenog presjeka. Vanjska stijenka glatka bez vidljivih premaza; **Datacija:** 1. st.

FOSK 4

2.) **Kat. br. 176**; **Kvadrat:** B-10; **Iskop:** III; **Tip:** dno posude; **Duljina:** 4.8 cm; **Širina:** 2.7 cm; **Debljina:** 6 mm; **Opis:** Ulomak dna s ravnom platformom iz koje se nastavlja konkavna stijenka trbuha. Dno leži na koso postavljenim i prstenasto zadebljanim nogama. Vanjska stijenka je glatka, bez vidljivih premaza; **Datacija:** 1. st.

FOSK 5

3.) **Kat. br. 177**; **Kvadrat:** nepoznato; **Iskop:** nepoznato; **Tip:** dno posude; **Duljina:** 5.6 cm; **Širina:** 6 cm; **Debljina:** 4.5-6 mm; **Opis:** Ulomak dna s ravnom platformom i koso postavljenim trbuhom. Dno leži na niskoj i prstenasto zadebljanoj nozi. Vanjska stijenka je glatka, bez vidljivih premaza; **Datacija:** 1. st.

4.) **Kat. br. 178**; **Kvadrat:** nepoznato; **Iskop:** nepoznato; **Tip:** dno posude; **Duljina:** 4.3 cm; **Širina:** 8.7 cm; **Debljina:** 6 mm; **Opis:** Ulomak dna s ravnom platformom i koso postavljenim trbuhom. Dno leži na koso postavljenoj i niskoj prstenasto zadebljanoj nozi. Vanjska stijenka je glatka, bez vidljivih premaza; **Datacija:** 1. st.

T. 60

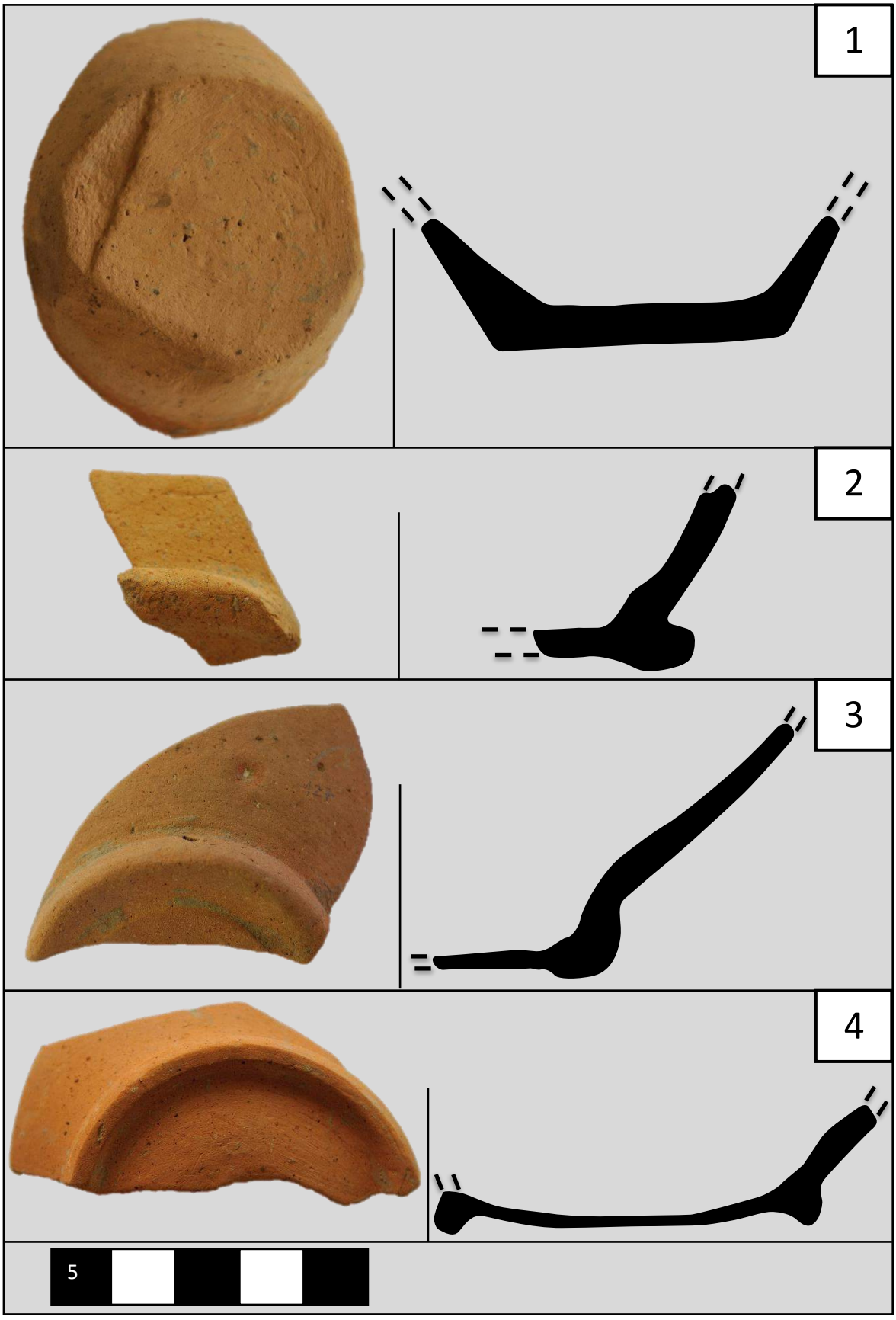

Skupina nepoznatih morfoloških specifičnosti

FOSK 6

1.) **Kat. br. 179**; **Kvadrat:** nepoznato; **Iskop:** nepoznato; **Tip:** dno posude; **Duljina:** 10.4 cm; **Širina:** 11 cm; **Debljina:** 6 mm; **Opis:** Ulomak dna s ravnom platformom iz kojih nastavlja blago konkavna stijenka trbuha. Dno leži na niskoj bikoničnoj nozi, a po sredini vanjske i unutrašnje površine ima bradavičasta ispupčenja. Vanjska površina je glatka sa tragovima crnog premaza; **Datacija:** 1. st.

2.) **Kat. br. 180**; **Kvadrat:** A-5; **Iskop:** II; **Tip:** dno posude; **Duljina:** 10.5 cm; **Širina:** 10.9 cm; **Debljina:** 7 mm; **Opis:** Ulomak dna s ravnom platformom koja leži na niskoj prstenastoj nozi. Vanjska površina glatka bez vidljivih premaza; **Datacija:** 1. st.

T. 61

Skupina nepoznatih morfoloških specifičnosti

FOSK 7

1.) **Kat. br. 181**; **Kvadrat:** IX-3; **Iskop:** III; **Tip:** dno posude; **Duljina:** 3.2 cm; **Širina:** 7.7 cm; **Debljina:** 5 mm; **Opis:** Ulomak dna s ravnom platformom i blago konkavnim trbuhom. Dno leži na visokim i zakošenim nogama prstenastog presjeka. Vanjska stijenka je hrapava bez vidljivog premaza; **Datacija:** 1. st.

2.) **Kat. br. 182**; **Kvadrat:** XI-5; **Iskop:** nepoznato; **Tip:** dno posude; **Duljina:** 3.1 cm; **Širina:** 5.5 cm; **Debljina:** 5-9 mm; **Opis:** Kružno dno sa visokom nogom i zakošenom stijenkom trbuha. Vanjska stijenka je hrapava bez vidljivog premaza; **Datacija:** 1. st.

FOSK 8

3.) **Kat. br. 183**; **Kvadrat:** C-9; **Iskop:** III; **Tip:** dno posude; **Duljina:** 2.7 cm; **Širina:** 4.7 cm; **Debljina:** 5 mm; **Opis:** Potpuno ravno dno sa zakošenim stijenkama trbuha. Vanjska stijenka blago hrapava; **Datacija:** 1. st.

FOSK 9

4.) **Kat. br. 184**; **Kvadrat:** VIII-3; **Iskop:** nepoznato; **Tip:** dno posude; **Duljina:** 2.6 cm; **Širina:** 4.6 cm; **Debljina:** 6 mm; **Opis:** Ulomak kružnog dna sa sivim premazom stijenke. **Datacija:** 1. st.

T. 62

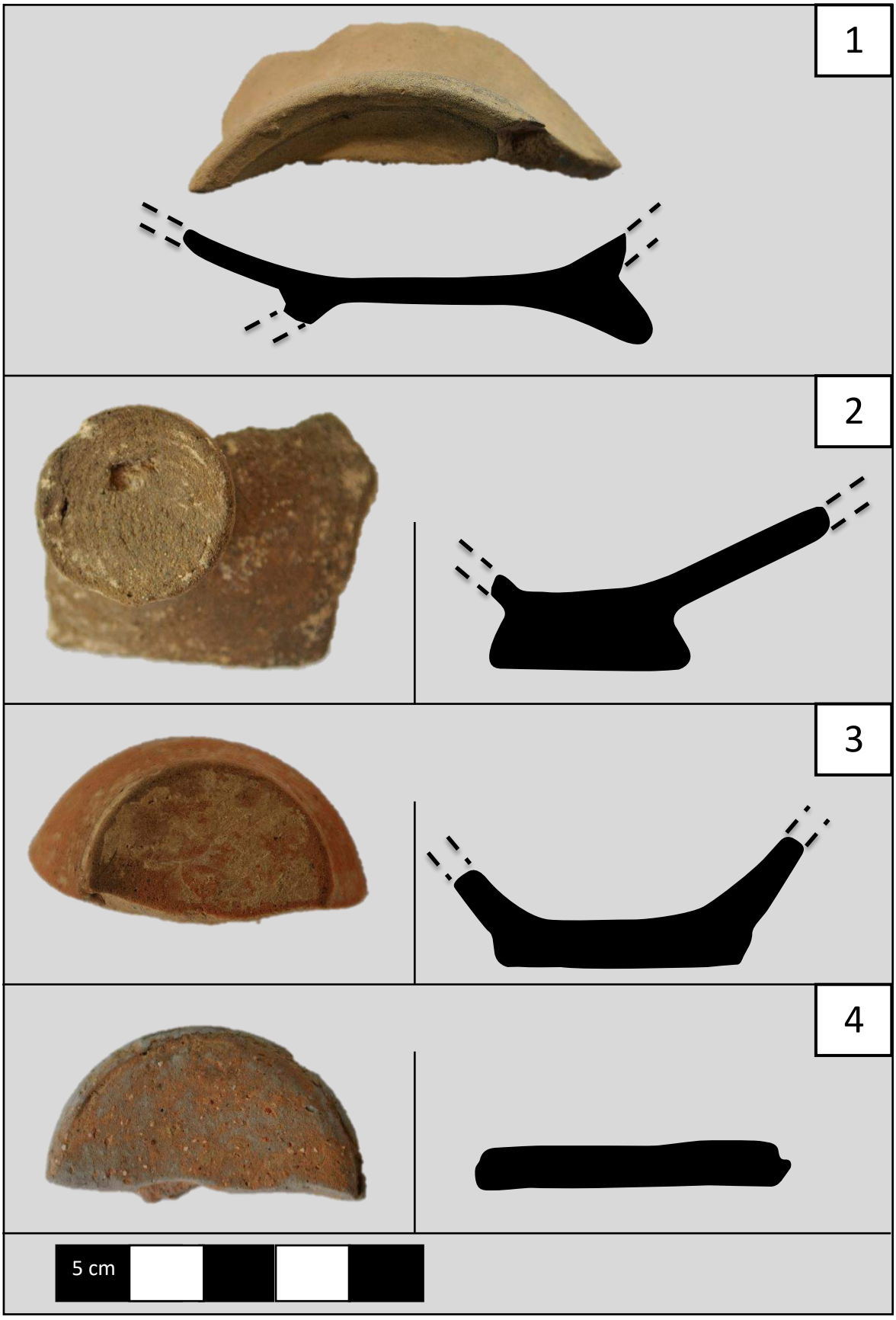

Skupina nepoznatih morfoloških specifičnosti

FOSK 1

1.) **Kat. br. 185**; **Kvadrat:** C-9; **Iskop:** III; **Tip:** ručka posude; **Duljina:** 1.9 cm; **Širina:** 5.9 cm; **Debljina:** 9.5 mm; **Opis:** Ulomak ravne trakaste ručke sa sivkastim premazom. Sačuvan i dio širokom korijena; **Datacija:** 1. st.

FOSK 5

2.) **Kat. br. 186**; **Kvadrat:** B-10; **Iskop:** III; **Tip:** ručka posude; **Duljina:** 1.5 cm; **Širina:** 4.7 cm; **Debljina:** 8 mm; **Opis:** Ulomak blago zaobljene ručke trakastog presjeka. Vanjska površina hrapava; **Datacija:** 1. st.

3.) **Kat. br. 187**; **Kvadrat:** B-9; **Iskop:** III; **Tip:** ručka posude; **Duljina:** 7.6 cm; **Širina:** 3.9 cm; **Debljina:** 14 mm; **Opis:** Ulomak koljenaste ručke ovalnog presjeka. Sačuvan i dio korijena ručke. Vanjska površina hrapava; **Datacija:** 1. st.

FOSK 6

4.) **Kat. br. 188**; **Kvadrat:** VI-1; **Iskop:** I; **Tip:** ručka posude; **Duljina:** 4.3 cm; **Širina:** 3.3 cm; **Debljina:** 20 mm; **Opis:** Kratka i blago zaobljena ručka ovalnog presjeka. Vanjska površina hrapava; **Datacija:** 1. st.

T. 63

Skupina nepoznatih morfoloških specifičnosti

FOSK 7

1.) **Kat. br. 189**; **Kvadrat:** B-9; **Iskop:** III; **Tip:** ručka posude; **Duljina:** 4.1 cm; **Širina:** 1.6 cm; **Debljina:** 14 mm; **Opis:** Ulomak blago zaobljene ručke kružnog presjeka. Vanjska stijenka gruba; **Datacija:** 1. st.

2.) **Kat. br. 190**; **Kvadrat:** VIII-3; **Iskop:** podna sonda; **Tip:** ručka posude; **Duljina:** 3 cm; **Širina:** 2.9 cm; **Debljina:** 7 mm; **Opis:** Ulomak ravne ručke trakastog presjeka. Vanjske stijenke hrapave bez vidljivog premaza; **Datacija:** 1. st.

T. 64

Zdjela OSK 1

FOSK 1

1.) **Kat. br. 191**; **Kvadrat:** VIII-1; **Iskop:** III; **Tip:** obod sa ručkom; **Duljina:** 4.6 cm; **Širina:** 7.8 cm; **Debljina:** 9 mm; **Opis:** Ulomak blago zakrivljenog i kratkog vrata zdjelice sa horizontalno izvučenim obodom trokutastog presjeka. Obod je blago nagnut prema dnu posude, a odmah ispod se smješta tzv. potkovičasti tip ručke. Vanjska stijenka je glatka sa slabo sačuvanim premazom bijele boje; **Datacija:** 1. st.

Zdjela OSK 2

FOSK 1

2.) **Kat. br. 192**; **Kvadrat:** VI-3; **Iskop:** VII; **Tip:** obod sa ručkom; **Duljina:** 5.3 cm; **Širina:** 11.2 cm; **Debljina:** 8 mm; **Opis:** Ulomak blago zaobljene stijenku trbuha sa zadebljanim obodom prema van i unutra, dok je vrh gotovo ravan. Ispod oboda se razvija zadebljani jezičasti tip ručke. Vanjska stijenka je glatka; **Datacija:** 1. st.

T. 65

Kuhinjsko posuđe
(Tabla 66-107)

Lonac KKL Ia

FKK 1

1.) **Kat. br. 193**; **Kvadrat:** D-5; **Iskop:** II; **Tip:** Obod lonca; **Duljina:** 4 cm; **Širina:** 6 cm; **Debljina:** 7 mm; **Opis:** Ulomak lonca s izvijenim i na vrhu zaobljenim obodom, naglašenim ramenom. Vidljiv prijelaz u trbuh posude. Vanjska stijenka ukrašena sitnim horizontalnim urezima; **Datacija:** 1. pol. 1. st.

Lonac KKL Ib

FKK 1

2.) **Kat. br. 194**; **Kvadrat:** nepoznato; **Iskop:** nepoznato; **Tip:** Obod lonca; **Duljina:** 3.5 cm; **Širina:** 3.9 cm; **Debljina:** 7 mm; **Opis:** Ulomak lonca s izvijenim i na vrhu zaobljenim obodom, naglašenim ramenom. Prijelaz u trbuh posude naglašen dubokom profilacijom. Vanjska stijenka ukrašena sitnim horizontalnim urezima; **Datacija:** 1. pol. 1. st.

3.) **Kat. br. 195**; **Kvadrat:** nepoznato; **Iskop:** nepoznato; **Tip: Obod lonca**; **Duljina:** 5 cm; **Širina:** 5.8 cm; **Debljina:** 6 mm; **Opis:** Ulomak lonca s izvijenim i na vrhu blago zaobljenim obodom. Vanjska stijenka ukrašena sitnim horizontalnim urezima; **Datacija:** 1. pol. 1. st.

Lonac KKL Ia

FKK 1

4.) **Kat. br. 196**; **Kvadrat:** C-11; **Iskop:** IV; **Tip:** Obod lonca; **Duljina:** 4.1 cm; **Širina:** 5.3 cm; **Debljina:** 7-9 mm; **Opis:** Ulomak lonca s izvijenim i na vrhu zaobljenim obodom. Vanjska stijenka ukrašena sitnim horizontalnim urezima**; Datacija:** 1. pol. 1. st.

T. 66

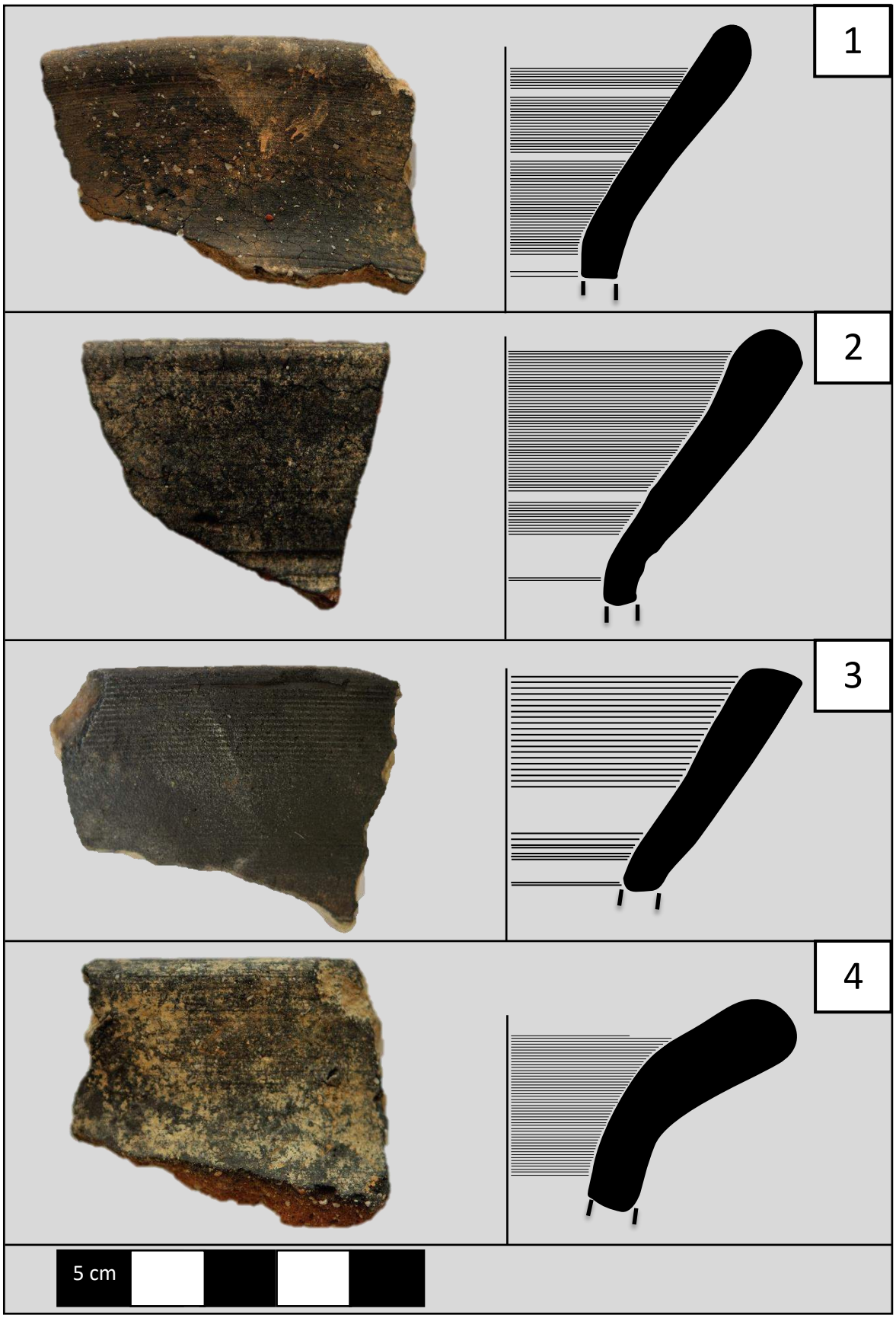

Lonac KKL Ia

FKK 1

1.) **Kat. br. 197**; **Kvadrat:** B-9; **Iskop:** II; **Tip:** Obod lonca; **Duljina:** 4.8 cm; **Širina:** 4.5 cm; **Debljina:** 9 mm; **Opis:** Ulomak lonca s izvijenim i na vrhu zaobljenim obodom, naglašenim ramenom. Prijelaz u trbuh posude naglašen sa dva niza profilacija različite dubine. Sačuvan dio trbušastog tijela; **Datacija:** 1. pol. 1. st.

2.) **Kat. br. 198**; **Kvadrat:** II-1; **Iskop:** nepoznato; **Tip:** Obod lonca; **Duljina:** 3.6 cm; **Širina:** 4.6 cm; **Debljina:** 7 mm; **Opis:** Ulomak lonca s izvijenim i na vrhu zaobljenim obodom, prijelaz u tijelo potpuno okomit; **Datacija:** 1. pol. 1. st.

3.) **Kat. br. 199**; **Kvadrat:** IX-3; **Iskop:** III; **Tip:** Obod lonca; **Duljina:** 6.2 cm; **Širina:** 5.2 cm; **Debljina:** 9 mm; **Opis:** Ulomak lonca s izvijenim i na vrhu zaobljenim obodom. Sačuvan dio blago konveksnog tijela; **Datacija:** 1. pol. 1. st.

T. 67

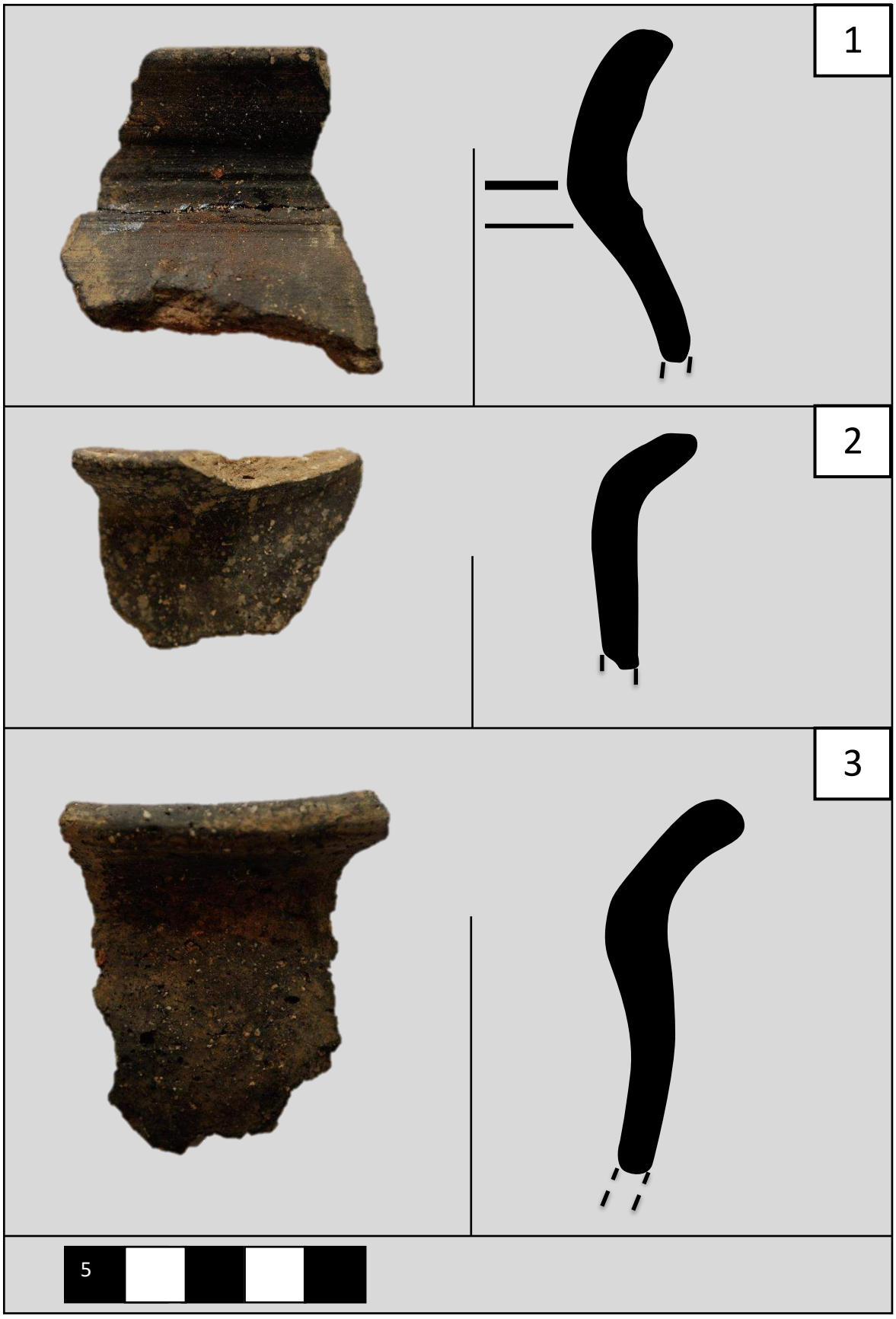

Lonac KKL Ia

FKK 1

1.) **Kat. br. 200**; **Kvadrat:** A-5; **Iskop:** II; **Tip:** Obod lonca; **Duljina:** 5.6 cm; **Širina:** 9.6 cm; **Debljina:** 7 mm; **Opis:** Ulomak ravnog dna sa oštrim prijelazom u okomitu stijenku trbuha; **Datacija:** 1. pol. 1. st.

FKK 20

2.) **Kat. br. 201**; **Kvadrat:** III-1; **Iskop:** III; **Tip:** Obod lonca; **Duljina:** 6.4 cm; **Širina:** 7.4 cm; **Debljina:** 4 mm; **Opis:** Ulomak lonca s visokim i na vrhu zaobljenim obodom. Tijelo ima trbušastu formu; **Datacija:** 1. pol. 1. st.

Lonac KKL Ib

FKK 20

3.) **Kat. br. 202**; **Kvadrat:** B-3; **Iskop:** Sonda; **Tip:** Obod lonca; **Duljina:** 3.3 cm; **Širina:** 3.5 cm; **Debljina:** 8 mm; **Opis:** Ulomak lonca s izvijenim i na vrhu zaobljenim obodom, naglašenim ramenom. Prijelaz u trbuh posude naglašen plitkom profilacijom; **Datacija:** 1. pol. 1. st.

T. 68

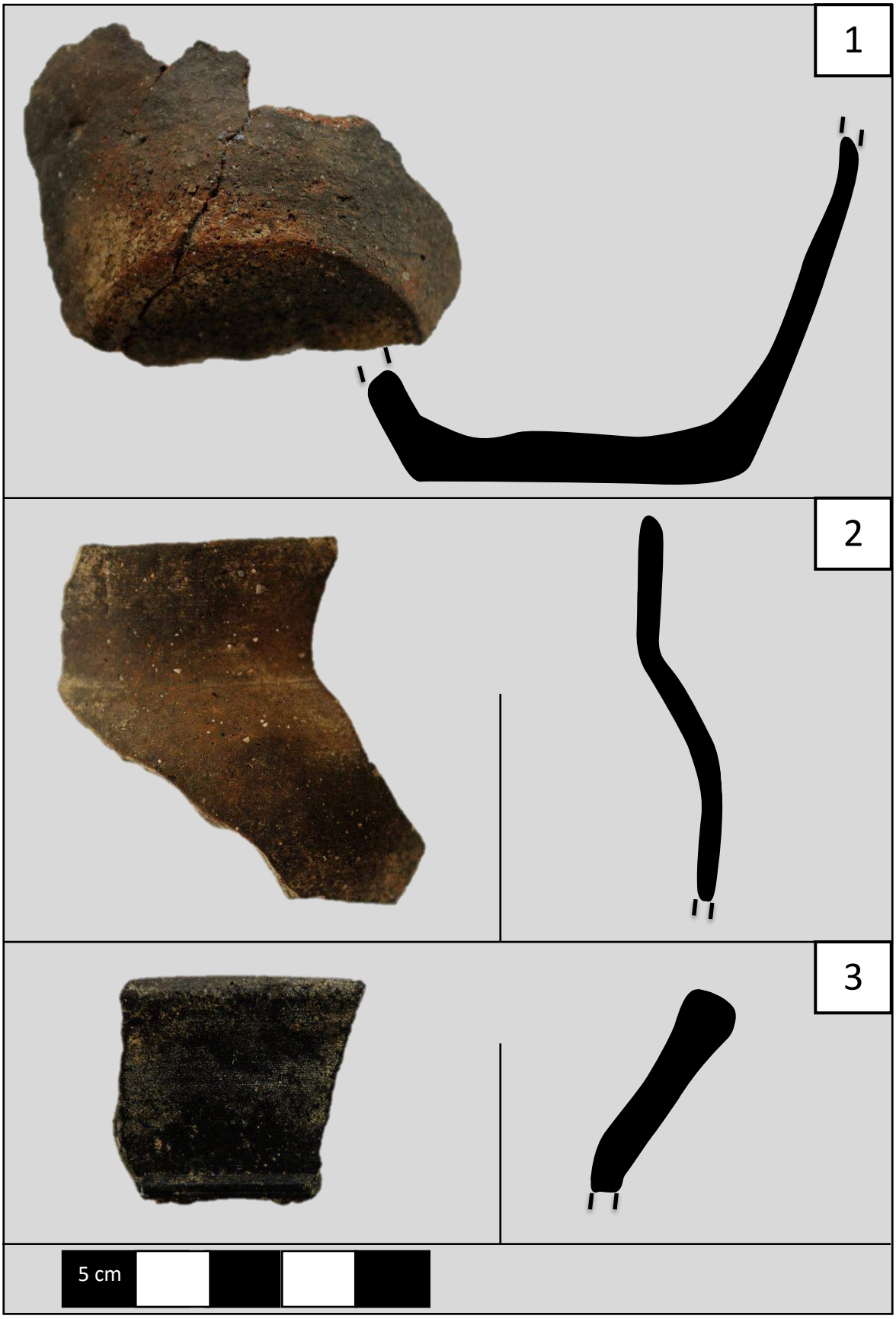

Lonac KKL Ib

FKK 20

1.) **Kat. br. 203**; **Kvadrat:** IX-2; **Iskop:** II; **Tip:** Obod lonca; **Duljina:** 4 cm; **Širina:** 4.1 cm; **Debljina:** 6 mm; **Opis:** Ulomak lonca s izvijenim i na vrhu zaobljenim obodom. Tijelo ima trbušastu formu; **Datacija:** 1. pol. 1. st.

2.) **Kat. br. 204**; **Kvadrat:** D-3; **Iskop:** III; **Tip:** Obod lonca; **Duljina:** 3.2 cm; **Širina:** 4.7 cm; **Debljina:** 6 mm; **Opis:** Ulomak lonca s izvijenim i na vrhu zaobljenim i blago zadebljanim obodom, naglašenim ramenom; **Datacija:** 1. pol. 1. st.

Lonac KKL Ia

FKK 20

3.) **Kat. br. 205**; **Kvadrat:** III-II-I-3; **Iskop:** Sonda; **Tip:** Obod lonca; **Duljina:** 3.8 cm; **Širina:** 4.9 cm; **Debljina:** 7 mm; **Opis:** Ulomak lonca s izvijenim i na vrhu zaobljenim obodom; **Datacija:** 1. pol. 1. st.

Lonac KKL Ib

FKK 20

4.) **Kat. br. 206**; **Kvadrat:** IX-3; **Iskop:** III; **Tip:** Obod lonca; **Duljina:** 6.6 cm; **Širina:** 4.9 cm; **Debljina:** 5-9 mm; **Opis:** Ulomak lonca s izvijenim i na vrhu zaobljenim obodom, naglašenim ramenom. Vidljiv oštar prijelaz u trbuh posude. Vanjska stijenka na prijelazu iz ramena u trbuh posude ukrašena sitnim horizontalnim urezima; **Datacija:** 1. pol. 1. st.

T. 69

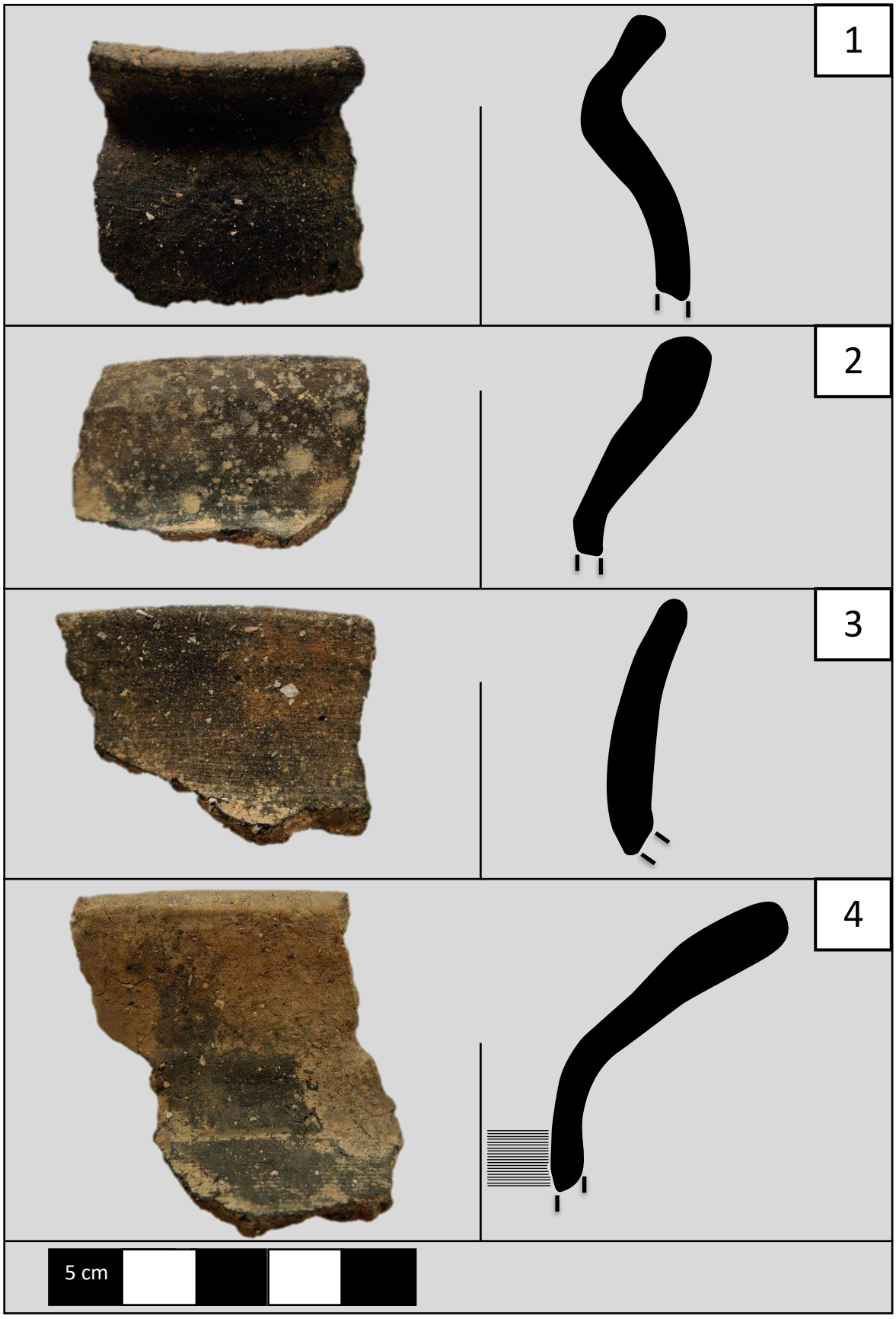

Lonac KKL Ia

FKK 20

1.) **Kat. br. 207**; **Kvadrat:** D-4; **Iskop:** III; **Tip:** Obod lonca; **Duljina:** 4.9 cm; **Širina:** 3.9 cm; **Debljina:** 8 mm; **Opis:** Ulomak lonca s horizontalno izvučenim i na vrhu zaobljenim obodom. Vidljiv prijelaz u blago konveksan trbuh posude; **Datacija:** 1. pol. 1. st.

2.) **Kat. br. 208**; **Kvadrat:** VII-2; **Iskop:** VI; **Tip:** Obod lonca; **Duljina:** 5.5 cm; **Širina:** 7.6 cm; **Debljina:** 12 mm; **Opis:** Ulomak gornjeg dijela lonca s izvijenim i na vrhu zaobljenim obodom. Vanjsku stijenku krase horizontalne i vertikalne kanelure, a unutrašnje samo one horizontalne. Stijenke su zbog njih dosta grube i neravne; **Datacija:** 1. pol. 1. st.

3.) **Kat. br. 209**; **Kvadrat:** IV-3; **Iskop:** Sonda; **Tip:** Trbuh lonca; **Duljina:** 5.8 cm; **Širina:** 7 cm; **Debljina:** 5-7 mm; **Opis:** Ulomak blago konveksnog trbuha posuda. Vanjske stijenke ukrašene nizom sitnih horizontalnih ureza sa nešto širim razmakom; **Datacija:** 1. pol. 1. st.

4.) **Kat. br. 210**; **Kvadrat:** B-8; **Iskop:** III; **Tip:** Trbuh lonca; **Duljina:** 3.1 cm; **Širina:** 4.5 cm; **Debljina:** 5-7 mm; **Opis:** Ulomak gotovo ravnog trbuha posude. Vanjske stijenke ukrađene nizom sitnih horizontalnih ureza; **Datacija:** 1. pol. 1. st.

T. 70

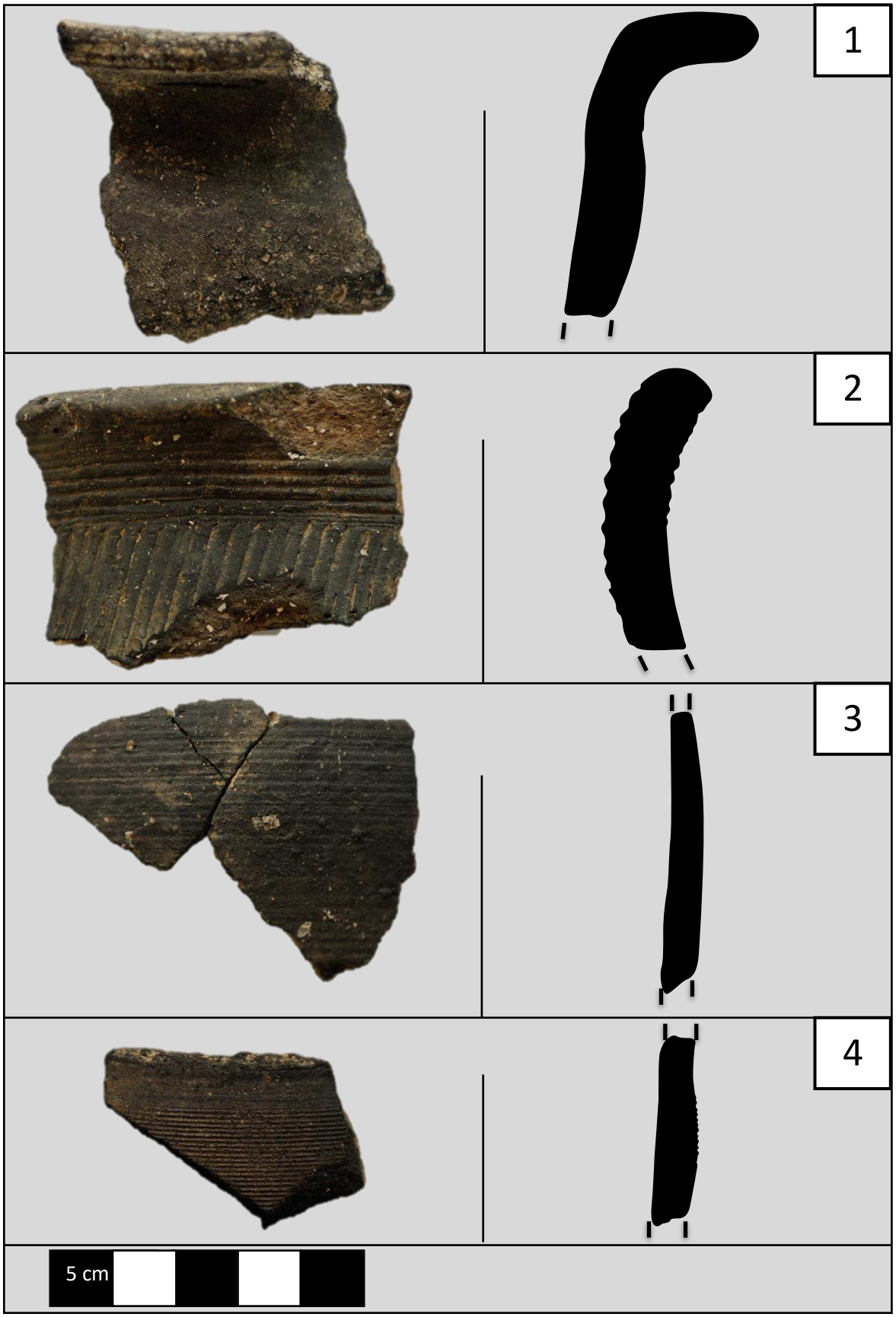

Lonac KKL Ib

FKK 18

1.) **Kat. br. 211**; **Kvadrat:** D-3; **Iskop:** II; **Tip:** Obod lonca; **Duljina:** 3.5 cm; **Širina:** 9.5 cm; **Debljina:** 7 mm; **Opis:** Ulomak lonca s visokim i na vrhu zaobljenim obodom. Prijelaz u rame naglašen plitkom profilacijom; **Datacija:** 1. pol. 1. st.

Lonac KKL Ia

FKK 18

2.) **Kat. br. 212**; **Kvadrat:** X-1; **Iskop:** II; **Tip:** Obod lonca; **Duljina:** 4.9 cm; **Širina:** 7.5 cm; **Debljina:** 9 mm; **Opis:** Ulomak lonca s izvijenim i na vrhu zaobljenim obodom. Vanjska stijenka ukrašena sitnim horizontalnim urezima; **Datacija:** 1. pol. 1. st.

3.) **Kat. br. 213**; **Kvadrat:** B-9; **Iskop:** IV; **Tip:** Obod lonca; **Duljina:** 4.7 cm; **Širina:** 7.5 cm; **Debljina:** 7 mm; **Opis:** Ulomak lonca s oštro izvijenim i na vrhu zaobljenim obodom. Posuda ima trbušastu formu tijela; **Datacija:** 1. pol. 1. st.

4.) **Kat. br. 214**; **Kvadrat:** D-5; **Iskop:** II; **Tip:** Obod lonca; **Duljina:** 4.4 cm; **Širina:** 6.4 cm; **Debljina:** 8 mm; **Opis:** Ulomak lonca s ošrto izvijenim i na vrhu zaobljenim obodom. Sačuvan dio prijelaza u trbušasto tijelo; **Datacija:** 1. pol. 1. st.

T. 71

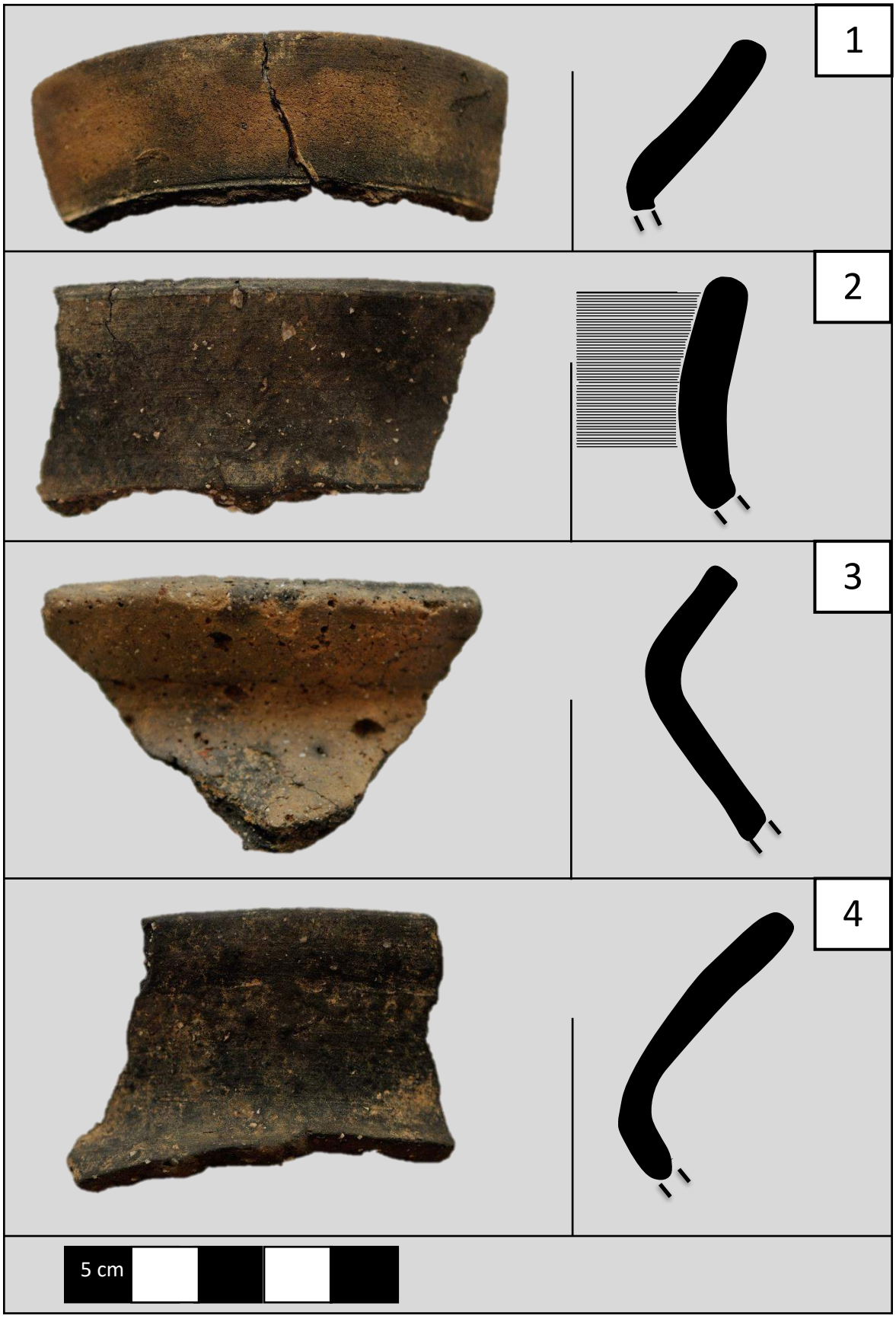

Lonac KKL Ia

FKK 18

1.) **Kat. br. 215**; **Kvadrat:** VIII-1; **Iskop:** III; **Tip:** Trbuh lonca; **Duljina:** 3.3 cm; **Širina:** 3.6 cm; **Debljina:** 10 mm; **Opis:** Ulomak ravnog trbuha sa češljastom dekoracijom - dubokih horizontalnih profilacija na vanjskoj stijenci; **Datacija:** 1. pol. 1. st.

2.) **Kat. br. 216**; **Kvadrat:** E-0; **Iskop:** II; **Tip:** Obod lonca; **Duljina:** 3.5 cm; **Širina:** 4.5 cm; **Debljina:** 8 mm; **Opis:** Ulomak lonca s horizontalno izvučenim i na vrhu zaobljenim obodom. Tijelo ima blago konveksnu formu. Na vanjskoj stijenci vidljiva metličasta dekoracija; **Datacija:** 1. pol. 1. st.

Lonac KKL Ib

FKK 21

3.) **Kat. br. 217**; **Kvadrat:** D-5; **Iskop:** II; **Tip:** Obod lonca; **Duljina:** 3.9 cm; **Širina:** 4.7 cm; **Debljina:** 7 mm; **Opis:** Ulomak lonca s visokim i na vrhu zaobljenim obodom. Prijelaz u rame naglašen plitkom profilacijom; **Datacija:** 1. pol. 1. st.

Lonac KKL Ia

FKK 21

4.) **Kat. br. 218**; **Kvadrat:** D-5; **Iskop:** II; **Tip:** Obod lonca; **Duljina:** 7.4 cm; **Širina:** 7 cm; **Debljina:** 7 mm; **Opis:** Ulomak lonca s visokim i na vrhu zaobljenim obodom. Oštar prijelaz u blago konveksno tijelo; **Datacija:** 1. pol. 1. st.

T. 72

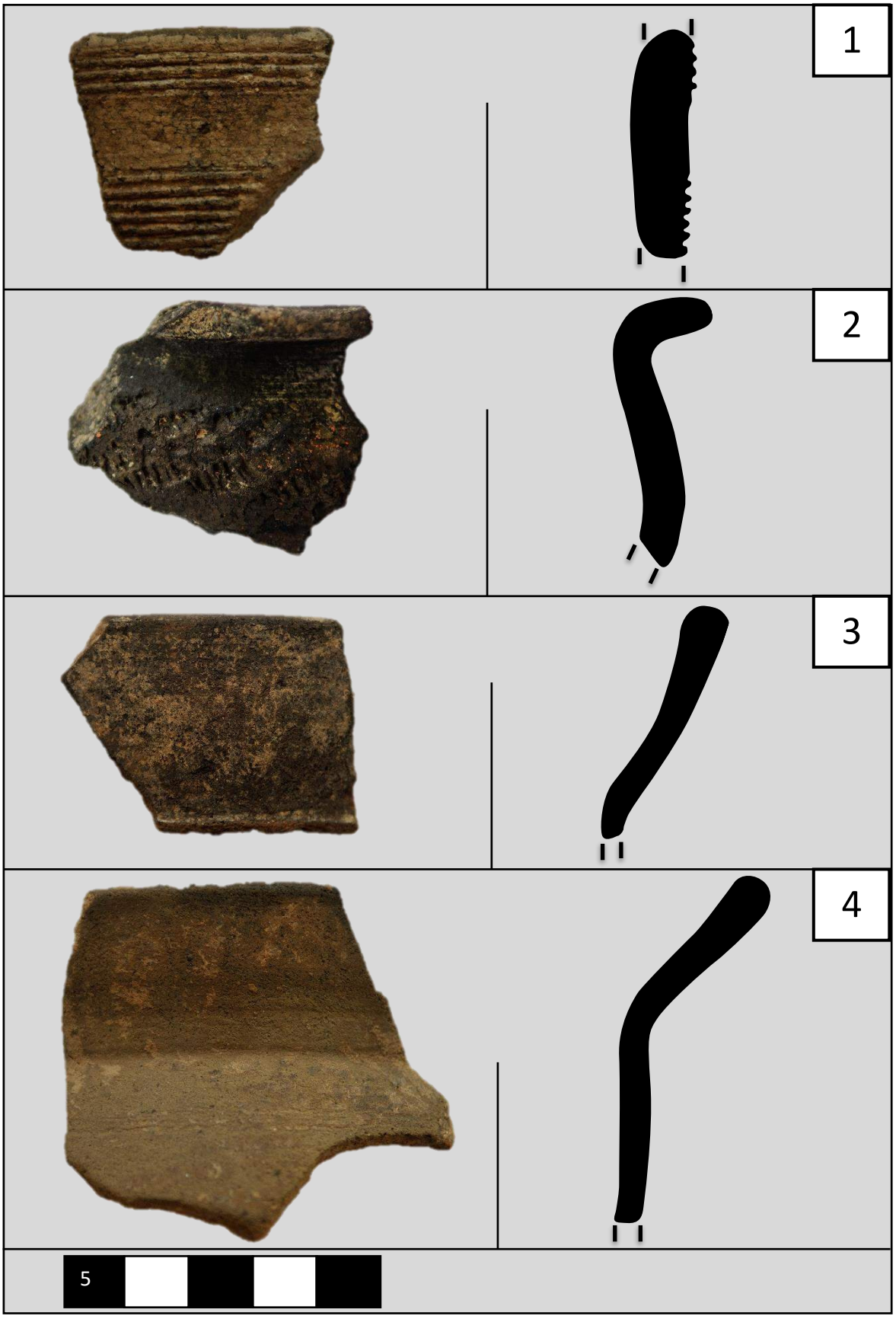

Lonac KKL Ia

FKK 21

1.) **Kat. br. 219**; **Kvadrat:** VI-3; **Iskop:** I; **Tip:** Obod lonca; **Duljina:** 2.4 cm; **Širina:** 5 cm; **Debljina:** 12 mm; **Opis:** Ulomak lonca sa horizontalno izvijenim obodom i profilacijama po sredini ravnog vrha i na prijelazu iz vrata u obod posude; **Datacija:** 1. pol. 1. st.

Lonac KKL Ib

FKK 7

2.) **Kat. br. 220**; **Kvadrat:** XI-2; **Iskop:** III; **Tip:** Obod lonca; **Duljina:** 4.2 cm; **Širina:** 6.6 cm; **Debljina:** 7 mm; **Opis:** Ulomak lonca s visokim i na vrhu zaobljenim obodom. Prijelaz u rame naglašen plitkom profilacijom; **Datacija:** 1. pol. 1. st.

Lonac KKL Ib

FKK 7

3.) **Kat. br. 221**; **Kvadrat:** C-4; **Iskop:** II; **Tip:** Obod lonca; **Duljina:** 5.3 cm; **Širina:** 6.1 cm; **Debljina:** 11 mm; **Opis:** Ulomak lonca s izvijenim i na vrhu zaobljenim obodom. Oštar prijelaz u blago konveksan trbuh posude; **Datacija:** 1. pol. 1. st.

T. 73

Lonac KKL Ia

FKK 7

1.) **Kat. br. 222**; **Kvadrat:** B-10; **Iskop:** III; **Tip:** Obod lonca; **Duljina:** 4.7 cm; **Širina:** 8.6 cm; **Debljina:** 7 mm; **Opis:** Ulomak lonca s ošrto izvijenim, visokim i na vrhu zaobljenim obodom. Sačuvan dio prijelaza u trbušasto tijelo; **Datacija:** 1. pol. 1. st.

2.) **Kat. br. 223**; **Kvadrat:** IV-3; **Iskop:** Sonda; **Tip:** Dno lonca; **Duljina:** 8.2 cm; **Širina:** 9.1 cm; **Debljina:** 9 mm; **Opis:** Ravno dno lonca sa sačuvnim oštrim prijelazom trbuh posude; **Datacija:** 1. pol. 1. st.

3.) **Kat. br. 224**; **Kvadrat:** A-6; **Iskop:** III; **Tip:** Dno lonca; **Duljina:** 5 cm; **Širina:** 5.4 cm; **Debljina:** 6 mm; **Opis:** Ravno dno lonca sa sačuvim prijelazom u zakošenu i ravnu stijenku trbuha; **Datacija:** 1. pol. 1. st.

T. 74

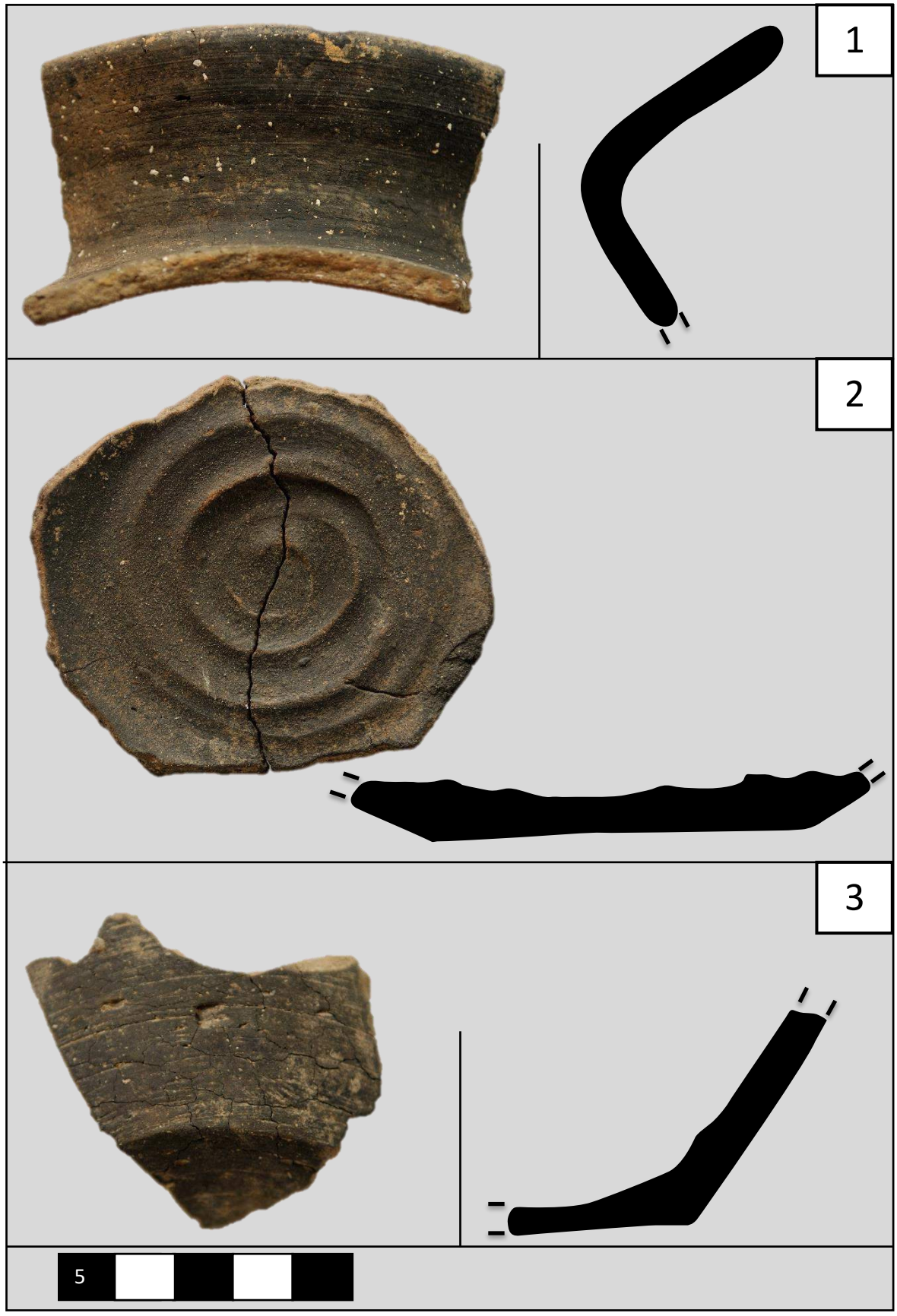

Lonac KKL Ia

FKK 22

1.) **Kat. br. 225**; **Kvadrat:** VIII-3; **Iskop:** II; **Tip:** Obod lonca; **Duljina:** 2.1 cm; **Širina:** 6 cm; **Debljina:** 7 mm; **Opis:** Ulomak lonca s visokim i na vrhu zaobljenim obodom; **Datacija:** 1. pol. 1. st.

2.) **Kat. br. 226**; **Kvadrat:** B-9; **Iskop:** IV; **Tip:** Obod lonca; **Duljina:** 6.6 cm; **Širina:** 9.8 cm; **Debljina:** 7 mm; **Opis:** Ulomak lonca s ošrto izvijenim, visokim i na vrhu zaobljenim obodom. Tijelo ima trbušastu formu; **Datacija:** 1. pol. 1. st.

Lonac KKL Ib

FKK 22

3.) **Kat. br. 227**; **Kvadrat:** IV-3; **Iskop:** Sonda; **Tip:** Obod lonca; **Duljina:** 3 cm; **Širina:** 5.5 cm; **Debljina:** 6 mm; **Opis:** Ulomak lonca s izvijenim, visokim i na vrhu zaobljenim obodom. Sačuvan prijelaz u naglašeno rame posude; **Datacija:** 1. pol. 1. st.

Lonac KKL Ia

FKK 2

4.) **Kat. br. 228**; **Kvadrat:** A-4; **Iskop:** III; **Tip:** Obod lonca; **Duljina:** 4.2 cm; **Širina:** 8 cm; **Debljina:** 7 mm; **Opis:** Ulomak lonca s ošrto izvijenim, visokim i na vrhu zaobljenim obodom. Tijelo ima trbušastu formu; **Datacija:** 1. pol. 1. st.

T. 75

Lonac KKL Ia

FKK 2

1.) **Kat. br. 229**; **Kvadrat:** B-10; **Iskop:** III; **Tip:** Obod lonca; **Duljina:** 4.5 cm; **Širina:** 5.4 cm; **Debljina:** 8 mm; **Opis:** Ulomak lonca s ošrto izvijenim, visokim i na vrhu zaobljenim obodom. Sačuvan prijelaz u trbušasto tijelo; **Datacija:** 1. pol. 1. st.

2.) **Kat. br. 230**; **Kvadrat:** Prostorija 2; **Iskop:** Nepoznato; **Tip:** Obod lonca; **Duljina:** 5.1 cm; **Širina:** 7.4 cm; **Debljina:** 4-7 mm; **Opis:** Ulomak lonca s ošrto izvijenim, visokim i na vrhu zaobljenim obodom. Tijelo ima blago konkavnu formu; **Datacija:** 1. pol. 1. st.

3.) **Kat. br. 231**; **Kvadrat:** C-11; **Iskop:** Nepoznato; **Tip:** Dno lonca; **Duljina:** 5.9 cm; **Širina:** 6.6 cm; **Debljina:** 8 mm; **Opis:** Ulomak ravnog dna sa oštrim prijelazom u zakošenu stijenku tijela; **Datacija:** 1. pol. 1. st.

T. 76

Lonac KKL Ib

FKK 13

1.) **Kat. br. 232**; **Kvadrat:** Nepoznato; **Iskop:** Nepoznato; **Tip:** Obod lonca; **Duljina:** 3.7 cm; **Širina:** 4.6 cm; **Debljina:** 6 mm; **Opis:** Ulomak lonca s izvijenim, visokim i na vrhu zaobljenim obodom. Sačuvan prijelaz u naglašeno rame posude; **Datacija:** 1. pol. 1. st.

2.) **Kat. br. 233**; **Kvadrat:** Nepoznato; **Iskop:** Nepoznato; **Tip:** Obod lonca; **Duljina:** 3.8 cm; **Širina:** 5.8 cm; **Debljina:** 6-8 mm; **Opis:** Ulomak lonca s ošrto izvijenim, visokim i na vrhu blago zadebljanim i zaobljenim obodom. Tijelo ima blago konkavnu formu; **Datacija:** 1. pol. 1. st.

3.) **Kat. br. 234**; **Kvadrat:** Nepoznato; **Iskop:** Nepoznato; **Tip:** Obod lonca; **Duljina:** 3.8 cm; **Širina:** 4 cm; **Debljina:** 6 mm; **Opis:** Ulomak lonca s ošrto izvijenim, visokim i na vrhu blago zadebljanim i zaobljenim obodom. Tijelo ima blago konkavnu formu; **Datacija:** 1. pol. 1. st.

Lonac KKL Ia

FKK 13

4.) **Kat. br. 235**; **Kvadrat:** C-10; **Iskop:** II; **Tip:** Dno lonca; **Duljina:** 4.1 cm; **Širina:** 6.6 cm; **Debljina:** 11 mm; **Opis:** Ulomak ravno dna sa oštrim prijelazom u zakošenu stijenku trbuha; **Datacija:** 1. pol. 1. st.

T. 77

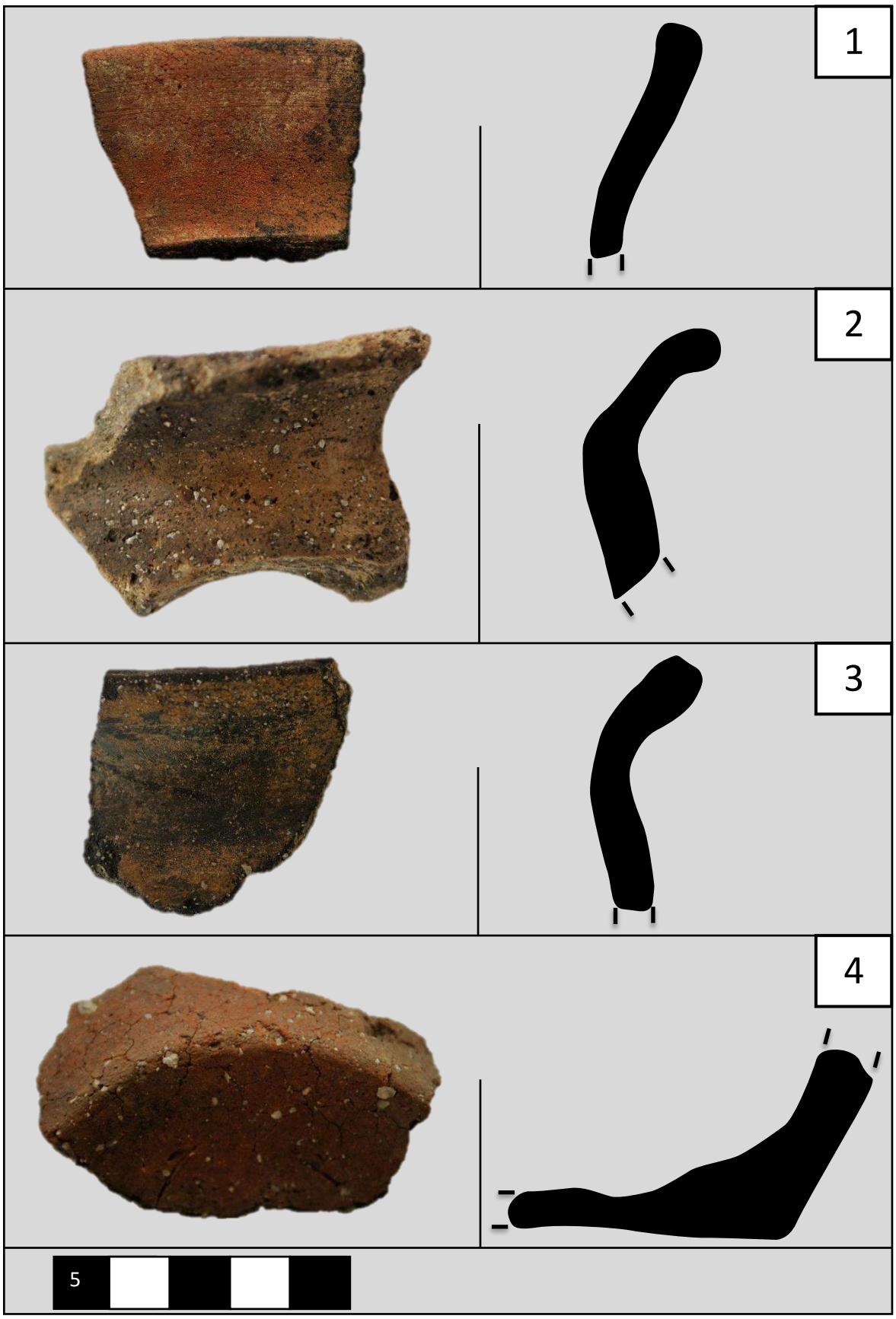

Lonac KKL Ia

FKK 19

1.) **Kat. br. 236**; **Kvadrat:** B-10; **Iskop:** III; **Tip:** Obod lonca; **Duljina:** 4.3 cm; **Širina:** 4.8 cm; **Debljina:** 9 mm; **Opis:** Ulomak lonca s ošrto izvijenim, visokim i na vrhu zaobljenim obodom. Tijelo ima trbušastu formu; **Datacija:** 1. pol. 1. st.

Lonac KKL Ia

FKK 19

2.) **Kat. br. 237**; **Kvadrat:** B-6; **Iskop:** III; **Tip:** Obod lonca; **Duljina:** 6 cm; **Širina:** 6.4 cm; **Debljina:** 8 mm; **Opis:** Ulomak lonca s ošrto izvijenim i na vrhu blago zaobljenim obodom. Tijelo ima trbušastu formu; **Datacija:** 1. pol. 1. st.

3.) **Kat. br. 238**; **Kvadrat:** C-10; **Iskop:** III; **Tip:** Obod lonca; **Duljina:** 6.3 cm; **Širina:** 5.8 cm; **Debljina:** 6 mm; **Opis:** Ulomak lonca s izvijenim, visokim i na vrhu zaobljenim obodom, naglašeno rame. Sačuvan prijelaz u trbušasto tijelo. Na vanjskoj stijenci trbuha vidljiv niz plitko urezanih horizontalnih linija; **Datacija:** 1. pol. 1. st.

T. 78

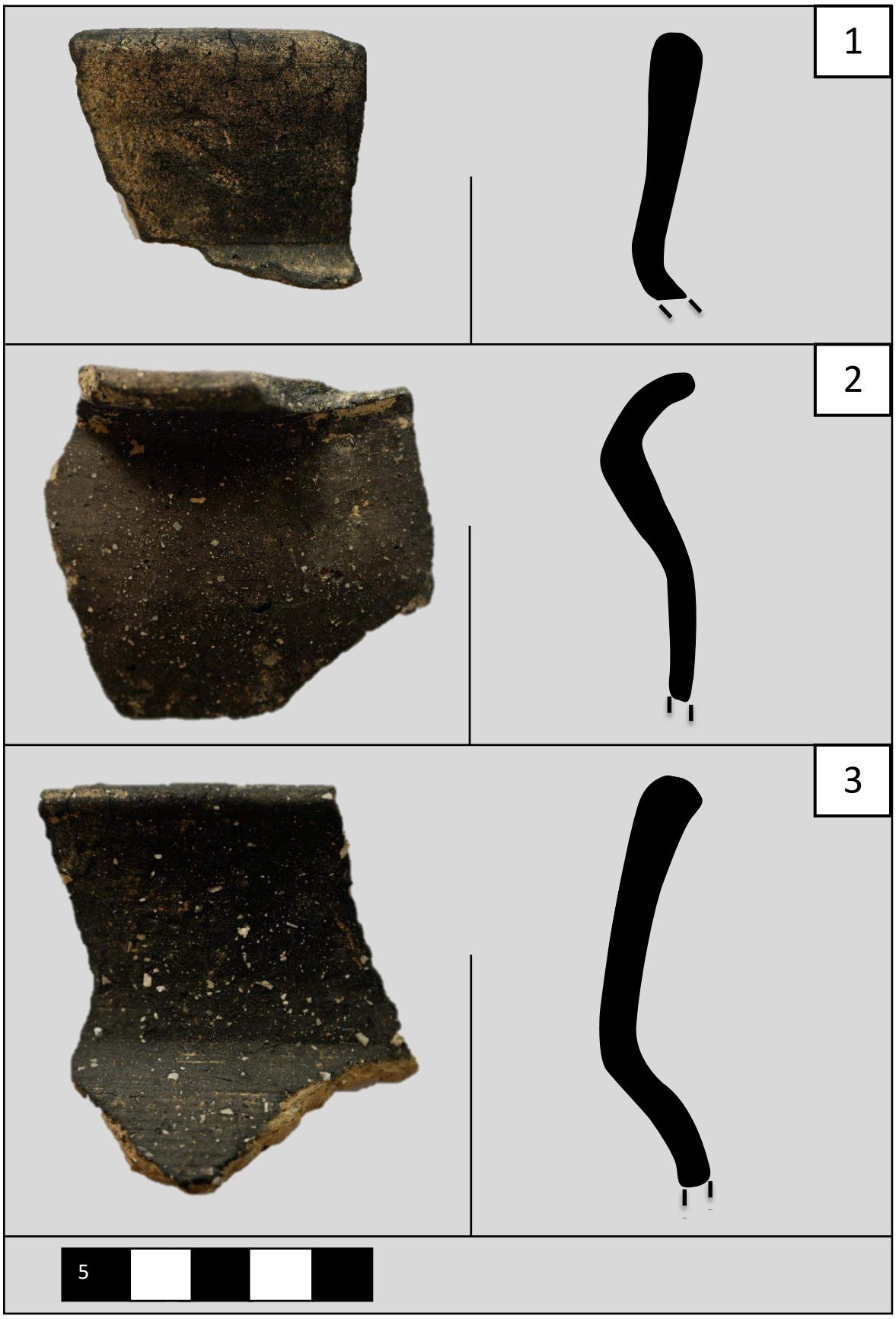

Lonac KKL Ia

FKK 19

1.) **Kat. br. 239**; **Kvadrat:** I-1; **Iskop:** Podnica; **Tip:** Dno lonca; **Duljina:** 8.5 cm; **Širina:** 10.3 cm; **Debljina:** 8 mm; **Opis:** Ulomak ravno dna sa sačuvanim prijelazom u zakošeno tijelo trbuha; **Datacija:** 1. pol. 1. st.

2.) **Kat. br. 240**; **Kvadrat:** IX-3; **Iskop:** III; **Tip:** Trbuh lonca; **Duljina:** 5.2 cm; **Širina:** 5.3 cm; **Debljina:** 7 mm; **Opis:** Ulomak blago konkavnog trbuha sa dvije duboke horizontalne profilacije na vanjskoj stijenci; **Datacija:** 1. pol. 1. st.

FKK 6

3.) **Kat. br. 241**; **Kvadrat:** X-3; **Iskop:** IV; **Tip:** Obod lonca; **Duljina:** 3.8 cm; **Širina:** 6.1 cm; **Debljina:** 4 mm; **Opis:** Ulomak horizontalno izvijenog oboda koji je prvi vrhu blago zaobljen. Oštar prijelaz u okomitu stijenku trbuha; **Datacija:** 1. pol. 1. st.

T. 79

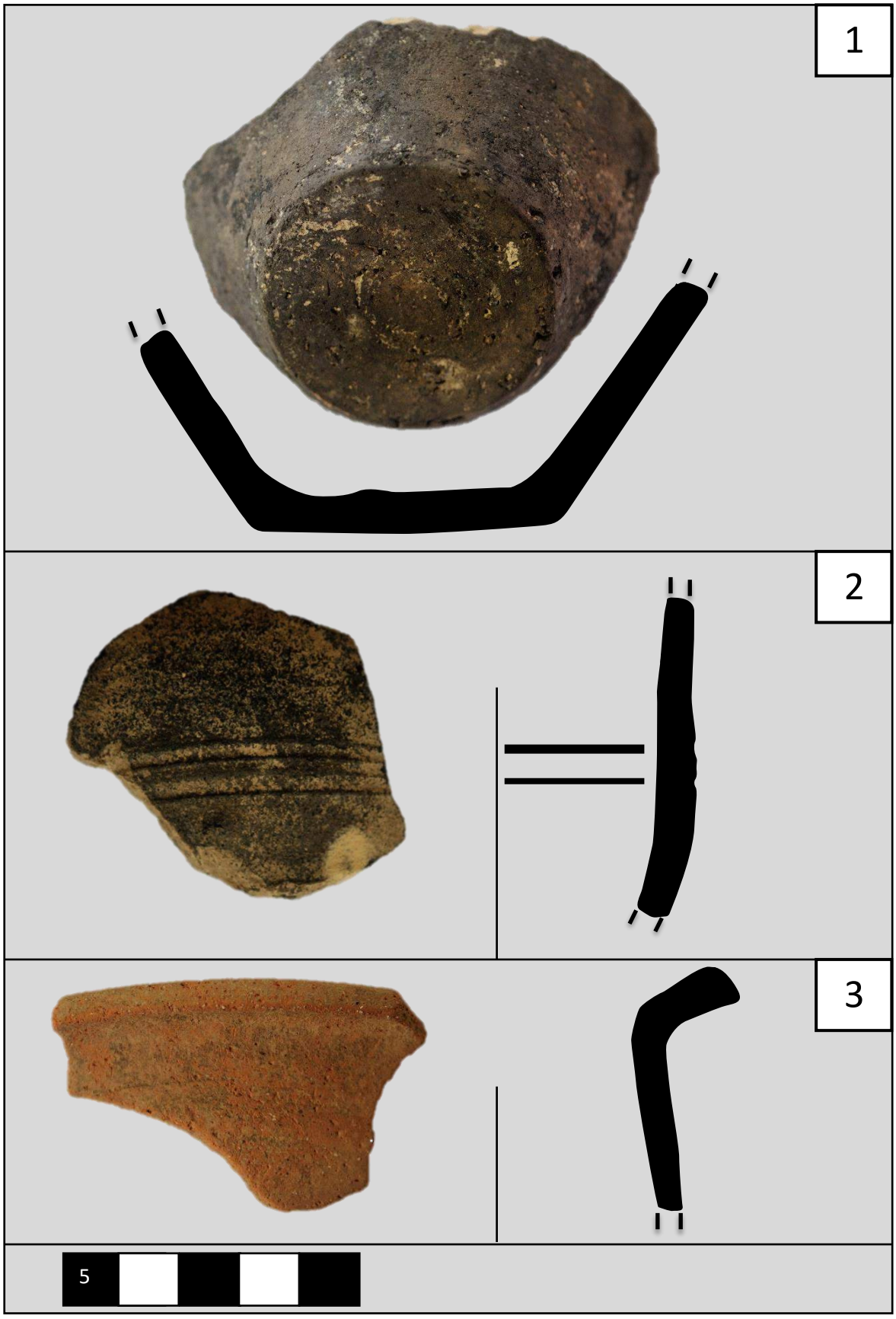

Lonac KKL Ib

FKK 6

1.) **Kat. br. 242**; **Kvadrat:** Nepoznato; **Iskop:** Nepoznato; **Tip:** Obod lonca; **Duljina:** 5.7 cm; **Širina:** 6.8 cm; **Debljina:** 5-7 mm; **Opis:** Ulomak lonca s ošrto izvijenim, visokim i na vrhu zaobljenim obodom, naglašeno rame. Sačuvan oštar prijelaz u trbuh posude; **Datacija:** 1. pol. 1. st.

Lonac KKL Ia

FKK 6

2.) **Kat. br. 243**; **Kvadrat:** A-4; **Iskop:** III; **Tip:** Dno lonca; **Duljina:** 4.1 cm; **Širina:** 5.5 cm; **Debljina:** 8 mm; **Opis:** Ulomak ravno dna sa plitkom nogom i sačuvanim oštrim prijelazom u zakošenu stijenku tijela; **Datacija:** 1. pol. 1. st.

Lonac KKL Ib

FKK 17

3.) **Kat. br. 244**; **Kvadrat:** II-1; **Iskop:** Nepoznato; **Tip:** Obod lonca; **Duljina:** 3.1 cm; **Širina:** 3.6 cm; **Debljina:** 8 mm; **Opis:** Ulomak lonca s ošrto izvijenim, visokim i na vrhu zaobljenim obodom; **Datacija:** 1. pol. 1. st.

4.) **Kat. br. 245**; **Kvadrat:** B-9; **Iskop:** III; **Tip:** Obod lonca; **Duljina:** 4 cm; **Širina:** 8.8 cm; **Debljina:** 6 mm; **Opis:** Ulomak lonca s ošrto izvijenim, visokim i na vrhu zaobljenim obodom, naglašeno rame. Sačuvan oštar prijelaz u trbuh posude; **Datacija:** 1. pol. 1. st.

T. 80

Lonac KKL Ia

FKK 17

1.) **Kat. br. 246**; **Kvadrat:** Nepoznato; **Iskop:** Nepoznato; **Tip:** Obod lonca; **Duljina:** 5.9 cm; **Širina:** 6.5 cm; **Debljina:** 6 mm; **Opis:** Ulomak lonca s horizontalno izvučenim i na vrhu blago zaobljenim obodom. Oštar prijelaz u okomito ili blago konveksno tijelo posude; **Datacija:** 1. pol. 1. st.

2.) **Kat. br. 247**; **Kvadrat:** C-8; **Iskop:** II; **Tip:** Trbuh lonca; **Duljina:** 5 cm; **Širina:** 3.1 cm; **Debljina:** 6 mm; **Opis:** Ulomak blago konveksnog trbuha sa nizom plitko urezanih horizontalnih linija na vanjskoj stijenci; **Datacija:** 1. pol. 1. st.

FKK 11

3.) **Kat. br. 248**; **Kvadrat:** X-3; **Iskop:** II; **Tip:** Obod lonca; **Duljina:** 3.1 cm; **Širina:** 2.8 cm; **Debljina:** 7 mm; **Opis:** Ulomak lonca s blago izvijenim i na vrhu zaobljenim obodom. Sačuvan prijelaz u trbuh posude; **Datacija:** 1. pol. 1. st.

4.) **Kat. br. 249**; **Kvadrat:** Prostorija IIIb; **Iskop:** Nepoznato; **Tip:** Obod lonca; **Duljina:** 3.3 cm; **Širina:** 6.7 cm; **Debljina:** 7 mm; **Opis:** Ulomak lonca s blago izvijenim i na vrhu zaobljenim obodom. Sačuvan oštar prijelaz u trbuh posude; **Datacija:** 1. pol. 1. st.

T. 81

Lonac KKL Ia

FKK 23

1.) **Kat. br. 250**; **Kvadrat:** X-2; **Iskop:** II; **Tip:** Obod lonca; **Duljina:** 3.4 cm; **Širina:** 4 cm; **Debljina:** 10 mm; **Opis:** Ulomak lonca s visokim okomitim obodom koji je pri vrhu zaobljen. Vanjska stijenka ukrašena sitnim horizontalnim urezima; **Datacija:** 1. pol. 1. st.

2.) **Kat. br. 251**; **Kvadrat:** D-5; **Iskop:** II; **Tip:** Obod lonca; **Duljina:** 7.9 cm; **Širina:** 6.7 cm; **Debljina:** 6 mm; **Opis:** Ulomak lonca s visokim i na vrhu zaobljenim obodom. Tijelo ima trbušastu formu; **Datacija:** 1. pol. 1. st.

3.) **Kat. br. 252**; **Kvadrat:** VI-1; **Iskop:** I; **Tip:** Obod lonca; **Duljina:** 2.1 cm; **Širina:** 3.9 cm; **Debljina:** 4-7 mm; **Opis:** Ulomak lonca s izvijenim i na vrhu blago zadebljanim, zaobljenim obodom, naglašenim ramenom. Sačuvan oštar prijelaz u trbuh posude; **Datacija:** 1. pol. 1. st.

4.) **Kat. br. 253**; **Kvadrat:** VI-3; **Iskop:** I; **Tip:** Obod lonca; **Duljina:** 7.1 cm; **Širina:** 11.2 cm; **Debljina:** 7 mm; **Opis:** Ulomak lonca s blago izvijenim, visokim i na vrhu zaobljenim obodom. Tijelo ima trbušastu formu; **Datacija:** 1. pol. 1. st.

T. 82

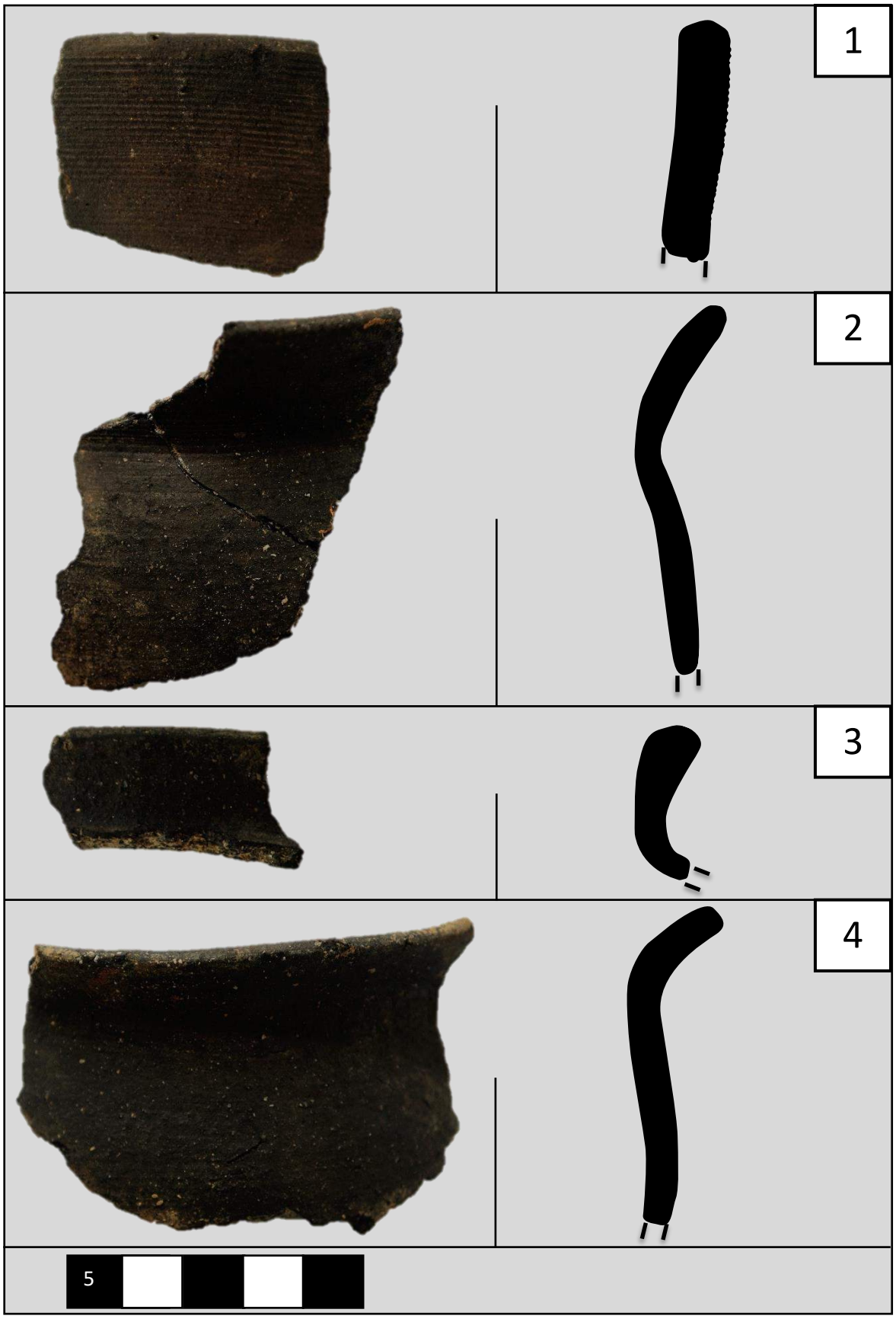

Lonac KKL Ia

FKK 16

1.) **Kat. br. 254**; **Kvadrat:** C-1; **Iskop: V**I; **Tip:** Obod lonca; **Duljina:** 6 cm; **Širina:** 6.5 cm; **Debljina:** 8 mm; **Opis:** Ulomak lonca s blago izvijenim, visokim i na vrhu zaobljenim obodom. Tijelo ima trbušastu formu; **Datacija:** 1. pol. 1. st.

2.) **Kat. br. 255**; **Kvadrat:** C-1; **Iskop: V**I; **Tip:** Obod lonca; **Duljina:** 4.7 cm; **Širina:** 8.9 cm; **Debljina:** 8 mm; **Opis:** Ulomak lonca s blago izvijenim, visokim i na vrhu zaobljenim obodom. Sačuvan oštar prijelaz u trbuh posude; **Datacija:** 1. pol. 1. st.

3.) **Kat. br. 256**; **Kvadrat:** IX-3; **Iskop:** III; **Tip:** Obod lonca; **Duljina:** 5 cm; **Širina:** 3.6 cm; **Debljina:** 8 mm; **Opis:** Ulomak lonca s blago izvijenim, visokim i na vrhu zaobljenim obodom, naglašeno rame. Tijelo ima okomitu i blago konkavnu formu; **Datacija:** 1. pol. 1. st.

4.) **Kat. br. 257**; **Kvadrat:** D-5; **Iskop:** II; **Tip:** Dno lonca; **Duljina:** 3.5 cm; **Širina:** 6.3 cm; **Debljina:** 5 mm; **Opis:** Ulomak platforme ravnog dna koja leži na plitko izvijenoj i prstenasto zadebljanoj nozi. Sačuvan prijelaz u okomitu stijenku trbuha; **Datacija:** 1. pol. 1. st.

T. 83

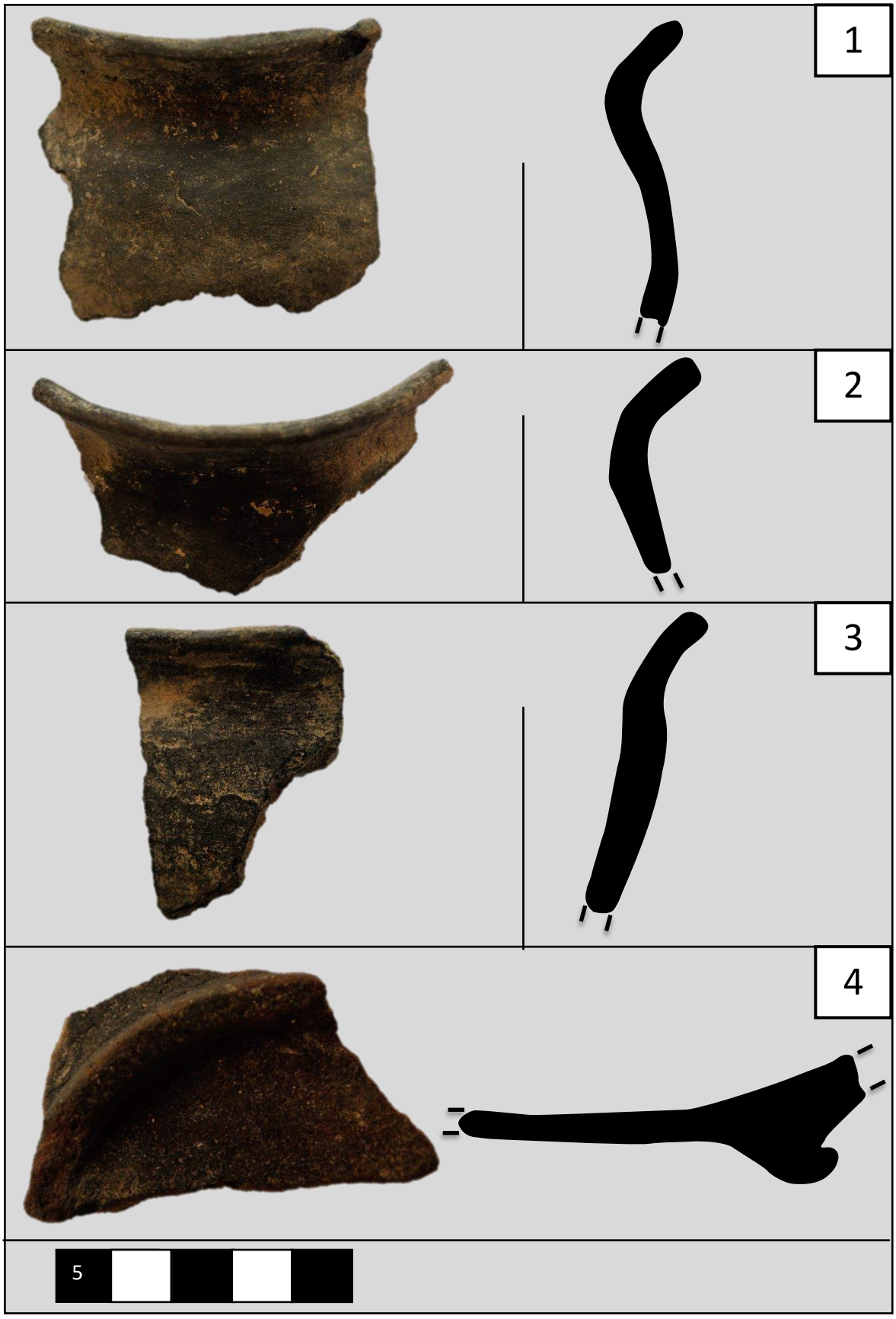

Lonac KKL Ia

FKK 15

1.) **Kat. br. 258**; **Kvadrat:** A-11; **Iskop:** II; **Tip:** Obod lonca; **Duljina:** 2.9 cm; **Širina:** 4.9 cm; **Debljina:** 4 mm; **Opis:** Ulomak lonca s izvijenim, visokim i na vrhu zaobljenim obodom, naglašeno rame; **Datacija:** 1. pol. 1. st.

2.) **Kat. br. 259**; **Kvadrat:** A-5; **Iskop:** III; **Tip:** Obod lonca; **Duljina:** 4 cm; **Širina:** 5.8 cm; **Debljina:** 7 mm; **Opis:** Ulomak lonca s horizontalno izvijenim, nepravilnim i na vrhu zaobljenim obodom. Oštar prijelaz u okomitu stijenku trbuha; **Datacija:** 1. pol. 1. st.

3.) **Kat. br. 260**; **Kvadrat:** B-6; **Iskop:** Nepoznato; **Tip:** Dno lonca; **Duljina:** 4 cm; **Širina:** 4.8 cm; **Debljina:** 7 mm; **Opis:** Ulomak ravnog dna sa sačuvanim zakošenim prijelazom u stijenku trbuha; **Datacija:** 1. pol. 1. st.

FKK 8

4.) **Kat. br. 261**; **Kvadrat:** Nepoznato; **Iskop:** Nepoznato; **Tip:** Obod lonca; **Duljina:** 5.8 cm; **Širina:** 9.9 cm; **Debljina:** 7 mm; **Opis:** Ulomak lonca s oštro izvijenim i na vrhu zaobljenim obodom. Tijelo ima trbušastu formu; **Datacija:** 1. pol. 1. st.

T. 84

Lonac KKL Ia

FKK 8

1.) **Kat. br. 262**; **Kvadrat:** VIII-3; **Iskop:** Čišćenje; **Tip:** Obod lonca; **Duljina:** 4.1 cm; **Širina:** 5.8 cm; **Debljina:** 6 mm; **Opis:** Ulomak lonca s horizontalno izvijenim i na vrhu zaobljenim obodom, naglašeno rame. Oštar prijelaz u blago konkavnu stijenku trbuha; **Datacija:** 1. pol. 1. st.

Lonac KKL II

FKK 9

2.) **Kat. br. 263**; **Kvadrat:** Nepoznato; **Iskop:** Nepoznato; **Tip:** Obod lonca; **Duljina:** 2.4 cm; **Širina:** 6.7 cm; **Debljina:** 3-6 mm; **Opis:** Ulomak gornjeg dijela lonca s proširenim i oblo-trokutasto profiliranim obodom, kratkim konkavno profiliranim vratom i široko razvijenim ramenom; **Datacija:** 1. pol. 1. st.

3.) **Kat. br. 264**; **Kvadrat:** XI-5; **Iskop:** Rov; **Tip:** Obod lonca; **Duljina:** 2.6 cm; **Širina:** 3.8 cm; **Debljina:** 6 mm; **Opis:** Ulomak gornjeg dijela lonca s proširenim i oblo-trokutasto profiliranim obodom, kratkim konkavno profiliranim vratom i široko razvijenim ramenom; **Datacija:** 1. pol. 1. st.

4.) **Kat. br. 265**; **Kvadrat:** B-9; **Iskop:** III; **Tip:** Obod lonca; **Duljina:** 2.9 cm; **Širina:** 3.6 cm; **Debljina:** 7 mm; **Opis:** Ulomak gornjeg dijela lonca s proširenim i oblo-trokutasto profiliranim obodom i kratkim konkavno profiliranim vratom; **Datacija:** 1. pol. 1. st.

T. 85

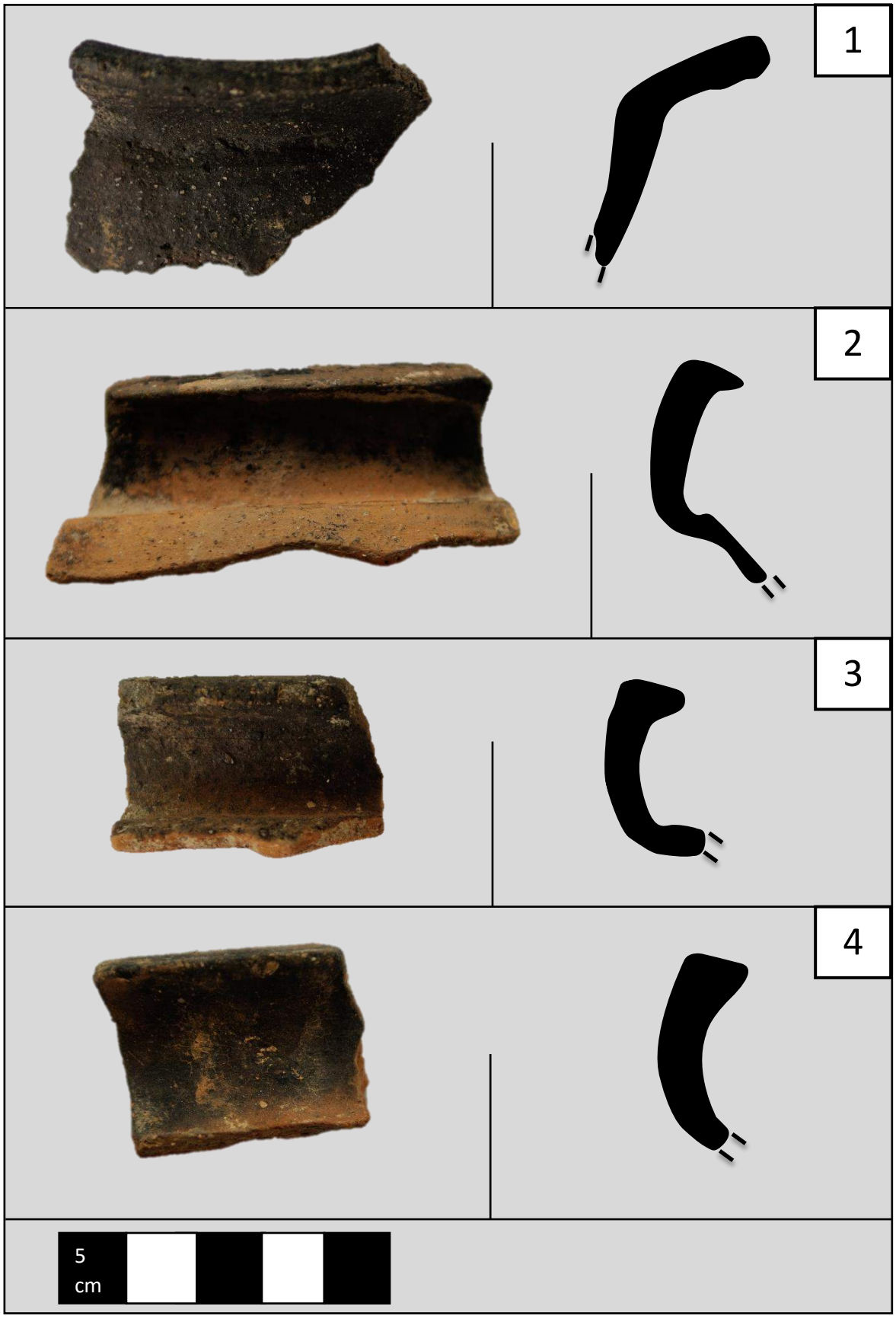

Lonac KKL II

FKK 9

1.) **Kat. br. 266**; **Kvadrat:** Nepoznato; **Iskop:** Nepoznato; **Tip:** Obod lonca; **Duljina:** 4.5 cm; **Širina:** 7 cm; **Debljina:** 7 mm; **Opis:** Ulomak gornjeg dijela trbušastog lonca sa stepeničasto naglašenim prijelazom u kratak konkavan vrat koji završava izvijenim nenaglašenim obodom. Na ramenu se nalaze dva niza koncentrično urezanih horizontalnih linija; **Datacija:** 1. pol. 1. st.

FKK 21

2.) **Kat. br. 267**; **Kvadrat:** VI-1; **Iskop:** III; **Tip:** Obod lonca; **Duljina:** 2.8 cm; **Širina:** 5.5 cm; **Debljina:** 6 mm; **Opis:** Ulomak gornjeg dijela lonca s proširenim i oblo-trokutasto profiliranim obodom i kratkim konkavno profiliranim vratom; **Datacija:** 1. pol. 1. st.

FKK 20

3.) **Kat. br. 268**; **Kvadrat:** II-1; **Iskop:** Nepoznato; **Tip:** Obod lonca; **Duljina:** 5.4 cm; **Širina:** 7.1 cm; **Debljina:** 7 mm; **Opis:** Ulomak gornjeg dijela lonca s proširenim i oblo-trokutasto profiliranim obodom, kratkim konkavno profiliranim vratom i široko razvijenim ramenom. Pri vrhu trbuha pojavljuje se niz horizontalno urezanih linija; **Datacija:** 1. pol. 1. st.

4.) **Kat. br. 269**; **Kvadrat:** II-1; **Iskop:** Nepoznato; **Tip:** Obod lonca; **Duljina:** 4.1 cm; **Širina:** 3.8 cm; **Debljina:** 7 mm; **Opis:** Ulomak gornjeg dijela lonca s proširenim i oblo-trokutasto profiliranim obodom, kratkim konkavno profiliranim vratom i široko razvijenim ramenom. Na ramenu se pojavljuje niz horizontalno urezanih linija; **Datacija:** 1. pol. 1. st.

T. 86

Lonac KKL II

FKK 15

1.) **Kat. br. 270**; **Kvadrat:** B-3; **Iskop:** Sonda; **Tip:** Obod lonca; **Duljina:** 2.8 cm; **Širina:** 4.3 cm; **Debljina:** 4 mm; **Opis:** Ulomak gornjeg dijela trbušastog lonca sa stepeničasto naglašenim prijelazom u kratak konkavan vrat koji završava izvijenim nenaglašenim obodom. Na vratu i ramenu se nalaze dva niza koncentrično urezanih horizontalnih linija;**Datacija:** 1. pol. 1. st.

2.) **Kat. br. 271**; **Kvadrat:** Nepoznato; **Iskop:** Nepoznato; **Tip:** Obod lonca; **Duljina:** 4 cm; **Širina:** 7.2 cm; **Debljina:** 6 mm; **Opis:** Ulomak gornjeg dijela trbušastog lonca sa naglašenim prijelazom u kratak konkavan vrat koji završava oblo-trokutasto profiliranim obodom; **Datacija:** 1. pol. 1. st.

FKK 19

3.) **Kat. br. 272**; **Kvadrat:** I-2; **Iskop:** Nepoznato; **Tip:** Obod lonca; **Duljina:** 5.9 cm; **Širina:** 7.9 cm; **Debljina:** 6 mm; **Opis:** Ulomak gornjeg dijela lonca s oblo-trokutasto profiliranim obodom, kratkim konkavno profiliranim vratom i oštro naglašenim ramenom. Tijelo ima trbušastu formu; **Datacija:** 1. pol. 1. st.

4.) **Kat. br. 273**; **Kvadrat:** D-5; **Iskop:** II; **Tip:** Obod lonca; **Duljina:** 4.4 cm; **Širina:** 8.6 cm; **Debljina:** 5 mm; **Opis:** Ulomak gornjeg dijela trbušastog lonca sa stepeničasto naglašenim prijelazom u kratak konkavan vrat koji završava izvijenim obodom bifidne profilacije. Na vratu i ramenu se nalaze dva niza koncentrično urezanih horizontalnih linija; **Datacija:** 1. pol. 1. st.

T. 87

Lonac KKL II

FKK 2

1.) **Kat. br. 274**; **Kvadrat:** A-11; **Iskop:** II; **Tip:** Obod lonca; **Duljina:** 3.4 cm; **Širina:** 5.4 cm; **Debljina:** 8 mm; **Opis:** Ulomak gornjeg dijela lonca s nenaglašenim obodom i kratkim konkavno profiliranim vratom; **Datacija:** 1. pol. 1. st.

FKK 18

2.) **Kat. br. 275**; **Kvadrat:** X-2; **Iskop:** II; **Tip:** Obod lonca; **Duljina:** 4 cm; **Širina:** 7.4 cm; **Debljina:** 7 mm; **Opis:** Ulomak gornjeg dijela lonca s proširenim i oblo-trokutasto profiliranim obodom i kratkim konkavno profiliranim vratom. Vidljiv prijelaz u konkavno tijelo posude; **Datacija:** 1. pol. 1. st.

FKK 22

3.) **Kat. br. 276**; **Kvadrat:** C-9; **Iskop:** III; **Tip:** Obod lonca; **Duljina:** 1.9 cm; **Širina:** 3.6 cm; **Debljina:** 6 mm; **Opis:** Ulomak gornjeg dijela lonca s proširenim i oblo-trokutasto profiliranim obodom i kratkim konkavno profiliranim vratom; **Datacija:** 1. pol. 1. st.

Lonac KKL III

FKK 9

1.) **Kat. br. 277**; **Kvadrat:** C-10; **Iskop:** IV; **Tip:** Obod lonca; **Duljina:** 5.7 cm; **Širina:** 9.7 cm; **Debljina:** 3.5 mm; **Opis:** Ulomak gornjeg dijela lonca s horizontalno izvučenim obodom oblo-trokutastog presjeka izvijenog pri vrhu. Kratak i zadevljan vrat sa prijelazom u blago konkavno tijelo posude; **Datacija:** 1. st.

T. 88

Lonac KKL III

FKK 11

1.) **Kat. br. 278**; **Kvadrat:** X-2; **Iskop:** II; **Tip:** Obod lonca; **Duljina:** 2 cm; **Širina:** 3.4 cm; **Debljina:** 5 mm; **Opis:** Ulomak gornjeg dijela lonca s horizontalno izvučenim obodom oblo-trokutastog presjeka. Oštri prijelaz u okomito tijelo; **Datacija:** 1. st.

FKK 16

2.) **Kat. br. 279**; **Kvadrat:** C-9; **Iskop:** III; **Tip:** Obod lonca; **Duljina:** 2.7 cm; **Širina:** 3.3 cm; **Debljina:** 7 mm; **Opis:** Ulomak gornjeg dijela lonca s horizontalno izvučenim obodom oblo-trokutastog presjeka. Oštri prijelaz u blago konkavno tijelo; **Datacija:** 1. st.

FKK 18

3.) **Kat. br. 280**; **Kvadrat:** I-0; **Iskop:** Nepoznato; **Tip:** Obod lonca; **Duljina:** 3.1 cm; **Širina:** 11.4 cm; **Debljina:** 9 mm; **Opis:** Ulomak gornjeg dijela lonca s horizontalno izvučenim obodom oblo-trokutastog presjeka. Na gornjoj ravnoj površini sačuvan niz koncentričnih kružnica-plitkih profilacija. Oštri prijelaz u okomito ili blago konkavno tijelo; **Datacija:** 1. st.

FKK 20

4.) **Kat. br. 281**; **Kvadrat:** B-9; **Iskop:** III; **Tip:** Obod lonca; **Duljina:** 3.2 cm; **Širina:** 7.9 cm; **Debljina:** 5 mm; **Opis:** Ulomak gornjeg dijela lonca s horizontalno izvijenim obodom oblo-trokutastog presjeka. Kratak konkavni vrat sa prijelazom u trbušasto tijelo; **Datacija:** 1. st.

Lonac KKL IV

FKK 1

5.) **Kat. br. 282**; **Kvadrat:** B-10; **Iskop:** Nepoznato; **Tip:** Obod lonca; **Duljina:** 2.4 cm; **Širina:** 3.4 cm; **Debljina:** 9 mm; **Opis:** Ulomak gornjeg dijela lonca s kratkim zaobljenim vratom i izvijenim obodom prstenasto zadebljanog presjeka. Vidljiv ostatak tijela konkavne profilacije; **Datacija:** 1. st.

T. 89

Lonac KKL IV

FKK 1

1.) **Kat. br. 283**; **Kvadrat:** C-4; **Iskop:** Sonda; **Tip:** Obod lonca; **Duljina:** 3.8 cm; **Širina:** 6.3 cm; **Debljina:** 7 mm; **Opis:** Ulomak gornjeg dijela lonca s kratkim zaobljenim vratom i izvijenim obodom prstenasto zadebljanog presjeka. Tijelo ima trbušastu formu sa nizom horizontalnih valovitih linija; **Datacija:** 1. st.

FKK 6

2.) **Kat. br. 284**; **Kvadrat:** Sonda III; **Iskop:** III; **Tip:** Obod lonca; **Duljina:** 2.6 cm; **Širina:** 4.5 cm; **Debljina:** 6 mm; **Opis:** Ulomak gornjeg dijela lonca s kratkim zaobljenim vratom i izvijenim obodom prstenasto zadebljanog presjeka. Vidljiv ostatak tijela konkavne profilacije; **Datacija:** 1. st.

FKK 18

3.) **Kat. br. 285**; **Kvadrat:** VIII-2; **Iskop:** IV; **Tip:** Obod lonca; **Duljina:** 2.6 cm; **Širina:** 6.1 cm; **Debljina:** 6-9 mm; **Opis:** Ulomak gornjeg dijela lonca s kratkim zaobljenim vratom i izvijenim obodom prstenasto zadebljanog presjeka. Vidljiv ostatak tijela konkavne profilacije; **Datacija:** 1. st.

FKK 22

4.) **Kat. br. 286**; **Kvadrat:** IV-3; **Iskop:** Sonda; **Tip:** Obod lonca; **Duljina:** 3.1 cm; **Širina:** 4.8 cm; **Debljina:** 7 mm; **Opis:** Ulomak gornjeg dijela lonca s kratkim zaobljenim vratom i izvijenim obodom prstenasto zadebljanog presjeka. Oštri prijelaz u tijelo konkavne profilacije; **Datacija:** 1. st.

T. 90

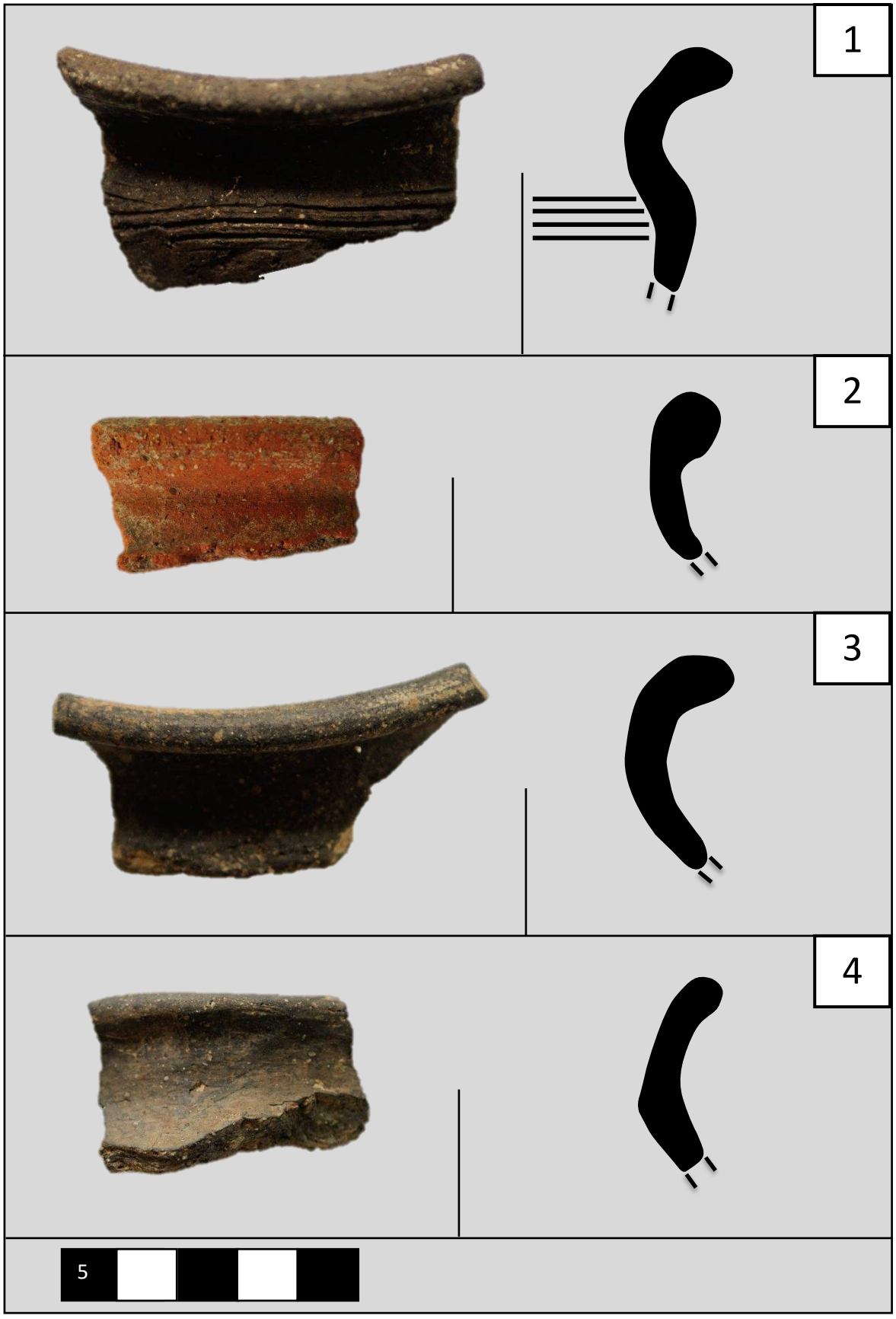

Lonac KKL V

FKK 1

1.) **Kat. br. 287**; **Kvadrat:** C-8; **Iskop:** II; **Tip:** Obod lonca; **Duljina:** 3 cm; **Širina:** 8.2 cm; **Debljina:** 3 mm; **Opis:** Ulomak gornjeg dijela lonca sa horizontalno izvučenim obodom pravokutnog presjeka. Oštar prijelaz u okomito tijelo trbuha; **Datacija:** 1. st.

2.) **Kat. br. 288**; **Kvadrat:** D-3; **Iskop:** II; **Tip:** Obod lonca; **Duljina:** 6.9 cm; **Širina:** 9.9 cm; **Debljina:** 8 mm; **Opis:** Ulomak gornjeg dijela lonca sa horizontalno izvučenim obodom pravokutnog presjeka koji je pri vrhu zaobljen. Oštar prijelaz u okomito tijelo trbuha; **Datacija:** 1. st.

3.) **Kat. br. 289**; **Kvadrat:** B-10; **Iskop:** Nepoznato; **Tip:** Obod lonca; **Duljina:** 4.7 cm; **Širina:** 7.5 cm; **Debljina:** 8 mm; **Opis:** Ulomak gornjeg dijela lonca sa horizontalno izvučenim obodom pravokutnog presjeka koji je prvi vrhu zaobljen. Oštar prijelaz u blago konkavno tijelo trbuha; **Datacija:** 1. st.

T. 91

Lonac KKL V

FKK 17

1.) **Kat. br. 290**; **Kvadrat:** C-11; **Iskop:** IV; **Tip:** Obod lonca; **Duljina:** 3.8 cm; **Širina:** 7 cm; **Debljina:** 6 mm; **Opis:** Ulomak gornjeg dijela lonca sa horizontalno izvučenim obodom pravokutnog presjeka. Oštar prijelaz u okomito tijelo trbuha; **Datacija:** 1. st.

2.) **Kat. br. 291**; **Kvadrat:** B-10; **Iskop:** III; **Tip:** Obod lonca; **Duljina:** 3.6 cm; **Širina:** 5.2 cm; **Debljina:** 7-9 mm; **Opis:** Ulomak gornjeg dijela lonca sa horizontalno izvučenim obodom pravokutnog presjeka koji je bikoničan pri vrhu. Oštar prijelaz u okomito tijelo trbuha; **Datacija:** 1. st.

3.) **Kat. br. 292**; **Kvadrat:** B-9; **Iskop:** III; **Tip:** Obod lonca; **Duljina:** 6.1 cm; **Širina:** 5.6 cm; **Debljina:** 7 mm; **Opis:** Ulomak gornjeg dijela lonca sa horizontalno izvučenim obodom pravokutnog presjeka koji je prvi vrhu zaobljen. Oštar prijelaz u blago konkavno tijelo trbuha; **Datacija:** 1. st.

T. 92

Lonac KKL V

FKK 20

1.) **Kat. br. 293**; **Kvadrat:** Nepoznato; **Iskop:** Nepoznato; **Tip:** Obod lonca; **Duljina:** 5.5 cm; **Širina:** 5.4 cm; **Debljina:** 5 mm; **Opis:** Ulomak gornjeg dijela lonca sa horizontalno izvučenim obodom pravokutnog presjeka koji je prvi vrhu zaobljen. Oštar prijelaz u okomito tijelo trbuha; **Datacija:** 1. st.

2.) **Kat. br. 294**; **Kvadrat:** B-9; **Iskop:** III; **Tip:** Obod lonca; **Duljina:** 2.7 cm; **Širina:** 6.8 cm; **Debljina:** 5 mm; **Opis:** Ulomak gornjeg dijela lonca sa horizontalno izvučenim obodom pravokutnog presjeka koji je prvi vrhu zaobljen. Oštar prijelaz u blago konkavno tijelo trbuha; **Datacija:** 1. st.

FKK 2

3.) **Kat. br. 295**; **Kvadrat:** VI-1; **Iskop:** II; **Tip:** Obod lonca; **Duljina:** 3 cm; **Širina:** 4.3 cm; **Debljina:** 7 mm; **Opis:** Ulomak gornjeg dijela lonca sa horizontalno izvučenim obodom pravokutnog presjeka koji je prvi vrhu nenaglašen. Oštar prijelaz u blago konkavno tijelo trbuha; **Datacija:** 1. st.

FKK 13

4.) **Kat. br. 296**; **Kvadrat:** Nepoznato; **Iskop:** Nepoznato; **Tip:** Obod lonca; **Duljina:** 5.6 cm; **Širina:** 4.4 cm; **Debljina:** 8 mm; **Opis:** Ulomak ,,gornjeg dijela lonca sa horizontalno izvučenim obodom pravokutnog presjeka, kratkim konkavnim vratom i naglašenim ramenom. Oštar prijelaz u okomito tijelo trbuha; **Datacija:** 1. st.

T. 93

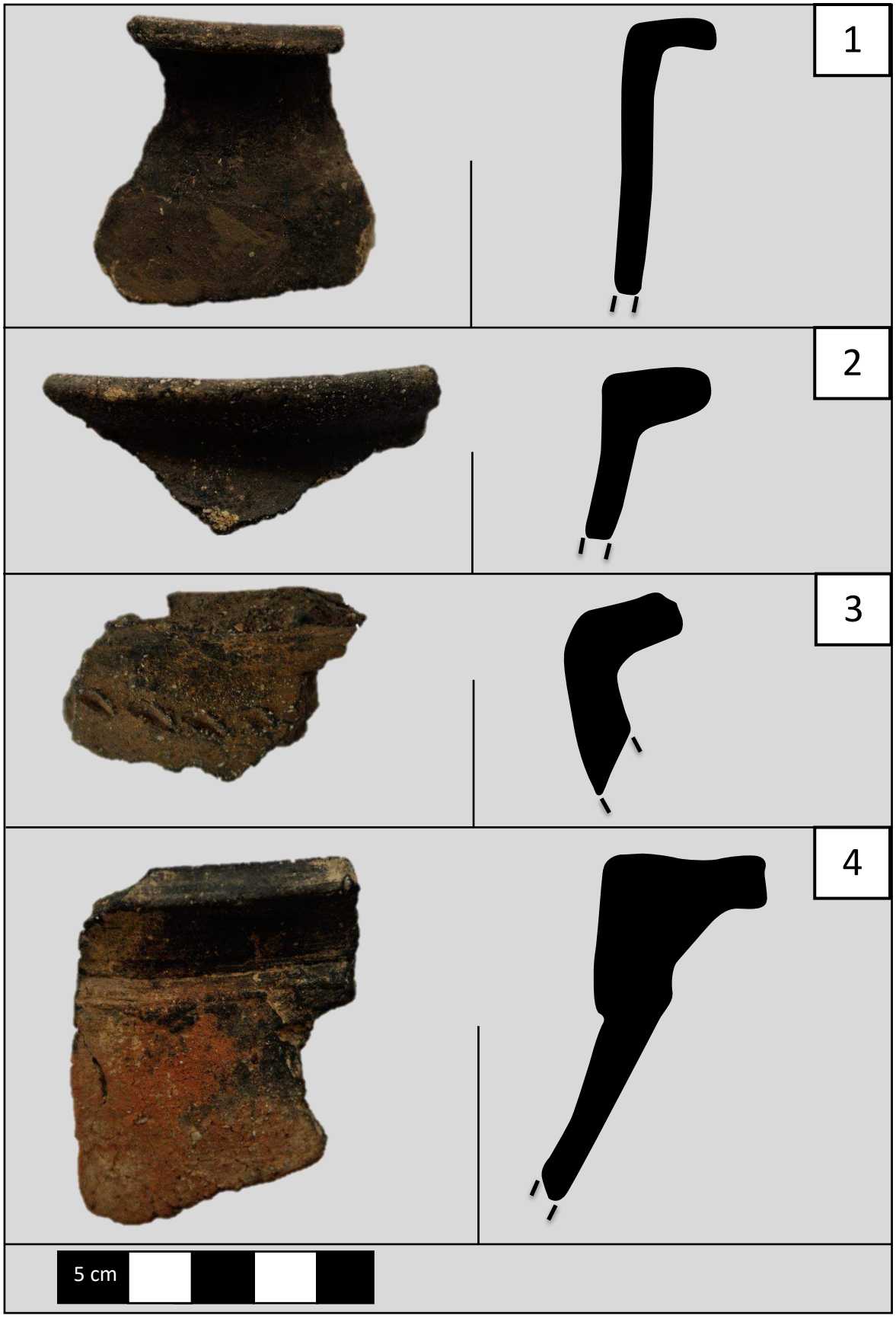

Lonac KKL V

FKK 18

1.) **Kat. br. 297**; **Kvadrat:** X-2; **Iskop:** II; **Tip:** Obod lonca; **Duljina:** 3.6 cm; **Širina:** 3.1 cm; **Debljina:** 6 mm; **Opis:** Ulomak gornjeg dijela lonca sa horizontalno izvučenim obodom pravokutnog presjeka koji je prvi vrhu zaobljen. Oštar prijelaz u blago konkavno tijelo trbuha; **Datacija:** 1. st.

FKK 22

2.) **Kat. br. 298**; **Kvadrat:** Nepoznato; **Iskop:** Nepoznato; **Tip:** Obod lonac; **Duljina:** 3.8 cm; **Širina:** 6.4 cm; **Debljina:** 7 mm; **Opis:** Ulomak gornjeg dijela lonca sa horizontalno izvučenim obodom pravokutnog presjeka koji je prvi vrhu zaobljen. Oštar prijelaz u blago konkavno tijelo trbuha; **Datacija:** 1. st.

FKK 21

3.) **Kat. br. 299**; **Kvadrat:** IV-3; **Iskop:** Sonda; **Tip:** Obod lonac; **Duljina:** 2.9 cm; **Širina:** 5.1 cm; **Debljina:** 10 mm; **Opis:** Ulomak gornjeg dijela lonca sa horizontalno izvučenim obodom pravokutnog presjeka koji je prvi vrhu zaobljen. Oštar prijelaz u okomito tijelo trbuha; **Datacija:** 1. st.

FKK 11

1.) **Kat. br. 300**; **Kvadrat:** X-1; **Iskop:** II; **Tip:** Obod lonac; **Duljina:** 2.9 cm; **Širina:** 7.3 cm; **Debljina:** 9 mm; **Opis:** Ulomak gornjeg dijela lonca sa horizontalno izvučenim obodom pravokutnog presjeka koji je prvi vrhu zaobljen. Oštar prijelaz u okomito tijelo trbuha; **Datacija:** 1. st.

T. 94

Lonac KKL VI

FKK 16

2.) **Kat. br. 301**; **Kvadrat:** B-5; **Iskop:** II; **Tip:** Obod lonac; **Duljina:** 6 cm; **Širina:** 10.9 cm; **Debljina:** 6 mm; **Opis:** Ulomak gornjeg dijela lonca sa horizontalno izvijenim vratom i obodom čašastog presjeka. Oštar prijelaz u blago konkavno tijelo; **Datacija:** 1. st.

3.) **Kat. br. 302**; **Kvadrat:** B-5; **Iskop:** II; **Tip:** Obod lonac; **Duljina:** 6 cm; **Širina:** 6.1 cm; **Debljina:** 7 mm; **Opis:** Ulomak gornjeg dijela lonca sa horizontalno izvijenim vratom i obodom čašastog presjeka. Oštar prijelaz u blago konkavno tijelo; **Datacija:** 1. st.

4.) **Kat. br. 303**; **Kvadrat:** B-5; **Iskop:** II; **Tip:** Obod lonac; **Duljina:** 2.8 cm; **Širina:** 6.7 cm; **Debljina:** 8 mm; **Opis:** Ulomak gornjeg dijela lonca sa horizontalno izvijenim vratom i obodom čašastog presjeka. Ispod oboda se razvija ručka trakastog presjeka; **Datacija:** 1. st.

T. 95

Lonac KKL VI

FKK 1

1.) **Kat. br. 304**; **Kvadrat:** C-8; **Iskop:** V; **Tip:** Obod lonac; **Duljina:** 3.7 cm; **Širina:** 4.7 cm; **Debljina:** 6 mm; **Opis:** Ulomak gornjeg dijela lonca sa horizontalno izvijenim vratom i obodom čašastog presjeka koji je pri vrhu bifidan. Oštar prijelaz u okomito tijelo; **Datacija:** 1. st.

2.) **Kat. br. 305**; **Kvadrat:** VI-3; **Iskop:** I; **Tip:** Obod lonac; **Duljina:** 2.5 cm; **Širina:** 4.9 cm; **Debljina:** 7 mm; **Opis:** Ulomak gornjeg dijela lonca sa horizontalno izvijenim vratom i obodom čašastog presjeka. Obod na vanjskoj stijenci ukrašen nizom horizontalnih linija. Oštar prijelaz u blago konkavno tijelo; **Datacija:** 1. st.

FKK 2

3.) **Kat. br. 306**; **Kvadrat:** Nepoznato; **Iskop:** Nepoznato; **Tip:** Obod lonac; **Duljina:** 2.3 cm; **Širina:** 7 cm; **Debljina:** 7 mm; **Opis:** Ulomak gornjeg dijela lonca sa kratkim konkavnim vratom i obodom čašastog presjeka; **Datacija:** 1. st.

4.) **Kat. br. 307**; **Kvadrat:** XI-2; **Iskop:** III; **Tip:** Obod lonac; **Duljina:** 2.9 cm; **Širina:** 5.1 cm; **Debljina:** 6 mm; **Opis:** Ulomak gornjeg dijela lonca sa horizontalno izvijenim vratom i obodom čašastog presjeka. Oštar prijelaz u blago konkavno tijelo; **Datacija:** 1. st.

FKK 13

5.) **Kat. br. 308**; **Kvadrat:** VII-1; **Iskop:** II; **Tip:** Obod lonac; **Duljina:** 4.8 cm; **Širina:** 6.7 cm; **Debljina:** 6 mm; **Opis:** Ulomak gornjeg dijela lonca sa horizontalno izvijenim vratom i obodom čašastog presjeka. Oštar prijelaz u okomito tijelo; **Datacija:** 1. st.

T. 96

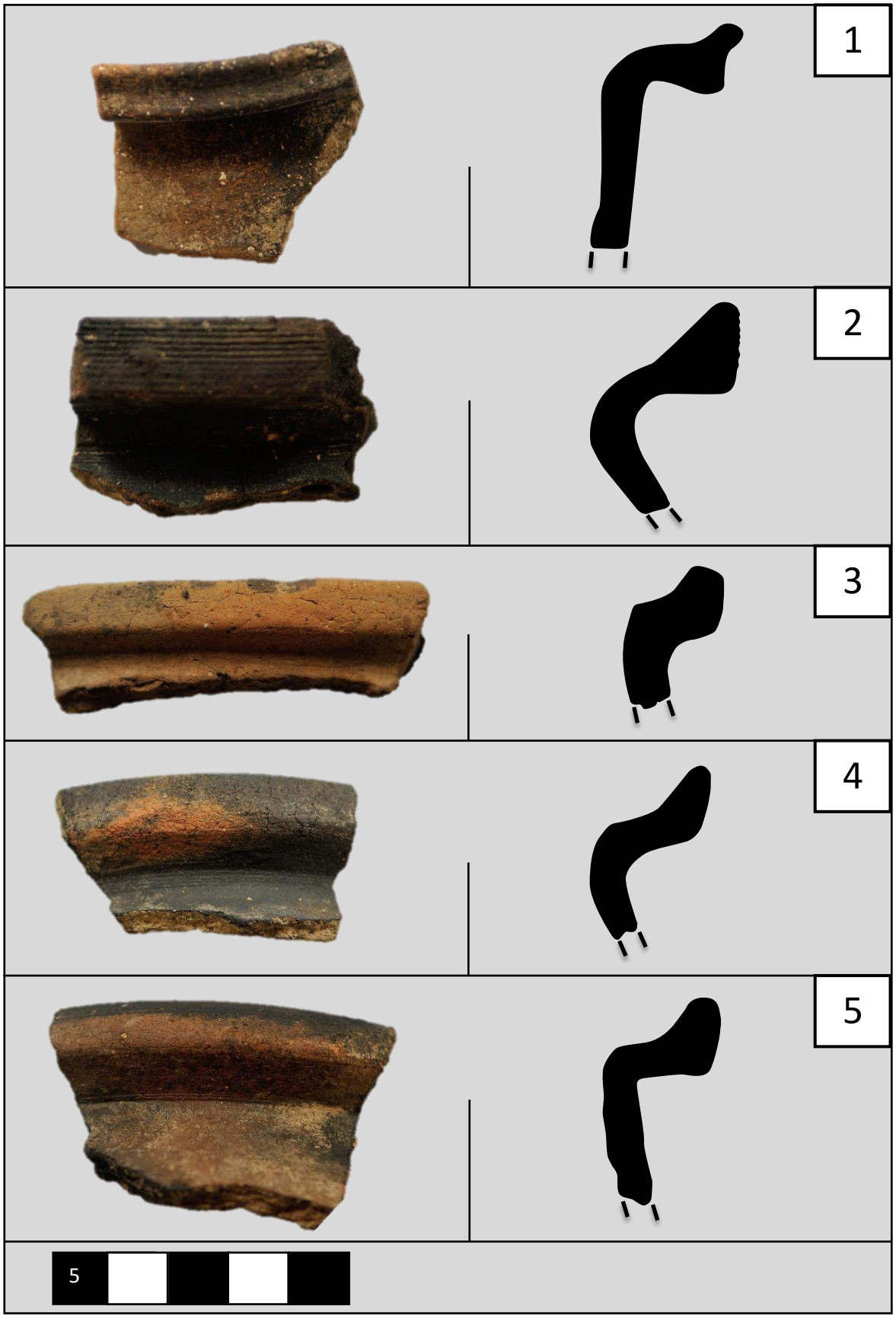

Lonac KKL VI

FKK 18

1.) **Kat. br. 309**; **Kvadrat:** IX-4; **Iskop:** III; **Tip:** Obod lonac; **Duljina:** 3.4 cm; **Širina:** 5.2 cm; **Debljina:** 5 mm; **Opis:** Ulomak gornjeg dijela lonca sa horizontalno izvijenim vratom i visokim obodom čašastog presjeka. Oštar prijelaz u okomito tijelo; **Datacija:** 1. st.

2.) **Kat. br. 310**; **Kvadrat:** D-4; **Iskop:** II; **Tip:** Obod lonac; **Duljina:** 4.8 cm; **Širina:** 6.5 cm; **Debljina:** 6 mm; **Opis:** Ulomak gornjeg dijela lonca sa horizontalno izvijenim vratom i obodom čašastog presjeka. Vanjska stijenka oboda profilacijom podjeljena na dva dijela. Oštar prijelaz u blago konkavno tijelo sa horizontalnom profilacijom koja naglašava prijelazu iz ramena u trbuh posude; **Datacija:** 1. st.

3.) **Kat. br. 311**; **Kvadrat:** Nepoznato; **Iskop:** Nepoznato; **Tip:** Obod lonac; **Duljina:** 3.7 cm; **Širina:** 9.5 cm; **Debljina:** 5 mm; **Opis:** Ulomak gornjeg dijela lonca sa horizontalno izvijenim vratom i visokim obodom čašastog presjeka. Vanjska stijenka oboda profilacijom podjeljena na dva dijela. Oštar prijelaz u blago konkavno tijelo; **Datacija:** 1. st.

FKK 7

4.) **Kat. br. 312**; **Kvadrat:** B-10; **Iskop:** III; **Tip:** Obod lonac; **Duljina:** 3.4 cm; **Širina:** 6.9 cm; **Debljina:** 5 mm; **Opis:** Ulomak gornjeg dijela lonca sa horizontalno izvijenim vratom i obodom čašastog presjeka. Vanjska stijenka oboda profilacijom podjeljena na dva dijela. Oštar prijelaz u blago konkavno tijelo; **Datacija:** 1. st.

T. 97

Lonac KKL VI

FKK 21

1.) **Kat. br. 313**; **Kvadrat:** A-1; **Iskop:** Sonda; **Tip:** Obod lonac; **Duljina:** 4.7 cm; **Širina:** 8.7 cm; **Debljina:** 7 mm; **Opis:** Ulomak gornjeg dijela lonca sa horizontalno izvijenim vratom i obodom čašastog presjeka. Ispod oboda se razvija ručka trakastog presjeka. Oštar prijelaz u okomito tijelo; **Datacija:** 1. st.

Lonac KKL VII

FKK 19

2.) **Kat. br. 314**; **Kvadrat:** C-4; **Iskop:** II; **Tip:** Obod lonac; **Duljina:** 4.7 cm; **Širina:** 3.6 cm; **Debljina:** 6 mm; **Opis:** Ulomak gornjeg dijela lonca sa trokutasto zadebljanim obodom, suženim vratom i nizom profilacija na ramenu stijenke. Tijelo blago konkavne profilacije; **Datacija:** 1. st. – 2. st.

3.) **Kat. br. 315**; **Kvadrat:** B-10; **Iskop:** III; **Tip:** Obod lonac; **Duljina:** 3.3 cm; **Širina:** 3.4 cm; **Debljina:** 11 mm; **Opis:** Ulomak gornjeg dijela lonca sa trokutasto zadebljanim obodom, suženim vratom i nizom profilacija na ramenu stijenke. Tijelo blago konkavne profilacije; **Datacija:** 1. st. - 2. st.

4.) **Kat. br. 316**; **Kvadrat:** X-3; **Iskop:** II; **Tip:** Obod lonac; **Duljina:** 2.9 cm; **Širina:** 2.1 cm; **Debljina:** 9 mm; **Opis:** Ulomak gornjeg dijela lonca sa višestruko konveksno rasčlanjenim obodom i blago suženim vrhom. Na vanjskoj stijenci je sačuvana dekoracija u vidu urezanih okomitih linija; **Datacija:** 1. st. – 2. st.

T. 98

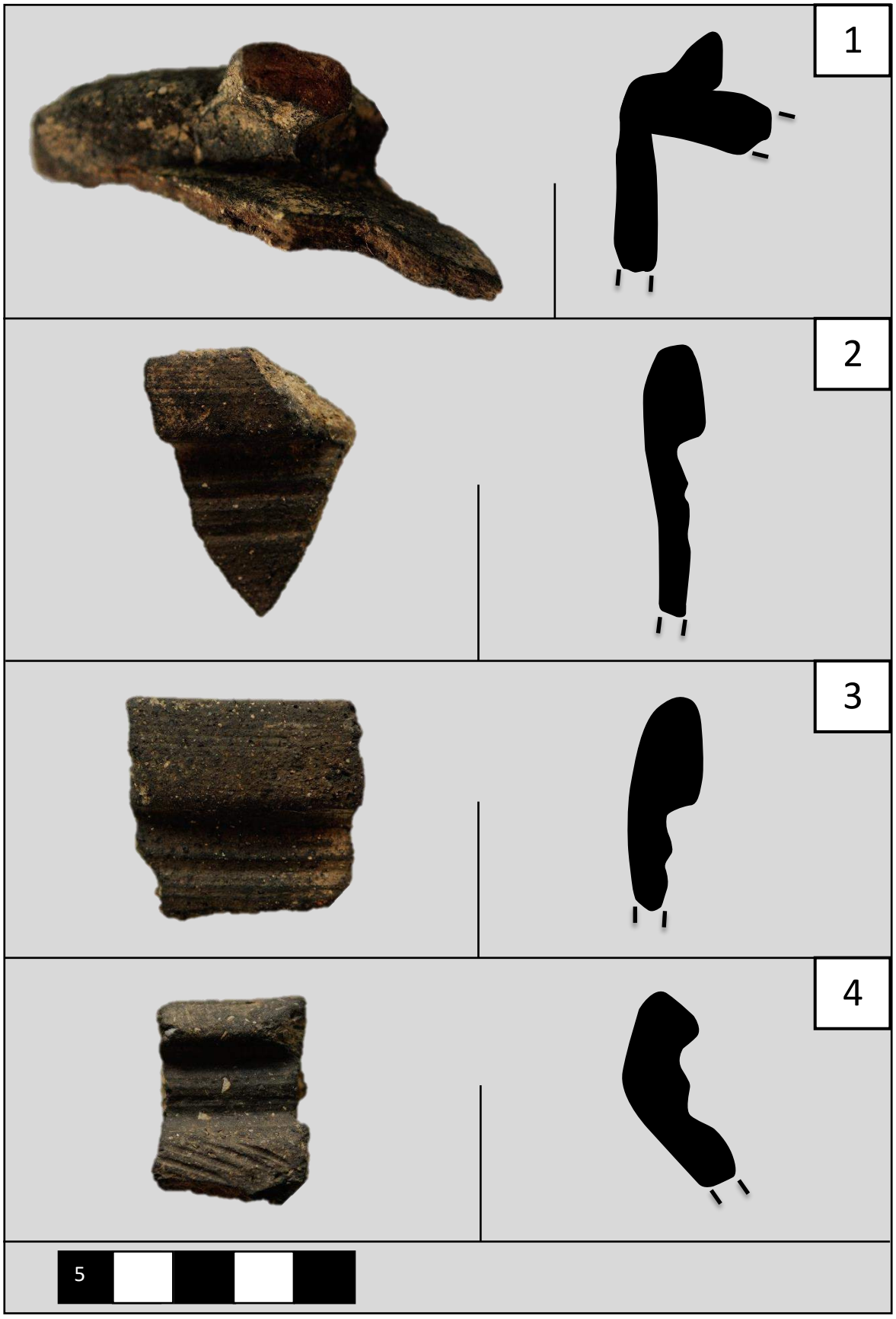

Lonac KKL VII

FKK 6

1.) **Kat. br. 317**; **Kvadrat:** C-9; **Iskop:** III; **Tip:** Obod lonac; **Duljina:** 4 cm; **Širina:** 4.2 cm; **Debljina:** 5 mm; **Opis:** Ulomak gornjeg dijela lonca s obodom rasčlanjenim sa dvije konusne profilacije. Tijelo ima blago konveksnu formu; **Datacija:** 1. st. - 2. st.

Lonac KKL VIII

FKK 18

2.) **Kat. br. 318**; **Kvadrat:** XI-2; **Iskop:** I; **Tip:** Obod lonac; **Duljina:** 1.8 cm; **Širina:** 8.3 cm; **Debljina:** 5 mm; **Opis:** Ulomak gornjeg dijela lonca s izvijenim bifidno oblikovanim obodom; **Datacija:** 1. st.

Ostalo

FKK 16

3.) **Kat. br. 319**; **Kvadrat:** B-10; **Iskop:** III; **Tip:** Ručka lonac; **Duljina:** 5.7 cm; **Širina:** 4.7 cm; **Debljina:** 10 mm; **Opis:** Ulomak konveksnog tijela sa ručkom u obliku obrnutog slova V. ; **Datacija:** 1. st. pr. Kr. – 1. st.

FKK 7

4.) **Kat. br. 320**; **Kvadrat:** IX-2; **Iskop:** II; **Tip:** Ručka lonac; **Duljina:** 5.9 cm; **Širina:** 6.5 cm; **Debljina:** 12 mm; **Opis:** Ulomak konveksnog tijela sa potkovičastom ručkom; **Datacija:** 1. st. pr. Kr. – 1. st.

T. 99

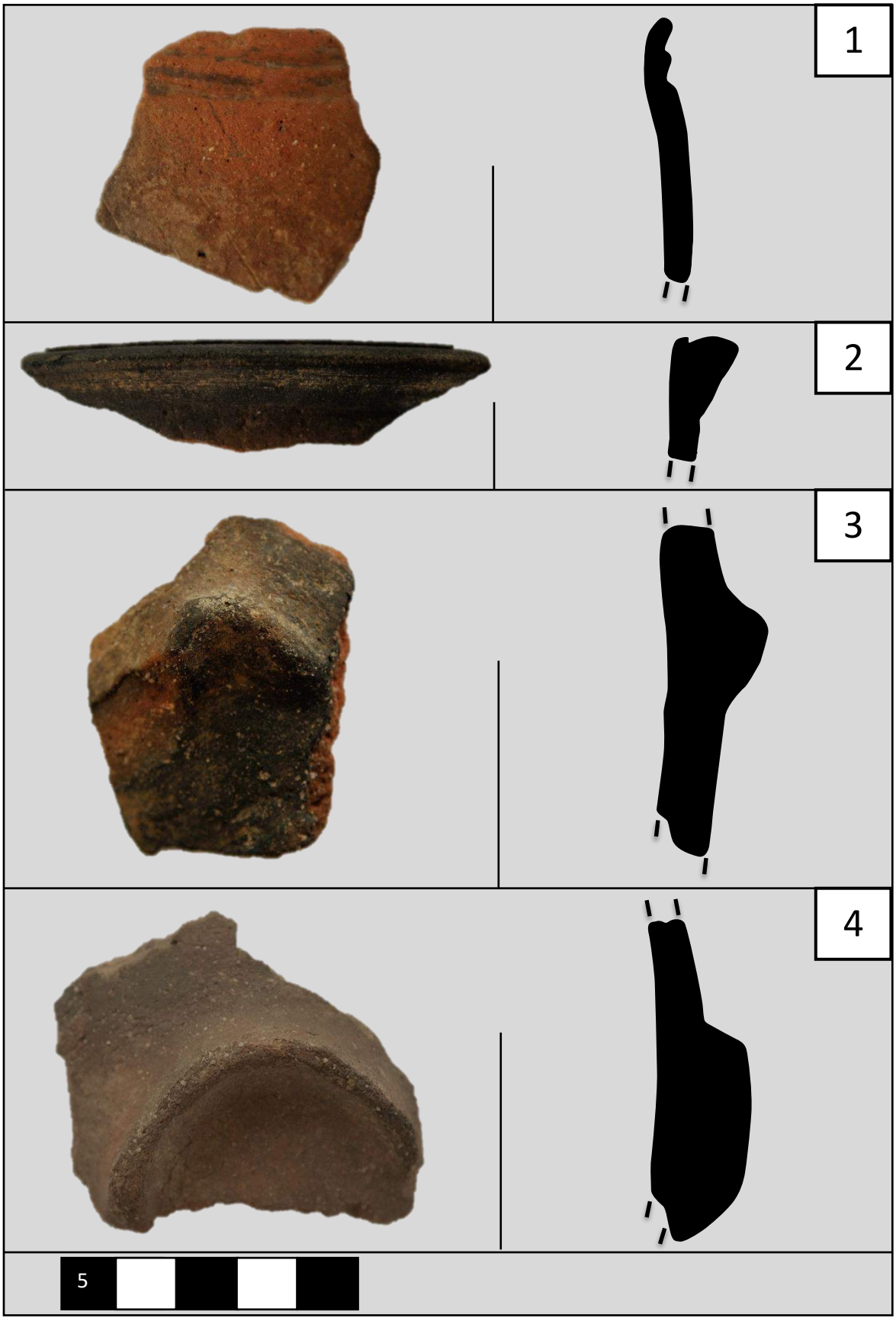

Ostalo

FKK 16

1.) **Kat. br. 321**; **Kvadrat:** D-3; **Iskop:** II; **Tip:** Obod s ručkom lonac; **Duljina:** 8.7 cm; **Širina:** 8 cm; **Debljina:** 13 mm; **Opis:** Ulomak gornjeg dijela lonca sa kratkim konveksnim vratom koji završava horizontalno izvučenim obodom pravokutnog presjeka sa zaobljenjem na vrhu. Tijelo ima blago koveksnu formu sa potkovičastom ručkom; **Datacija:** 1. st. pr. Kr. – 1. st.

2.) **Kat. br. 322**; **Kvadrat:** Nepoznato; **Iskop:** Nepoznato; **Tip:** Ručka lonac; **Duljina:** 2.6 cm; **Širina:** 3.6 cm; **Debljina:** 9 mm; **Opis:** Ulomak višestruko kanelirane ručke, trakastog presjeka; **Datacija:** 1. st. pr. Kr. – 1. st.

FKK 12

3.) **Kat. br. 323**; **Kvadrat:** B-0; **Iskop:** II; **Tip:** Ručka lonac; **Duljina:** 4 cm; **Širina:** 4.5 cm; **Debljina:** 5 mm; **Opis:** Ulomak okomitog tijela lonca sa ostatkom korijena ručke trakastog presjeka; **Datacija:** 1. st. – 2. st.

FKK 5

4.) **Kat. br. 324**; **Kvadrat:** D-0; **Iskop:** II; **Tip:** Ručka lonac; **Duljina:** 3.5 cm; **Širina:** 2 cm; **Debljina:** 9 mm; **Opis:** Ulomak ručke kružnog presjeka; **Datacija:** 1. st. pr. Kr. – 1. st.

T. 100

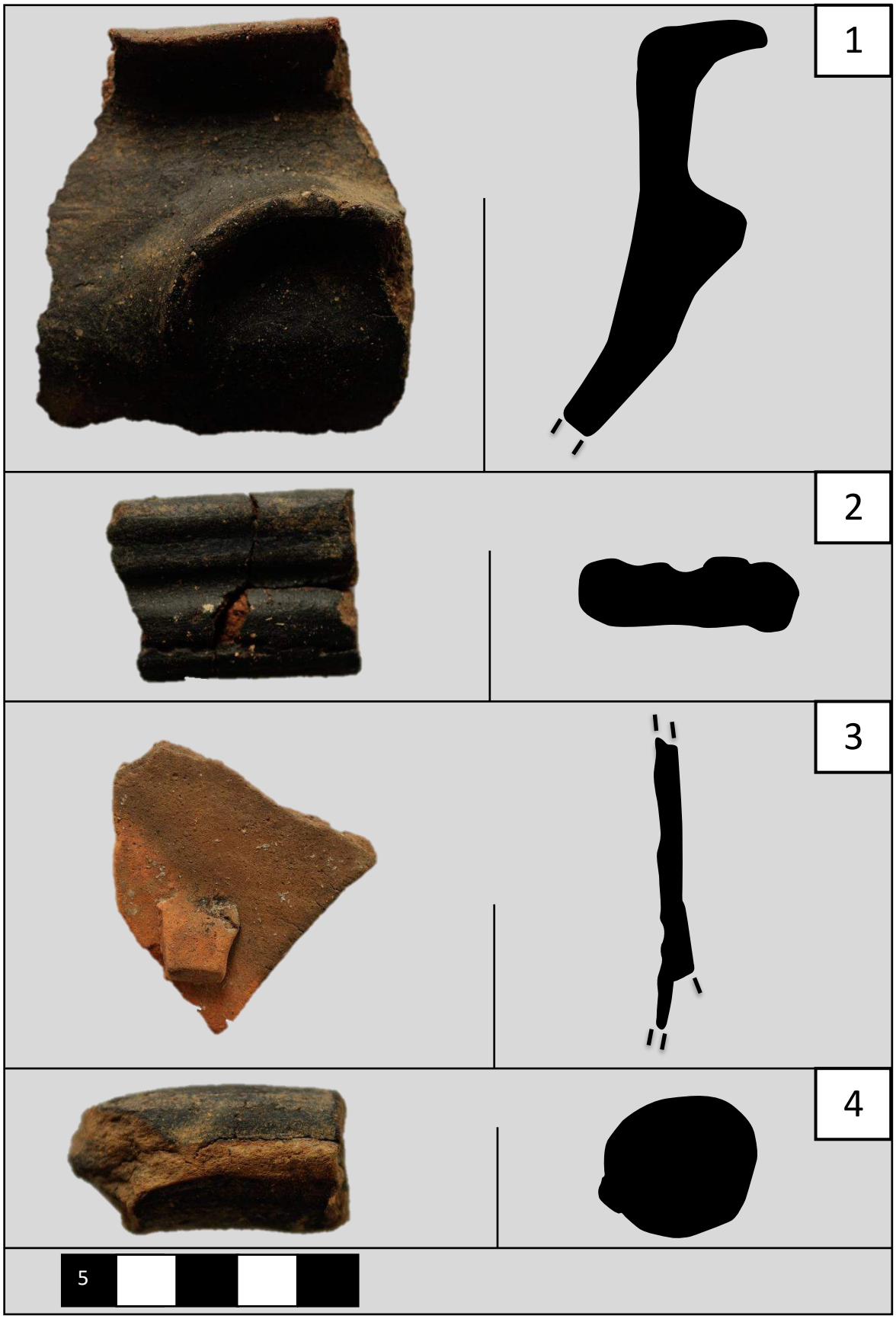

Ostalo

FKK 12

1.) **Kat. br. 325**; **Kvadrat:** A-11; **Iskop:** II; **Tip:** Dno lonac; **Duljina:** 6.4 cm; **Širina:** 5.5 cm; **Debljina:** 10 mm; **Opis:** Ulomak ravnog dna postavljenog na visokoj kružnoj nozi. Sačuvan je i prijelaz u blago konveksnu formu tijela; **Datacija:** 1. st. pr. Kr. – 1. st.

FKK 14

2.) **Kat. br. 326**; **Kvadrat:** D-5; **Iskop:** II; **Tip:** Dno lonac; **Duljina:** 5.5 cm; **Širina:** 7.2 cm; **Debljina:** 6 mm; **Opis:** Ulomak ravnog dna na visokoj prstenastoj nozi. Tijelo ima trbušastu formu; **Datacija:** 1. – 2. st.

FKK 16

3.) **Kat. br. 327**; **Kvadrat:** E-1; **Iskop:** Nepoznato; **Tip:** Poklopac; **Duljina:** 4.9 cm; **Širina:** 4.6 cm; **Debljina:** 11 mm; **Opis:** Ulomak stepeničasto profiliranog poklopca koji je pri vrhu zaobljen; **Datacija:** 1. st. – 2. st.

FKK 5

4.) **Kat. br. 328**; **Kvadrat:** Nepoznato; **Iskop:** Nepoznato; **Tip:** Poklopac; **Duljina:** 4.1 cm; **Širina:** 5.4 cm; **Debljina:** 8 mm; **Opis:** Ulomak poklopca ravnih stijenki sa nenaglašenim završetkom; **Datacija:** 1. st. – 2. st.

T. 101

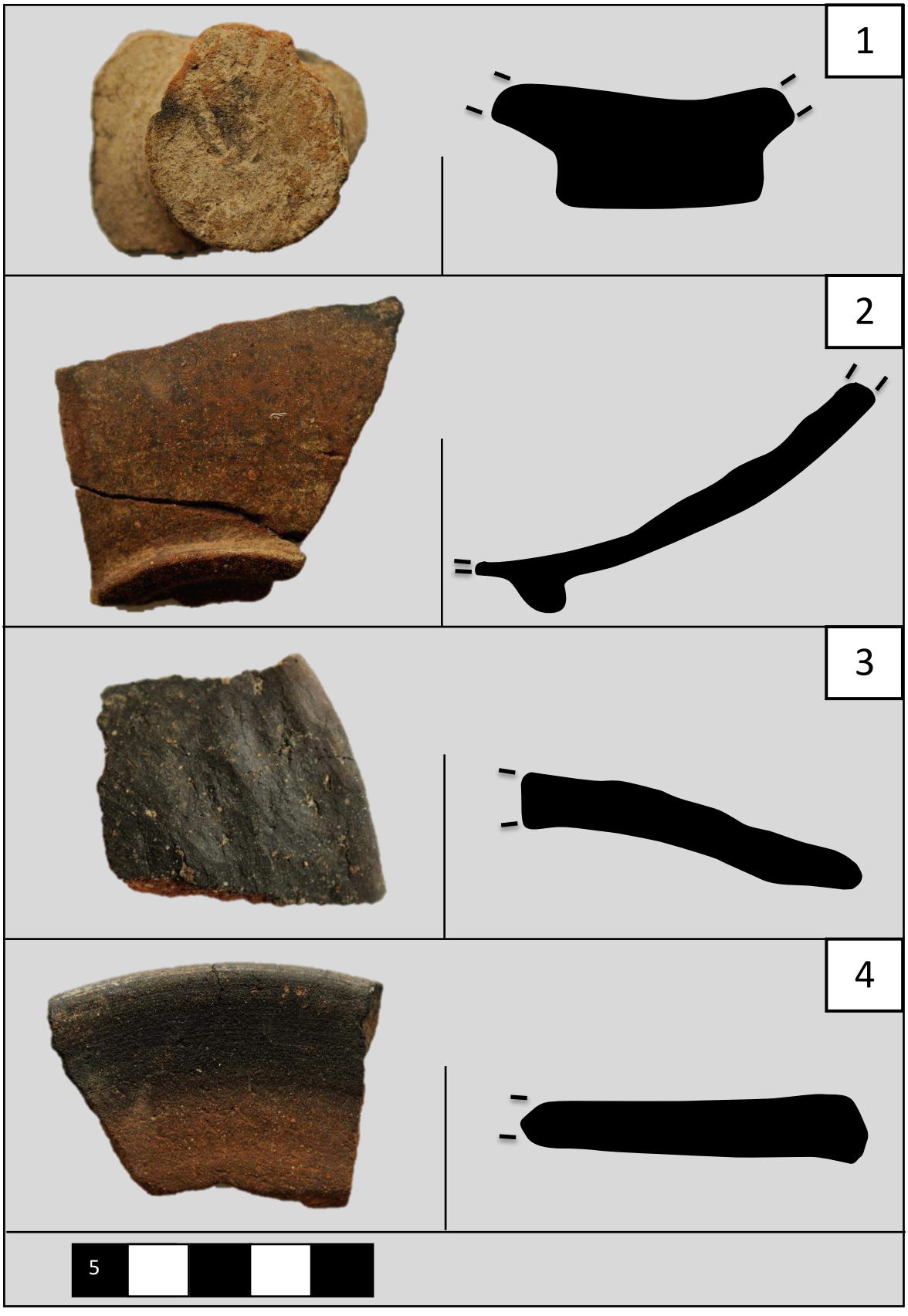

Zdjela KKZ I

FKK 10

1.) **Kat. br. 329**; **Kvadrat:** A-4; **Iskop:** III; **Tip:** Obod zdjelica; **Duljina:** 4.8 cm; **Širina:** 8.4 cm; **Debljina:** 7 mm; **Opis:** Ulomak gornjeg dijela zdjelice sa poluloptastim tijelom i zaobljenim obodom; **Datacija:** 1. pol. 1. st.

2.) **Kat. br. 330**; **Kvadrat:** D-0; **Iskop:** IV; **Tip:** Obod zdjelica; **Duljina:** 7.3 cm; **Širina:** 11.3 cm; **Debljina:** 7 mm; **Opis:** Ulomak gornjeg dijela zdjelice sa poluloptastim tijelom i zaobljenim obodom; **Datacija:** 1. pol. 1. st.

3.) **Kat. br. 331**; **Kvadrat:** IV-3; **Iskop:** Sonda; **Tip:** Dno zdjelica; **Duljina:** 3.9 cm; **Širina:** 6.6 cm; **Debljina:** 8 mm; **Opis:** Ulomak ravnog dna sa sačuvanim prijelom u okomito tijelo; **Datacija:** 1. pol. 1. st.

FKK 1

4.) **Kat. br. 332**; **Kvadrat:** Nepoznato; **Iskop:** Nepoznato; **Tip:** Obod zdjelica; **Duljina:** 4.4 cm; **Širina:** 4.7 cm; **Debljina:** 8 mm; **Opis:** Ulomak gornjeg dijela zdjelice sa poluloptastim tijelom i nenaglašenim obodom; **Datacija:** 1. pol. 1. st.

T. 102

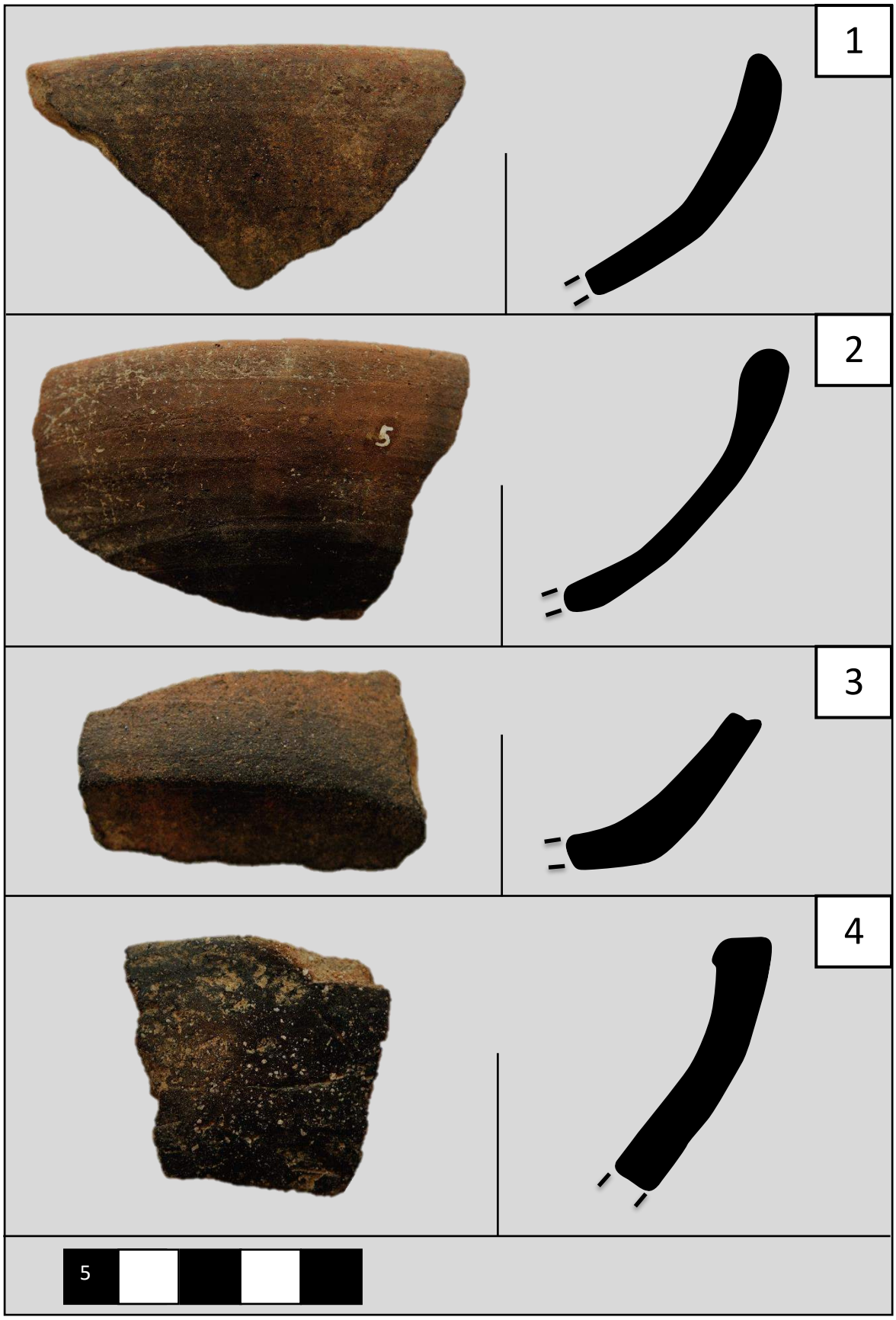

Zdjela KKZ I

FKK 1

1.) **Kat. br. 333**; **Kvadrat:** D-1; **Iskop:** V; **Tip:** Obod zdjelica; **Duljina:** 7.7 cm; **Širina:** 6.1 cm; **Debljina:** 6 mm; **Opis:** Ulomak gornjeg dijela zdjelice sa poluloptastim tijelom, zaobljenim obodom i prijelazom u ravno dno; **Datacija:** 1. pol. 1. st.

FKK 18

2.) **Kat. br. 334**; **Kvadrat:** A-7; **Iskop:** Nepoznato; **Tip:** Obod zdjelica; **Duljina:** 2.7 cm; **Širina:** 3 cm; **Debljina:** 5 mm; **Opis:** Ulomak gornjeg dijela zdjelice sa visokim zaobljenim obodom i prijelazom u konveksno tijelo; **Datacija:** 1. pol. 1. st.

3.) **Kat. br. 335**; **Kvadrat:** VIII-1; **Iskop:** III; **Tip:** Trbuh zdjelica; **Duljina:** 3.3 cm; **Širina:** 3.6 cm; **Debljina:** 8 mm; **Opis:** Ulomak trbuha ravne stijenke sa češljastom dekoracijom – dva niza horizontalnih linijskih ukrasa; **Datacija:** 1. pol. 1. st.

FKK 6

4.) **Kat. br. 336**; **Kvadrat:** IV-3; **Iskop:** sonda; **Tip:** obod zdjelice; **Duljina:** 3.8 cm; **Širina:** 7.6 cm; **Debljina:** 10 mm; **Opis:** Ulomak konkavnog trbuha sa ravni nenaglašenim obodom. Vanjska stijenka hrapava, bez vidljivih premaza; **Datacija:** 1. st.

5.) **Kat. br. 337**; **Kvadrat:** nepoznato; **Iskop:** nepoznato; **Tip:** dno zdjelice; **Duljina:** 5.4 cm; **Širina:** 4.8 cm; **Debljina:** 5 mm; **Opis:** Ulomak dna sa ravnom platformom i konkavnim trbuhom. Dno leži na plitko zadebljanoj kružnoj nozi. Vanjska stijenka hrapava; **Datacija:** 1. st.

T. 103

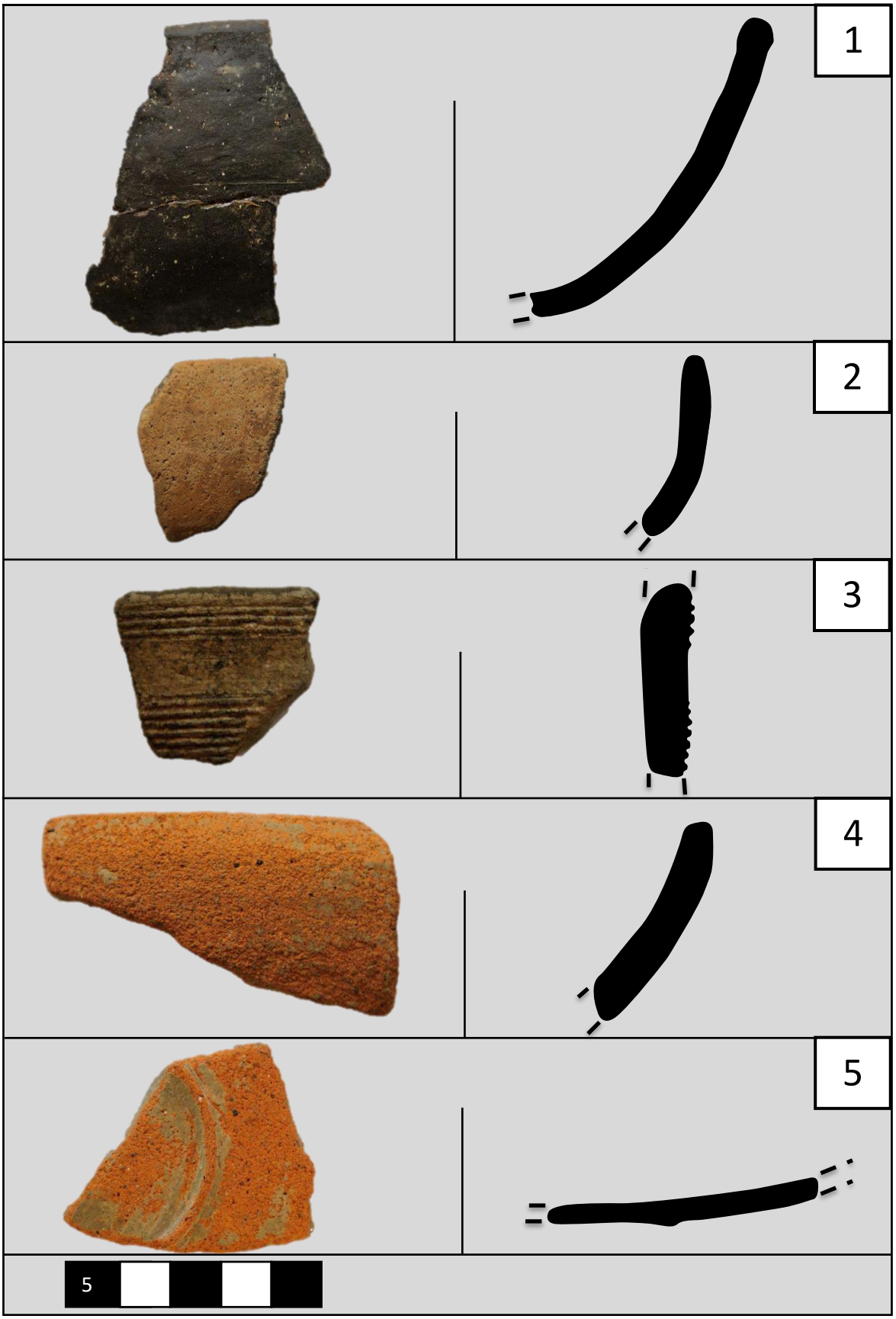

Zdjela KKZ II

FKK 1

1.) **Kat. br. 338**; **Kvadrat:** IV-3; **Iskop:** Sonda; **Tip:** Obod zdjelica; **Duljina:** 2.5 cm; **Širina:** 4.3 cm; **Debljina:** 7 mm; **Opis:** Ulomak gornjeg dijela zdjelice sa bifidno oblikovanim obodom. Tijelo ima blago konveksnu formu; **Datacija:** 1. st.

1.) **Kat. br. 339**; **Kvadrat:** VII-1; **Iskop:** IV; **Tip:** Obod zdjelica; **Duljina:** 6.3 cm; **Širina:** 7.3 cm; **Debljina:** 7 mm; **Opis:** Ulomak gornjeg dijela zdjelice sa bifidno oblikovanim obodom. Tijelo ima blago konveksnu formu; **Datacija:** 1. st.

FKK 7

2.) **Kat. br. 340**; **Kvadrat:** B-10; **Iskop:** III; **Tip:** Obod zdjelica; **Duljina:** 2.7 cm; **Širina:** 4.3 cm; **Debljina:** 6 mm; **Opis:** Ulomak gornjeg dijela zdjelice sa bifidno oblikovanim obodom. Tijelo ima blago konveksnu formu; **Datacija:** 1. st.

FKK 13

3.) **Kat. br. 341**; **Kvadrat:** C-9; **Iskop:** III; **Tip:** Obod zdjelica; **Duljina:** 4.2 cm; **Širina:** 4.5 cm; **Debljina:** 7 mm; **Opis:** Ulomak gornjeg dijela zdjelice sa bifidno oblikovanim obodom. Tijelo ima blago konveksnu formu; **Datacija:** 1. st.

T. 104

Zdjela KKZ II

FKK 18

1.) **Kat. br. 342**; **Kvadrat:** Nepoznato; **Iskop:** Nepoznato; **Tip:** Obod zdjelica; **Duljina:** 3.8 cm; **Širina:** 3 cm; **Debljina:** 5 mm; **Opis:** Ulomak gornjeg dijela zdjelice sa bifidno oblikovanim obodom. Tijelo ima blago konveksnu formu; **Datacija:** 1. st.

FKK 21

2.) **Kat. br. 343**; **Kvadrat:** IV-3; **Iskop:** Sonda; **Tip:** Obod zdjelica; **Duljina:** 2.4 cm; **Širina:** 3.6 cm; **Debljina:** 6 mm; **Opis:** Ulomak gornjeg dijela zdjelice sa bifidno oblikovanim obodom. Tijelo ima blago konveksnu formu; **Datacija:** 1. st.

T. 105

Zdjela KKZ III

FKK 5

4.) **Kat. br. 344**; **Kvadrat:** A-5; **Iskop:** III; **Tip:** Obod lonca; **Duljina:** 4 cm; **Širina:** 7 cm; **Debljina:** 7 mm; **Opis:** Ulomak gornjeg dijela lonca s horizontalno izvučenim obodom trokutastog presjeka. Tijelo ima trbušastu formu; **Datacija:** 1. pol. 1. st.

FKK 5

2.) **Kat. br. 345**; **Kvadrat:** B-10; **Iskop:** III; **Tip:** Obod lonca; **Duljina:** 3.1 cm; **Širina:** 4.5 cm; **Debljina:** 6 mm; **Opis:** Ulomak gornjeg dijela lonca s horizontalno izvučenim obodom trokutastog presjeka i ramenom sa naglašenom profilacijom. Tijelo ima blago konkavnu formu; **Datacija:** 1. pol. 1. st.

FKK 4

3.) **Kat. br. 346**; **Kvadrat:** C-0; **Iskop:** Sonda A; **Tip:** Obod lonca; **Duljina:** 6 cm; **Širina:** 6.4 cm; **Debljina:** 6 mm; **Opis:** Ulomak gornjeg dijela lonca s horizontalno izvučenim obodom oblo-trokutastog presjeka. Oštri prijelaz u okomito tijelo; **Datacija:** 1. pol. 1. st.

4.) **Kat. br. 347**; **Kvadrat:** C-0; **Iskop:** Sonda A; **Tip:** Obod lonca; **Duljina:** 4 cm; **Širina:** 7.9 cm; **Debljina:** 8 mm; **Opis:** Ulomak gornjeg dijela lonca s horizontalno izvučenim obodom oblo-trokutastog presjeka. Oštri prijelaz u okomito tijelo; **Datacija:** 1. pol. 1. st.

T. 106

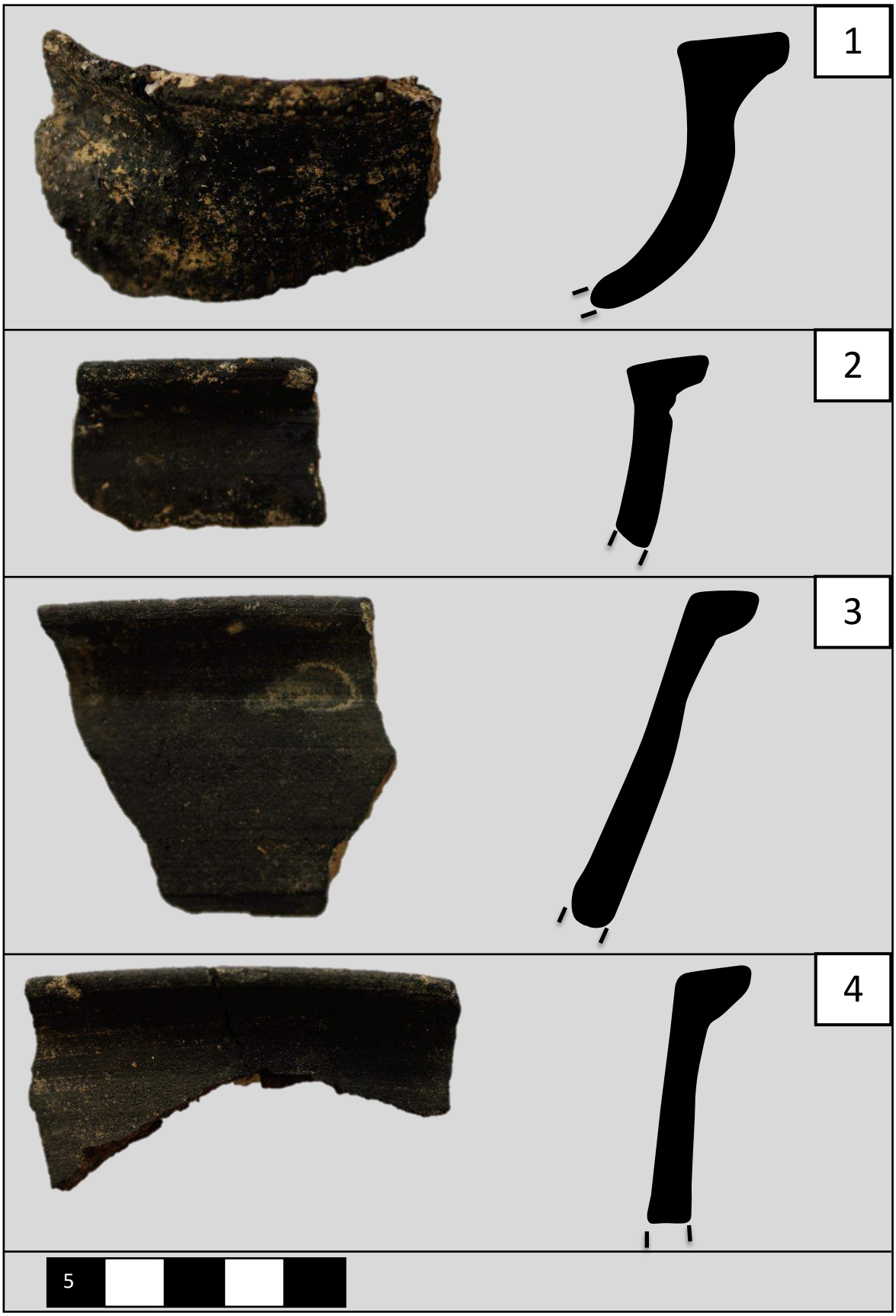

Zdjela KKZ IV

FKK 6

1.) **Kat. br. 348**; **Kvadrat:** B-8; **Iskop:** III; **Tip:** Obod lonca; **Duljina:** 5.6 cm; **Širina:** 4.5 cm; **Debljina:** 9 mm; **Opis:** Ulomak gornjeg dijela lonca sa horizontalno izvučenim obodom pravokutnog presjeka koji je prvi vrhu zaobljen. Oštar prijelaz u blago konkavno tijelo trbuha. Na vanjskoj stijenci slabo sačuvan niz horizontalno urezanih linija; **Datacija:** 2. st.

Zdjela KKZ IV

FKK 4

2.) **Kat. br. 349**; **Kvadrat:** C-1; **Iskop:** II; **Tip:** Obod lonca; **Duljina:** 4.8 cm; **Širina:** 12 cm; **Debljina:** 4 mm; **Opis:** Ulomak gornjeg dijela lonca sa horizontalno izvučenim obodom pravokutnog presjeka koji je prvi vrhu zaobljen. Oštar prijelaz u blago konkavno tijelo trbuha. Ispod oboda se razvija kratka zaobljena ručka trakastog presjeka; **Datacija:** 2. st.

3.) **Kat. br. 350**; **Kvadrat:** XI-3; **Iskop:** IV; **Tip:** Obod lonca; **Duljina:** 5.5 cm; **Širina:** 12.8 cm; **Debljina:** 4 mm; **Opis:** Ulomak gornjeg dijela lonca sa horizontalno izvučenim obodom pravokutnog presjeka koji je prvi vrhu zaobljen. Oštar prijelaz u okomito konkavno tijelo trbuha. Ispod oboda se razvija kratka zaobljena ručka trakastog presjeka; **Datacija:** 2. st.

1.) **Kat. br. 351**; **Kvadrat:** I-1; **Iskop:** Nepoznato; **Tip:** Obod lonac; **Duljina:** 2.9 cm; **Širina:** 8.7 cm; **Debljina:** 3 mm; **Opis:** Ulomak gornjeg dijela lonca sa dužim horizontalno izvučenim obodom pravokutnog presjeka koji je prvi vrhu zaobljen. Oštar prijelaz u okomito tijelo trbuha; **Datacija:** 2. st.

T. 107

Skladišno-transportna keramika
(Tabla 108-117)

Amfora tip 1

FFA 1

1.) **Kat. br. 352**; **Kvadrat:** B-9; **Iskop:** III; **Tip:** Obod amfore; **Duljina:** 6.2 cm; **Širina:** 7.5 cm; **Debljina:** 12 mm; **Opis:** Ulomak gornjeg dijela amfore sa kratkim i oblo zadebljanim obodom, cilindričnim vratom; **Datacija:** 1. pol. 1. st.

2.) **Kat. br. 353**; **Kvadrat:** A-6; **Iskop:** III; **Tip:** Obod amfore; **Duljina:** 5 cm; **Širina:** 5.1 cm; **Debljina:** 11 mm; **Opis:** Ulomak gornjeg dijela amfore sa uže zadebljanim obodom i ostatkom koljenaste ručke bifidnog presjeka; **Datacija:** 1. pol. 1. st.

FFA 2

3.) **Kat. br. 354**; **Kvadrat:** D-3; **Iskop:** IV; **Tip:** Obod amfore; **Duljina:** 8.9 cm; **Širina:** 8.1 cm; **Debljina:** 14 mm; **Opis:** Ulomak gornjeg dijela amfore sa cilindričnim vratom, kratkim oblo zadebljanim obodom i koljenastom ručkom bifidnog presjeka; **Datacija:** 1. pol. 1. st.

T. 108

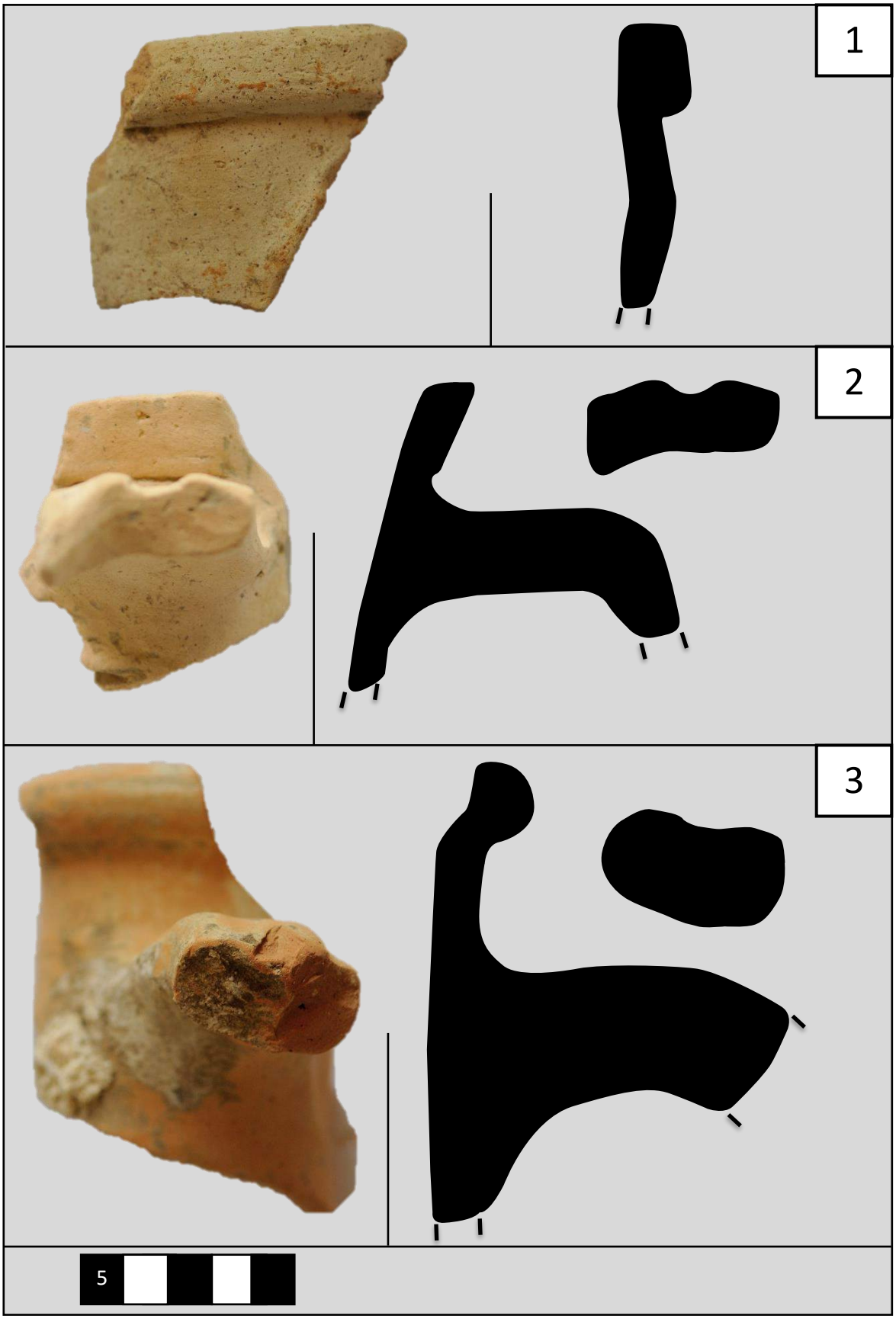

Amfora tip 1

FFA 2

1.) **Kat. br. 355**; **Kvadrat:** IV-3; **Iskop:** Sonda; **Tip:** Ručka amfore; **Duljina:** 9 cm; **Širina:** 13.3 cm; **Debljina:** 19 mm; **Opis:** Ulomak koljenaste ručke bifidnog presjeka; **Datacija:** 1. pol. 1. st.

2.) **Kat. br. 356**; **Kvadrat:** IX-2; **Iskop:** III; **Tip:** Ručka amfore; **Duljina:** 12.3 cm; **Širina:** 4.9 cm; **Debljina:** 22 mm; **Opis:** Ulomak vertikalne ručke bifidnog presjeka; **Datacija:** 1. pol. 1. st.

FFA 3

3.) **Kat. br. 357**; **Kvadrat:** IV-3; **Iskop:** Sonda; **Tip:** Obod sa ručkom amfore; **Duljina:** 14 cm; **Širina:** 10.1 cm; **Debljina:** 17 mm; **Opis:** Ulomak gornjeg dijela amfore sa cilindričnim vratom, kratkim oblo zadebljanim obodom i koljenastom ručkom bifidnog presjeka; **Datacija:** 1. pol. 1. st.

T. 109

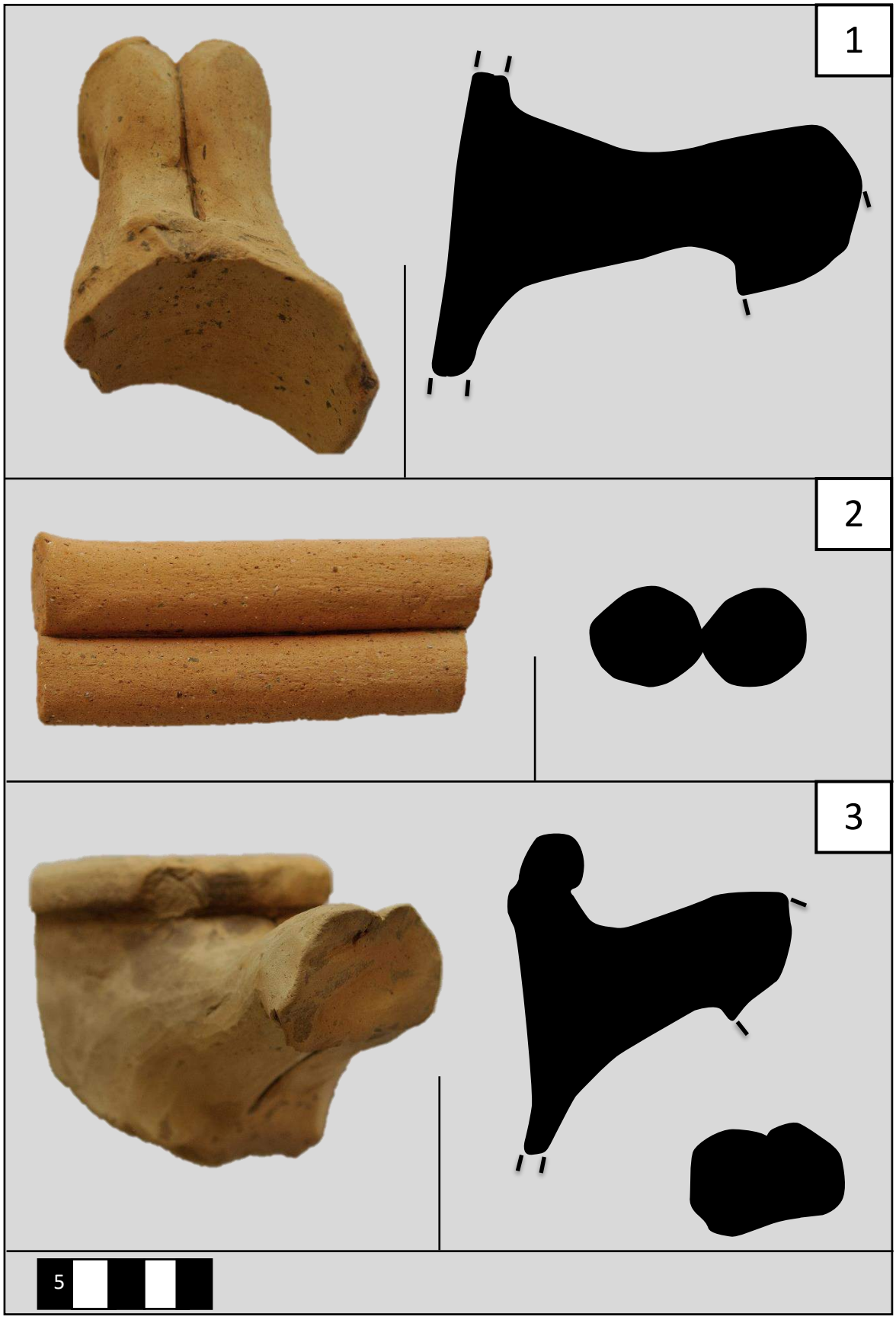

Amfora tip 1

FFA 3

1.) **Kat. br. 358**; **Kvadrat:** C-3; **Iskop:** Sonda; **Tip:** Obod amfore; **Duljina:** 5.3 cm; **Širina:** 12.7 cm; **Debljina:** 14 mm; **Opis:** Ulomak gornjeg dijela amfore sa cilindričnim vratom i kratim oblo zadebljanim obodom; **Datacija:** 1. pol. 1. st.

FFA 4

2.) **Kat. br. 359**; **Kvadrat:** C-11; **Iskop:** Nepoznato; **Tip:** Ručka amfore; **Duljina:** 6.9 cm; **Širina:** 4.6 cm; **Debljina:** 23 mm; **Opis:** Ulomak vertikalne ručke bifidnog presjeka; **Datacija:** 1. pol. 1. st.

Amfora tip 2

FFA 1

3.) **Kat. br. 360**; **Kvadrat:** B-5; **Iskop:** III; **Tip:** Obod amfore; **Duljina:** 14.1 cm; **Širina:** 14.8 cm; **Debljina:** 16 mm; **Opis:** Ulomak gornjeg dijela amfore sa ljevkasto izvijenim i visoko zadebljanim obodom. Sačuvan korijen ručke; **Datacija:** 1. pol. 1. st.

4.) **Kat. br. 365**; **Kvadrat:** IX-2; **Iskop:** II; **Tip:** Dno amfore; **Duljina:** 13.1 cm; **Debljina:** 41-58 mm; **Opis:** Ulomak šiljastog dna sa stopom; **Datacija:** 1. pol. 1. st.

T. 110

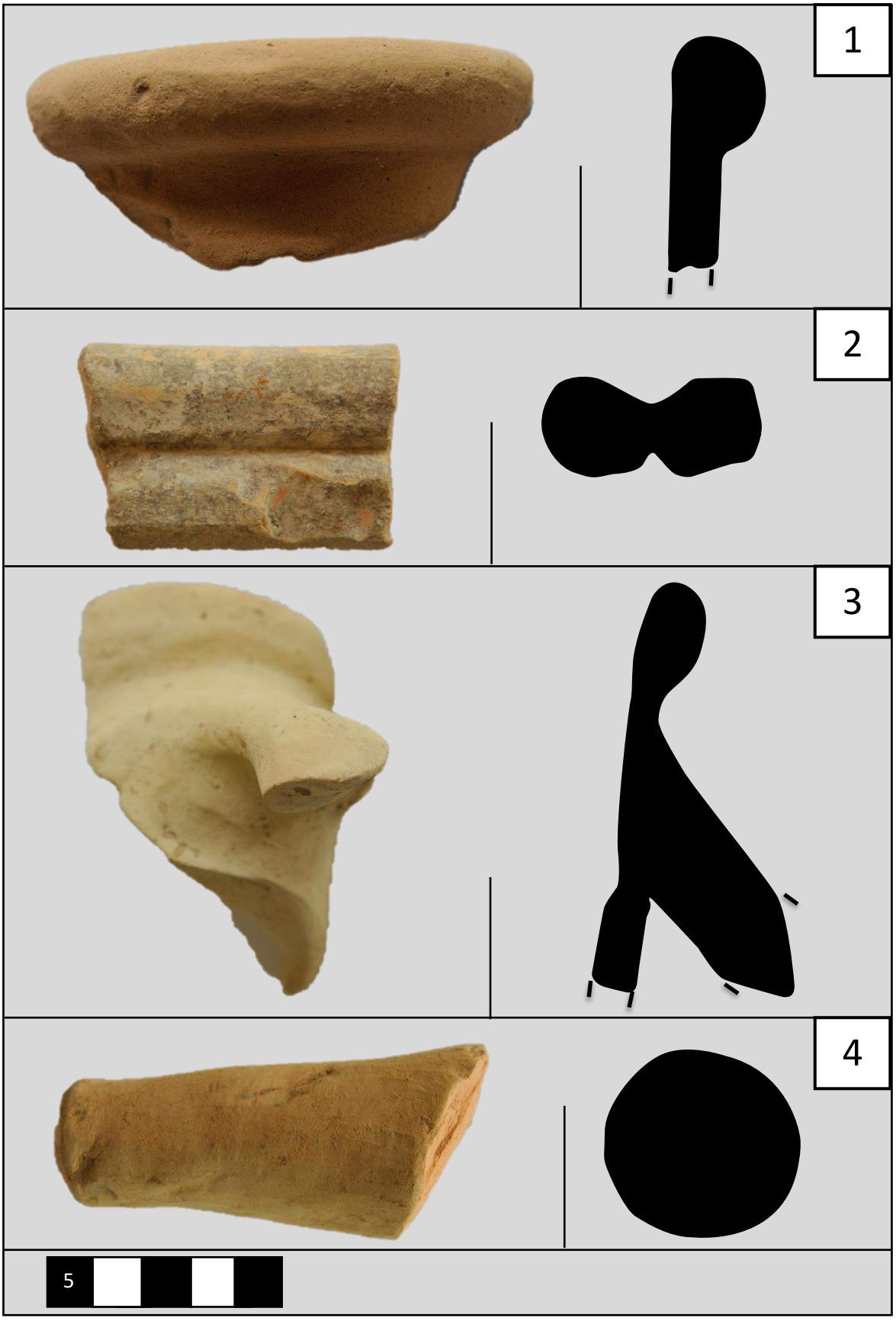

Amfora tip 3

FFA 1

1.) **Kat. br. 362**; **Kvadrat:** IX-2; **Iskop:** II; **Tip:** Obod amfore; **Duljina:** 4.5 cm; **Širina:** 8.3 cm; **Debljina:** 10 mm; **Opis:** Ulomak gornjeg dijela amfore sa ljevkasto izvijenim i visoko zadebljanim obodom; **Datacija:** 1. pol. 1. st.

2.) **Kat. br. 363**; **Kvadrat:** VI-3; **Iskop:** VIII; **Tip:** Obod amfore; **Duljina:** 5.4 cm; **Širina:** 8.6 cm; **Debljina:** 22 mm; **Opis:** Ulomak nenaglašenog blago konkavnog oboda; **Datacija:** 1. pol. 1. st.

2.) **Kat. br. 364**; **Kvadrat:** VIII-3; **Iskop:** II; **Tip:** Ručka amfore; **Duljina:** 16.3 cm; **Širina:** 6.5 cm; **Debljina:** 10 mm; **Opis:** Ulomak masivne koljenaste ručke ovalnog presjeka; **Datacija:** 1. pol. 1. st.

T. 111

Amfora tip 3

FFA 4

1.) **Kat. br. 365**; **Kvadrat:** B-3; **Iskop:** sonda; **Tip:** Dno amfore; **Duljina:** 3.4 cm; **Širina:** 4 cm; **Debljina:** 30 mm; **Opis:** Ulomak dugmetastog dna sa slabo sačuvanim prijelazom u konveksno tijelo; **Datacija:** 1. pol. 1. st.

FFA 5

2.) **Kat. br. 366**; **Kvadrat:** B-5; **Iskop:** nepoznato; **Tip:** Obod amfore; **Duljina:** 8.1 cm; **Širina:** 12.8 cm; **Debljina:** 10 mm; **Opis:** Ulomak gorenjeg dijela posude sa visokim zadebljanim i konveksno oblikovanim ljevkastim obodom; **Datacija:** 1. pol. 1. st.

FFA 10

3.) **Kat. br. 367**; **Kvadrat:** A-8; **Iskop:** I; **Tip:** Dno amfore; **Duljina:** 3.2 cm; **Širina:** 3.5 cm; **Debljina:** 27 mm; **Opis:** Ulomak dugmetastog ili gljivastog dna posude; **Datacija:** 1. pol. 1. st.

T. 112

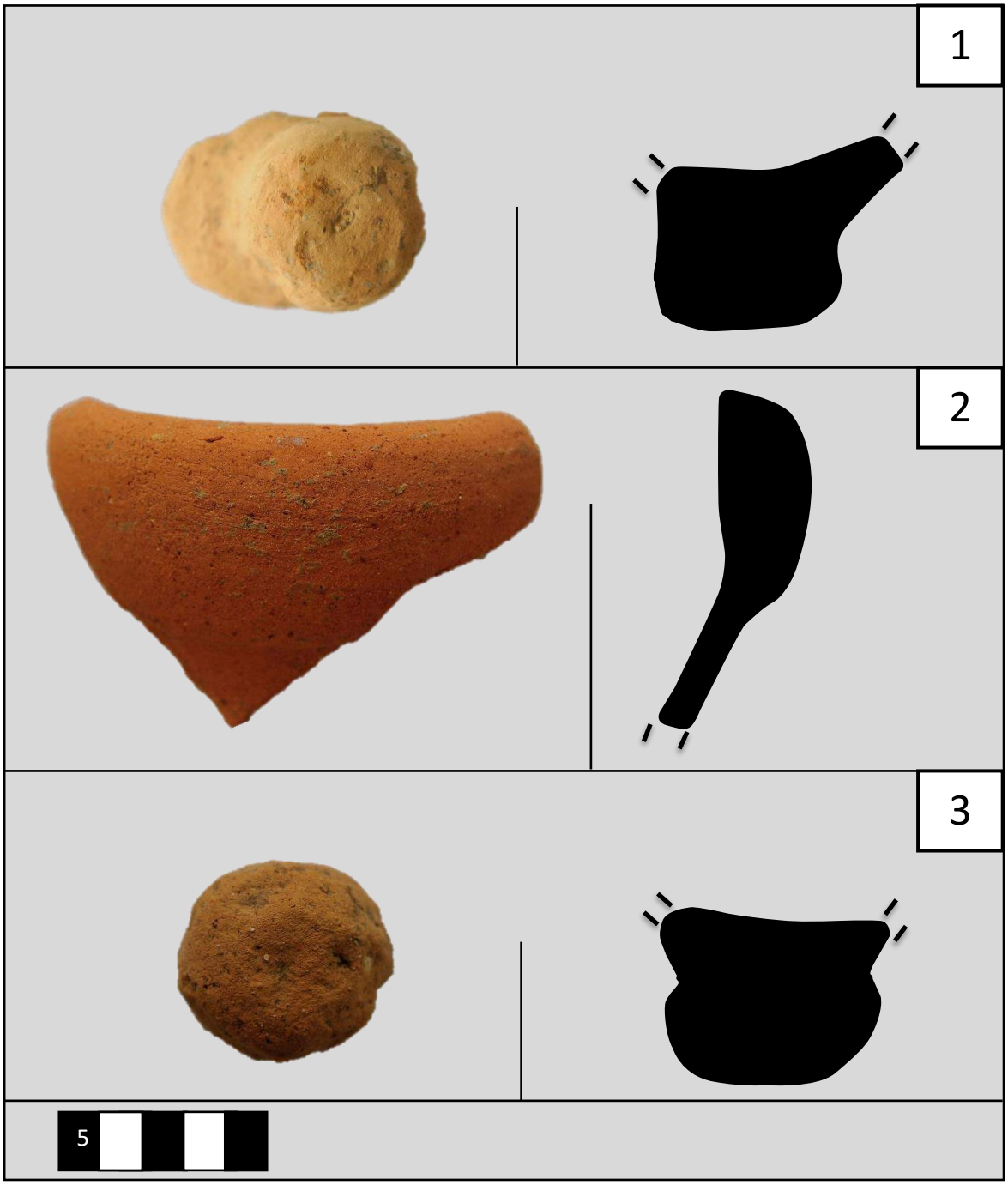

Amfora tip 4

FFA 2

1.) **Kat. br. 368**; **Kvadrat:** nepoznato; **Iskop:** nepoznato; **Tip:** Ručka amfore; **Duljina:** 17.7 cm; **Širina:** 9 cm; **Debljina:** 28 mm; **Opis:** Ulomak lučne ručke ovalnog presjeka sa istaknutim rošćićem pri vrhu. Sačuvan cijeli korijen ručke; **Datacija:** 1. pol. 1. st.

FFA 6

1.) **Kat. br. 369**; **Kvadrat:** nepoznato; **Iskop:** nepoznato; **Tip:** Ručka amfore; **Duljina:** 8.7 cm; **Širina:** 8.5 cm; **Debljina:** 12 mm; **Opis:** Ulomak lučne ručke ovalnog presjeka sa istaknutim rošćićem pri vrhu. Sačuvan korijen ručke i dio cilindričnog vrata; **Datacija:** 1. pol. 1. st.

FFA 7

2.) **Kat. br. 370**; **Kvadrat:** VI-2; **Iskop:** III; **Tip:** Dno amfore; **Duljina:** 23 cm; **Širina:** 13.6 cm; **Debljina:** 62 mm; **Opis:** Ulomak masivnog šiljastog dna sa plitkim prstenastim zadebljanjem pri dnu; **Datacija:** 1. pol. 1. st.

T. 113

Ostali nedefinirani ulomci amfora

1.) **Kat. br. 371**; **Kvadrat:** C-4; **Iskop:** IV; **Tip:** Dno amfore; **Duljina:** 13.2 cm; **Debljina:** 5.1 cm; **Opis:** Ulomak visokog i masivnog šiljastog dna; **Datacija:** 1. pol. 1. st.

2.) **Kat. br. 372**; **Kvadrat:** B-9; **Iskop:** III; **Tip:** Dno amfore; **Duljina:** 7.6 cm; **Širina:** 14.1 cm; **Debljina:** 14 mm; **Opis:** Ulomak plitkog šiljastog dna. Sačuvane koso postavljene stijenke ravnog trbuha; **Datacija:** 1. pol. 1. st.

3.) **Kat. br. 373**; **Kvadrat:** VII-2; **Iskop:** III; **Tip:** Dno amfore; **Duljina:** 5.5 cm; **Širina:** 5.8 cm; **Debljina:** 15 mm; **Opis:** Ulomak niskog šiljastog dna. Sačuvane koso postavljene stijenke ravnog trbuha; **Datacija:** 1. pol. 1. st.

4.) **Kat. br. 374**; **Kvadrat:** IX-2; **Iskop:** III; **Tip:** Dno amfore; **Duljina:** 16.1 cm; **Debljina:** 18 mm; **Opis:** Ulomak visokog šiljastog dna sa stopom. Stijenka tijela ima blago konveksnu formu koja pri dnu prelazi u šiljastu i ravnu; **Datacija:** 1. pol. 1. st.

T. 114

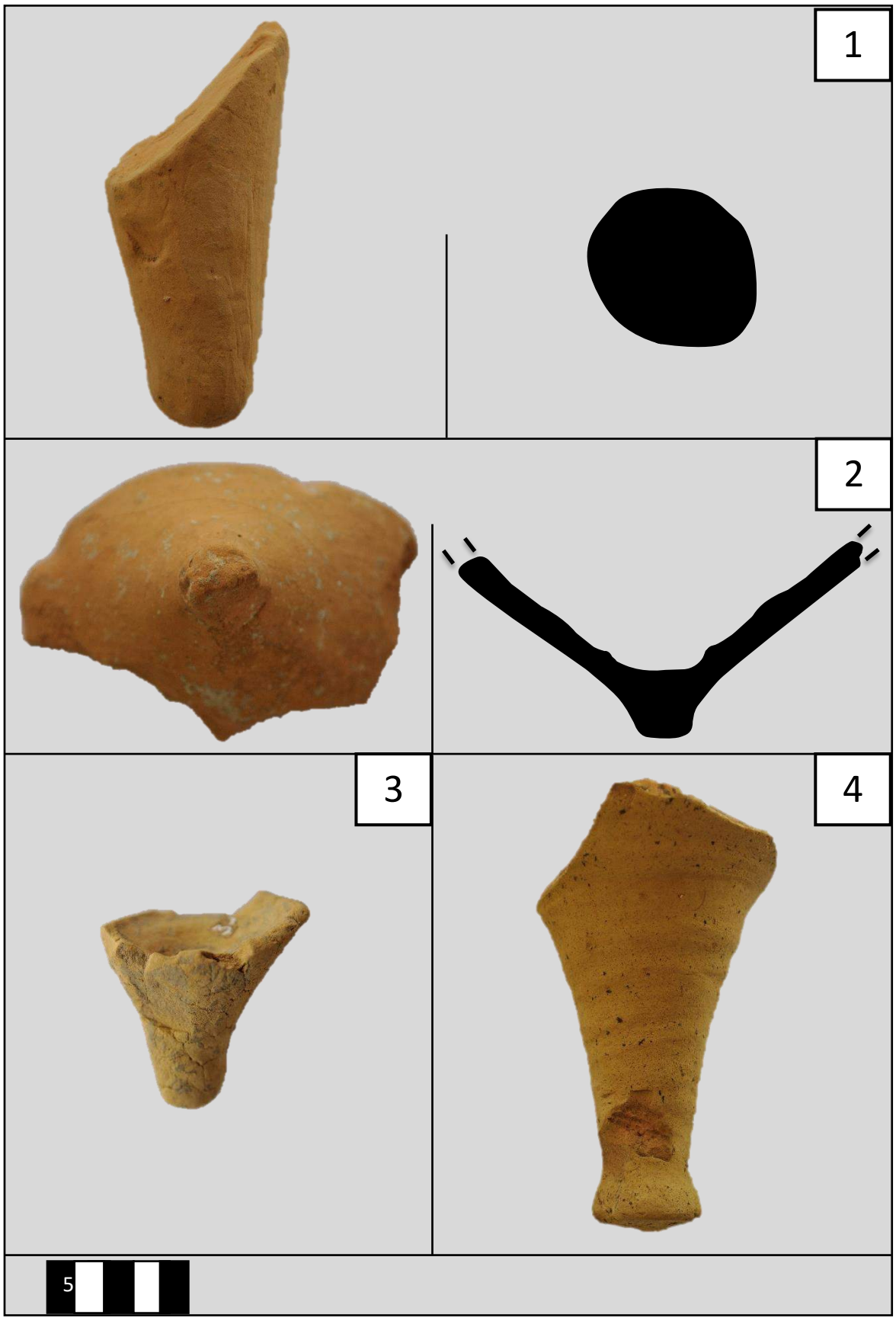

Ostali nedefinirani ulomci amfora

1.) **Kat. br. 375**; **Kvadrat:** VII-2; **Iskop:** VI; **Tip:** Dno amfore; **Duljina:** 9.2 cm; **Širina:** 10.8 cm; **Debljina:** 15 mm; **Opis:** Ulomak niskog šiljastog dna sa stopom. Sačuvan prijelaz u okomiti ravni trbuh posude; **Datacija:** 1. pol. 1. st.

2.) **Kat. br. 376**; **Kvadrat:** II-1; **Iskop:** III; **Tip:** Ručka amfore; **Duljina:** 15.3 cm; **Širina:** 8 cm; **Debljina:** 23 mm; **Opis:** Ulomak vertikalne ručke sa koljenastim prijelazom i ovalnim presjekom. Sačuvan ostatak korijena ručke koji završava sa vertikalnim nenaglašenim obodom; **Datacija:** 1. pol. 1. st.

3.) **Kat. br. 377**; **Kvadrat:** C-1; **Iskop:** IV; **Tip:** Ručka amfore; **Duljina:** 19.6 cm; **Širina:** 9.6 cm; **Debljina:** 21 mm; **Opis:** Ulomak vertikalne ručke sa koljenastim prijelazom i trakastim presjekom; **Datacija:** 1. pol. 1. st.

T. 115

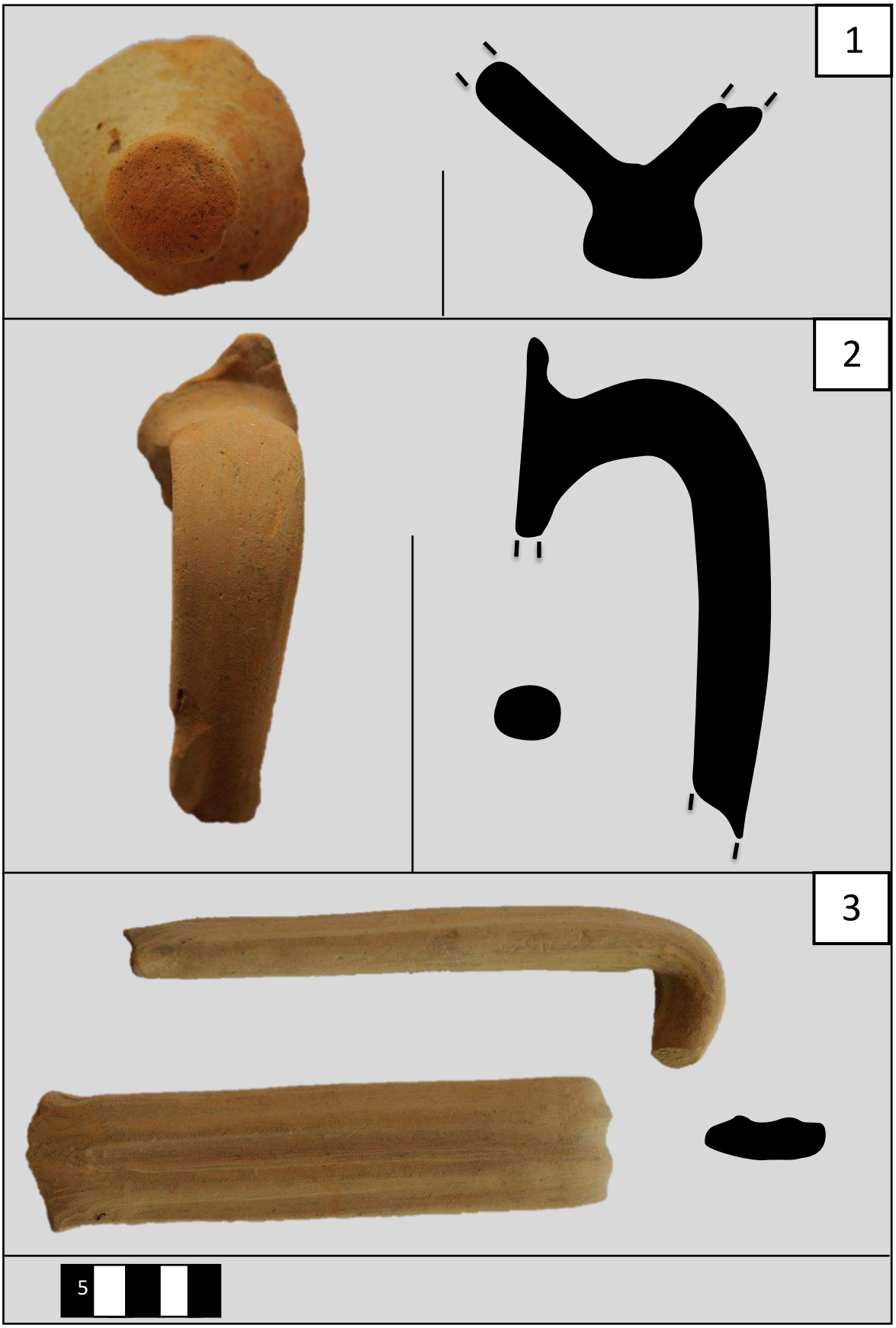

Ostali nedefinirani ulomci amfora

1.) **Kat. br. 378**; **Kvadrat:** C-4; **Iskop:** IV; **Tip:** Ručka amfore; **Duljina:** 18.5 cm; **Širina:** 8.4 cm; **Debljina:** 34 mm; **Opis:** Ulomak kratke lučne ručke kružnog presjeka. Sačuvana dva korijena vertikalne stijenke; **Datacija:** 1. pol. 1. st.

2.) **Kat. br. 379**; **Kvadrat:** A-11; **Iskop:** II; **Tip:** Čep amfore; **Širina:** 8.3 cm; **Debljina:** 14 mm; **Opis:** Čep amfore kružnog oblika. Po sredini vrha ima bradavičastu dekoraciju kvadratne osnove, a omeđuje ga istaknuta kružnica; **Datacija:** 1. pol. 1. st.

3.) **Kat. br. 380**; **Kvadrat:** B-3; **Iskop:** Sonda; **Tip:** Čep amfore; **Širina:** 9 cm; **Debljina:** 18 mm; **Opis:** Čep amfore kružnog oblika. Po sredini vrha ima bradavičastu dekoraciju kružne osnove; **Datacija:** 1. pol. 1. st.

T. 116

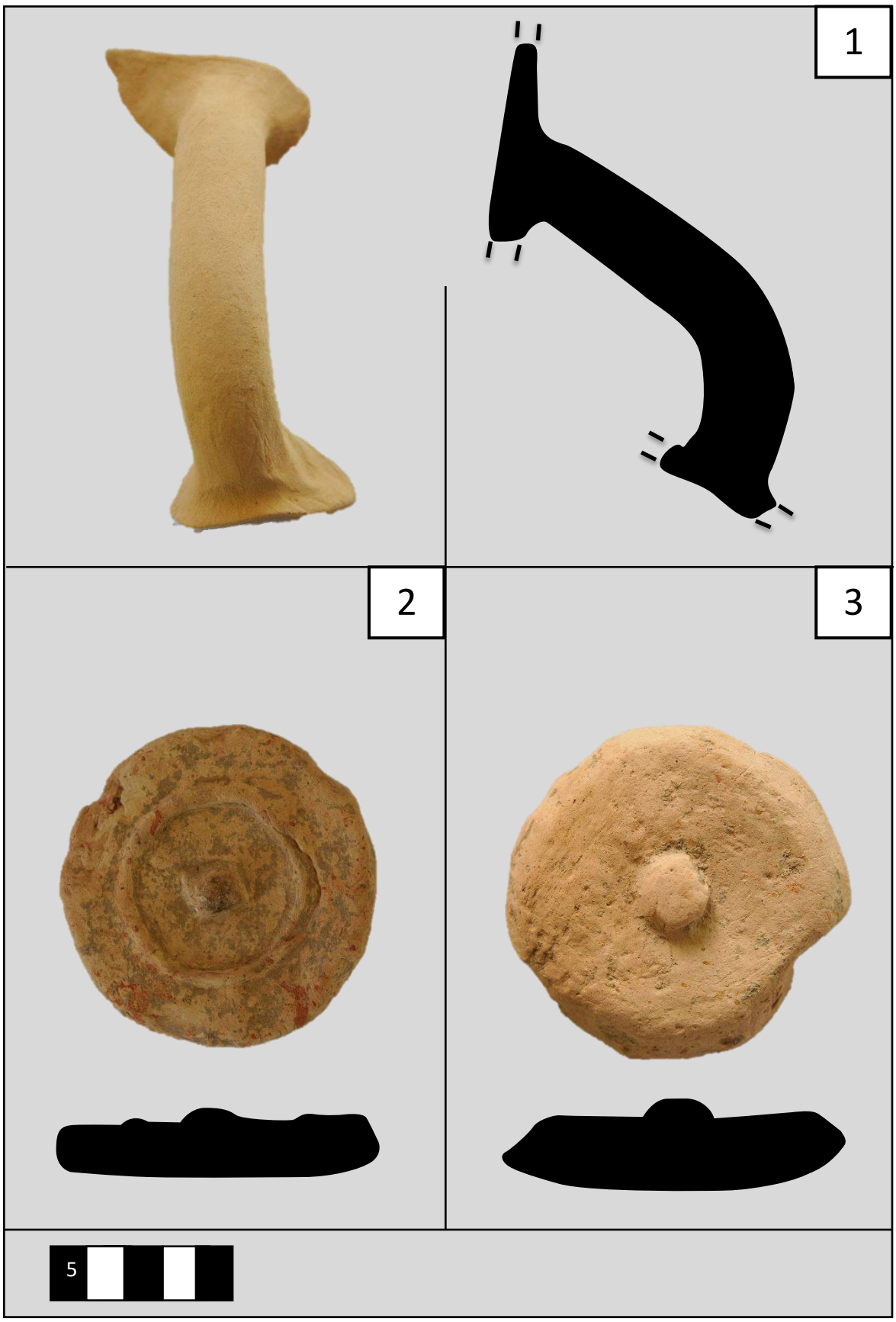

Ostali nedefinirani ulomci amfora

1.) **Kat. br. 381**; **Kvadrat:** VIII-2; **Iskop:** IV; **Tip:** Čep amfore; **Širina:** 8.7 cm; **Debljina:** 26 mm; **Opis:** Čep amfore kružnog oblika. Po sredini vrha ima bradavičastu dekoraciju kružne osnove; **Datacija:** 1. pol. 1. st.

2.) **Kat. br. 382**; **Kvadrat:** B-5; **Iskop:** nepoznato; **Tip:** Obod amfore; **Duljina:** 4.6 cm; **Širina:** 4.2 cm; **Debljina:** 6-10 mm; **Opis:** Ulomak gornjeg dijela amfore sa cilindričnim vratom i visokim obodom bifidnog završetka; **Datacija:** 1. pol. 1. st.

3.) **Kat. br. 383**; **Kvadrat:** D-3; **Iskop:** IV; **Tip:** Obod amfore; **Duljina:** 13.4 cm; **Širina:** 7.9 cm; **Debljina:** 13 mm; **Opis:** Ulomak gornjeg dijela amfore sa cilindričnim vratom, ljevkastim ramenom i visokim obodom šiljastog završetka; **Datacija:** 1. pol. 1. st.

4.) **Kat. br. 384**; **Kvadrat:** VII-2; **Iskop:** VI; **Tip:** Obod amfore; **Duljina:** 6.9 cm; **Širina:** 14.6 cm; **Debljina:** 26 mm; **Opis:** Ulomak gornjeg dijela amfore sa visokim prstenasto zadebljanim obodom i cilindričnim tijelom; **Datacija:** 1. pol. 1. st.

T. 117

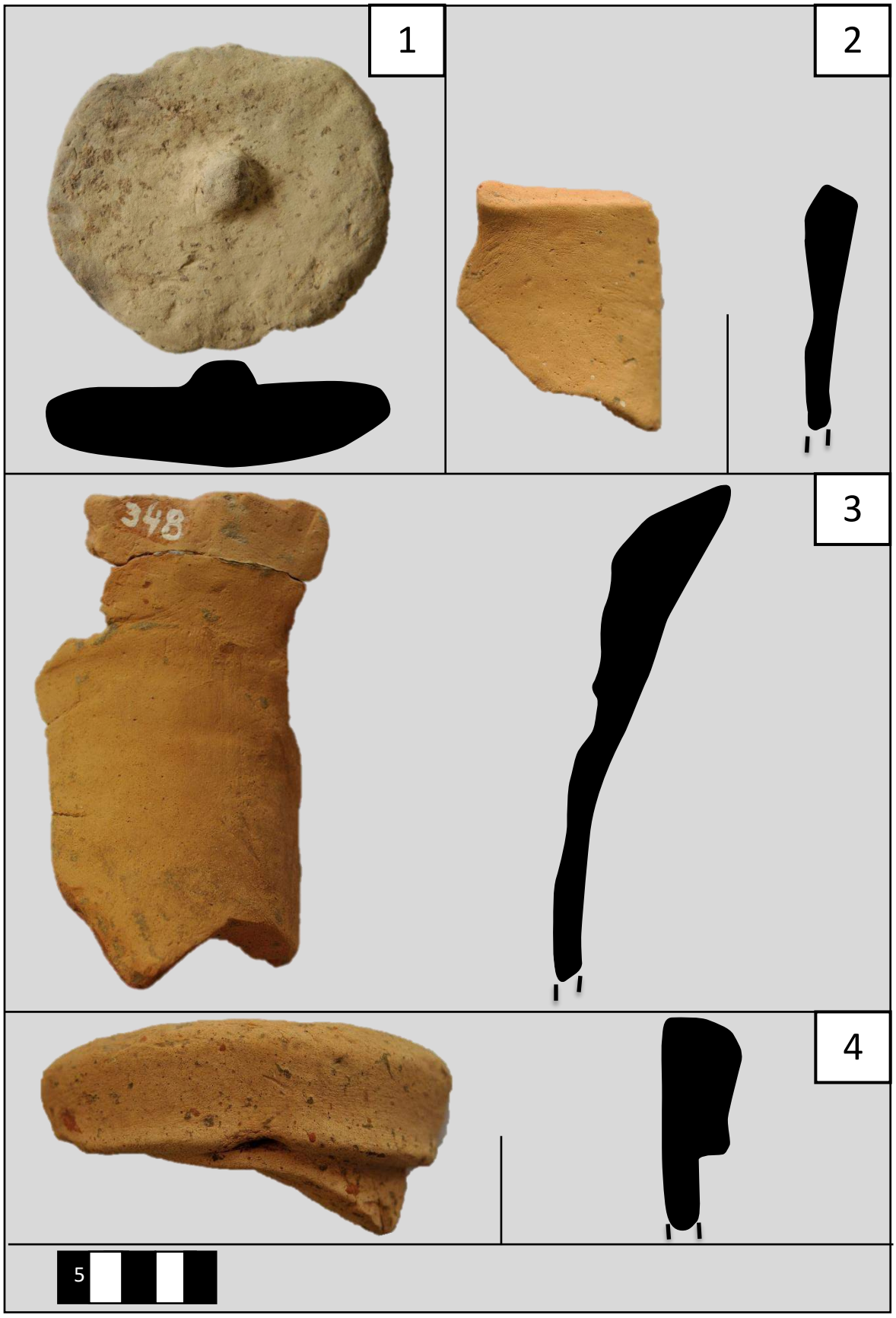

Keramičke svjetiljke

(Tabla 118-122)

Keramičke svjetiljke

Svjetiljke tip 1

1.) **Kat. br. 385**; **Kvadrat:** Nepoznato; **Iskop:** Nepoznato; **Tip:** ulomci svjetiljke; **Opis:** Ulomci dna, trbuha i nosa svjetiljke. Na ramenu vidljiva višestruka profilacija. **Usporedba:** *Leoschcke Ia*; **Datacija:** 1. st.

2.) **Kat. br. 386**; **Kvadrat:** VIII-3; **Iskop:** III; **Tip:** ulomak ramena svjetiljke; **Duljina:** 1.8 cm; **Širina:** 5.2 cm; **Debljina:** 2 mm; **Opis:** Ulomak ramena svjetiljke. Prvi vrhu sačuvan dio volute nosa. Na vanjskoj stijenci slabo sačuvan smećkasti premaz; **Usporedba:** *Leoschcke Ia;* **Datacija:** 1. st.

3.) **Kat. br. 387**; **Kvadrat:** Nepoznato; **Iskop:** Nepoznato; **Tip:** Ulomci ramena svjetiljke; **Opis:**Ulomci ramena svjetiljke sa plitkom i dvostrukom profilacijom. Na vrhu jednog ulomka sačuvana voluta od nosa svjetiljke; **Usporedba:** *Leoschcke Ia*; **Datacija:** 1. st.

T. 118

Keramičke svjetiljke

Svjetiljke tip 1

1.) **Kat. br. 388**; **Kvadrat:** A-4; **Iskop:** III; **Tip:** Ulomak nosa svjetiljke; **Opis:** Ulomak nosa svjetiljke sa dvostruko profiliranim ramenom. Nos svjetiljke nešto uži u odnosu na volutu; **Usporedba:** *Leoschcke Ia*; **Datacija:** 1. st.

2.) **Kat. br. 389**; **Kvadrat:** C-0; **Iskop:** II; **Tip:** Ulomak nosa svjetiljke; **Duljina:** 3.5 cm; **Širina:** 5 cm; **Debljina:** 2 mm; **Opis:** Ulomak nosa svjetiljke sa dvostruko profiliranim ramenom. Nos svjetiljke gotovo izjednačen širini volute. Na prijelazu iz ramena u nos svjetiljke vidljiva kružna rupica za zrak; **Usporedba:** *Leoschcke Ib*; **Datacija:** 1. st.

3.) **Kat. br. 390**;

A) Kvadrat: VI-2; **Iskop:** VII; **Tip:** Ulomak ramena svjetiljke; **Duljina:** 2.5 cm; **Širina:** 4.7 cm; **Debljina:** 4 mm; **Opis:** Ulomak ramena svjetiljke sa dvostrukom profilacijom. Na vanjskoj površini slabo sačuvan premaz crne boje; **Datacija:** 1. st.

B) Kvadrat: E-1; **Iskop:** Nepoznato; **Tip:** Ulomak ramena svjetiljke; **Opis:** Ulomci ramena svjetiljke sa dvostrukom profilacijom. Na drugom ulomku vidljiv trag volute nosa svjetiljke; **Datacija:** 1. st.

C) Kvadrat: B-11; **Iskop:** ognjište; **Tip:** Ulomak ramena svjetiljke; **Opis:** Ulomak ramena svjetiljke sa trostrukom profilacijom. Na disku svjetiljke vidljiv ulomak dekoracije; **Datacija:** 1. st.

D) Kvadrat: VI-1; **Iskop:** II-III-IV; **Tip:** Ulomak ramena svjetiljke; **Opis:** Ulomak ramena svjetiljke sa trostrukom profilacijom. **Datacija:** 1. st.

E) Kvadrat: A-4; **Iskop:** III; **Tip:** Ulomak ramena svjetiljke; **Opis:** Ulomak ramena svjetiljke sa dvije široke i jednom plitkom profilacijom.; **Datacija:** 1. st.

F) Kvadrat: C-4; **Iskop:** Sonda; **Tip:** Ulomak ramena svjetiljke; **Opis:** Ulomak ramena svjetiljke sa trostrukom profilacijom; **Datacija:** 1. st.

G) Kvadrat: Nepoznato; **Iskop:** Nepoznato; **Tip:** Ulomak ramena svjetiljke; **Opis:** Ulomak ramena svjetiljke sa dvostrukom profilacijom; **Datacija:** 1. st.

H) Kvadrat: XI-3; **Iskop:** III; **Tip:** Ulomak ramena svjetiljke; **Opis:** Ulomak ramena svjetiljke sa trostrukom profilacijom; **Datacija:** 1. st.

T. 119

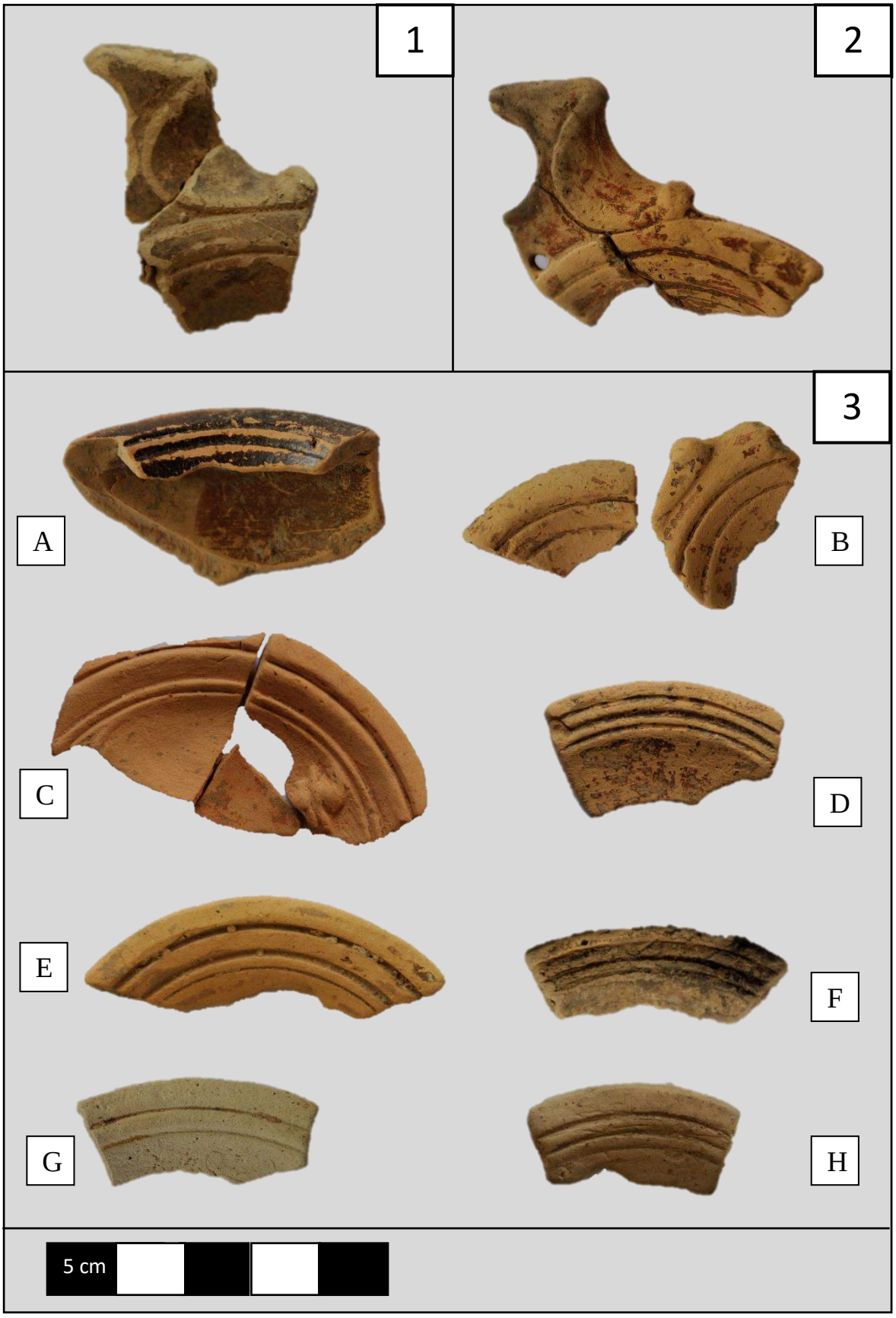

Keramičke svjetiljke

Svjetiljke tip 1

1.) **Kat. br. 391**;

A) Kvadrat: E-1; **Iskop:** Nepoznato; **Tip:** Ulomak dna svjetiljke; **Duljina:** 2.5 cm; **Širina:** 4.7 cm; **Debljina:** 4 mm; **Opis:** Ulomak dna svjetiljke sa plitkom kružnom profilacijom. Na vanjskoj površini slabo sačuvan premaz crne boje; **Datacija:** 1. st.

B) Kvadrat: B-4; **Iskop:** Nepoznato; **Tip:** Ulomak dna svjetiljke; **Opis:** Ulomak dna svjetiljke sa plitkom kružnom profilacijom. Na vanjskoj površini slabo sačuvan premaz crvenkaste boje; **Datacija:** 1. st.

C) Kvadrat: B-5; **Iskop:** Nepoznato; **Tip:** Ulomak dna svjetiljke; **Opis:** Ulomak dna svjetiljke sa plitkom kružnom profilacijom; **Datacija:** 1. st.

2.) **Kat. br. 392**; **Kvadrat:** VII-2; **Iskop:** VI; **Tip:** Ulomak diska svjetiljke; **Duljina:** 5.6 cm; **Širina:** 4.5 cm; **Debljina:** 2-4 mm; **Opis:** Ulomak diska svjetiljke sa predstavom orla. Na ramenu vidljiva plitka trostruka profilacija a po sredini diska kružna rupa; **Usporedba:** *Leoschcke Ia-c*; **Datacija:** 1. st.

3.) **Kat. br. 393**; **Kvadrat:** A-1; **Iskop:** IV; **Tip:** Ulomak diska svjetiljke; **Duljina:** 5.6 cm; **Širina:** 4.5 cm; **Debljina:** 2-4 mm; **Opis:** Ulomak diska svjetiljke sa predstavom rozete. Na ramenu vidljiva plitka profilacija; **Usporedba:** *Leoschcke Ia-c*; **Datacija:** 1. st.

4.) **Kat. br. 394**; **Kvadrat:** Nepoznato; **Iskop:** Nepoznato; **Tip:** Ulomak diska svjetiljke; **Opis:** Ulomak diska svjetiljke sa predstavom pegaza?; **Usporedba:** *Leoschcke Ia-c*; **Datacija:** 1. st.

5.) **Kat. br. 395**; **Kvadrat:** Nep.; **Iskop:** Nep.;**Tip:** Ulomak diska svjetiljke; **Opis:** Ulomak diska svjetiljke sa predstavom bige; **Usporedba:** *Leoschcke Ia-c*; **Datacija:** 1. st.

6.) **Kat. br. 396**; **Kvadrat:** Nepoznato; **Iskop:** Nepoznato; **Tip:** Ulomak diska svjetiljke; **Opis:** Ulomak diska svjetiljke sa predstavom nepoznatog vegetabilnog motiva i kružnom rupicom; **Usporedba:** *Leoschcke Ia-c*; **Datacija:** 1. st.

T. 120

Keramičke svjetiljke

Svjetiljke tip 2

1.) **Kat. br. 397**; **Kvadrat:** D-1; **Iskop:** V; **Tip:** Ulomci svjetiljke; **Duljina:** 6.8 cm; **Širina:** 9 cm; **Opis:** Gotovo cjelovito sačuvana svjetiljka s prstenastom drškom i kratkim zaobljenim nosom tipa Leoschcke K. Rame svjetiljke je višestrukto profilirano i ukrašeno nizom ovula dok je površina premazana slabo sačuvanom crvenkasto-narančastom bojom. Izostaje donji dio svjetiljke i površina diska.; **Usporedba:** *Leoschcke VIII*; **Datacija:** 1. st.

T. 121

Keramičke svjetiljke

Svjetiljke tip 2

1.) **Kat. br. 398**;

A) Kvadrat: VIII-3; **Iskop:** III; **Tip:** Ulomak ramena svjetiljke; **Opis:** Ulomak ramena svjetiljke sa plitkom profilacijom i nizom ovula; **Usporedba:** *Leoschcke VIII*; **Datacija:** 1. st.

B) Kvadrat: Nepoznato; **Iskop:** Nepoznato; **Tip:** Ulomak ramena svjetiljke; **Opis:** Ulomak ramena svjetiljke sa nizom ovula. Vidljiv i ulomak diska sa slabo sačuvanom vegetabilnom dekoracijom; **Usporedba:** *Leoschcke VIII*; **Datacija:** 1. st.

Svjetiljke tip 3

2.) **Kat. br. 399**;

A) Kvadrat: D-0; **Iskop:** IV; **Tip:** firmalampe; **Opis:** Ulomak diska svjetiljke sa sačuvanim kanalom i bradavičastom dekoracijom; **Usporedba:** *Leoschcke IX-X*; **Datacija:** 2. pol. 1. st. – 1. pol. 2. st.

B) Kvadrat: A-11; **Iskop:** II; **Tip:** firmalampe; **Opis:** Ulomak diska svjetiljke sa sačuvanim kanalom i bradavičastom dekoracijom; **Usporedba:** *Leoschcke IX-X*; **Datacija:** 2. pol. 1. st. – 1. pol. 2. st.

3.) **Kat. br. 400**; **Kvadrat:** A-1; **Iskop:** IV; **Tip:** firmalampe; **Opis:** Gotovo cjelovito sačuvan disk sa kružnim kanalom, rupicom za gorivo po sredini i dvije bradavičaste dekoracije; **Usporedba:** *Leoschcke IX-X*; **Datacija:** 2. pol. 1. st. – 1. pol. 2. st.

4.) **Kat. br. 401**; **Kvadrat:** D-0; **Iskop:**V; **Tip:** firmalampe; **Opis:** Ulomak ravnog dna sa dvije kružne profilacije; **Usporedba:** *Leoschcke IX-X*; **Datacija:** 2. pol. 1. st. – 1. pol. 2. st.

5.) **Kat. br. 402**; **Kvadrat:** I-1; **Iskop:** Nep.; **Tip:** firmalampe; **Opis:** Ulomak diska sa kanalom; **Usporedba:** *Leoschcke IX-X*; **Datacija:** 2. pol. 1. st. – 1. pol. 2. st.

T. 122

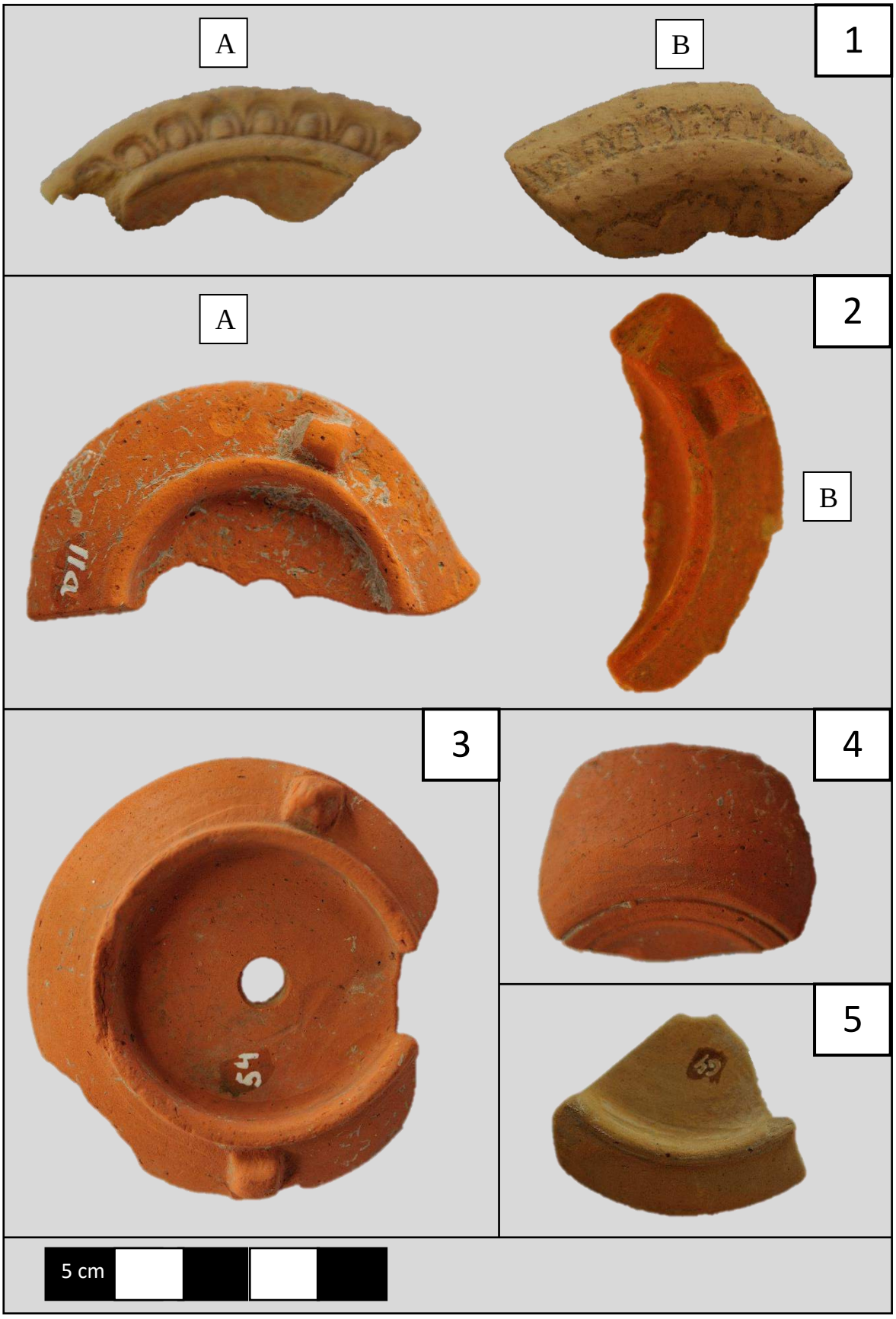

Opekarski proizvodi

(Tabla 123-128)

Opekarski proizvodi

Instalacijski proizvodi

1.) **Kat. br. 403**; **Kvadrat:** Prostorija B; **Iskop:** Podnica; **Tip:** kvadratna opeka; **Duljina:** 20 cm; **Širina:** 21 cm; **Debljina:** 7 cm; **Opis:** Kvadratna opeka svijetlo crvenkaste boje. Čini dio suspenzure u sustavu hipokausta; **Datacija:** 1.-2. st.

2.) **Kat. br. 404**; **Kvadrat:** Prostorija B; **Iskop:** Podnica; **Tip:** kružna opeka; **Promjer:** 22 cm; **Širina:** cm; **Opis:** Kružna opeka svijetlo crvenkaste boje. Čini dio suspenzure u sustavu hipokausta; **Datacija:** 1.-2. st.

T. 123

Opekarski proizvodi

Instalacijski proizvodi

1.) **Kat. br. 405**; **Kvadrat:** Prostorija B; **Iskop:** Podnica; **Tip:** podna kvadratna opeka; **Duljina:** 38 cm; **Širina:** 37 cm; **Debljina:** 7 cm; **Opis:** Podna kvadratna opeka crvenkaste boje. Na gornjoj većoj površini ima oznaku u obliku slova X; **Datacija:** 1.-2. st.

2.) **Kat. br. 406**; **Kvadrat:** Prostorija B; **Iskop:** Podnica; **Tip:** *Tubulus*; **Duljina:** 34 cm; **Širina:** 20 cm; **Debljina stijenke:** 2,5 cm; **Opis:** Šuplja pravokutna opeka – tubulus. Na vanjskoj stijenci ima urezane valovite linije. Opeka ima strukturu svijetlo crvenkaste boje; **Datacija:** 1.-2. st.

T. 124

Opekarski proizvodi

Strukturni proizvodi

1.) **Kat. br. 407**; **Kvadrat:** C-1; **Iskop:** Nepoznato; **Tip:** tegula; **Opis:** Ulomak tegule s pečatom *Q(uinti) C(avari) P(risci) [(Pansiana)]*; **Datacija:** 43.-27. god. pr. Kr.

2.) **Kat. br. 408**; **Kvadrat:** C-1; **Iskop:** V; **Tip:** tegula; **Opis:** Ulomak tegule s pečatom *Q(uinti) C(avari) P(risci) Pansiana***; Datacija:** 43.-27. god. pr. Kr.

3.) **Kat. br. 409**; **Kvadrat:** C-0; **Iskop:** II; **Tip:** tegula; **Opis:** Ulomak tegule s pečatom *Q(uinti) C(avari) P(risci) Pansian[a]*; **Datacija:** 43.-27. god. pr. Kr.

4.) **Kat. br. 410**; **Kvadrat:** D-1; **Iskop:** V; **Tip:** tegula; **Opis:** Ulomak tegule s pečatom *[Q(uinti) C(avari) P(risci)? Pansi]ana;* **Datacija:** 43.-27. god. pr. Kr.

5.) **Kat. br. 411**; **Kvadrat:** Nepoznato; **Iskop:** Nepoznato; **Tip:** tegula; **Opis:** Ulomak tegule s pečatom *Q(uinti) C(avari) P(risci) Pansiana*; **Datacija:** 43.-27. god. pr. Kr.

6.) **Kat. br. 412**; **Kvadrat:** Nepoznato; **Iskop:** Nepoznato; **Tip:** tegula; **Opis:** Ulomak tegule s pečatom *[Q(uinti) C(avari) P(risci)]? Pansiana*; **Datacija:** 43.-27. god. pr. Kr.

T. 125

Opekarski proizvodi

Strukturni proizvodi

1.) **Kat. br. 413**; **Kvadrat:** A-2; **Iskop:** Šut; **Tip:** tegula; **Opis:** Ulomak tegule s pečatom *[Leg(ionis) V]III Aug(ustae)*; **Datacija:** Nakon 86. god.

2.) **Kat. br. 414**; **Kvadrat:** Prostorija C; **Iskop:** Šut; **Tip:** tegula; **Opis:** Ulomak tegule s pečatom *Leg(ionis) VII[I Aug(ustae)]***;** **Datacija:** Nakon 86. god.

3.) **Kat. br. 415**; **Kvadrat:** Prostorija C; **Iskop:** Šut; **Tip:** tegula; **Opis:** Ulomak tegule s pečatom *[Leg(ionis) VI]II Aug(ustae)*; **Datacija:** Nakon 86. god.

4.) **Kat. br. 416**; **Kvadrat:** Nepoznato; **Iskop:** Nepoznato; **Tip:** tegula; **Opis:** Ulomak tegule s pečatom *[Le]g(ionis) VIII Aug(ustae);* **Datacija:** Nakon 86. god.

5.) **Kat. br. 417**; **Kvadrat:** Nepoznato; **Iskop:** Nepoznato; **Tip:** tegula; **Opis:** Ulomak tegule s pečatom *Leg(ionis) VIII Aug(ustae)*; **Datacija:** Nakon 86. god.

6.) **Kat. br. 418**; **Kvadrat:** Nepoznato; **Iskop:** Nepoznato; **Tip:** tegula; **Opis:** Ulomak tegule s pečatom *Leg[(ionis) VIII Aug(ustae)?]*; **Datacija:** Nakon 86. god.

7.) **Kat. br. 419**; **Kvadrat:** Nepoznato; **Iskop:** Nepoznato; **Tip:** tegula; **Opis:** Ulomak tegule s pečatom *[Leg(ionis)] VIII A[ug(ustae)?]*; **Datacija:** Nakon 86. god.

T. 126

Opekarski proizvodi

Strukturni proizvodi

1.) **Kat. br. 420**; **Kvadrat:** B-1; **Iskop:** IV; **Tip:** tegula; **Opis:** Ulomak tegule s pečatom *Leg(ionis) [II]II [F(laviae) f(elicis)?]*; **Datacija:** 70.-86. god.

2.) **Kat. br. 421**; **Kvadrat:** Nepoznato; **Iskop:** Nepoznato; **Tip:** tegula; **Opis:** Ulomak tegule s pečatom *[L]eg(ionis) IIII F(laviae) f(elicis)***; Datacija:** 70.-86. god.

3.) **Kat. br. 422**; **Kvadrat:** Nepoznato; **Iskop:** Nepoznato; **Tip:** tegula; **Opis:** Ulomak tegule s pečatom *[C]oh(ortis) I Belg(arum)*; **Datacija:** 2. st.

4.) **Kat. br. 423**; **Kvadrat:** Prostorija B; **Iskop:** IV; **Tip:** tegula; **Opis:** Ulomak tegule s pečatom *Coh(ortis) I B[elg(arum)];* **Datacija:** 2. st.

5.) **Kat. br. 424**; **Kvadrat:** Prostorija B; **Iskop:** IV; **Tip:** tegula; **Opis:** Ulomak tegule s pečatom *Coh(ortis) I Belg(arum)*; **Datacija:** 2. st.

6.) **Kat. br. 425**; **Kvadrat:** Prostorija B; **Iskop:** V; **Tip:** tegula; **Opis:** Ulomak tegule s pečatom *Coh(ortis) I [Belg(arum)]*; **Datacija:** 2. st.

7.) **Kat. br. 426**; **Kvadrat:** A-1; **Iskop:** Nepoznato; **Tip:** tegula; **Opis:** Ulomak tegule s pečatom *[Coh(ortis)] I Belg(arum)*; **Datacija:** 2. st.

T. 127

1
LEC II
2
EC IIII FF
3
HTBELC
4
COHTB
5
COHTBELC
6
TBELC
7
COHT
5 cm

Opekarski proizvodi

Strukturni proizvodi

1.) **Kat. br. 427**; **Kvadrat:** Prostorija A; **Iskop:** I; **Tip:** tegula; **Opis:** Ulomak tegule s pečatom *[C]oh(ortis) I Belgi(cae)*; **Datacija:** 2. st.

2.) **Kat. br. 428**; **Kvadrat:** Prostorija C; **Iskop:** I; **Tip:** tegula; **Opis:** Ulomak tegule s pečatom *[Coh(ortis) I] Belgi(cae);* **Datacija:** 2. st.

3.) **Kat. br. 429**; **Kvadrat:** Sonda II; **Iskop:** Nepoznato; **Tip:** tegula; **Opis:** Ulomak tegule s pečatom *Coh(ortis) I Belg(arum)*; **Datacija:** 2. st.

4.) **Kat. br. 430**; **Kvadrat:** Nepoznato; **Iskop:** Nepoznato; **Tip:** tegula; **Opis:** Ulomak tegule s pečatom *Coh(ortis) I Belgi(cae);* **Datacija:** 2. st.

5.) **Kat. br. 431**; **Kvadrat:** Nepoznato; **Iskop:** Nepoznato; **Tip:** tegula; **Opis:** Ulomak tegule s pečatom *Coh(ortis) I Belgi(cae)*; **Datacija:** 2. st.

6.) **Kat. br. 432**; **Kvadrat:** Nepoznato; **Iskop:** Nepoznato; **Tip:** tegula; **Opis:** Ulomak tegule s pečatom *C(o)ho(rtis) VI[II vol(untariorum)?]*; **Datacija:** 2.-3. st.

T. 128

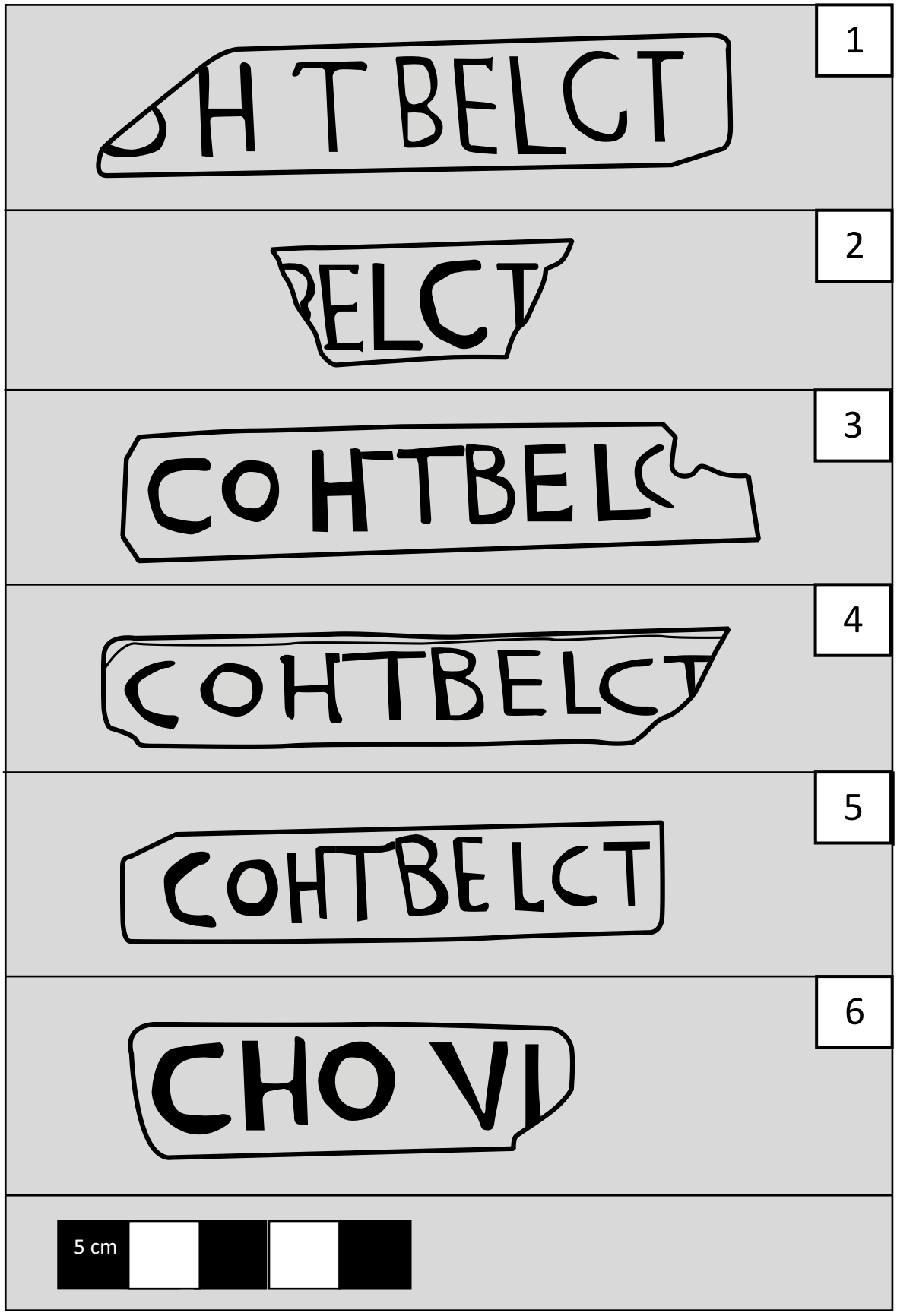
1
H T BELCT
2
ELCT
3
COHTBEL
4
COHTBELCT
5
COHTBELCT
6
CHO VI
5 cm

Stakleni proizvodi

(Tabla 129-141)

Stakleni proizvodi

Zdjelice u tzv. Ahat tehnici

1.) **Kat. br. 433**; **Kvadrat:** Probna istraživanja; **Iskop:** Nepoznato; **Tip:** trbuh zdjelice; **Duljina:** 1.8 cm; **Širina:** 1.8 cm; **Opis:** Ulomak ravnog trbuha zdjelice kobalt plave boje**; Datacija:** 1. pol. 1. st.

2.) **Kat. br. 434**; **Kvadrat:** D-1; **Iskop:** II; **Tip:** trbuh zdjelice; **Duljina:** 3.5 cm; **Širina:** 6.8 cm; **Opis:** Ulomak ravnog trbuha zdjelice tamno ljubičaste boje; **Datacija:** 1. pol. 1. st.

3.) **Kat. br. 435**; **Kvadrat:** Probna istraživanja; **Iskop:** Nepoznato; **Tip:** trbuh zdjelice; **Duljina:** 4.2 cm; **Širina:** 3.6 cm; **Opis:** Ulomak ravnog trbuha zdjelice koja kombinira ahat i millefiori tehnike kobalt plave i ljubičasto-smeđe boje**; Datacija:** 1. pol. 1. st.

4.) **Kat. br. 436**; **Kvadrat:** VII-2; **Iskop:** Nepoznato; **Tip:** obod zdjelice; **Duljina:** 3.2 cm; **Širina:** 3.8 cm; **Opis:** Gornji dio zdjelice kobalt plave boje, sa nenaglašenim obodom i širokim rebrom na vanjskoj stijenci trbuha; **Datacija:** 1. pol. 1. st.

5.) **Kat. br. 437**; **Kvadrat:** III-3; **Iskop:** Nepoznato; **Tip:** trbuh zdjelice; **Duljina:** 4.8 cm; **Širina:** 3 cm; **Opis:** Ulomak konkavnog trbuha zdjelice sa dva niza okomitih rebara na vanjskoj stijenci. Zdjelica ima kobalt plavu boju sa primjesama bijele i tamno plave; **Datacija:** 1. pol. 1. st.

T. 129

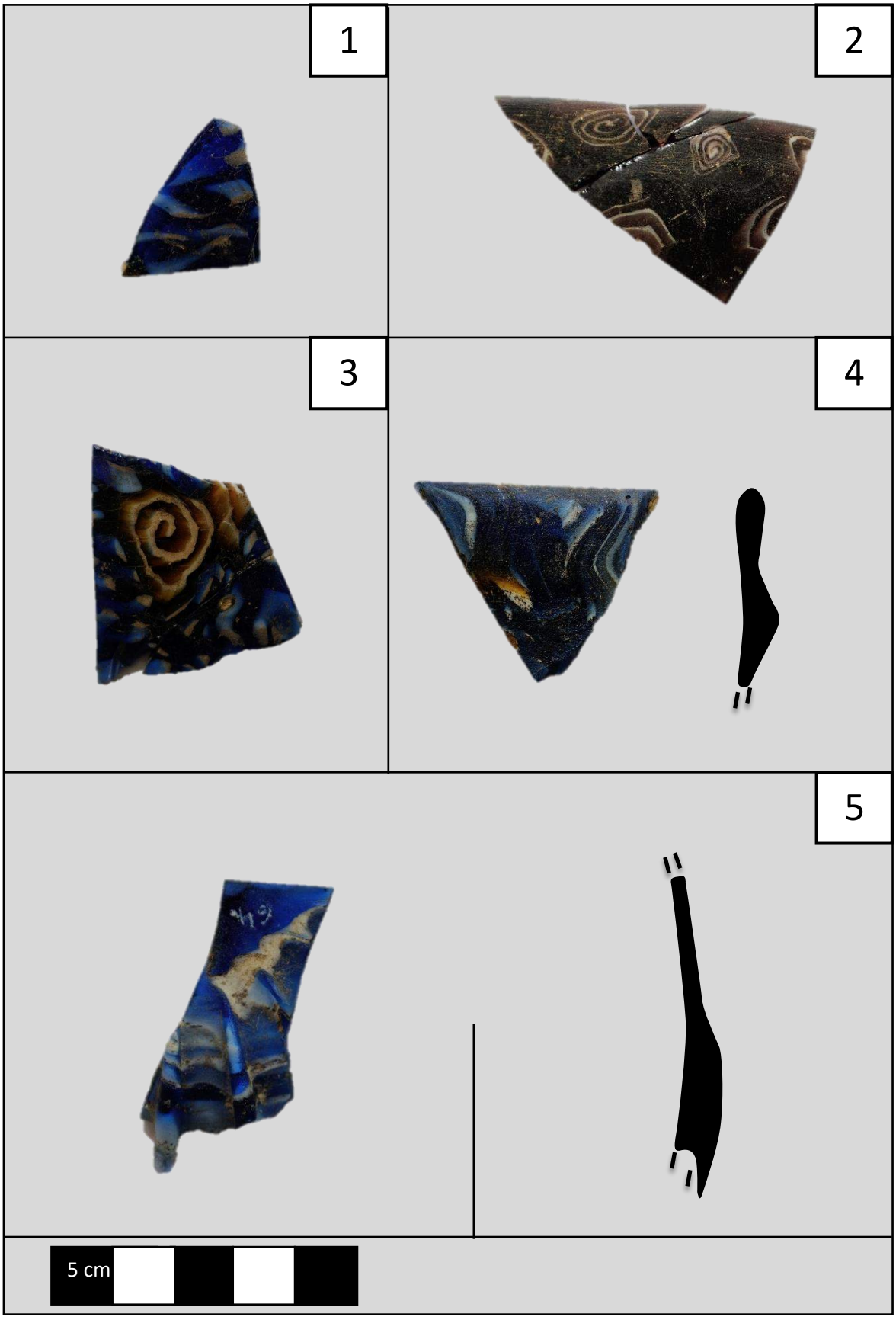

Stakleni proizvodi

Jednobojne rebraste zdjelice s širim reljefnim rebrima

1.) **Kat. br. 438**; **Kvadrat:** Nepoznato; **Iskop:** Nepoznato; **Tip:** obod zdjelice; **Duljina:** 4.4 cm; **Širina:** 3.6 cm; **Opis:** Gornji dio zdjelice neprozirne kobalt plave boje, sa nenaglašenim obodom i širokim rebrom na vanjskoj stijenci trbuha**; Datacija:** 1. st.

2.) **Kat. br. 439**; **Kvadrat:** B-8; **Iskop:** III; **Tip:** obod zdjelice; **Duljina:** 4.3 cm; **Širina:** 4 cm; **Opis: :** Gornji dio zdjelice neprozirne bijele-bež boje, sa nenaglašenim obodom i nizom od tri široka rebra na vanjskoj stijenci trbuha; **Datacija:** 1. st.

3.) **Kat. br. 440**; **Kvadrat:** IX-2; **Iskop:** II; **Tip:** obod zdjelice; **Duljina:** 4.2 cm; **Širina:** 3.5 cm; **Opis:** Gornji dio zdjelice prozirnog stakla sa nenaglašenim obodom i širokim rebrom na vanjskoj stijenci trbuha**; Datacija:** 1. st.

4.) **Kat. br. 441**; **Kvadrat:** Nepoznato; **Iskop:** Nepoznato; **Tip:** trbuh zdjelice; **Duljina:** 4.4 cm; **Širina:** 4.6 cm; **Opis:** Ulomak ravnog trbuha zdjelice sa tri niza uskih i okomitih rebara na vanjskoj stijenci. Zdjelica ima plavu prozirnu boju stakla; **Datacija:** 1. st.

5.) **Kat. br. 442**; **Kvadrat:** Nepoznato; **Iskop:** Nepoznato; **Tip:** trbuh zdjelice; **Duljina:** 2.6 cm; **Širina:** 2.4 cm; **Opis:** Ulomak ravnog trbuha zdjelice sa dva niza uskih i okomitih rebara na vanjskoj stijenci. Zdjelica ima svijetlo žutu boju prozirnog stakla; **Datacija:** 1. st.

T. 130

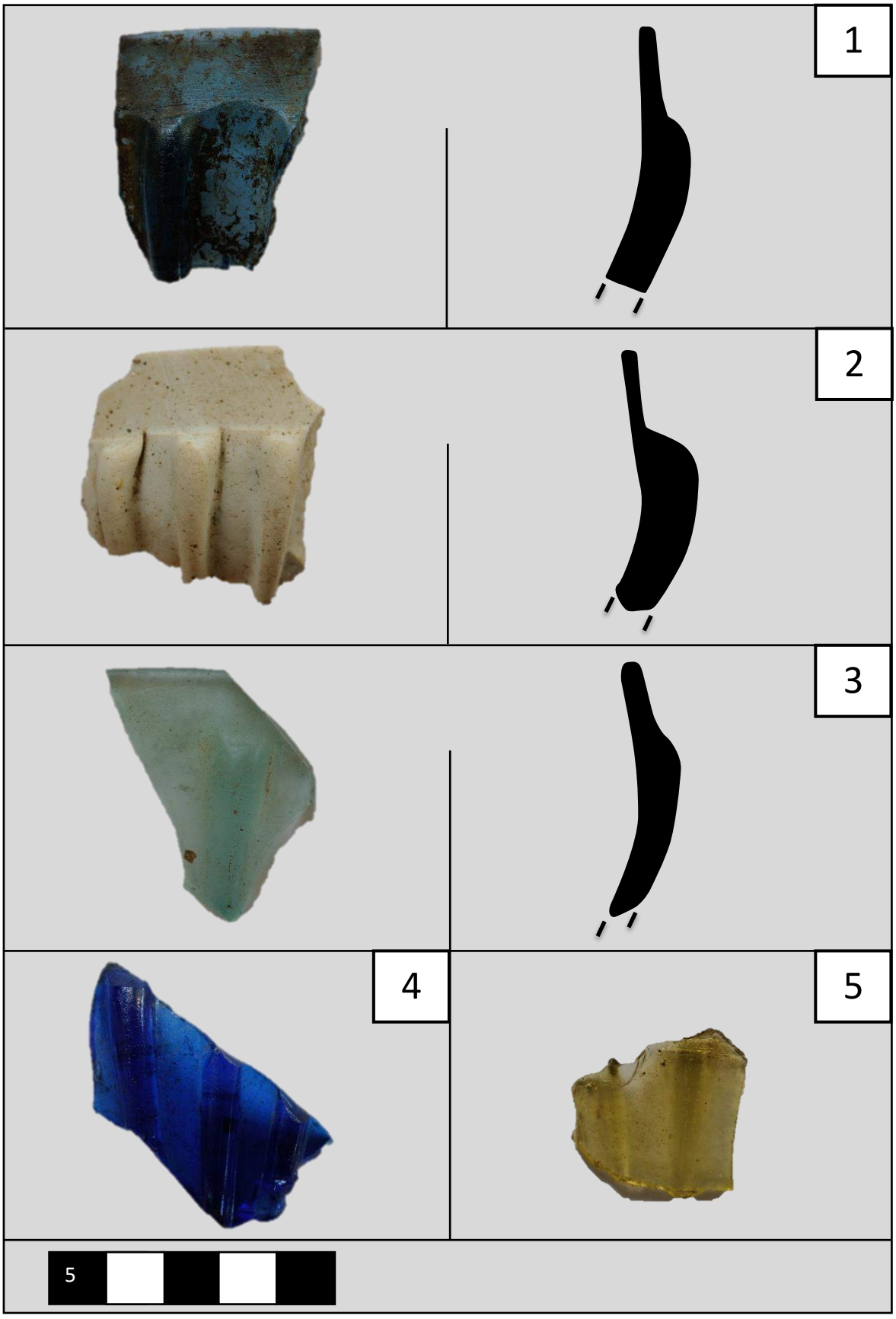

Stakleni proizvodi

Zdjelice tzv. *zarte Ripenschalen*

1.) **Kat. br. 443**; **Kvadrat:** II-4; **Iskop:** Nepoznato; **Tip:** trbuh zdjelice; **Duljina:** 2 cm; **Širina:** 1.8 cm; **Opis:** Ulomak trbuha ravne stijenke. Prozirno staklo smeđe boje sa uskim okomitim rebrom na vanjskoj stijenci**; Datacija:** 1. pol. 1. st.

2.) **Kat. br. 444**; **Kvadrat:** Nepoznato; **Iskop:** Nepoznato; **Tip:** trbuh zdjelice; **Duljina:** 3.1 cm; **Širina:** 2.4 cm; **Opis:** Ulomak trbuha ravne stijenke. Prozirno staklo plave boje sa uskim horizontalnim i okomitim rebrom na vanjskoj stijenci; **Datacija:** 1. pol. 1. st.

3.) **Kat. br. 445**; **Kvadrat:** Nepoznato; **Iskop:** Nepoznato; **Tip:** obod zdjelice; **Duljina:** 3.6 cm; **Širina:** 3.8 cm; **Opis:** Gornji dio zdjelice prozirnog plavog stakla sa izvijenim nenaglašenim obodom i uskim okomitim rebrom na vanjskoj stijenci trbuha**; Datacija:** 1. pol. 1. st.

Zdjelice mliječno bijele i žute boje s blago zaobljenim rezanim rubom

4.) **Kat. br. 446**; **Kvadrat:** B-7; **Iskop:** Nepoznato; **Tip:** dno zdjelice; **Duljina:** 4.5 cm; **Širina:** 6.1 cm; **Opis:** Ulomak ravnog dna zdjelice od mliječnog prozirnog stakla. Ravna platforma leži na niskoj prstenasto zadebljanoj nozi; **Datacija:** 1. st.

5.) **Kat. br. 447**; **Kvadrat:** B-6; **Iskop:** IV; **Tip:** dno zdjelice; **Duljina:** 3.7 cm; **Širina:** 3.8 cm; **Opis:** Ulomak ravnog dna zdjelice od mliječnog prozirnog stakla. Ravna platforma leži na niskoj prstenasto zadebljanoj nozi; **Datacija:** 1. st.

T. 131

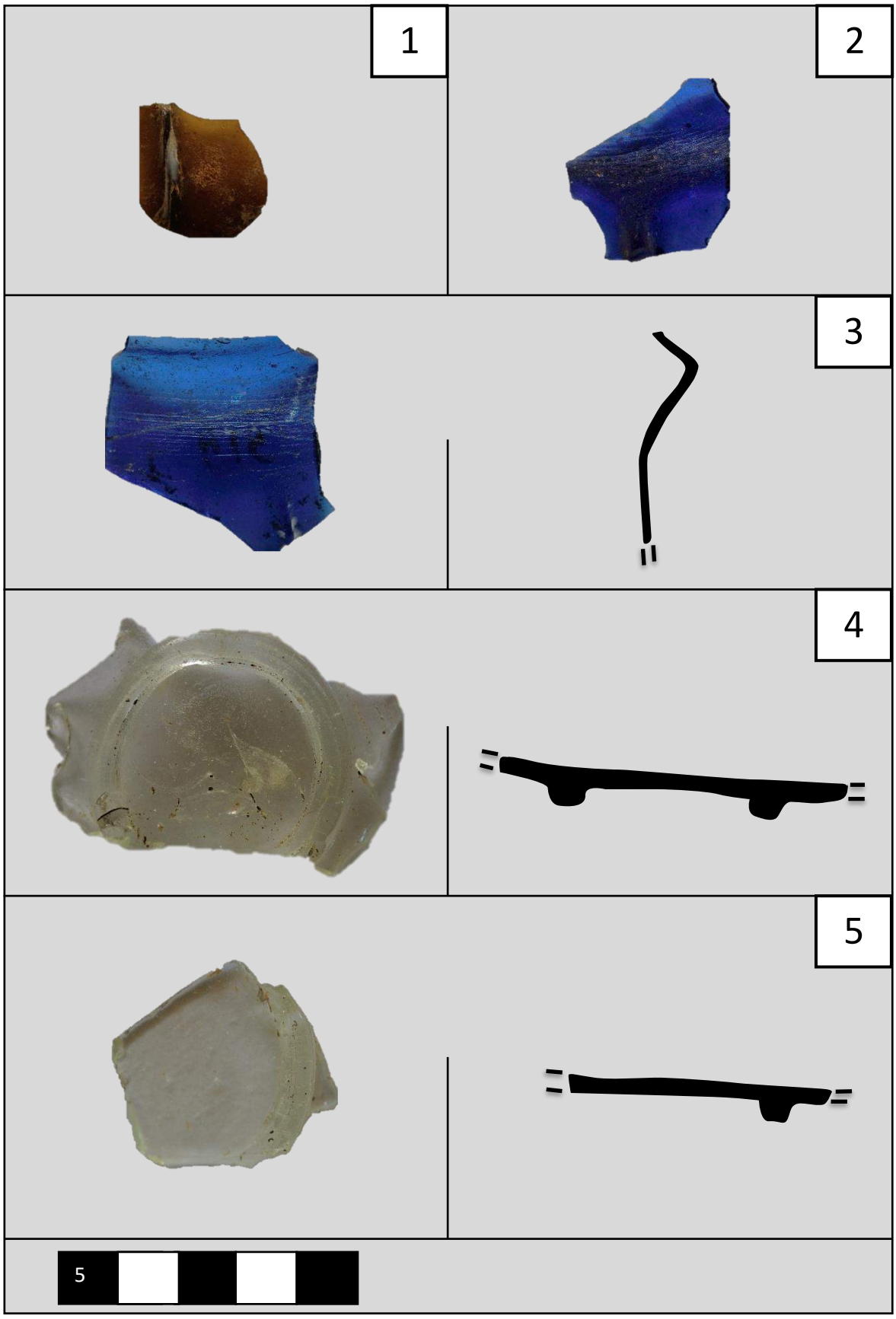

Stakleni proizvodi

Zdjelice mliječno bijele i žute boje s blago zaobljenim rezanim rubom

1.) **Kat. br. 448**; **Kvadrat:** A-11; **Iskop:** II; **Tip:** obod zdjelice; **Duljina:** 3.8 cm; **Širina:** 5.1 cm; **Opis: :** Gornji dio zdjelice prozirnog mliječnog stakla sa blago zaobljenim rezanim rubom. Stijenka tijela blago konkavna ili ravna; **Datacija:** 1. st.

2.) **Kat. br. 449**; **Kvadrat:** B-6; **Iskop:** IV; **Tip:** obod zdjelice; **Duljina:** 3.1 cm; **Širina:** 8.8 cm; **Opis:** Gornji dio zdjelice prozirnog mliječnog stakla sa blago zaobljenim rezanim rubom. Stijenka tijela blago konkavna ili ravna; **Datacija:** 1. st.

3.) **Kat. br. 450**; **Kvadrat:** VIII-3; **Iskop:** III; **Tip:** trbuh zdjelice; **Duljina:** 3.9 cm; **Širina:** 6 cm; **Opis:** Ulomak trbuha blago konkavne stijenke. Prozirno staklo smeđe-žućkaste boje; **Datacija:** 1. st.

4.) **Kat. br. 451**; **Kvadrat:** II-1; **Iskop:** II; **Tip:** obod zdjelice; **Duljina:** 2.6 cm; **Širina:** 3.6 cm; **Opis:** Ulomak prozirnog stakla zelene boje. Sačuvana je blago konkavna stijenka i dvostruko profilirani obod; **Datacija:** 1. st.

5.) **Kat. br. 452**; **Kvadrat:** B-8; **Iskop:** III; **Tip:** obod zdjelice; **Duljina:** 1.9 cm; **Širina:** 4.8 cm; **Opis:** Ulomak prozirnog stakla sa dvostruko profiliranim obodom, od čega je gornji blago izvijen i zadebljan; **Datacija:** 1. st.

T. 132

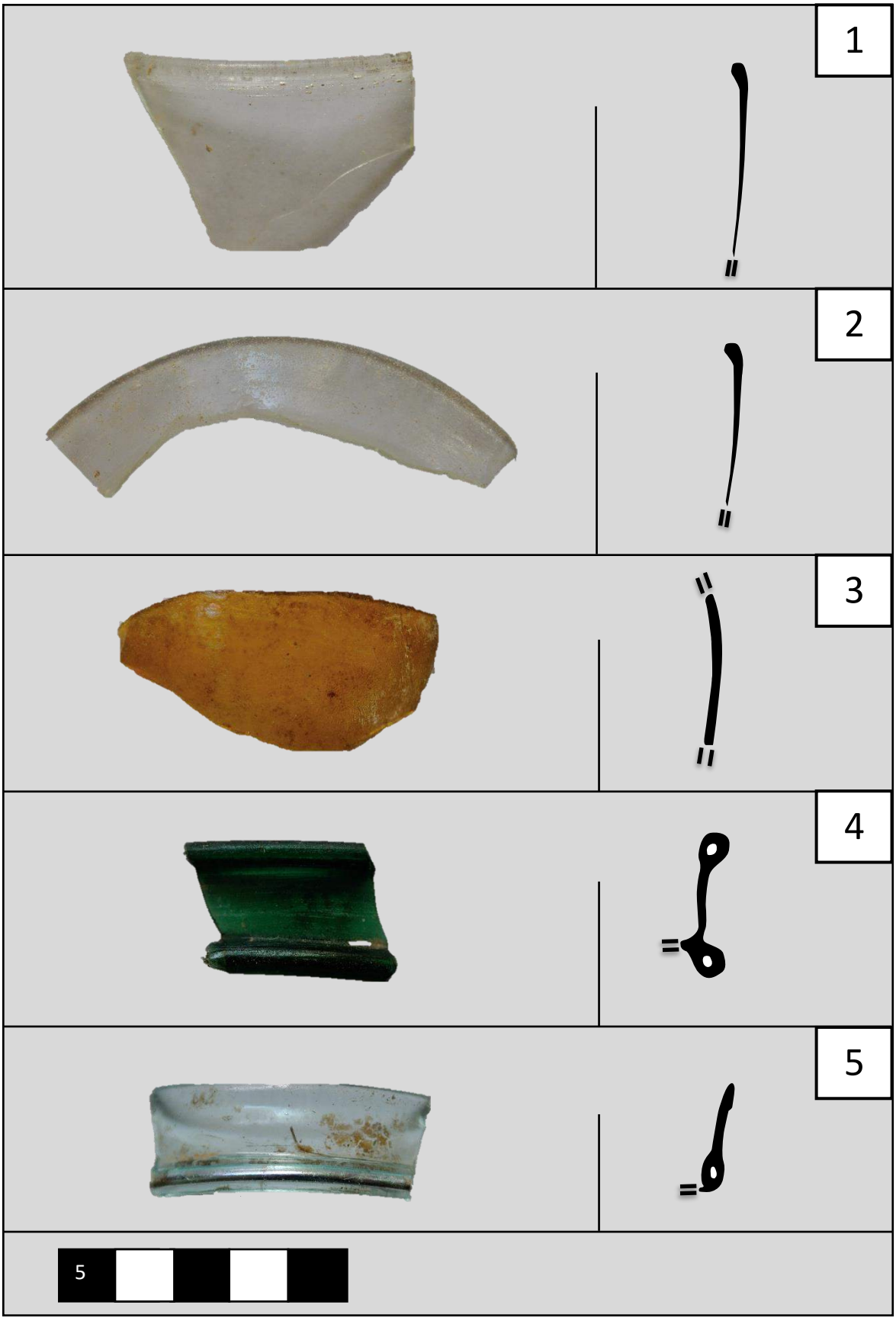

Stakleni proizvodi

Tanjuri izrađeni u tzv. tehnici „mille fiori“

1.) **Kat. br. 453**; **Kvadrat:** C-4; **Iskop:** Sonda; **Tip:** obod tanjura; **Duljina:** 4.6 cm; **Širina:** 3.9 cm; **Opis:** Gornji dio tijela posude kobalt plave boje. Blago konkavna stijenka tijela koja završava nenaglašenim obodom; **Datacija:** 1. st.

2.) **Kat. br. 454**; **Kvadrat:** A-1; **Iskop:** III; **Tip:** obod tanjura; **Duljina:** 4.4 cm; **Širina:** 6 cm; **Opis:** Gornji dio tijela posude jantarne boje. Blago konkavna stijenka tijela koja završava nenaglašenim obodom; **Datacija:** 1. st.

Jednobojni tanjuri cilindrična tijela i prstenasta ruba

3.) **Kat. br. 455**; **Kvadrat:** nepoznato; **Iskop:** nepoznato; **Tip:** obod tanjura; **Duljina:** 2.4 cm; **Širina:** 7.7 cm; **Opis:** Ulomak tanjura cilindričnog tijela sa prstenasto izvijenim rubom. Staklo prozirnih stijenki; **Datacija:** 1. st.

4.) **Kat. br. 456**; **Kvadrat:** X-1; **Iskop:** II; **Tip:** obod tanjura; **Duljina:** 1.6 cm; **Širina:** 6.3 cm; **Opis:** Ulomak tanjura cilindričnog tijela sa prstenasto uvijenim rubom. Staklo prozirnih stijenki; **Datacija:** 1. st.

5.) **Kat. br. 457**; **Kvadrat:** B-6; **Iskop:** IV; **Tip:** obod tanjura; **Duljina:** 2.2 cm; **Širina:** 5.6 cm; **Opis:** Ulomak tanjura cilindričnog tijela sa prstenasto uvijenim rubom. Prozirno staklo plave boje; **Datacija:** 1. st.

T. 133

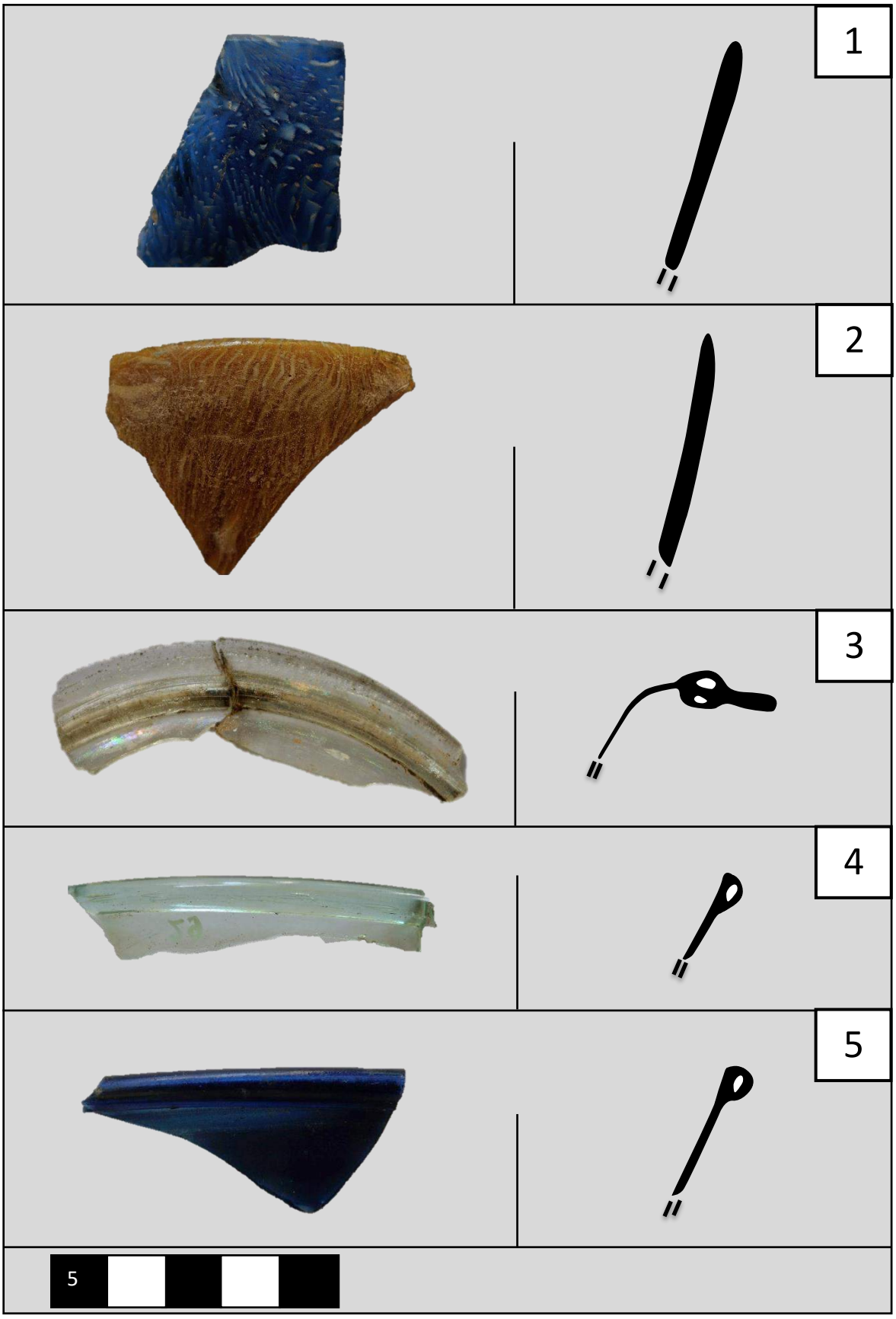

Stakleni proizvodi

Jednobojni tanjuri cilindrična tijela i prstenasta ruba

1.) **Kat. br. 458**; **Kvadrat:** nepoznato; **Iskop:** nepoznato; **Tip:** dno tanjura; **Duljina:** 6.2 cm; **Širina:** 7.6 cm; **Opis:** Ulomak ravnog dna tanjura ljubičaste boje. Na dnu urezana koncentrična kružnica; **Datacija:** 1. st.

2.) **Kat. br. 459**; **Kvadrat:** C-8; **Iskop:** V; **Tip:** obod tanjura; **Duljina:** 1.9 cm; **Širina:** 5.1 cm; **Opis:** Ulomak tanjura cilindričnog tijela sa prstenasto uvijenim rubom. Prozirno staklo ljubičaste boje; **Datacija:** 1. st.

3.) **Kat. br. 460**; **Kvadrat:** B-8; **Iskop:** III; **Tip:** obod tanjura; **Duljina:** 1.6 cm; **Širina:** 4.6 cm; **Opis:** Ulomak tanjura cilindričnog tijela sa prstenasto uvijenim rubom. Prozirno staklo zelene boje; **Datacija:** 1. st.

4.) **Kat. br. 461**; **Kvadrat:** D-4; **Iskop:** I; **Tip:** obod tanjura; **Duljina:** 1.9 cm; **Širina:** 4.3 cm; **Opis:** Ulomak tanjura cilindričnog tijela sa prstenasto uvijenim rubom. Prozirno staklo zelene boje; **Datacija:** 1. st.

T. 134

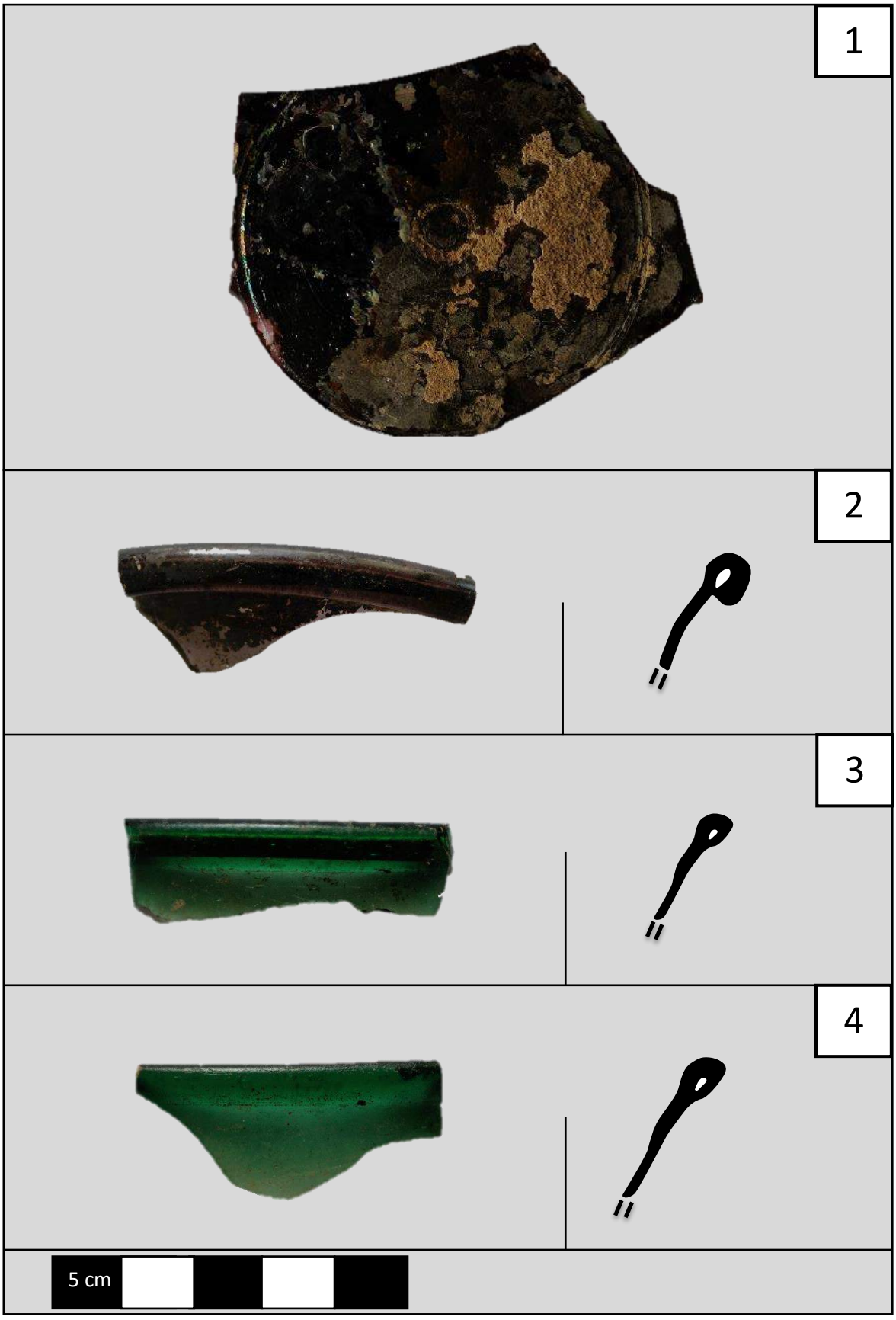

Stakleni proizvodi

Čaše cilindrična ili pak konična tijela s horizontalno graviranim ornamentom

1.) **Kat. br. 462**; **Kvadrat:** B-9; **Iskop:** II; **Tip:** obod čaše; **Duljina:** 5.8 cm; **Širina:** 2.6 cm; **Opis:** Gornji dio čaše cilindričnog tijela i ravno rezanog ruba. Na vanjskoj stijenci su vidljiva po dva niza horizontalno graviranih linija pri vrhu i po sredini trbuha. Prozirno staklo žućkaste boje; **Datacija:** 1. st

2.) **Kat. br. 463**; **Kvadrat:** Nepoznato; **Iskop:** Nepoznato; **Tip:** obod čaše; **Duljina:** 5.2 cm; **Širina:** 5.1 cm; **Opis:** Gornji dio čaše koničnog tijela i ravno rezanog ruba. Na vanjskoj stijenci su vidljiva dva niza horizontalno graviranih linija pri vrhu trbuha. Prozirno staklo jantarne boje; **Datacija:** 1. st.

3.) **Kat. br. 464**; **Kvadrat:** Nepoznato; **Iskop:** Nepoznato; **Tip:** obod čaše; **Duljina:** 5.4 cm; **Širina:** 4.6 cm; **Opis:** Gornji dio čaše cilindričnog tijela i ravno rezanog ruba. Na vanjskoj stijenci su vidljiva po dva niza horizontalno graviranih linija pri vrhu i po sredini trbuha. Prozirno staklo zelenkaste boje; **Datacija:** 1. st.

4.) **Kat. br. 465**; **Kvadrat:** E-0; **Iskop:** Nepoznato; **Tip:** obod čaše; **Duljina:** 7 cm; **Širina:** 7.4 cm; **Opis:** Gornji dio čaše koničnog tijela i ravno rezanog ruba. Na vanjskoj stijenci su vidljiva dva niza horizontalno graviranih linija po sredini trbuha. Neprozirno staklo crne boje; **Datacija:** 1. st.

T. 135

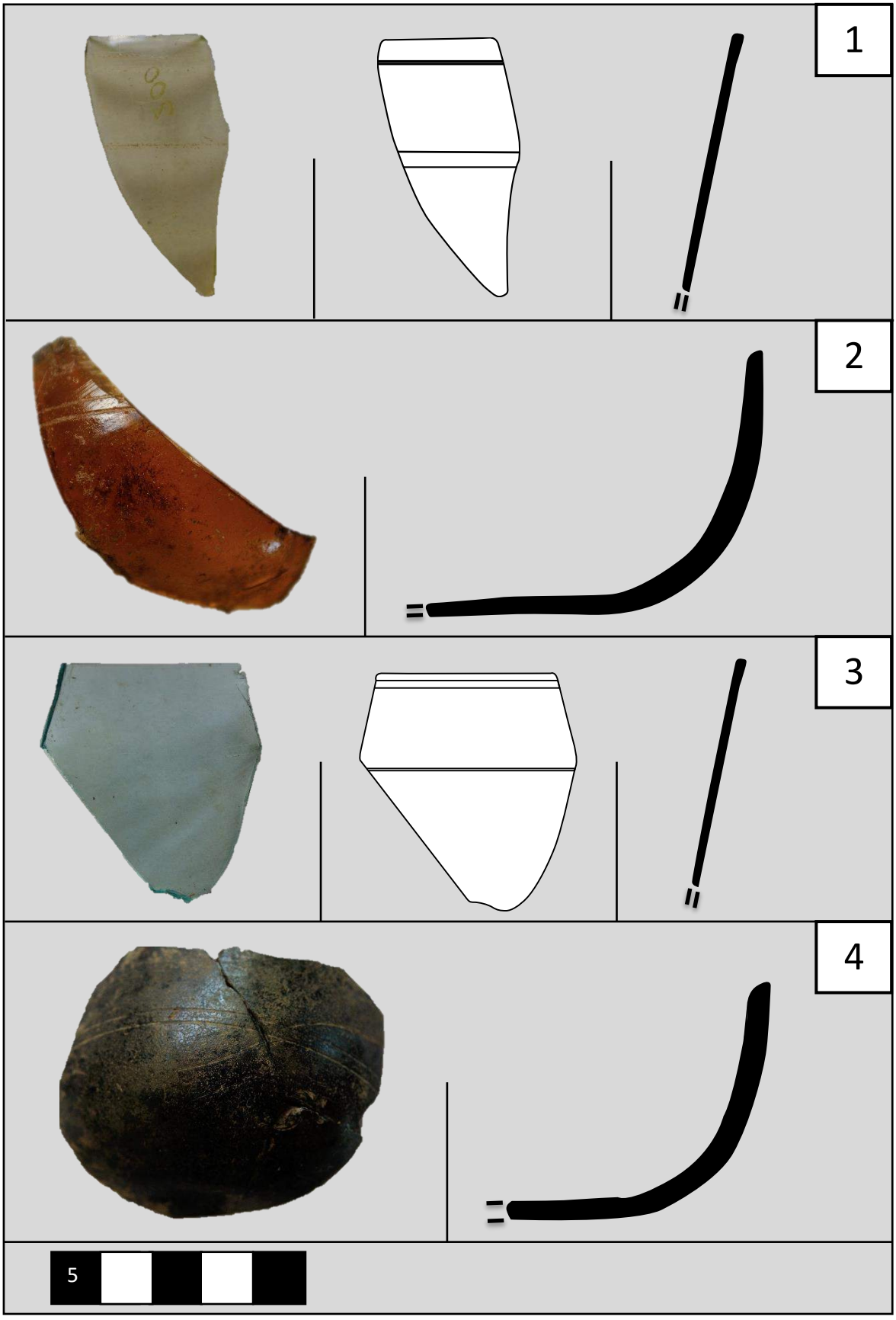

Stakleni proizvodi

Čaše cilindrična ili pak konična tijela s horizontalno graviranim ornamentom

1.) **Kat. br. 466**; **Kvadrat:** E-0; **Iskop:** sonda; **Tip:** dno čaše; **Promjer:** 4.2 cm; **Opis:** Kružno dno čaše sa prstenastom nogom. Sačuvan prijelaz u konične stijenke trbuha. Prozirno staklo zelenkaste boje; **Datacija:** 1. st.

2.) **Kat. br. 467**; **Kvadrat:** III-3; **Iskop:** sonda; **Tip:** dno čaše; **Promjer dna:** 4 cm; **Opis:** Kružno dno čaše sa prstenastom nogom. Sačuvan prijelaz u konične stijenke trbuha. Prozirno staklo zelenkaste boje; **Datacija:** 1. st.

Kantarosi

3.) **Kat. br. 468**; **Kvadrat:** A-5; **Iskop:** II; **Tip:** obod kantarosa; **Duljina:** 5.4 cm; **Širina:** 6 cm; **Opis:** Gornji dio kantarosa konkavnog tijela i trokutasto zadebljanog oboda. Vanjska stijenka trbuha je ukrašena višebojnim granulama bijele, plave i crvene boje, a obod bijelom trakom; **Datacija:** 1. st.

4.) **Kat. br. 469**; **Kvadrat:** C-4; **Iskop:** Nepoznato; **Tip:** trbuh kantarosa?; **Duljina:** 5.3 cm; **Širina:** 3 cm; **Opis:** Vjerojatno ulomak trbuha kantarosa. Vanjska stijenka ukrašena višebojnim granulama bijele, plave i crvene boje; **Datacija:** 1. st.

5.) **Kat. br. 470**; **Kvadrat:** A-5; **Iskop:** II; **Tip:** obod kantarosa; **Duljina:** 4.2 cm; **Širina:** 6.9 cm; **Opis:** Gornji dio kantarosa konkavnog tijela i trokutasto zadebljanog oboda. Vanjska stijenka trbuha je ukrašena višebojnim granulama bijele, plave i crvene boje, a obod bijelom trakom; **Datacija:** 1. st.

6.) **Kat. br. 471**; **Kvadrat:** A-5; **Iskop:** II; **Tip:** dno kantarosa?; **Duljina:** 3.9 cm; **Širina:** 4.1 cm; **Opis:** Vjerojatno ulomak dna kantarosa. Vanjska stijenka ukrašena višebojnim granulama bijele, plave i crvene boje; **Datacija:** 1. st.

T. 136

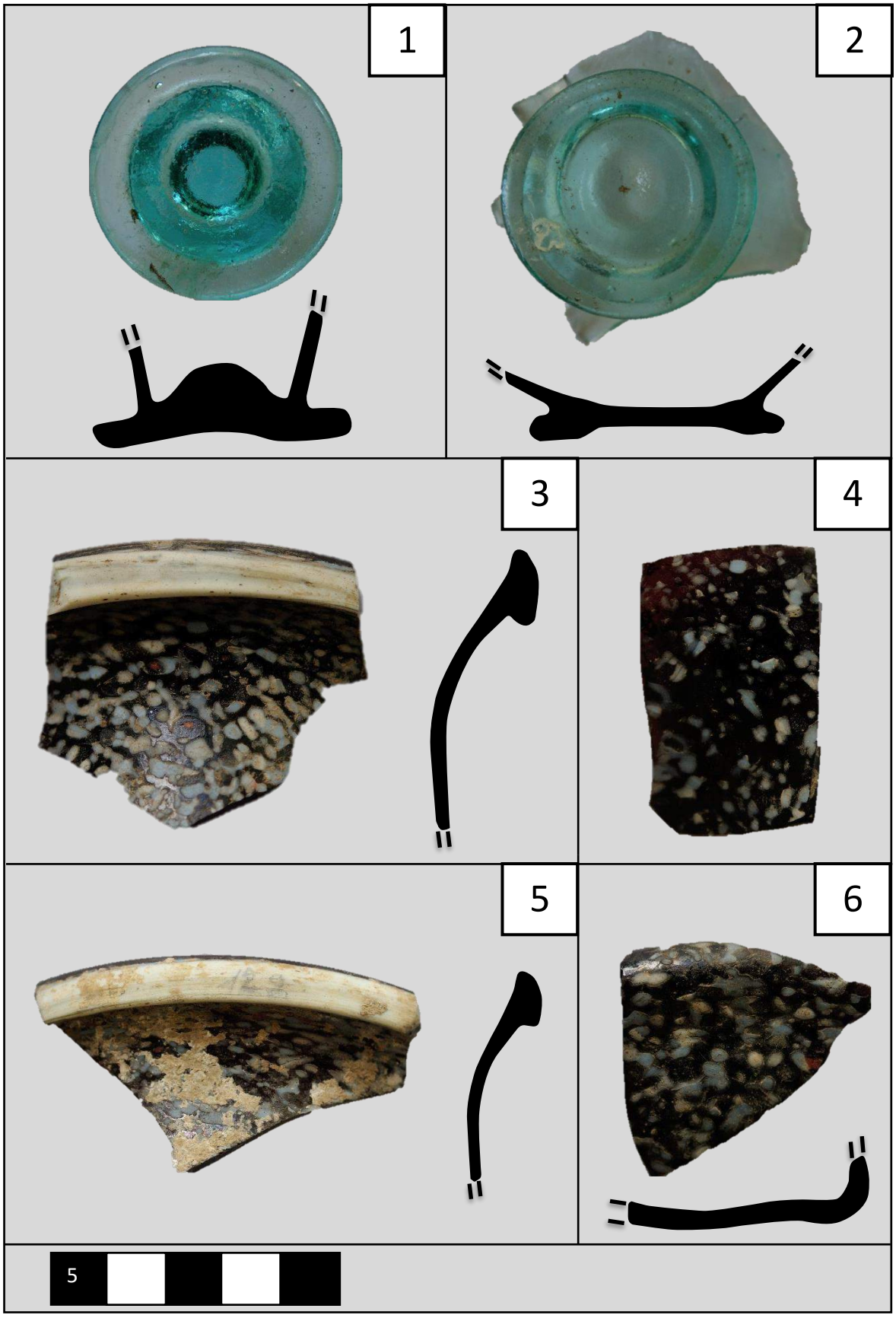

Stakleni proizvodi

Boce

1.) **Kat. br. 472**; **Kvadrat:** VII-1; **Iskop:** II; **Tip:** obod boce; **Duljina:** 5.4 cm; **Promjer vrata:** 2.5 cm; **Opis:** Gornji dio boce cilindričnog vrata sa izvijenim oštro rezanim obodom. Ispod oboda sačuvan korijen i dio ručke trakastog presjeka. Prozirno staklo zelenkaste boje; **Datacija:** 2. pol. 1. st.

2.) **Kat. br. 473**; **Kvadrat:** B-3; **Iskop:** IV; **Tip:** vrat boce ; **Duljina:** 9 cm; **Promjer vrata:** 1.9 cm; **Opis:** Gornji dio boce visokog cilindričnog vrata. Sačuvan prijelaz u loptasto tijelo. Prozirno staklo zelenkaste boje; **Datacija:** 2. pol. 1. st.

3.) **Kat. br. 474**; **Kvadrat:** C-0; **Iskop:** II; **Tip:** obod boce; **Duljina:** 4.6 cm; **Promjer vrata:** 1.9 cm; **Opis:** Gornji dio boce cilindričnog vrata sa izvijenim oštro rezanim obodom. Prozirno staklo žućkaste boje; **Datacija:** 2. pol. 1. st.

4.) **Kat. br. 475**; **Kvadrat:** XI-5; **Iskop:** Nepoznato; **Tip:** obod boce; **Duljina:** 3.9 cm; **Širina:** 3 cm; **Opis:** Gornji dio boce cilindričnog vrata sa izvijenim prstenasto zadebljanim obodom. Prozirno staklo plavkaste boje; **Datacija:** 2. pol. 1. st.

5.) **Kat. br. 476**; **Kvadrat:** Nepoznato; **Iskop:** Nepoznato; **Tip:** dno boce; **Duljina:** 8.1 cm; **Širina:** 9.3 cm; **Opis:** Dva ulomka dna žućkaste boce sa središnjim udubljenjem. Prijelaz u trbuh posude čini niz stepeničastih i koncentričnih profilacija različitih širina. Trbuh blago konkavan sa vegetabilnim motivima na vanjskoj stijenci; **Datacija:** 2. pol. 1. st.

T. 137

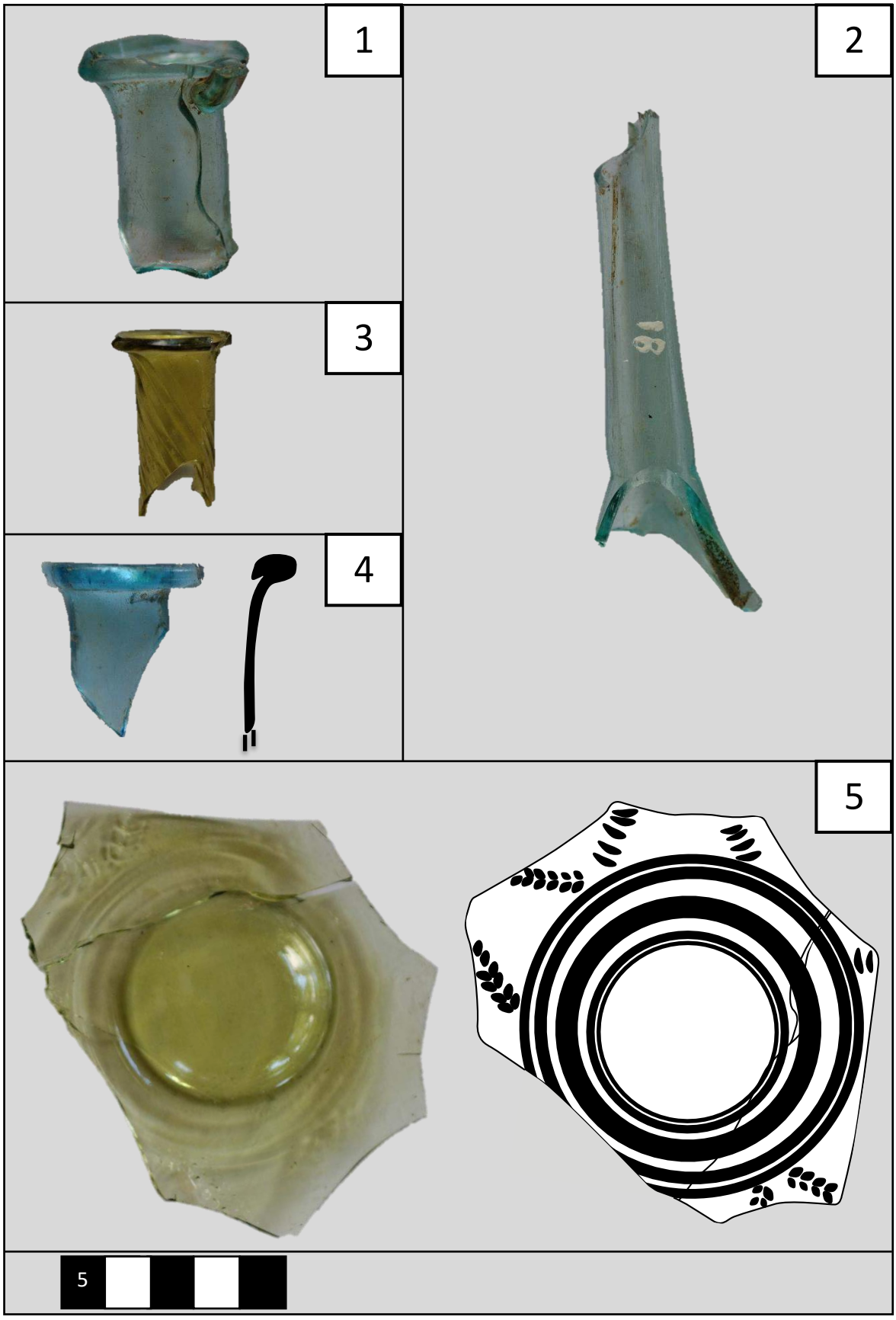

Stakleni proizvodi

Balzamariji

1.) **Kat. br. 477**; **Kvadrat:** nepoznato; **Iskop:** nepoznato; **Tip:** cilindrični balzamarij; **Duljina:** 8.5 cm; **Širina:** 2.6 cm; **Opis:** Gotovo cjelovit cilindrični balzamarij prozirnog zelenkastog stakla. Tijelo i vrat imaju ujednačenu dužinu; **Datacija:** 2. pol. 1. st.

2.) **Kat. br. 478**; **Kvadrat:** nepoznato; **Iskop:** nepoznato; **Tip:** cilindrični balzamarij; **Duljina:** 5.2 cm; **Širina:** 2.3 cm; **Opis:** Ulomak cilindričnog balzamarija prozirnog zelenkastog stakla. Izvjesno je da rijelo i vrat imaju ujednačenu dužinu; **Datacija:** 2. pol. 1. st.

3.) **Kat. br. 479**; **Kvadrat:** C-0; **Iskop:** II; **Tip:** konični balzamarij; **Duljina:** 8.3 cm; **Širina:** 2.5 cm; **Opis:** Gotovo cjelovit konični balzamarij prozirnog žuto-zelenkastog stakla. Tijelo je kratko i konično, dok vrat ima visoku cilindričnu formu koja završava izvijenim i rezanim obodom; **Datacija:** 2. pol. 1. st.

4.) **Kat. br. 480**; **Kvadrat:** C-1; **Iskop:** II; **Tip:** konični balzamarij; **Duljina:** 6.3 cm; **Širina:** 2.6 cm; **Opis:** Ulomak koničnog balzamarija prozirnog zelenkastog stakla. Tijelo je kratko i konično, dok vrat ima visoku cilindričnu formu; **Datacija:** 2. pol. 1. st.

5.) **Kat. br. 481**; **Kvadrat:** Nepoznato; **Iskop:** Nepoznato; **Tip:** pirimorfni balzamarij; **Duljina:** 6 cm; **Širina:** 3.3 cm; **Opis:** Ulomak cilindričnog vrata sa izvijenim obodom kobalt plave boje; **Datacija:** 1. pol. 1. st.

6.) **Kat. br. 482**; **Kvadrat:** C-6; **Iskop:** IV; **Tip:** sferični balzamarij; **Duljina:** 3 cm; **Širina:** 1.9 cm; **Opis:** Niski balzamarij sferičnog tijela, kratkog vrata koji završava prstenasto zadebljanim i izvijenim obodom. Prijelaz iz trbuha u cilindrični vrat je blago stegnut. Stijenka od prozirnog stakla plavkaste boje; **Datacija:** 25.-50. god.

T. 138

Stakleni proizvodi

Balzamariji

1.) **Kat. br. 483**; **Kvadrat:** B-10; **Iskop:** III; **Tip:** kuglasti balzamarij; **Duljina:** 5.6 cm; **Širina:** 5.8 cm; **Opis:** Ulomak tijela kuglastog balzamarija izrađenog u tehnici polikromnih traka; **Datacija:** kraj. 1. st. pr. Kr. – pol. 1. st.

2.) **Kat. br. 484**; **Kvadrat:** B-10; **Iskop:** III; **Tip:** kuglasti balzamarij; **Duljina:** 3.8 cm; **Širina:** 2.3 cm; **Opis:** Ulomak tijela kuglastog balzamarija izrađenog u tehnici polikromnih traka; **Datacija:** kraj. 1. st. pr. Kr. – pol. 1. st.

Vrčevi

3.) **Kat. br. 485**; **Kvadrat:** Nepoznato; **Iskop:** Nepoznato; **Tip:** ručka vrča; **Duljina:** 5.4 cm; **Širina:** 3.4 cm; **Opis:** Ulomak široke ručke trakastog presjeka. Vanjska površina je narebrena nizom plitkih profilacija. Stijenka ima prozirnu žuto-zelenu boju stakla; **Datacija:** Pol. 1. st. – 2. st.

4.) **Kat. br. 486**; **Kvadrat:** Nepoznato; **Iskop:** Nepoznato; **Tip:** ručka vrča; **Duljina:** 3.4 cm; **Širina:** 5.2 cm; **Opis:** Ulomak uske ručke trakastog presjeka sa sačuvanim korijenom. Ručka je horizontalno ravna, dok je vanjska površina podjeljena sa dvije kanelure. Stijenka ima prozirnu zelenkastu boju stakla; **Datacija:** Pol. 1. st. – 2. st.

5.) **Kat. br. 487**; **Kvadrat:** VI-3; **Iskop:** kontrolni profil; **Tip:** ručka vrča; **Duljina:** 5.1 cm; **Širina:** 8 cm; **Opis:** Ulomak široke ručke trakastog presjeka sa sačuvanim korijenom. Vanjska površina je narebrena nizom širokim profilacija. Stijenka ima prozirnu zelenkastu boju stakla; **Datacija:** Pol. 1. st. – 2. st.

6.) **Kat. br. 488**; **Kvadrat:** C-3; **Iskop:** I; **Tip:** ručka vrča; **Duljina:** 2.1 cm; **Širina:** 5.1 cm; **Opis:** Ulomak ravne uske ručke trakastog presjeka. Vanjska površina podjeljena je sa dvije široke kanelure. Stijenka ima prozirnu zelenkastu boju stakla; **Datacija:** Pol. 1. st. – 2. st.

T. 139

Stakleni proizvodi

Vrčevi

1.) **Kat. br. 489**; **Kvadrat:** Nepoznato; **Iskop:** Nepoznato; **Tip:** ručka vrča; **Duljina:** 5.4 cm; **Širina:** 3 cm; **Opis:** Lučna ručka ovalnog presjeka. Sačuvan narebreni ukras pri dnu i ulomak korijena ručke na vrhu. Prozirno staklo zelenkaste boje; **Datacija:** Kraj 1. ili poč. 2. st.

2.) **Kat. br. 490**; **Kvadrat:** D-1; **Iskop:** sonda; **Tip:** dno vrča; **Duljina:** 6.1 cm; **Širina:** 5.9 cm; **Opis:** Ravno dno vrča kvadratnog oblika. Po sredini dna ima plitko kružno udubljenje. Na vanjskoj stijenci dna sačuvana kratica naziva proizvođača, i to u dva reda, slova C S u gornjem i G R u donjem. Po sredini motiv bršljanova lista; **Datacija:** Pol. 1. st. – 2. st.

Amforisk ili Aribalos?

3.) **Kat. br. 491**; **Kvadrat:** nepoznato; **Iskop:** nepoznato; **Tip:** ručka amforiska ili aribalosa; **Duljina:** 7.3 cm; **Širina:** 4 cm; **Opis:** Koljenasta ručka narebrena dvostrukim dubokim kanelurama na vanjskoj stijenci. Prvi vrhu savinuta prema korijenu ručke. Prozirno staklo plave boje; **Datacija:** 1. st.

Ukrasni stakleni predmeti

4.) **Kat. br. 492:**

a) **Kvadrat:** nepoznato; **Iskop:** nepoznato; **Tip:** perlica; **Promjer:** 8 mm; **Opis:** Ovalna staklena perlica jantarne boje; **Datacija:** 1. st.

b) **Kvadrat:** IX-2; **Iskop:** II; **Tip:** perlica; **Promjer:** 15 mm; **Opis:** Ovalna višebojna staklena perlica; **Datacija:** 1. st.

c) **Kvadrat:** X-2; **Iskop:** II; **Tip:** perlica; **Promjer:** 13 mm; **Opis:** Ovalna staklena perlica zelenkaste boje. Vanjska stijenka narebrena plitkim kanelurama; **Datacija:** 1. st.

d) **Kvadrat:** C-9; **Iskop:** IV; **Tip:** perlica; **Promjer:** 11 mm; **Opis:** Okrugla perlica crne boje sa plavim koncentričnim trakastim inkluzijama; **Datacija:** 1. st.

T. 140

Stakleni proizvodi

Ukrasni stakleni predmeti

1.) **Kat. br. 493**; **Kvadrat:** Nepoznato; **Iskop:** Nepoznato; **Tip:** perlica; **Duljina:** 3 cm; **Širina:** 8 mm; **Opis:** Višebojna perlica piramidalnog oblika; **Datacija:** 1. pol. 1. st.

2.) **Kat. br. 494**; **Kvadrat:** Nepoznato; **Iskop:** Nepoznato; **Tip:** gema; **Duljina:** 8 mm; **Širina:** 14 mm; **Opis:** Gema od tamnog stakla aplicirana na dio brončanog prstena. Predmet ima plitku ovalnu formu; **Datacija:** 1. st.

3.) **Kat. br. 495**; **Kvadrat:** Nepoznato; **Iskop:** Nepoznato; **Tip:** žetoni za igru; **Opis:** Skupina žetona za igru nepravilnih ovalih oblika. Javlja se uglavnom u tamnim nijansama; **Datacija:** 1. st.

4.) **Kat. br. 496**; **Kvadrat:** B-3; **Iskop:** Sonda; **Tip:** prozorsko staklo; **Duljina:** 5.9 cm; **Širina:** 6.2 cm; **Opis:** Rubni ulomak prozorskog stakla; **Datacija:** 1.-2. st.

5.) **Kat. br. 497**; **Kvadrat:** A-3; **Iskop:** Sonda; **Tip:** prozorsko staklo; **Duljina:** 4.3 cm; **Širina:** 5.3 cm; **Opis:** Rubni ulomak prozorskog stakla; **Datacija:** 1.-2. st.

6.) **Kat. br. 498**; **Kvadrat:** B-6; **Iskop:** IV; **Tip:** prozorsko staklo; **Duljina:** 5.3 cm; **Širina:** 5.7 cm; **Opis:** Rubni ulomak prozorskog stakla; **Datacija:** 1.-2. st.

7.) **Kat. br. 499**; **Kvadrat:** VI-1; **Iskop:** I; **Tip:** prozorsko staklo; **Duljina:** 5.5 cm; **Širina:** 7.8 cm; **Opis:** Rubni ulomak prozorskog stakla; **Datacija:** 1.-2. st.

T. 141

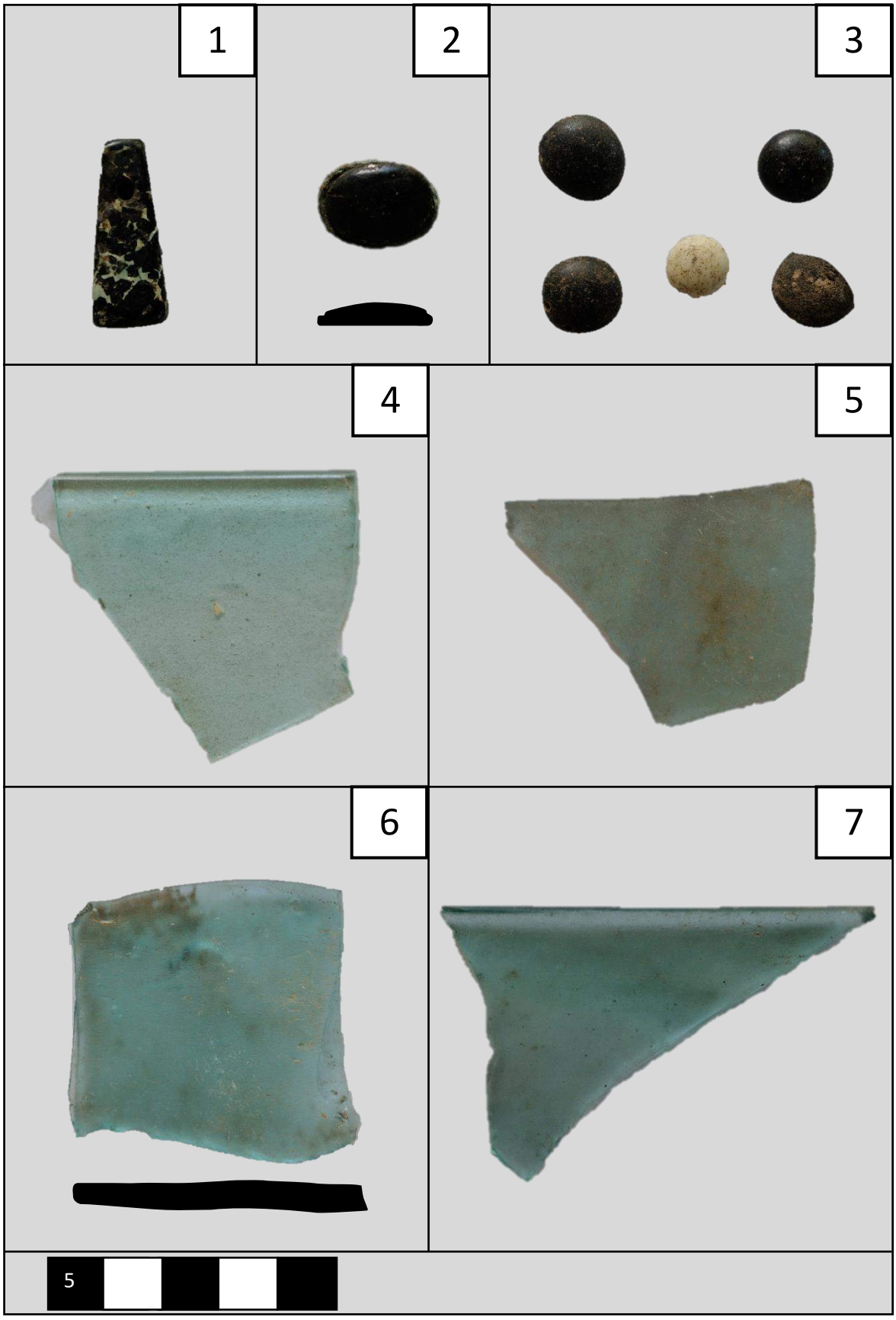

Numizmatički materijal

(Tabla 142-161)

Numizmatički materijal

Terenska istraživanja

1. **Kat. br. 500**; **Kvadrat:** VI-2; **Iskop:** VII; **Nominala:** As; **Kovničar:** *Augustus*; **Kovnica:** *Nemausus*; **Materijal:** Bronca; **Promjer:** 19 mm; **Težina:** 13.6 g.; **Usporedba:** RIC I 157; **Datacija:** 20.-10. god. pr. Kr.

Av. **IMP** - Dvije glave okrenute na suprotne strane. Lijevo glava Augusta i desno Agripe.

Rv. **COL NEM** - Krokodil svezan lancima za plamino drvo

2. **Kat. br. 501**; **Kvadrat:** A-4; **Iskop:** II; **Nominala:** As; **Kovničar:** *Augustus*; **Kovnica:** Rim; **Materijal:** Bronca; **Promjer:** 20 mm; **Težina:** 8.4 g.; **Usporedba:** RIC I 427; **Datacija:** 7. god. pr. Kr.

Av. **CAESAR AVGVST PONT MAX TRIBVNIC POT** - Glava Augusta na desno.

Rv. **P LVRIVS AGRIPPA III VIR AAA FF / SC -** Po sredini kratica *Senatus Consulto.*

3. **Kat. br. 502**; **Kvadrat:** C-1; **Iskop:** II; **Nominala:** Kvadrans; **Kovničar:** *Augustus*; **Kovnica:** Rim; **Materijal:** Bronca; **Promjer:** 9 mm; **Težina:** 2.82 g.; **Usporedba:** RIC 420; **Datacija:** 9. god. pr. Kr.

Av. **LAMIA SILIVS ANNIVS** – Ruke koje drže kaducej.

Rv. **III VIR AAA FF -** Po sredini kratica *Senatus Consulto.*

4. **Kat. br. 503; Kvadrat:** A-0; **Iskop:** II; **Nominala:** Kvadrans; **Kovničar:** *Augustus*; **Kovnica:** Rim; **Materijal:** Bronca; **Promjer:** 11 mm; **Težina:** 2.62 g.; **Usporedba:** RIC 420; **Datacija:** 9. god. pr. Kr.

Av. **LAMIA SILIVS ANNIVS** – Ruke koje drže kaducej.

Rv. **III VIR AAA FF -** Po sredini kratica *Senatus Consulto.*

T. 142

Numizmatički materijal

Terenska istraživanja

1. **Kat. br. 504; Kvadrat:** C-6; **Iskop:** IV; **Nominala:** Kvadrans; **Kovničar:** *Augustus*; **Kovnica:** Rim; **Materijal:** Bronca; **Promjer:** 9 mm; **Težina:** 2.58 g.; **Usporedba:** RIC 420; **Datacija:** 9. god. pr. Kr.

Av. **LAMIA SILIVS ANNIVS** – Simplum et lituus.

Rv. **III VIR AAA FF -** Po sredini kratica *Senatus Consulto.*

2. **Kat. br. 505; Kvadrat:** C-4; **Iskop:** I; **Nominala:** Kvadrans; **Kovničar:** *Augustus*; **Kovnica:** Rim; **Materijal:** Bronca; **Promjer:** 7 mm; **Težina:** 3.34 g.; **Usporedba:** RIC 468; **Datacija:** 4. god. pr. Kr.

Av. **L. VALERIVS CATVLLVS** - Po sredini kratica *Senatus Consulto.*

Rv. **III VIR AAA FF -** Kružni oltar

3. **Kat. br. 506; Kvadrat:** A-5; **Iskop:** III; **Nominala:** Denar; **Kovničar:** *Augustus*; **Kovnica:** Rim; **Materijal:** Srebro; **Promjer:** 17.5 mm; **Težina:** 3.61 g.; **Usporedba:** RIC I 398; **Datacija:** 13. god. Pr. Kr.

Av. **AVGVSTVS** - Augustov portret sa ovjenčanom glavnom na desno, iza lituus.

Rv. **C. MARIVS C. F TRO III VIR** - August u togi i pokriven velom, okrenut polu lijevo, prikazan na postamentu, u desnoj ruci drži simpulum.

4. **Kat. br. 507; Kvadrat:** IX-4; **Iskop:** V; **Nominala:** As; **Kovničar:** *Tiberius*; **Kovnica:** Rim; **Materijal:** Bronca; **Promjer:** 20 mm; **Težina:** 9.53 g.; **Usporedba:** RIC 469; **Datacija:** 10.-11. god. po Kr.

Av. **TI CAESAR AVGVST F IMPERAT V** - Glava cara Tiberija na desno.

Rv. **PONTIFEX TRIBVN POTESTATE XII / SC** - Po sredini kratica *Senatus Consulto*.

T. 143

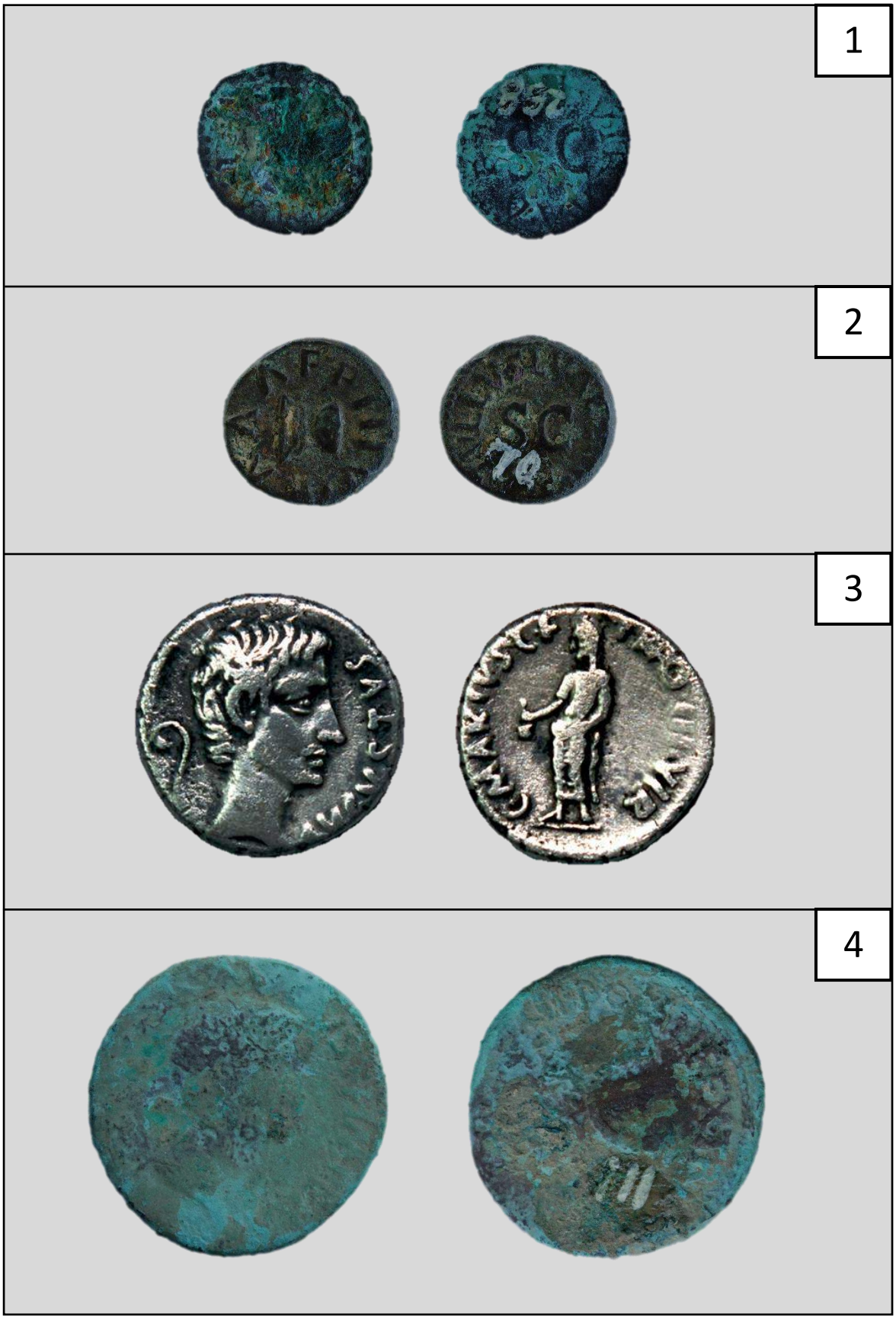

Numizmatički materijal

Terenska istraživanja

1. **Kat. br. 508; Kvadrat:** IX-4; **Iskop:** Sonda; **Nominala:** As; **Kovničar:** *Tiberius*; **Kovnica:** Rim; **Materijal:** Bronca; **Promjer:** 19 mm; **Težina:** 9.17 g.; **Usporedba:** RIC I 33; **Datacija:** 16. god. po Kr.

Av. **TI CAESAR DIVI AVG F AVGVST IMP VII** – Tiberijeva glava na lijevo.

Rv. **PONTIFEX MAXIM TRIBVN POTEST XVII / SC** - Livija drži pateru i žezlo.

2. **Kat. br. 509; Kvadrat:** B-3; **Iskop:** II; **Nominala:** As; **Kovničar:** *Tiberius*; **Kovnica:** Rim; **Materijal:** Bronca; **Promjer:** 18 mm; **Težina:** 9.28 g.; **Usporedba:** RIC I 33; **Datacija:** 16. god. po Kr.

Av. **TI CAESAR DIVI AVG F AVGVST IMP VII** – Tiberijeva glava na desno.

Rv. **PONTIFEX MAXIM TRIBVN POTEST XVII** – Livija drži pateru i žezlo.

3. **Kat. br. 510; Kvadrat:** IX-2; **Iskop:** II; **Nominala:** As; **Kovničar:** *Tiberius*; **Kovnica:** Rim; **Materijal:** Bronca; **Promjer:** 21 mm; **Težina:** 9.26 g.; **Usporedba:** RIC I 80; **Datacija:** 23.-30. god. po Kr.

Av. **DIVVS AVGVSTVS PATER –** Augustova glava na lijevo.

Rv. **PROVIDENT SC –** U središtu oltar.

4. **Kat. br. 511; Kvadrat:** IX-1; **Iskop:** II; **Nominala:** As; **Kovničar:** *Tiberius*; **Kovnica:** Rim; **Materijal:** Bronca; **Promjer:** 22 mm; **Težina:** 10.72 g.; **Usporedba:** RIC I 80; **Datacija:** 23.-30. god. po Kr.

Av. **DIVVS AVGVSTVS PATER –** Augustova glava na lijevo.

Rv. **PROVIDENT SC –** U središtu oltar.

T. 144

Numizmatički materijal

Terenska istraživanja

1. **Kat. br. 512**; **Kvadrat:** C-6; **Iskop:** IV; **Nominala:** As; **Kovničar:** *Tiberius*; **Kovnica:** Rim; **Materijal:** Bronca; **Promjer:** 19 mm; **Težina:** 7.03 g.; **Usporedba:** RIC I 80; **Datacija:** 23.-30. god. po Kr.

Av. **DIVVS AVGVSTVS PATER –** Augustova glava na lijevo.

Rv. **PROVIDENT SC –** U središtu oltar.

2. **Kat. br. 513**; **Kvadrat:** III-0; **Iskop:** IV; **Nominala:** As; **Kovničar:** *Tiberius*; **Kovnica:** Rim; **Materijal:** Bronca; **Promjer:** 18 mm; **Težina:** 11.29 g.; **Usporedba:** RIC I 80; **Datacija:** 23.-30. god. po Kr.

Av. **DIVVS AVGVSTVS PATER –** Augustova glava na lijevo.

Rv. **PROVIDENT SC –** U središtu oltar.

3. **Kat. br. 514**; **Kvadrat:** B-10; **Iskop:** III; **Nominala:** As; **Kovničar:** *Tiberius*; **Kovnica:** Rim; **Materijal:** Bronca; **Promjer:** 20 mm; **Težina:** 8.80 g.; **Usporedba:** RIC I 80; **Datacija:** 23.-30. god. po Kr.

Av. **DIVVS AVGVSTVS PATER –** Augustova glava na lijevo.

Rv. **PROVIDENT SC –** U središtu oltar.

4. **Kat. br. 515**; **Kvadrat:** B-9; **Iskop:** II; **Nominala:** As; **Kovničar:** *Tiberius*; **Kovnica:** Rim; **Materijal:** Bronca; **Promjer:** 20 mm; **Težina:** 10.75 g.; **Usporedba:** RIC I 83; **Datacija:** 34.-37. god. po Kr.

Av. **DIVVS AVGVSTVS PATER** – Augustova glava na lijevo .

Rv. **SC** – Orao sa raširenim krilima između kratice.

T. 145

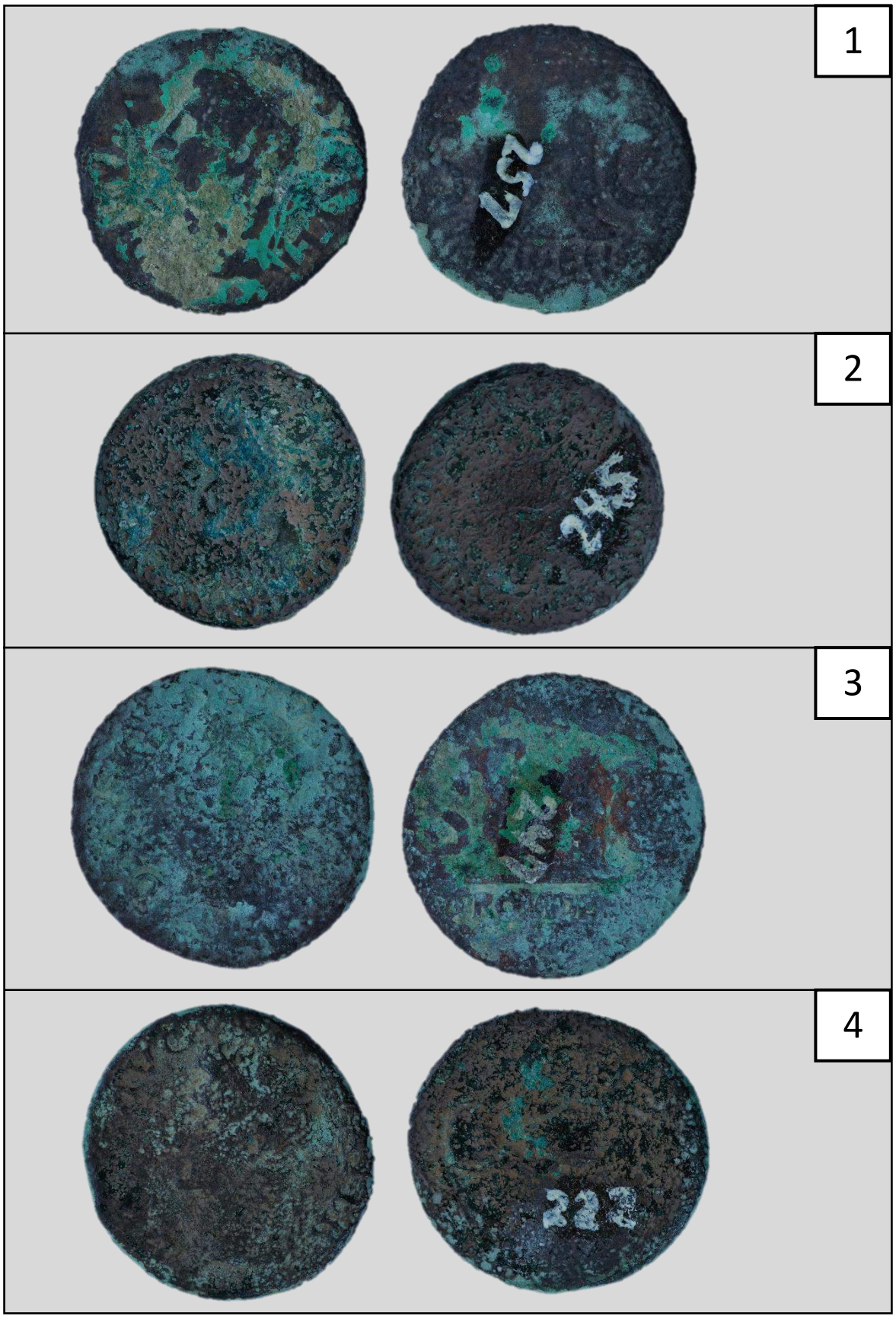

Numizmatički materijal

Terenska istraživanja

1. **Kat. br. 516; Kvadrat:** VIII-1; **Iskop:** III; **Nominala:** As; **Kovničar:** *Tiberius*; **Kovnica:** Rim; **Materijal:** Bronca; **Promjer:** 19 mm; **Težina:** 9.82 g.; **Usporedba:** RIC I 53; **Datacija:** 34.-35. godine.

Av. **TI CAESAR DIVI AVG F AVGVST IMP VIII** - Tiberijeva glava na desno.

Rv. **PONTIF MAXIM TRIBVN POTEST XXXVI** – Kaducej.

2. **Kat. br. 517; Kvadrat:** III-0; **Iskop:** IV; **Nominala:** As; **Kovničar:** *Tiberius*; **Kovnica:** Rim; **Materijal:** Bronca; **Promjer:** 21 mm; **Težina:** 10.05 g.; **Usporedba:** RIC I 53; **Datacija:** 34.-35. godine.

Av. **TI CAESAR DIVI AVG F AVGVST IMP VIII** - Tiberijeva glava na desno.

Rv. **PONTIF MAXIM TRIBVN POTEST XXXVI** – Kaducej.

3. **Kat. br. 518; Kvadrat:** E-1; **Iskop:** III; **Nominala:** As; **Kovničar:** *Caligula*; **Kovnica:** Rim; **Materijal:** Bronca; **Promjer:** 19 mm; **Težina:** 9.78 g.; **Usporedba:** RIC I 54; **Datacija:** 41. god. po Kr.

Av. **C CAESAR DIVI AVG PRON AVG PM TRP IIII PP** – Glava cara prema desno.

Rv. **VESTA SC** – Vesta sjedi i drži pateru u desnoj i žezlo u lijevoj ruci.

4. **Kat. br. 519; Kvadrat:** B-3; **Iskop:** II; **Nominala:** As; **Kovničar:** *Clavdivs*; **Kovnica:** Rim; **Materijal:** bronca; **Promjer:** 20 mm; **Težina:** 10.88 g.; **Usporedba:** RIC I 97; **Datacija:** 41.-50. god. po Kr.

Av. **TI CLAVDIVS CAESAR AVG PM TRP IMP –** Glava cara na lijevo.

Rv. **LIBERTAS AVGVSTA –** Libertas drži pileus u desnoj ruci.

T. 146

Numizmatički materijal

Terenska istraživanja

1. **Kat. br. 520; Kvadrat:** IX-1; **Iskop:** I; **Nominala:** As; **Kovničar:** *Clavdivs*; **Kovnica:** Rim; **Materijal:** bronca; **Promjer:** 20 mm; **Težina:** 9.12 g.; **Usporedba:** RIC I 97; **Datacija:** 41.-50. god. po Kr.

Av. **TI CLAVDIVS CAESAR AVG PM TRP IMP –** Glava cara na lijevo.

Rv. **LIBERTAS AVGVSTA / SC –** Libertas drži pileus u desnoj ruci.

2. **Kat. br. 521; Kvadrat:** VIII-2; **Iskop:** III; **Nominala:** As; **Kovničar:** *Clavdivs*; **Kovnica:** Rim; **Materijal:** bronca; **Promjer:** 20 mm; **Težina:** 9 g.; **Usporedba:** RIC I 97; **Datacija:** 41.-50. god. po Kr.

Av. **TI CLAVDIVS CAESAR AVG PM TRP IMP –** Glava cara na lijevo.

Rv. **LIBERTAS AVGVSTA / SC –** Libertas drži pileus u desnoj ruci.

3. **Kat. br. 522; Kvadrat:** B-0; **Iskop:** II; **Nominala:** As; **Kovničar:** *Clavdivs*; **Kovnica:** Rim; **Materijal:** bronca; **Promjer:** 20 mm; **Težina:** 9.69 g.; **Usporedba:** RIC I 97; **Datacija:** 41.-50. god. po Kr.

Av. **TI CLAVDIVS CAESAR AVG PM TRP IMP –** Glava cara na lijevo.

Rv. **LIBERTAS AVGVSTA / SC–** Libertas drži pileus u desnoj ruci.

4. **Kat. br. 523; Kvadrat:** B-8; **Iskop:** IV; **Nominala:** As; **Kovničar:** *Clavdivs*; **Kovnica:** Rim; **Materijal:** bronca; **Promjer:** 22 mm; **Težina:** 9.18 g.; **Usporedba:** RIC I 97; **Datacija:** 41.-50. god. po Kr.

Av. **TI CLAVDIVS CAESAR AVG PM TRP IMP –** Glava cara na lijevo.

Rv. **LIBERTAS AVGVSTA / SC –** Libertas drži pileus u desnoj ruci.

T. 147

Numizmatički materijal

Terenska istraživanja

1. **Kat. br. 524; Kvadrat:** C-9; **Iskop:** III; **Nominala:** As; **Kovničar:** *Clavdivs*; **Kovnica:** Rim; **Materijal:** bronca; **Promjer:** 20 mm; **Težina:** 10.28 g.; **Usporedba:** RIC I 97; **Datacija:** 41.-50. god. po Kr.

Av. **TI CLAVDIVS CAESAR AVG PM TRP IMP –** Glava cara na lijevo.

Rv. **LIBERTAS AVGVSTA –** Libertas drži pileus u desnoj ruci.

2. **Kat. br. 525; Kvadrat:** IX-1; **Iskop:** I; **Nominala:** As; **Kovničar:** *Clavdivs*; **Kovnica:** Rim; **Materijal:** bronca; **Promjer:** 21 mm; **Težina:** 8.57 g.; **Usporedba:** RIC I 100; **Datacija:** 41.-50. god. po Kr.

Av. **TI CLAVDIVS CAESAR AVG PM TRP IMP –** Glava cara na lijevo.

Rv. **SC –** Minerva koja drži koplje i štit.

3. **Kat. br. 526; Kvadrat:** Nepoznato; **Iskop:** Površinski; **Nominala:** As; **Kovničar:** *Clavdivs*; **Kovnica:** Rim; **Materijal:** bronca; **Promjer:** 20 mm; **Težina:** 9.36 g.; **Usporedba:** RIC I 100; **Datacija:** 41.-50. god. po Kr.

Av. **TI CLAVDIVS CAESAR AVG PM TRP IMP –** Glava cara na lijevo.

Rv. **SC –** Minerva koja drži koplje i štit.

.

4. **Kat. br. 527; Kvadrat:** C-10; **Iskop:** III; **Nominala:** Sestercij; **Kovničar:** *Clavdivs*; **Kovnica:** Rim; **Materijal:** Bronca; **Promjer:** 27 mm; **Težina:** 26.28 g.; **Usporedba:** RIC I 99; **Datacija:** 41.-50. god. po Kr.

Av. **TI CLAVDIVS CAESAR AVG PM TRP –** Glava Klaudija na desno.

Rv. **SPES AVGVSTA SC –** Spes drži cvijet.

T. 148

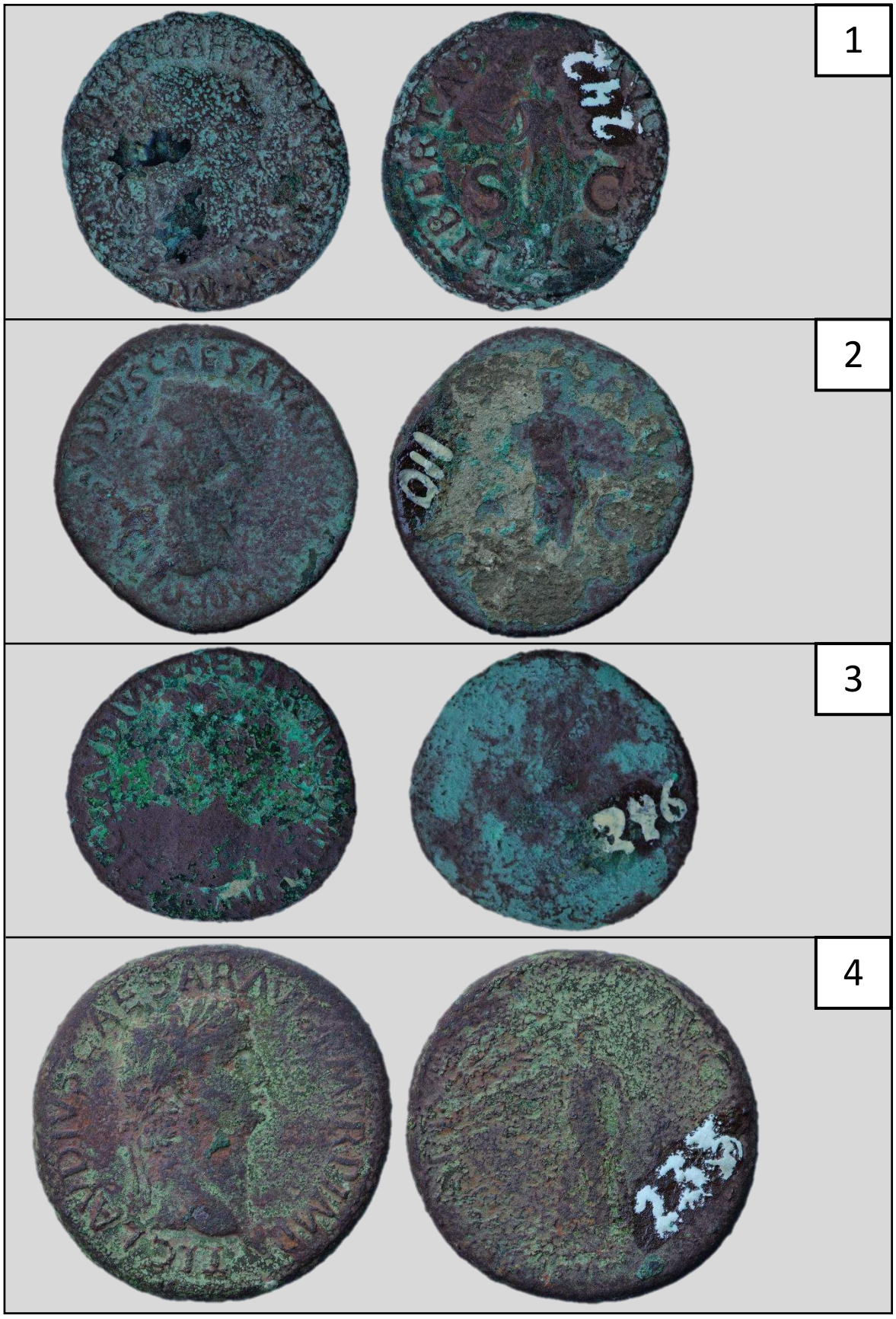

Numizmatički materijal

Terenska istraživanja

1. **Kat. br. 528; Kvadrat:** C-4; **Iskop:** I; **Nominala:** Dupondij; **Kovničar:** *Nero*; **Kovnica:** *Lugdunum*; **Materijal:** bronca; **Promjer:** 20 mm; **Težina:** 13.31 g.; **Usporedba:** BMC I 356; **Datacija:** 64.-66. god. po Kr.

Av. **IMP NERO CAESAR AVG P MAX TR PPP -** Glava Nerona na lijevo.

Rv. **VICTORIA AVGVSTA SC -** Viktorija drži vijenac u desnoj, a palminu grančicu u lijevoj ruci.

2. **Kat. br. 529; Kvadrat:** A-5; **Iskop:** II; **Nominala:** Dupondij; **Kovničar:** *Nero*; **Kovnica:** *Lugdunum*; **Materijal:** bronca; **Promjer:** 20 mm; **Težina:** 11.75 g.; **Usporedba:** BMC I 354; **Datacija:** 64.-66. god. po Kr.

Av. **IMP NERO CAESAR AVG P MAX TR PP -** Glava Nerona na desno.

Rv. **VICTORIA AVGVSTI -** Viktorija drži vijenac u desnoj, a palminu grančicu u lijevoj ruci.

3. **Kat. br. 530; Kvadrat:** E-3; **Iskop:** Sonda; **Nominala:** As; **Kovničar:** *Nero*; **Kovnica:** *Lugdunum*; **Materijal:** bronca; **Promjer:** 21 mm; **Težina:** 11.10 g.; **Usporedba:** BMC I 370; **Datacija:** 64.-66. god. po Kr.

Av. **IMP NERO CAESAR AVG PM TR POT PP -** Glava Nerona na desno.

Rv. **GENIO AVGVSTI SC –** *Genius* prinosi žrtvu.

4. **Kat. br. 531; Kvadrat:** B-8; **Iskop:** nepoznato; **Nominala:** As; **Kovničar:** *Nero*; **Kovnica:** Rim; **Materijal:** bronca; **Promjer:** 21 mm; **Težina:** 7.63 g.; **Usporedba:** BMC I 252; **Datacija:** 64.-66. god. po Kr.

Av. **NERO CLAVD CAESAR AVG GER PM TR IMP PP -** Glava Nerona na lijevo.

Rv. **GENIO AVGVSTI SC –** *Genius* prinosi žrtvu desno rukom, a lijevom drži rog izobilja.

T. 149

Numizmatički materijal

Terenska istraživanja

1. **Kat. br. 532; Kvadrat:** C-5; **Iskop:** I; **Nominala:** As; **Kovničar:** *Germanicus*; **Kovnica:** Rim; **Materijal:** bronca; **Promjer:** 21 mm; **Težina:** 10.46 g.; **Usporedba:** BMC I 218; **Datacija:** 42.-43. god. po Kr.

Av. **GERMANICUS CAESAR TI AVG F DIVI AVG N** – Glava Germanika na desno.

Rv. **TI CLAVDIVS CAESAR AVG GERM PM TRP IMP PP** – Kratica SC po sredini.

2. **Kat. br. 533; Kvadrat:** B-3; **Iskop:** II; **Nominala:** As; **Kovničar:** *Germanicus*; **Kovnica:** Rim; **Materijal:** bronca; **Promjer:** 21 mm; **Težina:** 8.20 g.; **Usporedba:** BMC I 218; **Datacija:** 42.-43. god. po Kr.

Av. **GERMANICUS CAESAR TI AVG F DIVI AVG N** – Glava Germanika na desno.

Rv. **TI CLAVDIVS CAESAR AVG GERM PM TRP IMP PP –** Kratica SC po sredini.

3. **Kat. br. 534; Kvadrat:** A-8; **Iskop:** II; **Nominala:** As; **Kovničar:** *Agrippa*; **Kovnica:** Rim; **Materijal:** bronca; **Promjer:** 21 mm; **Težina:** 9.52 g.; **Usporedba:** RIC I 58; **Datacija:** 37.-41. god. po Kr.

Av. **M AGRIPPA LF COS III –** Glava Agripe na lijevo.

Rv. **SC** –Neptun drži delfina i trozubac.

4. **Kat. br. 535; Kvadrat:** VIII-1; **Iskop:** III; **Nominala:** As; **Kovničar:** *Drvsvs*; **Kovnica:** Rim; **Materijal:** bronca; **Promjer:** 20 mm; **Težina:** 10 g.; **Usporedba:** RIC I 45; **Datacija:** 22.-23. god. po Kr.

Av. **DRVSVS CAESAR TI AVG F DIVI AVG N** – Glava Druza na lijevo.

Rv. **PONTIF TRIBVN POTEST ITER –** Kratica SC po sredini.

T. 150

Numizmatički materijal

Terenska istraživanja

1. **Kat. br. 536; Kvadrat:** C-5; **Iskop:** I; **Nominala:** As; **Kovničar:** *Drvsvs*; **Kovnica:** Rim; **Materijal:** bronca; **Promjer:** 21 mm; **Težina:** 7.88 g.; **Usporedba:** RIC I 45; **Datacija:** 22.-23. god. po Kr.

Av. **DRVSVS CAESAR TI AVG F DIVI AVG N** – Glava Druza na lijevo.

Rv. **PONTIF TRIBVN POTEST ITER –** Kratica SC po sredini.

2. **Kat. br. 537; Kvadrat:** A-8; **Iskop:** III; **Nominala:** Sestercij; **Kovničar:** *Agrippina senior*; **Kovnica:** Rim; **Materijal:** bronca; **Promjer:** 27 mm; **Težina:** 26.64 g.; **Usporedba:** BMC I 219; **Datacija:** 42. god. po. Kr.

Av. **AGRIPPINA M F GERMANICI CAESARIS** - Glava Agripine na desno.

Rv. **TI CLAVDIVS CAESAR AVG GERM PMTRP IMP PP** - Kratica SC po sredini.

3. **Kat. br. 538; Kvadrat:** A-7; **Iskop:** I; **Nominala:** Dupondij; **Kovničar:** *Antonia Avgvsta*; **Kovnica:** Rim; **Materijal:** bronca; **Usporedba:** BMC I 213; **Datacija:** 42. god. po. Kr.

Av. **ANTONIA AVGVSTA –** Glava Antonije.

Rv. **TI CLAVDIVS CAESAR AVG GERM PMTRP IMP PP –** Klaudije drži *simpulum*.

4. **Kat. br. 539; Kvadrat:** C-3; **Iskop:** II; **Nominala:** Sestercij; **Kovničar:** *Titvs*; **Kovnica:** Rim; **Materijal:** bronca; **Promjer:** 25 mm; **Težina:** 22.33 g.; **Usporedba:** RIC II 89; **Datacija:** 81. god. po Kr.

Av. **IMP CAESAR VESP AVG PM TRP PP COS VIII** - Glava cara na desno.

Rv. **FELICIT PVBLIC SC** - Felicitas koji drži žezlo i rog izobilja.

T. 151

Numizmatički materijal / Terenska istraživanja

1. **Kat. br. 540; Kvadrat:** C-2; **Iskop:** VI; **Nominala:** Dupondij; **Kovničar:** *Domitianvs*; **Kovnica:** Rim; **Materijal:** bronca; **Promjer:** 18 mm; **Težina:** 9.39 g.; **Usporedba:** RIC II 241; **Datacija:** 82. god. po Kr.

Av. **IMP CAES DICI VESP F DOMITIAN AVG PM** – Glava Domicijana na lijevo.

Rv. **TRP COS VIII DES VIIII PP SC –** Minerva drži munju i koplje.

2. **Kat. br. 541; Kvadrat:** C-2; **Iskop:** III; **Nominala:** Dupondij; **Kovničar:** *Domitianvs*; **Kovnica:** Rim; **Materijal:** bronca; **Promjer:** 18 mm; **Težina:** 8.95 g.; **Usporedba:** RIC II 241; **Datacija:** 87. god. po Kr.

Av. **IMP CAES DOMIT AVG GERM COS XIII CENS PER PP** – Glava Domicijana na desno.

Rv. **FORTVNA AVGVSTI SC –** *Fortuna* drži kormilo u desnoj ruci, a rog izobilja u lijevoj.

3. **Kat. br. 542; Kvadrat:** Prostorija II; **Iskop:** III; **Nominala:** Dupondij; **Kovničar:** *Traianus*; **Kovnica:** Rim; **Materijal:** bronca; **Promjer:** 20 mm; **Težina:** 12.61 g.; **Usporedba:** BMC III 897; **Datacija:** 104. god. po Kr.

Av. **IMP CAES NERVAE TRAIANO AVG GER DAC PM TRP COS V** – Glava Trajana na desno.

Rv. **SPQR OPTIMO PRINCIPI –** Viktorija u rukama drži palmu i trofej.

4. **Kat. br. 543; Kvadrat:** I-1; **Iskop:** II; **Nominala:** Dupondij; **Kovničar:** *Traianus*; **Kovnica:** Rim; **Materijal:** bronca; **Promjer:** 19 mm; **Težina:** 9.44 g.; **Usporedba:** BMC III 897; **Datacija:** 104. god. po Kr.

Av. **IMP CAES NERVAE TRAIANO AVG GER DAC PM TRP COS V** – Glava Trajana na desno.

Rv. **SPQR OPTIMO PRINCIPI –** Viktorija u rukama drži palmu i trofej.

T. 152

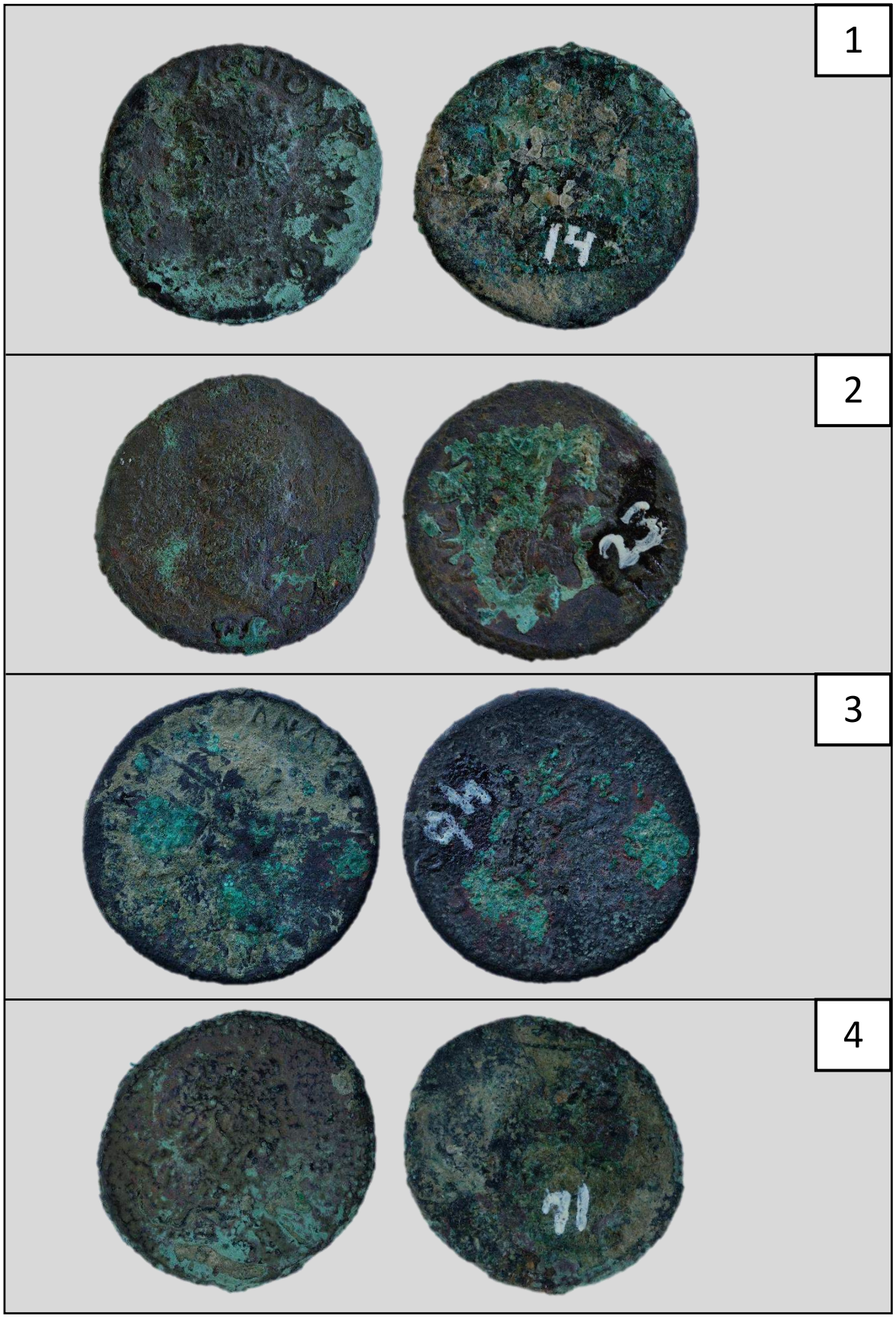

Numizmatički materijal

Terenska istraživanja

1. **Kat. br. 544; Kvadrat:** D-5; **Iskop:** II; **Nominala:** Dupondij; **Kovničar:** *Traianus*; **Kovnica:** Rim; **Materijal:** bronca; **Promjer:** 20 mm; **Težina:** 13.29 g.; **Usporedba:** BMC III 748; **Datacija:** 104. god. po Kr.

Av. **IMP CAES NERVA TRAIAN AVG GER PM** – Glava Trajana na desno.

Rv. **TR POT COS IIII PP SC -** *Iustitia* drži žezlo i rog izobilja.

3. **Kat. br. 545; Kvadrat:** Prostorija II; **Iskop:** VI; **Nominala:** Sestercij; **Kovničar:** *Marcus Aurelius*; **Kovnica:** Rim; **Materijal:** bronca; **Promjer:** 22 mm; **Težina:** 22.91 g.; **Usporedba:** RIC III 1028; **Datacija:** 172. god. po Kr.

Av. **M ANTONINVS AVG TRP XXVI** – Glava Marka Antonija na desno.

Rv. **IMP VI COS III SC –** Roma drži koplje i Viktoriju.

3. **Kat. br. 546; Kvadrat:** Prostorija II; **Iskop:** VI; **Nominala:** Dupondij; **Kovničar:** *Marcus Aurelius*; **Kovnica:** Rim; **Materijal:** bronca; **Promjer:** 16 mm; **Težina:** 10.65 g.; **Usporedba:** RIC III 1169; **Datacija:** 176. god. po Kr.

Av. **M ANTONINVS AVG GERM SARMATICVS** – Glava Marka Antonija na desno.

Rv. **TRP XXX IMP VIII COS III SC –** *Aequitas* u ruci drži vagu i rog izobilja.

4. **Kat. br. 547; Kvadrat:** VIII-3; **Iskop:** II; **Nominala:** Denar; **Kovničar:** *Alexander Severus*; **Kovnica:** Rim; **Materijal:** srebro; **Promjer:** 20 mm; **Težina:** 2.98 g.; **Usporedba:** RIC IVb 41; **Datacija:** 224. god. po Kr.

Av. **IMP CM AVR SEV ALEXAND AVG** – Glava cara na desno.

Rv. **PM TRP III COS PP –** *Salus* hrani zmiju.

T. 153

Numizmatički materijal

Terenska istraživanja

1. **Kat. br. 548; Kvadrat:** IX-1; **Iskop:** I; **Nominala:** Follis; **Kovničar:** *Constantius II*; **Kovnica:** Konstantinopol; **Materijal:** srebro; **Promjer:** 6 mm; **Težina:** 1.14 g.; **Usporedba:** RIC VII 139; **Datacija:** 337. god. po Kr.

Av. **IMP CM AVR SEV ALEXAND AVG** – Glava cara na desno.

Rv. **PM TRP III COS PP –** *Salus* hrani zmiju.

Terenska istraživanja – Neidentificirani materijal

2. **Kat. br. 549; Kvadrat:** A-1; **Iskop:** Sonda; **Nominala:** As; **Kovničar:** nepoznato; **Kovnica:** nepoznato; **Materijal:** bronca; **Promjer:** 19 mm; **Težina:** 11. g.;

3. **Kat. br. 550; Kvadrat:** A-1; **Iskop:** Sonda; **Nominala:** As; **Kovničar:** nepoznato; **Kovnica:** nepoznato; **Materijal:** bronca; **Promjer:** 19 mm; **Težina:** 9.10 g.;

4. **Kat. br. 551; Kvadrat:** ; **Iskop:** ; **Nominala:** Kvadrans; **Kovničar:** nepoznato; **Kovnica:** nepoznato; **Materijal:** bronca; **Promjer:** 7 mm; **Težina:** 2.54 g.;

T. 154

Numizmatički materijal

Terenska istraživanja – Neidentificirani materijal

1. **Kat. br. 552; Kvadrat:** A-1; **Iskop:** II; **Nominala:** Dupondij?; **Kovničar:** nepoznato; **Kovnica:** nepoznato; **Materijal:** Bronca; **Promjer:** 13 mm; **Težina:** 9.38 g.;

2. **Kat. br. 553; Kvadrat:** A-4; **Iskop:** II; **Nominala:** As; **Kovničar:** nepoznato; **Kovnica:** nepoznato; **Materijal:** Bronca; **Promjer:** 17 mm; **Težina:** 8.66 g.;

3. **Kat. br. 554; Kvadrat:** VIII-2; **Iskop:** III; **Nominala:** As; **Kovničar:** nepoznato; **Kovnica:** nepoznato; **Materijal:** Bronca; **Promjer:** 17 mm; **Težina:** 11.53 g.;

4. **Kat. br. 555; Kvadrat:** A-8; **Iskop:** II; **Nominala:** As; **Kovničar:** nepoznato; **Kovnica:** nepoznato; **Materijal:** Bronca; **Promjer:** 19 mm; **Težina:** 8.55 g.;

T. 155

Numizmatički materijal

Terenska istraživanja – Neidentificirani materijal

1. **Kat. br. 556; Kvadrat:** IX-3; **Iskop:** III; **Nominala:** As; **Kovničar:** nepoznato; **Kovnica:** nepoznato; **Materijal:** bronca; **Promjer:** 20 mm; **Težina:** 9.75 g.;

2. **Kat. br. 557; Kvadrat:** IX-2; **Iskop:** III; **Nominala:** As; **Kovničar:** nepoznato; **Kovnica:** nepoznato; **Materijal:** bronca; **Promjer:** 19 mm; **Težina:** 9.08 g.;

3. **Kat. br. 558; Kvadrat:** A-9; **Iskop:** III; **Nominala:** Dupondij; **Kovničar:** nepoznato; **Kovnica:** nepoznato; **Materijal:** bronca; **Promjer:** 15 mm; **Težina:** 9.88 g.;

4. **Kat. br. 559; Kvadrat:** C-11; **Iskop:** IV; **Nominala:** Kvadrans?; **Kovničar:** nepoznato; **Kovnica:** nepoznato; **Materijal:** bronca; **Promjer:** 11 mm; **Težina:** 7.03 g.;

5. **Kat. br. 560; Kvadrat:** VIII-3; **Iskop:** IV; **Nominala:** As; **Kovničar:** nepoznato; **Kovnica:** nepoznato; **Materijal:** Bronca; **Promjer:** 23 mm; **Težina:** 14 g.;

T. 156

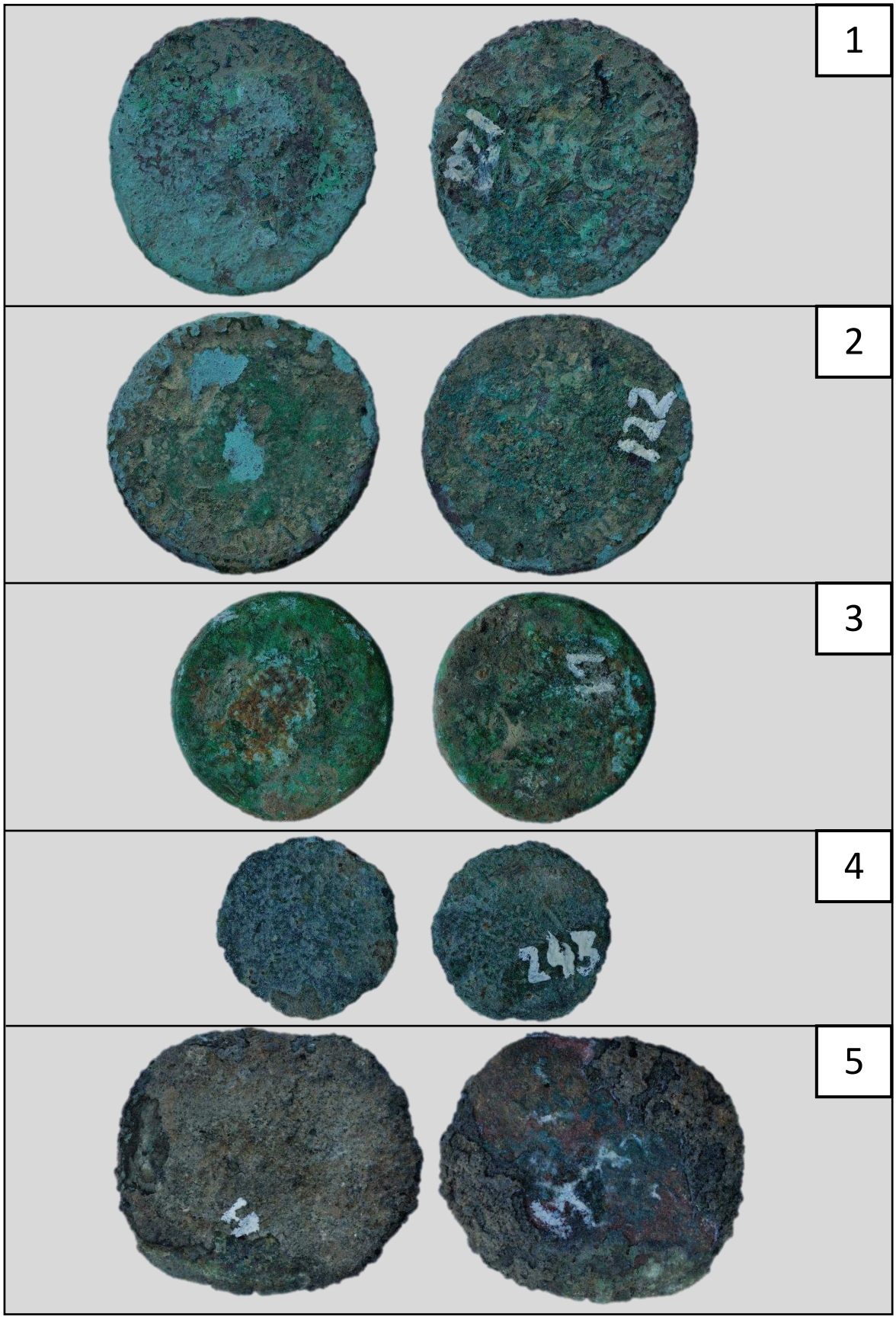

Numizmatički materijal

Slučajni nalazi

1. **Kat. br. 561; Kvadrat:** Nepoznato; **Iskop:** Nepoznato; **Nominala:** Denar; **Kovničar:** *Marcus Fannius*; **Kovnica:** Rim; **Materijal:** Srebro; **Promjer:** 17 mm; **Težina:** 3.68g.; **Usporedba:** RRC 275/1; **Datacija:** 123. god. pr. Kr.

Av. **ROMA** - Glava Rome sa kacigom udesno.

Rv. **M. FAN. C.F.** - Viktorija u kvadrigi udesno, drži uzde u lijevoj ruci a u desnoj vijenac.

2. **Kat. br. 562; Kvadrat:** Nepoznato; **Iskop:** Nepoznato; **Nominala:** Denar; **Kovničar:** *L. Rubri Dossenus*; **Kovnica:** Rim; **Materijal:** Srebro; **Promjer:** 18 mm; **Težina:** 3.43g.; **Usporedba:** RRC 348/2; **Datacija:** 87. god. pr. Kr.

Av. **DOS** - Glava Junone udesno, nosi veo i dijademu, iza žezlo.

Rv. **L. RVBRI** - Trijumfalna kvadriga udesno, iznad viktorija sa vijencem.

3. **Kat. br. 563; Kvadrat:** Nepoznato; **Iskop:** Nepoznato; **Nominala:** Denar; **Kovničar:** *Q. Ceacilius Metellus Pius Scipio*; **Kovnica:** provincija afrika; **Materijal:** Srebro; **Promjer:** 18 mm; **Težina:** 3.46g.; **Usporedba:** RRC 459/1; **Datacija:** 47.-46. god. pr. Kr..

Av. **Q. METEL PIVS** - Jupiterova glava na desno, nosi lovorov vijenac.

Rv. **SCIPIO IMP** - Slon hoda na desno.

4. **Kat. br. 564; Kvadrat:** Nepoznato; **Iskop:** Nepoznato; **Nominala:** Denar; **Kovničar:** *M. Antonius*; **Kovnica:** vojne kovnice; **Materijal:** Srebro; **Promjer:** 19 mm; **Težina:** 3.53g.; **Usporedba:** RRC 544/29; **Datacija:** 32.-31. god. pr. Kr..

Av. **ANT AVG ; III.VIR.R.P.C.** – Brod udesno, žezlo svezano na pramcu broda.

Rv. **LEG. XIV** – Tri bojna znaka legije (aguila u sredini te dva standardna sa strane).

T. 157

Numizmatički materijal

Slučajni nalazi

1. **Kat. br. 565; Kvadrat:** Nepoznato; **Iskop:** Nepoznato; **Nominala:** Kvinarij; **Kovničar:** *Octavianus*; **Kovnica:** Rim; **Materijal:** Srebro; **Promjer:** 14 mm; **Težina:** 1.39g.; **Usporedba:** BMC 647, RIC 276; **Datacija:** 29.-28. god. pr. Kr..

Av. **CAESAR** - Ovjenčana glava Augusta na desno.

Rv. **RECEPTA** - Dvije zmije između kojih stoji Viktorija na postolju.

2. **Kat. br. 566; Kvadrat:** Nepoznato; **Iskop:** Nepoznato; **Nominala:** Kvinarij; **Kovničar:** *Octavianus*; **Kovnica:** Rim; **Materijal:** Srebro; **Promjer:** 15 mm; **Težina:** 1.63g.; **Usporedba:** BMC 647, RIC 276; **Datacija:** 29.-28. god. pr. Kr..

Av. **CAESAR** - Ovjenčana glava Augusta na desno.

Rv. **RECEPTA** - Dvije zmije između kojih stoji Viktorija na postolju.

3. **Kat. br. 567; Kvadrat:** Nepoznato; **Iskop:** Nepoznato; **Nominala:** Kvinarij; **Kovničar:** *Octavianus*; **Kovnica:** Rim; **Materijal:** Srebro; **Promjer:** 14 mm; **Težina:** 1.80g.; **Usporedba:** BMC 647, RIC 276; **Datacija:** 29.-28. god. pr. Kr..

Av. **CAESAR** - Ovjenčana glava Augusta na desno.

Rv. **RECEPTA ASIA** - Dvije zmije između kojih stoji Viktorija na postolju.

4. **Kat. br. 568; Kvadrat:** Nepoznato; **Iskop:** Nepoznato; **Nominala:** Kvadrans; **Kovničar:** *Augustus*; **Kovnica:** Rim; **Materijal:** Srebro; **Promjer:** 17 mm; **Težina:** 2.87g.; **Usporedba:** RIC I 425; **Datacija:** 8. god. pr. Kr..

Av. **REGVLVS PULCHER TAVRVS SC** - Rog izobilja u središtu.

Rv. **III VIR AAA FF** - Unutar legende ovjenčan oltar.

T. 158

Numizmatički materijal

Slučajni nalazi

1. **Kat. br. 569; Kvadrat:** Nepoznato; **Iskop:** Nepoznato; **Nominala:** As; **Kovničar:** *Augustus*; **Kovnica:** *Lugdunum*; **Materijal:** Bronca; **Promjer:** 24.5 mm; **Težina:** 10,46g.; **Usporedba:** RIC I 230; **Datacija:** 9.-14. god. po. Kr.

Av. **CAESAR** - Portret cara sa ovjenčanom glavom na desno.

Rv. **ROM ET AVG** - Oltar u središtu, dvije Viktorije na pedestalima.

2. **Kat. br. 570; Kvadrat:** Nepoznato; **Iskop:** Nepoznato; **Nominala:** As; **Kovničar:** *Tiberius (posthumno Augustu)*; **Kovnica:** Rim; **Materijal:** Bronca; **Promjer:** 28.5 mm; **Težina:** 10.75g.; **Usporedba:** RIC I 81; **Datacija:** 23.-30. god. po Kr.

Av. **DIVVS AVGVSTVS PATER** - Portret Augusta sa ovjenčanom glavom na lijevo.

Rv. **S.C. PROVIDENT** - Oltar sa zatvorenim duplim panel vratima, te akroterijima na vrhu.

3. **Kat. br. 571; Kvadrat:** Nepoznato; **Iskop:** Nepoznato; **Nominala:** As; **Kovničar:** *Tiberius (posthumno Augustu)*; **Kovnica:** Rim; **Materijal:** Bronca; **Promjer:** 30 mm; **Težina:** 10g.; **Usporedba:** RIC I 81; **Datacija:** 23.-30. god. po Kr.

Av. **DIVVS AVGVSTVS PATER** - Portret Augusta sa ovjenčanom glavom na lijevo.

Rv. **SC // PROVIDENT** - Oltar sa zatvorenim duplim panel vratima, na vrhu dva akroterija.

T. 159

Numizmatički materijal

Slučajni nalazi

1. **Kat. br. 572; Kvadrat:** Nepoznato; **Iskop:** Nepoznato; **Nominala:** As; **Kovničar:** *Tiberius (posthumno Augustu)*; **Kovnica:** Rim; **Materijal:** Bronca; **Promjer:** 27 mm; **Težina:** 8.75g.; **Usporedba:** RIC I 83; **Datacija:** 34.-37. god. po Kr.

Av. **DIVVS AVGVSTVS PATER** - Portret Augusta na lijevo.

Rv. **SC** - Krilata munja između natpisa.

2. **Kat. br. 573; Kvadrat:** Nepoznato; **Iskop:** Nepoznato; **Nominala:** As; **Kovničar:** *Claudius*; **Kovnica:** Rim; **Materijal:** Bronca; **Promjer:** 35.5 mm; **Težina:** 24.12g.; **Usporedba:** RIC I 96; **Datacija:** 42.-43. god. po Kr.

Av. **TI CLAVDIVS CAESAR AVG PM TR P IMP** - Portret cara na desno.

Rv. **EX S C OB CIVES SERVATOS** - Natpis unutar vijenca od hrastova lišća.

3. **Kat. br. 574; Kvadrat:** Nepoznato; **Iskop:** Nepoznato; **Nominala:** Sestercij; **Kovničar:** *Claudius*; **Kovnica:** Rim; **Materijal:** Bronca; **Promjer:** 28 mm; **Težina:** 10.93g.; **Usporedba:** RIC I 97; **Datacija:** 41.-50. god. po Kr.

Av. **TI CLAVDIVS CAESAR AVG IMP P M TR P** - Portret cara na lijevo.

Rv. **SC // LIBERTAS AVGVSTA** - *Libertas* koja u desnoj ruci drži pileus.

T. 160

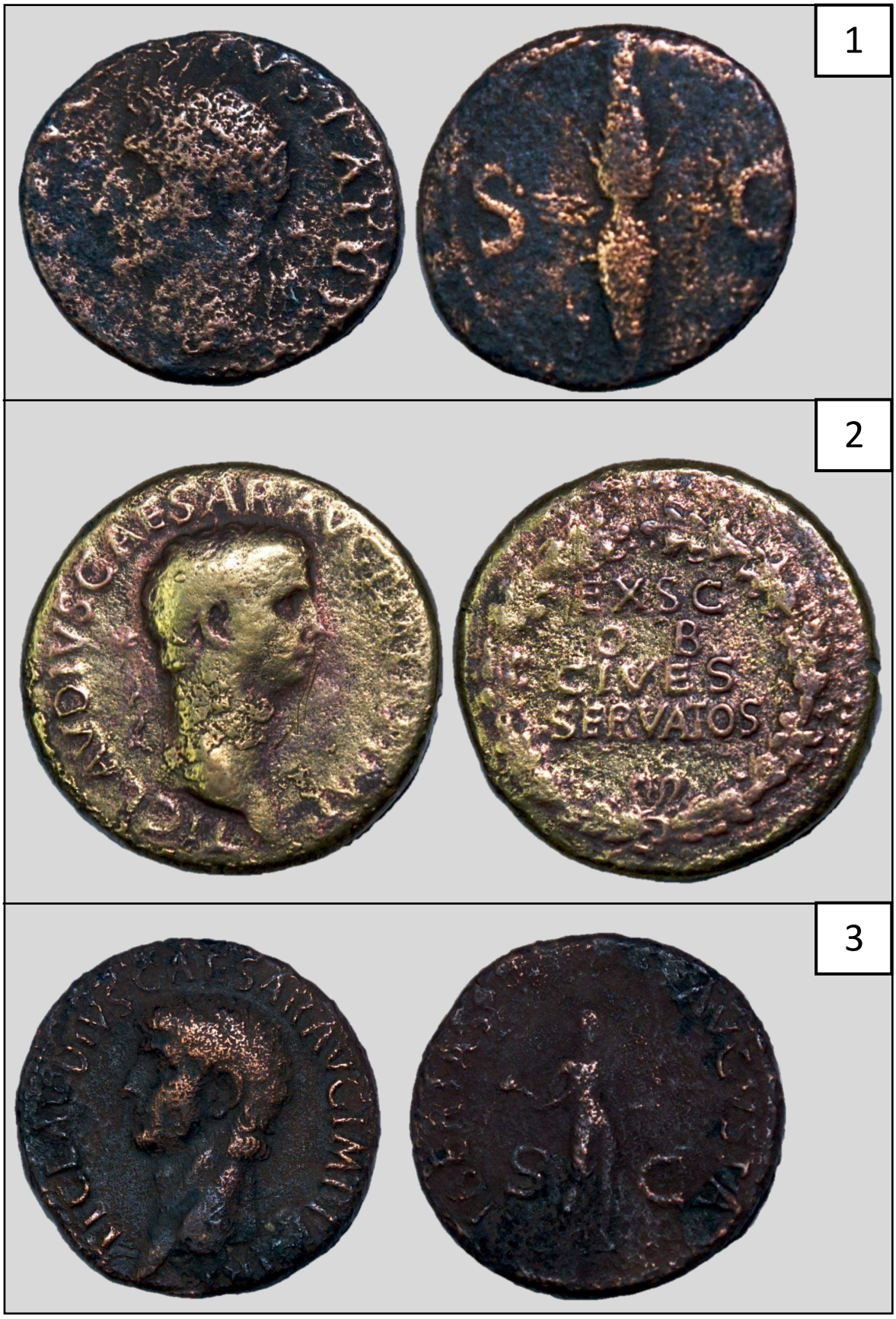

Numizmatički materijal

Slučajni nalazi

1. **Kat. br. 575; Kvadrat:** Nepoznato; **Iskop:** Nepoznato; **Nominala:** Sestercij; **Kovničar:** *Nero*; **Kovnica:** Rim; **Materijal:** Bronca; **Promjer:** 35 mm; **Težina:** 27.74g.; **Usporedba:** RIC I 168; **Datacija:** 66. god. po Kr.

Av. **NERO CLAVD CAESAR AVG GER P M TR P IMP PP** - Portret cara sa egidom na desno.

Rv. **DECURSIO SC** - Dva konjanika koja jašu skupa na desno, prvi je car Neron koji drže u desnoj ruci koplje, a drugi manji lik je obični vojnik.

2. **Kat. br. 576; Kvadrat:** Nepoznato; **Iskop:** Nepoznato; **Nominala:** Denar; **Kovničar:** *Domitianus*; **Kovnica:** *Lugdunum*; **Materijal:** Srebro; **Promjer:** 19 mm; **Težina:** 2.84g.; **Usporedba:** RIC II 454; **Datacija:** 81.-96. god. po Kr.

Av. **DOMITIAN** – Portret cara na desno.

Rv. **[C]OS** - Lik Minerve sa štitom u lijevoj i kopljem u desnoj ruci.

3. **Kat. br. 577; Kvadrat:** Nepoznato; **Iskop:** Nepoznato; **Nominala:** Denar; **Kovničar:** *Hadrianus*; **Kovnica:** Rim; **Materijal:** Srebro; **Promjer:** 18 mm; **Težina:** 2.93g.; **Usporedba:** RIC II 173; **Datacija:** 125.-128. god. po Kr.

Av. **HADRIANVS AVGVSTVS** – Portret cara na desno.

Rv. **COS III** – Genije okrenut na lijevo prinosi žrtvu, u lijevoj ruci drži rog izobilja

4. **Kat. br. 578; Kvadrat:** Nepoznato; **Iskop:** Nepoznato; **Nominala:** Denar; **Kovničar:** *Alexander Severus*; **Kovnica:** Rim; **Materijal:** Srebro; **Promjer:** 20 mm; **Težina:** 2.98g.; **Usporedba:** RIC Ivb 42; **Datacija:** 224. god. po Kr.

Av. **IMP C M AVR SEV ALEXANDER AVG** - Portret cara na desno.

Rv. **P M TR P III COS P P** - *Felicitas* na stolici u lijevo, u ruci drži paladij i žezlo.

T. 161

Metalni nalazi

(Tabla 162-185)

Metalni nalazi

Slučajni nalazi

1.) **Kat. br. 579**; **Mjesto nalazišta:** Humac?; **Tip:** Kaciga Montefortino tip C; **Materijal:** bronca; **Promjer:** 20.2 cm; **Visina:** 19.3 cm; **Širina vratobrana:** 4.4 cm; **Opis:** Brončana kaciga sa dubokom kalotom, uskim i blago zakošenim vratobranom te koničnim i pri vrhu zaravnjenim umetkom za perjanicu. Sa jedne strane sačuvan šarnir od savijenog brončanog lima a sa druge tek kružna perforacija za zakovicu. Kružne perforacije vidljive po sredini vratobrana i na poziciji drugog šarnira. Vidljiva manja oštećenja kalote; **Datacija:** pol. 1. st. Pr. Kr. – 20. god. po Kr.

2.) **Kat. br. 580**; **Mjesto nalazišta:** Baščina (Humac); **Tip:** Obrazine Coolus C; **Materijal:** bronca; **Duljina:** 14.2 cm; **Širina:** 10.6 cm; **Debljina:** 0.3 cm; **Opis:** Štitnik za obraz ima blago zakrivljenu formu tankog lima, sa ostatcima konkavnih nosača. Ispod nosača na vanjskoj stijenci plitko urezana dekoracija u formi horiznotalne linije. Na prednjem profilu dvije duboke lunulaste profilacije, a na dnu dvije manje kružne perforacije; **Datacija:** posljednja četvrtina 1. st. Pr. Kr.

3.) **Kat. br. 581**; **Mjesto nalazišta:** Baščina (Humac); **Tip:** Umetak za perjanicu Coolus C; **Materijal:** bronca; **Promjer:** 4.2 cm; **Visina:** 2.4 cm; **Opis:** Umetak za perjanicu koničnog oblika sa zaravnjenom i blago oštećenom gornjom površinom. Vidljiv ostatak koničnog lima kacige; **Datacija:** posljednja četvrtina 1. st. Pr. Kr.

T. 162

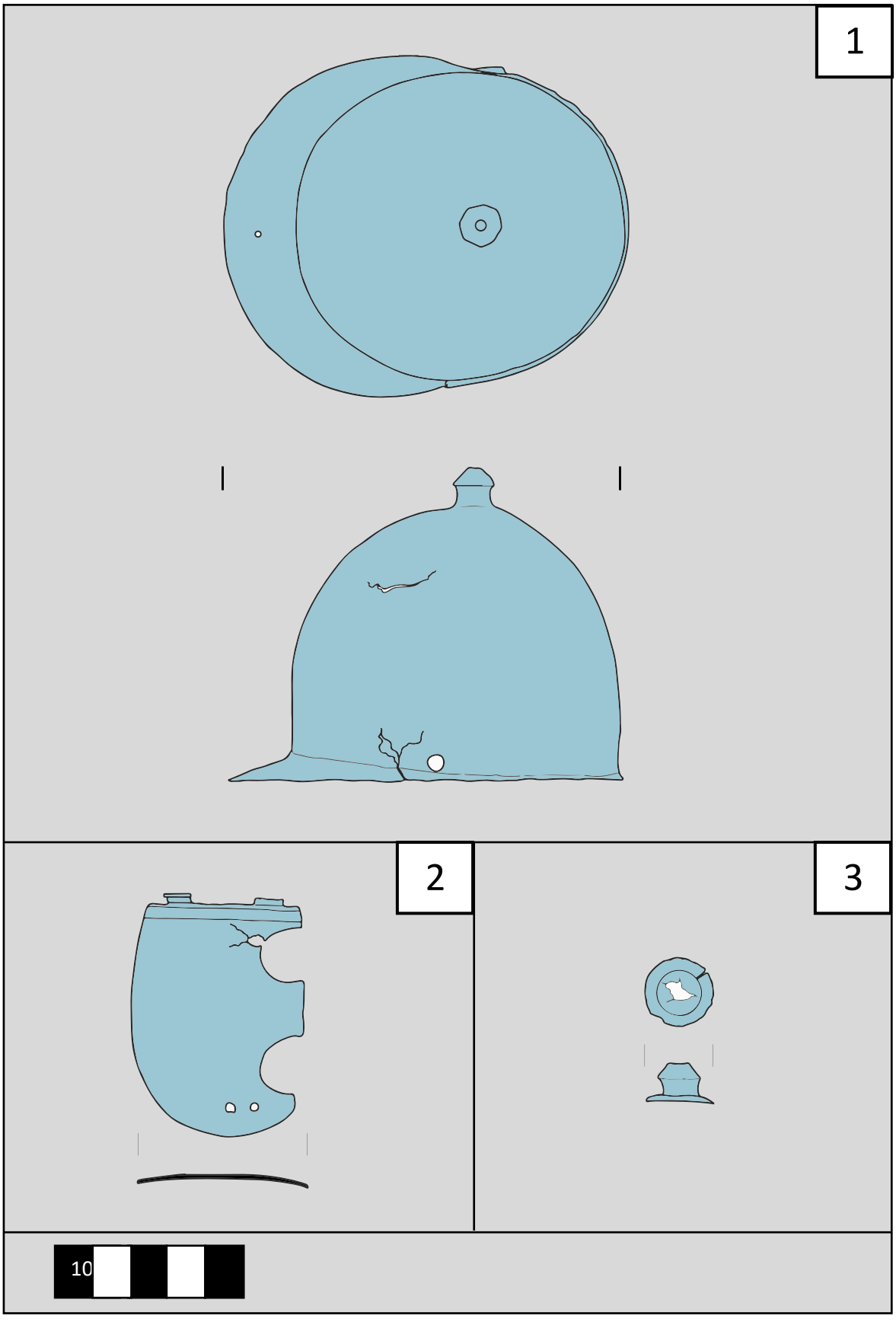

Metalni nalazi

Oružje

1.) **Kat. br. 582**; **Kvadrat:** Nepoznato; **Iskop:** Nepoznato; **Tip:** petica koplja; **Materijal:** željezo; **Duljina:** 14.3 cm; **Promjer:** 3 cm; **Debljina:** 3 mm; **Opis:** Željezna petica koplja konusnog oblika i kružnog presjeka. Pri vrhu vidljiva kružna perforacija za zakovicu; **Datacija:** 1.-3. st.

2.) **Kat. br. 583**; **Kvadrat:** D-1; **Iskop:** II; **Tip:** vrh koplja; **Materijal:** željezo; **Duljina:** 12.7 cm; **Širina:** 3.3 cm; **Debljina:** 4 mm; **Opis:** Vrh željeznog koplja listolike forme. Izrađen je od tankog lima sa plitkim središnjim rebrom. Slabo sačuvan tuljac kružnog presjeka; **Datacija:** 1.-3. st.

3.) **Kat. br. 584**; **Kvadrat:** C-9; **Iskop:** III; **Tip:** vrh koplja; **Materijal:** željezo; **Duljina:** 12 cm; **Širina:** 3.5 cm; **Debljina:** 2 mm; **Opis:** Vrh željeznog koplja listolike forme. Izrađen je od srednje tankog lima sa plitkim središnjim rebrom. Sačuvan tuljac kružnog presjeka sa širokim oštećenjima; **Datacija:** 1.-3. st.

4.) **Kat. br. 585**; **Kvadrat:** A-5; **Iskop:** III; **Tip:** vrh koplja; **Materijal:** željezo; **Duljina:** 16.8 cm; **Širina:** 3.4 cm; **Debljina:** 7 mm; **Opis:** Vrh željeznog koplja listolike forme i romboidnog presjeka. Izraženo središnje rebro i vitki trn kvadratnog presjeka; **Datacija:** 1.-3. st.

5.) **Kat. br. 586**; **Kvadrat:** A-0; **Iskop:** Nepoznato; **Tip:** vrh koplja; **Materijal:** željezo; **Duljina:** 11.6 cm; **Širina:** 2.5 cm; **Debljina:** 4 mm; **Opis:** Vrh željeznog koplja trokutaste forme. Izrađen od tankog lima romboidnog presjek, bez vidljivog rebra. Tuljac nije sačuvan; **Datacija:** 1.-3. st.

6.) **Kat. br. 587**; **Kvadrat:** X-3; **Iskop:** IV; **Tip:** vrh koplja; **Materijal:** željezo; **Duljina:** 13.4 cm; **Širina:** 1.9 cm; **Debljina:** 5 mm; **Opis:** Uski željezni vrh koplja, romboidnog presjeka. Naglašeno središnje rebro i slabo sačuvan tuljac kružnog presjeka; **Datacija:** 1.-3. st.

T. 163

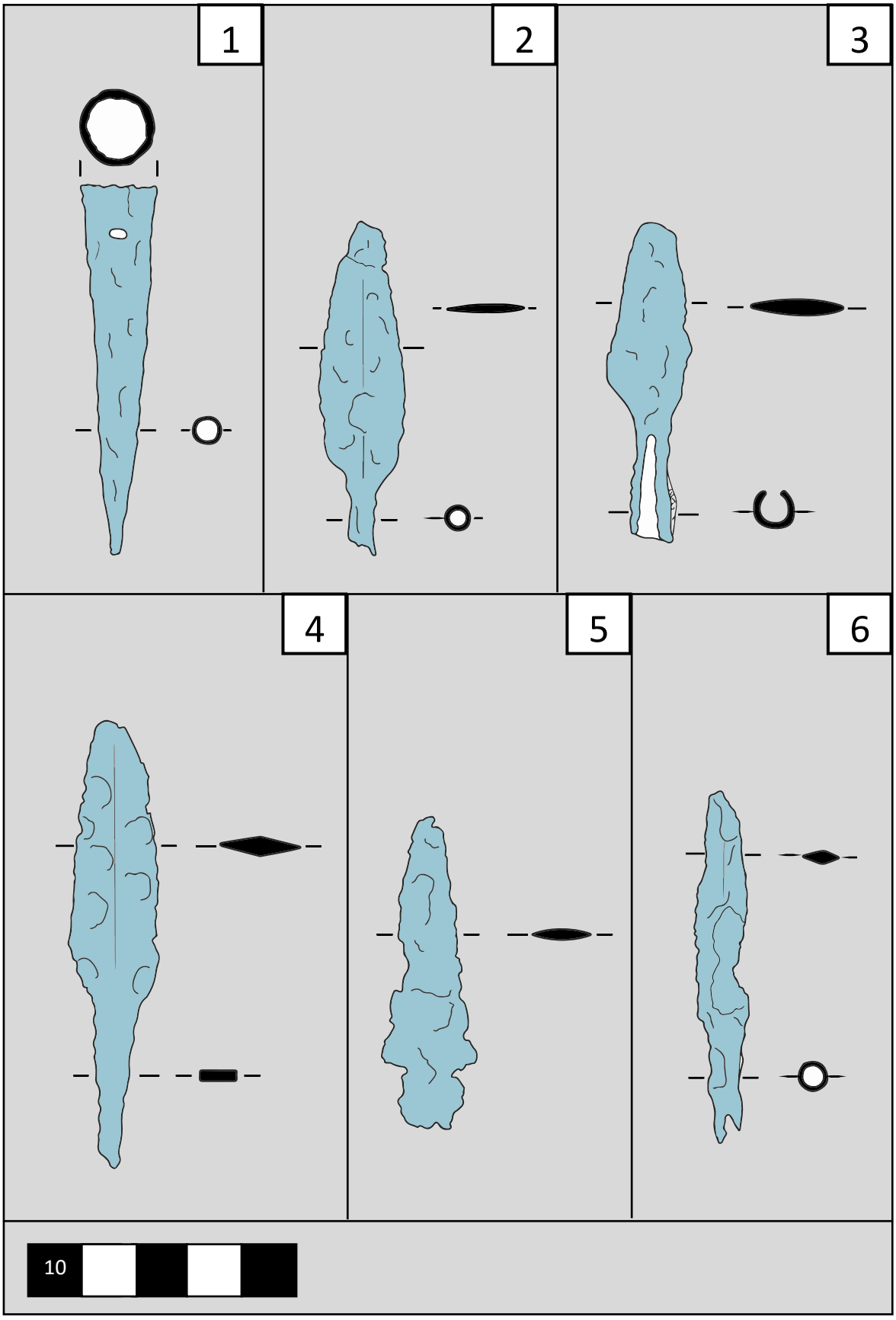

Metalni nalazi

Oružje

1.) **Kat. br. 588**; **Kvadrat:** B-1; **Iskop:** II; **Tip:** balistički projektil; **Materijal:** željezo; **Duljina:** 7.5 cm; **Promjer:** 1 cm; **Opis:** Željezni vrh balističkog projektila piramidalne forme. Prvi vrhu ima četvrtasti presjek, na dnu kružni tuljac za nasad uske stijenke; **Datacija:** 1. st. pr. Kr. – 2. st.

2.) **Kat. br. 589**; **Kvadrat:** B-10; **Iskop:** Nepoznato; **Tip:** balistički projektil; **Materijal:** željezo; **Duljina:** 8.8 cm; **Promjer:** 1.6 cm; **Opis:** Željezni vrh balističkog projektila piramidalne forme. Prvi vrhu ima četvrtasti presjek, na dnu kružni tuljac za nasad uske stijenke; **Datacija:** 1. st. pr. Kr. – 2. st.

3.) **Kat. br. 590**; **Kvadrat:** B-8; **Iskop:** IV; **Tip:** balistički projektil; **Materijal:** željezo; **Duljina:** 9.5 cm; **Promjer:** 2.3 cm; **Opis:** Željezni vrh balističkog projektila piramidalne forme. Prvi vrhu ima četvrtasti presjek, na dnu kružni tuljac za nasad široke stijenke; **Datacija:** 1. st. pr. Kr. – 2. st.

4.) **Kat. br. 591**; **Kvadrat:** B-10; **Iskop:** III; **Tip:** balistički projektil; **Materijal:** željezo; **Duljina:** 6.3 cm; **Širina:** 1.8 cm; **Opis:** Željezni vrh balističkog projektila piramidalne forme. Prvi vrhu ima četvrtasti presjek, na dnu kružni tuljac za nasad široke stijenke; **Datacija:** 1. st. pr. Kr. – 2. st.

5.) **Kat. br. 592**; **Kvadrat:** B-8; **Iskop:** III; **Tip:** balistički projektil; **Materijal:** željezo; **Duljina:** 7.3 cm; **Promjer:** 1.9 cm; **Opis:** Željezni vrh balističkog projektila piramidalne forme. Prvi vrhu ima četvrtasti presjek, na dnu kružni tuljac za nasad široke stijenke; **Datacija:** 1. st. pr. Kr. – 2. st.

6.) **Kat. br. 593**; **Kvadrat:** D-1; **Iskop:** II; **Tip:** vrh strijele; **Materijal:** željezo; **Duljina:** 8 cm; **Promjer:** 1.2 cm; **Opis:** Korodiran vrh željezne strijele? pravokutnog presjeka; **Datacija:** 1.-3. st.

T. 164

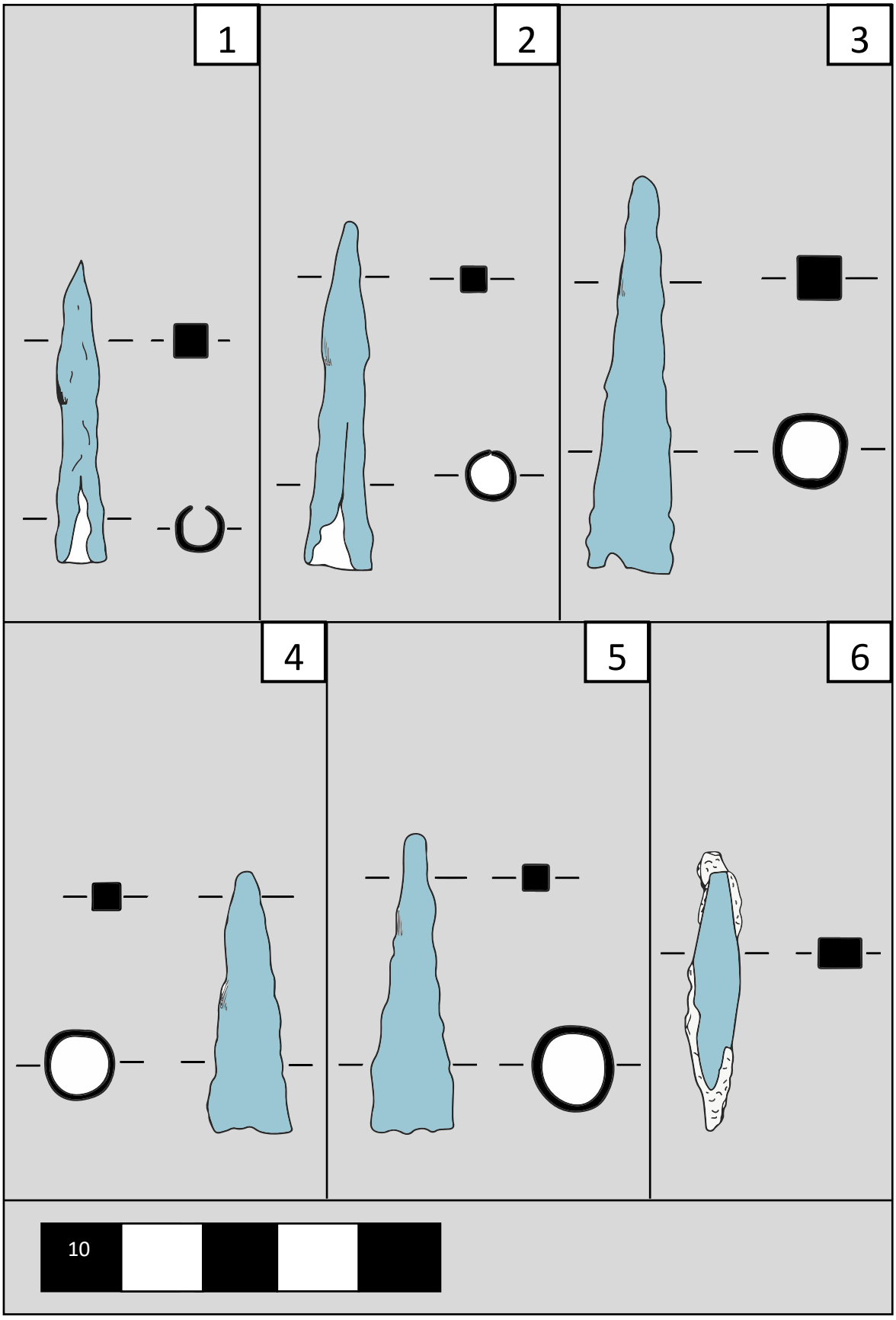

Metalni nalazi

Oružje i zaštitna oprema

1.) **Kat. br. 594**; **Kvadrat:** C-9; **Iskop:** IV; **Tip:** Nosač korica mača; **Materijal:** bronca; **Duljina:** 7.7 cm; **Širina:** 1.2 cm; **Debljina:** 2 mm; **Opis:** Predmet ima oblik ušice sa pravokutnom bakrenom pločicom bez dekoracije, a na užoj stranici jedno višestruko profilirano ispupčenje; **Datacija:** 2. st.

2.) **Kat. br. 595**; **Kvadrat:** C-9; **Iskop:** III; **Tip:** metalno dno korica; **Materijal:** bronca; **Duljina:** 6.4 cm; **Širina:** 4.9 cm; **Debljina:** 4 mm; **Opis:** Dno korica od mača u formi polumjeseca sa istaknutim središnjim rebrom. U produžetku rebra izvučen lim romboidne forme; **Datacija:** 2. st.

3.) **Kat. br. 596**; **Kvadrat:** C-9; **Iskop:** III; **Tip:** metalno dno korica; **Materijal:** bronca; **Duljina:** 5.8 cm; **Širina:** 5.3 cm; **Debljina:** 6 mm; **Opis:** Dno korica od mača u formi polumjeseca sa istaknutim središnjim rebrom.; **Datacija:** 2. st.

4.) **Kat. br. 597**; **Kvadrat:** II-3; **Iskop:** Nepoznato; **Tip:** Spojna kuka Hi; **Materijal:** bronca; **Duljina:** 4.3 cm; **Širina:** 1.3 cm; **Debljina:** 1-3 mm; **Opis:** Pravokutna pločica sa kružnom perforacijom po sredini i kukom kružnog presjeka; **Datacija:** 1. st.

5.) **Kat. br. 598**; **Kvadrat:** X-3; **Iskop:** III; **Tip:** Spojna kuka Hv; **Materijal:** bronca; **Duljina:** 3.2 cm; **Širina:** 1 cm; **Debljina:** 1-3 mm; **Opis:** Pločica nejasne forme, sa kružnom perforacijom po sredini i kukom kružnog presjeka; **Datacija:** 1. st.

6.) **Kat. br. 599**; **Kvadrat:** B-6; **Iskop:** III; **Tip:** Spojna kuka Hv; **Materijal:** bronca; **Duljina:** 3.4 cm; **Širina:** 1.5 cm; **Debljina:** 1-3 mm; **Opis:** Pločica nejasne forme, sa kružnom perforacijom po sredini i kukom kružnog presjeka; **Datacija:** 1. st.

7.) **Kat. br. 600**; **Kvadrat:** B-8; **Iskop:** III; **Tip:** Spojna kuka sa kopčom; **Materijal:** bronca; **Duljina:** 4.1 cm; **Širina:** 2.5 cm; **Debljina:** 1-3 mm; **Opis:** Pravokutna pločica sa kružnom perforacijom po sredini i zakrivljenom kukom kružnog presjeka. Okomito je dodana pravokutna pločica sa ostatkom baglame za kopču. Po sredini pločice vidljive dvije zakovice za spajanje okova; **Datacija:** 1. st.

8.) **Kat. br. 601**; **Kvadrat:** II-3; **Iskop:** Nepoznato; **Tip:** Kopča bez šarnira Di; **Materijal:** bronca; **Duljina:** 2.2 cm; **Širina:** 1.8 cm; **Debljina:** 1 mm; **Opis:** Dvostruka metalna pločica povezana baglamom. Po sredini pločice sačuvana zakovice većeg promjera; **Datacija:** 1. st.

T. 165

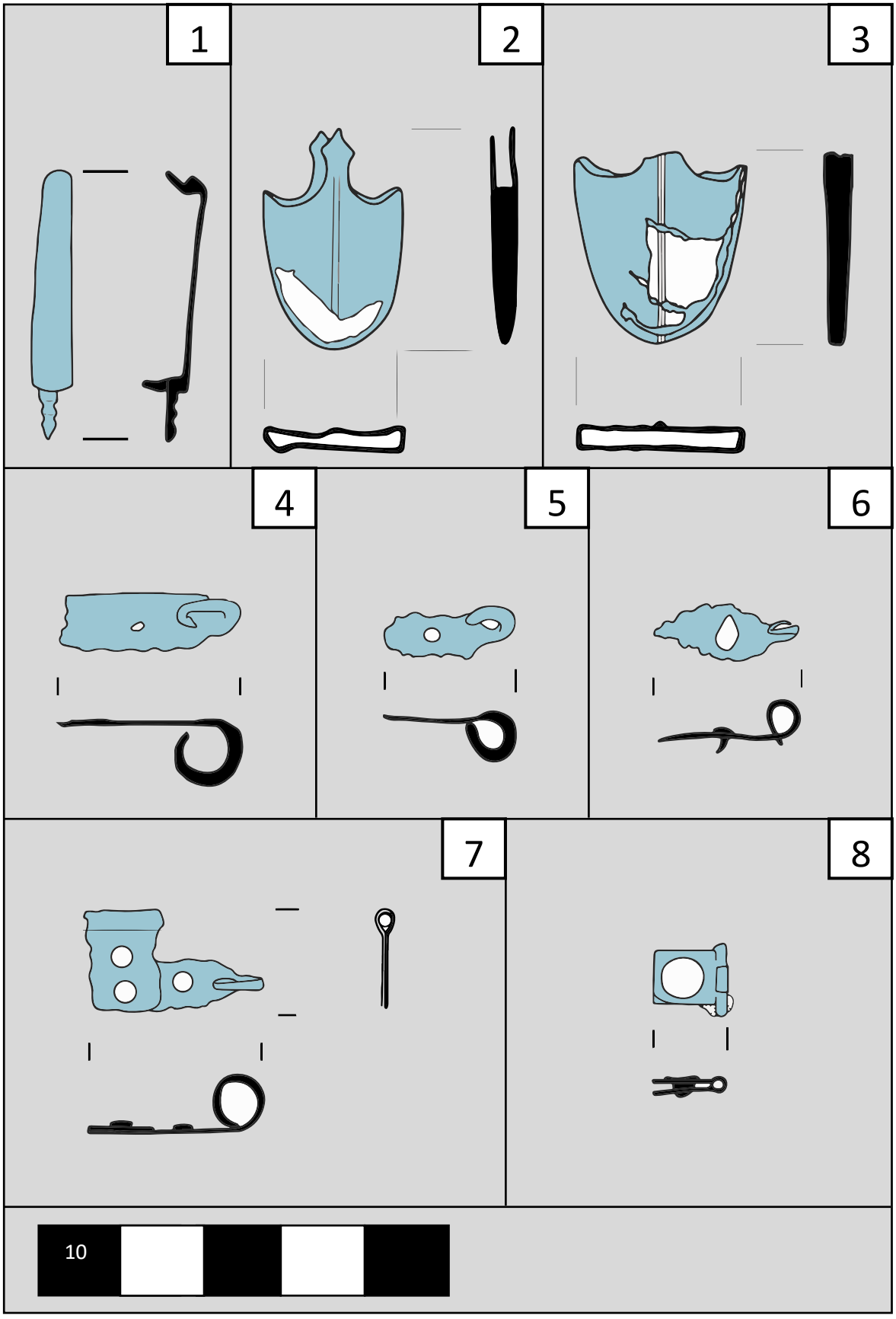

Metalni nalazi

Zaštitna oprema

1.) **Kat. br. 602**; **Kvadrat:** Nepoznato; **Iskop:** Nepoznato; **Tip:** Kopča sa šarnirom Aiii; **Materijal:** bronca; **Duljina:** 4.8 cm; **Širina:** 1.6 cm; **Debljina:** 1 mm; **Opis:** Kopča u formi slova D, povezana sa zaobljenim šarnirom od dvije metalne pločice. Na pločicama vidljive tri zakovice; **Datacija:** 1. st.

2.) **Kat. br. 603**; **Kvadrat:** II-3; **Iskop:** Nepoznato; **Tip:** Kopča sa šarnirom Aii; **Materijal:** bronca; **Duljina:** 4.2 cm; **Širina:** 2.2 cm; **Debljina:** 1 mm; **Opis:** Kopča blago lunulaste ili forme slova D, povezana sa zaobljenim šarnirom od dvije metalne pločice. Od čega jedna presavijena. Na pločicama vidljive dvije zakovice; **Datacija:** 1. st.

3.) **Kat. br. 604**; **Kvadrat:** C-10; **Iskop:** III; **Tip:** Kopča sa šarnirom Aiii; **Materijal:** bronca; **Duljina:** 2.6 cm; **Širina:** 2 cm; **Debljina:** 1 mm; **Opis:** Kopča u formi slova D i manjim pravokutnim okovom. Na pločici okova vidljiva jedna zakovica; **Datacija:** 1. st.

4.) **Kat. br. 605**; **Kvadrat:** Nepoznato; **Iskop:** Nepoznato; **Tip:** Kopča sa šarnirom Aiii; **Materijal:** bronca; **Duljina:** 2.6 cm; **Širina:** 2.3 cm; **Debljina:** 1 mm; **Opis:** Kopča blago lunulaste ili forme slova D, povezana sa manjim pravokutnim okovom. Na pločici okova vidljiva jedna zakovica; **Datacija:** 1. st.

5.) **Kat. br. 606**; **Kvadrat:** B-2; **Iskop:** IV; **Tip:** Kopča Eiii; **Materijal:** bronca; **Duljina:** 1.9 cm; **Širina:** 1.5 cm; **Debljina:** 3 mm; **Opis:** Kopča lunulaste forme i kružnog presjeka; **Datacija:** 1. st.

6.) **Kat. br. 607**; **Kvadrat:** A-5; **Iskop:** II; **Tip:** Kopča Eiii; **Materijal:** bronca; **Duljina:** 2.5 cm; **Širina:** 2.2 cm; **Debljina:** 5 mm; **Opis:** Kopča lunulaste forme i kružnog presjeka; **Datacija:** 1. st.

7.) **Kat. br. 608**; **Kvadrat:** B-8; **Iskop:** III; **Tip:** Kopča Ei; **Materijal:** bronca; **Duljina:** 2.3 cm; **Širina:** 2 cm; **Debljina:** 3 mm; **Opis:** Kopča lunulaste forme i kvadratnog presjeka; **Datacija:** 1. st.

8.) **Kat. br. 609**; **Kvadrat:** A-5; **Iskop:** II; **Tip:** Kopča Ei; **Materijal:** bronca; **Duljina:** 2.5 cm; **Širina:** 2.2 cm; **Debljina:** 5 mm; **Opis:** Kopča lunulaste forme i kvadratnog presjeka; **Datacija:** 1. st.

T. 166

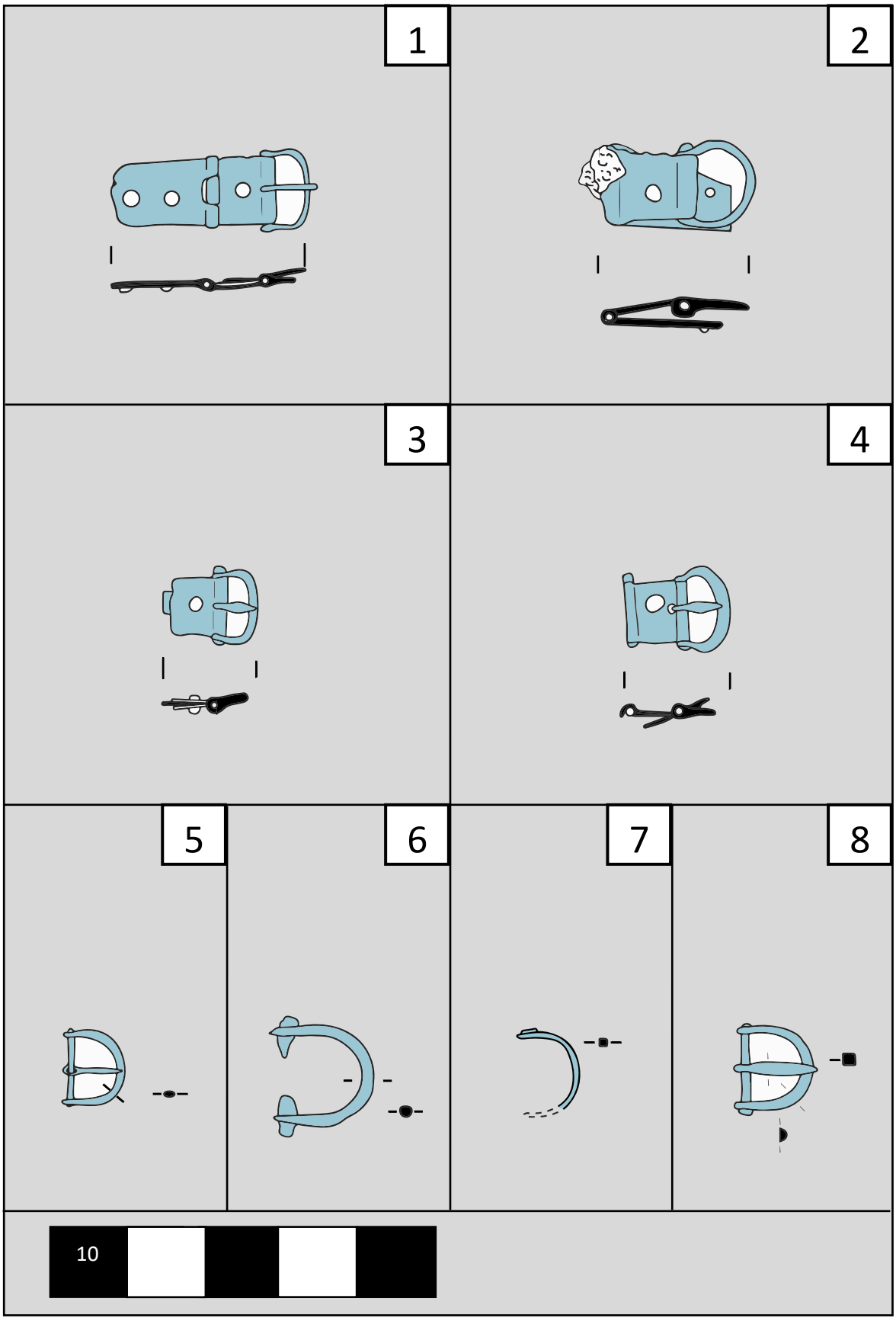

Metalni nalazi

Zaštitna oprema

1.) **Kat. br. 610**; **Kvadrat:** IX-3; **Iskop:** III; **Tip:** Rameni šarnir Fvi; **Materijal:** bronca; **Duljina:** 3.5 cm; **Širina:** 2.4 cm; **Debljina:** 1 mm; **Opis:** Ulomak okova trolisne forme sa dvije sačuvane zakovice. U nastavku povezan baglamom sa drugim okovom od savijenog tankog lima; **Datacija:** 1. st.

2.) **Kat. br. 611**; **Kvadrat:** IX-3; **Iskop:** III; **Tip:** Rameni šarnir Fvi?; **Materijal:** bronca; **Duljina:** 3.5 cm; **Širina:** 2.4 cm; **Debljina:** 1 mm; **Opis:** Ulomak okova trolisne forme sa dvije manje zakovice. U nastavku sačuvane baglame za povezivanje sa drugim okovom; **Datacija:** 1. st.

3.) **Kat. br. 612**; **Kvadrat:** IX-3; **Iskop:** III; **Tip:** Rameni šarnir Fvi?; **Materijal:** bronca; **Duljina:** 2.2 cm; **Širina:** 2 cm; **Debljina:** 1 mm; **Opis:** Ulomak okova trolisne forme u nastavku povezan baglamom sa drugim okovom od pravokutnog tankog lima; **Datacija:** 1. st.

4.) **Kat. br. 613**; **Kvadrat:** IX-3; **Iskop:** III; **Tip:** Zglobni okov Bii; **Materijal:** bronca; **Duljina:** 2.6 cm; **Širina:** 2.1 cm; **Debljina:** 1 mm; **Opis:** Dvije povezane pločice od tankog i blago konkavnog lima pravokutne forme. Vidljive perforacije za dvije zakovice; **Datacija:** 1. st.

5.) **Kat. br. 614**; **Kvadrat:** II-3; **Iskop:** Nepoznato; **Tip:** Zglobni okov Biii; **Materijal:** bronca; **Duljina:** 4 cm; **Širina:** 2.1 cm; **Debljina:** 1 mm; **Opis:** Okov zaobljene forme povezan baglamom sa limom nepoznatog oblika. Prvi povezan sa dvije zakovice a na drugom limu tek ostatak jedne kružne perforacije; **Datacija:** 1. st.

6.) **Kat. br. 615**; **Kvadrat:** IX-3; **Iskop:** III; **Tip:** Zglobni okov Cii; **Materijal:** bronca; **Duljina:** 3 cm; **Širina:** 1.3 cm; **Debljina:** 1 mm; **Opis:** Pravokutna pločica od presavijenog lima sa dvije zakovice i ostatkom baglame; **Datacija:** 1. st.

7.) **Kat. br. 616**; **Kvadrat:** IX-3; **Iskop:** III; **Tip:** Zglobni okov Cii; **Materijal:** bronca; **Duljina:** 2.1 cm; **Širina:** 1.2 cm; **Debljina:** 1 mm; **Opis:** Pravokutna pločica od tankog lima sa zakovicom i kružnom perforacijom; **Datacija:** 1. st.

8.) **Kat. br. 617**; **Kvadrat:** IX-3; **Iskop:** III; **Tip:** Zglobni okov Cii; **Materijal:** bronca; **Duljina:** 2 cm; **Širina:** 1.2 cm; **Debljina:** 1 mm; **Opis:** Pravokutna pločica od presavijenog lima povezana zakovicom i baglamom; **Datacija:** 1. st.

Metalni nalazi

Zaštitna oprema

9.) **Kat. br. 618**; **Kvadrat:** X-3; **Iskop:** III; **Tip:** Zglobni okov Cii; **Materijal:** bronca; **Duljina:** 3.1 cm; **Širina:** 1.3 cm; **Debljina:** 1 mm; **Opis:** Pravokutna pločica od tankog lima sa dvije zakovice i malom kružnom perforacijom po sredini; **Datacija:** 1. st.

10.) **Kat. br. 619**; **Kvadrat:** VIII-3; **Iskop:** III; **Tip:** Zglobni okov Cii; **Materijal:** bronca; **Duljina:** 2.2 cm; **Širina:** 1 cm; **Debljina:** 1 mm; **Opis:** Pravokutna pločica od savijenog lima povezana zakovicom i baglamom; **Datacija:** 1. st.

11.) **Kat. br. 620**; **Kvadrat:** IX-3; **Iskop:** III; **Tip:** Zglobni okov Cii; **Materijal:** bronca; **Duljina:** 2.1 cm; **Širina:** 1.2 cm; **Debljina:** 1 mm; **Opis:** Pravokutna pločica od savijenog lima sa ostatkom dvije kružne perforacije; **Datacija:** 1. st.

12.) **Kat. br. 621**; **Kvadrat:** B-8; **Iskop:** III; **Tip:** Zglobni okov Cii; **Materijal:** bronca; **Duljina:** 2 cm; **Širina:** 1.7 cm; **Debljina:** 1 mm; **Opis:** Pravokutna pločica od presavijenog lima povezanog sa dvije zakovice i baglamom; **Datacija:** 1. st.

13.) **Kat. br. 622**; **Kvadrat:** B-8; **Iskop:** III; **Tip:** Zglobni okov Cii; **Materijal:** bronca; **Duljina:** 2.5 cm; **Širina:** 1.2 cm; **Debljina:** 0.5 mm; **Opis:** Pravokutna pločica od presavijenog lima sa dvije zakovice i ostatkom baglame; **Datacija:** 1. st.

14.) **Kat. br. 623**; **Kvadrat:** X-3; **Iskop:** IV; **Tip:** Zglobni okov Cii; **Materijal:** bronca; **Duljina:** 1.9 cm; **Širina:** 1.6 cm; **Debljina:** 1 mm; **Opis:** Pravokutna pločica od savijenog lima povezana jednom zakovicom i baglamom. Sačuvan i dio kopče sa trnom; **Datacija:** 1. st.

15.) **Kat. br. 624**; **Kvadrat:** X-3; **Iskop:** III; **Tip:** Podloške Ki?; **Materijal:** bronca; **Duljina:** 1.4 cm; **Širina:** 1.3 cm; **Debljina:** 0.5 mm; **Opis:** Pravokutna pločica od tankog lima sa sačuvanim dijelom kružne perforacije; **Datacija:** 1. st.

16.) **Kat. br. 625**; **Kvadrat:** X-3; **Iskop:** III; **Tip:** Podloške Ki?; **Materijal:** bronca; **Duljina:** 1.1 cm; **Širina:** 1 cm; **Debljina:** 0.5 mm; **Opis:** Pravokutna pločica od tankog lima sa jednom kružnom perforacijom; **Datacija:** 1. st.

T. 167

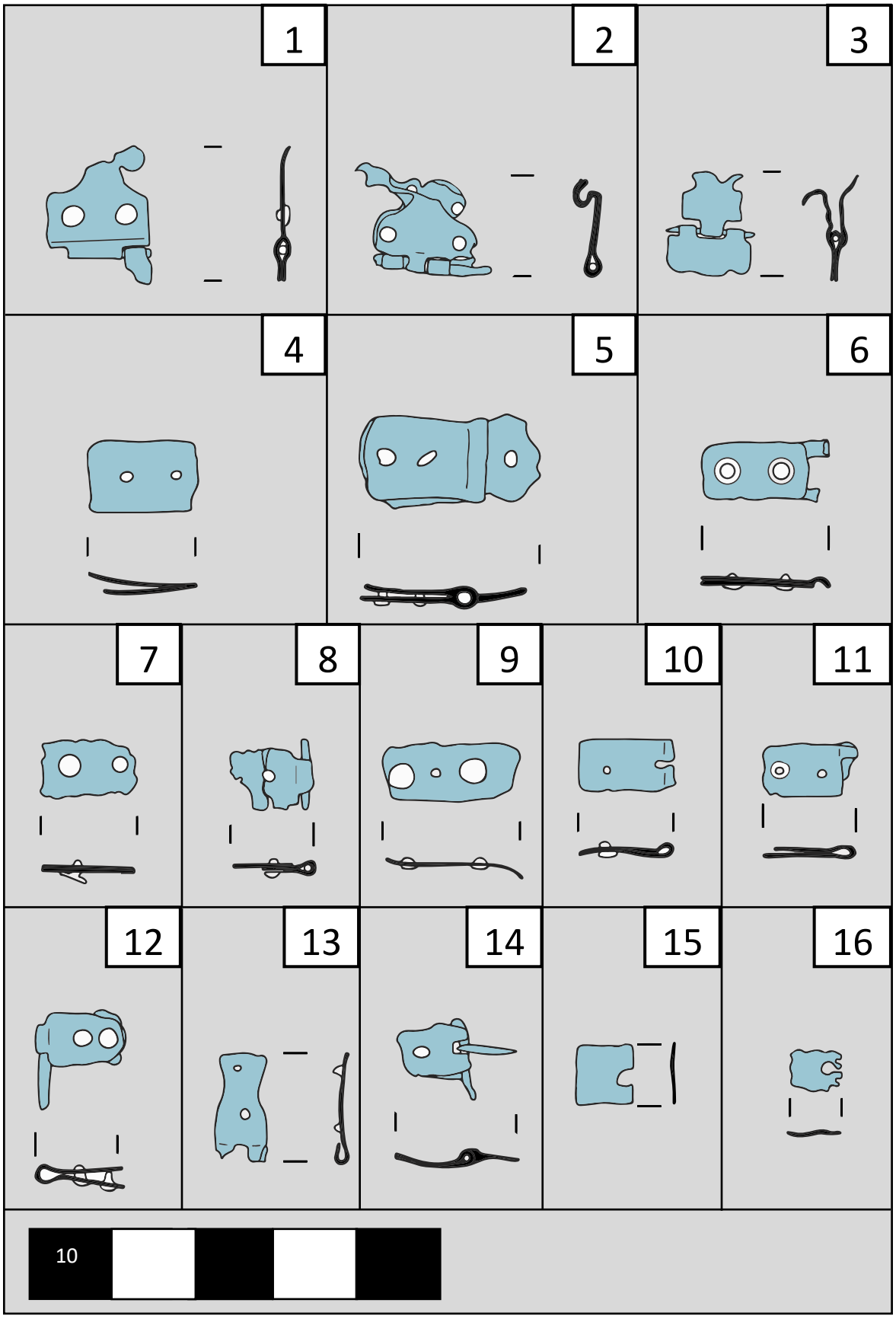

Metalni nalazi

Zaštitna oprema

1.) **Kat. br. 626**; **Kvadrat:** IX-3; **Iskop:** III; **Tip:** Prsten za vezanje oklopa Ii; **Materijal:** Bronca; **Duljina:** 2.6 cm; **Širina:** 1.6 cm; **Debljina:** 2 mm; **Opis:** Poligonalna glava, okomito rebro i kratka igla pravokutnog presjeka; **Datacija:** druga pol. 2. st.

2.) **Kat. br. 627**; **Kvadrat:** A-6; **Iskop:** III; **Tip:** Prsten za vezanje oklopa Ii; **Materijal:** Bronca; **Duljina:** 2.6 cm; **Širina:** 1.6 cm; **Debljina:** 2 mm; **Opis:** Polukružna glava, okomito rebro i duga igla pravokutnog presjeka; **Datacija:** druga pol. 2. st.

3.) **Kat. br. 628**; **Kvadrat:** A-6; **Iskop:** II; **Tip:** Prsten za vezanje oklopa Ii; **Materijal:** Bronca; **Duljina:** 2.2 cm; **Širina:** 2.1 cm; **Debljina:** 3 mm; **Opis:** Polukružna glava, okomito rebro i ulomak igle pravokutnog presjeka; **Datacija:** druga pol. 2. st.

4.) **Kat. br. 629**; **Kvadrat:** VI-2; **Iskop:** III; **Tip:** Prsten za vezanje oklopa Ii; **Materijal:** Bronca; **Duljina:** 2.8 cm; **Širina:** 1.8 cm; **Debljina:** 4 mm; **Opis:** Poligonalna glava, okomito rebro i duga igla pravokutnog presjeka; **Datacija:** druga pol. 2. st.

5.) **Kat. br. 630**; **Kvadrat:** C-8; **Iskop:** IV; **Tip:** Spona karičastog oklopa; **Materijal:** Bronca; **Duljina:** 2.1 cm; **Širina:** 1.7 cm; **Debljina:** 4 mm; **Opis:** Ulomak spone pravokutnog presjeka. Na rubu vidljiva polukružna perforacija; **Datacija:** 1. st.

6.) **Kat. br. 631**; **Kvadrat:** Nepoznato; **Iskop:** Nepoznato; **Tip:** Spona za ramena ojačanja mješovitog oklopa; **Materijal:** Posrebrena bronca; **Duljina:** 9.5 cm; **Širina:** 1.8 cm; **Debljina:** 4 mm; **Opis:** Spona u formi slova L sa zaobljenim uglom i pravokutnim presjekom. Na rubovima ima kružne završetke sa po jednom perforacijom. Na dužoj stranici ploča ima veliku perforaciju ljevkaste forme, a na zaobljenju i prijelazima niz manjih lunulastih i plitko urezanih dekoracija; **Datacija:** 1.-2. st.

T. 168

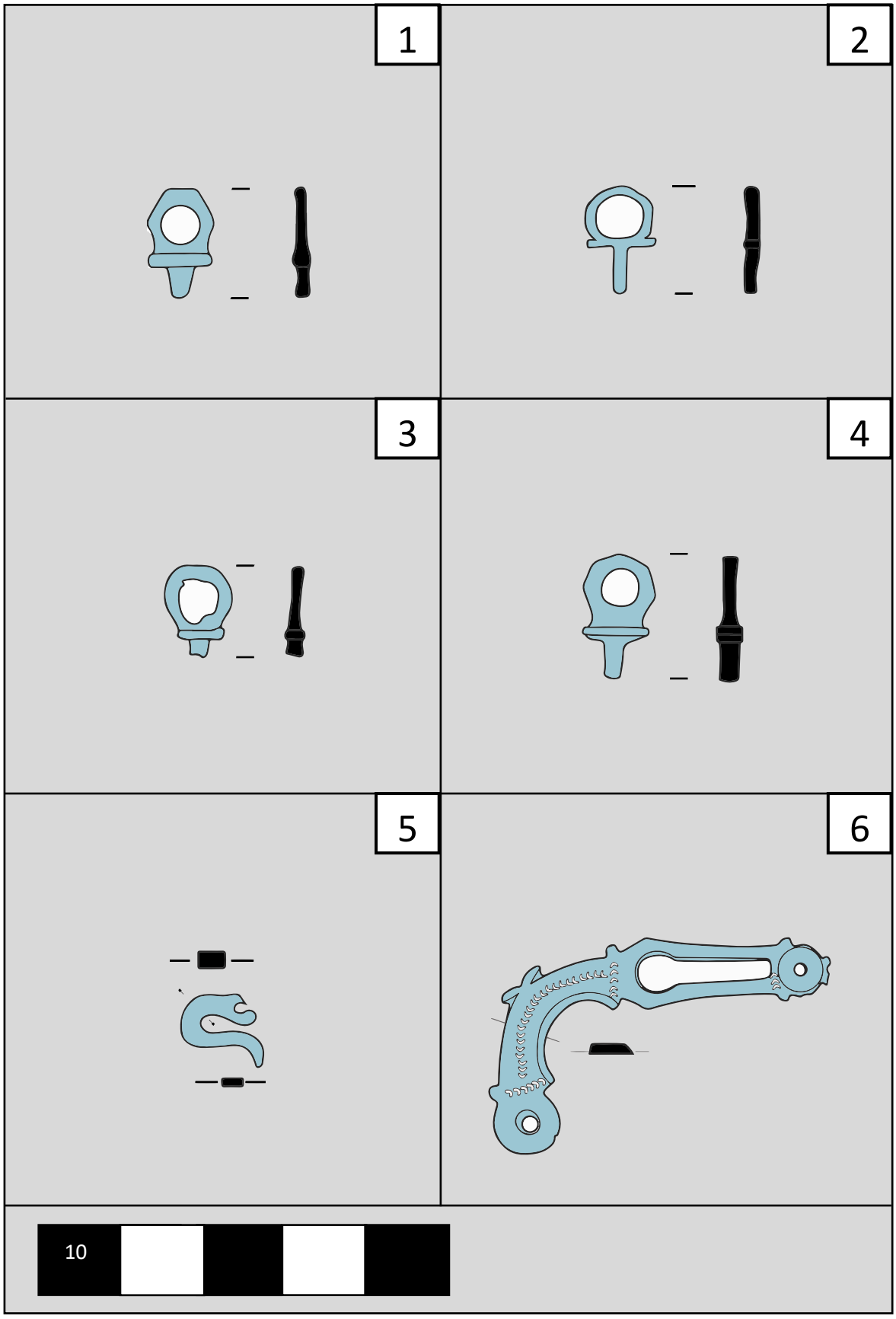

Metalni nalazi

Osobna oprema

1.) **Kat. br. 632**; **Kvadrat:** D-1; **Iskop:** III; **Tip:** Pojasna kopča; **Materijal:** Bronca; **Duljina:** 2.5 cm; **Širina:** 1.7 cm; **Debljina:** 2 mm; **Opis:** Kopča izrađena od vrpčaste brončane žice pravokutnog presjeka sa zavijenim krajevima prema unutrašnjoj strani. Sačuvan je i dio osovine za pričvršćivanje na remen; **Datacija:** 1. st.

2.) **Kat. br. 633**; **Kvadrat:** Nepoznato; **Iskop:** Nepoznato; **Tip:** Pojasna kopča; **Materijal:** Bronca; **Duljina:** 2.9 cm; **Širina:** 1.8 cm; **Debljina:** 3 mm; **Opis:** Lijevana kopča polukružnog oblika i pravokutnog presjeka. Sačuvan duguljasti trn, a u nastavku pravokutni okvir za umetanje pojasnog pločastog okova; **Datacija:** 1.-2. st.

3.) **Kat. br. 634**; **Kvadrat:** C-10; **Iskop:** III; **Tip:** Pločasti okov pojasa; **Materijal:** Bronca; **Duljina:** 4.1 cm; **Širina:** 3 cm; **Debljina:** 1 mm; **Opis:** Pravokutna pločica od tankog lima presavijenog na kraćim stranicama sa sačuvanom baglamom. Na vanjskoj stranici vidljive dekoracije u formi niza koncentričnih kružnica i pet kružnih perforacija za pričvršćivanje; **Datacija:** 1. st.

4.) **Kat. br. 635**; **Kvadrat:** E-0; **Iskop:** Nepoznato; **Tip:** Pločasti okov pojasa; **Materijal:** Bronca; **Duljina:** 4 cm; **Širina:** 3.4 cm; **Debljina:** 1 mm; **Opis:** Pravokutna pločica od tankog ravnog lima. Na vanjskoj stranici vidljive dekoracije u formi niza koncentričnih kružnica i tri kružne perforacija za pričvršćivanje; **Datacija:** 1. st.

5.) **Kat. br. 636**; **Kvadrat:** D-2; **Iskop:** II; **Tip:** Pločasti okov pojasa; **Materijal:** Bronca; **Duljina:** 4.1 cm; **Širina:** 3.4 cm; **Debljina:** 1 mm; **Opis:** Pravokutna pločica od tankog lima presavijenog na kraćim stranicama. Na vanjskoj stranici vidljive dekoracije u formi niza koncentričnih kružnica. Kružnice omeđene sa po jednom vertikalnom linijom. Na rubovima simetrično postavljene četiri kružne perforacije za pričvršćivanje, dok je po sredini sačuvana zakovica; **Datacija:** 1. st.

Metalni nalazi

Osobna oprema

6.) **Kat. br. 637**; **Kvadrat:** Nepoznato; **Iskop:** Nepoznato; **Tip:** Pločasti okov pojasa; **Materijal:** Bronca; **Duljina:** 4.6 cm; **Širina:** 3.6 cm; **Debljina:** 1 mm; **Opis:** Pravokutna pločica od tankog ravnog lima. Na vanjskoj stranici vidljive dekoracije izrađene u kombinaciji pune linije ili urezivanjem okomitih kratkih linija u formi niza koncentričnih kružnica. Kružnice omeđene sa dvije vertikalne linije izrađene u potonjoj tehnici. Na rubovima simetrično postavljene kružne perforacija za pričvršćivanje; **Datacija:** 1. st.

7.) **Kat. br. 638**; **Kvadrat:** B-5; **Iskop:** II; **Tip:** Nosač na pojasu; **Materijal:** Bronca; **Duljina:** 3.7 cm; **Širina:** 2.1 cm; **Debljina:** 1 mm; **Opis:** Kružna i blago zakrivljena pločica sa izvijenom lunulastom ušicom; **Datacija:** 1.-2. st.

8.) **Kat. br. 639**; **Kvadrat:** A-3; **Iskop:** II; **Tip:** Nosač na pojasu; **Materijal:** Bronca; **Duljina:** 3.8 cm; **Širina:** 2.6 cm; **Debljina:** 1 mm; **Opis:** Kružna i blago zakrivljena pločica sa izvijenom lunulastom ušicom; **Datacija:** 1.-2. st.

9.) **Kat. br. 640**; **Kvadrat:** VIII-2; **Iskop:** IV; **Tip:** Nosač na pojasu; **Materijal:** Bronca; **Duljina:** 3.5 cm; **Širina:** 2.6 cm; **Debljina:** 1 mm; **Opis:** Kružna i blago zakrivljena pločica sa izvijenom trijangularnom ušicom; **Datacija:** 1.-2. st.

10.) **Kat. br. 641**; **Kvadrat:** B-7; **Iskop:** IV; **Tip:** Nosač na pojasu; **Materijal:** Bronca; **Duljina:** 2.9 cm; **Širina:** 1.8 cm; **Debljina:** 1 mm; **Opis:** Kružna i blago zakrivljena pločica sa izvijenom dvostrukom kružnom ušicom; **Datacija:** 1.-2. st.

11.) **Kat. br. 642**; **Kvadrat:** IX-2; **Iskop:** III; **Tip:** Nosač na pojasu; **Materijal:** Bronca; **Duljina:** 2.6 cm; **Širina:** 2.2 cm; **Debljina:** 1 mm; **Opis:** Kružna i blago zakrivljena pločica sa izvijenom brončanom žicom bez sačuvane ušice; **Datacija:** 1.-2. st.

T. 169

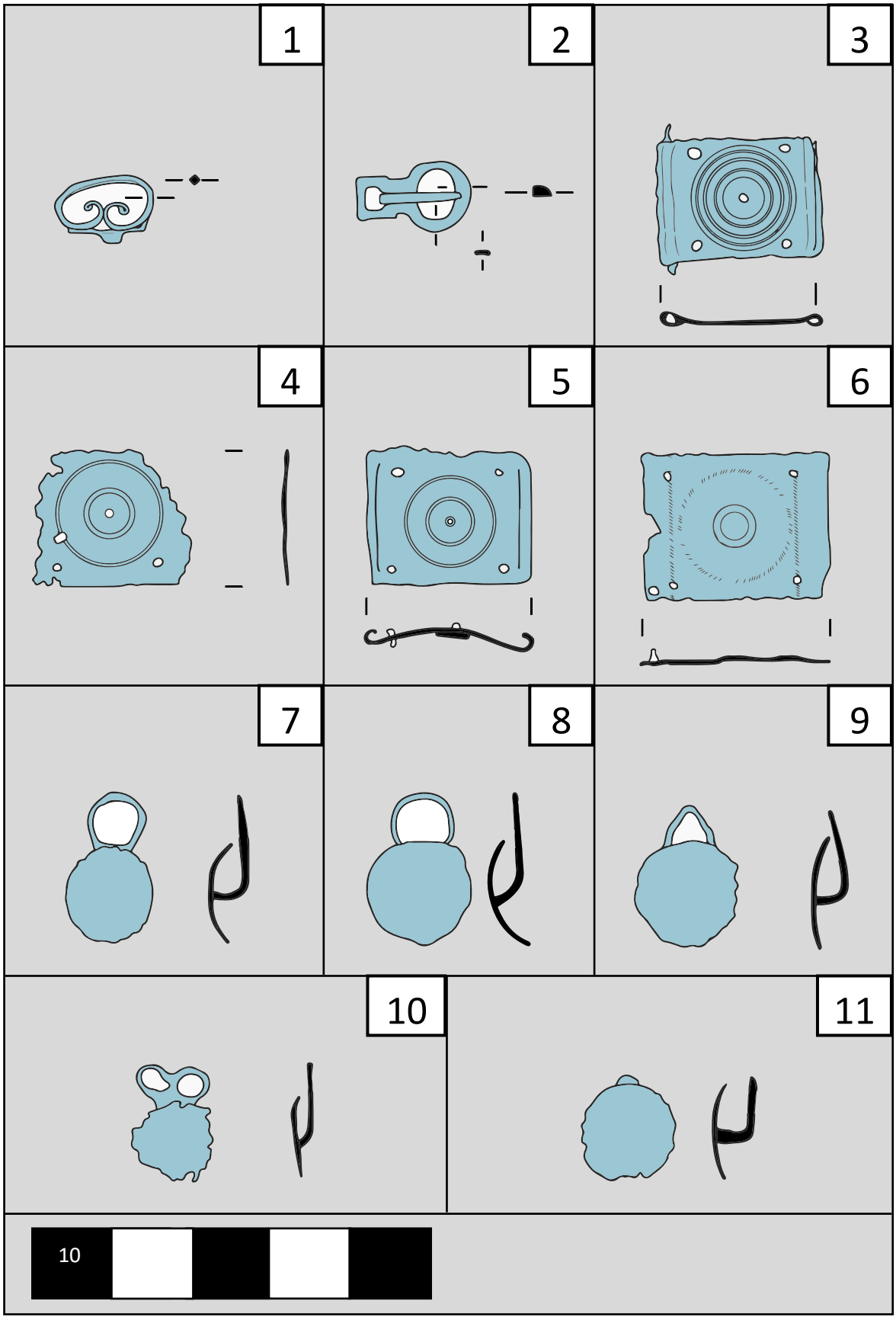

Metalni nalazi

Osobna oprema

1.) **Kat. br. 643**; **Kvadrat:** B-8; **Iskop:** IV; **Tip:** Okov vojničke pregače; **Materijal:** Bronca; **Duljina:** 2.4 cm; **Širina:** 1.6 cm; **Debljina:** 1 mm; **Opis:** Pravokutna pločica od tankog lima, sa četiri trna na pozadini; **Datacija:** 1. st.

2.) **Kat. br. 644**; **Kvadrat:** B-10; **Iskop:** II; **Tip:** Okov vojničke pregače; **Materijal:** Bronca; **Duljina:** 2.4 cm; **Širina:** 1.5 cm; **Debljina:** 1 mm; **Opis:** Pravokutna pločica od tankog lima, sa četiri trna na pozadini; **Datacija:** 1. st.

3.) **Kat. br. 645**; **Kvadrat:** C-8; **Iskop:** III; **Tip:** Okov vojničke pregače; **Materijal:** Bronca; **Duljina:** 2.3 cm; **Širina:** 1.3 cm; **Debljina:** 1 mm; **Opis:** Pravokutna pločica od tankog lima, sa četiri trna na pozadini. Veliko oštećenje po sredini pločice; **Datacija:** 1. st.

4.) **Kat. br. 646**; **Kvadrat:** D-1; **Iskop:** II; **Tip:** Okov vojničke pregače; **Materijal:** Bronca; **Duljina:** 2.7 cm; **Širina:** 1.8 cm; **Debljina:** 1 mm; **Opis:** Pravokutna pločica od tankog lima, sa četiri trna na pozadini; **Datacija:** 1. st.

5.) **Kat. br. 647**; **Kvadrat:** A-5; **Iskop:** II; **Tip:** Okov vojničke pregače; **Materijal:** Bronca; **Duljina:** 3 cm; **Širina:** 1.5 cm; **Debljina:** 1 mm; **Opis:** Pravokutna pločica od tankog lima, sa četiri trna na pozadini; **Datacija:** 1. st.

6.) **Kat. br. 648**; **Kvadrat:** C-1; **Iskop:** VI; **Tip:** Okov vojničke pregače; **Materijal:** Bronca; **Duljina:** 2.7 cm; **Širina:** 1.7 cm; **Debljina:** 1 mm; **Opis:** Pravokutna pločica od tankog lima, sa četiri trna na pozadini; **Datacija:** 1. st.

7.) **Kat. br. 649**; **Kvadrat:** A-5; **Iskop:** III; **Tip:** Okov vojničke pregače; **Materijal:** Bronca; **Duljina:** 2.3 cm; **Širina:** 1.5 cm; **Debljina:** 1 mm; **Opis:** Pravokutna pločica od tankog lima, sa četiri trna na pozadini; **Datacija:** 1. st.

8.) **Kat. br. 650**; **Kvadrat:** A-5; **Iskop:** II; **Tip:** Okov vojničke pregače; **Materijal:** Bronca; **Duljina:** 3 cm; **Širina:** 1.7 cm; **Debljina:** 1 mm; **Opis:** Pravokutna pločica od tankog lima, sa četiri trna na pozadini; **Datacija:** 1. st.

9.) **Kat. br. 651**; **Kvadrat:** IX-1; **Iskop:** II; **Tip:** Okov vojničke pregače; **Materijal:** Bronca; **Duljina:** 2.2 cm; **Širina:** 1.6 cm; **Debljina:** 1 mm; **Opis:** Pravokutna pločica od tankog lima, sa četiri trna na pozadini; **Datacija:** 1. st.

10.) **Kat. br. 652**; **Kvadrat:** VII-1; **Iskop:** V; **Tip:** Okov vojničke pregače; **Materijal:** Bronca; **Duljina:** 2.8 cm; **Širina:** 1.6 cm; **Debljina:** 1 mm; **Opis:** Pravokutna pločica od tankog lima, sa četiri trna na pozadini; **Datacija:** 1. st.

11.) **Kat. br. 653**; **Kvadrat:** D-0; **Iskop:** IV; **Tip:** Okov vojničke pregače; **Materijal:** Bronca; **Duljina:** 2.4 cm; **Širina:** 2 cm; **Debljina:** 1 mm; **Opis:** Pločica kvadratne forme od tankog lima, sa dva sačuvana trna na pozadini; **Datacija:** 1. st.

12.) **Kat. br. 654**; **Kvadrat:** X-3; **Iskop:** IV; **Tip:** Okov vojničke pregače; **Materijal:** Bronca; **Duljina:** 3 cm; **Širina:** 1.6 cm; **Debljina:** 1 mm; **Opis:** Pravokutna pločica od tankog lima, sa četiri trna na pozadini; **Datacija:** 1. st.

13.) **Kat. br. 655**; **Kvadrat:** IX-2; **Iskop:** II; **Tip:** Okov vojničke pregače; **Materijal:** Bronca; **Duljina:** 2.7 cm; **Širina:** 1.5 cm; **Debljina:** 1 mm; **Opis:** Pravokutna pločica od tankog lima, sa četiri trna na pozadini; **Datacija:** 1. st.

14.) **Kat. br. 656**; **Kvadrat:** IX-2; **Iskop:** II; **Tip:** Okov vojničke pregače; **Materijal:** Bronca; **Duljina:** 1.7 cm; **Širina:** 1.7 cm; **Debljina:** 1 mm; **Opis:** Dio pravokutne pločica od tankog lima, sa dva sačuvana trna na pozadini; **Datacija:** 1. st.

15.) **Kat. br. 657**; **Kvadrat:** X-3; **Iskop:** IV; **Tip:** Okov vojničke pregače; **Materijal:** Bronca; **Duljina:** 3.2 cm; **Širina:** 1.8 cm; **Debljina:** 1 mm; **Opis:** Pravokutna pločica od tankog lima, sa četiri trna na pozadini; **Datacija:** 1. st.

16.) **Kat. br. 658**; **Kvadrat:** X-3; **Iskop:** IV; **Tip:** Okov vojničke pregače; **Materijal:** Bronca; **Duljina:** 3.2 cm; **Širina:** 1.8 cm; **Debljina:** 1 mm; **Opis:** Pravokutna pločica od tankog lima, sa četiri trna na pozadini; **Datacija:** 1. st.

17.) **Kat. br. 659**; **Kvadrat:** C-4; **Iskop:** I; **Tip:** Okov vojničke pregače; **Materijal:** Bronca; **Promjer:** 1.7 cm; **Debljina:** 1 mm; **Opis:** Kružna pločica od tankog lima, sa jednim slabo sačuvanim trnom na pozadini. Obod blago izvijen; **Datacija:** 1. st.

18.) **Kat. br. 660**; **Kvadrat:** Prostorija II; **Iskop:** III; **Tip:** Okov vojničke pregače; **Materijal:** Bronca; **Promjer:** 1.6 cm; **Debljina:** 1 mm; **Opis:** Kružna pločica od tankog lima sa izvijenim obodom prema unutra. Na vanjskoj ravnoj površini vidljiv niz plitko urezanih koncentričnih kružnica. **Datacija:** 1. st.

19.) **Kat. br. 661**; **Kvadrat:** VI-1; **Iskop:** IV; **Tip:** Okov vojničke pregače; **Materijal:** Bronca; **Promjer:** 2.2 cm; **Debljina:** 1 mm; **Opis:** Kružna pločica od tankog lima sa jednim trnom na pozadini, te izvijenim i nazubljenim obodom. Na vanjskoj ravnoj površini vidljiv niz plitko urezanih koncentričnih kružnica; **Datacija:** 1. st.

20.) **Kat. br. 662**; **Kvadrat:** C-6; **Iskop:** IV; **Tip:** Okov vojničke pregače; **Materijal:** Bronca; **Promjer:** 2 cm; **Debljina:** 1.5 mm; **Opis:** Kružna pločica od tankog ravnog lima. Na vanjskoj ravnoj površini vidljiv niz plitko urezanih koncentričnih kružnica; **Datacija:** 1. st.

T. 170

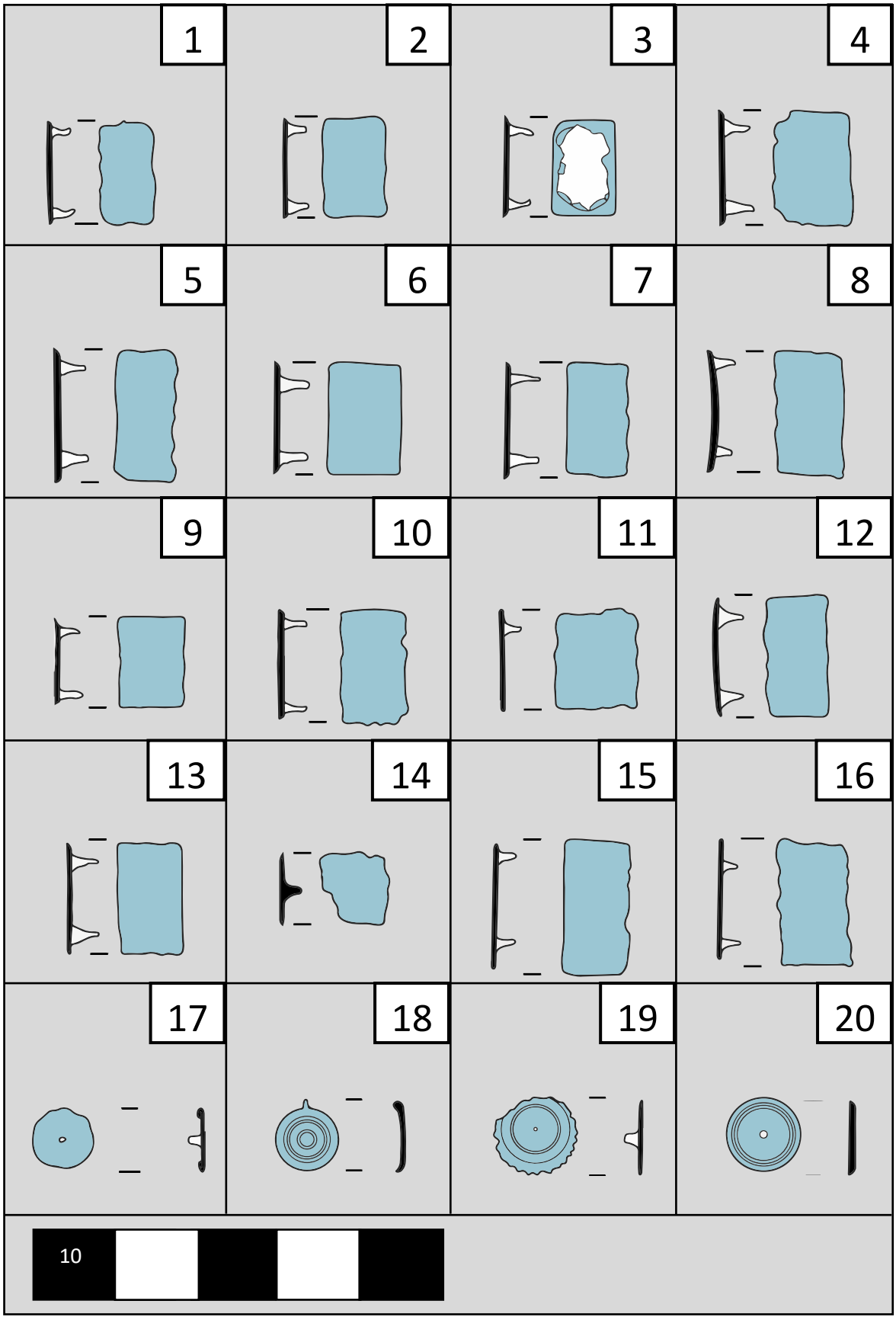

Metalni nalazi

Osobna oprema

1.) **Kat. br. 663**; **Kvadrat:** C-0; **Iskop:** I; **Tip:** Okov vojničke pregače; **Materijal:** Bronca; **Promjer:** 4.6 cm; **Debljina:** 1 mm; **Opis:** Kružna pločica blago konkavnih rubova sa jednim trnom na pozadini; **Datacija:** 1. st.

2.) **Kat. br. 664**; **Kvadrat:** A.4; **Iskop:** Nepoznato; **Tip:** Okov vojničke pregače; **Materijal:** Bronca; **Promjer:** 2.1 cm; **Debljina:** 1 mm; **Opis:** Kružna pločica blago konkavnih rubova sa jednim trnom na pozadini; **Datacija:** 1. st.

3.) **Kat. br. 665**; **Kvadrat:** A-1; **Iskop:** V; **Tip:** Okov vojničke pregače; **Materijal:** Bronca; **Promjer:** 2.7 cm; **Debljina:** 1 mm; **Opis:** Kružna pločica ravnog presjeka, sa jednim trnom na pozadini; **Datacija:** 1. st.

4.) **Kat. br. 666**; **Kvadrat:** A-1; **Iskop:** V; **Tip:** Okov vojničke pregače; **Materijal:** Bronca; **Promjer:** 1.7 cm; **Debljina:** 1 mm; **Opis:** Ulomak pločice nepravilne forme sa obostrano izvijenim rubovima i jednim trnom na pozadini; **Datacija:** 1. st.

5.) **Kat. br. 667**; **Kvadrat:** D-3; **Iskop:** I; **Tip:** Okov vojničke pregače; **Materijal:** Bronca; **Promjer:** 1.6 cm; **Debljina:** 1 mm; **Opis:** Kružna pločica oštro izvijenih rubova i jednim trnom na pozadini; **Datacija:** 1. st.

6.) **Kat. br. 668**; **Kvadrat:** A-1; **Iskop:** V; **Tip:** Okov vojničke pregače; **Materijal:** Bronca; **Promjer:** 1.9 cm; **Debljina:** 1 mm; **Opis:** Kružna pločica oštro izvijenih rubova i jednim trnom na pozadini; **Datacija:** 1. st.

7.) **Kat. br. 669**; **Kvadrat:** A-4; **Iskop:** Nepoznato; **Tip:** Okov vojničke pregače; **Materijal:** Bronca; **Promjer:** 2.2 cm; **Debljina:** 1 mm; **Opis:** Kružna pločica oštro izvijenih rubova i jednim trnom na pozadini; **Datacija:** 1. st.

8.) **Kat. br. 670**; **Kvadrat:** VIII-3; **Iskop:** III; **Tip:** Okov vojničke pregače; **Materijal:** Bronca; **Promjer:** 2.5 cm; **Debljina:** 1 mm; **Opis:** Kružna pločica blago konkavnih rubova sa jednim trnom na pozadini; **Datacija:** 1. st.

9.) **Kat. br. 671**; **Kvadrat:** Nepoznato; **Iskop:** Nepoznato; **Tip:** Okov vojničke pregače; **Materijal:** Bronca; **Promjer:** 2.7 cm; **Debljina:** 1 mm; **Opis:** Kružna pločica ravnog presjeka sa jednim blago izvijenim rubom prema van i jednim trnom na pozadini; **Datacija:** 1. st.

Metalni nalazi

Osobna oprema

10.) **Kat. br. 672**; **Kvadrat:** Nepoznato; **Iskop:** Nepoznato; **Tip:** Okov vojničke pregače; **Materijal:** Bronca; **Promjer:** 2.4 cm; **Debljina:** 1 mm; **Opis:** Kružna pločica oštro izvijenih rubova i bez sačuvanog trna; **Datacija:** 1. st.

11.) **Kat. br. 673**; **Kvadrat:** Nepoznato; **Iskop:** Nepoznato; **Tip:** Okov vojničke pregače; **Materijal:** Bronca; **Promjer:** 2.4 cm; **Debljina:** 1 mm; **Opis:** Kružna pločica blago konkavnih rubova sa jednim trnom na pozadini; **Datacija:** 1. st.

12.) **Kat. br. 674**; **Kvadrat:** Nepoznato; **Iskop:** Nepoznato; **Tip:** Okov vojničke pregače; **Materijal:** Bronca; **Promjer:** 1.8 cm; **Debljina:** 1 mm; **Opis:** Kružna pločica blago konkavnih rubova sa jednim trnom na pozadini; **Datacija:** 1. st.

13.) **Kat. br. 675**; **Kvadrat:** Nepoznato; **Iskop:** Nepoznato; **Tip:** Okov vojničke pregače; **Materijal:** Bronca; **Promjer:** 2.1 cm; **Debljina:** 1 mm; **Opis:** Kružna pločica oštro izvijenih rubova i jednim trnom na pozadini; **Datacija:** 1. st.

14.) **Kat. br. 676**; **Kvadrat:** X-3; **Iskop:** IV; **Tip:** Okov vojničke pregače; **Materijal:** Bronca; **Promjer:** 1.7 cm; **Debljina:** 1 mm; **Opis:** Kružna pločica ravnog presjeka, sa jednim trnom na pozadini; **Datacija:** 1. st.

15.) **Kat. br. 677**; **Kvadrat:** X-3; **Iskop:** IV; **Tip:** Okov vojničke pregače; **Materijal:** Bronca; **Promjer:** 2 cm; **Debljina:** 1 mm; **Opis:** Kružna pločica oštro izvijenih rubova i jednim trnom na pozadini; **Datacija:** 1. st.

16.) **Kat. br. 678**; **Kvadrat:** X-3; **Iskop:** III; **Tip:** Okov vojničke pregače; **Materijal:** Bronca; **Promjer:** 2.4 cm; **Debljina:** 1 mm; **Opis:** Kružna pločica ravnog presjeka, sa jednim trnom na pozadini; **Datacija:** 1. st.

17.) **Kat. br. 679**; **Kvadrat:** II-3; **Iskop:** Nepoznato; **Tip:** Okov vojničke pregače; **Materijal:** Bronca; **Promjer:** 3 cm; **Debljina:** 1 mm; **Opis:** Kružna pločica blago konkavnih rubova sa jednim trnom na pozadini; **Datacija:** 1. st.

18.) **Kat. br. 680**; **Kvadrat:** IX-2; **Iskop:** II; **Tip:** Okov vojničke pregače; **Materijal:** Bronca; **Promjer:** 2.8 cm; **Debljina:** 1 mm; **Opis:** Kružna pločica blago konkavnih rubova sa jednim trnom na pozadini; **Datacija:** 1. st.

19.) **Kat. br. 681**; **Kvadrat:** IX-2; **Iskop:** II; **Tip:** Okov vojničke pregače; **Materijal:** Bronca; **Promjer:** 2.7 cm; **Debljina:** 1 mm; **Opis:** Kružna pločica blago konkavnih rubova sa jednim trnom na pozadini; **Datacija:** 1. st.

T. 171

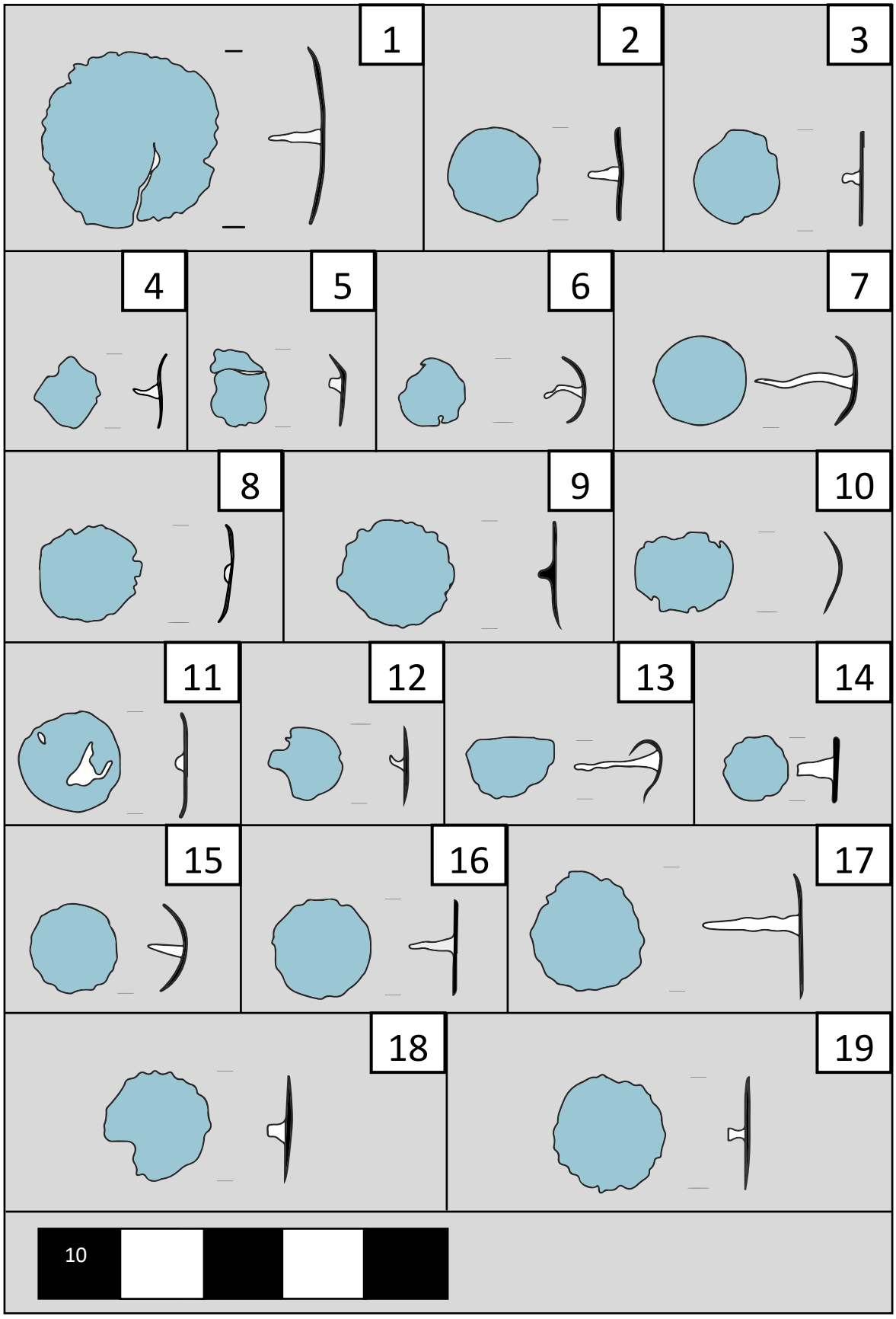

Metalni nalazi

Konjska oprema

1.) **Kat. br. 682**; **Kvadrat:** X-1; **Iskop:** II; **Tip:** Razvodnik; **Materijal:** Bronca; **Promjer razvodnika:** 4.6 cm; **Debljina razvodnika:** 11 mm; **Duljina kuke:** 8.2 cm; **Širina kuke:** 1.4 cm; **Debljina kuke:** 2 mm; **Opis:** Razvodnik prstenaste forme i bifidna presjeka, od čega je gornja polovica profilirana u četiri niza sa vanjske stranice, odnosno nizom koncentričnih kružnica sa unutrašnje. Između dva gornja niza kružnica urezana je ispuna u tehnici riblje kosti. Sačuvane se četiri kuke za kopčanje remenog okova, zbog čega ga prepoznajemo kao tip ramenog razvodnika. Kuke imaju pravokutnu formu sa blago proširenim vratom na kojem su vidljivi geometrijski i vegetablini motivi, te konačno izvijena kuka; **Datacija:** 1. st.

2.) **Kat. br. 683**; **Kvadrat:** X-1; **Iskop:** II; **Tip:** Kuka razvodnika; **Materijal:** Bronca; **Duljina:** 4.8 cm; **Širina**: 2 cm; **Debljina:** 2 mm; **Opis:** Slabo sačuvana pravokutna pločica sa uskom polukružno izvijenom kukom. Na vanjskoj površini kuke plitko urezan niz okomitih, a pri vrhu pločice niz horizontalnih linija; **Datacija:** 1. st.

3.) **Kat. br. 684**; **Kvadrat:** X-1; **Iskop:** II; **Tip:** Kuka razvodnika; **Materijal:** Bronca; **Duljina:** 8.2 cm; **Širina**: 1.9 cm; **Debljina:** 2 mm; **Opis:** Pravokutna pločica iskrivljenog presjeka sa dva plitka trna na pozadini. Gornji dio pločice blago proširen i ukrašen geometrijskim i vegetabilnim motivima. Kuka polukružno izvijena i ukrašena vegetablinim motivima u pravokutnom okviru; **Datacija:** 1. st.

T. 172

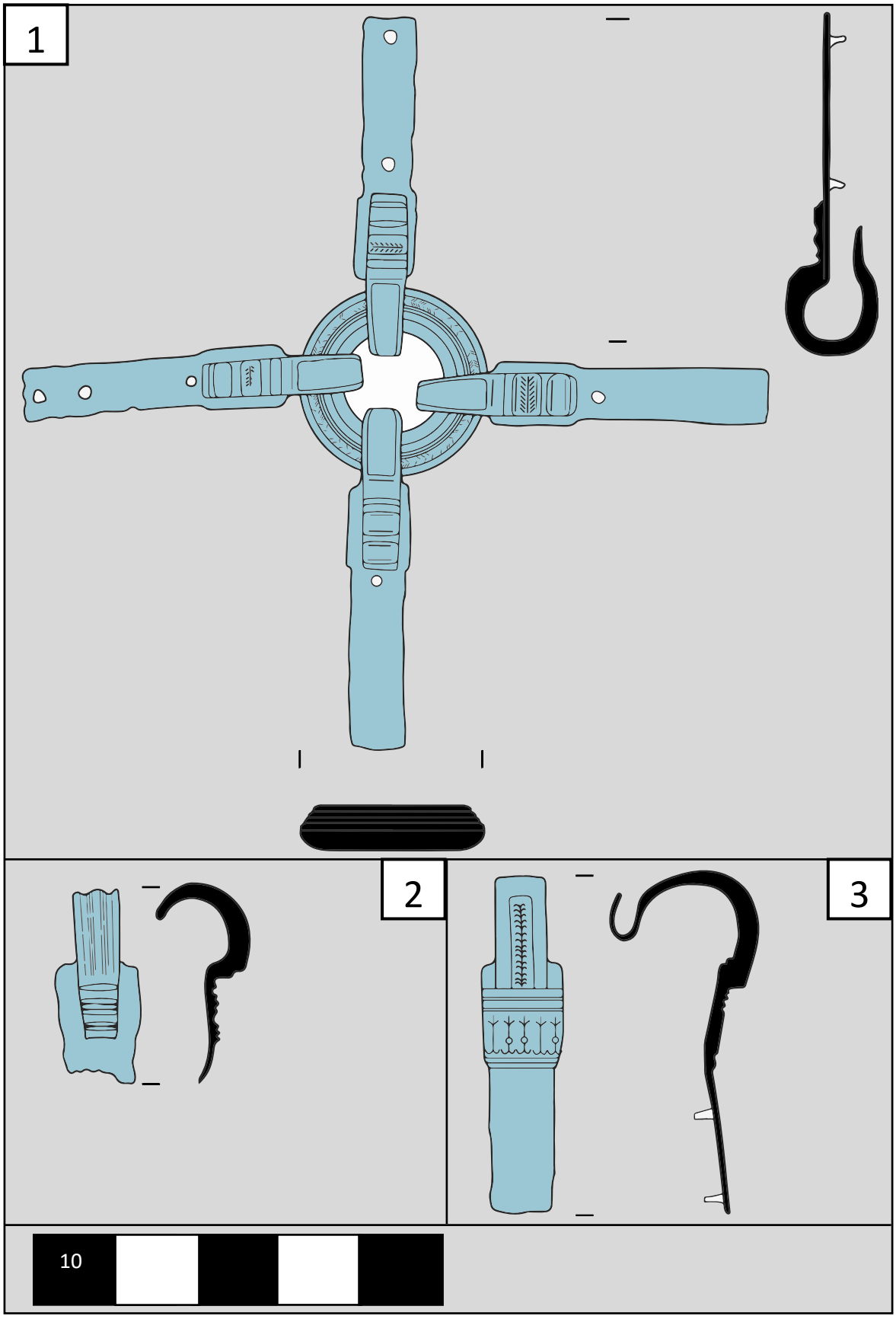

Metalni nalazi / Konjska oprema

1.) **Kat. br. 685**; **Kvadrat:** Nepoznato; **Iskop:** Nepoznato; **Tip:** Kuka razvodnika; **Materijal:** Bronca; **Duljina:** 4.2 cm; **Širina**: 1.7 cm; **Debljina:** 4 mm; **Opis:** Pravokutna pločica sa nizom profilacija po sredini i izvijenim dnom. Na vrhu sačuvan fragment kuke; **Datacija:** 1. st.

2.) **Kat. br. 686**; **Kvadrat:** VI-2; **Iskop:** VII; **Tip:** Okov remena; **Materijal:** Bronca; **Duljina:** 5 cm; **Širina**: 1.4 cm; **Debljina:** 1 mm; **Opis:** Pravokutna pločica sa dvije kružne perforacija. Vrh pločice horizontalno izvučen; **Datacija:** 1. st.

3.) **Kat. br. 687**; **Kvadrat:** C-8; **Iskop:** Nepoznato; **Tip:** Okov remena; **Materijal:** Bronca; **Duljina:** 5.3 cm; **Širina**: 1.7 cm; **Debljina:** 2 mm; **Opis:** Pravokutna pločica sa nizom profilacija pri vrhu iz kojeg se izvlači kvadratna kuka; **Datacija:** 1. st.

4.) **Kat. br. 688**; **Kvadrat:** VIII-3; **Iskop:** Nepoznato; **Tip:** Okov remena; **Materijal:** Bronca; **Duljina:** 9.6 cm; **Širina**: 1.6 cm; **Debljina:** 2 mm; **Opis:** Dvostruka pravokutna pločica povezana rotirajućom baglamom. Dio veće pločice omeđen i ukrašen geometrijskom dekoracijom; **Datacija:** 1. st.

5.) **Kat. br. 689**; **Kvadrat:** Nepoznato; **Iskop:** Nepoznato; **Tip:** Okov remena; **Materijal:** Bronca; **Duljina:** 4.9 cm; **Širina**: 1.4 cm; **Debljina:** 3 mm; **Opis:** Dvostruka pravokutna pločica povezana rotirajućom baglamom. Dio veće pločice ukrašen nizom horizontalnih profilacijaa. Na obje pločice vidljiva po jedna kružna perforacija; **Datacija:** 1. st.

6.) **Kat. br. 690**; **Kvadrat:** VIII-3; **Iskop:** Nepoznato; **Tip:** Okov remena; **Materijal:** Bronca; **Duljina:** 4.5 cm; **Širina**: 1.5 cm; **Debljina:** 2 mm; **Opis:** Pravokutni metalni okvir sa izvučenim i prstenasto zadebljanim trnom. Na vanjskoj površini ukrašen geometrijskim dekoracijama; **Datacija:** 1. st.

7.) **Kat. br. 691**; **Kvadrat:** Nepoznato; **Iskop:** Nepoznato; **Tip:** Okov remena; **Materijal:** Bronca; **Duljina:** 4.4 cm; **Širina**: 1.7 cm; **Debljina:** 2 mm; **Opis:** Pravokutni metalni okvir sa izvučenim i prstenasto zadebljanim trnom. Na vanjskoj površini ukrašen geometrijskim dekoracijama; **Datacija:** 1. st.

8.) **Kat. br. 692**; **Kvadrat:** VIII-2; **Iskop:** IV; **Tip:** Jezičak okova remena; **Materijal:** Bronca; **Duljina:** 5.1 cm; **Širina**: 9 mm; **Debljina:** 3-7 mm; **Opis:** Pravokutna pločica sa kružnim vrhom i nizom profilacija po sredini. Na stražnjoj strani sačuvana tri trna.; **Datacija:** 1.st.

T. 173

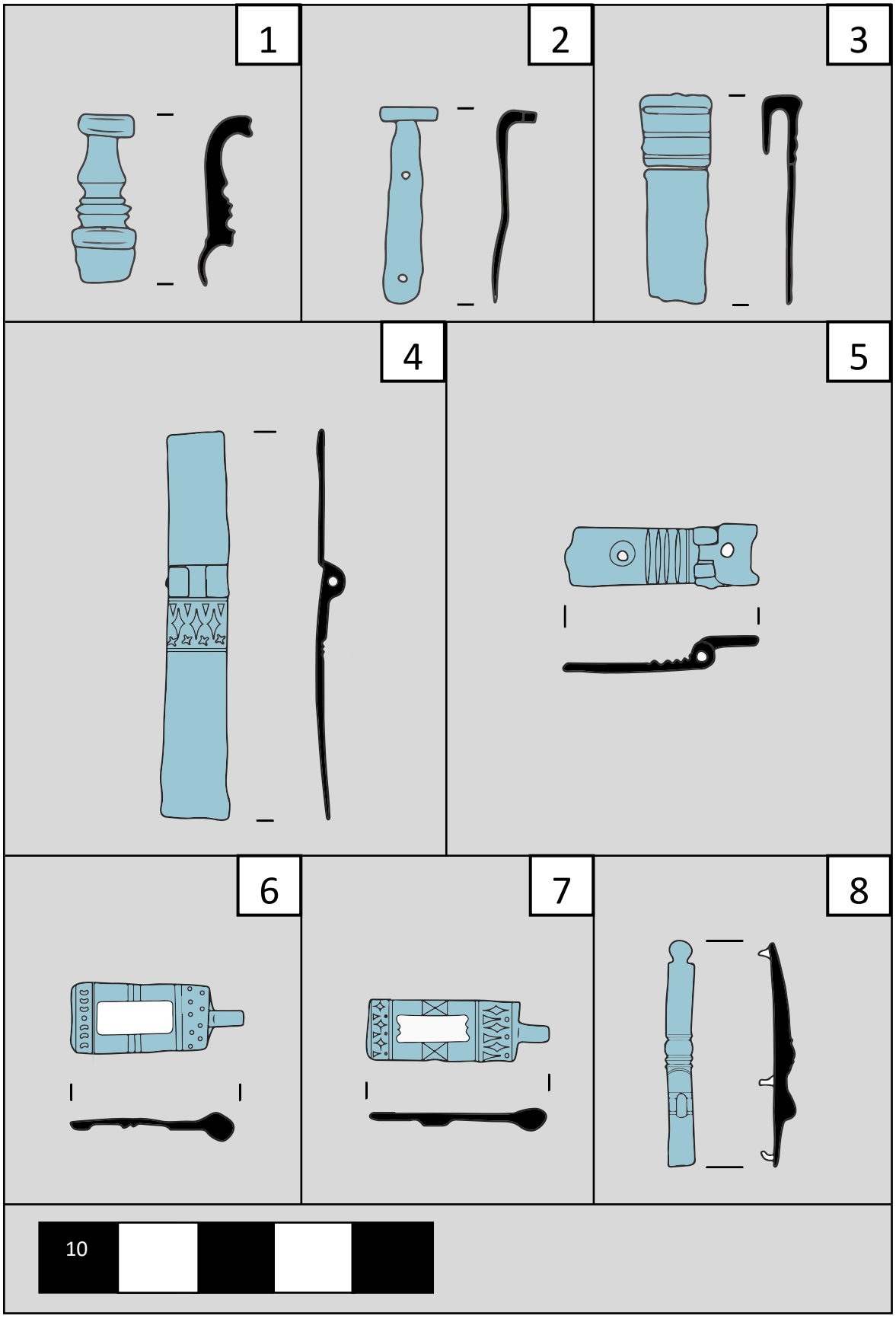

Metalni nalazi

Konjska oprema

1.) **Kat. br. 693**; **Kvadrat:** IX-2; **Iskop:** II; **Tip:** Privjesak; **Materijal:** Bronca; **Duljina:** 6.6 cm; **Širina**: 5.1 cm; **Debljina:** 6 mm; **Opis:** Lunulastog privjeska sa falusoidnim završetkom na jednom, odnosno zatvorenom šakom na drugom rubu. Na rubovima slabo sačuvane lunulaste dekoracije ili ostatci ušica, a po sredini dna i vrha identificirane kružne ušice, od čega se na manju kopča privjesak u obliku suze, a na gornju veliku dvije kopče trapezaste forme. Na vanjskoj površini vidljive geometrijske dekoracije; **Datacija:** 1. st.

2.) **Kat. br. 694**; **Kvadrat:** Nepoznato; **Iskop:** Nepoznato; **Tip:** Privjesak; **Materijal:** Bronca; **Duljina:** 5.9 cm; **Širina**: 3.4 cm; **Debljina:** 23 mm; **Opis:** Privjesak u obliku poprsja lava u reljefu. Na dnu sačuvana kružna ušica sa kopčom trapezaste forme. Na vanjskoj površini detalji naglašeni točkanjem ili urezivanjem kratkih linija; **Datacija:** 1. st.

3.) **Kat. br. 695**; **Kvadrat:** IX-2; **Iskop:** II; **Tip:** Privjesak; **Materijal:** Bronca; **Duljina:** 5.5 cm; **Širina**: 1.6 cm; **Debljina:** 1 mm; **Opis:** Privjesak listolike forme sa srcolikim proširenjem pri dnu. Na vrhu završava izvijenom kukom koja je pričvršena na manji metalni predmet sa ušicom; **Datacija:** 1. st.

4.) **Kat. br. 696**; **Kvadrat:** IX-2; **Iskop:** II; **Tip:** Privjesak; **Materijal:** Bronca; **Duljina:** 4.6 cm; **Širina**: 2.3 cm; **Debljina:** 1 mm; **Opis:** Privjesak listolike forme sa kuglastim zadebljanjem pri dnu. Na vrhu završava izvijenom kukom koja je pričvršena na manji metalni predmet sa ušicom; **Datacija:** 1. st.

5.) **Kat. br. 697**; **Kvadrat:** IX-2; **Iskop:** II; **Tip:** Privjesak; **Materijal:** Bronca; **Duljina:** 4.5 cm; **Širina**: 1.9 cm; **Debljina:** 1 mm; **Opis:** Privjesak listolike forme sa kuglastim zadebljanjem pri dnu. Na vrhu sačuvana izvijena kuka; **Datacija:** 1. st.

Metalni nalazi

Konjska oprema

6.) **Kat. br. 698**; **Kvadrat:** IX-2; **Iskop:** II; **Tip:** Privjesak; **Materijal:** Bronca; **Duljina:** 4.2 cm; **Širina**: 2.5 cm; **Debljina:** 1 mm; **Opis:** Privjesak listolike forme sa kuglastim zadebljanjem pri dnu. Na vrhu završava izvijenom kukom koja je pričvršena na manji metalni predmet sa ušicom; **Datacija:** 1. st.

7.) **Kat. br. 699**; **Kvadrat:** IX-2; **Iskop:** II; **Tip:** Privjesak; **Materijal:** Bronca; **Duljina:** 4.3 cm; **Širina**: 2.3 cm; **Debljina:** 1 mm; **Opis:** Privjesak listolike forme sa kuglastim zadebljanjem pri dnu. Na vrhu završava izvijenom kukom koja je pričvršena na manji metalni predmet sa ušicom; **Datacija:** 1. st.

8.) **Kat. br. 700**; **Kvadrat:** IX-2; **Iskop:** II; **Tip:** Privjesak; **Materijal:** Bronca; **Duljina:** 5 cm; **Širina**: 1.5 cm; **Debljina:** 1 mm; **Opis:** Privjesak listolike forme sa srcolikim proširenjem pri dnu. Na vrhu završava izvijenom kukom koja je pričvršena na manji metalni predmet sa ušicom; **Datacija:** 1. st.

T. 174

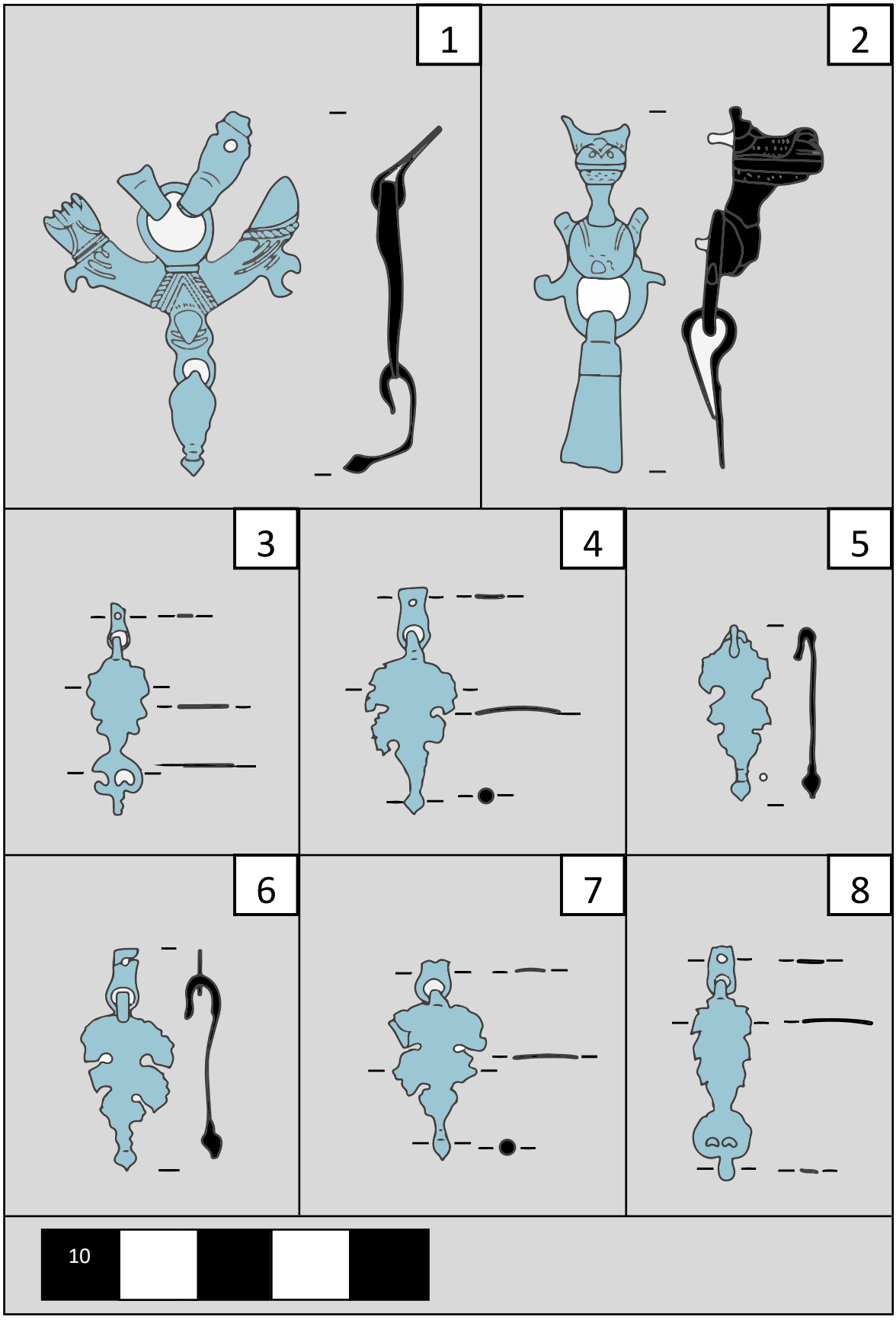

Metalni nalazi

Konjska oprema

1.) **Kat. br. 701**; **Kvadrat:** IX-2; **Iskop:** II; **Tip:** Privjesak; **Materijal:** Bronca; **Duljina:** 4.2 cm; **Širina**: 1.3 cm; **Debljina:** 1 mm; **Opis:** Privjesak izdužene listolike forme sa presavijenom kukom na vrhu. Na vanjskoj površini vidljive urezane geometrijske dekoracije; **Datacija:** 1. st.

2.) **Kat. br. 702**; **Kvadrat:** IX-2; **Iskop:** II; **Tip:** Privjesak; **Materijal:** Bronca; **Duljina:** 4.7 cm; **Širina**: 1.3 cm; **Debljina:** 1 mm; **Opis:** Privjesak izdužene listolike forme sa kuglasto zadebljanim dnom i presavijenom kukom na vrhu. Na vanjskoj površini vidljive urezane geometrijske dekoracije; **Datacija:** 1. st.

3.) **Kat. br. 703**; **Kvadrat:** IX-2; **Iskop:** II; **Tip:** Privjesak; **Materijal:** Bronca; **Duljina:** 5.3 cm; **Širina**: 2.4 cm; **Debljina:** 1 mm; **Opis:** Privjesak listolike forme sa kuglasto zadebljanim dnom i presavijenom kukom na vrhu. Kuka visi na malom metalnom predmetu sa ušicom. Na vanjskoj površini vidljiva dva niza koncentrični kružnica postavljenih po rubu listolike forme; **Datacija:** 1. st.

4.) **Kat. br. 704**; **Kvadrat:** IX-2; **Iskop:** II; **Tip:** Privjesak; **Materijal:** Bronca; **Duljina:** 5 cm; **Širina**: 1.4 cm; **Debljina:** 1 mm; **Opis:** Privjesak izdužene listolike forme sa kuglasto zadebljanim dnom i presavijenom kukom na vrhu. Kuka visi na kružnoj ušici sa višestruko profiliranom zakovicom gumbaste forme. Na vanjskoj površini vidljive urezane geometrijske dekoracije; **Datacija:** 1. st.

5.) **Kat. br. 705**; **Kvadrat:** IX-2; **Iskop:** II; **Tip:** Privjesak; **Materijal:** Bronca; **Duljina:** 4.4 cm; **Širina**: 2.2 cm; **Debljina:** 1 mm; **Opis:** Privjesak listolike forme sa kuglasto zadebljanim dnom i presavijenom kukom na vrhu. Kuka visi na kružnoj ušici sa višestruko profiliranom zakovicom gumbaste forme. Na vanjskoj površini zakovice vidljive urezane geometrijske dekoracije; **Datacija:** 1. st.

Metalni nalazi

Konjska oprema

6.) **Kat. br. 706**; **Kvadrat:** IX-2; **Iskop:** II; **Tip:** Privjesak; **Materijal:** Bronca; **Duljina:** 3.2 cm; **Širina**: 1.7 cm; **Debljina:** 1 mm; **Opis:** Privjesak u obliku suze sa kuglastim dnom; **Datacija:** 1. st.

7.) **Kat. br. 707**; **Kvadrat:** IX-2; **Iskop:** II; **Tip:** Privjesak; **Materijal:** Bronca; **Duljina:** 3.2 cm; **Širina**: 2.4 cm; **Debljina:** 1 mm; **Opis:** Privjesak u obliku suze sa kuglastim dnom; **Datacija:** 1. st.

8.) **Kat. br. 708**; **Kvadrat:** IX-2; **Iskop:** II; **Tip:** Privjesak; **Materijal:** Bronca; **Duljina:** 4.2 cm; **Širina**: 2 cm; **Debljina:** 1 mm; **Opis:** Privjesak u obliku suze sa kuglastim dnom. Gornji dio tijela zadebljan i ukrašen horizontalnim linijama; **Datacija:** 1. st.

9.) **Kat. br. 709**; **Kvadrat:** IX-2; **Iskop:** II; **Tip:** Privjesak; **Materijal:** Bronca; **Promjer:** 1.8 cm; **Opis:** Profilirana zakovica gumbaste forme; **Datacija:** 1. st.

10.) **Kat. br. 710**; **Kvadrat:** IX-2; **Iskop:** II; **Tip:** Privjesak; **Materijal:** Bronca; **Promjer:** 1.4 cm; **Opis:** Ušica sa profiliranom zakovicom gumbaste forme; **Datacija:** 1. st.

11.) **Kat. br. 711**; **Kvadrat:** VI-3; **Iskop:** V; **Tip:** Privjesak; **Materijal:** Bronca; **Duljina:** 3.5 cm; **Debljina:** 8 mm; **Opis:** Privjesak kružnog presjeka zadebljan po sredini, sa spiralnom dekoracijom u gornjem dijelu i konačno ušicom pri vrhu. Ušica zakačena na manji predmet sa ušicom; **Datacija:** 1. st.

T. 175

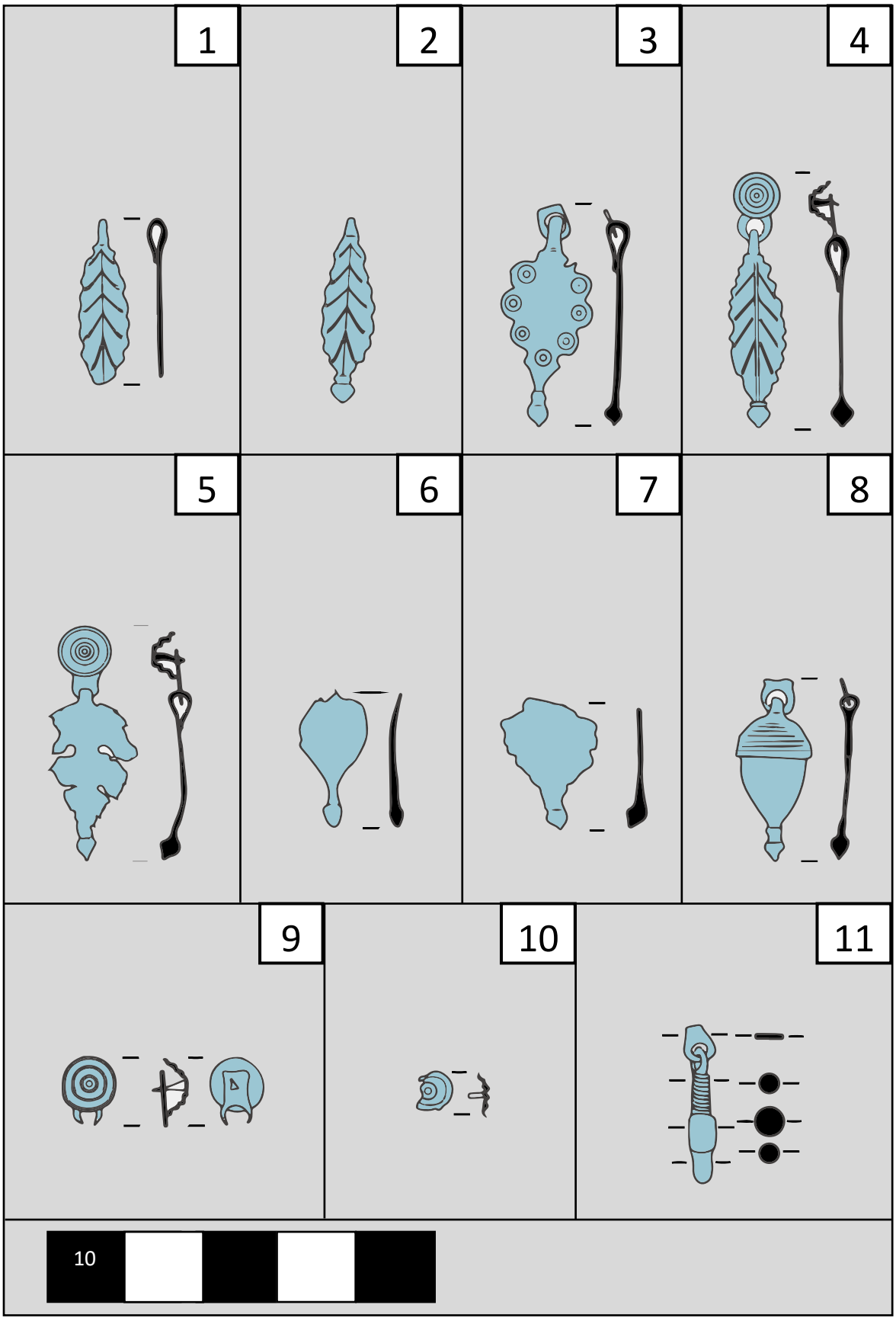

Metalni nalazi

Konjska oprema

1.) **Kat. br. 712**; **Kvadrat:** A-5; **Iskop:** III; **Tip:** Falera; **Materijal:** Bronca; **Promjer:** 3.5 cm; **Debljina:** 0.5 mm; **Opis:** Kružna falera od tankog lima konkavnog presjeka i izvijenog oboda. Po sredini kružna perforacija a na vanjskoj površini niz urezanih koncentričnih kružnica; **Datacija:** 1. st.

2.) **Kat. br. 713**; **Kvadrat:** X-3; **Iskop:** IV; **Tip:** Falera; **Materijal:** Bronca; **Promjer:** 6 cm; **Debljina:** 2 mm; **Opis:** Kružna falera od tankog lima konkavnog presjeka i blago izvijenog oboda. Po sredini kvadratna perforacija a na vanjskoj površini niz urezanih koncentričnih kružnica; **Datacija:** 1. st.

3.) **Kat. br. 714**; **Kvadrat:** B-7; **Iskop:** IV; **Tip:** Falera?; **Materijal:** Bronca; **Promjer:** 2.9 cm; **Debljina:** 0.5 mm; **Opis:** Kružni lim sa konveksnom profilacijom i središnji ispupčenjem. Na vanjskoj površini urezan niz koncentričnih kružnica; **Datacija:** 1. st.

4.) **Kat. br. 715**; **Kvadrat:** C-8; **Iskop:** Nepoznato; **Tip:** Falera?; **Materijal:** Bronca; **Promjer:** 3.4 cm; **Debljina:** 1 mm; **Opis:** Kružni lim sa središnjim ispupčenjem i blago izvijenim obodom. Na vanjskoj površini vidljiva dva niza koncentričnih kružnica, tri kružne perforacije i oštećenje po sredini; **Datacija:** 1. st.

5.) **Kat. br. 716**; **Kvadrat:** Nepoznato; **Iskop:** Nepoznato; **Tip:** Falera?; **Materijal:** Bronca; **Promjer:** 2.6 cm; **Debljina:** 0.5 mm; **Opis:** Kružni lim sa središnjim ispupčenjem i ravnim obodom. Na vanjskoj površini vidljiva dva niza koncentričnih kružnica i jedna kružna perforacija; **Datacija:** 1. st.

6.) **Kat. br. 717**; **Kvadrat:** Nepoznato; **Iskop:** Nepoznato; **Tip:** Falera?; **Materijal:** Bronca; **Promjer:** 4.1 cm; **Debljina:** 3 mm; **Opis:** Kružni lim sa središnjim konkavnim ispupčenjem i ravnim obodom. Na vanjskoj stijenci vidljiv niz koncentričnih kružnica; **Datacija:** 1. st.

Metalni nalazi

Konjska oprema

7.) **Kat. br. 718**; **Kvadrat:** IX-2; **Iskop:** II; **Tip:** Falera?; **Materijal:** Bronca; **Promjer:** 1.8 cm; **Debljina:** 3 mm; **Opis:** Kružni lim sa središnjim konkavnim ispupčenjem i ravnim obodom; **Datacija:** 1. st.

8.) **Kat. br. 719**; **Kvadrat:** A-5; **Iskop:** II; **Tip:** Zakovica; **Materijal:** Bronca; **Promjer:** 3 cm; **Debljina:** 0.5 mm; **Opis:** Kružna zakovica konkavnog presjeka i blago izvijenog oboda. Na vanjskoj površini vidljiv niz koncentričnih kružnica a na poleđini trn; **Datacija:** 1. st.

9.) **Kat. br. 720**; **Kvadrat:** D-1; **Iskop:** V; **Tip:** Zakovica; **Materijal:** Bronca; **Promjer:** 2 cm; **Debljina:** 1 mm; **Opis:** Kružna zakovica sa konkavnim udubljenjem i izvijenim obodom. Na vanjskoj površini vidljiv niz koncentričnih kružnica a na poleđini trn; **Datacija:** 1. st.

10.) **Kat. br. 721**; **Kvadrat:** IV-2; **Iskop:** VIII; **Tip:** Zakovica; **Materijal:** Bronca; **Promjer:** 2 cm; **Debljina:** 1 mm; **Opis:** Kružna zakovica sa konkavnim udubljenjem i izvijenim obodom. Na vanjskoj površini vidljiv niz koncentričnih kružnica a na poleđini trn; **Datacija:** 1. st.

11.) **Kat. br. 722**; **Kvadrat:** B-0; **Iskop:** II; **Tip:** Zakovica; **Materijal:** Bronca; **Promjer:** 2.2 cm; **Debljina:** 0.5 mm**; Opis:** Kružna zakovica sa konkavnim udubljenjem i izvijenim obodom. Na vanjskoj površini vidljiv niz koncentričnih kružnica a na poleđini slabo sačuvan trn; **Datacija:** 1. st.

12.) **Kat. br. 723**; **Kvadrat:** IX-2; **Iskop:** II; **Tip:** Zakovica; **Materijal:** Bronca; **Promjer:** 2 cm; **Debljina:** 0.5 mm**; Opis:** Kružna zakovica sa konkavnim udubljenjem i izvijenim obodom. Na vanjskoj površini vidljiv niz koncentričnih kružnica a na poleđini trn; **Datacija:** 1. st.

T. 176

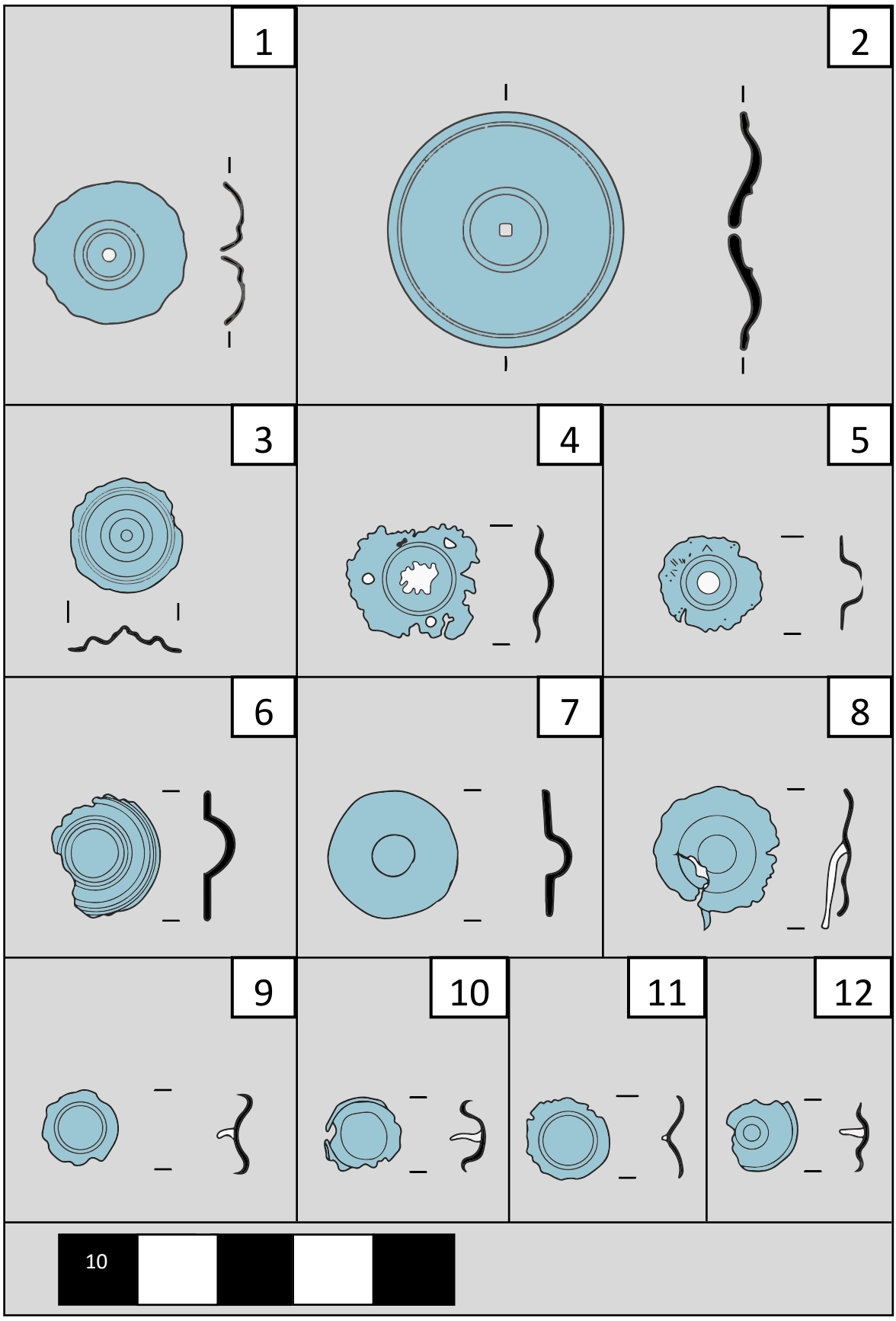

Metalni nalazi

Konjska oprema

1.) **Kat. br. 724**; **Kvadrat:** D-2; **Iskop:** II; **Tip:** Okov sedla; **Materijal:** Bronca; **Duljina:** 4.8 cm; **Širina**: 2.8 cm; **Debljina:** 0.5 mm; **Opis:** Ulomak oštećenog pravokutnog lima sa rebrastim konkavnim presjekom. Na vanjskoj stijenci sačuvana dva niza koncentričnih kružnica sa središnjom perforacijom; **Datacija:** 1. st.

2.) **Kat. br. 725**; **Kvadrat:** VIII-2; **Iskop:** IV; **Tip:** Okov sedla; **Materijal:** Bronca; **Duljina:** 4.5 cm; **Širina**: 3.4 cm; **Debljina:** 1 mm; **Opis:** Ulomak oštećenog pravokutnog lima sa rebrastim konkavnim presjekom. Na vanjskoj stijenci vidljiva geometrijska dekoracija, jedna cjelovito i dvije djelomično sačuvane kružne perforacije; **Datacija:** 1. st.

T. 177

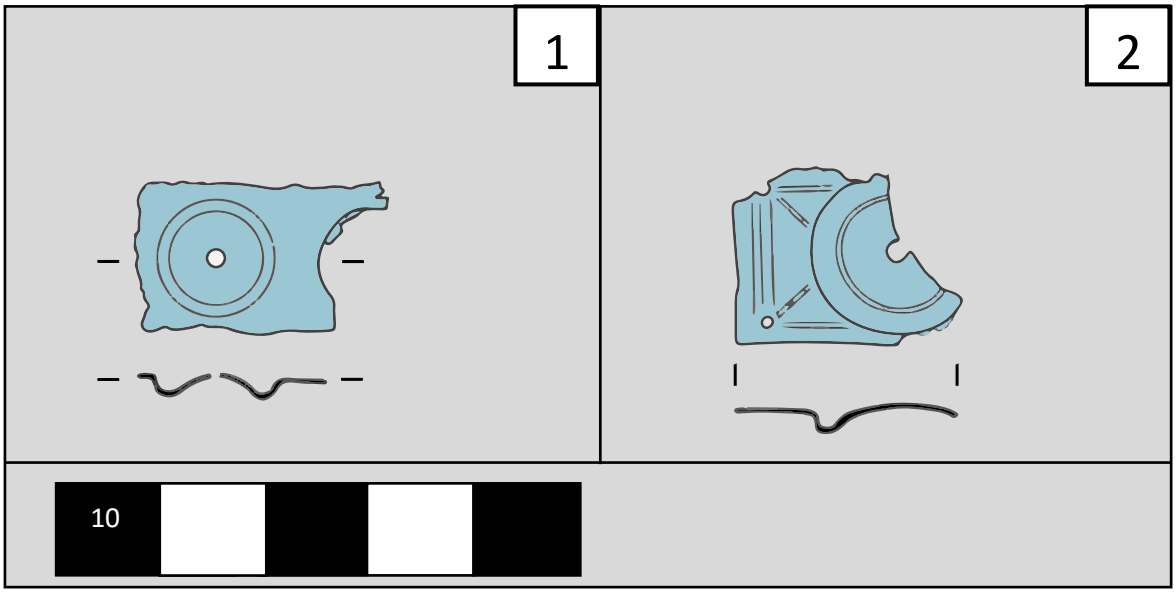

Metalni nalazi

Fibule

1.) **Kat. br. 726**; **Kvadrat:** IX-3; **Iskop:** III; **Tip:** Alesia; **Materijal:** bronca; **Duljina:** 7.4 cm; **Visina**: 2.3 cm; **Opis:** Luk polukružnog presjeka i trokutaste forme koja se sužava prema nozi. Završava trokutasto oblikovanom nogom i nizom manjih kružnih pločica. Vanjska površina luka je ukrašena vegetabilnim motivima, sa središnjom reljefnom osi iz koje se širi listolika forma ukrasa izvedena kombinacijom urezanih linija i niza točkastih elemenata. Prijelaz u zglobnu os je naglašena horizontalnom profilacijom, dok igla leži na povijenoj ušici noge. Na iglu su obješene dvije kružne karike i gumbasti privjesak. Potonji privjesak ima formu gumba ili štita, sa pločastim presjekom i istaknutom središnjoj dekoracijom od niza reljefnih kvadratnih elementa unutar manje kružne forme; **Datacija:** 2. pol. 1. st. pr. Kr.

2.) **Kat. br. 727**; **Kvadrat:** X-3; **Iskop:** IV; **Tip:** Aucissa; **Materijal:** bronca; **Duljina:** 5.7 cm; **Visina**: 3.3 cm; **Opis:** Polukružni luk vrpčastog presjeka sa ukrašenim središnjim uzdužnim rebrom. Dekoracija se sastoji od niza kratkih okomitih linija omeđenih ureznim horizontalnim linijama duž cijelog luka. Na glavi sačuvana pravokutna pločicom sa zglobnim mehanizmom, zatim igla kružnog presjeka, kratka trokutasta noga i dugmetasti završetak; **Datacija:** posljednja četvrtina 1. st. pr. Kr. do polovice 1. st. po Kr.

3.) **Kat. br. 728**; **Kvadrat:** A-7; **Iskop:** dno kulturnog sloja; **Tip:** Aucissa; **Materijal:** bronca; **Duljina:** 5.6 cm; **Visina**: 3.4 cm; **Opis: :** Polukružni luk vrpčastog presjeka sa ukrašenim središnjim uzdužnim rebrom. Dekoracija se sastoji od niza kratkih okomitih linija omeđenih ureznim horizontalnim linijama duž cijelog luka. Na glavi sačuvana pravokutna pločicom sa zglobnim mehanizmom, zatim igla kružnog presjeka, kratka trokutasta noga i dugmetasti završetak; **Datacija:** posljednja četvrtina 1. st. pr. Kr. do polovice 1. st. po Kr.

T. 178

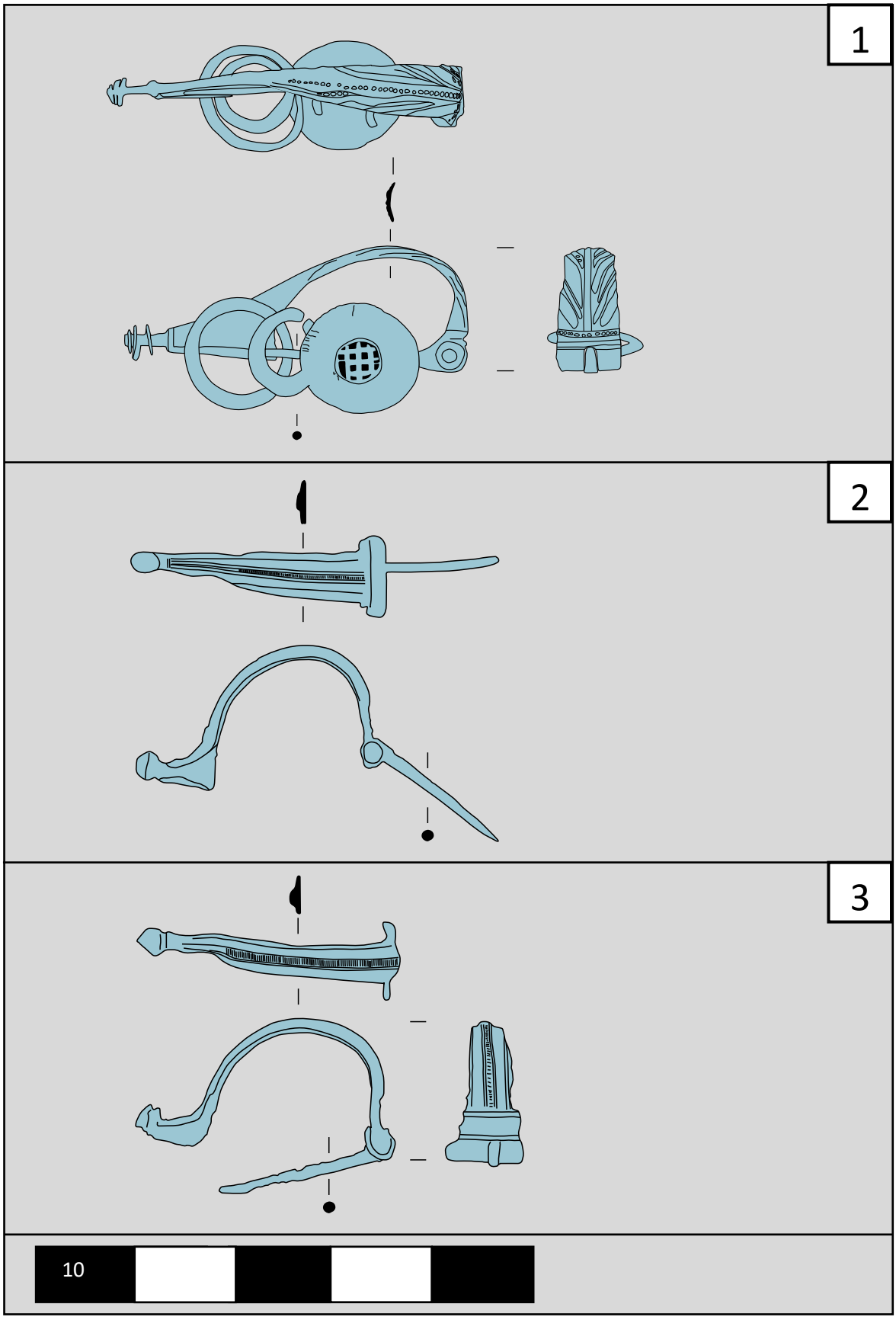

Metalni nalazi

Fibule

1.) **Kat. br. 729**; **Kvadrat:** A-9; **Iskop:** III; **Tip:** Aucissa; **Materijal:** bronca; **Duljina:** 6.2 cm; **Visina**: 2.2 cm; **Opis:** Polukružni luk kružnog presjeka sa ukrašenim središnjim uzdužnim rebrom. Dekoracija se sastoji od niza horizontalnih linija duž cijelog luka. Na glavi sačuvana pravokutna pločicom sa zglobnim mehanizmom, zatim igla kružnog presjeka, kratka trokutasta noga i dugmetasti završetak; **Datacija:** posljednja četvrtina 1. st. pr. Kr. do polovice 1. st. po Kr.

2.) **Kat. br. 730**; **Kvadrat:** IX-1; **Iskop:** II; **Tip:** Aucissa; **Materijal:** bronca; **Duljina:** 3.8 cm; **Visina**: 2.4 cm; **Opis:** Polukružni luk kružnog presjeka sa ukrašenim središnjim uzdužnim rebrom. Dekoracija se sastoji od niza kružnih motiva omeđenih sa dvije horizontalne linije duž cijelog luka. Na glavi sačuvana pravokutna pločicom sa nizom kratkih vertikalnih i dugih horizontalnih linija. Na drugom kraju noge sačuvan dugmetasti završetak; **Datacija:** posljednja četvrtina 1. st. pr. Kr. do polovice 1. st. po Kr.

3.) **Kat. br. 731**; **Kvadrat:** Nepoznato; **Iskop:** Nepoznato; **Tip:** Aucissa; **Materijal:** bronca; **Duljina:** 4.3 cm; **Visina**: 2.7 cm; **Opis:** Polukružni luk kružnog presjeka sa ukrašenim središnjim uzdužnim rebrom. Dekoracija se sastoji od niza kratkih okomitih linija omeđenih ureznim horizontalnim linijama duž cijelog luka. Na glavi sačuvana manja pravokutna pločicom sa zglobnim mehanizmom, zatim igla kružnog presjeka, kratka trokutasta noga i dugmetasti završetak; **Datacija:** posljednja četvrtina 1. st. pr. Kr. do polovice 1. st. po Kr.

T. 179

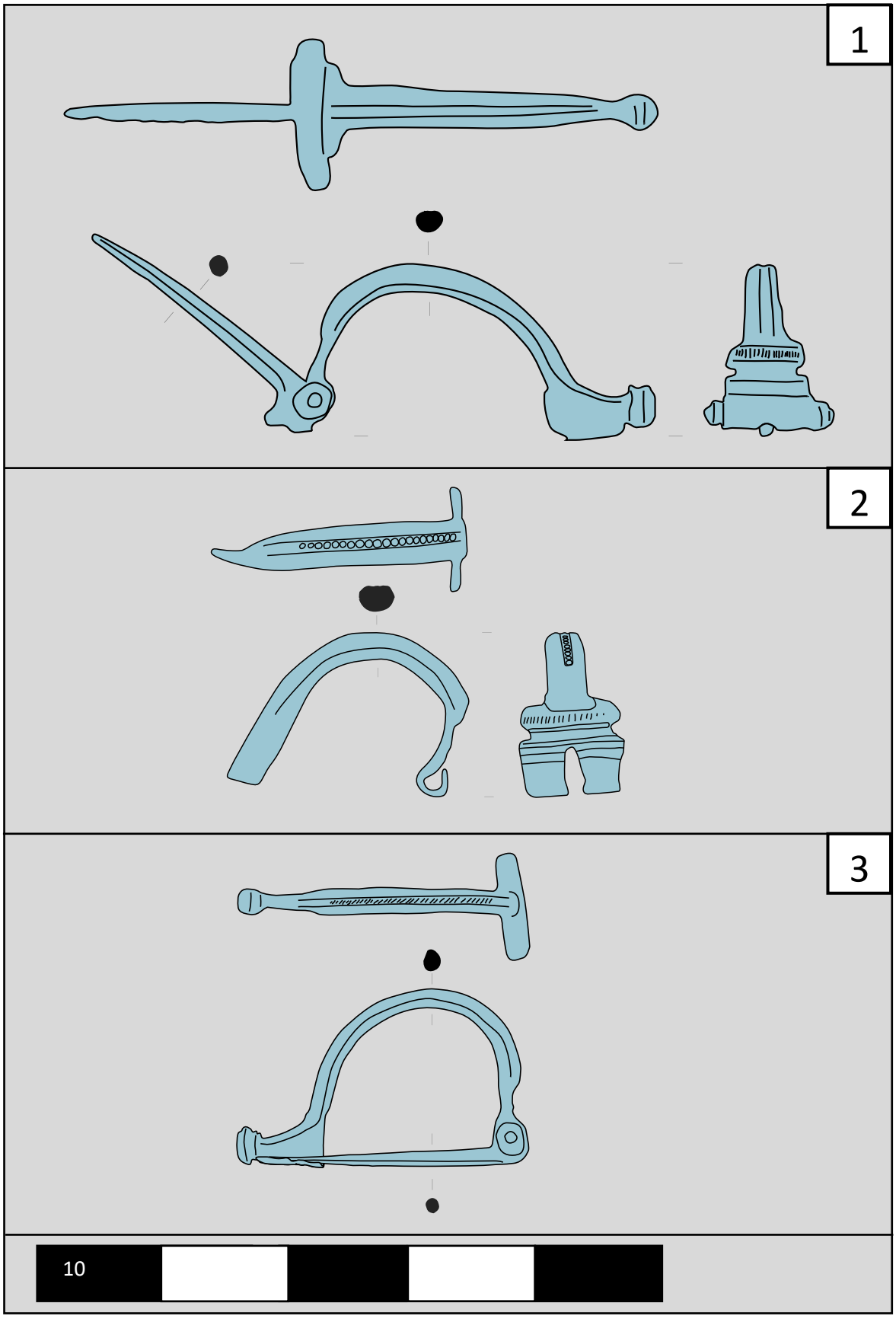

Metalni nalazi

Fibule

1.) **Kat. br. 732**; **Kvadrat:** C-8; **Iskop:** III; **Tip:** jadransko-dalmatinski Aucissa tip; **Materijal:** bronca; **Duljina:** 6 cm; **Visina**: 2.4 cm; **Opis:** Luk ima polukružnu formu trakastog presjeka sa proširenom pravokutnom pločicom na glavi. Duž luka i na glavi fibule javlja se niz manjih dvostrukih kružnih dekoracija. Zglobni mehanizam upravlja sa dvije igle kružnog presjeka pričvršćene na horizontalnu pločicu sa izvijenim rubovima; **Datacija:** 1. st.

2.) **Kat. br. 733**; **Kvadrat:** A-1; **Iskop:** II; **Tip:** Omega; **Materijal:** bronca; **Promjer:** 3.9 cm; **Opis:** Žica ima omega formu sa zaobljenim presjekom koji se stanjuje prema kraju i izvijenim završetcima u obliku žira; **Datacija:** 1. pol. 1. st.

3.) **Kat. br. 734**; **Kvadrat:** B-9; **Iskop:** III; **Tip:** Omega; **Materijal:** bronca; **Promjer:** 4.5 cm; **Opis:** Žica ima omega formu sa kružnim presjekom koji se stanjuje prema kraju i izvijenim završetcima u obliku žira. Na žicu je navučena igla kružnog presjeka sa kružnom ušicom pri vrhu; **Datacija:** 1. pol. 1. st.

4.) **Kat. br. 735**; **Kvadrat:** D-6; **Iskop:** II; **Tip:** Zoomorfna; **Materijal:** srebro; **Duljina:** 5.2 cm; **Širina**: 1.8 cm; **Opis:** Srebrena pločica trakastog presjeka, sa ostatkom mehanizma za iglu i povijenog držača na poleđini. Pločica ima formu ribe sa nizom urezanih kratkih lunulastih crtica koje imitiraju ljuske, i jednom većom kružnom profilacijom na poziciji glave; **Datacija:** kraj 1. st. do početak 2. st.

T. 180

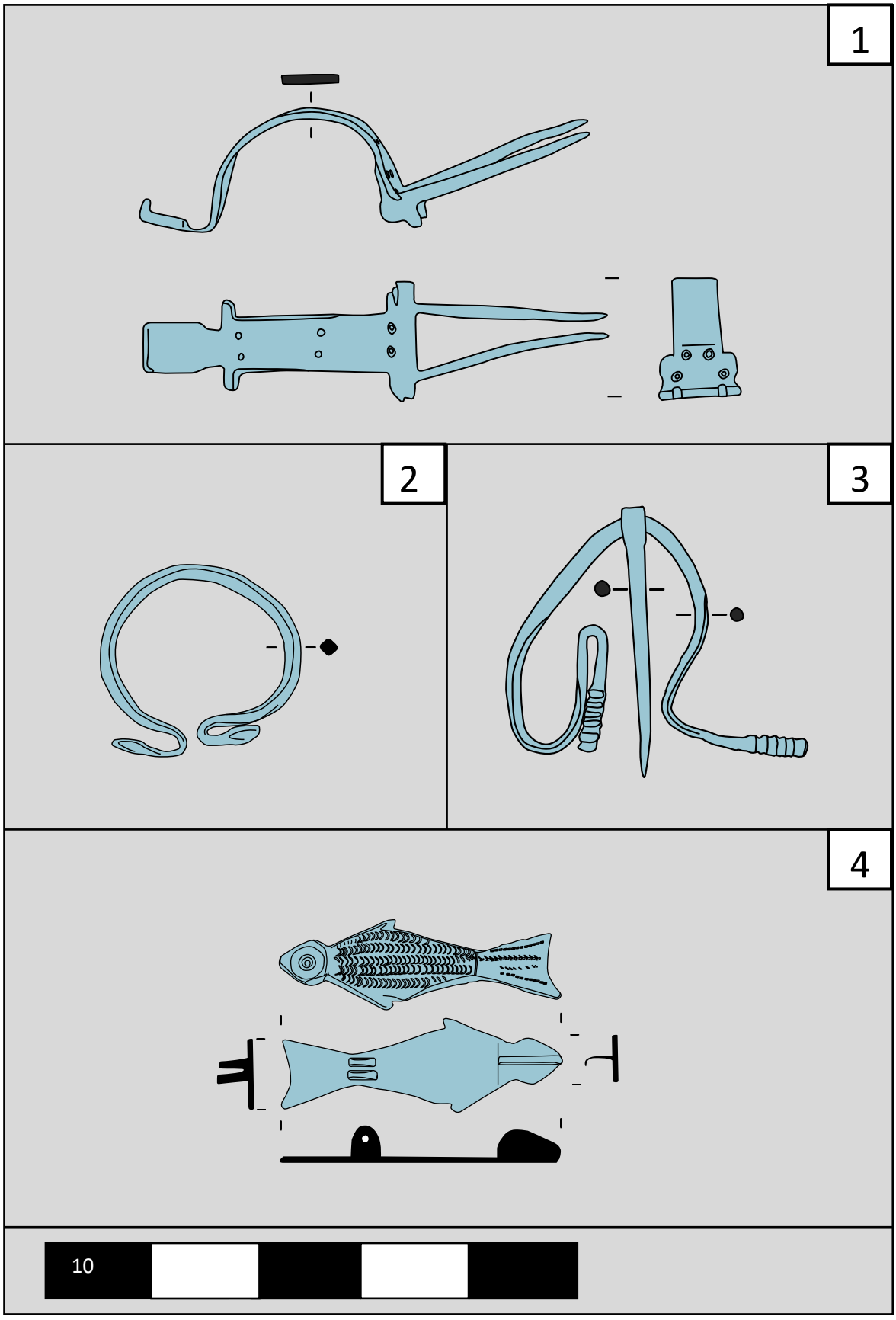

Metalni nalazi

Fibule

1.) **Kat. br. 736**; **Kvadrat:** Nepoznato; **Iskop:** Nepoznato; **Tip:** Koljenasta; **Materijal:** bronca; **Duljina:** 2.6 cm; **Visina**: 1.7 cm; **Opis:** Luk koljenaste forme i ovalnog presjeka, sa kratkom nogom i povijenom pravokutnom pločicom za nasad igle. Sačuvan je valjkasti zglobni mehanizam bez igle; **Datacija:** 2.-3. st.

2.) Kat. br. 737; **Kvadrat:** Nepoznato; **Iskop:** Nepoznato; **Tip:** Koljenasta; **Materijal:** bronca; **Duljina:** 3.9 cm; **Visina**: 2.8 cm; **Opis:** Luk koljenaste forme i poligonalnog presjeka, sa kratkom nogom i obostrano povijenom pravokutnom pločicom za nasad dvostruke igle. Sačuvan valjkasti zglobni mehanizam i dvostruka igla kružnog presjeka. Prijelaz u zglobni mehanizam naglašen lunulastim produžetkom luka; **Datacija:** 2.-3. st.

3.) Kat. br. 738; **Kvadrat:** Nepoznato; **Iskop:** Nepoznato; **Tip:** Koljenasta; **Materijal:** srebro; **Duljina:** 3.4 cm; **Visina**: 2 cm; **Opis:** Luk blago koljenaste forme i bifidnog presjeka, sa kratkom nogom i dugmetastim završetkom. Na prijelazu u zglobni mehanizam luk ima blago izvijen dekorativni produžetak prema unutra. Sačuvan je valjkasti zglobni mehanizam sa iglom kružnog presjeka. Nosač igle je izveden sa manjim dekorativnim profilacijama u formi slova „G“; **Datacija:** 2.-3. st.

Metalni nalazi

Nakit

4.) Kat. br. 739; **Kvadrat:** Nepoznato; **Iskop:** Nepoznato; **Tip:** privjesak; **Materijal:** bronca; **Duljina:** 2.2 cm; **Visina**: 1.6 cm; **Opis:** Privjesak falusoidnog oblika sa kružnom ušicom na vrhu; **Datacija:** 1. st.

T. 181

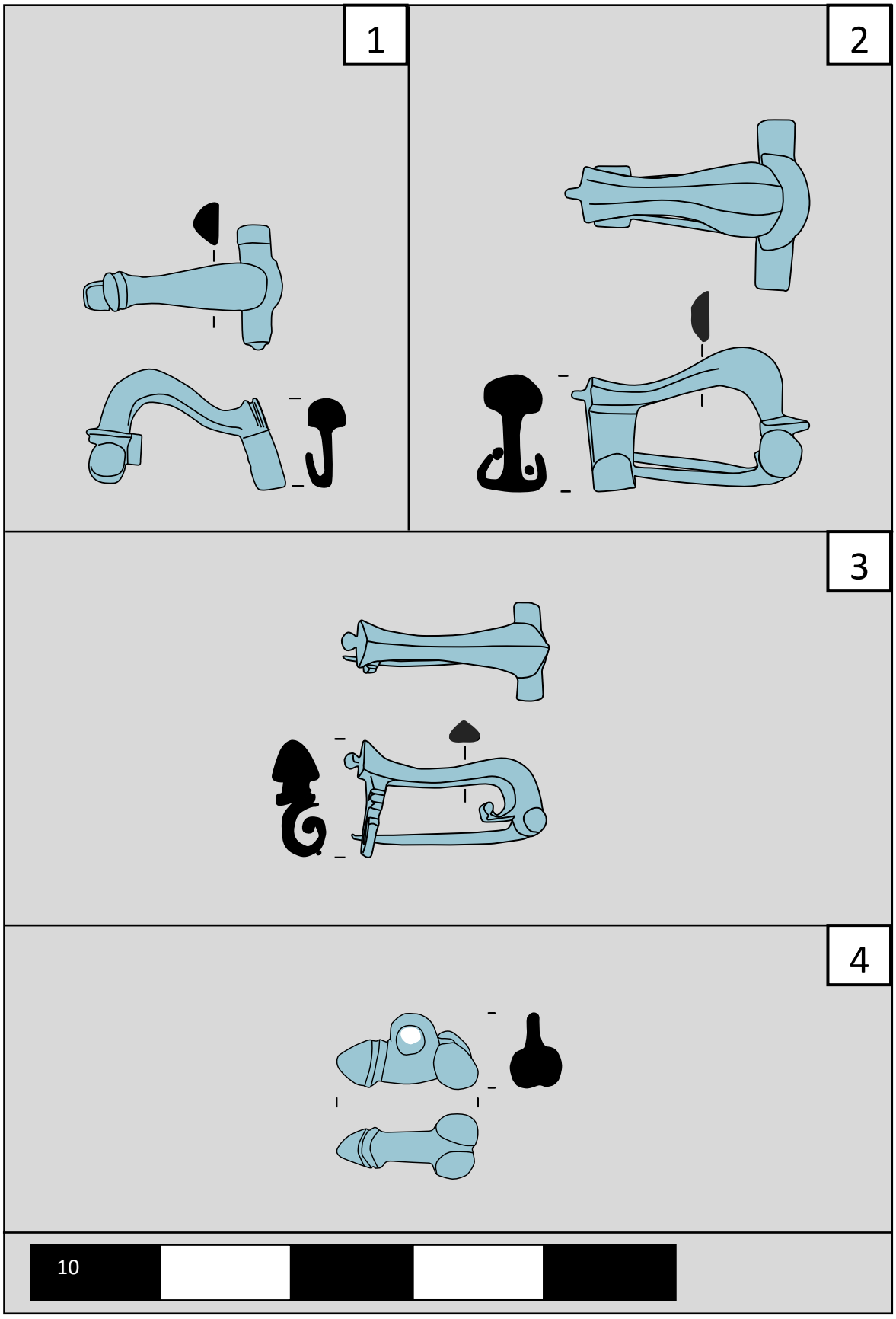

Metalni nalazi

Medicinski pribor

1.) **Kat. br. 740**; **Kvadrat:** Nepoznato; **Iskop:** Nepoznato; **Tip:** sonda; **Materijal:** bronca; **Duljina:** 11.4 cm; **Širina**: 5 mm; **Opis:** Duguljasta brončana žica sa listolikim vrhom i plitkim središnjim rebrom, ispod kojeg se javlja kuglasto zadebljanje. Držač ima glatku formu kružnog presjeka sa zašiljenim krajem; **Datacija:** 1. st.

2.) **Kat. br. 741**; **Kvadrat:** Nepoznato; **Iskop:** Nepoznato; **Tip:** žlica; **Materijal:** bronca; **Duljina:** 10.6 cm; **Širina:** 7 mm; **Opis:** Duguljaste brončana žica kružnog presejka, sa glatkim držačem i ovalnim plitko udubljenim završetkom; **Datacija:** 1. st.

3.) **Kat. br. 742**; **Kvadrat:** Nepoznato; **Iskop:** Nepoznato; **Tip:** špahtla; **Materijal:** bronca; **Duljina:** 13.3 cm; **Širina**: 1.1 cm; **Opis:** Duguljasta bronačna žica kružnog presjeka zasišljena prema dnu. Sačuvan je glatki držač sa ulomkom pravokutne špahtle pri vrhu; **Datacija:** 1. st.

T. 182

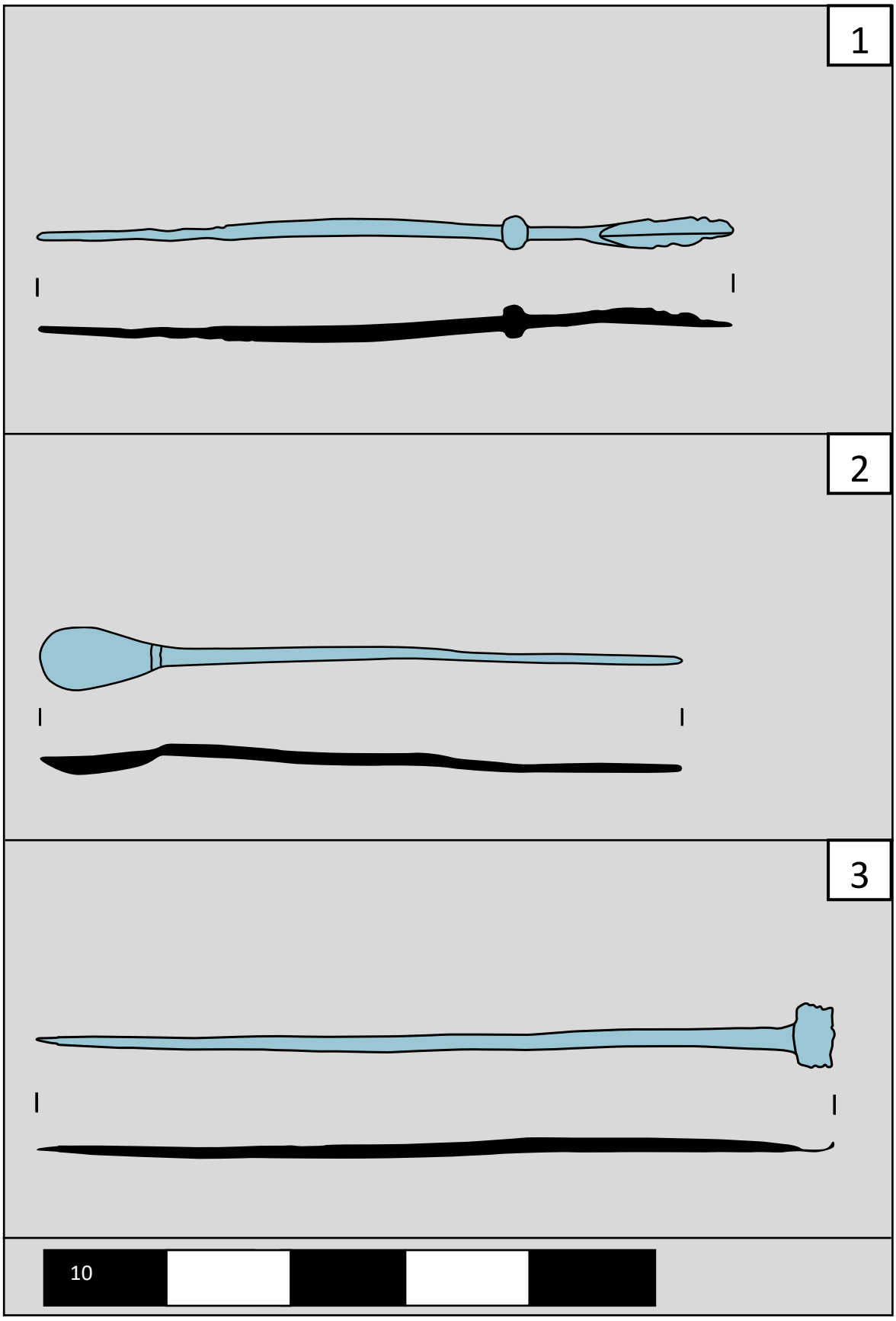

Metalni nalazi

Alati

1.) **Kat. br. 743**; **Kvadrat:** C-9; **Iskop:** I; **Tip:** klizni ključ; **Materijal:** bronca; **Duljina:** 9.3 cm; **Širina**: 3.3 cm; **Opis:** Drška i kraći vrat imaju pravokutni presjek koji završava glavom u obliku slova L, sa šest zubova. Na vrhu drške je sačuvana prstenasta ušica; **Datacija:** 1. st.

2.) **Kat. br. 744**; **Kvadrat:** D-1; **Iskop:** I; **Tip:** strugač; **Materijal:** bronca; **Duljina:** 12.5 cm; **Širina**: 1.9 cm; **Opis:** Tanki brončani lim presavijen u formi slova „L“ sa plitko udubljenim presjekom. Na vanjskoj površini je urezana listolika dekoracija. Drška ručke je odlomljena; **Datacija:** 1. st.

3.) **Kat. br. 745**; **Kvadrat:** C-2; **Iskop:** sonda; **Tip:** igle za šivanje; **Materijal:** bronca; **Duljina:** 8.5 cm; **Širina**: 5 mm; **Opis:** Brončana igla kružnog presjeka i šiljaste forme. Prvi vrhu ima kvadratni završetak sa pravokutnom ušicom; **Datacija:** 1.-3. st.

4.) **Kat. br. 746**; **Kvadrat:** C-3; **Iskop:** II; **Tip:** igle za šivanje; **Materijal:** bronca; **Duljina:** 10.7 cm; **Širina**: 5 mm; **Opis:** Brončana igla kružnog presjeka i šiljaste forme. Prvi vrhu ima kvadratni završetak sa pravokutnom ušicom; **Datacija:** 1.-3. st.

T. 183

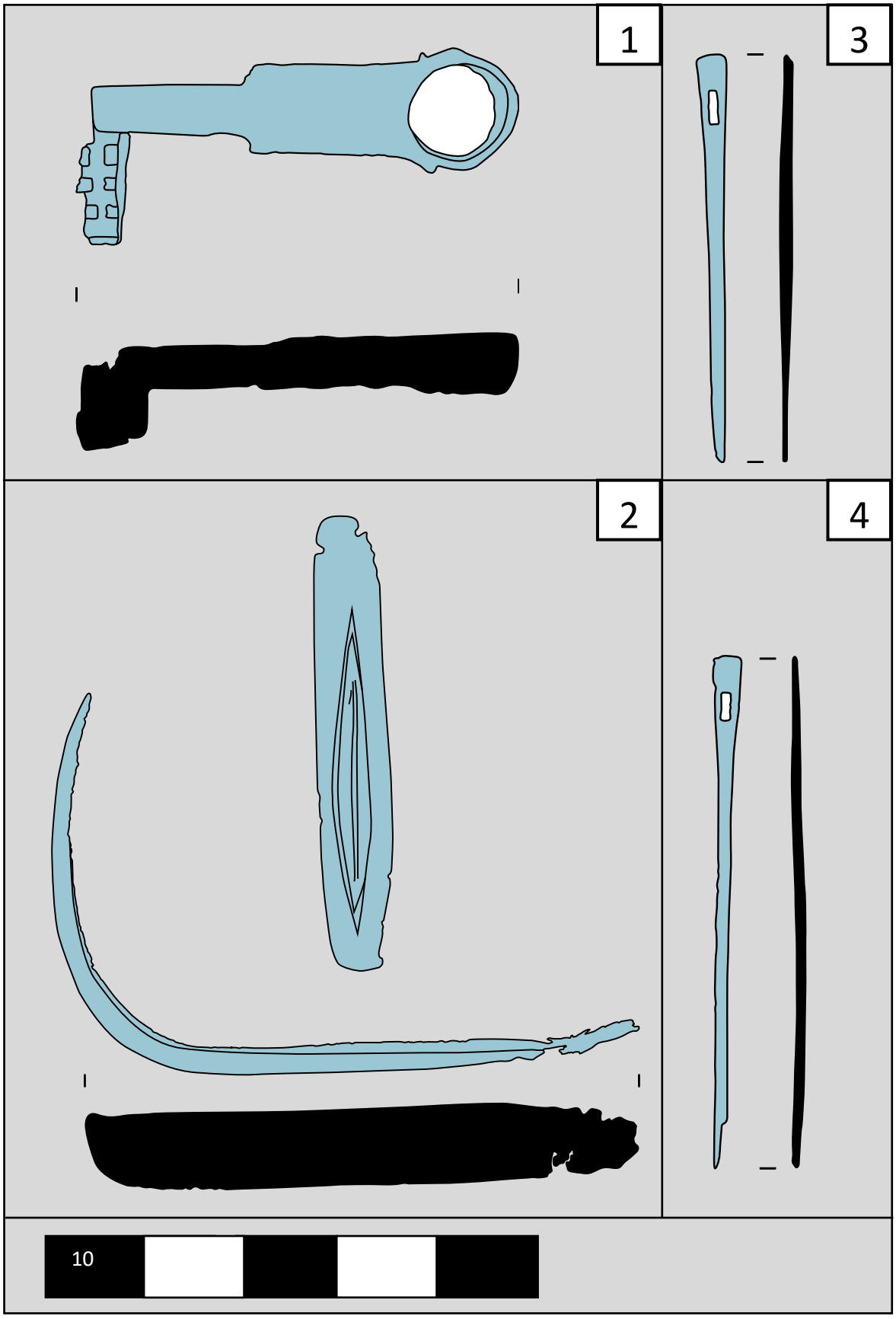

Metalni nalazi

Alati

1.) **Kat. br. 747**; **Kvadrat:** Nepoznato; **Iskop:** Nepoznato; **Tip:** Klin; **Materijal:** Željezo; **Duljina:** 24.7 cm; **Širina**: 2.7 cm; **Debljina:** 10 mm; **Opis:** Klin pravokutnog presjeka sa polukružnom ušicom pri vrhu; **Datacija:** 1. st.

T. 184

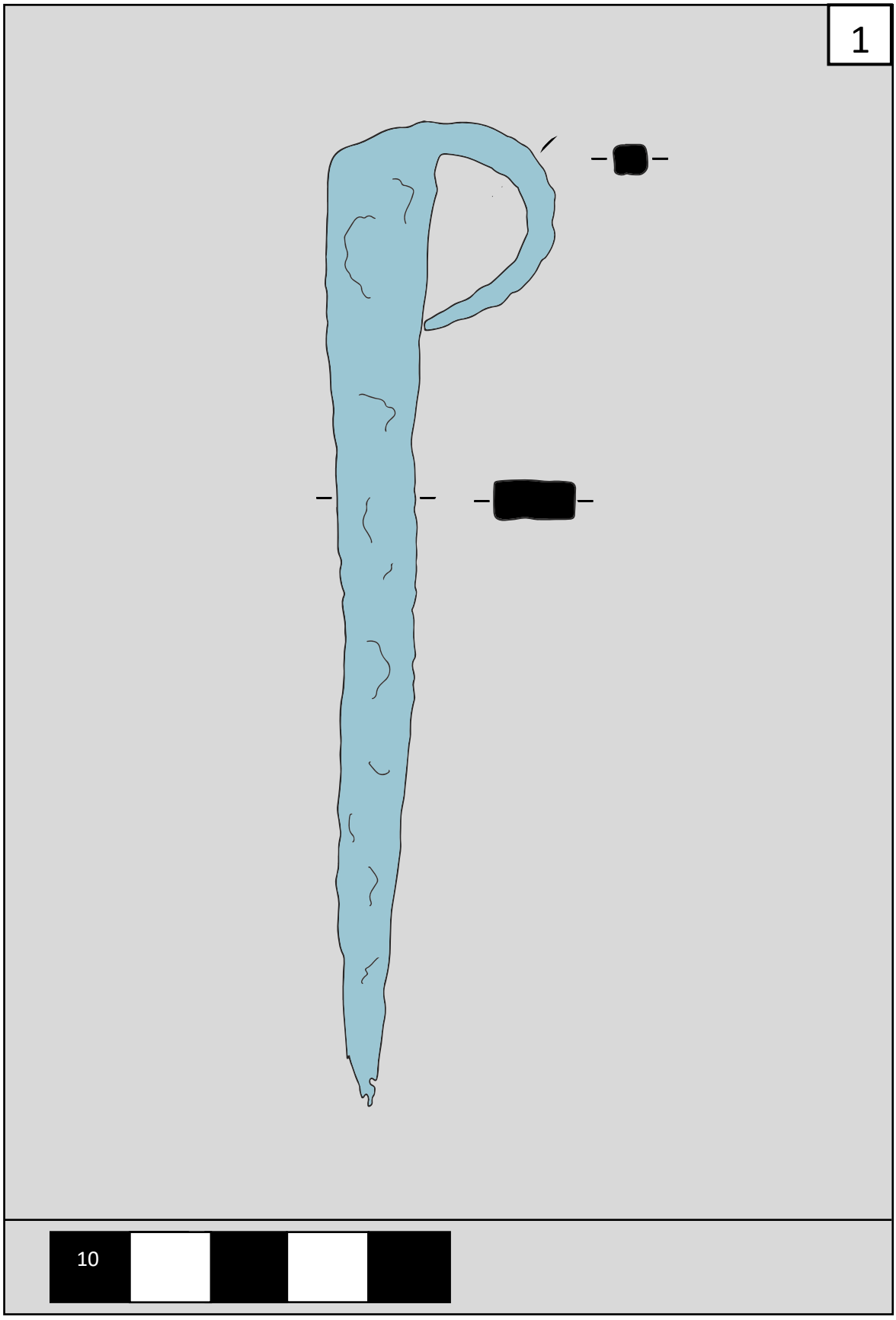

Metalni nalazi

Votivni predmeti

1.) **Kat. br. 748**; **Kvadrat:** VIII-3; **Iskop:** III; **Tip:** figurina; **Materijal:** srebro; **Visina:** 5.2 cm; **Širina**: 1.4 cm; **Opis:** Figurina s reljefnim likom rimskog boga Merkura. Lik je prikazan nagao, ogrnut plaštom preko lijevog ramena. U lijevoj drži kožnu trorogu vreću s novcem-*marsupium*, dok je desne ruka sačuvana samo do lakta. Na glavi nosi putnički šešir-*petasos* sa slabo sačuvanim krilcima. Figurica leži na plitkom pravokutnom postamentu; **Datacija:** 1. st.

T. 185

Koštani nalazi

(Tabla 186-187)

Koštani nalazi

Nakit

1.) **Kat. br. 749**; **Kvadrat:** IX-3; **Iskop:** III-IV; **Tip:** kutija za nakit; **Materijal:** bjelokost; **Duljina:** 6.4 cm; **Širina**: 4.9 cm; **Opis:** Ulomak dvostruke kosti trakastog presjeka bez sačuvanog mehanizma za povezivanje. Na vanjskim stijenkama urezan niz linija horizontalno po rubovima sa jednim istaknutim središnjim rebrom; **Datacija:** 1. st.?

Koštani nalazi

Alati

2.) **Kat. br. 750**; **Kvadrat:** B-7; **Iskop:** III; **Tip:** Stilus-pisaljka; **Materijal:** bjelokost; **Duljina:** 4.6 cm; **Promjer:** 6 mm; **Opis:** Ulomak duguljaste zaglačane kosti kružnog presjeka. Prijelaz u vrh drške naglašen je sa tri niza horizontalnih profilacija, a nastavlja piramidalnim suženjem i profiliranom glavom; **Datacija:** 1. st.

3.) **Kat. br. 751**; **Kvadrat:** Nepoznato; **Iskop:** Nepoznato; **Tip:** Nedefiniran; **Materijal:** bjelokost; **Duljina:** 3 cm; **Promjer:** 1.5 cm; **Opis:** Ulomak kosti piramidalne forme sa dugmetastim dnom i širokom profiliranom glavom. Presjek stijenke je ovalan sa širokom kružnom perforacijom za nasad; **Datacija:** 1.st.

T. 186

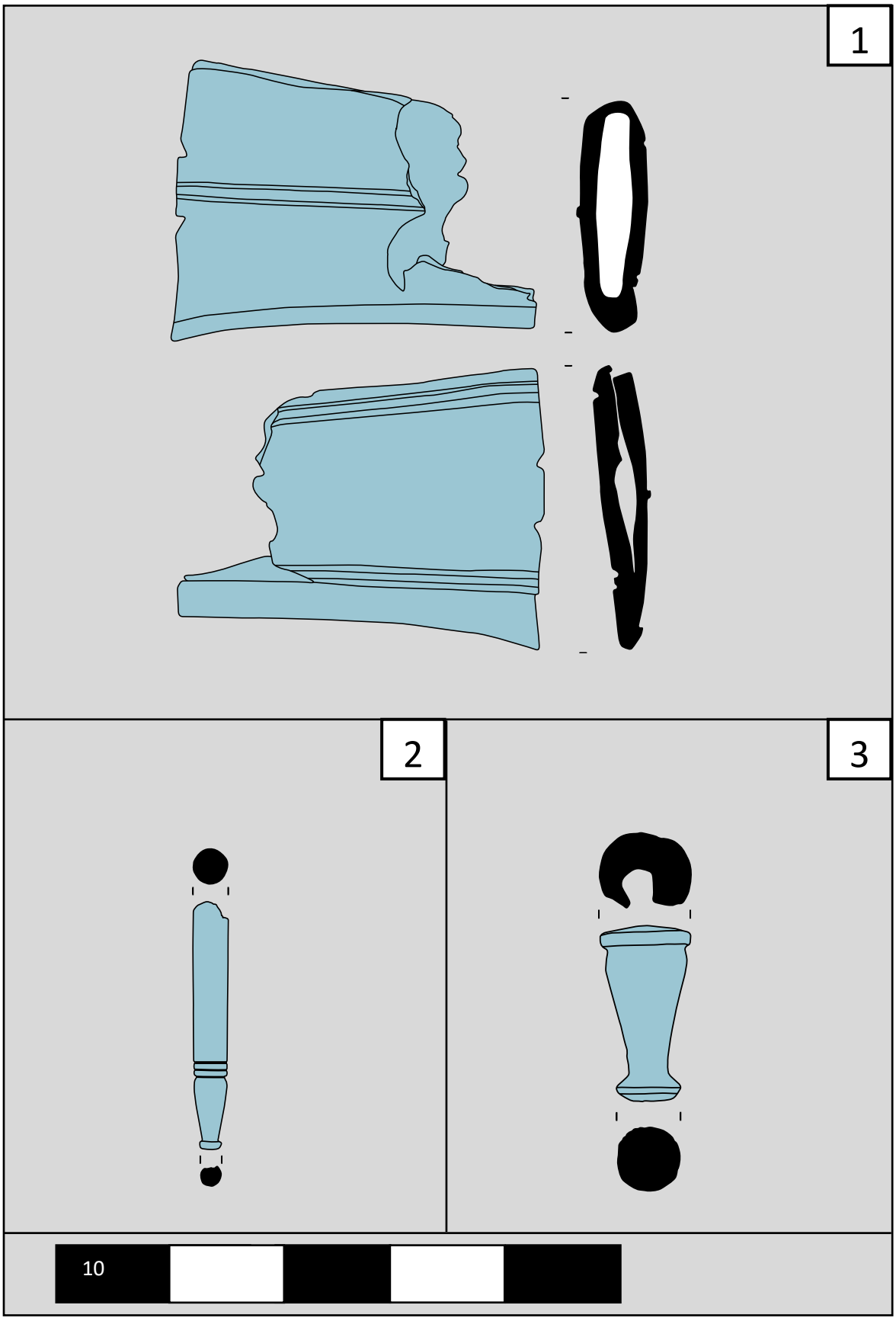

Koštani nalazi

Alati

1.) **Kat. br. 752**; **Kvadrat:** B-11; **Iskop:** III; **Tip:** drška za nož; **Materijal:** životinjski parožak; **Duljina:** 10.4 cm; **Širina**: 1.7 cm; **Opis:** Jelenji parožak s manjim tragovima obrade; **Datacija:** 1. st.

2.) **Kat. br. 753**; **Kvadrat:** XI-2; **Iskop:** III; **Tip:** drška za nož; **Materijal:** životinjski parožak; **Duljina:** 18.5 cm; **Širina**: 2.2 cm; **Opis:** Jeleni parožak s manjim tragovima obrade; **Datacija:** 1. st.

Koštani nalazi

Medicinski pribor

3.) **Kat. br. 754**; **Kvadrat:** C-8; **Iskop:** III; **Tip:** spatula; **Materijal:** bjelokost; **Duljina:** 15.8 cm; **Širina**: 1.9 cm; **Opis:** Pravokutna zaglačana kost trakastog presjeka s kružnom ušicom pri vrhu. Ušica ima vrlo sitnu kružnu perforaciju po sredini; **Datacija:** 1. st.

T. 187

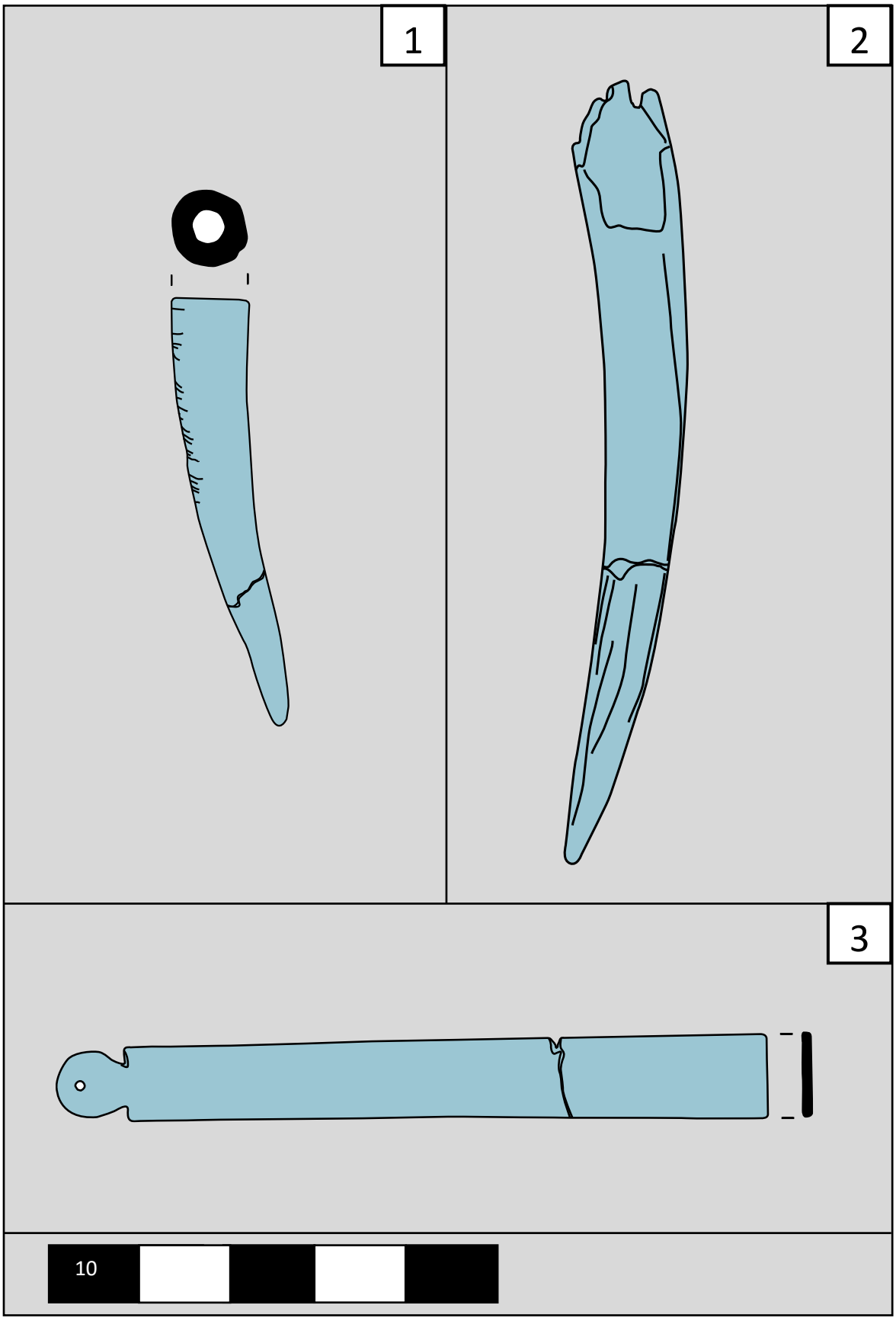

MIRKO RAŠIĆ

(Životopis)

Rođen 19. travnja 1990. god. u Čapljini, BiH. Osnovno i srednjoškolsko obrazovanje završio u Ljubuškom (BiH). U Mostaru (BiH), 2011. god. završava preddiplomski studij, te 2013. god. diplomski studij sa temom "Rimska vojska u dolini Trebižata" na Odjelu za arheologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Mostaru. Odlukom Vijeća poslijediplomskih studija Sveučilišta u Zadru, 2013. god. upisuje poslijediplomski doktorski studij Humanističke znanosti, s prihvaćenom temom doktorskog rada „Rimsko nalazište na Gračinama kod Ljubuškog; Istraživanja 1977.-1980.“

Tijekom studija bio je dobitnik jedne inozemne stipendije namijenjene studentima poslijediplomskih studija na središnje državnom institutu u Rimu „Superiore per la conservazione ed il restauro“ gdje boravi godine 2017. god., u svrhu specijalizacije za konzervaciju, restauraciju i prezentaciju kulturnih dobara.

Kao ekspert za arheologiju angažiran je u provedbi nekoliko Eu projekata prekogranične suradnje: Connecting separated (2015.-2017.); Theme medieval (2016.-2018.); Fort-net (2019.-2020.); SmartHeritage (2021.); HeritageREVIVED (2021.-2022.). Voditelj je EU projekta "Istraživanje antičkog društvenog i kulturnog krajolika u zaleđu rimske kolonije Narone - uz upotrebu nedestruktivnih istraživačkih metoda" kojeg financira Poljski nacionalni znanstveni centar u suradnji sa Odjelom za arheologiju Filozofskog fakulteta u Mostaru i Općinom Ljubuški (2016.-2019.). Voditelj je brojnih projekata na istraživanju, konzervaciji i prezentaciji pokretne i nepokretne kulturne baštine pod pokroviteljstvom resornih Ministarstava BiH. Organizator je i voditelj projekta I. Međunarodnog kongresa "Kulturno-povijesna baština Općine Ljubuški" u spomen 130 godina postojanja arheološkog Muzeja na Humcu.

Na Odjelu za Arheologiju Filozofskog fakulteta u Mostaru, angažiran je od 2014. godine u svojstvu vanjskog suradnika, asistenta, na kolegijima antičke arheologije.